

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Güven DİNÇ

OSMANLI YÖNETİMİNDE KIBRIS
(1800-1839)

Danışman
Prof.Dr. İsrail KURTCEPHE

Tarih Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2010

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Güven DİNÇ

OSMANLI YÖNETİMİNDE KIBRIS
(1800-1839)

Danışman
Prof.Dr. İsrail KURTCEPHE

Tarih Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2010

İÇİNDEKİLER

TABLolar VE GRAFİKLER LİSTESİ	VI
KISALTMALAR LİSTESİ	VIII
ÖZET	X
SUMMARY	XI
ÖNSÖZ	XII
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	XV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KIBRIS ADASINI ETKİLEYEN SİYASÎ VE TOPLUMSAL GELİŞMELER

1.1	Fransa'nın Mısır'ı İşgali	30
1.1.1.	Mısır'ın İşgali ve Osmanlı-Fransa Savaşı	31
1.1.2.	Savaş Nedeniyle Kıbrıs'ta Alınan Önlemler	35
1.1.3.	Osmanlı-Fransa Savaşında Osmanlı Ordusunun Haber Alma ve Nakliye Üssü Olarak Kıbrıs Adasının Oynadığı Rol	39
1.1.4.	Savaşın Kıbrıs Halkına Etkileri	45
1.1.5.	Savaş Döneminde Kıbrıs'taki Fransızların Durumu	48
1.2.	1804 Kıbrıs İsyanı	54
1.2.1.	İsyanın Nedenleri	54
1.2.2.	İsyanın Gelişimi ve Bastırılması	56
1.2.3.	İsyanın Sonuçları	62
1.2.4.	Kıbrıs Saray Tercümanı Yorgaki'nin (Hadji Georgakis Kornesios) İdamı	66
1.3.	1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı	73
1.3.1.	Savaşın Kıbrıs'a Etkileri	76
1.4.	Yunan İsyanı	82
1.4.1.	Kıbrıs Rum Temsilcileri İle Filik-i Eteryâ Bağlantıları	85
1.4.2.	Yunan İsyanı Karşısında Osmanlı Yönetiminin Kıbrıs'ta Aldığı Tedbirler	88
1.4.3.	İdam Olunan Veya Firar Eden Rumların Mallarının Müsaderesi	99
1.4.4.	Yunan İsyanı Sonrası Tâbiyet Sorunu ve Rum Reâyânın Durumu	103
1.5.	Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1833)	107
1.5.1.	M. Ali Paşa İsyanı Üzerine Kıbrıs'ta Alınan Tedbirler ve Adanın Oynadığı Rol	110
1.6.	1833 Yılı İsyanları	115

1.6.1. Nicolas Theseus Olayı (1833)	116
1.6.2. Deli (Gâvur) İmam İsyanı (1833)	119

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNETİM

2.1. İdarî Teşkilât	125
2.1.1. XIX. Yüzyıla Kadar İdarî Yapı	125
2.1.2. İdarî Bağlantılar ve Kıbrıs Muhassıllığı (Kıbrıs'ta Merkezî Otoritenin Yeniden Tesisi)	127
2.1.3. Başpiskopos ve Piskoposlar (Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi)	136
2.1.3.1. Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin Düşüşü	136
2.1.3.2. 1830 ve 1838 Reformları	148
2.1.4. Kıbrıs Saray Tercümanlığı (Dragomanlar)	150
2.1.5. Diğerleri (Müftü, Yeniçeri Ağası, Defterdar, Alaybeyi)	157
2.2. Adlî Teşkilât	161
2.2.1. Lefkoşa Naibleri ve Lefkoşa Mahkeme-i Şer'iyyesi	161
2.2.2. Kâtipler ve Muhzırlar	169
2.2.3. Mahkeme Tercümanları	171
2.3. İdarî Taksimat	174
2.3.1. Kıbrıs Adası Kazaları	174
2.3.2. Lefkoşa Mahalleleri	176

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL YAPI

3.1. Toplumsal Düzen ve Etnik Yapı	179
3.1.1. Müslümanlar	179
3.1.2. Gayrimüslimler	180
3.1.2.1. Rumlar	180
3.1.2.2. Ermenîler	182
3.1.2.3. Marunîler	183
3.1.2.4. Musevîler	184
3.1.2.5. Kıptîler	184
3.1.2.6. Latinler	185
3.1.3. Diğer Unsurlar	185

3.2. Yerleşim	187
3.2.1. Kazalar	187
3.2.2. Lefkoşa'da Mahalleler	189
3.3. Nüfus	192
3.3.1. Kıbrıs Nüfusunu Etkileyen Faktörler	192
3.3.2. XIX. Yüzyıla Kadar Kıbrıs Nüfusu	195
3.3.3. 1800-1839 Döneminde Kıbrıs Nüfusu	196
3.4. Aile Kurumu	219
3.4.1. Evlenme	220
3.4.2. Boşanma	225
3.4.3. Aile Nüfusuna İlişkin Sayısal Veriler	226
3.4.4. Ailenin Ekonomik Yapısı	227
3.5. Toplumlar Arası İlişkiler	228
3.5.1. Müslümanlar Arası İlişkiler	229
3.5.2. Gayrimüslimler Arası İlişkiler	231
3.5.3. Müslim-Gayrimüslim İlişkileri	233
3.5.4. İhtida Olayları	236
3.6. Vakıf	238
3.7. Sağlık	245

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK HAYAT

4.1. Ziraat	249
4.1.1. Toprağın Kullanımı	249
4.1.2. Su	251
4.1.3. Yetiştirilen Ürünler	253
4.1.4. Hayvancılık	260
4.2. Ticaret	262
4.2.1. İç Ticaret	262
4.2.2. Dış Ticaret	263
4.3. Para ve Fiyatlar	272
4.3.1. Para	272
4.3.2. Fiyatlar	276
4.3.2.1. Gıda Maddeleri Fiyatları	276
4.3.2.1.1. Hububat Fiyatları	277

4.3.2.1.2. Temel Gıda Maddelerinin Fiyatları	282
4.3.2.2. Giyim ve Eşya Fiyatları	285
4.3.2.3. Mülk Fiyatları	288
4.4. Esnaf ve Zanaat	290
4.5. Vergi ve Mukataalar	295
4.5.1. Vergiler	295
4.5.1.1. Şer'î Vergiler	296
4.5.1.1.1. Cizye	296
4.5.1.1.2. Öşür	300
4.5.1.1.3. İhtisab Resmî	301
4.5.1.2. Örfî Vergiler	303
4.5.1.2.1. Avarız ve Bedel-i Nüzul	304
4.5.2. Mukataalar	304
4.5.2.1. Kıbrıs Muhassıllığı Mukataası	305
4.5.2.2. Kıbrıs Muhassıllığı Mukataası Esham Gelirleri	307
4.5.2.3. Mizan-ı Harir Mukataası	308
4.5.2.4. Zecriye, Enfiye, Penbe, Tahmis ve Yapağı Mukataaları	309

BEŞİNCİ BÖLÜM

YABANCI DEVLET KONSOLOSLUKLARI

5.1. Osmanlı İmparatorluğunda Konsolosluklar	313
5.2. İngiltere Konsolosluğu	317
5.3. Fransa (Françe) Konsolosluğu	321
5.4. Rusya Konsolosluğu	327
5.5. Avusturya (Nemçe) Konsolosluğu	330
5.6. Prusya Konsolosluğu	332
5.7. İsveç Konsolosluğu	332
5.8. Yedi Ada Cumhuriyeti Konsolosluğu	334
5.9. Hollanda (Nedelande/Flemenk) Konsolosluğu	335
5.10. İspanya Konsolosluğu	337
5.11. Danimarka Konsolosluğu	339
5.12. Amerika Birleşik Devletleri Konsolosluğu	340
5.13. Sicilyateyn (İki Sicilya Devleti) Konsolosluğu	343
5.14. Dubrovnik (Ragusa) Konsolosluğu	345
SONUÇ	347

KAYNAKÇA	351
EKLER	387
ÖZGEÇMİŞ	433

TABLOLAR VE GRAFİKLER LİSTESİ

Tablo 1.1: 1804 İsyanı Nedeniyle Kıbrıs Kazalarının Bağlandıkları Nezr Miktarları	64
Tablo 2.1: 1800-1839 Döneminde Lefkoşa Naibleri	168
Tablo 2.2: Kıbrıs Adası Kazaları	175
Tablo 2.3: Lefkoşa Mahalleleri	177
Tablo 2.4: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı ve XIX. Yüzyılın İlk Yarısı Mahallelerinin Karşılaştırılması	178
Tablo 3.1: Kıbrıs Kaza ve Köylerinde Cemaat Yerleşimi (Lefkoşa Hariç)	187
Grafik 3.1: Kıbrıs Kazaları ve Köylerinde Yerleşim (Lefkoşa Hariç)	188
Tablo 3.2: Lefkoşa Mahallelerinde Demografik Yapı (1831)	190
Grafik 3.2: Nüfus Oranlarına Göre Lefkoşa Mahalleleri	200
Tablo 3.3: Kıbrıs Kazaları Cemaat Nüfus Dağılımı	201
Tablo 3.4: Kıbrıs Kazaları Cemaat Nüfus Dağılım Oranları	202
Grafik 3.3: Kıbrıs Kazaları Nüfus Dağılımı	202
Tablo 3.5: Dağ Kazası Nüfusu	203
Tablo 3.6: Değirmenlik Kazası Nüfusu	204
Tablo 3.7: Omorfa Kazası Nüfusu	205
Tablo 3.8: Dipkarpas Kazası Nüfusu	206
Tablo 3.9: Mağusa Kazası Nüfusu	206
Tablo 3.10: Limason Kazası Nüfusu	207
Tablo 3.11: Piskopu Kazası Nüfusu	208
Tablo 3.12: Gilan Kazası Nüfusu	208
Tablo 3.13: Evdim Kazası Nüfusu	208
Tablo 3.14: Girne Kazası Nüfusu	209
Tablo 3.15: Baf ve Kukla Kazası Nüfusu	210
Tablo 3.16: Lefke Kazası Nüfusu	211
Tablo 3.17: Tuzla Kazası Nüfusu	212
Tablo 3.18: Mesarya Kazası Nüfusu	213
Tablo 3.19: Hirsofu Kazası Nüfusu	215
Tablo 3.20: 1831 Yılı İtibariyle Kıbrıs Adasında Geçici İkamet Edenler	216
Tablo 3.21: Lefkoşa Gayrimüslim Erkek Nüfusu Yaş Oranları	217
Tablo 3.22: 1831 Nüfus Sayımından Sonra Yedi Aylık Süreçte Lefkoşa Mahallelerinde Meydana Gelen Nüfus Değişiklikleri	217
Tablo 3.23: 1831 Nüfus Sayımından Sonra Yedi Aylık Süreçte Kıbrıs Kazalarında	

Meydana Gelen Nüfus Değişiklikleri	218
Tablo 3.24: 1831 Nüfus Sayımından Sonra Yedi Aylık Süreçte Kıbrıs Adasından Firar Edenler	219
Tablo 3.25: Mehr-i Müeccel Ücretleri	222
Tablo 3.26: Müslüman Ailelerin Nüfus Analizi	227
Tablo 3.27: Gayrimüslim Ailelerin Nüfus Analizi	227
Tablo 3.28: Kıbrıs Nüfus ve Temettuat Sayımlarının Karşılaştırması	228
Tablo 3.29: Vakıf Kayıtları	244
Tablo 4.1: Kıbrıs Kazalarında Zeytin Yetiştiriciliği (Adet)	256
Tablo 4.2: Kıbrıs Kazaları Bağ ve Bahçe Tarımı Alanları	257
Grafik 4.1: Kıbrıs Kazaları Bağ ve Bahçe Tarım Alanları Dağılımı	258
Tablo 4.3: XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs Adasında Yetiştirilen Ürünler	259
Tablo 4.4: Kıbrıs'ta Yetiştirilen Hayvanlar	261
Tablo 4.5: 1805 Yılı İtibariyle Altınların Eski ve Yeni Değerleri	273
Tablo 4.6: 1808 (1223) Yılı İtibariyle Paralara Verilen Değerler	273
Tablo 4.7: Cizye Vergi Kayıtlarında Para Değerleri	274
Tablo 4.8: Yıllar İtibariyle Devlet Tarafından Para Çeşitlerine Verilen Birim Fiyatları	274
Tablo 4.9: Tereke Kayıtlarında Para Değerleri	276
Grafik 4.2: Mübayaalara Göre Buğday ve Arpa Fiyatları	278
Tablo 4.10: Hububat Narh Listeleri	281
Tablo 4.11: Ekmek Fiyatları	282
Tablo 4.12: Kuzu Eti Fiyatları	284
Grafik 4.3: Kuzu Eti Fiyatları	284
Tablo 4.13: Bazı Temel Gıda Maddeleri Fiyatları	285
Tablo 4.14: Ayakkabı Fiyatları	286
Tablo 4.15: Elbise Fiyatları	287
Tablo 4.16: İthal Sabun Fiyatları	287
Tablo 4.17: Ev Fiyatları	288
Tablo 4.18: Esnaf Grupları	292
Tablo 4.19: Kıbrıs Cizye Evrakı ve Bedeli Dağıtımı	298
Tablo 4.20: Kıbrıs Kazaları Cizye Vergisi Dağılımı	299
Tablo 4.21: Lefkoşa Reâyâsı Cizye Vergi Dağılımı	300
Tablo 4.22: 1253 (1837-1838) Yılı Son Dört Ayında Kıbrıs İhtisab Vergisi	302
Tablo 4.23: Kıbrıs Muhassıllığı Mukataası Esham Gelirleri	308

KISALTMALAR LİSTESİ

A.DVN.AHK.CZRK.d.	Bâb-1 Âsafî Cezâir ve Rakka Ahkâm Defteri
A.DVN.DVE.d.	Bâb-1 Âsafî Düvel-i Ecnebiye Defteri
A.DVN.KLB.d.	Bâb-1 Âsafî Kal‘abend Defteri
A.DVN.MHM.d.	Bâb-1 Âsafî Mühimme Defteri
A.E.	Ali Emiri Tasnifi
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
A.Ü	Ankara Üniversitesi
A.Ü.D.T.C.F.D.	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
B.Ü.	Balıkesir Üniversitesi
BEO.AYN.d.	Bâb-1 Âlî Evrak Odası Ayniyat Defteri
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	Cilt
C.ADL.	Cevdet Adliye
C.AS.	Cevdet Askeriye
C.B.Ü	Celal Bayar Üniversitesi
C.BH.	Cevdet Bahriye
C.HR.	Cevdet Hariciye
C.İKT.	Cevdet İktisat
C.ML.	Cevdet Maliye
C.TZ	Cevdet Timar-Zeamet
CCC.	Correspondance Consulaire et Commerciale (Ticarî Konsolosluk Yazışmaları)
Çev.	Çevirmen, Çeviren
DAÜ.	Doğu Akdeniz Üniversitesi
dn.	Dipnot
Edit.	Editör
EJOS	Electronic Journal of Oriental Studies
H.	Hicrî
H.Ü.	Hacettepe Üniversitesi
HAT.	Hatt-1 Hümayun

Hızl.	Hazırlayan
İ.A.	İslâm Ansiklopedisi
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
K.K.T.C.	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
K.M.A.	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Milli Arşiv Dairesi Başkanlığı
KK.d.	Kamil Kepeci Defteri
Krş.	Kuruş
KŞS.	Kıbrıs Şer'iyeye Sicili
M.	Miladî
MAD.d.	Maliyeden Müdevver Defteri
MBKTK.	Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi
MEB.	Millî Eğitim Basımevi
ML.VRD.TMT.d.	Maliye Varidat Muhasebesi Temettuat Defteri
MBKTK.	Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi
Nr.	Numara
OTAM.	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi Dergisi
P.	Para
R.	Rumî
s.	Sayfa
S.	Sayı
S.B.E.	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDVİA.	Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TOEM.	Tarih-i Osman-i Encümenî Mecmuası
TŞR.KB.d	Kıbrıs Mutasarrıflığı Defteri (BOA)
TT.d.	Tapu Tahrir Defteri
TTK.	Türk Tarih Kurumu
vb.	ve benzeri, ve bunun gibi.
vd.	ve devamı
Vol.	Volume
Yay.	Yayınları
YKY.	Yapı Kredi Yayınları
YTY.	Yeni Türkiye Yayınları

ÖZET

Bu tez, Kıbrıs adasının Osmanlı hâkimiyetinde geçen 1800-1839 yılları arasındaki tarihini bütün yönleriyle incelemektedir. Öncelikle incelenen dönemde adayı etkileyen siyasi ve toplumsal gelişmeler irdelenmiştir. Bu dönemde, Osmanlı imparatorluğunun geneli için sözkonusu olan ve adanın iç yapısından kaynaklanan gelişmeler adayı olumsuz etkiledi. Özellikle 1798-1802 Osmanlı-Fransa savaşı ve 1821 yılında yaşanan gelişmeler Türk ve Rum toplumlarını derinden sarstı. Adanın yönetiminde XVIII. yüzyılda görülen değişiklikler XIX. yüzyılda da devam etti. 1804 ve 1821 olayları reâyâ vekillerinin güç ve nüfuzlarını kırdı. Dolayısıyla bu dönemde ada yönetiminde en önemli görevliler muhassıllardı. Nüfus defterlerine göre on altı kazadan oluşan Kıbrıs adası nüfusu 90 bin seviyelerindeydi. Kıbrıs toplumu geçimlerini Tanzimat öncesinde büyük çoğunlukla tarım ve hayvancılıkla sağlamışlardır. Ayrıca adanın doğu Akdeniz'deki ticarî etkinliği varlığını hala sürdürmekteydi. Adadan toplanan vergiler, başta cizye vergisi, devlet hazinesinin önemli gelir kalemleri arasında yer almıştır. İmparatorluğun dağılma sürecine girdiği devirde, Kıbrıs'ta görevli yabancı devlet konsoloslukları, kendi tebaalarının haklarını korumanın ötesinde siyasî faaliyetleriyle de öne çıkmışlardır.

CYPRUS IN OTTOMAN RULE
(1800-1839)

SUMMARY

This thesis, on the island of Cyprus between the years 1800-1839 in the Ottoman domination of all aspects of history are discussed. First, in the period under review the political and social developments affecting the island have been studied. In the period of 1800-1839, the Ottoman Empire and the public are concerned the island's internal structure resulting from developments in this period was negatively affected the island. Especially in 1798-1802 Ottoman-France War and the events of 1821 deeply affected Turks and Rum communities. The changes of management of the island in 18th century, continued in the 19th century. 1804 and 1821 events broke the power and influence of rayahs trustees. Therefore, in this period, the most important officials in administration of the island were muhassils (governor). According to the census register, the population of Cyprus consisting of sixteen kazas was around 90 thousands. Before the Tanzimat, Cypriot community was living on agriculture and livestock in large majority. In addition, the commercial activity of the island in the eastern Mediterranean was still survive. Taxes collected from the island, especially jizya tax to state treasury was among the major revenue items. In process of fall of the Empire, official European consulates in Cyprus have aslo loom larged beyond protect the right of their subjects their political activities.

ÖNSÖZ

Tarih, geçmişten alınan deneyimlerin bugüne ve geleceğe aktarılması, yani gelecekte var olmakla olmamak arasındaki çizgi ise, geçmişi açıklarken sadece olayları ortaya koymakla kalmamalı; aynı zamanda geleceğe yol gösterici olmalıdır. Bu açıdan tarih, pragmatik bir anlayışla, milletlerin geleceklerini tayin edebilmeleri noktasında geçmişten geleceğe uzanan bir köprü vazifesi görmektedir. Siyasî hayatta ise yaşanmış olayların öğretileri, gelecekte çizilecek politikaların oluşumunda esas teşkil etmektedir. Dolayısıyla hiçbir millet ya da devlet geçmişinden ayırık biçimde geleceğe ilerleyemez.

Günümüzde gelişmiş bütün devletler, uzun vadeli siyasî ve toplumsal hedeflerini belirlerken tarihi gözardı edememekte; daha da ötesi tarihlerine geleceklerinin binasında temel vazife rolü biçmektedirler. Özellikle uluslararası platformda yaşanan sorunların temeli geçmişte yattığından, bunların çözümüne ya da çözümsüzlüğüne dair siyasî/ekonomik/sosyal politikalar oluşturulurken olayların tarihsel geçmişi göz önünde bulundurulmaktadır.

Hâlihazırda, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikada karşılaştığı sorunlarda “*Kıbrıs Meselesi*” başı çekmektedir. Siyasî, ekonomik, askerî, jeostratejik vb. açılardan önemli bir mevkide bulunan Kıbrıs, bu özellikleri ve iç dinamikleri itibarıyla, XXI. yüzyılda kendi sınırlarını aşan uluslararası arenada birçok faktörün rol oynadığı bir mesele haline gelmiştir.

Kıbrıs Meselesi, son dönemlere kadar daha çok Türkiye, Yunanistan, İngiltere, Amerika, Rusya gibi devletleri ilgilendirir bir sorun iken, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Kıbrıs Cumhuriyeti sıfatıyla Avrupa Birliği'ne alınması, üye devletlerin tamamını ilgilendirir hale getirmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'nin dış politikada bir buçuk asırlık hedefi olan Avrupa Birliği'ne üyelik ülküsü, Kıbrıs Meselesi'nin çözümlenmesini zorunlu kılmaktadır. Engel olarak her fırsatta Türkiye'nin karşısına getirilen sorunun çözümünün devletlerarası çok etmenli bir platformda olduğu kesindir. Ancak adada bu meselenin başlangıcından önceki durum ve meselenin ortaya çıkış şartlarının bilinmesi şüphesiz çözümde belirleyici bir faktör olacaktır. Ancak Türkiye'de, Kıbrıs'ın, son dönem çalışmalarda uluslararası siyaset açısından 1960 ve sonrası durumu değerlendirilmiş, olayların tarihsel arka planları üzerinde yeterince durulmamıştır. Sorunun kökenleri Osmanlı döneminde yatmasına karşın bu evre tarihsel olarak yeterince irdelenmiş değildir.

Kıbrıs'ta Türk ve Rum toplumları arasında 1570 yılından itibaren yaşanan birliktelik Fransız İhtilâli sonrasında milliyetçilik düşüncesiyle farklılaşmaya ve 1821 yılında Mora isyanı üzerine yaşanan gelişmelerle değişmeye başlamıştır. Dolayısıyla 1820'li yılların öncesi ve sonrasında Kıbrıs adasındaki gelişmelerin ortaya koyulması meselenin çözümü yolunda atılacak önemli bir adım olacaktır. Bu sebeple çalışmanın konusu olarak Kıbrıs tarihinin XIX.

yüzyıl başından Osmanlı imparatorluğunda her alanda değişimlerin yaşanmaya başladığı Tanzimat dönemine kadar olan ve şu ana kadar yeterince aydınlatılmayan tarih kesiti seçilmiştir. Bu süreçte Kıbrıs tarihinin her alandan aydınlatılması, günümüz meselelerini kavrama ve çözümlemede büyük kolaylıklar sağlayacaktır.

Çalışmanın tamamlanmasına çok sayıda insan katkıda bulundu. Bunların başında öğrenciliğimden itibaren aydınlatıcı görüşleriyle ufkumu açan muhterem Hocam Prof.Dr. İsrail KURTCEPHE gelmektedir. En yoğun çalışma temposunda bile Benim İçin her zaman vakit ayıran ve desteklerini esergemeyen değerli Hocam'a teşekkürü bir minnet borcu bilirim.

Tez çalışmamın her safhasında görüş ve önerileriyle bana rehber olan, ilgi ve alakalarını kesmeyen değerli hocalarım Prof.Dr. H. Yavuz ERCAN, Prof.Dr. Selahittin ÖZÇELİK ve Doç.Dr. Haldun EROĞLU'na içten teşekkür ederim.

Tezin belirlenmesi aşamasında, Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK, Prof. Dr. Nuri Çevikel, Yrd.Doç.Dr. Celâl ERDÖNMEZ, Yrd.Doç.Dr. Recep DÜNDAR kıymetli fikirleriyle konunun şekillenmesinde yardımcı oldular. Kendilerine teşekkürlerimi sunarım.

Bölümde uzun çalışma süresince görüşleriyle destek veren değerli hocalarım Yrd.Doç.Dr. Salih TUNÇ, Yrd.Doç.Dr. Haluk KORTELE, Yrd.Doç.Dr. Berna TÜRKDOĞAN UYSAL ile mesai arkadaşlarım Arş.Gör. Fatma ŞİMŞEK, Arş.Gör. Ayşe Nimet BAKIRCILAR, Arş.Gör. Erdal TAŞBAŞ, Arş.Gör. Hatice DURGUN, Okt.Hatice AKIN'a desteklerinden ötürü müteşekkirim. Yoğun çalışma yüküne rağmen tezin en başından beri yanımda olan sevgili dostum ve mesai arkadaşım Öğr.Gör. Aydın BEDEN'e ayrıca teşekkür ederim.

Tezin bir ayağını oluşturan Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışmaları sırasında beni defalarca evlerinde misafir ederek mihmandarlığın en güzel örneklerinden birini sergileyen sevgili kardeşlerim Tuğrul KURTCEPHE, Muharrem MANKIR ve Tandoğan ORUZ'a; aynı misafirperverlikle tezin Kıbrıs ayağında beni evlerinde misafir etme nezaketini gösteren değerli arkadaşım Cemil ÇELİK ve ailesine ne kadar teşekkür etsem yetersiz kalır.

Arşiv çalışmalarım sırasında İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve başta Müdür Gökhan ŞENGÖR olmak üzere K.K.T.C. Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi personeline; ayrıca buralarda gerekli çalışmaları yapabilmemde ve belgelerin temininde işimi büyük ölçüde kolaylaştıran Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yönetim Birimi'ne müteşekkirim.

Eğitim hayatım boyunca arkamda olan ve beni destekleyen aileme; tezin yoğun çalışma temposunda bana daima moral desteğini veren ve tezin tüm ağırlığını benimle birlikte üstlenen sevgili eşim İpeğime gönülden şükranlarımı sunarım.

Tez çalışmam süresince bana yardımcı olan ve adını burada anmadığım birçok dostuma da ayrı ayrı teşekkür borçluyum.

İnsan elinden çıkan bir çalışmanın eksiksiz ve mükemmel olduğunu iddia etmek doğru değildir. Şüphesiz ki, bu tezde fark edemediğim eksik ve kusurlar olabilir. Bilimin sınırları içerisinde gerçeklere sadık kalarak hazırladığım bu tezle, Türk tarihine küçük bir fayda sağlarsam kendimi mutlu sayarım.

Güven DİNÇ

Ocak 2010

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

I. Arşiv Kaynakları

a. Kıbrıs Şer'îye Sicilleri

Şer'îye sicilleri, diğer adıyla sicillât-ı şer'îye denilen belgeler mahkemelerde kadıların, şer'î mahkemenin muamalatına uygun şer'î hüküm ve kararlarını içeren defterlerdir. Mahkemelerde yapılan her türlü işlemin suretinin kaydedildiği şer'îye sicil defterleri, İslâm hukuk tarihinde erken dönemlerden itibaren tutulmaya başlanmıştır.

Şer'î mahkemeler tarafından verilen her çeşit ilâm, hüccet ve şer'î evrak kesinlikle asıllarına uygun olarak bu defterlere kaydedilirdi. Şer'îye sicillerinde sadece mahkemede oluşturulan belgeler yer almamaktadır. Kadılar tarafından oluşturmadıkları halde kendilerine hitaben gönderildiği için sicile kaydedilen fermanlar, tayin beratları, buyurulduklar ve diğer hükümler de defterlerde bulunmaktadır.

Şer'îye sicilleri zengin içerikleri dolayısıyla yerel tarih çalışmalarında kullanılması gereken arşiv belgelerinin başında gelmektedir. Çalışmanın birincil kaynaklarından olan şer'îye sicilleri, merkezle yapılan tüm yazışmaların yürütüldüğü Lefkoşa'da tutulduğundan suretleri de burada kaydedilmiştir. Diğer kazalarda da naibler tarafından tutulmuş siciller bulunsa da, Lefkoşa şer'îye sicilleri adanın tamamını ilgilendiren konuları kapsadığından bunlara Kıbrıs şer'îye sicilleri demek daha doğru olacaktır.

Kıbrıs şer'îye sicillerinin orijinal nüshaları Lefkoşa'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. Defterlerin fotokopileri Girne'de bulunan K.K.T.C. Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde ve bir kısmı İstanbul'da Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı bünyesinde yer almaktadır. Çalışma süresince Kıbrıs Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi kapalı olduğundan siciller için K.K.T.C. Millî Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden istifade edildi. Ancak bu arşivlerdeki sicillerin numaralandırmaları, sicillerin asıllarının bulunduğu Kıbrıs Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün numaralandırmalarıyla farklılık arz etmektedir. Örneğin Vakıflar Arşivi'ndeki 25 numaralı sicil Milli Arşiv'de 26 numaralı sicil olarak görülmektedir. Bu nedenle kopyalarından istifade edilse de referans olarak Vakıf Arşivi'ndeki esas kayıt numaraları kullanıldı.

Kıbrıs şer'îye sicilleri üzerine ilk incelemeyi yapan Vergi Bedevi'ye göre, Kıbrıs sicilleri toplam 54 adettir.* Ancak son yıllarda yapılan çalışmalarda, Lefkoşa'da ve haricindeki diğer kazalara ait yeni sicil defterleri ile zabıt, muhasebe vb. gibi adlar altında saklanmış birçok defterin de şer'î mahkeme kayıtlarına mahsus olduğu anlaşılmıştır.

* Bedevî'nin çalışması sicillerdeki ihtida olayları üzerinedir. Vergi H. Bedevi, "Kıbrıs Mahkeme Sicilleri Üzerinde Bir Araştırma", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, Türk Heyeti Tebliğleri**, Ankara, 1971, 139-148.

Dolayısıyla siciller, verilen sayıdan çok daha fazladır. Yakın bir gelecekte mufassal bir Kıbrıs şer'iyeye sicilleri tasnifinin oluşturulacağı kesindir. Bu çalışmada incelenen döneme ilişkin 21-36 numaralı siciller bulunmaktadır. Bu sicillerden çalışmada kullanılanları şunlardır.

21	⇒ 1198-1212	30	⇒ 1233-1235
22	⇒ 1213-1215	31	⇒ 1238-1241
24	⇒ 1217-1222	32	⇒ 1241-1243
25	⇒ 1222-1223	33	⇒ 1242-1246
26	⇒ 1219-1225	35	⇒ 1248-1253
28	⇒ 1226-1230	36	⇒ 1251-1255
29	⇒ 1228-1233		

Belirtilen sicillerden 22 numaralı defterin büyük kısmı, Fransa'nın Mısır'ı işgalinde bölgeye yakınlığı dolayısıyla Kıbrıs adasındaki görevlilere hitaben gönderilen hükümlerle doludur. Bunlar muhtemel bir saldırı için Kıbrıs'ta alınan önlemler, ordu için zahire, cebelü, nakit para tedariki ve istihbarat sağlanması gibi konuları içermektedir. 24 ve 26 numaralı sicillerde 1804 isyanına dair çok sayıda hüküm bulunmaktadır. 30 ve 31 numaralı defterlerde ise 1821 yılında Yunan isyanı dolayısıyla meydana gelen gelişmeleri ve sonrasında yaşanan mülk sorunlarını aydınlayabilecek değerli belgeler yer almaktadır.

Kıbrıs şer'iyeye sicillerinden Kıbrıs'ın idarî, ekonomik ve toplumsal özelliklerine ilişkin yer alan sayısız belgeden faydalanıldı.

b. Fransa Kıbrıs Konsolosluğu Yazışmaları (Correspondance Consulaire et Commerciale (CCC), Larnaca)

Levant ticaretinde önde gelen devletlerden olan Fransa'nın önem verdiği mevkilerden biri Kıbrıs adası olmuştur. Kapitülasyon aldığı ilk devirlerden itibaren Kıbrıs'ta temsilci bulunduran Fransa'nın Larnaka konsolosluk yazışmaları 1600'lü yıllara kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla bu tarihlerden itibaren konsolosluk yazışmaları tutulagelmiştir. Asılları Fransa Dışişleri Arşivi'nde (Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Paris) bulunan Larnaka konsolosluğu yazışmalarının kopyaları K.K.T.C. Girne Millî Arşivi'ne getirilerek, arşive önemli bir değer kazandırılmıştır.

Defter serileri halinde, cilt (tome) usûlüyle tutulmuş olan konsolosluk yazışmalarında, Fransız tüccarların ticarî faaliyetleri yanında, isyan, atama vb. gibi adanın iç gelişmelerini yansıtan kayıtlar da bulunmaktadır. Bu defterler üzerinde yapılacak müstakil çalışmalar, Kıbrıs'ın çok daha farklı yönlerini aydınlayacağına şüphe yoktur.

Çalışmada bu defterlerden 14 (1792-1810), 16 (1814-1824), 17 (1825-1831) 18 (1832-1836) ve 19 (1837-1844) numaralı ciltlerden yer yer istifade edildi.

c. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Kıbrıs tarihini aydınlatabilecek çok sayıda belge ve defter bulunmaktadır. Arşiv'de Kıbrıs'a ilişkin muhafaza edilen kayıtların büyük yekûnu XIX. yüzyılın ilk yarısına aittir. Bu sayede BOA'da bulunan belgelerden mümkün mertebe fazla yararlanma olanağı doğmuştur.

BOA'da birçok tasnifte Kıbrıs tarihine dair belge yer almaktadır. Çalışmada belge koleksiyonu olarak Cevdet, Hatt-ı Hümayun, Ali Emiri tasniflerinden; defter koleksiyonu olarak Bâb-ı Âsafî tasnifinden Mühimme, Cezâir ve Rakka Ahkâm, Düvel-i Ecnebiye defterlerinden; Kâmil Kepeci; Maliyeden Müdevver, Bâb-ı Âlî Evrak Odası Ayniyat, Temettuat, Tapu Tahrir ve Kıbrıs Mutasarrıflığı tasniflerinden ilgili defterler kullanıldı.

Cevdet koleksiyonunda maliye, askerîye, adliye, dâhiliye, bahriye, haricîye, zabtiye, iktisat, evkaf, darbhâne, timar-zeamet ve nafia kodlarında bulunan belgelerden faydalandı. Hatt-ı Hümayun tasnifinde özellikle, adanın idarî ve malî yapısıyla ilgili belgeler yoğunluktadır. Mühimme defterlerinde incelenen döneme ait 207-253 numaralı defterlere taranarak adanın idarî ve siyasî özelliklerine dair veriler elde edildi. Bunlardan özellikle 207 ve 208 numaralı defterler Fransa'nın Mısır'ı işgali hadisesine ayrılmıştır. Konuyla ilgili olarak bu defterden oldukça istifade edildi.

Cezâir ve Rakka Ahkâm, Maliyeden Müdevver, Temettuat defterlerinden çoğunlukla ekonomik ve toplumsal özelliklere dair değerli bilgiler sağlandı. Özellikle, şu ana kadar Kıbrıs tarihi çalışmalarında önemi yeterince bilinmeyen Cezâir ve Rakka Ahkâm defterleri adanın toplumsal yönünün irdelenmesinde kesinlikle göz ardı edilmemelidir. Öte yandan Kıbrıs Temettuat defterleri üzerine mufassal ve müstakil monografiler yapılması zorunluluğu hala yerine getirilmiş değildir. BEO. Ayniyat ve Maliyeden Müdevver defterlerinde 1821 olayları sonrası yaşanan mülk sorunları ve M. Ali Paşa isyanına dair kapsamlı defterler konuların aydınlatılmasında faydalı oldu. Taşra tasnifinde bulunan Kıbrıs Mutasarrıflığı defterlerinde kayıtlı dört adet nüfus defteri adanın idarî taksimatı ve demografik yapısının aydınlatılmasında büyük rol oynadı.

II. Araştırma Eserleri

Kıbrıs tarihinin farklı dönemlerine ilişkin şu ana kadar çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara kaynak teşkil eden bir eser 1908 yılında Claude Delaval Cobham tarafından yayımlanmıştır. *Excerpta Cyprica: Materials For a History of Cyprus* adlı kitapta İngilizce, Latince, Yunanca, Almanca, İtalyanca vb. dillerde Kıbrıs tarihine ilişkin toplanan belgeler İngilizce'ye tercüme edilerek derlenmiştir.

Kıbrıs tarihi üzerine araştırma eserleri içerisinde Sir George Hill'in Kıbrıs tarihi ayrı bir yer tutmaktadır. Hill, *A History of Cyprus* adlı dört ciltlik mufassal eserinin son cildini Türk

ve İngiliz dönemlerine ayırmıştır. Türkçe bilmeyen Hill, eserinde çoğunlukla Cobham'ın eserinden, İngiliz konsoloslugu arşivi ve diğer konsolosluk tutanakları ile seyyahların anılarından faydalanmıştır. Dördüncü ciltte çağdaş Osmanlı tarihçileri ve İngilizce tercümeleri bulunan bazı ferman ve beratları da ulaştığı anlaşılmaktadır. Eserin bu son cildi yine bir Kıbrıs tarihçisi olan Sir Harry Luke tarafından 1952 yılında basılmıştır.

Kıbrıs tarihine ilişkin bir diğer önemli çalışma Sir Harry Luke'un *Cyprus: Under The Turks (1571-1878)* adlı eseridir. 1969 yılında yayımlanan kitapta kaynak olarak ağırlıkla Cobham'ın eseri ve konsolosluk arşivleri kullanılmıştır.

H. D. Purcell'in 1969 yılında yayımlanan *Cyprus* adlı eseri ile 1821 yılı olaylarına ilişkin J. T. A. Koumoulides'in *Cyprus and the War of Greek Independence (1821-1829)* adlı kitabı da konuya taraflı ve önyargılı bir bakış açısıyla yaklaşmasına rağmen zikredilmeğe değerdir.

Büyük mesafelerle hazırlanmış şüphe götürmeyen bu eserlerden, Osmanlı kaynaklarını kullanmadaki kısıtlılığı, temel aldıkları konsoloslar ile seyyahların taraflı bakış açıları dolayısıyla diğer kaynaklarla karşılaştırmalı biçimde istifade edildi. Zira Osmanlı yönetimi altında bulunan bir bölgenin tarihini doğru biçimde ortaya koyabilmek için öncelikle bağlı bulunan devletin resmî belgelerini kullanma zorunluluğunu vurgulamaya gerek yoktur.

Türkiye'de ve yurt dışında Osmanlı arşiv belgelerini kullanarak Kıbrıs tarihinin muhtelif dönemleri üzerine yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Recep Dünder'in *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670) (İnönü Üniv. 1998)* adlı doktora tezi, Ronald C. Jennings'in *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640 (New York, 1993)* adlı kitabı, Kemal Çiçek'in konsolos raporları ve şer'îye sicillerine dayanarak gayrimüslim cemaatin durumunu ortaya koyan *Zimmis: (Non-muslims) of Cyprus in the Sharia Court, 1110/39 A.H./1698-1726 A.D. (Birmingham Uni. 1992)* adlı doktora tezi, Ali Eftal Özkul'un şer'îye sicillerini temelinde adanın XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki sosyal ve ekonomik yapısını ele aldığı *Kıbrıs Adasının Sosyo-Ekonomik Yapısı (1726-1750) (Marmara Üniv. 2002)* adlı doktora tezi, Nuri Çevikel'in BOA. ve Kıbrıs şer'îye sicillerini kullanarak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs'ın idarî ve sosyo-ekonomik yapısını irdeleyen *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Siyasî, İdarî, Toplumsal ve Ekonomik Şartları (Hacettepe Üniv. 1999)* adlı doktora tezi, Haydar Çoruh'un *II. Mahmud Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî ve İçtimaî Yapısı (1808-1839) (Marmara Üniv. 2008)* adlı doktora tezi, Celâl Erdönmez'in *Şer'îye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856) (Süleyman Demirel Üniv. 2004)* adlı doktora tezi, Hasan Samani'nin BOA. belgeleri ve yabancı literatürü kullanarak Kıbrıs'ın Tanzimat devri tarihini ele alan *Tanzimat Devri'nde Kıbrıs (1839-1878) (Hacettepe Üniv. 2006)* adlı doktora tezi bunlardan belli başlılarıdır.

Çoruh'un çalışmasıyla bizim çalışmamız kısmen benzer dönemleri kapsamına rağmen, konuya yaklaşım, kullanılan kaynaklar ve olayların değerlendirilişi bakımlarından oldukça farklıdır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından 2000 yılında Kıbrıs'a ait temettuat, nüfus ve vakıf defterlerinin derlendiği *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs* adlı kitap ve düzenli olarak yapılagelen Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongrelerinde sunulan bildiriler de bahse değerdir. Bunlardan başka ele alınan konularla ilgili çok sayıda yerli ve yabancı eserden istifade edildi ve bunlar bibliyografyada gösterildi.

Bu tezde, Kıbrıs tarihinin henüz yeterince aydınlatılmayan 1800-1839 dönemi, yararlanılan arşiv kaynakları ve literatür eserlerle bütün ayrıntılarıyla ortaya koyulmaya çalışıldı.

GİRİŞ

Kıbrıs, 34° 33' ve 35° 41' kuzey enlemleriyle 32° 17' ve 34° 35' doğu boylamları arasında, Akdeniz'in Sicilya ve Sardunya'dan sonra 9.251 km²'lik yüzölçümü ile üçüncü büyüklükteki adasıdır.¹ Akdeniz'in kuzeydoğu köşesindeki bu coğrafi konumu münasebetiyle, Asya ve Afrika kıtaları arasında bir köprü görünümünde olup, Asya sınırları dahilinde yer alır. Zira deniz altından yapılan jeolojik araştırmalarda Kıbrıs'ın Anadolu yarımadasına bağlı ve Anadolu'nun adanın anakarası konumunda bulunduğu kanıtlanmıştır.²

İşaret parmağı ile İskenderun körfezini gösteren bir ele benzetilen Kıbrıs, Anadolu'nun sadece 40 deniz mili kuzeyinde konuşlanmıştır. Adanın 60 deniz mili doğusunda Suriye, 100 deniz mili güneydoğusunda Lübnan, 240 deniz mili güneyinde Mısır ve 500 deniz mili kuzeybatısında Yunanistan yer almaktadır.³

Adanın doğu ve batı uçları (Zafer Burnu-Arnaut Burnu) arasındaki uzaklık 141 mil; en kuzey ve en güney noktaları (Kormacit Burnu-Gata Burnu) arasındaki mesafe 60 mildir.⁴ Ada, yüzey şekilleri, iklim ve bitki örtüsü bakımlarından üç farklı coğrafi bölgede değerlendirilebilir. Kuzey kıyısına paralel Kormakiti yarımadasından Karpaşlara kadar uzanan sıradağların oluşturduğu alan ilk bölgedir. En yüksek mevki bin metreyi bulan bu sıradağlara Omorfo ve Larnaka körfezleri arasında güneye doğru yayılan ikinci bir dağ silsilesi eşlik etmektedir. Trodos veya Karlıdağ silsilesi denilen bu ikinci bölgenin yüksek kesimleri 2 bin metreye kadar uzanmaktadır. Üçüncü coğrafi bölge ise bu sıradağların arasında yayılan "çukur alan" adı verilen bölgedir. Bu çukurun ortasında bulunan Lefkoşa'nın batısında kalan bölüme Omorfo Ovası, doğusuna ise Mesarya Ovası adı verilmektedir.⁵

Kıbrıs, makro iklim sınıflandırılmasına göre "yarı kurak" olarak adlandırılan iklim kuşağında yer almaktadır. Aynı zamanda bir Akdeniz adası olmasından dolayı yaz mevsimi sıcak ve kurak, kış mevsimi ılık ve yağışlı geçer. Bazı dönemlerde ise, 1812 yılında olduğu

¹ Cevat R. Gürsoy, "Coğrafya Bakımından Kıbrıs ve Türkiye", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (MBKTK)**, (14-19 Nisan 1969), Türk Heyeti Tebliğleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1971, s.7; Robert Biddulph, "Cyprus", **Proceedings of The Royal Geographical and Monthly Record of Geography**, New Monthly Series, Vol. XI, Nr. 12, Dec. (1889), s.705.

² Cemal Arif Alagöz, "Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş", **MBKTK**, (14-19 Nisan 1969), Türk Heyeti Tebliğleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1971, s.19; Hamit N. Pamir, "Güney Anadolu Dağları İle Kıbrıs Adasının Münasebeti", **MBKTK** (14-19 Nisan 1969), Türk Heyeti Tebliğleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1971, s.1-5; William Dreghorn, "Cyprus and Geology", **Journal of Cypriot Studies**, 2 (2), 1996, s.137-144.

³ Ali Beyoğlu, **Kıbrıs Coğrafyası**, Lefkoşa, 1967, s.12; Cevat R. Gürsoy, "Kıbrıs'ın Coğrafi Durumu", **Kıbrıs ve Türkler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1964, s.7-8.

⁴ Şemseddin Sami, **Kamûsu'l-Âlâm**, c. V, İstanbul, 1314, s.3594-3595; Bener Hakkı Hakeri, **Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi**, K.K.T.C. Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993, s.8-9.

⁵ Cevat R. Gürsoy, "Kıbrıs Müşâhedeleri", **A.Ü.D.T.C.F.D.**, S. XX/3-4 (Temmuz-Aralık 1962), Ankara, 1962, s.170-175; Biddulph, **a.g.m.**, s.705-708. K.K.T.C. coğrafyasını konu alan çalışma için bkz. Zeki Koday, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Devleti'nin Coğrafi Özellikleri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 2, Erzurum, 1995, s.17-45.

gibi, kış aylarında iri taneli dolular da yağabilmektedir.⁶ Coğrafi yapısından ötürü kıyı ile iç kesimler arasında iklim farklılıkları bulunmaktadır. Yıllık ortalama hava sıcaklığı 19 C°'dir. En sıcak ay genellikle Temmuz ayıdır ve bu ayda sıcaklık genellikle gündüz saatlerinde 37 C° ile 40 C° arasında değişmektedir. Yılın en soğuk ayı ise genellikle Ocak olup gündüz saatlerinde hava sıcaklığı 9 C° ile 12 C° arasında seyretmektedir. İç kesimlerde bu ayda geceleri hava sıcaklığının düşmesi ile toprak yüzeyinde yer yer don olaylarına rastlanmaktadır.⁷

Kıbrıs tarihinde en çok tartışılan konuların başında Kıbrıs adının anlamı ve kaynağı gelmektedir. Bu konuda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Kıbrıs'ın en eski adı olarak bilinen Alaşya (Alaşıa) ismi KUR^{URU} Alaşya ve URU^{URU} Alaşya şeklinde M.Ö. II. bine ait Mısır, Ugarit, Mari, Alalah, Boğazköy ve Ortaköy'de gün ışığına çıkarılan çok sayıda kitabede geçmektedir.⁸ Bahse konu Yakındoğu kaynakları üzerinde yapılan incelemelerle Alaşya'nın Kıbrıs ile ayniyeti kabul edilmiş olup,⁹ muhtemelen bakır ülkesi anlamına gelmekteydi.¹⁰ Zira Kıbrıs'ta Bronz Çağ ile beraber bakır üretimi ve ticaretinde artan biçimde bir yoğunlaşma gözlemlenmektedir.¹¹

Bunlardan başka Kıbrıs farklı dillerde değişik biçimlerde adlandırılmıştır. Asurlularda "Yatnana" veya "Ya", İbranilerde "Kittim"¹² şekillerinde anılırken, Homeros'tan itibaren Yunan ve diğer kültürlerde "Kypros" adıyla görülmektedir.¹³ Bundan dolayıdır ki Batı dillerinde *Cyprus*, *Cypre*, *Chypre*, *Cypren*, *Gipros*, *Zypern* vb. adlarıyla kullanılmıştır.¹⁴

⁶ Claude Delaval Cobham, **Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus**, Cambridge, 1908, s.450.

⁷ Gürsoy, "Coğrafya Bakımından Kıbrıs ve Türkiye", s.45.

⁸ Sedef Ayyıldız, **Hitit Metinlerinde Alaşya Ülkesi**, Ankara Üniversitesi S.B.E. Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri (Hititoloji) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.1.

⁹ Ayyıldız, **a.g.t.**, s.8-9; Michal Artzy; I. Perlman; F. Asaro, "Alasiya of Amarna Letters", **Journal of Near Eastern Studies**, Vol. 35, Nr. 3 (July- 1976), 171; Afif Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", **Belleten**, c. XL, S. 157, TTK. Yay., Ankara, 1976, s.96. Sir George Hill, Alaşia'nın Kuzey Suriye veya Güney Anadolu kıyılarında bir yer olabileceği görüşündedir. Bkz. George Hill, **A History of Cyprus**, Vol. I, Cambridge, 1952, s.36. Alaşia ülkesinin veya krallığının nerede olduğuna dair tartışmalar için bkz. Y. Lynn Holmes, "The Location of Alashia", **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 91, Nr.3, s.426-429.

¹⁰ Erzen, **a.g.m.**, 96.

¹¹ Füzuzan Kınal, "İlk Çağlarda Kıbrıs", **Belleten**, c. XXVIII, S.111, TTK. Yay., 1964, s.383; A. Bernard Knapp, "Alashiya, Caphtor, Keftiu and Eastern Mediterranean Trade: Recent Studies in Cypriot Archaeology and History", **Journal of Field Archaeology**, Vol. 12, Nr. 2 (Summer), 1985, s.232; Ceren Canayur Ünal, "Bronz Çağda Deniz Ticareti ve Kıbrıs", **Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri**, (13-17 Kasım 2000) DAÜ Yay., Gazi Mağusa, Kıbrıs, s.185-197.

¹² Bedevî, **Kıbrıs Tarihi**, Kıbrıs Türk Tarih Kurumu Yay., Lefkoşa, 1966, s.13; Doros Alastos, **Cyprus in History**, Zeno Publishers, London, 1976, s.45.

¹³ Heredotos, **Heredot Tarihi**, (Çev. M. Ökmen), İstanbul, 1991, s.72, 105, 199.

¹⁴ Vergi Bedevî, **a.g.e.**, s.25-53.

Kıbrıs adası, Türk hâkimiyetinden önce Batılılar tarafından “Cyprus” veya pek az farklı türevleriyle, Araplar ve Türkler tarafından da “Kıbrus” ve “Kıbrıs” biçimlerinde anılmaktaydı.¹⁵

Kıbrıs'ta ilk insan yerleşimi Prehistorik verilere göre M.Ö. 6.500-7.000 yıllarına kadar tarihlendirilebilmektedir. Bu konuda ulaşılan bulgulara göre adanın ilk sakinlerinin Anadolu, kuzey Suriye veya Filistin menşeli olduğu tahmin edilmektedir.¹⁶

Kıbrıs halkı, ilk zamanlarda devlet anlayışının gelişmemesi nedeniyle mahallî teşekküller halinde varlıklarını sürdürmekteydi. Bununla beraber eski çağların en zengin bölgelerinden Mısır ile erken dönemlerden itibaren ekonomik ilişkiler kurulmuştu. Tarihî devirlerin en önemli Yakındoğu kaynakları arasında sayılan Amarna mektupları (Tell-el-Amarna) Kıbrıs-Mısır münasebetlerine tanıklık etmektedir.¹⁷

Bu çağlarda Kıbrıs halkı, çoğu zaman Mısırlılar ve Hititlerin baskılarına maruz kalmaktaydı. Nitekim Kıbrıs, önce Geç Bronz çağda Firavun III. Thutmose (M.Ö. 1450),¹⁸ ardından Hitit kralı Kral III. Tudhaliya tarafından ele geçirildi (M.Ö. 1320). Kıbrıs 120 yıl devam eden bu süreçte, Hitit ekonomisi için önemli bir yer tutarken siyasî suçluların sürgün edildiği bir yer olma hüviyetini de almıştır.¹⁹

Hitit ve Mısırlılardan başka Kıbrıs adasında istila veya ticaret yoluyla çeşitli kavimler koloniler ya da egemenlik kurmuşlardır. Akalar, Dorlar, Fenikeliler, Asurlar, Persler, Makedonlar ve Pitolemeler adada kısmen veya tamamen hâkim olan önemli kavimler olarak göze çarpmaktadır.²⁰ Bu yönetimlerden bazıları kısa süreli olsa da her biri kendi etnik ve kültürel özelliklerini bırakarak bugünkü Kıbrıs toplumunun ilk çekirdeğinin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır.²¹

Kıbrıs'ın Romalılar tarafından zabtı, Roma imparatorluğunun hâkimiyet sahasını kuzey Afrika, Anadolu ve Suriye'ye kadar genişlettiği “Cumhuriyet Devri”ne rastlamaktadır. Bu dönemde Roma imparatorluğunun yayılma sahasını doğu Akdeniz'e genişletebilmesi için

¹⁵ Nuri Çevikel, **Kıbrıs Eyâleti: Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)**, DAÜ. Yay., Gazimağusa, 2000, s.4. Çevikel'in kitabı, **XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Siyasî, İdarî, Toplumsal ve Ekonomik Şartları** (Hacettepe Üniversitesi Dr. Tezi, 1999) adlı tez çalışmasının kitaplaştırılmış halidir.

¹⁶ Vassos Karageorghis, **Cyprus: From the Stone Age to the Romans**, Thames and Hudson Ltd., Hampshire, 1982, s.16; N. P. Stanley Price, “Colonization and Continuity in the Early Prehistory of Cyprus”, **World Archaeology**, Vol. 9, Nr. 1, Island Archaeology (Jun., 1977), s.28; Kinal, **a.g.m.**, s.386-394.

¹⁷ Artzy, **a.g.m.**, s.171.

¹⁸ Kıbrıs Mısırlılar tarafından üç kez ele geçirilmiştir. Bkz. Besim Darkot, “Kıbrıs”, **İA.**, c. VI, MEB., İstanbul, 1977, s.673.

¹⁹ Erzen, **a.g.m.**, s.81; Engin Beksaç, “Kıbrıs ve Deniz Kavimleri'nin Gerçeği”, **Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri**, (13-17 Kasım 2000) DAÜ Yay., Gazi Mağusa, Kıbrıs, s.173; Hans G. Güterbock, “The Hittite Conquest of Cyprus Reconsidered”, **Journal of Near Eastern Studies**, Vol. 26, Nr.2 (April 1967), s.80.

²⁰ Roma dönemine kadar Kıbrıs'ta egemenlik kurmuş olan kavimlerin yönetimleri hakkında bkz. Karageorghis, **a.g.e.**; Vergi Bedevî, **a.g.e.**, s.25-53; Hakeri, **a.g.e.**, s.13-79.

²¹ Celâl Erdönmez, **Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)**, Süleyman Demirel Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2004, s.2.

Kıbrıs adasının kontrolünü sağlaması gerekiyordu. Bu politika doğrultusunda İmparator Cladius zamanında komutan Marcus Porcius Cato tarafından gerçekleştirilen bir sefer ile ada Roma idaresine dahil edildi (M.Ö. 58).²²

Kıbrıs, Roma idaresindeki ilk zamanlarda, M.Ö. 25 yılında Augustus tarafından ayrı bir eyalet ilan edilene kadar bazen Mısır, bazen de Anadolu'daki görevliler vasıtasıyla yönetildi. Bu yüzyılda Roma imparatorluğunda eyalet sınırları kesin hatlarla yerleşmemiş ise de Kıbrıs çoğu zaman Kilikya eyaletine bağlıydı. Ayrıca idarî açıdan adanın merkezi Salimis'ten alınıp Baf'a taşındı.²³

Hristiyanlığın hızla yayıldığı devirde Kıbrıs elbette bu gelişmenin dışında kalamazdı. M.S. 45 yılında adaya gelen St. Paul (Aziz Paulus) ve St. Barnabas'ın girişimleri sonucu İmparatorluğun Kıbrıs valisi Sergius Paulus bu yeni dini benimsedi. Böylece ada Hristiyan bir vali tarafından yönetilen ilk bölge olurken, Hristiyanlık adada resmî din kabul edildi.²⁴ Kıbrıs tarihinde yeni bir devrin başlangıcını işaret eden bu gelişmeyle adada düzenleri bozulan Yahudiler, M.S. 116 yılında çok sayıda Kıbrıslının ölümüne yol açan bir isyan hareketine kalkıştılar. Yaklaşık iki yıl süren isyanın ardından Yahudiler, Senato'nun emriyle adadan sürüldü ve dönüşlerine uzun süre izin verilmedi. Yahudilerin adadan uzaklaştırılmasıyla oluşan ortamda Hristiyanlık hızla yayılma imkanı buldu.²⁵

Roma imparatorluğu 395 yılında ikiye ayrıldığında Kıbrıs, coğrafi konumundan dolayı doğal olarak Doğu Roma'nın (Bizans) egemenlik sahasında kaldı. Bizans idaresinin ilk devirlerinde Kıbrıs, Suriye, Filistin, Fenike ve Kilikya'nın dahil olduğu vilayete bağlı olarak merkezden tayin edilen prokonsüller ile idare edildi.²⁶ Bu yeni yönetimde adanın merkezi Baf'tan alınıp sık sık yaşanan depremlerde yıkılan Salamis yerine kurulan Konstantia'ya nakledilerek yeni bir düzen getirilmeye çalışıldı.²⁷

Hristiyanlığı kabul eden ilk bölgelerden biri olan Kıbrıs, dinî olarak Efes Konsülü'nde (431) alınan karar uyarınca Ortodoks dört büyük patriğin arkasında yer alan bir piskoposluğa bağlandı. Efes Konsülü'nde Kıbrıs kilisesinin bağımsızlığının onaylanması ve akabinde

²² Hatice Palaz Erdemir, "Roma Devleti İdaresinde Kıbrıs", **Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri**, (13-17 Kasım 2000) DAÜ Yay., Gazi Mağusa, Kıbrıs, s.202.

²³ Karageorghis, **a.g.e.**, s.177-178.

²⁴ John Hackett, **A History of the Orthodox Church of Cyprus**, London, Methuen, 1901, s.25; **Hill**, **a.g.e.**, Vol. I, s.247-248; Philip Newman, **A Short History of Cyprus**, Second Edition, Nicosia, 1953, s.59-62; Halil Fikret Alasya, **Tarihte Kıbrıs**, Lefkoşa, 1988, s.9.

²⁵ Sir Ronald Storrs, B. J. O'Brien, **Cyprus in Classical and Mediaeval Times**, Nicosia, Printed and Published by the Government of Cyprus, 1938, s.7. Hristiyanlığın hızla yayılması nedeniyle Kıbrıs, 325 yılında gerçekleştirilen İznik Ekümenik Konsülü'nde 3 piskopos, 18 yıl sonraki Sardica (Sofya) Konsülü'nde (343/344) 12 piskopos ile temsil edildi. Bkz. Alastos, **a.g.e.**, s.113.

²⁶ Bedevi, **a.g.e.**, s.59.

²⁷ Alastos, **a.g.e.**, s.118-119; Harry Luke, **Cyprus**, Second Edition, London, 1965, s.34; Lefkoşa ise XI. yüzyıldan itibaren ön plana çıkmaya başlayacaktır. Bkz. Bedevi, **a.g.e.**, 59.

İmparator Zenon'un (474–491) Kıbrıs kilisesinin isteklerini kabul etmesiyle Kıbrıslılar dinî açıdan özerkliğe kavuştular.²⁸

Kıbrıs'ta Bizans devrinin en önemli gelişmelerinden biri, Ortodoks Kilisesi'nin, baskılar sonucunda tüm halk üzerinde otorite kurması ve benzer baskılarla Yunanca'nın resmî dil kabul edilmesidir. Büyük kısmı Anadolu, Suriye, Mezopotamya ve Mısır kökenli olan Kıbrıs halkı bu baskılar neticesinde zamanla benliklerini yitirerek kendilerini Yunanlı kabul etmeye başlamışlardır.²⁹

Siyasî, ticarî ve askerî açılardan stratejik öneme haiz olan Kıbrıs adası, Bizans için doğu Akdeniz'de eşi bulunmaz bir üs idi. Adada meydana gelecek herhangi bir zaafiyet bölgedeki kontrolün kaybedilmesine yol açabilirdi. Nitekim doğuşu bu dönemlere tekabül eden ve hızla yayılan İslâmiyet, yakın bir gelecekte Kıbrıs'taki Bizans hâkimiyetini sarsmakta gecikmeyecekti.

Müslümanların, halife Ömer döneminde, Kıbrıs adasını ele geçirme düşünceleri bulunmasına rağmen³⁰ Kıbrıs'a ilk İslâm akını 647 yılında halife Osman zamanında Şam valisi Muaviye tarafından düzenlendi.³¹ Kalabalık bir donanma ile gerçekleştirilen bu saldırı hareketiyle adada ilk kez İslâm hâkimiyeti tesis edildi. Kıbrıs idaresi, bu işgalden Bizans ile işbirliği yapmama taahhüdü ve Bizans'a ödedikleri 7.200 Dinar vergiyi Müslümanlara ödemeyi öngören üç yıllık bir antlaşma yaparak kurtulabildi.³²

Bu seferde kocası Ubad b. Al-Şamita ile birlikte katılan Hz. Muhammet'in halası Umm Haram, Kitium yakınlarında bindiği attan düşerek vefat etti ve günümüzde "*Hala Sultan Tekkesi*" olarak bilinen yere gömüldü. Bu tekke bundan sonra gerçekleştirilen Kıbrıs seferlerinin psikolojik ve dinî dayanaklarından biri olarak ön plana çıkarılacaktı.³³

²⁸ Bu otonomla beraber 477 yılında St. Barnabas'ın mezarının bulunduğu yerde onun adına bir kilise de inşa edildi. İsmail Şahin, **Kıbrıs Başpiskoposluğu (1571-1821)**, Ankara Üniversitesi S.B.E. Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s.9-12; Bizans döneminde Kıbrıs Ortodoks Kilisesi hakkında bkz. Benedict Englezakis, "*Church of Cyprus in the Byzantine Empire*", **Studies on the History of the Church of Cyprus, 4th-20th Centuries**, (Trans. Norman Russel), Variorum Press, Great Britain, 1995, s.41-61.

²⁹ Seyhun Şahin, **VI. ve VII. Yüzyıllarda Kıbrıs**, Fırat Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.38-39.

³⁰ Belâzurî, Halife Ömer döneminde Muaviye'nin Kıbrıs'ı ele geçirmek için planlar kurduğunu, ancak Halifenin yeterli deniz gücü bulunmaması nedeniyle böyle bir girişime izin vermediğini kaydetmektedir. Bkz. El-Belâzurî, **Fütühu'l-Büldân** (Çev. Mustafa Fayda), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002, s.218.

³¹ Osman Turan'a göre bu seferin tarihi 650'dir. Bkz. Osman Turan, "*Orta Çağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri*", **Bulleten**, c. XXVII, S. 110, TTK. Yay., Ankara, 1964, s.209; Vergi Bedevi ve G. Ostrogorsky ise 649 yılını vermektedirler. Bkz. Bedevi, **a.g.e.**, s.61; George Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, (Çev. Fikret Işıltan), TTK. Yay., Ankara, 1999, s.108. İslâm devletinin başlangıç safhası sayılabilecek bu dönemde ilk önemli deniz seferinin Kıbrıs'a yapılmış olması, adada yerleşik korsanların Mısır ve Suriye'de egemenliği sağlayan devletin bölge ticaretindeki emniyeti bakımından kaçınılmazlığı üzerine gerçekleştirilmiş olmalıdır.

³² Hill, **a.g.e.**, Vol. I, s.283-284; Alastos, **a.g.e.**, s.126-127; Gülay Ögün, "*Kıbrıs'ta İslâm Hâkimiyeti ve Selçuklular Zamanında Kıbrıs İle Ticarî İlişkiler*", **Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi**, (Haz. Ali Ahmetbeyoğlu-Erhan Afyoncu), Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s.1.

³³ Ali Çelik, **Tarihte Kıbrıs ve Hala Sultan**, Işık Yay., İstanbul, 2005, s.39.

Kıbrıslıların antlaşma şartlarına rağmen Bizans ile işbirliği yapmaları üzerine 653/654 (H.33) yılında 500 gemilik bir donanma ile adaya ikinci bir sefer düzenlendi. Çok sayıda esir elde edilen bu seferde ada tamamen fethedilerek Suriye'den Müslümanlar nakledildi.³⁴ Öte yandan adada camiler ve hatta bir şehir inşa edildiği öne sürülmektedir.³⁵ Sefer sonrasında eski anlaşmanın devamı niteliğinde bin dinar ek vergiyi içeren antlaşma ise Emevî halifesi Abdülmelik zamanına (685-705) kadar geçerliliğini korudu.³⁶

688 yılında halife Abdülmelik ile Bizans İmparatoru II. Justinianus arasında varılan yeni anlaşmada ise Kıbrıs'ın ortak mülk sayılması ve vergilerin iki devlet arasında eşit taksim edilmesi kararlaştırıldı. Ancak 4 yıl sonra İmparatorun anlaşmaya aykırı biçimde Kıbrıs'ta yaşayan Müslümanları esir etmeye kalkışması yeni bir savaşa sebep oldu.³⁷ Çukurova bölgesinde yoğunlaşan mücadelelerden Müslümanların galip çıkmaları üzerine II. Justinianus, İslâm devletini, anlaşma şartlarına göre aldıkları vergiden mahrum bırakmak amacıyla adadaki Hristiyanları Hellespontos (Çanakkale) taraflarına göçe zorladı. Göç eden Hristiyanların büyük kısmı yurtlarına ancak İmparatorun Müslümanlarla anlaşmaya varması üzerine dönebildiler.³⁸

Abbasî imparatorluğunun yıkılmasından sonra İslâm dünyasının küçük devletçiklere bölünmesinden faydalanan Bizans İmparatoru II. Nicephorus Phocas'ın (963-969) 965 yılında Kıbrıs'a tamamen sahip olmasıyla ada, Arap-Bizans savaş sahası olmaktan çıkarak rahat bir nefes aldı.³⁹

Haçlı seferlerinin başlamasıyla (1096), İslâm hâkimiyetindeki topraklar arasında sıkışıp kalan Kıbrıs adası, haçlılar için bir üs vazifesi olarak değer kazanmaya başladı. Ancak Haçlı seferleri sırasında gerçekleşen Bizans-Latin düşmanlığı, Kıbrıs halkı için olumsuz neticeler doğurdu. Bizans imparatoru İonnes Comnenus idaresindeki ada, 1157 yılında Kilikya Ermeni Prensi Thoros ve Antakya prenskepsi Renaud de Châtillon tarafından işgal edilerek tahribata uğratıldı.⁴⁰

Bu dönemlerde Bizans imparatorluğunun içerisinde bulunduğu siyasî karışıklıklar Kıbrıs'ı derinden etkilemekteydi. Bizans İmparatoru Manuel Comnenos'un yeğeni ve Tarsus Valisi Isaac Comnenos, Ermenilerle yaptığı savaşta esir düşünce serbest bırakılması için

³⁴ Gülay Ögün, "Kıbrıs'ta İslam Hakimiyeti ve Selçuklular Zamanında Kıbrıs İle Ticaret İlişkileri", **Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu, 28 Ekim-2 Kasım 1991**, Gazi Mağusa, DAÜ ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1993, s.29-30; A. Lammens, "Muaviye", **İA.**, MEB., c. VIII, İstanbul, 1979, s.349.

³⁵ El-Belâzurî, **a.g.e.**, s.218.

³⁶ Hill, **a.g.e.**, Vol. I, s.285.

³⁷ Bedevi, **a.g.e.**, s.62.

³⁸ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.123.

³⁹ Müslümanlar X. Yüzyılın ortalarına kadar adaya toplam 24 sefer düzenlenmişlerdir. Hill, **a.g.e.**, Vol. I, s.295; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.108-109.

⁴⁰ Ögün, **a.g.m.**, s.30; Urfalı Mateos, **Vekâyiname (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, (Çev. Hrant Andreyan), TTK. Yay., Ankara, 2000, s.322-323.

istenilen fidyenin Manuel Comnenos'un ardından tahta çıkan I. Andronikos döneminde Kıbrıs gelirlerinden ödenmesi kararlaştırılmıştı. Fidyenin bir kısmı ödenerek serbest kalan Isaac Comnenos, Kıbrıs'a geçerek Bizans İmparatoru tarafından adaya vali tayin edildiğine dair düzenlediği sahte belgelerle kendisini imparator ilan etti (1184).⁴¹ Isaac Comnenus adayı elinde tuttuğu kısa süre içerisinde Kıbrıslılara ağır vergiler yükleyerek halka zulmeden bir yönetim sergiledi.⁴²

Adada 7 yıl içerisinde tiran ve cani olarak ünlenen Isaac Comnenos'un yönetimine III. Haçlı Seferi'ne liderlik yapan İngiliz Kralı Arslan Yürekli Richard son verdi.⁴³ İngiliz Kralı Richard, macera dolu bir yolculuktan sonra⁴⁴ 1191'de adayı kolaylıkla ele geçirerek Isaac Comnenus hâkimiyetini sonlandırdı.⁴⁵

Adanın fethi haçlı seferi boyunca İngiliz Kralı Richard'ın gerçekleştirdiği en önemli başarısıydı.⁴⁶ Ancak İngiliz Kralı adada kalıcı olmak niyetinde değildi. Zira adanın muhafazası için yanında ne yeterli para ne de asker bulunmaktaydı. Bu nedenle adayı kısa bir süre sonra satmaya karar verdiğinde, Templier Şövalyeleri (Knight Templar) 40 bini peşin, toplam 100 bin Bezant (altın para) karşılığında adanın idaresini üzerlerine aldılar.⁴⁷ Ancak şövalyelerin yönetimi ele geçirir geçirmez ödedikleri miktarın üzerinde bir kâr sağlamak amacıyla vergileri iyiden iyiye ağırlaştırmaları halkın tepkisine neden oldu. Kıbrıslılar 4 Nisan 1192'de, Paskalya Yortusu'ndan önce, şövalyeleri yok etmek için harekete geçtiklerinde, şövalyeler canlarını ancak adadan kaçarak kurtarabildiler. Böylece ada tekrar İngiliz Kralı Richard'a kalmış oluyordu.⁴⁸ Fakat kalıcı olmayan İngiliz Kralı, Kıbrıs'ı hiç zaman kaybetmeden Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü ele geçirmesiyle buradan kaçarak tahtsız kalan Guy de Lusignan'a 60 bini peşin, toplam 100 bin Bezant karşılığında sattı. Böylece Kıbrıs Franklar tarafından yönetilen bölgelerden biri haline geldi.⁴⁹

⁴¹ Hakeri, **a.g.e.**, s.101-102; Alastos, **a.g.e.**, s.139-141.

⁴² Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, c. III (Çev. Fikret Işıltan), TTK. Yay., Ankara, 1984, s.38-40.

⁴³ İngiliz Kralı Arslan Yürekli Richard'ın Kıbrıs'ı ele geçirmesi, 1878'de İngiltere yönetimiyle beraber, modern zamanlarda İngiltere'nin adayı ilk fethi olarak adlandırılacaktır. Bkz. M. Butougham, "*Cyprus-The First English Occupation*", **Royal United Service Institution Journal**, Vol. 94 (1949, Feb./Nov.), s.644-647.

⁴⁴ İngiliz kralı Arslan Yürekli Richard'ın Kıbrıs'a kadar geçen yolcuğu için bkz. Peter W. Edbury, **The Kingdom of Cyprus and the Crusades**, 1191-1374, Cambridge University Press, 1991, s.5-12.

⁴⁵ Edbury, **a.g.e.**, s.7-8; Hill, **a.g.e.**, Vol. I, s.317-320. Heyd'e göre, Kıbrıs'ın İngiliz kralı tarafından fethi, orada eskiden beri Batılı ticaret kolonilerinin varlığını kanıtlamaktadır. Bkz. W.Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi** (Çev. Enver Ziya Karal), TTK. Yay., Ankara, 2000, s.401.

⁴⁶ Runciman, **a.g.e.**, c. III, s.41. Birinci Haçlı seferinde Kıbrıs'ın haçlılar için iâşe bakımından önemi anlaşıldığından Richard'ın adaya çıkarken bu durumu değerlendirmeye almamış olması düşünülemez. Bkz. Sir Harry Luke, **Cyprus: A Portrait and an Appreciation**, Redwood Press Limited, Second Edition, London, 1973, s.41.

⁴⁷ George Jeffery, **Cyprus under an English King in the Twelfth Century**, W. J. Archer, Government Printer, Nicosia, 1926, s.136-137; Edbury, **a.g.e.**, s.7-9.

⁴⁸ Edbury, **a.g.e.**, s.7-8; Runciman, **a.g.e.**, c. III, s.59.

⁴⁹ Bu meblağın kalan kısmı ödenmedi. Edbury, **a.g.e.**, s.8-9; Alastos, **a.g.e.**, s.148-149; Lusignan hanedanı hakkında bkz. Sidney Painter, "*The Lords of Lusignan in Eleventh and Twelfth Centuries*", **Speculum**, Vol. XXXII, Nr.1, (Jan. 1957), s.27-47.

Kıbrıs'ta bir Frank krallığı kurulduğu sıralarda Anadolu, Selçuklu Türklerinin idaresinde bulunuyordu. Dolayısıyla Kıbrıs krallığının yoğun olarak ilişkiye girdiği ülkelerden biri Anadolu Selçuklu devletiydi.⁵⁰

Selçukluların en önemli politikalarının başında ticaret güzergâhlarının güvenliği meselesi geliyordu. Bu dönemde belli başlı ticaret merkezlerinden biri de Antalya idi ve bölgeye Aldobrandino adlı bir İtalyan hâkim durumdaydı. Kıbrıs kralını kendine tâbi sayan Aldobrandino'nun bir Türk kervanını yağmalaması sonucunda meydana gelen bir çatışma ile Kıbrıs ve Anadolu Selçukluların ilk teması meydana geldi. Benzer vakaların artmasıyla, ticarete önem veren Selçuklu yönetimi, Sinop kervan yolunun kontrolünü sağladıktan sonra aynı maksatla Antalya üzerine yürüdüğünde, Kıbrıs kralı Antalya savunması için yardım göndermekten çekinmedi. Buna rağmen Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in orduları Aldobrandino ve Kıbrıs kralının ortak gücünü mağlup ederek Antalya'yı Selçuklu topraklarına katmayı başardı (1207).⁵¹

Bundan sonra Kıbrıs kralları güvenlik, yiyecek ve içecek sıkıntısı yaşamamak için Selçuklularla barışçıl ilişkilerin kurulmasına özen gösterdiler. Bir ara Antalya'nın Rumların eline geçmesinde Kıbrıslıların yardımları olsa da Kıbrıs Kralı Hugues'ün Selçuklu Sultanı Keykavus'a gönderdiği cevabî bir mektup, Selçuklularla barışçıl ilişkileri amaçladıklarını ortaya koymaktadır.⁵² Karşılıklı gerçekleşen ilişkiler neticesinde Kıbrıs kralları güney Anadolu'da ticaret yapabilecekleri garanti ve sözüne sahip oldular.⁵³

XIII. yüzyılın en kudretli devletlerinden olan Memlûklular, İslâm dünyası adına haçlı ittifakıyla mücadele ederken Kıbrıs'ın bu kuvvetler için stratejik bir üs olduğunun farkındaydı. Memlûkluların Suriye'de ele geçirdikleri bölgelerden çıkan haçlıların Kıbrıs'a sığınmaları ve doğu Akdeniz'deki Memlûk gemilerine yapılan saldırıların adadan kaynaklanması, bu dönemde Kıbrıs-Memlûk ilişkilerinin bozulmasına sebep teşkil etmekteydi.⁵⁴

Haçlılarla mücadeleye destekleyen Memluk Sultanı Baybars, bu duruma kayıtsız kalmayarak 1270 yılında adaya bir saldırı gerçekleştirdi. Ancak şiddetli fırtına nedeniyle donanmanın batmasıyla geriye çekilmek zorunda kaldı; bunun üzerine bir süre sonra yeni bir

⁵⁰ Ebru Altan, “*Kıbrıs Haçlı Krallığı (1191-1489)*”, **Türkler**, c. VI, YTY., Ankara, 2002, s.696.

⁵¹ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötügen Yay., İstanbul, 2005, s.306-307; Bedevi, **a.g.e.**, s.74; Edbury, **a.g.e.**, s.42.

⁵² Claude Cahen, “*13. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret*”, **Cogito**, S. 29, (Selçuklular Özel Sayısı), YKY, 2001, s.134-5; Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar**, Ankara, 1988, s.109-117, 139-143.

⁵³ Edbury, **a.g.e.**, s.45-46.

⁵⁴ Eşref Buharlı, “*Kıbrıs'ta İlk Türkler veya Kıbrıs'ın Memlûk Hâkimiyetine Girişi*”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 95 (Nisan 1995), s.83-85.

sefer düzenlemek istemişse de Moğol tehlikesinin belirmesi ve 1277’de ölümüyle bu planını hayata geçiremedi.⁵⁵

Anadolu Selçuklu devletinin yıkılıp Anadolu siyasi birliğinin ortadan kalmasıyla Kıbrıslılar bu durumdan yararlanmaya çalıştılar. 1344 yılında Papa’nın teşvikiyle denizci Latin devletlerinin Aydınogulları’nın adalar denizindeki hâkimiyetine son vermek üzere düzenlediği bir haçlı seferine Kıbrıslılar da destek verdiler. Bundan başka Kıbrıs kralı Pierre (1359-1369), Rodos Şövalyeleri ve Cenevizlilerle beraber Antalya üzerine sefer düzenleyerek on iki günlük bir kuşatmadan sonra, Saint Barthelemi Yortusu’na rastgelen 24 Ağustos 1361 tarihinde Antalya’yı yağma ve işgal etmeyi başardı.⁵⁶

Teke Bey’in (Mübarizeddin Mehmet Bey), Alaiye ve Manavgat Beyleri ile birlikte kenti geri almak için karadan ve denizden yaptığı baskıya karşılık, Kıbrıs Kralı Pierre Avrupa’dan yardım alarak karşı koymaya çalıştı. Ancak Kral’ın 1369’da kendi adamları tarafından öldürülmesiyle, Teke Bey on iki yıllık bir aradan sonra, 14 Mayıs 1373’te Antalya’yı tekrar ele geçirmeye muvaffak oldu. Bu süreç içerisinde Kral Pierre’in ölümü ve giriştiği muharebeler Kıbrıs halkına sıkıntılı günler yaşattı.⁵⁷

Kıbrıs’a hâkim Lusignanlar, Memlûklular ve Osmanlılar aleyhinde, zaman zaman Karamanlılar ve Haçlılar ile ittifak çabalarına girerek adayı bu iki devlete karşı yapılan saldırıların doğu Akdeniz’deki kaynağı haline getirmekteydi.⁵⁸ Bu sorunu çözmek isteyen Memlûk Sultanı Barsbay, 1426 yılında 180 gemilik bir donanma ile adaya bir sefer düzenledi. Saldırıda Limason işgal edilip Mağusa kuşatılırken, yaklaşık 3.600 kişi esir alındı. Esirler arasında bulunan Kıbrıs kralı Janus (1398-1432) ve diğerlerinin fidye ile kurtuluşundan sonra ada, yapılan anlaşmaya (1427) göre yıllık 8 bin Düka karşılığında Memlûk haraçgüzârı bir devlet haline geldi.⁵⁹

Lusignan döneminde Kudüs ve Suriye bölgelerinden kaçan haçlıların büyük kısmı, Kıbrıs’a gelerek adanın idareci sınıfını ve asilzadelerini oluşturdu; dolayısıyla yerli halk toprağa bağlı serf durumuna düştü.⁶⁰ Birbirinden pek farklı olmayan üç sınıfa ayrılan toplumun en alt tabakasında bulunan halk “*parici*” (toprağa bağlı köle), bir üst sınıftaki grup ise “*perpyarioi*” (özgür insanlar) olarak adlandırılıyordu. Diğer bir kategoride “*Lefteri*” veya

⁵⁵ Alatos, **a.g.e.**, s.177; Edbury, **a.g.e.**, s.87.

⁵⁶ Şehabettin Tekindağ, “*Teke-oğulları*”, **İA.**, c. XII/I, MEB., İstanbul, 1979, s.129-130; Newman, **a.g.e.**, s.139.

⁵⁷ Kıbrıs kaynaklarına göre, Kıbrıslılar, kral Pierre’in ölümünden sonra, ihtilaf halinde buldukları Cenevizlilerden çekindikleri için şehri Teke Bey’e teslim etmişlerdi. Bkz. Tekindağ, **a.g.m.**, s.130.

⁵⁸ Henüz II. Murat zamanında Kıbrıs krallığına karşı Osmanlılarla Mısır Memlûk sultanlığı arasındaki yakınlaşma manidardır. Bkz. Halil İnalcık, “*Bursa: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Hayatına Dair Vesikalar*”, **Belleten**, c. XXIV, S.93, TTK. Yay., Ankara, 1960, s.45-202.

⁵⁹ M. Sobernheim, “*Barsbay*”, **İA.**, c. II, MEB. Yay., s.317; Hill, **a.g.e.** Vol. II, s.471-494; Alastos, **a.g.e.**, s.203-205; Bedevi, **a.g.e.**, s.80-81. Albrecht Feuss, “*Was Cyprus a Mamlûk Protectorate? Memlûk Policies toward Cyprus between 1426-1517*”, **Journal of Cyprus Studies**, Vol. 11, S.28/29, 2005, s.11-28.

⁶⁰ Kıbrıs’ta Lusignan yönetiminde, Ortaçağ Avrupası’na hâkim olan Feodal yapının bir benzerinin adada kurulduğu iddia olunabilir. Bkz. Turan, **a.g.m.**, s.213.

“Frankomati” (âzad edilmiş) denilen ve para karşılığında parici olmaktan kurtulan sınıf yer alıyordu. Frankomatiler kendi topraklarını özgürce işletmekte, ancak ürettiklerinin bir belirli kısmını kendilerini serbest bırakan Lord’a vermek zorundaydılar. Adada en özgür gruplar ise Latinler ve din adamlarıydı.⁶¹ Bu sınıfsal ayrımın ötesinde meydana gelen Memlûk saldırıları, salgın hastalıklar ve dinsel baskılar nedeniyle Lusignan dönemi sonlarında ada nüfusu hayli azalmış bulunuyordu.⁶²

Kıbrıs’a Katolik Lusignanların hâkim olması dolayısıyla 1195’te Kral Amaury’nin (Aimery), kendisinin Roma Germen İmparatoru VI. Henry tarafından tanınmasına karşılık, adada Katolikliğin yayılabileceğini Papa III. Celestine’ye arz etmesiyle ertesi yıl adada Latin Başpiskoposluğu (Archbishopric) oluşturuldu.⁶³ Bunun bir devamı biçiminde 1260 Temmuz’unda Papa IV. Alexander tarafından yayımlanan ve Ortodoks başpiskoposluğunu yok sayarak adanın tek Başpiskoposu olarak Latin piskoposluğunu gösteren “*Bulla Cypria*” Kıbrıslı Ortodokslara ağır bir darbe vurdu.⁶⁴ Kıbrıs’ta yeni Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu seçimini engelleyen ve adanın Osmanlı hâkimiyetine girişine kadar yürürlükte kalan kararlar Latin Kilisesi’nin Ortodokslar üzerindeki baskısını en yüksek noktaya taşırken iki kilise arasındaki uçurumun genişlemesine sebep oldu. Uygulamaları kabul etmeyen Ortodoks ruhban sınıfından ve halktan bazıları ise çareyi adadan kaçmakta buldular. Bir başka anlatımla Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, Türklerin adayı fethine kadar Ortodoks dünyasındaki varlığını ve kimliğini yitirmiş, Roma Kilisesi’nin bir parçası olarak dinî hürriyetinden uzak, baskı ve zulmün kol gezdiği bir ortamda kendine yer aramıştır.⁶⁵

Kıbrıs toplumu bir taraftan dış politika bağlamında Batı ile Doğu arasında, diğer taraftan Lusignan hanedanlığında Latin baskısı altında ezilmekte iken Kıbrıs kralı II. James (1464-1473) döneminde ada yavaş yavaş Venedik nüfuz ve idaresini hissetmeye başladı. Venediklilerin ada ile ilgileri eskiden beri süregelenleken Kıbrıs kralı II. James’in Venedikli prenses Caterina Cornaro⁶⁶ ile evlenmesi bu gidişatı hızlandırdı.⁶⁷ Kral II. James’in

⁶¹ Alastos, a.g.e., s.161-164; Ahmet C. Gazioğlu, **Kıbrıs’ta Türkler (1508-1878), 308 yıllık Türk Dönemine Yeni Bir Bakış**, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), Lefkoşa, 2000, s.3-4.

⁶² Irene B. Taeuber, “Cyprus: The Demography and Strategic Island”, **Population Index**, Vol. XXI, Nr. 1 (Jan. 1955), s.6.

⁶³ İlk başpiskopos olarak kral Amaury’nin Chancellor’u tayin edilmişti. Bkz. Edbury, a.g.e., s.29-31

⁶⁴ Forbes Duckworth, **The Church of Cyprus**, London, 1900, s.25. Ayrıca bkz. Nicholas Coureas, **The Latin Church in Cyprus, 1195-1312**, Ashgate Publishing, USA, 1997, s.297-306.

⁶⁵ Hackett, a.g.e., s.117, C. Spyridakis, **A Brief History of Cyprus**, Publications Department Greek Communal Chamber, Nicosia, 1963, s.47. Şahin, **Kıbrıs Başpiskoposluğu...**, s.28.

⁶⁶ Caterina Cornaro’nun kısa bir biyografisi için bkz. Salli Hickson, **Caterina Cornaro in Asolo: The Art of Architectural Patronage of a Renaissance Queen (1489-1510)**, Queen University Yayınlanmamış Master Tezi, Kanada-Ontario, 1995, s.14-22.

⁶⁷ B. Arbel, Caterina Cornaro’nun kraliçe olmasıyla beraber adada Venedik egemenliğinin başladığına hükmederken 1473-1489 dönemini bir anlamda geçiş süreci şeklinde değerlendirip “*Venedik Himayesinde Kıbrıs*” olarak tanımlamaktadır. Bkz. Benjamin Arbel, “*The Reign of Caterina Corner (1473-1489) as a Family Affair*”, **Cyprus, the Franks and Venice, 13th-16th Centuries**, Ashgate Publishing Company, USA, 1999, s.I/74.

vefatından sonra Caterina Cornaro Kraliçe tahtına oturdu; kısa bir süre sonra ölen kraldan dünyaya gelen oğlu (28 Ağustos 1473) III. James adıyla yeni kral ilan edildi. Ancak bir yaşını doldurmadan onun da ölümü üzerine henüz 18 yaşında olan Caterina Cornaro kraliçe tahtına oturarak tek başına adanın yönetimini üstlendi. O'nun idaresi altında Venedik ada üzerindeki iddialarını yoğunlaştırırken⁶⁸ henüz 1474 yılında görevlendirdiği iki temsilci ile kraliçeye talimatlar vermeye ve gözetimi altında almaya başladı.⁶⁹

Venedik bu süreçte adayı doğrudan kendisine bağlamak için Caterina yerine Charlotte'ü kraliçe ilan etme girişimlerinde bulunmuşsa da Napoli krallığı ve Memlûk sultanlığının Caterina Cornaro'ya destek olmasıyla bu amacında muvaffak olamadı. Venedikliler yönetimi değiştiremede de adada sürekli askerî kuvvet bulundurarak ve atadığı özel danışmanlar ile kraliçeyi kuklası durumuna getirdi.⁷⁰ Dolayısıyla fiili yönetim Venediklilere geçmiş olduğundan Caterina Cornaro'nun egemenliğine son verip adayı resmen Venedik'e bağlamak zor değildi. Nitekim 1485-1491 Osmanlı-Memlûk harbinin yaşanması Venedik'e elverişli ortamı sağladı. Venedik, 1488 yılında Caterina'nın kardeşi Giorgio'yu kraliçenin tahttan çekilmesi için ikna etmek üzere adaya göndererek baskılarını şiddetlendirdi.⁷¹ Ancak kraliçenin direniş göstermesi üzerine Venedik yönetimi Akdeniz'de yaşanan savaş bahanesiyle General Francesco de Priuli komutasında bir donanma yollayarak kraliçeye gözdağı vermeye ve adada tam bir hâkimiyet kurmaya karar verdi. Bu doğrultuda kraliçe Caterina adadaki bütün haklarını devretmeye zorlandı. Siyasî baskılara askerî kuvvetin de dahil olmasıyla daha fazla direnç gösteremeyen C. Cornaro'nun Venedik isteklerini kabul etmesiyle Kıbrıs resmen Venedik cumhuriyetine tâbi bir idareye girmiş oldu (26 Şubat 1489).⁷²

Kıbrıs adasının Venedik yönetimi için önemi toprak ve yerli halktan, özellikle ekonomik ve askerî açılardan azamî şekilde yararlanmak noktasında yoğunlaşıyordu. Bu doğrultuda ada askerî bir üs olarak değerlendirildi ve askerî valiler tayin edildi.⁷³ Bu nedenle toplumsal yapı Lusignan döneminde olduğu gibi korundu. Dolayısıyla Venedik hâkimiyetinde de halkın büyük kısmını yine serfler oluşturmaktaydı.⁷⁴

⁶⁸ Hill, *a.g.e.*, Vol. III, s.621-713; Alastos, *a.g.e.*, s.215.

⁶⁹ Arbel, *a.g.m.*, s.I/74-75.

⁷⁰ Alastos, *a.g.e.*, s.216.

⁷¹ Arbel, *a.g.m.*, s.I/81-81.

⁷² Hill, *a.g.e.*, Vol. III, s.736-737 ve 748; Alastos, *a.g.e.*, s.218.

⁷³ Cobham, *a.g.e.*, s.57; Ronald C. Jennings, **Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640**, New York University Press, New York and London, 1993, s.4-5; Newman, *a.g.e.*, 159.

⁷⁴ Cobham, *a.g.e.*, s.55; Alastos, *a.g.e.*, s.226; Benjamin Arbel, "Cypriot Population Under Venetian Rule (1473-1571): A Demographic Study", **Cyprus, The Franks and Venice, 13th-16th Centuries**, Ashgate Publishing Company, USA, 1999, s.V/213; Purcell'e göre, 1570 yılında ada nüfusu yaklaşık 197.000 civarında ve 1562'deki tahmini nüfus 180.000 olup bunun 50.000'ini Parici ve 90.000'ini Perperiarii'ler (Francomati) oluşturmaktaydı. H. D. Purcell, **Cyprus**, Freder A. Praeger Publisher, New York, 1969, s.148.

Adadaki Venedik yönetimi, idarî açıdan bir tiranlığa, ekonomik uygulamalar da rüşvet ve soyguna dönüştü. Bu idare tarzı Venedikli görevlilerin merkeze ilettikleri raporlarda açıkça itiraf edilmekteydi.⁷⁵ Bu suretle Venedik himayesi olarak adlandırılan 1473-1489 dönemi ve asıl Venedik yönetimi altında Kıbrıs'ın genel demografik yapısının olumsuz olduğu söylenebilir.

Venediklilerin Kıbrıslılara karşı takip ettikleri sömürge politikaları nedeniyle adanın sosyal düzeni bozuldu, ticaret geriledi, refah seviyesi oldukça düştü. Bunun neticesi olarak halk kurtuluşu kaçmakta bularak kitleler halinde göçler başladı.⁷⁶ Kaçamayanlar ise mevcut düzene karşı isyan etme noktasına geldi. Nitekim 1562'de meydana gelen önemli bir isyan zorlukla bastırılabilirdi.⁷⁷ Bundan başka 1570 yılında ezilen ada halkı Osmanlı yönetimine elçi gönderip adanın fethini talep etme girişimlerinde bulundu.⁷⁸ Denilebilir ki, 80 yıllık Venedik yönetiminin sonunda ezilen ada halkı her yönden Venedik idaresinden kurtulmanın yollarını aramaktaydı ve bu konuda baş aktör dönemin en güçlü siyasî varlığı olan Osmanlı imparatorluğuydu.

Osmanlı yönetimi Kıbrıs'ın fethine XVI. yüzyılın ikinci yarısında girişmiş olmasına rağmen yüzyılın başından itibaren adanın fethini gerektirecek sebepler mevcuttu. Aynı zamanda imparatorluk adayı fethedebilecek yeterli teknolojik, ekonomik ve insan potansiyeline de sahipti. Ancak uluslararası siyasî ortamın sağlanamaması nedeniyle Kıbrıs'ın fethi ancak 1570 yılında gerçekleşebildi.

II. Mehmet devrinde Rodos adasına etkili bir saldırı ve kuşatma gerçekleştirilmesi Osmanlı İmparatorluğunun Akdeniz'de önemli bir güç olduğunun ve sorun yaratan odakları yok etme düşüncesinin en belirgin göstergesiydi. Devlet politikası haline gelen bu düşünce sonraki padişahlar tarafından da sürdürüldü.

I. Selim'in 1516-1517 yıllarında Suriye ve Mısır'ı ele geçirip Memlûk devletini ortadan kaldırması Venediklilerin Kıbrıs için hâimleri bulunan Memlûklulara ödemekte oldukları vergiyi Osmanlı yönetimine vermesini gerektirdi. Bu gerekçeyle Osmanlı imparatorluğu Mısır'ın zabtından hemen sonra yıllık haracı istemek üzere Silahtarlar Kethüdası Ali Ağa'yı Kıbrıs'a görevlendirdi.⁷⁹ Bunun akabinde Venedik yönetimi de Padişahı tebrik ve Mısır ticaretinin devamını sağlamak üzere iki elçi yollayarak Memlûklulara ödedikleri yıllık 8 bin dükalık haracı Osmanlılara vermeyi teklif etti. Osmanlı yönetimi ise son 5 yılın toplamı olan 40 bin dükayı talep ederek bunun için üç aylık bir süre tanıdı. Yapılan görüşmeler neticesinde imzalanan anlaşmayla göre (9 Eylül 1517) Venedikliler 10 bini peşin ve kalan 30 bin dükayı

⁷⁵ Alastos, **a.g.e.**, s.226-227, 233; Hill, **a.g.e.**, Vol. III, s.799.

⁷⁶ Cobham, **a.g.e.**, s.55.

⁷⁷ Çevikel, **a.g.e.**, s.20.

⁷⁸ Alastos, **a.g.e.**, s.233.

⁷⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. III, Birinci Kısım, TTK. Yay., Ankara, 1983, s.10.

üç ay içerisinde ödeyeceklerini kabul ettiler.⁸⁰ Böylece ada üzerinde Osmanlı hâkimiyeti hukuken tesis edilmiş oldu.⁸¹

I. Süleyman'ın tahta geçmesiyle Venedik, ticarî imtiyazlarını sağlayan 1503 tarihli Osmanlı-Venedik ahidnâmesinin devamını temin etmek ve Kıbrıs haracını ödemek üzere İstanbul'a yüksek düzey bir elçi görevlendirdi. Yapılan müzakereler sonunda, Aralık 1521'de imzalanan yeni ahidnameyle Venedik, ticarî çıkarlarını sürdürmeyi başarırken ödemekte olduğu haracı vermeye devam edeceğini taahhüt etti.⁸²

Osmanlı imparatorluğunun en güçlü zamanlarını yaşadığı bu devirde Akdeniz'de hâkimiyet kurma politikasının bir ürünü olarak Rodos adası (1522) ve kuzey Afrika topraklarının hemen hemen tamamının ele geçirilmesiyle Akdeniz bir Türk gölü haline geldi; dolayısıyla Kıbrıs adası, İmparatorluğun emniyet ve güvenliği bakımlarından daha fazla önem kazandı. Adada barınan korsanlar XVI. yüzyılın başından itibaren burayı kendilerine üs edinerek Türk denizcilik faaliyetlerini baltalamakta idiler.⁸³ Sözgelimi II. Selim'in şehzadeligi zamanında Mısır'dan getirilen hediyeler barış ortamına rağmen adadaki korsanlar tarafından zabtedilmişti.⁸⁴ Bu ve benzeri vakalarda Venedikliler uyarılmalarına karşın olayları inkâr etmekte ve bunu Osmanlıların acizliği olarak değerlendirilip benzer korsanlık eylemlerine göz yummakta idiler.⁸⁵

Korsanlık faaliyetleri yanında Kıbrıs yönetimi zaman zaman Osmanlılar aleyhinde ittifaklara da dâhil olmaktaydı. Örneğin, Osmanlılar, 1471'de Karamanoğullarıyla mücadele ettiği sırada Kıbrıs kralı, Karamanoğlu beyliğine yardım için büyük bir kuvvetle iştirak etmişti.⁸⁶ Bu şekilde Kıbrıs'ın Venedik ya da bir başka ülkenin idaresinde kalması Osmanlı imparatorluğunun güvenliğini her yönden tehlikeye düşürmekteydi.⁸⁷

⁸⁰ Hans Theunissen, "Ottoman-Venetian Diplomats: The 'Ahd-nâmes, the Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents", *EJOS*, I, Universiteit Utrecht (1998), Nr. 2, s.154-155.

⁸¹ İsmail Hami Danişmend, "İslam ve Türk Tarihinde Kıbrıs", *Türk Düşüncesi*, c.VIII-IX, S.15-16-48-49, Şubat-Mart 1958, s.16.

⁸² 1 Aralık 1521 tarihinde Venedik cumhuriyeti ile yapılan yeni anlaşmaya göre Venedik yıllık ödemekte olduğu 8 bin Dükalık vergiyi vermeye devam edecekti. Bkz. Hill, *a.g.e.*, Vol. III, s.834 ve 1161; Alasya, yeni anlaşmayla verginin 10 bin Dükâ'ya çıkarıldığını ifade etmektedir. Bkz. Alasya, *a.g.e.*, s.24.

⁸³ Kıbrıs, Osmanlı imparatorluğunun fethine kadar Osmanlı topraklarında ticaret yapmak için kapitülasyon güvencelerine sahip olmayan Avrupa tüccarlarının başlıca transit ticaret merkezi konumundaydı. Bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. I (1300-1600), (Çev. Halil Berktaş) Eren Yay., İstanbul, 2004 s.244.

⁸⁴ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, (Hzl. Mehmet İpşirli), c. I, TTK. Yay., Ankara, 1999, s.77. Selânikî ve diğer vekayinüvisler tarafından dile getirilen bu ve benzeri olaylar adanı fethi için gösterilen nedenler arasında sayılmaktadır.

⁸⁵ Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâril'l-Bihâr*, Mayıs 1329, s.86.

⁸⁶ Yakub Mahmudlu, "Kıbrıs: XV. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Askerî-Siyasî İttifakın Üyesi", *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri*, DAÜ Yay., Gazimağusa, Kıbrıs, 13-17 Kasım 2000, s.286; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer) YKY, İstanbul, 2003, s.33.

⁸⁷ Saffet, "Kıbrıs Fethi Üzerine Vesikalar", *TOEM*, Cüz 19, s.1179.

Vergi Bedevi'ye⁸⁸ göre Osmanlı imparatorluğunun adayı fethi için önemli bir sebep de dinî gerekçelerdi. Bu görüşe göre hac görevini yerine getirmek için deniz yolunu kullanan hacılar sık sık adadaki korsanların saldırılarına uğramaktaydı ve hac yollarının güvenliğini sağlamak bütün Müslümanların lideri olan halifenin, yani “*hadimü'l-haremeyni's-şerîfeyn*” unvanını taşıyan Osmanlı padişahının başlıca görevlerinden biriydi. Aynı görüşe göre İslâmiyet'in ilk devirlerinde Müslümanlar adaya 24 akın yapmışlardı. Bu akınlarında birçok şehit verilmiş olup bunlardan biri Hz. Muhammed'in sütannesinin kardeşiydi ve türbesi de Kıbrıs'ta bulunuyordu. Üstelik önceden bir İslâm toprağı olan bir bölgenin yine bir İslâm devleti tarafından istirdadı adanın fethi için dinî açıdan önemli bir gerekçe olarak öne sürülmektedir.⁸⁹

Kıbrıs adasının fethini gerçekleştiren siyasî, iktisadî, stratejik ve dinî sebepler yanında özellikle batılı tarihçiler tarafından kullanılan bir diğer neden de adanın değerli şaraplarının II. Selim tarafından ele geçirilmek istenmesi şeklindedir. Bu iddia aslen Portekizli ve asıl adı Don Juan Miquez olan Yasef (Joseph) Nassi adlı zengin bir Yahudî tüccarın II. Selim ile şahsî dostluğuna dayanmaktadır. İddiaya göre, Osmanlı imparatorluğunun Kıbrıs seferi Yasef Nassi'nin entrikaları sonucu gerçekleşmişti.⁹⁰

Kıbrıs'ın Türk hâkimiyetine geçişinin sosyal nedenleri arasında en önemlisi şüphesiz ada halkının durumudur. Venedik yönetiminin son zamanlarında Kıbrıs halkı artık Osmanlı yönetimine müracaat ederek Türk idaresini ister durumdaydı. Kıbrıslılar, Katolik Lusignan ve Venedik idareleri altında ezildiklerinden Osmanlıları tercih ediyorlardı. Hatta Kıbrıs halkı İçil beyine haber gönderip Osmanlı yönetimini istediklerini bildirmişti.⁹¹ Kıbrıslıların Türklerle işbirliği yapacakları endişe ve korkusunu taşıyan Venedik yöneticileri, bu ihtimali ortadan kaldırmak ve yerli halkın desteğini kazanmak amacıyla köleliğe son vermeyi kararlaştırdıysa da büyük toprak sahiplerinin bu uygulamayı önlemesi ve halkın savaş korkusuyla dağlara çekilmiş olması nedenleriyle uygulanamadı.⁹²

Öte yandan Venedikliler, Kıbrıs'ı ele geçirdikten sonra, Osmanlı saldırılarından endişe ediyorlardı. Bu düşünce 1522 yılında Rodos adasının alınmasından sonra daha şiddetli biçimde hissedilmeye başlandı. Zira Osmanlılar ile Venedikliler arasında denizde çeşitli çatışmalar yaşanmakta, doğu Akdeniz'de hâkimiyet mücadelesi sürekli devam etmekteydi.

⁸⁸ Bedevi, **a.g.e.**, s.95-96.

⁸⁹ Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, **Solakzâde Tarihi**, c. II (Hzl. Vahid Çabuk), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1989, s.323-324.

⁹⁰ Hammer, **Osmanlı Tarihi**, c. II, (Çev. Mehmet Ata), MEB., İstanbul, 1990, s.122-123.

⁹¹ “İçil beyine hüküm ki; mektûb gönderüb cezîre-i Kıbrıs ahvâlin ve re'âyânın ehl-i İslâmı istediklerin bildürmüşsin dahî her ne dimiş isen ma'lûm oldu imdi buyurdum ki vardukda bu husûslarda dâ'imâ mukayyed olub re'âyâ ve berâyâyâ tenbîh idüb kemâl-i mertebede istimâlet viresin [...]” **BOA.**, **Mühimme Defteri (A.DVN.MHM.d)**, 9, s.29, hük.2. Ayrıca bkz. Saffet, **a.g.m.**, s.1180-1181.

⁹² Hill, **a.g.e.**, Vol. III, s.798-800.

Mayıs 1539'da meydana gelen bir çatışmada Osmanlı kuvvetleri Limason çevresini geçici bir süre ele geçirdiler. Venedikliler ertesi yıl (2 Ekim 1540) Baf ve Limason bölgelerinde korsanların bulunduğu kaleleri yıkmayı ve yıllık 8 bin Dükalık vergiyi düzenli bir şekilde ödemeyi kabul ettikleri yeni bir anlaşma imzalamak zorunda kaldı.⁹³

Osmanlı imparatorluğunun birçok cephede sürekli savaş halinde olması Kıbrıs meselesine son verilmesinin önündeki en büyük engeldi. Böyle bir fetih girişimine ancak sınır güvenliklerinin sağlanmasından sonra girişilebilirdi. Nitekim doğuda 1555'te 25 yıl süreyle yürürlükte kalacak bir anlaşmayla Safevî sınırı, 1566'da Kanunî'nin son askerî harekâtı olan Macaristan seferinden sonra Avusturya sınırı 8 yıllık bir uzlaşmaya bağlandı. Bunlardan başka 1569 yılında Osmanlı imparatorluğunun Avrupa'daki Katolik müttefikleri Fransa ile yapılan kapitülasyon anlaşmasıyla Venedik ve Avusturya'ya karşı mevcut müttefiklik pozisyonu sağlamlaştırıldı. Böylece doğuda ve batıda sınır güvenlikleri sağlandığından artık Kıbrıs meselesinin çözüm zamanı gelmişti.⁹⁴

Kıbrıs'a askerî bir harekâtın yapılmasını kaçınılmaz hale getiren olaylar 1569 yılında hız kazandı. Geçimlerinin büyük kısmını korsanlık faaliyetlerine bağlayan adadaki Venedikliler, Haziran ayında İskenderiye yakınlarında bir Osmanlı ticaret gemisini yağmalayarak 90 kişiyi esir aldı ve aynı tarihlerde birkaç saldırı daha gerçekleştirdiler. Bu hareketlere karşı koyan İskenderiye beyinin Venedik gemilerinden bazılarını ele geçirmesiyle barış ortamına rağmen saldırgan Venedikliler suçüstü yakalandığından, Osmanlı idaresi adanın fethini siyasi açıdan meşru kılacak sebepleri eline geçirmiş oldu.⁹⁵

Osmanlı yönetimi bu dönemde İspanya'daki Endülüs Müslümanları için de asker ve yardım göndererek bu konu ile de ilgilenmekteydi. Ancak Kıbrıs adasından kaynaklanan korsanlık eylemlerinin artış göstermesi üzerine Cezâir-i Garb Beğlerbeğisi Alî Paşa'ya askerî yardım isteğinin ertelendiği bildirildi.⁹⁶

Osmanlı imparatorluğu için Kıbrıs adasının ele geçirilmesi bir zaruret halini almasına ve şartların oluşmasına rağmen yönetici kademesinde bu konuda tam bir fikir birliği olduğu söylenemezdi. Liderliğini önemli bir başarı kazanarak sadrazam olmak isteyen Vezir Lala Mustafa Paşa ile Piyale Paşa'nın çektiği grup meselenin çözülme zamanının geldiğini ileri

⁹³ Alastos, **a.g.e**, s.235; Hill, **a.g.e**, Vol. III, s.836.

⁹⁴ Nuri Çevikel, "On Altıncı Yüzyılda Osmanlı Devleti, Akdeniz Dünyası ve Kıbrıs'ın Fethi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.168, Haziran 2007, s.167.

⁹⁵ Mustafa Ekincikli, "Kıbrıs'ın Türk Hâkimiyetine Geçişini Hazırlayan Siyasi, Askeri ve Sosyal Şartlar", **İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi**, c. II, DAÜ Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yay., Gazimağusa, K.K.T.C., 1999, s.478.

⁹⁶ "[...]Kıbrıs cezîresinin keferesin naks-ı ahd idüb, deryâ-yı hümâyûn hulûsî niyyet ve muktezâ-yı taviyyet ile tavâf-ı Beytü'l-harâm ve ziyâret-i Türbe-i Hazret-i Seyyidi'l-enâm aleyhi'l-fazîli's-salâti ve's-selâm'a teveccüh iden ehl-i İslâm'a ve sâir tüccâr tâîfesine küllî te'addîleri olmağla isyân ve tuğyânları mukarrer olmağın [...] hâlen ol cânibe asker gönderilmek tehîr olunub lakin senin tarafından eğer asker gönderilmek iledir [...]" **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 9, s.77, hük.402 (H. 23 Şevval 977/M. 31 Mart 1570).

sürmekteydi. Sokullu Mehmet Paşa ise barış politikasını savunarak, Kıbrıs'a bir sefer düzenlenmesinin Avrupalıların ittifakına yol açacağı, dolayısıyla devletin tehlikeye atılacağını düşünerek bu sefere karşı çıkmaktaydı.⁹⁷

1569 yılında Venedik tersanesinde meydana gelen büyük bir patlama ve yangın haberi⁹⁸ Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin de savaş taraftarlarına katılmasına sebep oldu. Kıbrıs meselesini çözmekte kararlı olan Padişah II. Selim'in reyini adanın fethi yönünde kullanmasıyla Sokullu Mehmet Paşa muhalefetten çekilerek herekât için gerekli çalışmalara başladı ve bu bağlamda Venedik elçisi M. Antoni Borbaro ile adanın silah kullanılmadan teslimi konusunda müzakereler yürüttü.⁹⁹

Venedik'in İstanbul elçiliği üzerinden yapılan görüşmelerden başka diplomatik temaslar çerçevesinde Divan Kâtibi ve Tercümanı Mahmut Bey Venedik'e gönderildiyse de Venedikliler tarafından tutuklanarak engellendi. Osmanlı yönetimi ise misilleme olarak İstanbul'daki Venedikli tüccar ve konsolosluk görevlilerini tutukladı.¹⁰⁰ Böylece iki devlet arasındaki ilişkiler oldukça gergin bir safhaya girmiş bulunuyordu.

Yaşanan olaylar üzerine Osmanlı yönetimi Venedik'e bir elçi tayin ederek son bir diplomatik girişim gerçekleştirmek istedi. Elçi Kubat Çavuş aldığı emir üzerine, sert bir üslup ile kaleme alınan ve adanın teslimini talep eden mektubu 28 Mart 1570'te Venedik senatosuna sundu.¹⁰¹ Senato'da yapılan müzakerelerde ültimatom niteliğindeki mektupta dile getirilen istekler savaş ilanı olarak değerlendirilerek reddedildi.¹⁰² Bundan sonra Osmanlı yönetimi bir taraftan savaş hazırlıklarını hızlandırırken diğer taraftan da İçel beyi aracılığıyla Kıbrıs halkına gönderdiği haberlerle onların desteğini kazanmaya çalıştı.¹⁰³

Venedik senatosu Osmanlı imparatorluğu ile bir savaşa yaklaştığını fark ettiğinde Papalık ve müttefik devletlerden yardım aramaya koyuldu. Papalık Hristiyan krallara gönderdiği mektuplarda Venedik'e yardım edilmesi gerektiğini, aksi takdirde Hristiyan dünyasının zor duruma düşeceğini ilan etti. Buna rağmen olumlu cevap alınan tek ülke Katolik İspanya idi. İspanya kralı II. Philippe, Papa'nın çağrısı üzerine Jean Andrea Doria komutasında bir donanma gönderdi. Ayrıca, Malta Şövalyeleri, Sicilya krallığı, Cenova cumhuriyeti ve Savoie

⁹⁷ Dündar, bu görüş ayrılığının istikbale matuf bir iktidar endişesinden kaynaklandığını iddia etmektedir. Bkz. Recep Dündar, "Kıbrıs'ın Fethi", **Türkler**, c. IX, YTY., 2002, s.668.

⁹⁸ Graziani'ye göre, 13 Eylül 1569 tarihinde Venedik cephaneliğindeki infilak ve yangın Jeseoph Nassi tarafından gönderilmiş Osmanlı ajanları tarafından çıkarılmıştır. Bkz. Graziani'den aktaran Gazioğlu, **a.g.e.**, s.20.

⁹⁹ Sokullu, Kıbrıs'ın Venedik'ten uzak, Türk sahillerine yakın olduğunu söyleyerek iki ülke arasında gerginlik yaratmadan adanın teslimini talep etmesine karşılık, Venedik elçisi Müslümanların Kıbrıs'a hiçbir zaman sahip olmadığını, tarihte sürekli bir Hristiyan adası olarak bilindiğini ve bu özelliği ile kendi yönetimlerinde kalacağını söylemişti. Hill, **a.g.e.**, Vol. III, s.884.

¹⁰⁰ Hill, **a.g.e.**, Vol. III, s.884-885.

¹⁰¹ Hill, **a.g.e.**, Vol. III, s.888; Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III ncü Cilt, 3 ncü Kısım Eki Kıbrıs Seferi (1570-1571)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1971, s.24.

¹⁰² Alastos, **a.g.e.**, s.241.

¹⁰³ **12 Numaralı Mühimme Defteri (Özet, Transkripsiyon, İndeks)**, c. I, BOA. Yay., Ankara, 1996, s.17.

dukalığı birer ikişer gemi ile sembolik yardım sözü verdiler. Sonuçta, 1570 yılında derhal bir ittifak yapıldı, ancak bunun imzası Lefkoşa'nın Türklerce fethinden aylar sonra, 25 Mayıs 1751 tarihinde gerçekleşebildi.¹⁰⁴

Bu ittifak girişimleri yanında Venedikliler askerî tedbirleri de düşünmekteydi. İlk olarak Martinengo idaresinde 3 bin kişilik bir piyade birliği Kıbrıs'a sevk edildi; ancak Osmanlı kuvvetlerinin engellemesiyle bunun sadece 1.300'ü adaya ulaşabildi. Ardından Rangoni komutasında 3 bin kişilik bir kuvvet daha adaya gönderildi.¹⁰⁵

Osmanlı seferi öncesinde Lefkoşa'da 20 bin, Mağusa'da 3-4 bin eğitilmiş Venedik askeri, Venedik filosuyla yollanan 1.700 kişilik bir güç ile ada halkından toplanan 4 bin civarındaki milis kuvvetlerinden müteşekkil yaklaşık 30 bin kişilik bir güç mevcuttu.¹⁰⁶ Deniz kuvvetleri ise Venedik, Papalık ve İspanya kuvvetleriyle beraber 206 parçalık bir donanmadan ibaretti.¹⁰⁷

Venedik cumhuriyeti Kıbrıs'ta savunma tedbirlerini alırken diplomatik girişimleri sonuçsuz kalan Osmanlı yönetimi de tüm harp hazırlıklarını tamamlamak üzereydi.¹⁰⁸ Bunun yanında dönemin en itibarlı din adamı ve âlimleri arasında bulunan Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'den fetva alınarak hazırlıkları yapılan sefer dinen meşru hale getirildi.¹⁰⁹

Kıbrıs üzerine hareket kararının alınmasıyla Osmanlı kara ve deniz ordusunun sefer serdarlığına altıncı kubbe veziri Lala Mustafa Paşa atandı¹¹⁰ ve onun emri altına verilen üçüncü vezir Piyale Paşa donanma serdarı olarak görevlendirildi. Kapudan Müezzinzade Ali Paşa ise Lala Mustafa Paşa'nın yanında Kıbrıs'a gitmek ve sonra Piyale Paşa'nın komutasına girmek üzere emir aldı.¹¹¹

Kıbrıs seferi için hazırlanan donanmanın büyük kısmı Murat Reis, Vezir Piyale Paşa ve Müezzinzade Ali Paşa kumandalarında üç parça halinde farklı tarihlerde hareket ederek 10

¹⁰⁴ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...**, s.26-29. Venedik cumhuriyeti Osmanlıların her an saldırabileceği şüphesiyle adanın istihkamlarını sağlam tutmaya özen göstermekteydi. Henüz 1550 yılında Mağusa'daki kalelerin kuvvetlendirilmesi vazifesiyle ünlü istihkâm uzmanı Giovanni Girolamo Sammichele görevlendirilmişti. Yine aynı memuriyetle 1567 yılında Lefkoşa'daki kaleler için Kont Julius Savorgnan gönderilmişti. Bkz. Newman, **a.g.e.**, s.161; Purcell, **a.g.e.**, s.162.

¹⁰⁵ Alastos, **a.g.e.**, s.242-243.

¹⁰⁶ Recep Dünder, **Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)**, İnönü Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1998, s.44.

¹⁰⁷ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...**, s.74.

¹⁰⁸ Kubat Çavuş'un 5 Mayıs 1570 tarihinde İstanbul'a getirdiği olumsuz cevap beklenmeden askerî hazırlıklara başlanmıştı. Hill, **a.g.e.**, Vol. III, s.891-892; Alastos, **a.g.e.**, s.242.

¹⁰⁹ Ebussuud Efendi verdiği fetvada; bir zamanlar Müslümanlara ait Kıbrıs'ta mescit ve medreselerin zarar gördüğünden, adanın Hristiyan elinde bulunması nedeniyle Müslümanların çeşitli saldırılara uğramalarından bahsederek mevcut anlaşmanın da geçersiz olduğunu belirtmekteydi. Bkz. Peçevî İbrahim Efendi, **Peçevî Tarihi**, c. I, (Hzl. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1999, s.343; Soyol Tamçelik, "*Kıbrıs'ın Fethini Meşrulaştıran Dinî Sebepler*", **Türk Kültürü**, S.34, Yıl XXXII, s.53-57.

¹¹⁰ Ş. Turan'a göre, daha alt rütbede bulunan Lala Mustafa Paşa'nın sefer serdarlığına tayini O'nun bu sefer için sergilediği şiddetli teşvik sonucudur. Bkz. Şerafettin Turan, "*Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar*", **Bulleten**, c. XXII, S. 88, TTK. Yay., Ankara, 1958, s.575.

¹¹¹ İdris Bostan, "*Kıbrıs Sefer Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı*", **Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi**, (Hzl. Ali Ahmetbeyoğlu ve Erhan Afyoncu), Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s.17.

Haziran 1570 günü Finike limanına ulaştı; 30 Haziran 1570’de buradan yükledikleri kara birlikleriyle 2 Temmuz 1570 günü Limason açıklarında demir attı.¹¹² Ertesi günü başlatılan ilk çıkarmayla Limason ve çevresi kontrol altına alındı ve Lefkoşa’yı kuşatma hazırlıklarına girişildi. Gerçekleşen uzun ve zorlu çarpışmalardan sonra Lefkoşa, 9 Eylül 1570 Cumartesi gününün sabahı fethedildi. Ada merkezinin düşmesinden sonra Girne ve Baf ahalilerinin teslim olmaları halinde mal ve canlarına dokunulmayacağına dair yapılan teklife olumlu cevap vermeleri üzerine buraları savaş yapılmadan Türk egemenliğine alındı.¹¹³

Lefkoşa’nın fethiyle beraber aynı gün Avlonya sancakbeyi Muzaffer Paşa sefer serdarı Lala Mustafa Paşa tarafından Kıbrıs Beylerbeyi unvanıyla adanın yönetimine atanarak idarî teşkilatlanma faaliyetlerine başlandı.¹¹⁴ Bundan başka Lefkoşa’nın ele geçirilmesinden sonra Mağusa kalesinin fethi 1571 yılı sefer mevsimine kaldığından askerın adada kışlamasına karar verildi. Bu nedenle adadaki Osmanlı ordusunun asker ve mühimmat başta olmak üzere her türlü ihtiyaçları çeşitli bölgelerden İçil sancağına getirilip buradaki Silifke limanından karşıya geçirildi.¹¹⁵ Venediklilerin elindeki son kale olan Mağusa ise uzun süren kontrol ve kuşatmadan sonra 1 Ağustos 1571 günü kalenin teslimiyle zabtedildi. Böylece adanın tamamında Türk hâkimiyeti kurulmuş oldu.¹¹⁶

15 ay gibi uzun bir zaman alan Mağusa kuşatmasının devam ettiği süreçte Kıbrıs beylerbeyliğine yeni sancakların ilhakı gerçekleştirildi. Kuşatmada gerekli nakliyatı sağlayabilmek ve Anadolu ile irtibatı kolaylaştırmak amacıyla güney sahillerinden Alaiye, İçil, Sis, Tarsus ve Suriye sahillerindeki Trablus sancakları Kıbrıs’a bağlandılar. Ardından Lefkoşa’nın fethiyle başlayan Kıbrıs’ın idarî yapılanması Lefkoşa’nın Paşa sancağı (Merkez) olmak üzere, Girne, Baf ve Mağusa’nın sancağa dönüştürülmesiyle tamamlandı.¹¹⁷ Sefer serdarı Lala Mustafa Paşa temel düzenlemeleri yoluna koyduktan sonra 15 Eylül 1571 tarihinde adadan ayrıldı ve “*Kıbrıs Fatihî*” unvanıyla coşkulu bir törenle İstanbul’a girdi.¹¹⁸

¹¹² **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...**, s.81-83.

¹¹³ Harid Fedâî, **Fethiye-i Cezâre-i Kıbrıs**, K.K.T.C Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay., Lefkoşa, 1997, s.132; Dündar, **a.g.t.**, s.55-56.

¹¹⁴ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.2; Feridun M. Emecen, “*Kıbrıs’ta İlk Osmanlı İdarî Yapılanması*”, **Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi**, (Hzl. Ali Ahmetbeyoğlu ve Erhan Afyoncu), Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s.52. Adanın ilk beylerbeyi Muzaffer Paşa’nın 26 Ağustos tarihinde Trablusşam beylerbeyliğine atanmasından sonra yerine Sinan Paşa görevlendirildi. Bkz. Halil Sahillioğlu, “*Osmanlı İdaresinde Kıbrıs’ın İlk Yılı Bütçesi*”, **Belgeler**, S.IV/7-8, TTK. Yay., Ankara, 1967, s.7. Adada görev yapan beylerbeyiler için bkz. Dündar, **a.g.t.**, s.110.

¹¹⁵ Şenol Çelik, “*Osmanlı Devleti’nin Kıbrıs Seferi’ndeki Asker ve Zahire Naklinde Silifke’nin Rolü*”, **İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri**, c. II, DAÜ Kıbrıs Araştırmaları Merkezî Yay., Gazimağusa, K.K.T.C. , 1999, s.111-112.

¹¹⁶ Dündar, **a.g.t.**, s.75; Ata Atun, “*Mağusa Kalesi Kuşatması-1571*”, **Toplumsal Tarih**, S. 103, 2002, s.43.

¹¹⁷ Emecen, **a.g.m.**, s.54.

¹¹⁸ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...**, s.135.

Kıbrıs adasının fethi doğu Akdeniz’de Osmanlı gücünün tam hâkimiyetini ifade ederken Hristiyan Katolik dünyaya vurulmuş büyük bir darbeydi.¹¹⁹ Bu olumsuz vaziyeti kapatmak amacıyla Venedik ve Papa V. Pius’un çabalarıyla bir Haçlı donanması teşkil edildi. Haçlı ittifakı Akdeniz’de İnebahtı (Lepanto) denilen yerde Osmanlı kuvvetlerini yakaladığında o ana kadar Akdeniz’in gördüğü en büyük deniz çarpışmasında¹²⁰ Osmanlı donanması büyük kayıplar verdi. Hristiyan dünyası için büyük değer ifade eden bu galibiyet Avrupa’da sevinç ve coşkuyla karşılandı.¹²¹

Haçlı ittifakının amacı Kıbrıs adasını geri almak olduğundan Osmanlı donanmasını imha ettikten sonra dağılmadı. Ancak Osmanlı imparatorluğunun kısa bir süre sonra 250 kadırgalık bir donanma inşa etmesi Haçlı ittifakını çekilmek zorunda bıraktı. Bunun üzerine Venedik barış yapmaktan başka çaresi kalmadığını anlayarak İstanbul’daki Fransa elçisi François de Noailles aracılığıyla Osmanlı yönetimine barış teklifinde bulundu ve 18 Mart 1573 tarihinde imzalanan anlaşmayla Kıbrıs’ın Osmanlı imparatorluğuna aidiyetini kabul etti.¹²²

Mağusa’nın zabtından sonra idarî ve askerî teşkilatlanma yanında demografik yapının düzenlenmesi çalışmalarına da başlandı. Bu çerçevede adanın tahriri ve savaş nedeniyle yurtlarını terk etmiş halkın evlerine dönmelerine büyük önem verildi.¹²³

Daire-i adalet anlayışı, yani halkının emin ve refah olmasıyla devletin ebedî olacağı prensibinden hareket eden Osmanlı yöneticileri, ada halkına iyi muamele edilmesi için gönderdiği emirlerde bu konu üzerinde yoğunlaşmaktaydı.¹²⁴ Zira yüz yıla yaklaşan Venedik idaresinde Kıbrıs nüfusu her bakımdan gerilemişti. Yapılan tahrirde 905 meskûn köye karşılık

¹¹⁹ Halil İnalçık, “*Kıbrıs Fethinin Tarihi Manası*”, **Kıbrıs ve Türkler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1964, s.26. İnalçık’a göre Kıbrıs’ın fethi Osmanlı imparatorluğunun Dünya politikasındaki radikal değişimin işaretidir. Bkz. İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, c. I, s.390.

¹²⁰ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu...**, s.47.

¹²¹ Bu mağlubiyet, Sokullu’nun Kıbrıs seferine karşı çıkışının gerekçelerin doğruluğunu ortaya koymuştur. Feriştat Ballı, **İnebahtı Deniz Seferi’nin Akdeniz Dünyasındaki Önemi**, İstanbul Üniversitesi S.B.E. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004; Andrew C. Hess, “*The Battle of Lepanto and Its Place in Mediterranean History*”, **Past and Present**, Nr. 57 (Nov. 1972), s.53-73; Cavid Baysun, “*Lepanto*”, **İA.**, c. VII, MEB. Yay., Ankara, 1979, s.42.

¹²² Dündar, **a.g.t.**, s.80-81; Bedevi, **a.g.e.**, s.118. Venedik (Batı) ile Osmanlı imparatorluğu arasındaki savaşların bitiminden sonra Levant ticaretinin yeniden canlanmaya başladığı; özellikle bölgeden batıların ihraç ettikleri bazı ürünlerin satışının düşmesi nedeniyle imparatorluğun ticaretin yeniden eski haline gelmesi için büyük çaba sarfettiği bilinmektedir. Bkz. Suraiya Faroqhi, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Venedikliler (1600-1630)*”, **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, (Çev. Gül Çağalı Güven, Özgür TÜresay), YKY, İstanbul, 2004, s.58.

¹²³ Mesela ticaret için Halep’te olup savaş zamanında dönemeyen bazı Rumların adaya gelebilmeleri için Halep kadısına hüküm yazılmıştı. **BOA.**, **A.DVN.MHM.d.**, 10, s.303, hük.2. “*Haleb kadısına hüküm ki; Kıbrıs re’âyâsından ba’zı zimmîler adam gönderib bunlar ticâret için mahmiyye-i Haleb’e varib cezîre-i mezbûre muhâsara olduğun mezkûrlar anda habs olunub ve oğulları ve kızları ve avrâtları esîr olub Haleb’e kendiler ulâk olunmak bâbında icâzet-i hümâyûnum recâ itmeğın buyurdum ki vusûl buldukda göresin mezkûrlar Kıbrıs re’âyâsından olub ticâret için mahmiyye-i mezbûraya varib cezîre-i mezbûre muhâsara olunmağın anda habs olunmuşlar ise geri cezîre-i mezbûreye varub sâkin olmak şartıyla ulâk idüb ve ehl ve iyâllerin ne yerde bulunursa gidib alub yerlü yerine varmak işitdiklerinde hilâf-ı şer’ ve kânûna kimesneyi dahl ve ta’arruz itdirmeyesin [...]*” (H. 18 Zilhicce 979/M. 13 Mayıs 1571).

¹²⁴ Ahmed Refik, “*Kıbrıs ve Tunus Seferlerine Aid Vesikalar*”, **Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, Haziran-K.Evvel 1926, c. V, S.1-2, s.63, 71, 75 (36, 47, 51 numaralı vesikalar).

76 köyün metruk olduğunun ortaya çıkması yönetimin bu konuya verdiği önemin boş olmadığını göstermekteydi.¹²⁵ Muzaffer Paşa'dan sonra beylerbeyi atanan Sinan Paşa bu durumu değerlendirerek Divan-ı Hümayun'a arz ettiği mektubunda, halen sürmekte olan tahrir¹²⁶ çalışmalarından gelen bilgilere göre adanın arazi, gelir ve nüfus vaziyetini açıklayarak yerli halk arasında yeterli sanatkâr bulunmadığını belirtti. Bu bildirim değerlendiren Divan-ı Hümayun, Kıbrıs'ın imarı ve Türk-İslâm kültürüne kazandırılması amacıyla eskiden beri uygulanmakta olan "sürgün"¹²⁷ usulü ile Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden Türk aileleri Kıbrıs'a gönderip yerleştirme kararı aldı.¹²⁸

19 Ağustos 1572 tarihinde, Anadolu, Karaman, Rum, Zulkadiriye, Alaiye, Manavgat, Karaman, Bozok ve Teke kadılarına çıkarılan sürgün fermanı¹²⁹ ile adanın azalan nüfusunu arttırmak, sarsılan ekonomisini canlandırmak ve bozulan imarı yenilemek amaçlanmıştı. Nitekim ferman adada ihtiyaç duyulan meslek gruplarından insanların naklini emretmekteydi.¹³⁰

Sürgün fermanında ve sürgüne tâbi tutulan sancakların ilgililerine hitaben yollanan hükümlerde teşvik edici ifadeler kullanıldı. Kıbrıs'ın havasının, suyunun ve topraklarının "kemâl-i i'tidâlde" bulunduğu, güvenliğin tamamen sağlandığı, üç yıl vergi muafiyeti uygulanacağı ve gidenlerin arkada kalan mallarının satılıp paralarının iadesi gibi konular şüpheyeye yer bırakmayacak biçimde açıklandı.¹³¹

Sürgün hükmünden sonra Karaman, İçel, Bozok, Alaiye ve Teke sancaklarından tespit edilen ilk kabilelerin yerleştirme işlemleri bizzat Kıbrıs Beylerbeyinin nezaretinde gerçekleştirildi.¹³² Muhacirler sürgün hükmünde emrolunduğu üzere her 10 haneden bir hane seçilmek suretiyle belirlendiler. Bu seçimde ailelerin çoğunlukla çiftçi olmasına bilhassa dikkat edildi; ayakkabıcı, çizmeci, terzi, dokumacı, takyeci, yorgancı, iplikçi, aşçı, mumcu,

¹²⁵ Halil İnalçık, "Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest", **MBKTK**, (14-19 Nisan 1969), Türk Heyeti Tebliğleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1971, 27.

¹²⁶ 18 Ekim 1572 tarihinde tamamlanan adanın tahririne (Defter-i Mufassal-ı Kıbrıs) göre vergi verebilecek tahminî gayrimüslim nüfus 34.542 hane ve toplam 172.710 kişidir. Dündar, **a.g.t.**, s.371-372. Kıbrıs'ın ilk yılı bütçesinde cizyeye tâbi (cizye-i gebrân) gayrimüslim reâyâ miktarı 23 bin idi ve bu da yaklaşık 70-80 bin arasında bir tahmini nüfusu göstermektedir. Bkz. Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.21; Jennings, **a.g.e.**, s.191.

¹²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, c. XI, Ekim 1949-Temmuz 1950, s.524-569.

¹²⁸ Bedevi, **a.g.e.**, s.119. XVI. yüzyılda tüm Akdeniz dünyasında büyük bir nüfus patlaması olduğu göz önüne alındığında, Kıbrıs'ın yüzyıl ortalarında Anadolu'da meydana gelen aşırı nüfus artışının iskan edileceği bir bölge olarak düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Bkz. İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu...**, s.52.

¹²⁹ **BOA.**, **A.DVN.MHM.d.**, 19, s.334-337, hük.1. (9 Rebiülâhîr 980). Orhonlu, sürgüne tâbi tutulan bölgelerin fetihle rol oynamış sancakbeylerinin yerleri olduğunu belirtmektedir. Bkz. Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", **MBKTK**, (14-19 Nisan 1969), Türk Heyeti Tebliğleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1971, s.94.

¹³⁰ Orhonlu, **a.g.m.**, s.94.

¹³¹ **BOA.**, **A.DVN.MHM.d.**, 10, s.246, hük.378; **BOA.**, **A.DVN.MHM.d.**, 10, s.246, hük.379.

¹³² Gazioğlu, **a.g.e.**, s.104.

nalbant, debbağ, dülger, inşaat ustası, kuyumcu, kazancı, madenci vb. meslek sahibi sanatkârların da göçürülmesine özen gösterildi¹³³

Yapılan incelemelere göre 1572 yılında 1.028'i (% 40) gönüllü olmak üzere Kıbrıs'a göçürülmek üzere toplam 2.555 aile defterlere kaydedilmişti.¹³⁴ Ancak hanelerin bazılarının yolsuzluk, bazılarının da bedel karşılığında Kıbrıs'a gitmedikleri bilinmektedir.¹³⁵ 1574 yılında sürgün yazılanların gidip gitmediklerine dair yapılan tahkik bu durumu ortaya koymaktadır.¹³⁶ Öte yandan adaya gidenlerin bazılarının uyum sağlayamadıklarından bir süre sonra adadan ayrıldıkları gözlemlenmektedir. 14 Temmuz 1580 tarihinde Kıbrıs Beylerbeyine hitap eden bir hükme göre 12 bin hanenin Kıbrıs'a gönderildiği, ancak bunların yarıya yakınının adadan ayrıldıkları anlaşılmaktadır.¹³⁷

Osmanlı hükümeti Kıbrıs'a canlılık getirebilmek amacıyla Anadolu'dan sürgün yapmasının yanında adaya bir kısım Yahudileri yerleştirmeyi de planlamıştı. 20 Ağustos 1577 tarihli Mansure ve Konaytra kadılarına yazılan emirde, Safed kasabasının kudretli ve zengin Yahudilerden 500 haneyi Kıbrıs'a yerleştirmek üzere sevk etmeleri istenilirken;¹³⁸ eşzamanlı olarak Kıbrıs beylerbeyine Safed'den gelecek olan 500 Yahudi haneyi adaya geçirip uygun yerlerde iskân etmesi emredilmekteydi.¹³⁹ Ancak Safed kadısına, ertesi yıl (22 Mayıs 1578) yollanan hükümde Safed'de olan Yahudilerin Kıbrıs'a sürülmesi halinde hazinenin ve bölge ekonomisinin zarar göreceği tehlikesiyle sürgünden feragat olundukları bildirildi.¹⁴⁰ Bununla beraber 1579'da Selanik'ten Safed'e giderken Mağusa limanına uğrayan yüz nefer Yahudi'nin aileleriyle adada iskân edildikleri bilinmektedir.¹⁴¹ Bu şekilde adanın imar ve gelişimine yönelik uygulamalar sayesinde adanın ekonomik açıdan değer kazanması sağlandı. Ayrıca ağır vergilerin lağvedilip angaryanın yasaklanmasıyla adalet tesis edildi. Böylece

¹³³ Bedevi, *a.g.e.*, s.123; Orhonlu, *a.g.m.*, s.95.

¹³⁴ Dündar, *a.g.t.*, s.352. Halaçoğlu, toplam 2.580 hanenin kaydedildiğini belirtmektedir. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskân Politikası", **Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu, 28 Ekim-2 Kasım 1991**, Gazi Mağusa, DAÜ ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yay., Ankara, 1993, s.58.

¹³⁵ Eğirdir ve Antalya kadılarına gönderilen 9 Mart 1584 tarihli bir hükümde, sabık Antalya ve Kızılkaya kadılarının Kıbrıs'a adam sürmeye memur edilmiş oldukları halde bazılarını sürmemek için ve bazılarının bedel göndermeye müsaade edip para aldıklarının bildirilmesi üzerine işin teftiş edilmesi istenilmişti. **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 24. s.10, hük.25.

¹³⁶ Orhonlu, *a.g.m.*, 96. İncalcık'a göre, böyle durumların yaşanmasının en önemli nedeni İnebahtı deniz savaşında alınan mağlubiyetle adanın her an saldırıya açık olduğu düşüncesiydi. Bkz. Halil İncalcık, "Ottoman Policy...", 29.

¹³⁷ Dündar, *a.g.t.*, s.359. Kıbrıs'a sadece iskân amaçlı değil, cezaî sürgünler de gerçekleşmiştir. Örneğin Teke yöresinden adaya sürülen insanların çoğu sorun yaratan konar-göçerlerdi. Behset Karaca, "XVI. Asırda Teke Yöresinden Kıbrıs'a Yapılan Sürgünler", **Osmanlı**, c. IV. YTY., Ankara, 1999, s.65.

¹³⁸ **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 31, s.184, hük.411.

¹³⁹ **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 31, s.184, hük.412.

¹⁴⁰ **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 34, s.278, hük.581.

¹⁴¹ Jennings, *a.g.e.*, s.224.

Lusignan ve Venedik dönemlerinde serf konumunda olan Kıbrıslılar artık kendi topraklarını işleten tebaa statüsünü edindiler.¹⁴²

Latinlerin Kıbrıs'a hâkim olmasıyla beraber gerilemeye başlayan ve hiçbir etkisi kalmayan Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ne eski haklarından daha geniş ayrıcalıklar verilerek ihya edildi.¹⁴³ Ayrıca kilise bu dönemde siyasî bir hüviyet de kazanmıştır.¹⁴⁴ Kesin olarak söylenebilir ki, eski devirlerden farklı olarak sadece Ortodoks Rumlar değil, adada az sayıda olan Ermeniler, Yahudiler, Maronitler ve diğer unsurlar dinî serbestiyetlerine adanın bu yeni düzeninde kavuşabildiler.¹⁴⁵

Kemal Çiçek'e göre, adanın bu yeni düzeninde demografik açıdan müslim-gayrimüslim ayrımcılığının olmamasına özen gösterilmiş ve unsurların mümkün mertebe dengeli yerleştirilmesine ve birbiriyle entegrasyonuna büyük çaba sarfedilmiştir.¹⁴⁶

Adada fetihten sonraki ilk 10 yıl içerisinde sağlanan adalet ve refah ortamında birçok Hristiyan'ın İslâmiyet'e geçiş yaptığı gözlemlenmektedir. Bu ihtida hareketlerinde, arşiv belgelerinin ifade ettiği devlet tarafından bir zorlamanın söz konusu olmadığı hususu bilim adamları tarafından kabul edilmektedir.¹⁴⁷

XVII. yüzyılda İmparatorluk genelinde çıkan idarî, ekonomik, askerî ve toplumsal problemler adada da hissedildi. Bu nedenle görevlerini kötüye kullanan beylerbeyiler, müsellimler, mültezimler vb. ehl-i örf mensuplarının reâyâyâ karşı taciz hareketlerine girişmesi adada baş gösteren problemlerin en önemlisi haline geldi.¹⁴⁸

Bu yüzyılda Kıbrıs Beylerbeyleri ülkenin birçok bölgesinde olduğu üzere vergileri kendileri toplamayıp iltizam yoluyla satmayı tercih ettiklerinden vergi toplama işini üzerlerine alan şahıslar güçlü bir zümre haline geldiler. Ağa adı verilen bu kişilerin tavırları ada halkını sıkıntıya sokan en önemli sorundu.¹⁴⁹

XVII. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen veba, çekirge, kuraklık, kıtlık ve depremler halkın göç etmesine yol açtığından; ada neredeyse terk edilmiş bir hal alarak vergiye tâbi

¹⁴² Alastos, **a.g.e.**, s.260; Newman, **a.g.e.**, s.172; Sir Harry Luke, **Cyprus Under the Turks...**, Clarendon Press, London, 1989, s.20; İnalçık, "*Ottoman Policy...*", 70-73. Alastos ve Rum tarihçilerin birçoğu Türk dönemiyle beraber adanın Batıyla irtibatının koptuğunu, karanlığa gömüldüğünü ve büyük bir despotizm altında gelişiminin durduğunu iddia etmektedirler. Bkz. Alastos, **a.g.e.**, s.258.

¹⁴³ H. Fikret Alasya, "*Osmanlı Hükümeti Tarafından Ortodoks Kilisesine Verilen İmtiyazlar*", **MBKTK**, (14-19 Nisan 1969), Türk Heyeti Tebliğleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1971, s.131.

¹⁴⁴ Daniel Stepan Wosgian, **Turks and British Rule in Cyprus**, Columbia University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York, 1963, s.3.

¹⁴⁵ Jennings, **a.g.e.**, s.163.

¹⁴⁶ Kemal Çiçek, **Zimmîs (Non-muslims) of Cyprus in Sharia Courts (1110-39 A.H/1698-1726 A.D)**, Birmingham University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Birmingham, 1992, s.64-65.

¹⁴⁷ Jennings, **a.g.e.**, s.137.

¹⁴⁸ Nuri Çevikel, "*Osmanlı Devleti'nde Kıbrıs'ın Statüsü ve Osmanlı'nın Kıbrıs Politikası (1570-1571)*", **Türk Dış Politikası, (Osmanlı Dönemi)**, c. I, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2008, s.190-191.

¹⁴⁹ Çevikel, "*Osmanlı Devleti'nde Kıbrıs'ın Statüsü...*", s.192.

birey sayısı 25 bin seviyelerine kadar düştü.¹⁵⁰ Bu durum bozulan ekonomik şartlarla beraber ada halkını içinden çıkılmaz buhranlara sürüklemekteydi. Kötü gidişatı tersine çevirmek için Kıbrıslıların evlerine dönmelerini sağlayacak idarî alanda bazı değişikliklerle yeni vergi düzenlemeleri getirildi.¹⁵¹ 1640 yılında Kıbrıs beylerbeyliğine bağlı sancaklar lağvedilerek sadece beylerbeylik merkezi ibka edildi. Böylece ada halkının ödemekle yükümlü olduğu vergilerin azalması düşünülmekteydi.¹⁵² Ancak bu değişiklikler, uzun yıllar süren Mora ve Girit savaşları, keyfi uygulamalar ve doğal afetler yüzünden etkisiz kalarak ada halkı tekrar yurtlarını terk ile göç etmek durumunda kaldı. Bu durumda bazı tarihçiler, adanın göçlerin ve ölümlerin neticesinde ıssızlaşmış, sessiz bir çöle dönüştüğünü iddia etmektedirler.¹⁵³

Bu vaziyet içerisinde, hükümet 1660 yılında Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposluğu'nu ve onun üç temsilcisini adadaki reâyânın vekilleri kabul ederek olumsuz havayı dağıtmayı düşündü.¹⁵⁴ Buna göre Başpiskoposa reâyânın meselelerini doğrudan doğruya İstanbul'a arz etme, vergilerini toplama gibi imtiyazlar bahşedildi.¹⁵⁵ Bu tarihten itibaren Kıbrıs Başpiskoposları nüfuzlarını arttırmaya başlayacak ve her fırsatta devasa güçlerini kullanacaklardır. Nitekim fazla geçmeden, 1665 yılında, Kıbrıs Başpiskoposu Nikephorus, Beylerbeyi İbrahim Paşa'yı suistimallerine binaen hükümete şikâyet ettiğinde Beylerbeyi idam olundu.¹⁵⁶

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Divan-ı Hümayun 1670 yılında adada beylerbeylik teşkilatına son vererek adanın idaresini 15 bin kuruş maaşla Kaptan-ı Derya vekilliğine bıraktı. Böylece ada kaptan paşaların atadığı mütesellimlerin yönetimine geçti.¹⁵⁷ Adanın bir sancak olarak Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne¹⁵⁸ bağlanmasının getirdiği yeni statü gereği kaptan paşalara “*maîşet*” adı altında belli miktarda vergi ödenmekteydi. Hristiyan halktan toplanan vergiler için İstanbul'dan “*Haraççı*” denilen özel bir görevli tayinine karşın bu vergiler yine adanın zengin kesimini oluşturan ağalar tarafından toplanmaya devam edildi.

¹⁵⁰ Cobham, a.g.e., s.350.

¹⁵¹ Cobham, a.g.e., s.350; Luke, **Cyprus Under the Turks...**, s.30-31.

¹⁵² Luke, **Cyprus Under the Turks...**, s.30.

¹⁵³ Cobham, a.g.e., s.350; Newman, a.g.e., s.175; , Luke, **Cyprus Under the Turks...**, s.30-31.

¹⁵⁴ Newman, hükümetin Başpiskoposu ve üç temsilcisini reâyâ vekilleri olarak tanınmasının gayri resmi olduğunu söylemektedir. Bkz. Newman, a.g.e., s.175-176.

¹⁵⁵ Şahin, **Kıbrıs Başpiskoposluğu...**, s.39. Kıbrıs Başpiskoposlarına böylesi imtiyazlar verilmesinin ardında bazı İtalyan şehir devletçiklerinin Kıbrıs'ı Osmanlı'dan ayırma teşebbüslerine karşı Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ne önemli toplumsal, ekonomik ve dinsel ayrıcalıklar verilerek Kıbrıs Rum toplumunun devlete karşı olası bir muhalefetinin önlenme düşüncesinin olabileceği iddia edilmektedir. Bkz. Franz G. Maier, **Cyprus From Earliest Time To the Present Day**, London, Elek Books Limited,1968, s.118.

¹⁵⁶ Purcell, a.g.e., s.175; Hill, a.g.e., Vol. IV, s.70.

¹⁵⁷ Cobham, a.g.e., s.350; Luke, **Cyprus Under the Turks...**, s.30-31; Hill, a.g.e., Vol. IV, s.70-71.

¹⁵⁸ Kaptan Paşa eyaletinin kuruluşu hakkında bkz. İdris Bostan, “*The Establishment of the Province of Cezayir-i Bahr-i Sefid*”, **The Kapudan Pasha: His Office and His Domain**, (Ed. Elizabeth Zachariadou), Crete University Press, Rethymon 2002, s. 241-251.

Dolayısıyla ağalar, vergilerin tarh, tevzî ve tahsili görevleri sayesinde büyük kudret sahibi olarak¹⁵⁹ adada gerçek yönetimini ele geçirdiler.¹⁶⁰

Aslında XVII. ve XVIII. yüzyılda adada ağaların etkinliği sadece Kıbrıs'a özgü bir vaka değildi. Ülke genelindeki desantralazasyon nedeniyle her bölgede nüfuz sahibi “*âyân ve eşrâf*” denilen bir zümre türemişti. İdare ve vergi toplama gibi resmî konularda söz sahibi olan bu yerel hanedanların giriştikleri hareketler halkın ve imparatorluğun politikalarıyla çatıştığından sık sık ayaklanmalara dönüşmekteydi.¹⁶¹

Ağaların vergi toplamak için giriştikleri rekabet ortamında gelişen suistimaller ada halkını derinden sarstı. Ağaların “*zulm ve ta‘addî*”lerine sıklıkla meydana gelen doğal felaketlerin eklenmesiyle halkın huzuru iyice bozuldu ve adada tam bir kargaşa ortamı hasıl oldu.¹⁶² XVII. yüzyılın ikinci yarısında birbiri ardına gelişen ehl-i örf taifesi ve ağaların neden olduğu isyanlar geniş kitleleri etkiledi. Bunlardan birinde olayların büyümesi üzerine 1680 yılında “*Firenk Bey*” olarak bilinen Silahşör-i Şehriyârî Mehmet Bey teftiş için adaya gönderildi. Mehmet Bey, isyancıların çoğunu katl ve idam etmiş; ayrıca bundan böyle benzer bir vakanın yaşanmaması için ahaliyi taahhütleri üzere hazineye 50 bin altın ve 30 baş vereceklerine dair nezre bağladı. Üstelik bu taahhüt bir taş üzerine kazılıp Lefkoşa'da Ayasofya Camii yanına koyuldu.¹⁶³

Frenk Mehmet Bey'in beş yıl sonra¹⁶⁴ 1686/1687 (1097) yılında ölümüyle ada tekrar kargaşa ortamına sürüklendi ve ağaların vergi toplamada elde ettikleri güçten kaynaklanan problemler 1690/1691 (1102) yılında zirve noktasına ulaştı. Değirmenlik merkez olmak üzere adanın birçok kısmına hâkim olup bir nevi hükümet kuran Boyacıoğlu Mehmet Ağa vaziyeti İstanbul'a aksettirmemek için topladığı vergileri düzenli olarak merkeze yollamaya devam ediyordu. Ancak durumun anlaşılıp âsî ilan edilmesi üzerine topladığı başıboşlarla geniş çaplı bir isyana kalkıştı. İsyanın bastırılması ve intizamın sağlanması amacıyla vali olarak Çolak Mehmet Paşa görevlendirildi. Fakat âsîlerin yeni valiyi etkisiz hale getirmesiyle yerine Cühüdoğlu veya Çiftçioğlu olarak bilinen Halepli Ahmet Paşa tayin edildi. Ahmet Paşa'nın önlemleriyle Değirmenlik kalesinde sarılan Boyacıoğlu Mehmet Ağa ve adamları su ve erzak yollarının kapatılmasıyla çaresiz kalarak Lefke taraflarında yakalanarak idam olundular.¹⁶⁵

¹⁵⁹ Bu dönemde Kıbrıs adasının mütesellimler ve vergileri toplayan ağalar için oldukça karlı olduğu vekayinüvisler tarafından ifade edilmektedir. Bkz. Şem'dânî-Zâde Findıklılı Süleyman Efendi, **Tarihi-Mür'it-Tevârih**, c. II.A, (Hazl. M. Münir Aktepe) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1978, s.105.

¹⁶⁰ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.72.

¹⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, TTK. Yay., Ankara, 1994.

¹⁶² Luke, **Cyprus Under the Turks...**, s.32-33; Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.70-72; Alastos, **a.g.e.**, s.269-270.

¹⁶³ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin**, (Hzl. Abdülkadir Özcan), TTK. Yay., Ankara, 1995, s.391-392.

¹⁶⁴ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.71, dp.

¹⁶⁵ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **a.g.e.**, s.349 ve 391-392. Cobham, **a.g.e.**, s.354. Bu isyanda yabancı güçlerin etkisi olabileceğine dair iddialar için bkz. Luke, **Cyprus Under the Turks...**, s.35.

Böylece XVII. yüzyılın sonunda adayı büyük bir kargaşa ortamına sokan bu hareket sonlandırılmış oldu. Ancak adada küllenmeyen karışıklılar dolayısıyla çok geçmeden Halepli Ahmet Paşa da katledilecekti.¹⁶⁶

Kıbrıs'ta meydana gelen isyanlar düzenin bozulmasına, üretimin azalmasına, dolayısıyla refah ortamının kaybolmasına neden olmuş; bu ise adanın kaptan paşalığa bağlı bir müsellim tarafından yönetilmesinin yanlış olduğunu açıkça göstermişti. Üstelik toplanan vergiler yönetimi ellerinde bulunduran kaptan paşaya ve vekillerine artık yetersiz gelmekteydi. Bu yüzden 1703 yılında, ada, Padişah III. Ahmet tarafından kaptan paşalar üzerinden alınarak veziriazamlara has olarak verilmeye başlandı. Bundan sonra adayı veziriazam tarafından atanan muhassıllar yöneteceklerdi.¹⁶⁷

Muhassılların temel görevi adanın idaresi ve huzursuzluğun temel kaynağı olan vergilendirme usulünü düzene sokmaktı.¹⁶⁸ Bu yüzden muhassıllara ağaların yarattığı kargaşanın ortadan kaldırılması için geniş yetkiler verildi. Bu şekilde ağaların vergi toplamada yarattıkları rekabet ve problemlerin ortadan kalkması hedefleniyordu. Ayrıca bu yeni uygulamayla beraber adada bulunan dört ağalık doğrudan muhassıllara bağlandı.¹⁶⁹

Kıbrıs'ın bu şekilde veziriazam hassı hüviyetinde idaresi uzun soluklu olmadı. 1738 yılında Padişah I. Mahmut'un adayı sadrazamı İbrahim Paşa ile evlenen kızına çeyiz olarak vermesiyle bu uygulama sona erdi. 1746 yılında ise üç tuğlu vezirlerden Mir-i Ahur Abdullah Paşa'nın Kıbrıs'a atanmasıyla yeniden merkeze bağlı paşalık statüsüne yükseltildi. Böylece Kıbrıs, başvezirin hassı olmaktan çıkarak bağımsız bir eyalet statüsünde muhassıl olarak adlandırılan 3 tuğlu vezirler tarafından idare olundu.¹⁷⁰ Kısa süreli olan bu rejimde adada görev yapan en önemli vezir hiç kuşkusuz Ebubekir Paşaydı.¹⁷¹ Ebubekir Paşa, adanın XVIII. yüzyıldaki kötü gidişatında, 1747 yılında başladığı ve bir yıla yakın kısa görev süresinde sergilediği icraatlarla Türk ve Rum bütün halkın sevgisini kazanmayı başarmıştı.¹⁷²

¹⁶⁶ Gazioğlu, **a.g.e.**, s.328-329. Halepli Ahmet Paşa'nın isyanı bastırması esnasında suçsuz birçok kişiyi katlettiği ve bunların muhallefatlarına kendi adına el koyduğu Lefkoşa naibi tarafından şikayet edilmişti. Bkz. **BOA. ADVN.MHM.d.**, 100, s.133, hük.1 (H. Evâil-i Cemaziyelevvel 1102/M. 31 Ocak 1691).

¹⁶⁷ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.73; Alastos, **a.g.e.**, s.271; Gazioğlu, **a.g.e.**, s.125; H. Luke, 1702 yılını vermektedir. Luke, **Cyprus Under the Turks...**, s.36.

¹⁶⁸ Muhassıllık teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ayla Efe, **Muhassıllık Teşkilatı**, Anadolu Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 2002.

¹⁶⁹ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.73; Gazioğlu, **a.g.e.**, s.125. 1744 yılında Kıbrıs'a gelen İngiltere'nin Halep konsolosu, adanın muhassıl veya müsellim denilen kişiler tarafından yönetildiğine şahit olmuştu. Bkz. Cobham, **a.g.e.**, s.277.

¹⁷⁰ Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, **Tarihi-Mür'it-Tevârih**, c. I, (Hazl. M. Münir Aktepe) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1976, s.117; Ali Efdal Özkul, **Lefkoşa'nın 17 Numaralı Şer'î Mahkeme Sicili (H.1157-1161/1744-1748, Transkripsiyon-Değerlendirme)**, Ege Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1998, s.6 ve 149.

¹⁷¹ Sevilay Tosun, **"Ebubekir Paşa ve Kıbrıs'taki İmar Faaliyetleri"**, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2004, c. XXVIII, Nr. 2, s.211.

¹⁷² Purcell ve Hill, Ebubekir Paşa'nın görev süresini 1746-1748 olarak 2 yıl vermektedirler. Bkz. Purcell, **a.g.e.**, s.181; Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.75-76.

Kıbrıs'ın üç tuğlu paşalarla yönetilmesi de uzun ömürlü olmadı. 1748'de vezirlerden alınıp tekrar veziriazam hassı olarak değerlendirildi.¹⁷³ 1785 yılına kadar süren bu rejimde ada “*Kıbrıs Hassı Mukataası*” adıyla veziriazamlara has olarak tahsis olunuyordu. Veziriazamlar ise idareyi doğrudan uhdelere almayıp iltizam yoluyla muhassıllar ya da müsellimlere devrettiklerinden ada bu görevliler tarafından yönetildi.¹⁷⁴

XVIII. yüzyılda Kıbrıs'ta idarî düzende sık görülen değişiklikler nedeniyle tam bir belirsizliğin hâkim olduğu söylenebilir. Bu karmaşada ada idaresini üstlenen görevlilerin ahali ve reâyâyâ karşı sergiledikleri zorbalıklar ve yükledikleri ağır vergilerin yarattığı hoşnutsuzluk önemli bir etken olarak belirmektedir. Ehl-i örf taifesi ve reâyâyâ temsilcilerinin olumsuz tavırlarından başka doğal afetler ve savaşlar büyük çaplı göçlere neden olduğundan ada nüfusu hayli azaldı.¹⁷⁵ 1760 yılında meydana gelen veba salgınında, adaya gelen İtalyan rahip Giovanni Mariti'ye göre 22 bin kişi ölmüştü.¹⁷⁶

Nüfusun azalması belli miktarda ödenmekte olan vergiden kişi başına düşen oranın artması anlamına gelmekteydi. Bu yüzden birçok Kıbrıslı Rum vergi muafiyetlerine sahip keşişlerin kıyafetleriyle dolaşmaya başlamıştı.¹⁷⁷ Hem bu yolsuzlukları engellemek hem de adanın düzenini geri getirmek amacıyla yüzyılın ortalarında bazı vergilerde indirimlere gidildi.¹⁷⁸

Bundan başka 1754 yılında Başpiskopos Philotheos, üç metropolitini¹⁷⁹ veziriazama yollayarak vergilerde indirim talebinde bulundu. Bu istek olumlu karşılanmakla kalmayarak Osmanlı hükümeti başpiskoposları ve üç papazını “*kocabaşı*” unvanı ile reâyâyânın temsilcileri kabul ederek reâyâyâ üzerindeki vergilerin toplanması görevini başısladı.¹⁸⁰ Verilen berat gereğince papazların kendi kiliseleri üzerinde adlî yetkilere sahip olabilmelerinin de önü de açıldı. Bu ise XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, adada yönetimi ellerinde bulduran muhassıllar ile kilise arasında şiddetli bir nüfuz mücadelesi yaşanmasına yol açarken, Kıbrıs'ta Müslümanlar ve Gayrimüslimler arasında mevcut sükûnet ortamının bozulmasının

¹⁷³ Alastos, **a.g.e.**, s.272; Gazioğlu, **a.g.e.**, s.125.

¹⁷⁴ Çevikel, **Kıbrıs Eyâleti...**, s.140.

¹⁷⁵ Adanın boşalması nedeniyle 1722 yılında Lefkoşa kadısı dersaadete müracaat ederek; Adana, Mersin, Tarsus, İçil ve Alaiye taraflarına kaçan ahalinin vatan-ı aslîyelerine gönderilmeleri için ferman talep etmiştir. Bunun üzerine belirtilen sancaklara göçen ahali ve reâyâyâ göçeli on sene olmamışsa incitilmeden adaya teslim edilmelerine dair ferman çıkarılması uygun bulunmuştu **BOA.**, **Cevdet Maliye (C. ML)-403/16539** (H. 20 Cemaziyelâhir 1134/M. 4 Nisan 1722).

¹⁷⁶ Giovanni Mariti, **Travels in the Island of Cyprus**, (Trans. Claude Delaval Cobham), Cambridge University Press, 1909, s.141. Aynı dönemde adadaki Fransız konsolosu ise ölü sayısını 50 bin kişi olarak vermişti. Bkz. Daniel Panzac, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)**, (Çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1997, s.169-170.

¹⁷⁷ **BOA.**, **C. ML-36/1607** (29 Eylül 1751).

¹⁷⁸ 28 Eylül 1751 tarihli bir belgede 12.050 adet olan cizye sayısının iki bin adedinin tenzili ve affedildiği görülmektedir. **BOA.**, **C. ML-466/18969**.

¹⁷⁹ Bunlar, Baf piskoposu Joakim, Kitium piskoposu Macarios ve Girne piskoposu Nicephorus idi.

¹⁸⁰ Alastos, **a.g.e.**, s.273-274; Gazioğlu, **a.g.e.**, s.125.

en önemli müsebbibi haline geldi. Bundan sonra Kilise ve Dragomanlar (Saray Tercümanları)¹⁸¹ Türk yönetiminin kendilerine bahsettiği imtiyazları kullanarak nüfuzlarını olabildiğince artırmaya başladılar.¹⁸²

Yaşanan nüfuz mücadelesinin bir sonucu olarak 1764 yılında, tarihe “Çil Osman Ağa Vakası” olarak geçen ve ada halkını derinden etkileyen bir isyan hareketi yaşandı. Olayın nedeni olarak adayı yönetmek üzere iltizam ücretini (muaccele) yatıran Osman Ağa'nın kâr elde etmek amacıyla halka yüklediği ağır vergilerin neden olduğu kargaşa ortamı gösterilmektedir.¹⁸³ Özel ayrıcalıklarla olağanüstü kudrete sahip olan reâyâ vekilleri, artan vergileri ve bunun halk üzerinde yarattığı olumsuzluğu merkeze ilettiklerinde müfettişler tayin olunmasının yanında, Osman Ağa'nın fazla vergi almayı sürdürdüğü takdirde cezalandırılacağına dair ferman almayı başardılar. Olayın büyük bir vaka haline gelmesi ise bundan sonradır. Fermanın mahkeme yerine paşa sarayında okunması için ısrar eden Osman Ağa fermanın okunduğu esnada konağın reâyâ temsilcilerinin bulunduğu kısmının çökmesi neticesinde görüşmelerin kesilmesi, bu işin Osman Ağa'nın bir tezgâhı olduğu şayiasına neden oldu (26 Ekim 1764). Halk arasında Osman Ağa'ya karşı oluşan tepkiye binaen yaklaşık 10 bin kişilik bir kalabalık heyecan ve öfke içinde saraya hücum ederek Vali ile 18 arkadaşını öldürdü ve hazineyi yağmaladı.¹⁸⁴ Olaylar, Yemliha Efendi'nin müvellâ ve Topçubaşı Sarı Mustafa Ağa'nın mübaşir olarak Kıbrıs'a gönderilmesinden sonra son buldu.¹⁸⁵

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında reâyâ temsilcilerinin iktidarı ele geçirdiklerinin bir başka ifadesi olarak, 1785 yılında muhassıl Hacı Abdülbaki Ağa'nın değerli hizmetlerde bulunmasına karşın hakkındaki şikâyetler¹⁸⁶ neticesinde görevden alınıp Yafa'ya gümrük memuru olarak sürgün edilmesi gösterilebilir. Kilise temsilcilerinin ticarî hayata girmiş

¹⁸¹ Özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs adasının yönetiminde etkili olan Kıbrıs saray tercümanları İkinci Bölümde incelenmektedir.

¹⁸² Şahin, **Kıbrıs Başpiskoposluğu...**, s.81.

¹⁸³ Hill, a.g.e., Vol. IV, s.80. Kyprianos'a göre Çil Osman Ağa halktan 21,5 kuruş yerine tam iki katı 42 kuruş vergi almaya başlamıştı. Bkz. Alastos, a.g.e., s.275. Bu dönemde ada halkına zulmeden görevliler arasına kadılar ve naibler de katılmıştı. Görevlerini hiçe sayan bazı kadı ve naibler halktan zorla para, yem ve yiyecek almaya başlamışlardır. **BOA., C. ADL (Cevdet Adliye)**-58/3536 (H. Evâhir-i Rebiülevvel 1175/M. 28 Ekim 1761).

¹⁸⁴ Aktepe, a.g.e., c. II.A, s.105-106; Cobham, a.g.e., s.356-359; Gazioğlu, a.g.e., s.334-337. Hill'e göre, yaşanan vakıa büyük suç olduğundan kilisenin bunların hükümete anlatılması oldukça zordu. Bu nedenle yaşananların sorumluluğunun Vali Çil Osman'a ait olduğunu belirttikleri ve yeni bir vali tayin edilerek ölen muhassılın sadrazama kalan borcunu teslim edeceklerine dair taahhüdü içeren toplu bir dilekçe vermişlerdir. Kilise bu sayede vakanın padişaha karşı cereyan etmediğini de göstermiş oluyordu. Bkz. Hill, a.g.e., Vol. IV, s.83.

¹⁸⁵ Aktepe, a.g.e., c. II.A, s.72.

¹⁸⁶ “*Cezîre-i Kıbrıs'ın umûmen re'âyâ vekilleri ve kocabaşları ve iş erleri ve söz ashâbı bi esrihim meclis-i şer'î-i şerîf-i enverde işbu bâ'isü's-sifr medîne-i Lefkoşa'da hâlâ divân tercümânı Acı Yorgaki veled-i Yani zimmi muvâcehesinde her biri takrîr-i kelâm ve ta'bir-i ani'l-merâm idüb muhassıl-ı sâbık Elhâc Abdülbaki Ağa'nın biz re'âyâ fukarâsına eylediği zulm ve cevr ve ta'addî ve mezâlim-i mütenevvi'asını üzerimizden def'i ref'i husûsunda tercümân-ı mesfûr Âsitâne-i Aliyyeye vusûlünde her ne vechile olur ise ve ne kadar meblağ ile def'i mümkün oldukda cümlemiz taraflarımızdan tercümân-ı mesfûru husûs-ı mezkûra vekil nasb ve ta'yîn eyledik [...]*” **KSS (Kıbrıs Şer'iyeye Sicili)**, 21, s.13, hükm. 4 (H. 11 Zilkade 1198/M. 26 Eylül 1784).

olması, ticaretle meşgul Hacı Abdülbaki Ağa ile ters düşmelerinin ve kendisini şikâyet etmelerinin en önemli nedeni olarak göze çarpmaktadır.¹⁸⁷

Muhassıl Hacı Abdülbaki Ağa'nın görevden alınmasının ardından 1785 yılında Kıbrıs, veziriazam hassı olmaktan çıkarılıp kaptan paşaların uhdelerine bırakılırken onların teklifi ve Divan-ı Hümayun'un tayini ile göreve gelen muhassılların idarelerine verildi. Böylece adanın yönetiminde inisiyatif kaptan paşalara geçti. Dolayısıyla ada bir eyalet statüsünde gözükse de XIX. yüzyıl başlarına kadar Cezayir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği'ni uhdesinde bulunduran kaptan paşalara bağlı ve maliye vb. konularda ise Divan-ı Hümayuna karşı sorumlu muhassıllar tarafından yönetilecekti.¹⁸⁸

Kıbrıs'ta meydana gelen bu ve benzeri olaylar Kıbrıs Ortodoks Kilisesi ile atanmış yöneticiler arasındaki mücadelenin en somut örnekleri olarak değerlendirilebilir. Yüzyılın son çeyreğinde adada Ortodoks kilisesi ve temsilcilerinin büyük güç elde etmeleri hükümetin iradesi ile gerçekleşti. Rusya'nın Rumları isyana teşvik ederek İmparatorluğu parçalama planlarına karşılık, Osmanlı yönetiminin gayrimüslimlere tanınan imtiyazlardan daha fazlasını bahşederek problemi çözme siyaseti bu gidişatı hızlandırdı.¹⁸⁹ Koumoulides'e göre ise böyle bir ortamın oluşmasında iki temel faktör bulunmaktaydı. Bunlar, valilerin (mütesellim/muhassıl) iltizam usulü ile idaresini üzerlerine aldıkları adaya gelinceye kadar Kıbrıs'ın özel yönetim bilgisinden yoksunlukları ve adadaki problemlere karşı ilgisiz ve kayıtsız kalmalarıdır.¹⁹⁰

Elbette ki Ortodoks Rum Kilisesi temsilcilerinin XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ön plana çıkmalarını sadece uygulanan siyasete bağlamak hatalı olacaktır. XVII. yüzyıldan itibaren bozulan askerî ve malî sistemini bir şekilde yenilemek isteyen Osmanlı yönetimi bu amaçla mütesellim/muhassıl ve mültezim denilen görevliler tayiniyle vergilerin düzenli biçimde tahsiline gitmiş, bu ise sıkça yaşanan görevlilerin halktan fazlaca vergi toplaması sorununa yol açmıştı. İşte XVII. yüzyıl Kıbrıs'ında vergilerin toplanmasında görevlendirilen ağaların XVII. yüzyılda yarattığı sorunu çözmek amacıyla, reâyâ üzerindeki vergilerin tahsili görevi piskoposlar ve dragomanlara devredilerek devlet eliyle desteklendiler.

XVIII. yüzyılda Osmanlı yönetiminin politikası ve atanan muhassılların kişisel yetersizlikleri gibi nedenlerle yaşanan rekabette piskoposlar ve dragomanlar öne çıktılar. Öyle ki, yüzyılın son çeyreğine damgalarını vurarak adanın “*de facto*” yöneticileri durumuna

¹⁸⁷ Nuri Çevikel, “*Kıbrıs Eyâleti'nde Müslim-Gayrimüslim İlişkileri*”, **Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası**, 47 Numara Yay., İstanbul, 2006, s.190.

¹⁸⁸ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.100-101; Çevikel, **Kıbrıs Eyâleti...**, s.64-65.

¹⁸⁹ XVIII. yüzyılda Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin nüfuzunu arttırması hükümetin iradesi doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bkz. Bkz. Nuri Çevikel, **Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası**, 47 Numara Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.115-116.

¹⁹⁰ John T. A. Koumoulides, **Cyprus and the War of Greek Independence (1821-1829)**, Zeno Publishers, London, 1974, s.28.

geldiler.¹⁹¹ Dönemin adadaki İngiliz konsolosu Vezin'in belirttiği gibi muhassılların Başpiskopos ve Dragomanın bilgileri ve onayları olmadan en ufak bir icraat gerçekleştirebilmeleri mümkün değildi.¹⁹²

Nüfuz ve yetkileri artan piskoposlar ile dragomanların bu güçlerini genel olarak dindaşlarının haklarını savunma yolunda kullanmadıkları bilinmektedir. Kilise temsilcileri sahip oldukları ayrıcalıkları başta vergiler olmak üzere birçok yönden dindaşlarını soymak yolunda birer vasıta olarak kullanmaktaydılar. Bu durum Osmanlı belgeleri ve yabancı araştırmacılar tarafından sıklıkla vurgulanan bir olgudur.¹⁹³

¹⁹¹ Maier, **a.g.e.**, s.12; Çevikel, **Kıbrıs Eyâleti...**, s.122.

¹⁹² Cobham, **a.g.e.**, s.368-369.

¹⁹³ Nuri Çevikel, "*Kıbrıs'ta Ortodoks Rum Liderliği ve Gayrimüslim Tebaa İlişkilerine Dair Birkaç Not*", **Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası**, 47 Numara Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.1216-217; Şahin, **Kıbrıs Başpiskoposluğu...**, s.82. Bedevi, Kilise temsilcilerinin bu davranışlarından dolayı ihtida olaylarının bu dönemde yoğunlaştığını kaydetmektedir. Vergi Bedevi, "*Kıbrıs Ser'i Mahkeme Sicilleri Üzerinde Araştırmalar*", **MBKTK**, (14-19 Nisan 1969), Türk Heyeti Tebliğleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1971, s.142.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIBRIS ADASINI ETKİLEYEN SİYASÎ VE TOPLUMSAL GELİŞMELER

İncelenen dönemde Osmanlı imparatorluğunun içerisinde bulunduğu şartlar doğu Akdeniz'in stratejik bir mevkiinde bulunan Kıbrıs adasını doğrudan etkiledi. Zira bu yüzyılda imparatorluk din ve milliyetçilik temelinde oluşan ayrılıkçı hareketlere maruz kaldı. Balkan milletlerinin bağımsızlık amacıyla çıkardıkları isyanlar ve bu isyanlar dolayısıyla Avrupalı devletler ile savaşmak zorunda kalınması Bâbîâli'yi meşgul eden başlıca gelişmelerdi. İmparatorluk XVIII. yüzyıl sonunda Fransa'nın Mısır'ı beklenmedik istila girişimi sonrasında kendisini toparlarlayamadan Sırp ve Yunan bağımsızlık hareketlerini yaşadı. Bu isyanların birer neticesi olarak da 1806-1812, 1828-1829 yıllarında Rusya ile savaşmak ve Mısır Valisi Mehmet Paşa isyanı ile uğraşmak durumunda kaldı. Tüm bu geniş çaplı hadiseler İmparatorluğun dağılma sürecine ivme kazandırırken Kıbrıs adasını doğrudan ve olumsuz etkileyen olaylar olarak tarihe geçti.

1800-1839 sürecinde ülke dâhilinde gelişen olayların da Kıbrıs'a tesirleri görülmektedir. III. Selim'in yerine IV. Mustafa'nın tahta geçmesi ve Nizam-ı Cedid ıslahatlarının lağvı, II. Mahmut'un reformcu saltanatı, Sened-i İttifak'ın imza ve ilan edilmesi, Yeniçeriliğin kaldırılması gibi ani ve sert değişimler, tüm adaya yansıyan belli başlı gelişmelerdi.

İmparatorluğun genel gidişatındaki etkilerden başka ülkenin içerisinde bulunduğu şartlarla bağlantılı olarak adanın kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan belirsizliklerin bu süreçte adada çeşitli sosyal patlamalara yol açtığı gözlenmektedir. 1804 isyanı ve bunun sonucu saray tercümanı Yorgaki'nin idamı, 1821 ve 1833 olayları Kıbrıs'ta görülen toplumsal hareketlenmelerin başında gelmektedir.

1.1. Fransa'nın Mısır'ı İşgali

XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyılın hemen başında Fransa'nın Mısır'ı işgali hadisesi Osmanlı imparatorluğunu etkileyen önemli gelişmelerden biridir. Bu işgal Osmanlı yönetimine ve halkına, bilhassa Mısır ve çevresine ekonomik ve askerî açılardan birçok sıkıntılar yaşatmıştır. Zira herhangi bir bölgede gerçekleşecek bir işgal hareketinin, ilk önce o bölge halkı ile en yakın kesimleri etkileyeceği âşikardır. Bu anlamda Kıbrıs'ın, Mısır'ın işgalinden etkilenen öncelikli bölgeler arasında yer alacağı gözden ırak tutulamaz. Dolayısıyla Mısır'ın işgali esnasında yaşanan zorluklar Kıbrıs halkı tarafından bariz biçimde hissedilmiştir.

Kıbrıs, Fransa'nın Mısır'ı işgali nedeniyle açılan savaşta Osmanlı ordusuna nakliye üssü vazifesi görmesi, işgal bölgesinde yaşanan gelişmelerin merkeze iletilmesi konularında etkin

roller üstlenmesi ve adadaki Fransızların hassasiyeti dolayısıyla oldukça nazik bir konumdaydı. Keza, arşiv belgelerinin de gösterdiği üzere Kıbrıs, Osmanlı imparatorluğunun bölgeye yönelik politikalarında önemli bir yer tutmaktaydı. Ancak bu savaşın Kıbrıs adasına ne gibi tesirleri olduğunu doğru bir şekilde tahlil edebilmek için öncelikle Fransa'nın Mısır'ı işgali sırasında meydana gelen gelişmelere göz atmak gerekmektedir.

1.1.1. Mısır'ın İşgali ve Osmanlı-Fransa Savaşı

Türkler ile Fransızlar arasındaki siyasî ilişkilerin kökeni Haçlı seferlerine kadar götürülse de gerçek anlamda Türk-Fransız ilişkilerinin başlaması ancak 1525 yılında Roma-Germen imparatorluğu karşısında ittifak düşüncesiyle mümkün oldu. Bu bağlamda gerçekleşen Osmanlı-Fransız yakınlaşması, tarihe kapitülasyon olarak geçen 18 Şubat 1536 tarihli anlaşma ile çok yönlü hale gelerek dostluk çerçevesinde gelişti.¹⁹⁴ Devam eden süreçte Fransa millî birliğini sağlayıp güçlü bir devlet haline gelirken Osmanlı imparatorluğu iç ve dış etkilerle zayıflayarak Fransa'nın Avrupa'da ihtiyaç duyduğu güçlü müttefik vasfını yitirdi. Ancak Osmanlı yöneticileri için Fransa hâlâ dost ve müttefik bir devlet olarak itibar görmekteydi. Bu nedenle yürütülen ıslahat çalışmalarında örnek alınan en önemli ülke Fransaydı.¹⁹⁵ III. Selim döneminde Nizam-ı Cedid teşkilatı içinde birçok Fransız subay istihdam edilmişti.¹⁹⁶ Bu durum Fransa'nın Mısır seferinin hemen öncesine kadar devam etti.¹⁹⁷ Fransa'nın Mısır seferine kalkışmasına yol açan olaylar ise Osmanlı imparatorluğunun iradesi dışında XVIII. yüzyılın son çeyreğinde tüm dünyayı etkileyecek Fransız İhtilali'nin akabinde gelişti.

XVIII. yüzyıl Fransası, iç ve dış siyasî, fikrî, sosyal ve ekonomik alanlarda yaşanan gelişmelerin tesiriyle önemli gelişmelere sahne oldu. Bu yüzyılda büyüyen aydınlanma hareketinin bir sonucu olan Fransız İhtilali, Montesquieu, Voltaire, Jean-Jacques Rousseau, Diderot gibi aydınların reformist görüşleri doğrultusunda olgunlaştı.

İhtilal, görünüşte sosyo-ekonomik ve hiyerarşik sebeplerle başlamakla beraber, kısa zamanda hürriyet, eşitlik, milliyetçilik, özgürlük, laiklik, cumhuriyetçilik gibi fikir akımlarının etkisi altına girdi. Böylece ilk başta Fransa'nın bir iç sorunu iken bütünselleştiği düşüncelerle kısa zamanda bütün toplumları etkileyen bir ihtilal haline geldi. Bu ise Avrupa'da Fransa'ya karşı Koalisyon Savaşları denilen toplu savaflara yol açtı.¹⁹⁸

¹⁹⁴ İsmail Soysal, **Fransız İhtilali ve Türk Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)**, TTK. Yay., Ankara, 1964, s.1-7.

¹⁹⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, c. V, 4. Baskı, TTK. Basımevi, Ankara, 1983, s.22.

¹⁹⁶ Yenilikçi padişah III. Selim henüz şehzadeliği zamanında ileride yapacağı ıslahatlar için Fransa imparatoru Louis ile mektuplaşmıştı. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "*Selim III'ün Veliht iken Fransa Kralı Lui ile Muhaberetleri*," **Belleten**, c. II, TTK. Yay., Ankara, 1938 s.191-246.

¹⁹⁷ Örneğin, işgal öncesinde Levend Çiftliği'nde Muallim Fransız Generali Ménan ile Hasköy'de amelebaşı Fransız Bamilo'nun iyi hizmetleri dolayısıyla görevlerine devam etmeleri kararı bu durumu doğrulamaktadır. **BOA., HAT-220/12193 (H. 7 Şevval 1212/M. 25 Mart 1798)**.

¹⁹⁸ Oral Sander, **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, 1989, s.111.

Osmanlı yönetimi de Fransa'da patlak veren ihtilali ilk önce Fransa'nın kendi iç sorunu olarak değerlendirmekteydi. Ayrıca İhtilalin, Osmanlı imparatorluğunun devam eden Avusturya ve Rusya harbinin sonlandırılmasında etkili olması İhtilale sempati duyulmasını sağladı.¹⁹⁹ Bu etkinin ve Fransa'nın müttefik arama çabalarının bir sonucu olarak Prusya'dan sonra Fransa'nın yeni rejimini tanıyan ilk yönetim Bâbiâli oldu (11 Haziran 1795).²⁰⁰

Fransa'nın Mısır seferini gerçekleştirmesinde başrol oynayan ve aslen Korsikalı olan I. Napolyon, Koalisyon Savaşlarında, 1796'da ilk İtalya seferini büyük başarı ile sonuçlandırdıktan sonra Direktuarlık O'nu İngiltere'yi ele geçirmekle görevlendirildi. Napolyon ise bir ada devleti olan İngiltere'yi işgal etmenin zorluğunu göz önüne alarak doğrudan saldırmak yerine, O'nu etki alanının can alacı noktasından, en büyük sömürgesi Hindistan yollarını ele geçirerek etkisiz kılacağını düşünmekteydi. Bu çerçevede en önemli mevki ise bir Osmanlı toprağı olan Mısır idi.²⁰¹

Fransa Dışişleri Bakanı Talleyrand ile aynı fikirde olan Napolyon²⁰², Direktuar'ın talimatı doğrultusunda²⁰³ büyük bir donanma (280 parça gemi) ve 38 bin kişilik bir orduyla Toulon'dan doğu Akdeniz'e hareket etti.²⁰⁴ 19 Mayıs 1798'de yola çıktıktan sonra, ilk önce yolu üzerindeki Malta'yı ele geçirdi; akabinde İskenderiye'ye yönelerek 1 Temmuz'da burada demir attı. Ertesi günü de çıkarma harekâtına başladı.²⁰⁵

Bu tarihlerde Mısır'da egemen güç Kölemen (Memlûk) beylerinin elinde idi. Ayrıca bu topraklar Yavuz Sultan Selim döneminden beri herhangi bir istilaya uğramadığından belirli bir önlem de alınmamıştı. Kölemenler istilaya karşı koymaya çalıştılsa da Napolyon, kısa sürede bölgeyi işgal edip 21 Temmuz günü yapılan Piramitler savaşını kazanarak 24

¹⁹⁹ Karal, **a.g.e.**, s.22.

²⁰⁰ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1787-1914)**, TTK. Yay., Ankara, 1999, s.81-82. Fransa cumhuriyeti İhtilal'den sonra hem yeni rejimini tanıtmak hem de giriştiği koalisyon savaşlarında kendisine müttefik sağlayabilmek amacıyla İstanbul elçisi Verninac aracılığıyla Osmanlı yönetimine ısrarla anlaşma teklifinde bulunuyordu. Bâbiâli ise önlerinde Fransa'nın bu yeni rejimini tanıyan bir örnek bulunmadıkça Fransa ile aralarındaki ilişkiyi sade bir dostluk çerçevesinde değerlendirmekte ve elçiye bu yönde cevaplar vermektedir. Soysal, **a.g.e.**, s.134-140; **BOA., HAT-269/15709** (H. 25 Şevval 1209/M. 15 Mayıs 1795).

²⁰¹ Fransa'nın Mısır'ı işgal etme düşüncesi ilk kez bu tarihte ortaya atılmış değildir. Bu konuda bilinen ilk fikir, Alman Filozofu Leibnitz tarafından 1670 yılında Hollanda'yı işgale hazırlanan XIV. Louis'ye (1643-1715) Nil'in fethi projesini teklif etmesiyle görülmektedir. O'na göre Fransa burayı ele geçirirse Akdeniz'e hâkim olur ve de Hindistan'ı etkisine alırdı. Bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.44.

²⁰² Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s.79-80. Talleyrand Mısır seferini sadece bir başlangıç olarak görüyor ve bundan sonra Osmanlı Avrupası'nın bölüşülmesini öngörerek Hindistan'a kadar olan bölgeyi ele geçirilmeyi tasarlıyordu. Soysal, **a.g.e.**, s.182-183.

²⁰³ A. Sorel'e göre Napolyon'nun bu seferin başına getirilmesinin nedeni, İtalya seferinden sonra yıldızı gittikçe parlayan Napolyon'nun Fransa'da bulunmasından çekinmeleri ve onu ülkenin dışında tutmak istemeleriydi. Bkz. Albert Sorel, **Avrupa ve Fransız İhtilâli**, (Çev. Nahid Sırrı Örik) c. V, MEB., İstanbul, 1951, s.412.

²⁰⁴ Ahmed Cevdet Paşa'ya göre, Fransız donanması 30 harp, 400 nakliye gemisi ve 35 bin kara askerinden oluşmaktaydı. Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VI, İstanbul, 1309, s.324; Napolyon, askerî ordusu yanında toplam 167 kişilik bir uzman ordusunu da yanına almıştı. Bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.187-188. Napolyon Doğu Ordusuyla Akdeniz'e açıldığında amacı, Hindistan ticaretinin önünü keserek Fransa'nın savaş halinde olduğu İngiltere'nin gücünü kırmak ve Osmanlı topraklarından pay almaktı. Bkz. **BOA., HAT-247/13969**; Soysal, **a.g.e.**, s.182- 183.

²⁰⁵ Soysal, **a.g.e.**, s.224.

Temmuz'da Kahire'ye girdi.²⁰⁶ Bundan sonra Arapça bildiriler dağıtarak ve divanlar oluşturarak halkı yatıştırmaya ve ulemayı yanına çekmeye çalıştı.²⁰⁷

Osmanlı yönetimi, Fransızların Mısır'a çıkarma yaptığı sıralarda Rumeli'de (Vidin) Pazvantoğlu ve Hicaz bölgesinde Vehhabî isyanları üzerinde yoğunlaşmıştı. Dolayısıyla Fransa'nın Mısır'ı işgali edebileceğine dair bazı bilgiler alınmasına rağmen üzerinde yeterince durulamamıştır. Fransa gazetelerinden, Mısır'ı işgal edileceğine dair çıkan bazı haberler gelmekte ve bununla ilgili olarak Paris sefiri Seyyit Ali Efendi ile sürekli olarak haberleşilmekteydi.²⁰⁸ Osmanlı yönetimi, Seyyit Ali Efendi'den Toulon'da hazırlıkları yapıldığı duyulan donanmanın Osmanlı topraklarına yönelik olup olmadığının tahkik edilmesini istediğinde, elçi verdiği raporunda, Toulon limanındaki hazırlıkları anlattıktan sonra, bu girişimin İngiltere'yi istila amacı taşıdığını kaydetmişti. Karal'a göre, Bâbîâli Fransızların Mısır'ı almaya dair duyuları olmasına rağmen böyle bir girişiminde bulunacağına bir türlü kanaat getirememiş ve bu sebeple gereken tedbirleri almamıştır.²⁰⁹

Sonuç itibariyle, Osmanlı yönetimi Fransa'dan harp ilanı gelmemesi ve yetersiz istihbarat nedenleriyle Mısır'ın işgal haberini geç öğrendiğinden, belgelerin diliyle "*Françe keferesinin bilâ-haber bagteten Mısır tarâfına sû-i kâsd ve nakz-ı ahd-i ümmet-i Muhammed'e vâki' olan gadr u ihânetleri vechile*"²¹⁰ hazırlıksız yakalandı.

Bâbîâli Mısır'ın Fransa tarafından işgal edildiği haberini Kıbrıs Muhassılı Osman Ağa'nın 10 Temmuz tarihli merkeze yolladığı tahriratından öğrendi.²¹¹ Nitekim bu haberin teyidinden sonra hudutların savunulması için çıkarılan fermanlardan ilki Kıbrıs'ta bulunan görevlilere hitaben yazıldı.²¹²

İskenderiye'nin işgal haberi öğrenildikten sonra, yapılan meşveret toplantılarında hazırlıksız yakalandığından hemen harp ilanına girişilmedi. İlk önce kritik mevkilere değerli muhafızlar tayin olundu ve bütün kıyıları ile adalarda gerekli muhafaza tedbirlerinin alınmasına çaba sarfedildi. Henüz bir antlaşma olmasa da, Akdeniz'de Fransa donanmasını izlemekte olan İngiliz kuvvetlerine yardımcı olunması da alınan kararlar arasındaydı.²¹³

²⁰⁶ Nafiz Orhon, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1798-12802 Osmanlı Fransız Harbi (Napolyon'un Mısır Seferi)**, III üncü Cilt 5 inci Kısım Eki, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1987, s.48-51.

²⁰⁷ Napolyon'un yayımladığı bildiriler için bkz: Enver Ziya Karal, **Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1798-1802)**, Millî Mecmua Basımevi, İstanbul, 1938, s.74-76; Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VI, s.343-344, 402-406.

²⁰⁸ **BOA.**, **HAT-145/6102**; (H. 24 Zilhicce 1212/M. 9 Haziran 1798); **BOA.**, **HAT-141/5870** (H. 9 Muharrem 1213/M. 23 Haziran 1798).

²⁰⁹ Karal, **Osmanlı Tarihi....**, s.28-29.

²¹⁰ **BOA.**, **A.DVN.MHM.d.**, 208, s.4, hük.4.

²¹¹ Karal, **Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu**, s.84.

²¹² **BOA.**, **A.DVN.MHM.d.**, 207, s.5, hük.1 (H. Evâil-i Safer 1213/M. 15 Temmuz 1798).

²¹³ **BOA.**, **A.DVN.MHM.d.**, 207, s.5, hük.1. **BOA.**, **A.DVN.MHM.d.**, 207, s.15, hük.2 (H. Evâsıt-ı Rebiülevvel 1215/M. 27 Ağustos 1798); **BOA.**, **HAT-267/15594**; **BOA.**, **HAT-158/6591-H**; **BOA.**, **HAT-268/15618** (H. 15 Zilhicce 1212/M. 31 Mayıs 1798); **BOA.**, **HAT-159/6631**; Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VI, s.350, 408-413,

Bu tedbirlerin alınmaya başlandığı sırada İngiliz donanması da Fransız güçlerini takip ediyordu. Amiral Nelson komutasındaki İngiliz donanması, 1 Ağustos 1798 tarihinde Ebukır'da demir atmış bulunan 17 Fransız gemisinden 13'ünü etkisiz hale getirdi.²¹⁴ Bu şekilde Fransız ordusunun anakara ile bağlantısı kesildiğinden Osmanlı yöneticilerinde Fransız donanma gücünün büyük ölçüde azaldığı kanaati oluştu. Bununla birlikte 30 Ağustos 1798 tarihinde makam-ı sadaret, İzzet Mehmet Paşa'dan alınarak Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa verildi.²¹⁵ 2 Eylül 1798 tarihinde ise çıkarılan fetvaya dayanılarak, Fransa'ya karşı resmen savaş ilan edildi.²¹⁶

Bâbîâlî, Fransa'ya karşı tek başına kesin zafer elde edemeyeceğini bildiğinden, Fransa'nın Mısır'a yerleşmesini kendi politikalarına uygun bulmayan İngiltere ve Rusya ile işbirliği yapma kararı aldı. Bu doğrultuda önce Rusya (23 Aralık 1798) ve ardından İngiltere (5 Ocak 1799) ile ittifak antlaşmaları yapıldı.²¹⁷

Ebukır deniz savaşından sonra Napolyon, Mısır'da Fransa'dan bağları koparılmış biçimde desteksiz kalmıştı. Dolayısıyla burada devam edebilmesi Suriye'ye hâkim olmasıyla mümkün olabilirdi. Napolyon bu düşüncelerle Aralık 1798 tarihinde Suriye'ye yönelerek 18 Mart 1799'da Akka'ya kadar olan bölgeleri kontrol altına aldı. Ancak Akka kalesinde Cezzar Ahmet Paşa kumandasındaki Nizam-ı Cedid ordusuna karşı büyük kayıplar vererek mağlup oldu ve Mayıs 1799'da Mısır'a geri çekilmek zorunda kaldı.²¹⁸

Gelişmelerin Fransa'da hoşnutsuzluklar doğurması üzerine artık Mısır'da daha fazla kalamayacağını anlayan Napolyon, kumutayı General Kleber'e bırakarak 23 Ağustos 1799

453; Mehmet Ali Beyhan, **Câbî Ömer Efendi, Câbî Târîhi**, İstanbul Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1992, s.50; Karal, **Osmanlı Tarihi....**, s.30.

²¹⁴ Karal, **Osmanlı Tarihi...**, s.30. Rodos mutasarrıfı işgal bölgesinde yaşanan gelişmelerden bilgi vermek amacıyla merkeze gönderdiği bir kamesinde, adaya gelen bir İngiliz amiralinden öğrendiğine göre Ebukır muharebesinin 31 Temmuz 1798 tarihinde gerçekleştiğini ve 19 Fransız gemisinden dördünün yakıldığını, birinin batırıldığını, onunun ele geçirildiğini ve dördünün kaçtığını belirtmiştir. Bkz. **BOA., HAT-155/6511**. (H. 17 Rebiülevvel 1213/M. 29 Ağustos 1798). A. Cevdet Paşa'ya göre ise Ebukır'daki Fransız gemi sayısı 23 idi. Bkz. Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VI, s.341. Ebukır muharebesinden sonra İngiltere'ye teşekkür için İstanbul'daki İngiltere maslahatgüzârı Bâbîâlî'ye davet olunarak kendisine teşekkür mektubu verilmiş, ayrıca Amiral Nelson'a mücevher çelenk, maiyyetine dağıtılmak üzere verilmek üzere 2 bin altın gönderilmiştir. Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VI, s.355.

²¹⁵ İzzet Mehmet Paşa daha önce Mısır valiliği yapması nedeniyle sadarete getirilmiş, ancak beklentileri yerine getiremediğinden azledilmişti. **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 207, s.1; **BOA., HAT-245/13840**. (H. 20 Rebiülevvel 1213/M. 1 Eylül 1798); Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VI, s.355.

²¹⁶ 207 numaralı mühimme defterinin ilk sayfasında, hüküm mahiyetinde olmayıp bilgi niteliğinde düşülmüş notlarda, verilen fetva sureti bulunmakta ve çıkarılan harp ilanının tarihi 2 Eylül 1798 (21 Rebiülevvel 1213) şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 207, s.1 Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VI, Dersaadet, İstanbul, 1309, s.408-413; Orhon, **a.g.e.**, s.41. Harp ilanında kısa bir süre sonra da İstanbul'daki Avrupalı devletlerin temsilciliklerine ilan edilen harbin nedenleri açıklandı. **BOA., HAT-267/15596**. (H. 25 Rebiülevvel 1213/M. 6 Eylül 1798).

²¹⁷ Uçarol, **a.g.e.**, s.84-87.

²¹⁸ **BOA., HAT**, 156/6519-A. (H. 25 Zilkade 1212/M. 30 Nisan 1799) Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VII, s.89-91; Orhon, **a.g.e.**, s.59-79; Cezzar Ahmed Paşa hakkında bkz. F. Emecen, "*Cezzar Ahmed Paşa*", **TDVİA.**, c. VII, TDV. Yay., İstanbul 1993, s.516-518; Şehâbeddin Tekindağ, "*Cezzâr Ahmed Paşa*", **İA.**, c. III, MEB., İstanbul, 1979, s.156-158.

(21 Rebiülevvel 1214) günü gizlice Mısır'dan ayrıldı²¹⁹ ve Fransa'ya döndü.²²⁰ Bundan sonra Fransız ordusunun Mısır'da tutunabilmesi mümkün değildi. Zira General Kleber'in isteği doğrultusunda, 24 Ocak 1800 tarihinde tahliye için bir şartname imzalandı. Ancak İngiltere'nin bu şartnameyi tanımaması üzerine savaş yeniden alevlendi.²²¹ Muharebelerde Kleber'in ölümü üzerine komutayı üstlenen General Menou, Fransız kuvvetlerinin silah bıraktığını ilan etti ve 27 Haziran 1801'de Kahire ve İskenderiye'nin boşaltılmasına dair geçici bir antlaşma imzalandı.²²² Akabinde, Fransızların ele geçirdikleri yerleri teslim etmelerini öngören “*İskenderiye Sözleşmesi*” yapıldı (30 Ekim 1801). Fransa cumhuriyeti ile Osmanlı imparatorluğu arasında nihaî barış antlaşması ise 25 Haziran 1802 tarihinde gerçekleşti. Bu antlaşma ile Fransa Mısır'ı tamamen boşaltıyor, Yedi Ada Cumhuriyetini tanıyor ve Osmanlı imparatorluğu da savaştan önceki topraklarına kavuşuyordu.²²³

1.1.2. Savaş Nedeniyle Kıbrıs'ta Alınan Önlemler

Osmanlı imparatorluğunda genel olarak, bir devletle anlaşmazlık yaşandığında veya karşı taraftan savaş ilanı geldiğinde, konu öncelikle İstanbul'da ileri gelen devlet adamları arasında müzakere olunur ve savaşa kararı alınmışsa şeyhülislâmdan alınan fetvaya dayanılarak harp ilan edilirdi. Bununla beraber yapılan müzakerelerde, tehlike bölgesindeki kalelerin tahkim edilmesi, yeni muhafızların tayini, civar sancak ve kazalardaki kuvvetlerin hazırlıkları, merkez ordusunun İstanbul'dan hareketi, iaşe ve silah nakliyesi ile savaş bölgesindeki gelişmelerin merkeze nasıl iletileceği gibi hususlar karara bağlanarak bir sefer planı oluşturulurdu. Tüm bu hazırlıklardan sonra savaşa girilirdi. Mısır'ın işgali nedeniyle Osmanlı yönetiminin Fransa'ya karşı harp ilanı da kısmen bu genel teamüller dâhilinde gelişme gösterdi.²²⁴

Bâbîâli, Fransa'dan harp ilanı gelmemesi ve yetersiz istihbarat nedenleriyle Mısır'ın işgal haberini geç öğrendiğinden, hazırlıksız yakalanarak Mısır'ın zaptından belli bir süre geçtikten sonra Fransa'ya karşı savaş ilan etti. Bu nedenle işgal öncesinde Mısır'da işgale karşı özel bir tedbir alınmadığı gibi yakın bölgelerde de işgale karşı yapılmış bir hazırlık yoktu. Dolayısıyla Mısır'a civar olan Kıbrıs adasında da bir işgal için gereken önlemler alınmayıp sadece periyodik askerî çalışmalar gerçekleştirilmişti. Mısır'ın işgali öncesinde adadaki görevlilere hitaben gönderilen fermanlarda, kalelerin (Lefkoşa, Baf, Girne, Limason, Tuzla, Mağusa)

²¹⁹ Napolyon Mısır'dan ayrılırken dört gemiyle yola çıkmış ve çok miktarda altın ve gümüşü yanına almıştı. bkz. **BOA., HAT-240/13477** (H. Evâhir-i Rebiülâhir 1214/M. 30 Eylül 1799/).

²²⁰ Sevdâ Özkaya Özer, **Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)**, Fırat Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2007, s.22-23; Uçarol, **a.g.e.**, s.89.

²²¹ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VII, s.72; Orhon, **a.g.e.**, s.81-88.

²²² George A. Haddad, “*A Project for The Independence of Egypt, 1801*”, **Journal of The American Oriental Society**, Vol. 90-2, Oxford, 1970, s.170; Orhon, **a.g.e.**, s.81-88.

²²³ Uçarol, **a.g.e.**, s.89-90. Antlaşma metninin sureti için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VII, s.361-363.

²²⁴ Orhon, **a.g.e.**, s.31.

tamir/takviye edilerek bin nefer yerli yeniçeriden eksilenlerin yerine yenilerinin yerleştirilip defterinin merkeze yollanması; Fransa'nın 1798 Campo Formio antlaşması sonucunda Yedi Adaları ele geçirmesiyle Avrupa savaşının Akdeniz'e sirayet etmesi nedeniyle halkın adaya uğrayabilecek Avrupalı savaş gemilerine nefer yazılmalarına ve konsoloslardan senet alınmadan yabancı gemilere eşya yüklenmesine izin verilmemesi emredilmekteydi.²²⁵ Ayrıca işgalden kısa bir süre önce, kaptan paşanın, Kıbrıs kalelerinde barut ve cephanenin yetersiz olduğu hakkında bilgi vermesi üzerine; Kıbrıs kalelerinde barut ve tamiri gereken silahlarda inceleme yapmak üzere iki uzman neferin Kıbrıs'a gönderilmesine dair Topçubaşı'ya emir verilmiş olup, bu husus Lefkoşa naibine, Kıbrıs muhassılına ve kale dizdarlarına hitaben yazılan bir emirle bildirilmişti.²²⁶

Mısır'ın işgali öncesinde Kıbrıs adasında Napolyon donanmasının muhtemel bir saldırısına karşı tedbir alınmamış olmakla beraber, belirtildiği üzere Osmanlı devlet düzeninde muntazaman gerçekleştirilen takviye ve kontrol işlemleri olağan biçimde yerine getirilmişti. Ancak bunlar Fransa donanmasının muhtemel bir saldırısı için yeterli değildi.

Kıbrıs'taki Osmanlı yöneticileri Fransa'nın İskenderiye'ye asker çıkardığı haberini Kıbrıs'taki Fransız konsolosun Kıbrıs muhassılına verdiği bilgiyle öğrenmişlerdir. İskenderiye liman reisinin Kıbrıs'a ulaştırdığı²²⁷ ihbar üzerine Fransa'nın Limason'da bulunan Kıbrıs Konsolosu Henry Mure, Kıbrıs Muhassılı Osman Ağa'ya 10 Temmuz 1798 tarihli verdiği mektubunda; Fransa cumhuriyetinin İskenderiye'ye asker çıkardığını, ancak kendilerinin dost sayılması gerektiğini, bu nedenle Kıbrıs'taki Fransız konsolosluga ve tüccarlarına herhangi bir saldırı yapılmaması için padişah fermanı çıkarılmasını talep etti.²²⁸ Ancak konsolosun mektubu tercümesiyle İstanbul'a ulaştığında "*Kıbrıs'ta bulunan Fransa konsolosunun fesad-âmez mektubudur*" derkenarı düşülmesi Karal'a göre, mektuptaki ihbar yeterince dikkate alınmamıştır.²²⁹ Ancak Osmanlı yönetiminin Kıbrıs'tan gelen bu belgeye dayanarak itibara almadığı şeklindeki ön değerlendirme doğru gibi gözükse de, Câbî Ömer Efendi'nin verdiği bilgiye göre, infial yaratılmaması için, devlet erkânında bu olaydan sadece dört kişi haberdar edilmişti. Dolayısıyla belgelerde yönetimin olayları ciddiye almadığı şeklindeki görüntü tam anlamıyla doğruyu yansıtmamaktadır.²³⁰

²²⁵ Çevikel, **Kıbrıs Eyâleti...**, s.107. Çevikel, bu çalışmasında Fransa'nın Mısır'ı işgalinin Kıbrıs'a etkilerine adanın dış dünya ile ilişkileri bağlamında değinmiş ve bu konuda bize ışık tutmuştur. Bkz. Çevikel, **Kıbrıs Eyâleti...**, s.104-112.

²²⁶ BOA., C.AS-858/36739 (H. 25 Şevval 1212/M. 12 Nisan 1798).

²²⁷ Beyhan, a.g.t., s.48.

²²⁸ BOA., HAT-157/6543 (H. 26 Muharrem 1213/M. 10 Temmuz 1798); Karal, BOA'da Fransızlara mahsus dosyada bulunan bir evraka dayalı olarak aynı açıklamaları getirmektedir. Bkz. Karal, **Fransa-Mısır ve Osmanlı...**, s.84.

²²⁹ Bkz. Karal, **Fransa-Mısır ve Osmanlı...**, s.84.

²³⁰ "[...] liman reisi olan kimesne bir sandala iyâl ve evlâdlarını tahmîl ve süvâr birle, firâr ve Kıbrıs'a vusûlünde, 'İskenderiye[ye] Françelü gelüp, zabt eyledi' feryâdına âğaz edince, Kıbrıslı olan Serbevâbîn-i

Fransa'nın Mısır'ı işgal hadisesi İstanbul'da haber alındıktan sonra, Fransa donanmasının Akdeniz adaları ve yakın sahillere bir saldırı yapma olasılığı düşünülerek Kıbrıs muhassılı ve naibine gönderilen fermanda, Fransa tarafından herhangi bir saldırı durumunda, yeterli yardım gönderilene kadar İslâm ahaliyle birlikte karşı koyulması²³¹ ve gemiler dolaştırılarak her an teyakkuzda bulunulması konusunda tenbihatta bulunuldu.²³²

Kıbrıs Muhassılı Osman Ağa, Mısır'ın işgal hadisesiyle ilgili merkeze yolladığı kaimesinde, Kıbrıs'ta, Fransızların İskenderiye'ye asker çıkarmalarının padişahın izniyle olduğunu belirttikleri Rumca yazılar dağıttığını; adada çok sayıda Rum bulunması yanında Müslümanların azınlıkta ve ellerindeki silah miktarının yetersizliği nedeniyle durumun kritik hale geldiğini, bu yüzden Fransızlar tarafından kullanılmaması amacıyla Rumların rahatı için uğraş verildiğini açıklamaktaydı. Muhassıl Osman Ağa aynı yazısında, adadaki kalelerde az sayıda bulunan neferin görevlerini layıkıyla yerine getiremediğinden Fransa'nın bir saldırısı durumunda neler yapılması gerekeceğini merkezden talep etmişti.²³³

Bu vaziyet içerisinde Kıbrıs İslâm ahali adanın Mısır'a yakın olmasından ötürü olası bir Fransız saldırısı dolayısıyla büyük endişe duymaktaydı.²³⁴ Bu endişeler aslında yersiz değildi. Henüz savaş başlar başlamaz adadaki Müslümanların bazıları, Çevikel'in²³⁵ belirttiği üzere, duygusal davranarak zimmîlere çeşitli saldırılar gerçekleştirmiş; olayların büyümesi zimmîlerin devletin cizye ödeyen reâyâları olduklarından her türlü saldırıdan korunmalarını gerektiğinin ilan edilmesiyle önlenmişti.²³⁶

Bâbîâli, Fransa donanmasının Mısır'ı istila etmeye başladığı haberini aldıktan sonra kritik mevkilere değerli devlet görevlilerinin tayinini gerçekleştirdi. Bu kapsamda Mısır'ın hemen kuzeyinde bulunan Kıbrıs adasının önemi göz önünde bulundurularak Karaman Valisi ve Karahisar-ı Sahib Sancağı Mutasarrıfı Mehmet Paşa "Kıbrıs Seraskeri" unvanıyla Kıbrıs

Dergâh-ı âli Kara Silâhdâr birâderi Osmân Ağa'ya ifâde olundukda, tez su'âl ve hakîkat-i hâl ma'lûm oludukda, tez tahrîrât ile, tâtâr irsâl ve Âsîtâne'ye vusûlünde, sâir ricâl ve kibâr husûs-ı merkumu, ancak poletika ta'bîr olunan, oniki kimesneden dört kimesnenin haberi olmağla [...] ” Beyhan, **a.g.t.**, s.48.

²³¹ “[...] tâ'ife-i mezkûrenin ol-tarâflara hücum ve ifhâm misillü hareketleri olur ise mütevekkilen aliyyül-Allah müdâfa'alarına bi'l-ittifak dâmen dermiyân-ı gayret [...]” **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 207, s.5, hük.1; **BOA., C.HR-116/5765** (H. 10 Safer 1213/M. 24 Temmuz 1798).

²³² **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 207, s.90, hük.9 (H. Cemaziyelâhir-Receb 1213/M. Kasım-Aralık 1798).

²³³ **BOA., HAT-158/06591-G** (H. 26 Safer 1213/M. 9 Ağustos 1798). N. Orhon'a göre, Kıbrıs'ta işgal haberi alındıktan sonra gönderilen bu ihbara İstanbul'da pek itibar olunmayarak doğruluğu sonradan anlaşılmıştır. Bkz. Orhon, **a.g.e.**, s.39.

²³⁴ **BOA., HAT-159/6658** (H. 11 Rebiülevvel 1213/M. 23 Ağustos 1798).

²³⁵ Çevikel, **Kıbrıs Eyâleti...**, s.111.

²³⁶ **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 207, s.40, hük.3 (H. Evâhir-i Safer 1213/M. 12 Ağustos 1798) “[...] Françe tâ'ifesinin bagtaten Mısır İskenderiyesi'ni istilâsı zuhûrundan sonra cezîre-i Kıbrıs'da olan ahâlden ba'zıları taraflarından ehl-i zimmet re'âyâ-yı Devlet-i Aliyyem'e ba'zı vesâ'il ile ta'arruz ve ta'addî olunmakda idüğü mukaddemâ vâsıl-ı sâmi'a-i şehriyârânem olub bu keyfiyyet muvâfık-ı nefsü'l-emr olduğu hâlde rızâ-yı hümayûnuma mugâyir olduğu zâhir ve re'âyâ-yı mesfûre Devlet-i Aliyyem'in cizye-güzâr ve sadâkatkârileri olmalarıyla bir taraftan kendülere vechen mine'l-vücûh cevri ve ezâ ve ta'addî vukû'u merâsim-i ra'iyet-perverîye münâfi idüğü bâhir olmakdan nâşi re'âyâ-yı mesfûreye hilâf-ı rızâ bî-vech tasallut ve ta'addîye ibtidâr edenlerin men' ve def'ine mübâderet ve memnû' ve münde'fi olmayub isrâr eder olur ise o makûlelerin icrâ-yı muktezâ-yı te'diblerine ikdâm olunacağı [...] (H. 21 Muharrem 1213/M. 5 Temmuz 1798).

muhafızlığına tayin edildi. Ayrıca İçil sancağı Mutasarrıfı Ahmet Paşa'nın beş yüz, Bozkır Şeyhi Abdülhalim Efendi'nin bin nefer tertip ederek mühimmatlarıyla Mehmet Paşa maiyetinde Kıbrıs adasına geçmeleri emredildi.²³⁷

Mısır'ın işgaliyle, adadaki kalelerin tamiri ve mühimmat takviyelerine sürekli olarak özen gösterildi. İçil Sancağı Mutasarrıfı Ahmet Paşa aldığı emir üzerine adaya geçtikten sonra 9 Eylül 1798 tarihli gönderdiği yazısında, Kıbrıs adasında yeterli barut, kurşun, top ve top mühimmatının bulunmadığını belirtmekteydi.²³⁸ Aynı mealde, Kıbrıs Muhassılı Osman Ağa, askerlerin adaya geçmesinden teşekkür ve ahalinin memnuniyetini belirtmek amacıyla 18 Eylül'de gönderdiği tahriratında, kalelerde mühimmat, top ve baruta ihtiyaç duyulduğunu belirterek bunların bir an önce gönderilmesini talep etti.²³⁹ Gelen yazılar üzerine yirmi bir adet top ve mühimmatı hazırlanarak yollandı.²⁴⁰

Savaş boyunca adadaki kalelerin tahkim ve takviyesine itina olundu. Kalelerin tamiri için Kıbrıs Tercümanı Hacı Yorgaki vasıtasıyla ahaliden 21.448 kuruş 30 para miktarında bir meblağ toplandı.²⁴¹ Girne kalesi tamirine Zaim Mehmet Ağa²⁴², Baf kalesi tamirine Zangalakzâde Hacı Mehmet Ağa²⁴³, Mağusa kalesi tamirine Dizdar Zaim Seyyit Hüseyin Ağa ve Zaim Esat Ağa²⁴⁴ görevlendirildiler. Ayrıca kaleler için Selanik Baruthanesi'nden beş yüz²⁴⁵ ve üç yüz²⁴⁶, cebehane-i âmireden yüz²⁴⁷ kantar barut yollandı. Diğer yandan Lefkoşa naibi Kıbrıs kalelerinde mevcut olan ve ihtiyaç duyulan top ve mühimmat düzenli olarak sicile kaydedilerek merkeze iletmekteydi.²⁴⁸

Karaman Valisi Mehmet Paşa'dan sonra Kıbrıs muhafızı olarak İçil Mutasarrıfı Ahmet Paşa²⁴⁹, kendi kapı halkından başka beş yüz nefer askerle Karahisar-ı Sahib Mutasarrıfı Azimzade Vezir Yusuf Paşa²⁵⁰, kendi kapı halkıyla beraber sabık Trablusşam Valisi Vezir

²³⁷ BOA., A.DVN.MHM.d., 207, s.17, hük.15; s.18. hük.1, 2; Çevikel, **Kıbrıs Eyâleti...**, s.109. Bozkır Madeni Emni Şeyhi Abdülhalim Efendi maden idaresindeki ahalinin yorgun olduğu ve kensinin Kıbrıs'a gitmesi durumunda maden işlerinin boş kalacağı gerekçeleriyle bu görevden affını rica etmişti. BOA., C.DRB-18/866. (H. 23 Safer 1213/M. 6 Ağustos 1798). Bunun üzerine kendisi affedilmiş, ancak askerinin behemahal gönderilmesi emredilmişti. BOA., C.AS-185/8012 (H. 5 Rebiülevvel 1213/M. 17 Ağustos 1798).

²³⁸ BOA., C.AS-910/39254 (H. 28 Rebiülevvel 1213/M. 9 Eylül 1798).

²³⁹ Selanik baruthanesinden gönderilen 500 kantar barutun bir kısmı denizde fırtınaya yakalanıp zayi olmuştu. BOA., HAT-152/6423-A (H. 7 Rebiülâhir 1213/M. 18 Eylül 1798).

²⁴⁰ BOA., HAT-152/6423.

²⁴¹ KŞS., 22, s.18, hük.3 (H. Evâhir-i Ramazan 1213/M. 6 Mart 1799).

²⁴² KŞS., 22, s.7, hük.1.

²⁴³ KŞS., 22, s.19, hük.1.

²⁴⁴ KŞS., 22, s.20, hük.1.

²⁴⁵ KŞS., 22, s.15, hük.3 (H. Cemaziyelâhir 1213/M. Kasım-Aralık 1798).

²⁴⁶ KŞS., 22, s.48, hük.2 (H. Safer 1213/M. Temmuz-Ağustos 1799).

²⁴⁷ KŞS., 22, s.64, hük.1 (H. 7 Rebiülevvel 1213/M. 19 Ağustos 1799).

²⁴⁸ KŞS., 22, s.3, hük.1 (H. 23 Rebiülevvel 1213/M. 4 Eylül 1798)

²⁴⁹ KŞS., 22, s.14, hük.2 (H. Evâsıt-ı Cemaziyelâhir 1213/M. 24 Kasım 1798).

²⁵⁰ BOA., C. AS-94/4319 (H. 1 Muharrem 1213/M. 5 Haziran 1799). KŞS., 22, s.99, hük.3 (H. Evâil-i Receb 1214/M. 29 Kasım 1799).

Yusuf Paşa²⁵¹ ve Adana Valisi Mehmet Paşa'nın²⁵² atandıkları görülmektedir. 28 Ocak 1800 tarihinde savaşın sonunun görülmesi, yani ortamın düzelmesiyle, Kaptan-ı Derya Vezir Hüseyin Paşa'nın, ada muhafızlığına mirimiran ve vezirlerin tayin edilmesinin “*sekene-i memlekete hasâretten gayri faîdesi*” olmadığını merkeze bildirmesi üzerine Kıbrıs adasını muhafaza görevi Kıbrıs Muhassılı Hüseyin Ağa'ya ihale olundu.²⁵³

1.1.3. Osmanlı-Fransa Savaşında Osmanlı Ordusunun Haber Alma ve Nakliye Üssü Olarak Kıbrıs Adasının Oynadığı Rol

Bir savaş esnasında en önemli husus, genel olarak ordunun savaş bölgesine ulaştırılarak silah/iaşe takviyesi ile muharebe alanıyla merkez arasındaki iletişimin sürekli ve düzenli biçimde sağlanmasıdır. Fransa'nın İskenderiye'den işgale başladığı haberinden sonra İstanbul'da hazırlanan harp planının en önemli maddelerini bu hususlar teşkil etmekteydi. 10 Nisan 1799 tarihinde çıkarılan bir fermanla Üsküdar'dan Şam'a kadar ordunun konaklayacağı yerler, bu yerlere yığılacak erzak, yem ve yakacak miktarları tespit edilmiş ve bu amaçla her menzile bir mübaşir gönderilmişti.²⁵⁴ Bu açıdan Kıbrıs adası, ülkenin birçok kısmında olduğu gibi zahire tedarikinde savaş bölgesine yakın bir mevkide ve güvenli olması dolayısıyla Osmanlı ordusunun askerî mühimmat ve iaşe tedarikinde/depolanmasında/nakliyesinde bir üs olarak kullanıldı.

Ülkenin savaş halinde olması nedeniyle ordunun bulunduğu bölgeye giden yolların her zaman güvenli olmaması ya da hava şartlarından ötürü orduya gönderilecek mühimmat ve erzaklar hazırlanıp yola çıkarılsa da teslimi bazen mümkün olamıyordu. Bu nedenle erzak veya mühimmatlar savaş bölgesine yakın ve güvenli olan iskelelerde saklanmakta, orduya ulaştırılması için gerekli kanallar açıldığında ihtiyaç duyulan yerlere gönderilmekteydi. Mısır'ın işgali dolayısıyla bu amaçla en sık kullanılan mevki savaş alanına yakın bir mevkide bulunan ve muhafazası sağlanan Kıbrıs adası idi. Orduya gönderilmek üzere yola çıkarılan mühimmat ve erzaklar, düşman kuvvetleri veya hava şartları nedeniyle o anda orduya sevk edilemeyecekse ada iskelelerinde bulunan anbarlara depolanıyor (der-i anbar) ve bir sonraki emir gelene kadar muhafaza ediliyor, emir gelir gelmez ise iskelelerden yine gemilere yüklenerek ilgili noktalara ulaştırılıyordu. Kıbrıs muhassılına, Lefkoşa naibine ve ileri gelenlere hitaben yazılan hükümlerde ve bu görevlilerden merkeze veya kapudan-ı deryaya

²⁵¹ BOA., C.AS-141/6250. (H. Evâsıt-ı Safer 1215/M. 8 Temmuz 1800);

²⁵² Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti...*, s.166.

²⁵³ KŞS., 22, s.118 hük.1 “[...] *hâlâ kapudân-ı deryâ düstûr-ı mükerrem müşîr-i mufahham nizâmü'l-âlem vezîrim Hüseyin Pâşâ edâma'llâhu te'âlâ iclâlehû tarâfından bu def'a Ordu-yı Hümâyûnuna vârid olan tahrîrâtında vüzerâ ve mîr-i mîrân Kıbrıs cezîresi muhâfazasına me'mûriyetleri sekene-i memlekete hasâretten gayri fâ'ideyi müntic olmadığından bahisle cezîre-i merkûme muhâfızlığı Kıbrıs muhassılı kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân Hüseyin zîde mecduhû uhde-i sadâkatına ihâle [...]*” (H. Evâhir-i Cemaziyelevvel 1215/M. 19 Ekim 1800); Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti...*, s.166.

²⁵⁴ Orhon, *a.g.e.*, s.113-114.

yollanan yazılarda adanın savaş esnasında ordunun bir nakliye ve depo üssü olarak kullanıldığı açıkça görülmektedir. Bu konuda birkaç örnek vermek yeterli olacaktır.

Kıbrıs Muhassılı Elhac Hüseyin Efendi'ye 29 Mart 1800 (3 Zilkade 1214) tarihli yollanan bir fermanla, hazine tarafından kiralanıp savaş bölgesine sevk edilen gemilerin bazılarının zahire yüklü olarak öncelikle Kıbrıs'a yönlendirildiği; gelecek olan yüklü gemilerin doğrudan, boş olanların ise Kıbrıs'ta bulunan zahire ve peksimetleri yükledikten sonra Yafa tarafına sevk edilmeleri emredilmişti.²⁵⁵

Donanma ihtiyacı için Çanakkale tarafında hazırlanan 2 bin kantar peksimet önce Kıbrıs adasına getirilmiş, burada ihtiyaçları karşılandıktan sonra derhal Ebukır'da bulunan orduya sevk edilmişti. Buna dair gemi kaptanlarından alınan senetlerin saklanması Kıbrıs Muhassılı Osman Ağa'ya sıkı bir şekilde tenbih edilmişti.²⁵⁶

Bir defasında Yafa ve Ariş taraflarında bulunan orduya gönderilmek üzere daha önceden yola çıkarılarak Kıbrıs sularına yönelen peksimet ve arpa yüklü 4 Rus, 10 Nemçe (Avusturya) tüccar gemisi yol güvenliğinin olmaması nedeniyle Tuzla iskelesine alınmış ve altı ay süreyle burada bekletilmişti. Uzun süre geçtiğinden gemilerin mürettebatının temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamayacak noktaya gelmesi üzerine gemiler yol güvenliğine göre Yafa veya Ariş taraflarına çıkarılmışti.²⁵⁷

Yafa taraflarında sadrazam Yusuf Ziya Paşa maiyetindeki kuvvetlere ulaştırılmak üzere yola çıkarılan 3 humbara, 3 balyemez top, havan takımı vs. mühimmat Yafa'ya çıkış uygun olmadığından ve Yafa açıklarında uzun süre bekletilmesinin sakıncalı olması nedeniyle Kıbrıs adasında Tuzla iskelesine gelmek zorunda kalmışti.²⁵⁸ Verilen emir gereği burada muhassıl, naib ve ileri gelenler tarafından yapılan kontrol sonucunda gemide mevcut mühimmat tespit edilerek deftere kaydedilmiş ve yeni bir emir gelene kadar muhafazaya alınmışti.²⁵⁹ Beklenen emir 18 Mart 1801 (3 Zilkade 1215) tarihinde yazılmış görünmektedir. Burada daha önce ordu için gönderilen ancak, yerine ulaştırılamayacağı için adada anbarlara korunan zahire ve mühimmatların ihtiyaç duyulan yerlere bir an önce ulaştırılması Kıbrıs muhassılına emredilmişti.²⁶⁰

Kıbrıs, Mısır'ın işgali dolayısıyla çıkan savaş döneminde ordunun sadece nakliye/depo üssü olarak değil, ihtiyaçlarının doğrudan karşılanmasında da önemli vazifeler üstlendi. Fransa'ya karşı harp ilanı ile sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın ordu ile Mısır üzerine gitmesi

²⁵⁵ BOA., A.E., III. SELİM-7714.

²⁵⁶ KŞS., 22, s.70, hük.2 (H. 6 Rebiülevvel 1214/M. 8 Ağustos 1799).

²⁵⁷ BOA., HAT-153/6457.

²⁵⁸ BOA., C.AS-97/4419 (H. 16 Cemaziyelâhir 1215/M. 4 Kasım 1800); KŞS., 22, s.118, hük.2 (H. Evâhir-i Cemaziyellevvel 1215/M. 19 Ekim 1800).

²⁵⁹ BOA., C.AS-870/3703.

²⁶⁰ BOA., C.AS-97/4406.

kararının alınmasından sonra kara ve deniz güçleri için erzak ihtiyacı doğduğundan ülkenin birçok yerinden erzak hazırlanıp orduya gönderilmesi için emirler çıkarılmıştı. Bu konuda Kıbrıs muhassılı ve Lefkoşa naibine hitaben yazılan hükümde, sadrazam Elhac Yusuf Ziya Paşa'nın İzmir ve Canik tarafından toplanan kuvvetlerle hareket ettiği, bu nedenle adadaki yöneticilerin her türlü ihtiyaç için hazır bulunmaları bildirilmekteydi.²⁶¹

Kıbrıs muhassılına ve Lefkoşa naibine hitaben gönderilen emirlerde serdar-ı ekrem maiyetindeki orduya zahire alımına dair birçok hüküm bulunmaktadır. Sadrazamın orduyla beraber savaş bölgesine hareket etmesinden sonra Kıbrıs muhassılına hitaben yazılan hükümlerde, ordu için toplanması istenilen zahirelerin bir an önce gönderilmesi emredilmekteydi.²⁶²

Kıbrıs Muhassılı Osman Ağa'ya yazılan bir başka hükümde, İskenderiye Başbuğu Vezir Mustafa Paşa'nın talep ettiği takdirde Kıbrıs'tan peksimet gönderilerek muhassıllık malından karşılanması bildirilmişti.²⁶³ Nitekim Mustafa Paşa maiyetindeki askerler için 5 bin kantar peksimet istendiğinde²⁶⁴ hemen karşılanarak yerine ulaştırılmıştı.²⁶⁵

Donanma ve kara askeri için çok miktarda peksimet gerektiğinden Kıbrıs'tan, nakliye ve çuval masrafları dâhil, çuvalı elişer akçeden ücretinin yarısı peşin, diğer yarısı teslimatta verilmek üzere 10 bin kantar peksimet talep edilmiş ve bu görev için Kıbrıs Muhassılı Osman Ağa memur kılınmıştı.²⁶⁶ Bu emre Kıbrıs muhassılı tarafından cevaben yazılan kaime (H. 23 Cemaziyelevvel 1213/M. 2 Kasım 1798) ve Lefkoşa naibinden verilen ilamda (H. 17 Cemaziyelevvel 1213/M. 27 Ekim 1798), istenilen 10 bin kantar peksimet için fermanda belirtildiği gibi 25 bin kile un gerektiği ve bu kadar unun adadaki kazalardan toplanarak en kısa zamanda numunesinin gönderileceği ifade edilmişti.²⁶⁷ Zira kısa bir süre sonra peksimetler kazalara taksim edilerek hazırlanmasına başlandı.²⁶⁸

Aynı şekilde Kıbrıs muhassılına Temmuz 1799'da (Safer 1214) gönderilen emirde, bu yıl adada hâsıl olacak zahirenin hiçbir tarafa satılmaması, bedel karşılığında ordu ihtiyacı için satın alınmak üzere muhafaza edilmesi bildirilirken²⁶⁹ Şam valisi ve Mısır seraskeri Cezzar Ahmet Paşa maiyetindeki askerlerin ihtiyaçları için 200 bin kile arpa ile 10 bin kantar peksimetin daha satın alınıp gönderilmesi ve bedelinin Kıbrıs zecriyesi olan 55 bin kuruştan

²⁶¹ BOA., C.AS-61/2856 (H. 19 Muharrem 1215/M. 12 Haziran 1800).

²⁶² BOA., C.AS-1079/47574 (H. 11 Receb 1214/M. 9 Aralık 1799).

²⁶³ KŞS., 22, s.47, hük.2 (H. 2 Cilhicce 1213/M. 7 Mayıs 1799).

²⁶⁴ KŞS., 22, s.47, hük.2 (H. 11 Muharrem 1214/M. 15 Haziran 1799).

²⁶⁵ KŞS., 22, s.48, hük.1 (H. Evâhir-i Safer 1214/M. 2 Ağustos 1799).

²⁶⁶ BOA., C.BH-217/10108. (10 Ekim 1798); KŞS., 22, s.9, hük.2 (14 Ekim 1798).

²⁶⁷ BOA., C.BH-7/316.

²⁶⁸ KŞS., 22, s.11, hük.4 (H. 25 Cemaziyelevvel 1213/M. 4 Kasım 1798).

²⁶⁹ KŞS., 22, s.42, hük.1.

mahsup edilerek sahiplerine ödenmesi emredilmişti.²⁷⁰ Kıbrıs ahalisi bu emir karşılığında Lefkoşa naibine başvurarak talep edilen zahire ve peksimed'in meydana gelen kıtlık ve çekirge istilasını nedenleriyle af olunmalarını talep etmişlerdi.²⁷¹ Kıbrıs halkının bu talepleri üzerine evvela zahirenin birim fiyatına zam yapılmak suretiyle eksiksiz gönderilmesi emredilmiş²⁷² ve zahire Kıbrıs muhassılı ve Lefkoşa naibi tarafından adadaki kazalardan toplanmak üzere taksim ettirilmiştir.²⁷³ Sonrasında ise 20 bin kantar peksimet ve 40 bin kile arpanın savaş hali göz önüne alınarak kesinlikle gönderilmesi gerektiği, geri kalanının ise af edildiği duyurulmuştu.²⁷⁴

Osmanlı ordusunun ihtiyaçları için savaş boyunca Kıbrıs adasına sürekli olarak müracaat edildi. Savaşın sonunun görüldüğü bir dönemde bile, Nisan 1801'de (Zilkade/Zilhicce 1215), orduda zahire ihtiyacı doğması üzerine Kıbrıs'tan 40 bin kile arpa ile kantarı 125 paraya olmak üzere 5 bin kantar peksimet talep edildi. Ancak Kıbrıs muhassılı adada meydana gelen kıtlık nedeniyle bu isteklerin karşılanmasının ada halkına büyük sıkıntılar yaratacağını söyleyerek aflarını talep etmesiyle peksimetten af olundukları, ancak savaş nedeniyle 40 bin kile arpanın en kısa sürede ulaştırılması bildirildi.²⁷⁵

Kıbrıs adasında savaş boyunca ordunun sadece erzak ihtiyacı değil, farklı lojistik destekler de tedarik edilmiştir. Bir defasında Yafa'da bulunan ordu topçuları için istenen yüz adet kuvvetli katır (ester)²⁷⁶ 34 ve 66 res olarak iki defada gönderilmişti.²⁷⁷ Bundan başka bin piyade²⁷⁸ ve 200 kalyoncu²⁷⁹, 30 çift öküz,²⁸⁰ çeşitli miktarlarda un, su, tuz, odun ve nakit para talebi karşılanmıştı.²⁸¹

Fransa gemileri ne tarafa giderse derhal donanma kaptanı Abdülkadir Bey'e ihbar edilmesi ve İngiliz ve Rus kuvvetlerine gerekli özenin gösterilmesi Kıbrıs muhassılının öncelikli görevleri arasındaydı.²⁸² Dolayısıyla Kıbrıs adası, Osmanlı ordusundan başka müttefik İngiliz ve Rus kuvvetlerinin erzak ve mühimmat ihtiyaçlarının karşılanmasında da

²⁷⁰ KŞS., 22, s.58, hük.2 (H. 26 Şaban 1213/M. 2 Şubat 1799).

²⁷¹ KŞS., 22, s.42, hük.2 (H. 27 Safer 1214/M. 31 Temmuz 1799).

²⁷² KŞS., 22, s.59, hük.2, s.60, hük.1 (H. 18 Rebiülevvel 1214/M. 20 Ağustos 1799).

²⁷³ KŞS., 22, s.60, hük.1, s.61, hük.1 (H. 25 Rebiülevvel 1214/M. 27 Ağustos 1799).

²⁷⁴ KŞS., 22, s.62, hük.3 (H. 14 Rebiülâhir 1214/M. 15 Eylül 1799).

²⁷⁵ BOA., C.AS-857/36694.

²⁷⁶ KŞS., 22, s.110, hük.1 (H. 11 Zilhicce 1214/M. 6 Mayıs 1800).

²⁷⁷ 100 katırın ücretleri toplamı 20.352,5 kuruştur. BOA., C.AS-112/5050 (H. 7 Rebiülevvel 1215/M. 29 Temmuz 1800).

²⁷⁸ İskenderiye'de bulunan Rodos Mutasarrıfı Hasan Bey'in maiyyetinde görev yapmak üzere Kıbrıs'tan bin nefer teçhizatlı asker hazırlanarak başbuğları ile birlikte gönderilmesi istendi. KŞS., 22, s.12, hük.1 (H. Evâil-i Cemaziyelevvel 1213/M. 11 Ekim 1798).

²⁷⁹ KŞS., 22, s.16, hük.2 (H. 13 Receb 1213/M. 22 Aralık 1798).

²⁸⁰ BOA., C.AS-210/9004 (H. 5 Muharrem 1215/M. 29 Mayıs 1800).

²⁸¹ BOA., C.AS-1049/46084; KŞS., 22, s.98, hük.3 (H. 29 Ramazan 1214/M. 24 Şubat 1800); Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti...*, s.110.

²⁸² KŞS., 22, s.5, hük.2 (H. Evâhir-i Rebiülâhir 1213/M. 10 Ekim 1798); BOA., C.BH-23/1094. (H. 1 Cemaziyelevvel 1213/M. 11 Ekim 1798).

kullanıldı. Bâbiâli, Fransa'nın İskenderiye'yi işgale başlamasıyla birlikte kendisine yardımlarda bulunan müttefik ordularına yardım ve bunlara ne gibi muamele yapılacağına dair bir tebliği Akdeniz sahillerindeki kazalar ve adalara duyurmuştu.²⁸³ Nitekim İstanbul'da bulunan Rus elçisinin Akdeniz'e geçen Rus gemilerinin mühimmat, erzak vs. ihtiyaçlarının temini için Bâbiâli'ye arzuhal sunması üzerine, Kıbrıs'taki yöneticilerden gereğinin yapılması istenmişti.²⁸⁴

Akka'da bulunan İngiliz donanma kumandanı Sir Sidney Smith²⁸⁵ ve diğer İngiliz kuvvetlerinden mühimmat ve erzak isteği olduğunda kesinlikle olumsuz cevap verilmemesine dair her tarafa tebliğler yayımlanmıştı.²⁸⁶ Buna istinaden, Selanik baruthanesinden Kıbrıs adasına üç yüz kantar barut gönderildiğinde, bu sırada Tuzla iskelesinde bulunan ve barutun geldiğini gören İngiliz kumandanı Smith²⁸⁷, Muhassıl Osman Ağa'ya barut ihtiyacı olduğunu söylemesiyle kendisine gelen barutun yarısı verilmiş²⁸⁸, kalanı adadaki kalelere taksim edilmişti. Muhassıl Osman Ağa bu durumu merkeze bildirdiğinde, kendisine İngilizlerden mühimmat veya erzak ihtiyacı ulaştığında bundan sonra da karşılamaya devam etmesi bildirildi.²⁸⁹

Bir defasında İngiltere kumandanı Sidney Smith, maiyetindeki askerler için su talep ettiğinde, Muhassıl Osman Ağa'ya İngiliz askerlerin su, zahire vb. ihtiyaçlarını para ile karşılaması bildirilmiş ve İngiliz donanmasına ihtiyaçları oranında su verilmişti.²⁹⁰

Yine İngiltere donanması askerlerine verilmek üzere adadan 10 bin kantar peksimet imal olunması istenmiş, ancak adada bu kadar peksimedi karşılayacak zahire bulunmaması nedeniyle gereken zahire tersane anbarlarından gönderilmişti.²⁹¹

8 Mart 1801'de (22 Şevval 1215)²⁹² Ebukır limanına gelerek burada demir atan İngiltere donanma ve kara ordusu için gerekli olan sığırların tedarik edilmesi görevi Kıbrıs muhassılı ve Rodos beyine havale edilmişti.²⁹³

²⁸³ **BOA.**, C.HR-46/2295 (H. 27 Safer 1213/M. 10 Ağustos 1798); **BOA.**, C.HR-54/2660 (H. Evâhir-i Rebiülevvel 1213/M. 11 Eylül 1798). Diğer yandan sonrasında yapılan ittifak antlaşmalarının önemli bir kısmını karşılıklı yardım konusu oluşturmaktaydı. İngiltere ve Rusya ile yapılan ittifak ahidnâmelerin metni için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VII, s.304-311.

²⁸⁴ **BOA.**, A.DVN.MHM.d., 207, s.91, hük.1 (H. Evâhir-i Rebiülevvel 1213/M. 11 Eylül 1798).

²⁸⁵ İngiliz donanma kumandanı Sir Sidney Smith, 1821 yılında İngiliz donanma kuvvetlerinin bir numaralı ismi yapılmış ve 1840 yılında 75 yaşında ölmüştür. Bkz. Luke, **Cyprus Under the Turks...**, s.126.

²⁸⁶ **BOA.**, C.HR-54/2660 (H. 29 Rebiülevvel 1213/M. 10 Eylül 1798); **BOA.**, HAT-246/13886/A (H. 20 Rebiülâhir 1213/M. 1 Ekim 1798); Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VI, s.354.

²⁸⁷ İngiliz amirali Sidney Smith Kıbrıs'a geldiğinde Kıbrıs Başpiskoposu Chrysanhtos ile de görüşmüştü. Bkz. Luke, **a.g.e.**, s.121-123.

²⁸⁸ **KŞS.**, 22, s.48, hük.2 (H. Muharrem-Safer 1214/M. Temmuz 1799).

²⁸⁹ **BOA.**, HAT-153/6444 (H. 29 Muharrem 1214/M. 3 Temmuz 1799).

²⁹⁰ **BOA.**, C.HR-157/7848. (H. Evâsıt-ı Cemaziyevvel 1214/M. 15 Ekim 1799/).

²⁹¹ Peksimet yapılması görevi Kıbrıs ve Rodos adalarına müştereken verilmişti. **BOA.**, A.E., III. SELİM-7821 (H. 18 Receb 1215/M. 5 Aralık 1800). **KŞS.**, 22, s.123, hük.2 (H. 24 Şaban 1214/M. 21 Ocak 1800).

²⁹² Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VII, s.117.

²⁹³ **BOA.**, C.HR-64/3155. (H. Evâil-i Cemaziyevvel 1216/M. 9 Eylül 1801).

Kıbrıs adası, müttefik kuvvetlerin sadece erzak ve mühimmat ihtiyaçları için değil, şarap vb. içkilerinin karşılanması amacıyla da kullanılmaktaydı. Henüz savaşın başladığı ilk evrede İngiliz ve Rus kuvvetlerinin Osmanlı güçlerine yardıma başlaması ile birlikte bu kuvvetlerin şarap vb. içecek ihtiyaçlarını göz önünde bulundurularak Kıbrıs, Girit gibi Akdeniz adalarından reâyâ gemileriyle bu içeceklerin karşılanmasına karar verildi.²⁹⁴ Alınan karara göre İngilizlerden başkasına içki satışı yasaklanmıştı.²⁹⁵ Zira bu tarihlerde Limason'da Fransa, Nemçe ve Sicilyateyn konsolosu vekili olan Dimitri bazergan tarafından Fransız askerlerine içki çıkarılmıştı.²⁹⁶ Bu bağlamda İngiliz askerleri için kumandariye cinsinden 44.496 kıyye içki verilmiş (H. 1 Ramazan 1216/M. 5 Ocak 1802) ve tutarı olan 14.616 kuruş seferiye akçesinden karşılanmıştı.²⁹⁷

Savaş süresince yaşanan gelişmelerin merkeze ulaştırılması konusunda vazifelendirilen önemli görevlilerden biri Kıbrıs muhassılları idi. İşgalin hemen başında Kıbrıs muhassıllarına, savaş bölgesinde Fransızlara dair meydana gelen olayları peyder pey İstanbul'a yollaması görevi verildi.²⁹⁸ Kıbrıs muhassıllarından İstanbul'a, İstanbul'dan Kıbrıs muhassılına savaş bölgesindeki olaylara dair her on günde bir haber gönderilmesi usûl haline getirildi. Kıbrıs muhassıllarının merkeze yolladıkları yazıların padişaha takdimi sırasında düşülen derkenarlarda “[...] Kıbrıs cezîresi Akka ve İskenderiye ve sâîr ol havâlîde her mahale semt olmak mülâsebesiyle havâli-i merkumeden isticlâb ile iş‘ara şâyân olan havâdisâtı peyder pey der-i aliyeye tahrîr ile on günde bir tahrîrâtı dersa‘adete gelip gitmek usûlüne ri‘âyet eylemesi Kıbrıs muhassılına verilen mukaddemce tarâf-ı çâkeranemden mahsûs tenbîhâtname ile te’kîd ve tatarlar tesyîr olunmuş [...]”²⁹⁹ denilmek suretiyle bu usûl sık sık hatırlatılıyordu.

Savaş süresince Kıbrıs muhassılı bulunan Osman Ağa ve Hüseyin Ağa, İskenderiye, Dimyat, Yafa vb. savaş bölgelerine yolladığı adamlarıyla (tatar) ve buralardan Kıbrıs'a gelen görevliler ve İngilizlerden aldığı bilgileri çoğunlukla idarî bakımdan bağlı bulunduğu kaptan paşaya, bazen de doğrudan Bâbiâli'ye yolladığı yazılarla iletmekteydi. Keza Kıbrıs muhassılları, gönderdikleri tahriratların sonlarında “ [...] mahsûs tatar irsâl olunub celb olunacak havâdis-i tekevvüine hak-pâ-yı devletlerine arz ve ifâde olunacağı”³⁰⁰, “[...] taraflarına adamlar gönderilmekle avdetlerinde istimâ‘ olunan havâdisler hak-pây-ı sa‘adetlerine iş‘ara müsara‘at olunacağı [...]”³⁰¹ gibi ifadelerle savaş bölgesiyle ilgili haberler göndermeye çalışacaklarını vurgulamaktaydılar. Muhassılların verdikleri havadislere

²⁹⁴ BOA., HAT-249/14079-A (H. 23 Ramazan 1215/M. 7 Şubat 1801).

²⁹⁵ BOA., HAT-163/6757 (H. 17 Rebiülâhir 1213/M. 28 Eylül 1798).

²⁹⁶ BOA., C.HR-153/7628.

²⁹⁷ BOA., C.HR-51/2544.

²⁹⁸ BOA., A.DVN.MHM.d., 207, s.5, hük.1 (H. Evâil-i Safer 1213/M. 15 Temmuz 1798).

²⁹⁹ BOA., HAT-158/6594.

³⁰⁰ BOA., HAT-79/3301.

³⁰¹ BOA., HAT-152/6423-A.

cevaben yazılan emirlerde ise “[...] *hizmet-i devletde ikdâm eyleyüb peyderpey havâdis yazması te’kîd oluna [...]*”³⁰² denilerek savaş bölgesinden haber göndermeye devam etmeleri isteniyordu.

Napolyon’un Mısır’da yaptıkları³⁰³, Cezzar Ahmed Paşa’nın muharebeleri³⁰⁴, Mısır ümerasından Murad, Mehmed ve Hasan Beyler ile Fransızlar arasında cereyan eden muharebat³⁰⁵, ordu için gelip giderken adaya uğrayan gemiler ve bunların getirdikleri³⁰⁶ vb. havadisler her on günde bir kaptan paşaya veya Bâbîâli’ye gönderilen yazılarla bildiriliyordu.

Osmanlı yönetimi savaş bölgesinden haberleri elbette ki sadece Kıbrıs muhassılının veya diğer güvenli bölgelerdeki görevlilerin gönderdikleri tahriratlardan öğrenmiyordu. Bâbîâli, doğrudan görevlendirdiği ulaklar ve mübaşirler ile de savaş bölgesiyle haberleşmeyi sağlıyordu. Kıbrıs adası bu bağlamda da İstanbul’a gelip giden mübaşir ve ulakların önemli durak noktalarından birini oluşturuyordu. Orduya çıkarılan memurlar Kıbrıs’a geldiklerinde ihtiyaçlarının burada karşılanarak görevli oldukları yerlere sağ salim sevk ediliyordu.³⁰⁷ Ayrıca bu görevlilerin ulaşımında kullanılmak üzere gemiler çoğu zaman Kıbrıs’tan kiralanıyordu. Bunlardan birinde Tuzla iskelesinde bulunan iki gemi kiralanmış ve 800 kuruş tutan icar bedelleri Kıbrıs muhassıllığı malından karşılanmıştı.³⁰⁸ İstanbul’dan ordu tarafına gelip giden görevlilerin (tatar, mübaşir, ulak vs.) Kıbrıs adasına uğradıklarında bazen ihtiyaçlarının giderilmesinde kusur olduğu, bazen de adada gereksiz yere bekledikleri anlaşılmaktadır. Zira işlerin hızla ilerlemesi için gönderilen emirlerde ulaklara yardımcı olunması³⁰⁹ ve Kıbrıs iskelelerine gelen gemilerin gereksiz yere bekletilmeyerek görevliler için kiralanan gemilerin en kısa zamanda hazırlanması ve yola çıkarılması konusunda uyarılarda bulunulmaktaydı.³¹⁰

1.1.4. Savaşın Kıbrıs Halkına Etkileri

Kıbrıs, 1798-1802 yıllarında Fransa’nın Mısır’ı işgali nedeniyle patlak veren Osmanlı-Fransız savaşında, Mısır’a yakınlığı dolayısıyla en fazla etkilenen bölgelerden birisi oldu.

³⁰² BOA., HAT-153/6457.

³⁰³ BOA., HAT-169/6779 (H. 20 Rebiülâhir 1213/M. 1 Ekim 1798)

³⁰⁴ BOA., HAT-156/06519-A (H. 25 Zilkade 1213/M. 30 Nisan 1799).

³⁰⁵ BOA., C.HR-49/2447 (H. 19 Zilhicce 1214/M. 14 Mayıs 1800).

³⁰⁶ BOA., HAT-153/6455 (H. 8 Rebiülevvel 1214/M. 10 Ağustos 1799).

³⁰⁷ KŞS., 22, s.100, hük.3 (H. Evâsıt-ı Şaban 1214/M. 12 Ocak 1800).

³⁰⁸ BOA., Cevdet Nafia (C. NF)-19/919, (H. 21 Ramazan 1216/M. 25 Ocak 1802).

³⁰⁹ KŞS., 22, s.102, hük.1 (H. 19 Şaban 1214/M. 16 Ocak 1800).

³¹⁰ “Kıbrıs muhassılı (boş) zîde mecduhuya hüküm ki ordu-yı hümayûnumdan rikâb-ı müstetâbıma ve rikâb-ı hümayûnumdan ordu-yı zafer-yâbıma âmed-şöd eden telhîs tatarlarının iskelelerde sefîneye intizâren dakîka-i vâhîde te’hîr etdirilmeyib vâsıl oldukları sa’at derhâl iktizâlarından sefîneyi tedârik ve irkâb ile savb-ı maksûde-i esbâblarına ikdâm ve dikkat-i tâm-ı lâzimededen iken iyâb ve zihâb tatarlar Kıbrıs iskelelerine yedişer sekizer gün sefîneye intizâren beyhûde meks ve te’hîr olunduğu bu def’a tahkik-gerde-i şâhânem olmakla fî-ma’bad gerek telhîs tatarları ve gerek me’mûr-ı mühime-i müsta’cele ile iyâb ve zihâb iden me’mûrîn-i sâ’ire Kıbrıs iskelelerine vürûdunda dakîka-i vâhîde tevakkuf ve ârâm etdirmeyib rükûbları için iktizâ eden sefîneyi derhâl aceleten ihzâr ve savb-ı maksûde-i isâlleri esbâbının istihsâline sâ’i ve gayret eylemek fermânım olmağın [...]” (H. 17 Cemaziyelevvel 1216/M. 25 Eylül 1801). BOA., A.DVN.MHM.d., 216, s.83, hük.2.

Özellikle adaya gelen askerlerin masrafları ve talep edilen zahireler Kıbrıs halkını derinden etkiledi.

Kıbrıs'ın muhafazası için gönderilen askerlerin masrafları Kıbrıs halkına yükletilmişti. Kıbrıs muhassılına yazılan hükümlerde; İçil Sancağı Mutasarrıfı Ahmet Paşa'nın emrinde getirilen beş yüz³¹¹, Bozkır Şeyhi Abdülhalim Efendi'nin gönderdiği bin nefer piyadenin masrafları için her birine 60 dirhem olmak üzere yevmiye bir çift ekmek ve 80 dirhem olmak üzere et verilip baş muhasebeden çıkarılan deftere kaydedilmesi emretmekteydi.³¹²

Kıbrıs muhafazası için görevlendirilen Süleyman Paşa maiyetindeki askerlerin tayinatları yeterli olmadığından, kendi talepleri üzerine günlük yapılan ilave ile birlikte 100 çift ekmek, 140 kıyye et ve 20 kile arpa Kıbrıs Muhassılı Osman Ağa vasıtasıyla Kıbrıs ahalisinden toplanarak verildi.³¹³

Aynı şekilde Trablusşam Valisi Yusuf Paşa ve maiyetindekilere tayinat bedeli olarak cizye malından tahsis edilen aylık 1.250 kuruşun yetmediği bildirildiğinden, ek olarak 1.500 kuruşun Kıbrıs Muhassıllığı malından ödenmesi kararlaştırıldı.³¹⁴ Ancak Kıbrıs ahali ve reâyâsı “...üç senedir adamız düşmân-ı dîn mukabelesinde olduğu ecilden vâki' olan tekâlif-i şakka ve masârifat-ı sâireden başka gelib gidenlerin hayvan kirâsı ve navul sefâyini ve kumanya vesâir masârifleri kesretliyle bir türlü tahammülleri kalmadığı emr-i gayr-i mübhem olub ve bu ârizadan sükkân-ı cezîreye neş'et-âriz olduğundan ne vechile mükedderü'l-hâl ve muzdaribü'l-bâl olduğumuzu cânib-i saltanat-ı seniyyeye inhâ birrle istidâ'-yı inâyet talebinde iken bu perişâniyet hâlimizde bir taraftan Yusûf Pâşâ'ya mâhiye verilmesi tahammüllerinden hâriç olmakla mâhiye-i mezkûrun avfını niyâz ve istidâ'...”³¹⁵ eylemişlerdi. Kıbrıs halkının bu istekleri padişah tarafından uygun bulunarak, 28 Mart 1802 tarihinde, Yusuf Paşa'ya aylık 1.500 kuruş ek maaş ödemekten af olundular.³¹⁶

Diğer yandan Kıbrıs'a getirilen dalkılıç neferleri³¹⁷ ve Anadolu'dan savaş bölgesine sevkedilmek üzere Kıbrıs'a yönlendirilen askerler kendilerinin su, zahire vb. ihtiyaçlarının

³¹¹ KŞS., 22, s.12, hük.2, 3 (H. Evâsıt-ı Safer 1213/M. 29 Temmuz 1798); BOA., A.E., III. SELİM-8131 (H. 17 Safer 1213/M. 31 Temmuz 1798).

³¹² KŞS., 22, s.12, hük.4 (H. 17 Safer 1213/M. 31 Temmuz 1798). Bunlardan farklı olarak ikinci etap tayin şeklinde değerlendirebilecek bir grupta Kıbrıs'a Niğde Mütesellimi Arab Ağazade kumandasında 150 nefer daha gönderilmiş ve ihtiyaçları ada tarafundan karşılanmıştır. Bkz. KŞS., 22, s.13, hük.1 (H. Evâil-i Receb 1213/M. 9 Aralık 1798).

³¹³ KŞS., 22, s.61, hük.3 (H. 2 Safer 1214/M. 6 Temmuz 1799).

³¹⁴ KŞS., 22, s.108, hük.3 (H. 17 Zilhicce 1214/M. 12 Mayıs 1800). Bir ara adaya yöneltilen askerlerin sayısı 7-8 bin civarındaydı ve ada halkına öldürme de dâhil olmak üzere birçok sıkıntılar vermekteydi. Bkz. BOA., HAT-85/3500.

³¹⁵ BOA., A.E., III. SELİM-5935 (H. 6 Ramazan 1215/M. 21 Ocak 1801); BOA., A.E. III. SELİM-5932 (H. 19 Ramazan 1216/M. 23 Ocak 1802).

³¹⁶ BOA., A.E., III. SELİM-5931 (H. 24 Zilkade 1216/M. 28 Mart 1802).

³¹⁷ BOA., HAT-159/6657 (H. 5 Ramazan 1214/M. 31 Ocak 1800). Serdengeçti olarak da bilinen Dalkılıç neferleri düşman ordusu içine dalmak veya kuşatılan kaleye girmek için fedâî yazılan efrada verilen addır. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, “Dalkılıç”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, MEB., İstanbul, 1993, s.389-390.

karşılanmasında kusur olmamasına rağmen, Kıbrıs halkına zarar vermeye ve adada hazırlanan bazı peksimetleri yağma etmeye başlamışlardı. Adaya uğrayan askerlerin uygunsuz hareketlerinin Yafa'daki sadriazam tarafından duyulması üzerine bundan böyle askerlerin karaya çıkartılmadan orduya gönderilmelerinin sağlanması, emre aykırı hareket edenlerin şiddetle cezalandırılacakları bildirildi.³¹⁸

Kıbrıs halkını savaş süresince sıkıntıya sokan gelişmelerden biri Kıbrıs muhassıllığı malından ordu için talep edilen nakit paralar idi. Bir defasında muhassıllık gelirlerinden 500 kese akçeden kalan 204 kesenin tedarik edilerek Yafa'da bulunan ordu hazinesine gönderilmesi³¹⁹; bir defasında da 1800-1801 (1215) senesine mahsup olmak üzere Kıbrıs muhassıllık gelirlerinden 500 kese akçenin acilen Yafa'da bulunan ordu hazinesine yollanması istenmişti.³²⁰

Savaş boyunca görevli olarak Kıbrıs'a gelen mübaşirlere ödenen paralar da Kıbrıs tarafından karşılanmıştı. Lefkoşa naibine hitap eden fermanında, görevli olarak Kıbrıs'a tayin edilen mübaşirler Hassa silahşörlere ise iki, Hacegân-ı Divân-ı Hümâyûn'dan ise iki, Dergâh-ı Muallâ gediklilerinden ise bin, Enderûn hademesinden ise beş yüz, çukadarlardan ise dört yüz, tatarlardan ise yüz elli kuruş mübaşir hizmeti (hizmet-i mübaşiriye) verilmesi, ahalden bundan fazla bir şey talep edilmemesi gerektiği duyuruldu.³²¹

Savaş nedeniyle adadan büyük miktarlarda alınan peksimet, zahire, barut vb. erzak ve lojistik malzemelerin talep edilmesi Kıbrıs halkına sıkıntılar doğurdu, hatta bazı yıllar zahire üretiminin düşük kalması zorlukları bir kat daha arttırdı. Kıbrıs ahalişi savaş ortamında bazı yıllar üzerlerine binen yük dolayısıyla vergilerin indirilmesi ve yeni vergi koyulmaması isteğinde bulunmak durumunda kaldı.³²² 1212 ve 1213 yıllarında 55'er bin kuruş olan Kıbrıs zecriye vergisi, adaya gelip giden çok sayıda görevli ve istenilen büyük miktarlardaki zahire yükü nedenleriyle, 1214 yılında 40 bin kuruşa tenzil olunarak adanın ileri gelenlerinden toplandı.³²³

Savaş sırasında yaşanan zorluklar bazı isyan girişimlerine de yol açtı. Hırsofulu Ali Bayrakdâr ve Bafı Ali Bayrakdâr ve Yalıkolu Mustafa adlı bazı kişiler etraflarına topladıkları adamlarla devlet tarafından talep edilen zahire ve vergileri ödemeyeceklerini söyleyerek küçük çaplı bir isyana kalkıştılar. Ancak muhafız Ahmet Paşa'nın girişimiyle etkisiz hale getirildiler. Ele geçirilenler, yapılan muhakemelerinden sonra üzerlerine düşen vergileri

³¹⁸ KŞS., 22, s.112, hük.2 (H. Evâsıt-ı Safer 1215/M. 8 Temmuz 1800).

³¹⁹ KŞS., 22, s.97, hük.1 (H. 2 Şevval 1214/M. 27 Şubat 1800).

³²⁰ KŞS., 22, s.102, hük.2 (H. 8 Zilhicce 1214/M. 3 Mayıs 1800).

³²¹ KŞS., 22, s.81, hük.1 (H. Evâsıt-ı Receb 1214/M. 13 Aralık 1799).

³²² BOA., C.ML-720/29462 (H. 9 Receb 1214/M. 7 Aralık 1799).

³²³ KŞS., 22, s.80, hük.3 (H. 10 Receb 1214/M 8 Aralık 1799).

ödemede kusur etmeyeceklerine dair taahhüt verdiler.³²⁴ Ayrıca isyan nedeniyle öldürülen kişilerin el konulan mal ve eşya bedelleri ordu tarafına gönderildi.³²⁵

1.1.5. Savaş Döneminde Kıbrıs'taki Fransızların Durumu

Fransa, Osmanlı imparatorluğu ile yaptığı kapitülasyon ahitnameleri sayesinde İmparatorluğun her tarafında serbestçe ticaret yapma ve açtığı konsolosluklarla tüccarlarının ve tebaasının her türlü hak ve ihtiyaçlarını karşılama imtiyazına sahipti. Osmanlı arşiv belgelerine göre, XVIII. yüzyıl sonunda, levant ticaretinde en önde gelen devletlerinden olan Fransa, Kıbrıs adasında oldukça etkin bir konsolosluk ve ticaret ağı kurmuştu.³²⁶ Dolayısıyla Mısır'ın Fransa tarafından işgal edildiği bir dönemde savaş bölgesinin yanbaşındaki bulunan Kıbrıs adasındaki Fransız konsolosluk görevlileri ve tüccarlarının büyük önem taşıdığı su götürmez bir gerçektir.

Bâbîâli, belirtildiği üzere İskenderiye'nin Fransa tarafından işgale uğradığı haberini aldıktan sonra derhal harp ilanına girişmemiş, bir takım askerî ve siyasî hazırlıklardan sonra savaş kararı almıştı. Harp ilanının yapıldığı 2 Eylül 1798 tarihinde, o güne kadar İstanbul'da Fransa maslahatgüzarı Ruffin, bir gün öncesinde devlet kademesinde yapılan meşverette alınan karar gereği³²⁷, Reisülküttab tarafından Bâbîâli'ye çağrıldı ve kendisiyle beraber bütün sefaret çalışanları Yedikule'ye hapsedilerek Fransa'ya karşı harp ilan edildi.³²⁸

İstanbul'daki Fransız maslahatgüzarlığı görevlileri tutuklanıp Yedikule'de hapsedilirken aynı zamanda bütün mallarına da el konulmuştu. Aslında bunun hemen öncesinde ülkede bulunan Fransa konsolosları ve konsolosluk çalışanlarının kendilerine herhangi bir saldırı yapılmadan misafireten tutuklanarak kontrol altında tutulması için genel bir emir yayımlanmıştı.³²⁹ Bu emrin Kıbrıs'a ulaşmasından sonra Lefkoşa naibinin 8 Eylül 1798 (27 Rebiülevvel 1213) tarihli ilamına göre emir belirtildiği biçimde ifa edilmişti.³³⁰ Bundan sonra Divan-ı Hümayun'dan Lefkoşa naibi, Kıbrıs muhassılı, Yeniçeri zabiti, ayan ve adanın ileri gelen yöneticilerine hitaben gönderilen bir hükümlerle Fransa tebaasının tutuklanması ve mallarının zabtedilmesi gerektiği bir kez daha tebliğ olundu:

“[...] Bu esnâda Françelünün donanma sefineleriyle Bonaparte nâm ceneralleri Akdeniz tarâfına gelüb bagteten İskenderiye-i Mısır'a hücum ve bi'l-muhârebe zabt ve Mısır tarafında olan Devlet-i Aliyyem ve tevâbi'î

³²⁴ KŞS., 22, s.54, hük.1 (H. 25 Rebiülevvel 1214/M. 27 Ağustos 1799). Ayrıca bkz. Çevikel, **Kıbrıs Eyâleti...**, s.111.

³²⁵ KŞS., 22, s.91, hük.2 (H. 5 Ramazan /M. 31 Ocak 1800).

³²⁶ Bu dönemde Fransız konsolosları ve çalışanları Kıbrıs muhassıllarına borç verebilecek düzeydeydi. Bkz. KŞS., 21, s.64, hük.1 (H. 17 Safer 1201/M. 9 Aralık 1786).

³²⁷ BOA., HAT-245/13840 (H. 20 Rebiülevvel 1213/M. 1 Eylül 1798).

³²⁸ BOA., C.HR-90/4455 (H. 27 Rebiülevvel 1213/M. 8 Eylül 1798); Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VI, s.357.

³²⁹ BOA., A.DVN.MHM.d., 207, s.43, hük.1 (H. 19 Rebiülevvel 1213/M. 31 Ağustos 1798).

³³⁰ BOA., A.DVN.MHM.d., 207, s.43, hük.2.

ve tüccârına ve ahâlî-i Mısır'a ve emvâl ve sefinelerine bedel olmak üzere bundan akdemce sudûr eden emr-i serîfimde tevkîfleri irâde olunmuş olan Kıbrıs Konsolosunun kaçılarına ve ganbeto ta'bîr olunur mevki'de bulunan Firengî ve Türkî vesâ'ir tahrîrât ve mecmû'-ı evrâkını memhûren Dersa'âdetime irsâl ve tesyîre ve konsolos-ı mersûmdan mâ'adâ ol tarâfda bulunan sahîh Françelûleri ve anlara tâbî' olanları iktizâsına göre münâsib mahaller tahsîsiyle habs ve tevkîfe ve konsolos-ı mesfûrun ve sâ'ir Françelûlerin elbiselerinden mâ'adâ ticârete müte'allik emvâl ve esyâlarını ma'rifet-i şer'le bir hılâli zâyî' ve telef olmayarak ol tarâfda tahrîr ve temhîr ve cümlesini mahall-i me'mene vaz' u hıfz ve defterini Dersa'âdetime ib'âsa müsâra'at ve yanlarına hâricden ferd-i vâhidin duhûlüne ve kimesne ile hafî ve celî ihtilât ve muhâbere ve mükâtebe etmelerine vechen mine'l-vücûh ruhsat verilmeyerek leyl ü nehâr muhâfazaları husûsuna dikkat ve nezâret ve içlerinden ba'zıları emvâl ve esyâlarını sâ'irlere muvâza'aten devr ve teslîm etmek ve İskenderiye vak'ası istimâ'ından sonra âhar düvel himâyetine girmek ve patente almış olmak mülâhazadan ba'îd olmadığına binâen o makûleleri dahi taharrî ve tedkîk ve zâhire ihrâc ve fi'l-asl düvel-i sâ'ire himâyetinde olanlara bu takrîb ile ta'arruz vukû'a gelmemesine bi'l-ittifâk dâmen-i dermiyân-ı gayret ve bir gûne münâfi-i me'mûl bâ-cerâyim bir hâlet vukû'undan ve bir ferdin bir hılâli zâyî' ve telef olmakdan ve mesfûrların kimesne ile ihtilât ve ülfet etmemek ve yanlarına kimesne gitmemek üzere muhâfaza ve zabt u rabtlarında ser-mû kusûr ve rahâvet zuhûrundan be-gâyet tehâşî ve mücânebet olunmak bâbında"³³¹

Gönderilen hükümden anlaşılacağı üzere, ülkenin her tarafında olduğu gibi, Fransızların Mısır'da el koyduğu mallara karşılık olarak Kıbrıs'ta bulunan Fransa konsolos ve tüccarlarının tutuklanarak bütün mallarına el konulması istenmekteydi. Aynı zamanda konsoloslukta ele geçirilecek belgelerin İstanbul'a yollanması ve Fransız tebaasından olanların hiçbir şekilde başkaları ile görüşmelerine/haberleşmelerine izin verilmemesi tenbihen bildirilmekteydi.

Emrin Kıbrıs'a ulaşmasıyla birlikte Kıbrıs'tan dış dünyaya giriş ve çıkışlar tutuldu. İskenderiye, Reşid ve Dimyat taraflarına eşya ve zahire ihracı bir sonraki emre kadar yasaklandı ve bu konuda sıkı tedbirler alındı.³³² Bu kapsamda adaya giriş çıkışlar muhassıl iznine bağlandı.³³³

Ada dışına eşya ve zahire çıkarılması sıkı bir şekilde kontrol altına alınmışken, babası daha önceden Fransız konsoloslukunda çalışmış bir tüccar Fransız askerleri için dört gemi ile

³³¹ BOA., A.DVN.MHM.d., 208, s.1, hük.1 (H. Evâhir-i Rebiülevvel 1213/M. 11 Eylül 1798).

³³² BOA., A.DVN.MHM.d., 207, s.127, hük.3 (H. Evâhir-i Rebiülâhir 1213/M. 10 Ekim 1798); KŞS., 22, s.11, hük.1. "[...] İskenderiye ve Reşid ve Dimyat taraflarına hafî ve celî râyic olan eşyâ nakl olunmamak husûsuna bi'l-ittifâk mezîd-i î'tinâ ve dikkat ve ol makûle eşyâ nakline mütecâsir olanların men' ve def' ve tahzîr ve tehdîdlerine ve İskenderiye ve Reşid ve Dimyat câniblerinden ol makûle eşyâ nakli için her ne makûle sefine gelir ise derhâl ahz ve tevkîf ve der-aliyyem'e keyfiyeti tahrîre mübâderet ve ba'dehû ne vechile emr-i şerîfîm sâdir olur ise mücibiyle amel ve hareketine ikdâm ve gayret eylemeniz fermânım olmağın [...]" (H. Evâhir-i Rebiülâhir 1213/M. 10 Ekim 1798); Çevikel, **Kıbrıs Eyâleti...**, s.109.

³³³ KŞS., 22, s.15, hük.2 (H. Evâsıt-ı Receb 1213/M. 23 Aralık 1798).

odun ve içki çıkarmıştı. Olayın duyulması üzerine görevde ihmali bulunanların derhal cezalandırılmaları ve eğer bundan sonra ada dışına eşya ve zahire çıkararak veya buna izin veren olursa derhal idam olunacakları yeniden sıkı bir şekilde tenbih olundu.³³⁴

Kıbrıs'taki Fransızlarla ilgili gönderilen fermanlarda Kıbrıs limanlarında bulunan Fransız gemilerinin derhal zabtedilip, içlerindeki Fransızların tutuklanması³³⁵, "*Françe konsolosu ve tüccârı ve Françelüye tâbi' olanların habsleri ve kendi libâsları ve eşyâlarından mâ'adâ*" bütün mallarına el konulup satıldıktan sonra Fransız tebaasından olanların Osmanlı tebaasından alacakları var ise araştırılarak ayrıntılı defterinin derhal gönderilmesi emredilmekteydi.³³⁶

Fransızların tutuklanıp mallarına el konulmasına dair emir Fransız konsolosluğunun bulunduğu Tuzla kazasına ulaştığında ilk aramalarda Fransızların ele geçirilemediği anlaşılmaktadır. Tuzla Kadısı Elhac İbrahim Efendi, kazada bulunan bütün ahaliyi mahkemeye toplayarak yaptığı aramalarda Fransızları bulamamıştı.³³⁷ Fakat daha sonra yapılan aramalarda Tuzla kazasında bir takım Fransızlar tutuklanarak malları hazine adına zabtedildi.³³⁸

Kıbrıs'ta Fransız konsolos ve tüccarları tutuklanıp mallarına el konulurken, berat alarak konsolosların tercümanlık ve tercümanların hizmetkârlığı görevlerinde bulunan kişilerin büyük çoğunluğu aslî görevlerini yapmayıp ayrıcalıklarını ticarî avantaja dönüştürdüklerinden ve bir bir Fransız tâbiyyetine geçtiklerinden, bu durumda olanlar da tutuklanarak mallarına el konuldu ve kendilerine cizye kâğıtları verilerek raiyyet hükmüne düşürüldüler.³³⁹

"[...]Devlet-i Aliyyem'in an-asl cizye-güzâr re'âyâsından iken sonradan yedlerine tercümânlik berâtı ve hıdmetkâr evâmiri verilmiş olanların yedlerinde olan berevât ve evâmir Dîvân-ı Hümâyûnum kaleminde battâlda hıfz ve kaydları terkîn olunmak için bu tarafa irsâl ve isrâ olunmak ve bu misillüler habs ve hâneleri temhîr olunmamak iktizâ eylediği bedîdâr olmağla, Kıbrıs konsolosu yanında tercümân olmak üzere Serkiz veled-i Avrak ve Acı Yorgaki veled-i Yanaki nâm iki nefere berât ve tercümân-ı mesfûrların hıdmetkârı olmak üzere Betri veled-i Mihâil ve Yorgi veled-i Lefteri ve Yavlok Reyetri ve Mihâlaki veled-i Yavko nâm dört nefere mukaddemâ başka başka muâfiyet verilmiş olmağla mesfûrlar el-hâletü hazihî ol tarafda iseler re'âyâ-yı Devlet-i Aliyyem'den olduklarında şübhe olmamağla gerek anların ve gerek âhar mahallere

³³⁴ BOA., A.DVN.ŞKT.d. (Şikâyet Defteri), 200, s.51, hük.1 (H. Evâsıt-ı Receb 1215/M. 2 Aralık 1800); BOA., ADVN.MHM.MKT.d. (Mühimme-i Mektume Defteri), 3, s.130, hük.1 (H. Evâsıt-ı Cemaziyelevvel 1213/M. 25 Ekim 1798).

³³⁵ KŞS., 22, s.5, hük.3. "*[...] cezîre-i Kıbrıs limân ve sevâhilinde Françe bandırasıyla mevcûd kaç kit'a sefîne var ise cümlesini zabt ve dümenlerini ahz ve derûnlarında bulunan Françelüleri habs ve tevkîf [...]*".

³³⁶ BOA., A.DVN.MHM.d., 208, s.4, hük.17; BOA., A.DVN.MHM.d., 208, s.5, hük.1. (H. Evâhir-i Rebiülevvel 1213/M. 11 Eylül 1798); aynı hükmün şer'iyeye sicili sureti için bkz. KŞS., 22, s.5, hük.1.

³³⁷ BOA., A.E., III. SELİM-10616 (H. 6 Rebiülâhir 1213/M. 17 Eylül 1798).

³³⁸ BOA., C.ADL-30/1778.

³³⁹ KŞS., 22, s.4, hük.3 (H. Evâil-i Rebiülâhir 1213/M. 12 Eylül 1798); Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti...*, s.108-109.

*tercümânlık berâtı ve hidmetkâr evâmiri tahsîl edüb ba'dehu yedlerine başka yol emrleri ahz ile ol cânibe gelmiş var ise anların dahî yedlerinden berevât ve evâmir ba'de'l-ahz cîzye evrâkı î'tâsıyla hükm-i ra'ıyyete tenzîl ve haklarında re'âyâ mu'âmelesi icrâ kılınmak ve sen aslından Françelü tercümânı hidmetkârı idin deyü kimesne tarafından bî-vech ve hilâf-ı şer' ta'addî vukû'a gelmemesi lâzım gelenlere ve resm-i ra'ıyyete münâfî tavr ve hareketden mübâ'adet eylemeleri dahî mesfûrlara tenbîh ve te'kîd olunarak yedlerinden ahz olunan berevât ve evâmir memhûren der-aliyyeme irsâle mübâ'aderet olunmak fermânım olmağın [...]*³⁴⁰

Lefkoşa naibine ve Kıbrıs muhassılına gönderilen başka bir emirde, vergi muafiyeti almak için Fransa tâbiyetine geçenlerin de hakikî Fransızlar gibi elbiselerinden başka bütün mallarının zabtedilerek isim ve resimleriyle defterinin İstanbul'a gönderilmesi emredildi.³⁴¹

Lefkoşa'da, ferman gereği, cizye ve raiyyeti kabul eden asıl Fransız ve Rum milletinden Fransa'ya tâbi olanların başlarına ve bellerine mavi sarık sarılıp ayaklarına kırmızı mest papuç gidirildi.³⁴²

Kıbrıs'ta bulunan Fransız din adamlarının durumları da göz ardı edilemezdi. 1799 yılı başında Lefkoşa naibi ve Kıbrıs muhassılına gönderilen hükümde, Fransız din görevlilerinin cins ve miktarı, bunlara ait olan kilise, manastır, mabed vb. dinî binalarının durumunun ayinlerine ve muafiyetlerine engel olunmadan araştırılıp ayrıntılarıyla bildirilmesi istendi.³⁴³ Bu emre istinaden Lefkoşa naibi Ahmed Nazîf Efendi tarafından verilen ilam ve Kıbrıs Muhassılı Osman Ağa tarafından gönderilen kaimede, Lefkoşa'da Ermeni mahallesinde, eskiden Rumların olan bir Fransız manastırının bulunduğunu ve Fransa cumhuriyet rejimine döndükten sonra burasının İspanya himayesine geçtiğini; Tuzla'da Kefere mahallesinde bir Fransız kilisesi olduğunu ve cumhuriyet rejimiyle beraber burayı da dinî görünümünden çıkardıklarını ve hiçbir rahibin bulunmadığını açıkladı.³⁴⁴ Dolayısıyla Tuzla'da konsolos konağına dönüştürülen bu kiliseye ve içerisindeki mallara el konuldu.³⁴⁵

Fransa, Akdeniz'de savaş ortamına rağmen, Kıbrıs'ta hapsedilen Fransızları kurtarmak için bir takım girişimlerde bulundu. Dimyat'tan Kıbrıs'ta Limason iskelesine gelen zahire ve mühimmat yüklü bir Fransız gemisinde 11 Aralık 1798 (3 Receb 113) tarihli Bonapart tarafından Beauchamp³⁴⁶ adlı bir Fransıza verilen gizli bir evrak ele geçirildi.³⁴⁷ Bu gizli

³⁴⁰ BOA., A.DVN.MHM.d., 208, s.7, hük.3.

³⁴¹ BOA., A.DVN.MHM.d., 208, s.13, hük.6 (H. Evâsıt-ı Cemaziyelevvel 1213/25 Ekim 1798).

³⁴² KŞS., 22, s.4, hük.2 (H. Evâil-i Rebiülâhir 1213/M. 10 Ekim 1798).

³⁴³ BOA., A.DVN.MHM.d., 208, s.17, hük.3 (H. Evâhir-i Receb 1213/M. 7 Ocak 1799); KŞS., 22, s.17, hük.1 (H. Evâhir-i Receb 1213/M. 7 Ocak 1799).

³⁴⁴ BOA., A.DVN.MHM.d., 208, s.18, hük.10 (H. Muharrem 1214/M. Haziran 1799).

³⁴⁵ BOA., C.ADL-30/1778.

³⁴⁶ Aynı olay İsmail Soysal tarafından bu konuyla ilgili Fransız arşiv belgeleri ve Fransız yazar Albert Espitalier'in makalesine ("La Mission de Beauchamp à Constantinople en 1799", *Revue d'Historie*

belgede, İngiliz, Rus ve Osmanlı donanmaları hakkında tahkikat yapılması, İstanbul'da Rus ve İngiliz devletlerinin maksatlarının Rumeli'yi Osmanlı'dan koparmak olduğunun ve Fransa'nın buna engel olmak için Mısır'ı zaptettiğinin Osmanlı yönetimine bildirilmesi, Osmanlı kuvvetleri hakkında malumat edinilmesi hakkında talimatlar bulunmaktaydı.³⁴⁸ Yine bu gizli talimatta, Napolyon tarafından Beauchamp'a, İskenderiye'ye giderek Kıbrıs'a geçmesi, orada haps edilen Fransızların Dimyat'a gönderilmesinin Kıbrıs muhafızı ve İdris kaptana teklif etmesi emri verilmişti.³⁴⁹

Öte yandan İngiltere de Kıbrıs adasında tutuklanan Fransızları kontrolüne almak istiyordu. İngiliz donanma kumandanı Sir Sidney Smith, Tuzla'ya geldiğinde³⁵⁰ bu amaçla Lefkoşa'ya geçerek adada tutuklu bulunan Fransızların kendisine teslim edilmesini talep etti. Ancak Kıbrıs Muhassılı Osman Ağa ve Lefkoşa naibi Ahmet Lütfi Efendi, padişah emri olmaksızın Fransızların verilmesinin yasak olduğunu söyleyerek, usulden olduğu üzere on güne³⁵¹ kadar İstanbul'dan emir gelmesinin beklenmesi zorunluluğunu açıkladılar. Ancak İngiliz kumandan Smith, buradaki Fransızların İskenderiye ve diğer yerlerdeki Fransızlarla beraber ülkelerine gönderileceğini söyleyerek Fransızları ısrarla istemekteydi.³⁵² Bunun üzerine Lefkoşa naibi ve Kıbrıs muhassılı İstanbul'a durumu açıklayan yazılarını gönderdiler. Fakat on günü geçmesine rağmen herhangi bir yanıt gelmemesi ve ısrarların artması üzerine yaşlı olan eski Fransız konsolosu Benoit Astier hariç on Fransız, Sidney Smith'in gemisine gönderildi.³⁵³

Kıbrıs'ta tutuklu Fransızların İngiliz kumandanına teslim edilip edilmeyeceğiyle ilgili konu İstanbul'da geç görüşülmüştü. Divan-ı Hümayun'dan 2 Ağustos 1799 (Evâhir-i Safer 1214) tarihli Kıbrıs muhassılına yazılan hükümde, tutuklu Fransızlardan, konsolos ve konsolos başkâtibi ile kañçılara olmayacak şekilde bir iki kişinin İngiliz kumandanına teslim edilebileceği, ancak diğerlerinin güvenli bir şekilde İstanbul'a yollanmaları talimatı verildi.³⁵⁴ Yazının geldiği esnada Muhassıl Osman Ağa ve kumandan Sidney Smith'in Limason iskelesinde bulunmaları hasebiyle gelen emir kendilerine gösterilerek konsolos ve kañçılara olmayan birkaç Fransız İngiliz kumandana teslim edildi.³⁵⁵

Diplomatique, s.581-606, 1911) dayanarak açıklamıştır. bkz. Soysal **a.g.e.**, s.270. Beauchamp adlı kişi Osmanlı belgelerinde Buşam olarak geçmektedir.

³⁴⁷ **BOA.**, **C.DH**-223/11150.

³⁴⁸ **BOA.**, **HAT**-247/13933-A.

³⁴⁹ **BOA.**, **HAT**-247/13933-A.

³⁵⁰ **BOA.**, **HAT**-153/6444 (H. 29 Muharrem 1214/M. 3 Temmuz 1799).

³⁵¹ Yukarıda belirtildiği üzere Osmanlı-Fransız savaşı döneminde Kıbrıs'tan İstanbul'a, İstanbul'dan Kıbrıs'a on günde bir yazı gönderilmesi usulden idi.

³⁵² **BOA.**, **HAT**-157/6569 (H. 27 Muharrem 1214/M. 1 Temmuz 1799); **HAT**-158/6594.

³⁵³ **BOA.**, **HAT**-157/6569 (H. 29 Muharrem 1214/M. 3 Temmuz 1799).

³⁵⁴ **BOA.**, **A.DVN.MHM.d.**, 208, s.45, hük.2.

³⁵⁵ **KŞS.**, 22, s.65, hük.2 (H. 17 Cemaziyevvel 1214/M. 17 Ekim 1799).

Kıbrıs'ta tutuklanarak mallarına el konulanların başında hiç kuşku yok ki yaklaşık elli senedir Fransa'nın Kıbrıs konsoloslüğunda bulunan Astier gelmekteydi. Emlak ve eşyalarına el konulan Astier'in ve kızının tüm mallarının tahminî tutarı 63.170 kuruştur.³⁵⁶

Tutuklanarak mallarına el konulan Fransız konsolosu Astier'in akrabalarından Françesko'nun zabtedilen mallarının merkezde az bulunması üzerine bu kişinin 40-50 bin kuruşluk bir emvalinin olması gerektiği, bu yüzden mallarının dikkatli bir şekilde tahkik edilerek ortaya çıkarılması için Kıbrıs Muhassılı Osman Ağa ve Lefkoşa naibi uyarılmışlardı.³⁵⁷ Yapılan yeni tahkikat sonucunda Françesko'nun emlak ve eşyalarının toplam değeri 40.428 kuruş 31 para olarak belirlenmiş ve bunun 808 kuruş tutan mücevheri aynen, 8.500 kuruşu poliçe ve geriye kalanı nakden İstanbul'a gönderilmişti.³⁵⁸

Emval ve eşyalarına el konulanlardan bazıları, Kıbrıs'da Fransa konsolosu yanında tercüman Serkiz ve Danimarka konsolosu tercümanı oğlu Kirkor idi. Aynı zamanda bir tüccar olan Serkiz 1800 yılı içerisinde öldüğünde malları hazine tarafından zabtedildi. Serkiz'in, Kıbrıs Muhassılı Seyyid Mehmet Efendi, Lefkoşa naibi Mehmet Efendi ve bu iş için görevlendirilen mübaşir Elhac Abdi Efendi tarafından çıkarılan terekesinin toplam değeri 160 kese ve borcu 181 kese idi. Borçlarını tahsil etmek isteyenler mahkemede alacaklarını talep ettiklerinde kendilerine, Serkiz'in mallarına hazine tarafından el konulduğunun açıklanması büyük tartışmalara neden olmuştu.³⁵⁹

Mallarına el konulan Serkiz, Kıbrıs'ta İngiltere devleti konsolosunun tercümanlık görevini de yürütüyordu. Bu sebeple İstanbul'daki İngiltere elçisinin girişimiyle Serkiz'in zabtedilen emvali varislerine iade olundu.³⁶⁰

Fransa konsolosu tercümanı Serkiz'in oğlu Kirkor'un zabtedilen mallarının toplamı ise 7.121 kuruş idi. Ancak kendisinin Danimarka konsolosu tercümanlığını da yapması dolayısıyla İstanbul'daki Danimarka elçisi tarafından Kirkor'un emval ve eşyasına dokunulmamasına dair verilen arzuhal üzerine zabtolunan mallar bırakıldı.³⁶¹

Kıbrıs'ta emval ve eşyası zabtedilenlerden bir başkası Fransa konsolosunun diğer tercümanı Yorgaki v. Yani idi. Bu kişinin malları toplamı 750 kuruş idi. Yorgaki yanında hizmetkâr olarak görev yapan Pavlo Farabidi'nin 4.900³⁶², Mihalaki v. Pavlo'nun 12.437³⁶³ kuruş tutarında emlakı vardı.

³⁵⁶ BOA., HAT-243/13666.

³⁵⁷ BOA., A.DVN.MHM.d., 208, s.20, hük.3 (H. Evâil-i Şaban 1213/M. 8 Ocak 1799).

³⁵⁸ KŞS., 22, s.27, hük.3.

³⁵⁹ BOA., C.ML-410/16796 (H. 11 Receb 1215/M. 28 Kasım 1800).

³⁶⁰ BOA., HAT-264/15333.

³⁶¹ BOA., A.DVN.MHM.d., 208, s.28, hük.4 (H. Evâhir-i Şevval 1213/M. 5 Nisan 1799).

³⁶² BOA., A.DVN.MHM.d., 208, s.31, hük.2 (H. Evâil-i Zilkade 1213/M. 6 Nisan 1799).

³⁶³ KŞS., 22, s.26, hük.1.

Osmanlı-Fransız savaşı esnasında Kıbrıs adasında bulunan Fransızlar bu şekilde tutuklanmış ve mallarına hazine tarafından el konulmuştu. Ancak Osmanlı imparatorluğu ile Fransa cumhuriyeti arasında 25 Haziran 1802 (23 Safer 1217) tarihinde imzalanan barış antlaşması ile tutuklanan Fransızlar serbest bırakılıp eski imtiyazları iade edilirken, zabtedilen mallarının kendilerine Fransızca senetleriyle red ve teslim edildi.³⁶⁴

Antlaşmanın imzalanıp onaylanmasından sonra İstanbul'da bulunan Fransız elçisi savaş zamanında tutuklanan Fransızların serbest bırakılması ve zabt edilen mallarının aynen kendilerine iadeleri için çok sayıda dilekçe vermiştir.³⁶⁵ Bu konuda Kıbrıs muhassılına hitaben yazılan hükümlerde Fransa cumhuriyeti ile Osmanlı imparatorluğu arasında yapılan antlaşma gereği, daha önce Kıbrıs'ta mallarına el konulan Fransızların mallarının iade edilmesi için İstanbul'daki Fransa maslahatgüzarının istekte bulunduğu belirtilerek gereğinin yapılması istenmekteydi. Muhassıl Elhac Hüseyin Efendi ise aldığı emir üzerine, Fransızların yaşadığı Tuzla kazasına giderek burada yapılan muhakeme sonunda tespit edilen mallar ve eşyalar sahiplerine red ve teslim edilerek kendilerine Fransızca senetleri verildi.³⁶⁶ Ancak zamanın Muhassılı Osman Ağa ve Lefkoşa kadısının eski konsolos Astier ve akrabalarının kıymetli bazı eşyalarını gizlice aldığı iddiası tartışmalara neden olurken, yüzyılın hemen başında Osmanlı-Fransa savaşı sonrası Kıbrıs'ta gündemi oluşturan konuların başında geliyordu.³⁶⁷

1.2. 1804 Kıbrıs İsyanı

Kıbrıs, Osmanlı imparatorluğunun XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyılın hemen başında maruz kaldığı Fransa'nın Mısır'ı işgali hadisesinde, bölgeye yakınlığı sebebiyle olumsuz etkilenen bölgelerin başında gelmektedir. İşgalin hemen başında yaşanan güvenlik sorunu, savaşın başlamasıyla beraber talep edilen zahire, peksimet, nakit para ve vergiler Kıbrıs halkına sıkıntılı günler yaşatmıştı. Savaşın bitiminden sonra durumun düzelmesi ve olağan hale gelmesi beklenirken 1804 yılında adada güç dengelerini tersine çeviren ve tüm adayı saran bir isyan patlak verdi.

1.2.1. İsyanın Nedenleri

Osmanlı yönetiminin politikaları sonucunda kilise ve saray tercümanları (dragoman) XVIII. yüzyıl sonlarında Kıbrıs'ta en ayrıcalıklı görevliler haline gelmişlerdi. Bunlardan saray

³⁶⁴ “[...] tarafeyn esnâ-yı seferde süferâ-yı cânibeyn ve ahâlî ve tevâbi’-i tarafeyne âid emvâl olarak ahz ve zabt olunmuş emvâl ve eşyânın aynen yâ-semenen istirdâdı maddesi âsitânedevleteyn tarafından hakk ve adl üzere rü’yet ve tanzîm oluna” **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kamil Kepeci Defterleri (BOA., K.K.d.)**, 58, s.10 (taraf-ı hümâyûn-ı cihândârîden Françelüye, Paris’den gelen tercüme ile yazılan tasdiknâme-i hümâyûnun altıncı maddesi); Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VII, s.363 (Devlet-i aliyye ile Françe cumhuriyeti beyninde akd olunan musalehanın altıncı maddesi).

³⁶⁵ **BOA., Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD.d.)**, 3123, s.27-28.

³⁶⁶ **BOA., HAT-244/13719 (H. 17 Şevval 1217/M. 10 Şubat 1803)**.

³⁶⁷ **BOA., HAT-1416/57910; BOA., HAT-244/137119 (17 Şevval 1217/M. 10 Şubat 1803)**.

tercümanları eskiden beri Rum reâyâdan seçilir ve Başpiskoposlar tarafından atanırlardı. Bu nedenle saray tercümanları, valilerin (muhassıl/mütesellim) Rum toplumuna tercümanlık görevi yanında kilise ile Türk toplumu ve yöneticileri arasında eşgüdümü ve işbirliğini sağlayarak bir nevi Türk ve Rum toplumları arasında aracı rolü oynamaktaydılar. Kıbrıs reâyâsının Bâbîâli ile iletişimleri, Padişahla doğrudan görüşebilme imtiyazına sahip dragomanlar kanalıyla gerçekleşmekteydi. Bunun yanında dragomanlar, Hristiyan halktan alınacak vergilerin miktarlarının tespitinde ve toplanmasında görev alarak büyük yetkilere sahip olmuşlardı. Bu sayede güç ve kudretlerini son derece arttırdıklarından Kıbrıs'ta, valiler ve diğer yöneticiler nezdinde oldukça etkili bir mevkide bulunuyorlardı. Öte yandan 1785 yılında Kıbrıs, veziriazama bağlı olmaktan çıkarılarak kaptan paşalara tâbi bir sancak haline getirildiğinde, imparatorluk genelindeki idarî zaafiyetin de etkisiyle saray tercümanları piskoposlarla birlikte daha büyük güç ve kudrete sahip olmuşlardı.³⁶⁸

Saray tercümanlığı görevine atanalar, sadece ayrıcalıklı, etkili ve güçlü bir mevkiye değil, aynı zamanda çeşitli malî olanaklara da sahip oluyordu. Halep ve Kıbrıs'ta İngiliz konsolosu olarak 1780-1792 yıllarında görev yapan Michael de Vezin, adada bulunduğu esnada, saray tercümanının validen fazla maaş ve geliri bulunduğunu, bu nedenle büyük bir servete sahip olduğunu belirtmekteydi.³⁶⁹

Saray tercümanları içerisinde en ünlüsü olan ve 1779³⁷⁰ yılından beri bu görevde bulunan Yorgaki'nin³⁷¹ sahip olduğu güç en başından beri bazı sorunların kaynağı haline gelmişti. Kıbrıs'ta Acı Kostanti v. Dimitri adlı kişi, ölen kardeşinden kendisine kalan mallara haksız yere el koyduğu, reâyânın vergileri hususunda da haksızlık yaptığına dair suçlamalar vardı. Hakkındaki iddialar üzerine Yorgaki tutuklanarak İstanbul'a gönderilmişti. Ancak Yorgaki'nin serveti ve nüfuzu o kadar artmıştı ki tutuklu olarak gönderildiği İstanbul'dan görevinde kalarak dönmüştü (H. 1198/M. 1784). Bu ise reâyâ arasındaki huzursuzluğun daha da artmasına yol açtığından Yorgaki'ye yavaş yavaş karşı muhalif guruplar hasıl olmuştu. Hayatını tehlikede gören Yorgaki ise çözümü kaçmakta bulmuştu. Bunun üzerine İstanbul'da mahallî yetkililerin hayatına dair kefil olduklarını içeren bir ferman almayı başaran³⁷² Yorgaki

³⁶⁸ Gazioğlu, **a.g.e.**, s.322-323; Antonis Hadjikyriacou, “*Economic Opportunity on an Ottoman Island: The Case of Hadjigeorgakis Kornesios, Dragoman of Cyprus, c.1779-1809*”, **A Panel for Ottoman Cyprus Organization by Middle East Studies Association**, 19 November 2007, s.1-2. Çalışmasını gönderme nezaketini gösterdiği ve kullanmama izin verdiği için sayın Hadjikyriacou'ya ayrıca teşekkür ederim.

³⁶⁹ Vezin, “*özel gelirleri ve kazancı o kadar çoktu ki on dört yıllık görev süresince büyük servet sahibi oldu*” demekte ve saray tercümanının validen daha güçlü ve etkili olduğunu vurgulamaktaydı. Cobham, **a.g.e.**, s.368-369.

³⁷⁰ Hadjikyriacou, **a.g.m.**, s.3.

³⁷¹ Asıl adı Georgakis Kornesios olup, Osmanlı arşiv belgelerinde “*Acı Yorgaki*” şeklinde geçmektedir. Georgakis Kornesios'un hayatı hakkında bkz. K. I. Myriantopoulos, **Hadjigeorgakis Kornesios: O Diermenevs tis Kyprou**, 1779-1809, Nicosia, 1934.

³⁷² “[...] *tercümân-ı merkûmun cezîreye ‘avd ve ric’ati murâd olundukda merkûm cezîreye ric’atden ebâ ve eşkiyâdan havfını inbâ ve cezîreye ‘avdet ve ric’ati için kefil-i kavî istircâ etmekle...*” **KŞS.**, 21, s.134, hük.2.

bundan sonra servetini ve gücünü daha da arttırdı. Hatta yukarıda belirtildiği gibi 1796'da yaşam boyu saray tercümanı olma hakkı elde etti.

Osmanlı yönetimi ve Rum toplumu içinde özel bir konuma sahip olan Yorgaki'nin kudreti zamanla Türk toplumu içerisinde de tepki doğurdu. İsteddiği zaman istediği kadar vergi koyabilmesi tepkilerin en önemli kaynağıydı. Fransa-Osmanlı savaşı esnasında Kıbrıs halkından talep edilen yüklü miktarda zahire, peksimet, vergi ve nakit paralar halkın durumunu sarstığından vergilerin dağıtımı ve tahsilinde en etkin kişi olan Yorgaki'nin bundan kısa bir süre sonra yine ağır vergiler getirmesi özellikle Müslüman-Türk toplumunda kendisine karşı cephe oluşmasına yol açtı.

1804 yılı başında piskoposların ve Yorgaki'nin vergileri arttırmaları, son yıllarda muhassılların yetkilerinin piskoposlara ve saray tercümanına geçmiş olmasından dolayı kızgınlık içinde olan Türkler arasında infiale neden oldu. Kendi yönetimleri altındaki bir bölgenin Hristiyan Rum liderlerin eline geçmiş olması karşısında tedirgin ve öfkeli olan adanın İslâm ahalisi, vergiler yanında, kıtlık yaşandığı, stoklarda yeterince yiyecek bulunmadığı şeklindeki söylentiyle birlikte iyiden iyiye heyecana kapılarak artan vergiler ve bu sıkıntılarda saray tercümanı ve piskoposların rolü olduğu inancıyla durumu protesto etmek üzere harekete geçtiler.³⁷³ Bu durum belgelere “*Cezîre-i Kıbrıs'ta bazı erâzil ve eşkiyâ makuleleri ferceyâb olub Kıbrıs tercümânının umûr-ı vilâyete müdâhalesini vesîle*”³⁷⁴ etmeleri biçiminde yansımaktaydı. Öte yandan Osmanlı Fransa savaşı sırasında Hırsofulu Ali Bayrakdâr ve Bafly Ali Bayrakdâr ve Yalıkolu Mustafa'nın isyan girişimleri adada bazı karışıklıklar çıkacağıının habercisiydi.

1.2.2. İsyanın Gelişimi ve Bastırılması

Fransız konsolosu Regnault'a göre, artan vergiler ve ortada dolaşan şayialar konusunda sıkıntılı olan İslam ahali (Türkler), muhassıla bir heyet göndererek vergilerin yeniden düzenlenmesini talep etti, muhassıl verdiği yanıtında, vergi toplanması konusunda dragomana askerî yardım vermek üzere yetkilerinin sınırlı olduğunu ve vergiler için gönderilen fermanların dragomanda bulunduğunu söyledi. Göstericiler Yorgaki'ye bir heyet göndererek vergilerin arttırılmasına yetki veren fermanın kendilerine gösterilmesini istedi. Ancak

Kıbrıs mahalli yetkililerin Yorgaki'nin adaya dönmesine dair kefilliklerini içeren talepleri (H. Evâhir-i Rebiülâhir 1204/M. 16 Ocak 1790); “...tercümân-ı mersûmun cezîre-i mezbûre muhassılları hizmetinde ve ma'iyetlerinde lüzûm ve iktizâsı olmakla fî-mâba'd kimesne tarafından te'addî olunmamak için ber mücib-i hüccet-i şer'iyeye emr-i âlişânım isdârına müsâ'ade-i aliyyem erzânî kılınmasını i'lâm etmekle mücibiyle amel ve hareket olunmak fermânım olmağın [...]” **KSS.**, 21, s.135, hük.1. Yorgaki'nin adaya dönmesini sağlayan ferman (H. 25 Cemaziyelâhir 1204/M. 12 Mart 1790); Çevikler, **Kıbrıs Eyâleti...**, s.127-128.

³⁷³ Luke, **Cyprus Under the Turks...**, s.127, Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.105.

³⁷⁴ **BOA.**, C.DH-282/14060 (H. 13 Cemaziyelevvel 1219/M. 20 Ağustos 1804).

dragomanın buna yetkisi olmadığını söyleyip reddetmesiyle ahali durumu protesto için toplanmaya başladı ve böylece Lefkoşa bir ayaklanma ortamına doğru döndü.³⁷⁵

Aralarında askerlerin de bulunduğu kalabalık, 10 Mart 1804 tarihinde³⁷⁶, bir taraftan eski Muhassıl Süleyman Efendi'nin konağını ateşe verirken³⁷⁷ diğer taraftan Yorgaki'nin evine karşı saldırıya geçti. Açılan karşılıklı ateşte göstericilerden birkaçının vurulmasıyla isyancılar galeyana gelerek Yorgaki'nin evini³⁷⁸ yağmaladı ve ateşe verdi.³⁷⁹ Bu esnada Yorgaki'nin karısı, kızı ve kâtibi Solomon'un bütün malları yağmalandı. Burada demir bir sandık içerisinde bulunan 92 bin kuruş nakit para ile kızının ve karısının bütün mücevheratı çalındı, evi ve çiftliği ateşe verilerek bahçelerindeki ağaçlar kesildi.³⁸⁰ Yorgaki ve ailesi ise dostu olan bir komşu Türk'ün evine sığınarak kurtulabildi. İsyancılar Yorgaki ve ailesinin kaçışını engellemek için şehrin tüm kapılarını 6-7 gün boyunca kapattılar. Fakat Yorgaki ve ailesi bir gece küfe içerisinde şehir duvarlarından indirilerek Larnaka'ya kaçtı ve Avrupa konsoloslarına sığınmayı başardı. Hill'e göre, isyancı gurup, Yorgaki'nin kaçmasıyla yaşlı Başpiskopos Kyprianos'un konağına giderek kendisine hoş olmayan davranış ve sözler sarfetmişti: *“Neredeyse Başpiskopos'un evi de yağmaya uğrayacaktı, ancak gelecek dönemde Başpiskopos olacak olan Kyprianos'un ince tavassutu sayesinde böyle bir olay yaşanmadı. İsyancıların istekleri nazikçe dinlendi, bundan sonra rüşvet ve düşmanca davranışlardan uzak durulacağı yönünde ikna edildiler”*.³⁸¹

Yorgaki 20 Mart'ta Larnaka'dan İstanbul'a hareket ettikten sonra burada devlet görevlileriyle görüşerek, diğer Rum temsilcilerinin görüşlerine de uygun biçimde, isyanın hemen bastırılması konusunda görüşmelere başladı.³⁸² Bâbîâli ilk önce bir çukadar görevlendirerek işin esasını tahkik ettirdi. Yapılan incelemede, olayların isyan boyutuna ulaştığı anlaşılırken, Yorgaki'nin vergiler konusunda yaptığı haksızlıklar da tespit edildi. Keza Kıbrıs ahalisinin verdiği arzuhaller üzerine Lefkoşa naibine ve Kıbrıs Muhassılı Süleyman Efendi ve adanın ileri gelen yöneticilerine yazılan fermada, bu durum açıkça belirtilmekte ve hükümet tarafından Kıbrıs Saray Tercümanı Yorgaki'nin en azından şimdilik adaya dönmesinin sakıncalı olduğu kanaatine vararak Kıbrıs'a gitmesi yasaklandı.³⁸³

³⁷⁵ Hill, a.g.e., Vol. IV, s.105-106.

³⁷⁶ Hill, şüpheli görse de bu tarihi vermektedir. Bkz. Hill, a.g.e., Vol. IV, s.106

³⁷⁷ KŞS., 24, s.76, hük.2.

³⁷⁸ Yorgaki'nin evinin tarihî ve mimarî özellikleri üzerine yapılmış hususî bir çalışma için bkz. Mette Pihler, **A Dragoman's House: The House of Hadjigeorgiakis Kornesios in Nicosia: A Study of its Background and Architecture**, Department of Antiquities of the Republic of Cyprus and the Royal Danish Academy of Fine Arts, Copenhagen, 1993.

³⁷⁹ BOA., HAT-81/3375-J. Ayrıca bkz. Hill, a.g.e., Vol. IV, s.107.

³⁸⁰ BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d., 13, s.75, hük.2 (H. Evâsıt-ı Rebiülâhir 1222/M. 22 Haziran 1807 tarihli Yorgaki ve ailesiyle kâtibi Solomon'un zarar miktarının mahkemece belirlenmesine dair hüküm).

³⁸¹ Hill, a.g.e., Vol. IV, s.107.

³⁸² Hill, a.g.e., Vol. IV, s.107.

³⁸³ BOA., C.DH-131/6550 (H. Evâil-i Rebiülâhir 1219/M. 10 Temmuz 1804).

Olayların daha da büyümemesi için Yorgaki'nin Kıbrıs'a girişi yasaklanırken adayı saran isyanın bastırılması gerekiyordu. Bu amaçla İçel Mutasarrıfı Seyyit Ahmet Paşa'ya³⁸⁴, Yafa taraflarında yaşanan bir problemi çözmek amacıyla Yafa'ya gidiyormuş gibi görünüp³⁸⁵, yeterli askerle Kıbrıs'a geçerek isyanı bastırması emredildi.³⁸⁶ Zira Ahmet Paşa Kıbrıs'a geçtikten sonra görevli olarak Yafa tarafına geçeceği için zahireye ihtiyacı olduğunu açıkladı ve bu hususta Lefkoşa naibinden ilam çıkarıldı.³⁸⁷

İçel Mutasarrıfı Ahmet Paşa'ya Kıbrıs'taki isyanı teskin etme görevi verilirken, İçil sancağında bulunan kazaların naib ve ayanlarına hitaben yazılan fermanlarda, mutasarrıf Ahmet Paşa'nın Kıbrıs'taki isyanı bastırmak üzere görevlendirildiği ve yeterli asker toplayabilmesi için kendisine yardımcı olunması gerektiği, aksi tutumda bulunanların cezalandırılacakları ilan olundu.³⁸⁸

İçel Mutasarrıfı Ahmet Paşa'ya Kıbrıs isyanını bastırmasında yardımcı olmak üzere kardeşi dergâh-ı âlî kapucubaşlarından Zeynenabidin Bey'e³⁸⁹ 500 ve Gülnar kazası ayanı hassa silahşörlerinden Seyyit Ali'ye 250 askerle acilen Kıbrıs'a geçmeleri görevi verildi.³⁹⁰ Ayrıca Kıbrıs'ın bağlı olduğu Kapudan-ı Derya Abdülkadir Paşa'ya da isyanın bastırılması konusunda yardımcı olması gerektiği bildirildi.³⁹¹ Bundan başka, daha sonrasında, Teke Sancağı Mütesellimi Hacı Mehmet Ağa'ya, İçil Sancağı Mutasarrıfı Ahmet Paşa'ya yardımcı olunması için 500 nefer asker toplayarak muktedir bir başbuğ ile adaya geçirmesi istendi.³⁹²

Bir taraftan isyanın bastırılması için asker sevkiyatına çalışılırken, diğer taraftan adada bulunan görevlilere gelecek askerlere her türlü yardım ve kolaylığın gösterilmesi,³⁹³ bin 500

³⁸⁴ Fransa-Osmanlı savaşında Mısır'da görev yapan Ahmet Paşa, Mısır'dan ayrılınca önce Kıbrıs'a uğramış, buradan yeni görev bölgesi İçil'e geçmişti. Bkz. **BOA., C.DH-77/3821** (H. Evâil-i Cemaziyevvel 1218/M. 19 Ağustos 1803)

³⁸⁵ “[...]Kıbrıs cezîresinde vuku' bulan ihtilâlin def'i için İçil Mutasarrıfı Ahmed Paşa kulları hafy tedbîr ile me'mur kılınub [...]” **BOA., HAT-81/3374**; “[...] çâkerlerinin Kıbrıs cezîresine me'mûriyeti serrişte i'lân olunmadan ihtirâzen Yafa cânibine alenen me'mûriyetimizi îmâ ederek Kıbrıs Cezîresine ber-takrîb suhûletle duhûlümüzü mutazammın sūdûr buyrulan evâmîr-i aliyyeye imtisâlen cezîreye dâhil olduğumuz anda Yafa cânibine me'mûriyet-i çâkerânemi bast ve beyân ederek ahâl-i cezîreye hitâben müte'adid buyruldular isdâr ve irsâl olunub [...]” **BOA., HAT-81/3374-C** (H. Evâsıt-ı Şaban 1219/M. 19 Kasım 1804).

³⁸⁶ **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 221, s.291, hük.2, 3 (H. Evâil-i Rebiülâhir 1219/M. 10 Temmuz 1804).

³⁸⁷ **BOA., HAT-81/3374-A** (H. 5 Şaban 1219/M. 9 Kasım 1804).

³⁸⁸ **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 221, s.293, hük.1 (H. Evâsıt-ı Cemaziyelâhir 1219/M. 21 Eylül 1804).

³⁸⁹ Zeynelabidin Bey Kıbrıs'taki isyanın bastırılmasında gösterdiği başarı sayesinde ve Ağabeyi Ahmet Paşa'nın teşvikleri sonucunda (**BOA.,HAT-81/3375-G; BOA.,HAT-81/3375-İ** H, 9 Zilkade 1219/M. 9 Şubat 1805) Cidde valisi olarak görevlendirildi (**BOA., C.ML-75/3445**).

³⁹⁰ **BOA., C.DH-282/14060** (H. 21 Cemaziyevvel 1219/M. 28 Ağustos 1804); **BOA., C.DH-87/4323** (H. Evâsıt-ı Cemaziyelâhir 1219/M. 21 Eylül 1804); **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 221, s.292, hük.1 (H. Evâsıt-ı Cemaziyelâhir 1219/M. 21 Eylül 1804).

³⁹¹ **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 221, s.293, hük.2 (H. Evâsıt-ı Cemaziyelâhir 1219/M. 21 Eylül 1804).

³⁹² **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 222, s.38, hük.2 (H. Evâsıt-ı Zilkade 1219/M. 15 Şubat 1805). Bu hükmün birer sureti Ahmet Paşa'ya ve İçil sancağındaki kazaların naib ve ayanlarına gönderilmişti.

³⁹³ **KŞS.**, 24, s.76, hük.2. (H. Evâil-i Cemaziyelâhir 1219/M. 7 Eylül 1804).

asker için gerekli tayinatların karşılanması emredilmekteydi.³⁹⁴ Gelişmelerin merkeze bildirilmesi görevi de Lefkoşa naibi ve Kıbrıs muhassılına verildi.³⁹⁵

Aldığı emir üzerine kapu halkı ve kuvvetlerinden oluşan bin 500³⁹⁶ kişilik birliğini toplayan Ahmet Paşa, 7 Kasım 1804 (3 Şaban 1219) tarihinde Kıbrıs'a doğru yola çıktı. Ancak adanın bilinen iskeleleri eşkıya kontrolünde olduğundan ancak 24 saat sonra Melandrina adlı boş sahilde demir atarak karaya çıktı.³⁹⁷ Burada iki gün bekledikten sonra üç saat mesafede bulunan Uğur deresinde kâin Çatoz köyüne geçti ve bir hafta kadar burada ikamet ederek adadaki genel durumu kontrol etti.³⁹⁸ Bu esnada her yere, özellikle Lefkoşa'ya birbiri ardına üç buyuruldu göndererek asayişin temin edileceğini duyurdu.³⁹⁹

Ahmet Paşa adaya geldikten sonra bunu öğrenen Avrupalı konsoloslardan, Fransız Prusya, Napoli, İspanya, İngiltere, Avusturya konsolosları, kendisine 16 Kasım'da bir karşılama mektubu göndererek isyancılara karşı yardımcı olacaklarını bildirdiler. Rus konsolosu Prestiyani ise gönderilen mektubu imzalamamıştı.⁴⁰⁰

Ahmet Paşa, Çatoz köyünde beklerken, isyancılar hakkında bilgi almak için Kıbrıs muhassılını çağırdıysa da muhassıl 5-10 adamıyla beraber Tuzla tarafına gittiği için gelemedi. Muhassıl ancak Tuzla tarafına haber yollandıktan sonra, Lefkoşa müftüsü, Kıbrıs defterdarı, nakib, miralay ve birkaç ihtiyarla beraber Çatoz köyüne ulaşabildi.⁴⁰¹ Mahkeme kethüdası Abdullah Efendi'yi Çatoz köyüne yollayan Lefkoşa naibi de gelişmeleri düzenli biçimde merkeze iletmekteydi.⁴⁰² Burada öncelikle adanın düzene alınması, reâyâ ve fukaranın korunması hususu müzakere ve istişare olundu. Ahmet Paşa'nın adadaki görevlilerden edindiği bilgiye göre, eşkıyalar en başından beri birbirleriyle ittifak halindeydi. Asîlerden bin 500'ü Lefkoşa kalesine saklanmışlar; 2 bini de Lefkoşa'ya üç saat mesafede bulunan Değirmenlik köyünü merkez edinip burada eşkıyalığa soyunmuşlardı. Bunlardan Mesariyeli İsmail, Değirmenlik köyünde masum 14 nefer reâyâyı katlederek halkı korku ve endişeye düşürmüştü.⁴⁰³

³⁹⁴ BOA., A.DVN.MHM.d., 221, s.296, hük.2 (H. Evâsıt-ı Şaban 1219/M. 19 Kasım 1804).

³⁹⁵ BOA., A.DVN.MHM.d., 222, s.13, hük.4; BOA., C.DH-328/16368.

³⁹⁶ BOA., A.DVN.MHM.d., 221, s.296, hük.2.

³⁹⁷ “[...] işbu Şa‘bânü’l-mu‘azamın üçüncü Pazar ertesi günü muktezâ-yı me‘mûriyet-i çâkerânem üzere mevcûd maiyyet-i bendeği olan asâkir-i mareke ile bulunduğumuz mahalden fekk-i râbûta-i kıyâm birle hareket ve sefâyine irkâb ve asûb-ı maksudumuza veche-i azimet ve cezîrenin ekseri ma‘rûf olan iskeleleri zîr-i zabt-ı eşkıyada olmak hasebiyle [...] yirmi dört sa‘at hitâmında leb-i deryâ-yı cezîreden Melandariye nâm sâhil-i hâliyye lenger-endâz ve ârâm ve ikamet [...]” BOA., HAT-81/3374-H (H. Evâsıt-ı Şaban 1219/M. 19 Kasım 1804); Hill, Melandrina'da karaya çıkış tarihini 25 Ekim olarak vermektedir. Bkz. Hill, a.g.e., Vol. IV, s.107.

³⁹⁸ BOA., HAT-81/3374-H (H. Evâsıt-ı Şaban 1219/M. 19 Kasım 1804).

³⁹⁹ “[...]jahâlî-i cezîreye hitâben müteaddid buyrulduklar isdâr ve irsâl olunub buyruldu-yı çakerânmin vardıği kazâlarda tarâf-ı şer‘-i şerîfden cevâben verilen î‘lamât bu def‘a takdîm-i âlileri kılınmağla [...]” BOA., HAT-81/3374-D; BOA., HAT-81/3374-A; BOA., HAT-81/3374-E.

⁴⁰⁰ Bkz. Hill, a.g.e., Vol. IV, s.108.

⁴⁰¹ BOA., HAT-79/3264 (5 Şaban 1219/M. 9 Kasım 1804).

⁴⁰² BOA., HAT-81/3374-B.

⁴⁰³ BOA., HAT-79/3264 (5 Şaban 1219/M. 9 Kasım 1804).

Ahmet Paşa bu bilgileri aldıktan sonra Çatoz köyünden kalkarak Değirmenlik köyüne yarım saat yakınlıktaki Abohor köyüne gelerek burada karargâh kurdu. Bu esnada meydana gelen eşkıya saldırısına Zeynelabidin Bey'in kuvvetleriyle karşılık verildi. Üç saat süren çarpışmada eşkıya mağlup edilerek öldürülenlerden 14'ünün kesik başları İstanbul'a gönderildi.⁴⁰⁴ Yakalanan 40-50 âsî ise kaptan paşanın emriyle Cezayir-i Garb Ocağı'na kürekçi yazıldı ve bu amaçla Tuzla İskelesi'ndeki gemilere sevk edildi.⁴⁰⁵ Ayrıca eşkıyadan bazılarının Lefkoşa tarafına kaçmaları ve bunların Lefkoşa kalesine girerek oradakilerle birlik olacakları şüphesiyle kaleye girmeden yakalanmalarına çalışıldıysa da kaleden atılan toplar nedeniyle bunda muvaffak olunamadı.⁴⁰⁶ Bu olaydan sonra Lefkoşa'da bulunan eşkıyaya, teslim olurlarsa serbest bırakılacakları, aksi takdirde idam olunacakları ilan oldu.⁴⁰⁷

Lefkoşa'daki eşkıyayla mücadele etmek için top ve mühimmat gerektiğinden Ahmet Paşa, bu ihtiyaçları merkezden talep etme yoluna gitti. Ahmet Paşa merkezden 3 obüs⁴⁰⁸ topu ve mühimmatıyla beraber 2 adet 35-40 çapında havan topu gönderilmesini istedi. Ancak kış mevsimi nedeniyle adaya mühimmat yollanmasının zorluğu değerlendirilerek sonrasında iade edilmek şartıyla adadaki kalelerde bulunan top ve mühimmatlardan yararlanılması kendisine cevaben bildirildi.⁴⁰⁹

Ahmet Paşa'nın merkeze ilettiği tahriratlarından anlaşıldığı üzere, on altı kazadan müteşekkil Kıbrıs'ta diğer kazalarda da isyan emareleri görülmekteydi. Keza Kıbrıs halkı 8-10 aydan beri birbirleriyle genel bir mücadele halindeydiler. Lefkoşa kalesi 60 günden beri kuşatmada olmasına rağmen henüz bir sonuç alınamamıştı. Bundan başka Girne kalesi Zincirkıran lakaplı bir eşkıyanın elinde olup diğer kazalara gönderdiği adamlarıyla ahaliyi isyana teşvik ediyordu. Özellikle daha önceden eşkıyanın ittifakları üzere 30 Aralık 1804 (23 Cemaziyelevvel 1219) günü elebaşlarından Baf Alaybeyi Sadık ve yardımcısı Ali Bayrakdar, Evdim ve Gilan kazalarından beş yüzden fazla eşkıyayı toplamışlardı. Bunlar Lefke kazasından Ömer kethüdayı idam etmişler, Hasan Kethüda adlı bir kaza ihtiyarının konağını yakmışlar ve Anadolu'dan imamlık için gelen 2 talebeyi suçsuz yere katletmişlerdi.⁴¹⁰

Eşkıyanın bu vb. hareketlerinin öğrenilmesi üzerine, Lefke kazasından Evkaf Ayanı Mehmet Ağa, Silifke Ayanı Gölgelioğlu Mahmut Ağa'nın kuvvetleriyle birlikte Ahmet Paşa maiyetinde bulunan Delilbaşı, Tüfenkçibaşı ve Zeynelabidin Bey'in askerleri Lefke'ye gelen eşkıya üzerine gönderildiler. 3-5 saat süren muharebede eşkıya dağıtılırken bunlardan 50-60

⁴⁰⁴ BOA., HAT-81/3374-H; BOA., A.DVN.MHM.d., 222, s.14, hük.2.

⁴⁰⁵ BOA., HAT-81/3374-C; BOA., HAT-81/3374.

⁴⁰⁶ BOA., HAT-81/3374-D.

⁴⁰⁷ BOA., HAT-81/3374-D.

⁴⁰⁸ Küçük ve büyük çapta olabilen obüs topları ile kavisli atışlar yapabilmek mümkündü. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, "Obüs", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, MEB., İstanbul, 1993, s.711.

⁴⁰⁹ BOA., A.DVN.MHM.d., 222, s.14, hük.1.

⁴¹⁰ BOA., HAT-108/5208 (H. 7 Şevval 1219/M. 9 Ocak 1805).

kadarı tutuklu ve yedisi ölü ele geçirildi. Kaçanlar ise Lefkoşa kalesine saklandılar. Mehmet Ağa, Delilbaşı, Tüfenkçibaşı bunlar üzerine tayin olunarak daha önceden etrafına asker yerleştirilen Lefkoşa kalesinin muhasarası güçlendirildi. Kalenin kuşatılması esnasında 6 Ocak 1805 (4 Şevval 1219) günü şafak vakti kale içinden 400 kadar eşkıya çıkarıldı ve 6 saatlik bir mücadele yaşandı. Burada 15 eşkıya öldürüldü ve bunların kesilmiş başları da İstanbul'a yollandı.⁴¹¹ Buna rağmen, Ahmet Paşa'ya göre, kaide gereği daha önceden muhassıl, vücuh-ı memleket ve başpiskopos vasıtasıyla 22 bin kile buğday ve arpa toplanıp kaledeki anbarlara konulduğu ve 8 bin kile buğdayın da Lefkoşa ahalisinin elinde mevcut olduğu düşünülürse kuşatma zorlu geçecek ve uzun zaman alacaktı. Bu yüzden Ahmet Paşa, kale muhasarasında kullanılmak üzere mühimmatıyla birlikte yeterli büyüklükte top ile birkaç humbaracı ve lağımcı ustaların gönderilmesini, bu konuda Antalya vesair iskeleler zabitanına haber verilmesini talep ederek Lefkoşa kalesinin eşkıyadan temizlenmesinin belirtilen bu ihtiyaçların karşılanmasına bağlı olduğunu açıkladı.⁴¹² Ahmet Paşa'nın talebi üzerine dergâh-ı âli topçu ocağından top ve mühimmat imaline memur Topuz Mustafa ve Şükrü Mustafa ustalarla birlikte tophane-i âmireden bir miktar top ve mühimmat yola çıkarıldı.⁴¹³

İsyan boyunca Lefkoşa, Değirmenlik, Girne, Lefke ve Baf taraflarında eşkıya ile şiddetli çarpışmalar husule geldi. Özellikle Baf tarafında Zeynelabidin beyin 4-5 bin askerle giriştiği muharebelerde çok sayıda eşkıya öldürüldü.⁴¹⁴ Ancak büyük çoğunluğu Lefkoşa kalesine sığınmış olan ve adayı saran bu isyan hadisesinin yakın zamanda bitmesi beklenmiyordu. Zira Lefkoşa'nın muhasarası üç aydan beri sürmesine rağmen henüz bir netice alınamamıştı. Fakat bu süreden sonra eşkıyalar yiyecek ve su sıkıntısını yoğun biçimde hissetmeye başlayınca Tuzla'da bulunan yabancı devlet konsoloslarına haber göndererek teslim olacakları konusunda konsoloslardan aracılık talep ettiler. Avrupalı konsolosların aracılığı ile Ahmet Paşa ve kuvvetlerinin 3 Şubat 1805 (3 Zilkade 1219) günü Lefkoşa kalesine girmesiyle isyan son buldu.⁴¹⁵ Bundan sonra eşkıyaların elebaşlarından olan Zangalakoğlu Hacı Muhammet, Kol Kethüdası Ahmet, Domuncunun Muhammet, Kara İsmail, Zincirkıran Ahmet, Kanlı İsmail, Hamamcı oğlu Muhammet, Pirli Hasan, İmame Oğlu Topçu Muhammet, Kara İsmail Yeğeni Ali adlı kişiler ve Cezayirli serbest bırakılmış iki eşkıya derhal idam olundular.⁴¹⁶ Ayrıca isyancılara gözdağı vermek amacıyla idam için hazırlanan 21-22 kişi, Hill'in verdiği

⁴¹¹ Eşkıyadan kesik başları ve Ahmet Paşa'nın tahriratını İstanbul'a götüren Tatar Ağasına emtia gümrüğünden yevmi 40 akçe tevcih olunmuştu. **BOA., C.ZB-52/2575** (H. 4 Zilhicce 1219/M. 6 Mart 1805)

⁴¹² Ahmet Paşa, kendisini Kıbrıs'ın fethini gerçekleştiren Kara Mustafa Paşa'ya benzeterek, Kara Mustafa Paşa'nın adayı kefereden temizlerken bu kadar zorlanmadığını söyleyerek işin zorluğunu ortaya koymuştu. **BOA., HAT-108/5208** (H. 7 Şevval 1219/M. 99 Ocak 1805).

⁴¹³ **BOA., C.AS-696/29188** (mühimmatın teslim alındığına dair H. 23 Zilkade 1219/M. 23 Şubat 1805 tarihli mühürlü senet).

⁴¹⁴ **BOA., HAT-81/3375**.

⁴¹⁵ **BOA., HAT-81/3375-E**.

⁴¹⁶ **BOA., A.DVN.MHM.d., 222, s.71, hük.1; BOA., HAT-81/3375-D**.

bilgiye göre, Fransız konsolosu Regnault ve arkadaşları tarafından kurtarıldı. Bunlar önce Larnaka'daki Fransa konsoloslughuna, oradan ada dışına kaçmayı başardılar.⁴¹⁷

Kaçan eşkıyalarla ilgili olarak, Suriye ve Akdeniz sahillerindeki iskelelerin zabitanına hitaben yazılan bir hükümle Kıbrıs adası eşkıyasından olup gizli veya açık başka diyarlara kaçanların buldukları yerlerde yakalanmaları ve cezalandırılmaları için Kıbrıs muhassılı tarafına gönderilmeleri duyuruldu.⁴¹⁸ Nitekim bir süre sonra eşkıyadan firar edenlerden eski Kıbrıs müftüsü Zühtü Hüseyin ve eski Alaybeyi Ali yakalanarak Bozcaada'ya sürüldüler.⁴¹⁹

İsyanın yatışmasının ardından Kıbrıs Rum toplumu temsilcileri Başpiskopos Chrysanthos, Baf Piskoposu Sophronios, Tuzla Piskoposu Chrysanthos ve Girne Piskoposu Okinyus Lefkoşa kadısına reâyâ adına sundukları dilekçelerinde, Ahmet Paşa ve maiyetinin gösterdikleri başarılarını överek asayişin temin etmelerinden dolayı müteşekkik olduklarını dile getirdiler.⁴²⁰ Kıbrıs İslâm ahali ise verdikleri arzuhallerinde padişahın af dileyerek Ahmet Paşa'nın hemen ve bizzat Lefkoşa şehrine gelmesinin ahalinin yeniden heyecanına neden olabileceği endişesiyle bundan sakınılmasını talep ettiler.⁴²¹ Bundan başka isyan Kilise temsilcilerinin elde ettikleri güce karşı geliştiğinden, Rum piskopos, papaz ve cizyegüzâr reâyânın incitilmemesi için gereken özenin gösterilmesi ve böylesi hareketlerin meydana gelmemesi için uyarılarda bulunuldu.⁴²²

1.2.3. İsyanın Sonuçları

1804 yılında bütün adayı saran isyan hareketi Şubat 1805'te sona ermişti. Fakat isyanın çıkmasında Kıbrıs halkı sorumlu görüldüğünden benzer olayların yaşanmaması için tüm halkı nezre⁴²³ bağlanmaları kararlaştırıldı. Kıbrıs'taki görevlilere hitaben yazılan bir fermanla, bundan böyle gerek Kalyoncu zimmî ve gerek başka dirlik vesilesiyle benzer vakaların tekrarlanmaması ve firar edenler görüldüğünde haber verilerek cezalandırılmalarına dair Kıbrıs'a bağlı bütün kazaların ahali ve reâyâları İrad-ı Cedid Hazinesi'ne taahhüt ve nezre

⁴¹⁷ Hill, a.g.e., Vol. IV, s.109.

⁴¹⁸ “[...] Kıbrıs cezîresi eşkıyasından olup nihânî ve âşikâr diyâr-ı âhare firâr edenleri vardıkları mahallerde ahz ve Kıbrıs muhassılı tarafına gönderilmek ve keyfiyetleri erbâb-ı vukûfdan tefahhus olunarak te'dibât-ı lâyıkalari muhassıl-ı mûmâileyh tarafından icrâ olunmak [...]” KŞS., 24, s.163, hük.1 (H. Evâil-i Muharrem 1220/M. 1 Nisan 1805).

⁴¹⁹ BOA., A.DVN.MHM.d., 222, s.214, hük.2 (H. Evâsıt-ı Rebiülâhir 1220/M. 13 Temmuz 1805).

⁴²⁰ BOA., HAT-81/3375-E (H. 7 Zilkade 1219/M. 7 Şubat 1805).

⁴²¹ BOA., HAT-79/03289 (H. 1220/M. 1805-1806).

⁴²² “[...]memâlik-i İslâmiyye'de mutavattin cizye-güzâr sinûf-ı ra'iyetin kâffe-i mezâlim ve ta'addiyâtından himâyet ve sıyânet ve refâh-ı hâl ve arâmiş-i bâllerini müstevcib olur esbâb ve vesâilin istikmâli ne mertebelerde matlûb-ı kat'i-i dâverânem olduğu müstağnî-i ta'rîf ve iş'âr [...]” BOA., C.ADL-20/1198 (H. Evâil-i Zilkade 1219/M. 1 Şubat 1805).

⁴²³ Nezr, kelime anlamıyla adamak, adak anlamlarında olup, bir bölge halkının hükümetçe hoş görülme hareketlerinin tekrarı halinde uygulanacak ceza yerinde kullanılan bir tabirdir. Bu ceza nakdî olabildiği gibi bedenî (çalışma) de olabilirdi. Bkz. M. Zeki Pakalın, “Nezr”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, MEB., İstanbul, 1993, s.692.

bağlandılar.⁴²⁴ 27 Şubat 1805 (27 Zilkade 1219) tarihinde, Lefkoşa mahkemesinde Kıbrıs Muhassılı Süleyman Ağa, Müftü Mehmet Efendi ve vekil olarak kazaların önde gelen kişilerinin bulunduğu bir toplantı akdedildi. Mesarye⁴²⁵, Değirmenlik⁴²⁶, Evdim⁴²⁷, Tuzla⁴²⁸, Limason⁴²⁹, Baf⁴³⁰, Hirsofu⁴³¹, Lefke⁴³², Kukla⁴³³, Karpas⁴³⁴, Girne⁴³⁵, Piskopu⁴³⁶, Omorfa⁴³⁷, Magosa⁴³⁸, Dağ⁴³⁹, Gilan⁴⁴⁰ ve Lefkoşa⁴⁴¹ kazası ileri gelenleri bu toplantıda;

“[...] cezîremizde zuhûr eden ihtilâl ve ihtilâfin tevellüdüne bâ‘is ve bâdî olan sergerde-i eşkiyâ ve hevâdârlarının ber-mantûk-ı emr-i âlî cezâ-yı sezâları tertîb olunub ecnâd-ı eşkiyâdan ba‘zuları diyâr-ı âhere firâr ve ihtifâ ile gaybet eden bakıyyetü’s-süyûf şakiler fî-mâba‘d zuhûr eyledikleri hinde ahzları mümkün olanları hayyen ve meyyiten ahz ve mümkün olmayanları muhassıl-ı cezîreye ihbâr ile ve bi-eyy-i hâl ahz ve teslîm eylemeğe sa‘y edeceğimizi ve bundan böyle kazâmız derûnunda zümre-i eşkiyâ zuhûr etmek lâzım gelürse muhassıl-ı cezîre ma‘rifetiyle cümlemiz te‘dibât-ı lâyıkası icrâsında gayret edeceğimizi ve kazâlardan tecemmu‘ ile Lefkoşa‘ya ve hâkimü‘ş-şer‘ olanlara hücum dâ‘iyesinde olurlar ise kazâmız ahâlîlerinden bir ferd bu makûle cem‘iyetde bulunmamak üzre ve ta‘dil ve tesviye şurûtuna ri‘âyet olunarak ma‘rifet-i şer‘le tanzîm olan tevzî‘ defteri mücebince sülüs-i sülüsân i‘tibârıyla sülüsânı ehl-i zimmet re‘âyâ tarafından ve sülüsü ehl-i İslâm tarafından î‘tâ olunacak memleket masârifinden kazâmız hissesine isâbet edeni vakt ü zamânıyla bî-kusûr edâ edeceğimizi ve bundan mâ‘adâ cezîre-i mezbûre kurâ ahâlîlerinden ber-mu‘tâd verilegelen mâl-ı avârızımızı kabzına me‘mûr muhassıllara kıl ü kâl etmeyerek edâda kusûr etmeyeceğimizi ve her vechile her hâlde muhassıllara itâ‘at ve inkiyâd eylemek üzre her birlerimiz birbirlerimize kefil olub ba‘de‘l-yevm bizlerden zikr olunan şurût-ı uhûdun hilâfına ne‘üzü billâhi te‘âlâ sülûk ederimiz olursa veyâhûd firâr ve gaybet eden eşkiyânın hîn-i zuhûrlarında ber-minvâl-i muharrer ahz ve teslîm eylemediğimiz hâlde ve memleket masârifî husûsunda ve hâne-i avârızımızın edâsında kıl u kâlimiz zuhûr ederse cümlemiz taraflarından altı bin guruş İrâd-ı Cedîd-i Hümâyûn Hazînesi‘ne nezrimiz olsun ve işbu nezrimiz Başmuhâsebe‘ye kayd ve sebt olsun ve eğer hilâfına hareketimiz zuhûr ederse

⁴²⁴ BOA., A.DVN.MHM.d., 222, s.72, hük.1.

⁴²⁵ KŞS., 26, s.2, hük.1.

⁴²⁶ KŞS., 26, s.2, hük.2.

⁴²⁷ KŞS., 26, s.3, hük.1.

⁴²⁸ KŞS., 26, s.3, hük.2.

⁴²⁹ KŞS., 26, s.4, hük.1.

⁴³⁰ KŞS., 26, s.4, hük.2.

⁴³¹ KŞS., 26, s.5, hük.1.

⁴³² KŞS., 26, s.5, hük.2.

⁴³³ KŞS., 26, s.6, hük.1.

⁴³⁴ KŞS., 26, s.6, hük.2.

⁴³⁵ KŞS., 26, s.7, hük.1.

⁴³⁶ KŞS., 26, s.7, hük.2.

⁴³⁷ KŞS., 26, s.8, hük.1.

⁴³⁸ KŞS., 26, s.8, hük.1.

⁴³⁹ KŞS., 26, s.9, hük.1.

⁴⁴⁰ KŞS., 26, s.9, hük.1.

⁴⁴¹ KŞS., 26, s.10, hük.1.

zimmelerimizden tahsil olunması husûsu akd olunan meclis-i şer‘-i âlîde cümlemiz müte‘ahhid ve rızâ olduklarımızı nâtik işbu ta‘ahhüd senedimiz tahrîr ve kayd olunsun [...]”

şeklinde taahhüd verdiler ve her kaza kendi ölçülerine göre ve toplam 250 bin kuruşluk nezre bağlandılar.

Tablo 1.1: 1804 İsyamı Nedeniyle Kıbrıs Kazalarının Bağlandıkları Nezr Miktarları

Kaza Adı	Nezr Miktarı (Kuruş)
Lefkoşa	60.000
Mesarya	30.000
Karpas	25.000
Baf	22.000
Hirsofu	20.000
Girne	11.000
Limason	11.000
Kukla	10.000
Değirmenlik	10.000
Lefke	8.000
Omorfa	8.000
Piskopu	7.000
Magosa	6.000
Gilan	6.000
Evdim	6.000
Tuzla	5.000
Dağ	5.000
TOPLAM	250.000

Kaynak: KŞŞ., 26, s.10, hük. 1.

Kıbrıs'ta halkı panik ortamına sürükleyen isyan son bulmuştu. Fakat Kıbrıs halkı, adanın derinliklerine kaçan eşkıyadan hala endişe duyuyordu. Bu nedenle firarî eşkıyaların bulunup asayişin tamamen sağlanması gerekiyordu. Kıbrıs ahali ve reâyâsı, yaşanan olaylardan tedirgin olduklarından, Lefkoşa kadısı aracılığıyla, adanın eşkıyadan tamamen temizlenmeden askerlerin adadan ayrılmamasını, adaya bir muhassıl atandığında bu kişinin Ahmet Paşa olmasını; ancak maiyetinde bulunan Zeynelabidin Paşa ve diğerlerinin adada bulunmasına gerek kalmadığını belirterek görev yerlerine iadelerini talep ettiler.⁴⁴² Bunun üzerine adadaki sükûnet ortamı sağlanıncaya kadar Ahmet Paşa'nın 500 nefer askerle bir süre daha Lefkoşa'da kalmasına ve maiyetinde bulunan Zeynelabidin Paşa ve diğerlerinin görev yerlerine iadelerine karar verildi.⁴⁴³ Zeynelabidin Paşa verilen emir üzerine bin kadar askerle Larnaka'ya geçerek 27 Nisan 1805'te yeni görev bölgesi⁴⁴⁴ Lazkiye'ye açıldı.⁴⁴⁵

Ahmet Paşa ise kısa bir süre sonra, 30 Mayıs 1805 (Evail-i Rebiülevvel 1220) tarihli aldığı emir üzerine maiyetinde bulunan 250 askeri ihtiyaten bırakarak adadan ayrıldı.⁴⁴⁶ 23

⁴⁴² Bu talepte asker masraflarının ağırlığı da etkiliydi. **BOA., HAT-81/3375-B** (H. 9 Zilkade 1219/M. 9 Şubat 1805); **BOA., HAT-81/3375-C** (H. 9 Zilkade 1219/M. 9 Şubat 1805).

⁴⁴³ **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 222, s.391, hük.1 (H. Evâil-i Zilhicce 1219/M. 3 Mart 1805).

⁴⁴⁴ **BOA., A.DVN.MHM.MKT.d.**, 4, s.190, hük.3. (H. Evâsıt-ı M. 1220/M. 15 Nisan 1805).

⁴⁴⁵ Hill, a.g.e., Vol. IV, s.109.

⁴⁴⁶ **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 222, s.187, hük.2.

Kasım 1805 (1 Ramazan 1220) tarihinde ise kalan 250 askerin de adada kalmalarına gerek görülmediğinden Ahmet Paşa tarafına gönderildiler.⁴⁴⁷

Askerler ayrıldıktan sonra, Kıbrıs halkı isyan sonrasında kendilerini yeterince güvende hissetmiyordu. Fırarî eşkıyadan eski Kıbrıs müftüsü Zühtü Hüseyin ve eski Lefkoşa Alaybeyi Ali'nin yakalanarak Bozcaada'ya sürülmeleri, yani hala hayatta olmaları Kıbrıs halkını endişeye sevk etmiş görünmektedir. Kıbrıslılar bu kişilerin adaya dönmelerinden endişe ederek yaşananların tekrarlanmamasını istemiyordu. Halkın endişesini teskin için Kıbrıs'ta bulunan görevliler, bu kişilerin Kıbrıs'a dönmelerinin önüne geçilmesi, eğer öyle bir olay vukua gelirse firarîlerin derhal adadan çıkarılarak gereken cezalarının verilmesi konusunda uyarıldılar.⁴⁴⁸

1804 isyanı sonucunda Kıbrıs'ta bulunan timar ve zeametlerin idaresinde bazı değişiklikler yapıldı. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren eyalet ve livalarda tevcih olunacak timar ve zeamet sahiplerinin kontrolü için divan-ı âliye bizzat katılmaları şart haline getirilmiş ise de Kıbrıs'ta, timar ve zeamet sahipleri seferlere katılmayıp adanın muhafazasına memur olduklarından muhassılların onayı ve bunun İstanbul'a iletilmesiyle tevcih olunagelmekteydi.⁴⁴⁹ Ancak isyanın sonuna yaklaşıldığı bir dönemde adadaki bütün timar, zeamet ve mukataaların İrad-ı Cedid-i Hümayun Hazinesi tarafından zabt ve idare olunması kararlaştırıldı. Keza, Kıbrıs muhassılı tarafından zeamet tevcihine dair İstanbul'a bir arz gönderilmesi üzerine, Kıbrıs nizamına memur Ahmet Paşa'ya hitaben verilen cevapta; Kıbrıs muhassılının türeyen eşkıyalığın temizlenmesi için gayret göstermesi gerekirken adanın timar ve zeamet tevcihatına dair arz göndermeye giriştiği belirtilerek bunun yanlış olduğu, bundan sonra Kıbrıs adasında bulunan bütün timar, zeamet ve mukataaların İrad-ı Cedid-i Hümayun Hazinesi tarafından zabt ve idare olunmasına karar verildiği açıklandı.⁴⁵⁰

1804 isyanın sonuçlarından biri, isyan dolayısıyla toplanamayan cizye ve esham vergilerinin ödenmesi sorunuydu. 1806 (Zilkade 1220) yılı başında, 1804-1805 (1219) yılına mahsup edilen cizye ve esham vergileri toplamı 408.510 kuruşun tahsil edilmesi için Başpiskopos Chrysanthos ile Baf, Tuzla ve Girne piskoposları kefil tutuldular.⁴⁵¹

⁴⁴⁷ KŞS., 24, s.136, hük.2.

⁴⁴⁸ BOA., A.DVN.MHM.d., 222, s.214, hük.2 (H. Evâsıt-ı Rebiülâhir 1220/M. 27 Temmuz 1805).

⁴⁴⁹ BOA., C.TZ (Cevdet-Timar)-3/140 (H. 6 Rebiülevvel 1216/M. 16 Temmuz 1801); BOA., C.AS-1020/44724 (H. 6 Muharrem 1216/M. 19 Mayıs 1801) “[...] bi'l-cümle eyâlât ve elviyede vâki' timârât ve ze'âmât tevcih olunacak kesân mu'ayene olunmak için divân-ı âlide isbât-ı vücûd eylemeleri nizâm-ı cedîd şürûtundan olub ancak cezîre-i Kıbrıs'ın zu'âma ve erbâb-ı timârî eyâlât ve evliye-i sâ'ire misillü mahal-i âhare me'mûriyet ile sefere eşer makuleden olmayub cezîre-i mezkûre muhafazasına me'mûr ve istihdâmları muhassılların re'yiyle olması kadîmlerinden olduğundan cezîre-i mezkûre zu'âma ve erbâb-ı timârının vâki' olan tevcihât husûsunun eshâbı muhassıl huzûrunda isbât-ı vücûd eylemeleri derc olunarak arz olunması fermân-ı âlisi buyrulduğuna binâen [...]”

⁴⁵⁰ BOA., C.ZB (Cevdet-Zabtiye)-79/679 (H. Evâil-i Zilkade 1219/M. 1 Şubat 1805); BOA., A.DVN.MHM.d., 222, s.38, hük.1 (H. Evâil-i Zilkade 1219/M. 1 Şubat 1805).

⁴⁵¹ KŞS., 24, s.188, hük.1.

Piskoposlar için ekonomik açıdan daha büyük sorun ise isyanı bastırmak için adaya getirilen yaklaşık 2 bin askerinin masraflarıydı. Adaya gelen askerlerin masrafları, sadece devlet tarafından değil, isyanın kendilerine karşı oluştuğunu düşünerek bastırılması konusunda girişimde bulunan Kıbrıs piskoposları tarafından da finanse edildi.⁴⁵² Sadece paşaların ve askerlerinin Anadolu'dan Kıbrıs'a geçirilmesi için kiralanan gemilerin masrafı 30 bin kuruştur. Kıbrıs piskoposları bu harcamaları Avrupalı konsoloslardan borçlanarak karşıladılar. Ancak bu borçlar uzun yıllar ödenemeyerek ötelendi. Borçlar 1812 yılında çıkarılan bir fermanla hazine yardımıyla kapatılabildi.⁴⁵³

1.2.4. Kıbrıs Saray Tercümanı Yorgaki'nin (Hadji Georgakis Kornesios) İdamı

1804 isyanı öncelikle Kıbrıs saray tercümanı olan Yorgaki'nin "*umûr-ı vilâyete müdâhalesini vesile*" etmesi gerekçesiyle patlak vermiş ve ada halkını büyük endişeye sevketmişti. Yorgaki, çıkan olaylardan sonra İstanbul'a giderek isyanın bastırılması konusunda Bâbîâli'yi ikna etmeyi başarmıştı. Kıbrıs İslam ahalisine göre, Yorgaki adanın idarî işlerine de karışmakta ve vergilerin toplanmasında yolsuzluklar yapmaktaydı. Belgelerde belirtildiğine göre, yapılan tahkikatlarda saray tercümanı Yorgaki'nin vergi toplanmasında yolsuzluklar yaptığı tespit edilmişti.

Yorgaki İstanbul'a kaçtıktan sonra saray tercümanlığı görevinin aksamaması ve yaşanan isyanın büyümemesi için Kıbrıs'a dönüşü yasaklandı⁴⁵⁴ ve bir süre sonra Kıbrıs saray tercümanı vekili olarak Nikola (Nikolaki v. Nikola) adlı kişi görevlendirildi.

Saray tercümanlığına Bâbîâli tarafından yeni birinin atanması, Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi temsilcileri tarafından tepkiyle karşılandı. Kıbrıs Rum toplumu temsilcileri, adadaki reâyâ adına Lefkoşa kadısı Hüseyin Hüsnü Efendi'ye verdikleri dilekçelerinde, Yorgaki'ye isnat edilen yolsuzlukların isyanı çıkaran kişilerin iftiralardan ibaret olduğunu iddia ettiler. Rum toplumu temsilcilerine göre, saray tercümanı Yorgaki, Kıbrıs reâyâsının vergilerini hakkaniyet ve sadakatle 28 yıldır toplayagelmekte, fakat padişaha sadakatinden şüphe duyulan eski Muhassıl Hüseyin Efendi, eski Lefkoşa Alaybeyi Yeğen Hacı Mehmet Ağa, Zangalakoğlu Muhammet Ağa, Dellal Başî Ahmet Ağa, Zincirkıran Ahmet, Domuncunun Muhammet, Kara İsmail adlı kişiler Yorgaki hakkında şaibe yaymak ve hâkimden zorla ilam almak suretiyle kendisini görevden aldirmaya çalışmaktaydılar. Reâyâ temsilcileri

⁴⁵² Alastos, **a.g.e.**, s.286.

⁴⁵³ Hill. **a.g.e.**, Vol. IV, s.111-112.

⁴⁵⁴ "[...] *cezîre-i merkûmede birâz vakitden beri dîvân tercümânı olan Yorgaki nâm zimmî kapudân-ı deryâ müteveffâ Hüseyin Paşa tarafına müsteniden kesr-i teferrüd ve tagallüb birrle fukarâ-yı ra'ıyyeti me'kil edüb envâ'-ı cevri ve ezâ ve mezâlim ve te'addiyâta ictirâ eylediğinden bu esnâda havfa tebe'ıyyet ile Der-sa'âdetim'e firâr etmiş olmağla cümle ma'rifetiyle yerine âharı tercümân vekili nasb olunub [...] tercümân-ı mesfûr fimâ ba'd Kıbrıs'a varmamak ve umûr-ı vilâyete karışmamak müdâhale etmemek üzre kendüye tenbîh ve te'kid kılınmış olmakla [...]*" **KŞS.**, 24, s.69, hük.1. (H. Evâil-i Rebiülâhir 1219/M. 10 Temmuz 1804); **BOA.**, **HAT-**81/3375-F (H. 7 Zilkade 1219/M. 7 Şubat 1805).

dilekçelerinde ayrıca, saray tercümanı Yorgaki'nin görevlerinin vekâleten yürütülmesine dair fermanı kabul ettiklerini belirtmekle birlikte, O'nun yerine bir başkasının atanması veya vekil tayin edilmesini istemediklerini, 28 yıldır devletin emektarı ve herkesin mutemedi olan Yorgaki'nin adada düzenin tekrar kurulmasıyla eskiden olduğu üzere saray tercümanı olarak görev yapmasını arzuladıklarını dile getirdiler.⁴⁵⁵ Fakat Yorgaki, Bâbîâli'de meydana gelen olayların önde gelen sorumlularından biri olarak görüldüğünden adaya dönmesi yasaklanarak saray tercümanlığının vekâleten yürütülmesine karar verilmişti.

Ne var ki, bir süre sonra, Kıbrıs ahali ve reâyâsının ihbarları sonucu Yorgaki'nin vekili olarak görevlendirilen Nikola'nın görevinde usulsüzlükler yaptığı ortaya çıktı. Bu dönemde Osmanlı tahtında meydana gelen zaafiyet, Nikola'nın nüfuzunu kötüye kullanmasında etkiliydi. İstanbul'a gelen haberlere göre, Nikola muhassıllar ile birlik olup halktan fazla para toplamaktaydı.⁴⁵⁶ Bu haberlerin Bâbîâli tarafından atanan Nikola'dan memnun olmayan Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi temsilcilerinin Yorgaki'nin adaya dönmesi için çıkardıkları şaibeler olması mümkündür.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Yorgaki, isyanın bastırılmasından sonra, adaya girişini yasaklayan fermanın iptal edilmesi için yoğun uğraş içindeydi. Bu konuda Kıbrıs ahali ve reâyâsının Lefkoşa kadısı aracılığıyla, saray tercümanlığı görevini vekâleten yürüten Nikola'nın yolsuzluklar yaptığı, Yorgaki'nin adaya dönerek eski görevinin kendisine iadesi için İstanbul'a gönderdikleri arzuhaller ve Yorgaki'nin İstanbul'da önemli devlet adamlarıyla kurduğu ilişkiler etkili oldu. Nitekim Donanma-yı Hümayun tercümanı ile kurduğu yakınlık sayesinde hakkındaki suçlar bilinmesine rağmen af olundu.⁴⁵⁷ Yorgaki, Kıbrıs saray tercümanı vekili bulunan Nikola'nın görevine son verilip, kendisinin Kıbrıs'a dönmesi ve görevine iadesi için 4 Eylül 1807 (Evail-i Receb 1222)⁴⁵⁸ ve 18 Eylül 1807 (Evâsıt-ı Receb 1222)⁴⁵⁹ tarihlerinde fermanlar almayı başardı. Ne var ki devlet kademesinde bu konuda

⁴⁵⁵ “[...] tarâflarımızdan tercümân ve re’âyâ vekili ta’yîn eylemek hem ta’lik-i belediye ve hem de bir kaide-yi maslahat olmayacağı ba’de’l-mûlahaza tarâflarımızdan tercümân ve re’âyâ vekili nasb olunmayıb zâlimûn-ı merkumûn ve onlara tâbi’ rezil ve eşkiyânın arz ve re’yleriyle bundan akdem tercümân vekili nasb olunan zimmînin bi’z-zarûr uhdesinde terk olunduğu ve elhâletü hazîhi der-i aliyyede ikamet üzere olan tercümân-ı mersûm kulları yirmi sekiz seneden berü devlet-i ebediü’l-kararın sadakât-kâr ve emekdârı ve cümlemizin mücerrebimiz ve muhtar ve emîn ve mutemedimiz olmakdan nâşi cezîre-i mezkûre re’âyâsı eşkiya ve mekr-i müfsidûndan bade’t-tahlîye ve’t-tahlîs nizâm-ı kuvvaya ve asliyesine idhâl buyrulduktan sonra tercümân-ı mersûm bi’n-nefs kendüsü gelib kemâ-fi’s-sâbık umûr-ı tercümân ve re’âyâ vekâletini idâre eylemesi medfu’-ı niyâzda muvâfık-ı re’y-i âcizânemiz olmağla [...]” **BOA., HAT-81/3375-J** (H. 5 Zilkade 1219/M. 5 Şubat 1805).

⁴⁵⁶ “[...] tercümân vekili nasb olunan Nikola nâm zimmîye havâle olunub mesfûr dahi tama’a teba’iyyet ve muhassıllar ile yek-dil ve yek-cihet olarak masârîf-i belde ez-kadîm ma’rifet-i şer’ ve cümle ma’rifetleriyle rü’yet olunagelmîşken vekil-i mesfûr hîleye sülûk ve hod be hod külliyyetli masârîf nâmıyla defterler tertîb ve temhîr ve ber takrîb temhîd ve fukarâdan cem’ ve tahsîl eylediğinden başka dâima fukarâyı tecrîm ve tağrîm eylediğinden perâkende ve perîşân olduklarından [...]” **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 226, s.15, hük.2 (H. Evâsıt-ı Receb 1222/M. 18 Eylül 1807); Alastos, **a.g.e.**, s.286 (dnp. 1); Gazioglu, **a.g.e.**, s.326-327.

⁴⁵⁷ **KŞS.**, 26, s.101, hük.1 (H. 25 Cemaziyelevvel 1223/M. 19 Temmuz 1808).

⁴⁵⁸ **KŞS.**, 26, s.42, hük.2.

⁴⁵⁹ **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 226, s.15, hük.2; **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 226, s.16, hük.1.

tereddütler yaşandığı sezilmektedir. Birbirine yakın tarihlerde aynı içerikli iki emrin verilmesi bu düşünceyi kanıtlar niteliktedir. Zira Divan-ı Hümayun'dan Yorgaki'ye verilen ikinci hükmün üstünde 26 Nisan 1808 (Evâhir-i Safer 1223) tarihli “*âher vechile yazılmış*”, “*muahharan emr-i âli yazılmış*” şeklinde düşülen şerhler ile bu emirlerin verildiği tarihte uygulanmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Zira Yorgaki'nin Kıbrıs'a dönüşüne izin veren geçerli ferman, şerhte de belirtildiği gibi 26 Nisan 1808 (Evâhir-i Safer 1223) tarihinde çıkarıldı.⁴⁶⁰ Aynı emir, 1804 olaylarının başlangıçta Yorgaki'ye karşı geliştiği bilindiğinden, kendisine ve ailesine karşı herhangi bir saldırı olmaması için, Yorgaki'nin adaya dönmesini talep eden Kıbrıs halkını 150 bin kuruşluk nezre bağlıyordu.⁴⁶¹

Yorgaki'nin bu dönemde Kıbrıs'a görevine dönmesini sağlayan fermanı almasında, merkezî otoritede yaşanan zaafardan faydalanması etkili olmuş görünmektedir. Mayıs 1807'de III. Selim tahttan devrilerek yerine reform karşıtlığını temsilen IV. Mustafa getirilmişti. 1808 Temmuzunda ise Alemdar olayıyla birlikte IV. Mustafa'nın yerine II. Mahmut padişahlığa gelmişti. Yorgaki'nin adaya dönüşüne izin veren fermanı alışı da merkezi otoritede zaafiyetin yaşandığı IV. Mustafa'nın saltanatına rastlamaktadır.

Yorgaki adaya döndüğünde ilk işi vekili Nikola'nın muhasebesinin yeniden incelenmesi için girişimde bulunmak oldu.⁴⁶² Fakat Nikola, Muhassıl Hasan Ağa ile iyi ilişkiler içinde olduğundan Yorgaki aleyhinde karşı suçlamaya girişti. Muhassıl ve Nikola'nın Yorgaki'yi İstanbul'a şikâyet etmeleri üzerine⁴⁶³ Lefkoşa kadısı, muhassıl ve tayin olunan mübaşir marifetiyle Yorgaki'nin reâyâ vekilleriyle olan tüm hesabının görülmesi⁴⁶⁴ ve İstanbul'da bulunan sarraflara olan borcunun tahkik⁴⁶⁵ edilip İstanbul'a yollanması emredildi. Yorgaki'ye karşı yöneltilen suçlamalar; fukaraya yaptığı kötü muamele yaptığı gerekçesiyle daha önceden Kıbrıs adasına dönmesi yasaklanmış olmasına rağmen bir şekilde bu emri iptal ettirerek yeniden saray tercümanlığına başlamasıyla zulümlere devam ettiği, çeşitli adlar altında halktan fazla para toplayarak şahsî amaçlar için harcadığı ve bu durumun ada halkının yeniden ihtilaline neden olacağı yönünde toplanmaktaydı.

⁴⁶⁰ KŞS., 26, s.102, hük.1.

⁴⁶¹ “[...] *tercümân-ı mersûm ve iyâl ve evlâdına ve mâl ve ırzına hiçbir ferd tarafından müdâhale olmayacağını hâvî ve müdâhale ve isâl-i hasâr dâ'iyyesinde olurlar ise cânib-i mîriye ahâlî tarafından yüz elli bin guruş edâ olunmak üzere nezre kat' ve birbirlerine tekeffül olduklarını muhtevî ahâlî-i cezîre-i merkûme huzûr-ı şer'de bir kat'a i'lâm-ı şer'îye ibrâz ve mersûmun tahsîl-i emniyet ve itmînânı zımında i'lâm-ı mezkûr Başmuhâsebe'ye kayd ve ol bâbda emr-i âlîşânım sudûrunu recâ ve niyâz eyledikleri [...]*” KŞS., 26, s.102, hük.1.

⁴⁶² KŞS., 26, s.93, hük.3 (H. 14 Rebiülevvel 1223/M. 10 Mayıs 1808).

⁴⁶³ Hill, a.g.e., Vol. IV, s.116-117.

⁴⁶⁴ BOA., A.DVN.MHM.d., 227, s.112, hük.2 (H. Evâhir-i Receb 1223/M. 21 Eylül 1808). Yorgaki'nin bu tarihte İstanbul'a çağrılmasında İstanbul'da meydana gelen taht değişikliği etkili olmuştu. Temmuz 1808'de, kendisinin adaya dönüşüne izin veren IV. Mustafa yönetimi yerine II. Mahmut tahta geçmişti.

⁴⁶⁵ KŞS., 26, s.119, hük.1. (H. Evâil-i Şaban 1223/M. 22 Eylül 1808).

Bâbîâli, Yorgaki'nin Kıbrıs'a dönüşünden sonra adada bitmek bilmeyen yolsuzluk söylentilerine bir son vermek ve hakkındaki iddiaları cevaplaması için İstanbul'a çağırdı.⁴⁶⁶ Bununla birlikte Yorgaki'nin Kıbrıs saray tercümanlığı görevinden alınmasıyla, önceki gibi bir vekil görevlendirilmeyip yerine bir başkasının tayini yoluna gidildi. Kıbrıs saray tercümanlığı görevine daha önceden Mısır ordusunda tercümanlık yapmış ve İstanbul'da yaşayan Fenerli⁴⁶⁷ bir Rum olan Lambro (Anton Lambros) tayin edildi.⁴⁶⁸

Bâbîâli, son yıllarda Kıbrıs'ta yaşanan olayların sorumlusu olarak Yorgaki'yi görüyordu ve kendisi de bu durumun farkına varmıştı. Bu yüzden Rus elçiliğine sığındı ve yardım talebinde bulundu. Yorgaki, Rus ve İngiliz elçilerinin, sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın gözündeki suçlu pozisyonunu değiştirebileceklerine inanıyordu. Elçilerin yoğun çabaları bir sonuç vermedi ve Yorgaki idam olundu.⁴⁶⁹ Hill ve Alastos sadrazamın Yorgaki'ye asılmayacağına dair söz verdiğini, bu nedenle kendisinin asılmayıp kafasının kesilerek öldürüldüğünü iddia etmektedirler.⁴⁷⁰

Yorgaki'nin idam olunduğu tarih ile ilgili farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Hill, 31 Mart 1809 tarihinin en yakın olasılık olduğunu iddia ederken⁴⁷¹ Alastos 1809 Nisan ayı şeklinde vermektedir.⁴⁷² Osmanlı arşiv belgelerine baktıldığında ise Yorgaki'nin idam tarihi tam olarak belirlenememekle beraber, belgelerin aydınlattığı kadarıyla Yorgaki'nin 16 Şubat 1809-17 Mart 1809 (1224 Muharrem ayı) döneminde henüz idam olunmadığı kesin bir dille söylenebilir⁴⁷³ ve Safer ayı (18 Mart 1809-15 Nisan 1809) ortalarında idamının gerçekleştirildiği iddia olunabilir. Bu iddiayı sağlamlaştıran güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Yorgaki'nin idam tarihi kesin olarak ifade edilemese dahi bütün emlakına el koulması çalışmaları idam tarihi hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Yorgaki'nin idamından hemen sonra, gelenek olduğu üzere, bütün muhallefatına el konulması çalışmalarına başlanılmıştı. Buna göre idam tarihi 1224 yılı Safer ayı ortalarını (H. 15 Safer 1224/M. 1 Nisan 1809) işaret etmektedir. Dolayısıyla Yorgaki'nin idam tarihine dair kesin bir tarih belirlenememekle beraber, Hill'in önermiş olduğu 31 Mart 1809 tarihi kabul olunabilir.

Belirtildiği üzere Yorgaki idam olunduktan hemen sonra bütün emlakına el konulması çalışmalarına başlandı. Bu amaçla 11 Nisan 1809 (25 Safer 1224) tarihinde Kıbrıs'ta bulunan emlak, eşya ve nükudunun zabt ve tahriri için Lefkoşa naibine ve Kıbrıs Muhassılı Mehmet

⁴⁶⁶ Hill'e göre, Yorgaki 25 Ekim 1808 tarihinden önce İstanbul'a gelmişti. Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.117.

⁴⁶⁷ Gazioğlu, **a.g.e.**, s.,328.

⁴⁶⁸ **BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d.**, 14, s.64, hük.1. Hill, Fransız konsolosunun ifadesine dayanarak Lambros'un atanma tarihi olarak 25 Ekim 1808 tarihini vermektedir. Bkz. Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.119 (dnp. 1).

⁴⁶⁹ Gazioğlu, **a.g.e.**, s.328.

⁴⁷⁰ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.118; Alastos, **a.g.e.**, s.286 (dnp. 1).

⁴⁷¹ Ayrıca Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.118.

⁴⁷² Alastos, **a.g.e.**, s.286 (dnp. 1).

⁴⁷³ **BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d.**, 14, s.64, hük.1 (H. Evâil-i M. 1224/M. 16 Şubat 1809) .

Emin Efendi'ye ferman yazıldı.⁴⁷⁴ İlk başta Yorgaki'nin İstanbul Beşiktaş'ta kiracı olarak ikamet ettiği evine gidilerek buradaki eşyalarına el konuldu. Başbakikulu Ağa, Hazine-i Hümayun Kethüdası ve ilgili görevlilerin yaptığı muayene ve keşif sonucunda tespit edilen toplam 106 kalem eşya 14 Nisan 1809 (28 Safer 1224) günü deftere kaydedilerek padişahın bilgisine sunuldu. Padişah II. Mahmut ise 18 Nisan 1809 (3 Rebiülevvel 1224) tarihinde buna düştüğü hattında, Yorgaki'nin Kıbrıs'taki emlakının zabt ve tahriri için emir verildiğini hatırlatarak, Kıbrıs'tan, oluşturulacak defterinin gelinceye kadar zabt edilen eşyaların saklanması gerektiğini belirtti.⁴⁷⁵

Yorgaki emlakının hazine tarafından zabtı bağlamında işin güvenliği için Kıbrıs'ta Yorgaki'nin kardeşi Acı David, hazinedarları Solomon, Acı Mihail ve Acı Yorgi, kayını Dimitraki ve Tuzla'da Sekkeni adlı kişiler görevlendirilen mübaşir ile tutuklanarak evleri muhafaza altına alındılar.⁴⁷⁶

Yorgaki'nin Kıbrıs'ta mevcut mallarının zabtı esnasında emlakının büyük bölümünün Yorgaki'nin akrabaları ve bir kısmının ise Müslümanlar üzerinde görünmesi büyük sorun teşkil etti. Ancak gönderilen 16 Nisan 1809 (Evail-i Rebiülevvel 1224)⁴⁷⁷, 13 Temmuz 1809 (Evâhir-i Cemaziyelevvel 1224)⁴⁷⁸ ve 22 Ağustos 1809 (11 Receb 1224)⁴⁷⁹ tarihli fermanlarla, Yorgaki'nin Kıbrıs'ta bulunan emlak ve arazilerinin kimin üzerinde bulunduğu bakılmayarak, her nesi var ise mübaşir ve muhassıl vasıtasıyla hazine adına zabtedilmesi uyarısı yapıldı. Bu iş için de İbrahim Kami Efendi memur⁴⁸⁰ ve Başmuhasebe kâtiplerinden Akif Efendi kâtip olarak tayin olundular.⁴⁸¹

Bir taraftan Yorgaki emvalinin hazine tarafından zabtı işlemleri gerçekleştirilirken diğer yandan Yorgaki'nin kâtibi olup, tutuklu bulunan Yahudi Solomon İstanbul'a celbedilerek sorgulandı.⁴⁸² Ne var ki gösterilen çabalara rağmen, çok sayıda emlak ve eşyası bulunan

⁴⁷⁴ **BOA., C.ML-36/1644.**

⁴⁷⁵ “Sâbika Kıbrıs tercümanı olub bu def'a katlen hâlik olan Yorgaki nâm zimmînin Beşiktaş'ta müsteciren mütemekkin olduğu hânesinde mevcûd olub me'mûrîn ma'rifetiyle cânib-i mîriden zabt ve tahrîr olunan eşyası defteridir” (H. 28 Safer 1224/M. 14 Nisan 1809); “Bu def'a katlen hâlik olan sâbika Kıbrıs tercümanı Yorgaki nâm zimmînin eşya ve nükûdunun cânib-i mîri için zabt ve tahrîri husûsuna irâde-i aliyye ta'alluk etmekden nâşi bi'n-nefs çâkerleri Başbakikulu Ağa kulları vesâ'ir me'mûrlar ile bi'l-mu'ayene hâlik-i mesfârün Beşiktaş'da müsteciren mütemekkin olduğu hânesine varılıb Hazîne-i Hümayûn Kethüdası Ağa bendeleri dahî hâzır oldukları hâlde mevcûd olan vâfi-i nühâs ve eşyâ-yı sâ'ire bi't-taharri zâhire ihraç ile bir kut'a müfredat defteri terkîm ve huzûr-ı âlîlerine takdîm olunmakla [...]

İzzetlü Defterdâr Efendi, mersûmun Kıbrıs'da olan emvâli defteri vürûduna kadar ber-mücib-i defter eşyâ-yı merkumenin memhûren hıfzı husûsuna mübûderet eyleyesün deyü buyuruldu” **BOA., C.ML-79/3606.**

⁴⁷⁶ Yorgaki'nin kâtiplerinden Hasan Efendi bir ay öncesinden İstanbul'a gitmiş olduğu için tutuklanamamıştı. **BOA., C.DH-68/3360** (H. 25 Rebiülevvel 1224/M. 9 Mayıs 1809).

⁴⁷⁷ **BOA., C.ML-101/4454** (H. Evâil-i Rebiülevvel 1224/M. 16 Nisan 1809).

⁴⁷⁸ **BOA., A.DVN.MHM.d.,** 227, s.298, hük.1 (H. Evâhir-i Cemaziyelevvel 1224/M. 13 Temmuz 1809).

⁴⁷⁹ **BOA., C.ML-338/13892.**

⁴⁸⁰ **BOA., C.ML-465/18907.**

⁴⁸¹ Akif Efendi'ye H. 7 Rebiülevvel 1224/M. 22 Nisan 1809 tarihinde bin kuruş harcırah verilmesi kararlaştırılmıştı. **BOA., C.ZB-19/949.**

⁴⁸² **BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d.,** 14, s.64. hük.1 (H. 1 Receb 1224/M. 12 Ağustos 1809).

Yorgaki'nin emvalinin hakkıyla tespit edilebilmesi mümkün olmadı. Bu sıralar İmparatorluğun Rusya ile harp halinde olması yönetimin bu iş ile yeterince ilgilenmesini de engellemekteydi. Bu nedenle Yorgaki'nin bütün emvalinin belirlenecek bir bedel karşılığında varislerine bırakılması fikri ortaya çıktı. Bu konuya dair Defterdarın takriri üzerine alınan karar gereği, borçluların alacakları ödendikten sonra muhallefatin bedel karşılığında varislerine terki görüşü kabul edildi.⁴⁸³ Böyle bir görüşün ortaya çıkmasında Rusya ile devam etmekte olan savaşta donanma kaptanları ve mülazımlarının masrafları etkili oldu. Yaşanan malî sorunlar nedeniyle muhallefatin belirlenecek bir bedel karşılığında varislerine bırakılması kararı alındı.⁴⁸⁴

Buna dair emrin Kıbrıs'a ulaşmasıyla beraber Lefkoşa kadısı aracılığıyla varislerinin ve kararlaştırılacak bedelin tespiti çalışmalarına başlandı ve varisler belirlendikten sonra ilk bilgiler 16 Nisan 1810 (11 Rebiülevvel 1225) tarihinde İstanbul'a bildirildi. Buna göre Yorgaki'nin hukukî varislerinin, karısı Marya, küçük kızı Hana, büyük kızları Marlo ve Çeknu, küçük oğlu Penaki, büyük oğulları Hristodulu ve Mihail olduğu kayıtlara geçirildi. Küçük kız ve çocukların vasisi olarak anneleri gösterilirken, varislerin bütün veraset işlemlerini yürütmek üzere Mihail v. Mimar Nikola ve Dimitri v. Stefan vekil tayin edildiler.⁴⁸⁵

Yapılan incelemeden sonra, Yorgaki'nin muhallefat defterine göre, borçları 3 yük 91.133,5 (391.133,5) kuruş, eşya ile emlakı tahminî olarak 157.725 kuruş olup toplam 5 yük 48.858,5 (548.858,5) kuruştur.⁴⁸⁶ Bu şekilde Yorgaki'nin tespit edilen borçlarının hazine tarafından el konulan muhallefatından karşılanabilme oranı % 71,26 idi.⁴⁸⁷ Belirlenen bu miktardan borçluların alacaklarının ödenmesi şartıyla 175 bin kuruş karşılığında Yorgaki'nin bütün muhallefatının varislerine bırakılmasına karar kılındı. Bu miktarın 50 bin kuruşunun

⁴⁸³ “Maktûl Kıbrıs tercümânı muhallefâtının bedele kat’i husûsuna dâir rikâb-ı hümayûn defterdarı izzetlü efendi bendelerinin takriri mübârek rikâb kamer-yâb-ı mülûkâneye lede’l-arz husûs-ı mezkûrun ber-müucib-i takrîr tanzîmi ve keyfiyeti ordu-yı hümayûna dahî tahrîr ve iş’âr olunması bâbında bâlâ-yı takrîre hatt-ı şerîf cenâb-ı zillullahî sūdûruna binâen takrîr-i mezkûr ve hatt-ı şerîf sûreti ihrâc ile tarâf-ı hâl-hânemize irsâl olunmuş olduğunu mutazammın firûstâde ve isrâ buyrulan nemîka-i şerîfeleri ve takrîr-i mezkûr vârid ve vâsil-ı mefahîm ve mezâyâsına ve ol-bâbda şeref-efzâ-yı sūdûr olan hatt-ı hümayûn mantûk-ı münîfi ittulâ-i hâl-i hânemiz muhît ve şâmil olmuşdur muhallefât-ı merkumenin zâhire ihrâcî emrine şimdîye dek her ne kadar sa’y ve ikdâm olunmuş ise de bir fa’idesi müşâhede olunamayub takrîr-i mezkûrda münderic olduğu üzere fi’n-nefsü’l-emr mezbûr cihetle sürünürük çürümekden ise bedel sûretiyle tanzîmi muvâfik-ı maslahat olmakla husûs-ı mezkûrun mantûk-ı münîfi hatt-ı şerîf-i mülûkâne müfâd-ı takrîr üzere tanzîmi menût-ı himem-i müşîrîleri idüğü [...]” **BOA., HAT-520/25408** (H. 9 Zilkade 1224/M. 16 Aralık 1809).

⁴⁸⁴ **HAT-5572/28053. HAT-518/25303.**

⁴⁸⁵ **BOA., C.ADL-36/2156.**

⁴⁸⁶ **BOA., C.ML-83/3801** (H. 7 Safer 1231/M. 8 Ocak 1816); Hadjkyriacou, *a.g.m.*, s.13. Daha eski tarihli belgelerde ise 548.858 kuruş olarak kayıtlara geçirilmiştir. Bkz. **BOA., C.ML-81/3709** (Başmuhasebe’den çıkarılan H. 4 Cemaziyelâhir 1225/M. 7 Temmuz 1810 tarihli derkenara göre); **BOA., C.ML-344/14170** (H. 8 Za. 1229/M. 22 Ekim 1814).

⁴⁸⁷ Yorgaki'nin borçlarının hazine tarafından el konulan muhallefatından karşılanabilme nispetinin, Osmanlı imparatorluğunda aynı dönemlerde bazı belli başlı devlet görevlilerinin muhallefat miktarları ve borçlarını karşılayabilme oranlarıyla karşılaştırılmasına dair bkz. Hadjkyriacou, *a.g.m.*, s.17.

peşin; kalan 125 binin 50 bini 4 Ağustos 1810 (1 Cemaziyelevvel 1225) 75 bin kuruşun ise 28 Kasım 1810 (1 Zilkade 1225) tarihlerinde iki taksit şeklinde tahsil olunması planlandı.⁴⁸⁸

Yorgaki muhalefatının bedel karşılığında varislerine terkinden hemen sonra alacaklı olan kişiler, özellikle sarraflar alacaklarını tahsil etmek üzere girişimlerine başladılar. Yorgaki'nin sarraflara olan borcu 2.542 keseye ulaşmaktaydı.⁴⁸⁹ Muhalefatın bedele bağlanmasından kısa bir süre sonra Sağım adlı bir saraf, Yorgaki zimmetinde kalan 39.433 kuruşun 19.026'sını tahsil edip, kalan 20.407 kuruşun ödenmesi için ferman almasına karşın henüz tahsil edemediğinden kalan miktarın Yorgaki varisleri tarafından kendisine ödenmesini talep etti.⁴⁹⁰ Bunun üzerine Lefkoşa naibine ve Kıbrıs muhassılına, adıgeçen sarrafın 20.407 kuruş alacağıının Yorgaki varislerinden tahsili emri verildi.⁴⁹¹

Yorgaki varislerinden benzer alacak iddialarının artmasıyla kendilerinden istenen borçları karşılayabilmeleri için, mûrisleri Yorgaki'nin Kıbrıs ahalisi zimmetlerinde kalan alacaklarının bir an önce alıverilmesi talebinde bulundular ve alacaklarının mahkemece tespit edilip ödenmesi amacıyla birbiri peşi sıra Kıbrıs muhassılına ve Lefkoşa naibine hitaben fermanlar gönderildi.⁴⁹² Böylece Yorgaki varisleri Kıbrıs ahalisinden 278.318 kuruş tutarındaki alacaklarını tamamen tahsil ettiler.⁴⁹³ Bundan sonra ise Lefkoşa kadısı tarafından, Yorgaki varislerinin ahaliden tahsil ettikleri ve sarraflara olan borçları hesap ederek bir zimmet defterine kaydedildi.⁴⁹⁴ Ancak yine de Yorgaki varislerinin Kıbrıs ahalisinden alacakları ve sarraflara olan borçları Kıbrıs'ta gündemi bir süre daha işgal etti.

Kıbrıs'ta 1804 isyanı ve sonrasında Yorgaki'nin adaya dönüşü, akabinde tekrar İstanbul'a çağırılması ve idam olunmasıyla oluşan gelen kaos Kıbrıs halkını derinden etkiledi. 1804 isyanının ve yaşanan ekonomik sıkıntılar Kıbrıs ahali ve reâyâsının perişan olmasına ve dağılmasına ve birçok kişinin aileleriyle birlikte Anadolu tarafına geçerek buralarda yerleşmeye başlamasına neden oldu. Böyle bir gidişatın Osmanlı toplum ve toprak düzenine aykırı olması nedeniyle göçüp giden kişiler o yerlerin vergi defterlerine kaydedilmişse müdahale olunmaması, fakat vergi defterlerine kaydedilmişse derhal eski yurtlarına gönderilmeleri emrolunarak adadan ayrılanların geri gelmeleri amaçlandı.⁴⁹⁵

⁴⁸⁸ İkincisi taksit belirlenen tarihte ödenememişti. **BOA.**, **C.ML-81/3709** (H. 7 Cemaziyelevvel 1225/M. 10 Temmuz 1810); Hadjikyriacou, *a.g.m.*, s.14.

⁴⁸⁹ “[...] *Dersaadette mütemekkin muhassıl sarraflarının matlûbatı mâ-güzeşte düyûnları iki bin beş yüz kırk iki kise olub [...]*” **BOA.**, **C.ML-83/3801** (H. 7 Safer 1231/M. 8 Ocak 1816).

⁴⁹⁰ **BOA.**, **C.ML-401/16468** (H. 14 Receb 1226/M. 4 Ağustos 1811).

⁴⁹¹ **BOA.**, **C.ML-154/6521**.

⁴⁹² **BOA.**, **C.ML-344/14170** (H. 8 Zilkade 1229/M. 22 Ekim 1814); **KŞS.**, 28, s.249, hük.2 (H. 18 Zilkade 1229/M. 1 Kasım 1814); **KŞS.**, 28, s.249, hük.3 (H. 19 Zilkade 1229/M. 2 Kasım 1814).

⁴⁹³ **KŞS.**, 29, s.14, hük.1 (H. 9 Şevval 1230/M. 14 Eylül 1815).

⁴⁹⁴ **KŞS.**, 29, s.109, hük.2 (H. 13 Rebiülevvel 1231/M. 12 Şubat 1816); **KŞS.**, 29, s.109, hük.1 (H. 7 Safer 1231/M. 8 Ocak 1816); **BOA.**, **C.ML-83/3801** (H. 7 Safer 1231/M. 8 Ocak 1816).

⁴⁹⁵ “[...] *göçüb giden re'âyâ sâbikü'l-beyân kazâ ve kasabât ve kurânın defterde mukayyed müslim ve zimmî ve ra'îyyet ve ra'îyyet oğullarından iken kalkub varub hâlâ oturdukları yerlerde avârız hânesine kayd*

1804 isyanı, Kıbrıs Rum toplumu temsilcilerinin edindikleri güç ve kudrete karşılık Türk toplumunun gösterdiği ilk önemli tepki olması açısından büyük önem taşımaktadır. 1804 isyanı ve akabinde Kıbrıs saray tercümanı Yorgaki'nin idamı, Kıbrıs'ta XVII. yüzyılın ortalarından itibaren güçlenmeye başlayan ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısında güç ve kudretini zirve noktasına taşıyan Kıbrıs Rum toplumu temsilcilerinin sahip oldukları muazzam nüfuzlarının son bulmasında önemli bir adımdır. Kıbrıs saray tercümanlığına Yorgaki'nin İstanbul'a ilk kaçışından sonra merkezi hükümet tarafından bir atama yapılması, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı belgeleri ve adaya gelen seyyahların ifadeleriyle sabit olan bu kurumun gücünün son bulmasına vesile oldu. Bundan sonra da Kıbrıs saray tercümanlığına yapılan tayinler merkezi hükümet tarafından yapılırken 15 Mart 1816 tarihinde çıkarılan bir fermanla da Kıbrıs saray tercümanlığı kurumu lağvedilecekti.⁴⁹⁶ Bu şekilde Kıbrıs Rum toplumu temsilcilerinin önemli bir gücü tamamen ortadan kaldırılmış oluyordu.

1.3. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı

Kıbrıs adasını etkileyen önemli siyasî gelişmelerden biri 1806-1812 yıllarında Rusya ile yapılan savaşlardır. İmparatorluğun kaderini etkileyen bu savaşlar, Kıbrıs gibi stratejik konumda bulunan bir Akdeniz adasında bütün şiddetiyle hissedildi. Zira Kıbrıs şer'iyeye sicilleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri bu savaşların Kıbrıs adasına etkilerini ve adanın aldığı rolü açık biçimde ortaya koymaktadır.

Rusya'nın XVIII. yüzyıldan itibaren sergilediği sıcak denizlere inme siyaseti⁴⁹⁷, dış politikada Osmanlı imparatorluğunu meşgul eden en önemli sorundu.⁴⁹⁸ Rusya bu yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı yönetimindeki Ortodoks halkın koruyucusu rolüne soyunarak dinî görünüm altında, emellerine yönelik politikalarına bir yenilik ekledi. Böylece Osmanlı yönetiminin zayıf noktalarını her zaman kollamakta ve zaafiyet gördüğü anda kullanmaktan kaçınmamaktaydı. Bu açıdan en büyük fırsatı 1768-1774 savaşıyla yakaladı ve imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması sayesinde Osmanlı tebaası Ortodoksların koruyuculuğu hakkını elde ettiğini iddia eder duruma geldi.⁴⁹⁹

olunmamışlar ise ma'rifetin ve muhassıl-ı mûmâileyh ma'rifetiyle kaldırub kadîmî karyelerine nakl ve iskâna mübâderet ammâ oturdukları yerlerde avâriz hânesine kayd olunmuşlar ise bu makûle re'âyâ kaldırılmak olmaz oturdukları yerlerde Müslimlerinin üzerlerine edâsı lâzım gelen resm-i ra'yyet ve zimmîlerinin resm-i ispençelerinin asl-ı ra'yyet kayd olundukları kazâ ve kasabât ve kurâ-i merkûme zâbitına aliverüp hilâf-ı kânûn ta'allül ve muhâlefet vukû'a gelmemesi husûsuna ikdâm ve dikkat-i tâmm eylemeniz bâbında fermân-ı âlişânım sâdir olmuştur [...]" KSS., 26, s.139, hük.1 (H. Evâil-i Zilkade 1223/M. 19 Aralık 1808); BOA., C.ML-563/23087 (H. 23 Muharrem 1220/M. 23 Nisan 1805).

⁴⁹⁶ KSS., 29, s.41, hük.2. Kıbrıs saray tercümanlığı kurumu için ikinci bölüme bakınız.

⁴⁹⁷ Rusya tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, TTK. Yay., Ankara, 1948.

⁴⁹⁸ Osmanlı-Rus ilişkilerinin kökenine dair bkz. Halil İnalçık, "*Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)*", **Bellekten**, c. XII, S. 46, TTK. Yayınları, Ankara, 1948, s.353-354.

⁴⁹⁹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk Rus İlişkileri (1798-1919)**, A.Ü.D.T.C.F. Yay., Ankara, 1970, s.10-29; Hayri Çapraz, **1740-1792 Osmanlı Rus**

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İmparatorluğu derinden etkileyen Rus savaşları, Karadeniz, Balkanlar ve Kafkaslarla sınırlı kalmayıp Akdeniz'e de yayıldığından etkileri Kıbrıs adasında da bariz biçimde hissedilmekteydi. Bu savaşlarda Rusların Akdeniz'e inmeleri üzerine derhal Kıbrıs'taki kalelerin tamir ve takviyelerine girişilmiş ve Alaiye'den bin asker gönderilerek savunma tedbirleri alınmıştı. Aynı şekilde 1787-1792 savaşlarında da gerekli önlemler alınmış ve savaşlar süresince adadan asker ve zahire istemi sürekli olarak yaşanmıştı.⁵⁰⁰

Fransa'nın 1798 yazında Mısır'ı işgali nedeniyle Osmanlı yönetimine yardım eden, ancak her fırsatta Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmek isteyen Rusya, XIX. yüzyılda, Fransız ihtilali sonrası büyük bir ivme kazanan Panslavizm düşüncesi doğrultusunda, Osmanlı yönetiminde bulunan Slav milletlerini kışkırtmak suretiyle yeni bir politika ortaya çıkardı.⁵⁰¹ Rusya, Panslavizm düşüncesine siyasî bir nitelik kazandırarak Balkanlarda yaşayan Sırp, Hırvat, Sloven, Bulgar gibi milletlerde dil ve kültür ortaklığıyla millî birlik oluşmasını teşvik etti. Böylece Panis Slavizm, Türkleri Avrupa topraklarından atıp, İstanbul'u merkez yaparak büyük bir Slav devleti kurmayı öngören dava haline geldi. Bu konuda ilk başlangıç Sırlar üzerinde başarılı oldu ve 1804 yılında başlayan Sırp isyan hareketi Bâbîâli'yi uzun süre meşgul eden hadiselerden biri haline geldi.

Fransa'nın Mısır'ı işgali üzerine İngiltere ile birlikte Osmanlı imparatorluğu yanında yer alan Rusya, işgalden sonra Balkanlardaki Slav topluluklarını Osmanlı yönetimine karşı kışkırtma harekâtına başladı. İngiltere ise askerlerini Mısır'da bırakmak isteyince Osmanlı yönetimi ile arası açıldı. Mısır'ın işgalinden sonra Avrupa'da koalisyon savaşlarına devam eden Fransa ise aleyhinde bulunan devletlere karşı Osmanlı imparatorluğuyla işbirliği yapmanın yollarını arama düşüncesiyle ikili ilişkileri düzeltme yönünde bir siyaset izliyordu. Bu amaçla savaş halinde bulunduğu Rusya'ya karşı yeni bir cephe daha açma gayesiyle Osmanlı yönetimini Rusya aleyhine kışkırtıyordu. Fransa'nın desteğine güvenen Bâbîâli ise artan Rus baskılarından kurtulmak üzere bazı girişimlerde bulundu. Bâbîâli, 17 Ağustos 1806 tarihinde İstanbul'a gelen Fransız elçi Sebastiyân'ın istek ve baskıları sonucunda Rus yanlısı olarak bilinen Eflak Beyi Aleksandr İspilanti ile Boğdan Beyi Aleksandr Moruzi'yi azletti; ayrıca boğazları Rus gemilerine kapatarak Rus baskı ve tehdidini azaltmaya çalıştı. Fransa'ya karşı Avrupa'da mücadele eden İngiltere ve Rusya'nın bu harekete sert tepki vermesiyle zor durumda kalan Bâbîâli, geri adım atmak zorunda kaldı. Ne var ki Rus Çarı I. Aleksandr bununla da yetinmeyip Avrupa'nın içinde bulunduğu siyasî ortam ve Osmanlı

Münasebetleri (Siyasî ve Ticarî), Süleyman Demirel Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 1997, s.42-44, 73-81.

⁵⁰⁰ Çevikel, **Kıbrıs Eyâleti...**, s.100-104.

⁵⁰¹ Panis Slavizm hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hans Kohn, **Panis Slavizm ve Rus Milliyetçiliği**, (Çev. Ağâh Oktay Güner), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1991.

imparatorluğunun hazırlıksız olmasından istifade ile savaş ilan etmeksizin⁵⁰² 1806 Ekim ayında General Mikelson komutasındaki 60 bin askerle Osmanlı topraklarına girerek Eflak ve Boğdan'ı işgale başladı.⁵⁰³

Osmanlı yönetimi beklenmedik saldırı karşısında hemen karşılık vermeyi düşündüyse de İngiltere'nin bu devleti desteklemesi sebebiyle Akdeniz'deki İngiliz donanma gücünden çekinerek vazgeçti. Öncelikle kendisini Rusya'ya karşı teşvik eden Fransa'nın yardımını aramaya koyuldu. Yapılan görüşmelerden sonra Napolyon'un etkisiyle 22 Aralık 1806'da Rusya'ya karşı resmen harp ilanına girişti.⁵⁰⁴ Fakat ne var ki Osmanlı yönetiminin Fransa'dan beklediği yardım bir türlü açıklığa kavuşmamıştı. Bu arada Fransa'nın 21 Aralık 1806'den itibaren İngiltere'ye karşı "*Kıta Ablukası*" uygulaması, İngiltere'nin Rusya yanında yer almasına neden olmuştu. Dolayısıyla Osmanlı imparatorluğu karşısında bulunan İngiltere, 19 Şubat 1807 günü bir deniz filosunu İstanbul önlerine göndererek Bâbiâli'ye Rusya ile savaştan kaçınması yönünde baskı yapmaya çalıştı; fakat olumlu bir sonuç elde edemedi. Akabinde 17 Mart 1807'de Uzakdoğu sömürgeleri yolunda hayati önem taşıyan Mısır'ı işgal için İskenderiye'ye asker çıkardıysa da Vali Mehmet Ali Paşa'nın başarılı savunması karşısında başarısız oldu ve 22 Ağustos 1807'de yapılan bir antlaşma ile Mısır'dan ayrıldı.⁵⁰⁵

Napolyon, 14 Ekim 1806'da Eylau ve 14 Haziran 1807'de Friedland savaşlarında Rusya'yı mağlup ettikten sonra, esas amacı İngiltere olduğundan, Rusya'yı tarafına çekebilmek amacıyla, Rus yanlısı bir politikaya başladı ve Bâbiâli'yi yalnız bıraktı.⁵⁰⁶ Bu gelişmeye İmparatorluğun iç siyasî gelişmeleri⁵⁰⁷ de eklenince Bâbiâli, Rusya ile mütareke yapmayı kabul etmek durumunda kaldı. Dokuz ay geçerli olacak (H.1 Safer 1223/M. 29 Mart 1808 tarihine kadar) müterake 25 Ağustos 1807 (20 Cemaziyelâhir 1222) tarihinde imzalandı ve Silistre'de bulunan serdar-ı ekrem tarafından 4 gün sonra tasdik olundu.⁵⁰⁸

Fransa ile Rusya arasında oluşan yakınlaşma karşısında İngiltere ise Osmanlı imparatorluğuyla imzaladığı 5 Ocak 1809 tarihli bir antlaşmayla (Kale-i Sultaniye) Bâbiâli yanında yer aldı.⁵⁰⁹ Rusya ile süren barış görüşmeleri esnasında 1811 yılına geldiğinde Avrupa'da siyasî ortam tekrar değiştiğinde Fransa ile Rusya'nın arası yeniden açılarak Fransa tehlikesi İngiltere ve Rusya'yı bir kez daha yakınlaştırdı. Fransa yine Rusya karşısında

⁵⁰² Belgelerde belirtildiği üzere "*bi-gayr-ı hakk bağıteten nakz-ı ahd ve i'lân-ı harb*". **BOA., HAT-967/41337-A** (H. 5 Şevval 1221/M. 16 Aralık 1806).

⁵⁰³ Uçarol, **a.g.e.**, s.94-98; Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VIII, s.74-76, 95.

⁵⁰⁴ **BOA., HAT-144/6008**; Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VIII, s.101-103.

⁵⁰⁵ Uçarol, **a.g.e.**, s.99; Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VIII, s.126-128. Jorga, İngilizlerin Mısır'ı 14 Eylül 1807'de terk ettiklerini belirtmektedir. Bkz. Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, c. V, (Çev. Nilüfer Epeçeli), Yeditepe Yay., İstanbul, 2005, s.150.

⁵⁰⁶ Uçarol, **a.g.e.**, s.100.

⁵⁰⁷ Bu dönemde Kabakçı Mustafa isyanı, Padişah III. Selim'in yerine IV. Mustafa'nın tahta geçmesi ve Nizam-ı Cedid teşkilatının lağvedilmesi gibi hadiseler İmparatorluğu içeride meşgul eden başlıca gelişmelerdi.

⁵⁰⁸ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VIII, s.226.

⁵⁰⁹ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. IX, s.73, 286-288.

Osmanlı cephesini açma niyetiyle Bâbiâli üzerinde baskı kurmaya çalışıyordu.⁵¹⁰ Rusya ise Napolyon tehlikesi belirinceye kadar Bâbiâli'den kabul olunamayacak taleplerde bulunmasına rağmen⁵¹¹ Napolyon'un Rusya seferi hazırlıklarına açıkça başlamasıyla barış görüşmelerini bir an önce neticelendirmek üzere harekete geçti ve Osmanlı imparatorluğu ile Rusya arasında 16 Mayıs 1812⁵¹² tarihli Bükreş Antlaşması imzalanarak uzun soluklu bir savaşa son verildi.⁵¹³

1.3.1. Savaşın Kıbrıs'a Etkileri

Bâbiâli'nin Rusya'nın hazırlıksız saldırısına karşı 1806 yılı sonunda yaptığı savaş ilanından kısa bir süre sonra adadaki Rus konsolosu Peristiani, Larnaka limanında demirli bulunan iki Rus ticaret gemisinin adadan bir an önce ayrılmasını sağlayarak⁵¹⁴ savaşın Kıbrıs'ta şiddetle hissedileceğinin işaretini vermişti.

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Rusya'nın Osmanlı imparatorluğu dâhilindeki Ortodoks reâyânın hamiliğini aldığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu dönemlerde Kıbrıs Fransız konsolosu gerek piskoposların, gerekse saray tercümanının görevlerini kötüye kullandıklarını söyleyerek yetkilerinin kısıtlanması için sık sık girişimlerde bulunmaktaydı. Gazioğlu'na göre; 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı süresince Kıbrıs Rum Ortodoks kilisesi Rusların yanında yer almış ve adadaki yönetimin aksamaması için girişimlerde bulunmuştu.⁵¹⁵ Aynı görüşü Hill de savunmaktadır. Hill'e göre, 1806-1812 Rus-Türk savaşı boyunca Kıbrıs piskoposlarının Fransa'ya karşı olan düşmanlığı açık bir biçimde ortaya çıkmıştı. Rus konsolosu ve Rusya himayesinde bulunan herkes Bâbiâlinin emirlerinin yerine gelmemesi için gayret göstermiştir. Kitium piskoposu, Rus konsolosu Peristiani'nin konağına giderek Rus elçisi ile alakalı olan yazışmaları getirmekteydi.⁵¹⁶

Kıbrıs adasının Akdeniz'de stratejik bir konumda bulunmasından dolayı ülkenin genel seyrini etkileyecek siyasî gelişmeler konusunda adadaki görevlilerin devamlı surette bilgilendirilmesi uygulaması sürdürüldü. Örneğin, Mısır'ın işgalinden sonra Fransa'nın Avrupa'da giriştiği koaliyon savaşlarında İngiltere ile savaş halinde olmasından ötürü Osmanlı imparatorluğu bu iki devlet ile dost olduğundan aralarında meydana gelen savaşta tarafsız kalınacağı ve her iki devletin tüccar gemilerine karşı ne tür muamele yapılacağı Kıbrıs'taki görevlilere ayrıntılı biçimde açıklandı.⁵¹⁷

⁵¹⁰ BOA., HAT-284/17070 (H. 28 Safer 1227/M. 13 Mart 1812); Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., c. IX, s.170.

⁵¹¹ Rusya'nın teklifleri devlet erkânı arasında görüşüldüğünde ağır tekliflerin kesinlikle reddi kararı alınmıştı. Bkz. BOA., HAT-251/14226 (H. 23 Safer 1227/M. 8 Mart 1812); Jorga, a.g.e., c. V, s.177.

⁵¹² Jorga, Bükreş Antlaşmasının tarihini 28 Mayıs 1812 olarak vermektedir. Bkz. Jorga, a.g.e., c. V, s.177.

⁵¹³ Karal, *Osmanlı Tarihi...*, s.100; Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., c. X, s.22-23.

⁵¹⁴ Hill, a.g.e., Vol. IV, s.114.

⁵¹⁵ Gazioğlu, a.g.e., s.327.

⁵¹⁶ Hill, a.g.e., Vol. IV, s.114.

⁵¹⁷ KŞS., 24, s.49, hük.1 (H. Evâsıt-ı Şevval 1218/M. 17 Ocak 1805).

Bu uygulama Rusya'nın savaş ilanı olmaksızın Osmanlı topraklarına girmesi üzerine başlayan 1806-1812 savaşında da görülmektedir. 26 Aralık 1806 (Evâsıt-ı Şevval 1221) tarihli Kıbrıs naibleri, muhassıl ve diğer görevlilere hitaben yazılan fermanda, savaşa başlandığı hakkında malumat verildi. Fermanda açıklandığına göre, Osmanlı imparatorluğu ile Rusya devleti arasında herhangi bir sorun yok iken ve dostluğa aykırı bir hareket olmamasına dikkat edilirken Rusya devletinin sınırda yaptığı hazırlıklar sorulduğunda bunların Devlet-i Aliyye'ye karşı olmadığını söylemelerine rağmen Rusya, “*bi-gayr-ı hakk baġteten nakz-ı ahd ve î'lân-ı harb*” ile Hotin, Bender kaleleriyle Boġdan'ı zapt ve istila ederek savaşa başlamıştı. Bunun üzerine ileri gelen devlet adamları arasında yapılan müzakerelerde Rusya'ya karşı sefere çıkılması kararı alınmış ve Şeyhülislâmdan fetva alınmak suretiyle harp ilan edilmişti.⁵¹⁸

Gelenek olduğu üzere harp ilanı ile beraber İstanbul'da bulunan Rusya elçisi ülkeden çıkarıldı. Öte yandan Rusların Akdeniz'de birtakım donanmaları bulunduğundan bütün Akdeniz sahilinin özellikle de Kıbrıs adasının düşman saldırılarından korunması ve bir Rus gemisi görüldüğünde derhal karşı koyulması uyarısı yapıldı.⁵¹⁹

Bâbiâli, Rusya'ya harp ilanı ile sefere çıkılacağından 9 Şubat 1807 (1 Zilhicce 1221) tarihinde İstanbul'da olması planlanan orduya ülkenin her tarafından asker tertibine başlamıştı. Bu konuda ülke genelinde olduğu gibi Kıbrıs adasından da asker talep olundu. Başmuhasebe kayıtlarına dayanılarak gönderilen bir deftere göre, Kıbrıs adasından 200 kalyoncu neferi tertip ve tanzim olunması icap ediyordu. Kalyonculardan gemicilik fenninde uzman 4 nefer ağalarına 50'şer, 4 nefer alemdarlarına 28,5'er, geriye kalan 192 neferin her birine 23'er kuruş iki kıst mevacibleri için gönderilen toplam 4.730 kuruşun taksim edilip eksiksiz biçimde 9 Şubat 1807 tarihinde İstanbul'da olması gerekiyordu.⁵²⁰ Ancak Kıbrıs'tan istenilen 200 kalyoncu neferi adada yaşanan sıkıntılar nedeniyle bir türlü hazırlanamadı. Bunun üzerine, 11 Şubat 1808 (13 Zilhicce 1222) tarihinde 200 kalyoncu neferatı için tahsis edilen 4.730 kuruşun daha önceki emirlerde belirtildiği üzere dağıtımının yapılarak askerlerin bir an önce gönderilmesi tenbihen emrolundu.⁵²¹

Savaş halinde olunmasına rağmen Rus tüccarlarına ve gemilerine herhangi bir tecavüzde bulunulmaması gerektiği diğer bir husustu. Ancak kısa bir süre sonra İstanbul'da alınan karar

⁵¹⁸ KŞS., 26, s.24, hük.1. İstanbul'da bulunan Rus elçisi ülkeden çıkarıldığında Rusya yanında yer alan İngiltere'nin İstanbul elçisi de İstanbul'dan ayrılmak istediğinde Bâbiâli bu harekete onay vermemiştir. Bkz. **BOA., HAT-226/12573** (H. Evâsıt-ı Şevval 1221/M. 17 Ocak 1805).

⁵¹⁹ İstanbul'da bulunan Rus elçisi ülkeden çıkarıldığında Rusya yanında yer alan İngiltere'nin İstanbul elçisi de İstanbul'dan ayrılmak istediğinde Bâbiâli bu harekete onay vermemiştir. Bkz. **BOA., HAT-226/12573** (H. Evâsıt-ı Şevval 1221/M. 17 Ocak 1805).

⁵²⁰ KŞS., 26, s.17, hük.1 (H. 14 Şevval 1221/M. 25 Aralık 1806); KŞS., 26, s.17, hük.2 (H. 21 Şevval 1221/M. 1 Ocak 1807).

⁵²¹ KŞS., 26, s.72, hük.1 (13 Zilhicce 1222/M. 11 Şubat 1808).

gereği, Rus elçilik ve konsolosluk çalışanlarının uzaklaştırılmaları için kendilerine 26 Aralık 1806 (15 Şevval 1221) tarihinden itibaren 20 gün mühlet verildiğinden Kıbrıs'ta da konsolosluk çalışanlarının adayı terk etmeleri gerekiyordu.⁵²² Nitekim aslen Osmanlı tebaası olmasına rağmen “*patenta*” olarak Rus himayesine girenlerin de ellerindeki belgeleri alınarak hükümsüz kılındı. Kıbrıs'ta savaş süresince Rus tüccar gemilerine menfi bir saldırı gerçekleşmezken tedbir olarak, dümenleri alınarak kontrol altında tutuldu ve içlerindeki mevcut eşyalar sayılıp merkeze bilgi verildi.⁵²³

Savaş başladıktan sonra 11 Mart 1807 (1 Muharrem 1222) tarihi itibarıyla Seyyit Hasan Ağa Kıbrıs muhafızı ve muhassılı olarak atandı. Hasan Ağa, adadaki görevlilere hitaben gönderdiği buyuruldusunda, görevine başlayıncaya kadar yeğenini mütesellim atadığını ve adadaki görevlilerin atanmış mütesellim ile ortak hareket ederek olası Rus bir saldırılarına karşı tedbirli olmalarını bildirdi.⁵²⁴ Hasan Ağa bizzat Kıbrıs'a geçtikten sonra merkeze gönderdiği bir tahriratında, yaşanan savaş dolayısıyla masrafların artmasına istinaden Kıbrıs esham faizleri taksitlerinin aksayabileceği uyarısını ifade etmişti.⁵²⁵

Açıklandığı üzere Fransa'nın İngiltere ve Rusya ile savaş halinde olduğu bir ortamda Rus savaş cephesinin genişletilerek Osmanlı imparatorluğu ile savaşa girmesi İngiltere'nin Osmanlı'ya karşı Rusya'ya destek vermesi ve bir deniz filosunu İstanbul önlerine göndermesi sonucunu doğurmuştu. Bu gelişme dolayısıyla Kıbrıs'a gönderilen hükümde, “[...] *Der-alıyyem*'de mukîm İngiltere elçisi resmen bir kıt'a takrîr takdîmiyle kabûl olunmayacak ba'zı tekâlîfe ictirâ ve Boğaz hizâsında olan donanmasına dâir bir kıt'a yol emri istid'â edip henüz cevâbı verilmeden elçi-i mûmâ-ileyh leylen *Der'alıyyemde* bulunan İngiltere beğlik firkateynine sîvâr olarak firâr etmiş olduğundan İngilterelinin bu tavır ve hâllerine göre Moskovlu ile ittifâkları cihetiyle onlara muvâfakat ve Devlet-i Aliyyeme i'lân-ı harb edecekleri sûret-i hâlden münfehim oluyor binâ'enaleyh sevâhil ve cezâyirde resm-i tabassur ve intibâha evvelkiden birkaç kat ziyâde i'tinâ ve dikkat olunmak ve be-tahsîs Kıbrıs cezîresinin muhâfaza ve muhâresesi ferâiz-i hâliyeden idüğü vâzihâtdan olmakdan nâşî [...]”⁵²⁶ denilerek Kıbrıs adasının muhafazasında alınan tedbirlerin artırılması emredildi.

İngiltere ile de bir savaş durumunun belirmesiyle birlikte Kıbrıs'ta bulunan Ruslardan sonra İngilizler de aynı şekilde kontrol altına alındılar. Bu kapsamda Tuzla'da bulunan

⁵²² KŞS., 26, s.14, hük.2 (H. 20 Şevval 1221/M. 31 Aralık 1806).

⁵²³ KŞS., 26, s.24, hük.2 (H. Evâhir-i Şevval 1221/M. 9 Ocak 1807).

⁵²⁴ “[...] yeğenimiz izzetlü ağa zîde kadruhu mütesellim nasb ve ta'yîn kılındığı ma'lûmlarınız olup [...] *Bahr-i Sefîd*'de geşt ve güzâr eden sefâyin-i mersûmdan bir gûne rahne ve hasâr olmaması için etrâfda vâki' kilâ' dizdârları ve umûr-ı muhâfazada kıyâm üzre olan neferâtına tenbîh ve te'kid ve lâzime-i ihtiyâta ri'âyet birrle mütebâhirâne hareket ve bâdî-i asâyiş-i fukarâ olur hâlâta gayret ve izhâr-ı hamıyyet ve husûsât-ı sâirede dahi mûmâileyhe mu'âvenet ve müzâheret olunarak tefrîş ve tezyînine mezîd-i i'tinâ ve dikkat olunarak dîde-güşâ-yı istisvâb ve ihtimâm-ı tâm eyleyesiz [...]” KŞS., 26, s.18, hük.1 (H. 21 Zilkade 1221/M. 30 Ocak 1807).

⁵²⁵ BOA., C.ML-533/21855(H. 26 Şaban 1222/M. 29 Ekim 1807).

⁵²⁶ KŞS., 26, s.26 hük.3 (H. Safer 1222/M. Nisan/Mayıs 1807).

İngiltere konsolos vekili Antonio Vondiziano'nun konağında yapılan aramalarda 72 adet ev eşyası dışında herhangi bir şey bulunamadı.⁵²⁷

Rusya ile savaşın sürdüğü bir esnada İngiltere ile de bir harbin gündeme gelmesi Kıbrıs muhafazasında olan görevlilerin daha fazla dikkat ve itina göstermelerini gerektiriyordu. Kıbrıs muhafızlığına atanan Hasan Efendi Kıbrıs'a kendi 100 kişilik kapu halkı yanında 200 sekban götürmüştü. Bundan başka Kayseri Ortası⁵²⁸ Karaman valisi idaresinde, Teke Sancağı Mütesellimi Elhac Mehmed Ağa'nın hazırladığı bin nefer asker kardeşi maiyetinde Kıbrıs'a gönderildi⁵²⁹ ve yapılacak silah ve mühimmat takviyelerinin hızlandırılması için Sayda Valisi Süleyman Paşa görevli kılındı.⁵³⁰ Savaşın ilerleyen dönemlerinde İçil, Adana, Alaiye ve Tarsus sancaklarından da asker takviyesi sağlandı.⁵³¹

Savaşın ilk başladığı andan itibaren Akdeniz'deki önemine binaen Kıbrıs adasının muhafazası çalışmalarına gayret edilmekteydi. Bu doğrultuda adada bulunan kalelere silah ve cephane takviyesi aksatılmadı. 18 Haziran 1807 (11 Rabiülahir 1222) tarihinde Alaiye'den gönderilen çeşitli miktarlardaki tüfek, fişek, barut ve 5 bin kıyye külçe kurşundan sağ teslim alınan 4.550 kurşun kalelere dağıtılmıştı.⁵³²

Savaş başladıktan kısa bir süre sonra ordu ihtiyacı için Kıbrıs'tan çeşitli erzak ürünleri talep edilmeye başlandı. Bu kapsamda damızlık ve sağmal olmamak şartıyla koyunun erkekleri 70, kısırı 60, tokluları 40, keçinin erkeği 50 ve cebişi 40 paradan olmak üzere ücretleri nakden verilerek Kıbrıs kazalarından 2 bin ağnam satın alındı.⁵³³

Muhafaza için gelen askerlerin masrafları Mısır istilası döneminde olduğu üzere Kıbrıs ahalisi tarafından karşılandı. Askerlerin adaya geliş gününden itibaren çifti 160 dirhem olmak üzere mevcuduna göre birer çift ekmek ve 80'er dirhem et, süvari askerlere de yarımşar ölçek arpa verildi.⁵³⁴

⁵²⁷ KŞS., 26, s.27, hük.2 (H. 15 Safer 1222/M. 24 Nisan 1807).

⁵²⁸ "Orta" terimi Nizam-ı Cedid ordusu kışlalarına verilen isimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sipahi Çataltepe, **19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedid Ordusu**, Göçebe Yay., İstanbul, 1997.

⁵²⁹ Teke Sancağı Mütesellimi Elhâc Mehmed Ağa, Kıbrıs'ın muhafazası için bin nefer asker tertip etmesine dair verilen emir doğrultusunda 265 askeri gönderdikten sonra kalan ve 88.200 kuruş masrafları bulunan 750 neferi, emrindeki askerlerin çoğunun yine savaşta bulunmaları dolayısıyla affını istemiş ve bu talep kabul olunmuştur. Bkz. **BOA., C.AS-353/14629** (H. 23 Şevval 1222/M. 24 Aralık 1807); **BOA., C.AS-392/16167** (H. 29 Cemaziyelâhir 1223/M. 22 Ağustos 1808).

⁵³⁰ KŞS., 26, s.26, hük.3 (H. Evâhir-i Safer 1222/M. 8 Mayıs 1807).

⁵³¹ KŞS., 26, s.91, hük.2 (H. 11 Rebiülâhir 1223/M. 6 Haziran 1808).

⁵³² KŞS., 26, s.62, hük.1.

⁵³³ KŞS., 26, s.33, hük.2 (H. 20 Rebiülevvel 1222/M. 28 Mayıs 1807).

⁵³⁴ KŞS., 26, s.63, hük.1 (H. 8 Zilhicce 1221/M. 17 Ocak 1807). KŞS., 26, s.91, hük.2 (H. 11 Rebiülâhir 1223/M. 6 Haziran 1808) "[...] Teke sancağından ve gerek İçil ve Adana ve Tarsus ve Ala'ıye sancaklarından vürüd edecek askerinin ber-mûcib-i kâ'ide-i mürîyye mevcûdlarına göre beher neferine yüz altmışar dirhem olarak bir çift nân-ı azîz ve seksener dirhem güşt ve süvârisine birer nîm şa'ır ta'yînâtı mukaddemâ sâdır olan emr-i âlîşânım mûcibince cezîre-i mezkûre muhâfazasında olduklarıncâ cezîre-i mezkûr tarafından tedârik ve itâ olunmakta [...]"

Osmanlı-Rus savaşının devam ettiği esnada Osmanlı merkezinde meydana gelen Kabakçı Mustafa isyanı, III. Selim'in tahttan indirilmesi, yerine IV. Mustafa'nın geçmesi ve Nizam-ı Cedid hareketinin lağvı, savaşın seyrini etkileyeceği şüphesizdi. 7 Haziran 1807 (Evâhir-i Rebiülevvel 1222) tarihinde Kıbrıs Muhassılı Hasan Ağa'ya yollanan bir fermanda taht değişikliğine ve Nizam-ı Cedid teşkilatının kaldırıldığına dair bilgi verildi. Fermanda Nizam-ı Cedid ortalarından olup muhafaza amacıyla Kıbrıs'ta görevli askerlerin, adanın muhafazasına binaen geri gönderilmeyerek ve Nizam-ı Cedid teşkilatından olduklarına bakılmayarak eskiden hangi ocağa bağlı iseler o şekilde işlem görmeleri gerektiği uyarısı yapılmaktaydı.⁵³⁵ Fakat ilk başta bazı belirsizlikler yaşanmış ve kaldırılan Nizam-ı Cedid teşkilatına bağlı Konya, Aksaray ve Niğde ortalarının Kıbrıs'tan ayrılması söz konusu oldu. Nitekim Kayseri'den gelen Nizam-ı Cedid ortası askerlerinin Tuzla'da bıraktıkları silahlar ve cephane Limason, Baf, Magosa ve Girne kalelerine dağıtıldı.⁵³⁶ Bu yöndeki bilgilerin merkeze ulaşmasıyla, kendilerinin bundan sonra Nizam-ı Cedid askeri değil, geldikleri bölgelerin eyalet askeri sayıldıkları açıklanarak vazifelerine devam etmeleri emredildi.⁵³⁷

Osmanlı imparatorluğu ile Rusya arasında süren savaşa Fransa'nın arabuluculuğu ile dokuz ay müddetle ateşkes ilan edildiğinde ilgili devlet görevlilerine bildirilmesi kararı alınmıştı.⁵³⁸ Bu doğrultuda Kıbrıs görevlilerine yollanan bir hükümlerle Rusya ile süren savaşa dokuz ay geçerli olacak bir mütarekeyle ara verildiği duyuruldu. Hükümde, 25 Ağustos 1807 (20 Cemaziyelâhir 1222) günü itibariyle yapılan mütareke gereği Rusya'nın istila ettiği yerleri boşaltmaya başladığı, Akdeniz taraflarında bir Rus gemisi ile karşılaşıldığında muharebe edilmeyip güvenlik önlemleri alınmak suretiyle dostane davranılması istendi.⁵³⁹ Ancak tahsis edilen dokuz aylık sürenin dolmasına rağmen henüz bir barış antlaşmasının ortaya çıkmaması nedeniyle, Karaman⁵⁴⁰, Akşehir⁵⁴¹, Niğde⁵⁴² ve Aksaray⁵⁴³ tarafından Kıbrıs'a gönderilen askerler 1808 Bahar mevsiminde savaşın yeniden başlayabileceği endişesiyle Edirne'de bulunan orduya sevk edildi.

Kıbrıs'taki eyalet askerleri savaşın yeniden çıkma olasılığı göz önünde bulundurularak Edirne'deki orduya gönderilmekle beraber ülkenin diğer önemli mevkilerinde olduğu üzere

⁵³⁵ “[...]cülûs-ı hümayûn-ı meymenet-makrûnum vâki' olub Nizâm-ı Cedîd askeri küllîyen kaldırılmış olduğuna binâ'en sen ki muhassıl-ı mûmâileyhsin cezîre-i mezkûrede emr-i muhâfazada olan Kayseriye Ortası'nın dahî Nizâm-ı Cedîd askeri lafzı olmayarak asâkir-i merkûme mukaddemâ Yeniçeri ve topcu veyâhûd cebeci ve'l-hâsil her kangî ocakdan ve dirlikden iseler yine kadîm dirlikleriyle öylece hidemât-ı muhâfazada kıyâm ve bir neferinin mahall-i âhare dağılmayub Nizâm-ı Cedîdden mukaddem olan dirlikleri kangisi ise yine ol dirlik üzere emr-i muhâfazada ikâmet eylemeleri husûsuna irâde-i aliyem ta'alluk etmekle [...]” KŞS., 26, s.63, hük.2.

⁵³⁶ KŞS., 26, s.62, hük.1 (H. 1 Cemaziyelâhir 1222/M. 7 Temmuz 1807).

⁵³⁷ KŞS., 26, s.35, hük.1 (H. Evâsıt-ı Cemaziyelâhir 1222/M. 20 Ağustos 1807).

⁵³⁸ Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., c. VIII, s.226.

⁵³⁹ KŞS., 26, s.37, hük.3 (H. 13 Şaban 1222/M. 16 Ekim 1807).

⁵⁴⁰ KŞS., 26, s.68, hük.3 (H. Evâil-i Zilhicce 1222/M. 30 Ocak 1808).

⁵⁴¹ KŞS., 26, s.68, hük.4 (H. Evâhir-i Zilkade 1222/M. 29 Ocak 1808).

⁵⁴² KŞS., 26, s.69, hük.1 (H. Evâhir-i Zilkade 1222/M. 29 Ocak 1808).

⁵⁴³ KŞS., 26, s.70, hük.2 (H. Evâhir-i Zilkade 1222/M. 29 Ocak 1808).

Kıbrıs'ta da bazı muhafaza ve takviye önlemleri göz ardı edilmedi. Savaş olasılığı sebebiyle adanın etrafında gemiler dolaştırılarak sahiller sıkı kontrol altında tutuldular.⁵⁴⁴

Adanın muhafazası için Bahr-i Sefid Boğazı Seraskeri Hakkı Paşa'nın talebi üzerine Cephane-i Âmire'den Kıbrıs kalelerine 250 kantar barut⁵⁴⁵, birer ve üçer çaplarında 750'şer adet top güllesi⁵⁴⁶ gönderildi. Ayrıca Adana sancağında mevcut zeamet, timar ve eşkinci askerlerinin alaybeyleri emri altında Kıbrıs'a geçirildi.⁵⁴⁷

Rusya ile barış görüşmelerinin devam ettiği esnada savaşın her an yeniden alevlenebileceği endişesiyle adanın muhafazasına büyük önem verilmekteydi. Yeni Muhassıl Mehmet Emin Efendi'ye Kıbrıs muhafızlığının öteden beri muhassıl bulunanlara tevcih olunageldiği belirtilerek kendisinin de Kıbrıs'ta bulunan bütün zeamet, timar ve eşkinci askerleri emri altına toplayıp, Rusya devleti ile barış görüşmelerinin devam etmesine bakılmayarak adanın muhafaza olunması uyarısı yapıldı.⁵⁴⁸

1809 Bahar mevsiminde savaşın yeniden başlamasıyla, bir taraftan görevlilere muhafazada dikkatli olmaları uyarısı yapılırken, diğer taraftan ordunun erzak ihtiyacı yeniden ortaya çıktığından Kıbrıs'tan ordu ihtiyacı için 10 bin kantar peksimet talep edilerek Muhassıl Mehmet Emin Efendi hesabından mahsup edilmesi kararlaştırıldı.⁵⁴⁹ Ayrıca Kıbrıs'tan altışar bin kile buğday ve arpa istendi. Fakat Kıbrıs halkı hasat döneminde yağın şiddetli yağmurdan dolayı arpa mahsulünün bozulmasını göstererek 6 bin kile arpa tertibinden aflarını rica etmek zorunda kaldı.⁵⁵⁰

Savaş süresince Kıbrıs adasından bu şekilde talepler konu olurken 1811 yılında Avrupa'da siyasî ortamın tekrar değişmesiyle Fransa'nın Rusya'ya karşı bir sefer düşüncesine karşılık iki cepheli bir savaşa girmek istemeyen Rusya, Osmanlı imparatorluğu ile barış görüşmelerine tekrar başlamış ve 16 Mayıs 1812 tarihli Bükreş Anlaşmasının imzalanmasıyla altı yıl süren Osmanlı-Rus savaşı son bulmuştu. Osmanlı Rus ilişkilerinin savaştan önceki seyrine dönmesinden sonra 2 Nisan 1813 (Evâhir-i Rebiülevvel 1228) tarihinde Kıbrıs'taki görevlilere hitaben gönderilen fermanla, daha önceki hükümlerde Rusya ile yaşanan savaşa son verildiği hatırlatılarak 1783 (1197) yılında Rusya ile yapılmış olan ticaret antlaşması

⁵⁴⁴ “[...] *kâffe-i sevâhil-i cezâyirin ve bâ-husûs Kıbrıs Cezîresi ve kilâ’ ve enhâsının dahi istihsâl-i esbâb-ı muhâfaza ve takviyesi mertebe-i vücûbda idüğü bedihî ve bâhir olmağla [...]*” **KSS.**, 26, s.83, hük.2 (H. Evâhir-i Zilkade 1222/M. 29 Ocak 1808).

⁵⁴⁵ **KSS.**, 26, s.105, hük.1 (H. 7 Rebiülevvel 1223/M. 3 Mayıs 1808).

⁵⁴⁶ **KSS.**, 26, s.106, hük.1 (H. 2 Rebiülâhîr 1223/M. 28 Mayıs 1808).

⁵⁴⁷ **KSS.**, 26, s.114, hük.4 (H. Evâhir-i Safer 1223/M. 26 Nisan 1808). Ancak Kıbrıs muhafazasına görevlendirilen bu askerler Kıbrıs'a ancak 1809 yılı bahar mevsiminde geçebilmişti. **BOA.**, **C.AS-876/37571** (H. 1 Rebiülevvel 1224/M. 16 Nisan 1809).

⁵⁴⁸ **KSS.**, 26, s.133, hük.2 (H. Evâil-i Zilkade 1223/M. 19 Aralık 1808). Nitekim 1809 bahar mevsiminde savaş yeniden alevlenecektir.

⁵⁴⁹ **BOA.**, **C.BH-155/7383** (H. 16 Zilhicce 1224/M. 22 Ocak 1810); **BOA.**, **C.BH-132/6391** (H. 25 Zilhicce 1224/M. 31 Ocak 1810).

⁵⁵⁰ Kıbrıs ahali ve reâyasının bu istekleri Padişah tarafından uygun bulunmuştu. Bkz. **BOA.**, **HAT-299/17729**.

fesholunmadığından yaşanan savaşa binaen antlaşmaya aykırı hareketler duyulduğu ve bunun yanlış olduğu hatırlatılarak ticaret antlaşmasına aykırı işlem yapılmaması uyarısında bulunuldu.⁵⁵¹ Böylece Osmanlı Rus ilişkileri savaş öncesi seyrine dönerken merkezden verilen bilgiler doğrultusunda Kıbrıs adasında da Rus tebaasından olan konsolos ve tüccarlara ilişkin uygulamalar eski haline döndü.

1.4. Yunan İsyanı

Kıbrıs Türk tarihi içerisinde en tartışmalı konuların başında hiç şüphesiz 1821 Yunan isyanının Kıbrıs'ta meydana gelen yansımaları gelmektedir. Günümüzde Kıbrıs'ta yaşanan siyasî ve toplumsal sorunun temelinde, bu isyan sonucunda kurulması tasarlanan devlete Kıbrıs'ı dâhil etme çabası yatmaktadır. Bu amaç gerçekleştirilememişse de Yunanistan bağımsız bir devlet haline geldikten sonra bu fikri daima muhafaza etmiştir. Yunanistan'ın iki toplumlu bir adayı kendine ilhak etme çabası, Kıbrıs'ın Osmanlı yönetiminden İngiliz yönetimine geçmesinden itibaren var olan siyasî sorunu toplumsal bölünmeye ve mücadeleye dönüştürmüştür. Kıbrıs'ta Türk ve Rum toplumları arasında XX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde zirve noktasına ulaşan kaos ortamı, 1974 barış harekâtıyla durulmuş gözükmemektedir. Fakat fikrî alt yapısı XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başlarında atılıp, 1821 Yunan isyanı ile uygulamaya konulan Helenizm, günümüzde Kıbrıs adasında yaşanan sorunun temel kaynağı şeklinde varlığını sürdürmektedir.

Kıbrıs meselesinin siyasî ve toplumsal temelinin 1821 Yunan isyanı zamanında atılmış olmasına rağmen, bu isyanın Kıbrıs'a tesirleri yeterince incelenmediğinden henüz açıklığa kavuşmuş değildir. Hill, Yunanlı tarihçilerin bu konuya yeterince ilgi göstermemelerini, Kıbrıs'ın "*Yunan Bağımsızlık Savaşı*"nda birkaç gönüllü ve bir miktar üyelik aidatı dışında önemli katkı sağlayamamış olmasına bağlamaktadır.⁵⁵² Yazılmış birkaç eser ise arşiv belgelerinin aydınlattığı alandan ziyade yanlı yorum ve değerlendirmelerden ibarettir. Yunanlı ve bazı Batılı araştırmacıların bu olaya bakışları önyargılı ve taraflıdır. Keza Yunanlı araştırmacılar, Yunan ihtilalini "*Yunan Bağımsızlık Savaşı*" olarak değerlendirmektedirler.

Osmanlı yönetimine karşı başlayan Yunan ihtilali, uluslararası kamuoyu tarafından büyük destek görmüş ve bundan sonra yazılan tarih kitaplarında "*Yunan Bağımsızlık Savaşı*" hüviyetinde kaleme alınmıştır. Ancak Osmanlı imparatorluğu açısından belgelere yansıdığı üzere "*Rum milleti beyninde vâki' olan fesâd*" biçiminde görülmekteydi. Bu çalışmada isyan hareketinin Kıbrıs adasını nasıl ve ne yönlerden etkilediği ayrıntılarıyla irdelenmektedir. Ancak öncelikle 1821 yılında başlayan Yunan ihtilalinin ana halleriyle ele alınması Kıbrıs'ta yaşanan olayların anlaşılmasında faydalı olacaktır.

⁵⁵¹ KŞS., 28, s.107, hük.2.

⁵⁵² Hill, a.g.e., Vol. IV, s.122-123.

Çok çeşitli unsurları barındıran Osmanlı imparatorluğunun geniş toprakları üzerinde yaşayan en ayrıcalıklı milletlerden biri Yunanlılardı. İmparatorluğun hemen her tarafına yayılmış bulunan Rumlar, yoğun biçimde, Mora, Teselya ve Ege adalarında iskân olmuşlardı. Öte yandan Ortaçağlardan beri birliktelikten yoksundular ve aralarındaki ortaklık, dil ve Ortodoks kilisesi sayesinde sağlanıyordu. II. Mehmet döneminden itibaren diğer Hristiyan tebaaya nazaran özel bir mevki kazanan Rumlar, Osmanlı iktisadî hayatında mültezimlik, tüccarlık ve armatörlük gibi büyük gelir getiren işlerde yoğunlaşmışlardı.⁵⁵³ Rumlar ayrıca İslâm dinine geçmeden Osmanlı bürokrasisinin yüksek kademelerinde görev alabilme olanağına da sahip bulunuyorlardı.⁵⁵⁴

Rumların Osmanlı imparatorluğu dâhilinde elde ettikleri haklar arasında eğitim sahası önemli bir yer tutmaktaydı. Zengin Rum aydın ve tacirlerin maddî yardımları ile Rum gençleri Paris, Viyana, Padua, Pisa gibi Avrupa'nın ünlü üniversitelerinde tahsil almaktaydı. Dolayısıyla aydınlanma çağıının bilgi birikimini yakından takip etmekte ve Fransız ihtilalinin milliyetçilik anlayışıyla sıcak temas halinde antik Helen medeniyetini öğrenmekteydiler.⁵⁵⁵

Öte yandan İhtilal Fransası, 17 Ekim 1797 tarihinde Avusturya ile imzaladığı Campo Formio antlaşması neticesinde Venedik cumhuriyeti egemenliğinde bulunan Yedi Ada'ya sahip olarak doğrudan Osmanlı imparatorluğuyla komşu olmuştu; böylece Yunanlılar Fransız ihtilali fikirleriyle doğrudan tanışır hale gelmişlerdi.⁵⁵⁶ Bu gelişmeler ve Aydınlanma çağı düşünürlerinin eserlerinden yapılan tercümelerin artmasıyla Yunanlılar arasında Osmanlı egemenliğinden kopma düşüncesi olgunlaştı.⁵⁵⁷

Rumlar XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başlarında ellerindeki ticaret sermayesini büyük ölçüde gemiciliğe yatırmış olup, kayda değer bir ticaret filosuna sahiptiler. Bu sayede çeşitli Akdeniz ve Karadeniz kentleri ile Amerika kıtasında koloniler teşkil etmişler, buralarla kurdukları bağlantılarla beraber dünyada olup biten gelişmelerden bilgi ve haber alma olanağına da sahip olmuşlardı.⁵⁵⁸ Bununla birlikte Avrupa merkezlerindeki Rum ticaret kolonileri zamanla birer lobi durumuna gelerek güçlü Avrupa devletlerini taraflarına çekme uğraşı içine girdiler. Aynı zamanda antik Helen kültürüne ilgi duyan Byron, Goethe, Victor

⁵⁵³ Bilâl N. Şimşir, **Ege Sorunu-Belgeler**, c. I (1912-1913), TTK. Yay., Ankara, 1976, s.XXXI-XXXV; Coşkun Üçok, "*Osmanlı İmparatorluğu ve Rum-Ortodoks Kilisesi*" **Üçüncü Askerî Tarih Semineri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri**, Ankara 1986, s.191.

⁵⁵⁴ Herkül Millas, **Yunan Ulusunun Doğuşu**, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s.54.

⁵⁵⁵ Richard Clogg, **Modern Yunanistan Tarihi**, (Çev. Dilek Şendil) İletişim Yay., İstanbul, 1997, s.40-46; Dimitris Loules, "*Fransız Devriminin Yunanistan Üzerindeki Etkisi*", (Çev. Selda Kılıç), **A.Ü.DT.CF. Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 26, c. XV, Ankara, 1992, s.294-196; Fatih Tayfur, **Osmanlı Belgeleri Işığında Rum İşyanı ve Buna Karşı Oluşan Tepkiler**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003, s.54-55.

⁵⁵⁶ Loules, *a.g.m.*, s.294; Karal, **Osmanlı Tarihi...**, s.109.

⁵⁵⁷ Millas, *a.g.e.*, s.62-87; Meral Bayrak, **1821 Mora İşyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı**, Anadolu Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 1999, s.36-46.

⁵⁵⁸ Tayfur, *a.g.t.*, s.47-48.

Hugo gibi birçok aydınının etkisiyle Avrupa kamuoyu da Yunan bağımsızlık fikrine sempati duyar hale geldi. Böylece Yunanlılar, bağımsızlık savaşlarını Avrupa devletlerine mal etmek ve onların yardımını sağlamak yolunu tuttular. Bu durum Osmanlı imparatorluğu üzerinde çıkarları olan devletlerin, kamuoylarının baskısıyla Rumların lehine harekete geçmelerine yol açtı.⁵⁵⁹ Nitekim 1814 yılında Rusya'nın Odesa liman kentinde kurulan Filik-i Eterya cemiyetinin çalışmaları doğrultusunda Rumların topyekün ihtilal için bekledikleri fırsat Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın Bâbîâli ile arasının açılmasıyla geldi.⁵⁶⁰

Tepedelenli Ali Paşa, Filik-i Eterya ile Fener Rum Patrikhanesi'nin işbirliğini öğrenip büyük bir isyan için hazırlıklarını engellerken, II. Mahmut'un mühürdarı olan, fakat gerçekte Fener Rum Patrikhanesi'nin bir üyesi gibi çalışan Halet Efendi, Ali Paşa'nın ihbarlarını her defasında yalanlayarak O'nu sarayın gözünden düşürmeyi başardı.⁵⁶¹ Halet Efendi'nin girişimleri sonucunda Ali Paşa azledildi ve akabinde isyana kalkıştı. Dolayısıyla bölgede bulunan kuvvetler Yanya bölgesine sevk edildiğinden Rumlar, hem Tepedelenli'den kurtulmuş oldular hem de ordu başka tarafa yönlendirilmiş olduğundan isyan anının geldiğine hükmederek toplu bir isyan hareketine başladılar.⁵⁶²

İsyan hareketinin lideri Aleksander İpsilanti'nin düşüncesi doğrultusunda ilk hareket Rus yardımını sağlayabilmek için⁵⁶³ 6 Mart 1821 tarihinde⁵⁶⁴ Mora yerine Eflak ve Boğdan'da başlatılmışsa da Eflak ve Boğdan halkının aralarında menfaat birliği bulunmaması ve Rumlar gibi bir isyan hareketine hazır olmamaları nedenleriyle Eflak ve Boğdan isyanı sonuçsuz kaldı. Bunun üzerine Aleksander İpsilanti'nin kardeşi Dimitri İpsilanti ile Prens Kantakuzen'in girişimleri ile bir başka isyan 1821 Mart ayında Mora'da başladı (20 Mart 1821).⁵⁶⁵ Dinî görevliler isyanın yayılmasını üstlendiklerinden isyan millî ve dinî bir karakter olarak gelişme gösterdi. Bunların faaliyetleriyle Nisan ayının ilk haftasında isyan bütün Mora'yı sarmış bulunuyordu.⁵⁶⁶ Ayrıca denizlerde de birer savaş gemisi haline getirilen Rum ticaret tekneleri ile isyan adalara rahatlıkla yayıldı.⁵⁶⁷

⁵⁵⁹ Uçarol, *a.g.e.*, s.137-138.

⁵⁶⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi...*, s.109-110; Hamiyet Sezer, "*Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı (1821-1829)*", *Osmanlı*, c. II, YTY, Ankara, 1999, s.88.

⁵⁶¹ Vehbi Zeki, *Yunan Emperyalizmi ve Türk Ulusu (1821-1974)*, Zaman Basımevi, Lefkoşa, 1974, s.13-14.

⁵⁶² Karal, *Osmanlı Tarihi...*, s.111; Uzun, *a.g.m.*, s.1043-1051.

⁵⁶³ Eflak ve Boğdan'da isyan başlatıldıktan sonra Rusya'nın isyana destek vereceği Aleksander İpsilanti'nin isyanı idare eden Rumlara yazdığı mektuplarda açıkça ifade edilmekteydi. Bkz. Gordon, Thomas Gordon, *History of the Greek Revolution*, Vol. I, William Blackwood, Edinburgh, 1832, s.188.

⁵⁶⁴ Filiz Yaşar, *Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Sakız Adası*, Phonix Yay., 2005, s.25.

⁵⁶⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c. XI, s.146-147; Mübahat S. Kütükoğlu, "*Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları*", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri (Türk Yunan İlişkileri)*, ATASE, Ankara, 1986, s.133.

⁵⁶⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi...*, s.112; Salâhi R. Sonyel, "*Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?*", *Belleten*, c. LXII, S. 233, TTK., Ankara, 1998, s.17 vd.

⁵⁶⁷ Kütükoğlu, *a.g.m.*, s.133 vd.

Bâbîâli isyandan sorumlu gördüğü Patrik V. Grigorios başta olmak üzere birçok papaz ve din görevlisinin idam edilme kararı aldı. Öte yandan isyanın iyice büyümesi üzerine Avrupa usulünde ordusu bulunan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemek zorunda kaldı. M. Ali Paşa, Girit ve Mora valiliklerinin kendisine verilmesine dair talebine olumlu yanıt aldıktan sonra oğlu İbrahim Paşa komutasındaki ordusunu 1824 ilkbaharında Mora'ya gönderdi ve 1827 yılında Rum isyanını bastırmaya muvaffak oldu.⁵⁶⁸

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Yunan isyanına dâhil olması, Rusya ve İngiltere gibi devletlerin siyasî kararsızlıklarını bir kenara bırakarak isyana müdahil olmalarına yol açtı. Nitekim bu devletlerin ortak donanmaları 20 Kasım 1827'de tarihe "*Navarin Vakası*" olarak geçen bir baskınla Mısır ve Osmanlı donanmalarını imha etti.⁵⁶⁹ Bu şekilde üç devletle Osmanlı yönetimi arasında bir savaş hali olmamasına rağmen donanmanın yok edilmesi ciddi diplomatik sorunlara sebebiyet verdi. Yaşanan sorunda Rusya, Osmanlı toprakları üzerindeki kadim emelleri doğrultusunda Osmanlı imparatorluğuna savaş ilan etti. Bir yıldan fazla süren harp Edirne antlaşmasıyla nihayet bulurken, bağımsız bir Yunanistan devletinin kuruluşu için uygun ortam sağlanmış oldu. Nitekim bağımsız Yunanistan devletinin kurulmasına dair Avrupa devletleri arasında 3 Şubat 1830 tarihili protokolün imzalanmasının ardından 24 Nisan 1830'da Osmanlı imparatorluğu da bağımsız bir Yunanistan devletinin kuruluşunu resmen tanıdı.⁵⁷⁰

1.4.1. Kıbrıs Rum Temsilcileri İle Filik-i Eterya Bağlantıları

Rumlar Osmanlı millet sistemi içerisinde en ayrıcalıklı gruplardan birini teşkil etmesine karşın, İmparatorluğun içte ve dışta yaşadığı sıkıntılarla giderek zayıflaması nedeniyle, edindikleri millî benlik bilinci ve Avrupalı devletlerin de teşvikleri sonucunda yakaladıkları ilk fırsatta bağımsızlık için isyan etmekte tereddüt göstermemişlerdir.⁵⁷¹ Bu amaçta kurdukları örgütlerle düşüncelerini fiiliyata geçirmeye çalıştılar. Örgütlenmelerinin başında 1814 yılında Rusya'nın Odesa (Hocabey) liman şehrinde ikisi Rum biri Bulgar olmak üzere üç tüccar tarafından kurulan ve üniformaları tamamen siyah⁵⁷² olan "*Filik-i Eterya Cemiyeti*"⁵⁷³ (Philik-

⁵⁶⁸ Sezer, "*Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı (1821-1829)*", s.90-91.

⁵⁶⁹ Navarin'de 37 Osmanlı, 15 Mısır donanması imha edilmişti. Bkz. Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, c. I, YKY., İstanbul, 1999, s.65.

⁵⁷⁰ Uçarol, **a.g.e.**, s.152-153; Bayrak, **a.g.t.**, s.222-227.

⁵⁷¹ Yorgo Benlisoy, Elçin Macar, **Fener Patrikhanesi**, Ayraç Yay., Ankara, 1996, s.38-39. Aslında 1821 isyanı ilk Rum isyanı sayılmaz. Bu tarihten önce Kıbrıs adasını fethi ve sonrasında İnebahtı mağlubiyetine kadar yaşanan dönem, 1645-1669 tarihleri arasında uzun bir zaman dilimini kapsayan Girit adasının fethi esnasında Mora'nın Manya bölgesindeki karışıklıklar ve 1770-1774 döneminde Osmanlı-Rus harbinde Mora ve Adalar denizindeki kıyılar şeklinde özetlenebilecek bazı Rum isyan hareketleri olduğu da bilinmektedir. Bkz. Tayfur, **a.g.t.**, s.19.

⁵⁷² John Lee Comstock, **History of Greek Revolution, Compiled from Official Documents of the Greek Government**, William W. Reed & Co, New York, 1828, s.148.

⁵⁷³ Cemiyetin ismi daha sonradan Etnik-i Eterya olarak değişmiştir. Bkz. Necla Günay, "*Filik-i Eterya Cemiyeti*", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, c. VI, S. 1, 2005, 263-287.

i Hetairia) gelmekteydi. Bünyesine birçok Rus tüccar ve askeri alan cemiyetin görünürdeki gayesi eğitim ve öğretimi Hristiyan Osmanlı tebaası arasında yaymaktı. Fakat gerçekte İstanbul'da Rum Patriğinin idaresinde eski Bizans imparatorluğunu yeniden tesis etmek ülküsünü benimsemişti.⁵⁷⁴ Böyle bir cemiyetin kurulduğundan Rus çarının bilgisi vardı ve cemiyetin gerçek idaresini de Rus ordusunda tümgeneral rütbesine sahip Aleksander İpsilanti (Alexander Ypsilanti) üzerine almıştı. 1818 yılında sadece İstanbul'da 17 bin üyesi bulunan cemiyet, İzmir, Sakız, Bükreş, Yaş, Yanya gibi belli başlı bölgelerde şubeler açmıştı ve Eflak Beyi Kalimaki ile İstanbul Rum Patriği cemiyetin nüfuzlu üyeler arasındaydı. Bunlardan başka birçok Rum dağlı eşkıya, gemici ve tüccar cemiyetin programını kabul ederek kısa zamanda isyan için çalışmaya başladılar.⁵⁷⁵

Yunan isyanının öncülüğünü yapan Filik-i Eterya Cemiyeti hazırlığı yapılan isyanda Kıbrıs Rumlarının desteğini sağlamak amacıyla 1818 yılından itibaren faaliyetlere başlamıştı.⁵⁷⁶ 6 Temmuz 1818 tarihinde, Anagnostas⁵⁷⁷ tarafından Filiki Eterya üyeliğine alınarak örgütün Mısır ve Kıbrıs havarisi yapılan İngiliz ordusunda görev yapmış eski bir papaz olan Demetrios Hypatros (Ypatros), 1818 Ekimi'nde Başpiskopos Kyprianos'u üye kaydetmek için Kıbrıs'a geldi.⁵⁷⁸ Başpiskopos, Demetrios Hypatros ile görüşmesinde, üyeliği süresince örgüte bağımsızlık mücadelesine maddî ve manevî destek vereceğine dair söz verdi.⁵⁷⁹ Kyprianos, bu sözün yanında Hypatros'a, Kıbrıs'ın Yunanistan'dan çok uzak; fakat Anadolu, Suriye gibi Osmanlı topraklarına yakınlığından dolayı çıkacak bir isyana katılmanın Kıbrıs'ta acımasız cezalandırmalara neden olabileceği şeklindeki çekincelerini de dile getirmişti.⁵⁸⁰ Demetrius Hypatros, daha sonra, 2 Haziran 1820 tarihinde, Kıbrıs Başpiskoposu Kyprianos'a ikinci bir ziyaret daha gerçekleştirdi ve adada birkaç gün kaldı.⁵⁸¹

1 Ekim 1820 tarihinde, Filik-i Eterya Cemiyeti'nin önde gelenleri, Moldova'da İsmailiye bölgesinde isyan için nihaî planı hazırlamak amacıyla toplandıklarında, Kıbrıs'la alakalı olarak, Başpiskopos Kyprianos'un görüşün benimsediler. Buna göre Kıbrıs'ın da mücadelenin içinde yer alması açık biçimde karara bağlandı. Toplantıda alınan kararlar, Aleksander İpsilanti tarafından 8 Ekim 1820 tarihinde yazılan ve örgütün İstanbul önderlerinden Antonios

⁵⁷⁴ **Rum Fetretine Dair Tarih**, Birinci Cüz'ü, 1288, s.8-9.

⁵⁷⁵ Yücel Özkaya, "1821 Yunan (Eflak-Boğdan) İsyanı ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları", **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri (Türk Yunan İlişkileri)**, ATASE, Ankara, 1986, s.114-115. Aleksander İpsilanti, bazı görüşlere göre 1820 Baharına kadar Filik-i Eterya üyesi değildi. Bkz. Gordon, **a.g.e.**, s.87.

⁵⁷⁶ Maier, **a.g.e.**, s.120.

⁵⁷⁷ Anagnostas, Mora'da ayaklanmayı örgütleyen Dimitri İpsilanti'nin dört önemli komutanından biriydi.

⁵⁷⁸ Hill, tasarlanan isyana destek için Kıbrıs'a bir Filik-i Eterya üyesinden önce ilk gelenin bir Nezero tüccarı olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Hill, **a.g.e.**, Vol. VI, s.124.

⁵⁷⁹ Koumoulides, **a.g.e.**, s.41. Alastos, Başpiskopos Kyprianos'un Filik-i Eterya örgütüne üye olup olmadığı konusuna şüphe ile bakmaktadır. Bkz. Alastos, **a.g.e.**, s.288.

⁵⁸⁰ Hill, **a.g.e.**, Vol. VI, s.124.

⁵⁸¹ Koumoulides, **a.g.e.**, s.42; Halil Fikret Alasya, **Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri**, K.K.T.C. Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay., Lefkoşa, 1992, s.12-13.

Pelopidas'a yollanan bir mektupla Başpiskopos Kyprianos'a iletildi. İstanbul'da bulunan Antonios Pelopidas'a yazılan mektupta, kendisine, Mısır ve Kıbrıs'taki destekçiler için gönderilen mektupları ulaştırması ve gittiğinde kendilerini, uzun zamandır hazırlığı yapılan mücadele için teşvik etme görevi verildi.⁵⁸² Pelopidas, aldığı emir üzerine hem mektupları gereken yerlere iletmek, hem de erzak, levazım ve para temin etmek amacıyla Mısır ve Kıbrıs'a giderek görevini yerine getirdi. 1821 başlarında, bazı örgüt mensuplarıyla birlikte Kıbrıs'a gelen ve Başpiskopos tarafından kabul edilen Pelopidas, Başpiskoposluk konağının karşısında bulunan Rum okulunda ağırlandı.⁵⁸³ Kependes'e göre, Pelopidas, Kıbrıs'ta kaldığı sürede, Kyprianos'u ve diğer ileri gelen Rum liderleri örgüte dâhil etmiş ve yapılan bağışlar ile yardımları alarak adadan ayrılmıştı.⁵⁸⁴

Alastos, şüpheli biçimde de olsa, Kıbrıs'a Filik-i Eterya'nın başka gizli ulaklarının da gitmiş olabileceğini ve onların da adadan destek olarak ayrıldıklarını iddia etmekte; bu ulakların çabalarının sonucu olarak bir kısım Kıbrıslıların Yunan ihtilaline fiilî destekte bulduklarını söylemektedir.⁵⁸⁵

Filik-i Eterya'nın kararı doğrultusunda Mora isyanı ile eş zamanlı olarak Ege adalarında da geniş çaplı isyanlar başladı. Kısa süre içerisinde Sakız, Sisam, Kıbrıs, İstanköy gibi adalar ile Ege sahillerinde hareketler başladı.⁵⁸⁶

Belirtildiği üzere Bâbîâli isyana karşı sert bir duruş sergilemiş ve ilk olarak isyanı kıskırttığı suçlamasıyla Ortodoks Rum Patriği ve diğer önde gelen Rum Ortodokslarlar idam olunmuşlardı. Bunların arasında Kıbrıslı Nikomedia Piskoposu Athanasios Karedis de bulunuyordu.⁵⁸⁷

Uzun zamandır hazırlıkları yapılan isyan başladıktan sonra katkıda bulunması umulan Kıbrıs Rumlarının iştirakini sağlamak amacıyla bazı Kıbrıslı Rumlar ile İstanbul ve diğer yerlerdeki Rumlar arasında mektuplaşmalar gerçekleşti. Bu durum Osmanlı yöneticileri tarafından öğrenildiğinden her türlü haberleşme kontrol altında tutuluyordu.⁵⁸⁸ Kıbrıs Muhassılı Mehmet Ağa, Rum lisanı bilen casuslar görevlendirerek Kıbrıslı Rumların İstanbul'da bulunan Rumlarla yaptıkları bazı mektuplaşmaları ele geçirdi.⁵⁸⁹ Bunlardan Bükreş tarafından İstanbul'da Valide Hanı'nda kalan Kıbrıslı Gitanbezi Yorgaki (Georgakis)

⁵⁸² Hill, **a.g.e.**, Vol. VI, s.124; Koumoulides, **a.g.e.**, s.42-43.

⁵⁸³ Koumoulides, **a.g.e.**, s.43.

⁵⁸⁴ Gazioğlu, **a.g.e.**, s.356.

⁵⁸⁵ Alastos, **a.g.e.**, s.288.

⁵⁸⁶ Kütükoğlu, **a.g.m.**, s.133 vd.

⁵⁸⁷ Koumoulides, **a.g.e.**, s.43-44.

⁵⁸⁸ **BOA.**, HAT-837/37750-E; **BOA.**, HAT-837/37750-L; **BOA.**, HAT-837/37750-M.

⁵⁸⁹ **BOA.**, HAT-837/37750-P; **BOA.**, HAT-842/37880.

adlı bir Rum'a gelen ve bu kişiden Başpiskopos'un baş keşişi tarafına gönderilen bazı Rumca mektupları tercümeleriyle birlikte İstanbul'a yolladı.⁵⁹⁰

Başpiskopos Kyprianos'un yeğeni, Theophilos Theseus, 1821 Nisan ayı sonlarında adada isyan düşüncesini yaymak için bazı edebî eserlerle Aleksander İpsilanti'nin temsilcisi ve Filik-i Etery'a'nın bir üyesi olarak Kıbrıs'a geldi. Muhassıl Mehmet Ağa bu edebî eserlere el koydu ve Theseus'un tüm adada aranması için bir emir yayımladı.⁵⁹¹ Kıbrıslı Rum tarihçi Kepiades'e göre, Theophilos Theseus'un Kıbrıs'a gelerek bildiriler dağıtması yöneticilerin kuşkularını arttıran düşüncesizce bir hareketti.⁵⁹²

Aynı şekilde Lefkoşa'ya tâbi Soleas Flasso köyünden Petros Boskos adlı kişi de benzer sebeple tutuklandı. Bu şahıs Filiki Etery'a'nın adadaki üyeleri arasında irtibatı sağlamakla görevliydi. Zira örgütten Başpiskoposa ve ileri gelen Kıbrıslı Rumlardan olan Michael Glykys'e (Mihail Glikis) deri bir kasada mektupları taşıırken yakalandı.⁵⁹³

Yunan ihtilalinde önemli görevler üstlenen amiral Constantios Kanares'in 19 Haziran 1821 tarihinde Kıbrıs'a gelmesi Kıbrıslı Rumları heyecana getirmiş görünmektedir. Amiral Kanares'in yanında Filik-i Etery'a'nın en tanınmış zenginlerinden Nikolas Levrentiou Protosygelou da bulunuyordu. Osmanlı yönetiminin uyarıları karşısında tehlikeye rağmen bazı Kıbrıslı Rumlar üç gemi dolusu koyun, sığır, buğday, arpa vb. erzaklar verirken bazıları da bizzat Amiralin yanında adadan ayrılarak bizzat mücadeleye katıldılar. Savaşın bu ilk dönemlerinde adanın her tarafından genç Kıbrıslılar Yunan ordularında mücadele için adadan ayrıldı.⁵⁹⁴ Tüm bunlar Osmanlı yöneticileri gözünde Kıbrıslı Rumların isyana dâhil olduklarına dair şüpheleri şiddetlendirmekteydi.⁵⁹⁵

1.4.2. Yunan İsyanı Karşısında Osmanlı Yönetiminin Kıbrıs'ta Aldığı Tedbirler

Eflak ve Boğdan'da Aleksander İpsilanti'nin girişimleri ile ilk hareket başladıktan sonra Bâbîâli, Rumların yoğun biçimde iskân olduğu bölgelerde benzer olayların yaşanabileceği endişesi ile derhal güvenlik önlemleri almaya başlamıştı. Bu kapsamda Kıbrıs Muhassılı Mehmet Ağa, gönderilen bir fermanla Rum reâyânın topyekûn isyana kalkıştığı konusunda bilgilendirildi. Öte yandan Kıbrıs'ta çıkabilecek bir ayaklanmaya karşı koyabilecek yeterli askerî güç yoktu ve Kıbrıs'ta süregelen gelişmeler ciddî bir kargaşanın çıkabileceği sinyallerini vermekteydi. Bu nedenle Kıbrıs adasında Rum nüfusun fazlalığı dolayısıyla

⁵⁹⁰ BOA., HAT-837/37750, birinci bend (H. 15 Şevval 1236/M. 16 Temmuz 1821, belgenin tarihi merkezde işlem tarihidir).

⁵⁹¹ Koumoulides, a.g.e., s.45.

⁵⁹² Şahin, Kıbrıs Başpiskoposluğu..., s.129.

⁵⁹³ Koumoulides, a.g.e., s.46; Purcell, a.g.e., s.192.

⁵⁹⁴ Koumoulides, a.g.e., s.52; Purcell, a.g.e., s.192.

⁵⁹⁵ Yunan arşiv kaynaklarına göre, sadece Atina'da Acropoli kuşatmasına 132 Kıbrıslı Rum bizzat katılmıştı. Bkz. Zeno G. Rossides, *The Island of Cyprus and Union with the Greece*, Anagnnisis Printing, Nicosia, 1953, s.7.

oluşabilecek bir karışıklığa önlem olarak Sayda ve Trablusşam Valisi Abdullah Paşa'ya 3-4 bin askeri Kıbrıs'a geçirmesi gerektiği bildirildi. Aynı zamanada adada reâyânın elinde bulunan silahların sessizce toplanarak her an teyakkuz halinde bulunulması uyarısı yapıldı.⁵⁹⁶

Sayda Valisi Abdullah Paşa aldığı emir üzerine hazırladığı 4 bin asker ve mühimmatı 3 Mayıs'tan⁵⁹⁷ itibaren peyderpey Kıbrıs'a sevketti.⁵⁹⁸ Sayda'dan gelen asker ve mühimmatları adaya dağıtan Muhassıl Mehmet Ağa, adanın güvenliği açısından kalelere konmak üzere merkezden barut ve silah talep etti. Ancak Akdeniz yolunun güvenli olmaması nedeniyle istediği levazımın merkezden gönderilemeyeceği, bu yüzden Abdullah Paşa ile haberleşilerek ihtiyaç duyulan malzemelerin o taraftan karşılanması hususu kendisine iletildi.⁵⁹⁹ Fakat daha sonrasında adadaki Rum nüfusun kesreti dolayısıyla Kıbrıs kaleleri için Cebhane-i Âmire'den 200 kantar barut ve 30 kantar kurşun tahsis edildi.⁶⁰⁰ Bundan başka Kaptan-ı Derya, bizzat Kıbrıs'a giderek yapılan hazırlıkları yerinde inceleme gereği duydu. Kaptan-ı Derya'nın verdiği bilgiye göre, Abdullah Paşa'nın gönderdiği 4 bin ve Muhassıl Mehmet Ağa'nın topladığı 6 bin askerle beraber toplam 10 bine yakın asker ve mühimmatların kalelere dağıtımıyla Kıbrıs adası olası bir Rum isyanına karşı hazırlıklı bulunuyordu.⁶⁰¹

Ancak Sayda Valisi Abdullah Paşa'nın gönderdiği kuvvetler silah kullanmayı bilmeyen düzensiz birliklerden oluşuyordu. Bu sebeple Kıbrıs'a geldikten bir süre sonra uygunsuz hareketlere kalkıştılar. Askerler fırsat buldukça reâyâ ve İslâm ahalinin eşya ve mallarına saldırarak görevlerini hiçe saymaktaydılar.⁶⁰² Bunlardan ilki 29 Haziran 1821 (28 Ramazan 1236) günü küçük kendi aralarında çıkardıkları bir husumet dolayısıyla görüldü. Aralarında

⁵⁹⁶ “[...] iktizâ eden mahallerin takviyye ve istihkâmıyla merâsim-i teyakkuz ve basîretin icrâsına î'tinâ ve dikkat olunmakta ise de sûret-i hâle nazaran şu vakitlerde re'âyâ makûlesinden emniyet-i cân olmayarak mecma'-ı re'âyâ olan mahallerin istikmâl-i esbâb-ı muhâfaza ve muhâresesi vâcibâtından ve Kıbrıs cezîresinde ehl-i İslâmın killeti ve re'âyânın kesreti olduğu vâzihâtdan olmakdan nâşî sen ki muhassıl-ı mûmâileyhsin cezîre-i mezkûre muhâfazasında istihdâm olunmak üzere ma'iyetin için tarafından münâsib biri başbuğluğuyla Kıbrıs'a üç dört bin nefer asker irsâl eylemesi husûsu hâlâ Sayda vâlisi düstûr-ı mükerrrem müşîr-i mufahham nizâmü'l-âlem vezîrin Abdullah Paşa edâm Allâhu te'âlâ iclâlehûya diğêr emr-i şerîfimde tavsiyye ve iş'âr kılınmış olmağla vusûl-i fermân-ı celîlü'l-unvânında sen dahî asâkir-i mezkûrun vürûduna bakmayarak esbâb-ı muhâfaza ve muhâresenin istihsâline ve cezîre-i merkûme re'âyâsının bi'l-cümle eslihasını sızıldısızca devşirib merâsim-i teyakkuz ve basîretin ifâsına ve re'âyâ-yı saltanat-ı seniyyemi hâricden ifsâd vukû'a gelmemesine mübâderet ve asâkir-i mezkûr geldikten sonra başbuğuyla bi'l-ittihâd emr-i takviyyet ve tahkîmin ikmâline ikdâm ve dikkat eylemen fermânım olmağın [...]” **KŞS.**, 30, s.157, hük.3 (H. Evâsıt-ı Receb 1236/M. 12 Nisan 1821). Ayrıca bkz. **BOA.**, **C.DH-81/4009**; **BOA.**, **C.AS-668/28077** (H. Evâhir-i Receb 1236/M. 3 Mayıs 1821).

⁵⁹⁷ Cobham, **a.g.e.**, s.467.

⁵⁹⁸ **BOA.**, **HAT-837/37750-C** (H. 27 Şaban 1236/M. 30 Mayıs 1821); **BOA.**, **C.HR-15/750** (H.Evâsıt-ı Zilkade 1236/M. 14 Ağustos 1821); **BOA.**, **A.DVN.MHM.d.**, 239, s.108, hük.5 (H. Evâhir-i Zilkade 1236/M. 29 Ağustos 1821).

⁵⁹⁹ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XI, s.156; Şânî-zâde Mehmed Ataullah Efendi, **Şânî-zâde Târîhi**, c. II, Hzl. Ziya Yılmaz, Çamlıca Yay., İstanbul, 2008, s.1138.

⁶⁰⁰ **BOA.**, **C.AS-792/33591** (H. 25 Şaban 1236/M. 28 Mayıs 1821).

⁶⁰¹ **BOA.**, **HAT-837/37750-H**.

⁶⁰² **BOA.**, **HAT-863/38500**. Fransa Konsolosu Méchain'e göre, 31 Mayıs 1821 tarihinde Kıbrıs'a getirilen askerler, Rumları serbestçe öldürme ve yağma yapma sözüyle getirilebilmişlerdi ve geldikten sonra yağmaya başlamışlardı. Bkz. Koumoulides, **a.g.e.**, s.43-44.

çıkan çarpışmada bir reâyâ da yaralandı.⁶⁰³ Adanın muhafazasına görevlendirilen askerlerin aslî vazifelerini terk edip kendi aralarında çatışma çıkarmaları kabul edilemeyeceğinden derhal geri gönderildiler.⁶⁰⁴

Abdullah Paşa'nın gönderdiği askerlerin uygunsuz davranışlarından ötürü iade olunmaları üzerine düzenli ve eğitimli askere sahip Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan asker celbi düşünüldü.⁶⁰⁵ M. Ali Paşa'ya, Sayda tarafından gönderilen askerlerin uygunsuz hareketleri münasebetiyle geri gönderildiği, Kıbrıs'a semt ve civar olması dolayısıyla Mısır'dan birkaç bin asker sevk edilerek adanın muhafazası emri verildi. M. Ali Paşa da Salih Ağa başbuğluğunda ve 4 binbaşı maiyetinde tertip ettiği 2 bin askeri Kıbrıs'a göndererek adanın muhafazasını sağladı.⁶⁰⁶ M. Ali Paşa ayrıca askerlerinin ödenekleri Kıbrıs tarafından karşılanmasına karşın Kıbrıs halkının zahire kıtlığı çekmesi sebebiyle birkaç gemi buğday da hazırlamıştı.⁶⁰⁷

Kıbrıs'ın bir isyandan korunması için alınan önemlerden bir diğeri de reâyânın elinde bulunan silahların toplanması idi ki bu sadece Kıbrıs'a mahsus bir tedbir değildi. 28 Temmuz 1820'de⁶⁰⁸ Kıbrıs muhassılı olarak tayin edilen Mehmet Ağa (Silahşor Küçük Mehmet) adaya geçtikten sonra Rum isyanı ile ilgili olarak ilk önemli icraatını Kıbrıs reâyâsının ellerinde bulunan bütün silahları toplamak şeklinde gerçekleştirdi.⁶⁰⁹ Bâbîâli tarafından ülkede bulunan bütün reâyânın silahsızlandırılması kararı⁶¹⁰ alınmasından sonra Franklar, Ermeniler ve Maruniler de dâhil olmak üzere bütün Kıbrıs reâyâsının ellerinde bulunan silahlar toplandı. 1821 Nisan sonu-Mayıs başında halka açık alanlarda satılan silahlar da müsadere olunarak reâyânın silahsızlanması tamamlandı.⁶¹¹ Yunan ve Batılı yazarlara göre, silahlar toplanırken askerlerin Rumlara karşı kötü muamelesi üzerine, Başpiskopos Kyprianos, Rum reâyâyâ hitaben bir duyuru yayımlamıştı. Burada, Padişahın yapılanları, kendisini düşmanlarına karşı korumak için gerçekleştirdiğini, bu yüzden olağan biçimde dükkânların açılarak günlük hayata devam edilmesini istemiş ve cemaatinin, yıkıcı eğilimlere karşı her türlü şüpheyi bastırarak sakin kalması için çaba vermişti.⁶¹²

⁶⁰³ BOA., HAT-940/40566.

⁶⁰⁴ BOA., HAT-863/38481.

⁶⁰⁵ BOA., HAT-863/38481.

⁶⁰⁶ BOA., A.DVN.MHM.d., 239, hük.1 (H. Evâil-i Rebiülevvel 1237/. M. 26 Kasım 1821); BOA., HAT-933/40409 (H. 23 Rebiülâhir 1237/M. 17 Ocak 1822); BOA., HAT-939/40457 (H. 23 Rebiülâhir 1237/M. 17 Ocak 1822).

⁶⁰⁷ BOA., HAT-939/40457-A.

⁶⁰⁸ KŞS., 30, s.68, hük.1 (17 Şevval 1235).

⁶⁰⁹ Koumoulides, a.g.e., s.44-45.

⁶¹⁰ Bâbîâli tedbir olarak gayrimüslim tebaanın ellerinde bulunan bütün silahların on gün içerisinde teslim edilmesi ve ücretlerinin hazine tarafından ödenmesi kararı almıştı. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., c. XI, s.130.

⁶¹¹ Hill, a.g.e., Vol. IV, s.127; Purcell, a.g.e., 193.

⁶¹² Kyriillos Nikolaou, "L'Hellénisme en Dilemme. Entre l'idée Oecuménique et l'idée Nationale au Temps de la Révolution Grecque de 1821: L'attitude de Kyprianos, Archevêque de Chypre", Γ'συνέδριο της Ευρωπαϊκής

Muhassıl Mehmet Ağa Kıbrıs'a geçtikten sonra kendisini Filik-i Eteryâ'nın Kıbrıs'ta hazırlığını yaptığı bir takım faaliyetlerle karşı karşıya buldu. Bu nedenle Başpiskopos ve diğer Rum liderler gibi adada bir isyan hareketine önderlik etme olasılığı bulunan kişileri takip etmek ve gerekli önlemleri almak zorundaydı. Nitekim yapılan tahkikatlardan birinde Dağ kazasına tabi Aya Yani köyünden Dimitri adlı bir Rum, sarhoş halinde hıyanete yönelik sözleri nedeniyle tutuklandı. Bu kişi yapılan sorgulamasında, "*Paskalya gecesi saat altıda Lefkoşa'da top atışı yapılacağı, bütün Rumların silahlı olarak süratle Lefkoşa'yı basıp bir nefer Müslüman bırakmamak ve her Müslüman'a yedi, bu olamaz ise on reâyâ karşılık olsun*" diye Başpiskoposun neşretmiş olduğu mektubu Papaz okurken ben işittim şeklinde ifade vermişti.⁶¹³

Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi liderlerinin niyetleri Muhassıl Mehmet Ağa tarafından anlaşıldığından Kıbrıs'ta oluşabilecek herhangi bir isyana karşı zaptiye kontrolleri sıkılaştırıldı. Öte yandan 22 Mayıs 1821'de (19 Şaban 1236) Şeyhülislam Abdülvahab Efendi'nin isyan eden reâyânın mallarının zabtının meşru olduğunu ilan eden fetvası⁶¹⁴ ve buna dair hükmün Kıbrıs'a gönderilmesiyle kontroller sıkılaştırıldı.⁶¹⁵ Buna göre adada en ufak bir isyan emaresi görüldüğünde aman dinlemeyip derhal gereği yapılacaktı.⁶¹⁶ Nitekim tutuklanan bir keşişinin ifadesi sonucunda kiliselerde yapılan aramalarda silah ve barut saklandığının anlaşılmasıyla mahkeme kararıyla ilk önce 16 kişinin idamı gerçekleştirildi.⁶¹⁷

Rumların silahlanması konusunda konsolosların büyük yardımları olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle Fransız konsolosu Méchain'in Mora'daki isyanın bir benzerini Kıbrıs'ta da başlatmak için Rumları teşvik ettiği ve onlara silah ve malzeme sağladığı tespit edildi.⁶¹⁸

Muhassıl Mehmet Ağa bu gelişmeleri merkeze ilettiğinde, kendisine, infazını gerçekleştirdiği 16 idamın olumlu görüldüğü, Rumların hainlik ve isyanlarının her tarafta şiddetlendiği belirtilerek, Kıbrıs'ta bulunan kilise, manastır ve müstahkem mevkilerdeki Rum hanelerin dikkatli biçimde yoklanıp, bulunacak cephane ve barutların ellerinden alınması emri verildi.⁶¹⁹ Ayrıca Kıbrıs Rumlarının müstahkem mevkilerde bulunan hanelerinde barut ve

Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών (Avrupa Topluluğu Çağdaş Yunan Çalışmaları Konferansları, Ayırbasım), 2-4 Haziran 2006, Romanya-Bükreş, s.4; Koumoulides, a.g.e., s.45; Hill, a.g.e., Vol. IV, s.126-127.

⁶¹³ BOA., HAT-837/37750; BOA., HAT-837/37750-B; BOA., HAT-837/37750-J; Kütükoğlu, a.g.m., s.133. Koumoulides'a göre Muhassıl tutuklanan Rumları işkenceyle konuşturmuştu. Bkz. Koumoulides, a.g.e., s.46.

⁶¹⁴ Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., c. IX, s.181.

⁶¹⁵ KŞS., 30, s.155, hük.1 (H. Evâhir-i Şaban 1236/M. 1 Haziran 1821).

⁶¹⁶ BOA., C.DH-43/2115 (H. 23 Ramazan 1236/M. 24 Haziran 1281).

⁶¹⁷ BOA., HAT-837/37750-B. Sava adlı bir Rum'un Faneromeni kilisesine bir varil dolusu barut sakladığının öğrenilmesi üzerine Mehmet Ağa bizzat kiliseye giderek barutu görmüş ve kaleye götürülmesini emretmişti. Bkz. Cobham, a.g.e., s.450-451.

⁶¹⁸ Gazioğlu, a.g.e., s.357.

⁶¹⁹ "[...] re'âyâ derûnunda fesâd ve hıyânetde medhali zâhir olanların hemân î'dâm ve izâlelerine mübâderet ve Kıbrıs'da sâ'ir manastır ve kiliselerin ve metîn ve müstahkem olan re'âyâ hânelerinin dahi zîr ve bâlâsı ber-vech-i dikkat yoklanub gerek cebehâne ve barut ve gerek eslihalarının tekâmilen devşirilmesine ihtimâm ve dikkat

cephane bulunduğu dikkate alınarak Lefkoşa kalesi dâhilindeki meskenlerinin kontrol altında tutulup buralarda kargir binalar yapmalarına izin verilmemesi uyarısı yapıldı.⁶²⁰

Kilise ve manastırlarda silah ve barut bulundurulması, Kıbrıs Rumlarının isyana dâhil edilmesi konusunda Muhassıl Mehmet Ağa'nın ele geçirdiği mektuplarla birlikte en önemli delillerdi. Ayrıca silah ve mühimmatların kiliselerde saklanmış olması, Kıbrıs'ta kilisenin bu olaylarda üstlendiği rolü göstermesi bakımından son derece önemliydi. Keza XIX. yüzyılda kilise Balkan ülkelerinin Osmanlı imparatorluğunda başlattıkları ayrılıkçı milliyetçi hareketlerde sürekli olarak en başta gelen rolü oynamıştır.⁶²¹

Görüldüğü üzere Eflak, Boğdan ve akabinde Mora'da başlayan Rum isyanlarının yankıları Kıbrıs'a da sirayet etmiş bulunuyordu. Ele geçirilen mektuplar, silahlar ve şüphelilerin ifadeleri Kıbrıs'ta gizlice yürütülen faaliyetlerin amacının Müslümanları, dolayısıyla Türkleri ortadan kaldırarak kurulması planlanan Yunan devletine Kıbrıslı Rumların da yardımlarını sağlamak ve akabinde Kıbrıs'ı dâhil etmek olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Osmanlı yönetimi başından itibaren bu isyana büyük önem atfederek genişlemesi ve şiddetlenmesinin önüne geçme gayreti göstermekteydi. Bu doğrultuda Kıbrıs'ta ele geçirilen mektuplar ile kilise ve manastırlarda ortaya çıkan silahlar neredeyse Kıbrıs'ın da bu isyana dâhil olacağını gösteren en açık kanıtlardı. Muhassıl Mehmet Ağa Kıbrıslı Rumların isyana karışacaklarına dair kesin delilleri elde ettikten sonra merkeze gönderdiği yazısında Kıbrıs'ta bu işi örgütleyen kişilerin idam olunması için izin talep etti.⁶²²

Muhassıl Mehmet Ağa izin istediği idamlar için, Kıbrıs Rumlarının 5-10 senedir haince düşünceleri olmasına rağmen adanın etrafının İslâm topraklarından oluşması ve devletin gücü nedenleriyle isyana cesaret edemedikleri; buna rağmen Müslümanlardan sayıca fazla ve adada etkin olmalarından ötürü muhafazaya gelen askerler gittikten sonra yine hıyanetkârâne hareketlerini sürdürecekleri gerekçesini göstermişti. Muhassıl, önde gelen bir kısım Kıbrıslı Rum'un idamı durumunda olası bir isyan hareketinin önünün alınacağı düşüncesindeydi. Bu sebeple, Kıbrıs Türk toplumu ileri gelenleriyle fikir birliği sağlayıp, Kıbrıs Başpiskoposu

eylemen fermânım olmağın [...]" BOA., A.DVN.MHM.d., 239, s.159, hük.2 (H. Evâhir-i Ramazan 1236/M. 1 Temmuz 1821); KŞS., 30, s.158, hük.1.

⁶²⁰ "[...] Kıbrıs kal'ası derûnunda o makûle kârgîr metîn ve müstahkem re'âyâ hânelerinin lede'l-hâce mazarratdan vâreste olacak vech ile tesviyesi ne sûretle mümkün olabilirse bir gün evvel istihsâline müsâra'at olunmak kat'î matlûb-ı cihân-dârânem idüğü [...]" BOA., A.DVN.MHM.d., 239, s.159, hük.1 (H. Evâhir-i Ramazan 1236/M. 1 Temmuz 1821).

⁶²¹ Kilisenin Osmanlı imparatorluğunda XIX. yüzyılda yaşanan ayrılıkçı milliyetçi isyanlara etkisi hakkında bkz. Nimet Ayşe Bakırcılar, **XIX. Yüzyılda Balkanlarda Dinsel Yapı ve Bunun Ayrılıkçı Hareketlere Etkisi**, Akdeniz Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2003.

⁶²² BOA., HAT-837/37750, dördüncü bend.

Kyprianos'un ve diğ er Kıbrıs Ortodoks Kilisesi temsilcilerinin bu konuda Rum reâyâyı örgütlediğ inden bahsederek idamlarını talep etti.⁶²³

Muhassıl gönderdiğ i yazısında bu kişiler hayatta olduğu sürece silahsızlanmanın önemsiz olduğ una dikkat çekmişti.⁶²⁴ Yannis Philemon'a göre ise, Muhassıl Mehmet Ağa, elde edilen kanıtlar üzerine, Kıbrıs Türk toplumunun önde gelen ağ alarıyla yaptığ ı toplantıdan sonra, Başpiskoposun, 3 metropolitin (Baf, Girne, Tuzla metropolitleri), başkeşişlerin, tüm manastırlar görevlilerinin ve adanın her tarafından Rum Ortodoks Kilisesi'nin önde gelen dinî ve sivil görevlilerinin de aralarında bulunduğ u 486 kişilik bir idam listesini Bâbîâlî'ye göndermişti.⁶²⁵

Bir Kıbrıs Rum kroniğ ine göre, idam listesinin halk arasında dilden dile dolaşması büyük paniğ e yol açtığ ından Rumlardan pekçok kişi adadan kaçmanın yollarını aramaktaydı.⁶²⁶ Bazıları Anadolu ve Suriye taraflarına, bir kısmı da konsolosluklar aracılığ ı ile Avrupa'ya firar etti.⁶²⁷ İdam olunmaktan korkan bazı kişiler de gidip teslim olmayı tercih etti.⁶²⁸ Belgelerden anlaşıldığ ı kadarıyla 20 Rum Fransa, Rusya ve Avusturya (Nemçe) konsoloslarının konaklarına firar ederek saklanmışlardı. Bunların Osmanlı tebaası olması nedeniyle iadeleri talep olunduysa da konsoloslar tarafından saklanarak iade edildiler.⁶²⁹ Konsolos yardımıyla kaçanlar, konsoloslara büyük meblağ lar ödeyerek bu olanaktan yararlanabildiler. Bir başka anlatımla, Avrupalı konsoloslar Kıbrıs'ta meydana gelen sosyal kargaşayı maddî anlamda fırsata dönüştürmeyi bilmişlerdi.⁶³⁰ Nikolaou'ya göre Başpiskopos Kyprianos, ruhanî ve siyasî liderliğ iyle örtüşür biçimde kaçmayı kabul etmemişti.⁶³¹

Konsoloslar vasıtasıyla Avrupa'ya kaçmayı başaranların büyük kısmı önce Roma'ya, oradan da Marsilya'ya gittiler. Bunlar Marsilya'da Başpiskopos Kyprianos'un yeğeni Nicolas Theseus liderliğ inde 6 Aralık 1821 tarihinde bir manifesto yayımlayarak, Avrupa kamuoyunu Kıbrıs'ta yaşanan olaylara çekmeyi ve askerî yardım sağlamayı düşündüler.⁶³² Manifestonun ilanından sonra dünyanın her tarafından Helenizm taraftarlarının destekleriyle ilk başta 20 bin Sterlin para toplandı ve borç yoluyla bir milyon Sterlinlik daha bir fon sağlanması kararlaştırıldı. Bu borca karşılık Kıbrıs'ın genel geliri olan dokuz milyon altı yüz yetmiş bin akçeden Kıbrıslı Rumlara ait olan beş milyon yedi yüz yirmi bin akçe karşılık gösteriliyordu.

⁶²³ BOA., HAT-837/37750, dördüncü bend.

⁶²⁴ Koumoulides, a.g.e., s.46.

⁶²⁵ Cobham, a.g.e., s.467.

⁶²⁶ Adı geçen kronik, *Kypriaka Chronica* adlı eserdir. Bkz. Alastos, a.g.e., s.290.

⁶²⁷ Alastos, a.g.e., s.291.

⁶²⁸ Koumoulides, a.g.e., s.46.

⁶²⁹ BOA., HAT-1317/51331; KŞS., 30, s.166, hük.2 “[...] söz sâhibi olarak vâcibü'l-izâle yirmi kadar gâvurların dahî firâr etmiş oldukları bu def'a Kıbrıs cânibinden bâ-tahrîrât ve î'lâm inhâ olunmaktan nâşî [...]” (H. 12 Zilkade 1236/M. 11 Ağustos 1821).

⁶³⁰ Hill, a.g.e., Vol. IV, s.129-130.

⁶³¹ Nikolaou, a.g.m., s.5.

⁶³² Manifestonun orijinali Notizie gazetesinde çıkmıştı. Bkz. Hill, a.g.e., Vol. VI, s.290.

Plana göre, bu para ile bin 500 kişilik bir askerî kuvvet oluşturulacak ve Kıbrıs kurtarılacaktı.⁶³³ Ancak bu çabaya girenler, pratikte amaçladıkları sonuçları alamadılar.⁶³⁴

Belgelerin aydınlatıldığı üzere, Kıbrıs Muhassılı Mehmet Ağa, Kıbrıs'ta Rumlarını isyana teşvik ettiğini öne sürdüğü Başpiskopos ve üç metropolitin idam olunması için izin talep etmiştir. Padişah II. Mahmut ise Muhassılın gönderdiği idam listesini onaylamakta tereddütlüydü. Fakat Mora isyanıyla ilişkili olduğu anlaşılan Fener Rum Patriği Grigorios'un idamı ardından bu çekincesini üzerinden attı.⁶³⁵

Kıbrıs'ta yaşanan gelişmelerin merkezde öğrenilmesi ve Muhassıl Mehmet Ağa'nın talepleri sonucunda isyana karşı ciddi bir duruş sergileyen II. Mahmut, İstanbul ve ülkenin diğer bölgelerinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da isyana medhali olduğu anlaşılan Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi temsilcileri Başpiskopos Kyprianos, Baf, Girne ve Tuzla metropolitlerinin idam olunmasına dair fermanı çıkardı.

1 Temmuz 1821 (Evâhir-i Ramazan 1236) tarihli Kıbrıs Muhassılı Mehmet Ağa'ya hitaben yazılan hükümde Kıbrıs Rum toplumu liderleri olan Başpiskopos Kyprianos, Baf, Tuzla ve Girne metropolitlerinin Rum reâyâyı isyan için kışkırttıkları anlaşıldığından ibret için idam olunmaları emredilmektedir.

*“Kıbrıs Başpiskoposu Kyprianos ile Baf ve Tuzla ve Girne metropolitlerinin Rum gâvurlarını tahrîk ve ifsâd misillü hiyânetleri bu def‘a bi‘l-ihbâr tahkîk ile emsâline ibret için mesfûrların salb ve siyâset kılınmaları husûsuna irâde-i seniyye-i şâhânem ta‘alluk edib ol bâbda hatt-ı hümayûn-ı mehâbet-rîz-i sūdûr olmağın işbu emr-i celîlü‘l-kadrim isdâ ve memhûren (boş) ile tisyâr olunmuşdur imdi keyfiyet ma‘lûmun oldukda vusûl-i fermân-ı kazâ cereyânında dört nefer havane-i mesfûrenin salb u siyâset ile icrâ-yı cezâlarına sür‘at ve hilâfından tevakkî ve mübâ‘adet olunmak bâbında”*⁶³⁶

Muhassıl Mehmet Ağa, Bâbiâli'den idamlar için izin aldıktan sonra 7 Temmuz 1821 tarihinde Başpiskopos ve diğer üç metropolitin de aralarında bulunduğu suçluların yakalanması emrini verdi ve iki gün sonra (9 Temmuz) birçoğu yakalanarak muhassıl konağına getirildiler. Haklarında çıkarılan ferman yüzlerine okunduktan sonra idamların infazına başlandı.⁶³⁷ İlk önce suçları ispatlanan Başpiskopos Kyprianos⁶³⁸, ardından Baf

⁶³³ H. Fikret Alasya, “Kıbrıs'ta 1821 İsyanını Tertipleyenler”, **Türk Kültürü**, S.87, Yıl VIII, s.40.

⁶³⁴ Altay Nevzat, **Nationalism Amongst The Turks of Cyprus: The First Wave**, Oulu Univ., Finland, 2005, s.84.

⁶³⁵ Purcell, **a.g.e.**, s.193.

⁶³⁶ **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 239, s.158, hük.3 (H. Evâhir-i Ramazan 1236/M. 1 Temmuz 1821); **KŞS.**, 30, s.157, hük.1; **BOA., C.ADL-22/1342**.

⁶³⁷ Luke, **Cyprus Under the Turks...**, s.132; Nikolaou, **a.g.m.**, s.5, Hill'e göre gönderilen ferman onların idamını emrecek şekilde değiştirilmişti. Bkz. Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.133-134.

⁶³⁸ Başpiskopos Kyprianos'tan kaldığı bilinen son belge Kyprianos'un Değirmenlik kazası Rumlarına 16 Mayıs tarihli hitaben yazdığı bir mektuptur. Bkz. Benedict Englezakis, “*The Last Known Document of the*

piskoposu Chyrisanthos, Tuzla piskoposu Meletios, Girne piskoposu Lavrentios ve bunlara ek olarak sivillerden Limason'dan Massouras Georgios ve Demetrios, P. Oikonomides, M. Glykys, Melediu, Pierakes, J. Antonopulos, P. Boskos, N. Zographos, S. Solomes, S. Symepulos ve G. Kutellarides adlı kişiler idam olundular.⁶³⁹ Koumoulides'e göre, ertesi on gün boyunca tutukluların idamları gerçekleştirilmişti.⁶⁴⁰

Bu evrede kaç kişinin idam olunduğu hakkında çelişkili açıklamalar bulunmaktadır. Maier⁶⁴¹ 470, Duckworth⁶⁴² 200, Kyrris⁶⁴³ ise 500 rakamını vermektedir. Ancak resmî Osmanlı arşiv belgelerine göre Başpiskopos ve 3 metropolitte başka yaklaşık 50 kişi idam olunmuştu.⁶⁴⁴

Bâbîâli tarafından Kıbrıs'ta idam edilecek kişilerin seçiminde şu husus ön plana çıkmaktadır. Belirtildiği üzere Kıbrıs saray tercümanlığının lağvedilmesiyle Kıbrıs Rum toplumu üzerinde en nüfuzlu görevliler Başpiskopos ve metropolitler olup, Başpiskoposluk makamında 1810 yılından itibaren Kyprianos bulunmaktaydı. Üstelik Kıbrıs Ortodoks Kilisesi temsilcilerinin XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren büyük yetki ve imtiyazlara sahip olarak saray tercümanlarıyla birlikte Kıbrıs'ta muhassıllardan daha geniş güce sahip olmaya başladıkları göz önünde bulundurulursa, 1821 olaylarında Rum toplumunu yönlendirebilecek ve sevk edebilecek en etkin kişilerin Başpiskopos Kyprianos ve metropolitler olduğu âşikardı. Dolayısıyla bu tarihlerde Kıbrıs'ta Rum toplumu arasında oluşacak herhangi bir gelişmede dizginlerin ve aynı zamanda sorumluluğun bu kişilerde bulunduğu kesindi.

Yunan isyanı başladıktan sonra isyana karışanların idam olunması kararının alınması yanında isyanla ilişkisi olmayanlara hiçbir şekilde müdahale olunmaması şeklinde alınan karar ve yapılan uyarılar Osmanlı yönetiminin bu konuda ortaya koyduğu anlayışı sergilemekteydi. İsyana iştirak edip suçları sabit olan Rumların idamları gerçekleştirilirken, isyanla alakası olmayıp kendi halinde bulunanlara herhangi bir saldırı ve müdahale olmaması ülkedeki tüm kadırlara ve yöneticilere hitaben çıkarılan fermanlarla ilan olundu. Bu doğrultuda Kıbrıs'ta isyana medhali olmayan Rumlara herhangi bir müdahale olunmaması için önlemler alındı. Böylece isyanla ilgisi bulunmayan Rumlara zarar verilmesinin önüne geçilmek istendi.⁶⁴⁵ Alınan tedbirler sayesinde Kıbrıs'ta isyana katılmayan Rumlar, olağan hayatlarını

Ethnomartyry, Archbishop Kyprianos, 16 May 1821", **Studies on the History of the Church of Cyprus, 4th-20th Centuries**, (Trans. Norman Russel), Varioum Press, Great Britain, 1995, s.285-301.

⁶³⁹ Bedevi, **a.g.e.**, s.143.

⁶⁴⁰ Koumoulides, **a.g.e.**, s.57.

⁶⁴¹ Maier, **a.g.e.**, s.123.

⁶⁴² Duckwort **a.g.e.**, s.70.

⁶⁴³ Costas P. Kyrris, **History of Cyprus**, Nicleles Publishing House, Nicosia, 1985, s.281.

⁶⁴⁴ "[...] evâmir aliyye muciblerince Kıbrıs Serpiskoposuyula üç nefer metropolitler ve ma'âdâ fesâda medhalleri ve söz sahibi olanların elli kadarı î'dâm ve izâle [...]" **BOA., HAT-1317/51331**.

⁶⁴⁵ "[...] mâdde-i şekâvetde eli olmayan ve kendü hâlinde arzıyla mukayyed olan re'âyâ-yı saltanat-ı seniyyemin o misillü tecâvüzât ve ta'addiyâtдан vikâyeleri vesâ'ilini istihsâl ile sâye-i ma'delet-vâye-i hidîvânemde mazalle-

sürdürdüler. Örneğin, 4 Ağustos 1821 (5 Zilkade 1236) tarihinde Lefkoşa'nın Aya Yani mahallesinden Basmacı Acı Hristofi v. Ardiro, aynı mahalledeki evini müştemilatıyla birlikte Vasili kızı Marya'ya satmak için Lefkoşa mahkemesine başvurmuştu.⁶⁴⁶

Bu durumu doğrulayan bir husus da Kıbrıs Başpiskoposu Kyprianos ile üç metropolit idam olunduktan sonra yerlerine atanan Başpiskopos Ioakim'e (Yovakim) ve diğer metropolitlere aynı yetkilerin verilmesidir.⁶⁴⁷ Osmanlı yönetimi Kıbrıs'ta Rumları adadan tamamen silmek ya da yetkilerini ellerinden almak istemiş olsaydı, yeni Başpiskopos Ioakim'e ve metropolitlere aynı yetkilere haiz beratlar vermezdi.

Oluşan kargaşa ortamından faydalanmayı düşünenler de bulunmuyor değildi. Rumlara karşı olumsuz davranış içine giren bazı kişiler muhassıl tarafından derhal cezalandırıldılar. Örneğin Kıbrıs ceziresi muhafazasına giden askerlerin büyük çoğunluğu işe yaramaz olup fırsat buldukça Rumların mallarına saldırma girişiminde bulunmaktaydılar. Bu gibi durumlar muhassıl tarafından önlenirdi.⁶⁴⁸

Birçok Batılı ve Yunan tarihçi, reâyânın silahsızlandırılmasını ve yapılan idamları açıklarken önyargılı-eleştirel yaklaşmaktadırlar. Fakat Rumlar, Osmanlı ülkesinde topyekün isyana kalkışmışlardı. Ülkede isyan hali yaşanırken Kıbrıs'ta da benzer bir hazırlığı gösterecek biçimde Rumların evlerini ve ibadethanelerini silah deposuna dönüştürmeleri nedeniyle ve isyana açık biçimde katılım sergilemelerinden ötürü silahtan arındırılmaları ve suçlularının cezalandırılmalarından doğal bir önlem olamazdı.⁶⁴⁹

Diğer yandan konuyu hukukî açıdan değerlendiren Ahmet Mumcu'ya göre, Kıbrıs piskoposlarının ve diğer ileri gelenlerin idam edilmeleri, siyaseten katil değildir. Şer'î hukuk kapsamında zimmî statüsünde bulunan bu kişiler, “*hıyanet, isyan, düşmana yardım*”dan ötürü zimmet bağının bozulması dolayısıyla isyan hukukuna dayanılarak infaz edilmişlerdir.⁶⁵⁰

Kıbrıs Rumlarını isyanın içine çekmek isteyen kişiler idam olunmasına rağmen isyanın başından sonuna kadar Kıbrıs'ı isyana dâhil etme çabaları sürdürüldü. Bu amaçla yürütülen icraatlarından biri Rum ticaret gemilerinin korsanlık faaliyetleriydi. İsyana katılan Rum ticaret filosuna ait gemiler, birer korsan (izbandid) gemi hüviyetine bürünerek Türk kıyılarına saldırmakta, Rumların meskûn bulunduğu adalar ve sahillere ulaşarak isyanın örgütlenmesi ve

i nişîn emn ve râhat olmaları esbâbını istikmâle gayret ve ba'de-zîn mütecâsir olanlar olur ise seri'an men' ve te'diblerine mübâderet eylemeniz fermânım olmağın [...]” **KŞS.**, 30, s.148, hük.1 (H. Evâsıt-ı Zilkade 1236/M. 14 Ağustos 1821).

⁶⁴⁶ **KŞS.**, 30, s.81, hük.3.

⁶⁴⁷ Halil Fikret Alasya, **Lefkoşa Kıbrıs Başpiskoposluk Hazinesi Evrakı Fermanları Kopyası**, Belge Nr.1 (H. 23 Zilkade 1236/M. 22 Ağustos 1821).

⁶⁴⁸ **BOA.**, **HAT**-863/38500.

⁶⁴⁹ Kıbrıs'ta İngilizler de 1931 isyanı ve 1955-1960 EOKA terörü dönemlerinde en etkili tedbir olarak halkın silahsızlandırılmasına başvurmuşlardı. Bkz Gazioğlu, **a.g.e.**, s.358.

⁶⁵⁰ Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katil**, Phoenix Yay., Ankara, 2007, s.120.

genişlemesinde etkili olmaktadır.⁶⁵¹ Hatta bu amaçla bazı bildiri kâğıtları da düzenlemişlerdi. İzbandid gemileri Mora'ya yakın bulunan bazı adalara saldırarak uzun süreli kuşatma harekâtı da gerçekleştirebilmekteydiler.⁶⁵²

Mora isyanının hemen başında örgütlenen Rum tüccar gemileri, şehirlerde başlatılan hareketlenmeyi denizlere de yayma çabasıydılar. Osmanlı yönetimi ise Rum korsan gemicilere karşı şiddetle karşı koyulması kararı aldı.

Kıbrıs Muhassılı Mehmet Ağa'nın merkeze gönderdiği yazıya göre ada, dolaşan Rum izbandid gemileri nedeniyle Kıbrıs Rumlarının her an girişebilecekleri bir isyan hareketine karşı teyakkuz halindeydi.⁶⁵³ Bu ve benzeri bilgilerin diğer adalar ve Anadolu sahil kazalarından merkeze ulaşmasıyla, Kıbrıs da dahil olmak üzere, Akdeniz'deki bütün sahil ve adalarda, dolaşan müstemmen ve reâyâ bandırası taşıyan tüm gemiler yoklanıp aranmaya başladılar. Bu amaçla özellikle Rus bandıralı gemiler kullanıldığından, Rus gemiler görüldüklerinde tutularak arandı.⁶⁵⁴

Rum eşkiya gemilerinin çoğalması üzerine Kıbrıs ve diğer adalar etrafında dolaşan Rum izbandid gemilerine karşı Riyale-i Hümayun Kaptanı Ali Bey ve Patrona-yı Hümayun kaptanı Muhtar Bey komutalarında birer donanma hazırlanarak sahillerin korunması ve adalardaki Rumlarla irtibatlarının kesilmesi amaçlandı.⁶⁵⁵

Rum izbandid gemileri Akdeniz'de dolaşırken zaman zaman Kıbrıs adasına yanaşarak karaya çıkma ve saldırı teşebbüslerinde bulunmaktaydılar.⁶⁵⁶ Osmanlı donanması ve özellikle Mısır Valisi M. Ali Paşa donanması sık sık Kıbrıs adası etrafında dolaştırılarak bunların vereceği zararın önüne geçilmeye çalışılmaktaydı.⁶⁵⁷ Bir defasında Baf tarafından karaya çıkma teşebbüsleri M. Ali Paşa donanmasına bağlı kuvvetler ile engellendi.⁶⁵⁸ 1822 Aralık ortalarında (Rebiülâhir 1238 başları) bazı izbandid tekneleri Kıbrıs'a zarar vermek amacıyla Karpas bölgesinden çıkmaya kalkıştırlarsa da karşı konulması üzerine başarısızlıkla

⁶⁵¹ “[...] *ba’azı cezâ’ir-i Yunaniyye re’âyâsı dahî î’lân-ı tuğyân edib bunların ise büyücek ticâret gemileri olmağla cümlesi korsan şekline girerek izbandidliğe kıyâm ile sevâhil ve sefâin-i İslâmiyye’ye ta’arruz ederek Akdeniz’in emniyetini selb eylediler*” Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XI, s.156.

⁶⁵² Sakız adasına Yunan isyanı boyunca aralıklarla uzun soluklu kuşatmalar gerçekleştirilmişti. Yaşar, **a.g.e.**, s.49-50, 61-81.

⁶⁵³ **BOA., HAT-837/37750**, birinci bend; **BOA., HAT-837/37750-B**.

⁶⁵⁴ **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 239, s.115, hük.1 (H. Evâhir-ı Şaban 1236/M. 1 Haziran 1821); **KŞS.**, 30, s.84, hük.1 (H. Evâil-i Ramazan 1236/M. 2 Haziran 1821).

⁶⁵⁵ **KŞS.**, 30, s.84, hük.2 (H. Evâsıt-ı Ramazan 1236/M. 16 Haziran 1821).

⁶⁵⁶ **BOA., HAT-864/38548-A** (H. 9 Safer 1237/M. 5 Kasım 1821); **BOA., HAT-916/39948-B**. Koumoulides’e göre Yunan gemilerinin Kıbrıs sularındaki harekâtları sık yapılmıştı ve çoğunluğu başarılıydı. Bkz. Koumoulides, **a.g.e.**, s.46.

⁶⁵⁷ “[...] *cezîre-i Kıbrıs’ı hasar-ı eşkiyâdan muhafaza için dokuz kut’a sefâyin Kıbrıs sularında ve etrâf-ı cezîrede geşt ü güzâr üzere oldukları ve sefâyin-i mezkûrelerin etrâf-ı cezîrede geşt ve güzâr eyledikleri ve hasar-ı eşkiyâdan cezîreyi muhafaza etmek üzere [...]*” **BOA., HAT-880/38967**.

⁶⁵⁸ **BOA., HAT-910/39825** (H. 3 Muharrem 1238/H. 20 Eylül 1822).

sonuçlandı.⁶⁵⁹ Cevdet Paşa'nın verdiği bilgiye göre, 1825 yılı sonunda (1241 başında) 400-500 kişilik bir Rum grubu Tuzla, Limason, Magosa taraflarından adaya çıkmayı başarmıştı.⁶⁶⁰ İsyan boyunca benzeri olaylar meydana geldiğinde Kıbrıs muhassılları durumu derhal merkeze bildirmekteydiler.⁶⁶¹ Ancak tehlikelerin devamı üzerine Ocak-Şubat 1826 (Cemaziyelâhir 1241) tarihinde kalelerdeki askerlerin yoklamaları gerçekleştirildi.⁶⁶²

İsyan döneminde Akdeniz'de Rum izbandid gemilerinin faaliyetlerini engellemek amacıyla her baharda çeşitli bölgelerden kalyoncu nefer toplanmaktaydı. Bu kapsamda Kıbrıs'tan da düzenli biçimde kalyoncu nefer talep olundu. Başmuhasebe kayıtları gereğince Kıbrıs'tan çıkarılacak kalyoncu miktarı miktarı 300 nefer idi. Aralık 1821 (Rebiulevvel 1237)⁶⁶³, Ocak 1823 (Rebiülâhir 1238)⁶⁶⁴, Ocak 1824 (Cemaziyelevvel 1239)⁶⁶⁵, Aralık 1824 (Cemaziyelevvel 1240)⁶⁶⁶, Şubat 1826 (Rebiülâhir 1241)⁶⁶⁷ ve Ekim 1826 (Rebiulevvel 1242)⁶⁶⁸ tarihlerinde Kıbrıs adasından işinde uzman ve denizciliğe aşına üçer yüz neferi düzenli olarak kalyoncu neferi talep olundu.

Kıbrıs adasının olası bir isyan girişimi ve Rum izbandid gemilerin saldırılarına karşı korunması amacıyla adadaki kalelerin silah ve mühimmat takviyelerine dikkat ve itina olunduğu görülmektedir. 4 Aralık 1822 (19 Rebiulevvel 1238) tarihli mühimmat defterinde, Rum eşkiyasının faaliyetleri nedeniyle Kıbrıs'ta bulunan kalelerin ihtiyacı için satın alınan top ve mühimmatlar yer almaktadır. Buna göre, 57.119 kuruşluk 14818,5 kıyye siyah barut, 9.800 kuruşluk top mermisi (yuvarlak ve salkım), 7.594 kuruşluk 3.797 kıyye mermi ve sair mühimmat satın alınarak toplam 86.709 kuruş 10 para harcandı.⁶⁶⁹ Ayrıca 1 Haziran 1825 (14 Şevval 1240) tarihinde Cephâne-i Âmire'den Lefkoşa, Magosa, Limason, Tuzla, Baf ve Girne kalelerine dağıtılmak üzere 400 varil siyah barut ile 50 kantar kurşun sevk olundu.⁶⁷⁰

⁶⁵⁹ **BOA., BEO.AYN.d. (Bâbiâlî Evrak Odası Ayniyat Defteri)**, 1713, s.89, hük.2. (H. 25 Rebiülâhir 1239/M. 29 Aralık 1823) (Rum Fesadı Defteri) .

⁶⁶⁰ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. XI, s.126.

⁶⁶¹ **BOA., HAT-887/39216** (H. 11 Muharrem 1238/M. 28 Eylül 1822); **BOA., HAT-912/39885-B** (H. 5 Zilkade 1238/M. 14 Temmuz 1823); **BOA., HAT-857/38268** (H. 25 Rebiulevvel 1239/M. 29 Kasım 1823); **BOA., HAT-916/39999-C** (H. 8 Cemaziyelevvel 1240/M. 29 Aralık 1824).

⁶⁶² Yoklamaya göre Lefkoşa kalesinde 639, Magosa kalesinde 770, Baf kalesinde 200, Limason kalesinde 110 ve Girinye kalesinde 187 olmak üzere toplam 1.906 asker mevcuttu. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defteri (BOA., TT.d.)**, 958, s.68.

⁶⁶³ **KSS.**, 30, s.145, hük.3. **BOA., C.BH-12/607**.

⁶⁶⁴ **KSS.**, 31, s.10, hük.2.

⁶⁶⁵ **KSS.**, 31, s.58, hük.1.

⁶⁶⁶ **KSS.**, 31, s.97, hük.1.

⁶⁶⁷ **KSS.**, 32, s.3, hük.1.

⁶⁶⁸ **KSS.**, 32, s.76, hük.1.

⁶⁶⁹ **KSS.**, 30, s.178, hük.1.

⁶⁷⁰ **KSS.**, 31, s.124, hük.2.

Yunan ihtilalinin ilerleyen dönemlerinde Kıbrıs'ta olası bir isyana karşı alınan tedbirlere devam edildi. Kıbrıs Muhassılı Ali Ruhi Efendi, Kıbrıs'ta Rumların yaratabileceği toplu bir hareketlenmeye karşılık Kıbrıs İslâm ahâlisi elinde yeterli silah bulunmamasını sakıncalı görmüştü. Bunun üzerine Kıbrıs İslâm ahâlisine dağıtılmak üzere yüz tüfek ve yüz kılıç gönderilerek kendilerini koruyabilmeleri sağlandı.⁶⁷¹

Görüldüğü üzere 1821 Yunan isyanı günlerinde Kıbrıs'ta da benzer bir isyan başlatarak Kıbrıs'ı kurulması planlanan devlete dâhil etme ya da en azından mücadelede Kıbrıs Rumlarının desteğinin sağlanmak istendiği kesindi. Kıbrıs'ta ilk önce isyanla alakalı görülen kişilerin idam olunması ve akabinde alınan önlemlerle bazı adalarda görüldüğü şekilde bir isyan hareketi gerçekleşmedi. Bunda Kıbrıslı Rumların isyan merkezi ile coğrafi bağlantısının uzak olması dolayısıyla çekinceli duruşlarının etkili olduğu da belirtilmelidir.

1.4.3. İdam Olunan Veya Firar Eden Rumların Mallarının Müsaderesi

Osmanlı yönetim anlayışında devlete karşı işlenen suçlarda suça iştirak edenler idam olunduklarında mallarına hazine tarafından el konulması, yani müsadere olunması kuraldı.⁶⁷² Yunan isyanıyla bağlantıları olup, Kıbrıs'ta benzer bir isyan yaratmak isteyen Kıbrıs Rumları Muhassıl Mehmet Ağa tarafından idam olunmuşlardı. Bazıları ise konsoloslar vasıtasıyla kaçmayı başarmıştı. Kıbrıs'ta bundan sonra idam olunan ve firar eden Rumların mallarının müsadere olunması işlemlerine başlandı. Bu ise Batılı ve Yunan tarihçiler tarafından malların yağmalanması şeklinde görülmektedir.

İsyana müdahil oldukları için idam olunan veya firar eden Rumların mallarına el konulmasına dair BOA'da, dağınık bazı belge ve defterlerden başka Maliye'den Müdevver (MAD.) tasnifinde "*Kuyûd-ı Mülknâme ve Ahkâm Defteri*" adıyla kayıtlı 9764 numaralı defter birçok hüküm ihtiva etmektedir.⁶⁷³ Defterde isyana iştirak ederek idam olunan veya firar eden Rumların mallarının zabtına ilişkin birçok hüküm mevcuttur. Kıbrıs şer'iyeye sicil defterlerinde de konuya dair birçok hüküm ve kayıtlar yer almaktadır. Bunlardan başka belgelerden anlaşıldığına göre, Kıbrıs'ta malların zabtı ve tahririne dair tutulmuş mufassal ve müstakil bir defter de bulunmaktaydı.⁶⁷⁴ Ancak yaptığımız araştırmalarda bu deftere ulaşamadık.

⁶⁷¹ "[...] Kıbrıs cezâresinde bulunan ahâlî-i İslâm'da silâh kilet üzere olduğundan bahsle mümkün mertebe tüfenk ve kılınç irsâl kılındığı hâlde cezâre-i mezbûrenin ihyâsını mûcib olacağını tahrîr ve inhâ eylediğın ecilden cezâre-i mezbûre ahâlisine vermek için Cebehâne-i Amirem mevcûdundan iki yüz kadar kılınç ve tüfenk ifrâz ve irsâl olunmak üzere tanzîmi husûsuna irâde-i seniyye-i mülûkânem ta'alluk edüb [...]" KŞS., 33, s.46, hük.1 (H. 16 Ramazan 1243/M. 1 Nisan 1828).

⁶⁷² Mehmet Zeki Pakalın, "*Müsadere*", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.II, MEB., İstanbul, 1993, s.624-626.

⁶⁷³ **BOA., MAD.d.**, 9764. Defter 18 Eylül 1822 (1 Muharrem 1838) ve 14 Ağustos 1824 (18 Zilhicce 1239) tarihlerini kapsamaktadır.

⁶⁷⁴ "[...] fûrûht olunan tereke ve sâ'irenin mikdârıyla emlâk-ı mezkûre mu'accelâtının kemmiyyetini mübeyyin defterinin terkîm ve takdîmi [...]" KŞS., 31, s.1, hük.2.

Kıbrıs'ta yaşanan firar olayları nedeniyle öncelikle firarîlerin malları belirlenerek el konuldu. Henüz 26 Haziran 1821 (25 Ramazan 1236) tarihinde, firarî 20 Rum'un emlak ve eşyaları mühürlendi.⁶⁷⁵

9 Temmuz 1821'de Başpiskopos Kyprianos ile üç metropolit ve 50 kadar Rumun idamlarıyla beraber emval ve eşyalarının hazine tarafından zabt olunması çalışmalarına da başlandı. Zabıt ve tahrir işlemlerinde görevlendirilmek üzere Muhassıl Mehmet Ağa tarafından bir mübaşir gönderilmesi talebi dolayısıyla⁶⁷⁶ Dergâh-ı Mualla Kapıcıbaşlarından Hassa Çakırcıbaşı Mir Said Bey mübaşir olarak Kıbrıs'a tayin olundu.⁶⁷⁷

Mübaşir Mir Said Bey aldığı fermanla birlikte Kıbrıs'a vardıktan sonra, Lefkoşa kadısı ve Kıbrıs Muhassılı Mehmet Ağa ile birlikte mühürlenmiş olan mahallere gidildi ve bütün eşya, nakit para, emlak, akar, hayvan, hububat vs. para değerinde her ne tespit edilmişse deftere kaydedildi. Bu esnada yapılan incelemelerde Sayda tarafından askerler geldiği zaman bazı Rumların ellerindeki borç senetleriyle nakit paralarını Tuzla'da bulunan Avrupalı konsolosların konaklarına kaçırmış oldukları anlaşıldı; bu nedenle bir çoğunun servetleri ve borçları tespit edilemedi.⁶⁷⁸

İdam olunan veya firar edenlerin emlak ve eşyalarının zabtında fevkalade dikkat ve itina gösterildiği anlaşılmaktadır. Hazine tarafından el konulan malların zabtı esnasında ortaya çıkan değerli eşyaların Kıbrıs'ta satılması durumunda, bunları konsolosların satın alarak idam olunan ya da firar olanlardan alacaklarına mahsup sayacakları düşünülerek değerli eşyaların merkeze gönderilmesi; diğer emlak, dükkân, hayvan vs. muhalledatların Kıbrıs'ta taliplerine satılarak kimler tarafından ne kadara satın alındığının hazırlanacak bir defterle İstanbul'a bildirilmesi istendi. Bu kararın alınmasında firar eden Rumların hayatta bulunup bulunmadıkları hakkında kesinlik olmaması nedeniyle zabtolunan mallarının "*mal-ı mefkud*"⁶⁷⁹ şeklinde kaydedilmesi de etkili olmuştu.⁶⁸⁰

⁶⁷⁵ KSS., 30, s.146, hük.2.

⁶⁷⁶ BOA., HAT-1317/51331.

⁶⁷⁷ "[...] maktûl-i mersûmların ol tarafda olan kâffe-i emvâl ve eşyâ ve nûkûd ve zimemât ve emlâk ve akâr ve hayvânât ve hubûbât ve 'l-hâsıl ism-i mâl utlâk olunur her neleri var ise bir hilâl ve bir habbesi hâric ve mektûm kalmayarak ma 'rifet-i şer' ve muhassıl-ı mûmâileyh ma 'rifeti ve ma 'rifet ve mübâşetinle sîren ve alenen erbâb-ı vukûfdan gereği gibi tecessüs ve tefahhus olunarak bi-eyy-i hâl cümlesini zâhire ihrâc ve cânib-i mîriçün zabıt ve tahrîr ve evvel emirde nûkûd-ı mevcûdeleriyle memhûr ve mûmzâ defterlerini serî'an Dersa 'âdetüm'e irsâl ve sen anda tevakkuf ve ba'dehû ne gûne fermân-ı âlî-şânım sâdır olur ise ol vechile amel ve harekete ihtimâm ve dikkat eylemen fermânım olmağın [...]" KSS., 30, s.166, hük.2 (H. 12 Zilkade 1236/M. 11 Ağustos 1821).

⁶⁷⁸ İdam olunan veya firar edenlerin 40-50 bin kuruşluk borçlarına dair belgeler yakınları tarafından konsolosların konaklarına kaçırılırken yakalanmışlardı. KSS., 30, s.167, hük.2 (H. 28 Receb 1237/M. 20 Nisan 1822).

⁶⁷⁹ Mefkûd, mekânı, hayatı ve mematı malum olmayan kayıp yerinde kullanılır bir tabir olup mal-ı mefkud, yaşayıp yaşamadığı belli olmayanların sahip oldukları mal anlamındadır. Bkz. Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. II, MEB., İstanbul 1993, s.442.

⁶⁸⁰ Konsolosların idam olunan veya firar edenlerden yaklaşık on iki yüz kırk dokuz yüz doksan yedi kuruş alacakları olduğu hesap edilmişti. KSS., 30, s.167, hük.1; BOA., C.ML-592/24413.

Kıbrıs'ta idam olunan veya firar eden Rumların emlaklarının taliplerine satılması esnasında eğer tarla, bağ, bağçe vb. emlak bir timar veya vakıf dahilinde ise “*emlâk-ı hümâyûn*” timar sahibi veya vakıf mütevellisinin onay temessükünden sonra verilmekteydi.⁶⁸¹ Ayrıca idam olunan veya firar eden Rumların mallarının zabtı esnasında, bu işlemleri bahane ederek Rumların dinlerine, kilise ve manastırlarına ve bunlara bağlı emlak, arazi, hayvan vesaireye hiçbir şekilde müdahale olunmaması da alınan kararlar arasındaydı.⁶⁸²

Başpiskopos Kyprianos idam edildikten sonra konağında yapılan aramalarda iki aded mücevher taç bulundu ve biri incelenmesi için merkeze gönderildi. Taç, padişah tarafından görüldükten sonra Rumların kendi dinî ayinlerinde kullandıkları eşyalardan olduğu anlaşılacak iade olundu.⁶⁸³

İdam olunan Rumların arkalarında bıraktıkları borçlar mallarının zabt ve tahriri esnasında karşılaşılan önemli sorunların başında geliyordu. Zira idam olunan ileri gelen Rumların neredeyse tamamı konsoloslara borçlu şekilde ölmüşlerdi.⁶⁸⁴ Özellikle Başpiskopos Kyprianos'un zimmetinde muhassıllık emvalinden kalan 55 bin kuruş ile Kıbrıs'ta görevli Avrupalı konsolosların alacaklarının tahsili konusu öne çıkan bir meseleydi. Bu konu öncelikle Başpiskopos Kyprianos'un muhallefâtından tahsil edilerek hazineye gönderilmesi şeklinde çözüldü.⁶⁸⁵ Ancak Kıbrıs Muhassılı Mehmet Ağa, 1820/1821 (1236) senesinde Kıbrıs muhassıllığına bağlı havass-ı hümâyun mukataaları Başpiskopos Kyprianos tarafından yürütüldüğü sırada idam olduğundan iltizam bedelinden kalan 55 bin kuruşun muhassıllık malının zarardan korunması için Başpiskoposun muhallefâtından kendisine verilmesini talep etti. Muhassıl ayrıca bu durumdan Kıbrıs halkının bilgileri olduğunu ve Başpiskoposun Rumca tuttuğu defterinde yazılı bulunduğunu iddia etti. Bunun üzerine elinde Kyprianos'un borcu olduğuna dair senedi varsa Hâssa Çakırcıbaşı Mehmed Said vasıtasıyla İstanbul'a göndermesi istendi.⁶⁸⁶ Muhassılın senetlerini sunmasıyla hazine tarafından zabt ve tahrir olunan emvâl, emlâk, bağ ve bağçeleri mahallinde müzayede ile taliplerine satılarak ücretinin muhassılın matlubuna mahsuben verilmesi kararlaştırıldı.⁶⁸⁷ Bundan sonra emlak ve eşyalar müzayede ile satılarak ücretleri Kıbrıs Muhassılı Mehmet Ağa'ya teslim edilmeye başlandı.⁶⁸⁸

⁶⁸¹ “[...] vakf olan mahalleri için taraf-ı vakfdan temessükünü almak ve timar ve ze’âmet toprakları dâhillerinde ise ashâbı yedlerinden kezâlik temessükünü almak şartıyla keyfe mâ-yeşâ ve yahtâr mutasarıfıf olub [...]” **KSS.**, 31, s.102, hük.2.

⁶⁸² **KSS.**, 30, s.167, hük.1 (H. 22 Safer 1237/M. 18 Kasım 1821).

⁶⁸³ **BOA., HAT-1317/51331.**

⁶⁸⁴ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.45.

⁶⁸⁵ **KSS.**, 30, s.151, hük.1 (H. 28 Receb 1237/M. 21 Nisan 1822).

⁶⁸⁶ **KSS.**, 31, s.15, hük.1 (H. 1 Zilkade 1237/M. 20 Temmuz 1822).

⁶⁸⁷ “[...] havane-i mersûmenin ol tarafda olan emvâl ve emlâk ve bağ ve bağçeleri mahallinde ma ‘rifet-i şer’ ile bi’l-müzâyede tâliblerine fûrûht olunarak hâsıl olan esmâni muhassıl-ı mûmâileyhin matlûbuna mahsuben i ‘tâ olunmak üzre tanzîmine irâde-i seniyyem ta’alluk etmiş olduğundan [...]” **KSS.**, 31, s.1, hük.2 (H. 14 Rebiülevvel 1238/M. 29 Kasım 1822).

⁶⁸⁸ **KSS.**, 30, s.180, hük.2 (H. 23 Rebiülâhir 1238/M. 7 Ocak 1823).

İdam olunan veya firar eden Rumların Tuzla'da bulunan konsoloslara arkalarında çok miktarda borç bıraktıkları anlaşılmaktadır. Rumların bıraktıkları borçlar ortaya çıkarılan muhalefatlarından karşılanabilirdi. Fakat muhalefatlar 1822 Kasım sonu-Aralık başından (1238 Rebiülevvel ayı ortaları) itibaren Kıbrıs Muhassılı Mehmet Ağa'nın idam olunan Başpiskopos Kyprianos zimmetinde kalan 55 bin kuruşluk alacağına tahsis edilmişti. Bu nedenle alacaklı olan konsoloslar haklarını iddia ettiklerinde Muhassıl Mehmet Ağa kendilerine “*bir akçe vermem*” şeklinde karşılık vermekteydi. Bu durum karşısında konsoloslar İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla yaptıkları girişimlerle sonuca gitmeye çalıştılar. Örneğin, Kıbrıs'ta Prusya konsolosu Yakomo Mato ile tercümanlarının, idam olunan ve firar eden Rumlarda kalan alacakları için, Prusya elçisinin isteği doğrultusunda idam olunan Rumların üzerinde kalan alacak iddialarının mahkeme ile ortaya çıkarılıp doğruluğu anlaşılırsa terekelerinden ödenmesi; firar edenler üzerlerinde kalan alacak iddialarında ise firarîlerin hayatta olup olmadıkları kesinleşinceye kadar mahkemece bir işlem yapılmaması şeklinde çözüme kavuşturuldu.⁶⁸⁹

Ağustos-Eylül 1822 (1237 yılı sonu) itibariyle Kıbrıs'ta idam olunan veya firar eden Rumların mallarının zabtı işlemi tamamlandı.⁶⁹⁰ Merkeze gönderilen ilk deftere göre hazine tarafından zabtedilen malların toplamı 304.856 kuruşa ulaşıyordu.⁶⁹¹ Mübaşir Mir Said Bey, malların zabt ve tahririni tamamladıktan sonra merkeze gönderdiği yazısında, idam olunan veya firar edenlerin mallarının hazine için zabt ve tahrir olunduğunu; ancak değerli taşınır eşyaları dışında taşınmaz emlak, eşya, hayvan vb. muhalefatlarının Kıbrıs'ta taliplerine satılıp muaccelesinin gönderilmesine ilişkin fermanda bu işlemlerin nasıl yürütüleceği yeterli şekilde açıklanmadığı gerekçesiyle ek bilgi talep etti. Kendisine cevaben gönderilen hükümde, daha önceden satılmış muhalefatların muaccelatından fazlaya talibi çıkarsa yeni talibine satılıp ücretinin Kıbrıs Muhassılı Mehmet Ağa'ya verilmesi; Kıbrıs'a iade olunacak deftere eklenerek uhdelere kaydedilmesi ve tasarrufları için mülkname-i hümayun verilip makbuzunun İstanbul'a yollanması açıklaması yapıldı.⁶⁹²

Kıbrıs'ta idam olunan veya firar eden Rumların malların zabtına mübaşir olarak görevlendirilen Mir Said Bey'in 1823 Ocak sonunda (1238 Cemaziyelevvel ortaları) vefatı

⁶⁸⁹ **KŞS.**, 31, s.13, hük.1 (H. 20 Rebiülevvel 1238/M. 5 Aralık 1822); **KŞS.**, 31, s.13, hük.2 (H. 20 Rebiülevvel 1238/M. 5 Aralık 1822). İdam olunan Rumlardan Avusturya (Nemçe) konsolosu ve tüccarlarının 168.709 kuruş, Kıbrıs'ta ticaret yapan 17 Fransız tüccarın 384 bin kuruş alacak iddialarının mahallinde mahkeme vasıtasıyla çözümlenmesi kararı alınmıştı. **BOA.**, **MAD.d.**, 9764, s.152, hük.1 (H. 25 Cemaziyelevvel 1238/M. 7 Şubat 1823); **BOA.**, **MAD.d.**, 9764, s.210, hük.4 (H. 16 Şaban 1238/M. 28 Nisan 1823) İlgili defterden Kıbrıs'ta bulunan diğer Avrupa ülkelerinin konsoloslarının idam olunan ya da firar eden Rumların zimmetlerinde kalan alacak iddiaları bulunduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁹⁰ **KŞS.**, 30, s.169, hük.2 (H. 17 Zilkade 1237/M. 5 Ağustos 1822).

⁶⁹¹ **BOA.**, **C.ML**-150/6345 (H. 9 Zilkade 1237/M. 28 Temmuz 1822).

⁶⁹² **KŞS.**, 30, s.171, hük.2 (H. 7 Safer 1238/M. 24 Ekim 1822). **BOA.**, **C.ML**-511/20826. Kıbrıs muhafızı bulunan Mehmet Ali Paşa askerlerinin başbuğu Salih Ağa Kıbrıs'ta emlak alanlardan biriydi. (H. 7 Rebiülevvel 1238/M. 22 Kasım 1822).

nedeniyle işlemlerde kısa bir süre aksama yaşandı. Muhassıl Mehmet Ağa'ya mübaşir Said Bey'in terekesini ve şimdiye kadar yapmış olduğu tahsilâta dair hazırladığı defteri göndermesi emri⁶⁹³ üzerine mübaşirin terekesi ve o ana kadar yaptığı tahsilata ait tuttuğu defter İstanbul'a yollandı. Akabinde mübaşir olarak yerine Hasan Bey görevlendirilmişse de kısa bir süre sonra o da vefat etti.⁶⁹⁴

Kıbrıs'ta siyasî amaçlı toplumsal bir kargaşa yaşanırken halk bu olaylardan en az zararlı etkilenme gayretindeydi. İdam olunan veya firar eden Rumların mallarının zabtı ve taliplerine satılması döneminde Kıbrıs'taki Fransız konsolosu Méchain, bu satışlar esnasında Rumlara ait elbiseler ve evler satın alan, fakat aldıkları eşya ve evleri idam edilen Rumların ailelerine veren Türklerin bulunduğunu ifade etmekten kendini alamamıştı.⁶⁹⁵

1.4.4. Yunan İsyanı Sonrası Tâbiyet Sorunu ve Rum Reâyânın Durumu

1821 Yunan ihtilalinin yarattığı sorunlardan biri isyan sırasında yaşanan firarlar⁶⁹⁶ ve Yunan devletinin kurulmasından sonra Kıbrıs Rumlarının yeni kurulan devletin tâbiyetine girerek geri dönmeleriydi. Rumların Yunanistan'a giderek Yunan pasaportuyla geri dönmeleri 1831-1833 yıllarında Kıbrıs yöneticilerini meşgul eden önemli bir meseleydi. Zira Yunan pasaportu alarak dönen Kıbrıslı Rumlar, bir dizi ayrıcalıklar istemeye ve konsoloslukların himayesine sığınmaya başlamışlardı. Bu ise bazı diplomatik sorunları da beraberinde getirmekte gecikmedi.⁶⁹⁷

Kıbrıs'taki İngiliz konsolosu Antonio Vondiziano, İstanbul'daki İngiliz başkonsolosluğuna gönderdiği Aralık 1831 tarihli bilgilendirme mektubunda, bu konuda şöyle demektedir:

"[...]Yazmış olduğum raporların birkaçında dikkatinizi bu adalıkların göç mevzuuna çekmiştim; onlar yığınlar halinde Yunanistan'a gidip anavatanlarına (native country) Yunan pasaportuyla dönmektedirler ki, bu düzenleme kolayca ve gecikmezsin yapılmaktadır. Böylece tüm vergilerden bağımsız sayılmakta; ecnebilere uygulanan ayrıcalıklardan yararlanarak mal, mülk ve evlerine sahip çıkmaktadırlar. Bu süreç tüm adalı kesimler tarafından o kadar çok benimsenir ve uygulanır bir hal aldı ki, devam etmesi durumunda ada kısa bir sürede Yunan kolonisine dönüşecekti ve Sultan'ın elinde içi boş bir hükümdar (title of suzerain=padrone) unvanı dışında hiçbir şey kalmayacaktı. Bu nedenle bu kesimlerin reâyâ kategorisine dönmeleri

⁶⁹³ KŞS., 31, s.12, hük.1 (H. 25 Cemaziyevvel 1238/M 7 Şubat 1823).

⁶⁹⁴ BOA., MAD.d., 9764, s.597, hük.(H. 20 Zilkade 1239/M. 17 Temmuz 1824).

⁶⁹⁵ Koumoulides, a.g.e., s.63.

⁶⁹⁶ Yaşanan firar olaylarının miktarına dair tartışmalar Üçüncü Bölüm Nüfus bahsinde ele alınmaktadır.

⁶⁹⁷ Kıbrıslı Rumların Yunanistan tabiyetine geçmelerinin yarattığı hukukî sorunlarla ilgili olarak bkz. Celâl Erdönmez, "Tanzimat Devrinde Bazı Kıbrıs Rumları'nın Yunan Vatandaşlığına Geçmelerinden Kaynaklanan Hukukî Meseleler", **Bilig**, S. 53, 2010/Bahar, Ahmed Yesevi Üniversitesi (Basımda).

*için bir emir çıkartıldı; bazıları tutuklandı. Bu uygulamayı kontrol etmek için ciddi önlemlerin alınacağı görülmektedir [...]*⁶⁹⁸

İsyan döneminde Kıbrıs'tan kaçanların bir kısmı isyanda Yunan kuvvetlerine katılmış, bir kısmı da Trieste, Napoli, Londra, Leghorn ve Marsilya gibi Avrupa ve Akka, Adana, İzmir gibi Osmanlı Akdeniz kentlerine yerleşmişti.⁶⁹⁹ Yunan devleti kurulduktan sonra ise göç edenlerin büyük bölümü artık gayrimüslim Osmanlı tebaası (reâyâ) olarak değil, birer Yunan, Rus, Fransa, İspanya ve Avusturya tebaası olarak Kıbrıs'a dönmekteydiler.⁷⁰⁰ Bu konuda Tuzla'da ikamet eden konsoloslar, bilhassa Fransız konsolosu Alphonse Butto, Rum asıllı⁷⁰¹ Rus konsolosu Constantine Peristiani ve oğulları Marko, Acilov, Giovanni ve Yerimilov Rumlara yardımcı olmaktaydı.⁷⁰²

Rus konsolosu Peristiani için gelip giden gemilere Rumlar gizlenmek suretiyle Yunanistan'a kaçma yolunu tutmuşlardı. Bu şekilde kaçıp, Yunan tâbiyetine geçenlerin, reâyânın ödemekle mükellef olduğu vergilerden hariç tutulmaları gerekiyordu. Keza Kıbrıs'a döndüklerinde bu taleplerini dile getirmekte gecikmiyorlardı.⁷⁰³ Bu yöntemle 1830-1831 döneminde yaklaşık bin kişi Yunanistan'a giderek tâbiyet değiştirmiş ve geri dönmüştü.⁷⁰⁴

İngiltere Kıbrıs konsolosu Antonio Vondiziano, İstanbul'daki elçisine yazdığı raporlarında, toplu halde Yunan pasaportu alarak Osmanlı ülkesine gelen Kıbrıslı Rumların gelişinin hızla devam etmesi nedeniyle Avrupalıların ayrıcalıklarından yararlanmaya çalışanların arttığını açıklamakta ve bunun devam etmesi durumunda adanın bir Yunan kolonisi haline geleceği şeklindeki öngörüsünü ifade etmekteydi.⁷⁰⁵

Osmanlı yönetimi ise, isyanın başlangıcından itibaren, Kıbrıs'tan göç edenlerin dönmesini adanın mamur olması bakımından teşvik ediyordu. Ancak bu konuda tek şart firar edenlerin isyana karışmamış olmaları idi. Nitekim Kıbrıs'ta isyana karıştıkları belirlenen kişilerin idamları gerçekleştirildiği dönemde, Marsilya'ya giden bazı kişiler Kıbrıs'a dönmek

⁶⁹⁸ Luke, *Cyprus Under the Turks...*, s.169. Erdönmez'e göre, İngiltere konsolosu Vondiziano'nun yorumu, mevcut durumun tespiti açısından önemlidir ve fiili durumu ortaya koyması ötesinde ; "*Kıbrıs'ın çok yakında bir Yunan kolonisi olacağı, padişahın elinde ise sadece buranın-Kıbrıs-patronu unvanının kalacağı*" şeklindeki yorumda başvurduğu *Yunan kolonisi* tabiri, İngiltere konsolosunun 1831 gibi erken bir tarihte adaya kolonileştirilecek ülke gözüyle baktığının işareti olarak değerlendirilebilir. Bkz. Erdönmez, *Tanzimat Devrinde...*, s.6.

⁶⁹⁹ Koumoulides, *a.g.e.*, s.85.

⁷⁰⁰ **BOA., HAT-845/37946.**

⁷⁰¹ Gazioğlu, *a.g.e.*, s.380.

⁷⁰² **BOA., HAT-1163/46030-A; BOA., HAT-1163/46030-L; BOA., HAT-1163/46030-K; BOA., HAT-1163/46030-H** (H.27 Muharrem 1246/M. 18 Temmuz 1830).

⁷⁰³ "[...] *cezîre-i mezkûre re'âyâsının ol tarafta mukim düvel-i mütehabbe konsolosları câniblerinden patenta kağıdı ahzıyla tavır-ı râ'iyete menâfi ve mugayir hareket eylemeleri kat'an câiz olmadığından bu husûsun beher hâl men' ve def'îyle şîrâze-i nizâm-ı ra'iyetin tatrîf-i halelden vikâyesi gerekmeden nâşi [...]*" **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 246, s.355, hük.2 (H. Evâsıt-ı Şevval 1246/M. 29 Mart 1831).

⁷⁰⁴ "[...] *bundan akdem cezîre-i mezkûre efendi bendelerinin ibtidîâ-yı tahrîrâtından hitâmına değîn birkaç mâh zarfında tahmînen bin nefer mikdarı re'âyâ firâr etmiş oldukları [...]*" **BOA., HAT-708/33940-A** (H. 26 Zilhicce 1246/M. 7 Haziran 1831).

⁷⁰⁵ Hill, *a.g.e.*, Vol. IV, s.152.

istediklerinde bunların isyana karışmayıp sadece korktukları için kaçtıkları anlaşılırsa dönüşlerine izin çıkarılmıştı.⁷⁰⁶

Yunanistan devleti kurulduktan sonra bu devletin tâbiyetine geçme ve yabancı konsolosluk himayesine geçme hareketi hızlandı. Yunanistan uyuğuna geçenler aynı zamanda adadaki İngiliz, Fransız, Rus konsolosların himayesine de başvurmaktaydılar. Özellikle Rus ve Fransız konsolsoları, Yunan pasaportu alan Rumları, vergilerini ödememeleri ve Osmanlı yönetimine karşı direnmeleri konusunda kışkırtıyorlardı.⁷⁰⁷ Gelişmelerin farkında olan Osmanlı yönetimi ise ciddî tedbirler alma yoluna gitti. Bunlardan biri Yunanistan'a olan göçün engellenmesiydi. Kıbrıs Fransa konsolosunun belirttiğine göre, Larnaka'dan çıkarak Yunanistan'a gitmek isteyen ve Kıbrıslı Rumlarla dolu bir gemi Rodos yakınlarında durdurularak geri çevrilmişti.⁷⁰⁸

İkinci önlem olarak, Bâbîâlî'nin izni olmadan Osmanlı tâbiyetinden çıkarak bir başka devletin tebaası olanların Osmanlı topraklarına döndüklerinde hangi vatandaşlığa geçtiklerine bakılmayarak Osmanlı tebaası (reâyâ) sayılacakları hakkında karar alındı.⁷⁰⁹ Kıbrıs Muhassılı Halil Efendi, karar gereği, Yunanistan veya diğer ülkelerin pasaportlarını alarak vergi muafiyeti talep eden Rumları Osmanlı tebaası, yani reâyâ kabul ederek eskiden oldukları üzere cizye vb. vergilerini toplamaya başladı.⁷¹⁰ Fakat XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı imparatorluğundaki Ortodoks reâyâyı himayeye ederek siyasî amaç güden Rusya, bu olayda da Kıbrıs Rumlarını himaye etmekte ve başka ülke pasaportuna sahip Rumlardan fazla vergi alınmasını engellemeye çalışmaktaydı. Ancak muhassılın talebi⁷¹¹ üzerine durum Rus elçiliğine ifade edilerek⁷¹² Konsolos Peristiani'ye reâyâyı himaye davranışından vazgeçmesi gerektiğini bildirdi.⁷¹³

Dönemin Kıbrıs Başpiskoposu Panaretos da Osmanlı yönetimiyle işbirliği yaparak, 2 Aralık 1831'de Kıbrıs Rumlarına hitaben yayımladığı bir bildiriyle Yunan tâbiyetine giren tüm Kıbrıslıların Yunan pasaportlarını terk edip tekrar Kıbrıs'a dönmelerini tavsiye etti.⁷¹⁴

⁷⁰⁶ KSS., 31, s.94, hük.1 (H. Evâil-i Cemaziyelevvel 1240/M. 22 Aralık 1824).

⁷⁰⁷ BOA., HAT-1163/46030-J; BOA., HAT-1163/46030-F.

⁷⁰⁸ Gazioğlu, a.g.e., s.379-380.

⁷⁰⁹ "An-asl sekene-i cezîre-i Devlet-i Aliyye re'âyâsından patenta kağıdı almış olan re'âyâsının yedlerinden kağıdları nez' ve taht-ı ra'îyyete tenzil ve idhâl ile icâb eden cizye-i şer'îye ve tekâlîfât-ı sâ'ireden hisselerinin tahsîl olunmak bâbında bundan akdem sūdûr olan emr-i âliye imtisâlen [...]" BOA., HAT-708/33940-A (H. 26 Zilhicce 1246/M. 7 Haziran 1831).

⁷¹⁰ "[...] re'âyânın yedlerinde bulunan patentaları konsolosları taraflarına reddiyle kendüleri hükm-i râ'îyyete tenzil ve üzerlerine edâsı lâzım gelen mâl-ı mîrîyi ve tekâlîf-i memleketden hisselerinin tahsiline mübâşeret kılınmış olmağın [...]" BOA., HAT-780/36521 (H. 21 Receb 1247/M. 26 Aralık 1831).

⁷¹¹ "[...] Tuzla'da mevcûd olan konsolosların bir ferdi kendi umûrlarından hâric mesâlih-i re'âyâ ve umûr-ı memlekete karışmamaları için tenbihî hâvî elçileri mektûb tahrîr etdirilmesi lâzım geleceği [...]" BOA., HAT-1163/46030-B (H. Evâsıt-ı Muharrem 1246/M. 6 Temmuz 1830).

⁷¹² BOA., HAT-1170/46266 (H. 21 Receb 1247/M. 26 Aralık 1831); Ahmed Lûtfî Efendi, a.g.e., c. IV, s.800.

⁷¹³ BOA., HAT-1170/46266.

⁷¹⁴ Gazioğlu, a.g.e., s.381.

Bazı Rumlar, Yunan tebaası olmakla beraber Yunanistan'da kalmamışlardır. Aksine, Kıbrıs'a dönerek adada ikamete devam etmişler; bu sayede aile bağları sebebiyle özellikle miras meselelerinde hak talebinde bulunmuşlardır. Ancak devlet, Rumların bu tarz taleplerini, Osmanlı reâyâsı olarak mükellefiyetlerden sıyrılarak Avrupalı diğer yabancılara verilen imtiyazlardan faydalanmak arzusuyla gerçekleştirmekte olduğu şeklinde yorumlamıştır.⁷¹⁵

Bundan başka hem tâbiyet sorununun çözülmesi hem de azalan Rum nüfusunun⁷¹⁶ tekrar geriye kazandırılması amacıyla bir takım iyileştirmeler yapıldı. 1821-1830 yıllarında bir miktar⁷¹⁷ Kıbrıslı Rum adayı terk ettiğinden arkada kalan Rumların ödemek durumunda kaldığı vergi yükü giderek ağırlaştı. Zira, 1831'de yapılan nüfus sayımında ilk incelemelere göre İslâm nüfus reâyâ nüfusunun yarısından fazla hale gelmişti.⁷¹⁸ Ayrıca eskiden beri Kıbrıs adasında toplanan vergilerin 1/3'ü İslâm toplumundan 2/3'si de reâyâdan tahsil edilirken yaklaşık 5-6 senedir bu usul bir şekilde bırakılarak vergilerin büyük kısmı reâyâdan alınır olmuştu. Kıbrıs Rumlarının yabancı ülke pasaportları olarak vergilerden muafiyet kazanma çabalarının bir nedenini de bu sebepte gören Bâbîâli, derhal bu gidişata bir son vererek Kıbrıs'ta bozulan vergilendirme usulünü bir düzene sokma kararı aldı. Keza Kıbrıs reâyâsı bir süredir adadaki vergilendirme konusundan dolayı şikâyetlerini dile getirmekteydi.⁷¹⁹ Bu sorunu çözmek amacıyla ilk olarak Abdurrauf Hâleti Efendi muharrir sıfatıyla Kıbrıs'a gönderilerek vergi veren nüfusun sayımı yapıldı.⁷²⁰ Abdurrauf Efendi'ye verilen görev, sayımı yaparak gayrimüslimleri ekonomik durumlarına göre ala, evsat ve edna olarak üç sınıfta taksim etmesiydi. Ancak Kıbrıs reâyâsı eskiden beri (usûl-i kadime) cizyelerini toptan vermekte ve vergiler reâyâ temsilcileri vasıtasıyla tahsil olunmaktaydı. Kıbrıs'ta cizye vergisine getirilmek istenen bu yeni sisteme reâyâ karşı çıktı. Abdurrauf Efendi de Kıbrıs'ta bu şekilde cizye toplanmasıyla hazinenin zarar göreceğine dair uyarılarda bulundu.⁷²¹ Bunun üzerine Kıbrıs'ta vergi dağılımında oluşan bozulmayı düzenlemek ve bütün emlakın

⁷¹⁵ Erdönmez, "Tanzimat Devrinde...", s.14.

⁷¹⁶ Papadopoulos'a göre 1820'lerin ortalarında Yunan isyanı dolayısıyla Kıbrıs'taki reâyâ nüfusu 105 bin seviyelerine düşmüştü. Bu şekilde altı yıllık periyotta yaklaşık % 2,024'lük bir azalma söz konusu olmuştu. Bkz. Theodore Papadopoulos, **Social and Historical Data on Population (1570-1881)**, Cyprus Research Centre, Nicosia, 1965, s.170.

⁷¹⁷ Hill bu konuda 20-25 bin Kıbrıslının adadan kaçtığı söylese de bu rakamın abartılı olduğuna şüphe yoktur. Bu konu nüfus bahsinde irdelenmiştir.

⁷¹⁸ "[...] bu def'a Dersa'adetim'e vürûd eden tahrîr ve defteri yekûnuna nazaran cezîre-i mezkûrede ehl-i İslâmı re'âyânın nisfından ziyâde gibi görünmüş idüğüne binâen [...]" **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 248, s.57, hük.2 (H. Evâil-i Rebiülâhir 1247/M. 9 Eylül 1831).

⁷¹⁹ **BOA., HAT-624/30848; BOA., HAT-708/33940-B** (H. 25 Muharrem 1247/M. 6 Temmuz 1831).

⁷²⁰ Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e.**, c. III, s.642; **BOA., HAT-336/19278** (H. 25 Receb 1246/M. 9 Ocak 1831); **BOA., HAT-336/19278-A** (H. 25 Receb 1246/M. 9 Ocak 1831); **BOA., HAT-336/19278-B** (H. 25 Receb 1246/M. 9 Ocak 1831).

⁷²¹ **BOA., HAT-336/19278** (H. 25 Receb 1246/M. 9 Ocak 1831); **BOA., HAT-336/19278-A** (H. 25 Receb 1246/M. 9 Ocak 1831); **BOA., HAT-336/19278-B** (H. 25 Receb 1246/M. 9 Ocak 1831).

sayımının yapılması için Anadolu muhasebecisi Esat Mehdi Bey⁷²² Kıbrıs'a görevlendirildi.⁷²³ Esat Mehdi Bey'in çalışmalarından sonra, Kıbrıs'tan alınan vergilerin eskiden olduğu üzere 1/3'i Müslümanlardan, 2/3'si reâyâdan tahsil olunmasında karar kılındı. Benzer bir şekilde vergilerin herkesin hal ve tahammüllerine göre dağıtılması maddesi de adada düzenin yeniden tesis edilmesi noktasında önemli bir yer tutmaktaydı.⁷²⁴

Vergilendirme konusuyla ilgili olarak, Kıbrıs reâyâsının vefat eden Kıbrıs Muhassılı Ali Ruhi Efendi'ye olan 3 Yük 26.189 (326.189) kuruş 6 para miktarındaki borçlarının düşülmesi gerçekleştirildi. Kıbrıs reâyâsı, nüfuslarının azalmasını da belirterek bu meblağı ödeyemeyeceklerini ifade ile aflarını talep etti. Padişah II. Mahmut Kıbrıs reâyâsının bu taleplerini adanın mamur olması için onayladı⁷²⁵ ve borç senetleri yırtılarak derhal merkeze gönderildi.⁷²⁶ Böylece Kıbrıs Rumlarının üzerlerindeki büyük bir yük kaldırılmış oldu.

Görüldüğü üzere Yunan ihtilali döneminde Kıbrıs'ı da kurulması tasarlanan devlete dâhil etme ya da en azından Kıbrıslı Rumların desteğinin sağlanmaya çalışıldığı açıktır. Ancak Muhassıl Mehmet Ağa'nın aldığı etkin önlemlerle bazı adalarda görüldüğü şekilde bir isyan hadisesine Kıbrıs'ta şahit olunmadı. Yunanistan devletinin kurulmasından sonra ise Kıbrıs Rumları (Yunanistan'a bağlanamamasalar da) Yunan pasaportu alarak benliklerini sergilemeye ve imtiyaz sahibi olmaya çalışmışlardı. Ancak bu sorun da alınan tedbirlerle çözüldü. Rumların tekrar reâyâ hükmüne indirilmeleri, konsolos müdahalelerinin engellenmesi ve reâyâ hakkında yapılan iyileştirmelerle Kıbrıs'ta genel vaziyetin durulması beklenirken Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ada huzurunu bozan bir başka hadise olarak ortaya çıktı.

1.5. Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1833)

1831-1833 yıllarında Osmanlı imparatorluğunun bir iç meselesi olarak ortaya çıkan, fakat Avrupalı güçlerin müdahaleleriyle uluslararası nitelik kazanan Mehmet Ali Paşa isyanı, Mısır'a semt ve civar olması hasebiyle Kıbrıs'ı doğrudan etkilemiştir. Çalışmanın bu kısmında M. Ali Paşa isyanının ilk evresi sayılan 1831-1833 yıllarında, Kıbrıs adasına tesirleri

⁷²² Esat Mehdi Bey aldığı görevle 10 Aralık 1831 (5 Receb 1247) günü Lefkoşa'ya gelmişti. **BOA., HAT-457/22536** (H. 21 Receb 1247/M. 26 Aralık 1831). Esat Mehdi Bey'den önce bu göreve Mehmet Esat Bey tayin edilmiş, fakat bu kişinin me'mûriyeti tebdil olunmuştu. **BOA., A.DVN.MHM.d., 248, s.58, hük.1** (H. EvailRebiülâhir 1247/M. 9 Eylül 1831).

⁷²³ Sayım sonucunda, Osmanlı imparatorluğunda ilk temettuat defterlerinden biri olarak Kıbrıs İslâm ve reâyâsının emlakinin tespiti gerçekleştirildi. Bkz. **BOA., TMT.ML.VRD.d., 16152; BOA., TMT.ML.VRD.d., 16153; BOA., TMT.ML.VRD.d., 16154; BOA., TMT.ML.VRD.d., 16155**

⁷²⁴ [...] bu def'a Dersa'adetim'e vürüd eden tahrîr ve defteri yekûnuna nazaran cezîre-i mezkûrede ehl-i islâmı re'âyânın nisfından ziyâde gibi görünmüş idüğüne binâen [...] ba'de-zîn cezîre-i mezkûre tekâlifinin sülüsü emvâl-i kadîmi üzere ehl-i İslâm ve sülüsânı re'âyâyâ tarh ile herkesin hissese hâl ve tahammülüne göre ta'dil ve tesvîye ve taksîm olunması hususûna î'lâmen ve tenbîhen ve ihtimâmen ve mahsûsan işbu emr-i şerîfim sâdir ve tisyâr olmuştur [...]” **BOA., A.DVN.MHM.d., 248, s.57, hük.2** (H. Evâil-i Rebiülâhir 1247/M. 9 Eylül 1831).

⁷²⁵ **BOA., HAT-673/32929.**

⁷²⁶ **BOA., HAT-676/33009; BOA., HAT-676/33009-A.**

irdelenmektedir. Ancak öncelikle isyanın bu evresinde meydana gelen gelişmelerin hatırlanmasında fayda vardır.

Aslen Rumeli'den Kavalalı olan ve 1805 yılında Mısır valisi atanan M. Ali Paşa, Osmanlı hâkimiyetinde Mısır'ın gördüğü en güçlü devlet adamıydı.⁷²⁷ M. Ali Paşa, Mısır'da İngilizleri (1807) ve Kölemenleri (1811) bertaraf ederek bütün güçleri eline geçirdi.⁷²⁸ 1818'de ise Osmanlı yönetiminin bir türlü çözemediği Vehhabî isyanını bastırarak hac yolunu açmasıyla da İslâm dünyasında da saygınlık ve şöhrete ulaştı.⁷²⁹

M. Ali Paşa, hayata geçirdiği reformlarla doğu Akdeniz'de güçlü bir konuma geldi. Nitekim İmparatorluk 1821 yılında Mora isyanı ile baş edemeyince Girit, Suriye ve Trablusşam valiliklerine karşılık Mısır valisinden yardım almak zorunda kaldı.⁷³⁰ 1827 Navarin olayından sonra, M. Ali Paşa ordusunu Padişahın bilgisi olmaksızın geriye çağırdı ve isyan başarıyla neticelendi. Ancak M. Ali Paşa yine de kendisine vaat edilen Girit, Suriye ve Trablusşam valiliklerini Edirne antlaşmasından sonra talep etti. Padişah II. Mahmut Mora isyanının olumsuz neticesinde Mısır valisini sorumlu gördüğünden ve Mora ve Cezayir'i⁷³¹ henüz kaybetmiş olduğu için Girit valiliğini vermekle yetindi.⁷³² Üstelik valiye karşı bir komplo kurarak cezalandırmak istedi. Ancak M. Ali Paşa komployu öğrendiğinden hem bu planı bozmak, hem Şam ve Suriye valiliklerini almak için arayışlara koyuldu. Bu konuda fırsat Akka valilisi Abdullah Paşayla yaşadığı sorun ile geldi.⁷³³ M. Ali Paşa, Abdullah Paşa'nın Mısır tüccarlarına yaptığı muameleyi bahane ederek üzerine gitmek için Padişah'tan izin talep etmekteydi. Bâbîâli sorunun iki tarafa nasihatnameler yazılarak çözülmesine çalıştı.⁷³⁴ M. Ali Paşa, Bâbîâli'den gelen uyarıları dikkate almayarak 1831 Ekim sonlarında oğlu İbrahim Paşa komutasındaki 24 bin kişilik bir kuvveti Akka valisi üzerine gönderdi.⁷³⁵ Yafa, Gazze ve Hayfa hızla İbrahim Paşa kuvvetlerinin eline geçti. Akka ise altı aylık bir

⁷²⁷ Atilla Çetin, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Valiliği**, (Yayınevi Yok), İstanbul, 1998, s.19 vd.

⁷²⁸ M. Ali Paşa Mısır'da Kölemenleri imha ettikten sonra bir kısmının kesilmiş başlarını oğlu ve Divan Efendisi ile Padişaha yollamıştı (H. 3 Rebiülâhir 1226/M. 27 Nisan 1811).

⁷²⁹ Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi 1831-1841, I. Kısım**, TTK. Yay., Ankara, 1945, s.25-28; Özer, **a.g.t.**, s.101-106.

⁷³⁰ Karal, **Osmanlı Tarihi...**, s.127-128.

⁷³¹ Cezayir 1830'da Fransa tarafından işgal edilmişti.

⁷³² Girit Eyaleti M. Ali Paşa'ya, Hanya ve Resmo sancaklarının muhafazası şartıyla tevcih olunmuştu. **BOA., C.DH-285/14227** (H. 27 Safer 1246/M. 17 Ağustos 1830); **BOA., HAT-358/20028**. Shaw, M. Ali Paşa'nın Yunan ihtilalinden beri isyan halinde olan ve kendisine alacağı vergilerden daha fazla masrafa yol açacak olan Girit valiliğini geri çevirdiğini ileri sürmektedir. Bkz. Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, c. II, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul, 1982, s.61.

⁷³³ Karal, **Osmanlı Tarihi...**, s.128-129.

⁷³⁴ **BOA., HAT-358/20037**. M. Ali Paşa ise Abdullah Paşa'nın adamlarına yakında Akka'ya geleceğini, devletin Bağdat ve Rumeli'de iki ordusu olsa da kendisini kurtaramayacağını söyleyerek bu konudaki tavrını ortaya koymaktaydı. Bkz. **BOA., HAT-350/19801-B** (H. 17 Rebiülevvel 1247/M. 26 Ağustos 1831).

⁷³⁵ Jorga, **a.g.e.**, c. V, s.302; Kıbrıs Muhassılı Halil Ağa'nın verdiği bilgiye göre iki taraf arasında Akka bölgesinde şiddetli çarpışmalar meydana gelmekteydi. **BOA., HAT-358/20039-A** (H. 21 Receb 1247/M. 26 Aralık 1831).

kuşatmadan sonra düştü; Abdullah Paşa esir olarak denizden Mısır'a gönderildi.⁷³⁶ Akka zaferinden sonra M. Ali Paşa, Padişaha bir mektup yazarak Trablusşam ve Akka valiliklerinin de kendisine bağışlanmasını istedi. II. Mahmut bu cürete karşılık kendisini âsi ilan etti.⁷³⁷ Akabinde M. Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa ile muharebenin meşru olduğuna dair Rumeli, Anadolu ve diğer ulema tarafından cevaz verildi.⁷³⁸

M. Ali Paşa artık savaşın kaçınılmaz olduğunu anlayarak öteden beri arzuladığı Suriye bölgesine doğru saldırıya geçti ve İbrahim Paşa ciddi bir direnişle karşılaşmadan 13 Haziran 1832'de Şam'a girdi.⁷³⁹ Akabinde ise Torosları aşarak Konya'ya ilerledi. Burada Sadrazam Reşit Paşa idaresindeki 60 bin kişilik Osmanlı ordusunu ağır bir bozguna uğrattı. Bu sayede İbrahim Paşa rahatlıkla Kütahya'ya kadar ilerledi. Gönderilen memurların İbrahim Paşa ile müzakereleri de neticesiz kaldı. Böylece Mısır kuvvetlerine İstanbul yolu açılmış oluyordu.⁷⁴⁰

İbrahim Paşa'nın Anadolu'da ilerleyerek İstanbul'un M. Ali Paşa'nın güçlü yönetimine geçme ihtimalinin belirmesi, bölgede çıkarları bulunan devletleri harekete geçirdi. Bu ise sorunun uluslararası bir hüviyet kazanmasına sebep teşkil etti. Bâbîâli, bu kapsamda İngiltere'den yardım talep ettiyse de İngiltere bu aşamada sadece diplomatik yardımda bulunabileceğini belirttiğinden kısa bir süre önce savaş halinde bulunduğu Rusya'dan yardım dilemek durumunda kaldı.⁷⁴¹ Nitekim Bâbîâli İbrahim Paşa'nın Kütahya'dan İstanbul'a yürüyeceğine dair aldığı duyumlar üzerine Rus Çarı'ndan yardım talebinde bulundu.⁷⁴² Bu gelişme o ana kadar etkisiz bir politika izleyen Fransa ve İngiltere'yi harekete geçirdi. İki devlet Bâbîâli'nin onayıyla M. Ali Paşa'ya, Akka, Kudüs, Trablusşam ve Nablus sancaklarını kabul ederek Padişah ile barış yapmasını önerdi. Ancak Vali bu teklifi kabule yanaşmayarak Suriye ile Adana vilayetlerinin kendisine bırakılmasını istedi. Hill'e göre, M. Ali Paşa, barış görüşmeleri sırasında, Mısır, Suriye, Girit gibi Kıbrıs sancağını da şartları arasına koymuştu.⁷⁴³

⁷³⁶ BOA., HAT-908/39778 (H. 8 Muharrem 1248/M. 7 Haziran 1832); Ahmed Lûtfî Efendi, a.g.e., c. IV, s.713; Karal, *Osmanlı Tarihi...*, s.129.

⁷³⁷ Özer, a.g.t., s.111-112.

⁷³⁸ BOA., HAT-360/20081-A.

⁷³⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi...*, s.130; Özer, a.g.t., s.113.

⁷⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Âmedî Mustafa Bey'in Kütahya'da Bulunan Mısır Kuvvetleri Kumandanı İbrahim Paşa'ya Mektubu", *Bellekten*, c. VI, S. 23-24, T.T.K., Ankara, 1942, s.263-267; Karal, *Osmanlı Tarihi...*, s.130-131; Özer, a.g.t., s.114.

⁷⁴¹ Şinasi Altundağ, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Esnasında Namık Paşa'nın Yardım Talep Etmek Üzere 1832 Senesinde Me'mûriyet-i Mahsusa İle Londra'ya Gönderilmesi", *Bellekten*, c. VI, S. 23-24, TTK, Ankara, 1942, 229-251; Özer, a.g.t., s.115-116; Mahmut Hanefî Kutluoğlu, "1833 Kütahya Antlaşma'sının Yeni Bir Değerlendirmesi", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 17, TDV. Yay., İstanbul, 1997, s.265-269.

⁷⁴² Rusya, Osmanlı talebinden önce Karadeniz donanmasının yardım için her an hazır bulunduğunu defaatle bildirmekteydi. Bkz. BOA., HAT-356/19998 (H. 1 Ramazan 1248/M. 22 Ocak 1833).

⁷⁴³ Hill, a.g.e., Vol. IV, s.156. Hill'in bu görüşü 1840 yılı Ekim ayında Kıbrıs'ı ziyaret eden Wilhelm H. Engel'in gözlemlerine dayanmaktadır. Bkz. Cobham, a.g.e., s.462.

Rusya'nın gelişmelerde etken hale gelmesi, Fransa ve İngiltere'nin barış için girişimlerini yoğunlaştırmasına yol açtı. Rusya, İngiltere ve Fransa'nın gittikçe artan baskıları karşısında II. Mahmut'un Adana'yı bırakmayı kabul etmesi üzerine, Mısır valisi de anlaşmaya yanaşmak zorunda kaldı. Sonuçta isyan 5 Mayıs 1833 tarihinde Kütahya'da imzalanan anlaşmasıyla son buldu.⁷⁴⁴

1.5.1. M. Ali Paşa İsyanı Üzerine Kıbrıs'ta Alınan Tedbirler ve Adanın Oynadığı Rol

1831-1833 yıllarında bütün İmparatorluğu sarsan ve uluslararası nitelik kazanan M. Ali Paşa isyanının Mısır'a semt ve civar olan Kıbrıs adasını etkilememiş olması düşünülemezdi. Nitekim Mehmet Ali Paşa, yaşadığı sorun nedeniyle Akka Valisi Abdullah Paşa üzerine yürümek için Padişah'tan izin istediği dönemde, yani henüz âsi ve hain ilan edilmediği aşamada, bölgeye yakınlığı dolayısıyla Kıbrıs Muhassılı Halil Ağa'ya, Mısır, Akka ve Beriyetüşşam taraflarında meydana gelen gelişmeler konusunda aldığı haberleri bir an evvel merkeze iletmesi görevi verildi.⁷⁴⁵ Muhassıl Halil Ağa ise M. Ali Paşa kuvvetlerinin Akka tarafına harekâta başlamasından sonra İstanbul'a gönderdiği tahriratında, Yafa, Beyrut, Trablus, Lazkiye ve Sayda ahâlilerinin mukabele etmeden Mısır askerlerine teslim ve tâbi olduklarını belirterek gelişmelerin endişe verici olduğunu açıklamaktaydı. Muhassıl ayrıca iskelelerde, bilhassa Mısır'a yakınlığı dolayısıyla Tuzla ve Limason limanlarında gerekli güvenlik önlemlerinin alınarak teyakkuz halinde bulunulduğunu da aynı yazısında belirtmekteydi.⁷⁴⁶

Muhassıl Halil Ağa bundan kısa bir süre sonra, 26 Aralık 1831 (21 Receb 1247) tarihli bir başka tahriratında, M. Ali Paşa'nın Sayda kalesinin teslimine dair Abdullah Paşa'ya yolladığı talebin reddedilmesi üzerine, Gazze'de bulunan oğlu İbrahim Paşa'ya Sayda kalesinin muhasarası için 16 bin asker ve birkaç gemi ile takviye gönderdiği ihbarını iletmekteydi.⁷⁴⁷

M. Ali Paşa'nın âsi ve hain ilan edilmesiyle ordu gönderilmesi kararı alınmıştı. Sefere çıkarılacak ordunun zahire ve peksimet ihtiyacı da bölgeye yakın yerlerden karşılanması gerektiğinden Kıbrıs'tan da peksimet ve zahire ihtiyacı hâsıl oldu.⁷⁴⁸ Fakat Kıbrıs ahali ve reâyâsı adada zahirenin kıtlığı sebebiyle talep edilen iaşe malzemelerinden aflatlarını dilediler. Bunun üzerine Kıbrıs muhassılına, ücreti hazine tarafından peşin verilmek üzere mümkün

⁷⁴⁴ Altundağ'a göre bunu bir muahede şeklinde değerlendirmek hatalıdır. Bkz. Altundağ, **a.g.e.**, s.129-137, 133.

⁷⁴⁵ [...] bir taraftan Mısır ve Akka ve Beriyetüşşam taraflarına dâ'ir istirak eylediğın mesmu'ât ve tahkikatını peyâpî bu cânibe iş'âra mübâderet [...]” **BOA., BEO.AYN.d.**, 605, s.19, hük.2 (H. 25 Rebiülâhir 1247/M. 3 Ekim 1831).

⁷⁴⁶ **BOA., HAT-366/20250** (H. 7 Receb 1247/M. 12 Aralık 1831).

⁷⁴⁷ **BOA., HAT-358/20039-A** (H. 21 Receb 1247/M. 26 Aralık 1831).

⁷⁴⁸ **BOA., BEO.AYN.d.**, 605, s.25, hük.2 (H. 10 Şaban 1247/M. 14 Ocak 1832).

olabildiği kadar zahirenin toplaması emri verildi.⁷⁴⁹ Nitekim 16 Mart 1832 günü Kıbrıs'ta bulunan zahirenin Antakya ve Hama'ya sevki için bir müstemmen ticaret gemisi yola çıkarıldı.⁷⁵⁰ Belgelerin açıkça gösterdiği üzere, M. Ali Paşa isyanı döneminde, harp bölgesine yakınlığı dolayısıyla Kıbrıs adası bir nevi “*ordunun kileri*” işlevini görmekteydi.⁷⁵¹

İsyanın 1831-1833 evresinde, Fransa'nın Mısır'ı işgali esnasında olduğu üzere, diğer bölgelerden tedarik edilen zahire ve peksimetler ve hatta mühimmatlar, Kıbrıs iskelelerinde bulunan anbarlara yerleştirilerek (der-i anbar) bir sonraki emre kadar korunuyordu. İaşeye ihtiyaç duyan bölgeler hâsıl olduğunda derhal gemilere yüklenerek ilgili yerlere sevk olunuyordu. 1831-1833 yıllarında Mısır güçleriyle muhtelif bölgelerde muharebeye giren Osmanlı ordusuna Kıbrıs'ta saklanan zahire ve mühimmatların sevkine dair sayısız belge bulunmaktadır. Mesela 24 Temmuz 1832 (25 Safer 1248) tarihinde, Kıbrıs muhassılı ve İçil mütesellimine hitaben yazılan emirle, Kıbrıs'ta depolanan zahirenin Anamur ve Gülnar kazalarına geçirilmesi istenmişti.⁷⁵²

İbrahim Paşa 27 Mayıs 1832 tarihinde Akka kalesini ele geçirdikten sonra Bâbîâli'de büyük bir telaş sezilmekteydi. Bu telaş Akdeniz'de Kıbrıs adası için geçerliydi. Bâbîâli de M. Ali Paşa da Kıbrıs adasının önemini farkındaydı. İbrahim Paşa bir taraftan 1832 yazında karadan Suriye'yi ele geçirmeye çalışırken bu teşebbüsün denizden de takviye edilmesi alınacak başarıyı kolaylaştırabilir ve daha büyük sonuçları sağlayabilirdi. Bu sebeple M. Ali Paşa'nın Kıbrıs adasını da ele geçirerek Osmanlı ordusunun bu savaştaki en önemli zahire ve nakliye üssünü zabtetmeyi tasarlamasından daha doğal bir düşünce olamazdı.

Bâbîâli ise İskenderiye, Dimyat ve Beriyetüşşam sahillerine yakın olduğundan Kıbrıs'ın bu meselede Anadolu yarımadasının kilit noktası olduğunun bilincindeydi.⁷⁵³ Dolayısıyla Mısır valisinin Kıbrıs adasına saldırabileceği şüphesiyle adanın muhafazasına büyük önem atfetmekteydi. Bu amaçla İbrahim Paşa'nın Sayda üzerine yürümesinden kısa bir süre sonra, İçil Sancağı Mütesellimi Sadık Bey'e 500 asker tertip ederek Kıbrıs adasına geçmesi emri verildi.⁷⁵⁴ Kıbrıs muhassılı ise Bâbîâli'ye gönderdiği kaimesinde, adanın muhafazası için

⁷⁴⁹ BOA., BEO.AYN.d., 605, s.123, hük.4 (H. 18 Şevval 1247/M. 21 Mart 1832).

⁷⁵⁰ BOA., HAT-357/20022-N.

⁷⁵¹ “[...] Kıbrıs cezîresi bi-minnet-i Te'âlâ ordu-yı hümâyûnlarının kileri mesâbesinde ittihaz olunacağı [...]” BOA., HAT-909/39802.

⁷⁵² BOA., BEO.AYN.d., 606, s.105, hük.1. Ayrıca, bkz. BOA., HAT-357/20022-N (H. 13 L. 1247/M. 16 Mart 1832); BOA., BEO.AYN.d., 606, s.6, hük.1 (H. 25 Safer 1248/M. 24 Temmuz 1832); BOA., HAT-359/20045-İ (H. 23 Safer 1248/M. 22 Temmuz 1832); BOA., HAT-359/20045-M; BOA., HAT-359/20045-O; BOA., HAT-359/20045-P; BOA., HAT-372/20386; BOA., HAT-372/20386-C; BOA., HAT-606/29682;

⁷⁵³ “[...] Kıbrıs cezîresi İskenderiye ve Dimyat ve Beriyetüşşam sevâhiline yakın olduğundan cezîre-i mezkûre sevâhil-i Anadolu'nun merkezi mesâbesinde bulunduğundan [...]” BOA., A.DVN.MKM., 9, s.24, hük.3 (H. Evâhir-i Zilkade 1247/M. 1 Mayıs 1832).

⁷⁵⁴ Ayrıca bu askerlerin ücretleri hazine tarafından karşılanacaktı. BOA., HAT-365/20175.

toplam 20 bin askere ihtiyaç bulunduğunu, bu olamaz ise en azından 5 bin asker⁷⁵⁵ ile kalelere konmak üzere mühimmat⁷⁵⁶ gönderilmesi gerektiğini müteaddit defalar bildirerek olası bir saldırıya karşı her türlü tedbirin alınmaya başladığını açıklamaktaydı.⁷⁵⁷

İbrahim Paşa 16 Haziran 1832’de Şam’ı ele geçirdikten sonra Halep taraflarına ulaştığında, Osmanlı yönetimi İskenderun körfezine donanma çıkararak asker ve mühimmat takviyesi yapmayı düşünmüştü. Ancak alınan istihbaratlara göre Mısır donanmasının bazı filoları Akdeniz’de dolaşmaktaydı. Bu sebeple çıkarılacak donanmanın güvenlik açısından öncelikle Kıbrıs’a uğraması; ardından İskenderun sahiline gitmesi tasarlandı. Bu kapsamda Kıbrıs Muhassılı Mehmet Emin Ağa’ya, donanmanın Kıbrıs’a güvenli bir şekilde yanaşabilmesi için Kıbrıs’ın yüksek tepelerine karakollar kurularak Mısır filolarının takibi ve eğer olumsuz bir gelişme sezilirse karakollarda ateşler yakılarak vaziyetin donanmaya uzaktan ihbar edilmesi görevi verildi.⁷⁵⁸ Donanma 8 Temmuz 1832 (9 Safer 1248) günü Rodos’a geldiğinden Muhassıl Mehmet Emin Ağa’nın Mısır filolarının ne taraflarda bulunduğunu en geç 3-5 günde bildirmesi gerekiyordu.⁷⁵⁹ Mehmet Emin Ağa, aldığı emir üzerine adanın yüksek dağlarına karakollar kurdurdu ve aldığı diğer tedbirlerle birlikte donanma 14 Temmuz’da (15 Safer) Kıbrıs sularına güvenli bir şekilde ulaştı.⁷⁶⁰ Donanma, serasker İzzet Mehmet Paşa kumandasında Kıbrıs’a geldiğinde burada son tertibatını alarak İngiltere ve Avusturya kuvvetleriyle birlikte Beriyetüşşam sahiline açıldı.⁷⁶¹

Kıbrıs’ta alınan istihbarata göre, M. Ali Paşa 1832 Ağustos ayında Kıbrıs adasını zabt etmek üzere harekete geçecekti. İskenderiye’den Kıbrıs’ta Tuzla limanına gelen bir müstemmen tüccarın Fransa konsolosu Bottu’ya verdiği bilgiye göre, M. Ali Paşa, Kıbrıs adasını zabt etmek gayesiyle 25 adet irili ufaklı gemiden oluşan bir filosunu çok sayıda askerle İskenderiye’den 16 Ağustos 1832 (19 Rebiülevvel 1248) tarihinde Kıbrıs’a doğru yola çıkarmıştı.⁷⁶² Sadaret kaymakamına göre M. Ali Paşa’nın Kıbrıs üzerine geleceği ihbarı

⁷⁵⁵ BOA., HAT-357/20016; BOA., HAT-907/39748-E; BOA., HAT-908/39778; BOA., HAT-908/39778-A; BOA., HAT-908/39778-B.

⁷⁵⁶ BOA., C.AS-289/11978 (H. 20 Zilhicce 1247/M. 21 Mayıs 1832).

⁷⁵⁷ BOA., HAT-375/20442.

⁷⁵⁸ BOA., A.DVN.MKM., 9, s.54, hük.1 (H. Evâil-i Safer 1248/M. 30 Haziran 1832).

⁷⁵⁹ “[...] havâne-i ma’lûmenin tekne-i menhûsası ne taraflarda görünmektedir bi’t-tahkik muktezâ-yı sîdk ve istikametini üzere tâtarın harcırâhına bakmayarak hemen üç beş günde bir istilâ’ ve istihbâr eylediğın ahvâli peyâpî iş’âr [...]” BOA., BEO.AYN.d., 606, s.6, hük.1 (H. 25 Safer 1248/M. 24 Temmuz 1832). Anlaşılan o ki Kıbrıs ile yapılan muhaberat gecikmeli gerçekleşmekteydi.

⁷⁶⁰ BOA., HAT-353/19871. Donanma Kıbrıs’tan harekettten sonra üç Mısır gemisiyle karşılaşmışsa da bunlar mağlup edilmişti. Bkz. BOA., HAT-353/19872.

⁷⁶¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Dârendeli İzzet Mehmed Paşa”, *Bellekten*, c. XXVIII, S.110, TTK, Ankara, 1964, s.242.

⁷⁶² BOA., HAT-359/20045-L; BOA., HAT-533/19878; Konsolos Bottu 20 Teşrin-i Evvel tarihli bir mektubu muhassıla vermişti. Bkz. BOA., HAT-363/20145-C.

Fransızların yalanlarından ibaretti. Ancak konu yine de devlet erkânı arasında müzakere olundu ve her halükarda ihtiyatkâr olunmasına karar verildi.⁷⁶³

Kıbrıs Muhassılı aldığı ihbar üzerine, Kıbrıs'ın sahilleri uzun ve büyük bir ada olmasından dolayı İçil sancağından gönderilen 500 askerden başka bütün İslâm ahalinin muhafazaya çalıştığını, ancak Mısır askerlerinin birkaç güne kadar gelmesinin muhtemel olması nedeniyle Kıbrıs'a kısa sürede fazlaca asker sevk edilmesini talep etti.⁷⁶⁴ Ayrıca Kıbrıs'tan Lazkiye tarafına gönderilmesi düşünülen zahire ve tabyalar çıkarılmayarak adada bırakıldı.⁷⁶⁵ Diğer yandan Akdeniz'de bulunan donanma rüzgâr altında olduğundan, 4-5 gemi hemen Kıbrıs sularına yönlendirilerek sahillerde 20 gün boyunca dolaştırıldı,⁷⁶⁶ fakat herhangi bir Mısır gemisine tesadüf olunamadı.⁷⁶⁷

Kıbrıs sahillerinde Mısır gemilerine rastlanamasa da ihtiyaten Muhassıl Mehmet Emin Ağa'nın isteği üzerine muhafaza için İçil'den 500 asker daha sevk edildi.⁷⁶⁸ Bundan başka Alaiye sancağından Manavgat kazası ayanı Tugayzade Ali Ağa'ya 500 nefer asker daha yollanması emredildi.⁷⁶⁹ Tugayzade Ali Ağa asker tertibinden affını istemişse⁷⁷⁰ de kabul edilmeyerek⁷⁷¹ toplayabildiği kadar askeri Kıbrıs'a göndermesi bildirildi. Bunun üzerine Ali Ağa hazırladığı 350 neferi Kıbrıs'a yolladı. Ancak bu askerler Kıbrıs Muhassılı Mehmet Emin Ağa'nın verdiği bilgiye göre, işe yaramaz takımından olup adada sorun çıkardıklarından yerlerine iade edildiler.⁷⁷²

İbrahim Paşa'nın orduyla Adana ve Tarsus taraflarına ulaşmasından sonra İçil Mütesellimi Sadık Bey, Kıbrıs'a görevlendirilen askerlerinin bir an evvel geri gönderilmesini talep etti. Mütesellim Sadık Bey'in belirttiği üzere, Tarsus ve İçil'in elden çıkması Alaiye ve Teke sahilleri, Karaman, Konya ve Aladağ bozkırlarının güvenliğinin tehlikeye düşmesi demek olacağından Kıbrıs'ta bulunan İçil askerlerinin memleketlerine iadesine karar

⁷⁶³ “[...] Kıbrıs hakkında olunan rivâyet ve inhâ dahî Frenklerin bir takım havâdisât-ı kâzibelerinden neş’et etmiş olması melhûz ise de Kıbrıs muhassılının o me’âlde bu def’a bu tarafa dahî tahrîrâtı geldiğinden her ne kadar Frenklerin mizaclarına göre sermû verilecek şey olmasa bile merâsim-i hazm-ı ihtiyâta ri’âyet lâzimedden olduğundan bu mâdde bu günlerde akd olunacak meclîsde dermiyân ve müzâkere birrle [...]” **BOA., HAT-355/19932.**

⁷⁶⁴ **BOA., HAT-353/19878-B; BOA., HAT-352/19858; BOA., HAT-350/19810.**

⁷⁶⁵ **BOA., HAT-359/20045-N,** (H. 7 Rebiülevvel 1248/M. 4 Ağustos 1832); **BOA., BEO.AYN.d.,** 606, s.61, hük.1 (H. 25 Rebiülevvel 1248/M. 22 Ağustos 1832).

⁷⁶⁶ **BOA., HAT-359/20045-L,** (7 Rebiülevvel 1248/M. 4 Ağustos 1832).

⁷⁶⁷ **BOA., HAT-359/20045.**

⁷⁶⁸ **BOA., BEO.AYN.d.,** 606, s.128, hük.2 (H. 17 Rebiülâhir 1248/M. 13 Eylül 1832).

⁷⁶⁹ **BOA., BEO.AYN.d.,** 606, s.126, hük.3 (H. 16 Rebiülâhir 1248/M. 12 Eylül 1832), **BOA., BEO.AYN.d.,** 607, s.15, hük.2 (H. 26 Rebiülâhir 1248/M. 22 Eylül 1832).

⁷⁷⁰ **BOA., HAT-364/20156-D; BOA., HAT-364/20156-F,** (H. 6 Cemaziyelevvel 1248/M. 1 Ekim 1832); **BOA., HAT-364/20156-A; BOA., HAT-364/20156-B.**

⁷⁷¹ **BOA., BEO.AYN.d.,** 607, s.70, hük.1. (H. 19 Cemaziyelevvel 1248/M. 14 Ekim 1832).

⁷⁷² **BOA., HAT-364/20160; BOA., HAT-364/20160-A,** (H. 9 Şaban 1248/M. 1 Ocak 1833); **BOA., HAT-364/20160-B.**

kılındı.⁷⁷³ Ancak bir şekilde Kıbrıs'ın muhafazasının sağlanması gerekiyordu. Bu doğrultuda ordudan bin nefer asker ayrılarak Kıbrıs'a yollanması; bunlar Kıbrıs'a vadiğinde İçil askerlerinin memleketlerine bir an evvel iade olunmaları planlandı.⁷⁷⁴ Nitekim Kıbrıs'a bin nefer asker gittikten sonra İçil askerleri memleketlerine gönderildiler.⁷⁷⁵

Donanma Akdeniz'de iken ada etrafında Mısır gemileri görülemediği de, Kıbrıs muhassılının sadaret kaymakamına ulaştırdığı bilgiye göre, sonrasında M. Ali Paşa donanmasına bağlı gemilerden bazıları Karpas burnu açıklarında tesadüf edilerek yakalanmışlardı. Ele geçirilen mürettebattan alınan bilgiye göre yüzden fazla Mısır askeri bu olayın bir gün öncesinde Tuzla limanına gelmişti.⁷⁷⁶

M. Ali Paşa'ya bağlı gemilerin Kıbrıs'a saldıracağına dair alınan ihbarların doğruluğu yeterince yansıtmadığı görünmektedir. B. Darkot ve V. Bedevi'ye göre ise, Kıbrıs 1832 yılında bir ara M. Ali Paşa'nın eline geçmişti.⁷⁷⁷ Ancak biz bunu doğrulayacak herhangi bir belge tespit edemedik. Yine de bu dönemde Kıbrıs'ı ziyaret etmiş olan Seyyah Engel'in şahit olduğu gibi, M. Ali Paşa'nın, Mısır'dan sonra Suriye, Girit ve Kıbrıs'ı da kendi ülkesine katmak gayreti içerisinde olduğuna şüphe yoktur.⁷⁷⁸

Öte yandan, Osmanlı donanması 1832 Temmuzunda Akdeniz'e inmeden önce, kış mevsiminde Mısır gemilerinin Kıbrıs adasıyla İstanbul arasındaki bağlantıyı kesmiş olması mümkündür. Nitekim Osmanlı donanması Akdeniz'e indiğinde Kıbrıs yolu üzerinden, Finike açıklarında 26 parça Mısır donanmasına rastlamış, fakat rüzgâr altında olduklarından yakalanamamışlardı. Bundan başka M. Ali Paşa, donanmanın İstanbul'dan hareketini öğrendiğinde, derhal İskenderiye'deki gemilerini denize çıkarıp o esnada Girit ile Kıbrıs sularında bulunan küçük gemilerini Osmanlı donanmasının hangi sulara doğru geldiğini haber almak için casusluğa memur etmişti. Zira Osmanlı kuvvetleri Kıbrıs sularına geldiğinde burada üç Mısır gemisi yakalanarak imha edilmişti.⁷⁷⁹ Ayrıca Kıbrıs muhassılına isyanın başlangıcından itibaren bölgedeki gelişmeler konusunda merkeze bilgi vermesi konusunda görev verilmiş olmasına rağmen bir ara herhangi bir yazının gönderilemediği anlaşılmaktadır.⁷⁸⁰ Ancak bu durum, Kıbrıs adasının Mısır orduları tarafından ele geçirilmiş olabileceğini doğrulamaz.

⁷⁷³ BOA., HAT-372/20386-C.

⁷⁷⁴ BOA., BEO.AYN.d., 607, s.64, hük.2, (H. 15 Cemaziyelevvel 1248/M. 10 Ekim 1832); BOA., BEO.AYN.d., 607, s.65, hük.1, (H. 15 Cemaziyelevvel 1248/M. 10 Ekim 1832).

⁷⁷⁵ BOA., HAT-363/20145-F.

⁷⁷⁶ BOA., HAT-371/20376.

⁷⁷⁷ Darkot, *a.g.m.*, s.675; Bedevi, *a.g.e.*, s.144.

⁷⁷⁸ Cobham, *a.g.e.*, s.462.

⁷⁷⁹ Ahmed Lûtfî Efendi, *a.g.e.*, c. IV, s.714.

⁷⁸⁰ “[...] Mısır ve Yafa ve Akka ve Beriyetüşşam havâdislerine dâ'ir tarafından peyâpi tahrîrat gelmek arîza-i zimmet ve iktizâ-yı me'mûriyetin iken el'an henüz bunlara dâ'ir tarafından bir gûne iş'ar vuku'a gelmemesi [...]” BOA., BEO.AYN.d., 605, s.65, hük.1 (H. 19 Receb 1247/M. 24 Aralık 1831)

Bir kısım Mısır gemileri Kıbrıs'a yaklaşmış ise de bunların Kıbrıs'ı istila amacı taşıyamayacakları aşikârdır. M. Ali Paşa, Hill'e göre, Padişah ile barış görüşmelerinde şart olarak öne sürdüğü⁷⁸¹ Kıbrıs'ı ele geçirmek için büyük bir saldırı gerçekleştirebilirdi. Ancak anlaşılan o ki, Mısır ordusu İbrahim Paşa tarafına yoğunlaşmıştı. Diğer yandan Osmanlı gemileri 1832 yazından itibaren sürekli olarak Akdeniz'de ve Kıbrıs sahillerinde gezinmekteydi. Buna rağmen M. Ali Paşa'nın, bir takım gemilerini Kıbrıs'a açıklarına yollayarak ada etrafındaki ortamı sezmeye çalıştığı söylenebilir. Bâbîâli de Mısır valisinin Kıbrıs'ı istila gibi teşebbüste bulunabileceğini bildiğinden İsyân süresince adanın önemine binaen her halükarda ihtiyatlı davranarak güvenlik önlemlerini elden bırakmamıştır.

M. Ali Paşa'nın Kıbrıs'a saldırısı beklendiği gibi gerçekleşmemişse de, Kıbrıs İngiltere konsolosu Antonio Vondiziano'nun İstanbul'daki orta elçisine (Henry Mandeville) gönderdiği raporunda belirttiği gibi, Kıbrıs bir saldırı gelmemesi nedeniyle isyandan ciddi biçimde etkilenmiş sayılmazdı. Fakat M. Ali Paşa donanmasının Kıbrıs'a saldıracağına dair dolaşan şayialar halkta büyük korku ve paniğe sebep olmuş, pek çok kişi adadan firar etmişti.⁷⁸²

1.6. 1833 Yılı İsyanları

1833 yılında Kıbrıs'ta isyan olarak değerlendirilebilecek iki önemli karışıklık görülmektedir. Bunlardan ilki Bahar, ikincisi Yaz mevsiminde meydana geldi. Ekonomik nedenlerden ötürü ortaya çıkan karışıklıklar, eskiden beri Kıbrıs'ta başkaldırıya hazır olan sosyal ortamı bir kez daha tezahür ettirdi. Zira 1833 yılı içerisinde yaşanan ekonomik sıkıntılar adadaki mevcut ortamı harekete geçirecek nitelikteydi.

Kıbrıs halkı XIX. yüzyıl başlarından itibaren, Osmanlı imparatorluğunun içerisinde bulunduğu şartlarla bağlantılı olarak, ağır yükümlülükler altına girmişti. Önceki kısımlarda ayrıntılarıyla ele alınan Fransa'nın Mısır'ı işgali, 1804 isyanı, 1806-1812 Osmanlı Rus savaşı, 1821 Yunan ihtilalinin Kıbrıs'ta oluşan etkileri, 1831-1833 yıllarında Mısır Valisi M. Ali Paşa isyanı gibi hadiseler, Kıbrıs'ta toplumsal düzenin bozulmasına ve halkın ekonomik durumunun gerilemesine yol açtı. Meydana gelen savaşlar dolayısıyla Kıbrıs'tan talep edilen zahire, peksimet ve vergiler halkı malî yönden olumsuz etkiledi. Bu gelişmeler, aynı zamanda doğu Akdeniz ticaretine sekte vurduğundan Kıbrıs üzerinden yapılmakta olan ticaretin de gerilemesine sebep oldu.

Bilindiği üzere Osmanlı imparatorluğunda, ülke genelinde 1831'de vergi/askerlik amaçlı nüfus sayımı ve 1832-1833'te (1248) vergi amaçlı temettu sayımı yapıldı. Bu sayımlar, son zamanlarda vergiler konusunda zaten şikâyetçi olan Kıbrıs halkının tepki gösterdiği

⁷⁸¹ Hill, Mısır valisinin Padişahla barış görüşmelerinin Rusya'nın aracılığı ile sonuçlanıncaya kadar Kıbrıs üzerindeki iddialarını sürdürdüğünü ileri sürmektedir. Bkz. Hill, *a.g.e.*, Vol. IV, s.156.

⁷⁸² Cobham, *a.g.e.*, s.462-463.

gelişmelerden biriydi. Bu sebeple, 1833 yılında beydana gelen olayları değerlendirirken 1831 ve 1833 sayımlarının adada yarattığı baskı ortamını gözden ırak tutmamak gerekmektedir.

Diğer yandan Kıbrıs adası, merkezden uzak ve içerisinde Rum, Türk ve konsoloslar gibi etkinlik kazanmak isteyen farklı unsurlar bulunmaktaydı. 1830'ların başlarında Kıbrıs'ta, nüfuzlarını arttırmak isteyen gruplar, halkın ekonomik durumunun bozulmasını fırsat bilerek harekete geçmiş ve bunun sonucu isyan boyutuna ulaşan bazı hareketlenmeler meydana geldi. Bunlardan ilki Nicolas Theseus olayıdır.

1.6.1. Nicolas Theseus Olayı (1833)

Başpiskopos Kyprianos'un yeğenleri Theseus kardeşler (Nicolas ve Theophilos) Yunan isyanı esnasında etkin şahsiyetler olarak görev almışlardı. Her iki kardeş de Yunan isyanı patlak verdiği sırada Marsilya'da ticaretle uğraşıyordu. İsyanının başlamasıyla beraber Mora'ya giderek isyana katılmışlar; hatta Nicolas Theseus ticaretten kazandığı serveti isyana bağışlamıştı. Theophilos Theseus, isyan döneminde, 1821 Nisan ayı sonlarında bağımsızlık düşüncesini yaymak için bazı edebî eserlerle Kıbrıs'a gelmiş, fakat getirdiği eserler Muhassıl Mehmet Ağa tarafından yakalanmıştı.⁷⁸³

İhtilalin ilerleyen dönemlerinde, Marsilya'ya kaçan Rumlar, 6 Aralık 1821'de, orijinali Notizie gazetesinde çıkan manifestoyu Theophilos Theseus liderliğinde yayımlamışlardı. Kıbrıs'ın kurtarılması için yayımlanan bildiride yer alan emellerin uygulanması amacıyla kendisine tam yetki verilmişti. Marsilya'da alınan kararlar hayata geçirilemedi; ancak Theseus kardeşler Yunan isyanında önemli görevler üstlenerek fiilen bu harekete katıldılar ve sonrasında hizmetlerinden dolayı korgenerallik rütbesine yükseltildiler.⁷⁸⁴

Nicolas Theseus ise Yunanistan devleti kurulduktan sonra 1832 yılında, isyan döneminde müsadere edilen mallarını geri almak amacıyla Kıbrıs'a geldiğinde bazı karışıklık ve ayaklanma hareketlerine ön ayak oldu.

1 Mart 1833 tarihinde, Kıbrıs Muhassılı Mehmet Emin Ağa, selefi Halil Ağa'nın koyduğu, fakat vefatından⁷⁸⁵ sonra ödenmemiş vergi taksitlerinin tahsili çalışmalarına başladı. İlk önce ahali ile birlikte adanın bütün masrafları için 1.200 kese akçe toplanması kararlaştırıldı.⁷⁸⁶ Kıbrıs reâyâsı için vergilerin toplanması sorumluluğu üzerlerinde bulunan Başpiskopos ve piskoposlar görevleri gereği vergilerin toplanması çalışmalarına başladılar;

⁷⁸³ Hill, a.g.e., Vol. IV, s.124; Gazioğlu, a.g.e., s.381.

⁷⁸⁴ Purcell, a.g.e., s.194; Gazioğlu, a.g.e., s.381-382.

⁷⁸⁵ Muhassıl Mehmet Emin Ağa 4 Nisan 1832 (3 Zilkade 1247) tarihinde Lefkoşa'ya gelerek göreve başlamıştı. **BOA., HAT-648/31758-A; BOA., HAT-648/31758-B; BOA., HAT-648/31758-C.**

⁷⁸⁶ **BOA., HAT-687/33358-D.**

hatta büyük bir kısmı tahsil olundu. Ancak muhassılın bundan başka (tam'ından nâşi) fahiş miktarlara ulaşan vergiler koyarak tahsile çalışması halkın tepkisine yol açtı.⁷⁸⁷

Belirtildiği üzere ilk önce vergiler 1.200 kese akçe şeklinde kararlaştırılmıştı. Ancak Muhassıl Mehmet Emin Ağa bu meblağdan haylice ticaret ve menfaat sağlamaktan başka, fazla olarak halktan 5 yük 50 bin (550.000) kuruş tahsil etmişken bununla da yetinmeyip memleket masrafı adıyla 4 yük 15 bin (415.000) kuruşu da tahsil için adanın ileri gelenlerine mühürlettiği bir senetle İstanbul'a giderek bu meblağın toplanmasına teşebbüs etmişti.⁷⁸⁸ İşte bu durum Kıbrıs'ta halkın infialine sebep olan gelişmelerin başında geliyordu.

Adada vergilere karşı oluşan tepkileri fırsat bilen Avrupalı konsoloslar halkı örgütleyerek karışıklık çıkmasında etkili oldular. Onların kışkırtmaları sonucu, 4 Mart'ta Larnaka'da halkın ileri gelenleri piskoposu ziyaret ederek Lefkoşa nezdinde girişimde bulunmasını, yani muhassıl ile görüşerek vergilerde indirim yapılmasını istediler. Aksi takdirde piskoposluk konağını yıkacaklarını dile getirdiler.⁷⁸⁹

Larnaka'da meydana gelen olayların benzeri birkaç gün sonra Lefkoşa'da gelişti. Göstericiler 8 Mart günü Lefkoşa'da Başpiskoposluk konağına doğru yürüyüşe geçtiler. Başpiskopos Panaretos muhassıl konağına sığınmak zorunda kaldı. Muhassıl konağına gelen göstericiler, başpiskoposu ve piskoposları vergi toplamada haksızlıklar yaptıkları konusunda muhassıla şikâyette bulundular.⁷⁹⁰

Ödenmemiş vergi taksitlerinin tahsili girişimi kısa sürede tüm adada tepkilere sebep oldu. Hareket geniş halk kitleleri tarafından desteklenmeye başlayınca, Kıbrıs'ta her zaman olduğu gibi karışıklıkları fırsat bilip etkinlik kazanmak isteyen kişiler, Fransız konsolosu Bottu'nun himayesiyle Larnaka'yı üs edinerek oluşan tepkileri yönetime karşı bir ayaklanmaya dönüştürdüler. Nitekim 11 Mart günü vergi taksitlerini protesto için Türk ve Rumlardan oluşan 400 kişilik bir kalabalık Fransız konsolosu Bottu'dan kendileri adına ada yönetimi üzerinde müdahalede bulunmasını talep ettiler.⁷⁹¹

Gösteriler ayaklanma'ya dönüşürken, bu sırada Larnaka'da bulunan Nicolas Theseus, Fransız konsolosu Bottu'nun da teşvikiyle gelişmeleri Türk yönetimine karşı bir ayaklanma eylemine çevirmek üzere hareketin liderliğini üzerine aldı.⁷⁹² N. Theseus göstericilerin

⁷⁸⁷ “[...] *cezîre-i Kıbrıs'da bin iki yüz kırk sekiz senesinin ba'zı masrûfât-ı memleket hesâbından dolâyı sâlyâne tahsiline mübâşeret ve haylice tahsil olunduktan sonra vuku' bulan tevzî'at hûn-ı tecâvüz fâhiş olduğundan [...]*” **BOA., HAT-687/33358-J**, Kıbrıs ahali ve reâyâsının mahzarları 29 Temmuz 1833 (11 Rebiülevvel 1249) tarihli mahzarları.

⁷⁸⁸ **KŞS.**, 35, s.20, hük.1. İsyandan sonra Kıbrıs Muhassılı Hacı Mehmet Ağa'ya hitaben yazılan 21 Eylül 1833 (H. 6 Cemaziyelâhir 1249) tarihi hüküm.

⁷⁸⁹ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.158-159.

⁷⁹⁰ Gazioğlu, **a.g.e.**, s.382.

⁷⁹¹ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.158.

⁷⁹² “[...] *konsolos olan Bottu nâm müste'menin kendi umûrundan hâric umûr-ı re'âyâ-yı cezîreye müdâhale ve fitneye meyil olduğundan münâsib fırsat buldukça garaz-ı bâtilasın icrâ kasdıyla fesâda mübâderet ve bin iki yüz*

başında, önce konsolosları, sonra da piskoposluğu ziyaret ederek hareketi geliştirme çabasıydı. Bu esnada Larnaka'da ticaret amacıyla bulunan yabancılar da göstericilere dâhil oldu; böylece olayın içinde yabancı provokasyonu şiddetle artmaya başladı.⁷⁹³

Göstericiler, sayıları arttıktan sonra liderleri N. Theseus ile birlikte, Larnaka'da St. George manastırı önlerine gelerek burada kamp kurdular. Gelişmeleri işiterek katılmak amacıyla adanın başka yerlerinden gelenler de konsolosların müdahalesini beklemeye başladılar. Burada toplanan kalabalığın sayısı konsolos Bottu'ya göre 1.000-1.500, ayaklanmaya karşı olan Başpiskopos Panaretos'a göre ise 300 civarındaydı ve bunların sadece birkaçı silahlıydı. Konsolos Bottu, 14 Mart günü, Danimarka ve Sardunya konsoloslarıyla birlikte Muhassıl Mehmet Emin Ağa'ya bir mektup göndererek göstericilerin dileklerinin yerine getirilmesini talep etti.⁷⁹⁴ Muhassıl ise meydana gelen olayların daha büyük boyutlara ulaşmaması için salyane vergilerini iptal etmek zorunda kaldı.⁷⁹⁵ Larnaka'daki Kitium piskoposu kasabanın Türk ve Rum ileri gelenleriyle birlikte St. George manastırı önünde bulunan göstericilere muhassılın kararını duyurdular. Muhassılın salyane tevziinin kaldırıldığına dair emrinin okunmasından sonra kalabalık "*Sultan Mahmut çok yaşa*" sloganları atarak sevinçlerini dile getirdiler. Ancak göstericilerin liderliğini üstlenmiş bulunan N. Theseus, kimsenin tutuklanmayacağı ve öldürülmeyeceği yönünde garanti verilmeden yerlerinden ayrılmamaları uyarısını yaparak kalabalığın dağılmasını engelledi. Larnaka zabiti, piskopos ve ileri gelen Türklerin isteği üzerine konsolos Bottu, kalabalığa böyle bir güvencede bulunarak herkesin dağılıp işinin başına dönmesini istedi. N. Theseus göstericilerin dağılması yerine, 700-800 kadarının lideri olarak aynı gece Larnaka dışında bir buçuk saatlik mesafeye çekildi. Ertesi gün de kendisini izleyenlerle birlikte Stavrovuni manastırına geldi. Bu esnada etraftan yaklaşık 3 bin kişinin de onlara katılacağına dair duyular alınıyordu. Muhassıl Mehmet Emin Ağa da gösterilere katılan hiç kimsenin tutuklanmayacağı ve öldürülmeyeceğine ilişkin güvence verdi. Bunun üzerine Türk ve Rum ileri gelenler dağılmaları için kalabalığın muharriki Fransa konsolosu Bottu'ya ricada bulundular. Bottu, Nicolas Theseus ile yaptığı görüşmede şahsî güvence de verdi. Bu gelişmeyle Theseus dağılacaklarını duyurdu. Bottu ayrıca, Theseus'un tüm bu olaylar

kırk sekiz senesi esnâ-yı Şevvâli'nde beyne'l-ahâlî sâlyânededen kıl u kal ve Tuzla kasabasında cem'iyet olunmakla konsolos-ı mersûm havâne-i re'âyâ-yı cezîreden Baba Sava oğlu Nikolâ nâm hâ'ini mücerred ikaz-ı fitne zımnında cem'iyet-i merkume içlerine sevk ve enva'-i hud'a ile idlâl ve tahrîk ederek bidâyeten ihtilâf ve ihtilâl-i beldeye bâdî [...]" **BOA., HAT-687/33358-L.**

⁷⁹³ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.158-159; Gazioğlu, **a.g.e.**, s.383.

⁷⁹⁴ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.159.

⁷⁹⁵ "[...]Jhaşmetli Françe konsolosu Bottu cenâbının dergâh-ı âli kapucubaşlarından muhassıl-ı sâbık sa'adetli es-Seyyid Mehmed Emîn Ağa bendeleri hengâmında sene-i mâzîye Şevvâli'nde neşr eylediği tevzi'-i sâlyâneyi gereği gibi bahâne ve iğva vererek ba'zı bî-şu'ur süfehâ ahâlîlerin Tuzla tarafına celb-i cem'iyetleri emsâliyle ol esnâda vakt-i nârinâneye nazaran sâlyâne-i mezbûrun terk ve tevkîfiyle [...]" **BOA., HAT-687/33358-K, (H. 13 Rebiülevvel 1249/M. 31 Temmuz 1833).**

süresince sergilediği davranışın, her türlü övgüye değer bulunduğunu ve Kıbrıslıların kendisine çok şey borçlu olduğu şeklindeki düşüncelerini belirtti. Böylece kendisini desteklediğini de ortaya koymuş oldu.⁷⁹⁶

Başpiskopos Panaretos, Rum reâyânın vergilerinin toplanması sorumluluğu kendisinde olduğundan, N. Theseus'un üstlendiği ayaklanmanın aynı zamanda kiliseye karşı geliştiğinin farkındaydı. Bu nedenle Theseus'u ayaklanmayı örgütleyen bir provokatör olarak görmekteydi. Başpiskopos'a göre, Theseus bir zamanlar kendisinin dostu bir vatanseverdi. Fakat yanlış yollara meylederek kiliseyle halkın arasının açılmasına sebebiyet verecek davranışlara girmişti. Türkleri, Rumları ve Batılıları etrafında toplayarak tüm adayı isyan ortamına katma çabasındaydı. Köylüleri kendi tarafına çekebilmek için tedhişe başvurmuş; ayrıca Kıbrıs açıklarından geçmekte olan bazı Yunan gemilerine de el koymuştu.⁷⁹⁷

Etrafına topladığı adamlarıyla ayaklanmanın liderliğini üstlenen N. Theseus, direnişe son vererek Fransa konsolosluğuna sığındı. Bu durumda bir Osmanlı tebaası olarak teslim edilmesi gerekirken konsolos Bottu'nun yardımıyla bir Yunan gemisine binerek Rodos'a gitti. Burada da güvenliğinin tam olmadığını düşünerek 1833 Mayıs ortalarında Fransız şairi Lamartine'in teklifini kabul ederek İstanbul'a geçti. İstanbul'da Kıbrıs Fransa konsolosu Bottu'nun kendisi hakkında övgüyle söz eden mektupları sayesinde aleyhinde bir harekete kalkışılmasını önlemeye çalıştı. Fakat Kıbrıs'ta ve İstanbul'da hakkında suçlamalar yapılmaktaydı ve bunun sonucu yasal işlemlere başlanmıştı. İstanbul'daki Fransa elçisi ise N. Theseus'u Osmanlı tebaası olması dolayısıyla himayesine alamadı ve kendisine Kıbrıs'a dönmesinin güvenliği açısından iyi olacağı tavsiyesinde bulundu. Fakat O, Kıbrıs'a dönmeyerek İstanbul'dan Fransa'ya ve oradan da 1839 yılında Yunanistan'a geçerek Beyrut konsolosluğu görevine atandı. Beyrut'ta birkaç yıl kaldıktan sonra Atina'ya döndü ve 1854 yılında koleradan vefat etti.⁷⁹⁸

1.6.2. Deli (Gâvur) İmam İsyanı (1833)

Kıbrıs'ta 1833 baharında meydana gelen N. Theseus olayı sonrasında, yine vergi meselesi yüzünden çıkan bir başka ayaklanma görülmektedir.⁷⁹⁹ Mart ayında yaşanan N. Theseus olayının ardından 21 Mayıs 1833 (1 Muharrem 1249) tarihi⁸⁰⁰ itibariyle Hacı Mehmet Ağa Kıbrıs'a yeni muhassıl olarak atandığında ada bir karışıklıktan henüz çıkmış

⁷⁹⁶ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.158-159; Gazioğlu, **a.g.e.**, s.383-384.

⁷⁹⁷ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.159-160; Gazioğlu, **a.g.e.**, s.384. Kıbrıs açıklarında İskenderiye tarafından gelen birkaç gemiye el koyan bazı izbandid tekneleri Rodos mutasarrıfı tarafından yakalanarak zindana atılmıştı. Bkz. **BOA.**, **HAT-514/25136**; **BOA.**, **HAT-514/25136-A**.

⁷⁹⁸ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.160-161; Gazioğlu, **a.g.e.**, s.384-385.

⁷⁹⁹ H. Fikret Alasya bu isyanın amacının Kıbrıs'ı Yunanistan'a ilhak etmek olduğunu yazmaktadır. Halil Fikret Alasya, **Tarihte Kıbrıs ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1964, s.99.

⁸⁰⁰ **BOA.**, **HAT-687/33358-F**.

bulunuyordu. Ayaklanmanın lideri N. Theseus, Kıbrıs'tan ayrılmış, toplanan kalabalık dağılmıştı. Ancak Kıbrıs'ta sorun çıkarmak için sürekli fırsat kollayan Fransa konsolosu Bottu, Mayıs 1833 sonlarında (1249 Muharrem başları) Kıbrıs'ta birçok köy ve kasabayı dolaşarak vergi toplama konusunda halkı isyana teşvik ve tahrik etmeye devam ediyordu. Belgelerin diliyle, Tuzla'da bulunan konağını bir nevi “*hükümdar konağı*” haline getirerek dağıttığı bildirimlerle halkı fitneye kışkırtıyordu.⁸⁰¹ Konsolos halka şefkat göstererek haklının tarafında olduğu izlenimini veriyor; bu şekilde Rum ve Türkleri (Müslümanları) ayaklanma için hazırlıyordu.⁸⁰²

Öte yandan adanın idaresi için 1833/1834 (1249) yılı muhassıllığının tevcihine dair Kıbrıs'a herhangi bir haber ulaşmamıştı. Fakat bir taraftan da hazinenin zarara uğramaması gerektiğinden o yıla ait vergiler toplanmalıydı. Bu nedenle Mayıs sonlarında (Muharrem başları) Lefkoşa mahkemesi ve adanın ileri gelenlerinin onaylarıyla cizye ve avarız vergilerinin tahsiline başlandı. Ancak vergi tahsili esnasında Hırsofu kazası halkı muhalefet göstererek vergileri toplamak üzere gelen tahsildar ve yazıcı ile iki nefer kolcuyu öldürdüler. Ayrıca etrafta bulunan Rum ve Türk köylerine saldırarak zararlar vermeye başladılar. Benzer şekilde adanın birkaç yerinde ayaklanma emareleri başgösterdi.⁸⁰³

Böyle bir ortamda Temmuz 1833 başlarında (evâsıt-ı Safer) Kıbrıs'a gelen yeni muhassıl Hacı Mehmet Ağa, halk tarafından memnuniyetle karşılandı.⁸⁰⁴ Zira Mehmet Ağa, Kıbrıslı olup daha öncesinde Kıbrıs'ta muhassıllık görevinde bulunmuş ve halkın sevgisini kazanmıştı.⁸⁰⁵ Hacı Mehmet Ağa, Temmuz başlarında muhassıl olarak Lefkoşa'ya geldiğinde toplanan asileri istimalet vererek dağıtmayı başardı.⁸⁰⁶

Bu aşamada Mehmet Ağa, ilk önce kargaşalığa yol açan vergilerin muhasebesini yeniden yaptırdı. Buna göre Kıbrıs'tan 5 yük 50.000 (550.000) kuruş miktarında vergi tahsil edilmesi gerektiği ortaya çıktı. Ancak böylesi büyük bir meblağın bir anda tahsili halkın perişanlık ve ihtilaline sebebiyet verebilirdi. Bu yüzden Kıbrıs ahali ve reâyâsı ortaya çıkan meblağın taksitle ödenmesine dair taleplerini Muhassıl Mehmet Ağa'ya ilettiler. Akabinde İslam ahali adına Hacı Mustafa Ağa ve reâyâ adına Kocabaşı Acı Hristoğlu adlı kişilerle bu istek

⁸⁰¹ BOA., HAT-687/33358-K, (H. 13 Rebiülevvel 1249/M. 31 Temmuz 1833).

⁸⁰² Haydar Çoruh, “1833 Kıbrıs İsyanı, İsyanda Yabancı Konsolosların Rolü ve Adada Tanzimat'ın Uygulanması”, *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (13-17 Kasım 2000)*, DAÜ Yay., Gazi Magosa, Kıbrıs, s.297.

⁸⁰³ “[...] işbu sene-i mübâreke Muharremi'nde muhassıllık haberi gelmemekle matlûbât-ı seniyyeden cîzeye-i şer'iyeye ve mâl-ı avârızın cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'le ale'l-hesâb tahsiline mübâşeret vuku'unda Hırsofu kazâsının ahâlisi edâ ve i'tâdan imtinâ ve muhalefet ve mukaddemleri şekavete meyl-i istidâdları olmak mülâsebesiyle vesîle-i sâlyâne-i mezkûre izhar-ı isyân ve tahsildâr ve yazıcı iki nefer kolcuları i'dâm ve telef edib civârlarında ba'zı esâfil makuleleri İslâm ve re'âyâdan dahî ahâlî-i merkumeye müteba'at [...]” BOA., HAT-687/33358-İ.

⁸⁰⁴ BOA., HAT-687/33358-E; BOA., HAT-687/33358-H.

⁸⁰⁵ BOA., HAT-687/33358-F.

⁸⁰⁶ BOA., HAT-687/33358-H.

Bâbîâli'ye bildirildi.⁸⁰⁷ Konu İstanbul'da derhal görüşüldükten sonra Lefkoşa'da mahkemece belirlenecek kesin meblağın, Kıbrıs ahali ve reâyâsının “*memleket deyni*” adı altında on senelik takside bağlanması kararlaştırıldı.⁸⁰⁸ Bu sayede toplanan kalabalıklar evlerine dönerek vergilerini ödeyecekleri taahhüdünü verdiler. Böylece oluşan kargaşa sonlanmış görünüyordu. Fakat Fransız konsolosu Bottu'nun yeni girişimleri sonucu, fazla zaman geçmeden, 5-10 gün zarfında, isyancılar verdikleri taahhüde aykırı olarak yeniden toplanmaya başladılar. Bu defa “*Deli İmam*” adlı eşkıya bunlara lider olup binden fazla kişiyi etrafında topladı. Oluşan büyük kalabalık çevrede bulunan Türk ve Rum köylerine saldırarak hasarlar vermekte, önlerine çıkan herkesi cebir ve zorla cemiyetlerine dâhil etmeye çalışmaktaydı.

Hill'in belirttiğine göre, ayaklanmanın önderi Deli İmam, M. Ali Paşa isyanı zamanında Kıbrıs'tan peksimet talep edildiğinde Muhassıl Halil Ağa'nın kendisinden peksimet hazırlanmasını istediği Tremithousa köyünün 8-10 mil güneydoğusunda Chrysochou bölgesinden zengin bir Türk'tü. Muhassılın gönderdiği adamların kendisine ve yanındakilere hakaret etmesi nedeniyle bu talebi geri çevirmiş; bu yüzden ada yönetimi ile bölge arasında bir soğukluk hâsıl olmuştu. Çok sayıda Türk ve Rum'u yanına alarak ayaklanmanın önderi haline gelen Deli İmam, Karpas bölgesinde ayaklanmayı üstlenmiş olan keşiş Joannikos ile sürekli bağlantı halinde idi. Onun Hristiyanlarla beraber hareket etmesinin nedeni tüm toplumdaki faydalanabilmek içindi. Bu nedenle kendisine Gâvur (Deli) lakabı verilmişti.⁸⁰⁹

Deli İmam adlı eşkıya reisi etrafına topladığı kalabalıkla Baf ve Karpas taraflarını zabtederek buralardan gelip geçen kişilerin mallarını gasp etmekteydi. Üstelik Tarsus tarafından çıkıp Kıbrıs üzerinden gidecek olan 30 kadar Arnavut askerini de 100'er kuruş aylık ile yanına alarak bir nevi ordu oluşturmuştu.⁸¹⁰ Temmuz ayı başlarında gerçekleştirdikleri hareketlerinden birinde Avusturya konsolos vekili de öldürülenler arasında yer alıyordu.⁸¹¹

Yine bu esnada Mağusa Alaybeyi Ebubekir Bey'in Kıbrıs Muhassılı Hacı Mehmet Ağa'ya bildirdiğine göre, eşkıya grupları Değirmenlik ve Lefkoşa'ya saldırı hazırlığındaydılar.⁸¹² Kendilerine ada yönetiminden, mahkemedan, müderrislerden ve adanın

⁸⁰⁷ BOA., HAT-687/33358-D.

⁸⁰⁸ BOA., C.DH-184/9194.

⁸⁰⁹ BOA., HAT-693/33444-F; Hill, a.g.e., Vol. IV, s.161-162.

⁸¹⁰ BOA., HAT-693/33444-A. (H. 15 Rebiülevvel 1249/M. 2 Ağustos 1833).

⁸¹¹ Kıbrıs'taki Avusturya ve İngiltere konsolosluk görevlileri Avusturya konsolos vekilinin eski Lefkoşa alaybeğisi Hüseyin Ağa tarafından öldürüldüğünü iddia etmişlerse de (BOA., HAT-1198/47052-B; BOA., HAT-1198/47052-C), muhassıl Hacı Mehmet Ağa yaptırdığı incelemede, bu kişinin eşkıyanın hücumu esnasında çıkan hengamede katledilerek kimin tarafından öldürüldüğünün bilinmediğini açıklamıştı (BOA., HAT-1198/47052-D). Avusturya konsolos vekili Hill'e göre, Hüseyin Ağa'nın adamları tarafından öldürülmüştü. Bkz. Hill, a.g.e., Vol. IV, s.163.

⁸¹² BOA., HAT-693/33444-D, (H. 11 Rebiülevvel 1249/M. 31 Temmuz 1833); BOA., HAT-693/33444-B, (H. 11 Rebiülevvel 1249/M. 31 Temmuz 1833).

muteber şahsiyetlerinden adamlar gönderilip isyandan vazgeçmeleri defaatle söylendiye de bunlara aldırış etmeyerek eşkıyalığa devam ettiler.⁸¹³

Bu vaziyet altında Lefkoşa naibi merkeze yolladığı ilamında, gelişmeleri açıkladıktan sonra, Kıbrıs adası eşkıyadan temizlenmedikçe vergi tahsilinin mümkün olamayacağı ve ertelenmesi durumunda eşkıyalığın adanın tümüne sirayet edebileceği; bu durumda ise bastırılabilmesi için külliyetli askere ihtiyaç duyulacağı uyarılarını yaptı.⁸¹⁴

Kıbrıs Muhassılı Hacı Mehmet Ağa ise Bâbîâli'ye gönderdiği yazısında, adada fesat çıkmasında başrol oynayan kişinin Fransa konsolosu Bottu olduğunu belirterek, İstanbul'da bulunan elçilik nezdinde girişimde bulunulup konsolosun azil ile adadan çıkarılmasını talep etti.⁸¹⁵ Muhassıl ayrıca, fesat çıkaranların def'ine çalışıldığını, fakat dışarıdan takviye güç sağlanmadan bu işin sonlandırılmayacağını açıkladı. Bu amaçla İçil tarafından süvari ve piyade olarak 600 askerin Kıbrıs'a geçirilmesini istedi.⁸¹⁶ İçil Mutasarıfı Yusuf Paşa ise ancak 300 nefer gönderebileceğini, piyade için 50, süvari için 80 kuruş aylık gerektiğini belirttiğinden Kıbrıs tarafından 10 bin, hazine tarafından da 20 bin olmak üzere toplam 30 bin kuruş⁸¹⁷ İçil tarafına gönderilerek yaklaşık 300 kişilik bir kuvvet sağlandı.

Hill'in⁸¹⁸ belirttiği gibi, isyanın düşüşü Karpas bölgesinde başladı. İçil sancağından Kıbrıs'a asker sevkiyatı gerçekleştikten sonra derhal eşkıya ile mücadeleye girişildi. İçil'den gelen ve adadan toplanan askerlerle birlikte yaklaşık 1.200 kişilik bir kuvvet 30 topçu neferiyle birlikte Lefkoşa defterdarı Hüseyin Ağa kumandasında Karpas bölgesindeki eşkıya üzerine sevk edildi.⁸¹⁹ İlk önce eşkıyanın dinlenmeye çekildiği Yeroskipos ve Ktema köyleri üzerine gidildi.⁸²⁰ Yapılan muharebede eşkıyanın bir kısmı öldürülürken bir kısmı da adanın derinliklerine kaçmayı başardı.⁸²¹ Bu arada Karpas bölgesindeki isyanın önderlerinden Ayasergi Acı Antoni oğlu Yorgi ve keşiş Joannikos adlı rahip sakalını kesmek suretiyle 14 Arnavut askerleriyle beraber ormanlık araziye firar ettiler. Ancak yapılan aramalarında Mesarye kazası yakınlarındaki Pirga köyünde silahlarıyla birlikte ele geçirildiler. Bunlardan öncelikle elebaşları olmak üzere bazıları Karpas kazasına götürülerek şehir meydanında ibret için idam olundular ve dördünün kesilmiş başları İstanbul'a gönderildi. Bu gelişmelerin

⁸¹³ BOA., HAT-835/37695-A.

⁸¹⁴ BOA., HAT-687/33358-J.

⁸¹⁵ “[...] konsolos-ı mersûm müraca‘at ve olduğu memâşât ve merkûz cibilliyeti olan fesâd ve fitneyi teşyîd ve tahsîs husûslarının esbâb-ı istihsâline isrâr etmekden nâşî mersûm tebdîl ve diyâr-ı âhere azîmet etmedikçe cezîre-i mezbûre ihtilâf ve ihtilâlden kurtulmacağı zâhîr ve âşikâr olmakla mersûm konsoloslukdan azl ve yerine şürût ve uhûda ri‘âyet eden âher bir konsolos nasb ve ta‘yîn etdirilmesiyle cezîreyi ihtilâf ve ihtilâlden vikaye ve fukarâ-yı âcizeyi gadr ve perîşânlıktan himâye buyrulmak [...]” BOA., HAT-687/33358-L (H. 17 Rebiülevvel 1249/M. 4 Ağustos 1833).

⁸¹⁶ BOA., HAT-687/33358.

⁸¹⁷ BOA., HAT-687/33358-G (H. 13 Rebiülevvel 1249/M. 31 Temmuz 1833).

⁸¹⁸ Hill, a.g.e., Vol. IV, s.163.

⁸¹⁹ BOA., HAT-693/33444.

⁸²⁰ Hill, a.g.e., Vol. IV, s.163.

⁸²¹ BOA., HAT-693/33444-C.

ardından geride kalan kalabalık vergilerini düzenli biçimde ödeyecekleri ve isyana kalkışmayacaklarına dair taahhüt vererek cezalandırılmaktan kurtuldular.⁸²² Ayrıca Karpas kazası halkının ellerinde bulunan tüm silahları da toplanarak itaat altına alındılar.⁸²³

Muhassıl Hacı Mehmet Ağa'nın Karpas isyanını bastırırken aşırı şiddete başvurması ve âsilerin kesilmiş başlarını İstanbul'a göndermesi Bâbîâli'de olumlu karşılanmadı. Kendisi, böylesi olaylar karşısında biraz daha istimalet göstermesi ve şiddete daha az başvurması konusunda uyarıldı.⁸²⁴

Karpas bölgesi isyanı bastırılrsa da Deli İmam adlı eşkıyanın Baf tarafında çıkardığı isyan hareketi bütün şiddetiyle devam ediyordu. Muhassıl Mehmet Ağa, Bâbîâli'den gelen uyarı nedeniyle Baf eşkıyası üzerine ilk iş olarak asker sevkiyatı gerçekleştirilmeyerek Lefkoşa naibi Mustafa Efendi'yi isyandan vazgeçmeleri konusunda ikna etmek üzere görevlendirdi.⁸²⁵ Ancak eşkıya bu gibi uyarılara pek aldırmıyor ve mukabeleye kalkışıyordu. Üzerlerine asker sevk edildiğinde ise Deli İmam ve 35 kişi limanda bulunan bir gemiye binerek kaçmayı başardılar. Ancak dönebilecekleri şüphesiyle Baf kasabasına ve Pavli köyüne 50'şer asker bırakılarak kimseye zarar gelmeden bölge düzen altına alınmaya çalışıldı. Bundan sonra ahaliye yapılan duyurular ile Baf tarafları da eski haline dönmeye başladı.⁸²⁶

Hill'e göre Deli İmam'ın sonu hakkında üç rivayet bulunmaktadır. İlki İskenderiye'de İmamla övünen birinin zabıtlar tarafından tesadüfen duyulması sonucu tutuklanarak Kıbrıs'a getirilmiş olduğudur. Bir diğeri, İmam'ın bir Türk arkadaşı tarafından kandırılarak tutuklanıp Larnaka'ya getirildiğidir. Üçüncüsü ise O'nun Mehmet Ali Paşa adına Kıbrıs'ı ele geçirme düşüncesiyle Mısır'a gittiği, fakat Vali'nin Padişah ile anlaşmasıyla tutuklanarak Kıbrıs'a gönderildiği ve orada bir süre sonra öldürüldüğüdür.⁸²⁷

Kıbrıs Muhassılı Hacı Mehmet Ağa'nın isyanlar son bulduktan sonra Bâbîâli'ye gönderdiği tahriratından anlaşıldığına göre, bu isyanları tahrik ve teşvik eden Fransa Konsolosu Bottu da bir süre sonra vefat etmişti. Muhassıla göre konsolos Bottu'nun ölümüyle adada bundan sonra böylesi fesat hareketleri görülmeyecekti.⁸²⁸

Kıbrıs'ta düzenin sağlanmasının ardından Bâbîâli'de alınan karar gereği eski muhassıl Mehmet Emin Ağa'nın Kıbrıs halkı zimmetinde kalan alacağının tahsiline girişildi. Mehmet Emin Ağa'nın Kıbrıs halkı zimmetinde kalan alacak iddiaları için yukarıda belirtildiği üzere

⁸²² BOA., HAT-693/33444-A (H. 15 Rebiülevvel 1249/M. 2 Ağustos 1833); BOA., HAT-693/33444-G, (H. 15 Rebiülevvel 1249/M. 2 Ağustos 1833); BOA., HAT-693/33444-B (H. 15 Rebiülevvel 1249/M. 2 Ağustos 1833).

⁸²³ BOA., HAT-835/37695-A (H. 13 Rebiülâhir 1249/M. 30 Ağustos 1833).

⁸²⁴ BOA., HAT-693/33444.

⁸²⁵ BOA., HAT-835/37695-E (H. 13 Rebiülâhir 1249/M. 30 Ağustos 1833). BOA., HAT-835/37695-F (H. 13 Rebiülâhir 1249/M. 30 Ağustos 1833).

⁸²⁶ BOA., HAT-835/37695-B (H. 14 Rebiülâhir 1249/M. 31 Ağustos 1833); BOA., HAT-835/37695-D (H. 14 Rebiülâhir 1249/M. 31 Ağustos 1833).

⁸²⁷ Hill, a.g.e., Vol. IV, s.164.

⁸²⁸ BOA., HAT-935/37695.

Müslümanlar adına Hacı Mustafa Ağa, reâyâ adına da Kocabaşı Acı Hristoğlu adlı kişiler İstanbul'a gönderilmişlerdi ve ilk başta ortaya çıkan 550 bin kuruşun 10 sene taksitle ödenmesi kararlaştırılmıştı. Bâbîâli'de yapılan görüşmelerde eski muhassıl 1.600 kese (800 bin kuruş) akçe alacağı kaldığını söyleyerek mağduriyetini ifade ederken, ahali ve reâyâ temsilcileri kendilerinden istenen meblağın fazlalığından müşteki olmuşlardı. Yapılan incelemelerde eski muhassılın iddia ettiği meblağdan bin kesenin şüpheli olduğuna kanaat getirilerek geriye kalan yaklaşık 600 kese akçe (300 bin kuruş) itibar alındı ve uzun münakaşalardan sonra bunun da yarıya tenziliyle 1 yük 65.881 (165.881) kuruş ile sorun haledildi.⁸²⁹ Kararlaştırılan bu meblağın tahsili görevi de muhassılların seleflerinden devraldıkları hesapları sürdürmeleri kanununa bağlı olarak Hacı Mehmet Ağa'ya verildi. Fakat halkın bu vergileri ödemede sıkıntı çekmemesi için 61'er gün arayla üç taksit halinde tahsiline ve toplanacak meblağın eski muhassıl Mehmet Emin Ağa'nın sarrafı Pişmişoğlu yeğeni Ohannes'e teslimine karar verildi.⁸³⁰ Böylece 1833 yılında Kıbrıs'ta Avrupalı konsolosların kışkırtmalarının önünü açan ve halkın isyanına neden olan vergi meselesi çözüme kavuşturulmuş oldu.

⁸²⁹ KŞS., 35, s.20, hük.1. (H. 6 Cemaziyelâhir 1249/M. 21 Eylül 1833).

⁸³⁰ KŞS., 35, s.21, hük.1. (H. 8 Receb 1249/M. 21 Kasım 1833).

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNETİM

Bu bölümde 1800-1839 döneminde Kıbrıs adasının Osmanlı imparatorluğunun idarî sistemi içerisinde nasıl bir pozisyonda bulunduğu, öne çıkan idareciler, adanın yönetimini belirleyen idarî taksimat ile adli teşkilat incelenmektedir. Bu çalışma, bir kent tarihi olmaktan çok, doğu Akdeniz’de stratejik bir mevkide bulunan Kıbrıs adasının monografisini ortaya koyma iddiasında olduğundan Lefkoşa ile sınırlı kalınmamış; dolayısıyla adanın tümüne etki eden yönetim anlayışı, idareciler ve idarî taksimata yer verilmiştir.

Bu açıdan XIX. yüzyıl başlarında muhassıllık dönemi olarak bilinen Kıbrıs’ta muhassıllar, piskoposlar ve saray tercümanları adanın yönetiminde başat rolü oynamışlardır. Zira ele alınan süreçte bu görevlilerin tarihi, Kıbrıs adasının idarî tarihiyle eş anlamlıdır.

2.1. İdarî Teşkilât

2.1.1. XIX. Yüzyıla Kadar İdarî Yapı

Osmanlı imparatorluğunun Kıbrıs adasına düzenlediği seferde, Lefkoşa’nın fethiyle beraber, serdar Lala Mustafa Paşa tarafından sefere katılmış olan Avlonya Sancakbeyi Muzaffer Paşa’nın Kıbrıs Beylerbeyi unvanıyla adanın yönetimine atanmasıyla ilk idarî yapılanma başlamıştı.⁸³¹ Ertesi yıl Mağusa’nın da zabtıyla idarî teşekkülü tamamlanan Kıbrıs Beylerbeyliği, Havass-i Hümayun’a dâhil edildi. Bu sebeple adada görevlendirilen yöneticilere hass tevcih edilmeyip ada gelirinden salyane bağlanmaktaydı.⁸³²

XVII. yüzyıl başlarından itibaren, İmparatorluk genelinde başgösteren gerilemenin Kıbrıs’ta da hissedilmesi ve sık sık yaşanan doğal afetler nedeniyle ada halkı Anadolu ve Suriye sahillerine göç etmeye başlayarak mevcut nüfus azaldı. Bu gelişme merkezin dikkatini çekince, gönderilen bir muharrir ile adanın tahriri yapıldı ve halktan toplanan gelirlerle yöneticilerin yıllık vergilerini ödeyebilmelerinin imkânsız hale geldiği ortaya çıktı. Bu sebeple 1640 yılında, Kıbrıs Beylerbeyliği’ne tâbi sancaklar lağvedilerek sadece merkezdeki beylerbeylik ibka edildi. Bu şekilde halkın sancakbeylerine vermekle yükümlü oldukları vergilerin hafifletilmesi amaçlandı. Ancak bu dönemde Osmanlı imparatorluğunun Mora ve Girit’te yürüttüğü uzun soluklu savaşların doğu Akdeniz ticaretine sekte vurması ve getirdiği büyük malî külfetler ile çekirge istilaları gibi doğal afetler Kıbrıs’ın cazibesinin kaybolmasına yol açtığından adadan kaçış devam etti. Azalan ada nüfusu beylerbeyi salyanesini de

⁸³¹ Hill, a.g.e., Vol. IV, s.2; Dündar, a.g.t., s.85.

⁸³² Dündar, a.g.t., s.87-89. Ayrıntılı bilgi için Giriş’e bakınız.

ödeyemeyecek duruma geldiğinden, 1670 yılında Kıbrıs, bir beylerbeylikten kaptan paşaların yönetimindeki Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne ilhak edilerek bir sancak haline getirildi.⁸³³ Kıbrıs adası bu şekilde 15 bin kuruş maaşla Kaptan Paşalar tarafından atanan bir mütesellim (müsellim) tarafından idare edilmeye başlandı.⁸³⁴ XVII. yüzyılın ikinci yarısında adada sık sık meydana gelen isyanlar düzenin bozulmasına, üretimin azalmasına, dolayısıyla refah ortamının kaybolmasına neden olmuş; bu ise adanın kaptan paşalığa bağlı mütesellimlerce yönetilmesinin yanlış olduğunu ortaya çıkardı. Üstelik toplanan vergiler yönetimi ellerinde bulunduran Kaptan Paşa'ya ve onun tarafından atanan vekillerine artık yetersiz gelmekteydi. Bu sebeplerle 1703 yılında, ada, Padişah III. Ahmet tarafından kaptan paşalar üzerinden alınarak veziriazamlara has şeklinde tahsis olunmaya başlandı. Bundan sonra adayı veziriazam tarafından atanan muhassıllar yöneteceklerdi.⁸³⁵ Önceden bütün idarî işler ve her türlü verginin toplanması eskiden farklı kişilerce üstlenilmişken, bu usûlde bütün yetkiler muhassıllar uhdesinde tek elde toplanmaktaydı.⁸³⁶

Kıbrıs veziriazam hassı hüviyetinde iken 1738 yılında Padişah I. Mahmut'un adayı sadrazamı İbrahim Paşa ile evlenen kızına çeyiz olarak vermesiyle bu uygulama sona erdi. Ancak 1746 yılında üç tuğlu vezirlerden Mir-i Ahur Abdullah Paşa'nın Kıbrıs'a atanmasıyla yeniden merkeze bağlı paşalık statüsüne yükseltildi. Böylece Kıbrıs, başvezirin hassı olmaktan çıkarak bağımsız bir eyalet statüsünde muhassıl olarak adlandırılan 3 tuğlu vezirler tarafından idare olundu.⁸³⁷

Adanın üç tuğlu paşalarca yönetilmesi kısa sürdü. 1748'de vezirlerden alınıp tekrar veziriazam hassı haline geririldi.⁸³⁸ 1785 yılına kadar süren bu rejimde ada "*Kıbrıs Hassı Mukataası*" olarak veziriazamlara tahsis edildiğinden yönetime iltizam yoluyla muhassıllar ya da mütesellimler atanmaktaydı.⁸³⁹ Bu yüzyılın ikinci yarısında Çil Osman ve Hacı Abdülbaki Ağa vakaları Kıbrıs'taki vergi düzeninin belli bir nizama oturtulamadığını açıktan sergilemiş olduğundan, ada 1785'te veziriazam hassı olmaktan çıkarılıp kaptan paşaların uhdelerine bırakılırken, onların teklifi ve Divan-ı Hümayun'un tayini ile göreve gelen muhassılların idarelerine verildi. Böylece Kıbrıs adasının yönetimi kaptan paşalara geçmiş oldu. Dolayısıyla ada, bir eyalet statüsünde gözükse de müstakil bir vali tarafından değil, fakat benzer yetkilere sahip Cezayir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği'ni uhdesinde bulunduran kaptan paşalara bağlı ve

⁸³³ Luke, *Cyprus Under the Turks...*, s.30; Dündar, *a.g.t.*, s.90. Baf ve Girne kazalarının XVII. yüzyıl başlarında Kaptan Paşa eyaletine dahil edildiği bilinmektedir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK. Yay., Ankara, 1988, s.421.

⁸³⁴ Cobham, *a.g.e.*, s.350; Luke, *Cyprus Under the Turks...*, s.30-31; Hill, *a.g.e.*, Vol. IV, s.70-71.

⁸³⁵ Hill, *a.g.e.*, Vol. IV, s.73; Alastos, *a.g.e.*, s.271; Gazioğlu, *a.g.e.*, s.125. H. Luke, 1702 yılını vermektedir. Luke, *Cyprus Under the Turks...*, s.36.

⁸³⁶ Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti...*, s.62.

⁸³⁷ Şem'dânîzâde, *Tarihi-Mür'î't-Tevârih*, c. I s.117; Özkul, *a.g.t.*, s.6 ve 149.

⁸³⁸ Alastos, *a.g.e.*, s.272; Gazioğlu, *a.g.e.*, s.125.

⁸³⁹ Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti...*, s.140.

maliye vb. konularda ise Divan-ı Hümayuna karşı sorumlu muhassıllar tarafından yönetilmeye başlandı.⁸⁴⁰

2.1.2. İdarî Bağlantılar ve Kıbrıs Muhassıllığı (Kıbrıs'ta Merkezî Otoritenin Yeniden Tesisi)

Kıbrıs adasının idaresi belirtildiği üzere özellikle XVIII. yüzyılda birçok değişim geçirdi. Bu değişimde adanın yönetiminde belli bir düzenin oturtulamaması en önemli etkendi. Çünkü bu konuda belirleyici olan vergilerin tahsili sorunu çözüme kavuşturulamamıştı.

Osmanlı imparatorluğu, XVII. yüzyıldan itibaren orduda timar askerleri yerine paralı askerî sisteme ağırlık verdiği için bu yüzyılda sancak yönetiminde, idarî ve askerî yetkilere de haiz olmakla birlikte daha çok vergilerin tahsili vazifelerini üstlenen mütesellim, muhassıl, voyvoda gibi yöneticileri ön plana çıkarmıştı. Nitekim XVII. yüzyılda vergilerin toplanmasında etkili olan ağaların neden oldukları kargaşalıklara son vermek üzere adanın idaresine 1703 yılından itibaren muhassıllar atanmaya başlanmıştı.⁸⁴¹

Muhassılların temel görevi adanın idaresi ve huzursuzluğun temel kaynağı olan vergilendirme usûlünü düzene sokmaktı. Muhassıllara ağaların vergi toplamada yarattıkları rekabet ve problemlerin ortadan kalkması için geniş yetkiler verilmişti. Bu amaçla uygulanan ve 1785 yılında adanın kaptan paşalar üzerine verilmesiyle yenilenen usûl, XIX. yüzyıl başında geçerliliğini koruyordu. Bu nedenle Kıbrıs adası hass olarak kaptan paşaların uhdelerine veriliyor, onlar da vekil olarak bir muhassıl tayin ediyorlardı.⁸⁴²

1803 yılı başında devlet kademesinde uzun tartışmalardan sonra⁸⁴³ Kıbrıs muhassıllığının, cizye ve avarızı dâhil olmak üzere, bütünüyle İrad-ı Cedid Hazinesi tarafından zabt ve idare olunması kararı alındı.⁸⁴⁴ Yani Kıbrıs adası, yine Cezair-i Bahri Sefid eyaletinde kalmakla birlikte, idarî açıdan doğrudan merkeze bağlanmış oldu. Bu uygulama ile

⁸⁴⁰ Hill, a.g.e., Vol. IV, s.100-101; Çevikel, **Kıbrıs Eyâleti...**, s.64-65.

⁸⁴¹ Muhassıllık kelime anlamıyla “*hâsıl eden, husûle getiren*” demektir. Muhassıllık görevi Osmanlı imparatorluğundan önce İslâm devletlerinde her çeşit malın tahsilini yapan memur olarak kullanılmaktaydı. Bkz. Abdurrahman Vefik, **Tekâlif Kavaîdi**, Maliye Bakanlığı, Yay., Ankara, 1999, s.141.

⁸⁴² 1217 (1802-1803) senesinde Kıbrıs Muhassılı Hacı Hüseyin Ağa'nın azli ve yerine Hacı İsmail Ağa'nın atanması hususu Kaptan Paşa tarafından Divan-ı Hümayun'a arz edilmiş ve Divan-ı Hümayun'un onayıyla Kıbrıs muhassıllığına 1218 (1803-1204) yılından itibaren İsmail Ağa tayin olunmuştu. **BOA., HAT-126/5224-A** (H. 9 Cemaziyelâhir 1217/M. 7 Ekim 1802).

⁸⁴³ [...] *şikk-ı sâlis defterdârı efendi dahî adaların tersâne cânibinde olmasında fevâ'id beyân etmeğin İrad-ı Cedid defterdârı efendi ol sûretde iltizâmen idâresi kapudân paşa kullarına muhavvel olarak usûl-i hazîneye sekte gelmesün deyü ifâde ve dermiyân ve derkenârda vaz' olunan irâdları mübâdeleye kabul etmeyeceğini ifhâm etmekden nâşî tarafeynin ortasını bulmak meclîsde mümkün olmadığından defterdârân-ı mûmâileyhumâ birer takrîr ile mülâhazalarını tahrir etmek üzere hatm-i meclîs kılınmağın [...]* **BOA., HAT-220/13445.**

⁸⁴⁴ “[...] *fukarâ-yı ra'iyetin emîn ve istirâhâtlarını mücib olacağı ve bu takrîb ile ol-havâlilerde olan İrad-ı Cedid-i Hümayûn iltizâmâtı dahî vech olduğu ile muhassıl ve voyvodalara ihâle olunarak hüsn-i hak kabul edeceği vâreste-i kayd ve beyândır binâenaleyh Kıbrıs muhassıllığı ve İzmir voyvodalığına fi-mâba'd haricden dahl ve ta'arruz olunmamak şartıyla vech-i meşrûh üzere İrad-ı Cedid-i Hümayûn Hazinesi tarafından idâre olunması hem cânib-i mîrîye mücib-i menfa'ât ve hem fukarâ-yı ra'iyete vesîle-i emîn ve istirâhâtı olduğuna binâen [...]*” **BOA., C.ML-210/8669** (H. 7 Ramazan 1217/M. 1 Ocak 1803).

ada halkının vergilendirmede daha rahat olacağı düşünülmekte ve devletin elde edeceği gelirlerin artacağı beklenmekteydi.

Aslında Kıbrıs gelirlerinden olan yapağı vergisinin ilk kez 9 Ağustos 1793 (1 Muharrem 1208) tarihinde İrad-ı Cedid Hazinesi'ne bağlanmasıyla bu uygulamanın önü açılmıştı.⁸⁴⁵ Ayrıca Kıbrıs'ta muhassıllık dâhilinde olmayan Tuzla, Limason, Girne, Baf, Mağusa gümrükleri ile Gilan, Değirmenlik ihtisab, vezzanlık, tuzhane, penbe vesair 25 adet mukataa gelirleri 1794-1795 (1209) yılından itibaren çoğu zaman Kıbrıs muhassıllarının aldığı iltizamlarla İrad-ı Cedid Hazinesi'ne aktarılmaktaydı.⁸⁴⁶

Öte yandan belgelerden anlaşıldığına göre, Kıbrıs muhassıllarının atadıkları defterdarlar düzenledikleri birer senetle Kıbrıs'ta İrad-ı Cedid Hazinesi'ne ayrılan mukataaların bazılarını ellerine geçirerek istedikleri kişilere tevcih eder duruma gelmişlerdi. Dolayısıyla hazineye bu mukataalardan yeterli gelir sağlanamaz olmuştu.⁸⁴⁷ Bu gerekçelerle getirilen yeni düzenlemede Kıbrıs adasının yönetimi ve gelirleri İrad-ı Cedid Hazinesi'ne bağlandı.⁸⁴⁸

Yeni düzenlemede adanın idaresine talip olan muhassıllar, Kıbrıs muhassıllığı iltizamını aldıktan sonra bu durum İrad-ı Cedid Defterdarı tarafından hazırlanan bir tezkereyle Divan-ı Hümayun'a bildiriliyor ve Divan-ı Hümayun'un onayından sonra atama işlemi gerçekleştiriliyordu.⁸⁴⁹ Bu şekilde Kıbrıs muhassıllığı cizye ve avarızla birlikte 25 adet mukataanın idaresini de kapsayan ve büyük gelir sağlayan bir vazife haline geldi.⁸⁵⁰ Bu yeni usûlde atanan ilk muhassıl ise Süleyman Ağa idi.⁸⁵¹

Yeni sistemde Kıbrıs adasının idaresi, merkezde İrad-ı Cedid Defterdarı vasıtasıyla yürütüldüğünden kaptan paşaların Kıbrıs adasına müdahaleleri yasaklandı.⁸⁵² Hatta 1804 isyanı bastırıldıktan sonra bütün Kıbrıs ahali ve reâyâsı hal ve tahammüllerine göre nezre bağlandıklarında, hatırlanacağı üzere, bu nezr kaptan paşaya değil, İrad-ı Cedid Hazinesi'ne

⁸⁴⁵ KŞS., 21, s.245 hük.2.

⁸⁴⁶ Mesela, 1216 (1801-1802) yılı penbe-i rişte ve penbe ve kozalı penbenin rüsumunu bir seneliğine (Mart-Şubat) Kıbrıs Muhassıllığı Elhac Hüseyin Ağa talip olarak üzerine almıştı. BOA., C.ML-60/2704.

⁸⁴⁷ BOA., C.ML-128/5617.

⁸⁴⁸ “Defterdâr efendi hazretleri işbu takririniz manzûr-ı hümayûnum olmuşdur, bade'l-arz İrad-ı Cedid tarafından zabt ve idâre oluna deyü bâ-hatt-ı hümayûn verile” BOA., C.ML-128/5617; “[...] İrad-ı Cedid-i Hümayûnum Hazînesi tarafından zabt ve idâre olunan Kıbrıs cezîresinin varidât ve masârifi her ne mikdâr olur ise hazîne-i merkume tarafına irsâl ile tahkik olunmak mukteza-yı nizâmdan olduğuna binâen [...]” BOA., A.DVN.MHM.d., 233, s.31, hük.2.

⁸⁴⁹ Örneğin BOA., C.DH-282/14060 (H. 9 Cemaziyelevvel 1219/M. 6 Ağustos 1804).

⁸⁵⁰ “İrad-ı Cedid-i hümayûnum hazînesi tarafından emâneten uhdesine ihâle olunan Kıbrıs muhassıllığı külliyetli mâl mu 'teber varidât-ı cesîme-i mirîyeden olmak mülâbesiyle [...]” BOA., C.ML-622/25608.

⁸⁵¹ BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d., 12, s.82, hük.3 (H. Evâil-i Zilkade 1218/M. 12 Şubat 1804).

⁸⁵² “[...] fi-mâba'd mukâta'a-i mezbûreye kapudân-ı deryâ taraflarından ve taraf-ı âherdan vechen mine'l-vücûh dahl ve ta'arruz olunmayarak muhassıllık-ı mezbûr işbu bin iki yüz on dokuz senesinden i'tibârıyla şeref-yâfte-i sudûr olan hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn mücibince İrad-ı Cedid-i Hümayûnum Hazînesi tarafından zabt ve idâre olunmak üzere tanzîmi husûsuna îrâde-i aliyem ta'alluk edüb [...]” KŞS., 24, s.68, hük.2 (H. 19 Rebiülâhir 1219/M. 28 Temmuz 1804).

bağlanmıştı. 1804 yılında ise devlet kademesinde III. Selim'in bahriye reformları kapsamında birtakım kanunnameler çıkarılarak sistem daha sıkı temellere oturtulmaya çalışıldı.⁸⁵³

Bu şekilde İrad-ı Cedid Hazinesi tarafından zabt ve idare edilen Kıbrıs muhassıllığının hazineye büyük gelir getirir bir konuma gelmesiyle muhassıllık gelirlerinin, çok geçmeden, 1807 yılı başlarında, 1805 yılında oluşturulan Tersane-i Âmire hazinesi gelirleriyle mübadele olunması gündeme geldi.⁸⁵⁴ Ne var ki Osmanlı tahtında meydana gelen değişiklik bu tasarıların uygulanmasına engel teşkil etti. Nizam-ı Cedid reformlarını gerçekleştiren III. Selim'in tahttan indirilmesi ve yerine reform karşıtlığını temsilen IV. Mustafa'nın geçmesi Nizam-ı Cedid adı altında oluşturulan yeniliklerin lağvedilmesi sonucunu doğurdu. Dolayısıyla Nizam-ı Cedid ıslahatlarının en önemli ayaklarından biri olan İrad-ı Cedid Hazinesi de ortadan kaldırıldı. Bu sebeple Kıbrıs muhassıllığı henüz birkaç yıl öncesinde İrad-ı Cedid Hazinesi tarafından zabt ve idare olunmaya başlanmışken, bu defa doğrudan hazine-i âmireye bağlandı. Ancak mevcut uygulamada karışıklık olabileceği endişesi ile muhassıl bulunan Hasan Efendi'ye görevine devam etmesi ve topladığı hâsılatı hazine-i âmireye göndermesi uyarısı yapıldı.⁸⁵⁵

Kıbrıs adasının yönetiminde kısa sürede birtakım değişiklikler yapıldıktan sonra, 28 Temmuz 1808 tarihinde Osmanlı tahtında meydana gelen değişiklik, yani IV. Mustafa yerine II. Mahmut'un Padişah olmasıyla, adanın idaresi bu defa 1808 Ağustosunda yeniden Kaptan paşaların uhdelerine ve tersane-i âmire hazinesinin yönetimine verildi.⁸⁵⁶ Bu düzende teşkil edilen 24 adet mukataanın geliri tersane hazinesine aktarılırken Kıbrıs muhassıllığı gelirleri hass olarak kaptan paşaya bırakılmaktaydı.⁸⁵⁷ Ancak çoğu zaman Kıbrıs'ta bulunan mukataaları muhassıllar iltizamlarına aldıklarından her iki işlem neredeyse birlikte işliyordu. Zira Kıbrıs muhassıllığı tersane-i âmire hazinesince zabt ve idare edildiğinden, adanın İstanbul'daki resmî yazışmaları da kaptan paşaların vekili⁸⁵⁸ vasfında bulunan tersane hazinesi emini vasıtasıyla icra olunmaktaydı. Kıbrıs muhassıllığını iltizamla alan kişiler tersane emininin yazdığı bir tezkire ile Divan-ı Hümayun'a sunuluyor ve onaydan sonra atama tamamlanıyordu.⁸⁵⁹

Nisan-Mayıs 1823 (Şaban 1238) tarihinden itibaren ise Kıbrıs muhassıllarının doğrudan kaptan paşalar tarafından atandığı görülmektedir. Yani Kıbrıs muhassıllığı kaptan paşalara

⁸⁵³ Ali İhsan Gencer, **Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)**, TTK. Yay., Ankara, 2001, s.65-89.

⁸⁵⁴ **BOA., C.ML-364/14933** (H. 23 Şevval 1221/M. 3 Ocak 1807).

⁸⁵⁵ **KŞS., 26, s.64, hük.2** (H. 18 Rebiülâhir 1222/M. 25 Haziran 1807).

⁸⁵⁶ **KŞS., 26, s.118, hük.1** (H. 4 Receb 1223/M. 23 Ağustos 1808).

⁸⁵⁷ **KŞS., 26, s.133, hük.3** (H.19 Şevval 1223/M. 8 Aralık 1808).

⁸⁵⁸ “İzzetlü kapûdân pâşâ vekîli tersâne-i âmire emîni efendi [...]” **BOA., C.BH-162/7666** (H. 23 Ramazan 1224/M. 12 Kasım 1808).

⁸⁵⁹ Örneğin **BOA., C.ML-114/5550** (2) (H. 1 Zilhicce 1233/M. 2 Ekim 1818).

müstakilen verilmekteydi. Bu aşamada zamanın kaptan-ı deryası Mehmet Hüsrev Paşa tarafından tayin edilen ilk muhassıl Esseyyit Hacı Mehmet Ağa idi.⁸⁶⁰ Bu değişiklikte Yunan isyanı nedeniyle Akdeniz’de dolaşmakta olan Rum izbandid eşkıya teknelerine karşı adaların güvenliğini sağlama düşüncesi etkili olmuştur.

Adanın idaresi 1826 Ağustosuna kadar (1242 Muharrem) bu şekilde devam ettikten sonra, bu tarihte Defterdar ve Asakir-i Mansure nazırı, Padişaha sundukları birer takrirle Kıbrıs muhassıllığının kaptan paşaların uhdelerinden ve tersane hazinesinin idarelerinden alınması, fakat bunlara verilegelmekte olan meblağın ödenmesine devam edilerek Kıbrıs’a maaş usûlüyle muhassıl tayinini önerdiler. Sundukları öneride, Kıbrıs muhassıllığı gelirleri doğrudan hazineye kalacağından fazladan yaklaşık 2 bin kese gelir umulmaktaydı. Adada bulunan gümrük, penbe, harir vb. mukataaların da ayrıca iltizama verilmesiyle 2 bin kese daha ek gelir temin edilmiş olacaktı.⁸⁶¹ Asakir-i Mansure Nazırı Saib Efendi, ek olarak, bu fikir kabul edilirse Kıbrıs’ı iltizamen ve emaneten yönetecek kişiye bir talimatname verilerek muhassıllığın belirli bir usûle göre idare edilmesini; muhassılın yanında görevlendirilecek memurlara maaş bağlanmasını ve elde edilecek fazla gelirlerin yeni teşkil edilen mansure ordusu masraflarına ayrılması şeklindeki düşüncelerini de dile getirmişti.⁸⁶² Padişah II. Mahmut bu konuya dair verdiği hattında;

“Vâkı’a bu makule şeylerden düşünülükçe menfa’ât hâsıl olacağı derkârdır. Ancak Kıbrıs muhassıllığı bir müddetden berü kapudân pâşâlara tahsîs olduğundan her ne kadar gerek kapudân pâşâ bulunanlar ve gerek tersâneye âid olan akçeler noksan tertîb etmeyerek bi’t-tamâm verilecek ise de hâzır bu mikdâr fazla menfa’ât husûle geldiği sûrette tersânenin senevî bu kadar masârifi zuhûra gelmekde ve bu cihetle iâneye muktâc olmakda iken yine tersânede kalarak nizâma rabt olduğu hâlde hâyli medârı olur idi. Sen kendiliğinden bu husûsu tersâne emîniyle bir kere daha lakırdısını edesin ve bu bâbda emîn-i mûmâileyhin dahî mütala’ası nedir bilindikden sonra îcâb ve iktizâsına bakılır [...]”⁸⁶³ şeklinde yanıt vermişti.

Padişah II. Mahmut’un emri üzerine defterdar ve tersane hazinesi emini arasında yapılan müzakerelerde, tersane emininin Kıbrıs gibi büyük gelir sağlayan bir adanın idaresini bırakmak istemediği anlaşılmaktadır. Padişah II. Mahmut, adanın tersane hazinesinden ayrılması durumunda hazinenin zarar göreceği gerekçesiyle bu öneriyi kabul etmemekle birlikte; bir ara formül olarak, Kıbrıs’ın kaptan paşalardan tamamen ayrılarak tersane hazinesinde bırakılması; teklif edilen maaş usûlünü ret, fakat elde edilecek fazla gelirin yeni

⁸⁶⁰ KSS., 31, s.24, hük.2.

⁸⁶¹ BOA., HAT-542/26750 (asakir-i mansure nazırının takriri); BOA., HAT-538/26484 (defterdarın takriri).

⁸⁶² “[...] Hâcî Saib Efendi kulları [...] fazla-i mezkûr asâkir-i mansûre masârifine tahsîs olunmasını inbâ eylemiş olduğundan [...]” BOA., HAT-538/26484.

⁸⁶³ BOA., HAT-536/26356.

kurulan ordunun masraflarına ayrılması görüşünü onayladı.⁸⁶⁴ Böylece Kıbrıs muhassıllığı ve bağlı mukataalar kaptan paşalar üzerlerinden alınarak (zîr-i idârelerinden fekk) Tersane-i Âmire Hazinesi'nce idare olunmaya başlandı. Kıbrıs bu yeni düzende kaptan paşalar üzerinden alınmış; ancak Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaletine bağlı bir sancak mevkiî eskisi gibi devam etmiştir.⁸⁶⁵

Kaptan paşaların müdahalesine kapatılan Kıbrıs muhassıllığı, bu şekilde 5 Ağustos 1826 (1 Muharrem 1242) tarihinden geçerli olmak üzere tersane emininin (Mehmet Sait Efendi) teklifi üzerine Ali Ruhi Efendi'ye tevcih olundu. Ali Ruhi Efendi, ayrıca Limason gümrüğü, mizan-ı harir ve sair mukataaları 1242 Martı başından (13 Mart 1827), Kıbrıs zecriye rüsumunu 1242 Ağustos başından (13 Ağustos 1827) itibaren toplam 18 yük 79.115,5 (18.79.115,5) kuruş karşılığında iltizamına aldı.⁸⁶⁶

Kıbrıs'ın tersane hazinesine bağlanarak muhassıllar tarafından idaresi 1838'e kadar devam etti. En son olarak 1253 (1837-1838) yılı için Esseyyit Hacı Mehmet Ağa tersane hazinesi tarafından Kıbrıs muhassılı olarak tayin edildi.⁸⁶⁷ Bundan sonra 1838 yılında Hazine-i Âmire ve Mansure Hazinesinin birleştirilerek Maliye Nezareti'nin kurulmasıyla ülke genelinde malî işlemler çoğunlukla bu nezaretle yürütülmeye başladığından Kıbrıs adasının idaresi ve gelirleri tersane-i âmire hazinesinden alınarak aylık maaş ve feriklik rütbesine sahip muhassıllar atanmak suretiyle doğrudan Divan-ı Hümayun'a bağlandı. Bu usûlde adadaki malî ve mülkî işlemler muhassıllara bırakılırken askerî görevler ayrıca tayin olunan görevlilere devredildi.⁸⁶⁸ Nitekim bu şekilde atanan ilk muhassıl eski Niş muhafızı⁸⁶⁹ Osman Hayri Paşa⁸⁷⁰ olurken, onunla birlikte adanın askerî işleri Asakir-i Mansure Mirlivalarından Edhem Paşa'ya havale edildi.⁸⁷¹

⁸⁶⁴ “[...] iki bin kise akçe zamlâ âher tâlibleri zuhûr etmediği hâlde Kıbrıs muhassıllığı şûrût-ı muharrere üzere mûmâileyh Ali Efendi'ye ihâlesiyle tanzîm ve icrâ olunsun [...] tibkî takrîrinde beyân eylediğin vechile fazla görünen irâd asâkir-i mansûre masârifine tahsîsan tanzîm ve icrâ kılınsın” **BOA.**, **HAT-536/26356** (sunulan takrir üzerine Padişah II. Mahmut'un düştüğü hattı).

⁸⁶⁵ “Zamân-ı zabtı Muharrem guresinden olub Tersâne-i Âmirem Hazînesi tarafından zabt olunan Kıbrıs Muhasıllığı ve tevâbi'i mukâta'asının idâresi kapudân-ı deryâ bulunanlara muhavvel ise de muhasıllık-ı mezbûr mukata'ât-ı cesîme-i mîriyemden olduğuna mebnî hatt-ı şerîf-i şâhânemle bu def'a verilmiş olan nizâm-ı müstahsene üzre kapudân paşaların zîr-i idâresinden külliyyen fekk birrle fî-mâba'd kapudân-ı deryâ bulunanlar muhasıllık-ı mezkûrun zabt ve idâresi ve husûsât-ı sâireye vechen mine'l-vücûh müdâhalesi men' ve müstekillen hazîne-i mezkûre cânibinden zabt ve idâre etdirilmek üzre şeref efzâ-yı sahîfe-i sudûr olan hatt-ı hümayûn-ı mülûkânem ile işbu kırk iki senesi Muharremi'nden i'tibâr kılınarak nizâm verildiğine [...]” **KSS.**, 32, s.72, hük.1 (H. Rebiülâhîr 1242/Kasım 1826)

⁸⁶⁶ **BOA.**, **C.ML-9/369** (H. 19 Rebiülâhîr 1242/M. 20 Kasım 1826).

⁸⁶⁷ “Tersâne-i âmire hazînesi tarafından zabt ve idâre olunan mukata'ât-ı cesîmeden Kıbrıs muhasıllığı bâ hatt-ı hümayûn dergâh-ı mu'allâm kapucubaşlarından Elhâc Mehmed Ağa kullarının hüsn-i idâresi [...]” **BOA.**, **C.ML-12/544**.

⁸⁶⁸ **BOA.**, **C.ML-344/14172** (H. 7 Rebiülevvel 1254/M. 31 Mayıs 1838); **BOA.**, **C.DH-197/9811**.

⁸⁶⁹ Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e.**, c. IV-V, s.945.

⁸⁷⁰ Osman Hayri Efendi 28 Temmuz 1838 (6 Cemaziyel evvel 1254) Cumartesi günü Lefkoşa'ya gelmiş ve göreve başlamıştı. **BOA.**, **C.ML-183/7690**.

⁸⁷¹ **KSS.**, 36, s.175, hük.1 (15 Rebiülevvel 1214/M. 8 Haziran 1838).

Yeni sistemde muhassılların adadaki malî işlemleri müslim ve gayrimüslim tebaanın önde gelenleri aracılığıyla icra etmesi öngörülüyordu. Ancak ilk zamanlarda uygulamada büyük kargaşalıklar yaşandı. Kıbrıs adası, aylıklı muhassıllar tarafından yönetilmeye ve malî işlemler adanın ileri gelenleri vasıtasıyla icra edilmeye başlandıktan kısa bir süre sonra reâyâdan kocabaşı ve piskoposlar arasında malî konuların yürütülmesinde anlaşmazlıklar yaşandı ve gelişen olaylar neredeyse bütün Kıbrıs reâyâsını etkiler hale geldi.⁸⁷²

3 Kasım 1839 tarihinde Reşit Paşa tarafından ilan edilen Tanzimat Fermanı, Türk Batılılaşma tarihinde geriye dönüşün mümkün olmadığını ifade ederken, İmparatorluğu yeniden düzenleyecek idarî, askerî, sosyal ve ekonomik reformlar getirmekteydi. Tanzimat'ın en önemli amacı vergi sistemini kontrol altına almak olduğundan ülke genelindeki muhassıllık teşkilâtı gözden geçirildi. Bu kapsamda 25 Ocak 1840'ta hazırlanan bir nizamname ile muhassılların atanma ve çalışma usûlleri belirlendi.⁸⁷³ Yeni muhassıllık uygulamasına göre aşar vergisi hariç hazineye ait bütün gelir kaynaklarının defterleri muhassıllara verildi. Ayrıca muhassılların tayin edildikleri sancak merkezlerinde meclisler teşkil ederek yönetimi paylaşımları yeni düzenin en önemli özelliklerindendi.⁸⁷⁴ Bu şekilde sancak gelirleri muhassıllar aracılığıyla toplanarak, sancaklardaki diğer idarecilerin hazine gelirlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarının önüne geçilmek istendi. Ancak uygulamada bu gerçekleşemedi ve başarısızlıkla sonuçlandı. Bu neticede muhassıllıklara tayin edilen kişilerin eski mültezimlerle yakın ilişkileri olanlar arasından seçilmiş olması etkili oldu. Nitekim Tanzimat Fermanı'nın üzerinde önemle durduğu iltizam meselesine çözüm bulmak amacıyla tanzim edilen muhassıllık uygulaması, 1842 yılı başlarında yürürlükten kaldırıldı.⁸⁷⁵

1800-1839 döneminde Kıbrıs muhassıllığı görevine getirilen kişiler dönemin son muhassılı Osman Hayri Efendi dışında hâcegân veya silahşörân rütbesine haizdi.⁸⁷⁶ Zira XVIII. yüzyıldan itibaren muhassıl, mütesellim, voyvoda gibi görevliler çoğunlukla hâcegân rütbesindeydi ve büyük kısmı kapıcıbaşılık payesine haizdi. Bu rütbelerden birine sahip olmayanlar Kıbrıs muhassıllığına atanamazlardı. Nitekim bu sebeple 1818-1819 (1234) yılı muhassıllığını cizye ve avarızıyla iltizamına alan Ahmet Raşit Efendi'ye, bu göreve

⁸⁷² BOA., HAT-1244/48314; BOA., HAT-1244/48314-B; BOA., HAT-1244/48314-D.

⁸⁷³ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK. Yay., Ankara, 1991, s.209.

⁸⁷⁴ Erdönmez, *a.g.t.*, s.20.

⁸⁷⁵ Musa Çadircı, *a.g.e.*, s.210-211.

⁸⁷⁶ Hâcegânlık, Osmanlı imparatorluğunda ilk zamanlarda bir me'mûriyetle alakalı iken II. Mahmut döneminde müstakil bir rütbe itibar olunmuş ve bunlara mahsus bir nişanla resmî günlerde giyecekleri elbise belirlenmiştir. Bu rütbe Tanzimat dönemiyle birlikte önemini yitirmiştir. Bkz. Pakalın, "*Hâcegân*", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, MEB., İstanbul 1993, s.695.

gelebilmesi için haccânlık rütbesi verilmesi gerektiği kaptan paşa tarafından bildirilmiş ve kendisine haccânlık rütbesi tevcih olunarak muhassıllığa tayini sağlanmıştı.⁸⁷⁷

Kıbrıs muhassılları, normal şartlarda, hicri tam bir yıllığına (Muharrem-Zilhicce) bu göreve gelmekteydiler.⁸⁷⁸ Ertesi yıl aynı kişi muhassıllığı yine iltizamına alabilirdi. Nitekim 1818-1819 (1234) yılında Kıbrıs muhassılı olarak Kıbrıs ahali ve reâyâsının memnuniyetini kazanan Ahmet Raşit Efendi, halkın isteği doğrultusunda 1819-1820 (1235) yılı için de muhassıl atanmıştı.⁸⁷⁹ Bu konuda en iyi örnek aslen Kıbrıslı olan (hanedan-ı memleket)⁸⁸⁰ Esseyyit Hacı Mehmet Ağa'nın 1833-1838 yıllarında beş yıl boyunca muhassıl olarak görevde kalması gösterilebilir.⁸⁸¹

Kıbrıs muhassıllığına talip olan kişiler belirli bir meblağ karşılığında iltizamlarına alacakları muhassıllık gelirlerini (bedel-i iltizam) devlete taahhüt edebilmeleri için İstanbul'da bulunan zengin (kuvva) bir sarraftan alacakları bir borç senedini (deyn temessükü) ibraz etmek zorundaydılar.⁸⁸² Muhassıllığa atanmak isteyen kişilerin iltizamı almaları ve taahhüt senetlerini sunmaları yetmiyordu. XIX. yüzyıl başlarına kadar Kıbrıs muhassıllığına atanabilmek için sadrazama 10 bin, defterdara 5 bin kuruş caize ve rikab-ı hümayun kaymakamına, kethüda vekiline, defterdar vekiline de belli miktarlarda avaid verilegelmekteydi.⁸⁸³ 1803-1804 (1218) senesinde çıkarılan bir fermanla Kıbrıs muhassıllığına yapılacak tayinlerin caize alınmaksızın gerçekleştirilmesi kararı alındı.⁸⁸⁴ Çünkü Padişah III. Selim'in de belirttiği üzere "*câ'ize ve avâ'id alınmasun dediğim iltizâm eden kimesne ziyâde akçe verdim deyü fukarâya zulm etmesün içindir*".⁸⁸⁵ Fakat bu düşünce hayata geçirilemedi.

İltizam usûlü sonuçta ticarî bir faaliyet olduğundan, iltizamı alan bazı muhassıllar, fazladan kâr elde edebilmek amacıyla zaman zaman vergileri ağırlaştırma yoluna gitmekteydiler. Bu ise İstanbul'da duyulduğunda derhal görevden alınmalarına sebep olmaktaydı. Sözelimi halka yaptığı "*zulm ve teaddiler*"i İstanbul'da duyulan Muhassıl Elhac

⁸⁷⁷ BOA., HAT-679/33091.

⁸⁷⁸ BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d., 12, s.82, hük.3 (H. Evâil-i Zilkade 1218/M. 12 Şubat 1804).

⁸⁷⁹ KŞS., 30, s.61, hük.1 (1 Muharrem 1235/M. 20 Ekim 1819).

⁸⁸⁰ BOA., HAT-687/33358-F.

⁸⁸¹ BOA., C.BH-118/5727; BOA., HAT-1245/48329-J (Muhassıl Elhac Mehmet Ağa'nın 5 yıllık muhasebesi icmalî).

⁸⁸² Muhassıl tayin usûlünün değiştiği dönemin son muhassılı Osman Hayri Paşa dışında bütün muhassıllar sarraf kefaletiyle atanmışlardır.

⁸⁸³ "*Kıbrıs muhassıllığı ibka ve tevcihinde sadriazam kullarına on bin defterdâr efendi kullarına beş bin guruş câ'ize ve rikâb-ı hümayûnda kaim-makam pâşâ kullarına ve kethüdâ vekiline ve defterdâr vekiline dahi birer mikdâr avâ'id verirler imiş [...]*" BOA., HAT-261/15071.

⁸⁸⁴ Bu yönde bir karar alınmışsa da ileriki yıllarda uygulanmadığı belgelerden anlaşılmaktadır.

⁸⁸⁵ BOA., HAT-261/15071.

Hüseyin Ağa azledilerek yerine 7 Ekim 1802 (9 Cemaziyelâhir 1217) tarihinde Hacı İsmail Ağa tayin olunmuştu.⁸⁸⁶

Kıbrıs muhassılları, Osman Hayri Paşa'nın muhassıllığına kadar adanın bütün mülkî, iktisadî, sosyal idaresinde en başat rollerden birini üstlenmişlerdir. Vergilerin toplanarak hazineye ve ilgili yerlere havalesi, savaş zamanlarında orduya mühimmat, iâşe ve asker nakliyesi, İstanbul ihtiyacı için zahire mübayaası, dâhilî nizamın sağlanması, ülke genelinde uygulanan yeniliklerin Kıbrıs'ta tatbiki gibi hususlar adanın genel düzenine hâkim bulunan muhassılların önemli vazifeleri arasındaydı.

1800-1839 döneminde Kıbrıs muhassılları için yapılabilecek bir değerlendirme, 1821 yılından itibaren, muhassılların bir önceki yüzyılda olduğu gibi Kıbrıs Ortodoks Kilisesi temsilcileri (reâyâ vekîlleri) ile nüfuz mücadelesinde olmadıklarıdır.⁸⁸⁷ 1804 yılı isyanı ve akabinde Saray Tercümanı Yorgaki'nin (Hadji Georgakis Kornesios) idamı bu değişimi başlatmıştır. Zira 1804 yılında saray tercümanı Yorgaki'nin İstanbul'a kaçmasıyla yerine vekil atanan Nikola görevde kaldığı sürede, Yorgaki'nin aksine Muhassıl Hasan Ağa ile iyi ilişkiler içinde olmuştu.⁸⁸⁸ Öte yandan 1809'da bu kuruma doğrudan Bâbîâli tarafından bir atama yapılması ve 1816'da lağvedilmesi Kıbrıs muhassıllarının ellerini güçlendiren bir diğer etkendi.

1821 Yunan isyanının Kıbrıs'taki yankıları nedeniyle Kıbrıs Ortodoks Kilisesi temsilcilerinden bir kısmının idam edilmesi, kelimenin tam manasıyla, Kıbrıs'ta kilisenin gücünü kırdığından, bundan sonra muhassıllar reâyâ temsilcileriyle nüfuz mücadelesine girmek zorunda kalmamışlardır. Dolayısıyla muhassıllar, 1804 ve 1821 olaylarından sonra adanın tam ve gerçek hâkimi durumundaydılar.

İncelenen dönemde bazı muhassılların fazla vergi toplamak suretiyle halka sıkıntı verdiklerine şahit olunmaktadır. Halktan toplanan fazla vergiler memleket masrafı adı altında tahsil edililiyordu. Muhassıllar bazı giderleri memleket masrafı kapsamında bir senetle adanın ileri gelenlerine imzalatıyorlar ve halkın borcu haline getiriyorlardı. Sözelimi Muhassıl Mehmet Emin Ağa'nın (1832-1833) halktan talep ettiği memleket masrafı ancak 10 takside bağlanarak ödenebilmişti.⁸⁸⁹

Kıbrıs muhassılları, muhassıl sarayı (muhassıl konağı) olarak adlandırılan eski Kıbrıs krallarının oturduğu sarayda ikamet ederler ve adanın işlerini buradan yürütürlerdi.⁸⁹⁰ Fakat

⁸⁸⁶ BOA., HAT-126/5224-A.

⁸⁸⁷ XVIII. yüzyılın ikinci yarısında muhassıl/mütesellimlerin reâyâ temsilcileriyle nüfuz mücadelelerine dair bkz. Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti...*, s.121-173.

⁸⁸⁸ Hill, a.g.e., Vol. IV, s.116-117.

⁸⁸⁹ BOA., C.DH-184/9194.

⁸⁹⁰ Tanzimat döneminde modern belediyeçilik anlayışının uygulanmasına kadar taşrada devlet hizmetleri için çoğu zaman ayrı bir binaya gerek görülmediği bilinmektedir.

burası çok fazla değişikliğe uğradığından orijinal görünüşünden oldukça uzaktı.⁸⁹¹ Ancak Saray olarak adlandırılan muhassıl konağının kapısının üzerindeki koyuca kazınmış Venedik arması arslan figürü bu dönemde varlığını hâlâ korumaktaydı.⁸⁹² Ayrıca muhassıl konağının bir kısmı 1831 yazında (1247 başları) yandığından bozulan kısımları yeniden inşa edildi.⁸⁹³

Kıbrıs muhassılları bu görevi büyük meblağlar karşılığında iltizama alabilecek zenginlikte olduklarından bazıları bir takım vakıf faaliyetlerine de girmişlerdir. Muhassıl Esseyit Mehmet Emin Efendi, 16 Nisan 1814 (25 Rebiülâhir 1229) tarihinde, bir evini Ayasofya Camii'ne ve 700 kuruş nakit parasını da Ömeriyye Camii'ne vakfetmişti.⁸⁹⁴

Muhassıl Ali Ruhi Efendi, 24 Aralık 1827 (5 Cemaziyelâhir 1243) tarihinde Abdi Çavuş mahallesinde daha önceden inşa ettirdiği caminin görevlilerinin ücretleri, tamir ve bakım masrafları için Un Pazarı'nda ve Sarayönü'nde bulunan dükkanlarını, Cami-i Cedid yakınlarındaki Bostan bahçesini, Mosfilidi (Değirmenlik kazası) ve İncirli (Dağ kazası) köylerindeki zeytin ağaçlarının gelirlerini caminin vakfına bağışlamıştı.⁸⁹⁵ Muhassıllar içerisinde hayırseverliğiyle tanınan Ali Ruhi Efendi, ayrıca Lefkoşa'da bir kahvehaneyi satın aldıktan sonra, gelirini inşasında görevli olduğu kütüphanenin hizmetlilerine verilmek şartıyla vakfetmişti.⁸⁹⁶

Kıbrıs Muhassılı Silahşöran Mehmet Ağa da sahip olduğu İngiliz yapımı büyük bir saatini İbrahim Paşa Camii müteveli kaymakamı olanlar tarafından kullanılmak üzere adigeçen camiye vakfederek bu konuda farklı bir örnek teşkil etmiştir.⁸⁹⁷

Kıbrıs'ta bulunan muhassıllar ve görev süreleri şöyledir (1800-1839):

1. Hacı Hüseyin Ağa	1214 -1217 (1799-1802)
2. Hacı İsmail Ağa	1217 (1802-1803)
3. Esseyit Süleyman Ağa	1219-1220 (1804-1806)
4. Elhac Hüseyin Efendi	1221 (1806-1807)
5. Esseyit Hasan Ağa	1222-1223 (1807-1809)
6. Esseyit Mehmet Emin Efendi	1224-1225 (1809-1810)
7. Ahmet Bican Bey	1225 (1810-1811)
8. Hüseyin Efendi	1226 (1811-1812)
9. Esseyit Mehmet Emin Efendi	1227-1233 (1812-1818)

⁸⁹¹ John Macdonald Kinneir, **Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the Years 1813 and 1814**, London, 1818, s.189-190.

⁸⁹² G. Mariti, **a.g.e.**, s.43.

⁸⁹³ **BOA., HAT-457/22536** (H. 21 Receb 1247/M. 26 Aralık 1831).

⁸⁹⁴ **KŞS.**, 28, s.156, hük.1.

⁸⁹⁵ **KŞS.**, 33, s.27, hük.2.

⁸⁹⁶ **KŞS.**, 33, s.127, hük.1 (H. 5 Cemaziyevvel 1245/M. 2 Kasım 1829).

⁸⁹⁷ **KŞS.**, 31, s.1, hük.3 (H. Evâhir-i Şevval 1238/M. 9 Temmuz 1823).

10. Ahmet Raşit Efendi	1234-1235 (1819-1820)
11. Mehmet Ağa (Silahşör Küçük Mehmet)	1236-1238 (1820-1823)
12. Esseyit Hacı Mehmet Ağa (Şamlı)	1239-1241 (1823-1826)
13. Ali Ruhi Efendi	1242-1245 (1826-1830)
14. Halil Efendi	1246-1247 (1830-1832)
15. Esseyit Hacı Mehmet Ağa (Kıbrıslı)	1248 (1832) (Birinci) ⁸⁹⁸
16. Esseyit Mehmet Emin Ağa	1248 (1832-1833)
17. Esseyit Hacı Mehmet Ağa (Kıbrıslı)	1249-1253 (1833-1838) (İkinci)
18. Osman Hayri Paşa	1254-1255 (1838-1839)

2.1.3. Başpiskopos ve Piskoposlar (Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi)

2.1.3.1. Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin Düşüşü

Kıbrıs Hristiyanlığı ilk kabul eden bölgelerden olduğundan Türk fethine kadar belirgin unsur Ortodoks Hristiyanlıktı. Ancak Lusignan ve Venedik yönetimlerinde (ki bunlar Katolikler), Ortodoks Hristiyanlar Katolik baskısına maruz kaldılar. Osmanlı imparatorluğunun Kıbrıs adasını fethiyle Kıbrıs Ortodoksların durumları düzeldi.⁸⁹⁹ Kyprianos'a göre, Katolik baskısı altında kaybedilen tüm manastır ve kilise toprakları, 15-20 yıl içinde neredeyse geri kazanılmıştı.⁹⁰⁰

Osmanlı hâkimiyetinde Kıbrıs Ortodoks Kilisesi dört Piskoposluk bölgesi (diocese) olarak örgütlenmişti. Bunlar Lefkoşa, Baf, Tuzla ve Girne piskoposluklarıydı ve bunların etkinlik alanları adanın tamamını kapsayacak şekilde taksim edilmişti.⁹⁰¹

1660 yılında Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposluğu ve onun üç temsilcisine “*reâyâ vekilleri*” unvanı ve görevi verilerek Kilise üzerindeki iyileştirme ivme kazandı.⁹⁰² Buna göre Başpiskoposa reâyânın meselelerini doğrudan İstanbul'a arz etme, vergilerini toplama gibi imtiyazlar bahşedildi.⁹⁰³ Bu tarihten itibaren Kıbrıs Başpiskoposları nüfuzlarını arttırdılar ve devasa güçlerini her fırsatta kullandılar.

⁸⁹⁸ Muhassıl Esseyit Hacı Mehmet Ağa'nın birinci muhassıllığının tarihi belgelerden tespit edilemese de Mehmet Süreyya 1248 yılını göstermektedir. Bkz. Mehmed Süreyya, **Sicil-i Osmanî**, c. III, (Hazl. Nuri Akbayar, çev. Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, s.948.

⁸⁹⁹ Hacket, **a.g.e.**, 194-195; Alasya, “*Osmanlı Hükümeti Tarafından Ortodoks Kilisesine Verilen İmtiyazlar*”, s.131; Duckwort, **a.g.e.**, s.43.

⁹⁰⁰ Cobham, **a.g.e.**, s.308.

⁹⁰¹ Duckworth, **a.g.e.**, s.46-47.

⁹⁰² Newman, hükümetin Başpiskoposu ve üç temsilcisini reâyâ vekilleri olarak tanınmasının gayri resmi olduğunu söylemektedir. Bkz. Newman, **a.g.e.**, s.175-176.

⁹⁰³ Şahin, **Kıbrıs Başpiskoposluğu...**, s.39. Kıbrıs Başpiskoposlarına böylesi imtiyazlar verilmesinin ardında bazı İtalyan şehir devletçiklerinin Kıbrıs'ı Osmanlı'dan ayırma teşebbüslerine karşı Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ne önemli toplumsal, ekonomik ve dinsel ayrıcalıklar verilerek Kıbrıs Rum toplumunun devlete karşı olası bir muhalefetinin önlenme düşüncesinin olabileceği iddia edilmektedir. Bkz. Maier, **a.g.e.**, s.118.

1754 yılında, Başpiskopos Philotheos, vergilerde indirim yapılması ricası için üç metropolitini⁹⁰⁴ veziriazama yolladığında, Osmanlı yönetimi başpiskoposları ve üç papazını “*kocabaşı*” unvanı ile reâyâ temsilcileri kabul kendi kiliseleri üzerinde adlî yetkiye sahip olabilmelerinin de önü de açıldı.⁹⁰⁵ Bundan sonra Kıbrıs Ortodoks Kilisesi temsilcileri, Türk yönetiminin kendilerine bahsettiği imtiyazları kullanarak kudretlerini olabildiğince arttırdılar. Bu ise XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, ada yönetimini ellerinde bulunduran muhassıllar ile kilise arasında şiddetli bir nüfuz mücadelesi yaşanmasına yol açtı. Bu yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen Muhassıl Çil Osman vakası, Muhassıl Hacı Abdülbaki'nın görevden alınması gibi gelişmeler Kıbrıs Ortodoks Kilisesi ile atanmış yöneticiler arasındaki çatışmanın en somut örnekleriydi.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında merkezî idarenin zaafiyeti ve atanan valilerin kişisel yetersizlikleri gibi nedenlerle yaşanan rekabette kilise temsilcileri öne çıktılar. Öyle ki yüzyılın son çeyreğine damgalarını vurarak adanın “*de facto*” yöneticileri durumuna geldiler.⁹⁰⁶ Dönemin adadaki İngiliz konsolosu De Vezin, muhassılların Başpiskopos ve saray tercümanının bilgileri ve onayları olmadan en ufak bir icraat gerçekleştirebilmelerinin mümkün olmadığına şahit olmuştu.⁹⁰⁷ Ancak Hill'in dediği gibi, reâyâ temsilcilerinin sahip oldukları bu güçlerini her zaman cemaatlerinin menfaatleri yönünde kullanmadıkları, özellikle vergiler konusunda edindikleri görevler sayesinde şahsî çıkarlar sağladıkları da bilinmektedir.⁹⁰⁸ 1815 yılında Kıbrıs'a gelen William Turner;

“[...] Kısaca, bu Rum papazları, her yerde insan doğasının utanç verici vicdansız kimseleridirler ve Kıbrıs'ta da sahip oldukları güçten dolayı genellikle diğerlerinden daha da kötüdürler. Batıl itikatlara inanan fakara cahil köylüleri son kuruşlarına kadar soyarlar ve ölüm döşeğindeyken de ruhu için âyin yapacakaları sözü vererek, bütün varlıklarını manastıra bırakmaya zorlarlar [...]”⁹⁰⁹ diyerek gözlemlerini açık biçimde dile getirmişti.

Yüzyılın son çeyreğinde adada Ortodoks kilisesi ve temsilcilerinin büyük güç elde etmelerinde hükümetin bu gidişatı desteklemesinin büyük payı vardı. Özellikle 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sayesinde Ortodoks cemaate müdahale hakkı elde eden Rusya, misyonerler aracılığıyla Rumları isyana teşvik ederek İmparatorluğu parçalama gayretindeydi. Osmanlı yönetimi ise bu fırsatı vermemek için reâyâyâ tanınmış imtiyazlardan daha fazlasını

⁹⁰⁴ Bunlar, Baf piskoposu Joakim, Kitium piskoposu Macarios ve Girne piskoposu Nicephorus idi.

⁹⁰⁵ Şahin, **Kıbrıs Başpiskoposluğu...**, s.81.

⁹⁰⁶ Maier, **a.g.e.**, s.12; Çevikel, **Kıbrıs Eyâleti...**, s.122.

⁹⁰⁷ Cobham, **a.g.e.**, s.368-369.

⁹⁰⁸ Hill, **a.g.e.**, Vol. VI, s.317.

⁹⁰⁹ Cobham, **a.g.e.**, s.449.

bahşederek problemi çözme siyaseti sergiliyordu.⁹¹⁰ Tüm imparatorluk için geçerli olan ve 1856 Islahat Fermanı'yla zirveye ulaşan bu düşünce, XVIII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyıl başları itibariyle Kıbrıs'ta bariz ve fiili biçimde yaşanmaktaydı.

Elbette ki başpiskoposların dragomanlarla birlikte bu yükselişlerini sadece gayrimüslimler hakkında takip edilen dinsel-kültürel hoşgörü politikasıyla açıklamak yetersizdir. Zira merkeziyetçiliğe dayanan Osmanlı imparatorluğu, XVIII. yüzyılda, taşradaki askerî, malî ve idarî düzeninin temeli olan kurumlarının (timar vb.) işlerliğini yitirmesi ve taşra üzerindeki otoritesini kaybetmesiyle ayan⁹¹¹ denilen nüfuzlu yerel güçler bu boşluğu doldurmaya başlamıştı. Vergileri toplayacak düzenden yoksun olan devlet, bir taraftan esas görevleri vergi tahsili olan mütesellim, muhassıl ve voyvoda gibi görevlilerin tayinlerine yoğunlaşırken, diğer taraftan da iltizam sistemine ağırlık vererek gelirleri mültezimler eliyle toplamaya çalışmaktaydı. Ancak muhassıl/mütesellim ve mültezimlerin halktan fazla para talep etmeleri bu dönemin en sık şikâyet konusu haline gelmişti.

Ülke genelinde yaşanan bu şartların timsali olarak Kıbrıs'ta XVII. yüzyıl sonu ve XVIII. yüzyıl başlarında vergilerin toplanması yerel ağaların üzerindeydi ve bu durum sıkça karışıklıklara yol açmaktaydı. Başpiskopos ve dragomanların yükselişlerinin XVIII. yüzyılda olduğuna ve bu dönemde reâyâ üzerindeki vergilerin tahsilinin ağalardan alınıp piskopos ve dragomanlara bırakıldığına dikkat edilirse, oluşum kendiliğinden anlaşılır. Yüzyılın ikinci yarısında mütesellim/muhassılların yol açtığı isyanlara bir son verebilmek için piskoposlar ve dragomanlar devlet eliyle desteklenmişlerdir.

Kıbrıs'ta Rum Ortodoks Kilisesi'nin tartışmasız üstünlüğü XIX. yüzyıl başlarında 1804 isyanıyla sarsıldı. İlk başta adanın Türk toplumu tarafından saray tercümanı Yorgaki'ye karşı oluşan infial, bir anda kiliseye yönelmiş; ancak gelecekte Başpiskopos olacak olan Kyprianos'un ince tavassutu sayesinde önlenebilmişti.⁹¹²

İsyanın kendilerine karşı geliştiğinin farkında olan dönemin başpiskoposu Chrysanthos ve diğer Rum Ortodoks Kilisesi temsilcileri, hareketin bastırılabilmesi için Bâbîâli nezdinde girişimde bulunmuşlardı. Bu nedenle isyanı bastırmak üzere gelen askerlerin masrafları kendilerine yüklendi. Kıbrıs piskoposları bu giderler için konsoloslardan vadeli borç para almak zorunda kaldılar. Sadece İngiltere konsolosu Vondiziano'dan 30 bin kuruş borçlandıkları ve bu parayı 1812 yılına kadar ödemedikleri bilinmektedir.⁹¹³

⁹¹⁰ Çevikel, **Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası**, s.115-116.

⁹¹¹ Ayanlık hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, TTK. Yay., Ankara, 1994.

⁹¹² Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.107. 1804 İsyanı hakkında ayrıntılı bilgi için Birinci Bölüm İkinci kısma bakınız.

⁹¹³ “[...] Rum metropolitlerinden dört nefer mu'teber râhip kulları İngiltere konsolosu vekili Vondiziano nâm İngilterelü'den otuz bin gurus nakd akçe istikrâz [...]” **BOA., C.HR-101/5050.**

Piskoposların yaptıkları vadeli borçlanmalar kendilerini uzun yıllar sıkıntıya soktu. 8 Ocak 1807 (28 Şevval 1221) tarihinde Başpiskopos Chrysanthos, kalan 7 bin kuruş borcunun ertelenmesini rica etmek durumunda kaldı. İngiltere konsolosu Antonio Vondiziano, Ağustos 1809 tarihli bir mektubunda, piskoposların borçlarını ödemekte çok zorlandıklarını ve acınacak bir halde bulduklarını açıklamaktaydı.⁹¹⁴ Alınan vadeli borçların gecikmesi nedeniyle konsolos Vondiziano'nun girişimi üzerine İstanbul'da bulunan İngiltere elçisi Lord Stratford Canning, 15 Eylül 1810 (15 Şaban 1225) tarihinde, ödenmeyen borçların bir an önce ödenmesi hususunda Bâbîâli'ye bir arzuhal sundu.⁹¹⁵ Kıbrıs piskoposları sadece konsoloslara değil, sarraflara da önemli miktarlarda borçlanmışlar ve bu borçlar da uzun yıllar ötelenmiştir. Ayrıca Kıbrıs reâyâ temsilcilerinin 26 Eylül 1808 (5 Şaban 1223) tarihi itibarıyla, İstanbul'da oturan sarraf Sağım'a 268.057 kuruş borçları bulunmaktaydı.⁹¹⁶

Konsoloslardan alınan borçlar 1812 yılına kadar ödenmedi. 16 Haziran 1812'de (5 Cemaziyelevvel 1227) çıkarılan bir fermanla, uzun yıllar ödenemeyerek ötelenen borçların $\frac{3}{4}$ 'ü hazine tarafından karşılandı ve piskoposların borçları kapatılarak büyük bir yükten kurtarılmış oldular.⁹¹⁷

1810 yılına kadar Kıbrıs Başpiskoposluğu görevinde 1768 yılından itibaren Chrysanthos, bulunmaktaydı.⁹¹⁸ 1804 isyanından sonra Kıbrıs saray tercümanlığına (dragoman) Bâbîâli tarafından yeni birinin atanması Chrysanthos ve diğer piskoposlar tarafından hoş karşılanmadı. Kıbrıs piskoposları devreye sokulmaksızın Kıbrıs saray tercümanlığına doğrudan merkezî hükümet tarafından bir atama yapılması, Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi temsilcilerini endişeye sevketti. Çünkü bu atamayla saray tercümanlarını atama yetkisi Kıbrıs piskoposlarının elinden alınmış oluyordu.⁹¹⁹

1804 yılında yaşanan ve akabinde saray tercümanlarıyla ilgili gelişen olaylar, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ni sarstığı gibi Kilise temsilcileri arasındaki husumetlerin de su yüzüne çıkmasına da sebep oldu. 1809 Mart sonunda saray tercümanı Yorgaki'nin idamından kısa bir süre sonra, 1810 Mayıs başlarında, yaşlı Başpiskopos Chrysanthos şiddetli bir cezaya çarptırıldı.⁹²⁰ Chrysanthos'a karşı oluşan iddialar yolsuzluklar yaptığı ve reâyâyâ kötü

⁹¹⁴ Hill, *a.g.e.*, Vol. IV, s.111-112.

⁹¹⁵ BOA., C.HR-101/5050.

⁹¹⁶ KŞS., 26, s.123, hük.1, 2.

⁹¹⁷ Hill, *a.g.e.*, Vol. IV, s.112

⁹¹⁸ Hill, *a.g.e.*, Vol. IV, s.353 (dn. 1). Başpiskoposluk görevine ilk kez 1768 yılında atanan Chrysanthos, hakkında düzenlenen iddialar sonucunda 14 Şubat 1784 (22 Rebiüevvel 1198) tarihli bir fermanla görevinden alınmış, (KŞS., 18, s.90, hük.1); fakat iddiaların düzmece olduğunun anlaşılmasıyla 19 Temmuz 1784 (evâil-i Ramazan 1198) tarihinde eski görevine iade edilmişti. Bkz. KŞS., 18, s.99, hük.1.

⁹¹⁹ BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d., 14, s.64, hük.1 (H. Evâil-i M. 1224/M. 16 Şubat 1809); KŞS., 26, s.142, hük.1; KŞS., 26, s.143, hük.2.

⁹²⁰ Hill, *a.g.e.*, Vol. IV, s.360.

muamele ettiği noktalarında toplanıyordu.⁹²¹ Chrysanthos ferman gereğince, Tuzla piskoposuyla birlikte Eğriboz adasına sürüldü ve birkaç ay içinde burada vefat etti.⁹²² Vefatının ardından bir mübaşir görevlendirilerek yanındaki malların sayımı ve zabtı gerçekleştirildi.⁹²³ Önce muhallefatının varislerine bırakılması kararı verilmişse de sonradan 801 kuruş 10 para tutarındaki terekesi hazine tarafından zabtedildi.⁹²⁴

Zannetos'a göre, bu sürgünün gerçekleşmesinde Kyprianos'un da rolü vardı ve Ortodoks Patrikliğine yazdığı bir mektup bu iddiaya dayanak teşkil etmekteydi. Chrysanthos ile birlikte yeğeni olan Tuzla piskoposunun da sürgün edilmesi bu görüşü destekler niteliktedir.⁹²⁵

Chrysanthos'un Başpiskoposluk'tan azliyle birlikte bu göreve Kyprianos (veled-i Simion) atandı. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ne tanınan ayrıcalıklar gereğince bu atamayı üç piskopsoun daha onaylaması gerekiyordu.⁹²⁶ Hâlbuki Chrysanthos ile birlikte yeğeni olan Tuzla piskoposu da sürgün edildiğinden, adada sadece Girne ve Baf piskoposları kalmıştı. Bu yüzden kilise ileri gelenleri üç kişilik kurulu tamamlayabilmek için o günlerde Kıbrıs'ta bulunan Sina Başpiskoposu Constantinos'un bu amaçla yetkili kılınmasını talep eden 28 Haziran 1810 tarihli bir mektubu Patrikhaneye gönderdiler. Mektupta Kyprianos'un başpiskopos olmasının uygun olduğu belirtilmekte ve Constantinos'un boş olan üçüncü piskoposluk yetkileriyle donatılmasıyla atanmasının geleneğe ve kilise haklarına uygun olacağı bildirilmektedir:

“[...] Bu atama olağandışıydı [...] Sanki bizim kendi Sinodumuz tarafından yapılmış gibi adil bir şekilde gerçekleşti. Bu yüzden Padişahın yaptığı seçimden sadece biz değil, tüm millet memnuniyet duydu. Kutsal kilise kanunlarına göre, Patrikliğin kutsal Sinodundan şu an Kıbrıs'ta bulunan Sina Başpiskoposu Constantinos'a, Kyprianos'u Başpiskopos olarak takdis etmesi için talimat verilmesi hususunu rica ederiz [...]”⁹²⁷

Bu bildirim üzerine İstanbul Rum Patriği III. Ieremios'tan (Yeremiyos) Sina Başpiskoposu Constantinos'a gönderilen 15 Temmuz 1810 tarihli bir mektupla beklenen talimat verildi. Böylece Kyprianos'un başpiskoposluğa tayini geleneğe ve yasalara uygun bir şekilde gerçekleşmiş oldu.⁹²⁸

Kyprianos, başpiskoposluğa oturduktan sonra, yukarıda belirtildiği üzere, konsoloslardan aldıkları borçları da devralmış oldu. Bu yüzden göreve geldiğinde önündeki en büyük problem olarak konsoloslardan alınan büyük miktarlardaki borçların ödenmesi ve kilisenin

⁹²¹ BOA., C.ADL-42/2554 (H. 8 Rebiülâhir 1225/M. 13 Mayıs 1810).

⁹²² BOA., A.DVN.MHM.d., 229, s.252, hük.1.

⁹²³ BOA., MAD.d., 9726, s.277 (H. 16 Ramazan 1225/M. 15 Ekim 1810).

⁹²⁴ BOA., C.ML-148/6300 (H. 9 Cemaziyelâhir 1226/M. 1 Temmuz 1811).

⁹²⁵ Hackett, a.g.e., s.226; Gazioğlu, a.g.e., s.350.

⁹²⁶ Duckwort, a.g.e.,s.75.

⁹²⁷ Koumoulides, a.g.e., s.37.

⁹²⁸ Koumoulides, a.g.e., s.37.

malî durumunun düzeltilmesi konuları görünüyordu. Ayrıca derhal muhassıllarla iyi ilişkiler içine girerek siyasî muhaliflerine karşı daima güçlü olma çabasındaydı.⁹²⁹

Kıbrıs'ta reâyâ vekili unvan ve yetkisine sahip görevlilerden saray tercümanlığına 1804 yılından itibaren Bâbîâli tarafından merkezî bir atamanın yapılmaya başlanması⁹³⁰ Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin etkinlik ayağının birini kırdı. Çünkü daha öncesinde kilise temsilcileri tarafından belirlenen saray tercümanları, Bâbîâli tarafından atandığından kiliseyle işbirliği yapmayı bir kenara bırakmışlardı. Bu sebeple kilise temsilcileri ile merkezden atanan saray tercümanları arasında bir çatışma husûle geldi.⁹³¹ Nitekim Başpiskopos ile saray tercümanları arasındaki bu çatışmaya Doğu Hindistan Kumpanyası (East India Company) kaptanı ve siyasî temsilci sıfatlarıyla 1814 yılında Kıbrıs'ı ziyaret eden ve anılarını 1818 yılında kitaplaştıran John Macdonald Kinneir şahit olmuştur:

*“[...] Başpiskoposla saray tercümanı arasındaki kıskançlığı fark etmek zor değildir. Saray tercümanı başpiskoposu muhteris, paragöz, cimri olmakla ve kendisini ilgilendirmeyen işlere karışmakla suçlamaktadır [...]”*⁹³²

Kinneir, Başpiskopos ile saray tercümanı arasındaki soğukluğa şahit olmaktan başka başpiskoposun tam bir bolluk ve zenginlik içinde olduğunu ve Kıbrıs Rum toplumu üzerindeki etkinliğini de gözler önüne sermekteydi:

*“[...] Başpiskopos gerek yetki, gerekse zenginlik yönünden adada ikinci kişidir. Rumlarla ilgili tüm icraatlar onun bilgisi, denetimi ve idaresi altındadır. Bu sebeple vali Rumlara ilişkin herhangi bir düzenleme yapmak veya vergi koymak istediğinde son zamanlarda tüm yetkileri elinde toplamış bulunan ve saray tercümanından nadiren de olsa fikir almak tenezzülünde bulunmayan Başpiskoposa başvurmaktadır. Kendisi, mütevâzi ve silik bir papaz yardımcılığından olağandışı yollara başvurarak başpiskoposluğa yükselmişti [...]”*⁹³³

Kıbrıs saray tercümanlığına ilk önce merkezî atama yapılması ve akabinde 1816 yılında bu kurumun kaldırılması Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin gücünü sarsmışsa da, bu gelişmeler diğer taraftan Başpiskopos ve piskoposların reâyâ üzerinde tek ve en büyük güç haline gelmesine yol açtı. Dolayısıyla 1810'lu yıllardan itibaren adada Rum toplumu üzerinde etkin görev olarak başpiskoposluk makamı kalmıştı.

Kıbrıs Rumlarının 1821 Yunan isyanı ile ilişkileri ve Başpiskopos Kyprianos'un Osmanlı yönetimine karşı bir isyan hazırlığında olup olmadığı konusu önceki bölümlerde açıklığa

⁹²⁹ Gazioğlu, a.g.e., s.351.

⁹³⁰ BOA., A.DVN.MHM.d., 221, s.296, hük.1 (H. Evâil-i Rebiülâhir 1219/M. 10 Temmuz 1804).

⁹³¹ BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d., 14, s.64, hük.3 (H. Evâil-i Cemaziyelevvel 1226/M. 24 Mayıs 1811); BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d., 16, s.76, hük.1 (H. Evâil-i Rebiülevvel 1227/M. 15 Mart 1812).

⁹³² Kinneir, a.g.e., s.191.

⁹³³ Kinneir, a.g.e., s.188.

kavuşturulmuştu. Kyprianos'un Filik-i Eteryia Cemiyeti üyeliğine girmesi, Cemiyet üyeleriyle Kıbrıslı Rumlar arasındaki mektuplaşmalar, tutuklanan bazı Rumların ifadeleri ve son olarak kiliselerde ele geçirilen silah ve mühimmatlar, Kıbrıs'ta bir isyan hazırlığının en açık delilleriydi. Belirtildiği üzere 1810'lu yıllarda Kıbrıs Rum toplumu üzerinde en etkin kişi Başpiskopos Kyprianos idi ve elbette ki Kıbrıs Rumlarının içine girdiği bu gelişmelerden haberdar olup mesûl tutulabilecek en başta gelen kişiydi. Nitekim bu sebeple Muhassıl Mehmet Ağa'nın ihbarları üzerine isyan hazırlığına giren diğer piskoposların başında idam olunarak olası bir hareketin önüne geçilmişti.

1821 yılında başta Başpiskopos Kyprianos, Baf piskoposu Chyrisanthos, Tuzla piskoposu Meletios, Girne piskoposu Lavrentios olmak üzere isyanla alakası görülen Rumların idam olunmasından sonra, Kıbrıs'ta XVIII. yüzyıldan beri en önemli siyasî ve toplumsal güç olan Kıbrıs Ortodoks Kilisesi temsilcilerinin (reâyâ vekilleri) etkinlikleri kırıldı. Fakat Osmanlı yönetimi bu idamları elbette ki Kıbrıs Ortodoks Kilisesi ve onun yetkilerini ortadan kaldırmak için yapmamıştı. İdamların tek nedeni adanın bir isyan ortamına girmesini önlemektir. Başpiskopos Kyprianos ile üç metropolit idam olunduktan sonra yerlerine atanan Başpiskopos Ioakim'e (Yovakim) ve diğer metropolitlere aynı yetkileri haiz beratların⁹³⁴ verilmesi Osmanlı yönetiminin bu konudaki anlayışını ortaya koymaktadır. Osmanlı yönetimi Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'ni tamamen silmek ya da yetkilerini ellerinden almak istemiş olsaydı, yeni Başpiskopos Yovakim'e ve metropolitlere aynı yetkilere haiz beratlar vermezdi. Nitekim verilen beratlar gereğince 1236-1237 (1820/1821-1821/1822) senelerine ait cizye, muhassıllık ve bedel-i nüzul vergilerinin tahsili görevi Başpiskopos Ioakim, Baf Piskoposu Panaretos ve Tuzla Piskoposu Liondios ve Girne Piskoposu Damaskenos'a havale edilmişti.⁹³⁵

Daha önceki devirlerde olduğu gibi incelenen dönemde de Kıbrıs Başpiskoposluğuna getirilen kişilerin yetkilerini sadece cemaatlerinin gelişimi yönünde kullanmadıkları görülmektedir. Başpiskoposlar kendilerine verilen yetkileri zaman zaman şahsî çıkarlar yolunda kullanmışlardır. Mesela idam edilen Kyprianos'tan sonra Başpiskoposluğa getirilen Ioakim, görevini yerine getirecek kabiliyetten yoksunluğu, gereksiz borçlanmalara gittiği, reâyâdan haksız paralar topladığı gibi iddiaların sabit olmasıyla görevinden azledilmişti.⁹³⁶

Ioakim'den sonra reâyânın intihap ve isteği doğrultusunda 20 Nisan 1824 (20 Şaban 1239) tarihinden itibaren 73.500 akçe mirî pişkeş ile Girne piskoposu Damaskenos

⁹³⁴ Halil Fikret Alasya, **Lefkoşa Kıbrıs Başpiskoposluk Hazinesi Evrakı Fermanları Kopyası**, Belge Nr.1 (H. 23 Zilkade 1236/M. 22 Ağustos 1821).

⁹³⁵ **KŞS.**, 31, s.34, hük.1 (H. Evâil-i Muharrem 1238/M. 18 Eylül 1822).

⁹³⁶ “[...]mersûm başpiskopos olmak hasebiyle adem-i idâresinden nâşî etrâfdan külliyetlü mebâliğ istikrâz ve istidâne etmekle [...] re'âyâyı berâyâyı bilâ-mûcib mu'âheze ve piskoposluk zımnında düyûn-ı kesîre müstağrak olmuşum deyü vesîle ve fukarâ-yı re'âyâ-yı mesfûreden gayrı harc taleb ve şütûm-ı galîza ile şetm ve gadr ve hasâr sevâsında olmağın [...]” **KŞS.**, 31, s.91, hük.1 (H. 8 Ramazan 1239/M. 7 Mayıs 1824).

Başpiskopos tayin edildi.⁹³⁷ Ancak bir süre sonra yeni atanan Başpiskopos Damaskenos'un da reâyâyâ zulüm ve yolsuzluklar yaptığı ortaya çıktı. Damaskenos reâyâdan haksız para toplamak ve gelirleri zimmetine geçirmekle suçlanıyordu. Hakkındaki iddiaların doğruluğunun anlaşılmasıyla da Isparta'ya sürgüne gönderildi.⁹³⁸ Damaskenos'un sürgüne gönderilme kararından sonra, yerine yine Kıbrıs reâyâsının intihap ve isteği doğrultusunda⁹³⁹ 2 Ekim 1827 (11 Rebiülevvel 1243) tarihinden itibaren 73.500 akçe mirî pişkeş ile Baf piskoposu Penaretos Başpiskopos olarak atandı.⁹⁴⁰

Isparta'ya sürgüne gönderilen Damaskenos, üç yıla yakın süre burada ikamet ettikten sonra, 17 Ağustos 1830 (27 Safer 1246) tarihinde Kıbrıs'a dönmesine ve manastırların birinde oturmasına izin verildi.⁹⁴¹ 1837 yılında Tuzla piskoposu görevini yürütürken vefat etti.⁹⁴²

Başpiskopos Penaretos'un görev süresi 28 Eylül 1840 (1 Şaban 1256) tarihine kadar devam etti.⁹⁴³ Onun zamanında Kıbrıs Rum toplumunun ekonomik ve sosyal durumunda gözle görülür bir iyileşme yaşandı. Yunanistan devleti kurulduktan sonra Kıbrıslı Rumların Yunanistan pasaportu edinerek adaya dönmelerinin yarattığı sorunun çözülmesinde, Başpiskopos Panaretos'un Yunan tâbiyetine giren tüm Kıbrıslıların Yunan pasaportlarını bırakmalarını tavsiye eden 2 Aralık 1831 tarihli bildirisini büyük rol oynadı.⁹⁴⁴ Ayrıca, Kıbrıs Rumlarının ödemekte oldukları vergilerde kayda değer indirimler yine onun girişimleri sayesinde gerçekleştirildi.⁹⁴⁵

Başpiskopos Penaretos'un Kıbrıs Rumlarına önemli faydaları bulunmasına rağmen bazıları tarafından benimsenmediği anlaşılmaktadır. 1833 karışıklıkları esnasında vergi meselesi yüzünden meydana gelen ve Nicolas Theseus'un olgunlaştırdığı isyanlar neredeyse kiliseye karşı gelişmişti. İsyanın başlangıcında Larnaka'da toplanan kalabalık 4 Mart 1833'te piskoposu ziyaret ettiklerinde, muhassıl ile görüşerek vergilerde indirim yapılmasını istemişler; aksi takdirde piskoposluk konağını yıkacaklarını dile getirmişlerdi.⁹⁴⁶

⁹³⁷ “[...] cumhür-ı re'âyâ-yı cezîrenin intihâblarıyla sadâkat ve istikâmeti zâhir olan Girne metropolidi işbu dârende-i berât-ı âli-şân kıdvetü muhtârî'l-milleti'l-mesihîyye Damaskenos nâm râhib hutimet avâkıbuhû bi'l-hayrı cezîre-i mezbûreye başpiskopos nasb ve ta'yîn olunmak niyâzında [...]” **KŞS.**, 31, s.91, hük.1.

⁹³⁸ “Isparta nâ'ibine Kıbrıs muhassılına, Kıbrıs'da baş-piskopos olan Damanikos nâm rahibin hilâf-ı rızâ' hareketına mebnî re'îs efendi etbâ'ından Mustafa Ağa'ya terfîkan Isparta'ya nefy ve iclâ'sı bâbında divândan emr-i âli [...]” (H. 11 Rebiülevvel 1243/M. 2 Kasım 1227) Sibel Kavaklı, **929/A Numaralı Nefy Defterinin (1826/1833) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2005, s.127.

⁹³⁹ **KŞS.**, 33, s.24, hük.2.

⁹⁴⁰ **KŞS.**, 33, s.24, hük.2. Baf piskoposu Penaretos'un Başpiskopos tayin edilmesiyle Baf piskoposluğuna 27 Ekim 1827 (6 Rebiülâhir 1243) tarihinden itibaren Camlı Manastırı Rahibi Hariton adlı rahip getirildi. **KŞS.**, 33, s.45, hük.1.

⁹⁴¹ **BOA., C.ADL-71/4263**. Ayrıca bkz. Kavaklı, **a.g.t.**, s.420.

⁹⁴² Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.367.

⁹⁴³ Bu tarihte hakkındaki şikâyetler üzerine Başpiskoposluğa Joannikos tayin edildi. **KŞS.**, 38, s.145, hük.1.

⁹⁴⁴ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.367-368.

⁹⁴⁵ **BOA., HAT-336/19278-A** (H. 25 Receb 1246/M. 9 Ocak 1831).

⁹⁴⁶ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.158-159. Ayrıntılı bilgi için Birinci Bölüm Altıncı Kısma bakınız.

Lefkoşa'da büyüyen olaylarda, kalabalık Başpiskoposluk konağına doğru yürüyüşe geçtiğinde, Başpiskopos Panaretos, Muhassıl Mehmet Emin Ağa'nın konağına sığınmak zorunda kalmıştı. Muhassıl konağına gelen göstericiler, başpiskoposu ve piskoposları vergi toplamada haksızlıklar yaptıkları konusunda muhassıla şikâyetle bulunmuşlardı.⁹⁴⁷

Başpiskopos Panaretos, reâyânın vergilerinin toplanması sorumluluğu kendisinde olduğu için ayaklanmanın aynı zamanda kiliseye karşı geliştiğinin farkındaydı. Bu nedenle ayaklanmanın lideri N. Theseus onun için ayaklanmayı örgütleyen bir provokatörden başkası değildi. Başpiskopos'a göre, Theseus bir zamanlar kendisinin dostu bir vatansever olmasına rağmen kiliseyle halkın arasının açılmasına sebebiyet verecek davranışlara girmişti.⁹⁴⁸

İncelenen dönemde Kıbrıs Rumlarının herhangi bir konuda toplu memnuniyetleri veya şikâyetleri vekilleri bulunan Başpiskopos, Tuzla, Girne ve Baf piskoposları ve kocabaşlıların verdikleri mahzarlarla Bâbîâlî'ye ulaştırılmaktaydı. Sözelimi, saray tercümanı Yorgaki 1804 olayları nedeniyle İstanbul'a kaçtığında, yerine bir vekil tayini dolayısıyla reâyâ adına dile getirilen şikâyet⁹⁴⁹, Kıbrıs muhassılı olarak iki ayrı dönemde görev yapan Esseyit Hacı Mehmet Ağa'dan memnuniyetlerini ifade eden mahzarları⁹⁵⁰ hep piskoposlar ve sekiz adet kocabaşlıların mühürleriyle tasdiklenmişti.

Kıbrıs başpiskoposlarının sahip oldukları yetkiler Damaskenos'un tayin beratına göre şöyle sıralanabilir.⁹⁵¹

1- Metropolit, Piskopos, Manastır Rahipleri, Papazlar, Rahibeler ve Başpiskopos'un salahiyeti altında bulunan diğer Hristiyanlar, kadimî üzere Damaskenos'u Başpiskopos olarak tanıyıp dinlerinin emrettiği görevleri eksiksiz yerine getirmelidirler.

2- Kadimî üzere Başpiskoposluğa bağlı kilise ve manastırlar, Padişah fermanı olmaksızın hiç kimse tarafından gasp edilemez.

3- Başpiskopos'un mühürlü arzı olmaksızın boşalan metropolitliklere atama yapılamaz ve kimsenin bunlara zabt ve tasarrufuna izin verilemez.

4- Ayinlerine uygun olarak evlenmek veya boşanmak isteyen zimmîlerin bu talepleri, sadece Başpiskopos veya belirlediği vekilleri tarafından yerine getirilir.

5- Vefat eden rahipler, âyînleri gereğince kiliselerine veya başpiskoposa ne vasiyyet ederler ise kabul edilip zimmî şahitleriyle mahkemede dinlenir.

⁹⁴⁷ Gazioğlu, a.g.e., s.382.

⁹⁴⁸ Hill, a.g.e., Vol. IV, s.159-160; Gazioğlu, a.g.e., s.384.

⁹⁴⁹ BOA., HAT-81/3375-F (H. 7 Zilkade 1219/M. 7 Şubat 1805).

⁹⁵⁰ BOA., HAT-49028-D (1253/1837-1838).

⁹⁵¹ KŞS., 31, s.91, hük.1 (H. 8 Ramazan 1239/M. 7 Mayıs 1824). Ayrıca Tanzimat döneminde Başpiskoposların görev ve yetkilerine dair karşılaştırma için bkz. Hasan Samani, **Tanzimat Devri'nde Kıbrıs (1839-1878)**, Hacettepe Üniv. S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s.81-88.

6- Metropolit, Piskopos, Rahip, Papaz ve diğer ruhban ile keşişlerden dinlerine aykırı hareket eden olursa âyinleri üzere Başpiskopos tarafından cezalandırılırlar.

7- Başpiskoposun marifeti olmadan âyinlerine aykırı nikâh akdeden papasların veya vekillerinin davaları mahkemede; şer‘-i şerîfe ait davaları ise Dîvân-ı Hümayunda görülür.

8- Âdetlerine muhalif hareket eden ruhban acil durumlarda Başpiskopos tarafından görevlerinden alınabilir, ancak yerlerine atama yapılabilmesi için hazineye ödemeleri gereken meblağın yatırılması ve Başpiskoposca yeni adayların teklifini içeren arzın Bâbîâliye gönderilmesi gerekir.

9- Başpiskopos, kadimî üzere, Başpiskoposluk gelirlerini Piskopos, Keşiş, Rahip, Metropolit ve diğer Hristiyanlardan toplamak için kadı veya naiblerden yardım alır ve bu gelirler, toplanması için gönderilen tahsildarlara teslim edilir. Kadimî âdet üzere zimmîlerin kiliseye yaptığı bağışlar, kuyu ve manastır harçları ile evlilik izinlerinden elde edilen gelir ve diğer Başpiskoposluk gelirleri herhangi bir itiraz ve gecikmeye mahal vermeden Başpiskopos’a ödenir.

10- Tehlikeli bir yerden geçmek zorunda kalan keşişler, seyahatlarını kolaylaştırmak ve emniyetli kılmak için sivil giyinebilirler ve silah taşıyabilirler. Bu durumlarda ehl-i örf tarafından rahatsız edilemezler.

11- Hiç bir zimmî kendi rızaları olmadan Müslüman yapılamaz.

12- Kendi özel işleri için İstanbul’a gitmek isteyen metropolitlerin bu istekleri sadece Başpiskopos’un marifetiyle görülür.

13- Piskoposlar, kadimî üzere vermeleri gereken harçları ödeyecek paraya sahip olmamaları durumunda, para yerine kumaş veya giysi verebilirler. Bu durumda gümrük memurları ve diğer memurlar, malları taşımakla görevli vekillerini taciz ve rahatsız edemez.

14- Herhangi bir gümrük görevlisi, Başpiskoposun kendi kullanımı için yetiştirdiği bağ ürünlerinin nakliyesinden ve Hristiyanların Başpiskoposa sunduğu Bal, Şarap ve Yağ gibi ürünlerden en küçük bir talepte bulunamaz.

15- Başpiskoposluğa dâhil kiliselere ve bunlara ait tüm vakıf malları, bağ, bahçe, tarla, mera, panayır yeri, kutsal kuyu, değirmen, koyun ve keçi sürüleri tamamıyla Başpiskopos’a ait olup hiç kimse bunlara müdahalede bulunamaz.

16- Paşa, kadı veya naibler tarafından yapılan soruşturmalarla Bâbîâli’ye herhangi bir kaza piskoposu veya metropolit aleyhinde ve bunların yanlış davranışlarda buldukları gerekcesiyle azledilmesi veya cezalandırılmasını talep eden bir dilekçe ulaştığında bu konuda ferman çıkıncaya kadar bu gibi talepler itibara alınmaz.

17- Herhangi bir zimmî hayatta iken Başpiskopos, metropolit veya piskoposlara herhangi küçük bir şeyi dinsel geleneklere uygun olarak adadığını sözle veya niyetle belirtmişse, öldükten sonra bu gibi şeyler mahkeme aracılığıyla ayinleri üzere varislerinden alınır.

18- Kadimî âdetlerine uygun olarak metropolit ve piskoposların veya vekillerinin her kilisenin statüsünün tayin ettiği oranda, az ya da çok, vergi toplamalarına hiç kimse karışamaz.

19- Evlenme, Boşanma ve diğer konularda iki zimmî arasında ortaya çıkan ihtilaflarda, Başpiskopos hakemlik yaparak uzlaşmalarını sağlayabilir. Kadılar ve naibler bunlara kendi istekleri olmadan karışamaz.

20- Başpiskopos ve diğer ruhban üyelerinin bir zimmîyi ayinleri gereği cezalandırmalarına ve aforoz etmelerine kadılar ve naibler müdahale edemez.

21- Başpiskopos ve metropolitlerin izni olmadan kendi yetkileri altında bulunan bölgelerde papazlar ayinlere aykırı olacak şekilde nikâh akdedemezler.

22- Varis bırakmadan ölen metropolit, piskopos, rahibe ve diğer keşişlerin sahip oldukları para, taşınır mal, at ve ayinle ilgili diğer eşyalar Başpiskoposa kalır ve beytülmal, kassam, sübaşı, mütevellî vb.görevliler buna müdahale edemezler.

23- Nüfuzlu (zî-kudret) kişiler, bir kadının evlendirilmesi konusunda papazlara ayinlerine muhalif zorlamalarda bulunamazlar.

24- Başpiskoposun bir zimmînin tedfîb ve terbiyesi için aforoz edilerek cezalandırılmasına dair verdiği belgeye kimse müdahale edemez.

25- Âdet ve âyinlere aykırı olarak evlenen zimmî öldüğünde, hiç kimse papazları onu kilise kurallarına göre defnetmesi için zorlayamaz.

26- Kadimî vergileri ödemeyi reddeden piskopos ve papazlar, kilise kurallarına uygun olarak Başpiskoposun emriyle dövülür, tıraş edilir ve azledilerek yerlerine başkaları atanır. Bu uygulamaya hiç kimse karışamaz.

27- Üçte bir malını kiliseye, manastırlarına veya başpiskoposa vasiyyet eden bir zimmînin bu malları mahkeme kanalıyla varislerinden alınır.

28- Papas, keşiş ve rahibelerden birinin mahkeme izniyle tutuklanması gerektiğinde, bu sadece Başpiskopos marifetiyle gerçekleştirilir.

29- Herhangi bir kilise veya manastırda görevi olmayan keşişlerin dolaşarak sorun yaratmaları halinde dövülüp men edilmeleri Başpiskoposun yetkisindedir.

30- Kilise ve manastır mütevellîlerinin her yıl sonunda Başpiskopos'a sundukları hesaplarda eksiklik olursa, mahkemece tahsil ettirilir. Bu gibilerin Başpiskoposca görevden alınmalarına ve yerine daha adil kişilerin atanmalarına hiç kimse karışamaz.

31- Beratın öngördüğü şekilde metropolitlik ve piskoposluk görevlerini iltizamlarına alan keşişler görevliler tarafından taciz ve rahatsız edilemezler.

32- Başpiskopos olanlar suçsuz yere azl edilemez veya bir başkasını himaye kasdıyla görevden alınamazlar.

33- Başpiskopos atanmak isteyen kişiler dinsel görevlerine kendilerini adanmış, dini konularda bilgili olmalıdırlar.

34- Hiçbir idarî görevli Başpiskoposun görevlerini yerine getirmesine mani olamaz ve aynı şekilde at ve katıra binmesine engel olamaz.

35- Hiçkimse başpiskoposa kapu kullarınız olarak çalışmak istiyoruz şeklinde zorlamada bulunamaz.

36- Başpiskoposluktan alınan Ioakim veya başka birisi başpiskoposluğa müdahale edemez.

Özeti verilen berattan anlaşıldığı üzere, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ne ve Başpiskopos'a bahşedilen yetki ve imtiyazların tamamı Başpiskopos'un kilise teşkilâtı üzerinde mutlak hâkimiyetini resmetmektedir. Kilisenin ayrıca Ortodoks ruhban ve cemaat üzerinde bazı malî yetkilere sahip olduğu görülmektedir. Ancak bu malî yetkiler tamamen kilise idaresi ile ilgilidir ve devletin malî sahası dışındadır. Zira kilisenin kendine ait bir malî teşkilâtı olup, başpiskoposlar, cemaatinden hazineye ödemek zorunda oldukları vergiler dışında, çeşitli vergiler ve harçlar toplamaktaydı. Devlet buna karışmadığı gibi, atanmış memurlar bu gelirlerin de toplanmasında Başpiskoposa yardım etmekteydiler.⁹⁵²

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi ve Başpiskoposluğun hak, yetki ve imtiyazlarına bakıldığında, Rum cemaatin geniş bir biçimde ibadet serbestiyetine sahip olduğu açıkça görülebilir. Başpiskoposlar da ruhanî lider olarak cemaatleri üzerinde dinsel ayinle ilgili idarî, malî ve cezaî kontrolü ellerinde bulundurmaktaydılar. Osmanlı yönetimi başpiskoposları ruhanî lider olarak muteber görmekteyse de başpiskoposlar elde ettikleri geniş yetki ve imtiyazlarla bunun da ötesine geçerek neredeyse cemaatlerinin siyâsî liderleri haline gelmişlerdi. Tüm bunlar başpiskopos ve piskoposların cemaatleri üzerinde ne gibi nüfuz ve kudrete sahip olduklarını açık biçimde ortaya koymaktadır.

Kıbrıs Rum cemaati üzerinde en nüfuzlu kurum olan kilise gelirlerin en önemli kalemi, kilise emlakının işletilmesinden elde edileniydi. 1832 (1248) yılında, yapılan tahririn kayıt altına alındığı Temettuat verilerine göre, Kıbrıs'ın emlak, arazi ve hayvanlarını kapsayan

⁹⁵² Samani, a.g.t., s.88-89.

toplam 23.858.058,5 kuruşluk sermaye varlığının %3,6'sı (867.829 kuruş) kilise ve manastırlara aitti.⁹⁵³

2.1.3.2. 1830 ve 1838 Reformları

Kıbrıs'ta 1821 yılında, alınan tedbirlerle, diğer adalarda olduğu gibi bir isyan hareketi görülmemekle birlikte, Yunan ihtilalinin yarattığı kargaşa ortamı Kıbrıs Rum toplumunu derinden ve olumsuz etkiledi. Bu sebeple 1830'lu yıllarda Kıbrıs Ortodoks Kilisesi ve Rum cemaatin durumlarının iyileştirilmesi için idarî ve iktisadî alanlarda birtakım reformlar gerçekleştirildi. 1830 yılında Yunanistan devletinin kurulmasıyla bu yeni devletin Rumlar için cazibe merkezi haline gelmesi dolayısıyla meydana gelen tebaa sorunu, birinci bölümde işaret olunan 1830 vergi reformlarını ve Rum toplumu için bazı idarî düzenlemeleri gerekli kıldı. Bu ise 1821 olayları dolayısıyla etkinliği eskiye oranla düşmüş bulunan Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin etkinliğin yeniden güçlenmesinin önü açtı.

Hayata geçirilen reformlardan biri 1821 olayları nedeniyle firar eden Rumların satılan emlaklarının kendilerine ya da varislerine iadesi idi.⁹⁵⁴ Elbette ki tüm bunların nedeni adadan ayrılan Rumların tekrar eski yurtlarına (vatan-ı aslîye) dönmelerini sağlayabilmektir.

1830'lu yıllarda geniş kapsamlı bir başka reform gerçekleştirildi. 1830'da İstanbul'a gönderilen dört Rum temsilci adaya, Padişahın altı hükmüyle birlikte döndüler.⁹⁵⁵ Buna göre Kıbrıs'ta hükümet konağında bulunacak ve Rum cemaatin ileri gelenlerinden dört halk temsilcisinden (Demogerontis) müteşekkil bir kurul Bâbîâlî'den gelecek emirlere göre adadaki diğer idarî görevlilerle müştereken düzeni sağlayacaklardı.⁹⁵⁶ Kurulun dört üyesinden biri başkan seçilecekti. Başkanın yıllık maaşı 8 bin kuruş, diğer üç üyenin ise 4'er bin kuruş olacaktı. Eğer bu örgütlenme yerleşirse benzerleri Lefkoşa dışındaki diğer kazalarda da oluşturulacaktı. Lefkoşa'da teşkil edilecek merkezî Demogerontia'dan (halk meclisi) başka Rum cemaatin sorunlarını takip edecek yirmi kişilik bir komitenin daha kurulması öngörülmekteydi. Bu komite ise Demogerontia ve diğer kazalardaki meclisleri denetleyecekti.⁹⁵⁷

⁹⁵³ Selahittin Özçelik, "XIX. Yüzyılda Kıbrıs'ta İktisadî Hayat", **Üçüncü Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri**, c. I, Yayına Hazl. İsmail Bozkurt, DAÜ. Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yay., Gazimağusa, 2000, s.328.

⁹⁵⁴ "[...] mukaddemâ fîrûht olunan fîrârî imlâkıdan sâhibi ya da veresei hayâtta olub da vatan-ı kadîmlerine gelecek oldukları halde satış zamânında takdîr olunan mu'accelât ve imâdına sarf olunmuş olan masârifât taraflarından te'dîye olunmak üzere redd ettirilmesi karâr-ı muktezâsından [...]" **BOA., HAT-624/30848.**

⁹⁵⁵ "[...] fukara-yı re'âyâ-yı cezârenin düçâr olduğu muzâyâka ve ızdırab-ı hâllerinin ifâdesine dâ'ir akdemçe re'âyâdan Dersa'adete gelmiş olan çend nefer kocabaşı kullarından lede'l-istintak sûret-i hâl ve istirâhatleri ma'lûm-ı merâhim-i cihânbanî buyrulmakla ızdırab-ı hallerine nazaran haklarında lâzım olan himâyetskâri ve şartla ra'ıyyet-perver tâcîdârînin icrâsı muktezâ-yı şân ve mekarim-i unvân olduğundan [...]" **BOA., HAT-676/33009.**

⁹⁵⁶ Kıbrıs'a getirilen bu düzen Yunanlı tarihçiler tarafından "Parlamentar Sistem/Parliamentary System" olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Kyrris, **a.g.e.**, s.284.

⁹⁵⁷ Gazioğlu, **a.g.e.**, s.373-374.

Getirilmek istenen bu yeni düzenlemelerle Demogerontia, Başpiskopos ve piskoposların onayı alınmadan vergi miktarını arttıramayacak ve reâyâ üzerindeki vergiler Lefkoşa'daki Demogerontia ile Başpiskoposun belirleyeceği görevliler tarafından tahsil edilecekti. Demogerontia'nın tayin edeceği bir temsilci reâyânın isteklerini iletmek üzere İstanbul'da bulunacak ve görevini Başpiskopos ile Demogerontia'nın direktifleri doğrultusunda yerine getirecekti.⁹⁵⁸

1830 reformlarının bir yönü de Kıbrıs kocabaşlarını eskiye oranla daha etkili bir konuma getirmesiydi. Zira önceki dönemlerde reâyânın Bâbîâli ile bağlantıları divan tercümanları vasıtasıyla sağlanırken, 1816 yılında bu kurumun lağvıyla bu görev kocabaşlara verilerek etkinliklerinin artmasında ilk adım atılmıştı. Ayrıca 1830 reformları öncesinde Kıbrıs reâyâsının İstanbul'a gönderdikleri arzuhal ve mahzarları Başpiskopos, Girne, Tuzla ve Baf piskoposları tarafından mühürlenirken, bundan sonra bunlara, reâyâ temsilcisi olarak, sekiz adet kocabaşı mührü de eklenmeye başlandı.⁹⁵⁹ Hatta Kıbrıs'ta muhtarlık teşkilatı kurulduktan sonra Bâbîâli kocabaşları gayrimüslim köylerde muhtarlık işlerini yürütmekle sorumlu tuttu.⁹⁶⁰ Kocabaşların etkinliği Tanzimat döneminde de artarak devam edecekti.⁹⁶¹

1837 yılında eski Başpiskopos ve Tuzla piskoposu Damaskenos, Girne piskoposu Charalambos ve iki kocabaşı, Bâbîâli nezdinde yeni bir girişimde bulundular. Rum toplumunu temsilen İstanbul'a giden bu görevliler, Darphane-i Âmire nazırı ile görüştüler ve sundukları bir arzuhal ile isteklerini ilettiler.⁹⁶² Bu girişimin neticesinde elde edilen fermanla, ertesi yıl Kıbrıs Rum cemaati teşkilatında yeni düzenlemelere gidildi.⁹⁶³ Buna göre, Başpiskopos ve piskoposların reâyâ temsilcilikleri teyit edildi. Değişikliklerden biri Demogerontia'nın yapısı ile ilgiliydi. Bundan sonra yirmi üyenin sadece sekizi Lefkoşa'dan seçilecek, geriye kalan on iki üye her biri dörder olmak üzere Limason, Mağusa ve Tuzla kazaları reâyâsından oluşacaktı. Bu komite reâyânın eğitim, bayındırlık ve sağlık sorunlarıyla ilgilenecekti. Üyeler fahri olarak görev yapacak, maaş almayacaklardı.

Yeni düzenlemede merkezî Demogerontia'nın üye sayısı dörtten üçe indiriliyordu. Demogerontia, reâyânın ekonomik ihtiyaçlarını piskoposlar vasıtasıyla Komite'ye bildirecek ve piskoposların onayı olmadan karar alamayacaktı. Ayrıca kazalarda oluşturulan

⁹⁵⁸ Samani, **a.g.t.**, s.92-93.

⁹⁵⁹ **BOA., HAT-648/31758-C** (H. 1247/M. 1831-1832); **BOA., HAT-1189/46864-B** (H. 1252/M. 1836-1837).

⁹⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özcan Mert, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kocabaşı Deyimi, Seçimleri ve Kocabaşılık İddiaları", **Prof.Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı**, TTK Yay., İstanbul, 1995, s.401-407.

⁹⁶¹ Erdönmez, **a.g.t.**, s.33, 68.

⁹⁶² "[...] Kıbrıs cezîresi re'âyâsının memleketçe ba'zı ifâde-i hâlleri zımnında bu def'a Dersa'adete gelmiş olan çend nefer meb'ûsların takdîm eyledikleri bir kut'a arzühâlleriyle cezîre-i mezkûre piskopos ve kocabaşları vesâire taraflarından gönderilen arz ve mahzar [...]" **BOA., C.DH-197/9811**.

⁹⁶³ Hill, 1838 düzenlemelerini ayrı bir notla (The Reforms of 1838) açıklamaktadır. Bkz. Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.204-205.

Demogerontia üyeleri doğrudan o kazaların reâyâsı tarafından seçilecekti. Ancak seçilen üyenin piskoposlar tarafından onaylanması ve merkezi Demogerontia'dan yetki belgesi alması gerekiyordu.

Merkezî Demogerontia (genel halk meclisi), eskiden olduğu gibi Başpiskopos başkanlığında yılda bir kez toplanacaktı. Toplantının başında o yıl için Bâbîâlî'den gelen emirler okunarak reâyânın ödemesi gereken toplam vergi miktarı ilan edilecekti.

1830 ve 1838 düzenlemeleri, Başpiskopos ve piskoposların Rum reâyâ üzerindeki hâkimiyetlerinin yeniden tesisi anlamına geliyordu. Ancak Demogerontia'da (halk meclisi), kilise temsilcileri dışında kalan grubun fazlaca temsil edilmeleri, şüphesiz Başpiskopos ve piskoposların cemaatleri üzerindeki etkilerini zayıflatıcı görünmektedir. Fakat düzenlemelerin başta vergiler olmak üzere diğer hususları Başpiskoposların Rum cemaati üzerindeki “*Milletbaşı*” statü ve ünvanlarını pekiştirici bir etki yapmıştır.

Kıbrıs piskoposlarıyla ilgili son olarak söylemek gerekirse, 1821 yılına kadar XVIII. yüzyılda kazanmış oldukları muazzam güç ve kudreti devam ettirmişler, ancak bundan sonra aynı görev ve yetkilerine sahip olmalarına rağmen, Osmanlı yönetiminin yerel güçler yerine merkezî hükümeti ön plana çıkarma politikaları doğrultusunda eski nüfuzlarını sürdürmemişlerdir. Ancak bu, başpiskoposların kudretlerini tamamen kaybettikleri anlamına gelmemektedir. Kıbrıs başpiskoposları eski güçlerini yitirmiş olmalarına rağmen Kıbrıs Rum cemaatin lideri vasfını hiçbir zaman kaybetmemişlerdir. Nitekim Başpiskopos Sophronios, Osmanlı yönetimi altında olağan biçimde görevlerini sürdürürken 1878 yılında adanın İngiliz yönetimine girmesiyle, Kıbrıslı Rumların lideri vasfıyla adanın Yunanistan'a bağlanması için hızlı bir çaba içine girecekti. Kıbrıs Başpiskoposlarının bu vasıfları İngiliz yönetimi süresince de devam etti. İngiliz yönetimi sonrasında 1960'ta Kıbrıs cumhuriyeti kurulduğunda yine Kıbrıs Rumlarının lideri sıfatıyla Başpiskopos III. Makarios ilk cumhurbaşkanı olacaktı. Tüm bunlar başpiskoposların toplulukları üzerindeki gerçek nüfuzlarını kaybetmediklerini açık biçimde ortaya koymaktadır.

2.1.4. Kıbrıs Saray Tercümanlığı (Dragomanlar)

Osmanlı imparatorluğunda halkın çoğunluğunun Türk olmadığı ya da Türkçe bilmediği eyaletlerde, tebaanın eyalet yönetimi ile olan ilişkilerinde “*Divan Tercümanı*” veya “*Saray Tercümanı*” adı verilen görevliler kullanılmaktaydı.⁹⁶⁴

Tercümanlar, yönetim tarafından reâyânın devletle olan ilişkilerinden dolayı reâyâ vekili olarak da görülmekteydiler. Bunlar Divân-ı Hümayûn tercümanlarının aksine İmparatorluğun hem iç hem de dış ihtiyaçlarına cevap veriyorlardı. Eyalet yönetimiyle yabancılar arasındaki

⁹⁶⁴ Kemal Çiçek, “*Osmanlı Adliye Teşkilâtında Mahkeme Tercümanları*”, **Toplumsal Tarih**, c. V, S. 30, Haziran 1996, s.47-52.

ilişkilere de aracılık ederler, beylerbeyi, paşa, vali gibi taşra yöneticilerinin emrinde çalışırdı. Arapların yoğun yaşadığı bölgelerde Araplardan, Rumların yoğun yaşadığı bölgelerde Rumlardan seçilen divan tercümanları, başlangıçta sadece tercüme işiyle meşgul bir memur hüviyetinde iken, zamanla reâyâ nezdinde önemli bir konuma sahip hale gelmişlerdir. İmparatorluğun birçok bölgesinde bu tercümanlara “*emval-i miriye sarrafi*” olarak reâyâ üzerindeki vergilerin saptanması ve toplanması görevleri verilmekteydi.⁹⁶⁵

Kıbrıs'ta bilinen en eski tercüman 1608 yılında görev yapmış olan Piero Guneme'dir.⁹⁶⁶ Saray tercümanları içerisinde en ünlüsü ise şüphesiz Acı Yorgaki v. Yani'dir (Hadji Georgakis Kornesios).⁹⁶⁷

Kıbrıs'ta XVII. ve XVIII. yüzyılda Osmanlı yönetiminin piskoposlar bahsinde ele alınan ve yerel güçleri ortaya çıkaran politikaları sonucunda reâyâ vekilleri (kilise ve saray tercümanları) XVIII. yüzyıl sonlarında Kıbrıs'ta en ayrıcalıklı görevliler haline gelmişlerdi. Bunlardan saray tercümanları eskiden beri Rum reâyâdan seçilir ve Başpiskoposlar tarafından atanırlardı. Bu nedenle saray tercümanları, valilerin (muhasıl/mütesellim) Rum toplumuna tercümanlık görevi yanında kilise yöneticileri ile Türk toplumu ve yöneticiler arasında eşgüdümü ve işbirliğini sağlayarak bir nevi Türk toplumu ile Rum toplumu arasında aracı rolü oynamaktaydılar.

Kıbrıs reâyâsının Bâbîâli ile iletişimleri, Padişahla doğrudan görüşebilme imtiyazına sahip bu tercümanlar vasıtasıyla yürütülmekteydi. Bunun yanında saray tercümanları, Hristiyan halktan alınacak vergilerin miktarlarının tespitinde ve toplanmasında yetkilenerek oldukça büyük bir kudreti ellerine geçirdiler. Bu sayede güç ve nüfuzlarını son derece artıran tercümanlar, Kıbrıs'ta, valiler ve diğer yöneticiler nezdinde etkili bir mevkiye ulaşmış bulunuyorlardı. Öte yandan 1785 yılında Kıbrıs, veziriazama bağlı olmaktan çıkarılarak kaptan paşalara tâbi bir sancak haline getirildiğinde, imparatorluk genelindeki idarî zaafiyetin de etkisiyle piskoposlarla birlikte dönemin saray tercümanı Yorgaki de daha büyük güç ve kudrete sahip olmuştu.⁹⁶⁸

Bu şekilde saray tercümanlığı görevine atananlar, sadece ayrıcalıklı, etkili ve güçlü bir mevkiye değil, aynı zamanda çeşitli malî imkânlarla da sahip oluyorlardı. Nitekim, 1780-1792 yıllarında İngiltere'nin Halep ve Kıbrıs konsolosluğunda bulunan Michael de Vezin, adada

⁹⁶⁵ Sezai Balcı, **Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Babıali Tercüme Odası**, Ankara Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s.30.

⁹⁶⁶ Gilles Veinstein, “*Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu*”, **Osmanlı**, YTY., c. VI, Ankara, 1999, s.259.

⁹⁶⁷ Asıl adı Georgakis Kornesios olup, Osmanlı arşiv belgelerinde “*Acı (Hacı) Yorgaki*” şeklinde geçmektedir.

⁹⁶⁸ Gazioğlu, **a.g.e.**, s.322-323; Hadjikyriacou, **a.g.m.**, s.1-2.

görev yaptığı esnada, saray tercümanının validen fazla geliri olduğunu, bu nedenle büyük bir serveti elinde bulundurduğunu belirtmekteydi.⁹⁶⁹

Saray tercümanları içerisinde şüphesiz en ünlüsü olan Acı Yorgaki v. Yani (Hadji Georgakis Kornesios)⁹⁷⁰, merkezi hükümet ile kurduğu güçlü bağlantılar sayesinde 1796 yılında Padişah III. Selim'den yaşam boyu Kıbrıs saray tercümanı olma hakkı elde etmişti.⁹⁷¹

Kıbrıs saray tercümanlığı görevine 1779⁹⁷² yılında atanan Yorgaki bu görevini XIX. yüzyıl başlarına kadar sürdürdü. Hill'e göre, Yorgaki, Bâbîâli ile kurduğu güçlü bağlantılar sayesinde 1796 yılında Padişah III. Selim'den yaşam boyu Kıbrıs saray tercümanı olma hakkı elde etmişti.⁹⁷³ Kıbrıs saray tercümanlığının yükselişi de bundan sonra ivme kazandı. Yorgaki'nin gücü ve serveti o kadar artmıştı ki, Fransa-Osmanlı savaşı sırasında Kıbrıs'a muhafız olarak görevlendirilen vezir Yusuf Paşa'nın maiyetindeki askerleri için borç para alınan kişi saray tercümanı idi.⁹⁷⁴ Zira ünlü İspanyol gezgin Domingo Badia y Leyblich (Ali Bey), 1806 yılında Kıbrıs'ı ziyaret ettiğinde, saray tercümanının evinin ihtişamı ve konforu karşısında şaşırılmış ve bir saray gibi uzun uzun tasvir ederek, tercümanı adadaki Rum toplumunun en önemli temsilcisi olarak tanımlamıştı.⁹⁷⁵

XIX. yüzyıl başlarında Yorgaki'nin Kıbrıs'ta sahip olduğu emsalsiz güç ve zenginliği⁹⁷⁶ o kadar artmıştı ki, bu durum zaman zaman Kıbrıs Rum cemaatin diğer ileri gelenlerinin ve Avrupalı konsolosların kıskançlıklarına neden olmaktaydı. Nitekim Larnaka'daki Fransa konsolosu Regnault ile Yorgaki'nin arası hayli açılmıştı. Konsolos Regnault, Yorgaki aleyhinde Fransa elçiliğine verdiği raporda valinin yetkilerini tercümanla Piskoposların devraldığını ve Kıbrıs'taki yönetimin "*Piskoposlar Hükümeti*"ne dönüştüğünü belirterek saray tercümanının bundan böyle adadaki Avrupalıların işlerine karışmamaları için girişimde bulunulmasını istemiş; akabinde hükümet tarafından Yorgaki'nin bazı yetkilerinin kısıtlanması yoluna gidilmişti.⁹⁷⁷

⁹⁶⁹ Vezin, "özel gelirleri ve kazancı o kadar çoktu ki on dört yıllık görev süresince büyük servet sahibi oldu" demekte ve saray tercümanının validen daha güçlü ve etkili olduğunu vurgulamaktaydı. Cobham, **a.g.e.**, s.368-369.

⁹⁷⁰ Asıl adı Georgakis Kornesios olup, Osmanlı arşiv belgelerinde "*Acı Yorgaki*" şeklinde geçmektedir. Georgakis Kornesios'un hayatı hakkında bkz. K. I. Myriantopoulos, **Hadjigeorgakis Kornesios: O Diermenevs tis Kyprou**, 1779-1809, Nicosia, 1934.

⁹⁷¹ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.105; Gazioğlu, **a.g.e.**, s.325.

⁹⁷² Hadjikyriacou, **a.g.m.**, s.3.

⁹⁷³ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.105.

⁹⁷⁴ **BOA.**, C.ML-116/5155 (H. Evâhir-i Muharrem 1215/M. 23 Haziran 1800).

⁹⁷⁵ DOMINGO Badia y Leyblich (Ali Bey), **Travels of Ali Bey**, Vol. I, Printed for Longman, Hurst, Rees, Orme and Brown, London, 1816, s.269-270.

⁹⁷⁶ Hadjikyriacou, **a.g.m.**, s.3.

⁹⁷⁷ Gazioğlu, **a.g.e.**, s.324.

Belgelerden anlaşıldığı üzere saray tercümanı Yorgaki birçok görevi uhdesinde toplamıştı. Reâyâdan alınan cizye ve diğer vergilerin tahsildarlığı⁹⁷⁸, ordu ihtiyacı için mirî fiyat ile talep edilen zahireye ödenecek meblağın ahali ve reâyâyaya dağıtımı⁹⁷⁹, müstemen tüccarların Kıbrıs adasının en işlek limanı Tuzla gümrüğüne getirecekleri emtiadan alınacak vergilerin tahsili⁹⁸⁰, adadaki bazı mukataaların mültezimliği⁹⁸¹, kalelerin tamiri için reâyâdan para toplanması⁹⁸², ada savunmasına gelen askerlere ücretlerinin ödenmesi⁹⁸³ gibi önemli ve büyük kazanç sağlayan görevler Yorgaki tarafından yürütülüyordu.

Saray tercümanının sahip olduğu güç en başından beri bazı sorunların kaynağı haline gelmişti. Henüz 1784 (1198) yılında hakkındaki şikâyetler nedeniyle tutuklanarak İstanbul'a gönderilmiş; fakat İstanbul'da kurduğu ilişkiler sayesinde tekrar görevinin başına dönmeyi başarmıştı.⁹⁸⁴

Osmanlı yönetimi ve Rum toplumu için özel bir konuma sahip olan Yorgaki'nin kudreti özellikle Türk toplumunda kendisine karşı önemli bir muhalefet oluşmasına sebep teşkil etti. 1804 yılında piskoposların ve Yorgaki'nin vergileri arttırmaları, son yıllarda muhassılların yetkilerinin piskoposlara ve saray tercümanına geçmiş olmasından dolayı kızgınlık içinde olan Türkler, "*ferceyâb olub Kıbrıs tercümânının umûr-ı vilâyete müdâhalesini vesîle*"⁹⁸⁵ ederek isyana kalkıştılar.⁹⁸⁶ Yorgaki ise hayatına kasteden isyandan İstanbul'a kaçarak kurtulabildi. Kısa sürede tüm adayı saran isyan, ancak Anadolu'dan gönderilen kuvvetlerin uzun uğraşları sonucunda bastırılabilirdi.

Yorgaki isyan nedeniyle İstanbul'a firar ettikten sonra adada saray tercümanlığı görevinin aksamaması ve yaşanan olayların büyümemesi için Yorgaki'nin Kıbrıs'a dönüşü yasaklandı. Ayrıca Kıbrıs saray tercümanlığına vekâleten Nikola (Nikolaki) adlı kişi görevlendirildi.⁹⁸⁷

⁹⁷⁸ "[...] Kıbrıs dîvân tercümânı olub bâ-hatt-ı hümayûn re'âyâ vekîli olan dârende-i temessük sadâkatlü Haci Yorgaki ma'rifetiyle tahsîl olunacak cizye-i şer'iyeye ve mâl-i eshâm ve bedel-i nüzül emvâllerinin öteden berî olageldiği vechile tahsîl olunması tercümân-ı mersûma tarafımızdan ihâle ve tefvîz ve tercümân-ı mersûm dahi tahsîl ve edâsını deruhde ve kabûl etmekle [...]" **KŞS.**, 24, s.47, hük.2 (H. 1 Muharrem 1217/M. 4 Mayıs 1802).

⁹⁷⁹ "[...] meblağ-ı mezbûru Kıbrıs tercümânı tarafından ashâb-ı zehâ'ire i'tâ [...]" **KŞS.**, 22, s.96, hük.1 (H. 29 Şevval 1213/M. 5 Nisan 1799).

⁹⁸⁰ Yorgaki Tuzla gümrüğünün idaresini de üzerine almıştı. **BOA.**, C.ML-456/18456.

⁹⁸¹ **KŞS.**, 22, s.69, hük.1 (H. 1 Cemaziyelevvel 1214/M. 1 Ekim 1799).

⁹⁸² "*Cezîre-i Kıbrıs'da vâkı' kılâ'in ta'mîr ve termîmleri için hâlâ cezîre-i mezbûre tercümânı Haci Yorgaki ma'rifetiyle re'âyâ tarafından tahsîl olunan mebâliğdir*" **KŞS.**, 22, s.18, hük.3 (H. 29 Ramazan 1213/M. 24 Şubat 1800).

⁹⁸³ 1800 yılında adanın muhafazasına gelen vezir Yusuf Paşa ve askerlerinin 1.250 kuruş masrafları cezriye rüsumu gelirinden olmak üzere saray tercümanı Yorgaki tarafından teslim edilmişti. Bkz. **BOA.**, C.ML-116/5155

⁹⁸⁴ **KŞS.**, 21, s.134, hük.2. (H. Evâhir-i Rebiülâhîr 1204/M. 16 Ocak 1790) **KŞS.**, 21, s.135, hük.1. (H. 25 Cemaziyelâhîr 1204/M. 12 Mart 1790). Ayrıca bkz. Çevikler, **Kıbrıs Eyâleti...**, s.127-128.

⁹⁸⁵ **BOA.**, C.DH-282/14060.

⁹⁸⁶ Luke, **Cyprus Under the Turks...**, s.127, Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.105. İsyanın ayrıntıları ve değerlendirmeleri için Birinci Bölüm, İkinci Kısımına bakınız.

⁹⁸⁷ Yorgaki'nin doğrudan azledilmeyip, Kıbrıs saray tercümanlığına vekâleten bir atamanın yapılmasının nedeni Yorgaki'ye III. Selim döneminde verilmiş olan kayd-ı hayat şartıyla görevinde kalacağına dair imtiyaz olsa gerektir.

“[...] cezîre-i merkûmede biraz vakîden berü divân tercümânı olan Yorgaki nâm zimmî kapudân-ı deryâ müteveffâ Hüseyin Paşa tarafına müsteniden kesr-i teferrüd ve tagallüb birle fukarâ-yı ra'ıyyeti me'kil edüb envâ'-ı cevr ü ezâ ve mezâlim ve te'addiyâta ictirâ eylediğinden bu esnâda havfa tebe'ıyyet ile Der-sa'âdetime firâr etmiş olmağla cümle ma'rifetiyle yerine âharı tercümân vekîli nasb olunub ancak tercümân-ı mesfûrun bu âna dek sekene-i memlekete vâkı' olan zarar ve hasârının hadd ve hudûdu olmadığından şürûr ve mazarrâtı fukarâ üzerlerinden men' ve def' olunması bi'l-cümle ahâlî recâ ve fî-mâba'd cezîre-i merkûmeden tahsîl olunacak emvâl-i mîriyye ve öteden beri muhassıllığa merbût olan âidât ve tayyârât ve tekâlifât-ı sâirenin cümlesini vakt u zamâniyle yerli yerinden cem' ve tahsîl ve muhassıllık hazînesine temâmen edâ ve teslîme ve ahâlisini vilâyetden şîrâze-i nizâm-ı memlekete mugâyir harekete her kim mütecâsir olur ise bi'l-ittifâk derhâl ahz ve te'dîbât-ı lâıykasını icrâya bi'l-cümle vücûh-ı ahâlî huzûr-ı şer'de ta'ahhüd edüp ta'ahhüdlerini nâtuk cânib-i şer'den verilen hüccet-i şer'ıyye takdîm olunduğu ale't-tafsîl tahrîr-i vâlî olunmuş cenâb-ı hilâfetim vedî'a-i cenâb-ı rabb-i izzet olan fukarâ-yı ra'ıyyet ve sükkân-ı memleket vücûh-ı mezâlim ve te'addiden himâyet ve sıyânetleriyle tahsîl-i âsâyiş-i istirâhatleri matlûb-ı kat'î-i cihân-dârânem olmakdan nâşi tercümân-ı mesfûr fîmâ ba'd Kıbrıs'a varmamak ve umûr-ı vilâyete müdâhale etmemek üzre kendüye tenbîh ve te'kîd kılınmış olmağla [...]'⁹⁸⁸

Saray tercümanlığına vekâleten atanan Nikola bu göreve geldiğinde Lefkoşa'da mahkeme tercümanlığı görevinde bulunuyordu.⁹⁸⁹ Bu nedenle tercümanlık işleriyle alakasız olduğu söylenemez. Nitekim Nikola⁹⁹⁰ tercüman vekili olarak atanır atanmaz bu görevin gerektirdiği işleri yerine getirmeye başladı.⁹⁹¹

Kıbrıs saray tercümanlarını belirleme yetkisi Kıbrıs Ortodoks Kilisesi temsilcilerinde olduğundan kendi istekleri dışında bir vekil tayin edilmesini kabullenememekle birlikte karşı da çıkamamışlardır. Zira Nikola de eskiden beri mahkeme tercümanlığını yürütüyordu. Ancak kilise temsilcileri, ellerindeki bu ayrıcalığın ve gücün alındığının da farkındaydı. Bu sebeple verdikleri arzualde, Padişah tarafından saray tercümanlığına vekâleten yapılan atamayı reddetmemekle beraber Yorgaki'nin eski görevine getirilmesini istemişlerdir.

Yorgaki saray tercümanlığının vekâleten yürütülmesi kararı karşısında İstanbul'dan geriye dönüş çarelerini aramaya başladı. Bu amaçla hem adadaki⁹⁹² taraftarlarının hem de

⁹⁸⁸ BOA., A.DVN.MHM.d., 221, s.296, hük.1 (H. Evâil-i Rebiülâhir 1219/M. 10 Temmuz 1804).

⁹⁸⁹ KŞS., 24, s.93, hük.1 (H. 28 Safer 1220/M. 28 Mayıs 1805).

⁹⁹⁰ Seyyah Ali Bey, Kıbrıs'a geldiğinde, Nikola'nın adını “Nicolas Nikolidî” şeklinde kaydetmiş ve kendisinin üstün hitabet yeteneğinden etkilenmişti. Bkz. Ali Bey, a.g.e., s.268.

⁹⁹¹ KŞS., 26, s.20, hük.1.

⁹⁹² Kıbrıs reâyâsı saray tercümanı Yorgaki'nin adaya dönmesi için vekili Nikola'nın yolsuzluklar yaptığı ve bunun da kendilerini perişan ettiğine dair şikâyetlerini dile getirmişlerdi: “[...] tercümân vekîli nasb olunan Nikolâ nâm zimmîye havâle olunub mesfûr dahi tama'a teba'ıyyet ve muhassıllar ile yek-dil ve yek-cihet olarak masârıf-ı belde ez-kadîm ma'rifet-i şer' ve cümle ma'rifetleriyle rü'yet olunagelmışken vekîl-i mesfûr hîleye sülûk ve hod be hod külliyetli masârıf nâmıyla defterler tertîb ve temhîr ve ber takrîb temhîd ve fukarâdan cem'

kendisinin Bâbîâli nezdinde yaptığı girişimler neticesinde 26 Nisan 1808 (Evâhir-i Safer 1223) tarihli Kıbrıs'a görevinin başına dönüşüne izni veren bir ferman almayı başardı.⁹⁹³

Kıbrıs'a dönmesine dair ferman henüz çıkarılmadan önce Yorgaki hala görevinden azledilmemiş olduğu için Yorgaki ve Nikola aynı anda görevde sayılmaktaydı. 6 Nisan 1808 (9 Safer 1223) tarihli bir belgeye göre, eski Muhassıl Hacı Hüseyin Efendi zamanında reâyâdan toplanması gereken, ancak toplanamayan ve sarraflarına teslim edilemeyen muhassıllık, cizye ve esham vergilerinin Başpiskopos, Girne, Tuzla ve Baf piskoposları, saray tercümanı Yorgaki ve tercüman vekili Nikola vasıtasıyla tahsil edilmesi istenmekteydi.⁹⁹⁴ Bu ikili durum Yorgaki'nin adaya dönüşü ile son buldu.

Bâbîâli, Yorgaki'nin Kıbrıs'a dönüşünden sonra adada bitmek bilmeyen yolsuzluk söylentilerine bir son vermek ve hakkındaki iddiaları cevaplaması için kendisini İstanbul'a çağırırdı.⁹⁹⁵ Yorgaki İstanbul'a çağırılırken, bu defa, aynı zamanda saray tercümanlığı görevinden de azledildi. Yorgaki böyle bir durumda hayatının tehlikede olduğunu bildiğinden derhal İstanbul'a kaçtı.⁹⁹⁶

Yorgaki'nin görevden alınmasıyla önceki gibi bir vekil tayin edilmeyip yerine bir başkasının görevlendirilmesi yoluna gidildi. Ancak Kıbrıs saray tercümanları eskiden beri Kıbrıs piskoposları tarafından belirlenirken bu defa bir ilk gerçekleştirilerek doğrudan Bâbîâli tarafından bir atama yapıldı. Kıbrıs saray tercümanlığına daha önceden Mısır ordusunda tercümanlık yapmış ve Fenerli bir Rum⁹⁹⁷ olan Lambro (Anton Lambros) tayin edildi.⁹⁹⁸

Fransa konsolosu Regnault, 25 Ekim 1808 tarihinde Fransız Dış Ticaret Bakanlığı'na gönderdiği mektupta; saray tercümanının mallarını yed-i emine bırakarak Sultan nezdinde şikayette bulunmak üzere İstanbul'da kaçtığını, Bâbîâli'nin piskoposların adada uygulamakta olduğu tiranlığa ilişkin belirli bir kanısı oluştuğunu, Bâbîâli'nin sorgulaması yapılan saray tercümanının yerine İstanbul'dan bir başka Rum'u atadığını, bu sebeple bugüne kadar saray tercümanını atama yetkisine sahip olan piskoposların çaresizlik içerisinde bulunduğunu açıklamaktaydı. Konsolosa göre, eğer piskoposlar güç ve yetkilerini yitirirlerse, bundan böyle

ve tahsil eylediğinden başka dâima fukarâyı tecrîm ve tağrîm eylediğinden perâkende ve perişân olduklarından [...]" **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 226, s.15, hük.2 (H. Evâsıt-ı Receb 1222/M. 18 Eylül 1807).

⁹⁹³ **KŞS.**, 26, s.102, hük.1.

⁹⁹⁴ **KŞS.**, 26, s.84, hük.1.

⁹⁹⁵ Hill'e göre, Yorgaki 25 Ekim 1808 tarihinden önce İstanbul'a gelmişti. Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.117.

⁹⁹⁶ **K.M.A., (K.K.T.C. Milli Arşiv Dairesi Başkanlığı)**, "*Konsolos Regnault'dan Dış Ticaret Bakanlığı'na*", **Correspondance Consulaire et Commerciale (CCC), Larnaca**, Vol. 14, 1792-1810, Nr. 35 (26 Ağustos 1818), s.175-b. (Archives du Ministère des Affaires Étrangères (Paris), Larnaca/Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi Kıbrıs konsolosluk yazışmaları kopyaları).

⁹⁹⁷ Gazioğlu, **a.g.e.**, s.,328.

⁹⁹⁸ **BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d.**, 14, s.64, hük.1; **KŞS.**, 26, s.143, hük.1.

Fransa'nın bu uzlaşmaz ve sorun yaratan hasımlarıyla karşı karşıya kalmaktan kurtulmuş olacaktı.⁹⁹⁹

Kıbrıs saray tercümanlığına tayin edilen Lambro'nun Kıbrıslı olmaması ve saray tercümanlarını belirleme yetkisi Kıbrıs piskoposlarının ellerinden alınması nedenleriyle kilise temsilcileri verdikleri bir arzuhal ile bu durumdan duydukları endişelerini dile getirdiler. Belgelerden anlaşıldığı üzere, saray tercümanlığına Kıbrıs piskoposları devreye sokulmaksızın doğrudan merkezî hükümet tarafından bir atama yapılması, Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi temsilcilerini ayrıcalıklarının tamamıyla yitirecekleri yönündeki endişelerini arttırmış görünmektedir. Saray tercümanlarını atama yetkileri ellerinden alınan Kıbrıs piskoposları, Kıbrıs tercümanı ve reâyâ vekillerinin aslen Kıbrıs reâyâsından olup dışarıdan atama yapılmasının gelenek olmadığını, buna rağmen bu göreve atanan Lambro'nun Kıbrıs saray tercümanlığını bilmemesinin halka zarar verdiğini ve kendisini uyardıkları halde bu iş için çok para harcadığını söyleyerek fazla para toplamaya devam etmesinin reâyânın perişanlığına neden olduğunu ifade ettiler. Bunun üzerine Kıbrıs muhassılına, gönderilen mübaşirle birlikte Lambro'nun durumunun araştırılması istendi.¹⁰⁰⁰ Ancak Bâbîâli, Kıbrıs'ta meydana gelen karışıklıkların sebebi olarak gördüğü saray tercümanı Yorgaki'nin yerine, piskoposlar eliyle yine benzeri olaylara sebep olabilecek birinin atanmaması için bilinçli olarak ada dışından bir kişiyi bu göreve getirmişti. Bu yüzden Lambro'nun yapılan incelemesinin ardından hakkında herhangi bir işlem yapılmadı.

Kıbrıs saray tercümanı Lambro, başpiskopos ve piskoposlarla fazla ilişkiye girmeyerek sadece vergi konularında işbirliği yapmaktaydı. Keza başpiskopos ve piskoposlar da Kıbrıslı olmayan ve merkezî hükümet tarafından belirlenen Lambro ile sıcak ilişki kurma taraftarı değillerdi. Nitekim Lambro, dönemin Başpiskoposu Kyprianos'tan uzak durmuş ve ancak resmî işler gereği bir araya gelmiştir.¹⁰⁰¹

Lambro, Kıbrıs saray tercümanlığı görevini 1815 (1230) yılında vefat edinceye kadar sürdürdü.¹⁰⁰² Lambro'dan sonra, Bâbîâli bu defa yerine bir başkasının tayinine gitmeyip, Kıbrıs adasında uzun süredir karışıklıkların kaynağı haline gelen saray tercümanlığı kurumunun lağvına karar verdi. Buna dair çıkarılan fermanda gerekçe olarak, kurumun son zamanlarda “*tercümanın mazarrâtdan gayri bir nesneye müfîd olmadığı*” gösterilmekteydi.¹⁰⁰³ Böylece Kıbrıs saray tercümanlığına son verilmiş oldu.

⁹⁹⁹ **K.M.A.**, “*Regnault'dan Fransa Dış Ticaret Bakanlığı'na*”, **CCC, Larnaca**, Vol. 14, 1792-1810, Nr. 37 (26 Ağustos 1808), s.184-185.

¹⁰⁰⁰ **KŞS.**, 26, s.142, hük.1.

¹⁰⁰¹ Cobham, **a.g.e.**, s.417.

¹⁰⁰² **BOA.**, **C.ML**-79/3648 (H. 12 Rebiülâhir 1231/M. 12 Mart 1816).

¹⁰⁰³ **KŞS.**, 29, s.41, hük.2 (H. 15 Rebiülâhir 1231/M. 15 Mart 1816).

Bundan sonra Kıbrıs'ta reâyânın tercümanlık işleri, biri muhassıl, biri mahkeme, ikisi de yazıcıların yanlarında bulunmak üzere, metropolit, piskopos ve söz sahiplerinin seçimleriyle belirlenecek görevlilere teslim edildi. Ayrıca bunların muhasebeleri metropolit, piskopos ve söz sâhibleri tarafından idare olundu. Ancak daha öncesinde yaşandığı üzere bu görevlilerin karışıklara sebep olmamaları için ada genelini ilgilendiren hususların Bâbiâli'ye cümlenin ittifakıyla bildirilmesi gerekmektedir.¹⁰⁰⁴

1816 yılında Kıbrıs saray tercümanlığının kaldırılmasıyla reâyânın Bâbiâli ile irtibatları ve vergilerinin toplanması piskoposlar ve onların tayin ettiği görevlilerce tahsil edilmeye başlandı.

Saray tercümanlığının kaldırılmasıyla birlikte alınan karar gereğince saray tercümanlarının her yıl hazineye ödemekte oldukları mal-ı maktuya zam (250 kuruş) yapılarak bu meblağın piskoposlar tarafından verilmesi kararlaştırıldı. Ancak bu vergi 1836 yılına kadar ödenemedi. Bu tarihte Kıbrıs halkına faydası olmayıp, zarardan başka bir mevcudiyeti kalmadığından lağvedilen saray tercümanlığından alınması gereken, ancak 1251 (1835-1836) yılı sonuna kadar teslim edilmeyen 5.250 kuruşun tahsil edilerek hazineye gönderilmesi istenmekteydi.¹⁰⁰⁵

Önceki kısımda işaret olunduğu üzere Kıbrıs saray tercümanlığının kaldırılmasıyla Kıbrıs Rumları üzerinde en etkili güç olarak Başpiskoposlar kalmıştı. Kıbrıs'ta 1816 yılından Türk yönetiminin son bulduğu 1878 yılına kadar adada önceki yüzyıllarda olduğu gibi bir tercümanlık kurumu teşkil edilmedi. Zira merkezileşmeyi öne alan Tanzimat reformları böyle bir geri dönüşe izin veremezdi. Tanzimat döneminde Kıbrıs'ta sancak meclisi, belediye teşkilâtları vb. yeni devlet kademelerinde Rum halka yardımcı olması için basit yetkilere haiz tercümanlar istihdam edildi.¹⁰⁰⁶

2.1.5. Diğerleri (Müftü, Yeniçeri Ağası, Defterdar, Alaybeyi)

Kıbrıs adasında 1800-1839 sürecinde adanın yönetiminde ön plana çıkan muhassıl, piskopos ve saray tercümanlarından başka etki bakımından daha az sayılabilecek başka görevliler de vardı.

Bunlardan biri İslâm toplumu açısından büyük itibara sahip müftülerdi. Ayrıca Kıbrıs adası müftüleri (müftî-i cezîre-i Kıbrıs) olarak da adlandırılan Lefkoşa müftüleri, ilmiyye sınıfından olup ahalinin gözünde büyük itibara sahip olduklarından, adanın geneli için

¹⁰⁰⁴ “[...] *tercümânlığın ref'iyle umûr-ı re'âyâ yine kadîmi vechile dört nefer metropolit ve piskoposları ma'rifetiyle idâre ve rü'yet olunmak fermânım olmağın [...]*” **KŞS.**, 29, s.41, hük.1 (H. 16 Rebiülâhir 1231/M. 16 Mart 1816).

¹⁰⁰⁵ “[...] *tercümânlık-ı mezkûrun ma'a zam mâl-ı mu'tebere-i seneviyesi olan iki yüz elli guruş sene-i merkûmeden iki yüz elli bir senesi gâyetine değîn Hazîne-i Âmirem'e teslim olunamayarak yirmi bir senelik cem'an beş bin iki yüz elli guruş terâküm ederek bakâyâ kalmış olduğu [...]*” **KŞS.**, 36, s.90, hük.1 (H. 14 Cemaziyelevvel 1252/M. 27 Ağustos 1836).

¹⁰⁰⁶ Samani, **a.g.t.**, s.58.

kararlar alınan Lefkoşa divan toplantılarına da katılmaktaydılar.¹⁰⁰⁷ Kıbrıs İslam ahalisinin Bâbüâlî'ye gönderecekleri mahzarlar, nasıl ki reâyâ için piskoposlar ve kocabaşılar tarafından mühürleniyorsa, başta müftü tarafından mühürlenmekteydi.¹⁰⁰⁸

Lefkoşa müftülerinin nüfuzu, Türk ahalinin Rum temsilcilerin ada yönetimine müdahalelerini vesile ederek çıkardığı olayların yayılmasında açıkça görülmektedir. İsyanda eski müftü Zühtü Hüseyin Efendi, Lefkoşa Alaybeyi ile birlikte oldukça etkin bir rol oynamış;¹⁰⁰⁹ bu sebeple isyanın bastırılmasının ardından Bozcaada'ya sürgün edilmişti.¹⁰¹⁰

Kıbrıs müftüleri şeyhülislâmlar tarafından verilen tayin beratları ile bu göreve gelmekte ve beratları gereğince Kıbrıs adasındaki görevlerini Hanefî mezhebine göre yürütmekteydilerdir.¹⁰¹¹ İncelenen dönemde Lefkoşa müftülüğünde, Zühtü Hüseyin Efendi¹⁰¹², Seyyit Mehmet Hasip Efendi,¹⁰¹³ Hüseyin Efendi¹⁰¹⁴, Seyyit Mustafa Efendi¹⁰¹⁵, Menteşzâde Seyyit Hasan Efendi¹⁰¹⁶, Müftüzade Seyyit Mustafa Arif Efendi¹⁰¹⁷, Seyyit Ahmet Hulusi Efendi¹⁰¹⁸, Seyyit Hasan Hilmi Efendi¹⁰¹⁹ adlı ilmiye mensupları görev almışlardı.

Müftülerin görev süreleri sabit değildi ve belgeler şartlara göre değiştiğini göstermektedir. Ayrıca memuriyetlerini hakkıyla yerine getiremeyen ya da kötüye kullanan müftülerin vazifelerinde kalmalarına da izin verilmiyordu. Sözgelimi Lefkoşa Müftüsü Seyyit Hasan Efendi'nin görevini kötüye kullandığı anlaşılınca azledilerek yerine Müftüzade Seyyit Mustafa Arif Efendi tayin edilmişti.¹⁰²⁰ Benzer biçimde ikinci kez getirildiği müftülük

¹⁰⁰⁷ **BOA., HAT-79/3264** (5 Şaban 1219/M. 9 Kasım 1804); **KŞS., 32, s.70, hük.1** (H. Rebiülâhîr 1242/M. Kasım 1826).

¹⁰⁰⁸ **BOA., HAT-81/3374-G** (H. 11 Şaban 1219/M. 15 Kasım 1804); **BOA., HAT-353/19878-B** (H. 1247/. M 1831-1832)

¹⁰⁰⁹ “[...] bin iki yüz on sekiz senesi evâhîr-i Zi'l-hiccesi evâsıtında sâbık müftü efendi ve sâbık Lefkoşa alâybeğisi Yeğen Hâcî Mehmed Ağa ve hevâdârlarının tahrikleriyle cezîre-i mezburedede zuhûr eden fitne [...]” **BOA., HAT-81/3375-E** (H. 7 Zilkade 1219/. M. 7 Şubat 1805).

¹⁰¹⁰ **BOA., A.DVN.MHM.d., 222, s.214, hük.2** (H. Evâsıt-ı Rebiülâhîr 1220/M. 13 Temmuz 1805).

¹⁰¹¹ “[...] ba'de's-selâm inhâ olunur ki beyne'l-ahâli hüsn-i sülûkun tarafımıza inhâ ve hakkında ibkâ istid'â olunmağla belde-i mezkûrede hizmet-i celile-i iftâ kemâ-kân tarafımızdan sana ibkâ olunmuşdur gerekdir ki lede'l-istiftâ esahh-ı akvâl-i eimme-i Hanefîyye aleyhim rahmet-i Rabbü'l-berîyye ile iftâ edüp kütüb-i mu'tebereden nakl-i sarîh ve imzâlarında Lefkoşa müftüsü olduğunu tasrîh eylesin ve's-selâm [...]” **KŞS., 24 s.35, hük.3.**

¹⁰¹² **BOA., C.ADL-76/4581** (H. Evâhîr-i zilkade 1216/M. 3 Nisan 1802).

¹⁰¹³ **KŞS., 24, s.35, hük.3** (H. 11 Cemaziyelevvel 1218/M. 29 Ağustos 1803). Seyyid Mehmet Hasib Efendi bir süre sonra önce geçici, daha sonra da daimî olarak tekrar Lefkoşa müftülüğüne tayin edilmişti. **KŞS., 28 s.23, hük.1** (H. 5 Ramazan 1227/M. 12 Eylül 1812).

¹⁰¹⁴ **KŞS., 28, s.14, hük.2** (H. 11 Şaban 1227/M. 20 Ağustos 1812).

¹⁰¹⁵ **KŞS., 28, s.188, hük.4** (H. 26 Şaban 1228/M. 24 Ağustos 1813).

¹⁰¹⁶ **KŞS., 31, s.17, hük.1** (H. 1 Receb 1238/M. 14 Mart 1823). Müftü Hasan Efendi önce müftülükten azl edilmiş, ancak bir süre sonra tekrar bu göreve getirilmişti. Bkz. **KŞS., 31, s.88, hük.1** (H. Evâhîr-i Safer 1240/M. 23 Ekim 1824).

¹⁰¹⁷ **KŞS., 31, s.88, hük.1** (H. Evâhîr-i Safer 1240/M. 23 Ekim 1824).

¹⁰¹⁸ **KŞS., 33, s.58, hük.1** (H. 16 Zilhicce 1243/M. 29 Haziran 1828).

¹⁰¹⁹ **KŞS., 6, s.81, hük.2** (H. 13 Cemaziyelevvel 1252/M. 26 Ağustos 1826).

¹⁰²⁰ **KŞS., 31, s.88, hük.1** (H. Evâhîr-i Safer 1240/M. 23 Ekim 1824).

vazifesinden 29 Haziran 1828 (16 Zilhicce 1243) tarihinde azledilen Hasan Efendi'nin yerine Ahmet Hulusi Efendi atanmıştı.¹⁰²¹

Bunlardan başka Lefkoşa müftüsü Hüseyin Efendi vefat ettiğinde şeyhülislâmdan yeni birinin atandığı bilgisi gelinceye kadar müftülük işlerinin aksamaması için eski müftülerden Seyyit Mehmet Hasib Efendi geçici olarak Lefkoşa müftülüğüne nezaret etmişti.¹⁰²²

1831 yılında Kıbrıs'ta nüfus sayımı yapıldığı esnada Lefkoşa müftüsü müderrrisîn-i kirâmdan Seyyit Hasan Hilmi Efendi b. İsmail idi.¹⁰²³ Ayrıca müftü efendi hizmetinde çalışan üç kişi de bulunuyordu ve bunlar müftü efendiyle aynı mahallede (Aya Sofya) yaşıyorlardı.¹⁰²⁴

Kıbrıs'ta Rum nüfus ağırlıkta olduğundan, divan tercümanları gibi müftülere de Rum toplumu ile ilişkilerinde yardımcı olan müftü tercümanları istihdam edilmişti.¹⁰²⁵ Müftü tercümanı olarak Nikola v. Fezanro¹⁰²⁶ ve Mustafa¹⁰²⁷ adlı kişiler tespit edilmiştir. Mustafa adlı birinin müftü tercümanı olarak istihdam edilmesi şaşkıncı görülse de, bu kişi 1821 yılı hadiseleri üzerine bu göreve getirilmişti. Yaşanan olaylar nedeniyle tercümanlığa bir Rum yerine Türk'ün seçilmiş olması dikkate değerdir.

Adanın idaresinde etkili olan görevlilerden bir diğeri de Yeniçeri Ağasıydı. Yeniçeri ağası, Yeniçeri Ocağı'nın başında bulunan ve her türlü işlemlerinden sorumlu bulunan görevliydi.¹⁰²⁸ Ayrıca bunların görevlendirmeleri ile Yeniçeri Ocağı'nın taşrada teşkilatlanmaları ve bütün işlerini takip eden Yeniçeri Ağası veya Yeniçeri Serdarı denilen görevliler de bulunmaktaydı. Bunlar buldukları bölgelerin güvenliklerinden sorumluydular. İlgili dönemde Kıbrıs adasının güvenliğinden sorumlu en yüksek rütbeli askerî görevli, savaş zamanlarında tayin edilen muhafızlar hariç, Kıbrıs Yeniçeri Ağalarıydı. Belgelerden tespit edildiği üzere Kıbrıs'ta Yeniçeri Ağası olarak Ömer Ağa¹⁰²⁹, Elhac Mehmet Ağa¹⁰³⁰, Hacı Ali Ağa,¹⁰³¹ İsmail Ağa¹⁰³², Mehmet Ağa¹⁰³³, Esseyyit Hasan Ağa¹⁰³⁴, Seyyit Hüseyin Ağa

¹⁰²¹ KŞS., 33, s.58, hük.1.

¹⁰²² KŞS., 26, s.14, hük.2 (H. 11 Şaban 1227/M. 20 Ağustos 1812). Seyyid Mehmet Hasib Efendi bir süre sonra tekrar daimî olarak bu göreve tayin edilmişti. KŞS., 28 s.23, hük.1 (H. 5 Ramazan 1227/M. 12 Eylül 1812).

¹⁰²³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Taşra Evrakı, Kıbrıs Mutasarrıflığı Defterleri (BOA., TŞR.KB.d.), 40, s.1.

¹⁰²⁴ BOA., TŞR.KB.d., 40, s.9.

¹⁰²⁵ Müftü tercümanları Kıbrıs'ın Osmanlı yönetimindeki daha önceki devirlerde de görülmektedir. bkz. Özkul, a.g.e., s.72.

¹⁰²⁶ KŞS., 24, s.3, hük.3 (H. 18 Cemaziyelâhir 1217/M. 16 Eylül 1802).

¹⁰²⁷ KŞS., 30, s.81, hük.3 (H. 5 Zilkade 1236/M. 4 Ağustos 1821).

¹⁰²⁸ M. Zeki Pakalın, "Yeniçeri Ağası" Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. III, MEB., İstanbul 1993, s.624-629.

¹⁰²⁹ KŞS., 22, s.76, hük.1 (H. 1 Receb 1214/M. 29 Kasım 1799).

¹⁰³⁰ KŞS., 22, s.100, hük.2 (H. 6 Zilkade 1214/M. 1 Nisan 1800).

¹⁰³¹ KŞS., 26, s.10, hük.1 (H. 27 Zilkade 1219/M. 27 Şubat 1805).

¹⁰³² KŞS., 24, s.39 (H. Selh-i Rebiülevvel 1222/M. 7 Haziran 1807).

¹⁰³³ KŞS., 25, s.52 (H. Selh-i Zilkade 1222/M. 29 Ocak 1808).

¹⁰³⁴ KŞS., 28, s.81, hük.1 (H. 26 Cemaziyevvel 1228/M. 27 Mayıs 1813).

Ağa¹⁰³⁵, Mehmet Ağa¹⁰³⁶, İbrahim Hilmi Ağa¹⁰³⁷, Ahmet Ağa¹⁰³⁸, Esseyit Ali Ağa¹⁰³⁹, Mehmet Tahir Ağa¹⁰⁴⁰ ve son olarak Mehmet Ağa¹⁰⁴¹ adlı kişiler görev yapmıştı.

Haziran 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla taşalardaki Yeniçeri teşkilatlanması da lağvedilmişti. Bu doğrultuda 21 Haziran 1826 (Evâsıt-ı Zilkade 1241) tarihli Kıbrıs'a gönderilen fermanla Yeniçeri Ağası bulunan Mehmet Ağa'nın vazifesi kaldırılarak mîr-i âhur-ı evveli payesiyle Dergâh-ı Mu'allâm Kapıcıbaşılığı ihsân olundu.¹⁰⁴² Ferman uyarınca Muhassıl Mehmet Ağa tarafından Ocağın kaldırılmasına dair çalışmalar kısa sürede tamamlandı.¹⁰⁴³ Ayrıca, muhassıllık malından Yeniçeri Ağalarına verilemekte olan yıllık 7.500 kuruş tahsisatın da adanın bağlı bulunduğu tersane hazinesine ödenmesi gerekmektedir.¹⁰⁴⁴ Bundan sonra belgelerin belirttiği üzere Kıbrıs'ta Yeniçerilik son buldu.

XIX. yüzyıl başlarında adanın idaresinde söz edilebilecek görevlilerden bir diğeri Kıbrıs defterdarı ya da Lefkoşa defterdarı adı verilen görevliydi. Kıbrıs'a gönderilen ve adanın genelini ilgilendiren fermanlarda Kıbrıs defterdarı da sürekli olarak zikredilmekteydi. Kıbrıs defterdarları Kıbrıs muhassılları tarafından atanmaktaydı.¹⁰⁴⁵

Kıbrıs defterdarları, vergilerin hesaplanmasında¹⁰⁴⁶, adadan istenen zahire, peksimet vb. taleplerin karşılanması¹⁰⁴⁷, yiyeceklere verilen narh¹⁰⁴⁸, idam edilen kişilerin mallarının hazine tarafından zabtı¹⁰⁴⁹, muhassıllık malının hesaplanması¹⁰⁵⁰ vb. konularda oldukça etkin roller üstlenmişlerdi.

Kıbrıs defterdarlığında Esseyit Hüseyin Efendi¹⁰⁵¹, Abdürrezzak Efendi¹⁰⁵², Mehmet Tahir Efendi¹⁰⁵³, Hasan Efendi¹⁰⁵⁴, Menteşîzâde Hüseyin Efendi¹⁰⁵⁵, Esseyit Ebubekir

¹⁰³⁵ KŞS., 28, s.141, hük.1 (H. 18 Şevval 1228/M. 14 Ekim 1813).

¹⁰³⁶ KŞS., 29, s.64, hük.1 (H. 29 Şaban 1231/M. 25 Temmuz 1816).

¹⁰³⁷ KŞS., 30, s.3, hük.2 (H. Evâhir-i Receb 1233/M. 5 Haziran 1818).

¹⁰³⁸ KŞS., 30, s.23, hük.3 (H. Evâsıt-ı Safer 1234/M. 14 Aralık 1818).

¹⁰³⁹ KŞS., 30, s.83, hük.2 (H. Evâhir-i Şevval 1236/M. 30 Temmuz 1821).

¹⁰⁴⁰ KŞS., 31, s.33, hük.2 (H. 1 Muharrem 1238/M. 18 Eylül 1822).

¹⁰⁴¹ KŞS., 32, s.30, hük.1 (H. Evâsıt-ı Zilkade 1241/M. 21 Haziran 1826).

¹⁰⁴² “[...] *fi-mâba'd ağa kapısının ismi tağyîr ile elsine-i âmmede Ser'asker Paşa Kapısı unvânıyla söylenmek ve ba'd ez in kışlâlarda ve kolluklarda işbu neferât-ı mürettebe ikâmet olunmak ve yeniçeri ağalığı ve katar ağavâtı ve bölük ağalıkları kezâlik külliyyen lağv ve imhâ olunarak hâlâ yeniçeri ağası olan iftihârü'l-emâcîd ve'l-ekârim Mehmed dâme mecdühuya mîr-i âhür-ı evvelim pâyesiyle Dergâh-ı Mu'allâm kapıcıbaşılığı ihsân [...]*” KŞS., 32, s.30, hük.1.

¹⁰⁴³ BOA., C.AS-1086/47897 (H. 12 Muharrem 1242/M. 16 Ağustos 1826).

¹⁰⁴⁴ BOA., HAT-579/28422 (H. 19 Safer 1243/M. 11 Eylül 1827).

¹⁰⁴⁵ “[...] *Kıbrıs muhassılları tarafından defterdâr nasb olunan kimesnenin verdiği temessükât [...]*” BOA., C.ML-128/5617 (H. 14 Zilkade 1218/M. 25 Şubat 1804).

¹⁰⁴⁶ KŞS., 26, s.48, hük.2 (H. 17 Şaban 1222/M. 20 Ekim 1807).

¹⁰⁴⁷ KŞS., 29, s.33, hük.2 (H. 17 Zilkade 1230/M. 21 Ekim 1815), KŞS., 28, s.234, hük.1 (H. 15 Safer 1230/M. 27 Ocak 1815).

¹⁰⁴⁸ KŞS., 29, s.64, hük.1 (H. 29 Şaban 1231/M. 25 Temmuz 1816).

¹⁰⁴⁹ BOA., MAD.d., 9764, s.45, hük.3 (H. 20 Safer 1238/M. 6 Kasım 1822).

¹⁰⁵⁰ KŞS., 24, s.132, hük.1 (H. 7 Şevval 1220/M. 8 Aralık 1807).

¹⁰⁵¹ KŞS., 22, s.72, hük.2 (H. 4 Cemaziyelâhir 1214/M. 3 Kasım 1799).

¹⁰⁵² KŞS., 26, s.10, hük.1 (H. 27 Zilkade 1219/M. 27 Şubat 1805).

¹⁰⁵³ KŞS., 28 s.18, hük.4 (H. 29 Şaban 1227 /M. 7 Eylül 1812). Mehmet Tahir Efendi bir süre sonra tekrar Kıbrıs defterdarlığı görevine getirilmişti. KŞS., 30 s.109, hük.1 (H. 3 Şaban 1236/M. 6 Mayıs 1821).

Efendi¹⁰⁵⁶ adlı kişiler bulunmuşlardır. Bunlardan Menteşîzâde Hüseyin Efendi üç, Mehmet Tahir Efendi iki ayrı dönemde bu görev yapmıştı. Mehmet Tahir Efendi, ticaretle de meşgul olup, Lefkoşa müftüsü Hüseyin Zühdü Efendi vefat ettiğinde kendisine 750 kuruş borcu bulunuyordu.¹⁰⁵⁷

Kıbrıs adasının savunmasından alaybeyi ve kalelerin savunmasından dizdarlar sorumluydu. Lefkoşa alaybeyi Kıbrıs'ın en üst rütbeli alaybeyi olup diğer kazalarda da birer alaybeyi vardı.¹⁰⁵⁸ İncelenen yıllarda, belgelerden tespit edildiği üzere, Esseyyit Mahmut Ağa¹⁰⁵⁹, Elhac Mustafa Ağa¹⁰⁶⁰, Menteşîzâde Hüseyin Ağa¹⁰⁶¹, Esseyyit Hasan Ağa¹⁰⁶² ve Mehmet Tahir Ağa¹⁰⁶³ Lefkoşa alaybeyliğinde bulunmuştur.

Lefkoşa alaybeyleri sipahî ve zuamanın başbuğu olarak, zaman içinde adanın işlerine müdahale edebilecek kadar güç ve servet elde etmişlerdi. Lefkoşa alaybeyi olan Menteşîzâde Hüseyin Ağa bir süre sonra bu görevden azledilmiş ancak, daha sonra tekrar atanmıştı.¹⁰⁶⁴ Hüseyin Ağa, ayrıca Kıbrıs defterdarlığı görevinde de bulunmuştu. Bu dönemde Kıbrıs'ta oldukça nüfuzlu bir konuma sahip olan Menteşîzâde Hüseyin Ağa, Abdulgaffur oğlu Mustafa adlı zaimin zeametine el koymuş ve akabinde görülen davasında haksız bulunmuştu.¹⁰⁶⁵

2.2. Adlî Teşkilât

2.2.1. Lefkoşa Naibleri ve Lefkoşa Mahkeme-i Şer'iyyesi

Osmanlı imparatorluğunda adaletin sağlanması, haklı ile haksızın, suçlu ile suçsuzun birbirinden ayrılması, yani “*haklaştırma*”, üzerinde en fazla önem etfedilen hususların başında gelmekteydi. Bu nedenle Osmanlı idarî sistemi kazalara taksim edildiğinde, her kaza birer idarî-adlî ünite şeklinde değerlendirilmiş ve kazalara kadılar tayin edilmek suretiyle adlî mekanizma uygulama sahasına koyulmuştur.¹⁰⁶⁶

¹⁰⁵⁴ KŞS., 28 s.51, hük.1 (H. 15 Safer 1228/M. 4 Mayıs 1816).

¹⁰⁵⁵ KŞS., 28 s.86, hük.2 (H. 13 Cemaziyelevvel 1228/M. 14 Mayıs 1813). Menteşîzâde Hüseyin Efendi bundan sonra iki defa daha Kıbrıs defterdarlığı görevine getirilmiştir. KŞS., 31 s.17, hük.1 (H. 1 Receb 1238/M. 14 Mart 1823); KŞS., 33s.160, hük.1 (H. 13 Rebiülâhir 1245/M. 12 Ekim 1829).

¹⁰⁵⁶ KŞS., 33 s.18, hük.3 (H. 1 Rebiülâhir 1243/M. 22 Ekim 1827).

¹⁰⁵⁷ KŞS., 28 s.26, hük.1 (H. 9 Şevval 1227/M. 16 Ekim 1812).

¹⁰⁵⁸ “*Medîne-i Lefkoşa'da mesned-nişîn-i şer'-i mübîn faziletli efendi hazretleri ve Lefkoşa ve Baf ve Magosa alaybeyleri sa'âdetli ağalar [...]*” KŞS., 36, s.97, 1.

¹⁰⁵⁹ KŞS., 22, s.96, hük.3.

¹⁰⁶⁰ KŞS., 24, s.60, hük.2.

¹⁰⁶¹ KŞS., 26, s.20, hük.2.

¹⁰⁶² KŞS., 26, s.53, hük.3.

¹⁰⁶³ KŞS., 33, s.133, hük.1.

¹⁰⁶⁴ KŞS., 26, s.183, hük.4.

¹⁰⁶⁵ KŞS., 26, s.79, hük.2.

¹⁰⁶⁶ Osmanlıların adlî teşkilâtlarının temelini İslâmiyet'ten aldığına şüphe yoktur. Bkz. Fahrettin Atar, **İslâm Adliye Teşkilâtı**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1999. Osmanlı adlî teşkilâtında ise ilk kadının Osman Bey döneminde atandığına ilişkin Aşıkpaşazade ve Neşri'de kayıtlar bulunmaktadır. Orhan Bey'in de 1329 yılında Çandarlı Halil Bey'i Osmanlı Beyliği'nin merkezi İznik'e, sonrasında ise Bursa kadılığına tayin ettiği bilinmektedir. Bkz. Mehmet İpşirli, “*Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik*”, **Bellekten**, c. LXI, S. 232, TTK. Yay., Ankara, 1998, s.604.

Kadılar, bağlı buldukları kaza ve şehirlerdeki şer'î ve hukukî görevlerden başka bir takım idarî görevleri de icra etmekteydiler. Zâhire ve amele tedariki, mahallî râyice göre eşyaya narh konulması, savaş sırasında ordunun geçeceği yol, çeşme, köprü gibi ön hazırlıkların tamamlanması, yangın ve depremlerde yardım sevkıyatı, donanma inşası, İstanbul'a erzak sağlanması, avarız vergilerinin toplanması, kale tamirâtı, limanlara giren-çıkan gemi ve malların kayıt altına alınması vb. gibi birçok görev kadılara bırakılmıştı. Bundan dolayıdır ki Osmanlı kadısı salahiyet itibariyle devlet merkezine bağlı görev sahibi idi.¹⁰⁶⁷

Kadıların bu kadar çok vazifeyi tek başlarına görebilmeleri mümkün değildi. Bu nedenle onlara yaptıkları vazifelerde yardımcı olan bazı görevliler vardı. Bunlar, mevâlî denilen büyük kadıların tayin oldukları vilayete bizzat gitmeyerek kendileri tarafından vekil olmak üzere atanan “nâib”ler, şehrin mülkî ve güvenlik işleriyle ilgili konularda yardımcı olan “subaşı”lar, şehirlerde bulunan ve kadı gibi ilmiye sınıfına mensup “müftü”ler, sicilleri tutan “kâtip”ler, mahkemede bulunması gereken kişileri hazırlayan “muhzır”lar, tereke taksimlerini düzenleyen “kassam”lar, terekelerde çıkan malların satış işleminde bilirkişi olarak tanımlanabilecek “dellâl”lar ve bir nevi şahitler meclisi denilebilecek şehrin önde gelen güvenilir kişileri arasından seçilen şahitler gurubu “şühûdü'l-hâl” idi.¹⁰⁶⁸

III. Selim zamanında gerçekleştirilen yenilik hareketlerine medreseler ve adlî teşkilât da dâhil edildi. Bu çerçevede Anadolu'nun her tarafına gönderilen fermanlarla, kadıların ve nâiblerin halka zulmetmelerinin önlenmesi ve yargı işlerinin düzene koyulması uyarıları yapıldı. III. Selim ilk kez açıktan açığa yargı ile yürütmeyi birbirinden ayırma girişiminde bulunduysa da uzun yıllardır süregelen alışkanlığı yıkmak mümkün olamadı.¹⁰⁶⁹

Osmanlı yönetim anlayışında fethedilen bir bölgeye ilk tayin edilen görevliler tahrir görevini üzerine alan il yazıcıları (muharrir) ile adaleti tesis edecek olan kadılardı. Dolayısıyla fetihten hemen sonra Kıbrıs'a ilk kadı tayini de gerçekleştirilmişti.¹⁰⁷⁰ Daha sonrasında Kıbrıs'ta adlî teşkilât, idarî düzenle birlikte ilerleyerek 13 kaza bölgesine taksim edildi.¹⁰⁷¹ Bu dönemde Lefkoşa kadılığı üçüncü derece kadılıklardan biriydi.¹⁰⁷²

¹⁰⁶⁷ İlber Ortaylı, “Osmanlı Devleti'nde Kadı”, **TDVİA.**, c. XXIV, TDV. Yay., İstanbul, 2001, s.72; Hasan Tahsin Fendoğlu, “Osmanlı'da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı”, **Osmanlı**, c. VI, YTY., Ankara, 1999, s.453.

¹⁰⁶⁸ Mehmet Âkif Aydın, “Osmanlı'da Hukuk”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, (Edit: Ekmeleddin İhsanoğlu), İRCİCA Yay., İstanbul, 1999, s.398-400; Halil İnalçık, “Mahkeme”, **İA.**, c. VII, MEB., İstanbul, 1978, s.178.

¹⁰⁶⁹ Çadircı, **a.g.e.**, s.81.

¹⁰⁷⁰ Kıbrıs'a ilk görevlendirilen kadı Ahmet Kâmil Efendi idi. bkz. Dündar, **a.g.t.**, s.135.

¹⁰⁷¹ Mehmet Akif Erdoğan, “The Judicial Court in Ottoman Cyprus (1580-1640)”, **E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. 16, İzmir, 2001, s.9.

¹⁰⁷² Ronald C. Jennings, “Lefkoşa”, **Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan, Tarihin İçinden**, (Edit. M. Akif Erdoğan), IQ Yay., İstanbul 2006, s.371.

XVII. yüzyıl ortalarında Kıbrıs'ta Lefkoşa'dan başka diğer kazalarda da kadılıkların kurulduğu bilinmektedir. Bu evrede Rumeli kadılıklarının gelirlerine göre yapılan tasnifte Kıbrıs için Lefkoşa, Limason, Lefke, Baf, Mesarya, Hirsofu, Girne, Evdim, Omorfa, Magosa, Gilan, Karpas, Piskopu, Değirmenlik ve Şekerhane kadılıklarının kaydedildiği görülmektedir.¹⁰⁷³

XIX. yüzyıl başlarında Lefkoşa kadılığı eski Rumeli kazaskerlerine veya diğer yüksek payeli ilmiye mensuplarına “*ber-vech-i arpalık*” olarak verilmekteydi. Bu payeliler de kendileri doğrudan Kıbrıs'a gelmeyerek, “*Lefkoşa mahkeme-i şer'iyyesi*”ne bir naib tayin etmek suretiyle işleri yürütmekteydiler.

Sözgelimi, 1802-1803 yıllarında Kıbrıs kadılığı “*ber-vech-i arpalık*” uhdesine verilen eski Rumeli Kazaskeri Hafız Ahmet Kâmilî Efendi 27 Aralık 1802 (1 Şaban 1217) tarihinden itibaren Lefkoşa naibi olarak Seyyit Mehmet Salih Efendi'yi tayin etmişti.¹⁰⁷⁴ Aynı şekilde Lefkoşa kadılığını *ber-vech-i arpalık*” uhdesine alan eski Rumeli kazaskerlerinden Ahmet Esat Efendi, 10 Temmuz 1804 (1 Rebiülâhir 1219) tarihinden geçerli olmak üzere Lefkoşa niyabetine Feyzullah Efendizâde Seyyit Hüseyin Hasbi Efendi'yi görevlendirmişti.¹⁰⁷⁵

14 Eylül 1806 (1 Receb 1221) tarihinde Kıbrıs kadılığı “*ber-vech-i arpalık*” eski Rumeli kazaskeri İbrahim İsmet Efendi'ye verilmiş, o da Seyyid Hafız İbrahim Efendi'yi naib olarak atamıştı.¹⁰⁷⁶ İbrahim İsmet Efendi'nin Lefkoşa kadılığı fazla uzun süreli olmamış, 9 Mayıs 1807 (1 Rebiülevvel 1222) tarihinde Lefkoşa kadılığı yine eski bir Rumeli kazaskerlerinden Mehmet Arif Efendi'ye “*ber-vech-i arpalık*” verilmişti.¹⁰⁷⁷ Mehmet Arif Efendi'nin Lefkoşa kadılığı 1826 yılı sonlarına kadar devam etti. Bu tarihte Lefkoşa kadılığı 1827-1828 (1243) yılı itibariyle Şeyhülislâm olduğu¹⁰⁷⁸ görülen Kadızade Mehmet Tahir Efendi uhdesine yine “*ber-vech-i arpalık*” tevcih olundu.¹⁰⁷⁹ Mehmet Tahir Efendi'nin Lefkoşa kadılığı ise Tanzimat'a kadar aralıksız sürdü.

¹⁰⁷³ M. Kemal Özergin, “*Rumeli Kadılıkları'nda 1078 Düzenlemesi*”, **Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan**, TTK. Yay., Ankara, 1988, s.293.

¹⁰⁷⁴ “*İzzet-meâb şer'at-nisâb mevlânâ es-Seyyid Mehmed Salih Efendi kâm-yâb; Ba'de't-tahiyyeti'l-vâfiye inhâ olunur ki Ber vech-i arpalık mutasarrıf olduğum Lefkoşa kazâsının umûr-ı şer'iyyesi işbu seb'a aşere ve mieteyn ve elf Şa'bânü'l-mu'azzamı muntasıfından zabt etmek üzere tarafımızdan cenâbınıza sipâriş ve tefvîz olunmuşdur [...] El-fakîr Ahmed Esad el-Kâdı be-asker-i Rûmeli sâbıkâ*” **KŞS.**, 24 s.11, hük.1.

¹⁰⁷⁵ “*İzzet-meâb şer'at-nisâb fahrü'l-müderrisîni'l-kirâm mevlânâ Feyzullah Efendizâde es-Seyyid Hüseyin Hasbi Efendi kâm-yâb; ba'de't-tahiyyeti'l-vâfiye inhâ olunur ki; ber vech-i arpalık mutasarrıf olduğumuz Lefkoşa kazâsının umûr-ı şer'iyyesi işbu sene tis'a aşer ve mieteyn ve elf Rebî'u'l-âhiri gurrresinden zabt etmek üzere tarafımızdan cenâbınıza sipâriş ve tefvîz olunmuşdur [...] El-fakîr Mehmed Salih Efendizâde Ahmed Esad el-Kâdı be-asker-i Rûmeli sâbıkâ*” **KŞS.**, 24, s.66, hük.1.

¹⁰⁷⁶ **KŞS.**, 26, s.12, hük.1.

¹⁰⁷⁷ Mehmed Arif Efendi Lefkoşa kadılığına ilk olarak Halil Fevzi Efendi'yi tayin etmişti. **KŞS.**, 26, s.60, hük.4.

¹⁰⁷⁸ **BOA.**, C.ADL-39/2366.

¹⁰⁷⁹ Mehmet Tahir Efendi Lefkoşa kadılığına ilk olarak Osman Rifat Efendi'yi tayin etmişti. **KŞS.**, 32, s.79, hük.1 (H. 1 Cemaziyevvel 1242/M. 1 Aralık 1826).

Tespit edilebilen Lefkoşa naiblerinin hepsi adları geçen kadılar tarafından aynı yöntemle atanmışlardı. Bu sistem, XVI. yüzyıldan itibaren ilmiye mensubu sayısındaki artış nedeniyle vazife bekleyenlere memuriyet sağlamak ihtiyacından ortaya çıkmış bir usûl olup, birçok kadılık bu şekilde idare edilmekteydi.¹⁰⁸⁰

Lefkoşa mahkemesinde naiblerin görev sürelerinin bitmesi, azil veya vefat nedeniyle yeni birinin atandığı durumlarda, yeni naib gelinceye kadar mahkeme işlemlerinin aksamaması için, atanan naibler, yerlerine güvenilir bir vekil tayin etme yoluna gitmişlerdir. Bu durum sık yaşanmamakla birlikte kullanılan kişiler Lefkoşa mahkeme çalışanları ve Lefkoşa müftüleri idi. Örneğin, 11 Mart 1807 (1 Muharrem 1222) tarihinden itibaren Lefkoşa naibi atanan Maraşzade Halil Fevzi Efendi, adaya gelinceye kadar mahkeme görevlilerinden başkâtibi vekili olarak görevlendirmişti.¹⁰⁸¹ Benzer biçimde, 27 Mart 1800 (1 Zilkade 1214) tarihinden itibaren Lefkoşa niyabetine tayin olunan Seyyit Süleyman Efendi, kış mevsimi olması ve hava muhalefeti nedeniyle Kıbrıs'a gelinceye kadar yerine Salihzade Efendi adlı kişiyi vekil olarak tayin etmişti.¹⁰⁸² Başka bir örnekte de Lefkoşa naibi İsmail Efendizâde Mehmet Abdülhalim Efendi'nin görev süresinin dolması nedeniyle yerine tayin edilen Ebubekir Necib Efendi görevine başlayıncaya kadar Lefkoşa mahkemesi naibliğine 6 Aralık 1812 (1 Zilhicce 1227) tarihinden itibaren Lefkoşa müftüsü Seyyit Mehmet Efendi vekâlet etmişti.¹⁰⁸³

Kadılık ve mahkeme konusunda en birincil kaynaklar hiç şüphesiz mahkemelerde tutulan sicillerdir. Siciller üzerinde yaptığımız incelemelere dayanarak 1800-1839 döneminde Lefkoşa, Tuzla, Magosa, Karpas, Girne, Mesarya, Limason, Değirmenlik, Dağ, Lefke, Baf, Hirsofu ve Omorfa kazalarında naib görevlendirmelerinin yapıldığını açıkça söyleyebiliriz. Ancak bu, adigeçen kazalarda her zaman düzenli olarak naib atamalarının yapılmış olduğunu göstermez. Çünkü bazı durumlarda birden fazla kazaya aynı naib görevlendirilebilmekteydi. Örneğin, 7 Aralık 1820 (1 Rebiülevvel 1236) tarihinden itibaren Lefkoşa naibi atanan Müderris Seyyit Mustafa Nurullah Efendi Evdim ve Omorfo niyabetlerine de bakmakla görevlendirilmişti.¹⁰⁸⁴ Ayrıca, çoğu zaman Lefkoşa'ya yakın olan Değirmenlik ve Dağ kazalarına Lefkoşa naibi niyabet etmekteydi.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Unan, "Osmanlı İlmiye Tarikinde 'Pâye'li Tâyinler Yâhut Devlette Kazanç Kapısı", *Belleten*, c. LXII, S. 233, TTK. Yay.. Ankara, 1998, s.41-64.

¹⁰⁸¹ *KŞS.*, 26, s.21, hük.1.

¹⁰⁸² *KŞS.*, 22, s.101, hük.1.

¹⁰⁸³ *KŞS.*, 28, s.37, hük.1. Seyyid Mehmed Efendi Lefkoşa müftüsüyü. Bkz. *KŞS.*, 28, s.18, hük.4 (H. 29 Şaban 1227/M. 7 Eylül 1812).

¹⁰⁸⁴ *KŞS.*, 30, s.77, hük.1.

¹⁰⁸⁵ Değirmenlik ve Dağ kazalarına (nahiye) Lefkoşa naibi baktığından Lefkoşa sicillerinde buralarla ilgili çok sayıda belge bulunmaktadır.

Ayrıca konsolos ve tüccarların yoğunlaştığı Larnaka şehrinde de yaşanabilecek ticarî davalar için bir mahkemenin kurulu olduğu ve düzenli olarak naib tayininin yapıldığı bilinmektedir.¹⁰⁸⁶ Zira Tanzimat devrinde şer'iyeye mahkemeleri yanında yeni mahkemeler de açılmaya başladığında ticaret mahkemesi Kıbrıs'ta Larnaka şehrinde kurulmuştu.¹⁰⁸⁷

1832 yılı başında (Şaban 1242) yeni çıkarılan Takvim-i Vekayi gazetesi nüshalarından adadaki görevlilere gönderimi dolayısıyla hazırlanan listede Kıbrıs'ta bulunan mahkeme naibleri de sayılmıştı. Burada Lefkoşa, Limason, Girne, Tuzla, Mesarye, Lefke, Karpas, Hirsofu, Gilan, Evdim, Piskopu kazalarında naib gösterilmiş ve bunlara da birer nüsha gazete yollanmıştı.¹⁰⁸⁸

Belgelerden anlaşıldığı üzere düzenli olarak naib görevlendirmelerinin yapıldığı kazalar merkez Lefkoşa, Mağusa, Girne, Tuzla, Baf ve Limason idi. Bu kazalarda her zaman bir naib bulunmasına özen gösterilmekteydi. Öte yandan buraların adadaki konumlarına dikkat edilirse merkezde Lefkoşa, doğuda Mağusa, kuzeyde Girne, batıda Baf, güneyde Tuzla ve Limason kazalarının seçimiyle adanın her tarafına bir şekilde naib görevlendirmelerinin yapılarak adaletin tesisinde yaygınlaşma çabasında bulunduğu söylenebilir.

Kıbrıs adasının merkezî ve kürsî kazası olan Lefkoşa şehri naibi, görevli oldukları kaza veya kazalar dışında, adanın genelini ilgilendiren hususlarda da yetkili kılınmışlardı. Bu yüzden Lefkoşa kadıları; müstemmen tüccarlara uygulanacak muamele¹⁰⁸⁹, sürgünler ve ıtlaklar¹⁰⁹⁰, konsolosluklar¹⁰⁹¹ ve Kıbrıs muhassıllığına yapılan atamalar¹⁰⁹² ile müstemmen tüccarlara verilen muafiyet beratlarının¹⁰⁹³ ilgilere duyurulması, kazanılan zaferlerin Kıbrıs'ta kutlanması için gerekenlerin yapılması¹⁰⁹⁴, savaşlar nedeniyle Kıbrıs'tan talep edilen zahire ve peksimetlerin hazırlığı¹⁰⁹⁵, İstanbul ihtiyacı için Kıbrıs'tan zahire ve etli hayvan tedariki¹⁰⁹⁶,

¹⁰⁸⁶ G. Mariti, *a.g.e.*, s.32.

¹⁰⁸⁷ Samani, *a.g.t.*, s.208-215.

¹⁰⁸⁸ **BOA., MAD.d.**, 7080, s.41.

¹⁰⁸⁹ **KŞS.**, 24, s.19, hük.3 (H. Evâhir-i Şaban 1217/M. 25 Aralık 1802).

¹⁰⁹⁰ Lefkoşa kadıları, Kıbrıs'a yapılan sürgünlerin en fazla yoğunlaştığı Mağusa naibi ile ortak hareket etmekteydiler. Mağusa naibine sürgün veya ıtlak için yazılan hükümlerin bir sureti de Lefkoşa kadılarına gönderilirdi. Örn. **BOA., KLB.d. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kalebend Defterleri)**, 37, s.39, hük.3 (H. Evâil-i Zilkade 1239/M. 28 Haziran 1824).

¹⁰⁹¹ Örneğin, 31 Ekim 1835 (9 Receb 1251) tarihinde Kıbrıs'taki Amerika tebaasının haklarını korumak üzere atanan konsolosun ilgililere duyurulması muhassıl ile birlikte Lefkoşa naibine verilmişti. Bkz. **BOA., Başbakanlık Osmanlı Arşivi Düvel-i Ecnebiye Defterleri (A.DVN.DVE.d.)**, 1/1 (Amerika Nişan Defteri), s.12, hük.1.

¹⁰⁹² Kıbrıs Muhassıllığı'na tayin edilen Seyyid Hacı Mehmed Ağa, Kıbrıs'a gelinceye kadar yerine Tuzla İskelesi Zabiti Zaim Hacı İbrahim Ağa'yı vekil tayin ettiğinde bunun ilgilere duyurulması görevi verilenlerden biri Lefkoşa naibi idi. **KŞS.**, 31, s.24, hük.1 (H. 2 Şaban 1238/M. 14 Nisan 1823).

¹⁰⁹³ **BOA., C.İKT-24/1168**. 18 Nisan 1836 (Evâil-i Muharrem 1252) tarihli Hacı Yanaki veled-i Kara Yorgi adlı tüccarın hizmetkârı Acı Dimitri veled-i Nikola'ya verilen imtiyaz beratı.

¹⁰⁹⁴ Sırlara karşı kazanılan zaferden sonra Kıbrıs'ta da kutlama yapılması istenmekteydi. Bkz. **KŞS.**, 28, s.130, hük.1 (H. 15 Zilkade 1228 /M. 9 Kasım 1813).

¹⁰⁹⁵ 1798-1802 Osmanlı-Fransa savaşı döneminde Kıbrıs'tan birçok defa zahire ve peksimet talep edilmiş ve bu iş için Kıbrıs muhassılı ile Lefkoşa naibleri memur kılınmışlardı. Bkz. **BOA., C.AS-131/5835** (H. 21 Safer 1215/M. 14 Temmuz 1800).

isyan üzerine firar eden veya idam olunan Rumların mallarının taliplerine satılması¹⁰⁹⁷, ahali ve reâyânın dilek ve şikâyetlerinin İstanbul'a iletilmesi¹⁰⁹⁸, Kıbrıs ihtiyacı için gönderilen mühimmatların kalelere dağıtımı¹⁰⁹⁹ veya kalelerin tamiri¹¹⁰⁰, Osmanlı tahtında meydana gelen değişikliklerin (cülûs) ilanı¹¹⁰¹, Kıbrıs muhassılığına bağlı mukataalar ve eshamların hesap defterlerinin merkeze bildirilmesi¹¹⁰², ülkenin genelinde uygulanan yeniliklerin tatbiki¹¹⁰³ gibi adanın genelini ilgilendiren daha birçok konuda sorumlu tutulmuşlardı. Lefkoşa naibleri bu görevleri yerine getirirken adada bulunan diğer yetkililerle müşterek hareket ediyorlardı. Özellikle muhassıllar ve alaybeyleri Lefkoşa naiblerine en fazla yardımcı olan görevlilerdi. Ayrıca belirtilmesi gereken bir husus da 1804 isyanı sonrasında bütün Kıbrıs halkının taahhütleri üzere nezre bağlanmaları Lefkoşa mahkemesinde gerçekleştirilmiş olmasıdır.

Lefkoşa dışında naib bulunan diğer kazalarda naiblerin mahkemelerde oturmayıp köy köy gezip halktan buğday, arpa vs. zahire talep ettikleri, vefat sonrası tereke taksimlerinde (resm-i kısmet), nikah akitlerinde fazlaca ücret aldıkları durumlar da yaşanmıştır. Bu gibi durumların tekrarlanmaması için fermanlar çıkarılarak çözüm sağlanmaya çalışılmaktaydı.¹¹⁰⁴

Lefkoşa naiblerinin gelir durumlarıyla ilgili kesin bir bilgi verebilmek mümkün olamamaktadır. Zira naiblere yaptıkları görevleri karşılığında maaş verilmezdi. Bunlar gördükleri davalardan aldıkları resm-i kısmet ile geçinirlerdi. Ancak bazı naiblerin büyük hayır işlerine girebilecek kadar yeterli gelire sahip oldukları anlaşılmaktadır. Sözelimi, Lefkoşa naibi Seyyit Hafız İbrahim Ethem, mahkemede kullanılmak ve fazlası da Ayasofya camiinde kullanılmak şartıyla kale dışında beş adet su kuyusu kazdırmıştı.¹¹⁰⁵

¹⁰⁹⁶ İstanbul halkının ve sarayların (saray-ı atik ve saray-ı cedid) ihtiyaçları için zahire nazırının bildirimleri üzerine Kıbrıs muhassılları ve Lefkoşa naibleri aracılığı ile mübayaalar yapıldığına dair çok sayıda belge mevcuttur. Örn. **BOA.**, **C.BLD-143/7138** (H. Evâhir-i Ramazan 1228/M. 28 Ağustos 1813).

¹⁰⁹⁷ 1821 yılında Kıbrıs'ta meydana gelen olaylar nedeniyle idam olunan ya da firar edenlerin emlak ve eşyaları görevlendirilen mübaşir ve Lefkoşa naibi marifetleriyle taliplerine satılarak elde edilen gelir ilgili kalemlere dağıtılmıştı. Bkz. **BOA.**, **MAD.d.**, 9764, s.45, hük.3 (H. 20 Safer 1238/M. 6 Kasım 1822).

¹⁰⁹⁸ Hacı Mehmet Ağa'nın Kıbrıs muhassılığına yeniden atanması dolayısıyla Kıbrıs ahali ve reâyânının memnuniyetlerini dile getirdikleri mahzarları Lefkoşa naibi vasıtasıyla merkeze iletilmişti. **BOA.**, **HAT-687/33358-F**.

¹⁰⁹⁹ **KŞS.**, 33, s.26, hük.2. 24 Aralık 1827 (5 Cemaziyelâhir 1243) tarihinde Kıbrıs'taki kalelere dağıtılan mühimmatın miktarı.

¹¹⁰⁰ **KŞS.**, 29, s.66, hük.2 (H. 16 Receb 1231/M. 12 Ağustos 1816).

¹¹⁰¹ III. Selim'in yerine IV. Mustafa'nın tahta geçtiğini bildiren fermanında ilk olarak Lefkoşa kadısına hitap edilmekteydi. **KŞS.**, 26, s.34, hük.1 (H. 25 Cemaziyelâhir 1222/M. 30 Ağustos 1807).

¹¹⁰² 1219 (1804-1805) ve 1220 (1805-1806) senelerinde tahsil edilemeyen veya şahıslar elinde zimmet olarak kalan mukataalar gelirlerinin miktarları Lefkoşa naibinin tanzim ettiği bir defterle merkeze bildirilmişti. **KŞS.**, 24, s.189, hük.1 (H. Selh-i Zilhicce 1220/M. 20 Mart 1806).

¹¹⁰³ Mesela 29 Nisan 1835 (Evâil-i Muharrem 1251) tarihinde Kıbrıs'ta salgın hastalıklara karşı karantina usûlünün Kıbrıs'ta tatbikinde Lefkoşa naibini önemli görev üstlenmişti. Bkz. **KŞS.**, 35, s.151, hük.1.

¹¹⁰⁴ **BOA.**, **A.DVN.AHK.CZRK.d.**, 13, s.173, hük.2 (H. Evâil-i Receb 1222/M. 3 Eylül 1807); **BOA.**, **A.DVN.AHK.CZRK.d.**, 15, s.54, hük.1 (H. 15 Cemaziyelâhir 1225/M. 18 Temmuz 1810); **BOA.**, **A.DVN.AHK.CZRK.d.**, 16, s.248, hük.3 (H. Evâsıt-ı Ramazan 1230/M. 21 Ağustos 1815).

¹¹⁰⁵ **KŞS.**, 26, s.12, hük.3 (H. 23 Şaban 1221/M. 5 Kasım 1806).

Kıbrıs naibi olarak da adlandırılan Lefkoşa naibleri, Lefkoşa'da ikamet etmekte ve davaları burada görmekteydiler. Belgelere göre Lefkoşa mahkeme-i şer'iyyesi İbrahim Paşa mahallesinde bulunan İbrahim Paşa Camii bitişiğindeydi. Üstelik bu caminin müezzinlerine eskiden beri mahkeme gelirlerinden belli bir miktar ücret tahsis olunagelmekteydi.¹¹⁰⁶

Kıbrıs adasına atanan üst düzey görevliler, öncelikle ellerindeki berat ve fermanı duyurmak üzere adanın müslim ve gayrimüslim bütün ileri gelenlerini Lefkoşa mahkemesine toplarlardı. Muhassıl, muhafız vb. memurların tayinleri burada akdolunan mecliste bütün halka ilan olunurdu.¹¹⁰⁷

Lefkoşa'da meydana gelen davalar mahkemede görülürken istisnâ bazı özel durumlar da yaşanmıştır. Sözgelimi, Lefkoşa mahallelerinden Abdi Çavuş mahallesi sakinlerinden Elhac İsmail Ağa b. Elhac Mastafa Ağa adlı kişi Değirmenlik dağından Balıktire'ye akmakta olan sudan 22 günde 24 saat su hakkı ile 8 bin kuruşunu, Abdiçavuş, Balıktire ve Göreñ camilerinde kandil gecelerinde okunacak mevlid-i şerif ve hatm-ı şerif masraflarına harcanmak üzere vaketmek istediğinde, kendisinin yaşlı hasta ve yürüyemeyecek halde olmasından dolayı mahkeme görevlileri Elhac İsmail Ağa b. Elhac Mastafa Ağa'nın evine giderek vakfın tescil işlemleri burada gerçekleştirilmişti.¹¹⁰⁸

Lefkoşa mahkemesinde, çalışanlar için bir mutfak ve görülen davalarda yapılan tutuklamalar için bir de hapishane bulunuyordu. Mahkemenin mutfağında çalıştırılan aşçıların aylıkları 1807 yılı itibariyle 10 kuruş idi.¹¹⁰⁹ Lefkoşa mahkemesi bünyesinde bir hapishanenin mevcudiyetini bir belgeden açıkça anlamak mümkündür. Bu belgede Halepli bir Ermeni olan Yasef, Kayserili bir Ermeni olan Kırkor'dan aldığı borcu ödememesi nedeniyle mahkemede görülen davasından sonra tutuklanarak Lefkoşa mahkemesinde bulunan hapishaneye konmuştu.¹¹¹⁰

Belli dönemlerde Lefkoşa mahkemesinin yıkılan ve bozulan yerlerinin tamirleri de gerçekleştirilmekteydi. Örneğin 23 Mayıs 1807-13 Şubat 1808 (15 Rebiülevvel 1222-15 Zilhicce 1222) tarihleri arasında, 9 ayda, mahkemenin tamiri için menteşe, tahta, kerpiç,

¹¹⁰⁶ “[...] *cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa Mahkemesi ittisâlinde vâki' ashâb-ı hayrâtdan merhûm İbrahim Paşa Câmî'-i Şerîfi mü'ezzini beş vakitte ezân-ı Muhammedî'yi minâreden okumak için mahkeme mahsûlünden olmak üzere mukaddemâ eslâf-ı kirâm efendiler hazerâtı mâhiyye üçer buçuk guruş inâyet ve ihsân buyurmuş olmalarıyla me'cûr olmuşlar [...]*” **KŞS.**, 28, s.126, hük.2 (H. 1 Zilhicce 1228/M. 25 Kasım 1813).

¹¹⁰⁷ Örneğin **BOA.**, **HAT-1163/46030-B.**

¹¹⁰⁸ **KŞS.**, 36, s.212, hük.1 (H. 3 Zilkade 1254/M. 18 Ocak 1839).

¹¹⁰⁹ **KŞS.**, 25, s.53 (H. 1 Şevval 1222/M. 4 Ekim 1807).

¹¹¹⁰ “[...] *Lefkoşa'da Basmacılar sükunda kâin Hân-ı Cedid'de müsâfireten ikâmeti esnâsında Kayseriyeli Kırkor veled-i (boş) nâm zimmî kendüden cihet-i karzdan elli guruş da'vâ ve ikrârıyla ba'de's-sübût meblağ-ı mezkûr zimmetinden li-ecli't-tahsîl müdde'î-i mesfûrun talebiyle medîne-i mezbûre mahkemesi mahbesine ilkâ olunmağla bi-emri'llâhi te'âlâ mahbes-i merkûmda hâlik olan Yasef veled-i (boş) nâm Ermeni'nin [...]*” **KŞS.**, 24, s.28, hük.1 (H. 9 Muharrem 1218/M. 30 Nisan 1803).

minder, perde, cam, hasır, döşek alımları, usta masrafları ve su kuyularının açılması gibi masraflar yapılarak 1.263 kuruş 11 para harcanmıştı.¹¹¹¹

II. Mahmut'un ilmiye reformlarının yoğunlaştığı bir dönemde, (H. Evâsıt-ı Muharrem 1250/M. 24 Mayıs 1834), Kıbrıs adasına gönderilen bir fermanla, kazalara tayin edilen naiblerin halef ve selef hesaplarının naibin görevde olduğu süre zarfındaki müddet esas alınarak yapılması konusunda uyarılarda bulunuldu.¹¹¹² Bununla selef ve halef arasında meydana hesaplarda gelen karışıklıkların önüne geçilmek istenmişti. 1800-1839 döneminde tespit edilen Lefkoşa naibleri şunlardır.

Tablo 2.1: 1800-1839 Döneminde Lefkoşa Naibleri

	Ad	Göreve Atanma Tarihi
1.	Ahmed Sâlim Efendi	1 Muharrem 1214/5 Haziran 1799
2.	Seyyid Süleyman Efendi	1 Zilkade 1214/27 Mart 1800
3.	Ahmed Nazif Efendi	1 Cemaziyelâhir 1216/9 Ekim 1801
4.	Seyyid Mehmed Salih Efendi	1 Şaban 1217/27 Kasım 1802
5.	Fezullah Efendizade Es-Seyyid Hüseyin Hasbi	14 Rebiülevvel 1219/23 Haziran 1804
6.	Es-Seyyid Hafız İbrahim Ethem Efendi	15 Cemaziyelâhir 1220/11 Ağustos 1805
7.	Maraşzade Halil Fevzi Efendi	1 Muharrem 1222/11 Mart 1807
8.	Seyyid Mehmed Haşim Efendi	1 Rebiülevvel 1223/11 Mayıs 1808
9.	Ebubekir Necib Efendi	1 Zilhicce 1227/6 Aralık 1812
10.	İsmail Efendizade Muhammed Abdülhalim Efendi	1 Zilhicce 1228/25 Kasım 1813
11.	Seyyid Derviş Ali Efendi	1 Ramazan 1231/26 Temmuz 1816
12.	Kevâkibzâde Mehmed Said Efendi	1 Ramazan 1233/5 Temmuz 1818
13.	Seyyid Mehmed Salim Efendi	1 Zilhicce 1234/21 Eylül 1819
14.	Seyyid Mustafa Nurullah Efendi	1 Rebiülevvel 1236/7 Aralık 1820
15.	Seyyid Mustafa Nuri Efendi	1 Ramazan 1236/2 Haziran 1821
16.	Ahmed Hilmi Efendi	1 Zilkade 1237/20 Temmuz 1822
17.	Seyyid Mehmed Rıza Efendi	1 Rebiulevvel 1239/5 Kasım 1823
18.	Hüseyin Hilmi Efendi	1 Şaban 1240/21 Mart 1825
19.	Sunullah Efendi	1 Ramazan 1240/19 Nisan 1825
20.	Seyyid Hasan Hüsnü Efendi	1 Rebiulahir 1241/13 Kasım 1825
21.	Osman Rifat Efendi	1 Cemaziyelevvel 1242/1 Aralık 1826

¹¹¹¹ KŞS., 25, s.25, hük.2.

¹¹¹² KŞS., 35, s.75, hük.2.

22.	Seyyid Mustaf Arif Efendi	1 Şevval 1242/28 Nisan 1827
23.	Seyyid Mustafa Arif Efendi	1 Rebiülâhir 1243/22 Ekim 1827
24.	Mustafa Hayâli Efendi	11 Şaban 1245/5 Şubat 1830
25.	Es-Seyyid Hafız Hasan Efendi	1 Rebiülâhir 1252/16 Temm 1826
26.	Es-Seyyid Hafız Hasan Efendi	1 Şevval 1252/9 Ocak 1837

Kaynak: (Sırasıyla) **KŞŞ.**, 22, s.39, hük.3; **KŞŞ.**, 22, s.101, hük.5; **KŞŞ.**, 28/Ek, s.18, hük.5; **KŞŞ.**, 24, s.11, hük.1; **KŞŞ.**, 24, s.66, hük.1; **KŞŞ.**, 24, s.120, hük.1; **KŞŞ.**, 26, s.21, hük.1; **KŞŞ.**, 26, s.81, hük.2; **KŞŞ.**, 28, s.37, hük.1; **KŞŞ.**, 28, s.134, hük.1; **KŞŞ.**, 29, s.65, hük.1; **KŞŞ.**, 30, s.9, hük.2; **KŞŞ.**, 30, s.43, hük.3; **KŞŞ.**, 30, s.77, hük. 1; **KŞŞ.**, 30, s.95, hük.1; **KŞŞ.**, 30, s.154, hük.1; **KŞŞ.**, 31, s.54, hük.1; **KŞŞ.**, 31, s.1, hük.7; **KŞŞ.**, 31, s.109, hük.1; **KŞŞ.**, 31, s.132, hük.2; **KŞŞ.**, 32, s.79, hük.1; **KŞŞ.**, 33, s.92, hük.2; **KŞŞ.**, 33, s.11, hük.1; **KŞŞ.**, 33, s.189, hük.1; **KŞŞ.**, 36, s.168, hük.1; **KŞŞ.**, 36, s.169, hük.1.

2.2.2. Kâtipler ve Muhzırlar

Mahkemelerde kadıların (naiblerin) yardımcısı olarak kâtipler ve muhzırlar başta gelen görevlilerdir. Mahkeme kâtiplerinin tayininde kadıların talebi birinci koşuldu. Bunlar mahkeme hâkimi ve ileri gelenlerin uygun gördükleri kişiler arasından seçilerek atanmaktaydılar. Başkâtip tayin edilen kişilerin daha önce mahkemede çeşitli görevlerde buldukları, mukayyidlik, kâtiplik gibi hizmetlerde çalıştıkları ve bunu takiben ikinci kâtipliğe yükseldikten sonra gerektiğinde bu göreve getirildikleri bilinmektedir.¹¹¹³

Başkâtipin görevi, kâtiplerin tutacakları her çeşit kaydın yazımının kurallar dahilinde olmasını denetleyerek, kayda geçirilen ferman, buyuruldu vb. resmî belgelerin asıllarına mutabık yazılmasını sağlamaktı. Başkâtipler, bunun yanısıra kadının veya nâibin izni ile nikâh kıyabilir, gerektiğinde keşfe gidebilirlerdi. Sicillerin korunmasından da başkâtipler sorumlu idiler.¹¹¹⁴

Başkâtip, nâiblerin İstanbul'a gidip gelmeleri, azil veya istifaları gibi çeşitli sebeplerle mahkemeden ayrılmaları durumunda, naib tarafından görevlendirilmek suretiyle tam yetki ile mahkeme işlerini yürütebilirdi. Sözgelimi 11 Mart 1807 (1 Muharrem 1222) tarihinden itibaren Lefkoşa mahkemesi naibliğine atanan Maraşzade Halil Fevzi Efendi adaya gelinceye kadar mahkeme görevlilerinden başkâtipi vekil olarak görevlendirilmişti.¹¹¹⁵ Benzer bir örnekte görev süresi 21 Temmuz 1816 (25 Şaban 1231) tarihinde sona eren Lefkoşa Naibi Mehmet Abdülhalim Efendi, bu müddetten sonra yeni bir naib göreve başlayıncaya kadar mahkeme başkâtipi Seyyit Abdullah Necip Efendi'yi vekil tayin etmişti.¹¹¹⁶ Bu nedenle Osmanlı adlî teşkilatı içerisinde önemli bir yere sahip olan başkâtipler, diğer mahkeme

¹¹¹³ Rifat Özdemir, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1986, s.187.

¹¹¹⁴ Çadırcı, **a.g.e.**, s.137.

¹¹¹⁵ **KŞŞ.**, 26, s.21, hük.1.

¹¹¹⁶ **KŞŞ.**, 29, s.63, hük.1.

görevlileri gibi naiblerin “*mürâsele-i şer‘iyye*”si ve Padişahın beratı ile bu göreve atanmaktaydılar.¹¹¹⁷

Başkâtiplerin mahkemelerde naib vekili olarak görev yapacak seviyede önemleri olması, onlara büyük sorumluluklar yüklemekteydi. Üzerlerine aldıkları görevleri hakkıyla yerine getirmeleri gerekiyordu. Aksi takdirde naibleri tarafından görevden azledilebilirlerdi. Örneğin, 7 Ocak 1814 (15 Muharrem 1229) tarihinde Lefkoşa Mahkemesi Başkâtibi Feyzullah Efendizade Mehmet Efendi’nin memuriyeti esnasında hacca gitmesi ve görevini hakkıyla yerine getirememiş olması nedeniyle azledilerek yerine naib İsmail Efendizade Mehmet Abdülhalim Efendi tarafından Ali Efendi tayin edilmişti.¹¹¹⁸

Kâtiplerin seçiminde, güzel yazı yazabilmek, dürüstlük, bilgili olmak göz önünde bulundurulmuş birincil koşullardı. Bu nedenle kadı veya nâibler tarafından yazıları düzgün, güvenilir kişiler arasından seçilmekteydi. Kim kâtip seçilmişse yazı ile başkâtibe bildiriliyordu. Kâtiplerin asıl görevleri mahkemede görülen davaları, merkezden gelen resmî yazıları sicile kaydetmekti. Kâtipler hüccet, îlâm ve diğer belge ve senetleri kâtipler kayda geçirmekteydi.¹¹¹⁹

Mukayyid ve kâtipler, başkâtiplik kurumunun kaynağını teşkil ettiklerinden dürüst kimseler arasından seçilmelerine dikkat edilmiştir. Terekelerin yazımı ve taksimi kâtipler ve çukadarlar tarafından yapıldığından bu işi yapanlara “*Kassam Kâtibi ve Çukadarları*” denilmekteydi. Dolayısıyla söz konusu kişilerin dürüst ve namuslu kişiler olmaları büyük önem arz ediyordu.¹¹²⁰ Ölen bir kişinin mahkemede terekesinin yazımı ve hesaplanması kâtiplerin görevi olduğu gibi eytam mallarının korunması da kassam kâtiplerinin birincil vazifeleri arasındaydı.¹¹²¹

Kâtipler hizmetleri karşılığında “*kâtibiyye*” adı altında bir vergi alırlardı. Mahkemede mukayyidlik görevini yerine getiren kâtipler, bu görevlerinin yanı sıra “*şuhûdü’l-hal*”lerin de vazgeçilmez üyeleri arasındaydılar.

“*Adlî Polis*” olarak nitelendirilen muhızrlar¹¹²², kadı ve nâiblerin yardımcıları olup en üst rütbelilerine “*muhzırbaşı*” veya “*ser-muhzırân*” adı verilmekteydi. Yerine getirdikleri görevleri karşılığında “*ihzar*”, “*ihzariye*”, “*muhziriye*” veya “*muhzırân*” adları altında bir ücret alırlardı.

¹¹¹⁷ Yılmazçelik, a.g.e., s.230.

¹¹¹⁸ KŞS., 28, s.134, hük.4.

¹¹¹⁹ Yılmazçelik, a.g.e., s.232.

¹¹²⁰ Yılmazçelik, a.g.e., s.233.

¹¹²¹ Lefkoşa’nın Cami-i Cedid mahallesinden olup vefat eden Müderris Seyyid İbrahim Efendi b. Halil’in satılıp bedeli tek varisi olan küçük kızı Havva’nın vasisine teslim edilen terekesinin yazımı kassam kâtibi tarafından yapılmıştı. KŞS., 28, s.83, hük.1.

¹¹²² Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, c. II, Cem Yay., İstanbul, 1995, s.71.

Muhzırbaşılık XVI. yüzyıl sonlarına kadar Padişah beratı ile altı bölük sahiplerine verilen bir hizmet niteliğini taşımaktaydı. Sonraları Yeniçeriler arasından da muhzırbaşı tayin edilenler olmuştur. Muhzırbaşılar ve muhzırlar mahkemelerde kadı ve nâiblerin en önde gelen yardımcılardıydılar. Mahkemede iç güvenliğin sağlanması ve davalıların hazırlanması bunların başlıca görevleriydi. Ayrıca bir kısmı sürekli mahkeme kapısında bekler, duruşmaları bozacak bir olayın çıkmasını önlerdi. “*Bâb Muhzırları*” denilen bu muhzırların dışında bazıları da vergi toplanması esnasında tahsildarlara yardımcı olurlardı. Muhzırların bir diğer görevi de mahkeme kararı ile el konulan para ve eşyaların korunmasıydı. 1815 yılında ilan edilen Adalet Fermanı’nda yetim mallarının korunması da muhzırlara bırakılmıştı.¹¹²³

1800’lü yılların başlarında Lefkoşa mahkemesinde Muhzırbaşılık görevinde Mustafa Ağa adlı kişi görev yapmaktaydı.¹¹²⁴ Mustafa Ağa’dan sonra bu görevi üstlenen Mehmet Ağa’nın ise uzun süre bu görevde kaldığı anlaşılmaktadır. Mehmet Ağa, 1807 Martı’ndan (Evâsıt-ı Muharrem 1222)¹¹²⁵ Haziran 1827 ortalarına (19 Zilkade 1242) kadar yaklaşık 20 yıl boyunca bu görevi uhdesine almıştı.¹¹²⁶

Muhzırbaşı ve muhzırlar halkın gözünde güvenilir kişiler olduklarından ve birçok davada hazır bulduklarından şahit olarak “*şuhûdü’l-hâl*”lerde isimleri sıkça geçmektedir. Yine bu vasıfları nedeniyle hayır amaçlı çeşitli vakıflara müteveli atanmaktaydılar. Nitekim Lefkoşa’nın Abdiçavuş mahallesinden Hacı Ahmet b. Hacı Abdurrahman Efendi adlı kişi, sahip olduğu bazı zeytin ağaçlarını Tahtakale Mescidi’nin kandillerine vakfedip mütevelliliğine muhzırbaşı Mustafa Ağa’yı tayin etmişti.¹¹²⁷

Mahkeme kâtipleri ve muhzırların Lefkoşa’da ikamet yerlerine bakıldığında mahkemeye yakın ve şehrin en gelişmiş mevkilerinde yaşadıkları görülmektedir. Mahkeme kâtiplerinden Hüseyin b. Yusuf ve Hasan b. Yusuf Haydar Paşa¹¹²⁸, Murad b. Osman Ebu Kavuk Paşa¹¹²⁹; muhzırlardan Mustafa b. Osman Ömeriye mahallesinde yaşıyordu.¹¹³⁰

2.2.3. Mahkeme Tercümanları

Bilindiği üzere İslâm hukukuna göre zimmîler kendi aralarındaki davalarını şer’i mahkemeye getirme konularında serbesttiler. Ancak bir Müslüman ile bir zimmî arasındaki

¹¹²³ Yılmazçelik, a.g.e., s.233; Mehmet Çanlı, “*Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)*”, **Türkler**, c. XIV, YTY., Ankara, 2002, s.64.

¹¹²⁴ KŞS., 22, s.101, hük.2 (H. 18 Zilkade 1214/M. 13 Nisan 1800).

¹¹²⁵ Adı belgelerde ilk kez bu dönemde geçmektedir. KŞS., 26, s.141, hük.2.

¹¹²⁶ Bu tarihten sonra muhzırbaşılık görevinde İbrahim Ağa görülmektedir. Mehmet Ağa’nın son görüldüğü belge için bkz. KŞS., 35, s.14, hük.1.

¹¹²⁷ KŞS., 22, s.101, hük.2 (H. 18 Zilkade 1214/M. 13 Nisan 1800).

¹¹²⁸ BOA., TŞR.KB.d., 40, s.14-15.

¹¹²⁹ BOA., TŞR.KB.d., 40, s.20.

¹¹³⁰ BOA., TŞR.KB.d., 40, s.54.

davaların şer'î mahkemede görülmesi ise şer'î bir zorunluluktur.¹¹³¹ Bu ise idarî alanda divan tercümanı kullanıldığı gibi mahkemelerde de bir tercüman istihdamını zorunluluk haline getirmekteydi.¹¹³²

Mahkeme tercümanlarının, seçiminde divan tercümanlarının olduğu gibi mahallî dilî iyi bilmeleri ve reâyâ tarafından kabul görmeleri esas koşuldu.¹¹³³ Mahkemede bir gayrimüslimin davasının görülmesi esnasında Türkçe bilmeyenlerin davaları mahkeme tercümanları aracılığıyla yürütülmekteydi. Mahkeme tercümanları, reâyânın sorunlarını mahkemede dile getirebilme ve böylece adaletin hakkıyla tecellisinde özel bir yere sahiptiler.¹¹³⁴ Bu sebeple mahkeme tercümanları zimmî toplum ile naibler arasında oldukça önemli bir rol üstlenmişlerdi.¹¹³⁵

Mahkeme tercümanının seçimi ve tayini kadıların (ya da naib) yetkisindeydi. Kadılar tercümanı seçer ve tayini için merkeze arz ederdi. Çıkarılan berat ile de tercümanlığa atama gerçekleştirirdi. Ancak reâyânın kabul edeceği bir kişinin bu göreve getirilmesi gerektiği açıktır.¹¹³⁶

Kıbrıs'ta Rum nüfusun yoğunluğu elbette ki mahkemelerde dil sorununu gündeme getirmekteydi. Özellikle adanın merkezi Lefkoşa'nın Müslümanlar ve Rumların bir arada yaşadığı bir kent olması¹¹³⁷ bu zorunluluğu daha da şiddetlendirmekteydi. Nitekim eski dönemlerden itibaren en azından Lefkoşa mahkemesinde Rum tercüman istihdam edilegeldiği bilinmektedir.¹¹³⁸

Kıbrıs'ta 1800'lü yılların başında Lefkoşa mahkeme tercümanı olarak aynı zamanda şehir kethüdası olan Nikola (Nikolaki) görev yapmaktaydı. Mahkeme tercümanı Nikola bu görevlerinin yanısıra bir takım ticarî faaliyetlere de girmişti. Küçük ve Büyük Ayasofya camilerinin evkafından olup Lefkoşa'ya yakın bulunan iki değirmeni Mahkeme tercümanı Nikola 15 Nisan 1805 (15 Muharrem 1220) tarihinde toplam 6.500 (4.500+2.000) kuruş peşin, aylık toplam 115 (75+40) para karşılığında 99 yıllığına kiralamıştı.¹¹³⁹

Mahkeme tercümanı Nikola, yargılama sırasında davalılar ve mahkeme görevlileri arasında tercümanlık yaparken yanında ona yardımcı olan bir kişi de bulunmaktaydı.

¹¹³¹ Mahkemelerde zimmîlerin statüleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çiçek, **Zimmîs (Non-Muslims)...**, s.11-16.

¹¹³² Mahkemelerde tercüman bulundurulması İslâmiyetin ilk dönemlerinden itibaren görülmektedir. Bkz. Atar, **a.g.e.**, s.149.

¹¹³³ Mahkeme tercümanlarının davalarda şahitler arasında sıkça kullanılması her iki toplum içinde de muteber olduklarının en açık göstergesidir.

¹¹³⁴ Çiçek, "*Osmanlı Adliye Teşkilâtında Mahkeme Tercümanları*", s.47.

¹¹³⁵ Çiçek, **Zimmîs (Non-Muslims)...**, s.60

¹¹³⁶ Çiçek, "*Osmanlı Adliye Teşkilâtında Mahkeme Tercümanları*", s.47.

¹¹³⁷ Kemal Çiçek, "*Lefkoşe: İki Dilli, İki Dinli, İki Toplumlu Osmanlı Şehrinin Portresi*", **İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri**, c. II, DAÜ. Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yay., Gazimağusa, K.K.T.C., 1999, s.95-105.

¹¹³⁸ Çiçek, **Zimmîs (Non-Muslims)...**, s.60

¹¹³⁹ **KŞS.**, 24, s.93, hük.1; **KŞS.**, 24, s.93, hük.2; **KŞS.**, 24, s.93, hük.3.

Belgelerde Nikola'ya tabi (tâbi'-i terümân-ı mersûm) şeklinde gösterilen Yorgi adlı şahsın yoğun duruşmalarda tercümana yardımcı olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁴⁰

Lefkoşa mahkeme tercümanı Nikola, 1804 yılında Kıbrıs Divan Tercümanı Yorgaki'ye (Kornesios) karşı gelişen isyan nedeniyle Yorgaki'nin İstanbul'a firarı ve Kıbrıs'a dönüşünün yasaklanmasıyla yerine vekâleten görevlendirildi.¹¹⁴¹ Nikola'nın saray tercümanlığı vekâletine getirilmesiyle mahkeme tercümanlığına zaman kaybedilmeden bir başkası, Hacı Yorgaki v. Hristoğlu tayin edildi.¹¹⁴² Nikola bundan sonra mahkeme tercümanlığını yürütmemiş ise de "*mahkeme tercümanı*" ünvanını kullanmaya devam etmiştir. Nitekim saray tercümanı vekili olduğu Mayıs 1805 sonlarında bazı belgelerde bu ünvanını kullandığına şahit olunmaktadır.¹¹⁴³

Nikola'dan sonra mahkeme tercümanlığına getirilen Hacı Yorgaki (v. Hristoğlu) bu görevde ancak birkaç yıl kalabildi; 1808 yılı sonlarında mahkeme tercümanlığına Hacı Simon adlı kişi getirildi.¹¹⁴⁴ 1821 yılı olayları nedeniyle oluşan karışıklıklardan ötürü bundan sonra mahkeme tercümanlığında bir Türk istihdam edildi. Bunun nedeni mahkeme tercümanlarının da 1821 olaylarına karışmış olmasıdır. Zira, Olaylardan sonra mahkeme tercümanı Hacı Yorgaki'nin emlakı satılmıştı.¹¹⁴⁵ Bu dönemde Süleyman Nuri adlı kişi mahkeme tercümanlığına getirilmişti.¹¹⁴⁶ Ancak bundan Lefkoşa mahkeme tercümanları hakkında belgeler yeterli bilgi sunmamaktadır. Bunun nedeni 1804 yılında piskoposlar saf dışı bırakılarak saray tercümanlığına vekâleten bir atama yapılması ve vekil olarak mahkeme tercümanının seçilmiş olması dolayısıyla saray tercümanını belirleme yetkisi ellerinden alındığı için bu duruma zaten tepkili olan piskoposların mahkeme tercümanlarına karşı da tavır almasıdır. Öte yandan saray tercümanı Yorgaki'nin 1808'de Kıbrıs'a dönüşünden kısa bir süre sonra İstanbul'a çağırılması ve yerine doğrudan Bâbiâli tarafından bir atama yapılması Rum reâyânın ve piskoposların tercümanlara karşı tepkilerinin daha da şiddetlenmesine neden olmuştur. Daha önceki dönemlerde Rum reâyâ tarafından muteber olan, idarî ve adlî makamlarla ilişkilerini sağlayan tercümanlar yaşanan bu gelişmelerle artık gözden düşmüştür. Ayrıca bunların 1821 olaylarına karışması, yönetimin gözünde de itibarlarının sarsılmasına

¹¹⁴⁰ **KŞS.**, 24, s.2, hük.2 (H. 14 Cemaziyelevvel 1217/M. 12 Eylül 1802); **KŞS.**, 24, s.5, hük.1 (H. 23 Cemaziyelâhir 1217/M. 21 Ekim 1802);

¹¹⁴¹ **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 221, s.296, hük.1 (H. Evâil-i Rebiülâhir 1219/M. 10 Temmuz 1804).

¹¹⁴² **KŞS.**, 24, s.2, hük.2 (H. 14 Cemaziyelevvel 1219/M. 21 Ağustos 1804). Saray tercümanı Yorgaki v. Yani ile karıştırılmamalıdır.

¹¹⁴³ **KŞS.**, 24, s.93, hük.1 (H. 28 Safer 1220/M. 28 Mayıs 1805); **KŞS.**, 24, s.93, hük.2 (H. 28 Safer 1220/M. 28 Mayıs 1805).

¹¹⁴⁴ **BOA, HAT-299/17754.**

¹¹⁴⁵ Tercüman Yorgaki'nin Lefkoşa'da Çangarlar çarşısında bir dükkanı vardı. Bkz. **BOA., MAD.d.**, 9764, s.89, hük.5.

¹¹⁴⁶ **KŞS.**, 30, s.3, hük.3 (H. 5 Zilkade 1236/M. 28 Mayıs 1805).

yol açmıştır. Yine de mahkeme tercümanlığı kurumunun kaldırılmadığını, Tanzimat döneminde de mahkemelerde tercüman istihdamının devam ettiği kesindir.¹¹⁴⁷

2.3. İdarî Taksimât

2.3.1. Kıbrıs Adası Kazaları

Osmanlı imparatorluğu, idarî ayırım bakımından klasik olarak eyaletlere, eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara (nahiyeler), kazalar da köylere taksim edilmekteydi. Osmanlı imparatorluğunun Kıbrıs adasına düzenlediği seferde Lefkoşa'nın fethiyle beraber, klasik düzene uygun biçimde, sefer serdarı Lala Mustafa Paşa tarafından Avlonya Sancakbeyi Muzaffer Paşa Kıbrıs Beylerbeyi tayin olunarak ilk idarî düzenlemeler gerçekleştirilmişti.¹¹⁴⁸ Akabinde Anadolu kıyılarından Alaiye, İçil, Sis, Tarsus ve Suriye sahillerindeki Trablus sancakları Kıbrıs'a bağlanmışlardı. Kıbrıs'ın büyüklüğü ve gelirleri bir eyalet olmasına yeter seviyede olmaması bu sancakların bağlanmasındaki bir başka etkendi. Bu şekilde başlayan Kıbrıs'ın ilk idarî düzenlemelerinin İmparatorluğun bu döneme kadar belirli standarda ulaşan klasik teşkilâtıyla uyumlu olduğu söylenebilir.¹¹⁴⁹

Kıbrıs'ın fethi tedricen gerçekleştirildiğinden idarî yapılanma da aynı doğrultuda ilerlemişti. 1571 yazında Mağusa'nın fethi sonucu Kıbrıs'ın idarî düzeni, Lefkoşa'nın Paşa sancağı (Merkez) olmak üzere, Girne, Baf ve Mağusa'nın sancağa dönüştürülmesiyle tamamlandı.¹¹⁵⁰ Bu şekilde teşekkül eden Kıbrıs Beylerbeyliği, Havass-i Hümayun'a dâhil edildi. Bu sebeple adaya görevlendirilen yöneticilere hass tevcih edilmeyip ada gelirinden salyane bağlanmaktaydı. Aynı dönemde Kıbrıs eyaletine bağlı sancaklar Alaiye, İçil, Tarsus, Sis, Lefkoşa, Girne, Mağusa, Baf, Tuzla ve Hirsofu olmak üzere on adetti. 1571-1640 döneminde Kıbrıs eyaleti bir beylerbeyi ve üç sancakbeyi tarafından idare edilmekteydi.¹¹⁵¹ Ayrıca Kıbrıs adası fethedikten sonra, Lefkoşa, Girne, Evdim (Avdim), Mağusa, Larnaka, Tuzla, Limason, Piskopu, Koloş, Hrisoho, Pendaye (Pendayia), Karpas, Mazoto şeklinde bir dâhilî kaza teşkilatlanmasına gidilmişti.¹¹⁵²

XVII. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen veba, çekirge, kuraklık, kıtlık ve depremler nedeniyle ada nüfusunun azalması sonucu, 1640 yılında adadaki sancaklar ilga edilerek sadece beylerbeylik merkezi ibka edilmiş; benzer olumsuz gelişmelerin devam etmesi üzerine 1670 yılında beylerbeylikten de vazgeçilerek Kıbrıs Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne ilhak edilerek bir sancak haline getirilmişti.¹¹⁵³ Bu haliyle artık adadaki sancaklar kazalara tenzil

¹¹⁴⁷ Erdönmez, **a.g.t.**, s.30-31.

¹¹⁴⁸ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.2; Dünder, **a.g.t.**, s.85.

¹¹⁴⁹ Dünder, **a.g.t.**, s.85-86,.

¹¹⁵⁰ Emecen, **a.g.m.**, s.54.

¹¹⁵¹ Dünder, **a.g.t.**, s.87-89.

¹¹⁵² Dünder, **a.g.t.**, s.420.

¹¹⁵³ Dünder, **a.g.t.**, s.90.

olunmuştu. Kıbrıs adasının bir sancak şeklinde farklı rütbelerdeki görevlilerce idaresi Osmanlı yönetiminin sonuna kadar devam etti.

Osmanlı İmparatorluğunda 1831 yılında toplam 29 eyalet bulunmaktaydı ve Kıbrıs adası da Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaletine bağlıydı.¹¹⁵⁴ Kıbrıs'ın bu konumu 1861 yılında bağımsız bir mutasarrıflık olarak yönetilinceye kadar devam etmiştir.¹¹⁵⁵

İncelenen dönemde Kıbrıs adası toplam on altı kazaya ayrılmıştı. Bunlardan bazıları küçüklüklerinden dolayı belgelerde zaman zaman ikisi bir arada¹¹⁵⁶ veya nahiye¹¹⁵⁷ şeklinde geçmekteydi. İdarî taksimat açısından belirtilmesi gereken nokta, nüfus ve temettuat defterleri dışında kalan belgelerde, bir yerde nahiye gösterilen bir yerleşim yeri bir başka yerde kaza olarak gösterilebilmektedir. Ayrıca Lefkoşa'ya civar olan köyler bazı belgelerde Lefkoşa'ya tâbi sayılabilmektedir. Ancak 1831 nüfus ve şer'iyye sicillerinde¹¹⁵⁸, Kıbrıs adası, Baf-Kukla kazaları birlikte gösterilerek, toplam on altı kazaya taksim edilmiş olduğu açık biçimde belirtilmiştir. Temettuat sayım defterlerinde ise yine Baf-Kukla kazası birlikte belirtilmekle birlikte Limason ve Piskopu kazaları da bir arada listelenmişlerdir. Ancak bu usul sadece temettuat defterlerinde bulunduğundan aşağıdaki yerleşim birimleri kaza olarak alındı.

Tablo 2.2 Kıbrıs Adası Kazaları

Lefkoşa	Dağ	Değirmenlik	Omorfa
Tuzla	Hirsofu	Lefke	Limason
Piskopu	Gilan	Evdim	Karpas
Mağusa	Girne	Baf-Kula	Mesarya

Kaynak: BOA., TŞR.KB.d., 40, BOA., TŞR.KB.d., 41, BOA., TŞR.KB.d., 42, BOA., TŞR.KB.d., 43; KŞŞ., 33, s.1, hük. 1. BOA., TMT.ML.VRD.d., 16152; BOA., TMT.ML.VRD.d., 16153; BOA., TMT.ML.VRD.d., 16154; BOA., TMT.ML.VRD.d., 16155.

Nüfus defterlerinde, Kıbrıs adası idarî taksimat açısından merkez Lefkoşa, sadece şehir olarak ele alınmıştır. Lefkoşa şehri yalnızca mahalleler (mahallât-ı Lefkoşa) şeklinde belirtilmiş olup, civar bulunan köyler çevre kazalara bağlı gösterilmiştir. Yani Lefkoşa şehrine tâbi olarak köyler sıralanmamıştır. Diğer yandan kaza, nahiye, kasaba, mahalle dışında kalan ve nüfus defterlerinde listelenen çiftlik, manastır, tekke vb. yerleşim birimlerinin idarî yapı anlamında değer taşımayacağı açıktır. Kıbrıs'ta bulunan kaza, köy, kasaba ve mahalleler

¹¹⁵⁴ Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus", *Bellekten*, c. XV, S. 60, TTK. Yay., Ankara, 1951, s.621.

¹¹⁵⁵ Tanzimat döneminde Kıbrıs'ın idarî teşkilâtı için bkz. Samani, *a.g.t.*, s.24-51.

¹¹⁵⁶ Bu durum özellikle malî konularda sık sık görülmekteydi. Örneğin 1808 (1223) yılında donanma için Kıbrıs'tan istenen iki yüz kalyoncu neferi için gönderilen 20 bin kuruşun kazalara göre dağıtımında Dağ ve Değirmenlik, Omorfa ve Lefke, Karpas ve Magosa, Baf ve Kukla, Limason ve Piskopu ve Gilan ve Evdim kazaları bir arada gösterilmişlerdi. Bkz. *KŞŞ.*, 26, s.78, hük.2 (H. 11 Safer 1223/M. 8 Nisan 1808).

¹¹⁵⁷ Dağ, Değirmenlik, Omorfa, Lefke, Hirsofu, Gilan ve Evdim kazaları birçok belgede nahiye şeklinde de geçmektedir.

¹¹⁵⁸ *KŞŞ.*, 33, s.1, hük.1, 21 Ağustos 1827 (28 Muharrem 1243) tarihli Kıbrıs adasındaki köylerin bir süredir harab olması, ahalinin fakirleşmesi ve zor durumda kalmaları nedeniyle vergilerin yeniden tespitinin yapılması için kaza ve köylere göre tespit edilen vergi defteri.

nüfus sayımı dökümlerinde ayrıntılı biçimde listelendiğinden burada tekrara gerek duyulmamıştır (Kıbrıs Kaza, Köy ve mahalle listeleri için Tablo 3.5-3.19'a bakınız).

2.3.2. Lefkoşa Mahalleleri

Tarihi Pitolemler devrine kadar uzanan Lefkoşa, bugünkü görünümünün güney batısında Ayia Paraskevi, Ayii Omoliyitas tepelerinin bulunduğu yerlerde M.Ö. Mısırlı Ptolemy Soter'in oğlu Lefkon tarafından yıkılmış olan Ledra kentinin yerine inşa edilmiş ve buna "Lefkontheon" adı verilmiştir.¹¹⁵⁹

Şehirleri fiziki olarak meydana getiren birimlerin başında mahalleler gelmektedir. Keza, din, mezhep, ırk vb. birliktelikler nedeniyle bir arada yaşama arzusu sonucunda oluşan mahalleler, şehirlerin fiziki yapılarını belirleyen başat unsurlardır.¹¹⁶⁰

Jestratejik açıdan ülkelerin, özellikle de ticaret güzergâhlarında bulunan deniz ülkelerinin başkentleri, ticaretin yoğunlaştığı kesime dönüktür. Ancak eski dönemlerden itibaren sürekli istilaya uğrayan ülkelerde ana kentler, kıyı kesimlerden ziyade içeride konuşlanmıştır. Kıbrıs'ta da bu özellik sözkonusudur. Adanın merkezi normal şartlarda, kuzey/kuzeybatı veya güney/güneybatı sahilinde bulunması gerekirken, tarih boyunca yaşanan istilalardan ötürü içerilere taşınmıştır. Nitekim adanın tarihinde ilk merkez batı kesiminde bulunan Salamis şehri iken, XI. yüzyıldan itibaren daha merkezde bulunan, dolayısıyla güvenli olan Lefkoşa ön plana çıkmaya başlamıştır.¹¹⁶¹ Arkeolojik bulgulara göre 2.500 yıllık bir geçmişi olan bu kent, gerçek gelişimini Osmanlı döneminde yakalamıştır.

Kıbrıs adasının merkez kazası Lefkoşa'da (nefs-i Lefkoşa), XIX. yüzyıl başlarında toplam 31 mahalle bulunuyordu. Mahalleler Osmanlı imparatorluğunda ilk nüfus sayımının yapıldığı 1831 sayımına ait Lefkoşa şehrini kapsayan defterlerde kaydedilmişlerdir.¹¹⁶² Ancak bu defterlerde aşağıda listelenen mahallelerden Çatalhurma, Çakmaklı Kilise, Karababa, Boyahane ve Kızılkule mahalleleri yer almamaktadır. Adıgeçen beş mahalleye Lefkoşa şer'iyye sicillerinde ulaşılmıştır.¹¹⁶³ Diğer bir deyişle şer'iyye sicili defterlerinde tespit edilen mahalleler, olasılıkla nüfus defterlerinde yakın mahallelere bağlanmışlardır.

¹¹⁵⁹ Resmiye Alpar, **Kentsel Bütünleşme Sürecinde Sürdürülebilir Kentsel Yenileşme: Lefkoşa**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2004, s.122-127.

¹¹⁶⁰ Özdemir, **a.g.e.**, s.75.

¹¹⁶¹ Alastos, **a.g.e.**, s.118-119; Luke, **Cyprus**, s.34; Bedevi, **a.g.e.**, 59.

¹¹⁶² **BOA., TŞR.KB.d.**, 40; **BOA., TŞR.KB.d.**, 43. Kıbrıs Nüfus Defterleri Üçüncü Bölümde ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

¹¹⁶³ "[...] *Medîne-i Lefkoşa mahallâtından Karababa mahallesi sâkinlerinden [...]*" **KŞS.**, 24, s.52, hük.2 (H. 5 Safer 1218/M. 27 Mayıs 1803); "[...] *Medîne-i Lefkoşa mahallâtından Karababa mahallesi sâkinelerinden [...]*" **KŞS.**, 26, s.126, hük.5 (H. 19 Zilhicce 1223/M.5 Şubat 1809); "*Cezîre-i Kıbrıs'da vâki' medîne-i Lefkoşa mahallâtından Kızılkule mahallesinde sâkine [...]*" **KŞS.**, 25, s.10, hük.1 (H. 3 Şevval 1222/M. 4 Aralık 1807); "*Cezîre-i Kıbrıs'da vâki' medîne-i Lefkoşa mahallâtından Rumîyân mahallesinden Çatalhurma mahallesi mütemekkinlerinden [...]*" **KŞS.**, 28, s.123, hük.1 (H. 8 Zilkade 1228/M. 2 Aralık 1813); "*Cezîre-i Kıbrıs'da mahrûse-i Lefkoşa mahallâtından Çatalhurma mahallesi mütemekkinlerinden [...]*" **KŞS.**, 28, s.250, hük.3 (H. 5 Rebiülâhîr 1230/M. 17 Mart 1815); "*An-asl Rumeli sancağına merbût belde-i Sofya'dan olub cezîre-i Kıbrıs'da*

Tablo 2.3: Lefkoşa Mahalleleri

1. Abdi Çavuş
2. Alatyodise (Hırsilyodisa) nâm-ı diğer Kafesli
3. Arab Ahmed Paşa
4. Arablar Camii nam-ı diğer Yahya Paşa
5. Aya Andoni
6. Aya Faniromeni
7. Aya Kaşano
8. Aya Luka
9. Aya Sava
10. Aya Sofya
11. Aya Yani
12. Boyahane
13. Çakmaklı Kilise
14. Çatalhurma
15. Debbağhane
16. Ebu Kavuk Paşa
17. Ermeniyan
18. Hadar Paşa
19. İbrahim Paşa
20. İplik Pazarı
21. Karababa
22. Karamanzade
23. Kızılkule
24. Korkud Efendi
25. Mescid Mahmud Paşa
26. Nevbethane
27. Ömeriye
28. Tahtel-kale
29. Tiribyodi nam-ı diğer Baş Mahalle
30. Tophane
31. Yeni Cami

Bu mahallelerden Baş, Aya Faniromeni, Aya Sofya mahalleleri en büyükleriydi. Zira Lefkoşa nüfusunun kayda değer bir kısmı bu mahallelerde yaşamaktaydı.

XVIII. yüzyılın ilk yarısıyla ilgili olarak tespit edilmiş olan mahalleler ile XIX. yüzyıla ait tespit ettiğimiz mahalleler arasında bir karşılaştırma yaptığımızda ilgi çekici sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde yüzyıl öncesinde varlığını bildiğimiz bazı mahallelerin artık yok olduğu veya başka bir mahalle ile birleşmiş olabileceği görülmektedir. Bazı mahalle isimlerinde ise değişiklikler yaşandığını anlayabilmek mümkün olmaktadır. Yapılan bu

medîne-i Lefkoşa mahallâtından Çakmaklı Kenîse mahallesinde kenîse-i mersûmede müsâfireten mukîm iken [...]” KŞS., 31, s.95, hük.2 (H. 26 Cemaziyelâhir 1240/M. 15 Şubat 1825); “*Cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa'da Boyahane mahallesi sâkinlerinden [...]*” KŞS., 24, s.66, hük.3 (H. 27 Rebiülâhir 1219/M. 5 Ağustos 1804).

karşılaştırmada XIX. yüzyılda XVIII. yüzyıldan farklı olarak yüzyıl içerisinde oluşan yeni mahalleler de vardı. Bunlar İplik Pazarı ve Ebu Kavuk Paşa mahalleleriydi.

Tablo 2.4: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı ve XIX. Yüzyılın İlk Yarısı Mahallelerinin Karşılaştırılması¹¹⁶⁴

	XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Mahalleler	XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Mahalleler
1.	Abdi Çavuş	Abdi Çavuş
2.	Afodiya	—
3.	Akşona	—
4.	Arab Ahmet Paşa	Arab Ahmet Paşa
5.	Aya Andoni	Aya Andoni
6.	Aya Kaşano	Aya Kaşano
7.	Aya Luka	Aya Luka
8.	Aya Sava	Aya Sava
9.	Aya Sofya	Aya Sofya
10.	Aya Yani	Aya Yani
11.	Baş	Baş (Tiribyodi)
12.	Boyahane	Boyahane
13.	Cami-i Cedid	Cami-i Cedid (Yeni Cami)
14.	Çakmaklı	Çakmaklı Kilise
15.	Çatalhurma	Çatalhurma
16.	Debbağhane	Debbağhane
17.	Ermeniyan	Ermeniyan
18.	Faniromeni	Aya Faniromeni
19.	Gammadiye	—
20.	Haydar Paşa	Haydar Paşa
21.	İbrahim Paşa (Saray Önü)	İbrahim Paşa (Saray Önü)
22.	Kafesli Kilise (Alyodise)	Kafesli (Hırsilyodisa)
23.	Karababa	Karababa
24.	Karamanîzade	Karamanîzade
25.	Kızılkule	Kızılkule
26.	Korkud Efendi	Korkud Efendi
27.	Mahmud Paşa	Mescid Mahmud Paşa
28.	Manastır	—
29.	Nerdibanlı Çeşme	—
30.	Nevbethane	Nevbethane
31.	Ömeriye	Ömeriye
32.	Sarayardı	—
33.	Tahtelkale	Tahtelkale
34.	Tophane	Tophane
35.	Yahya Beğ	Yahya Beğ (Arablar Camii)
36.	—	Ebu Kavuk Paşa
37.	—	İplik Pazarı

Kaynak: BOA., TŞR.KB.d., 40, s.2-67; BOA., TŞR.KB.d., 43, s.16-86; KŞŞ., 33, s.1, hük. 1; Özkul, a.g.e, s.201.

¹¹⁶⁴ XVIII. yüzyıla ait mahalleler alınırken tashih edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL YAPI

3.1. Toplumsal Düzen ve Etnik Yapı

Kıbrıs tarih boyunca, doğu Akdeniz’de sahip olduğu mevki dolayısıyla çok sayıda devletin hâkimiyetine girdiğinden çeşitli toplumlar adada kozmopolit bir yapı oluşturmuşlardır. Osmanlı öncesinde Akalar, Dorlar, Fenikeliler, Asurlar, Persler, Makedonlar, Pitolemeler, Rumlar, Latinler ve Araplar Kıbrıs’ta etnik yapıya katkıda bulunan toplumlardı. Osmanlı fethi öncesi adada baskın toplumlar, Rumlar ile Venedik yönetiminin etkisiyle Latin toplumuydu. Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte Anadolu’dan iskân edilen Müslüman Türkler etnik düzeni tamamen farklılaştırdı. Bundan sonra adada etnik yapının şekillenmesinde Türkler de etkin rol oynadılar.

Kıbrıs’ta müslim (Türkler) ve gayrimüslimler büyük çoğunluğu oluşturmaktaydı. Gayrimüslim cemaat içerisinde ise en kalabalık grup Rumlardı. Ayrıca eskiden beri adada yaşayan Ermeniler de önemli bir yere sahipti.

3.1.1. Müslümanlar

Kıbrıs adasında ilk Müslüman yerleşimi İslâm devletinin Kıbrıs’a ilk deniz seferlerini başlattığı dönemde, 653/654 (H.33) yılı seferi sonucunda adanın fethedilmesi ve Suriye’den Müslümanların nakledilmesiyle gerçekleşti.¹¹⁶⁵¹¹⁶⁶ Ancak kesin olarak söylenebilir ki esas Müslüman yerleşimi adanın Osmanlılar tarafından fethiyle sağlandı.

Osmanlı yönetimi fetihten sonra geleneksel olarak uyguladığı sürgün usûlü ile güney ve orta Anadolu’dan Müslüman Türkleri “*sürerek*” adayı bir Türk-İslâm yerleşim bölgesi haline getirdi.¹¹⁶⁷ Anadolu’dan sürgün ile Türk-İslâm nüfusun iskânı adanın o ana kadar nispeten var olan homojen yapısını tamamen farklılaştırdı. Aynı zamanda bu iskanla klasik Osmanlı toplum düzeninin çekirdeği aynen adaya taşındı ve Türk toplum yapısı tesis edildi.

Müslüman-Türk toplumu çoğunlukla Kıbrıs sahil şehirlerine yerleştirildi ve Mağusa ve Lefkoşa surları içerisinde yalnızca Türk ailelerin yaşamasına izin verildi. Lefkoşa başta olmak üzere şehirlerde yerleşen Müslüman halk buralara klâsik Osmanlı şehirleri görünümü kazandırdı. Eski kiliselerden bir kısmı camiye çevrilirken yenileri inşa edildi. Şehir merkezlerinde çarşı, han, hamam gibi toplumsal kullanıma açık müesseseler oluşturuldu. Böylece Kıbrıs’ın fiziki görünümünün Türkleşmesi sağlandı.¹¹⁶⁸

¹¹⁶⁵ Öğün, *a.g.m.*, s.29-30; Lammens, *a.g.m.*, s.349.

¹¹⁶⁶ El-Belâzurî, *a.g.e.*, s.218.

¹¹⁶⁷ Bedevi, *a.g.e.*, s.119.

¹¹⁶⁸ Erdönmez, *a.g.t.*, s.35.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Müslüman toplumun neredeyse tamamı Türkler tarafından meydana gelmekteydi. Türkler adanın her tarafına yayılmış biçimde yaşamaktaydı. 1831 nüfus sayımında Lefkoşa dışında kalan 649 yerleşim biriminin 368'inde Müslüman iskanı vardı. Ayrıca Kıbrıslı Türklerin yaşam tarzları (meslekler, dinî ve kültürel âdetler vb.) birçok yönlerden imparatorluğun diğer bölgelerinde yaşayan Türklerin yaşamıyla benzerlik taşıyordu.

3.1.2. Gayrimüslimler

Osmanlı imparatorluğunda tebaanın önemli bir kısmını teşkil eden gayrimüslimlerin (zimmîlerin) hukukî statüleri, İslâm hukuku çerçevesinde belirlenmiştir.¹¹⁶⁹ İslâmiyet'te diğer kitabî dinlerden olanlar bir anlaşmayla İslâm devletinin tebaası kabul edilerek can ve mal güvenlikleri ile ibadet özgürlükleri teminat altına alınmıştır. Bu şekilde diğer ehl-i kitap olanlar hukuken zimmî sayılmaktadırlar. İmparatorluk ehl-i kitap tebaasını bu şekilde değerlendirerek onlardan şer'î bir vergi olan cizye vergisi olarak onlara zimmî statüsü tanımıştır. Zimmîler din ve etnik kökenleri ile tanımlanarak genel bir kimlik ile devlete bağlıydılar. Kıbrıs'ta Osmanlı yönetiminin tebaa olarak kabul ettiği gayrimüslimler (zimmîler) içerisinde Rumlar, Ermenîler, Marunîler, Musevîler, Latinler ve Kıptîler gibi cemaatlar yer almaktaydı.

3.1.2.1. Rumlar

Kıbrıs toplumunun menşei Anadolu, Suriye veya Mısır olmasına rağmen, Bizans hâkimiyetinde Ortodoks Kilisesi'nin baskılar sonucunda tüm halk üzerinde otorite kurması ve akabinde Yunanca'nın resmî dil kabul edilmesiyle, Kıbrıs halkı zamanla benliklerini yitirerek kendilerini Yunanlı kabul etmeye başlamışlardır. Bu nedenle Kıbrıs gayrimüslim toplumunu oluşturan en önemli unsur Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine bağlı bulunan Rumlardır.

Ortodoks Kıbrıslılar, Lusignan yönetimine kadar dinsel özgürlük ve özerkliklerini sürdürdüler. Ancak Lusignan ve Venedik yönetimlerinde (ki bunlar Katolikler), Katolik baskısına maruz kaldılar. Bu durum Osmanlı fethine kadar devam etti.

Osmanlı imparatorluğunun Kıbrıs adasını fethi ve Anadolu'dan Müslüman halkın iskânıyla birlikte Kıbrıs'ta o döneme kadar var olan toplumsal yapı değişikliğe uğradı. Artık adada Ortodoks Hristiyanlar ve Müslüman Türkler bir arada yaşamaktaydı. Ancak bu gelişme Ortodoks Kıbrıslıların durumlarını kötüleştirmedi; aksine yeni yönetimde Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ne eski haklarından daha geniş ayrıcalıklar verilerek ihya edildi.¹¹⁷⁰ Henüz 1572

¹¹⁶⁹ Osmanlı imparatorluğunda gayrimüslimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001.

¹¹⁷⁰ Alasya, "Osmanlı Hükümeti Tarafından Ortodoks Kilisesine Verilen İmtiyazlar", s.131; Duckwort, a.g.e., s.43.

yılında Mağusa'nın fethinden sonra İstanbul'a gönderilen bir temsilci aracılığıyla bazı hak ve ayrıcalıklar alındı. Buna göre, Ortodoks Kıbrıslılar ibadetlerini serbestçe yerine getirebilecekler ve kendi kiliselerine sahip olabileceklerdi. İkinci olarak, Katolik kilisesine geçmiş olan manastırları geri alacaklar, her türlü arazi, ev-arsa satın alabilecek ve miras bırakabileceklerdi. Son olarak Ortodoks cemaatin adadaki diğer Hristiyan gruplar üzerindeki üstünlüğü kabul edilecekti.¹¹⁷¹ Kyprianos'a göre, Katolik baskısı altında kaybedilen tüm manastır ve kilise toprakları, 15-20 yıl içinde neredeyse geri kazanılmıştı.¹¹⁷²

Kıbrıslı Rumlar, çocuklarının vaftiz törenini çocukların suya batırılıp çıkarılması şeklinde icra eder ve bu çoğu zaman doğumun sekizinci gününden önce olmazdı. Öte yandan uygulanmakta olan birçok dinsel seramonide kalıplaşmış belli bir usul yoktu.¹¹⁷³

Rumlar adanın her tarafında yayılmış vaziyette yaşamaktaydılar. 1831 tarihli nüfus sayım defterlerine göre, Lefkoşa dışında kalan kasaba, köy, mahalle, tekke, manastır, çiftlik şeklindeki 649 yerleşim biriminin 447'sinde Rum nüfus sayılmıştı ki bu % 69'luk bir seviyeyi işaret etmekteydi.

Ekonomik durumları Müslümanlara göre daha iyi olan¹¹⁷⁴ Kıbrıs Rumlarının Lefkoşa'da Aya Yani, Aya Andoni, Aya Sava, Aya Koşano, Aya Yorgi, Aya Faniromeni ve Kafesli mahallelerinde birer kiliseleri bulunuyordu.¹¹⁷⁵

Kıbrıs Rum cemaati Başpiskopos, piskoposlar, saray tercümanları ve kocabaşlar vasıtasıyla yönetilmekteydi. Reâyâ temsilcileri denilen bu görevliler, edindikleri güçle Rum toplumu üzerinde büyük nüfuz kurmuşlardı.

Söz konusu süreçte Kıbrıs Rum toplumunu etkileyen en önemli gelişmeler olarak 1804 isyanı, saray tercümanı Yorgaki'nin idam edilmesi ve 1821 Yunan ihtilalinin Kıbrıs adasına etkileri gösterilebilir. Özellikle 1821 Yunan ihtilali döneminde yaşanan gelişmelerin Rum toplumunu derinden etkilediği şüphesizdir. Kıbrıs Rum cemaatin durumunun iyileştirilmesi için 1830'lu yıllarda bir dizi reform gerçekleştirildi. Önce Rum cemaatin Muhassıl Ali Ruhî Efendi'ye olan borçlar düşüldü ve bir takım vergi düzenlemeleri getirildi.¹¹⁷⁶

1830 yılında uygulanan yeni bir usul ile Rum cemaatin ileri gelen dört temsilcisinden (Demogerontis) müteşekkil bir kurul (Demogerontia) oluşturularak Rumların özellikle vergilendirme hususunda etkin olmaları sağlandı. Ayrıca bu usûlde Kıbrıs Rumlarının adanın yönetimine nispeten ortak olmaları amaçlanmaktaydı.¹¹⁷⁷ 1838 yılında ise bu düzenleme biraz

¹¹⁷¹ Hacket, **a.g.e.**, 194-195.

¹¹⁷² Cobham, **a.g.e.**, s.308.

¹¹⁷³ G. Mariti, **a.g.e.**, s.18.

¹¹⁷⁴ Cobham, **a.g.e.**, s.427.

¹¹⁷⁵ **KŞS.**, 24, s.8, hük.1; **KŞS.**, 33, s.35, hük.3.

¹¹⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için Birinci Bölüm Yunan İsyanı kısmında Rum reâyânının durumu bahsine bakınız.

¹¹⁷⁷ Gazioğlu, **a.g.e.**, s.373-374; Samani, **a.g.t.**, s.92-93. 1830-1838 reformlarında ayrıntılı bilgi için İkinci Bölüm Piskoposlar kısmına bakınız.

daha genişletildi. Bu şekilde Tanzimat öncesinde ve döneminde getirilen yeniliklerle Kıbrıs Rum toplumunun durumlarının iyileştirilmesi sağlanmış oldu.¹¹⁷⁸

3.1.2.2. Ermenîler

Kıbrıs toplum yapısının şekillenmesinde katkısı olan diğer bir gayrimüslim cemaat Ermenîlerdi. Aslında Ermenîlerin Kıbrıs adasındaki varlıkları Osmanlı hâkimiyeti öncesinde ilk Bizans dönemlerine kadar uzanmaktadır.¹¹⁷⁹ Osmanlı fethiyle birlikte iskân politikası bağlamında Anadolu'dan birkaç Ermenî aile adaya nakledilmişti. Bundan başka İmparatorluğun başka yerlerinden kendi istekleriyle Kıbrıs'a gelerek yerleşen Ermenî aileler de olmuştu.¹¹⁸⁰

Ermenîler Osmanlı imparatorluğunda yaşadıkları bölgelerde çoğunluk teşkil etmedikleri gibi, eskiden beri Kıbrıs'ta da az sayıda bulunmaktaydılar.¹¹⁸¹ Ancak, kayıtlarda Ermenîlerden “*Ermenî tâifesinden*” diye bahsedilmiş olması, en azından bir millet örgütlenmesi oluşturacak sayıya sahip olduklarını göstermektedir.¹¹⁸²

Ermenîler, Lefkoşa'da büyük oranda Ermenî mahallesi adıyla kendi adlarındaki mahallede sakindiler. Bunun dışında Karamanîzade,¹¹⁸³ Ömeriye¹¹⁸⁴ ve Aya Yani¹¹⁸⁵ mahallelerinde iskân oldukları görülmektedir. Öte yandan belgeler, Lefkoşa'da yaşayan Ermenîlerin büyük bir kısmının ticaret ve esnaflıkla meşgul olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca birçoğu, gezginlerin şahit oldukları üzere, zengin ve seçkin insanlardı.¹¹⁸⁶

Kıbrıs Ermenilerinin küçük bir kiliseleri ve bir papazları vardı. Kıbrıs Ermenî cemaatinin en yüksek yetkilisi İstanbul'daki Ermenî Patriği idi. Adadaki Ermenî kilisesi papazı, diğer papaz ve rahiplerin âmiriydi ve Osmanlı idaresince adadaki Ermenî cemaatinin temsilcisi, yani “*karabaşı*” olarak tanınmıştı.¹¹⁸⁷

Kıbrıs Ermenîleri Lefkoşa'da bulunan kiliselerine vakıf tescili için zaman zaman mahkemeyi tercih etmekteydiler. Örneğin, Karamanîzade mahallesinden Mayram bint-i

¹¹⁷⁸ Erdönmez, **a.g.t.**, s.101-126.

¹¹⁷⁹ Papadopoulos, **a.g.e.**, s.87; Johannes Zeilinger, “*The Frankish-Armenian Raid on Cyprus in 1156*”, **Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi (13-17 Kasım 2000)**, c. I, 2000, s.209-222.

¹¹⁸⁰ M. Akif Erdoğan, “*Kıbrıs Ermenileri (1580-1640)*”, **Kıbrıs'ta Osmanlılar**, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa-Kıbrıs, 2008, s.56-57.

¹¹⁸¹ Nuri Çevikel, “*18. Yüzyıl Osmanlı Kıbrıs'ında Ermenîlerin Durumuna Dair Bazı Tespitler*”, **Yeni Türkiye**, S. 38 (Ermenî Sorunu Özel Sayısı), Ankara, 2001, s.711.

¹¹⁸² Erdönmez, **a.g.t.**, s.40.

¹¹⁸³ **KŞS.**, 35, s.144, hük.1 (H. 4 Muharrem 1251 /M. 2 Mayıs 1835); **KŞS.**, 36, s.58, hük.2 (H. 21 Safer 1253/M. 27 Mayıs 1837). Karamanîzade mahallesinde bir Ermenî kilisesi de vardı. Bkz. **KŞS.**, 29, s.46, hük.3.

¹¹⁸⁴ **KŞS.**, 33 s.188, hük.1 (H. 28 Muharrem 1243/M. 21 Ağustos 1827).

¹¹⁸⁵ **KŞS.**, 28 s.119, hük.2 (H. 15 Şevval 1228/M. 11 Ekim 1813).

¹¹⁸⁶ G. Mariti, **a.g.e.**, s.44.

¹¹⁸⁷ Çevikel, “*18. Yüzyıl Osmanlı Kıbrıs'ında Ermenîlerin Durumuna Dair Bazı Tespitler*”, s.718.

Sergiz adlı Ermenî kadın aynı mahalledeki evini müstemilatıyla birlikte Ermenî kilisesine vakfetmiş ve Mardirus v. Anton'u müteveli tayin ederek mahkeme siciline kaydettirmişti.¹¹⁸⁸

Kıbrıs Ermenîlerinin Lefkoşa'da bulunan kiliseleri, ada içinden ve dışından gelen misafirlerin ikamet mekanlarından biriydi. 1812 yılı sonlarında Ermenî kilisesinde misafiren ikamet ederken vefat eden Tokatlı Papas Nikogos'un bilinen varisi olmadığından kalan malları devlet hazinesi adına zabtedilmişti.¹¹⁸⁹

3.1.2.3. Marunîler

IV. ve V. yüzyıllarda Hristiyanlığı kabul eden Marunîler, Hristiyan Arap olarak, ayin ve ibadetlerini Arapça icra etmektedirler. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde Suriye'ye, IX. yüzyıldan sonra da Lübnan ve Filistin'e yerleşmişler; XII. yüzyılda ise Ege ve Akdeniz adalarına göç etmişlerdi. Özellikle Kıbrıs'ta 72 köyde iskan olarak bir manastır kurmuşlardı. Bu şekilde adaya gelen Marunîler, Lübnan Patrikliğine tâbi idiler.¹¹⁹⁰

Osmanlı imparatorluğunun fethinden önce XVI. yüzyıl başlarında ve fetih sonrasında adada Marunî yerleşiminin varlığı bilinmektedir. Ancak bunlar zamanla Ortodokslaşmışlardır.¹¹⁹¹

Adada yaşayan unsurlardan olan Marunîler, nüfus sayıları itibarı ile kalabalık sayılmazlardı. Cobham, 1596 yılında Papa VIII. Clement tarafından papalık temsilcisi sıfatıyla adaya gönderilen Dandini'ye dayanarak Kıbrıs'ta yaşayan Marunîlerin Lübnan bölgesinden geldiklerini, Lefkoşa'da bir kiliseleri bulunduğunu ve adanın çeşitli bölgelerinde toplam 20 köye sahip olduklarını kaydetmiştir.¹¹⁹² XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs'a gelen seyyah İtalyan Giovanni Mariti, adada Marunîlere ait St. Romano veya Vunâ şeklinde adlandırılan bir kilise bulunduğunu bilgisini vermektedir.¹¹⁹³

Ünlü Fransız Kıbrıs tarihçisi Louis Mas Latrie'ye göre ise, Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçtiği 1878 yılında adanın muhtelif yerlerinde 1.500 Marunî yaşamaktaydı.¹¹⁹⁴ Cobham'a göre XX. yüzyılın hemen başında (1901) 20 köyde yaklaşık 1.130 Marunî bulunuyordu.¹¹⁹⁵

Tanzimat'ın hemen öncesinde Kıbrıs'ta Marunî cemaatinin varlığı farklı kaynaklardan bilinmesine karşın bunlar hakkında belgelerde çok fazla kayıt bulunmamaktadır. Tespit edilebilen ender kayıtlardan biri Kıbrıs'ta ikamet eden François v. George Deyab adlı tüccarın

¹¹⁸⁸ KŞS., 29, s.46, hük.3 (H. 11 Cemaziyelevvel 1231 /M. 9 Nisan 1816).

¹¹⁸⁹ KŞS., 28, s.132, hük.1.

¹¹⁹⁰ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler...*, s.59-60.

¹¹⁹¹ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler...*, s.60.

¹¹⁹² Cobham, *a.g.e.*, s.181.

¹¹⁹³ G. Mariti, *a.g.e.*, s.57.

¹¹⁹⁴ Louis de Mas Latrie, *L'île de Chypre: sa Situation Présente et ses Souvenir du Moyen-Âge*, Paris, 1861, s.95.

¹¹⁹⁵ Cobham, *a.g.e.*, s.181.

hizmetkârı olarak atanan Yosef v. Zacirilli adlı bir Marunî'ye verilen hizmetkârlık beratına ilişkindir.¹¹⁹⁶ Belgede Yosef v. Zacirilli adlı kişinin Marunî olduğu açık biçimde belirtilmiştir.

3.1.2.4. Musevîler

Kıbrıs toplumunu oluşturan gayrimüslimler içerisinde sayıca az cemaatlerden biri Musevîlerdi. Kıbrıs Musevîleri Roma imparatorluğu döneminde adada çıkardıkları isyan (M.S. 116) sonrasında ihraç olunmuşlardı.¹¹⁹⁷ Osmanlı fethiyle birlikte ise bir kısım Musevîler adanın ticarî bakımdan gelişmesi için yeniden iskân edilmişlerdi.¹¹⁹⁸

Osmanlı imparatorluğunda millet olarak tanınan Musevîler, Osmanlı millet sistemi dairesinde anlaşmazlıklarını kendi mahkemelerinde çözebilme hakkına sahiptir. Kendilerine tanınan hoşgörü ortamında Osmanlı yöneticilerine güven beslemiş, bunun doğal sonucu olarak davalarını kendi rızalarıyla Osmanlı mahkemelerine getirmişlerdir. Ayrıca az sayıda olan Musevîler, adada kredi ve faizciliği tekellerine almışlardı.¹¹⁹⁹

Musevîler Osmanlı döneminde herhangi bir şekilde kısıtlama söz konusu olmamasına rağmen adada en ücra köşelerde ve dağınık halde bulunmaktaydılar.¹²⁰⁰ Belgelerde Musevîlere pek rastlanmasa da az sayıda Musevî'nin yaşadığı bilinmektedir. Bunlardan biri idam olunan saray tercümanı Yorgaki'nin yazıcısı Solomon idi. Solomon, Yorgaki'ye isnat edilen yolsuzluklara iştiraki münasebetiyle suçlanmaktaydı. Nitekim önce Kıbrıs'ta tutuklanarak İstanbul'a yollanmıştı.¹²⁰¹

Ayrıca ticaretle uraşan bir kısım Musevî'nin Tuzla'da konsoloslar yanında tercüman ya da tercümanlar yanında hizmetkârlık görevlerinde buldukları belgelerden açıkça anlaşılmaktadır.¹²⁰²

3.1.2.5. Kıptîler

Kıptîler Mısır'ın Araplaşmış yerli halkıdır. Ayinlerini Kıptîce ve Arapça yapmaktaydılar. Arapların Mısır'ı fethiyle Kıptîlerin büyük kısmı Araplaştı. Araplaşmayanlar ise ibadetlerini bazen Kıptîce, bazen Grekçe bazen de Arapça yapmaya başlamışlardı.¹²⁰³

Kıbrıs'ta yaşayan Kıptîlerin bir kısmının Müslüman oldukları, bir kısmının da eski dinlerini sürdürdükleri bilinmektedir. Zira müslim ve gayrimüslim Kıptîler benzer adları

¹¹⁹⁶ “[...] França v. Corci Deyab nâm tâcir yedine şurût-ı nizâm üzre mufassal ve meşrûh ticâret berâtı i'tâ olunmuş olduğuna binâ'en Devlet-i Aliyyem re'âyâsından olmak üzre mersûmun iki nefer hizmetkârlarından Yasef v. Zacirilli Marunî nâm bir nefer hizmetkâr [...]” **KŞS.**, 29, s.120, hük.1 (H. Evâsıt-ı Muharrem 1232/M. 5 Aralık 1816).

¹¹⁹⁷ Alastos, **a.g.e.**, s.113.

¹¹⁹⁸ Jenings, **a.g.e.**, s.224.

¹¹⁹⁹ M. Akif Erdoğan, “Kıbrıs Yahudileri (1580-1640)”, **Kıbrıs'ta Osmanlılar**, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa-Kıbrıs, 2008, s.69.

¹²⁰⁰ Çevikel, **Kıbrıs Eyâleti...**, s.213.

¹²⁰¹ **BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d.**, 14, s.64, hük.1 (H. Evâil-i Receb 1224/M. 12 Ağustos 1809 .)

¹²⁰² Ayrıntılı bilgi için Beşinci Bölüme bakınız.

¹²⁰³ Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler...**, s.60.

kullanmaktaydılar. Bu durum zaman zaman karışıklıklara da yol açabiliyordu. Bunlardan birinde Lefkoşa mehterbaşısı Halil ve kardeşi Ahmet ile yeğenleri Yusuf ve Hüseyin'in Müslüman oldukları anlaşılamayınca kendilerinden Kıptî diyerek cizye alınmak istenmiş, sorun ancak muhassılın buyuruldusunda bunların Müslüman olduklarının açıklanmasıyla çözülebilmişti.¹²⁰⁴

1831 nüfus sayımına göre Kıbrıs'ta 31 yetişkin erkek, 12 erkek çocuk olmak üzere toplam 43 Müslüman Kıptî sayılmıştı.¹²⁰⁵ 1839 (1255) tarihli nüfus sayımında ise Kıbrıs'ta 30 müslim, 99 gayrimüslim olmak üzere 129 erkek Kıptî kayıt altına alınmıştı.¹²⁰⁶

3.1.2.6. Latinler

XIX. yüzyıl başlarında Kıbrıs toplum mozağini oluşturan bir diğer unsur da Latinlerdi. Hristiyanlığın Katolik mezhebinden olan Latinler, Kıbrıs'a ilk olarak Haçlı seferleriyle birlikte gelmişlerdir. Adada Bizans döneminde Ortodoksluk hâkim olurken, Lusignan ve Venedik idarelerinde Latinler, Ortodoksluk yerine Ortaçağ'ın baskıcı Katolik etkisiyle sayıca artış gösterdiler. Hatta Lusignan hâkimiyetiyle birlikte, 1195'te Kral Amaury (Aimery) zamanında Kıbrıs'ta bir Latin Başpiskoposluğu (Archbishopric) oluşturuldu.¹²⁰⁷ 1260'da ise Papa IV. Alexander tarafından Ortodoks başpiskoposluğunu yok sayarak adanın tek Başpiskoposu olarak Latin piskoposluğunu gösteren "*Bulla Cypria*" ilan edildi.¹²⁰⁸ Adanın Osmanlı hâkimiyetine girişine kadar yürürlükte kalan kararlar, Latin Kilisesi'nin Ortodokslar üzerindeki baskısını en yüksek noktaya taşıdı. Osmanlı fethiyle birlikte, adada Latin hâkimiyeti son bulurken, Lusignan, Sinclitico, de Nores gibi seçkin Latin aileler ya tutuklandılar ya da fidye karşılığında özgür kalarak reâyâ statüsünü kabul ettiler.¹²⁰⁹

XIX. yüzyıl başlarında Kıbrıs'ta yabancı gözlemcilerin belirttiğine göre, bir miktar Latin topluluğu bulunmaktaydı. Bunlardan 40 aile ticaret merkezi Larnaka şehrinde yaşıyordu.¹²¹⁰ Tanzimat döneminde Tuzla'da bir kiliseleri bulunan Latinler¹²¹¹, İngiliz yönetiminin başladığı 1878 yılında, Mas Latrie'ye göre yaklaşık bin kişilik bir topluluğu barındırmaktaydı.¹²¹²

3.1.3. Diğer Unsurlar

Adada müslim ve gayrimüslimler dışında başka unsurlar da yaşamaktaydı. Bunlardan biri Linobambakiler'dir. "*Linobambaki*" terimi, Kıbrıs'ın gizli hristiyanları için kullanılmakta olup, keten ve pamuk anlamına gelen Rumca "*Lino*" ve "*Bambaki*" sözcüklerinin bir arada

¹²⁰⁴ KŞS., 26, s.99, hük.2 (H. 25 Rebiülevvel 1223/M. 21 Mayıs 1808).

¹²⁰⁵ BOA., TŞR.KB.d., 40, s.423-424.

¹²⁰⁶ BOA., TŞR.KB.d., 45, s.268-272.

¹²⁰⁷ İlk başpiskopos olarak kral Amaury'nin Chancellor'u tayin edilmişti. Bkz. Edbury, a.g.e., s.29-31

¹²⁰⁸ Duckworth, a.g.e., s.25. Ayrıca bkz. Coureas, a.g.e., s.297-306.

¹²⁰⁹ Cobham, a.g.e., s.345.

¹²¹⁰ Kinneir, a.g.e., s.184.

¹²¹¹ Samani, a.g.t., s.119.

¹²¹² Latrie, a.g.e., s.95.

kullanılmasıyla ortaya çıkan bir terimdir. Toplumbilim açısından anlamı “*ne Hristiyan ne de Müslüman*”, veya “*hem Müslüman hem de Hristiyan*” demektir. Kısaca Linobambaki, resmî olarak İslâmiyet’e geçen, ancak, eski inançlarının gerekliliklerini gizlice yerine getirmeye devam eden “*gizli Hristiyanları*” nitelemek için kullanılan bir sıfattır.¹²¹³

1815 yılında Kıbrıs’a gelen W. Turner, Linobambakiler hakkında bilgi vermektedir. Kıbrıs’ta birçok açık Müslümanın “*Gizli Rum (Hristiyan)*” olduğunu, gerçekte Hristiyanlık inancının gerektirdiği ayinleri gizlice yerine getirdiklerini, ayrıca Anadolu’da hiç görülmemiş bir durum olarak birçoğunun çekinmeden şarap içip gizlice domuz eti yediklerini ve Rum kadınlarla evlendiklerini belirtmektedir.¹²¹⁴

Bunlar görünüşte Türk oldukları halde aslen Ortodoks kilisesine bağlı, fakat kanunen zimmî değillerdir. Zira askere gitme yükümlülüğü gündeme geldiğinde cizye ödedikleri, ancak yine de Osmanlı idaresinin bunları Müslüman kabul ettiği anlaşılmaktadır. Evlenme ve vaftiz işlemlerini kilisede yapılmasına rağmen, adlarını her iki dinin tepkisini çekmeyecek Yakup, Yusuf, Musa gibi isimler arasından seçmişlerdir.¹²¹⁵

Kıbrıs’ta toplumsal unsurlardan bir diğeri kölelerdi.¹²¹⁶ İslâm hukukunun tanıdığı bir müessese olan kölelik, Kıbrıs’ta ötenden beri ticarî açıdan önemli bir temaydı. Köle ticaretinin yaygın olduğu Mısır ve Arap topraklarına yakınlığı dolayısıyla bu durum XIX. yüzyıl başlarında yoğunluğunu hala koruyordu. Köle ticaretine zaman zaman kısıtlamalar getirildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan birinde, 1803 yılında, adadaki yöneticilere hitaben yazılan bir hükümde Mısır tarafına köle satışı yasaklanmıştı.¹²¹⁷

1831 nüfus defterlerine göre Lefkoşa’da toplam 57 adet köle bulunuyordu. Bunların 49’u Arap’tı. Geriye kalan sekizinden ikisi Rum ve Çerkez’di.¹²¹⁸

Kıbrıs’ta toplumsal yapının bir diğer unsuru yabancıları. Bunların büyük kısmı da ticaret amacıyla veya konsolosluk görevleri için adaya gelmiş olan “*ecnebi*”lerdi. Kıbrıs adasında Fransa, İngiltere, Rusya, İsveç, Nemçe (Avusturya), Yedi Ada Cumhuriyeti, Amerika, Belçika, Hollanda, İspanya, Prusya, Danimarka ve Sicilyateyn gibi devletlerin konsoloslukları vardı. Bütün konsolosluklar Tuzla’da (Larnaka) yerleşmişti.¹²¹⁹ Ayrıca konsoloslardan adada

¹²¹³ Samani, **a.g.t.**, s.121.

¹²¹⁴ “[...] *Many professed Moslem are in secret Greeks, and observe all the numerous fasts of that church. All drink wine freely, and many of them eat without scruple in secret, a thing unheard of in Turkey. They frequently marry the Greek women of the island, as their religion permits a Turkish man to marry an infidel woman, though to guard against an abandonment of Mahommetanism, it forbids a Turkish woman to marry an infidel [...]*” Cobham, **a.g.e.**, s.449.

¹²¹⁵ Erdönmez, **a.g.t.**, s.42.

¹²¹⁶ Osmanlı imparatorluğunda kölelik konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Nihat Engin, **Osmanlı Devletinde Kölelik**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1998.

¹²¹⁷ **KŞS.**, 24, s.35, hük.4.

¹²¹⁸ **BOA.**, **TŞR.KB.d.**, 40, s.2-67.

¹²¹⁹ Kıbrıs’ta bulunan konsolosluklar hakkında ayrıntılı bilgi için Beşinci bölüme bakınız.

uzun yıllar ikamet edenler bulunmaktaydı. Örneğin Fransa konsolosu Astie yaklaşık 50¹²²⁰, İngiliz konsolosu Vondiziano 40 yıl boyunca Larnaka'da görev yapmıştı.¹²²¹

3.2. Yerleşim

3.2.1. Kazalar

Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından fethinden sonra Anadolu'dan yapılan sürgünde, göçürülenlerin nerelere yerleştirildikleri tam olarak tespit edilemese de sahil kentleri başta olmak üzere adanın her tarafında iskân edildikleri bilinmektedir. Bu gelişme XVII. ve XVIII. yüzyıl başlarında rahatlıkla izlenebilmektedir.¹²²²

XIX. yüzyılın hemen başında (1806) Kıbrıs'a gelen seyyah Ali Bey, seyahati esnasında karşılaştığı birçok köyün Türkler ve Rumlar tarafından ortak yaşandığına şahit olmuştu. Ali Bey'in gözlemlerinden biri de coğrafi koşullar dolayısıyla bazı köylerde Rumlar ve Türklerin ayrılmış biçimde yaşadıklarıydı. Örneğin orasından küçük bir dere geçerek ikiye ayrılmış olan Togni köyünde Türkler ve Rumlar vadide karşılıklı yaşamaktaydılar.¹²²³

1814 yılında adaya gelen H. Light'a göre, konsolosların yerleştiği ve yabancıların ilk uğrak noktaları olan Larnaka şehrinde, üç geniş cadde ile bir cami bulunuyor; Müslümanlar, gayrimüslimler ve yabancılar bir arada yaşıyordu.¹²²⁴

Bundan başka Kıbrıs nüfus ve temettuat defterleri ile şer'iyeye sicillerinden Kıbrıs adasında bulunan kazalarda ve bunlara bağlı köylerdeki yerleşimin nasıl olduğunu anlayabilmek mümkündür. Lefkoşa dışında kalan kazaların kasaba, mahalle, köy, çiftlik, tekke ve manastır olarak tespit edilen 649 yerleşim biriminin 233'ünde müslim ve gayrimüslimler birlikte yaşıyordu. Dağ kazasında 13, Değirmenlik kazasında 14, Omorfa kazasında 16, Karpas kazasında 12, Mağusa kazasında 2, Limason kazasında 12, Piskopu kazasında 10, Gilan kazasında 11, Evdim kazasında 6, Girne kazasında 17, Baf ve Kukla kazasında 27, Lefke kazasında 14 kazasında, Tuzla kazasında 28, Mesarya kazasında 34, Hirsofu kazasında 17 karışık olmak üzere toplam 233 birimde yaşam ortaktı. Yani karışık halde bulunan yerleşim yerlerinin oranı % 36 gibi oldukça yüksek bir seviyeydi (Kazaların nüfus oranları nüfus bahsinde verilmiştir).

Tablo 3.1: Kıbrıs Kaza ve Köylerinde Cemaat Yerleşimi (Lefkoşa Hariç)

Kaza	Ortak Cemaat Yerleşim Birimleri Sayısı	Ortak Olmayan Cemaat Yerleşim Birimleri Sayısı	Toplam Yerleşim Birimi Sayısı	Ortak Cemaat Yerleşim Birimleri (%)	Ortak Olmayan Cemaat Yerleşim
------	--	--	-------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------

¹²²⁰ BOA., HAT-250/14176 (H. 11 Zilkade 1217/M. 5 Mart 1803).

¹²²¹ Luke, *Under the Turks...*, s.176.

¹²²² Çiçek, *Zimmîs (Non-Muslims)...*, s.65.

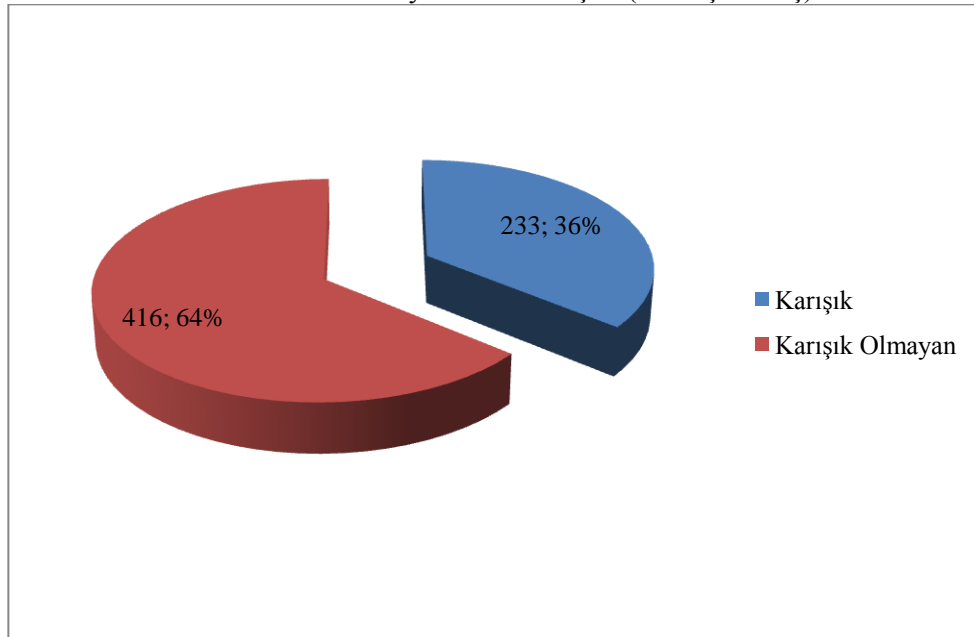
¹²²³ Ali Bey, *a.g.e.*, s.263-264.

¹²²⁴ Henry Light, *Travels in Egypt, Holy Land, Mount Libanon and Cyprus in the Year 1814*, Printed for Rodwell and Martin, London, 1818, s.244, s.243.

					Birimleri (%)
Dağ	13	35	48	27	35
Değirmenlik	14	32	46	30	70
Omorfa	16	29	45	36	64
Dipkarpas	12	22	34	65	35
Mağusa	2	11	13	15	85
Limason	12	40	52	23	77
Piskopu	10	11	21	48	52
Gilan	11	10	21	52	48
Evdim	6	13	19	32	68
Girne	17	38	55	31	69
Baf ve Kukla	27	53	80	34	66
Lefke	14	28	42	33	67
Tuzla	28	21	49	57	43
Mesarye	34	38	72	47	53
Hirsofu	17	35	52	33	67
Toplam	233	416	649	36	64

Kaynak: BOA., TŞR.KB.d., 40; BOA., TŞR.KB.d., 41; BOA., TŞR.KB.d., 42; BOA., TŞR.KB.d., 43.

Grafik 3.1: Kıbrıs Kazaları ve Köylerinde Yerleşim (Lefkoşa Hariç)

Kıbrıs kazalarında Türk ve Rum yerleşiminin 1/3'den daha fazla bir oranla birliktelik arz etmesi, özellikle kırsal kesimde 1821 yılında yaşanan olayların iki toplumun birlikte yaşama arzusuna zarar vermediğini göstermesi açısından önemlidir.

Kazalar genelinde, Tuzla ve Gilan'da karışık birimlerin oranı % 50'den fazlaydı. Bu konuda en düşük oran Mağusa kazasındaydı. Bunun sebebi, İslâm ahalinin büyük çoğunlukla Mağusa kalesi içinde iskan edilerek buraya gayrimüslimlerin yerleşmesine izin verilmemesidir.

Kaza merkezlerine bakıldığında Değirmenlik'te, Omorfa'da, Dipkarpas'da ve Gilan'da Rumları Evdim'de, Lefke'de ve Hirsofu'de Müslümanların büyük çoğunluğu oluşturmakta; diğer kaza merkezlerinde ise iki toplum birbirlerine yakın miktarlarda bulunmaktaydı.

3.2.2. Lefkoşa'da Mahalleler

Osmanlı şehirlerinde mahalle sadece bir fizikî yerleşim yeri olmanın ötesinde birbirini tanıyan, birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyo-kültürel, ekonomik, dinî ve hatta siyasî dayanışma içerisinde olan kişilerin birlikte yaşadıkları yerleşim yeridir. Başka bir ifade ile aynı mescitte, kilisede veya sinagogda ibadet eden insanların, aileleriyle birlikte şehrin bir bölgesidir.¹²²⁵

Lefkoşa'da, Osmanlı fethi öncesinde ve hemen sonrasında Rumlardan başka, az sayıda da olsa Venedikli, Ermenî, Fransız, Hristiyan Arap, Marunî, Kıptî, Yahudî, Süryanî, Hintli gibi unsurlar da yaşamaktaydı.¹²²⁶ 1572 tarihli nüfus ve arazi tahriri kentte sadece 7 mahalle olduğunu göstermekteydi. Osmanlı imparatorluğu Kıbrıs adasını ele geçirdikten sonra gerçekleştirilen “*sürgün*” ile Lefkoşa'da hatırı sayılır oranda bir Müslüman/Türk nüfus yaşamaya başladı. Nitekim XVI. yüzyılın sonlarında Lefkoşa'da kale içerisinde Türk ve Rum nüfus eşitlenmişti.¹²²⁷ Ayrıca XVII. yüzyıl boyunca Lefkoşa'da Türk nüfus sürekli artarken, bunun tersi istikamette gayrimüslim nüfus azalmıştı. Buna rağmen XVIII. yüzyıl başlarında Lefkoşa şehir merkezinde 32 mahalleden 31'inde ve tâbi köylerden 71'inde yoğun gayrimüslim iskânı vardı.¹²²⁸ Aynı dönemde kentte yerleşim, birkaç mahalle dışında karışık biçimdeydi. Kurulan bu yeni mahallelerin birer karışık mahalleye dönüşmesi Osmanlı yönetiminin politikaları doğrultusunda gerçekleşmişti. K. Çiçek'e göre, çoğunluğunu Rum ve Türklerin oluşturduğu, Ermenî ve Maronitlerin de yaşadığı kentte, XVIII. yüzyıl başlarında cemaatler arası ilişkilerde taassup değil, hoşgörü ve işbirliği egemendi.¹²²⁹

Kıbrıs'ta Lefkoşa mahallelerinin kozmopolit yapısı için yapılan bu değerlendirmeler XIX. yüzyıla kadar, genel olarak, seyyahların gözlemleri veya şer'iyeye sicillerinde kayıtlara geçirilmiş dava tutanaklarından ibarettir. Osmanlı imparatorluğunda 1831 yılında yapılan ilk nüfus sayımında ise adanın merkezi Lefkoşa ile ilgili olarak, cemaatlar ayrı ayrı kayıtlara geçirildiğinden müslim (Türk) ve gayrimüslimlerin (çoğunlukla Rum) hangi mahallelerde yoğunlaştıklarını görebilmek mümkün olmaktadır.

Osmanlı yönetimi, toplumu etnik kimlikten ziyade dinsel kimlik bakımından sınıfladığından şer'iyeye sicilleri ve nüfus sayımlarında toplum İslâm ve reâyâ şeklinde iki

¹²²⁵ Yılmazçelik, a.g.e., s.26.

¹²²⁶ Jennings, a.g.e., s.148-149; Dündar, a.g.t., s.390-391.

¹²²⁷ Çiçek, “*Lefkoşe: İki Dilli, İki Dinli, İki Toplumlu Osmanlı Şehrinin Portresi*”, s.98.

¹²²⁸ Çiçek, *Zimmîs (Non-Muslims) of Cyprus in Sharia Courts...*, s.63, 64-65.

¹²²⁹ Çiçek, “*Lefkoşe: İki Dilli, İki Dinli, İki Toplumlu Osmanlı Şehrinin Portresi*”, s.100.

kısımda ele toplanmıştır. Dolayısıyla halkın yoğunluğuna göre hangi mahallenin müslim veya gayrimüslim mahallesi olduğu açık şekillerde belirtilmiştir. Etnik kimlik sadece gayrimüslimler arasında söz konusu olup, Rum, Ermenî, Yahudî vs. şeklindeki ayrımlarla gayrimüslim cemaatler birbirlerinden ayırt edilmişlerdir. Buna göre nüfus ve şer'iyeye sicili defterlerine göre 31 mahallesi bulunan Lefkoşa'da mahalleler İslâm mahalleleri ve reâyâ mahalleleri şeklinde bölünmüştü. Tablo 3.2'de sunulan mahallelerden Kafesli (Alatyodise), Aya Andoni, Aya Faniromeni, Aya Kaşano, Aya Luka, Aya Sava, Aya Yani, Ermenîyan, Baş (Tiribyodi) mahalleleri açık biçimde gayrimüslim mahalleleri idi. Yani bu mahallelerde yerleşim daha çok gayrimüslimler tarafından oluşturulmuştu.

Bu bölünme, daha önceki devirlerde söz konusu olsa da, incelenen dönem için, elette ki 1821 yılı ve sonrasında yaşanan gelişmeler büyük rol oynamıştır. Aşağıda sunulan tabloda Lefkoşa mahallelerinde toplumsal yerleşimin nasıl olduğu açıkça görülmektedir. Bu mahallelerden Çatalhurma, Kızılkule, Çakmaklı Kilise, Boyahane ve Karababa mahalleleri nüfus defterlerinde bulunmayıp, şer'iyeye sicillerinde tespit edilmiştir. Belgelerden anlaşıldığına göre, Çatalhurma¹²³⁰ ve Çakmaklı Kilise¹²³¹ mahalleleri çoğunlukla Rumların meskûn olduğu mahallelerdi. Karababa mahallesi ile ilgili olarak belirlenen üç belge Müslümanlara aittir.¹²³² Kızılkule mahallesinin ise büyük oranda Müslümanların yaşadığı bir mahalle olduğu anlaşılmaktadır.¹²³³ Boyahane mahallesinde ise daha çok Müslümanlar iskan olmuştu.¹²³⁴

Tablo 3.2: Lefkoşa Mahallelerinde Demografik Yapı (1831)

	Mahalleler	Müslim	Gayrimüslim
1.	Abdi Çavuş	128	—
2.	Alatyodise (Kafesli)	—	196
3.	Arab Ahmet Paşa	319	—
4.	Arablar Camii (Yahya Paşa)	52	—
5.	Aya Andoni	—	254
6.	Aya Faniromeni	—	441
7.	Aya Kaşano	—	237
8.	Aya Luka	—	132
9.	Aya Sava	—	198
10.	Aya Sofya	397	—
11.	Aya Yani	—	252
12.	Boyahane	?	?
13.	Çakmaklı Kilise	?	?
14.	Çatalhurma	?	?

¹²³⁰ “Cezîre-i Kıbrıs'da vâki' medîne-i Lefkoşa mahallâtından Rumîyân mahallesinden Çatalhurma mahallesi mütemekkinlerinden [...]” **KŞS.**, 28, s.123, hük.1 (H. 8 Zilkade 1228/M. 2 Kasım 1813).

¹²³¹ “An-asıl Rumeli sancağına merbût belde-i Sofya'dan olub cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa mahallâtından Çakmaklı Kenise mahallesinde kenise-i mersûmede müsâfireten mukîm iken [...]” **KŞS.**, 31, s.95, hük.2 (H. 26 Cemaziyelâhir 1240/M. 15 Şubat 1825).

¹²³² **KŞS.**, 24, s.52, hük.2 (H. 5 Safer 1218/M. 27 Mayıs 1803); **KŞS.**, 26, s.123, hük.3 (H. 25 Şaban 1223/M. 16 Ekim 1808); **KŞS.**, 26, s.126, hük.5 (H. 19 Zilhicce 1223/M.5 Şubat 1809).

¹²³³ **KŞS.**, 25, s.10, hük.1 (H. 3 Şevval 1222/M. 4 Aralık 1807).

¹²³⁴ **KŞS.**, 24, s.66, hük.3 (H. 27 Rebiülâhir 1219/M. 5 Ağustos 1804).

15.	Debbağhane	150	—
16.	Ebu Kavuk Paşa	335	—
17.	Ermenîyan	—	114
18.	Hadar Paşa	107	—
19.	İbrahim Paşa	207	—
20.	İplik Pazarı	20	—
21.	Karababa	?	?
22.	Karamanîzade	42	—
23.	Kızılkule	?	?
24.	Korkud Efendi	64	—
25.	Mescid Mahmud Paşa	181	—
26.	Nevbethane	104	—
27.	Ömeriye	329	—
28.	Tahtel-kale	223	—
29.	Tiribyodi (Baş Mahalle)	—	438
30.	Tophane	84	—
31.	Yeni Cami	288	—
	Toplam	3.030	2.262

Kaynak: BOA., TŞR.KB.d., 40, s.2-67; BOA., TŞR.KB.d., 43, s.16-86; KŞŞ., 33, s.1, hük. 1.

Lefkoşa'da Ermenîler, büyük oranda Ermenî mahallesi adıyla kendi adlarındaki mahallede sakinler. Fakat Ermenî yerleşimi iskânı sadece bu mahalleyle kısıtlı değildi. Ermenîlerin bundan başka, Karamanîzade,¹²³⁵ Ömeriye¹²³⁶ ve Aya Yani¹²³⁷ mahallelerinde iskân oldukları görülmektedir.

Nüfus defterlerinde mahalleler her ne kadar müslim ve gayrimüslim mahalleleri şeklinde ayrılarak İslâm mahallelerinde gayrimüslim, gayrimüslim mahallelerinde Müslümanlar sayılmamışsa da şer'iyye sicillerinden Lefkoşa'daki yerleşimin tamamıyla bu şekilde ayrılmadığı anlaşılmaktadır. Sözelimi İslâm mahallesi şeklinde gösterilen Arap Ahmet Paşa mahallesiyle ilgili olarak şer'iyye sicillerinde 1800-1839 dönemine ait tespit ettiğimiz 27 adet belgeden 3'ü Rumlara aitti. Yine Müslümanların yoğun iskân olduğu Ayasofya mahallesinde az sayıda olsa da Rum nüfus yaşamaktaydı ve bunlardan biri papazdı.¹²³⁸ Müslümanların yoğun biçimde iskân olduğu Tahtelkale mahallesinde de bir kısım Rum ailenin yaşadığı belgelerden izlenebilmektedir.¹²³⁹ Yine de bir genelleme yapılarak, Lefkoşa şehrinde yerleşimin dinsel özelliklere göre şekillendiği söylenebilir.

Lefkoşa mahallelerinde yerleşim dinsel bir ayrıma tâbi tutulmuşsa da da toplumlar arası etkileşimin yaşanmadığı söylenemez. Lefkoşa şer'iyye sicilleri bu konuda sayısız örneklerle doludur. Bunlardan birkaçını vermek yeterli olacaktır.¹²⁴⁰

¹²³⁵ KŞŞ., 35, s.144, hük.1 (H. 4 Muharrem 1251 /M. 2 Mayıs 1835); KŞŞ., 36, s.58, hük.2 (H. 21 Safer 1253/M. 27 Mayıs 1837). Karamanîzade mahallesinde bir Ermenî kilisesi de vardı. Bkz. KŞŞ., 29, s.46, hük.3.

¹²³⁶ KŞŞ., 33 s.188, hük.1 (H. 28 Muharrem 1243/M. 21 Ağustos 1827).

¹²³⁷ KŞŞ., 28 s.119, hük.2 (H. 15 Şevval 1228/M. 11 Ekim 1813).

¹²³⁸ KŞŞ., 35 s.116, hük.1 (H. 15 Ramazan 1250/M. 15 Ocak 1835).

¹²³⁹ KŞŞ., 33 s.200, hük.1 (H. 22 Şevval 1245/M. 16 Nisan 1830).

¹²⁴⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için Toplumlar Arası İlişkiler kısmına bakınız.

Ayasofya mahallesinden Sakallı Ahmet Ağa adlı kişi, yine aynı mahalleden Acı Kiryako adlı Rum ile “*şirket-i inan*”¹²⁴¹ akdetmişti.¹²⁴²

Ebu Kavuk Paşa mahallesinden Mustafa kızı Ümmühan hatun, 1805 (1220) yılında Yeromo kızı Anderyano ile oğlu Luizo’ya 200 kuruş borç vermişti.¹²⁴³

Lefkoşa’nın Faniromeni mahallesinden Acı Kiryako, çocukları Yanaki ve Kostandi’ye ait Girne’ye bağlı Kazabifan köyündeki bir bahçede sahip olduğu 1/3 hisseyi Mehmet ve Ali Efendilere satmıştı.¹²⁴⁴

Verilen örneklerden açıkça anlaşıldığı üzere Lefkoşa’da yerleşim dinsel bir ayrım da bulunsa da toplumlar arası etkileşim olağan biçimde devam etmekteydi. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, belgelerden de anlaşıldığı üzere 1821 olayları ve sonrasında belli bir süre (en azından 3-4 yıl) Lefkoşa’da Türk-Rum ilişkisi zarar görmüştür.

3.3. Nüfus

3.3.1 Kıbrıs Nüfusunu Etkileyen Faktörler

Kıbrıs nüfusunda tarih boyunca daima dalgalanmalar görülmektedir.¹²⁴⁵ Elbette ki, adanın siyasî, askerî ve ekonomik bakımlardan stratejik bir mevkide bulunması bu duruma yol açan sebeplerin başında gelmiştir. Ada tarihinde hiç eksik olmayan veba, kuraklık, kıtlık ve çekirge istilaları gibi doğal afetler de önemli bir etkendi. Ancak ada nüfusunu etkileyen asıl unsur siyasî faktörler olmuştur.

Kıbrıs halkı Osmanlı yönetiminden önce Lusignan ve Venedik idarelerinde feodal reislerin topraklarında zorunlu çalışmalara tabi tutulmaktaydı. “*Paroikoi*” adı verilen serfler ağır yük altında olduklarından komşu bölgelere kaçmak zorunda kalıyorlardı.¹²⁴⁶ Osmanlı fethiyle birlikte ise Anadolu’dan büyük iskân gerçekleştirilmiş ve ada halkının durumunun her yönden iyileştirilmesi sağlanmıştı. Ancak bir süre sonra Kıbrıs nüfusundaki inişli çıkışlı seyir tekrar yaşandı. XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı imparatorluğunun genelinde vuku bulan bozulmanın etkisi ve veba, çekirge, kuraklık, kıtlık ve depremler halkın adadan göç etmesine yol açmış; ada neredeyse terk edilmiş bir hal alarak vergiye tâbi birey sayısı 25 bin seviyelerine kadar düşmüştü.¹²⁴⁷ Osmanlı yönetimi ise belirtilen sebepler dolayısıyla ada

¹²⁴¹ Ortaklardan her birinin kendisinden fayda olmayan tasarrufta bulunmayacaklarını ifade eden bir ortaklık olup, zarar çeşitlerinden salim olduğu için sahihtir.

¹²⁴² KŞS., 24 s.47, hük.1 (H. 26 Zilkade 1218/M. 8 Mart 1804).

¹²⁴³ KŞS., 26 s.26, hük.2.

¹²⁴⁴ KŞS., 30, s.148, hük.1 (H. 19 Muharrem 1245/M. 21 Temmuz 1829).

¹²⁴⁵ Halil İnalçık, “A Note on the Population of Cyprus”, *Journal for Cypriot Studies*, S.3/1. Eastern Mediterranean University, Gazimağusa, s.3-11.

¹²⁴⁶ İnalçık, “A Note on the Population of Cyprus”, s.4.

¹²⁴⁷ Cobham, a.g.e., s.350. 1663 yılında Alaiye, Silifke, Adana, Antalya ve bunlara bağlı kadılıklara hitaben gönderilen bir hükümde, adigeçen kazalara gelip buralara kayıtlı olmadıklarından vergi vermek istemeyen çok sayıda muhacir Kıbrıs’ının vergilerini ödemeleri emredilmiştir (17 Ocak 1663). Bayram Ürekli, **Konya’nın**

nüfusunda düşüş gözlemlendiğinde derhal ayrılan halkın yurtlarına geri dönmelerine yönelik idarî ve malî reform gerçekleştirme yoluna gitmişti.

İncelenen dönemde meydana gelen iç isyanlar, Osmanlı imparatorluğunun girdiği savaşlar, doğal afetler Kıbrıs nüfusunun dalgalanmasında belirleyici gelişmelerdi. Özellikle 1821 isyanı dolayısıyla yaşanan olaylar adadan birtakım göçlere yol açtı. Hill'e göre, 1821-1830 döneminde 20-25 bin Kıbrıslı adadan ayrılmıştı.¹²⁴⁸ 1831 nüfus sayımındaki toplam Kıbrıs nüfusu (90 bin) ve firar ederek pasaport alıp vergi muafiyeti almaya çalışan kişilerin erkek oldukları düşünülürse Hill'in verdiği rakamın abartılı olduğuna şüphe yoktur. Öte yandan isyan süresince adadan firarların yaşandığı sabittir. Ancak bunun önemli bir kısmını 1830'da Yunanistan devleti kurulduktan sonra, Yunan pasaportu edinmek amacıyla gidenler oluşturmaktaydı. Zira 1831 sayımından sonra, kontrol amaçlı yapılan yeni sayımda yedi aylık süreçte adadan firar eden gayrimüslim erkek sayısı 1.149 kişi olarak tespit edilmişti.¹²⁴⁹

Diğer yandan Kıbrıs Rumlarının evlerini terk ederek adadan gitmeleri ve ada nüfusunun azalması nedeniyle Osmanlı yönetimi önceki bölümlerde ele alınan bazı idarî ve malî reformlarla göç eden halkın dönüşünü sağlamıştı.

1821 Yunan ihtilali Kıbrıslı Rumların adadan ayrılmalarına yol açtığı gibi, Mora yarımadasında Yunanlıların kendilerini öldürmelerinden korkan bir takım Türklerin Kıbrıs'a göç etmelerine neden olmuştur. Bunların büyük kısmı da Lefkoşa'da Ömeriye mahallesine iskân edildiler. Nüfus sayımında Ömeriye mahallesinde Mora'dan gelen 27 Müslüman erkek sayılmıştı.¹²⁵⁰ Bu kişiler içerisinde en yaşlı kişinin 40 yaşında olması ve 12 yaşın altında sadece 2 çocuğun bulunması kayda değerdir. Mora'dan gelen bu kişilerin, az sayıda da olsa, en azından Lefkoşa şehrine belli bir değişiklik getirdiği söylenebilir.

1800-1839 döneminde Kıbrıs halkının adayı terk sebeplerinden önemli bir etken de adanın kaderi olan çekirge istilaları ve doğal afetlerdi. Çekirgeler ürünleri alıp götürürken halkın ekonomik durumlarının yitirilmesine sebebiyet vermekteydi. Bu nedenle birçok kişi zaman zaman Anadolu ve Suriye sahillerine kaçarak kurtulmanın yollarını aramaktaydı.¹²⁵¹ Örneğin 1818 (1233) yazında adaya müptela olan çekirgeler yüzünden tarlaların büyük kısmının telef olması üzerine Kıbrıs halkı o yıl büyük sıkıntılar çekmiş; hatta o yıla ait İstanbul ihtiyacı için kendilerinden talep edilen 50'şer bin kile buğday ve arpadan af

Merkezi İdare İle İlişkileri (1650-1675), İstanbul Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1989, s.193-194.

¹²⁴⁸ Hill, a.g.e., Vol. IV, s.150.

¹²⁴⁹ BOA., TŞR.KB.d., 44, s.89-116.

¹²⁵⁰ BOA., TŞR.KB.d., 40, s.408.

¹²⁵¹ Kıbrıs'ta çekirge istilalarına dair bir araştırma için bkz. Ronald C. Jennings, "The Locust Problem in Cyprus", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 51, Nr. 2 (1988), s.279-313.

olunmalarını istemek zorunda kalmışlardı.¹²⁵² Benzer doğal afetler 1809¹²⁵³, 1823¹²⁵⁴ ve 1838 hasat mevsimlerinde de yaşandı ve Kıbrıs halkı bu yıllarda büyük zorluklarla karşılaştı. Hatta 1838 yılında, çekirge istilası yanında yağışların azlığı sebebiyle hasat oldukça düşük seviyelerde kaldı.¹²⁵⁵ Bu sebeple Kıbrıs halkından bir miktar insan (yaklaşık 200 kişi) Aydın taraflarına gitmek için Antalya'ya geçti. Adadan ayrılmaların haber alınması üzerine bunlardan üç yıl boyunca vergi alınmayacağı belirtilerek geri dönmelerine çalışıldı.¹²⁵⁶

Doğal afetler dolayısıyla Kıbrıs'ta zahire kıtlığı yaşandığında, tıpkı 1823 ve 1838 yazlarında oluşu gibi, civar bölgelerden Kıbrıs'a zahire alımı yoluna gidilmekteydi. Nitekim 1823 yazında yaşanan zahire kıtlığı Mısır'dan Kıbrıs'a 20 bin kile buğday ithalini zorunlu kılmıştı.¹²⁵⁷ 1838 yazında ise kıtlık nedeniyle Kıbrıs halkı Anadolu ve Suriye sahillerine göçmeye başlamıştı.¹²⁵⁸ Bu yıl Teke sancağından Kıbrıs'a zahire alımı yapılmışsa¹²⁵⁹ da Kıbrıs kazaları halkı verdikleri dilekçelerle tohumluk zahireleri dahi kalmadığını beyan ederek, üç taksitte ödenmek üzere kendilerine 2 bin kese nakit yardım yapılmasını talep etmişlerdi.¹²⁶⁰ Yurtlarını terk eden Kıbrıs halkının evlerine dönmeleri için bu talepleri İslam ahali ve reâyâdan ileri gelenlerin kefaletleriyle kabul edilmişti.¹²⁶¹

Kıbrıs nüfusunu etkileyen bir diğer husus da merkezden adaya cezalandırma amacıyla gönderilen sürgünlerdi. Kıbrıs'ın bir ada olması, cezalandırılan kişilerin kolayca firar etmelerini engellediğinden Rodos, Sakız, İstanköy, Sisam gibi bazı adalarla birlikte eski devirlerden itibaren bir nevi cezalandırma mekânı olarak kullanılmaktaydı.¹²⁶² Kıbrıs adası, fiziki yapısı ve kalelerinin varlığı sebebiyle sürgün ve kalabend tipinde cezalandırmalar için oldukça elverişli bir bölgeydi.¹²⁶³

Kıbrıs'a cezaî sürgünler fethin hemen akabinde başlamıştı. Üstelik bunlar sadece İstanbul'da alınan kararlar ile değil, şehzadelerin sancaklarında tertip ettiği cezaların

¹²⁵² BOA., C.ML-2/56.

¹²⁵³ BOA., C.ML-223/9248.

¹²⁵⁴ BOA., HAT-618/30491.

¹²⁵⁵ BOA., C.İKT-21/1015.

¹²⁵⁶ BOA., C.DH-201/10022 (H. 29 Rebiülevvel 1254/M. 22 Haziran 1838); KŞS., 36, s.178, hük.1 (H. 29 Rebiülevvel 1254/M. 22 Haziran 1838).

¹²⁵⁷ BOA., HAT-618/30491.

¹²⁵⁸ BOA., HAT-1242/48299-A; BOA., HAT-1242/48299-B.

¹²⁵⁹ BOA., C.İKT-21/1015.

¹²⁶⁰ BOA., HAT-1242/48299-D; BOA., HAT-1242/48299-C; BOA., HAT-1242/48299-E; BOA., HAT-1242/48299-F; BOA., HAT-1242/48299-G; BOA., HAT-1242/48299-H; BOA., HAT-1242/48299-I.

¹²⁶¹ BOA., A.E.İI. MAHMUD-3038; BOA., HAT-1242/48299.

¹²⁶² Kemal Daşcıoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2004, s.117.

¹²⁶³ Kıbrıs adasının özellikle de Mağusa'nın değişik cezalara çarptırılan kişilerin sürgün mekânlarından biri olduğu adaya gelen seyyahların gözünden de kaçmamıştır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs'a gelen İtalyan gezgin Giovanni Mariti, Mağusa kalesinin İstanbul'dan cezalandırılan kişilerin sürgün mekânlarından biri olduğuna şahit olmuştu. Bkz. G. Mariti, *a.g.e.*, s.66.

uygulanmasında da geçerliydi.¹²⁶⁴ Ayrıca XVIII. yüzyılda Anadolu’da devlete karşı aykırı hareketleri görülen konar-göçer aşiretlerin sürdükleri belli başlı bölgelerden biri Kıbrıs adası idi.¹²⁶⁵

Kıbrıs’a yapılan cezaî sürgünler içerisinde en sık rastlanılan kalabend uygulamasıydı ve bu konuda en fazla kullanılan mekân Mağusa kalesi idi. Nitekim BOA. Kalabend defterleri üzerinde yaptığımız incelemede, 1800-1839 yıllarını kapsayan evrede, Kıbrıs adasına gönderilen 230 hükümden 129’u Mağusa kalesi dizdarına hitaben yazılmıştı ve bunların büyük bir kısmı âdî suçlardan Mağusa kalesine kalabend şeklinde sürgün kararını içermekteydi.¹²⁶⁶

Görüldüğü üzere daha önceki dönemlerde olduğu gibi, ele alınan dönemde de siyasî gelişmeler, isyanlar, doğal afetler ve sürgünler ada nüfusunun örüntüsünde değişikliklere yol açan sebepler arasında yer almaktaydı.

3.3.2. XIX. Yüzyıla Kadar Kıbrıs Nüfusu

Kıbrıs’ın XIX. yüzyılın ilk yarısına ait nüfusunu tahlil edebilmek için önceki devirlerine ait nüfus bilgilerinin verilmesi faydalı olacaktır. Adanın Osmanlı yönetiminden önceki nüfus miktarı Coronelli’ye göre 56.044’ü Lefkoşa’da, 6.616’sı Mağusa’da ve 134.926’sı diğer bölgelerde olmak üzere toplam 196.896 idi. Savorgan 1562’de 180 bin, Graziani 1570’te 200 bin rakamını vermektedir.¹²⁶⁷ Benzer bir rakam veren B. Arbel’e göre Venedik yönetiminin sonlarında Kıbrıs nüfusu yaklaşık 195 bin civarındaydı. Bu rakamın 70 bini serf, 95 bini özgür kiracı, 20-25 bin kadarı Lefkoşa’da ve 10 bin kadarı da Mağusa bölgesinde yaşamaktaydı.¹²⁶⁸

Kıbrıs’ın Osmanlı hâkimiyetindeki ilk nüfus verileri tahrir defterlerinden veya adaya gelen seyyahların sundukları bilgilerden edinilebilmektedir. Osmanlı tahrirlerinde maksat öncelikli olarak devletin asker ve vergi potansiyelinin tespitine dair veriler elde etmektir. Bu nedenle sadece vergiye esas erkek nüfus sayıma dahil edilmekte, kadın ve çocuk bunun dışında tutulmaktaydı. Dolayısıyla bu bilgilerden adanın toplam nüfusu hakkında kesin sonuçlara varılamamakta, sadece tahminî veriler elde edilebilmektedir.

¹²⁶⁴ Haldun Eroğlu, **Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumu**, Akçağ Yay., Ankara, 2004, s.178.

¹²⁶⁵ Ancak XIX. yüzyıldan itibaren aşiretlerin sürgün edilmesi uygulamasından vazgeçilip belli bölgelerde iskân edilmeye başlanmışlardı. Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)**, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1963, s.112; Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK. Yay., Ankara, 1991, s.141.

¹²⁶⁶ Kalabend Defterleri, Divan-ı Hümayun Bab-ı Asafi Defterleri arasında yer almaktadır. BOA. 980 numaralı Bab-ı Asafi Defterleri Kataloğu’nda kayıtlı H. 1091–1239/M. 1680–1824 arasındaki kayıtları ihtiva eden birkaç sayfa veya formattan oluşan 6 adet Kalabend Defteri parçası bulunmaktadır. Ayrıca 989 numaralı Divan-ı Hümayun Defterleri Kataloğu’nda H. 1135–1256/M. 1722–1841 tarihler arasındaki kayıtları ihtiva eden 44 adet Kalabend Defteri mevcuttur. İncelenen defterler Divan-ı Hümayun Defterleri Kataloğu’nda kayıtlı 1800-1839 tarihlerini içeren 28-44 numaralı Kalabend Defterleridir.

¹²⁶⁷ Hill, **a.g.e.**, Vol. III, s.787; Papadopoulos, **a.g.e.**, s.43.

¹²⁶⁸ Arbel, “*Cypriot Population Under Venetian Rule (1473-1571): A Demographic Study*”, s.V/213.

Osmanlı imparatorluğunun Kıbrıs'ı fetih harekâtıyla birlikte bazı Kıbrıslıların adadan kaçmasıyla savaştan sonra yapılan ilk tahrirde 559 köyden 49'unun, 113 mezradan 18'inin boş olduğu kayıtlara geçirilmişti. Aynı tahrire göre Kıbrıs adasının tahmini gayrimüslim nüfusu 115 bin dolaylarındaydı.¹²⁶⁹

Kıbrıs nüfusu XVII. yüzyıl başlarında 134 bin, aynı yüzyılın ortalarında ve üçüncü çeyreğinde 75 bin seviyelerinde bulunuyordu.¹²⁷⁰ 1738 yılında Kıbrıs'ı ziyaret eden seyyah Richard Pococke, ada nüfusu hakkında 12 bin vergi veren gayrimüslim olup, bu sayıya kadın ve çocukların dahil olmadığını belirterek Kıbrıs'taki toplam nüfusun 2/3'sinin Hristiyan olduğunu kaydetmişti. Bu şekilde 48 bin ile 60 bin arasında bir Hristiyan nüfus ile 24 bin ile 30 bin seviyelerinde bir İslâm nüfusu ortaya çıkar ki bu da 72 bin ile 90 bin arasında toplam nüfusa tekabül etmektedir.¹²⁷¹

R. Pococke'dan kısa bir süre sonra, 1745 ve 1750 yıllarında Kıbrıs'a iki defa gelen Alexander Drummond Kıbrıs'ta 150 bin Müslüman Türk ve 50 bin Hristiyan Rum'un yaşadığını belirtmişti.¹²⁷² Ancak Osmanlı arşiv belgelerine göre yapılan bir başka tespit 1726-1750 evresinde Kıbrıs'ta 41 bin ile 44 bin arasında bir gayrimüslim nüfus bulunduğu ortaya koyulmuştur.¹²⁷³

XVIII. yüzyılın ikinci yarısı (1777) için Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu Kyprianos, genel bir tahminle 37 bin Hristiyan ve 47 bin Müslüman bulunduğunu, yani toplam 84 bin nüfusun varlığını belirtmekteydi.¹²⁷⁴ 1792 yılında Larnaka'da 51 yaşında vefat eden İngiliz konsolosu Michael de Vezin, Türk nüfusun 60 bin civarında bulunduğunu, Rumların önceden daha kalabalık olmalarına rağmen maruz kaldıkları vergi yükleri nedeniyle 20 bin kadarının kaçtıklarını, dolayısıyla sayılarının Müslümanlardan daha az hale geldiğini açıklamaktaydı. Söz konusu dönem için Çevikel'e göre Kıbrıs, 1790'da 47.500 gayrimüslim ve 67.000 müslim, toplam 114.500; 1800 yılında 30.524 gayrimüslim, 67.000 müslim olmak üzere toplam 97.524 kişilik tahminî nüfusu barındırmaktaydı.¹²⁷⁵

3.3.3. 1800-1839 Döneminde Kıbrıs Nüfusu

XIX. yüzyıl başlarında Kıbrıs nüfusuna ilişkin veriler adayı ziyaret eden Batılı seyyahlar veya resmî görevlilerin gözlemlerinden öğrenilebilmektedir. Bunlardan ilki 1806 yılında adaya gelen Ali Bey'dir. Ali Bey, Osmanlı yönetiminin adadaki gerçek Rum nüfusu tam

¹²⁶⁹ Dündar, **a.g.t.**, s.369-370.

¹²⁷⁰ Dündar, **a.g.t.**, s.370-371.

¹²⁷¹ Papadopoulos, **a.g.e.**, s.43-44.

¹²⁷² Papadopoulos, **a.g.e.**, s.45. R. Pococke ve A. Drummond tarafından verilen bu rakamların birbirinden oldukça farklı olması Batılı seyyahların verdikleri rakamlarda tutarsız olduklarını göstermektedir.

¹²⁷³ Özkul, **a.g.e.**, s.199.

¹²⁷⁴ Cobham, **a.g.e.**, s.366-367.

¹²⁷⁵ Çevikel, **Kıbrıs Eyâleti...**, s.220.

olarak hiçbir zaman öğrenemediğini; ancak bunların 32 bin civarında bulunduğunun söylendiğini açıklamıştı. Ayrıca kendisi güvenilir bir kişiden öğrendiği bilgiye dayanarak adada 100 bine ulaşan bir Rum nüfusun varlığını da eklemişti.¹²⁷⁶ Ali Bey'in verdiği iki rakam arasında büyük bir fark bulunması, Papadopoulos'un¹²⁷⁷, belirttiği gibi gerçek bir nüfus sayımının olmayışı ve yapılan sayımların sadece vergi amaçlı gerçekleştirilmesiydi. Ali Bey'in eklediği bilgilere göre Lefkoşa'da bin Türk, bin Rum aile ve yaklaşık 8 ile 12 bin arasında bir nüfus yaşamaktaydı.¹²⁷⁸

XIX. yüzyıl başlarında Kıbrıs nüfusu hakkında bilgi edinilebilen diğer bir kişi 1814 yılında Kıbrıs'a gelen "*The East India Company*" gemisi kaptanı olan John Macdonald Kinneir'dir. Kinneir'e göre, doğulu devletler, ölüm ve doğum kayıtlarını tutmadıklarından tam nüfuslarını kesin olarak saptayamamaktadırlar.¹²⁷⁹ O, mevcut nüfusun 70 bin olduğunu ve bunun yarısının Rumlardan oluştuğu bilgisini vermektedir.¹²⁸⁰ Ayrıca, Ali Bey'i doğrular biçimde Lefkoşa'da 2 bin ailenin varlığını ve Türklerle Rumların yarı yarıya olduğunu kaydetmişti.¹²⁸¹

1814 yılında Kinneir'den sonra Kıbrıs'a gelen bir diğer gözlemci de Henry Light idi. Light, Kinneir'den farklı olarak Kıbrıs nüfusunu 80 ile 90 bin arasında tahmin etmekteydi. Ancak her ikisinin de ortak paylaştıkları nokta, XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIX. yüzyılın ilk on yılında Kıbrıs nüfusunun büyük bir düşüş yaşadığıydı.¹²⁸²

XIX. yüzyıl başlarında Kıbrıs nüfusu hakkında bilgi alınabilen bir başka Batılı gözlemci de William Turner'dir. 1815 yılında adaya gelen Turner'a göre, Kıbrıs nüfusu 60 ile 70 bin seviyelerine düşmüştü ve bunun 40 bini Rumlara aitti. Adada Turner'a verilen bilgiye göre, Lefkoşa'da 5 bin ev vardı; ancak kendisi, Lefkoşa'da bulunan evlerin 3 bini geçmeyeceğini düşünmekteydi. Ayrıca Turner, Tuzla'yı Lefkoşa'dan sonra ikinci büyük şehir olarak tanımlamış ve bitişik olan İskele kasabası ile birlikte 1.700 evi barındırdığını belirtmişti.¹²⁸³

Gezginlerin gözlemlerinden farklı olarak 1827 yılına ait Fransa Coğrafya Topluluğu raporunda, Kıbrıs nüfusu 80 bin olarak gösterilirken adada milkareye 13 kişilik bir oran hesaplanmıştır.¹²⁸⁴

1821 Yunan ihtilali'nin Kıbrıs üzerinde yarattığı etkilerden biri 1820'li yıllarda adadan kaçışların yaşanmasıydı. Dolayısıyla ada nüfusu bu süreçte azalma göstermişti. Hill,

¹²⁷⁶ Ali Bey, **a.g.e.**, 271.

¹²⁷⁷ Papadopoulos, **a.g.e.**, s.52.

¹²⁷⁸ Ali Bey, **a.g.e.**, 265.

¹²⁷⁹ Kinneir, **a.g.e.**, s.100.

¹²⁸⁰ Kinneir, **a.g.e.**, I, s.181.

¹²⁸¹ Kinneir, **a.g.e.**, I, s.190.

¹²⁸² Light, **a.g.e.**, s.244.

¹²⁸³ Papadopoulos, **a.g.e.**, s.56; Cobham, **a.g.e.**, s.425-428.

¹²⁸⁴ **Bulletin de la Société de Géographie**, Nr. 51-56, Paris, 1827, s.67.

Kyriazes'e dayanarak, 1821-1830 döneminde 20-25 bin Kıbrıslının adadan ayrıldığını belirtmektedir.¹²⁸⁵ Ancak bu rakamın abartılı olduğuna şüphe yoktur.¹²⁸⁶ Zira 1830'da teşkil edilen reâyâ meclisinin sayımında adadaki Rum nüfus 15.006 şeklindeydi ve bu rakam 1831 tarihli Osmanlı sayım sonuçlarından pek farklı değildir.¹²⁸⁷ Dolayısıyla Hill'in kabul etmiş olduğu 20-25 bin Kıbrıslının adadan ayrıldığı görüşünün abartılı olduğu aşikârdır.

XIX. yüzyıl başlarında Kıbrıs nüfusuna dair bilgiler Batılı gözlemcilerden edinilebilse de görüldüğü üzere verilen rakamlar birbirlerinden farklı ve tutarsızdır. Bu sebeple Kıbrıs nüfusuna dair en net bilgiler resmî Osmanlı belgelerinden öğrenilebilmektedir. Bu konuda Kıbrıs nüfusu hakkında alınabilen ilk veriler 1827 yılına aittir.¹²⁸⁸

1827 yazında, Kıbrıs köylerinin bir süredir harap olması, ahalinin fakirleşmesi ve zor durumda kalması nedeniyle köyler yerinde incelenerek durumlarına göre ödemeleri gereken vergilerin yeniden tespitinin yapılması amacıyla bir tahrir yapıldı. Bu tahrirde sadece vergi verecek Müslüman nüfusun tespiti amaçlandığından kadınlar ve vergi veremeyecek yaştaki çocuklar ve gayrimüslimler sayılmadı.¹²⁸⁹ Vergi tahrir defterine göre, Tuzla'da 409, Limason'da 471, Dağ ve Değirmenlik'te 354, Mesarya'da 431, Mağusa ve Karpas'da 312, Girne'de 248, Hirsofu'de 370, Baf ve Kukla'da 335, Omorfo'da ve Lefke'de 376 olmak üzere Kıbrıs kazalarında toplam 3.306 nefer kayıtlara geçirilmişti.¹²⁹⁰ Bu sayı gayrimüslimleri kapsamadığı gibi, sadece vergi verebilecek İslâm nüfusunu işaret etmekteydi.

¹²⁸⁵ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.150.

¹²⁸⁶ 20-25 bin rakamının abartılı olduğu görüşü İnalçık tarafından da kabul edilmektedir. Bkz. İnalçık, "*Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus*", **Kıbrıs ve Türkler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.44.

¹²⁸⁷ İnalçık, "*Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus*", s.44. XIX. yüzyılda Kıbrıs Nüfusu bahsine bakınız.

¹²⁸⁸ Aslında 20 Aralık 1825 (9 Cemaziyelevvel 1241) tarihli ve Lefkoşa naibi Hasan Hüsnü Efendi mühürlü bir tahrir yapılmıştı. Ancak bu tahrir, emlak ya da vergi veren nüfusun sayımı değil, adadaki sipahilerin tespitine yönelikti. **BOA., TT.d.**, Nr. 958. 69 sayfalık defter, 20 Ocak 1826 (10 Cemaziyelâhir 1241) tarihinde İstanbul'da tasdiklenerek kapağına "*Hazine-i Âmire'de mahfûz oluna*" emri düşülmüştür. Ayrıca, Bkz. Erdönmez, **a.g.t.**, s.45.

¹²⁸⁹ "*Kıbrıs cezîresinin hâvî olduğu nevâhî ve kurâları bir müddetden beri harâba mâil ve sekeneşi gün be gün perişân ve esâmîsine terettüb-i noksân ettiğiinden başka beş on seneden beri mâ-yelikıyla nevâhî ve kurâ-yı mezkûrede sâkinûn olan tevzî'-keşân ehl-i İslâmı tahkik ve teftîş olunamayıp ve sene be-sene üzerlerine ber-mu'tâd-ı kadîm edâsı lâzım gelen emvâl-i mîrî ve vergeldikleri sâlyâneleri ber-vech-i ta'dîl kurâ ve nevâhî-i merkûme sekene-i İslâmı üzerlerine tarh ve tevzî' olunmağa dahi ihtimâm olunmamağa fîmâ-ba'd keyfiyet-i mezkûre üzre ibkâ olunmuş olsa ahâlî-i mezbûrenin külliyyen perişâniyetine bâ'is ve nevâhî-i merkûmenin dahi bütûn bütûn harâbiyetine bâdî olacağı ihşâs olunmağa ba'de'l-yevm tahkik ve gereği gibi tashîh ve vergeldikleri emvâl-i mezkûre tevzî'inde ta'dîl üzere beher esâmîsine ve sekene ve tahammülüne göre her bir kurâsına atf ve tevzî'yle ahali-i merkûmeyi perişâniyetden vikâye ve nevâhî-i mezbûreyi harâbiyetden himâye icâb ve iktizâ etmekden nâşî bu defa cezîre-i mezkûrenin cümlesi vücûh-ı ahâlî ve erbâb-ı vukûfu ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'le keyfiyet-i mezkûre tashîh ve lede't-tahkik tecdîd-i defter olunmak husûsunda ve ba'de'l-yevm kurâ ve nevâhî ahâlîsinin vergeldikleri tevzî' ve taksimleri ber-vech-i ta'dîl taksim olunub ve mürûr-ı eyyâm sebebiyle defter-i mezkûrun tecdîd ve tebdîli icâb etdikde yine cümle ahâlî vücûh ve erbâb-ı vukûf cem' ve celb ve işbu tahrîr olunan defterin tanzîm olunduğu üzre nezd-i muhassûlîde cümle-i merkûme hâzîrûn olduğu hâlde alâ vechi't-ta'dîl tecdîd ve tahrîr ve tebdil olunmak üzre tanzîm olunan defterdir ki zikr ve beyân olunur" **KŞS.**, 33, s.1, hük.1 (H. 28 Muharrem 1243/M. 21 Ağustos 1827).*

¹²⁹⁰ Bu sayıma Lefkoşa dahil edilmemişti.

Kıbrıs nüfusuna ilişkin en doğru ve en ayrıntılı bilgiler Osmanlı imparatorluğunda ilk nüfus sayımının yapıldığı 1831 (1246) yılında tutulan sayım defterlerinden öğrenilebilmektedir.

Osmanlı imparatorluğunda yapılan ilk nüfus sayımında, II. Mahmut yeniliklerinin en önemli ayaklarından birini oluşturan ordu reformunda Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla (1826) kurulan yeni orduya (Asakir-i Mansure-i Muhammediye) alınacak askerî gücün belirlenmesi ve reformların bir diğer önemli ayağı olan malî yenilikler için cizye alınabilecek gayrimüslim nüfusun belirlenmesi esas hedeflerdi.¹²⁹¹

1831 tarihli nüfus sayımı, bir takım eksiklik ve aksaklıkları barındırsa da Osmanlı imparatorluğunda, Anadolu ve Rumeli'de yaşayan müslim ve gayrimüslim tebaanın toprak sayımı olmadan, modern anlamda gerçekleştirilen ilk sayım olmasıyla büyük önem taşımaktadır.¹²⁹² Ayrıca sayım öncesinde ve sonrasında çıkarılan nizamnameler ve oluşturulan nezaretler, merkezî bir nüfus kayıt sisteminin temelini atılmasında ve yaşanan nüfus değişikliklerinin düzenli biçimde kayıt altına alınmasında büyük değer ifade etmektedir.¹²⁹³

Sayımında Kıbrıs adasının kaza ve köylerinde halk, İmparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi, İslâm ve reâyâ şeklinde iki gruba ayrılmış ve bu şekilde defterlere geçirilmiştir. Reâyâ da kendi arasında cizye vergisi oranına göre ednâ, evsat ve âlâ biçimlerinde üç sınıfa taksim edilmiştir. Muafiyeti olan veya vergi verecek yaşa gelmeyen erkekler de sayılarak ayrı tutulmuşlardır (gayr-i müstehak).

Kıbrıs'ta 1831 nüfus sayımı için görevlendirilen memurlar sayımı tamamlanan yerlerle ilgili derledikleri defterleri temize çektikten sonra İstanbul'a göndermişlerdir. Kıbrıs'ta sayım için görevlendirilen kişi Abdurrauf Hâleti Efendi idi.¹²⁹⁴ Ayrıca sayım Lefkoşa naibi Mustafa Hayali Efendi gözetiminde yapılmış ve mühürlenmiştir.¹²⁹⁵ İlk sayımda dört defter

¹²⁹¹ Bkz. Mahir Aydın, “Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989) Bildiriler**, İstanbul, 1990, s.81-106.

¹²⁹² 1831 sayımında orduya asker vermeyen bölgeler hariç tutulmuştu. Bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı**, Başvekâlet İstatistik Umûm Müdürlüğü, Ankara, 1943, s.10-19.

¹²⁹³ Stanford Shaw, “The Ottoman Census System and Population, 1831-1914”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 9, Nr. 3, Oct. 1978, s.325-326.

¹²⁹⁴ Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e.** c. III, s.642; Karal, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı**, s.69; **BOA., HAT-336/19278** (H. 25 Receb 1246/M. 9 Ocak 1831); **BOA., HAT-336/19278-A** (H. 25 Receb 1246/M. 9 Ocak 1831); **BOA., HAT-336/19278-B** (H. 25 Receb 1246/M. 9 Ocak 1831).

¹²⁹⁵ Konuya esas kaynak teşkil eden “Kıbrıs Nüfus Defterleri” BOA. Taşra Tasnifi Kıbrıs Mutasarrıflığı Arşiv Kataloğu'nda kayıtlıdır. Bunlardan beş tanesi 1831 (1246-1247) yılını kapsamaktadır. 40 Numaralı defterde İslâm ahali, 41, 42, 43 numaralı defterlerde reâyâ kaydedilmiştir. 44 numaralı defter 5 Aralık 1831 (Selh-i Cemaziyelâhîr 1247) tarihiyle mühürlüdür ve Nisan 1831 (Şevval 1246) tarihinde yapılan sayımda herhangi bir sebeple sayılamayan, yedi aylık süreçte yeni doğmuş/ölmüş veya firar etmiş kişilerin belirlendiği defterdir. Defterde ayrıca yedi aylık süreçte meydana gelen değişiklikler içerisinde kimlerin İslâmiyet'e geçtiği de açık biçimde kayıt altına alınmıştır.

oluşturulurken,¹²⁹⁶ bundan yedi ay sonra kontrol amaçlı bir sayım daha yapılarak ayrı bir defter tutulmuştur.¹²⁹⁷

İslâm ahalinin kaydedildiği 40 numaralı defterde yaş, meslek zümreleri (sipahî, topçu, alaybeyi, basmacı, kahveci vs.), özürlü (âma, topal vs.) gibi şahsî özellikler de belirtilmiştir. Ancak bir kısım Müslümanın yaşlarının yazılmadığı da görülmektedir. Defterde her mahallenin ya da köyün sonunda sayıma tabi tutulanlar sabî, tüvânâ ve ihtiyar şeklinde 3 grup halinde taksim edilerek toplanmıştır. Genellikle sabî 0-12 yaş, tüvânâ 12-42 yaş, ihtiyar da 42 yaş üstü kişiler için kullanılmaktaydı.

41-43 numaralı defterlerde gayrimüslimler sayılırken cizye hesabı esas alındığından herkesin yaşı yazılmakla birlikte eğer 14 ve üzeri yaşta ise ednâ, evsat ve âlâ şeklinde 3 grup halinde tasniflenmiş ve sonrasında bir yekûna ulaşılmıştır. Gayrimüslimler baba adlarıyla birlikte yazılırken Avrupa tüccarı vasfı bulunanlar ayrıca işaret edilmiştir. Cizye mükellefi olmayan kişilerse “*nüfus-ı sâire*” adı altında toplanmışlardır.¹²⁹⁸

1831 nüfus sayım defterlerine göre Lefkoşa’da 3.514 müslim, 2.262 gayrimüslim olmak üzere toplam 5.776 kişi sayılmıştı.¹²⁹⁹ Bu rakama Mora’dan göç edenler, hanlarda kalanlar, misafir şeklinde ikamet edenler, adaya firar edenler ve adaya zaman zaman gelip giden Kıptîler (484 kişi) dahildir.¹³⁰⁰ Toplam rakama aynı miktardaki kadın ve kız çocuklar da dahil edildiğinde Lefkoşa’nın 11.552 şeklinde gerçek nüfusu ortaya çıkar.¹³⁰¹

Lefkoşa’da en kalabalık mahalle 441 kişi ile Aya Faniromeni olurken, yine bir gayrimüslim mahallesi Baş mahalle (Tiribyodi) 438 kişi ile ikinci sırada yer almaktaydı. İslâm mahalleleri içerisinde en kalabalık mahalle 397 kişi ile Aya Sofya mahallesi idi. Aşağıda verilen grafikte nüfus oranlarına göre, Lefkoşa mahallelerinin büyüklük sıralaması açık şekilde izlenebilmektedir.¹³⁰²

Grafik 3.2: Nüfus Oranlarına Göre Lefkoşa Mahalleleri

¹²⁹⁶ BOA., TŞR.KB.d., 40; BOA., TŞR.KB.d., 41; BOA., TŞR.KB.d., 42; BOA., TŞR.KB.d., 43.

¹²⁹⁷ BOA., TŞR.KB.d., 44.

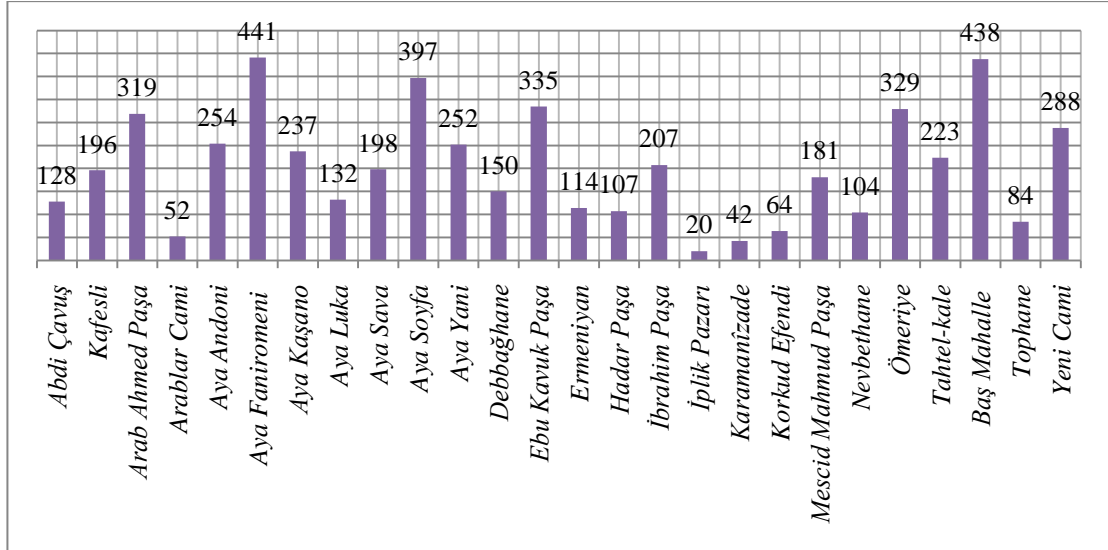
¹²⁹⁸ **Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfus, Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)**, (Hzl. Hacı Osman Yıldırım ve diğerleri), BOA. Yay, İstanbul, 2000, s.XXII-XXVI.

¹²⁹⁹ Karal, Lefkoşa’daki İslâm ahaliyi 1098 sabî, 1031 tüvânâ ve 486 ihtiyar olmak üzere toplam 2.615; reâyâyı 489 âlâ, 572 evsat, 131 ednâ ve 1052 sabî ve amelmânde şeklinde toplam 2.244 kişi vermektedir. Bkz. Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı**, s.161-162.

¹³⁰⁰ BOA., TŞR.KB.d., 40, s.404-415.

¹³⁰¹ Kıbrıs’ta incelenen dönemde müslim ve gayrimüslim ailelerin ortalama 2 çocuğa sahip oldukları ve kız ve erkek çocuk oranlarının birbirine yakın bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Üçüncü Bölüm, Aile bahsine bakınız.

¹³⁰² Nüfus defterlerinden izlenemeyen Çatalhurma, Karababa, Boyahane, Çakmalı Kilise ve Kızılkule mahallelerine grafikte yer verilmemiştir.

Lefkoşa dışında kalan kazalardan en kalabalık olanları 5.520 kişi (% 12) ile Tuzla ve 5.148 kişi (% 11) ile Mesarya idi. Nüfus bakımından en kısır kaza ise 1.153 kişi (% 3) ile Evdim ve 1.004 kişi ile (% 2) Piskopu idi. Baf ve Kukla'nın birlikte gösterildiği ve 16 kazası bulunan Kıbrıs'ta sayılan toplam nüfus 15.590 müslim, 29.279 gayrimüslim olmak üzere **45.319** idi. Bu sayı Kıbrıs'ta tüm erkek nüfusu işaret etmekteydi. Ulaşılan bu rakama aynı sayıdaki kadın/kız nüfus da eklendiğinde **90.638** kişilik gerçek Kıbrıs nüfusu elde edilmiş olur.

Nüfus defterlerine göre, gayrimüslimler (Rumlar), Lefkoşa haricindeki kazalarında Müslüman (Türk) nüfustan sayıca fazlaydı. Hirsofu, Evdim, Piskopu kazalarında ise nüfus oranları yakın seviyelerdeydi. Kıbrıs kazalarındaki müslim ve gayrimüslim nüfus oranlarının dağılışı Tablo 3.3, 3.4 ve Grafik 3.3'de açık biçimde gösterilmiştir.

Tablo 3.3: Kıbrıs Kazaları Cemaat Nüfus Dağılımı

Kazalar	Müslim	Gayrimüslim	Toplam	%
Lefkoşa	3514	2262	5776	13
Dağ	396	2149	2545	6
Değirmenlik	578	2523	3101	7
Omorfa	586	1935	2521	6
Dipkarpas	696	1171	1867	4
Mağusa	372	1064	1436	3
Limason	480	1760	2240	5
Piskopu	408	596	1004	2
Gilan	288	968	1256	3
Evdim	484	669	1153	3
Girne	792	2330	3122	7
Baf ve Kukla	1462	2271	3733	8
Lefke	673	1922	2595	6

Tuzla	1785	3735	5520	12
Mesarye	1968	3180	5148	11
Hirsofu	1108	1194	2302	5
Toplam	15.590	29.729	45.319	
%	34	66	100	100

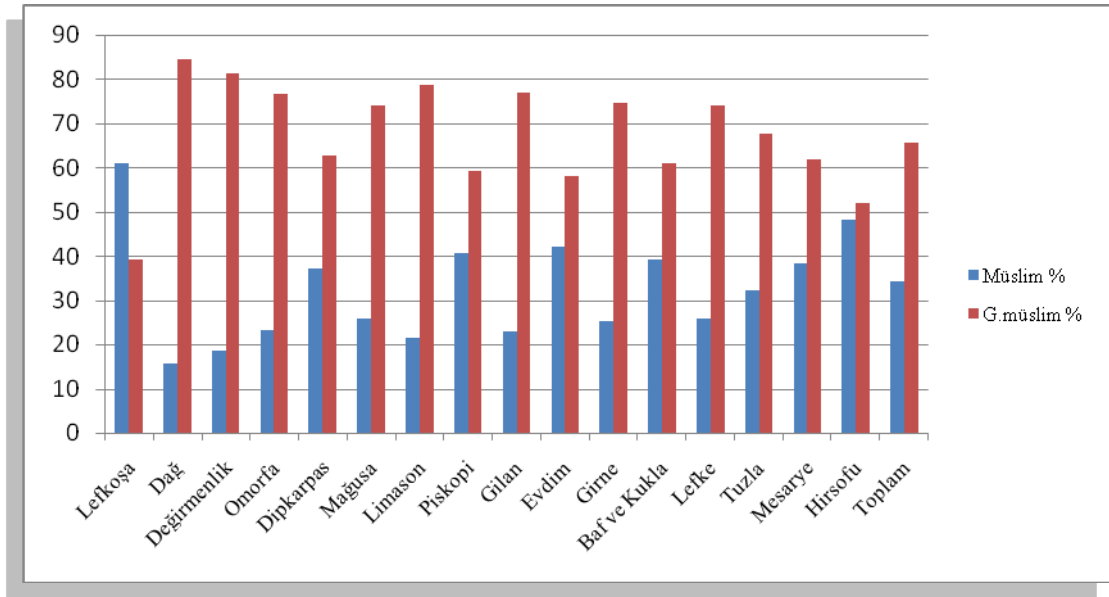
Kaynak: BOA., TŞR.KB.d., 40; BOA., TŞR.KB.d., 41; BOA., TŞR.KB.d., 42; BOA., TŞR.KB.d., 43.

Tablo 3.4: Kıbrıs Kazaları Cemaat Nüfus Dağılım Oranları

Kazalar	Müslim %	Gayrimüslim %	Toplam %
Lefkoşa	61	39	100
Dağ	16	84	100
Değirmenlik	19	81	100
Omorfa	23	77	100
Dipkarpas	37	63	100
Mağusa	26	74	100
Limason	21	79	100
Piskopu	41	59	100
Gilan	23	77	100
Evdim	42	58	100
Girne	25	75	100
Baf ve Kukla	39	61	100
Lefke	26	74	100
Tuzla	32	68	100
Mesarye	38	62	100
Hirsofu	48	52	100
Toplam	34	66	100

Kaynak: BOA., TŞR.KB.d., 40; BOA., TŞR.KB.d., 41; BOA., TŞR.KB.d., 42; BOA., TŞR.KB.d., 43.

Grafik 3.3: Kıbrıs Kazaları Nüfus Dağılımı

Tablo 3.5: Dağ Kazası Nüfusu

	Köy-Mahalle	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1.	Ağrocibye	—	7	7
2.	Analyonda	14	34	48
3.	Anaya	—	21	21
4.	Apliç	—	19	19
5.	Aradyu	24	27	51
6.	Argadez	—	37	37
7.	Aşağı Deftere	15	24	39
8.	Aşağı Laktamya	29	80	109
9.	Aya Bifan	—	13	13
10.	Aya Demet nam-ı diğer İncirli	—	114	114
11.	Aya Marina	—	34	34
12.	Aya Varvara	—	116	116
13.	Aya Vasil	15	19	34
14.	Aya Yani Malunda	—	18	18
15.	Ayos Dirimitya	—	28	28
16.	Ayos Vavatsinya	—	70	70
17.	Balcı Ayazma	—	71	71
18.	Dirimitya	—	36	36
19.	Enkomi nam-ı diğer Yukarı (Apano) İncirli	21	51	72
20.	Farmaka	—	62	62
21.	Fikardo	—	14	14
22.	Gönyeli	82	—	82
23.	İkliro	—	97	97
24.	Kadalyonda	11	—	11
25.	Kamya	—	49	49
26.	Kanbi	—	34	34
27.	Kapades	—	60	60
28.	Kato Moni	—	17	17
29.	Koçyat	17	—	17
30.	Lazanya	—	19	19
31.	Litronda	20	149	169
32.	Malunda	—	32	32
33.	Mamari	—	32	32
34.	Marki	15	—	15

35.	Matyat	54	29	83
36.	Merika	—	31	31
37.	Mitsero	—	27	27
38.	Orta (Odu)	16	60	76
39.	Palahor	—	79	79
40.	Palyemedoho	—	85	85
41.	Pera	—	114	114
42.	Piskopyo	—	27	27
43.	Şillura	29	36	65
44.	Vavatsinya	20	33	53
45.	Vorri (Guri)	—	32	32
46.	Yerolakko	4	73	77
47.	Yukarı Deftere	10	98	108
48.	Yukarı Laktamya	—	41	41
TOPLAM		396	2149	2545

BOA., TŞR.KB.d., 40, s.65-79; BOA., TŞR.KB.d., 43, s.87-154.

Tablo 3.6: Değirmenlik Kazası Nüfusu

	Köy-Mahalle	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1.	Değirmenlik (Merkez)	4	—	4
2.	Abohor	95	—	95
3.	Alamra	—	48	48
4.	Anye Milya	—	42	42
5.	Asteri nam-ı diğer Çeri	—	64	64
6.	Aya Sezomeno	34	33	67
7.	Dali	—	176	176
8.	Aya Androniko (Mahalle)	—	183	183
9.	Harcodisse (Mahalle)	—	139	139
10.	Kato Rosiye (Mahalle)	—	41	41
11.	Pano Rosiye (Mahalle)	—	102	102
12.	Sirkanya (Mahalle)	—	58	58
13.	Delicipo	—	20	20
14.	Dimbu (Dinyo)	7	66	73
15.	Eğlence	5	52	57
16.	Eksomatos	—	83	83
17.	İpsamalof (İpsamlos)	6	72	78
18.	İstrovillo	—	147	147
19.	İşa	—	76	76
20.	Kalavaç	29	—	29
21.	Kırklar Tekkesi	5	—	5
22.	Korno	—	69	69
23.	Koşi	7	—	7
24.	Kuru Manastır	18	—	18
25.	Luricine (Burucina)	104	25	129
26.	Mallura	—	4	4
27.	Mallura Manastırı	—	9	9
28.	Margo	13	9	22
29.	Mesokepsi nam-ı diğer Büyük Kaymaklı	8	198	206
30.	Minareli nam-ı diğer İnyehorko	45	65	110
31.	Mosfilidi	—	54	54
32.	Nisuz nam-ı diğer Dizdar	—	35	35
33.	Omorfide nam-ı diğer Küçük Kaymaklı	37	45	82
34.	Paliktire (Baliktire)	49	34	83
35.	Palirkodise	—	92	92

36.	Piroî	21	15	36
37.	Podamya (Potamya)	35	25	60
38.	Polidiko	—	33	33
39.	Sevda	—	23	23
40.	Tabe ve Limya	10	69	79
41.	Tarhun (Tirhon)	29	35	64
42.	Trahona nam-ı ndiğer Kızılbaş	—	46	46
43.	Voni	—	116	116
44.	Yenice	17	—	17
45.	Yerahorko	—	51	51
46.	Yeri	—	69	69
TOPLAM		578	2523	3101

BOA., TŞR.KB.d., 40, s.79-85; BOA., TŞR.KB.d., 43, s.155-234.

Tablo 3.7: Omorfa Kazası Nüfusu

	Köy-Mahalle	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1.	Omorfa (Merkez)	31	375	406
2.	Akaça	49	116	165
3.	Alisino	—	19	19
4.	Alona	—	49	49
5.	Angolem	25	—	25
6.	Arkacı	49	73	122
7.	Aska	—	27	27
8.	Aspromeliti	—	64	64
9.	Aşağı (Kato) Zodya	—	61	61
10.	Avlona	—	27	27
11.	Aya Marina	—	9	9
12.	Aya Rini	—	7	7
13.	Denya	17	8	25
14.	Elya	120	17	137
15.	Filya	—	33	33
16.	Gaziviran (Kadıviran)	19	2	21
17.	Hırsilyo	2	31	33
18.	İflori	3	—	3
19.	İfterikoi	—	23	23
20.	İkselyari	—	4	4
21.	Kannavya	—	34	34
22.	Kanahorko	—	64	64
23.	Kaput	4	61	65
24.	Kato Kopya	—	85	85
25.	Kire	—	52	52
26.	Kotrafa	43	—	43
27.	Lagudera	—	23	23
28.	Livadya	—	22	22
29.	Livatya (Sirkanahori)	—	4	4
30.	Masari	—	4	4
31.	Meniko	16	105	121
32.	Nikidari	—	8	8
33.	Nikide	11	22	33
34.	Orunda	24	46	70
35.	Palahor	—	70	70
36.	Pendaya	—	11	11
37.	Perestorona	98	77	175
38.	Petre	53	86	139
39.	Planadisdasa	—	39	39
40.	Polidiko	—	25	25
41.	Burami (Potami)	8	12	20
42.	Prasko (Praşkū)	6	41	47

43.	Sarandi	—	18	18
44.	Vizaca	8	11	19
45.	Yukarı (Ana) Zodya	—	70	70
TOPLAM		586	1935	2521

BOA., TŞR.KB.d., 40, s.95-111; BOA., TŞR.KB.d., 43, s.234-297.

Tablo 3.8: Dipkarpas Kazası Nüfusu

	Köy-Mahalle	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1.	Dipkarpas (Merkez)	—	182	182
2.	Ardana	—	35	35
3.	Aya İliye	—	34	34
4.	Aya Simyo	30	—	30
5.	Aya Todro	31	34	65
6.	Ayandroniko	62	55	117
7.	Ayistat	12	—	12
8.	Davros	—	13	13
9.	Dutlaka (Vudilaka)	—	22	22
10.	Eftakomi	10	53	63
11.	Kaleburnu	83	—	83
12.	Kalatya	111	—	111
13.	Kasdirga	—	59	59
14.	Kilanomoz	7	10	17
15.	Kiridya	16	—	16
16.	Komi Kebir	26	64	90
17.	Korovya	65	—	65
18.	Kumyalık	7	67	74
19.	Leğonarisso	—	103	103
20.	Litronkomi	26	25	51
21.	Livati	43	9	52
22.	Milanarka	12	19	31
23.	Monarka	6	—	6
24.	Nada	—	19	19
25.	Ovokoros	16	—	16
26.	Padriç	2	53	55
27.	Planadisso	70	4	74
28.	Tirkomi	37	164	201
29.	Topçu	13	—	13
30.	Vasili	11	—	11
31.	Vavlos	—	33	33
32.	Vokolyo	—	22	22
33.	Yalusa	—	74	74
34.	Yerani	—	18	18
TOPLAM		696	1171	1867

BOA., TŞR.KB.d., 40, s.262-281; BOA., TŞR.KB.d., 43, s.297-336.

Tablo 3.9: Mağusa Kazası Nüfusu

	Köy-Mahalle	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1.	Mağusa (Kaleiçi)	316	—	316
2.	Aya Nikola (Mahalle)	—	84	84
3.	Aya Prasko (Mahalle)	—	40	40
4.	Aya Zoni (Mahalle)	—	90	90
5.	İstavro (Mahalle)	—	56	56
6.	Aya Memno	—	89	89
7.	Aşarido nam-ı diğer Güvercinlik	12	42	54
8.	Aya Sergi	44	143	187
9.	Derinya	—	135	135
10.	Enkomi	—	41	41

11.	Fannaro	—	71	71
12.	Limye	—	162	162
13.	Paralim	—	111	111
	TOPLAM	372	1064	1436

BOA., TŞR.KB.d., 40, s.281-291; BOA., TŞR.KB.d., 41, s.4-35.

Tablo 3.10: Limason Kazası Nüfusu

	Köy-Mahalle	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1.	Alacamescid (Mahalle)	69	—	69
2.	Arnabud (Mahalle)	72	—	72
3.	Aya Andoni (Mahalle)	—	44	44
4.	Aya Napa (Mahalle)	—	223	223
5.	Cami-i Kebir (Mahalle)	83	—	83
6.	Kavilici (Mahalle)	—	78	78
7.	Yeni Cami (Mahalle)	79	—	79
8.	Abşu	—	46	46
9.	Ağro	—	101	101
10.	Ağridya	—	32	32
11.	Akrunda	8	—	8
12.	Arakapa	—	36	36
13.	Armenohor	8	—	8
14.	Atrako	—	11	11
15.	Aya Kostantino	—	20	20
16.	Aya Pavlo	—	33	33
17.	Aya Todro	—	30	30
18.	Aya Yani Ağro	—	45	45
19.	Ayandihona	7	—	7
20.	Ayatanaş	4	29	33
21.	Azgada	—	35	35
22.	Celacı	—	78	78
23.	Dimes	—	25	25
24.	Eftagonya	—	82	82
25.	Fasulla	10	46	56
26.	Filunari	1	13	14
27.	Finikarya	6	13	19
28.	Kato Diyerona	—	5	5
29.	Kato Mili	—	13	13
30.	Kalahorko	—	56	56
31.	Lugara	—	34	34
32.	Manağrul	29	23	52
33.	Masikoloni	10	—	10
34.	Mesayidenya	7	27	34
35.	Miloz	—	18	18
36.	Moni	1	33	34
37.	Oronko	2	13	15
38.	Palandirye	—	103	103
39.	Palyoklişe	—	16	16
40.	Pano Diyerona	—	55	55
41.	Pendakomo	35	17	52
42.	Pirko	14	23	37
43.	Podamidessa	1	33	34
44.	Prasko	—	55	55
45.	Putayka	28	—	28
46.	Sanida	—	32	32
47.	Skopedra	1	14	15
48.	Tarhun	—	31	31
49.	Vasa	1	28	29
50.	Vıkla	—	15	15

51.	Yarasmu (Yermasoya)	4	54	58
52.	Zopi	—	42	42
	Toplam	480	1760	2240

BOA., TŞR.KB.d., 40, s.216-230; BOA., TŞR.KB.d., 41, s.35-90.

Tablo 3.11: Piskopu Kazası Nüfusu

	Köy-Mahalle	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1.	Piskopu (Merkez)	203	91	294
2.	Akrotir	—	66	66
3.	Apeşa	—	23	23
4.	Asomado	6	—	6
5.	Aya Fila	—	111	111
6.	Erimi	2	18	20
7.	Fasur	4	—	4
8.	İspidalı	15	4	19
9.	Kato Çividis	26	—	26
10.	Kato Polemidya	48	—	48
11.	Kando	33	—	33
12.	Koloş	24	77	101
13.	Korfi	2	35	37
14.	Palodya	2	11	13
15.	Pano Çividis	6	36	42
16.	Pano Polemidya	21	37	58
17.	Paramide	1	17	18
18.	Sodira	—	28	28
19.	Tarhun	12	—	12
20.	Yerasa	—	23	23
21.	Zakaci	3	19	22
	Toplam	408	596	1004

BOA., TŞR.KB.d., 40, s.230-241; BOA., TŞR.KB.d., 41, s.92-111.

Tablo 3.12: Gilan Kazası Nüfusu

	Köy-Mahalle	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1.	Gilan (Merkez)	49	192	241
2.	Aya Mama	—	60	60
3.	Aya Tarab	2	44	46
4.	Aya Yorgi	—	36	36
5.	Doro	8	27	35
6.	Durnar	—	23	23
7.	Kato Pladres	—	34	34
8.	Kapiliyo	—	29	29
9.	Koka	10	10	20
10.	Lanya	13	66	79
11.	Limnad	42	42	84
12.	Lof	—	115	115
13.	Mandirya	—	32	32
14.	Monağri	66	13	79
15.	Monyad	12	12	24
16.	Pano Pladres	—	10	10
17.	Prabeki	—	43	43
18.	Siliku	54	25	79
19.	Tirmiklini	24	13	37
20.	Vuni	5	142	147
21.	Zinona	3	—	3
	Toplam	288	968	1256

BOA., TŞR.KB.d., 40, s.241-151; BOA., TŞR.KB.d., 41, s.112-142.

Tablo 3.13: Evdim Kazası Nüfusu

	Köy-Mahalle	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1.	Nefs Evdim	95	—	95
2.	Alakture	58	—	58
3.	Anoyra	63	34	97
4.	Arçoz	—	79	79
5.	Aya Toma	20	—	20
6.	Ayavres	—	25	25
7.	Cisusa	17	9	26
8.	Dora	—	43	43
9.	Fini	—	48	48
10.	Malya	77	17	94
11.	Omodoz	—	131	131
12.	Pahna	32	86	118
13.	Paramal	35	—	35
14.	Pirasko (Pirasyo)	16	17	33
15.	Pissuri	13	73	86
16.	Pladanisa	42	—	42
17.	Podamyo	—	17	17
18.	Vasa	—	90	90
19.	Yerovasa	16	—	16
	Toplam	484	669	1153

BOA., TŞR.KB.d., 40, s.250-262; BOA., TŞR.KB.d., 41, s.142-163.

Tablo 3.14: Girne Kazası Nüfusu

	Köy-Mahalle	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1.	Nefs Kasaba Girne	123	113	236
2.	Anastasya der Lapta (Mahalle)	—	147	147
3.	Aya Luka der Lapta (Mahalle)	—	191	191
4.	Aya Prasko der Lapta (Mahalle)	—	175	175
5.	Podromo der Lapta (Mahalle)	—	67	67
6.	Aya Todro der Lapta (Mahalle)	—	184	184
7.	Ağırda	61	—	61
8.	Ağırdacı nam-ı diğer Ağırîlâki	—	29	29
9.	Ak Manastır	—	10	10
10.	Andifoni Manastırı	—	3	3
11.	Asamoto	—	32	32
12.	Aşorbidi Manastırı	—	4	4
13.	Aya Pihidou nam-ı diğer Çatal	17	47	64
14.	Aya Rini	11	28	39
15.	Ayarmula	11	1	12
16.	Ayoz Amrosyos nam-ı diğer Aya Koroş	—	70	70
17.	Dikomi	4	125	129
18.	Durkari ve Trepaze	4	—	4
19.	Elya ve Efterha	1	13	14
20.	Ermenî Manastırı ve çiftlik-i Azalo	—	13	13
21.	Gündimen	—	31	31
22.	Harca	9	14	23
23.	Hota	25	—	25
24.	Kahra Manastırı	—	6	6
25.	Kalorka	—	12	12
26.	Kanbeli	30	12	42
27.	Karava	—	392	392
28.	Karava-i İsfınadi	—	43	43
29.	Karmi ve Tirit	4	59	63
30.	Karpaşe	7	26	33
31.	Kazafan nam-ı diğer Gazibifan	94	106	200

32.	Klapin nam-ı diğer Arapköy	5	15	20
33.	Koçi Çiftliği	1	—	1
34.	Komacid	—	91	91
35.	Kömürce	9	—	9
36.	Krini	34	—	34
37.	Kutsovandi	1	13	14
38.	Lapta	178	—	178
39.	Larnaka	10	35	45
40.	Mari	1	3	4
41.	Melandrina Manastırı	—	3	3
42.	Milanesko	30	—	30
43.	Mirtu Manastırı	—	36	36
44.	Mirtu	—	44	44
45.	Palyosofo	—	13	13
46.	Plaşe	8	—	8
47.	Prasyo	1	—	1
48.	Sihari	—	13	13
49.	Sisklip	—	30	30
50.	Temloz	34	—	34
51.	Tirmitya	1	—	1
52.	Tursina Manastırı	—	1	1
53.	Vasilya	52	32	84
54.	Vunos	—	10	10
55.	Yorgos	26	38	64
	Toplam	792	2330	3122

BOA., TŞR.KB.d., 40, s.291-311; BOA., TŞR.KB.d., 41, s.166-240.

Tablo 3.15: Baf ve Kukla Kazası Nüfusu

	Köy-Mahalle	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1.	Baf (Merkez)	40	12	52
2.	Kukla (Merkez)	48	67	115
3.	Ayasofya der kasaba-i İhtima (Mahalle)	212	—	212
4.	Orta nam-ı diğer Küçük Cami (Mahalle)	141	—	141
5.	Aksilo	11	—	11
6.	Akurso	36	20	56
7.	Amarkez (Amargerde)	36	56	92
8.	Anarida	14	39	53
9.	Anavarko	—	26	26
10.	Arcimandirye	21	15	36
11.	Arminu	—	33	33
12.	Armuta	10	44	54
13.	Asproya	28	22	50
14.	Aşilya	5	16	21
15.	Avrece	51	—	51
16.	Aya Fodi	—	51	51
17.	Aya Kenoya	—	61	61
18.	Aya Marina	8	19	27
19.	Aya Nikola	109	25	134
20.	Aya Todro	—	38	38
21.	Aya Yani	56	—	56
22.	Aya Yorgi	25	—	25
23.	Celucedra	—	41	41
24.	Cidares	3	31	34
25.	Cidas	29	—	29
26.	Cili	—	71	71
27.	Cisonereka	—	40	40

28.	Dala	4	49	53
29.	Derinya	12	42	54
30.	Dimi	24	38	62
31.	Drimu	—	48	48
32.	Eledyu	7	—	7
33.	Enba	—	44	44
34.	Falya	34	—	34
35.	Fasulla	12	—	12
36.	Filusa	16	42	58
37.	Finike	14	—	14
38.	Galatarka	9	33	42
39.	Gilniye	—	53	53
40.	Hulu	32	75	107
41.	İhloraka	—	25	25
42.	İpşati	13	2	15
43.	İstato	—	72	72
44.	İstavregonno	71	8	79
45.	İstrunbi	—	64	64
46.	Kato Panaya	7	41	48
47.	Kallepya	—	28	28
48.	Koloni	22	—	22
49.	Konya	—	39	39
50.	Kurdaka	16	—	16
51.	Ledimbo	—	50	50
52.	Lemona	—	25	25
53.	Lepikhu maa Kannavyu	36	14	50
54.	Limya	21	—	21
55.	Malunda	25	—	25
56.	Mamonya	11	24	35
57.	Mandriya	24	20	44
58.	Marahonda	—	41	41
59.	Marona	31	—	31
60.	Masahorko	—	43	43
61.	Mesana	—	15	15
62.	Mesoyi	—	41	41
63.	Moronero	20	—	20
64.	Muser	—	8	8
65.	Nada	—	54	54
66.	Nikokla	—	20	20
67.	Pano Panaya	13	—	13
68.	Pendalya	—	47	47
69.	Peya	—	55	55
70.	Piskopu Muronnero	—	37	37
71.	Pitargu	27	—	27
72.	Polem	—	67	67
73.	Prasyo	17	—	17
74.	Predori	10	34	44
75.	Salamiyu	—	60	60
76.	Sovsuku (Sosyo)	21	13	34
77.	Şada	—	58	58
78.	Tıraşı Pedula	—	14	14
79.	Tirmittusa	—	25	25
80.	Yeroşibo nam-ı diğeri Prosbo	30	76	106
	Toplam	1462	2271	3733

BOA., TŞR.KB.d., 40, s.312-354; BOA., TŞR.KB.d., 41, s.242-314.

Tablo 3.16: Lefke Kazası Nüfusu

Köy-Mahalle	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
-------------	--------	-------------	--------

1.	Lefke (Merkez)	—	34	34
2.	Cami-i Cedid (Mahalle)	88	—	88
3.	Cami-i Sagir (Mahalle)	93	—	93
4.	Piri Paşa (Mahalle)	113	—	113
5.	Ağrolladi	6	13	19
6.	Ambeliku (Anyaliku)	51	11	62
7.	Aya Bifan	33	11	44
8.	Aya Dimitri	—	8	8
9.	Aya Marina ve Piko	59	130	189
10.	Aya Nikola	7	13	20
11.	Aya Yorgi	14	14	28
12.	Ciberunda	—	51	51
13.	Çiko Manastırı	—	45	45
14.	Evrihu	—	168	177
15.	Galata	9	59	59
16.	Galini	—	55	55
17.	Handirye	—	46	46
18.	İflasu	31	55	86
19.	İkserogono	59	—	59
20.	Kakopedirka (Kakopedre)	—	85	85
21.	Kalahorko nam-ı diğer Çamlı	22	7	29
22.	Kalapanayot	—	107	107
23.	Kalyana	—	42	42
24.	Kambo ve Sakistre	11	100	111
25.	Kaminarka	—	72	72
26.	Katide nam-ı diğer Kattidere	8	41	49
27.	Koraku	16	81	97
28.	Kurdali ve İspilye	—	46	46
29.	Lemito	—	65	65
30.	Linu	10	60	70
31.	Litro	—	44	44
32.	Midillü	—	66	66
33.	Milikori	—	85	85
34.	Palyolimko	—	22	22
35.	Pedulla	—	105	105
36.	Prestronari	12	—	12
37.	Prodromo	—	47	47
38.	Sinyenehorko	—	20	20
39.	Temmirka	11	55	66
40.	Tirsel Elyas	—	32	32
41.	Varişa	20	—	20
42.	Yeraces	—	27	27
	Toplam	673	1922	2595

BOA., TŞR.KB.d., 40, s.185-203; BOA., TŞR.KB.d., 41, s.318-376.

Tablo 3.17:Tuzla Kazası Nüfusu

	Köy-Mahalle	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1.	Tuzla (Merkez)	274	—	274
2.	Kasaba-i İskele	341	573	914
3.	Aya Yani (Mahalle)	—	326	326
4.	Hirsopolidise (Mahalle)	—	201	201
5.	Sodira (Mahalle)	—	423	423
6.	Akapnu	—	26	26
7.	Alaminyo	73	20	93
8.	Alatirko	18	46	64
9.	Ana Fodiya (Ana Fodila)	43	33	76
10.	Aplanda	4	—	4
11.	Aradip	—	286	286

12.	Arpere	—	15	15
13.	Aya Nana (Anna)	9	4	13
14.	Aya Segudro	63	52	115
15.	Ayos Mina Manastırı	—	3	3
16.	Celye	51	22	73
17.	Civisil	62	14	76
18.	Çite	56	204	260
19.	Dohni	82	44	126
20.	Drabya (Garabya)	1	8	9
21.	Eklisides	34	39	73
22.	Hala Sultan Tekkesi	20	—	20
23.	Hirokidye nam-ı diğeri Şirocitya	16	39	55
24.	İpsememizmeno nam-ı diğeri Yalancı	7	22	29
25.	İskarino	—	43	43
26.	Kato Dira	—	109	109
27.	Kato Lefkara	3	75	78
28.	Kalabya	56	—	56
29.	Kalavasun	62	68	130
30.	Kofno nam-ı diğeri Kofinye	130	8	138
31.	Laya	4	28	32
32.	Livatya	—	49	49
33.	Maroni	31	33	64
34.	Mazato (Amazoto)	13	48	61
35.	Melini	—	55	55
36.	Menevi	6	28	34
37.	Menoya	35	7	42
38.	Mor Menekşe (Romoloksa)	38	53	91
39.	Ora	—	98	98
40.	Pano Lefkara	50	304	354
41.	Pile	31	51	82
42.	Pirga	25	38	63
43.	Suhteler	11	—	11
44.	Tatlısu	41	—	41
45.	Tersafano	—	60	60
46.	Türabi Tekkesi	12	—	12
47.	Vavla	9	33	42
48.	Voroklini	—	99	99
49.	Vuda	74	48	122
	Toplam	1785	3735	5520

BOA., TŞR.KB.d., 40, s.111-155; BOA., TŞR.KB.d., 42, s.2-112.

Tablo 3.18: Mesarya Kazası Nüfusu

	Köy-Mahalle	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1.	Afanya	76	53	129
2.	Ahna	—	56	56
3.	Ahrıdye nam-ı diğeri Çiftlik-i Çömlekçi	3	—	3
4.	Akatu	10	163	173
5.	Aloda	24	—	24
6.	Ankastina	22	53	75
7.	Arçoz	27	28	55
8.	Arnayi	3	33	36
9.	Artemi	17	—	17
10.	Atyoni	—	245	245
11.	Avdello	—	15	15
12.	Avkoro (Avkoroz)	24	59	83
13.	Aya Kebir	41	—	41
14.	Aya Nakofo	31	1	32
15.	Aya Napa	—	62	62

16.	Aya Nikola	—	14	14
17.	Aya Yorgi İçsara (Aya Yorgi Çere)	1	6	7
18.	Aya Yorgi İspetariko	11	71	82
19.	Çatoz	148	—	148
20.	Dimbu	—	22	22
21.	Estirilloz	2	45	47
22.	Gaydura (Kaydura)	3	32	35
23.	Görneç	69	—	69
24.	Haritmi	—	1	1
25.	İflamuda	—	33	33
26.	İkselofâi	—	43	43
27.	İlide (Eplide)	11	—	11
28.	İpsillad	78	—	78
29.	İpsoz	—	112	112
30.	İspetariko	11	23	34
31.	İstilloz	24	61	85
32.	İstironcalu	69	44	113
33.	Kalopside	28	113	141
34.	Kondeya Çiftliği	2	—	2
35.	Konedra	124	14	138
36.	Kufez	63	18	81
37.	Kukla	65	9	74
38.	Lapatoz	32	20	52
39.	Lefkonuk	37	220	257
40.	Liğobedri	82	11	93
41.	Lisi	—	149	149
42.	Livatya Lisi	—	59	59
43.	Makrasika	—	43	43
44.	Malunda	16	—	16
45.	Mandra-i Alaksi	—	25	25
46.	Manya Çiftliği	9	28	37
47.	Marata	8	—	8
48.	Maratogni	—	138	138
49.	Meluşa	26	—	26
50.	Milya	—	47	47
51.	Mora	71	—	71
52.	Musilida	—	34	34
53.	Ormidya	—	36	36
54.	Ornuta	45	2	47
55.	Paraisi	—	17	17
56.	Paşa	95	157	252
57.	Peresterona	71	72	143
58.	Pergamo	16	—	16
59.	Petrohan	11	—	11
60.	Pigi	—	50	50
61.	Piraspo (Prasko)	11	177	188
62.	Pirga	9	89	98
63.	Pladan	40	—	40
64.	Sandallar	11	16	27
65.	Sekrasi (Singrasi)	45	51	96
66.	Sinde	69	—	69
67.	Sodira	—	75	75
68.	Tirementişe	24	33	57
69.	Tirmen	1	43	44
70.	Vadili	121	100	221
71.	Viçsada	56	10	66
72.	Yanağra	75	49	124
	Toplam	1968	3180	5148

BOA., TŞR.KB.d., 40, s.354-402; BOA., TŞR.KB.d., 42, s.112-208.

Tablo 3.19: Hirsofu Kazası Nüfusu

	Köy-Mahalle	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1.	Hirsofu (Merkez)	52	—	52
2.	Akurdalya	12	21	33
3.	Anadyu	28	—	28
4.	Androliko	69	1	70
5.	Arkaka (Argaka)	—	30	30
6.	Arodez (Arodes)	54	47	101
7.	Aya İsidoro	28	33	61
8.	Aya Marina	—	17	17
9.	Aya Nakofu	—	1	1
10.	Ayamteriyano	—	46	46
11.	Aymakor	5	—	5
12.	Cenusa	10	18	28
13.	Evratu	37	—	37
14.	Faşlı	19	—	19
15.	Fedi	—	63	63
16.	Feluse	12	26	38
17.	Girid (Girit Tera)	25	76	101
18.	Girit Marut	25	42	67
19.	Holi (Huli)	—	26	26
20.	İnye	—	44	44
21.	İskarko	—	15	15
22.	İskulli	11	—	11
23.	İstinco	44	—	44
24.	Kadika	—	45	45
25.	Koçina	46	—	46
26.	Lasa	—	38	38
27.	Liso	6	55	61
28.	Livayi	—	32	32
29.	Lukroni	20	—	20
30.	Makonda	56	—	56
31.	Malatya	43	10	53
32.	Malya	—	10	10
33.	Melamyu (Melamiyu)	14	4	18
34.	Melandra	37	—	37
35.	Milya	21	—	21
36.	Milyu	—	26	26
37.	Mirminko	13	—	13
38.	Peresterona	8	34	42
39.	Platosu	38	—	38
40.	Poli	82	68	150
41.	Poli Çiftliği	—	49	49
42.	Pomo	8	63	71
43.	Sarama	33	—	33
44.	Semo (Simu)	1	33	34
45.	Teledra	—	81	81
46.	Tere	71	—	71
47.	Tremetusa	25	1	26
48.	Turuşa	1	53	54
49.	Vodi	27	13	40
50.	Yalya	121	—	121
51.	Yulu	—	73	73
52.	Zaharka	6	—	6
	Toplam	1.108	1.194	2.302

BOA., TŞR.KB.d., 40, s.155-185; BOA., TŞR.KB.d., 42, s.210-250.

İslâm ahalinin sayıldığı 40 numaralı nüfus defterinde ayrıca Kıbrıs adasına geçici olarak gelenler de kaydedilmiştir. Burada Kıbrıs'a görevli olarak gelen muhassıl ve ona bağlı memurlar/askerler, Lefkoşa naibi ve maiyyeti, Mora'dan göç edenler, hanlarda kalanlar, misafir şeklinde ikamet edenler, adaya firar edenler ve zaman zaman gelip giden Kıptîler sayılmıştır. Bunların toplam miktarı 484'tü. Bu sayı elbette ki sadece erkek nüfusu göstermekteydi.

Bu grup içerisinde misafir şeklinde ikamet edenler olarak, Lefkoşa'da 9, Tuzla'da 19, Lefke'de 3, Limason'da 5, Pikopu'da 14, Gilan'da 4, Evdim'de 3, Karpas'da 46, Mağusa Kalesi içindeki 12 Mısır askeri, Girne'de 88 olmak üzere toplam 203 kişi sayılmıştı.

Tablo 3.20: 1831 Yılı İtibariyle Kıbrıs Adasında Geçici İkamet Edenler

	Kıbrıs Adasında Misafiren İkamet Edenler	Nüfus
1.	Kıbrıs Muhassılı Halil Ağa'nın Etibbaı	59
2.	Kıbrıs Muhassılı Halil Ağa'nın Tüfekçileri	33
3.	Kıbrıs Muhassılı Halil Ağa'nın Kavvasanı (Okçu)	29
4.	Lefkoşa Hâkimi Hayalî Mustafa Efendi Dairesi	6
5.	Ömeriye Mahallesinde Yerleşmiş Mora Muhacirleri	27
6.	Kıbrıs Kazalarında İkamet Şeklinde Misafir	203
7.	Lefkoşa Hanlarında Misafir	27
8.	Kıbrıs Adası Kazalarında Bulunan Kıptîyân	43
9.	Firarîler	57
	Toplam	484

Kaynak: BOA., TŞR.KB.d., 40, s.404-415.

Nüfus sayımının temelinde gayrimüslimler için cizye vergisinin alınabileceği kişilerin belirlenmesi esas amaç olduğundan sayılan bütün gayrimüslimlerin yaşları bazen rakamla bazen de yazıyla işaretlenmiştir. Bu sayede gayrimüslim erkek nüfusun yaş ortalamaları hakkında fikir edinebilmek mümkündür. Ancak İslâm ahali sayılırken birçok kişinin yaşının yazılmamış olması dolayısıyla İslâm nüfusun yaş oranlarına ilişkin değerlendirme yapabilmek mümkün olamamıştır.

Lefkoşa'da reâyâ mahalleleri için yaptığımız incelemede gayrimüslimlerin oldukça genç bir nüfusa sahip oldukları kesin bir dille söylenebilir. Gayrimüslim mahallelerinde nüfusun büyük bir bölümünü cizye vergisi verecek yaşa ulaşmamış çocuklar oluşturmaktaydı (1.045 kişi). Bu sayı % 46'lık bir oranla neredeyse Lefkoşa'daki tüm gayrimüslim erkek nüfusun yarısına tekabül ediyordu. Cizye vergisinin alınmaya başlandığı 14 yaş ile 25 yaş arası 469, 26-50 yaşları arası 633 ve yaşlı sayılabilecek 51 yaş üzerinde 115 kişi kayıtlara geçirilmişti. Bu rakamlara göre Lefkoşa'da gayrimüslim mahallelerin genel yaş ortalaması yaklaşık 21 idi.

Elde edilen veriler ışığında, Lefkoşa'da genç gayrimüslim toplumun çalışabilirlik, gelişebilirlik, üretkenlik vb. bakımlarından dinamik bir yapıda bulunduğu aşikârdır.

Tablo 3.21: Lefkoşa Gayrimüslim Erkek Nüfusu Yaş Oranları

Gayrimüslim Mahalleleri	0-13	14-25	26-50	51+	Toplam	Yaş Ortalamaları
Kafesli	92	40	56	8	196	19,9
Aya Andoni	108	47	80	19	254	23,0
Aya Faniromeni	209	88	120	24	441	20,7
Aya Kaşano	119	47	56	15	237	20,0
Aya Luka	63	30	33	6	132	19,9
Aya Sava	96	45	51	6	198	18,7
Aya Yani	97	63	77	15	252	22,0
Ermenîyan	45	24	36	9	114	23,5
Tiribyodi	216	85	124	13	438	19,7
Toplam	1.045	469	633	115	2.262	20,8
%	46	21	28	5	100	

Kaynak: BOA., TŞR.KB.d., 43, s.17-86.

Kıbrıs'ta Nisan 1831 (Şevval 1246) sayımından sonra Aralık 1831 (Cemaziyelâhir 1247) tarihinde bir kontrol sayımı daha yapıldı. Yedi aylık süreçten sonra bu defa tüm nüfus sayılmayıp sadece bir önceki sayımda herhangi bir sebeple sayılamayan, yani yeni doğmuş, ölmüş veya firar etmiş kişiler tespit edildi. Sayıma Lefkoşa Müslümanlarıyla başlanmış ve akabinde diğer kazalardaki Müslüman nüfus belirlenmiştir. Sonrasında Lefkoşa ve diğer kazalardaki reâyânın sayımı yapılmıştır. Aşağıda verilen tablolarda müslim ve gayrimüslim nüfus bir arada gösterilmiştir.

Yapılan kontrol sayımında Lefkoşa'da yedi aylık sürede toplam 103 yeni erkek çocuk dünyaya gelirken 54 erkek de hayatını kaybetmişti. Sadece 4 kişi bir önceki sayımda kayıtlara geçirilememişti. Lefkoşa dışında kalan diğer kazalarda 697 erkek çocuk doğarken 531 erkek de vefat etmişti. Ayrıca önceki sayımda toplam 209 kişinin de sayımda yazılmadığı ortaya çıkarıldı.

Bu sayımda diğer bir dikkat çekici sonuç firarîlerle ilgilidir. Tüm Kıbrıs kazalarında firar sayısı 1.218 kişiydi ki bunun 1.149'unu gayrimüslimler teşkil etmekteydi. Gayrimüslimlerin firar etmelerinin en önemli sebebi, adada yaşanan ekonomik zorluklar ve birçok gayrimüslimin 1830 yılında kurulan Yunanistan devletine ve diğer Avrupalı devletlere gidip bu devletin pasaportuyla geri dönerek müstemen vasfıyla reâyânın ödediği vergilerden kurtulmayı düşünmeleriydi.

Tablo 3.22: 1831 Nüfus Sayımından Sonra Yedi Aylık Süreçte Lefkoşa Mahallelerinde Meydana Gelen Nüfus Değişiklikleri

	Mahalleler	Doğum		Ölüm Veya Firar		Yazılmayan	
		Müslim	G.Müslim	Müslim	G.Müslim	Müslim	G.Müslim
1.	Abdi Çavuş	1	—	—	—	—	—

2.	Alatyodise (Kafesli)	—	9	—	1	—	—
3.	Arab Ahmet Paşa	2	—	2	—	—	—
4.	Arablar Camii	1	—	1	—	—	—
5.	Aya Andoni	—	12	—	3	—	1
6.	Aya Faniromeni	—	4	—	2	—	1
7.	Aya Kaşano	—	9	—	—	—	—
8.	Aya Luka	—	8	—	—	—	—
9.	Aya Sava	—	10	—	3	—	—
10.	Aya Sofya	5	—	9	—	—	—
11.	Aya Yani	—	—	—	2	—	—
12.	Boyahane	?	?	?	?	?	?
13.	Çakmaklı Kilise	?	?	?	?	?	?
14.	Çatalhurma	?	?	?	?	?	?
15.	Debbağhane	4	—	1	—	—	—
16.	Ebu Kavuk Paşa	6	—	—	—	—	—
17.	Ermeniyan	—	2	—	4	—	—
18.	Hadar Paşa	1	—	1	—	—	—
19.	İbrahim Paşa	—	—	—	—	—	—
20.	İplik Pazarı	—	—	—	—	—	—
21.	Karababa	?	?	?	?	?	?
22.	Karamanîzade	—	—	—	—	—	—
23.	Kızilkule	?	?	?	?	?	?
24.	Korkud Efendi	3	—	3	—	—	—
25.	Mahmud Paşa	1	—	3	—	—	—
26.	Nevbethane	—	—	3	—	—	—
27.	Ömeriye	9	—	9	—	—	—
28.	Tahtel-kale	3	—	4	—	—	—
29.	Baş Mahalle	—	10	—	1	—	1
30.	Tophane	—	—	—	—	—	—
31.	Yeni Cami	3	—	2	—	1	—
	Toplam	39	64	38	16	1	3
	GENEL TOPLAM	103		54		4	

Kaynak: BOA., TŞR.KB.d., 44, s.1-5; 37-40.

Tablo 3.23: 1831 Nüfus Sayımından Sonra Yedi Aylık Süreçte Kıbrıs Kazalarında Meydana Gelen Nüfus Değişiklikleri

	Kaza Adı	Doğum		Ölüm		Yazılmayan	
		Müslim	G.Müslim	Müslim	G.Müslim	Müslim	G.Müslim
1.	Lefkoşa	39	64	38	16	1	3
2.	Dağ	13	46	6	30	3	36
3.	Değirmenlik	10	38	4	33	11	35
4.	Omorfa	10	45	6	35	3	9
5.	Karpas	2	14	2	13	1	—
6.	Mağusa	3	9	1	8	—	—
7.	Girne	18	42	13	37	5	8
8.	Baf ve Kukla	18	37	21	25	6	24
9.	Mesarya	32	79	37	42	14	9
10.	Limason	1	38	4	19	—	1
11.	Piskopu	10	16	2	9	4	—
12.	Gilan	7	11	5	8	1	5
13.	Evdim	11	13	9	5	6	—
14.	Tuzla	26	46	28	54	1	2
15.	Hirsofu	15	25	35	13	3	17
16.	Lefke	16	46	7	20	—	5
	Toplam	192	505	180	351	58	151
	GENEL TOPLAM	697		531		209	

Kaynak: BOA., TŞR.KB.d., 44, s.1-5; 6-31; 45-86.

Tablo 3.24: 1831 Nüfus Sayımından Sonra Yedi Aylık Süreçte Kıbrıs Adasından Firar Edenler

	Kaza Adı	Müslim	Gayrimüslim
1.	Lefkoşa	1	12
2.	Dağ	2	83
3.	Değirmenlik	—	71
4.	Omorfa	—	30
5.	Karpas	5	266
6.	Mağusa	1	197
7.	Girne	5	29
8.	Baf ve Kukla	33	68
9.	Mesarya	—	180
10.	Limason	2	24
11.	Piskopu	2	9
12.	Gilan	—	8
13.	Evdim	—	7
14.	Tuzla	16	128
15.	Hirsofu	—	10
16.	Lefke	2	27
	Toplam	69	1149
	GENEL TOPLAM	1.218	

Kaynak: BOA., TŞR.KB.d., 44, s.89-116.

3.4. Aile Kurumu

Aile kavramı, değişik toplumlarda farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. Ancak, aile, çok genel bir ifade ile bir kadın ve erkeğin evlenmesi sonucunda oluşan en temel toplumsal birime verilen addır. Toplamların siyasî, sosyal, hukukî, ekonomik ve ahlakî yapılarını anlayabilmek için aile yapıları göz ardı edilmemelidir. Toplamlar, sosyal sistemin çekirdeğini oluşturan aile ile kimlik kazanabilmektedirler. Bugüne kadar yapılan antropolojik ve etnolojik çalışmalar belli bir aile tipini belirleyemediği gibi, her toplumun kendi kültür çerçevesi içerisinde şahsına münhasır bir aile yapısı oluşturduğunu ortaya koymuştur. Bu açıdan Türk toplulukları da eski dönemlerden itibaren benimsediği dine, yaşadığı coğrafyaya, bulunduğu bölgelerdeki farklı toplumlara ve bunlar gibi daha birçok nedene bağlı olarak aile yapısı bakımından belirli farklılıklar göstermiştir. Ancak, hiç kuşkusuz Türk toplumunun aile yapısındaki en önemli değişim İslâmiyet'in kabulünden sonra yaşandı. Ancak, Türkler İslâmiyet'i kabul ettikten sonra aile yapılarında İslâmî öğelerin ön plana çıkmaya başlamasına rağmen eski geleneklerini de devam ettirerek bunları İslâmiyet ile büyük ölçüde aynı potada birleştirmeyi başarmışlardır.

Osmanlı hukuku gerek kamu, gerek özel hukuk alanlarında temel olarak İslâm hukukuna (şer'î hukuk) dayanmaktadır. Fakat her alanda İslâm hukukunun geçerli olduğu söylenemez. İslâm hukukunun yeterli olmadığı yerlerde – ki bunlar çoğunlukla dünyevî konulardır – temelini Türk âdet ve geleneklerinden, yaşam tarzından alan örfî (sultanî) hukukun

uygulandığı görülmektedir. Bu durum örfî ve şer'î hukukun birbirine zıt özellikler taşıdıklarını göstermemekte; tam tersine bu iki hukuk anlayışı birbirini tamamlamaktadır.¹³⁰³ Aile hukuku da bu yapıya bağlı olarak şer'î hukuk içerisinde yer almaktadır. Esasları fıkıh kitapları içerisinde bulunmaktadır.¹³⁰⁴

Diğer yandan Osmanlı yönetimi gayrimüslimler arasındaki evlenme ve boşanmalara hemen hemen hiç karışmamış; bunu tümüyle kendi din adamlarının yetkisine bırakmıştır.¹³⁰⁵ Bu nedenle gayrimüslimlerin evlenme ve boşanmalarıyla ilgili belgelere pek sık rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada gayrimüslimlerin evlenme ve boşanmalarıyla ilgili değerlendirme yapılamamıştır.¹³⁰⁶

3.4.1. Evlenme

Osmanlı toplumunda ailenin oluşması bir kadın ile bir erkeğin anlaşarak evlenmeye karar vermesi ve bunun şahitler aracılığıyla kadı huzurunda tescil edilmesi ile olabilmekteydi. Bu sebeple evliliklerin mahkeme sicillerinde kayıtlı bulunması gerekmektedir. Ancak bütün nikâh akitlerinin sicillerde kayıt altına alınmamış olduğu görülmektedir. Bu şekilde kayıt altına alınmayan nikâhlar, sözlü rıza ile cemaat nezdinde meşruiyet kazanabilmekteydi.¹³⁰⁷

Kıbrıs'ta evliliğe dair tespit edilen belgeler İslâm topluma aittir ve kendi içerisinde yapılmıştır. Gayrimüslim cemaatlerse kendi dinî cemaatlerinde nikâh akdetme veya feshetme serbestiyetlerine sahiptiler. Zira tüm piskopos atama beratlarında piskoposların ve vekillerinin kendi cemaatleri içerisinde nikâh akdetme ve boşama serbestiyetlerine sahip oldukları vurgulanmaktaydı.¹³⁰⁸ Zimmî hukuk gereği verilen bu beratlar dışında zaman zaman ortaya çıkan suistimaller, bir takım uyarıların da yapılmasını gerekli kılmıştır. Sözelimi Kıbrıs ve bağlı yerlerde oturan Rumların nikâhlarını kıyma, boşama ve bazı anlaşmazlıklarını çözme işleri Piskopos ve metropolitlere ait olduğu halde bazı yabancı devlet tebaası (müstemen), Galata voyvodasından aldığı nikâh izinlerini bazı kenar mahalle imamlarına tasdik ettirerek istedikleri Rum ve Ermenî kızlarıyla evlenmeye çalışmakta idiler. Kıbrıs'a gönderilen 8 Mart 1836 (20 Zilkade 1251) tarihli bir hükümlerle meydana gelen bu suistimallerin derhal önüne geçilmesi istenmişti.¹³⁰⁹

¹³⁰³ Halil İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. XIII, Ankara, 1958, s.102.

¹³⁰⁴ Mehmet Âkif Aydın, **İslâm ve Osmanlı Aile Hukuku**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1985, s.65-66.

¹³⁰⁵ Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, s.203-204.

¹³⁰⁶ Kıbrıs'ta Osmanlı hâkimiyetinin ilk dönemlerinde evlilik ve boşanma vakalarına dair bkz. Ronald C. Jennings, "Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580-1640", **Studia Islamica**, Vol. 78, 1993, s.155-167.

¹³⁰⁷ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yay., İstanbul, 2000, s.67.

¹³⁰⁸ "[...] zimmî tâ'ifesinden biri âyinleri üzre tezvîc etmeli oldukda veyâhûd avret boşamalı aralarına başpiskopos veyâhûd emr-i şerîfime ve mektûbla ta'yîn olunan vekillerinden gayri kimesne girmeye [...]" Kıbrıs Başpiskoposu Panaretos'un atama beratı. **KSS.**, 33, s.24, hük.2 (H. 25 Rebiülevvel 1243/M. 16 Ekim 1827).

¹³⁰⁹ **KSS.**, 36, s.54, hük.1.

Şer'î hukuk gereği bir Müslümanın evlilik yapabilmesi için öncelikli şart evlenilecek kişinin de Müslüman olmasıydı. Bir Müslüman erkek gayrimüslim bir bayanla evlenmek istediğinde bayanın İslâmiyet'e geçmesi şarttı. Kıbrıs'ta şer'îye sicillerinde bu kurula uyulduğunu gösteren belge örnekleri mevcuttur. Örneğin Lefkoşa'nın Cami-i Cedid mahallesinden Molla Hasanzâde Hüseyin Ramiz b. Mehmet adlı kişi Aya Luka mahallesinden Hırıstanyo bint-i Papas Yorgi adlı kadın ile evlenmek istediğinde kadın gayrimüslim olduğundan, evlilik ancak kadının Müslüman olmasıyla gerçekleşebilmişti.¹³¹⁰

Evlilik konusu ile ilgili bir diğer farklı örnek Mesarya'nın Prasyo köyünden Esmâ adlı kadının durumudur. Esmâ bint-i Mehmet adlı kadın mahkemenin görüldüğü tarihten¹³¹¹ 13 yıl önce, yani çocukluğunda babası ve velisi Mehmet b. İsmail tarafından Mustafa b. Mehmet Ali ile nikâh kıyılmıştı. Ancak 1814 (1229) yılı başlarında İstilloz köyünden Sadık b. Mehmet'e nikâhlanan Esmâ adlı kadının ilk yapmış olduğu nikâh geçerli sayılmıştır.¹³¹²

Bu örnekte görüldüğü üzere kendi rızalarıyla evlenebilecek yaşa gelmeyen kızlar velilerinin rızaları ile nikâhlanabiliyorlardı. Bu durumu Hibetullah bint-i Abdülğani adlı küçük kızın, babasının rızasıyla evlendirilmesi örneğinde görmek mümkündür.¹³¹³

Evlenmelerdeki bir diğer dikkat çekici özellik, "mehr"lerdir. Mehr, terim olarak evlenecek olan erkeğin nikâh nedeniyle evleneceği kadına vermekle yükümlü olduğu para veya mal demektir. Gerçek ismi "mehr-i müsemma" olup, her iki tarafın da kabul etmesiyle belirlenmiş bir ücrettir. İslâmiyet öncesi Türk topluluklarında "kalın" veya "sep" denilen bu uygulama, İslâmiyet sonrasında mehr adıyla devam etmiştir. Mehr, İslâmiyet'ten önce kadının satış bedeli idi. İslâmiyet bu uygulamaya bazı yeni düzenlemeler ve yasaklamalar getirerek mehrin kadına verilmesini emretmiş, kadının babası ya da akrabalarına verilmesini yasaklamıştır.¹³¹⁴

Tespit edilen mehrin tamamının peşin; bir kısmının peşin kalanının daha sonra verilmesi veya tamamının ileri bir tarihte verilmesi gibi üç şekilde ödenmesi mümkündür. Mehr önceden belirlenen ödeme şekline göre üç farklı adla anılmaktadır. Taksitli ödeme söz konusu

¹³¹⁰ "Mahrûse-i Lefkoşa mahallâtından Aya Luka mahallesi sâkinelerinden Hırıstanyo bint-i Papas Yorgi nâm nasrâniyye meclîs-i şer'-i enverde şeref-i İslâm ile müşerrefe olub Emine ismiyle tesmiye olunduğu işbu mahalle şerh verildi.

Merkûme Emine meclîs-i şer'de mahrûse-i Lefkoşa mahallâtından Câmî'-i Cedid mahallesi ahâlisinden Molla Hasan-zâde es-Seyyid Hüseyin Râmiz Efendi bin Mehmed muvâcehesinde rızâ-yı bârî ve sünnet-i risâlet-penâhî üzre tezevvüc ve tezvîce tâlibe ol dahi tâlib olub merkûme bâliğa ve râşide merkûm Râmiz Efendi dahi kırk yaşını tekâmîl etmiş râşid olmağın izinnâmesi verildi" **KŞS.**, 28, s.4, hük.3 (H. 2 Şaban 1227/M. 11 Ağustos 1812).

¹³¹¹ H. 21 Rebiülâhir 1229/M. 12 Nisan 1814.

¹³¹² **KŞS.**, 28, s.133, hük.1.

¹³¹³ **KŞS.**, 26, s.81, hük.1 (H. 3 Rebiülevvel 1223/M. 29 Nisan 1808).

¹³¹⁴ Aydın, a.g.e., s.103-105; İlber Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Aile", **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000, s.59-60.

olduğu zaman mehrin peşin ödenen kısmına “*Mehr-i muaccel*”,¹³¹⁵ ödenmesi ilerdeki bir tarihe bırakılmış kısmına “*Mehr-i müeccel*”, ikisinin birleşmesine, yani tamamına ise mehr ya da mehr-i müsemma adı verilmektedir.¹³¹⁶

Mehrler nakit para olabildiği gibi farklı şekillerde de değerlendirilebilmektedir. Örneğin Mustafa Efendi b. Hacı Hafız Mehmet Efendi, Zeliha bint-i İbrahim adlı kadınla evlendiğinde nikâh sırasında mehr-i muaccel olarak bir adet siyah cariye sözü vermişti. Ancak bu sözünü yerine getiremeyen Mustafa Efendi, buna karşılık olarak eşine mehr-i muaccel için 600 kuruş ödemişti.¹³¹⁷

Mehrin miktarı hakkında kesin bir genelleme yapmak mümkün değildir. Ancak ilk defa evlenecek bayanlar ile dul bayanlara verilecek mehr miktarlarının, birinci eşlere (zevce-i evvel) ve daha sonra alınan eşlere (zevce-i sâni) verilecek mehr miktarlarının farklılık arz ettiği vurgulanmalıdır. Sözelimi Lefkoşa müftüsü Hüseyin Zühdü Efendi vefat ettiğinde nikâhlı eşleri Fatma Hatun’a 800 ve diğer eşine 500 kuruş mehr-i müeccel ücretleri verilmişti.¹³¹⁸

Mehr-i müeccel ücretleri evlenme kayıtları sırasında belirlenen, tereke taksimatı sırasında kadına verilmek üzere terekeden düşülen ve boşanma sırasında vb. değişik şekillerde belgelere yansımıştır. İncelenen devirde değişik miktarlarda mehr-i müeccel ücretleri tespit edilmiştir. Bunların bir kısmı tablo halinde şu şekilde gösterilebilir.

Tablo 3.25: Mehr-i Müeccel Ücretleri

	Mehr-i Müeccel Miktarları	Tarih (Miladî/Hicrî)
1.	1640 para	23 Mayıs 1807/15 Rebiülevvel 1222
2.	25 kuruş	23 Mayıs 1807/15 Rebiülevvel 1222
3.	4040 para	12 Ekim 1807/9 Şaban 1222
4.	600 para	26 Ekim 1807/23 Şaban 1222
5.	100 kuruş	27 Şaban 1222/30 Ekim 1807
6.	440 para	4 Aralık 1807/3 Şevval 1222
7.	2040 para	24 Aralık 1807/23 Şevval 1222
8.	2040 para	4 Aralık 1807/3 Şevval 1222
9.	4040 para	24 Aralık 1807/23 Şevval 1222
10.	1240 para	24 Aralık 1807/23 Şevval 1222
11.	480 para	4 Aralık 1807/3 Şevval 1222
12.	4040 para	2 Ocak 1808/23 Zilkade 1222
13.	1640 para	18 Aralık 1806/7 Şevval 1221
14.	2200 para	3 Ocak 1807/23 Şevval 1221
15.	1000 para	7 Ocak 1807/27 Şevval 1221

¹³¹⁵ Örneğin **KŞS.**, 26, s.123, hük.3 (H. 25 Şaban 1223/M. 16 Ekim 1808).

¹³¹⁶ Halil Cin, **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara, 1974, s.217.

¹³¹⁷ **KŞS.**, 29, s.162, hük.3 (H. 8 Şevval 1232/M. 21 Ağustos 1817).

¹³¹⁸ **KŞS.**, 28, s.26, hük.1 (H. 9 Şevval 1227/M. 16 Eylül 1812). Bir başka örnekte aslen Diyarbakırlı olup Lefkoşa’da Arap Ahmet Paşa mahallesinde Mehmed b. Yusuf’un ölümüyle eşleri Fatma ve Şerife’ye sırasıyla 101 ve 51 kuruşluk mehr-i müeccel ücretleri verilmişti. **KŞS.**, 33, s.157, hük.1 (H. 20 Rebiülevvel 1245/M. 19 Eylül 1829).

16.	2040 para	5 Şubat 1807/27 Zilkade 1221
17.	61,5 kuruş	11 Şubat 1807/23 Zilhicce 1221
18.	1000 para	29 Mayıs 1808/3 Rebiülâhir 1223
19.	5240 para	4 Ekim 1808/13 Şaban 1223
20.	151 kuruş	16 Ekim 1808/25 Şaban 1223
21.	51 kuruş	13 Ekim 1812/6 Şevval 1227
22.	800 kuruş	16 Ekim 1812/9 Şevval 1227
23.	500 kuruş	16 Ekim 1812/9 Şevval 1227
24.	41,5 kuruş	26 Ekim 1812/21 Zilkade 1227
25.	440 para	27 Ekim 1812/22 Zilkade 1227
26.	860 para	26 Aralık 1812/21 Zilhicce 1227
27.	50 kuruş	2 Aralık 1812/27 Zilkade 1227
28.	50 kuruş	23 Mart 1813/20 Rebiülevvel 1228
29.	101 kuruş	Mart 1813/Rebiülevvel 1228
30.	151 kuruş	Mart 1813/Rebiülevvel 1228
31.	81 kuruş	Mart 1813/Rebiülevvel 1228
32.	81 kuruş	Mart 1813/Rebiülevvel 1228
33.	101 kuruş	26 Mart 1813/23 Rebiülevvel 1228
34.	51 kuruş	31 Mart 1813/28 Rebiülevvel 1228
35.	240 para	28 Mart 1813/25 Rebiülevvel 1228
36.	61 kuruş	1 Nisan 1813/29 Rebiülevvel 1228
37.	100 kuruş	4 Nisan 1813/2 Rebiülâhir 1228
38.	31 kuruş	9 Nisan 1813/7 Rebiülâhir 1228
39.	151 kuruş	7 Nisan 1813/5 Rebiülâhir 1228
40.	840 kuruş	7 Nisan 1813/5 Rebiülâhir 1228
41.	15 kuruş	16 Nisan 1813/14 Rebiülâhir 1228
42.	82 kuruş	26 Nisan 1813/24 Rebiülâhir 1228
43.	151 kuruş	24 Mayıs 1813/23 Cemaziyelevvel 1228
44.	15 kuruş	26 Mayıs 1813/25 Cemaziyelevvel 1228
45.	251 kuruş	27 Mayıs 1813/26 Cemaziyelevvel 1228
46.	101 kuruş	18 Mayıs 1813/17 Cemaziyelevvel 1228
47.	205 kuruş	30 Ocak 1816/Evâhir-i Safer 1231
48.	131 kuruş	30 Ocak 1816/Evâhir-i Safer 1231
49.	125 kuruş	28 Ocak 1816/27 Safer 1231
50.	56 kuruş	24 Şubat 1816/25 Rebiülevvel 1231
51.	51 kuruş	12 Nisan 1832/25 Cemaziyelevvel 1232
52.	151 kuruş	4 Şubat 1818/27 Rebiülevvel 1233
53.	306 kuruş	13 Mayıs 1818/7 Receb 1233
54.	1000 kuruş	4 Eylül 1818/3 Zilkade 1233
55.	111 kuruş	11 Şubat 1819/Evâsıt-ı Rebiülâhir 1234
56.	250 kuruş	7 Ekim 1820/Evâhir-i Zilhicce 1235
57.	150 kuruş	28 Şubat 1821/25 Cemaziyelevvel 1236
58.	351 kuruş	18 Şubat 1821/15 Cemaziyelevvel 1236
59.	11 kuruş	10 Ekim 1823/4 Safer 1239
60.	61 kuruş	8 Şubat 1824/7 Cemaziyelâhir 1239
61.	51 kuruş	21 Ocak 1824/19 Cemaziyelevvel 1239
62.	201 kuruş	26 Temmuz 1827/2 Muharrem 1243
63.	100 kuruş	21 Eylül 1827/Evâhir-i Safer 1243
64.	151 kuruş	10 Haziran 1828/27 Zilkade 1243
65.	301 kuruş	12 Şubat 1829/7 Şaban 1244
66.	51 kuruş	6 Şubat 1835/7 Şevval 1250

67. ; 101 kuruş	29 Mart 1837/21 Zilhicce 1252
-----------------	-------------------------------

Kaynak (Sırasıyla): KŞŞ., 25, s.1, hük.2; KŞŞ., 25, s.2, hük.1; KŞŞ., 25, s.4, hük.1; KŞŞ., 25, s.4, hük.2; KŞŞ., 25, s.4, hük.1; KŞŞ., 25, s.5, hük.3; KŞŞ., 25, s.6, hük.1; KŞŞ., 25, s.7, hük.1; KŞŞ., 25, s.8, hük.1; KŞŞ., 25, s.8, hük.2; KŞŞ., 25, s.10, hük.1; KŞŞ., 25, s.11, hük.1; KŞŞ., 26, s.13, hük.2; KŞŞ., 26, s.15, hük.1; KŞŞ., 26, s.15, hük.2; KŞŞ., 26, s.16, hük.1; KŞŞ., 26, s.18, hük.2; KŞŞ., 26, s.108, hük.1; KŞŞ., 26, s.118, hük.3; KŞŞ., 26, s.123, hük.3; KŞŞ., 28, s.25, hük.2; KŞŞ., 28, s.25, hük.3; KŞŞ., 28, s.25, hük.3; KŞŞ., 28, s.30, hük.2; KŞŞ., 28, s.36, hük.1; KŞŞ., 28, s.41, hük.1; KŞŞ., 28, s.43, hük.2; KŞŞ., 28, s.54, hük.3; KŞŞ., 28, s.55, hük.1; KŞŞ., 28, s.55, hük.2; KŞŞ., 28, s.56, hük.1; KŞŞ., 28, s.56, hük.2; KŞŞ., 28, s.57, hük.1; KŞŞ., 28, s.59, hük.1; KŞŞ., 28, s.59, hük.3; KŞŞ., 28, s.60, hük.2; KŞŞ., 28, s.60, hük.3; KŞŞ., 28, s.62, hük.1; KŞŞ., 28, s.66, hük.1; KŞŞ., 28, s.66, hük.1; KŞŞ., 28, s.68, hük.1; KŞŞ., 28, s.70, hük.2; KŞŞ., 28, s.75, hük.2; KŞŞ., 28, s.79, hük.1; KŞŞ., 28, s.81, hük.1; KŞŞ., 28, s.82, hük.1; KŞŞ., 29, s.38, hük.1; KŞŞ., 29, s.103, hük.1; KŞŞ., 29, s.104, hük.1; KŞŞ., 29, s.106, hük.1; KŞŞ., 29, s.138, hük.2; KŞŞ., 29, s.200, hük.3; KŞŞ., 29, s.217, hük.2; KŞŞ., 30, s.13, hük.1; KŞŞ., 30, s.40, hük.2; KŞŞ., 30, s.71, hük.1; KŞŞ., 30, s.78, hük.1; KŞŞ., 30, s.78, hük.2; KŞŞ., 31, s.49, hük.2; KŞŞ., 31, s.55, hük.3; KŞŞ., 31, s.59, hük.3; KŞŞ., 32, s.153, hük.1; KŞŞ., 32, s.51, hük.2; KŞŞ., 33, s.97, hük.1; KŞŞ., 35, s.147, hük.1; KŞŞ., 35, s.107, hük.1.

Tabloda da açık biçimde görüldüğü üzere Kıbrıs'ta mehr-i müeccel ücretlerinde belli bir standart olduğu söylenemez. Terekelerden anlaşıldığına göre erkeğin ekonomik durumuna göre bu ücret artabilmekte ya da azalabilmekteydi. Bu nedenle ortalama bir rakam verebilmek mümkün değildir.

Osmanlı aile yapısı içerisinde dikkati çeken durumlardan biri de çok eşli evliliğin (poligami) nadir de olsa yaşanmış olmasıdır. İslâm kaynaklarında bir erkeğin, aralarında adaletsizlik yapılmadığı ve doğru yoldan sapılmadığı takdirde en fazla dört olmak üzere birden fazla kadınla evlenilebileceğine izin verildiği bilinmektedir.¹³¹⁹ Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi üzerine çalışmalarıyla bilinen Ahmet Tabakoğlu'na göre klâsik dönem Osmanlı toplumunda birden fazla kadınla evlilik oranı % 9 dolaylarındadır.¹³²⁰

İncelenen dönem içerisinde Kıbrıs Türk toplumunda toplam altı adet çok evlilik tespit edilmiştir. Belirlenen çok eşli evlilikler iki eşlidir. Lefkoşa müftülüğü yapan Hüseyin Zühdü Efendi¹³²¹, Hacı İsmail Efendi¹³²², Kamberoğlu Çulha Ustası Mehmet¹³²³, Karababa Mehmet¹³²⁴, Hacı Ali b. Mehmet Efendi¹³²⁵, Mehmet b. Yusuf¹³²⁶ adlı kişiler öldüklerinde arkalarında ikişer eş bırakmışlardı. Bu durum Kıbrıs'ta çok evliliğin yaygın olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte iki eşe sahip erkeklerin ekonomik durumlarına göz atıldığında bunların azımsanamayacak varlıklara sahip oldukları söylenebilir. Hüseyin Zühdü Efendi 23.874,5 kuruş, Hacı İsmail Efendi 5.031 kuruş 20 para, Kamberoğlu Çulha Ustası Mehmet 2.190 kuruş 10 para, Karababa Mehmet çok sayıda hayvan ve emlak, Hacı Ali b. Mehmet Efendi 3.145,5 kuruş 10 para, Mehmet b. Yusuf 1.527 kuruş 20 para değerlerinde

¹³¹⁹ Said Öztürk, "Osmanlı'da Çok Evlilik", **Türkler**, c. X, YTY., Ankara, 2002, s.375.

¹³²⁰ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, c. I, Türkiye Cumhuriyeti Aile Araştırmaları Kurumu Yay., Ankara, 1992, s.93.

¹³²¹ KŞŞ., 28, s.26, hük.1 (H. 9 Şevval 1227/M. 16 Ekim 1812).

¹³²² KŞŞ., 28, s.85, hük.2 (H. 29 Cemaziyelâhir 1228/M. 29 Haziran 1813).

¹³²³ KŞŞ., 28, s.90, hük.3 (H. 29 Cemaziyelâhir 1228/M. 29 Haziran 1813).

¹³²⁴ KŞŞ., 30, s.22, hük.4 (H. 4 Safer 1234/M. 3 Aralık 1818).

¹³²⁵ KŞŞ., 30, s.106, hük.1 (H. 25 Rebiülevvel 1231/M. 24 Şubat 1816).

¹³²⁶ KŞŞ., 33, s.157, hük.2 (H. 20 Rebiülevvel 1245/M. 19 Eylül 1829).

terekeleri arkalarında bırakarak ölmüşlerdi. Çok eşli evliliklerde koca öldükten sonra eşlerin mehr-i müccel ücretleri farklılık arzemesine rağmen mirastan eşit miktarlarda hisse almaktaydılar.

İncelenen süreç itibariyle Kıbrıs'ta gayrimüslim ailelerde çok eşlilik tespit edilememiştir. Gayrimüslimlerin tek eşli olmaları dinî inanç ve geleneklerinden kaynaklanmaktaydı.

3.4.2. Boşanma

İslâm hukukunda evlenme, soyun sürdürülmesi ve haramdan kaçınılması için teşvik edilmekle birlikte; zina, hakka tecavüz, saygısızlık gibi durumların ön plana çıkması boşanmanın temel sebepleri olarak gösterilmektedir. Bu şekilde ve daha başka nedenlerden doğan anlaşmazlıklar sonucunda üç türlü boşanmanın olduğu bilinmektedir. Birincisi; kocanın, tek taraflı isteğine dayalı beyanıyla yapmış olduğu boşanmadır (talak) ki gerçekleşmesi için bir mahkeme kararına gerek yoktur. İkincisi, kadının alacağı mehr ve iddet nafakasından vazgeçmek suretiyle kocasını boşamaya razı etmesi sonucu gerçekleşen boşanmadır (muhâlaa). Üçüncü tür boşanma ise mehr ve iddet nafakasından vazgeçmek istemeyen kadının belirli sebeplerin varlığı durumunda kadıya başvurarak boşanmak istemesi durumunda gerçekleşmektedir. Osmanlı Hanefî hukukunda sınırlı olarak görülen bu tür boşanmalara “*tefrîk*” veya “*kazâi boşanma*” denilmektedir. Bu boşanmada diğer ikisinin aksine kocanın ayrılmaya razı olması şart değildir. Kadının kararı boşanmanın gerçekleşmesi için yeterlidir.¹³²⁷

Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle evlenebilmesi için erkeğin İslâm dinine geçmesi ön şart olduğu gibi eşlerden birinin İslâmiyet'e geçmesi durumunda şer'î hukuk gereği boşanmaları gerekirdi. Bu hususu en güzel açıklayan örnek İslâmiyet'e geçerek Dudu Ayşe adını alan Girne'nin Larnaka köyünden Maro adlı kadının durumudur. Maro bint-i Sava nasraniye, evli ve hamile olduğu halde, 21 Eylül 1820 (13 Zilhicce 1235) tarihinde mahkemeye giderek İslâmiyet'e geçmiş ve Dudu Ayşe adını almıştı.¹³²⁸ Dudu Ayşe'nin kocası Müslüman olmayı reddettiğinden boşanmış sayılmış; akabinde kendi rızasıyla yine aynı köyden Abdülkerim b. Hasan adlı kişi kendisine talip olmuştu. Ancak eski kocasından hamile bulunduğundan doğuma kadar iddet¹³²⁹ süresi verilmişti.¹³³⁰

İncelenen belgelerde mahkemeye başvuran kişi kadın ya da erkek olsun öne sürülen iddia çoğunlukla aralarında “*hüsn-i muâşeret*” (iyi geçinme) kalmadığıdır ve karşılıklı anlaşmaya dayalı gerçekleşen boşanmalara rastlanmaktadır. Bazen erkek mehr ve nafaka ücretlerini

¹³²⁷ M. Âkif Aydın, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İz Yay., İstanbul, 1996, s.167-168.

¹³²⁸ KŞS., 30, s.1, hük.9.

¹³²⁹ İddet, bir kadının eşinden boşandığında yeni bir evlilik yapmak için hamile değilse 4 ay 10 gün, hamile ise doğuma kadar beklemesi gereken süreyi ifade eder. Talak iddetinde ise kadın hamile ise doğuma kadar, hamile değilse 3 aylık bekleme süresini gerektirmektedir. Bkz. Aydın, *İslâm ve Osmanlı Aile Hukuku*, s.335.

¹³³⁰ KŞS., 30, s.1, hük.10 (H. 15 Zilhicce 1235/M. 23 Eylül 1820).

ödemeyi kabul ederken¹³³¹ bazen de kadın kendi üzerindeki mehr ve nafaka ücretlerinden vazgeçebiliyordu. Aya Sofya mahallesinden Fatma (bint-i Hasan) adlı kadın bütün haklarından (nafaka ve mehr-i müeccel) vazgeçmek suretiyle Mustafa (b. Mehmet) adlı kocasından boşanmak için mahkemeye başvurmuş ve bu talebi kabul olunmuştu.¹³³²

Boşanma ile ilgili farklı bir örnekte ise çocuk yaşta evlendirilen Şerife bint-i Çulha adlı kadın, yetişkin olduktan sonra kendi rızası dışında çocukluğunda Sebilci Hacı Mehmet adlı kişi ile evlendirildiğini, şimdi ise yetişkin olduğunu ve çeyiz, mehr-i müeccel ve ağırlıklarını bırakarak boşanmak istediğini dile getirmiş ve bu isteği kocasının da rızasıyla mahkeme tarafından kabul olunmuş ve boşanmıştı.¹³³³

3.4.3. Aile Nüfusuna İlişkin Sayısal Veriler

Şer'iyeye sicillerinin derinlemesine bir incelemeye tâbi tutulması ile kentlerin aile yapıları hakkında ayrıntılı bilgiler elde etmek mümkündür. Belgelerdeki aile ile ilgili bilgiler ele alındığında ve bunlar belli bir sayısal veri haline dönüştürüldüğünde incelenen bölgenin aile yapısının anlaşılması daha da kolaylaşmaktadır. Ailelerin kaçar kişiden oluştuğu, çocuk sayıları, kız-erkek çocuk oranları gibi özellikler bu şekilde daha nesnel bir şekilde değerlendirilebilmektedir.

Bu doğrultuda, Kıbrıs şer'iyeye sicili defterlerinden tespit edilen örnek 74 müslim ve 21 gayrimüslim ailenin analizi yapılmıştır. Buna göre; Müslüman ailelerde çocuk sahibi olma oranı ortalama 1,98 olarak belirlenirken, bu oran gayrimüslimlerde 1,95'tir. Bu ortalamalara çocuksuz aileler dahildir. Çocuksuz ailelerin dahil edilmediği diğer bir hesaplamada Müslüman ailelerde 2,19, gayrimüslim ailelerde 2,2 ortalama çocuk ortaya çıkmaktadır.

Çocuksuz aile sayılarında 7 müslim aileye karşılık, 3 gayrimüslim aile bulunmaktadır. Müslim ve gayrimüslim ailelerin çoğunlukla 1, 2 veya 3 çocuğa sahip oldukları görülmektedir. Müslüman aileler arasında en fazla 6 çocuklu aile tespit edilebilirken, gayrimüslimlerde çocuk sayısının en fazla 4 olduğu saptanmıştır.

Elde edilen verilerde dikkat çekici bir diğer özellik müslim ve gayrimüslim ailelerde kız ve erkek çocuk sayılarının yakın olmalarıdır. 67 İslâm ailedeki toplam 141 çocuk içerisinde kız çocuk sayısı 74 (% 50,34), erkek çocuk sayısı 73'tür (% 49,66). 18 gayrimüslim ailede ise toplam 61 çocuk içerisinde 23 kız (% 56,10), 18 (% 43,90) erkek çocuk saptanmıştır.

¹³³¹ Boşanmaların büyük kısmı bu şekildeydi. **KŞS.**, 24, s.2, hük.1 (H. 24 Cemaziyelevvel 1217/ M. 12 Eylül 1802); **KŞS.**, 24, s.3, hük.1 (H. 1 Cemaziyelâhir 1217/M. 29 Eylül 1802); **KŞS.**, 24, s.72, hük.1 (H. 9 Cemaziyelevvel 1219/M. 16 Ağustos 1804); **KŞS.**, 26, s.42, hük.1 (H. Evâsıt-ı Cemaziyelâhir 1222M. 20 Ağustos 1807); **KŞS.**, 26, s.126, hük.5 (H. 19 Zilhicce 1223/M. 1 Şubat 1809); **KŞS.**, 29, s.221, hük.1 (H. Evâhir-i Şaban 1230/M. 6 Ağustos 1815).

¹³³² **KŞS.**, 33, s.203, hük.3 (H. 11 Muharrem 1246/M. 2 Temmuz 1830).

¹³³³ **KŞS.**, 33, s.198, hük.4 (H. 19 Şevval 1245/M. 13 Nisan 1830).

İncelenen belgelere göre Tanzimat öncesinde Kıbrıs'ta bir ailenin ortalama nüfusu 4-5 kişi idi ve bu bakımdan çekirdek ailenin yaygın olduğu söylenebilir. Bazı tereke kayıtlarında geniş aile tipini yansıtan büyükanne ve büyükbabanın ve yakın başka akrabaların da varlığı görülse de genel olarak çekirdek ailenin yaygın olduğu anlaşılmaktadır.¹³³⁴

Tablo 3.26: Müslüman Ailelerin Nüfus Analizi

	Aile Toplamı	Erkek	Kız	Toplam Çocuk	Toplam Çocuk (%)
Çocuksuz Aile	7	—	—	—	—
1 Çocuklu Aile	21	9	12	21	14,3
2 Çocuklu Aile	25	28	22	50	34,0
3 Çocuklu Aile	14	18	24	42	28,6
4 Çocuklu Aile	3	6	6	12	8,2
5 Çocuklu Aile	2	4	6	10	6,8
6 Çocuklu Aile	2	8	4	12	8,2
Toplam	74	73 (% 49,66)	74 (% 50,34)	147	100

Kaynak: Kıbrıs Şer'iyye Sicil Defterleri, 22-36.

Tablo 3.27: Gayrimüslim Ailelerin Nüfus Analizi

	Aile Toplamı	Erkek	Kız	Toplam Çocuk	Toplam Çocuk (%)
Çocuksuz Aile	3	—	—	—	—
1 Çocuklu Aile	5	2	3	5	12,2
2 Çocuklu Aile	6	7	5	12	29,3
3 Çocuklu Aile	4	5	7	12	29,3
4 Çocuklu Aile	3	4	8	12	29,3
Toplam	21	18 (% 43,90)	23 (% 56,10)	41	100

Kaynak: Kıbrıs Şer'iyye Sicil Defterleri, 22-36.

XIX. yüzyılın ilk yarısı itibariyle Müslüman ailelerin çocuk sayılarına bakıldığında Anadolu'nun genelinde belli bir ortalamanın bulunduğu söylenebilir. Örneğin; Diyarbakır'da 3 ile 5¹³³⁵, Mudurnu'da 3 ile 4 arasında değişmekteydi.¹³³⁶ Konya'daki aileler ortalama 3 çocuğa sahiptiler.¹³³⁷ Muğla'da ise gayrimüslim vatandaşların çocuk sahip olmadıkları ortalamaları 1,66 idi.¹³³⁸

3.4.4. Ailenin Ekonomik Yapısı

Osmanlı-Türk ailesi yaşam tarzı itibariyle şehirlerde esnafılık, sanat ve ticaretle; kırsal kesimde hayvancılık ve ziraatla uğraşan köylü aileler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

¹³³⁴ Tanzimat dönemi için yapılan incelemede ise Müslüman ailelerin 2,26, gayrimüslim ailelerin 3,14 çocuk ortalamaları tespit edilmiştir. Bkz. Erdönmez, **a.g.t.**, s.215-216.

¹³³⁵ Yılmazçelik, **a.g.e.**, s.276.

¹³³⁶ Hüseyin Sarı, "*Şer'iyye Sicillerine Göre II. Mahmut Dönemi'nde Mudurnu'da Nüfus Hareketleri ve Toplumsal Hayattan Bir Kesit*", **OTAM**, S. 7, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 1996, s.183.

¹³³⁷ Mehmet İpçioğlu, **Konya Şer'iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi**, Nobel Yay., Ankara, 2001, s.38-39.

¹³³⁸ Erdoğan Keleş, "*XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Muğla'da Gayrimüslimlerin Sosyo-Ekonomik ve Hukuki Durumları*", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, S.19, İstanbul, 2004, s.222.

Temelde şahsî üretim kaynaklı bir yaşam düzeni hüküm sürdüğünden ve genellikle tarım, esnaflık ve ticaret başlıca geçim kaynakları olduğundan bu durum doğal bir sonuçtur.¹³³⁹

Ele alınan dönemde müslim ve gayrimüslim aileler geçimlerini büyük oranda tarım ve hayvancılıkla sağlamaktaydılar. En fazla yetiştirilen ürünler buğday, arpa, tütün ve meyveler idi. Bunlardan başka adada zeytin, harnup, ceviz, dut vb. ürünler ile çok sayıda bahçede çeşitli meyve ve sebzeler yetiştirilmekteydi.¹³⁴⁰ Hayvancılık ise daha çok çiftlikler ve dağlık köylerde yoğunlaşmaktaydı. 1831 tarihli temettuat defterlerine göre Kıbrıs adasında gayrimüslimlerin 316.212,85, Müslümanların ise 193.189,12 dönüm¹³⁴¹ olmak üzere toplam 509.401,97 dönüm ekilebilir tarla, arsa, harman, çiftlik vs. mevcuttu.¹³⁴²

Esnaf aileler çoğunlukla şehir ve kasaba merkezlerinde yaşamaktaydı. Esnaf arasında bapuççu, basmacı, terzi, çulha, yağcı, yorgancı, deveci, ipekçi, bakkal, kahveci, saraç en fazla rağbet gören mesleklerdi. Temettuat defterlerine göre Baf-Kukla kazasındaki 21 dükkanın 18'i, Girne kazasındaki 13 dükkanın 9'u, Lefke kazasındaki 27 dükkanın 14'ü, Limason kazasındaki 129 dükkanın 127'si, Piskopu kazasındaki dükkanın tamamı, Tuzla kazasındaki 185 dükkanın tamamı, Karpas kazasındaki 13 dükkanın 11'i, Mağusa kazasındaki 10 dükkanın 7'si şehir merkezlerindeydi.¹³⁴³

Ayrıca temettuat defterlerine göre Müslüman hanelerin sermaye toplamı 6.852.862 (% 30,3), gayrimüslim hanelerin sermaye toplamı 15.735.927 (% 69,7) kuruş idi.¹³⁴⁴ Öte yandan nüfus sayımında adada 15.590 müslim, 29.279 gayrimüslim sayılmıştı. Yani nüfus sayımına göre Kıbrıs nüfusunun % 34'ü müslim, % 66'sı gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Buna göre müslim ve gayrimüslim hanelerin sermayeleri, nüfus sayılarına nispetle eşdeğere yakın seviyelerde bulunmaktaydı.

Tablo 3.28: Kıbrıs Nüfus ve Temettuat Sayımlarının Karşılaştırması

Kaza	Müslim				Gayrimüslim			
	Nüfus	%	Temettuat (Kuruş)	%	Nüfus	%	Temettuat (Kuruş)	%
Lefkoşa	3514	61	—	—	5776	39	361.242	—
Dağ	396	16	303.050	23	2545	84	1.025.214	77
Değirmenlik	578	19	849.945,5	44	3101	81	1.079.869	56
Omorfa	586	23	552.586	32	2521	77	1.187.690	68
Dipkarpas	696	37	365.619,5	27	1867	63	970.082,5	73
Mağusa	372	26	161.126	19	1436	74	699.338	81
Limason-Piskopu	888	27	461.520	26	2.356	73	1.340.412	74
Gilan	288	23	141.254	21	968	77	516.362,5	79
Evdim	484	42	200.620	41	669	58	286.574,5	59
Girne	792	25	387.040	25	2330	75	1.155.796	75

¹³³⁹ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s.57.

¹³⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için Dördüncü Bölüme bakınız.

¹³⁴¹ Bu rakamların atik dönüm oldukları unutulmamalıdır. 1 atik dönüm 918,672 m² idi.

¹³⁴² *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs...*, s.131.

¹³⁴³ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs...*, s.140-196.

¹³⁴⁴ Özçelik, *a.g.m.*, s.330.

Baf-Kukla	1462	39	615.497	36	2271	61	1.074.071	64
Lefke	673	26	431.013,5	25	1922	74	1.304.036	75
Tuzla	1785	32	1.008.224	27	3735	68	2.794.706	73
Mesarye	1968	38	1.038.484	40	3180	62	1.584.185	60
Hirsofu	1108	48	336.883	49	1194	52	356.348,5	51
Toplam	15.590	34	6.852.863	30	29.729	66	15.735.927	70

Kaynak: BOA., TŞR.KB.d., 40; BOA., TŞR.KB.d., 41; BOA., TŞR.KB.d., 42; BOA., TŞR.KB.d., 43; Özçelik, "XIX. Yüzyılda Kıbrıs'ta İktisadî Hayat", s.338-340.

3.5. Toplumlar Arası İlişkiler

Osmanlı devleti, bir imparatorluk olarak farklı dillerden, dinlerden ve kültürlerden insanları bünyesinde barındırmaktaydı. Farklı toplumları bir arada idare edebilme ve birbirleriyle uyumlarını sağlayabilme başarısı İmparatorluğu 600 yıldan fazla bir sürede hayatta tutmuştur. Bu konuda Osmanlı yönetim eliti, başta daire-i adalet¹³⁴⁵ prensibi olmak üzere, her toplumun kendi dil, din ve kültürel geleneklerini yaşamasına izin veren hoşgörü anlayışıyla toplumları uzun yüzyıllar başarıyla idare etmiştir. Osmanlı mahkemeleri ise Tanzimat dönemine kadar bu toplumsal düzenin korunmasında ve sürdürülmesinde en önemli rollerden birini oynamıştır.

Kıbrıs adasında Osmanlı hâkimiyeti ile birlikte oluşan toplumsal düzen İmparatorluğun bahsedilen politikaları doğrultusunda İngiliz yönetimine kadar başarıyla sürdürüldü. Müslim ve gayrimüslimlerin kendi aralarında ve birbirleriyle yaşanan ilişkiler bu olguyu doğrular niteliktedir.

3.5.1. Müslümanlar Arası İlişkiler

Müslümanlar (Türkler) arası ilişkilere bakıldığında yaşanan olayların olağan seyrinde gerçekleşmiş olduğu söylenebilir. Belgelerde Müslümanlar arasında ilişkiler çoğunlukla ev, arsa satışları şeklinde gerçekleşmiştir. Şer'iyeye sicilleri ve ahkâm defterlerinde bu türde çok sayıda belge örnekleri mevcuttur. Bunlardan birkaçını vermek yeterli olacaktır.¹³⁴⁶

Lefkoşa'nın Arab Ahmet Paşa mahallesinden Zaim Mustafa Ağa aynı mahalledeki evi ile arsasının bir kısmını 3 Ekim 1802 (5 Cemaziyelâhir 1217) tarihinde 405 kuruşa Çulha Mehmet'e satmıştı.¹³⁴⁷

Lefkoşa alaybeyisi iken vefat eden Hacı Mehmet Ağa, arkasında büyük miktarda borç bırakmış, bu nedenle birçok evi ve arsası borcuna karışılık satılmıştı. Bunlardan Basmacılar sokağındaki 6 adet dükkan Hacı Mehmet Ağa Seyyit Mehmet Efendi tarafından alınmıştı.¹³⁴⁸

¹³⁴⁵ Daire-i adalet anlayışı devletin bekası için Osmanlı siyasetnamelerinde sıklıkla vurgulanan bir husustur. Kurulduğu andan itibaren fethettiği bölgelerde uyguladığı hoşgörü politikalarıyla kalıcı olmayı başarmıştır. Daire-i adalet felsefesi birbirine bağlı prensipleri içermektedir. Burada halkın refah düzeyinin yükseltilebildiği oranda vergi alıp, hazinesini doldurabileceğini düşünen hükümdar, ilk olarak adaletli yönetimle halkını kalkındırmayı amaç edinmiştir. Böylece zenginleşen halkın yarattığı dolu hazine zamanın en güçlü ordusunu kurmak için hükümdara olanaklar sağlamıştır.

¹³⁴⁶ Burada verilen örneklerin sadece mahkemeye veya Divan-ı Hümayun'a intikal eden ilişkilere olduğu gözden irak tutulmamalıdır.

¹³⁴⁷ KŞS., 24, s.2, hük.4.

Ev ve arsa satışları yapan birçok kişinin kadın olduğu da görülmekteydi. Lefkoşa'nın Debbaghane mahallesinden Şerife (bint-i Mustafa) adlı kadın Tuzla iskelesinde sahip olduğu mahzenini Hacı Ömer Ağa'ya 200 kuruşa satmıştı.¹³⁴⁹ Lefkoşa'nın Cami-i Cedid mahallesinden Ayşe (bint-i Osman), Bıyık oğlu Hacı Mustafa adlı kişiye sattığı evinin satışından daha sonra vazgeçtiğini bildirirerek dava açmış; fakat evini satmış¹³⁵⁰ olduğundan haksız görülüp evin davalı Hacı Mustafa'nın mülkü olduğuna karar verilmişti.¹³⁵¹ Lefke'nin Koraku köyünden Ayşe (bint-i Abdullah) adlı kadın iki katlı ve bahçeli evini aynı köyden Seyyit (Ali b. Mahmut) adlı kişiye satmıştı.¹³⁵² Bunlardan başka Müslüman kadınların kendi aralarında ortaklıklar kurduklarına dair örnekler de vardır. Tuzlalı Hatice, Hanife ve Fatma adlı kadınların bir bağ satın alıp müştereken işletmeleri buna örnektir.¹³⁵³ Tüm bu örnekler Kıbrıslı kadınların ticarî hayatın içerisinde yer aldıklarının en açık delilleridir.

Lefkoşa'dan Halil ve Hasan adlı şahıslar kardeşleri Mehmet'in 1804 (1219) senesinde Mehmet oğlu Ali zimmetinde 2 bin, Derviş oğlu Kara İbrahim zimmetinde bin, Süleyman oğlu Hasan zimmetinde bin ve birkaç kişi zimmetinde daha yaklaşık 8 bin kuruş olmak üzere toplam 12 bin kuruşluk alacak hakkı olduğunu; fakat kardeşleri Mehmet'in ölümü nedeniyle bu borçların tahsil edilemediğini beyan ederek, varisleri olarak bu paraların mahkemece kendilerine alıverilmesi için talep etmişlerdi.¹³⁵⁴

Kıbrıs'ta ekilebilen topraklar için yeterli su kaynakları¹³⁵⁵ bulunmadığı için su meselesiyle ilgili ilişkiler de kayıtlara geçmişti. Lefkoşalı Münibzâde Mehmet Sadık Ağa, kendisine ait suyun belirli günlerde kullanma hakkını Zaim Hüseyin Ağa b. Ali ile Elhac Mahmut'a satarak gelir elde etmekteydi.¹³⁵⁶

Lefkoşa'da Hasan Çavuş adlı tüccar, sahip olduğu gemilerden birini Alemdar İsmail adlı tüccara kiraya vermiş, İsmail de bu gemiyle Dimyat'a giderek eşya yüklemiş ve geri dönmüştü. Ancak dönüşten kısa bir süre sonra tüccar İsmail gemiyi izinsiz bir şekilde tekrar Dimyat tarafına götürmüş ve bir daha geri getirmemişti.¹³⁵⁷

Müslümanlar arası ilişkilerde komşular arasında meydana gelen bazı sorunlar da belgelere yansımıştır. Lefkoşa'da Cami-i Cedid mahallesinden Emine hatun, merdivene çıkarak evini gözetler düşüncesiyle komşusu Mehmet'in yapıp avlusuna karşı tepe camı

¹³⁴⁸ KŞS., 24, s.83, hük.1 (H. 5 Muharrem 1220/M. 5 Nisan 1805).

¹³⁴⁹ KŞS., 24, s.72, hük.4 (H. 7 Cemaziyelevvel 1217/M. 14 Ağustos 1804).

¹³⁵⁰ Bey'-i bât-ı sahîh.

¹³⁵¹ KŞS., 28, s.254, hük.4 (H. 1 Cemaziyelâhir 1230/M. 11 Mayıs 1815).

¹³⁵² KŞS., 26, s.143, hük.3 (H. 17 Safer 1224/M. 3 Nisan 1809).

¹³⁵³ BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d., 15, s.39, hük.1 (H. Evâhir-i Rebiülâhir 1225/M. 3 Haziran 1810).

¹³⁵⁴ BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d., 12, s.168, hük.1 (H. Evâsıt-ı Muharrem 1220/M. 15 Mayıs 1805).

¹³⁵⁵ Kıbrıs'ta su kaynakları ve kullanımına dair bkz. Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında Su Tedariki (1570-1640)", s.218-236.

¹³⁵⁶ KŞS., 26, s.110, hük.2 (H. 23 Receb 1223/M. 14 Eylül 1808).

¹³⁵⁷ BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d., 12, s.39, hük.2 (H. Evâil-i Zilkade 1217/M. 23 Şubat 1803).

koyduğu odasının camlarının kapatılmasını talep etmiş; fakat Emine hatunun bu isteği kabul görmemişti.¹³⁵⁸

Müslümanlar arasında bazı suçlardan dolayı belgelere yansıyan olaylar da yaşanmıştı. Sözelimi Rahmiye adlı kadın kızı Emine'nin Kirlizâde Hacı Mustafa'nın oğlu Halil tarafından öldürüldüğünü iddia ederek mahkemeye başvurmuş, fakat yalan söylediği anlaşılmıştı.¹³⁵⁹

3.5.2. Gayrimüslimler Arası İlişkiler

Müslümanlar arasında yaşanan ilişkilerin benzerleri gayrimüslimler arasında da yaşanmıştır. Gayrimüslimlerin Osmanlı mahkemesine geliş nedenlerinin birçoğu yine ev ve arsa satışına dairdir. Değirmenlik kazasının İstrovillo köyünden Komi v. Kostanti adlı zimmî evini İlya v. Hristoğlo adlı zimmîye 40 kuruşa,¹³⁶⁰ Dağ kazasının Laktamya köyündenENZOLİ v. Filipo adlı Rum aynı köydeki evini bahçesindeki ağaçlarıyla birlikte Kostanti v. Louzi'ye 90 kuruşa satmıştı.¹³⁶¹ Dağ kazasının İncirli köyünden Hacı Hristoğlu v. Yani adlı zimmî aynı köydeki evini eşi Hristino'ya 50 kuruşa satmış ve bu işlem mahkemede tescil edilmişti.¹³⁶²

Tuzla kazasından Marodiye adlı kadın Lefkoşa'da Baş mahallede sahip olduğu ağaçlı ve su kuyulu evini bin 500 kuruşa Acı Luka Gitanbezi oğlu Acı Luizi'ye satmıştı.¹³⁶³ Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Belgelere gayrimüslimler arasında meydana gelen şahsî sorunlar da yansımıştı. Lefkoşa'nın Baş mahallesinden Mihail v. Nikola ile komşusu Ergiro v. Marko adlı zimmîler, aralarındaki duvarın kime ait olduğu hakkında sorun yaşamışlar ve mahkemede duvarın Mihail v. Nikola'ya ait olduğuna karar verilmişti.¹³⁶⁴

Tuzla kazasında Bamandi adlı zimmî yine aynı kazadan Hristodulu adlı zimmî zimmetinde 1803-1804 (1218) senesinden beri Rumca bir borç temessüküyle 7.083 kuruş alacak hakkı olup, tahsil edemediğini bildirerek mahkeme tarafından alıverilmesi için südde-i saadete arzuhal sunmuş ve bu doğrultuda Tuzla naibine hüküm yazılarak konunun mahkemede görülmesi için hüküm yazılmıştı.¹³⁶⁵

Lefkoşa'dan Nikola adlı Rum, komşusu bulunan Dimitraki'nin evine eklediği yeni odanın pencerelerinin kendilerine zarar verdiğini iddia ederek yeni odanın kaldırılmasını istemiş, fakat bu talebi reddedilmişti.¹³⁶⁶

¹³⁵⁸ KŞS., 24, s.186, hük.3 (H. 7 Şaban 1221/M. 20 Ekim 1806).

¹³⁵⁹ KŞS., 36, s.73, hük.1 (H. Evâhir-i Zilhicce 1251/M. 16 Nisan 1836).

¹³⁶⁰ KŞS., 24, s.2, hük.3 (H. 4 Cemaziyelâhir 1217/M. 2 Ekim 1802).

¹³⁶¹ KŞS., 24, s.5, hük.2 (H. Evâhir-i Cemaziyelâhir 1217/M. 27 Ekim 1802).

¹³⁶² KŞS., 24, s.10, hük.1 (H. 11 Ramazan 1217/M. 5 Ocak 1803).

¹³⁶³ KŞS., 26, s.18, hük.3 (H. 23 Zilhicce 1221/M. 3 Şubat 1807).

¹³⁶⁴ KŞS., 24, s.138, hük.1 (H. 28 Zilhicce 1220/M. 19 Mart 1806).

¹³⁶⁵ BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d., 13, s.198, hük.3 (H. Evâsıt-ı Zilkade 1222/M. 14 Ocak 1808).

¹³⁶⁶ BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d., 12, s.101, hük.3 (H. Evâil-i Rebiülevvel 1219/M. 10 Haziran 1804).

Lefkoşa'da Acı Yeva adlı Rum, temessükle mutasarrıf olduğu değirmene kimsenin alakası yok iken Baba Sava adlı Rum'un değirmenin 1/3 hissesini yasalara aykırı olarak zabt etmişti. Baba Sava'nın ölümüyle de aynı hisseler varisi oğlu Acı Yaskani adlı Rum "*babam yedinde buldum*" diyerek zabt etmeye devam etmişti. Bu durumun Acı Yeva tarafından İstanbul'a bildirilmesi üzerine davanın mahallinde mahkemece görülerek sonuçlandırılması kararı verilmişti.¹³⁶⁷

Lefkoşa'dan Artin, Stefan, Sergiz, Akasya, Heke, Marine adlı Ermeniler, 1804 (1219) senesinde babaları evlerini Karabet adlı Ermeni'ye olan 3 bin kuruş borcu karşılığında rehin bıraktığını, babaları öldükten sonra rehin parasının ödenmesine rağmen Karabet'in evleri üzerinde hak iddia ettiklerini belirterek Rikab-ı Hümayun'a arzuhal sunmuşlardı.¹³⁶⁸

Dağ kazasının Yukarı Laktamya köyünden Mihail v. Komi adlı zimmî aynı köyden Yorgi v. Kostandi adlı zimmîyi gün batımında sokak arasında taş ile dövmüş ve dişlerini kırmıştı. Yorgi'nin dava açmasıyla Tüfekçi Kâhya ile mahkemeye getirilen Mihail, görülen yargılamasında Yorgi'nin talebi üzerine şer'î hukuk gereği 50 kuruş bedel ödeyerek aralarında anlaşmaya varılmıştı.¹³⁶⁹

Gayrimüslimler arasında zaman zaman birbirleri arasında çıkan anlaşmazlık nedeniyle cinayet, yaralama, tecavüz vb. olaylar da meydana gelmişti. Bunlardan birinde Lefkoşa'nın Aya Kaşano mahallesinden Maryo bint-i Sava adlı kadın Hacı Pavli v. Hacı Anceli tarafından öldürülmüş; kan bedeli olarak varisi Maryo bint-i Kara Yani 250 kuruş almıştı.¹³⁷⁰

Pendaye köyünden Aya Sergi keşişlerinden Antoru adlı zimmi Lefke kazasına bağlı Melanişe köyünden Alov adlı bir gayrimüslim kıza tecavüzü üzerine kendisine 25 Mayıs 1805 tarihinde (25 Safer 1220) bundan böyle adigeçen nasraniyeye müdahalede bulunmaması için mahkeme tarafından buyuruldu çıkarılmıştı.¹³⁷¹

Manastırlar arasında da zaman zaman sorun yaşanabilmekteydi. Sözgelimi Baf kazasında Hırsiyo Rodsi Manastırı tarafından kullanılmakta olan Ayazma içme suyuna Çiko Manastırı rahiplerinin müdahalesi söz konusu olduğunda, Divan-ı Hümayun tarafından Ayazma içme suyunun eskiden beri Hırsiyo Rodsi Manastırı tarafından kullanılmakta olduğu belirtilerek Çikko Manastırı rahiplerinin müdahalelerinin engellenmesi istenmişti.¹³⁷²

¹³⁶⁷ BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d., 17, s.19, hük.4 (H. Evâhir-i Safer 1231/M. 30 Ocak 1816).

¹³⁶⁸ BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d., 14, s.28, hük.2 (H. Evâhir-i Safer 1224/M. 15 Nisan 1809).

¹³⁶⁹ KŞS., 24, s.138, hük.4 (H. 28 Zilhicce 1220/M. 19 Mart 1806).

¹³⁷⁰ KŞS., 29, s.62, hük.2 (H. 21 Şaban 1231/M. 17 Temmuz 1816).

¹³⁷¹ Ιωαννης Π. Θεοχαριδης, **Οθωμανικα Εγγραφα, 1572-1839**, Vol. I, Κεντρο Μελετον Ιερασ Μονησ Κυκκογ, Λευκωσια (Lefkoşa), 1993, s.1710. (Kikko Manastırı Arşivi Osmanlıca Belgeleri).

¹³⁷² BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d., 17, s.120, hük.1 (H. Evâsıt-ı Cemaziyelâhir 1233/M. 22 Nisan 1818).

Gayrimüslimlerin kendi aralarında meydana gelen bu sorunlarda toplumu kargaşaya sürükleyenler adadan sürgün edilmekteydi. Sözelimi Giovanni adlı zimmî halkı fesada teşvik ile kargaşaya düşürdüğünden Kastamonu'ya sürgün edilmişti.¹³⁷³

3.5.3. Müslim-Gayrimüslim İlişkileri

Osmanlı imparatorluğunun birçok bölgesinde olduğu gibi Kıbrıs adasında da ilk iskân döneminden itibaren müslim ve gayrimüslimlerin sıkı bir ilişki içerisinde buldukları anlaşılmaktadır.¹³⁷⁴ İncelenen dönem için cemaatlar arası ilişkilerde 1804 ve 1821 isyanları belirleyici faktörler olmuştur. İslâm ahali 1804 yılında Kıbrıs Ortodoks Kilisesi temsilcilerinin sahip oldukları güç karşısında isyana kalkışırken, 1821 yılında Yunan ihtilali ile bağlantılı oldukları görülen Kıbrıslı Rumlar idam ve akabinde idam olunan veya firar eden birçok Rum'un malları hazine tarafından zabtedilerek Müslüman taliplerine satılmıştı. Yaşanan bu gelişmelerin iki toplum arasında kısmî bir ayrışma yol açtığı belgelerden anlaşılabilir. Nitekim Kıbrıs'ta Bâbîâli'nin izniyle Muhassıl Hacı Mehmet Ağa tarafından bir isyanı engellemek için alınan tedbirlerle birlikte, daha öncesinde sorunlarını çözmek için Lefkoşa mahkemesini tercih eden Rumların, belli bir süre, bu konuda çekinceli davrandıkları anlaşılmaktadır. Keza, Lefkoşa şer'iyye sicillerinde isyan öncesinde Rumların davalarına dair sık rastlanan belgeler yaklaşık 1827-1828 (1243) yılına kadar ender görülmektedir. Rumların bu çekinceli duruşlarının Tanzimatla birlikte eski haline geldiği söylenebilir.¹³⁷⁵

Ele alınan süreçte müslim-gayrimüslim ilişkileri daha çok ticarî ve şahsî yaşanan sorunlarla ilgilidir. Bu konuda bolca örnek bulmak mümkündür. Keza Lefkoşa dışında kalan 649 yerleşim yerinin 229'unda yaşamın karışık olduğu bir sancakta daha farklı bir durum söz konusu olamazdı.

Müslim ve gayrimüslimleri komşu yapan çok sayıda ev ve dükkan bulunuyordu. Seyyit Cafer Efendi, Lefkoşa'da Balıkpazarı'nda bulunan bir vakıf dükkanını yine Lefkoşalı Acı Yanaki adlı Rum'a kiraya vermişti. Kiralanan dükkanın bir tarafında Müezzîn Mehmet Efendi dükkanı, diğer bir tarafında ise Terzî Anastasi dükkanı vardı.¹³⁷⁶

Lefkoşa'nın Karababa mahallesinden Fatma ve Hatice adlı kardeşler, babaları Mustafa'dan kalan evlerini Lefkoşalı Yani v. Papa Mihail'e 400 kuruşa satmışlardı. Zira satılan evin bitişiğinde bulunan eve yine Yani'nin sahipti.¹³⁷⁷ Benzer şekilde Gilan kazasına

¹³⁷³ Kavaklı, **a.g.t.**, s.415.

¹³⁷⁴ Çiçek, "*Lefkoşe: İki Dilli, İki Dinli, İki Toplumlu Osmanlı Şehrinin Portresi*", s.98-99.

¹³⁷⁵ Tanzimatın ilk yıllarında Müslüman-gayrimüslim ilişkileri hakkında bakz. Erdönmez, **a.g.t.**, 126-161.

¹³⁷⁶ **KŞS.**, 28, s.35, hük.1 (H. 13 Rebiülâhîr 1227/M. 26 Nisan 1812).

¹³⁷⁷ **KŞS.**, 24, s.52, hük.2 (H. 5 Safer 1218/M. 27 Mayıs 1803).

bağlı Limnad köyünde Yusuf Efendi, Mehmet Ağa ve Arkançelo zimmî tarlaları komşu idi.¹³⁷⁸

Ayrıca birçok gayrimüslim, Müslüman bir varlığının yanında rahatlıkla çalışabiliyordu. Sözelimi Lefkoşa'da Arap Ahmet Paşa mahallesinde Topçubaşı Mehmet Ağa'nın hizmetinde Çerabiro adlı bir Rum istihdam edilmişti.¹³⁷⁹ Aynı şekilde Değirmenlik'in Piroi köyünde Osman Ağa'nın hizmetinde Çerkako adlı bir Rum görev yapıyordu.¹³⁸⁰

Bunlardan başka bol miktarda ticarî ortaklık veya ilişki kurulduğuna dair belge mevcuttur. Lefkoşa'da Balıkpazarı sokağında Fazlı Ağa evkafından olan bir dükkan, mütevellisi Seyyit Abdülaziz Efendi tarafından Hacı Sergiz v. Avak'a satılmıştı. Ancak dükkanın vakfa ait olması nedeniyle vakfın yeni mütevellisi Cafer Efendi'nin talebiyle dükkanın geçmiş kiralari sulh yoluyla Sergiz'den alınmış; fakat kendisiyle anlaşarak aylık 60 para karşılığında kiraya verilmişti.¹³⁸¹

Lefkoşa'dan Ali adlı kişi Lefkoşa Ermenîlerinden Sergiz adlı bazergan ile büyük oğlu Kirkor'a 1807 (1222) yılında 5 bin kuruş borç para vermişti. Ancak alacağını bir yıldır tahsil edemediğinden mahkeme tarafından kendisine alıverilmesi için Rikab-ı Hümayun'a arzuhal sunmak zorunda kalmıştı.¹³⁸²

Girne'nin Lapta köyünden Hacı Mustafa b. Bican, Andoni v. Yerolimi adlı zimmîyi öldürmüş ve Andoni'nin varisi oğlu Yani'ye 100 kuruş kan bedeli ödemek zorunda kalmıştı.¹³⁸³

Limason'da Nikolaki adlı Rum yine Limason kazasında Hüseyin Beşe, Mustafa Beşe, Hamamcı Hüseyin Beşe, Hasan, Murat, adlı kişilere 1795-1796 (1210) senesinde toplam 5 bin kuruş borç vermişti. Ancak mahkemede alacak hakkı olduğunu defalarca söylemesine rağmen tahsil edemediğini iddia ederek Rikab-ı Hümayun'a arzuhal sunmuştu.¹³⁸⁴

Lefkoşalı Sakallı Ahmet, Hacı Ceryako adlı zimmî ile ticaret ortaklığı kurmuş, ancak aralarında ihtilaf çıkmasıyla Sakallı Ahmet ortağı üzerinde kalan 600 kuruşunu alabilmek için dava açmıştı.¹³⁸⁵

Lefkoşalı Acı Yovakim v. Sergiz adlı zimmînin daha öncesinde kethüdalığını yapan Mesarya kazasından Mehmet b. İsmail üzerinde 1.240 kuruş değerinde arpa ve buğday alacak

¹³⁷⁸ KŞS., 26, s.30, hük.3 (H. 3 Cemaziyelâhir 1222/M. 8 Ağustos 1807).

¹³⁷⁹ KŞS., 36, s.16, hük.2 (H. 16 Şaban 1251/M. 7 Aralık 1835).

¹³⁸⁰ KŞS., 36, s.2, hük.2 (H. 8 Cemaziyelevvel 1251/M. 1 Eylül 1835).

¹³⁸¹ KŞS., 24, s.79, hük.3 (H. 25 Receb 1222/M. 28 Eylül 1807).

¹³⁸² BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d., 13, s.221, hük.2 (H. Evâil-i Rebiülâhir 1223/M. 27 Mayıs 1808).

¹³⁸³ KŞS., 35, s.41, hük.1 (H. 25 Şevval 1249/M. 7 Mart 1834).

¹³⁸⁴ BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d., 14, s.117, hük.2 (H. Evâsıt-ı Şaban 1224/M. 25 Eylül 1809).

¹³⁸⁵ KŞS., 24, s.67, hük.3 (H. 3 Cemaziyelevvel 1219/M. 10 Ağustos 1804).

hakkı kaldığını iddia ederek dava açmış; yapılan yargılamalarında iddia edilen miktarın yarı fiyatında anlaşılmıştı.¹³⁸⁶

Lefkoşa'dan Osman Efendi b. Elhac Ali Efendi adlı kişi, vefat eden Cercako adlı kadının (nasraniye) varisi kocası Luizo'nun mutasarrıf olduğu tarlalarının devlete ait olduğunu iddia ederek elinden alınması yolunda dava açmış; fakat haksız görülerek bu davasında reddedilmişti. Yani Luizo'nun tarlalara mutasarrıf olmasında bir engel bulunmamıştı.¹³⁸⁷

Lefkoşa'nın Debbaghane mahallesinde yaşayan Şerife bint-i Mustafa adlı kadın Tuzla iskelesinde sahip olduğu bir mahzeni 300 kuruşa Yorgaki v. Hristoğlo adlı zimmîye satmıştı.¹³⁸⁸

Omorfa'nın Petre köyünden Fatma bint-i Süleyman Kethüda adlı kadın aynı köyde bulunan evini 110 kuruşa yine aynı köyden Hristoğlo v. Anastas adlı zimmîye satmıştı.¹³⁸⁹

Mahkeme tercümanı Nikola, küçük ve büyük Ayasofya camilerinin evkafından olup Emine bint-i Hacı Mustafa adlı kadının tasarrufunda bulunan iki değirmeni 15 Nisan 1805 (15 Muharrem 1220) tarihinde toplam 6.500 (4.500+2.000) kuruş peşin, aylık toplam 115 (75+40) para karşılığında 99 yıllığına kiralamıştı.¹³⁹⁰

Omorfa kazasından Hacı Ahmet Ağa'nın sahip olduğu tarlası, vefatından sonra Kiko Manastırı mütevellisi Keşiş Nikola'ya satıp parası varislerinden tahsil edilmişti.¹³⁹¹

Lefkoşa'nın Tahtelkale mahallesinden Ayşe, İbrahim Efendi ve Molla Hüseyin adlı kişiler aynı mahallede müştereken sahip oldukları harap ekmek fırını yerini 350 kuruşa Acı Sava v. Yani adlı zimmîye satmışlardı.¹³⁹²

1821 yılında Kıbrıs Muhassılı Mehmet Ağa, adanın birçok bölgesinden müslim ve gayrimüslimlerin sahip olduğu zeytin ağaçlarını satın almaya başlamıştı. Hatta Başpiskopos Kyprianos, Dağ kazasına bağlı İncirli köyünde bulunan çiftlik ve arazilerini bütün müştehilatıyla birlikte 60 bin kuruşa muhassıl Mehmet Ağa'ya satmıştı.¹³⁹³ Adada 1821 olaylarının hemen öncesinde gerçekleşen bu satış, normal şartlarda müslim ve gayrimüslimler arasındaki ilişkilerin boyutunu göstermesi açısından önemlidir.

Lefkoşalı Ermenî Boyacı Karabet, iflasını ilan ettikten sonra, borçlarını ödeyebilmek için mallarını satışa sunduğunda Lefkoşalı Seyyit Hacı Mehmet Ağa, Tahmis Emine Esat Ağa ve Bakkal Seyyit Hacı Hasan adlı kişiler derhal alacaklarını talep etmişlerdi. Mahkeme, Seyyit

¹³⁸⁶ KŞS., 26, s.62, hük.2 (H. 23 Rebiülâhir 1222/M. 30 Haziran 1807).

¹³⁸⁷ KŞS., 24, s.72, hük.2 (H. 22 Cemaziyelevvel 1219/M. 29 Ağustos 1804).

¹³⁸⁸ KŞS., 24, s.73, hük.1 (H. 7 Cemaziyelâhir 1219/M. 13 Eylül 1804).

¹³⁸⁹ KŞS., 24, s.92, hük.1 (H. 28 Safer 1220/M. 28 Mayıs 1805).

¹³⁹⁰ KŞS., 24, s.93, hük.1; KŞS., 24, s.93, hük.2; KŞS., 24, s.93, hük.3.

¹³⁹¹ KŞS., 24, s.105, hük.2 (H. 28 Safer 1220/M. 28 Mayıs 1805).

¹³⁹² KŞS., 24, s.137, hük.1 (H. 1 Zilhicce 1220/M. 20 Şubat 1806).

¹³⁹³ KŞS., 30, s.146, hük.1 (H. 25 Ramazan 1236/M. 26 Haziran 1831).

Hacı Mehmet Ağa'nın 1.350 kuruş, Tahmis Emîni Esat Ağa'nın 300, Bakkal Seyyit Hacı Hasan'nın 150 kuruş alacaklı olduğuna karar vermişti.¹³⁹⁴

Görüldüğü üzere İslâm ahali ile reâyâ arasındaki ilişkiler çoğunlukla ticarî nitelikli olup zaman zaman şahsî anlaşmazlıklardan kaynaklanan olaylar da yaşanmıştı. Ancak bunlardan daha önemlisi yaşanan ihtidâ olaylarıdır.

3.5.4. İhtidâ Olayları

Kıbrıs adasındaki toplumlar arası iletişimin bir sonucu olarak dikkat çeken olaylardan biri de ihtidâ hareketleridir. Arapça hüdâ (hedy, hidâyet) kökünden türeyen ihtidâ kelimesi, genelde gerçeğe ulaşmak, doğru yolu bulmak, bir yola girme, hidâyete erme; İslâm literatüründe, bir başka dine mensup şahsın, putperest veya dinsiz bir insanın İslâmiyeti seçmesine ve hayatını ona uydurması anlamına gelmektedir. Özeldir ise İslâm dinini kabul etme yerine kullanılmakta, dinini değiştirip Müslüman olan kişiye de mühtedî denmektedir.¹³⁹⁵

Kıbrıs'ta ihtidâ hareketleri Anadolu'dan ilk iskânın gerçekleştirilmesinden kısa bir süre sonra yaşanmaya başlamıştı. Nejat Göyünç, XVI. yüzyıl Ruûs defterine dayanarak Kıbrıs'ta ihtidâ eden kişilere ait 17 kayıt bulunduğunu ve bunlara ihtidâlarından sonra gedik ve timarlar tahsis olduğunu belirtmektedir.¹³⁹⁶ Aynı dönem ile ilgili olarak V. Bedevî, Kıbrıs'ta İslâmiyet'e geçişte herhangi özel bir çabanın harcanmadığı gibi zorlama da yapılmadığını ifade etmekte ve eğer böyle bir sey olsaydı ihtidâ sayısının çok daha büyük rakamlara ulaşacağı değerlendirmesini yapmaktadır.¹³⁹⁷

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Kıbrıs'taki ihtidâlardan bahseden Jennings, çok az ihtidâ olayının sicillere kaydedildiğini, bunun da vergi durumlarını değiştirmek için yaptıkları görüşünü dile getirmektedir.¹³⁹⁸

Kıbrıs'ta ihtidâ konusu ile ilgili kayıtlarda, klişeleşmiş bir ifade ile, önce İslâmiyet'e geçmek için müracaat sahibinin ikamet ettiği bölge (kaza-köy/mahalle), adı ve baba adı, mahkeme huzurunda batıl dinlerden ayrılıp İslâmiyeti kabul ettiği zikredilmekte ve kendisine verilen yeni isim yazılarak tarih konulmaktadır. Çoğu kaydın sonunda ise 3-6 arasında değişen şahitler eklenmiştir. V. Bedevî¹³⁹⁹ Kıbrıs'ta, 1812 (1227) yılına kadar ihtidâ

¹³⁹⁴ KŞS., 26, s.102, hük.2 (H. 23 Rebiülâhir 1222/M. 30 Haziran 1807).

¹³⁹⁵ Halide Aslan, **Tanzimat Döneminde İhtidâ (1839-1876)**, Ankara Üniversitesi S.B.E. İslâm Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s.15.

¹³⁹⁶ Nejat Göyünç, "*Türk Hizmetine Giren Bazı Kıbrıs Müdafileri*", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkileri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebligleri**, Ankara, 1971, s.106-107.

¹³⁹⁷ Bedevî, "*Kıbrıs Şer'î Mahkeme Sicilleri Üzerine Araştırmalar*", s.142-143

¹³⁹⁸ Jennings ayrıca, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs'taki ihtidâlarda dervişlerin önemine de dikkat çekmektedir. Bkz. Jennings, **a.g.e.**, s.138-141.

¹³⁹⁹ Bedevî, "*Kıbrıs Şer'î Mahkeme Sicilleri Üzerine Araştırmalar*", s.141.

kayıtlarında şahit bulunmadığını belirtmişse de yaptığımız incelemelerde daha önceki tarihlerde yaşanan ihtidâ kayıtlarında da şahitlerin yer aldığı görülmektedir.¹⁴⁰⁰

İhtida eden kişilerin eski inançları hakkındaki bilgiler açık değildir. İslâmiyeti kabul etmeleri genellikle “...edyân-ı bâtiladan teberrî ve şeref-i islâm ile müşerref ve kabûl edib...”¹⁴⁰¹, “...edyân-ı bâtiladan teberî ve İslâmı kabul ve şeref-i İslâmla müşerref...”¹⁴⁰², “...edyân-ı bâtiladan teberrî ve kelimeteyn-i şehâdeteyni telaffuz edüp şeref-i islâmla müşerref...”¹⁴⁰³, “...edyân-ı bâtila ve âyîn-i âtiladan teberrî ve şeref-i İslâmla müşerref...”¹⁴⁰⁴ şeklindeki ifadelerle kayıt altına alınmıştır. Muhedîlerin etnik kökenleri çoğunlukla isimlerinden yola açıkılarak anlaşılabilir. Bazı durumlarda muhtedîlerin yerleşim yerleri eksik, bazen de yeni adları kayıtlara geçirilmemiştir.

Kıbrıs şer‘iyye sicillerinde 11 Haziran 1799 (7 Muharrem 1214) ile 3 Ağustos 1839 (22 Cemaziyelâhir 1255) tarihleri arasında en az¹⁴⁰⁵ 134 ihtidâ olayı tespit edilmiştir. Bunların bazıları mahkeme sicillerine kaydedilmemişti. Sicillerde bulunmayan 5 adet ihtidâ olayı 1831 tarihli kontrol amaçlı yapılan nüfus sayım defterinden tespit edildi.

Belirlenebilen 134 muhtedînin 78’i nüfus sayımı sonuçlarına göre karışık halde bulunan köylerde yaşıyordu. Bu sonuç İslâm ahali ve reâyâ arasındaki ilişkinin karışık köylerde daha fazla olduğunu göstermektedir. Ayrıca nüfus defterlerinde gayrimüslimlerin gösterilmediği bazı köylerde de ihtidâ olaylarının yaşanması karışık yerleşim yeri miktarının daha fazla olabileceği düşüncesini uyandırmaktadır.

Ayrıca belirlenen ihtidâ olaylarının tamamı Kıbrıslılara ait değildi. Yani tüccar veya misafir olarak gelen bazı kişilerin de Kıbrıs’ta İslâmiyet’e geçmişlerdi. Lazkiyeli Akadirina (Adile)¹⁴⁰⁶, Kahireli Abdilahe b. Rafail (Mehmet)¹⁴⁰⁷, Beyrutlu Yosef (Ahmet)¹⁴⁰⁸, Şebinkarahisarlı Yasef (Süleyman)¹⁴⁰⁹, Şamlı Cercis (Mahmut)¹⁴¹⁰, Halepli Maryem (Meryem)¹⁴¹¹, Rodoslu Ligorî v. Esradi (Mehmet)¹⁴¹² Edirneli İstefani¹⁴¹³ Kıbrıs’ta İslâm dinine geçen kişiler olarak kayıt altına alınmıştı.

¹⁴⁰⁰ Örneğim 23 Temmuz 1800 (1 Rebiülevvel 1215) tarihinde Omorfa’nın Denya köyünden Maryo bint-i Piyeri’nin Fatma ismini aldığı ihtidâ kaydına muhızırbaşı Mustafa Ağa, İmam Elhac Şeyh Hüseyin, Çukadar Hüseyin Ağa şahit olmuşlardı. Bkz. **KŞS.**, 22, s.1, hük.9.

¹⁴⁰¹ **KŞS.**, 24, s.162, hük.2 (H. 25 Rebiülâhir 1221/M. 12 Temmuz 1806).

¹⁴⁰² **KŞS.**, 26, s.60, hük.1 (H. 11 Rebiülevvel 1222/M. 19 Mayıs 1807).

¹⁴⁰³ **KŞS.**, 26, s.136, hük.1 (H. 15 Cemaziyelâhir 1225/M. 18 Haziran 1810).

¹⁴⁰⁴ **KŞS.**, 30, s.19, hük.4 (H. 19 Muharrem 1234/M. 18 Kasım 1818).

¹⁴⁰⁵ Kayıt dışı ihtidâ olaylarının da yaşanabileceği göz önünde bulundurularak bu şekilde “en az” ifadesinin kullanılması doğru olacaktır.

¹⁴⁰⁶ **KŞS.**, 30, s.19, hük.4 (H. 7 Muharrem 1214/M. 11 Haziran 1799).

¹⁴⁰⁷ **KŞS.**, 29, s.50, hük.2 (H. 16 Rebiülevvel 1231/M. 15 Şubat 1816).

¹⁴⁰⁸ **KŞS.**, 28, s.1, hük.4 (H. 18 Safer 1228/M. 20 Şubat 1813).

¹⁴⁰⁹ **KŞS.**, 29, s.65, hük.4 (H. 5 Ramazan 1231/M. 30 Temmuz 1816).

¹⁴¹⁰ **KŞS.**, 30, s.1, hük.7 (H. 27 Receb 1235/M. 11 Mayıs 1820).

¹⁴¹¹ **KŞS.**, 36, s.11, hük.3 (H. 26 Receb 1251/M. 16 Kasım 1835).

¹⁴¹² **KŞS.**, 36, s.124, hük.1 (H. 15 Safer 1253/M. 21 Mayıs 1837).

¹⁴¹³ **KŞS.**, 26, s.136, hük.6 (H. 7 Rebiülevvel 1226/M. 1 Nisan 1811).

Muhtedî olanlar elbette ki eski toplumlarından kopmuş olmuyorlardı. Rum, Ermenî veya Musevî olup İslâmiyet'e geçenler kendi cemaatleri içerisinde var olagelen ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Örneğin Arab Ahmet Paşa mahallesinden İslâmiyet'e geçen Meryem hatun ile Aya Andoni mahallesinden Lenodiye adlı bir Rum hatun, Cami-i Cedid mahallesinde ortak oldukları arsalarını saray tercümanı Yorgaki'nin oğlu Mihalaki'ye satmışlardı.¹⁴¹⁴

Ayrıca İslâmiyet'e geçenlerin eski alışkanlıklarını devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. İslâmiyet'e geçen Polili Sava kızı Anita, Ayşe adını aldıktan sonra davranışlarında şüphe uyandırmıştı. Mahkemeye çağırıldığında İslâmiyet'ten dönmediğini söyleyerek adının Fatma olmasını talep etmiş; bunun üzerine adı Fatma olarak değiştirilmişti.¹⁴¹⁵

Müslüman olan kişi kadın ya da erkek olsun küçük çocukları da Müslüman sayılıyordu. Elya köyünden Milya bint-i Yorgi İslâmiyeti kabul ederek Fatma adını aldığı anda iki yaşındaki oğlu Yani de Halil adıyla Müslüman yapılmıştı.¹⁴¹⁶ Aynı şekilde Değirmenlik'in Piroi köyünden Cercako Müslüman olduğunda üç yaşındaki Praşoka adındaki oğlu da Hasan adıyla Müslüman olarak kaydedilmişti.¹⁴¹⁷

Bunlardan başka annesi ya da babası olmayan yetim çocuklardan buluş çağına yaklaşmış olanların (mürâhik) kendileri mahkemeye giderek İslâmiyet'e geçmeyi seçtikleri de görülmektedir. Limya köyünden Hırstoğlu v. Gavril adlı çocuk Ali¹⁴¹⁸; Limason'un Tirhon köyünden 12 yaşındaki Yorgi v. Zaharya da mahkemede şahitler huzurunda Müslüman olarak İbrahim adını almışlardı.¹⁴¹⁹

Kıbrıs'ta ihtida konusunda Avrupalı yazarların üzerinde durdukları bir husus 1821 olayları esnasında idam edilmekten korkan birçok Rum'un bu dönemde İslâmiyet'e geçtikleri, ancak sonrasında geri döndükleridir (mürted). Purcell'e göre bu dönemde adada en fazla 40 kişi İslâmiyet'i kabul etmiş, fakat olayların yatışmasıyla geri dönmüşü.¹⁴²⁰ Ancak biz belgelerden bu yıla ait yoğun bir ihtidâ hareketi tespit edemedik.

Kıbrıs'ta ihtida listesi için EKLER, LİSTELER 1'e bakınız.

3.6. Vakıf

İslâm toplumlarında, “*menfaati ibadullaha (kullara) ait olur vecihle bir malı, Cenab-ı Hakk'ın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahbus ve memnu kılmak*” şeklinde tanımlanan vakıf kurumu, sosyal, eğitim, beledî ve dinî hizmetlerin yerine

¹⁴¹⁴ KŞS., 24, s.5, hük.3 (H. 28 Cemaziyelevvel 1217/M. 26 Eylül 1802).

¹⁴¹⁵ KŞS., 35, s.126, hük.3 (H. 1 Zilhicce 1250/M. 31 Mart 1835).

¹⁴¹⁶ KŞS., 39, s.1, hük.3 (H. 28 Rebiülevvel 1234/M. 25 Ocak 1819).

¹⁴¹⁷ KŞS., 36, s.2, hük.2 (H. 8 Cemaziyelevvel 1251/M. 1 Eylül 1835).

¹⁴¹⁸ KŞS., 33, s.204, hük.3 (H. 15 Zilhicce 1245/M. 7 Haziran 1830).

¹⁴¹⁹ “*Limason kazâsına tâbi' Tirhon karyesi sâkinlerinden on iki yaşında hadd-i mürâhika dâhil Yorgi veled-i Zaharya şeref-i İslâm ile müşerref olub İbrahim ismiyle tesmiye olunduğu kayd-şod*” KŞS., 35, s.72, hük.2 (H. 11 Rebiülevvel 1250/M. 18 Temmuz 1834).

¹⁴²⁰ Purcell, a.g.e., s.196.

getirilebilmesinde en önemli rolü oynamaktadır. Ekonomik durumları iyi olan kişiler tarafından kurulan vakıflar, dinî vazifelerin yerine getirilmesi için gereken cami, mescit, türbe gibi dinî; medrese, kütüphane, şifahane, han, hamam, çeşme, su kemeri vb. sosyal tesislerin imarı ve bakım için olduğu gibi bu tesislerde çalışacak görevlilerin geçimini sağlamak için de olabilirdi.¹⁴²¹

Vakıfların kurulmasındaki bir başka amaç istenen kişiye istenen kadar mülk ve mal bırakabilmektir. Çünkü İslâm hukukuna göre, bir kişi ancak bütün mallarının 1/3'ünü vasiyet edebilmektedir. Bu sebeple varise istenen miktarda miras bırakmak için o kişinin mütevellî olduğu bir vakıf kurulması sağlanırdı.¹⁴²²

Vakıflar, mütevellî adı verilen yöneticiler tarafından idare olunur ve kadılar tarafından denetlenirdi. Sözgelimi Lefkoşa ve nahiyelerinde (Dağ ve Değirmenlik) bulunan cami ve mescitler her yılın başında (Muharrem) muhasebeleri Lefkoşa mahkemesi tarafından denetlenmekte ve mahkeme harçları tahsil edilmekteydi.¹⁴²³ Aynı şekilde diğer vakıfların da kayıtları zaman zaman icmal halinde merkeze bildirilirdi. Bunlardan birinde, 2 Kasım 1814 (19 Zilkade 1229) tarihinde Hamidiye Vakfı'na bağlı Poli Çiftliği'nin tüm mukataaları ve arazileri kayıt altına alınmıştı.¹⁴²⁴

Mütevelliler görevlerinden herhangi bir sebeple ayrılmaları durumunda yeni mütevellîye zimmetinde bulunan vakıf mallarını teslim etmek durumundaydı. Nitekim İbrahim Paşa Camii mütevellisi iken görevinden ayrılan Seyyit Molla Mehmet, yeni mütevellî Seyyit Cafer Efendi'ye vakfın 775 kuruş tutarındaki nakit parasını teslim etmiş ve mahkemece kendilerine teslim ve tesellüm senetleri verilmişti.¹⁴²⁵

¹⁴²¹ Bahaeddin Yediyıldız, “*Vakıf*”, **İA.**, c. XIII, MEB., İstanbul, 1979, s.156-157.

¹⁴²² Hasan Yüksel, “*Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile*”, **Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi**, c. II, Türkiye Cumhuriyeti Aile Araştırmaları Kurumu Yay., Ankara, 1992, Ankara, 1982, s.471.

¹⁴²³ **KŞS.**, 29, s.220, hük.1 (H. 1 Muharrem 1231/M. 3 Aralık 1815).

¹⁴²⁴ **KŞS.**, 28, s.206, hük.1.

¹⁴²⁵ **KŞS.**, 26, s.61, hük.3 (H. 23 Receb 1223/M. 14 Eylül 1808).

Sultan II. Mahmut'un merkezileşme reformları kapsamında 1826 yılında Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti teşkil edilerek İstanbul ve taşradaki vakıflar nezaret denetimine alındı.¹⁴²⁶ Evkaf Nezareti'nin kuruluşundan sonra, nezaretin geliştirilmesi için taşrada bulunan vakıfların da bu nezarete dahil edilmesi yönünde bazı girişimlerin yapılmasını gerektirdiğinden taşra vakıflarının tek elden idaresi için bir muaccelat nazırlığı oluşturuldu. Sonra da bu nazırlıklar yaygınlaştırılarak, 1836'da Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı Nezareti adı altında yeni bir birim daha teşkil edildi. Bir süre sonra bu iki nezaret Darphâneye bağlandı. Dolayısıyla bürokrasinin taşradaki önemli bir uzantısı ve gelir kapısı kapatılmış oldu. Böylece vakıf idaresinde taşra ile merkez arasındaki pek çok aracı kurum da ortadan kaldırılarak, merkezin taşradaki gücü arttırıldı.¹⁴²⁷

Vakfiye kayıtlarına ait tespit edilen belgelerin birçoğu Lefkoşa'daki camilerin evkaflarına para ve mülk vakfedilmesiyle ilgilidir. Yani daha önceden oluşturulmuş olan evkaflara destek niteliğindedir. Bunun yanında yeni inşa edilen cami veya medreseler için yeni vakıfların kurulduğu görülmektedir. Bu konuda birkaç örnek vermek yeterli olacaktır.

Girne'nin Gazibifan köyünden Sultan bint-i Davut 7 zeytin ağacını mübarek gecelerde Yasin-i Şerif okunmak, her sene üçer hatim okutturulmak şartlarıyla vakfetmiş ve Hafız Mustafa Efendi'yi mütevellî tayin etmişti.¹⁴²⁸

Lefkoşalı Çektirzâde Hacı Yusuf Ağa b. Abdurrahman Efendi, Debbaghane mahallesindeki bir evini su hakkıyla birlikte; Çangarlar Çarşısı'nda bulunan 8 dükkanını, Değirmenlik Kazasına bağlı Delicipo köyündeki Değirmen ve bu köy ile Korno, Aya Nana, Litronda ve Matyat köylerindeki toplam 175 adet zeytin ağacını Debbaghane mescidinde yılda iki hatim yapılmak, mescidin aydınlatma masrafının karşılanması, vakfettiği değirmen, ev ve su yolları ile su kuyularının tamir masraflarının karşılanması şartıyla vakfedip mütevellîliğine Hafız Hasan Efendi b. Ali Efendi'yi tayin etmişti.¹⁴²⁹

Lefkoşa'nın Cami-i Cedid mahallesinden tüccar Mehmet Ağa b. İsmail Ağa, mübarek gün ve gecelerde hatm-i şerif ve mevlid-i şerif okunmak üzere 2 bin kuruş vakfederek ve Lefkoşa naiblerini vakfına mütevellî ve nazır tayin etmişti.¹⁴³⁰

Kıbrıs'ta görev yapan muhassılların da vakıflar kurarak hayır işlerine girdikleri görülmektedir. Kıbrıs Muhassılı Seyyit Mehmet Ağa, Lefkoşa'da Mertek Pazarı'nda, Tahtelkale mahallesi ve Lapta köyünde inşa ettirdiği camilerin tamir masrafları ve görevlilerin

¹⁴²⁶ Mehmet İpşirli, "II. Mahmud Döneminde Vakıfların İdaresi", **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990, s.54-55.

¹⁴²⁷ Haydar Çoruh, **II. Mahmud Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî ve İctimaî Yapısı (1808-1839)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s.183-185.

¹⁴²⁸ **KŞS.**, 24, s.147, hük.4 (H. Evâsıt-ı Safer 1221/M. 4 Mayıs 1806)

¹⁴²⁹ **KŞS.**, 32, s.66, hük.1 (H. 19 Cemaziyelevvel 1242/M. 19 Aralık 1826).

¹⁴³⁰ **KŞS.**, 28, s.247, hük.2 (H. 15 Zilhicce 1229/ M. 8 Kasım 1814).

ücretlerinin karşılanması için Balıkpazarında, Çangarlar Çarşısında, İplik Pazarında, Basmacılar Pazarında birer ve Mertek Pazarında iki dükkan; Matyat köyünde Habeş adlı değirmen, Lapta köyünde su ile çalışan bir değirmen, yine Lapta köyünde Acı Libreti adlı değirmenin 1/4 hissesi, Yeni Değirmen adlı değirmenden 12 günde 8,5 gün hisse, 145 zeytin, 3 ceviz ve 31 incir ağacı ile 20 bin kuruş nakit parasını ayırarak büyük bir vakıf kurmuş ve Ahmet Efendi b. Mehmet Efendi'yi mütevellî tayin etmişti.¹⁴³¹

16 Kasım 1826 (15 Rebiülâhir 1242) tarihinde Kıbrıs Muhassılı Esseyyit Mehmet Ağa, kethüdası İbrahim Ağa ve Emine Hatun ikişer bin kuruştan toplam 6 bin kuruşlarını ve nemasını Lefkoşa medresesinin müderrislerine verilmek şartıyla vakfederek Hafız Rüşdü Efendi'yi mütevellî olarak görevlendirmişlerdi.¹⁴³²

Kıbrıs Muhassılı Ali Ruhî Efendi, Lefkoşa'da Abdi Çavuş mahallesinde inşa ettirdiği caminin bakım masrafları ve görevlilerinin ücretleri için Lefkoşa'da Un Pazarı'nda üç adet manav ve bakkal ve Sarayönünde bir berber dükkanını, Yeni Cami yakınlarındaki bostan bahçesini, Mosfilidi (Değirmenlik) ve İncirli (Dağ) köylerindeki toplam 135 zeytin ağacını vakfederek müezzin Hasan Efendi b. İsmail Efendi'yi mütevellî tayin etmişti.¹⁴³³

Vakıf kuranlar ya da vakıflara bağışta bulunanlar sadece erkekler değildi. Belgelerden çok sayıda kadının da vakıf kurdukları tespit edilmektedir. Lefkoşa'da Korkut Efendi mahallesinden Ayşe bint-i Abdullah, vefat eden kocası Hüseyin b. Mustafa'nın ruhuna adanmak üzere her sene hatim okunması şartıyla Mertekpazarı'ndaki Turunçlu Camiine 60 kuruş vakfetmişti.¹⁴³⁴ Lefkoşa'da Ebukavuk mahallesinden Ebubekir Ağazâde Hacı İbrahim Ağa'nın eşi Fatma hatun, Sarayönü çarşısında bulunan bir dükkanını Arab Ahmet Paşa camiine vakfetmişti.¹⁴³⁵ Benzer şekilde Lefkoşa'da Aya Sofya mahallesinden Ayşe Molla hatun, 900 kuruş nakit parasını ayırarak kendisi ve kızlarının ruhuna Kuran okunması şartıyla Aya Sofya camiine vakfetmişti.¹⁴³⁶ Bu örnekler ve diğerleri örnekler kadınların Kıbrıs'ta ekonomik hayatın içinde olduğu kadar sosyal hayatın içerisinde bilfiil yer aldıklarının açık göstergesidir.

Kurulan vakıflar bazen vefattan sonra geçerli olmak şartıyla da oluşturulabilmekteydi. Lefkoşa'nın Tophane mahallesinden Emine bint-i Hüseyin iki katlı bir evini ve 40 dönüm arsasını vakf edip Hafız Selim b. Abdullah Efendi'yi mütevellî tayin etmiş; fakat vakfin geçerliliğinin ölümünden sonra olması şartını koymuştu.¹⁴³⁷

¹⁴³¹ KŞS., 28, s.247, hük.2 (H. 15 Zilhicce 1229/ M. 8 Kasım 1814).

¹⁴³² KŞS., 32, s.70, hük.1.

¹⁴³³ KŞS., 33, s.27, hük.2 (H. 5 Cemâziyelaahir 1243/M. 24 Aralık 1827).

¹⁴³⁴ KŞS., 28, s.82, hük.2 (H. 1228/M. 1813).

¹⁴³⁵ KŞS., 28, s.150, hük.1 (H. 25 Rebiülâhir 1229/M. 16 Nisan 1814).

¹⁴³⁶ KŞS., 33, s.112, hük.1 (H. Evâsıt-ı Zilkade 1242/M. 10 Haziran 1827).

¹⁴³⁷ “[...] vakf ve habs edüb şöyle şart eyledi: müvekkilem mezbûre mâdâm ki libâs-ı cânî lâbise ve nefis-i nefîsesi yedinde enise oldukça süknâ ve tasarrufu kendi yedinde ola, bi-emri'llâhi te'âlâ dâr-ı dünyâdan sarây-ı ukbâya

Lefkoşa'nın Ebukavuk mahallesinden Kasap Hasan, aynı mahallede bulunan mescidin tamir masraflarında harcanmak üzere 500 kuruş nakit parayı vakfetmiş; fakat bunu ölümünden sonra geçerli olmasını istemişti. Nitekim vefatından sonra şartı gereği varisleri tarafından terekesinden 500 kuruş vakfın mütevellîsine teslim edilmişti.¹⁴³⁸

Kıbrıs'ta gayrimüslimlerin vakıf işlemleri de Lefkoşa mahkemesinde gerçekleştirilebilmekteydi. Burada yapılan vakıf tescillerine göre, gayrimüslim vakıflarının büyük kısmı da kiliselere vakfedilmişti. Örneğin, Karamanîzade mahallesinden Mayram bint-i Sergiz adlı Ermenî kadın, aynı mahalledeki evini müştemilatıyla birlikte Ermenî kilisesine vakfetmiş ve Mardirus v. Anton'u müteveli tayin ederek mahkeme siciline kaydettirmişti.¹⁴³⁹

Lefkoşa mahallelerinde bulunan Rum Ortodoks kiliselerinin birçok vakfı da Lefkoşa mahkemesi sicilinde işlem görebilmekteydi. Aya Yani, Aya Andoni, Aya Sava, Kafesli, Aya Koşano, Aya Yorgi mahallelerindeki kiliseleri vakıflarına ait dokuz adet bağçenin tescili Lefkoşa mahkemesinde kayıt altına alınmıştı.¹⁴⁴⁰

Vakıf haline getirilen emlakların tekrar mülk haline getirilemesine izin verilmemiştir. Örneğin, Büyük ve Küçük Aya Sofya evkafından Girne'nin Elya köyündeki Kösezâde Çiftliği'nin mutasarrıfı bulunan Abdurrahman öldükten sonra oğulları Ömer, Hüseyin ve Kasım adlı kişiler çiftliği mülk olarak değerlendirip vakfi zarara uğratmışlardı. Bu durum öğrenildiğinde Haremeyni'-ş-Şerifeyn Evkafı Nezareti'nden derhal yazı kaleme alınarak adıgeçen çiftliğin vakıf statüsünün devamı sağlanmıştı.¹⁴⁴¹

Vakıfları yöneten mütevellîler, vakıf için gelir elde etmek amacıyla idarelerindeki vakıf mallarını üçüncü şahıslara kiraya verebilmekteydiler. Lefkoşa'da Büyük Aya Sofya ve Mağusa'da Küçük Aya Sofya camileri vakfına ait Minareliköy'de Maşara ve Gapito adlı değirmenler, vakfın mütevellî kaymakamı Esseyyit Elhac Mehmet Ağa tarafından, Lefkoşa'nın Ömeriye mahallesinde sakin tüccar Seyyit Hacı Mehmet Ağa'nın hanımı Ayşe hatuna kiraya verilmişti. Ayşe hatun Maşara değirmenin 30 günde 15 gündüz ve 15 gece kullanım hakkı için aylık 75 para, Gapito değirmenin ayda 7 gün ve gece 20 saat 16 dakika hissesine aylık 63 para ödemişti.¹⁴⁴²

Vakıf topraklardaki çiftlikler mütevellilerince kiraya verilebilmekteydi. Kira sözleşmesi bitiminde ise teslim aldığı ve teslim ettiği malların dökümü kayıtlara geçirilirdi. Sözelimi Omorfa Çiftliğini kiralayan Filipo v. Ohtori adlı zimmî Nisan 1818'de (Cemaziyelâhir 1233)

intikâl eyledikde ... ervâh-ı şerîfelerine ihdâ eyleyüb menzil-i mezbûra merkûm Hâfiz Selim mütevellî olub mutasarrıf oluna [...]" **KŞS.**, 36, s.129, hük.1 (H. 9 Cemaziyelâhir 1245/M. 6 Aralık 1829).

¹⁴³⁸ **KŞS.**, 28, s.141, hük.1 (H. 18 Şevval 1228/M. 14 Ekim 1813).

¹⁴³⁹ **KŞS.**, 29, s.46, hük.3 (H. 11 Cemaziyelevvel 1231 /M. 9 Nisan 1816).

¹⁴⁴⁰ **KŞS.**, 33, s.35, hük.3 (H. 15 Şaban 1243/M. 2 Mart 1828).

¹⁴⁴¹ **KŞS.**, 26, s.186, hük.1 (H. 18 Ramazan 1232/M. 26 Temmuz 1817).

¹⁴⁴² **KŞS.**, 26, s.124, hük.1 (H. 17 Zilkade 1228/M. 11 Kasım 1813).

kira sözleşmesi bitiminde yeni kiracı Seyyid Elhac Mehmet Ağa'ya çiftlikteki eşyaların bir listesini de vermişti.¹⁴⁴³

Eski Kıbrıs Muhassılı Hacı Hüseyin Ağa'nın kurduğu vakfa ait 10 masura¹⁴⁴⁴ suyun 9 masurası, vakfın mütevellisi Esseyyit Hüseyin Efendi tarafından Yeni Cami'nin şadırvanında kullanılmak üzere adıgeçen camiye vakfedilmiş, kalan bir masuradan ¼ hissesi Sarı Ali Ağazâde Süleyman Efendi'ye yıllık 10 kuruşa kiralanmıştı.¹⁴⁴⁵

Kıbrıs'ta birçok para vakfı (vakf-ı nükûd) da tespit edilmiştir. Kurulan para vakıfları¹⁴⁴⁶ vasıtasıyla, gayrimenkul varlıkların yanında menkul değerlerin de vakfedilmesi mümkün olabilmiş; bu yolla vakıf sistemine dâhil olan fonlarda önemli artışlar kaydedilerek nispeten küçük sayılabilecek birikimler de vakıf sistemine dâhil olmuştur. Kıbrıs'ta bu amaçla kurulmuş birçok vakıf bulunmaktaydı. Para vakıflarına alınan paralar “*onu onbir buçuk hesabı*”¹⁴⁴⁷ üzere veya şer'î olarak kabul edilen oranda müteveli eliyle “*alâ vechi'l-helâl*”¹⁴⁴⁸ istirbah olunur ve kazançları vakfeden kişinin (vâkıf) şartlarına göre sarfedilirdi. 13 Mart 1808 (15 Muharrem 1223) tarihli bir belgede para vakıflarına bırakılan menkûllerin üçüncü şahıslara vakfiye şartı üzere borç verilerek değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu belgede Değirmenlik kazasına bağlı İpsamalof köyü mescidinin para vakfına ait toplam 185 kuruşun sekiz ayrı şahsa borç verilerek işletilmişti.¹⁴⁴⁹

Kıbrıs para vakıfları üzerine yapılan bir çalışmada XIX. yüzyılın ilk yarısında Kıbrıs'ta 21 para vakfı tespit edilmiştir.¹⁴⁵⁰ Bunlardan sekizi kadınların kurduğu vakıflardır ve vakfedilen en düşük para 50, en yüksek para 8 bin kuruştur. Tespit edilen 21 vakfin toplam para miktarı ise 40.300 kuruştur.¹⁴⁵¹

1800-1839 döneminde Kıbrıs'ta muhtelif evkafa vakfedildiği tespit edilen bazı vakfiye kayıtları aşağıdaki tabloda listelenmiştir.

¹⁴⁴³ KŞS., 30, s.2, hük.2.

¹⁴⁴⁴ Masura, akarsu satışlarında kullanılan resmî ölçü birimidir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, “*Mausra*”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. II, MEB., İstanbul 1993, s.414. 1 masura=150 cm³/sn.

¹⁴⁴⁵ KŞS., 26, s.163, hük.1 (H. 1 Muharrem 1229/M. 24 Aralık 1813).

¹⁴⁴⁶ Para vakıfları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Çizakça, **A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World From The Seventh Century to the Present**, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2000, s.23-46.

¹⁴⁴⁷ “[...] *meblağ-ı mezbûr yed-i mütevellî ile onu on bir buçuk hisâbı üzre istirbâh olunub hâsıl olan ribh ve nemâsından [...]*” KŞS., 35, s.75, hük.1 (H. Selh-i Rebiülevvel 1250/M. 6 Ağustos 1834). “Onu onbir buçuk” hesabı % 15 oranında değerlendirilmelidir. Bkz. Mehmet Şimşek, “*Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerine Münâkaşalar*”, **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. XXVII, 1985, s.218.

¹⁴⁴⁸ “[...] *meblağ-ı mezbûr yed-i mütevellî-i câmi'-i mezbûr ile alâ vechi'l-helâl istirbâh olunub ribh ve nemâsı [...]*” KŞS., 28, s.73, hük.2 (H. 11 Cemaziyelevvel 1228/M. 12 Mayıs 1813).

¹⁴⁴⁹ “[...] *İpsamalof karyesinde kâ'in mescid-i şerîfin nükûd-ı mevkûfesinden olub muhâsbesi mütevellîsi Mollâ Yusuf nâm kimesne ile ba'de'r-rü'ye zimem-i nâsda olan nükûd-ı mevkûfesi defteridir ki ber-vech-i âti zikr ve beyân olunur*” KŞS., 25, s.12, hük.1.

¹⁴⁵⁰ Mehmet Demiryürek, “Kıbrıs Şer'îye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kurulan Para Vakıfları (Vakf-ı Nükûd)”, **Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol. 4/8 (Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı), Summer 2009, s.1018.

¹⁴⁵¹ Demiryürek, *a.g.m.*, s.1024, 1027.

Tablo 3.29: Vakıf Kayıtları

	Vakfedenin Nerede İkamet Ettiği	Vakfeden Kişi	Nereye Vakfedildiği	Vakfedilen Mülk veya Para	Tarihi
1.	Lefkoşa	Basmacı Sarı İbrahim	Turunçlu cami	100 kuruş	11 Cemaziyelevvel 1228/12 Mayıs 1813
2.	Lefkoşa/Korkut Efendi M.	Ayşe bint-i Abdullah	Turunçlu cami	60 kuruş	1228/1813
3.	Lefkoşa/Tahtel kale M.	Âlime bint-i Abdullah	Mahalle mescidi	Ev	19 Rebiülâhir 1229/10 Nisan 1814
4.	Lefkoşa/Ebukavuk M.	Fatma hatun	Arab Ahmet Paşa Camii	Dükkan	25 Rebiülâhir 1229/16 Nisan 1814
5.	Lefkoşa	Muhassıl Mehmet Emin Efendi	Aya Sofya Cami	Ev	25 Rebiülâhir 1229/16 Nisan 1814
6.	Lefkoşa	Muhassıl Mehmet Emin Efendi	Ömeriye Cami	700 kuruş	25 Rebiülâhir 1229/16 Nisan 1814
7.	Lefkoşa/Ömeriye M.	Hacı Ahmet	Ömeriye Cami	1.900 kuruş	11 Rebiülevvel 1233/19 Ocak 1818
8.	Lefkoşa	Muhassıl Mehmet Ağa	İbrahim Paşa Camii	İngiliz yapımı çalar saat	29 Şevval 1238/8 Temmuz 1823
9.	Lefkoşa	Osman Efendî	Aya Sofya Cami	Ev, bostan, su kuyusu, kitap ve bir miktar para	7 Receb 1241/15 Şubat 1826
10.	Lefkoşa	Hurşid Ağa	Mağusa Kapısı Mescidi	Dükkan	9 Cemaziyelevvel 1242/9 Aralık 1826
11.	Lefkoşa	Debbağ Hacı Hasan b. Hüseyin	Nevbethane Cami	30 adet zeytin ağacı	5 Muharrem 1243/29 Temmuz 1827
12.	Lefkoşa/Aya Sofya M.	Ayşe Hatun	Aya Sofya Cami	900 kuruş	15 Zilkade 1242/10 Haziran 1827
13.	Gilan/Siliku K.	Seyyit Hüseyin	Bayrakdar Gazi Tekkesi	Sahip olduğu zeytin ağaçlarının yarısı	15 Muharrem 1244/28 Temmuz 1828
14.	Lefkoşa	Muhassıl Ali Rûhi Efendi	Kütüphane	Kahvehane	5 Cemaziyelevvel 1245/12 Kasım 1829
15.	Lefkoşa/Aya Sofya M.	Hatice bint-i Ahmet	Aya Sofya Cami	2.000 kuruş	29 Rebiülevvel 1250/5 Ağustos 1834
16.	Lefkoşa	Boyacı Ömer b. Ahmet	Aya Sofya Cami	30 zeytin, 4 limon, 8 armut, 10 nar, 10 incir ağacı ve 2 dönüm bağ ile havuz ve su	23 Şaban 1250/25 Aralık 1834
17.	Omorfa/Presterona K.	Hatice bint-i Mustafa Hatun	Aya Sofya Cami	Omorfa Köyünde bir mülkte sahip olduğu 51/72 hissesi	17 Şevval 1250/16 Şubat 1835
18.	Lefkoşa/Abdi Çavuş M.	Fatma Molla bint-i Emir Ahmet	Lâleli Cami	Ev	13 Cemaziyelevvel 1252/26 Ağustos 1836
19.	Lefkoşa/Haydar Paşa M.	Fatma bint-i Seyyit Ali	Aya Sofya Cami	2.500	17 Zilhicce 1251/4 Nisan 1836
20.	Lefkoşa/Yeni Cami M.	Emine bint-i Hüseyin	Aya Sofya Cami	Dükkan	22 Cemaziyelevvel 1253/24 Ağustos 1837
21.	Lefkoşa/Mahmut Paşa M.	Uncuzâde Seyyid Mehmet Efendi	Mahmut Paşa Cami	8.000 kuruş	9 Zilhicce 1250/8 Nisan 1835
22.	Lefkoşa/Yeni Cami M.	Rahime Hatun bint-i Hacı Mustafa	Haydarpaşa Câmi	1.500 kuruş	3 Cemaziyelevvel 1253/5 Ağustos 1837

23.	Mesarya/Konedra K.	Eşmine bint-i Mustafa	Konedra Köy Cami	11 zeytin ağacının yarı hissesi ve 1 ev	15 Ramazan 1253/13 Aralık 1837
24.	Mesarya/Kufez K.	Emine bint-i Mehmet	Yeni Camii	500 kuruş	1 Muharrem 1254/27 Mart 1838
25.	Lefkoşa/Abdi Çavuş M.	Hacı İsmail Ağa b. Hacı Mustafa	Abdiçavuş, Paliktire ve Görenc camileri	Değirmenlik dağından Paliktire'ye akan sudan 22 günde 24 saat su hakkı	3 Zilkade 1254/17 Şubat 1839

Kaynak: (Sırasıyla) KŞŞ., 28, s.73, hük.2; KŞŞ., 28, s.82, hük.2; KŞŞ., 28, s.149, hük.1; KŞŞ., 28, s.150, hük.1; KŞŞ., 28, s.156, hük.1; KŞŞ., 28, s.156, hük.1; KŞŞ., 29, s.197, hük.24; KŞŞ., 31, s.1, hük.3; KŞŞ., 32, s.10, hük.1; KŞŞ., 32, s.64, hük.1; KŞŞ., 32, s.115, hük.1; KŞŞ., 33, s.112, hük.1; KŞŞ., 33, s.67, hük.1; KŞŞ., 33, s.172, hük.1; KŞŞ., 35, s.725, hük.1; KŞŞ., 35, s.123, hük.1; KŞŞ., 35, s.123, hük.2; KŞŞ., 36, s.1, hük.2; KŞŞ., 36, s.37, hük.1; KŞŞ., 36, s.132, hük.1; KŞŞ., 36, s.133, hük.1; KŞŞ., 36, s.134, hük.2; KŞŞ., 36, s.150, hük.1; KŞŞ., 36, s.160, hük.1; KŞŞ., 36, s.212, hük.1.

Bunlardan başka vakıflarla ilgili sorunlar da belgelere yansımıştır. Bunlar daha çok mütevellîlerin yol açtıkları ve vakıflara dışarıdan müdahale dolayısıyla yaşanmıştır. Şeyh İbrahim b. Elhac Mustafa adlı kişinin Tuzla'da Ümmülharam Tekkesi vakfının tevliyet ve zaviyedarlığını haksız yere ele geçirdiği öğrenilince derhal yerine “*erbâb-ı istihkakdan*” Hüseyin Raif b. Hasan görevlendirilmişti.¹⁴⁵²

Bir başka belgede Lefkoşa sakinlerinden tüccarbaşı Esseyyit Elhac Mehmet, babasının vefatından önce mutasarrıf olduğu Anaya ve İpsamalof köylerindeki çiftlik, ev ve ağaçlar kendisine intikal etmişken, Cafer Paşa evkafındandır diye vakıf mütevellîsi Nimeti hatunun kendisinden para talep ettiğini ifade ile önlenmesi için “südde-i saadete” arzuhal sunmuş ve bu isteği doğrultusunda hüküm çıkarılmıştı.¹⁴⁵³ Ancak mütevellî Nimeti hatun tarafından yapılan müdahalenin bir süre daha devam ettiği anlaşılmaktadır.¹⁴⁵⁴ Uzun yıllar alan bu sorun tüccarbaşı Esseyyit Elhac Mehmet'in hak iddia ettiği çiftlik ve evin Cafer Paşa vakfına ait olduğu şeklinde alınan kararlar son buldu.¹⁴⁵⁵

Sonuç olarak, Kıbrıs'ta vakıf kurumunda kadın ve erkeklerin eşit seviyelerde girişim gösterdikleri, daha önceden kurulmuş vakıfların yaşatıldığı, vakıflara bağışlanan emlak ve paralarla ticarî hayata katkı yapıldığı ve bunlardan daha önemlisi ekonomik durumu iyi olan kişilerce kurulan vakıflarla Kıbrıs halkının dinî ve toplumsal ihtiyaçlarının karşılandığı söylenebilir.

3.7. Sağlık

Osmanlı imparatorluğunda sağlık hizmetleri saray teşkilatı içerisinde hekimbaşılar ve hekimler, taşrada ise hastanelerde (şifahane, darüşşifa) verilmekteydi.¹⁴⁵⁶ Kıbrıs'ta incelenen dönemde bir hastane tespit edilememekle birlikte daimî hizmetle bir hekimbaşı ve hekimler

¹⁴⁵² KŞŞ., 24, s.59, hük.1 (H. 1 Rebiülâhir 1219/M. 10 Temmuz 1804).

¹⁴⁵³ BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d., 13, s.7, hük.3 (H. Evâhir-i Rebiülâhir 1220/27 Temmuz 1805).

¹⁴⁵⁴ BOA., C.ADL-25/1508 (H. 25 Zilkade 1225/M. 22 Aralık 1810).

¹⁴⁵⁵ BOA., C.EV-466/23575 (H. 10 Cemaziyelâhir 1227/M. 21 Haziran 1812).

¹⁴⁵⁶ Hekimbaşılık kurumu hakkında bkz. Ali Haydar Bayat, **Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 1999.

vasıtasıyla sağlık hizmetleri yerine getirilmekteydi. 1822-1823 (1238) yılı itibariyle Kıbrıs'ta ücreti aylık olarak ödenen Hamud adlı bir gayrimüslim hekimbaşı olarak istihdam edilmişti.¹⁴⁵⁷ 26 Ağustos 1824-20 Mart 1825 (1 Muharrem 1240-30 Receb 1240) tarihleri arasında hekimbaşıya toplam 1.625 kuruş ödenmişti.¹⁴⁵⁸

Belgelerde hekim olarak görev yapan kişilerin iyileştirdikleri hastalıklara kısmî olsa da yer verilmiştir. Sözgelimi Lefkoşa'nın Arap Ahmet Paşa mahallesinden Şerife bint-i Hacı Ahmet adlı kadının sürekli biçimde ağrıyan gözleri hekim Hacı Bedrettin tarafından ilaç kullanmak suretiyle tedavi edilmişti.¹⁴⁵⁹

Hekim Hacı Bedrettin çok sayıda kişiyi tedavi etmişti. Bunlardan biri olan Omorfa'nın Meniko köyünden Veli b. Hüseyin, farklı ilaçlar kullanmasına karşın, rahatsızlığına çare bulamamış, nihayetinde hekim Hacı Bedrettin'in ilaçları ile şifa bulmuştu.¹⁴⁶⁰

Kıbrıs'ta özellikle ticaretin yoğun olduğu ve konsolosların ikamet ettiği Larnaka'da yabancı (ecnebi) hekimler de vardı. 1798-1802 Fransa-Osmanlı savaşı başlangıcında Kıbrıs'taki Fransa tebaasının tutuklanması ve mallarına el konulması esnasında tutuklanandan biri hekimdi.¹⁴⁶¹ Ayrıca Ali Bey¹⁴⁶², W. Turner¹⁴⁶³ gibi adaya gelen yabancı seyyahlar da yanlarında birer doktor bulundurmaktaydılar.

Sağlık konusunda ön plana çıkan hususlardan biri de salgın hastalıklardır. Kıbrıs, doğu Akdeniz'de transit ticaret yolu güzargâhında bulunduğu tüccarların kullandığı duraklardan biri olarak salgın hastalıklara en açık mevkilerden biriydi. Salgın hastalıklardan en hızlı yayılan ve en ölümcülü olan veba, çoğu zaman, Kıbrıs'ta ilk olarak dışarıyla etkileşimin sıklaştığı Larnaka kentinde görülüyordu.¹⁴⁶⁴ Bu sebeple adadaki yetkililer salgın hastalıklara karşı bir nevi bağışıklık kazanarak çareler bulmaya başlamışlardı. Modern karantina sisteminin uygulanmadığı dönemde (XIX. yüzyıl başları), salgının bulaştığı gemileri ve hastaları takip etmek zor olsa da, en azından Larnaka şehrinde karantina usûlü uygulanmaktaydı.¹⁴⁶⁵ 1800 yılı başlarında ordu için zahire getiren bir tüccar gemisinin bütün tayfalarının veba sonucu ölmesi nedeniyle gemiye kimse yaklaştırılmamış ve zahireyi indirmek için uzunca bir süre beklenmişti.¹⁴⁶⁶

¹⁴⁵⁷ KŞS., 31, s.25, hük.1.

¹⁴⁵⁸ KŞS., 32, s.13, hük.1.

¹⁴⁵⁹ Belgede kullanılan ilaç ve rahatsızlığın şekli konularında ayrıntılı bilgi yoktur. Bkz. KŞS., 31, s.1, hük.2 (H. 10 Şevval 1238/M. 20 Haziran 1823).

¹⁴⁶⁰ KŞS., 29, s.219, hük.1 (H. 21 Receb 1233/M. 27 Mayıs 1818).

¹⁴⁶¹ KŞS., 22, s.31, hük.1.

¹⁴⁶² Ali Bey, a.g.e., s.285.

¹⁴⁶³ Cobham, a.g.e., s.432.

¹⁴⁶⁴ Panzac, a.g.e., s.34-36.

¹⁴⁶⁵ Panzac, a.g.e., s.191-192.

¹⁴⁶⁶ KŞS., 22, s.102, hük.4 (H. 4 Zilhicce 1214/M. 29 Nisan 1800).

Panzac, Larnaka'daki Fransa konsolosunun 9 Haziran 1817 tarihli mektubuna dayanarak buradaki karantina uygulaması hakkında da bilgi vermektedir:

“[...] Yirmi gün önce, bu limana (Larnaka) bir süredir vebanın hüküm sürdüğü Mısır'dan kalkan iki tekne geldi. Bu küçük teknelerden biri karantinaya alındı ve daha sonra adanın içlerine gönderilen pirinç ve baklagillerden oluşan yükünü boşalttı. Diğer teknenin kaptanı, liman komutanından yükünün ve yolcularının bir kısmını karaya indirmek için izin istedi. Şehir dışında, nehir kıyısında kamp kurmak ve halkla hiçbir ilişkide bulunmamak koşuluyla kendilerine izin verildi. Kamp yerine birçok nöbetçi yerleştirildi [...]”¹⁴⁶⁷

Panzac'a göre, bu ve benzeri uygulamalar, Kıbrıs adasını, XIX. yüzyıl başlarında tüm İmparatorluğu kırıp geçiren veba salgınından kurtulan ender topraklardan biri olmasını sağlamıştı.¹⁴⁶⁸ Ne var ki modern karantina sisteminin henüz var olmayışı nedeniyle uygulamalar her zaman çözüm getirmiyordu. 1835'te Mısır'da başlayıp tüm Akdeniz adalarını saran ve akabinde Kıbrıs'a ulaşan salgın, Lefkoşa'da halkının üçte birinin ölümüne sebep olurken adanın tamamında kurban sayısı onda birden sekizde bire yükselmişti.¹⁴⁶⁹

Kıbrıs'ı da içine alan 1835 salgını Mısır (Nil deltası), Suriye kıyıları, tüm Anadolu ve Balkanları etkilediğinden¹⁴⁷⁰ artık tüm imparatorlukta geçerli olacak bir karantina sisteminin (usûl-i tahaffuz) teşkilatlanması gereği ortaya çıktı.¹⁴⁷¹ İlk olarak 1835 salgını döneminde, hastalığın İstanbul'a sirayet etmemesi için Bahr-i Sefid Boğazı'nda bir karantina oluşturularak İstanbul'a gidecek gemilerin, öncelikle burada karantinaya alınmaları, karantinaya alınmadan hiçbir geminin geçirilmemesi konusunda Akdeniz adalarına hüküm yazıldı. Kıbrıs muhassıluna hitaben yazılan emirde, karantinadan geçirilmeden hiçbir geminin Boğaz'dan geçirilmemesi, geçecek olanlara tezkire verilmesi, tezkiresiz olanların iade olunacakları açıklandı.¹⁴⁷² İskenderiye taraflarında başlayan salgının yayılması üzerine Bahr-i Sefid Boğazı ve Antalya'dan sonra karantina uygulamasının başlatıldığı bir başka yer Kıbrıs oldu.

¹⁴⁶⁷ Panzac, a.g.e., s.191.

¹⁴⁶⁸ Panzac, a.g.e., s.192.

¹⁴⁶⁹ Panzac, a.g.e., s.187-188.

¹⁴⁷⁰ Panzac, a.g.e., s.262.

¹⁴⁷¹ Osmanlı İmparatorluğunda Karantina teşkilatının kuruluşu hakkında bkz. Gülden Sarıyıldız, **Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)**, TTK. Yay., Ankara, 1989; Gülden Sarıyıldız, “*Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*”, **Belleten**, S. 222, c. LVIII, TTK. Yay., Ankara, 1994, s.329-376; Tahsin Akpınar, **Osmanlı Devleti'nde Karantina Usulünün Başlaması**, Marmara Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1986.

¹⁴⁷² “[...] Bahr-ı Sefid'de kâ'in adalardan ve Anadolu ve Rumili sevâhilinin hâvî olduğu kazâ ve iskelelerden Dersa'âdetim'e gelecek imtiyâzlu ve imtiyâzsız bi'l-cümle ehl-i İslâm ve re'âyâ teknelerine ve derûnunda bulunan ehl-i İslâm ve re'âyâ yedlerine i'tâ olunacak mürûr tezkireleri karantina mahalline kadar câri olmak ve çıktıkları mahallerde hastalık sûrete derc ve keyfiyeti zikir olunan tezkirelere derc ve tasrîh kılınmak ve o makûle sefîne ve kayıklardan karantina mahallinde tezkiresini ibrâz ve tebrîd etdirmeksizin mürûra cesâret eder olur ise o makûle bu taraftan tekrâr karantina mahalline i'âde ve ircâ' kılınmak sûretlerinin icrâsı icâb-ı maslahatdan olmağla [...]” **KŞS.**, 35, s.151, hük.1 (H. 1 Muharrem 1251/M. 29 Nisan 1835).

Kıbrıs'taki görevlilere hitaben Bahr-i Sefid Muhafızı Mehmet Rauf Paşa tarafından yazılan hükümde, Kıbrıs adasının yol üzeri bir mevkide olduğu hatırlatılarak burada da karantina usulünün uygulanması gerektiği belirtilmekteydi.¹⁴⁷³

1837 yılına gelindiğinde ise, Osmanlı yönetiminde veba ve benzeri bulaşıcı hastalıklardan korunmak için kurumsal bir yapı oluşturulma çabasına gidildi. Karantina uygulamasını örgütleyip idare edecek ilk kurum olan Karantina Meclisi'nin (Meclis-i Tahaffuz) Eylül 1837'de kurulmasıyla, bu alandaki ilk kurumsal yapı oluşturuldu. 1840 yılında birçok Avrupa devletinin gönderdikleri delegelerin katılımıyla Yüksek Karantina Meclisi kuruldu. Bu meclis ayrıca, bir Karantina Nizamnamesi hazırlayarak, karantina usûllerini yasal bir mevzuata kavuşturdu.¹⁴⁷⁴

Merkezde alınan kararlar gereği Kıbrıs, karantina teşkilatlanmasına alınan ilk bölgelerden biriydi. Adada karantina teşkilatı dışarıyla bağlantının en yoğun olduğu Tuzla iskelesinde kuruldu. Muhassıl Esseyit Hacı Mehmet Ağa, 13 Ekim 1835 tarihinde Larnaka'ya gelerek karantinahanenin açılışını yaptı.¹⁴⁷⁵ İlk başta buradaki binada görev yapmak üzere bir hekim, bir kâtip olmak üzere 5-6 kişi istihdam edildi. Karantinahanenin ve personelin masrafları için girip çıkacak kişilerden ücret alınması kararlaştırıldı. 18 madde halinde sıralanan ücretlerin alınacağı durumlar Muhassıl Esseyit Hacı Mehmet Ağa tarafından Lefkoşa ve Tuzla'da tüccarların hazır buldukları toplantılarda ilan olundu.¹⁴⁷⁶

1838 yılında karantina teşkilatlanması tüm ülke sathına genişletildi. Kıbrıs'ta bulunan görevlilere hitaben 25 Mayıs 1838 (Evail-i Rebiülevvel 1254) tarihli yazılan hükümde, karantina usulünün şimdiye kadar güya Avrupa âdetidir diye uygulanmadığından pek çok kişinin telef olduğu, ancak Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âlî ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de alınan karar ve verilen fetvâ-yı şerife gereği ve Takvim-i Vekayi'de yayımlandığı üzere, bu defa karantina usulünün bütün ülke sathında yaygınlaştırılmasına karar verildiği bildirilerek Kıbrıs'ta kurulu olan karantina teşkilatı daha sıkı temellere oturtuldu.¹⁴⁷⁷

Ortaya koyulduğu üzere dışarıyla bağlantının sık yaşandığı mevkilerden olan Kıbrıs adasında, toplum sağlığına ve İmparatorluğun geneli için geçerli olan sağlık düzenlemelerinin yerleştirilmesine son derece önem verilmekteydi.

¹⁴⁷³ “[...] İskenderiye'den mâ'adâ ba'zı mahal ve sevâhilde dahi hastalık vukû'u işidilmekte idüğinden takayyüdât-ı kâmilinin ifâsı lâzım geldiğine ve Kıbrıs cezîresi dahi yol uğrağı mahal bulunduğuna binâ'en cezîre-i mezkûrede dahi karantina usûlünün icrâsı husûsuna irâde-i aliyye-i şâhâne şeref-sunûh buyurulmuş olmağla [...]” **KŞS.**, 35, s.157, hük.1 (H. 26 Muharrem 1251/M. 24 Mayıs 1835).

¹⁴⁷⁴ Sarıyıldız, **a.g.m.**, s.234-236.

¹⁴⁷⁵ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.168.

¹⁴⁷⁶ **KŞS.**, 36, s.38, hük.1 (H. 25 Zilkade 1251/M. 13 Mart 1836).

¹⁴⁷⁷ **KŞS.**, 36, s.170, hük.1 (H. 1 Rebiülevvel 1254/M. 25 Mayıs 1838).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK HAYAT

4.1. Ziraat

4.1.1. Toprağın Kullanımı

Osmanlı imparatorluğunda halkın büyük kısmının geçim kaynağı tarım olduğundan toprağın sürekli ve düzenli bir şekilde işletilmesi kuralına özen gösterilmekteydi. Hızlı para akışının mümkün olmadığı devirde hem ordunun asker ihtiyacının karşılanması hem de toprağın işlenmesi olanağını sağlayan “*timar sistemi*”, İmparatorluk topraklarını sürekli biçimde ekilebilir kılmaktaydı. Büyüklüklerine göre has, zeamet ve timar şeklinde sınıflandırılan bu sistemde halk büyük çoğunlukla hayatını tarımla sürdürüyordu.

Kıbrıs adası Osmanlı hâkimiyetine alındığında ilk arazi tahririnden sonra sayımı yapılan bölgeler tamamıyla padişah hassı olarak değerlendirilmiş ve görevlilere timar verilmeyerek ada hazinesinden salyane bağlanmıştı.¹⁴⁷⁸ Ancak bu, daha sonrasında timar tevcihi yapılmadığı anlamına gelmemektedir. III. Murat döneminde Kıbrıs'ta toplam 1.167 adet timar bulunuyordu. Özellikle Kıbrıs kalelerinde bulunan müstahfızlara timar bağlanması usulü daha sonraki dönemlerde de sürdürüldü.¹⁴⁷⁹

XIX. yüzyıl başlarında (1803) Kıbrıs Muhassıllığı İrad-ı Cedid Hazinesi'ne bağlandığında¹⁴⁸⁰ Kıbrıs'taki tüm timar ve zeametler de bu hazinenin idaresine bırakılmıştı.¹⁴⁸¹

Bu çalışmanın söz konusu döneminde Kıbrıs adasında boş kalan (mahlûl) timarlar hak sahiplerine tevcih edilmekte ve böylece toprak klâsik düzenle idare olunmaktaydı.¹⁴⁸² Sistemi sürdürülebilir kılmak için timar ve zeamet yoklamaları düzenli olarak gerçekleştirilmeye çalışılıyordu. Ancak her yıl yapılamayan yoklamalar bazen üç yılı bulabilmekteydi. Sözelimi

¹⁴⁷⁸ Dündar, **a.g.t.**, s.192.

¹⁴⁷⁹ Özkul, **a.g.e.**, s.44.

¹⁴⁸⁰ **BOA., C.ML-210/8669** (H. 7 Ramazan 1217/M. 1 Ocak 1803).

¹⁴⁸¹ “[...] ze’âmet ve tîmâr ve mukata’ayı İrad-ı Cedîd-i Hümâyûnum tarafından zabt olunacağı musammem ve mukarrer olmağla [...]” **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 222, s.128, hük.1.

¹⁴⁸² Kıbrıs'ta ele alınan dönemde timar tevcihlerine dair örnekler için bkz. **BOA., C.TZ-6/274** (H. 22 Şevval 1215/M. 6 Nisan 1801); **BOA., C.TZ-88/4375** (H. 29 Muharrem 1216/M. 11 Haziran 1801); **BOA., C.TZ-77/3839** (H. 26 Safer 1216/M. 8 Temmuz 1801); **BOA., C.TZ-97/4816** (H. 11 Şaban 1219/M. 15 Kasım 1804); **BOA., C.TZ-57/2834** (H. 22 Şaban 1232/M. 7 Temmuz 1817); **BOA., C.TZ-80/3988** (H. 18 Cemaziyelâhir 1239/M. 19 Şubat 1824); **BOA., C.TZ-81/4045** (H. 3 Zilhicce 1249/M. 13 Nisan 1834).

Kıbrıs timar ve zeametleri 13 Ağustos 1833 (1 Rebiülâhir 1249)¹⁴⁸³ tarihinde yoklandıktan sonra üç yıl yoklama yapılamamıştı.¹⁴⁸⁴

Bütün ülkedeki timar tevcihleri “*dîvân-ı âlîde isbât-ı vücûd*” etme şartına bağlıyken, Kıbrıs’ta bulunan timarların tevcihinde sadece muhassıl ve alaybeyinin arz tezkeresi yeterliydi. Çünkü Kıbrıs timar sahipleri savaş zamanlarında sefere gitmeyip ada savunmasında kalmaktaydı.¹⁴⁸⁵ Bu usulün Kıbrıs’taki timar ve zeametlerin tevcih ve idaresinde kolaylıklar sağladığına şüphe yoktur.

1812 (1227) yılı itibariyle Kıbrıs adasında 30 zeamet, 696 timar mevcuttu. Bu yılda, her bir timarın kaydı olarak 150’şer kuruş hesaplanarak toplam 180.900 kuruş bedel-i timar tahsil edilmesi kararlaştırıldı. Fakat Kıbrıs timar ve zeamet erbabı bu paraları ödemeleri durumunda kendilerine çok az bir ücret kalacağını beyan ederek bedel-i timardan aflarını rica etmişlerdir. Bâbîâli, adadaki çekirge istilaları nedeniyle yeterli gelir elde edilemediğini de göz önünde bulundurularak Kıbrıs timar ve zeamet sahiplerinin bu taleplerini kabul etmiştir.¹⁴⁸⁶

Kıbrıs’ta 1821 olayları sonrasında idam olunan veya firar eden Rumların emlaklarının taliplerine satılması esnasında, ilgili emlak eğer bir timar/zeamet dâhilinde ise “*emlâk-ı hümâyûn*” verilmeden önce timar/zeamet sahibinin onay temessükünün alınması şart haline getirilmişti.¹⁴⁸⁷

Gerek timar, gerekse zeamet şeklinde tevcih olunan toprağı işleyen halk, belirtilen değişikliklerden fazla etkilenmeyerek, doğal afet yaşanan yıllar dışında, üzerine düşen vergileri ödemek suretiyle toprağı işlemeye devam etmiştir.

Kıbrıs’ta ziraat yapılan toprak elbette ki tümüyle timar şeklinde değildi. Birçok çiftlik, bağ ve bağçe vakıf arazi şeklinde idare ediliyordu. Bunlardan başlıcaları şunlardı: Cafer Paşa evkafından Dağ ve Değirmenlik kazalarında Anaya ve İpsamolof köylerinde çiftlik ve tarlalar,¹⁴⁸⁸ Piskopu kazasında Koloş çiftliğinde Mazhar Efendi evkafından büyük miktarda tarla,¹⁴⁸⁹ Haremeyn-i Muhteremeyn’e bağlı Ayşe Sultan ve Gazi İbrahim Paşa evkafından

¹⁴⁸³ BOA., A.DVN.MHM.d., 250, s.116, hük.3.

¹⁴⁸⁴ “[...] Kıbrıs cezâresinde vâki’ eşkinici zu’amâ ve erbâb-ı timârı yoklanalı üç seneye resîde olub el-hâletü hazîhi yoklama mevsimi gelmiş olmakdan nâşî zikr olunan zu’amâ ve erbâb-ı timârın yoklanmaları husûsuna irâde-i aliyem ta’allukıyla [...]” BOA., A.DVN.MHM.d., 251, s.238, hük.3 (H. 1 Safer 1252/M. 18 Mayıs 1836).

¹⁴⁸⁵ “[...] bi’l-cümle eyâlât ve elviyede vâki’ timârât ve ze’amât tevcih olunacak kesân mu’âyene olunmak için dîvân-ı âlîden isbât-ı vücûd eylemeleri nizâm-ı cedîd-i şürûtundan olub ancak cezîre-i Kıbrıs’ın zu’amâ ve erbâbî timârı eyâlât ve evliye-i sâire misillü mahal-i âhare me’mûriyet ile sefere eşer makuleden olmayub cezîre-i mezkûre muhafazasına me’mûr ve istihdâmları muhassılların re’yiyle olması kadîmlerinden olduğundan cezîre-i mezkûre zu’amâ ve erbâbî timârının vâki’ olan tevcihât husûsunun eshâbî muhassıl huzûrunda isbât-ı vücûd eylemeleri derc olunarak arz olunması fermân-ı âlîsi buyrulduğuna binâen [...]” BOA., C.AS-1020/44724 (H. 6 Muharrem 1216/M. 19 Mayıs 1801).

¹⁴⁸⁶ BOA., C.AS-362/15009.

¹⁴⁸⁷ “[...] timâr ve ze’âmet toprakları dâhillerinde ise eshâbî yedlerinden kezâlik temessükünü almak şartıyla keyfe mâ-yeşâ ve yehtâr mutasarrıf olub [...]” KŞS., 31, s.102, hük.2.

¹⁴⁸⁸ KŞS., 24, s.118, hük.1.

¹⁴⁸⁹ KŞS., 26, s.93, hük.1.

Omorfo çiftliği¹⁴⁹⁰, Hamidiye evkafından Poli çiftliği¹⁴⁹¹, Haremeyn evkafına bağlı Girne'nin Elya köyünde Kösezâde çiftliği¹⁴⁹², Lefkoşa'da Neyzen çiftliği vakfı¹⁴⁹³, Ayasofya, Ömeriye ve Haremeyn vakıfları mukataasından olan Lapta ve ona bağlı köylerde bulunan birçok çiftlikte¹⁴⁹⁴ ziraat yapılıyordu. Özellikle Poli çiftliğinde 5.899 dönüm ekilebilir tarlada çok sayıda müslim ve gayrimüslim birlikte ziraat yapılıyordu.¹⁴⁹⁵

Bazı bahçeler de vakıf statüsünde işletilmekte idi. Sözelimi Lefkoşa kalesi içinde mahkûmlar için ayrılan 9 adet 16 dönüm bahçe Aya Yani (2 adet), Aya Andoni, Aya Sava, Kafesli, Aya Koşano, Aya Yorgi mahalleleri kiliselerine ve Patrikhane misafirlerine (2 adet) vakfedilmişti.¹⁴⁹⁶ Ayrıca Tûr-ı Sinâ Manastırı vakıflarına bağlı Mağusa ve çevresinde 14 adet bağçe ve tarla bulunuyordu.¹⁴⁹⁷

Bunlardan başka elbette ki mülk araziler üzerinde birçok tarla ve bağçede çeşitli tarım ürünlerinin ziraati gerçekleştiriliyordu.

4.1.2. Su

Tarımsal üretim, iklim, toprak ve sulama gibi özelliklere tâbidir. Bu nedenle Kıbrıs adasındaki ziraî üretim bu şartlarla bağlantılı olarak değerlendirilmelidir. Çalışmanın Giriş kısmında da belirtildiği üzere, Kıbrıs adası makro iklim sınıflandırılmasına göre “*yarı kurak*” şeklinde adlandırılan iklim kuşağında yer almaktadır. Aynı zamanda Akdeniz iklim kuşağında bulunmasından dolayı yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı geçer. Yağmurlar daha çok Kasım-Nisan döneminde yoğunlaşmaktadır. Mart, Nisan aylarındaki yağmurlar ise, incelenen dönemdeki mevcut bataklıkları doldururmaktaydı.¹⁴⁹⁸

Yazların kurak geçmesi bahçe tarımı ve hayvancılığın verimli ve sulanabilir küçük vadilerle sınırlı kalmasına yol açmıştır. XVI. yüzyılda Piri Reis, Kıbrıs haritasında üç ırmak çizmiştir. Bunlar Girne kalesinin doğusundan akan kısa ırmak, ikincisi Lefkoşa'nın güneyindeki dağlardan doğup güneye yönelen ve Limason'un doğusundan denize dökülen ırmak, üçüncüsü ise adanın güneyinde Akyurt denilen yerden, olasılıkla Piskopu civarından denize dökülen uzun nehirdir.¹⁴⁹⁹

Sulanması mümkün olmayan arazilerde tarım ancak açılan su kuyularıyla yapılabiliyordu. Temattuat sayımlarının açık biçimde gösterdiği üzere Kıbrıs'ta tarlalar, kıraç, sulu ve âlâ tarlalar biçiminde ayrı ayrı belirtilmiştir. Sözelimi Limason'da Pano Polemidya

¹⁴⁹⁰ KŞS., 26, s.147, hük.1.

¹⁴⁹¹ KŞS., 28, s.208, hük.1.

¹⁴⁹² KŞS., 29, s.186, hük.1.

¹⁴⁹³ KŞS., 32, s.110, hük.1.

¹⁴⁹⁴ KŞS., 33, s.153, hük.2.

¹⁴⁹⁵ KŞS., 28, s.208, hük.1.

¹⁴⁹⁶ KŞS., 33, s.35, hük.3.

¹⁴⁹⁷ KŞS., 33, s.79, hük.2.

¹⁴⁹⁸ Cobham, a.g.e., s.450.

¹⁴⁹⁹ Erdoğan, “Osmanlı Kıbrısında Su Tedariki (1570-1640)”, s.224.

köyünde, 20 dönüm kıraç tarla 100 kuruş iken, aynı kişinin 10 dönüm sulu tarlaya 150 kuruş baha yazılmıştı.¹⁵⁰⁰

Temattuat kayıtlarına göre, büyük-küçük akarsularla sulanabilir araziler Kıbrıs topraklarında Mesarya, Karpas, Limason ve Hırsofu kazalarında yoğunlaşmaktaydı. Ekilebilen araziler için yeterli su kaynakları bulunmadığından, akarsu veya su kuyularına sahip olanlar suları satarak veya kiralayarak büyük gelirler sağlıyordu. Yani su haklarından belirli sürelerle gelir elde ediliyordu. Kıbrıs'ta su, bu nedenlerle oldukça değerli bir tema haline geldiğinden 1831 tarihli temettuat sayımlarında su hakları da kayda değer bir kıymet olarak değerlendirilmiştir. Sözelimi Girne kazasının 1.532.081 kuruşluk toplam kıymeti içerisinde su, 72.326,5 kuruşla % 4,7'lik bir orana sahipti.¹⁵⁰¹ Temettuat sayımlarında “*maî carî*” şeklinde kaydedilen akarsu hakkı değeri büyüklüğüne göre değişiyordu. Örnek vermek gerekirse, İstironcalu çiftliğindeki bir akarsuyun 24 saatlik kullanım değeri 2.600¹⁵⁰², Omorfa'nın Elya köyünde 19 saatlik su hakkı 1.200 kuruştur.¹⁵⁰³ Küçük seviyelerdeki akarsu hakları ise genellikle saati 5 kuruştan hesaplanmıştı. Bu değerler, şahısların tasarruflarında bulunan dakika, saat, gün ve hafta olarak gösterilen su tasarruf haklarından belirlenen miktarlar olup bundan önemli gelirler elde sağlanıyordu.

Su haklarından belirli sürelerle gelirler sağlandığı gibi bu haklar belli bir ücret karşılığında başkalarına devredilebiliyordu. Örneğin Lefkoşalı Münibzâde Mehmet Sadık Ağa, kendisine ait suyun belirli günlerde kullanma hakkını Zaim Hüseyin Ağa b. Ali ile Elhac Mahmut'a satmıştı.¹⁵⁰⁴

Dağ kazasına bağlı Deftera köyünden İbrahim, Molla Ali, Mehmet, Ahmet ve Ergiri binti Papa Yorgi adlı kişiler ortaklık kurarak aynı köyde bulunan Kamışlısu arığına sahip olmuşlar ve suyu kiraya vererek büyük gelir elde etmişlerdi.¹⁵⁰⁵

Adada yeterli su kaynaklarının bulunmaması çeşitli sorunlara da yol açmaktaydı. Gilan kazasında Limnad köyünden Hüseyin b. Süleyman, Koloş çiftliğine akan su ile ilgili olarak, suyun kendi tarlasına akması için Dimitri v. Yorgi adlı zimmî aleyhine dava açmış, fakat Hüseyin b. Süleyman davayı kaybederek, suyun Dimitri v. Yorgi'nin tarlasına akmasına karar verilmişti.¹⁵⁰⁶

¹⁵⁰⁰ BOA., TMT.ML.VRD.d., 16154, s.31.

¹⁵⁰¹ Selahittin Özçelik, “*Tanzimat Öncesinde Girne Kazası (Temettuat Defterlerine Göre)*”, A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, c. XXII, S. 34, Ankara, 2003, s.61.

¹⁵⁰² BOA., TMT.ML.VRD.d., 16154, s.194.

¹⁵⁰³ BOA., TMT.ML.VRD.d., 16152, s.203.

¹⁵⁰⁴ KŞS., 26, s.110, hük.2 (H. 23 Receb 1223/M. 14 Eylül 1808).

¹⁵⁰⁵ KŞS., 28, s.175, hük.2 (H. 21 Receb 1229/M. 9 Temmuz 1814).

¹⁵⁰⁶ KŞS., 26, s.30, hük.3 (H. 3 Cemaziyelâhir 1222/M. 8 Ağustos 1807).

Girne'nin Vasilya köyünde bulunan Tur-ı Sînâ Manastırı'na bağlı Aya Praşogi Manastırı'nın içme suyuna haksız müdahale ettiği anlaşılan Zaim Ömer b. Mehmet'in bu hareketi mahkeme tarafından önlenmişti.¹⁵⁰⁷

4.1.3. Yetiştirilen Ürünler

Kıbrıs adası, topraklarının fazla dağlık yapıda olmayışı düz ovalarında, iklimiyle de uyumlu olarak tarla şeklinde üretimin yapılmasını ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle ziraati yapılan başlıca ürünleri tarla bitkileriydi. Öte yandan tarla tarımı düz bölgelerde yapılırken, seyyahların da ifade ettiği gibi, birçok bölge tarıma elverişsiz haldeydi. G. Mariti¹⁵⁰⁸, Ali Bey¹⁵⁰⁹ Kıbrıs'a geldiklerinde gördükleri verimsiz toprakları ve bataklıkları tasvir etmekten kendilerini alamamışlardı.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs'ta İngiltere konsolosluğunda bulunan Michael de Vezin, adada yetiştirilen belli başlı ürünler olarak buğday, zeytin, arpa, pamuk, ipek, hurma ve üzümü (şarap) göstermekteydi.¹⁵¹⁰

Kıbrıs topraklarında tarımı en fazla yapılan tarım ürünleri buğday ve arpa idi. Hava şartlarının kurak olmadığı olağan yıllarda buğday ve arpa üretimi ada nüfusunun ihtiyacından fazla miktarlara ulaşıyordu. Bu nedenle savaş zamanlarında¹⁵¹¹ Kıbrıs halkından değişik miktarlarda zahire talebi yanında, kıtlık yaşanan civar bölgeler için de sürekli olarak Kıbrıs'tan zahire mübayaası gerçekleştirilmiştir. 1817'de (1232) İstanköy için 4 bin keyl buğday¹⁵¹², 1822-1823'te (1238) İçil için 20 bin keyl buğday¹⁵¹³, 1824-1825'te (1240) Alaiye için 15 bin keyl buğday¹⁵¹⁴, 1834-1835'te (1250) 100 bin keyl buğday ve 50 bin keyl arpa¹⁵¹⁵, 1836-1837'de (1252) Trablusgarb için 20 bin keyl buğday¹⁵¹⁶, Kıbrıs halkı tarafından karşılandı.

Çevre bölgeler dışında birçok yıl İstanbul ihtiyacı¹⁵¹⁷ için Kıbrıs'tan zahire mübayaası olundu. 1812'de (1227) 50'şer bin keyl buğday ve arpa¹⁵¹⁸, 1815'te (1230) 50'şer bin keyl buğday ve arpa¹⁵¹⁹, 1816'da (1231) 50'şer bin keyl buğday ve arpa¹⁵²⁰, 1822-1823'te (1237)

¹⁵⁰⁷ KŞS., 29, s.73, hük.1 (H. 7 Ramazan 1231/M. 1 Ağustos 1816).

¹⁵⁰⁸ G. Mariti, a.g.e., s.37.

¹⁵⁰⁹ Ali Bey, a.g.e., s.265.

¹⁵¹⁰ Cobham, a.g.e., s.373.

¹⁵¹¹ BOA., C.AS-857/36694 (H. 1215/M. 1800); BOA., HAT-907/39587 (H. 1248/M. 1832-1833); BOA., C.BH-155/7383 (H. 1224/M. 1810).

¹⁵¹² BOA., C.İKT-11/536.

¹⁵¹³ BOA., HAT-620/30648; BOA., HAT-615/30281.

¹⁵¹⁴ BOA., HAT-615/30232.

¹⁵¹⁵ KŞS., 35, s.95, hük.1.

¹⁵¹⁶ BOA., C.ML-247/10255.

¹⁵¹⁷ İstanbul ihtiyacı için zahire mübayaasının nasıl işlediğine dair bkz. Lütfi Güçer, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İzaresi İçin Lüzumlu Hububatın Temeni Meselesi", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XI, Nr.14 (Ekim 1949-Temmuz 1950), s.397-416.

¹⁵¹⁸ KŞS., 28, s.13, hük.1.

¹⁵¹⁹ KŞS., 29, s.20, hük.1.

25'şer bin keyl buğday ve arpa¹⁵²¹, 1823-1824'te (1238) 33.210 keyl arpa ve 29.295 keyl buğday¹⁵²², 1833-1834'te (1249) 70 bin keyl buğday¹⁵²³, 1837-1838'de (1253) 100 bin keyl buğday ve 40 bin keyl arpa¹⁵²⁴ İstanbul ihtiyacı için Kıbrıs halkından satın alınarak karşılandı. 1818 yılında ise ülke genelinde görülen kıtlık nedeniyle, Kıbrıs'ı da kapsayacak şekilde Anadolu'dan Arabistan'a kadar olan yerlerde zahirenin İstanbul'dan başka yerlere satışı yasaklandı.¹⁵²⁵

Kıbrıs halkı, çevre bölgeler ve İstanbul ihtiyacı için zahire ihraç ederken, Kıbrıs'ta bir kıtlık meydana geldiğinde ada halkından talep edilen zahireler ya azaltılıyor ya da tamamıyla affedilerek dışarıdan zahire alımına gidildi. Sözelimi 1800-1801 yılında Fransa ile yaşanan savaş dolayısıyla ordu için talep edilen 200 bin keyl arpa tahammülleri aştığından, bu miktar halkın isteği üzerine 40 bin keyle indirilmişti.¹⁵²⁶ Kıbrıslılar 1818 (1233) yılında çekirge istilası¹⁵²⁷, 1819 (1234) ilkbaharında yağışların yeterli seviyede olmaması dolayısıyla bu yıllar İstanbul ihtiyacı için istenen 50'şer bin keyl buğday ve arpadan afflarını rica etmişler¹⁵²⁸ ve bu dilekleri kabul edilmişti.¹⁵²⁹ 1827-1828 (1242) yılı için istenen 70 bin keyl buğday ise yaşanan kuraklıktan ötürü tamamıyla kaldırılmışti.¹⁵³⁰

Kıbrıs'ta 1816 (1231)¹⁵³¹ ve 1818 (1233)¹⁵³² hasat mevsimlerinin, yağışların azlığından ötürü kıt geçmesi nedeniyle ada halkının zahire ihtiyacı çevre bölgelerden satın alınarak giderildi. Bu iki yılda Kıbrıs halkının İçil, Karaman¹⁵³³ ve Sayda¹⁵³⁴ taraflarından her için 20'şer bin ve 50'şer bin keyl buğday ve arpa talepleri kabul olundu. Kıbrıs'ta kuraklığın yaşandığı 1838'de (1254) ise Teke sancağından zahire ithal edildi.¹⁵³⁵

¹⁵²⁰ **KŞS.**, 29, s.57, hük.3. 1816 yılında İstanbul için için 50'şer bin keyl buğday ve arpa mübaya olunması emredilmişse de adada yaşanan kıtlık nedeniyle bundan vazgeçilmişti. Bkz. **KŞS.**, 29, s.71, hük.2.

¹⁵²¹ **BOA.**, **C.BLD**-151/7508.

¹⁵²² **KŞS.**, 31, s.23, hük.2.

¹⁵²³ **KŞS.**, 31, s.86, hük.2.

¹⁵²⁴ **BOA.**, **A.DVN.MHM.d.**, 252, s.94, hük.1.

¹⁵²⁵ “[...] memâlik-i mahrûsemde husûle gelen zehâ'irin habbe-i vâhidesi berrâni ve müste'men tâ'ifesine ve ada kayıklarına verilmeyib cümlesinin Dersa'âdetim'e nakl ve irsâline ikdâm ve dikkat olunması husûsu her-bâr evâmîr-i aliyyemle cümleye tenbîh ve te'kid kılındığından [...]” **KŞS.**, 30, s.33, hük.1.

¹⁵²⁶ **KŞS.**, 22, s.62, hük.3 (H. 14 Rebiülâhir 1214/M. 15 Eylül 1799).

¹⁵²⁷ **BOA.**, **C.ML**-2/56; **BOA.**, **C.İKT**-37/1801. Ayrıca bu yıl ülke genelinde bir kıtlık yaşandığı da anlaşılmaktadır. Bkz. **KŞS.**, 30, s.33, hük.1.

¹⁵²⁸ **BOA.**, **HAT**-620/30631.

¹⁵²⁹ **KŞS.**, 30, s.57, hük.1 (H. 27 Ramazan 1234/M. 20 Temmuz 1819).

¹⁵³⁰ **KŞS.**, 32, s.19, hük.1. Aynı şekilde 1822-1823 (1238) yılında İstanbul ihtiyacı için istenen zahirenin yarısı da affedilmişti. Bkz. **KŞS.**, 31, s.7, hük.1.

¹⁵³¹ “[...] Kıbrıs cezâresinin hubûbât mahsûlâtı memâlik-i sâ'ire misillü olmayub bundan bir mâh mukaddem şa'irin vakt-i orâği iken bi-hikmeti'llâhi te'âlâ bu sene-i mübârekede bârân killet üzre olub mevrü'ât tabi'at üzre neşv ve nemâ bulamadığından şa'ir mevrü'âtı savmış gibi idüğini ve ile'l-ân cezâre üzerinde şa'irin galâ ve nedreti olduğunu ve eğer yağmur olur ise buğdaydan me'mül var idüğini ve böyle gider ise mübâya'a hususunda usret derkâr [...]” **KŞS.**, 29, s.57, hük.3.

¹⁵³² **BOA.**, **HAT**-619/30585.

¹⁵³³ **BOA.**, **C.DH**-59/2946.

¹⁵³⁴ **BOA.**, **C.İKT**-37/1801 (H. 3 Şaban 1233/M. 8 Haziran 1818).

¹⁵³⁵ **BOA.**, **C.İKT**-21/1015; **KŞS.**, 36, s.171, hük.1.

Kıbrıs'ta zahire üretiminin miktarı hakkında tam bir saptama yapmak zordur. Ancak belgelerin gösterdiği gibi kıtlık dönemleri hariç Kıbrıs'tan sürekli biçimde ordu veya İstanbul ihtiyacı için zahire alımının yapılması üretilen zahirenin ada halkının ihtiyaçlarından fazla olduğuna işaret etmektedir.

Suraiya Faroqhi'ye göre devlet tarafından yapılan mübayaalar genellikle 1/12 oranında yapıyordu.¹⁵³⁶ Eğer bu oran göz önünde bulundurulursa yaklaşık bir tahmin yürütülebilir. Bu şekilde toplam üretim miktarını kesin olarak saptamak mümkün olamasa da mübaya rakamlarına bakarak Kıbrıs'ta zahire üretiminin kapasitesi hakkında fikir edinebilmek mümkündür. Kıbrıs'tan İstanbul ihtiyacı için yapılan mübayaaların büyük bir kısmı 50 bin keyl buğday ve 50 bin keyl arpa şeklindeydi.¹⁵³⁷ Bu hesaba göre Kıbrıs'ta $50.000 \times 12 = 600.000$ keyl (1.282.000:1.282 ton) buğday ve arpa miktarı ortaya çıkmaktadır ki bu da azımsanamayacak bir miktardır.

Kıbrıs'ta tarla tarımı içerisine dahil edilebilecek bir diğer faaliyet de boya kökü üretimidir.¹⁵³⁸ Temettuat sayımları, birçok tarlanın kök boya¹⁵³⁹ yetiştiriciliğine tahsis edildiğini göstermektedir. Yetiştirilen boya köklerinin bir kısmı adadaki derici ve basmacı esnafı tarafından kullanılırken büyük kısmı, Turner'in belirttiği gibi Avrupa'ya ihraç olunmaktaydı.¹⁵⁴⁰

Kıbrıs'ta zahire dışında yaygın üretimi yapılan bir diğer ziraî ürün zeytindi. Adanın hemen her tarafında yetiştirilebilen¹⁵⁴¹ zeytin için bahçeler oluşturulduğu gibi, tereke kayıtları zeytin üretilen bölgelerde, neredeyse her evde en az birkaç zeytin ağacının varlığını göstermektedir. Hem zeytin hem de yağ olarak kullanılan ürün, birçok kez ticarî faaliyete konu olmuştur. Kıbrıs Muhassılı Mehmet Ağa (Küçük Mehmet Ağa), 1821 yılında, adanın çeşitli bölgelerinden oldukça iyi getirisi olan çok sayıda zeytin ağacı satın alarak bu alanda söz sahibi olmuştu.¹⁵⁴² Zeytinden üretilen yağ miktarı Kıbrıs'ta, Osmanlı yönetiminin sonlarında yılda yaklaşık 103.114 galon dolaylarındaydı.¹⁵⁴³

¹⁵³⁶ Suraiya Faroqhi, "Ondokuzuncu Yüzyılın Başlarında Antalya Limanı", VIII. Türk Tarih Kongresi, c. II, TTK, Yay., Ankara, 1981, s.1463.

¹⁵³⁷ "[...] cezîre-i mezbûreden beher sene mübâya'ası mu'tâd olan elli bin keyl şa'îr ve elli bin keyl râyic hintası tertîbi [...]" KŞS., 29, s.71, hük.2.

¹⁵³⁸ J. Lewis Fareley, **Egypt, Cyprus and Asiatic Turkey**, Trübner & Co., Ludgate Hill. London, 1878, s.157.

¹⁵³⁹ Kökboyalara ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Tuncer Baykara, "Kökboya", **Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar**, İzmir, 1999, s.181-188.

¹⁵⁴⁰ Cobham, a.g.e., s.425-426.

¹⁵⁴¹ "Cyprus, Cultivation of Olive, Carob, and Mulberry Trees in", **Journal of the Society of Arts (Great Britain)**, 28 (1879. Nov. 21-1880. Nov. 12), s.339.

¹⁵⁴² KŞS., 30, s.100, hük.4; KŞS., 30, s.102, hük.1; KŞS., 30, s.109, hük.1; KŞS., 30, s.109, hük.2; KŞS., 30, s.110, hük.2; KŞS., 30, s.146, hük.1.

¹⁵⁴³ "Cyprus, Cultivation of Olive, Carob, and Mulberry Trees in", s.339.

1831 tarihli temettuat sayımlarına göre, adada 112.334'ü gayrimüslimlere, 30.887'si Müslümanlara ait toplam 143.221 adet zeytin ağacı kaydedilmişti.¹⁵⁴⁴ Bu sayının büyük kısmı Tuzla, Girne ve Limason kazalarındaydı. Yine aynı sayıma göre, Girne kazasında 24.004 adet olan zeytin ağacı, ağaç türünde % 74,1 gibi yüksek bir orana sahipti.¹⁵⁴⁵

Tablo 4.1: Kıbrıs Kazalarında Zeytin Yetiştiriciliği (Adet)

	Kaza	Müslim	Gayrimüslim	Toplam	%
1.	Lefkoşa	—	—	—	—
2.	Dağ	2.811	6.867	9.678	6,8
3.	Değirmenlik	2.531	5.112	7.643	5,3
4.	Omorfa	1.135	1.679	2.814	2,0
5.	Dipkarpas	4.86	5.435	5.921	4,1
6.	Mağusa	17	146	163	0,1
7.	Limason	2.319	11.379	13.698	9,6
8.	Piskopu	510	1.170	1.680	1,2
9.	Gilan	912	1.612	2.524	1,8
10.	Evdim	1.075	650	1.725	1,2
11.	Girne	4.447	20.120	24.567	17,2
12.	Baf ve Kukla	2.417	4.151	6.568	4,6
13.	Lefke	2.687	3.806	6.493	4,5
14.	Tuzla	7.636	47.114	54.750	38,3
15.	Mesarye	1.340	2.264	3.604	2,5
16.	Hirsofu	564	729	1.293	0,9
	Toplam	30.887	112.234	143.121	100,0

Kaynak: BOA., ML. VRD. TMT.d., 16153, s.312-424; Özçelik, “Tanzimat Öncesinde Girne Kazası (Temettuat Defterlerine Göre)”, s.47; **Osmanlı İdaresinde Kıbrıs**, s.132-133;

Kıbrıs'ta yetiştirilen bir diğer önemli ürün harnup (harup/keçiboynuzu) idi. Adanın birçok yerinde harnup yetiştiriciliği yapıyordu. Kıbrıs'a ait belgelerde harup şeklinde geçen bu ürün, hem meyve hem de pekmez şeklinde tüketilebilirken hayvan yemi olarak da kullanılabilirdi. Bazı yıllar harnup üretimi 5 bin ton dolaylarına ulaşıyor ve bunun bir kısmı ihraç ediliyordu.¹⁵⁴⁶ Temettuat kayıtlarına göre ada genelinde toplam 40.682 adet harnup ağacı vardı.¹⁵⁴⁷ Girne kazasında bu sayı 6.967 ve % 21,5 oranındaydı.¹⁵⁴⁸ Görüldüğü üzere zeytin ve harnup, Kıbrıs'taki meyve ağaçlarının neredeyse tamamına tekabül ediyordu.

Kıbrıs'ta ziraati yapılan pamuk ve dut ağacı/ipek, tarımla uğraşan halkın önemli geçim kaynakları arasında yer alıyordu. Zira Kıbrıs toprakları ve iklimi pamuk yetiştiriciliği için

¹⁵⁴⁴ **Osmanlı İdaresinde Kıbrıs...**, s.131.

¹⁵⁴⁵ Özçelik, “Tanzimat Öncesinde Girne Kazası (Temettuat Defterlerine Göre)”, s.47.

¹⁵⁴⁶ “Cyprus, Cultivation of Olive, Carob, and Mulberry Trees in”, s.339.

¹⁵⁴⁷ **Osmanlı İdaresinde Kıbrıs...**, s.131.

¹⁵⁴⁸ Özçelik, “Tanzimat Öncesinde Girne Kazası (Temettuat Defterlerine Göre)”, s.47.

oldukça elverişlidir.¹⁵⁴⁹ Bu konuda adada en uygun yerler ise Mesarya, Omorfa, Lefkoşa, Larnaka, Baf, Mağusa ve Karpas bölgeleridir.¹⁵⁵⁰ Fethinden sonra birçok şeker tarlası pamuk tarlasına dönüştürülürken¹⁵⁵¹, XIX. yüzyıl başlarında Batılı gezginlere göre, adada ipek ve pamuk üretimi bol ve kaliteliydi. Temettuat kayıtlarına göre ise, Kıbrıs'ta pamuk tarlaları diğer tarlalara nazaran daha değerli olup bunların dönümü ortalama 75 kuruş gelire sahipti.

Adada ipek yetiştiriciliği için çok sayıda dut ağacı vardı ve bunların büyük yekûnu köylerdeydi. Yoğunlukla, başta Mağusa olmak üzere Baf, Larnaka, Karpas, Girne bölgelerinde yetiştirilen ipek, yılda yaklaşık 70 bin ile 80 bin lbs.¹⁵⁵² arasında değişen miktarlara ulaşabiliyordu.¹⁵⁵³ Üretilen ipek, sarı ve beyaz olmak üzere iki çeşit olup çoğunlukla sarıydı. 1815 yılında gelen Turner'a göre yıllık ortalama 3 bin kantar¹⁵⁵⁴ pamuk, 10 bin okka beyaz ipek, 5 bin okka sarı ipek ihraç ediliyor ve bunların neredeyse tamamı Avrupa'ya gidiyordu.¹⁵⁵⁵

Kıbrıs'ın iklimine uygun yetiştirilen bir diğer ürün üzüm ve üzümünden üretilen pekmez ile şaraptı. Üzümlerin büyük kısmı şaraplık ve kırmızıydı.¹⁵⁵⁶ Üzüm adanın pek çok kesiminde üretilabiliyordu. Ancak bağcılık daha çok Limason ve Gilan kazalarında yoğunlaşmıştı. Bu özellik temettuat kayıtlarında açık biçimde görülebilmektedir. Hayvancılığa ağırlık veren bazı köyler hariç bu kazaların köylerinde üzüm yetiştiriciliği önemli bir gelir kaynağıydı. Ayrıca bağlar sulanabilirlik, bakımlılık vb. özelliklerine göre âlâ, evsat ve ednâ şeklinde sınıflamaya tabi tutulmuştu.

Gilan bölgesinde yetiştirilen üzüm yemeklik olarak diğer çeşitlere göre daha nitelikliydi.¹⁵⁵⁷ Aşağıda temettuat sayımlarına göre Lefkoşa dışında Kıbrıs'ta bağ ve bahçe tarımının yapıldığı bölgeler gösterilmiştir. Tablodan ve grafikten de anlaşılacağı üzere adada yapılan bağ ve bahçe tarımının büyük bir kısmı Limason (% 20,70) ve Gilan (% 18,88) kazalarına aitti.

Tablo 4.2: Kıbrıs Kazaları Bağ ve Bahçe Tarımı Alanları

Kaza	Müslim		Gayrimüslim		Toplam	%
	(Dönüm)	%	(Dönüm)	%		
Baf ve Kukla	632,75	24	2.018	76	2.650,75	6

¹⁵⁴⁹ "Cyprus, Cotton Cultivation in", *Journal of the Society of Arts (Great Britain)*, 54 (1905, Nov. 17-1906, Nov. 16) s.155-156.

¹⁵⁵⁰ "Cyprus, Cotton Culture in", s.950.

¹⁵⁵¹ Mehmet Akif Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında Pamuk Tarımı (1572-1640)", *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa-Kıbrıs, 2008, s.289-290.

¹⁵⁵² 1 Kg. 2.2 lbs'ye tekabül etmektedir.

¹⁵⁵³ "Cyprus, Cultivation of Olive, Carob, and Mulberry Trees in", s.339.

¹⁵⁵⁴ 180 okka bir kantar hesabı üzere.

¹⁵⁵⁵ Cobham, a.g.e., s.425.

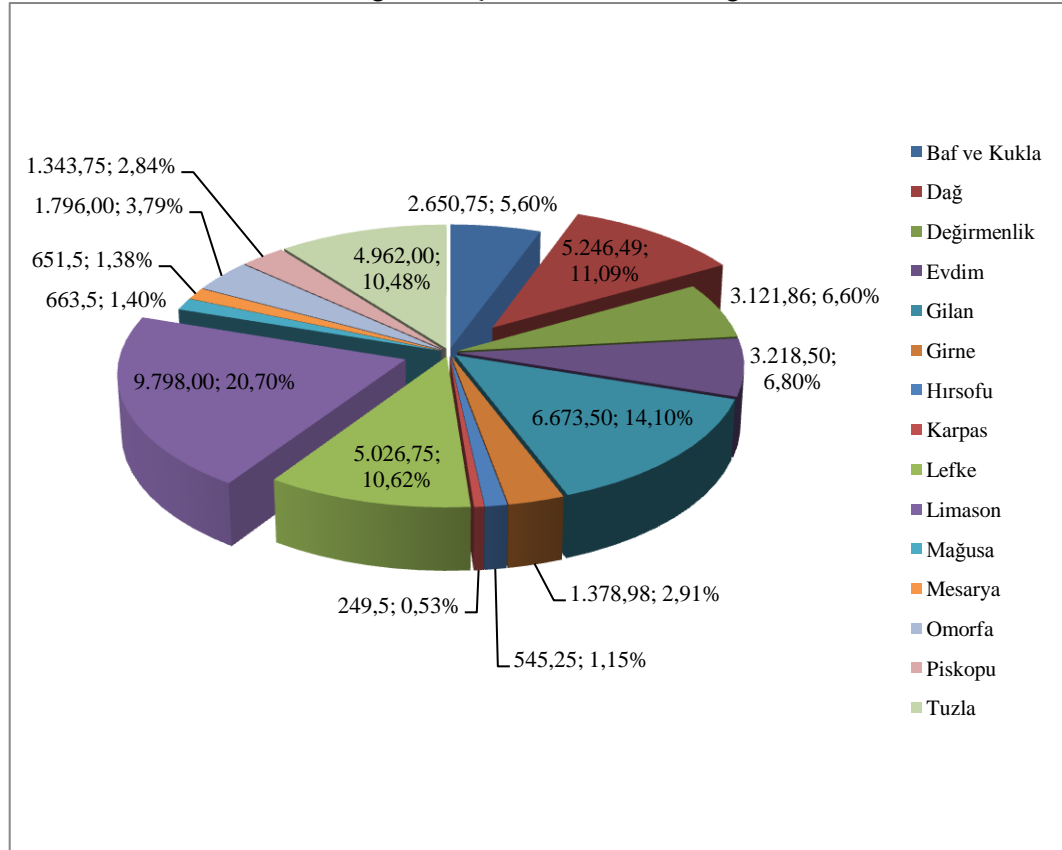
¹⁵⁵⁶ G. Mariti, a.g.e., s.114.

¹⁵⁵⁷ Birçok tereke kaydında Gilan üzümü ve pekmezi ayrıca belirtilmiş olup diğerlerine göre daha pahalı idi. Örneğin Kasım 1819'da (Muharrem 1235) Gilan üzümünün kıyyesine 12-14 para kıymet verilirken diğer bütün çeşit üzümlere 10-12 para değer verilmişti. Bkz. *KŞS.*, 30, s.116, hük.1.

Dağ	553,5	11	4.692,99	89	5.246,49	11
Değirmenlik	585,5	19	2.536,36	81	3.121,86	7
Evdim	598,25	19	2.620,25	81	3.218,50	7
Gilan	1.067,75	16	5.605,75	84	6.673,50	14
Girne	190,75	14	1.188,23	86	1.378,98	3
Hırsofu	71,75	13	473,5	87	545,25	1
Karpas	54	22	195,5	78	249,50	1
Lefke	235	5	4.791,75	95	5.026,75	11
Limason	686,25	7	9.111,75	93	9.798,00	21
Mağusa	186,5	28	477	72	663,50	1
Mesarya	374	43	277,5	57	651,50	1
Omorfa	34,75	2	1.761,25	98	1.796,00	4
Piskopu	383,75	29	960	71	1.343,75	3
Tuzla	352,5	7	4.609,50	93	4.962,00	10
Toplam	6.007	13	41.319,33	87	47.326,33	100

Kaynak: Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, s.132-133.

Grafik 4.1: Kıbrıs Kazaları Bağ ve Bahçe Tarım Alanları Dağılımı

Adada bunlardan başka, ceviz, fındık, incir, badem, limon, portakal, elma, armut, nar gibi meyveler de yetiştiriliyordu. Diğer yandan Kıbrıs adası, tipik bir Akdeniz iklimine sahip olmasına rağmen limon, portakal gibi meyvelerin üretiminin kısıtlı kaldığı görülmektedir.

Michael de Vezin'e göre Kıbrıs'ta kazalar bazında yoğun olarak şu ürünler yetiştiriliyordu.¹⁵⁵⁸

- **Lefkoşa:** Arpa, buğday.
- **Değirmenlik:** Beyaz ipek ve yağ (bunlara ek olarak 32 adet değirmen).
- **Lapta:** Pamuk ve pamuk yağının en iyisi.
- **Omorfa:** Pamuk, buğday ve arpa.
- **Poli Çiftliği:** Pamuk, yün.
- **Baf:** Sarı ipek ve pamuk.
- **Kukla:** Kaliteli pamuk ve buğday.
- **Evdım:** Tütün, ipek ve pamuk.
- **Gilan:** Şarap, mendiller için kalitesiz ipek.
- **Limason:** Tuz, şarap ve harnup.
- **Larnaka:** Tuz, buğday, arpa ve hurma.
- **Mağusa ve Karpas:** İpek, bahçe ürünleri ve kereste.
- **Mesarya:** Adanın en büyük ovasında pamuk, buğday, arpa ve hurma.

1800-1839 döneminde yiyecek maddelerine verilen narhlar, terekeler ve seyyahların gözlemlerinden edinilen bilgilere göre Kıbrıs'ta yetiştirilen ziraî ürünler ve bunlardan elde edilen yan ürünler aşağıda tablo halinde listelenmiştir.

Tablo 4.3: XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs Adasında Yetiştirilen Ürünler

Hububat	Sebzeler	Meyveler	Diğerleri
Hınta (Buğday)	Soğan	Üzüm	Tütün
Şair (Arpa)	Marul	Harnub	Sade Yağ
Burçak	Bamya	İncir	Zeytinyağı
Bulgur	Patlıcan	Kavun	Susam yağı
Yulaf	Bakla	Karpuz	Kuru incir
Mercimek	Fasülye	Armut	Kuru üzüm
Pirinç	Biber	Kayısı	İpek
Kuru bakla	Börülce	Hurma	Pamuk
Nohut	Pancar	Elma	Yapağı
Mısır	Ispanak	Ayva	Zeytin
Susam	Turp	Limon	Badem
	Pırasa	Portakal	Leblebi
	Kışniş		Kuru kayısı
	Kolakas		Tuz
	Asma kabağı		Fındık
	Dolma kabağı		Tahin helvası
			Bal
			Üzüm pekmezi
			Harnup pekmezi

¹⁵⁵⁸ Cobham, a.g.e., s.373.

4.1.4. Hayvancılık

XIX. yüzyıl Osmanlı toplum yapısının genelinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da hayvancılık halkın önemli bir geçim kaynağıydı. Temettuat sayımlarından anlaşıldığına göre, hayvan yetiştiriciliği daha çok köy yaşantısında tercih edilmekte birlikte küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yaygındı. Satım amaçlı beslenen hayvanlar koyun, keçi, sığır ve inekti.

Savaş dönemlerinde veya zaman zaman İstanbul ihtiyacı için zahire mübayaası benzerinde adadan hayvan (ağnam) alımı da yapılmıştır. 29 Kasım 1822 (14 Rebiülevvel 1238) tarihinde, 3.834 adet koyunun satın alınarak Şam Valisi ve Akka Ordusu Seraskeri Vezir Derviş Paşa'ya gönderilmesi için ferman çıkarılmıştı.¹⁵⁵⁹

Aynı şekilde 1821 ve 1822 yılları Sonbaharı'nda Saray-ı Cedid ve Saray-ı Atik ile yeniçeri, cebeci, topçu, arabacı, Tersâne-i Âmire ocaklarının ihtiyaçları için Kıbrıs'tan damızlık ve sağmal olmamak şartıyla toplam 2 bin adet koyun ve keçinin satın alınarak gönderilmesi emredilmişti.¹⁵⁶⁰

Tereke kayıtları ve temettuat sayımlarının aydınlattığı kadarıyla, Kıbrıs'ta şehir merkezlerinden ziyade köy hayatında beslenen hayvanlar çoğunlukla sağman inek, dana, öküz, at, merkeb, katır ve deve biçimindeydi. İnek ve dananın etinden ve sütünden, katır ve merkebin taşıma gücünden faydalanılıyordu. Bir veya birkaç çift öküze sahip olanlar ise büyük çoğunlukla tarla çiftçiliği yapıyorlardı. Elbette ki az sayıda beslenen bu hayvan türlerinin alım-satım amaçlı olamayacağı ortadadır. Ticarî amaçla beslenen hayvanlar sürüler halinde ve genellikle Okaşya ve Gaydora gibi büyük çiftliklerde yetiştirilen küçükbaş hayvanlardı. 14 Mart 1823 (1 Receb 1238) tarihinde, adıgeçen çiftlikleri Kıbrıs Muhassılı Mehmet Ağa'nın oğlu Salih Ağa'dan 12.500 kuruşa üç yıllığına kiralayan Başpiskopos Ioakim'in teslim adlıkları arasında 14 deve, 27 çift öküzü, 6 tosun, 3 dana, 529 koyun, 471 keçi ve 166 arı kovanı da vardı.¹⁵⁶¹ Bu çiftliklerdeki hayvan türleri ve miktarları bile adadaki besicilik şeklinin küçükbaş hayvancılık yönünde olduğunu göstermeye yeterlidir. Bir sıralama yapmak gerekirse ikinci sırada büyükbaş hayvanlar ve üçüncü sırada yük-binek hayvanları yer almaktaydı.

Ticarî amaçla beslenen hayvanların bir kısmı ticarî hayatın içinde doğrudan kullanılan at, katır, merkeb ve deve gibi yük-binek hayvanlarıydı. Kayıtlar ticaretle meşgul birçok kişinin deveye sahip olduğunu göstermektedir. Bu konuda en sık beslenen hayvan hanelerin taşıma işlerini kendilerinin yaptığına işaret eden merkepti. Yük-binek amaçlı kullanılan bir diğer hayvan ise deveydi. Ticarî faaliyetlerle meşgul kişilere bakıldığında, taşıma amaçlı en azından birkaç deveye sahip oldukları görülmektedir. Sözelimi Lefkoşa Müftüsü Seyyit Zühtü

¹⁵⁵⁹ KŞS., 31, s.5, hük.1

¹⁵⁶⁰ KŞS., 31, s.6, hük.1; KŞS., 31, s.59, hük.1.

¹⁵⁶¹ KŞS., 31, s.20, hük.1.

Hüseyin Efendi 9¹⁵⁶², Kıbrıs Defterdarı Seyyit Hasan Ağa 9¹⁵⁶³, Yeniçeri Ağası Zaim Keleş Mustafa Ağa 10¹⁵⁶⁴ deveyi vefat ettiklerinde arkalarında bırakmışlardı. Ancak Kıbrıs'ta yük taşımada kullanılan hayvan sayısının çok miktarlarda olduğu söylenemez.¹⁵⁶⁵ Kıbrıs'ın bir ada olması yük taşımacılığının anakaraya göre yaygın olmasını kısıtlamış görünmektedir.

Kıbrıs'ta, açık biçimde müslim ve gayrimüslimlerin nüfus miktarlarına göre, eşit oranlarda hayvana sahip oldukları söylenebilir. Girne kazası temettuat sayımında göre, 19.020 (% 95,4) küçükbaş, 827 (% 4,1) büyükbaş ve 90 (% 0,5) yük-binek hayvanı bulunuyordu. Toplam 19.937 hayvanın % 71,83'i reâyâyâya, % 28,17'si de İslâm ahaliye aitti.¹⁵⁶⁶ Kazada ayrıca toplam 760 adet arı kovani da sayılmıştı.¹⁵⁶⁷

Girne kazasında kayıtlara geçirilen 19.020 küçükbaş hayvandan 18.482'si (% 97,2) keçi ve sadece 538'i (% 2,8) koyundu. Ayrıca 19.020 küçükbaş hayvanın 13.641'i gayrimüslimlere (% 71,7), 5.379'u (% 28,3) Müslümanlara aitti. Aynı şekilde 827 büyükbaş hayvan dağılımında öküz 501, inek 300, buzağı 20 adet olup, bunların 595'i (% 71,9) reâyâyâ, 232'si (% 28,1) İslâm ahali adına sayılmıştı.¹⁵⁶⁸

Girne kazası için yapılan aynı incelemede, at, katır, kısrak, tay, merkeb, deve gibi yük-binek hayvan sayısının 90 adet gibi düşük seviyelerde bulunması dikkat çekici bulunmuştur. Öte yandan bu sayının sadece 6'si Müslümanlara aitti. Bu rakam az olmakla birlikte gayrimüslimlerin ticarî hayatta Müslümanlardan daha fazla yer aldıkları göz önüne alınırsa bu sonucun yanıltıcı olmadığı anlaşılır.¹⁵⁶⁹

Kıbrıs'ta hayvancılıkla ilgili söylenebilecek bir başka nokta dericilik sektörünü besleyebilecek miktarda hayvanın bulunduğuudur. Şer'iyeye sicilleri ve nüfus sayım defterleri çok sayıda debbağ esnafından söz edilmektedir. Zira dericilik Kıbrıs'ta eskiden beri en önemli meslek dallarından biri olmuştur.

Kıbrıs'ta yetiştirilen hayvanlar şöyle sıralanabilir.

Tablo 4.4: Kıbrıs'ta Yetiştirilen Hayvanlar

Büyükbaş	Küçükbaş	Binek-Yük
1. Sağman İnek	1. Sağman koyun	1. Merkeb
2. Yoz İnek	2. Kuzu	2. Bargir/Esb (At)
3. Öküz	3. Yoz koyun	3. Katır/Katır sıpası
4. Kara Öküz	4. Sağman keçi	4. Deve
5. Camus	5. Yoz keçi	5. Torum

¹⁵⁶² KŞS., 28, s.126, hük.3.

¹⁵⁶³ KŞS., 30, s.13, hük.1.

¹⁵⁶⁴ KŞS., 30, s.128, hük.1.

¹⁵⁶⁵ Özçelik, "Tanzimat Öncesinde Girne Kazası (Temettuat Defterlerine Göre)", s.57.

¹⁵⁶⁶ Girne kazasındaki nüfus oranları ise % 75 (gayrimüslim) ve % 25 (müslim) şeklindedir.

¹⁵⁶⁷ Özçelik, "Tanzimat Öncesinde Girne Kazası (Temettuat Defterlerine Göre)", s.54-55.

¹⁵⁶⁸ Özçelik, "Tanzimat Öncesinde Girne Kazası (Temettuat Defterlerine Göre)", s.55-56.

¹⁵⁶⁹ Özçelik, "Tanzimat Öncesinde Girne Kazası (Temettuat Defterlerine Göre)", s.57.

6. Dana
7. Buzağı

6. Oğlak

6. Kısarak
7. Tay

4.2. Ticaret

4.2.1. İç Ticaret

Bu kısımda ada içinde görülen ticarî faaliyetler değerlendirilmektedir. İncelenen dönem içerisinde Kıbrıs'ta gerçekleşen iç ticaret tücar ve esnaf kesiminin geçim kaynağıydı. Adada bütün tarım ürünleri, hayvan çeşitleri ve imalat malzemeleri her yerde aynı miktar ve nitelikte üretilmediğinden başka bölgelere götürüp satma işini belli bir kesim meslek edinmişti. Sulanabilir topraklarda yetiştirilen belirli sebze ve meyveler kaza ve kasaba merkezlerine Kıbrıslı tüccarlar tarafından götürülerek ticareti yapılıyordu.

Belgeler ada içi ticaretin hacmi hakkında aydınlatıcı veriler sağlamasa da ticaretin buğday, arpa, zeytinyağı, kumaş, üzüm, pamuk gibi tarım ürünleri ile keçi, koyun gibi hayvanlar üzerinde yoğunlaştığına işaret etmektedir. Deri, ipek gibi imalat ürünleri de bunlara eklenebilir.

Kıbrıs'a gelen seyyahların verdikleri bilgilere göre, adanın ilk uğrak mekânlardan biri olan Tuzla iskelesinde kurulan pazarda hububat, giyim-kuşam, meyve-sebze ve diğer gerekli birçok eşya ve yiyecek satılmaktaydı.¹⁵⁷⁰ H. Lihgt'in verdiği bilgiye göre İskele'de pazar uzun bir caddede kurulmaktaydı.¹⁵⁷¹

Şehir merkezlerinde bulunan çarşı ve pazarlar adada iç ticaretin en yoğun yaşandığı yerlerdi. Çarşı ve pazar yerleri bakımından en zengin şehir hiç kuşkusuz adanın merkezi Lefkoşa idi. Burada, 13 adet pazar ve çarşı bulunuyordu. Bunlar Balık Pazarı¹⁵⁷², Saman Pazarı¹⁵⁷³, Mertek Pazarı¹⁵⁷⁴, Un Pazarı¹⁵⁷⁵, Buğday Pazarı¹⁵⁷⁶, İplik Pazarı¹⁵⁷⁷, Hayvan Pazarı¹⁵⁷⁸, İpek Pazarı¹⁵⁷⁹, Sarayönü Çarşısı¹⁵⁸⁰, Sarraçlar Çarşısı¹⁵⁸¹, Basmacılar Çarşısı¹⁵⁸², Yorgancılar Çarşısı¹⁵⁸³, Terziler Çarşısı¹⁵⁸⁴ idi.

¹⁵⁷⁰ Abbe Mariti, *Travels through Cyprus, Syria and Palestine with a General History of the Levant*, (Translated from Italian), Vol. I, Dublin, 1792, s.28.

¹⁵⁷¹ Light, *a.g.e.*, s.239.

¹⁵⁷² KŞS., 24, s.79, hük.4; KŞS., 28, s.35, hük.1.

¹⁵⁷³ KŞS., 24, s.103, hük.1.

¹⁵⁷⁴ KŞS., 28, s.82, hük.2.

¹⁵⁷⁵ KŞS., 28, s.129, hük.1.

¹⁵⁷⁶ KŞS., 32, s.64, hük.1.

¹⁵⁷⁷ KŞS., 32, s.66, hük.1.

¹⁵⁷⁸ KŞS., 33, s.24, hük.1.

¹⁵⁷⁹ KŞS., 33, s.86, hük.2.

¹⁵⁸⁰ KŞS., 28, s.150, hük.1.

¹⁵⁸¹ KŞS., 29, s.207, hük.2.

¹⁵⁸² KŞS., 24, s.62, hük.1.

¹⁵⁸³ KŞS., 28, s.123, hük.3.

¹⁵⁸⁴ KŞS., 28, s.124, hük.1.

Lefkoşa'da tüccar ve esnafın en fazla rağbet ettiği pazar ve çarşılar Çangarlar ve Basmacılar çarşılarıydı. Lefkoşa'nın en büyük çarşıları olan bu yerlerde sadece belli bir esnaf grubu bulunmayıp çok çeşitli ürünler satan birçok dükkan ve mağaza vardı. Öte yandan çarşı ve pazar yerleri sadece Lefkoşa ile sınırlı değildi. Diğer kaza merkezleri ve kasabalarda da çarşı ve pazarların kurulduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁸⁵

Ticaret şehir merkezlerinde çarşı ve pazarlarda gerçekleştiğinden buralara diğer kazalardan veya ada dışından gelen tüccarların ikamet edebilmeleri amacıyla çok sayıda han inşa edilmişti. Lefkoşa'da Büyük Han,¹⁵⁸⁶ Kumarcı Hanı¹⁵⁸⁷, Hacı Praşko Hanı¹⁵⁸⁸, Perdahcılar Hanı¹⁵⁸⁹, Yeni Han¹⁵⁹⁰, Çulhalar Hanı¹⁵⁹¹, İvaz Mustafa Hanı¹⁵⁹², Bardakçılar Hanı¹⁵⁹³, Bakırcılar Hanı¹⁵⁹⁴, Kuşakçılar Hanı¹⁵⁹⁵, Çinili Hanı¹⁵⁹⁶; Tuzla İskelesinde Kahveci Hasan Hanı¹⁵⁹⁷, Tekke-i Şerif Hanı¹⁵⁹⁸, Alaiye Hanı¹⁵⁹⁹ gibi çok sayıda handa tüccarlar ikamet edebiliyorlardı.

Belgelerden tespit edilebildiği kadarıyla Lefkoşa'da Hayvan Pazarı Sarayönü'nde¹⁶⁰⁰, Kumarcı Hanı Buğday pazarında¹⁶⁰¹, Hacı Praşko Hanı Basmacılar çarşısında¹⁶⁰², Yeni Han Basmacılar çarşısında¹⁶⁰³, Çulhalar Hanı Sarraçlar çarşısında bulunuyordu.¹⁶⁰⁴

4.2.2. Dış Ticaret

Dış ticaret kısmında Kıbrıs adasının Osmanlı imparatorluğunun diğer kesimleriyle ve yabancı devletlerle meydana gelen ticareti irdelenmektedir.

Kıbrıs, coğrafi konumu münasebetiyle, doğu Akdeniz'de siyasî ve askerî olduğu kadar ticarî bakımdan da vazgeçilmez bir mevkidedir. Bir Ortadoğu-Avrupa haritasına bakıldığında, Anadolu, Mısır ve Suriye ortasında Levant'tan Balkanlar, İtalya ve Fransa üzerinden Avrupa içlerine uzanan ticaret yollarının geçiş noktadasında bulunduğu açık biçimde görülür. Bu

¹⁵⁸⁵ KŞS., 28, s.100, hük.1.

¹⁵⁸⁶ KŞS., 33, s.156, hük.3.

¹⁵⁸⁷ KŞS., 24, s.54, hük.2.

¹⁵⁸⁸ KŞS., 24, s.16, hük.1.

¹⁵⁸⁹ KŞS., 24, s.103, hük.1.

¹⁵⁹⁰ KŞS., 24, s.73, hük.2.

¹⁵⁹¹ KŞS., 25, s.7, hük.2.

¹⁵⁹² KŞS., 30, s.16, hük.1.

¹⁵⁹³ KŞS., 33, s.18, hük.3.

¹⁵⁹⁴ KŞS., 33, s.162, hük.2.

¹⁵⁹⁵ KŞS., 28, s.193, hük.1.

¹⁵⁹⁶ KŞS., 28, s.193, hük.1.

¹⁵⁹⁷ KŞS., 28, s.59, hük.4.

¹⁵⁹⁸ KŞS., 28, s.71, hük.2.

¹⁵⁹⁹ KŞS., 29, s.178, hük.1.

¹⁶⁰⁰ KŞS., 33, s.24, hük.1.

¹⁶⁰¹ KŞS., 32, s.64, hük.1; KŞS., 36, s.56, hük.2

¹⁶⁰² KŞS., 28, s.62, hük.1.

¹⁶⁰³ KŞS., 24, s.73, hük.2.

¹⁶⁰⁴ KŞS., 29, s.207, hük.2.

nedenle, ada Mısır ve Ortadoğu'dan Avrupa'ya gerçekleşen ticaretin önemli güzergâhlarından biri olarak tarih boyunca önemli rol oynamıştır.

Seyyahların gözlemleri ve belgelerden elde edilen verilere göre adanın bu özelliği XIX. yüzyıl başlarında devam etmekteydi. XVIII. yüzyıl sonlarında Levant ticaretinin en önemli devleti İngiltere'nin bölgedeki başlıca ticaret merkezlerinden Halep'e atadığı konsolos Michael de Vezin'in aynı zamanda Kıbrıs konsolosluğunu da yürütmesi,¹⁶⁰⁵ adanın doğu Akdeniz ticaretindeki yerini göstermesi bakımından yeterlidir.

1815 yılında Kıbrıs'a gelen İngiliz diplomat W. Turner, Malta'dan ve Levant'ın diğer limanlarından gelen sayısız gemi nedeniyle adanın transit ticaret hacminin son zamanlarda oldukça arttığını kaydetmişti.¹⁶⁰⁶

Kent pazarlarına (esnafa) mal sağlayan tüccarların oynadığı rolün bilincinde olan Osmanlı bürokrasisi için birinci öncelik, ordu, saray ve kent ekonomisinin iâşesiydi. Bu sebeple küçük büyük bütün ticarî faaliyetleri kendi denetimi altında olmak koşuluyla destekliyordu.¹⁶⁰⁷ Dolayısıyla Akdeniz ticaretinin önemli duraklarından biri olan Kıbrıs adasında ticarî girişimler devlet tarafından yönlendirilmiş ve desteklenmiştir.

Kıbrıs adasında dış ticaret büyük oranda yabancı konsolosların da ikamet ettiği Tuzla kazasında gerçekleşiyordu.¹⁶⁰⁸ Tuzla limanı, Mağusa ve Girne limanlarıyla kıyaslanamayacak derecede büyük ve faaldi.¹⁶⁰⁹ Buranın belli başlı ticaret şehirleri Halep ve İskenderiye ile ulaşımı kolay olan adanın güneybatısında konuşlanmış olması şaşırtıcı değildir. Ticaret ve gümrükle ilgili konularda Kıbrıs'a gönderilen hükümler Kıbrıs muhassılı, Lefkoşa naibi (veya Tuzla naibi) ve Tuzla gümrükçüsüne hitaben yazılırdı.¹⁶¹⁰ Anadolu ile yapılan ticaret ise daha çok adanın kuzey sahilinde bulunan Girne limanı üzerinden gerçekleşiyordu.¹⁶¹¹

Tuzla kazası ticaretin işlek mevkii olarak birçok handan başka çok sayıda mahzene de sahipti. Bu mahzenlerde diğer bölgelerden alınarak Kıbrıs'a (Tuzla'ya) getirilen ve bir süre burada bekletildikten sonra ilgili yere götürülecek ticarî emtia rahatlıkla uzun süre saklanabilmekteydi.¹⁶¹² Sözelimi 1816 (1231) yılında Lazkiye iskelesinden Tuzla'ya 34 torba işlenmemiş ipek getirilmiş, burada İngiltere konsolosu Vondoiziano gözetiminde limana

¹⁶⁰⁵ Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti...*, s.206.

¹⁶⁰⁶ Cobham, *a.g.e.*, s.448.

¹⁶⁰⁷ Mehmet Genç'e göre bu özellik Osmanlı ekonomisinde "iâşe (provizyonizm)" ilkesi olarak tanımlanmıştır. Bkz. Mehmet Genç, "Osmanlı Dünya Görüşünün Temel İlkeleri" **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s.45-47.

¹⁶⁰⁸ **KŞS.**, 24, s.60, hük.1.

¹⁶⁰⁹ "[...] bu iskelelerin limânı olduğundan açkın olduğuna mebni sefâin eklenemediğinden hâsılatı cüz'iyât makulesi olduğunu ve cezîre-i mezkûrenin asl iskelesi olan Tuzla'nın cesîm limânı olub ekser cezîre-i mezkûreye gelen gemiler limân-ı mezkûra sığınmak mülâbesesiyle Tuzla gümrüğüne gelib ol cihetden vâfir ilticâ olduğunu [...]" **BOA.**, C.ML-128/5617.

¹⁶¹⁰ **BOA.**, C.HR-141/7033.

¹⁶¹¹ Kinneir, *a.g.e.*, s.182.

¹⁶¹² **KŞS.**, 24, s.72, hük.4; **KŞS.**, 24, s.73, hük.1; **KŞS.**, 26 s.17, hük.2; **KŞS.**, 29, s.178, hük.1.

alınmış ve transit olarak Marsilya, Cenova, Trieste gibi Avrupa ticaret kentlerine sevk edilmişti.¹⁶¹³

Kıbrıs'tan veya Kıbrıs üzerinden ticaret yapan ülkeleri, konsolosları dolayısıyla belirleyebilmek mümkündür. Keza, daha çok ticaret yapılan merkezlere görevlendirilen konsolosların birincil görevleri kendi ülke tebaasından olan tüccarların haklarını korumaktı.¹⁶¹⁴ İncelenen dönemde İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya (Nemçe), İspanya, Prusya, İsveç, Danimarka, Hollanda (Nederland), Sicilya, Yedi Ada Cumhuriyeti, Amerika Birleşik Devletleri gibi birçok devlet, konsoloslarının yardımlarıyla Kıbrıs üzerinden ticaret yapıyordu. Adada bu devletlerden en yoğun ticaret yapan ülke İngiliz tüccarlardı. İngiliz tüccarlar adada o kadar yoğun bir şekilde bulunuyorlardı ki, İstanbul veya ordu ihtiyacı için adadan mübayaa olunan zahireler çoğu zaman bunlar vasıtasıyla gönderiliyordu.¹⁶¹⁵

Kıbrıs'ta ticaret yapan bir diğer devlet olan Fransa'nın Larnaka konsolosları, ticari faaliyetlerle ilgili İstanbul elçiliğine veya Fransa Dış Ticaret Bakanlığı'na gönderdikleri raporlarda sürekli olarak adanın ticarî açıdan ne kadar büyük avantajlara sahip olduğunu vurgulamışlardır.¹⁶¹⁶

Yabancı devlet tüccarları, ya Kıbrıs'ta üretilen emtiayı satın alıyor, ki bunlar çoğunlukla ham madde biçimindeydi, ya da Osmanlı imparatorluğunun yakın bölgelerinden aldıkları ürünleri Kıbrıs'a getirip yine buradan ülkelere götürüyorlardı.¹⁶¹⁷ Adaya getirdikleri eşyalar ise daha çok yünlü ve pamuklu dokuma gibi işlenmiş ürünlerdi.¹⁶¹⁸

Belgelerin ve seyyahların ifadelerine göre, Kıbrıs adasının ihracatında bir numaralı ürün pamuktur. Bunun yanında ana ticaret malları yün ve ipekten oluşuyordu. Avrupa'da sanayi devrimi bütün hızıyla ilerlediğinden, özellikle tekstil endüstrisinde ortaya çıkan hammadde ihtiyacı Levant ticareti ile Yakındoğu ve Ortadoğu ülkelerinden karşılanıyordu. Zira XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Amerika'da yaşanan savaşlar ve bağımsızlık mücadelesi nedeniyle Amerika pamuğu Avrupa'ya giremez olmuştu.¹⁶¹⁹ Bu nedenle sanayileşen İngiltere, Fransa

¹⁶¹³ “[...] vech-i meşrûh üzre bâlâda ihrâc olan otuz dört torba harîr İngiliz balyozu Vondiziano ma’rifetiyle yine vech-i meşrûh üzre mesfûr kapudânlar ile Efrencistâna transit olarak bilâ-gümrük nâzil olub gönderilmiştir ve nâzil olduğuna müş’ir taraf-ı gümrükden bir sened matlûb idüb işbu şehâdet senedi balyoz yedine i’tâ olundu amel oluna [...]” Örneğin **KŞS.**, 29, s.116, hük.1.

¹⁶¹⁴ Kıbrıs'ta konsoloslar için Beşinci bölüme bakınız.

¹⁶¹⁵ **KŞS.**, 30, s.149, hük.2; **KŞS.**, 30, s.152, hük.1; **KŞS.**, 30, s.162, hük.2; **KŞS.**, 31, s.42, hük.1; **KŞS.**, 51, s.105, hük.2.

¹⁶¹⁶ Örneğin, **K.M.A.**, “Kıbrıs Konsolosluğu Méchain'den Fransa Dış Ticaret Bakanlığı'na”, **CCC, Larnaca**, Vol. 14, 1825-1831, Nr. 2, s.11-b.

¹⁶¹⁷ “[...] İngiltere ve Françe tüccârî cezîre-i Kıbrıs'da hâsıl olub iştirâ eyledikleri boya-i sürh Magosa'da ve harîr-i hâm Lefkoşa'da vezn olunmak üzre fermân olub lâkin mahalle-i mezbûreye nakl olundukda iktizâ eden kirâsından mâ'adâ ehl-i örf tâifesi beher vukiyyesinden ikişer para resm alub bundan mâ'adâ resm-i vezn-i âyine ve gümrük verüb masârîf-ı kesîrelerine sebep olmağın tüccâr-ı mezbûrun iştirâ eyledikleri harîr-i hâm dahi Tuzla iskelesinden emîn muvâcehesinde mîrî kantâr ile vezn olunmak [...]” **KŞS.**, 24, s.60, hük.1.

¹⁶¹⁸ Kinneir, **a.g.e.**, s.184.

¹⁶¹⁹ “Cyprus, cotton cultivation in”, s.155-156.

gibi devletler, Uzakdoğu ülkelerinden sonra hammadde sağlayabilmek amacıyla Mısır, Cezayir gibi hem hammadde bakımından zengin hem de Osmanlı imparatorluğunun nüfuzunun zayıfladığı bölgelere yönelmişlerdi.

Kıbrıs Avrupa tüccarlarının hammadde temin ve nakliyesi için yoğunlaştıkları bölgelerden biriydi. Özellikle İngiliz tüccarlar adada üretilen pamuğun büyük kısmını satın alarak ülkelere götürmekteydiler. Kinneir'in verdiği bilgiye göre, Larnaka tüccarları İspanya ve Portekiz'e her yıl düzeli biçimde çok sayıda buğday ihraç etmekteydi.¹⁶²⁰

İhraç konusu olan ürünlerden biri de yapağı idi. 1835-1836 (1251) yılında Tuzla iskelesinde toplam 1223 kantar-ı İstanbulî, 15 kıyye yapağı ihraç edilirken bunların büyük bir yekûnu Nemçe, Fransız, İngiliz, Sicilyateyn, Prusya, Nederlanda (Hollanda) tüccarları tarafından satın alınmıştı.¹⁶²¹

Doğal afet yaşanmadığı olağan bir yılda adadan yaklaşık 3 bin balya pamuk ihraç edilebilmekteydi.¹⁶²² Aşağıda W. Turner'ın adadaki İngiliz konsolosu Vondiziano'dan aldığı bilgilere göre 1805 yılı itibariyle ihracı gerçekleşen malların ortalama dökümü sunulmuştur.¹⁶²³

- **Pamuk:** 30 bin kantar (bir kantar 1800 okka). Hemen hemen tamamı Avrupa'ya gitmektedir.
- **Beyaz İpek:** 10 bin okka. Neredeyse tamamı Mısır'a gitmektedir.
- **Sarı İpek:** 5 bin okka. Neredeyse tamamı Mısır'a gitmektedir.
- **Yün:** 600 kantar. Önceden tamamı Avrupa'ya giderdi. Bu dönemde Suriye'ye gitmektedir.
- **Sığır ve Koyun:** 8 bin ile 10 bin baş.
- **Mısır:** 200-250 bin İstanbul kilesi. Tümü Avrupa ve Anadolu'ya gitmektedir.
- **Arpa:** 300-350 bin İstanbul kilesi. Tümü Avrupa ve Anadolu'ya gitmektedir.
- **Harnup:** 600 kantar.
- **Şarap:** 65 bin Couza (520 bin Okka). Büyük kısmı Venedik ve Karadeniz'e gitmektedir.
- **Rakı:** 100-200 bin okka.
- **Acı Elma:** 30-40 kantar olup büyük kısmı Anadolu ve İngiltere'ye gitmektedir.
- **Boya Kökü:** 600 kantar. Neredeyse tamamı Avrupa'ya satılmaktadır.
- **Tuz:** Biri Larnaka, diğeri Limason yakınlarında iki tuz gölünden elde edilen yaklaşık 4-5 bin araba miktarında satılmaktadır.

¹⁶²⁰ Kinneir, a.g.e., s.181.

¹⁶²¹ KŞS., 36, s.106, hük.1.

¹⁶²² "Cyprus, cotton culture in", *Journal of the Society of Arts (Great Britain)*, 27 (1878, Nov. 22-1879, Nov. 14) s.950.

¹⁶²³ Cobham, a.g.e., s.425-426.

Görüldüğü üzere adada elde edilen değerli ürünlerin büyük bir kesimi ihraç ediliyordu. Öte yandan H. Lihgt'ın veriği bilgiye göre yapılan ihracatın büyük bölümü kaçaktı. İhracatına izin verilmeyen mallar tüccarların Tuzla gümrükçüsüne ve görevli ağalara verdikleri hediyelerle gemilere yükleniyordu.¹⁶²⁴

Kıbrıs'a ithal edilen ürünler ise ülke dışından İngiltere, Fransa, Hindistan, Nemçe (Avusturya), Flemenk, Acem (İran) devletlerinden; ülke dahilinde İstanbul, Bosna, Bursa, Arnavut, Halep, Sakız, Bağdat, Karaman, Edirne, Trablus, Selanik bölgelerinden yoğunlaşmaktaydı. Avrupa'da sanayileşmenin hızlanması, imal edilen malların çeşitlenmesiyle birlikte çeşitli Avrupa yapımı ürünler Kıbrıs'ta daha sık görülmeye başladı.¹⁶²⁵

Osmanlı imparatorluğu genel olarak gümrüklerden büyük gelirler sağladığından dış ticareti devamlı surette desteklemiştir. Ancak burada önemli olan husus devletin kendi izni dahilinde ticaret yapılmasıydı. Bu amaçla gümrüklerde, yapılan ahitnamelerle ilişkili olarak sık sık yeni düzenlemeler yürürlüğe sokulmaktaydı. Bir konsolos ataması veya tüccarın izin talebi durumunda ilgili ülkeyle yapılan ahitnameye atıfta bulunularak alınacak gümrük vergisi ve tarifeler açık biçimde belirtilirdi.¹⁶²⁶

Osmanlı imparatorluğu dış ticarete her zaman önem vermiş; fakat merkantilist olmaktan çok pragmatik bir politika sergilemiştir.¹⁶²⁷ Bu sebeple dış ticarete öne çıkan husus, dönemsel şartlara göre, devletin ve halkın menfaatleri üzerine şekillenmiştir. Ayrıca devlet dış ticaretini, ticaret yapılan devletlerle imzaladığı ahitnameler ile düzenlerdi. Yapılmış bir ahitname var ve savaş yaşanıyorsa ahitname askıya alınarak o ülkenin tüccarlarına ticaret yasağı getirilirdi. 1798-1802 yıllarında Fransa, 1806-1812 yıllarında Rusya savaşları sırasında Fransız ve Rus tüccarların tüm ülkede olduğu gibi, Kıbrıs'ta da ticaret yapmalarına izin verilmemiş, hatta tutuklanarak malları zabtedilmişti.¹⁶²⁸ Ancak her iki savaş son bulduktan sonra daha önceden imzalanan ahitnameler gereği, tüm Fransız ve Rus konsolos görevlileri ile tüccarları serbest bırakılarak eskisi gibi ticaret yapmaya devam ettiler.¹⁶²⁹

¹⁶²⁴ Light, a.g.e., s.242.

¹⁶²⁵ Kıbrıs şer'iyeye sicilleri Avrupa'dan gelen malların dökümlerini açık biçimde ortaya koymaktadır.

¹⁶²⁶ BOA., C.HR-141/7033 (H. Evâhir-i Muharrem 1234/M. 29 Kasım 1818).

¹⁶²⁷ Genel itibariyle Osmanlı ticareti böyle olsa da Osmanlılar merkantilist uygulamalardan habersiz değillerdi. Örneğin, XVIII. yüzyılın başlarında Naïma, merkantilist bir uygulamayı savunarak Müslümanların ithal mallar yerine yerli ürünler satın alırlarsa akçe ve diğer sikkelerin Osmanlı ülkesinde kalacağını söylemekteydi. Bkz. Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s.13.

¹⁶²⁸ BOA., A.DVN.MHM.d., 208, s.1, hük.1 (H. Evâhir-i Rebiülevvel 1213/M. 11 Eylül 1798); KŞS., 26, s.24, hük.1 (H. Evâsıt-ı Şevval 1221/M. 26 Aralık 1806).

¹⁶²⁹ “[...] tarafeyn esnâ-yı seferde süferâ-yı cânibeyn ve ahâli ve tevâbi '-i tarafeyne âid emvâl olarak ahz ve zabt olunmuş emvâl ve eşyânın aynen yâ-semenen istirdâdı maddesi âsitânede devleteyn tarafından hakk ve adl üzere rü'yet ve tanzîm oluna [...]” BOA., Kamil Kepeci (K.K.), Nr. 58, s.10; “[...] Devlet-i Aliyyemle Rusya devleti beyninde bin yüz doksan yedi târihinde mün'akid olan ticaret mu'âhedesi'nde münderic şerâ'it bu def'a in 'ikâd-pezir olan musâlaha ahidnâmesiyle te'bîd ve tasrif kılınmış iken bu esnâda bazı mahallerde ve husûsuyla Kıbrıs

Ülkede silah, at gibi bazı ürünlerin ihracı tamamen yasaklanmışken, bazılarının ihracı kıtlık dönemlerinde kısıtlanmış veya tamamen kaldırılmıştır.¹⁶³⁰ 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı döneminde tüm Akdeniz adaları iskelelerinden yabancı harp ve müstemen gemilerine zahire satışına yasak koyularak aksi hareket edenlerin cezalandırılacakları duyurulmuştu.¹⁶³¹

Kıbrıs'ta sadece Avrupalı müstemenler değil, aynı zamanda Osmanlı tebaası müslim ve gayrimüslim tüccarlar da faaliyet gösteriyordu. Nüfus defterlerine göre 27 Müslüman kazalardaki hanlardaydı.¹⁶³² Ayrıca Kıbrıs şer'iyye sicillerinde imparatorluğun birçok bölgesinden ticaret maksadıyla gelen ve burada vefat eden kişilere ait kayıtlar bulunmaktadır. Zira bunların büyük kısmı Lefkoşa'da bulunan hanlarda ikamet ederken vefat etmişlerdi.

Osmanlı tebaasından olup Kıbrıs'ta ticaret yapanlar İstanbul, İskenderiye, Şam, Antakya, Antalya, Kayseri, Tokat gibi ticaret merkezlerinden geliyorlardı. Aslen Tokatlı olup Lefkoşa'da Han-ı Cedid'de vefat eden Ermeni Kirkor (1.188 para muhallefat)¹⁶³³, aslen İstanbul'dan olup Hacı Praşko hanında vefat eden Osman (10.353 para muhallefat)¹⁶³⁴, Bozok'un Köprü köyünden Karpas'ta vefat eden İsa Efendi (9.184.348 para muhallefat)¹⁶³⁵, Lefkoşa'da Kumarcı hanında ikamet ederken vefat eden Şamlı Süleyman (4.368 para muhallefat)¹⁶³⁶, Lefkoşa'da Han-ı Cedid'de vefat eden Kayserili Mesmuyo zimmî (2.212 para muhallefat)¹⁶³⁷, yine Lefkoşa'da Han-ı Cedid'de vefat eden Şamlı Yasef adlı Yahudî (615 kuruş muhallefat)¹⁶³⁸, Lefkoşa'da Çulhalar Hanında vefat eden Antakyalı Köse Ali (4.680 para muhallefat)¹⁶³⁹, Tuzla'da ikamet ederken vefat eden Kayserili Köse Ali (4.786 para muhallefat)¹⁶⁴⁰, Limason'da ikamet ederken vefat eden İskendereiyeli Seyyit Elhac Salih (36.685 para muhallefat)¹⁶⁴¹, Lefkoşa'da Praşko Hanında vefat eden Kayserili Ermeni Karabet (1.313 para muhallefat)¹⁶⁴² bunlardan bazılarıdır.

Müstemen sıfatı verilen Avrupalı tüccarlar, Osmanlı ülkesinde kanunlar ve ahitnamelerin kendilerine tanıdığı ayrıcalıklar ile ticaret yaptıklarından Osmanlı tebaası olan İslâm ve reâyâ

Cezîresinde mu'âhede-i mezkûrenin feshine zihâb ile mu'âhedenin hâvî olduğu şerâyite münâfi Rusya tüccârına emr-i ticâretlerinde rencide olunmakda olduğu [...]" **KŞS.**, 28, s.107, hük.2.

¹⁶³⁰ Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu' Meta)". **Prof.Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1991, s.279-306.

¹⁶³¹ "[...] *sevâhil-i Bahr-i Sefîd'de vâki' iskelelerden harbî kefereye verilen fermân müste'men sefînelerine ve berrânî ada kayıklarına habbe-i vâhide zahîre verilmek bâ-hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn men'-i küllî ile memnû' olduğundan bu kâr memnû'îyyete cür'et edenler eşedd ikâb ile te'dib ve tenkîl olacakları beyânıyla o makûle sefînelerine habbe-i vâhide zahîre bey' ve furûht olunmaması [...]*" **KŞS.**, 24, s.107, hük.1.

¹⁶³² **BOA.**, **TŞR.KB.**, 40, s.415.

¹⁶³³ **KŞS.**, 24, s.9, hük.1.

¹⁶³⁴ **KŞS.**, 24, s.16, hük.1.

¹⁶³⁵ **KŞS.**, 24, s.38, hük.2.

¹⁶³⁶ **KŞS.**, 24, s.54, hük.2.

¹⁶³⁷ **KŞS.**, 24, s.68, hük.1.

¹⁶³⁸ **KŞS.**, 24, s.73, hük.2.

¹⁶³⁹ **KŞS.**, 25, s.7, hük.2.

¹⁶⁴⁰ **KŞS.**, 25, s.9, hük.1.

¹⁶⁴¹ **KŞS.**, 26, s.22, hük.2.

¹⁶⁴² **KŞS.**, 28, s.62, hük.1.

tüccarlarına göre daha geniş ayrıcalıklara ve gümrük indirimlerine sahiptiler.¹⁶⁴³ Ahitnameler gereği müstemen tüccarlara ülkelerinden alıp getirdikleri veya Osmanlı ülkesinden çıkardıkları mallar için % 3 gümrük tarifesi uygulanıyordu. Bunun karşılığında kendilerine bir tezkere veriliyor, bu sayede başka vergi ödemiyorlardı.¹⁶⁴⁴ Osmanlı tebaası müslim veya gayrimüslim tüccarlar ise ülke içinde yaptıkları ticarete normal şartlarda müslim % 4 ve % 5 “*gayr-i ez-masdariye*” gümrük vergisi ödüyorlardı.¹⁶⁴⁵

Kıbrıs'ta Müslüman tüccarlar arasında seçilen bir kişi tüccarbaşı sıfatıyla diğer tüccarlardan imtiyazlı bulunuyordu. Örneğin Şamlı Esseyit Elhac Mehmet Ağa uzun yıllar Kıbrıs'ta tüccarbaşılık görevinde bulunmuştu.¹⁶⁴⁶ Mehmet Ağa'dan sonra tüccarbaşı olarak tespit edilen bir diğer kişi Elhac Ömer Efendi'dir.¹⁶⁴⁷ Bu kişilere ve Avrupa, Hindistan ve Acem ticaretiyle uğraşan diğer birçok tüccara Divan-ı Hümayun tarafından imtiyazlık beratı verilerek müstemen tüccarlar karşısında rekabet olanağı getirilmiştir. Ayrıca bunlar, yanlarında ikişer nefer beratlı hizmetkâr (tüccar) çalıştırabilme imtiyazına da sahiptiler. Sözelimi Elhac Ömer Efendi'nin yanında çalışmak üzere Yanıkzade Osman Efendi adlı tüccara hizmetkârlık beratı verilmişti.¹⁶⁴⁸

Avrupa, Acem ve Hindistan ticaretiyle uğraşan gayrimüslim tüccarlara da müstemen tüccarlarla rekabet edebilmeleri için imtiyaz beratı verilmekteydi. Yuvan v. Nikola¹⁶⁴⁹, Hacı Nikola v. Yorgi¹⁶⁵⁰, Acı Nikola v. Sava Zoğrako¹⁶⁵¹, Mihail v. Hristodulu¹⁶⁵², Mihail v. Tomahova¹⁶⁵³, Yanaki v. Belendiridi¹⁶⁵⁴ bunlardan bazılarıydı. İmtiyazlık beratı edinen bu tüccarlardan daha başka ayrıcalıklar ve kolaylıklardan faydalanabilmek için yabancı devlet tebaası olma yolunu seçenler de vardı. Bunlar özellikle Nemçe (Avusturya), İngiltere, İspanya

¹⁶⁴³ Osmanlı ticaretinde yabancı tüccarlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali İhsan Bağış, **Osmanlı Ticareti'nde Gayri Müslimler: Kapitülasyonlar, Avrupa Tüccarı, Beratlı Tüccarlar**, Ankara, 1983; Belkıs Konan, **Osmanlı Devletinde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukukî Durumu**, Ankara Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Halil İnalcık, “*Cizye*” Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

¹⁶⁴⁴ “[...] müste'men tüccârının ez-ticâret-i dâhiliye memleketlerinden getirib memâlik-i mahrûsemde sattıkları ve memâlik-i Devlet-i Aliyyem'den alıb vilâyetlerine götürdükleri emvâl-i ticâretin ber-mücib-i ahdnâme-i hümayûn yüzde üç hesabıyla her bir devletin mevki' ve mu'âmelât-ı ticâretine tatbîkan başka başka tanzîm olunan ta'rife defterleri mücibince resm-i gümrükleri tahsil olunmak [...]” **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 237, s.339, hük.2.

¹⁶⁴⁵ “[...] ehl-i İslâm ve re'âyâ tüccârının memâlik-i mahrûse derûnunda alıb sattıkları, getirüp götürdükleri kâffe emti'a ve eşyanın kıymet-i hakîkîlerinden ehl-i islâm tüccârından yüzde dört ve re'âyâdan gayr-i ez-masdariye yüzde beş hesabı üzere rûsûmât-ı gümrüğü alınmak bi'l-cümle gümrüklerin usûl-i nizâm-ı kadîmesinden olub [...]” **KŞS.**, 33, s.104, hük.1.

¹⁶⁴⁶ **BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d.**, 13, s.7, hük.3 (H. Evâhir-i Rebiülâhir 1220/27 Temmuz 1805); **BOA., C.ML-346/14172** (H. Rebiülevvel 1238/M. Kasım-Aralık 1822).

¹⁶⁴⁷ **KŞS.**, 33, s.196, hük.2 (H. 26 Ramazan 1245/M. 21 Mart 1830).

¹⁶⁴⁸ **KŞS.**, 35, s.49, hük.2 (H. Evâsıt-ı Zilkade 1249/26 Mart 1834).

¹⁶⁴⁹ **BOA., C.İKT-10/489** (H. 25 Safer 1249/M. 14 Temmuz 1834).

¹⁶⁵⁰ **BOA., C.İKT-23/1115** (H. Evâhir-i Ramazan 1234/M. 23 Temmuz 1819).

¹⁶⁵¹ **BOA., C.İKT-23/1118** (H. Evâhir-i Cemaziyelâhir 1234/M. 25 Nisan 1819).

¹⁶⁵² **BOA., C.İKT-23/1119** (H. Evâhir-i Cemaziyelâhir 1234/M. 25 Nisan 1819).

¹⁶⁵³ **BOA., C.İKT-23/1121** (H. 15 Muharrem 1232/M. 5 Aralık 1816).

¹⁶⁵⁴ **BOA., C.İKT-23/1133** (Evâil-i Receb 1234/M. 26 Nisan 1819).

ve Fransa tâbiyetini tercih ediyorlardı. Ancak Bâbîâlî yabancı devlet tâbiyetine geçişi kesinlikle yasaklandığından bu konuda ısrarcı davrananları idam ile cezalandırmaktaydı.¹⁶⁵⁵

Osmanlı imparatorluğunda ilk kez 1827-1828 yıllarında görülmeye başlanan ve “*Beratlı Tüccar*” ve “*Avrupa Tüccarı*” sıfatlarıyla imtiyazlı hale gelen gayrimüslim ve Avrupalı tüccarlar karşısında yerli Müslüman tüccarların da benzer olanaklara sahip olabilmelerinin önünü açmak amacıyla örgütlendirilen “*Hayriye Tüccarları*”¹⁶⁵⁶ Kıbrıs’ta da teşkil edilmişti.

Tespit edilebilen Hayriye Tüccarları¹⁶⁵⁷, Hacı Haramzade Ali, Hüdaverdizade Hasan¹⁶⁵⁸, Hacı Ömer Ağa¹⁶⁵⁹ ve Seyyit Mustafa¹⁶⁶⁰ adlı tüccarlardır. Bunlar da tıpkı müstemen ve beratlı tüccarlar gibi beratla ticaret imtiyazına sahiptiler.¹⁶⁶¹

Kıbrıs’a gelen müstemen veya yerli tüccarlar, zaman zaman Tuzla gümrükçüsüyle sorun yaşayabilmekteydiler. Sözgelimi Gasparov Karayinit adlı bir Nemçe tüccarı, Kıbrıs’ta 120 bin vukiyye içki aldıktan sonra bunu ülkesine götürmek istediğinde, bu miktarı fazla bulan Tuzla gümrükçüsü engel çıkarmış; fakat İstanbul’daki Nemçe elçisinin girişimi üzerine Tuzla gümrükçüsüne yazılan bir hükümle ahitnameler gereği vergiler alındıktan sonra ihraç edilecek içkiye müdahale olunmaması emredilmişti.¹⁶⁶²

Kıbrıs’ta ticaretle ilgili üzerinde durulması gereken bir husus da yerel idarecilerin bu alanda etkin olduklarıdır. Osmanlı yönetiminde atanan muhassıl, saray tercümanı vb. devlet görevlileri atandıkları vazifelere yüksek bir iltizam ücretini yatırarak gelebiliyorlardı. Dolayısıyla belirli bir sermaye gücü olmayan kişilerin bu görevlere atanabilme olanakları yoktu. Elleri yeterli sermayeleri bulunan bu kişilerin büyük çoğunluğu da hâlihazırda tüccarlardan oluşuyordu. Bu nedenle atandıkları vazifeleri esnasında ticarî faaliyetlerini devam ettirmelerine herhangi bir engel de bulunmadığından vazifeleri yanında ticaretlerini de sürdürmüşlerdir. Kıbrıs’ta bu konuda en iyi örnek saray tercümanlığında uzun yıllar görev yapan Yorgaki’dır. Yorgaki, XVIII. yüzyıl sonlarında saray tercümanlığı yanında Fransa

¹⁶⁵⁵ “[...] *berâtlı Avrupa tüccârından memleketde mütemekkin Yani veled-i Hristodulu berâtı terk ve Nemçe devleti tarâfına ta ‘yîn ile el-yevm Tuzla’da Nemçelü hizmetinde idüğü ve yine mahal-i mezkûrede mukim Mihâil veled-i Hristodulu berâtı bırakıb İspanyaluluk iddiâsında olduğı ve Lefkoşa’da Mardirus veled-i Anton nâmında olan bir adamını dahi berâtı teslîm ile Fransaluyum diye gelib gittiğı ve bu def’a tüccâr-ı mersûmenin vürûd etmiş yoklama defterlerinde isimleri tahtında mevcûd derkenârından müstebân ve her birinin yedine başka başka berât-ı âlişânım i’tâsıyla Avrupa ticâretinde nâil-i müsa’ade ve inâyet almış oldukları ve bâlâda mezkûr nizâm muktezâsınca bi’l-vücûh rızâ-yı hümâyûnum hilâfi bir keyfiyet olarak haklarında siyâset mu’âmelesinin icrâsı [...]*” **BOA.**, **C.HR-56/2788** (H. 29 Cemaziyelâhir 1837/M. 23 Mart 1822).

¹⁶⁵⁶ Hayriye Tüccarları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şennur Şenel, “*Osmanlılarda Ticaret Anlayışı ve Ticaret Teşkilatında Yeni Bir Yapılanma: Hayriye Tüccarı*”, **Türkler**, c. X, YTY., Ankara, 2002, s.736-743.

¹⁶⁵⁷ **KŞS.**, 35, s.92, hük.3 (H. Evâsıt- Rebiülevvel 1250/M. 22 Temmuz 1834).

¹⁶⁵⁸ **KŞS.**, 36, s.23, hük.1 (H. Evâsıt-ı Receb 1251/M. 6 Kasım 1835).

¹⁶⁵⁹ **KŞS.**, 36, s.27, hük.1 (H. Evâhir-i Receb 1251/M. 21 Kasım 1835)

¹⁶⁶⁰ **KŞS.**, 36, s.61, hük.1 (H. Evâsıt-ı Şevval 1251/M. 3 Şubat 1836).

¹⁶⁶¹ **KŞS.**, 36, s.61, hük.2 (H. Evâsıt-ı Şevval 1251/M. 3 Şubat 1836).

¹⁶⁶² **BOA.**, **C.İKT-6/276** (H. 20 Muharrem 1215/M. 13 Haziran 1800).

konsolos tercümanlığı¹⁶⁶³ görevinde de bulunarak tamamıyla ticaretî hayatın içinde bulunmuştu. Yorgaki, bu sayede büyük bir servetin sahibiydi.

Aynı şekilde Lefkoşa müftülüğü görevinde bulunan Hüseyin Zühtü Efendi, Başpiskopos Kyprianos, Alaybeyi Seyyit Hüseyin Ağa da ticarî hayatın içinde yoğun biçimde yer alan görevliler arasında sayılabilir.¹⁶⁶⁴ Ticarî faaliyetlerle sıkı bir şekilde ilgilenen başpiskoposlardan Damaskenos, üç yıla yakın görev süresinde reâyâdan topladığı vergileri kendi ticarî işleri için harcamaktan kaçınmamış, bu yüzden görevden alınmıştı.¹⁶⁶⁵

Kıbrıs ticaretini sarsan gelişmelerde kıtlıklar, savaşlar ve isyanlar başı çeken etkenler olmuştur. Özellikle kıtlık dönemlerinde pamuk başta olmak üzere birçok ürünün ticaretinde büyük azalma yaşandığı şüphesizdir. 1821 isyanı döneminde Akdeniz’de dolaşan Rum izbandid eşkıya gemileri ada etrafında dolaşarak sadece İslâm teknelerini değil müstemen tüccar gemilerine de saldırarak ada ticaretini baltalamışlardır.¹⁶⁶⁶

Kıbrıs’ta ticarî hayatın yoğunluğunu gösteren bir işaret tüccarlar arası borç alış verişinin sıklıkla yaşanmış olmasıdır. Kıbrıslı tüccarların nakit para ihtiyaçları yerli tüccarlar tarafından sağlandığı gibi konsoloslar veya müstemen Avrupalı tüccarlar tarafından da karşılanabiliyordu. Sözelimi Tuzla kazası tüccarlarından Bamandi adlı bir gayrimüslim tüccar, 1803-1804 (1218) yılında yine Tuzla tüccarlarından Hıristodulu adlı gayrimüslim tüccara senet karşılığında 7.083 kuruş borç vermişti.¹⁶⁶⁷

Kıbrıs’ta Nüzul Emini bulunan Abdülmuin bey, Kıbrıslı kasab olan Deli Hasan’a 1829-1830 (1245) yılında tahvil şeklinde 11 bin kuruş borç vermişti. Ancak bir süre sonra İçil mütesellimliğine getirilen Abdülmuin bey, alacak hakkını tahsil edemediğinden mahkemece alıverilmesini talep etmişti.¹⁶⁶⁸

Nemçeli (Avusturya) Bozaviç adlı tüccar ve Nemçe konsolosu, Tuzla kazası yacısı ve aynı zamanda tüccar Yanaki Antonya adlı zimmîye 7.735 kuruş ve 3 bin Riyal borç vermişlerdi. Tuzla kocabaşısı Yanaki Antonya, bu borcu memleket masrafı adı altında almışsa da kendi ticarî işleri için kullandığı anlaşıldığından ölümünden sonra varislerinden ve kefillerinden tahsil edilmesine karar verilmişti.¹⁶⁶⁹

¹⁶⁶³ Çevikel, **a.g.e.**, s.206.

¹⁶⁶⁴ Bazı belgeler bu üç görevlinin müştereken veya ayrı ayrı zahire ticaretine girdiklerini göstermektedir. Bkz. **KSS.**, 28, s.111, hük.2.

¹⁶⁶⁵ “[...] Kıbrıs cezîresi başpiskoposu olan Damaskenos nâm râhib kendü hâlinde olmayub tama’-ı hâmmından nâşi celb-i mâl sevâsıyla sîren ve alenen fukarâ-yı ra’iyyeti tahvîf ve tecrîm misillü harekâta ictisâr ve işlerinin mugâyiri evzâ’a ibtidâr etmekde [...]” **KSS.**, 33, s.17, hük.1 (H. Evâil-i Rebiülevvel 1243/M. 22 Eylül 1827).

¹⁶⁶⁶ **BOA.**, **HAT**-901/39587 (H. 5 Safer 1240/M. 29 Eylül 1824).

¹⁶⁶⁷ **BOA.**, **A.DVN.AHK.CZRK.d.**, 13, s.198, hük.3.

¹⁶⁶⁸ **BOA.**, **A.DVN.AHK.CZRK.d.**, 19, s.7, hük.2.

¹⁶⁶⁹ **KSS.**, 36, s.140, hük.1 (H. 15 Rebiülâhîr 1252/M. 30 Temmuz 1836).

4.3. Para ve Fiyatlar

Sosyal ve ekonomi tarihi araştırmalarında fiyatların tespiti ve bunların tedavülde olan paraların alım güçleri ile karşılaştırılması incelenen bölge halkının ekonomik durumunun aydınlatılması bakımından son derece önemlidir.

4.3.1. Para

Ekonomik alanlarda çalışmalar yapılırken kullanılan temel veriler, tedavülde bulunan ve alım-satım aracı olarak kullanılan paralardır. Bu nedenle Osmanlı imparatorluğunda kullanılan paralara kısaca göz atmak gerekmektedir.

Osmanlı ekonomisinde “*sikke*”, devlet darphanesinde kesilen altın, gümüş, bakır ya da bunların karıştırılmasıyla elde edilen yuvarlak yassı maden parçaları olup, Osmanlı paralarına verilen genel addır. Osmanlı ekonomisinde geçerli para birimi devletin kuruluşundan itibaren uzun süre yürürlükte kalmış olan “*akçe*”dir. Devlet içerisinde her türlü işlem bu para birimi üzerinden yapıyordu. Ancak akçe, değişen dünya düzeninin ve Osmanlı ekonomisinde yaşanan gerilemenin etkisiyle sürekli değer kaybetmiş ve sonuçta kullanım alanı kalmamıştır. Onun yerini XVII. yüzyıldan itibaren “*Para*” ve “*Kuruş*” almıştır. Bu yüzyılda devletin resmî para birimi kuruştur.¹⁶⁷⁰

Osmanlı ekonomisinde, gerek iç ve gerek dış faktörlerden dolayı sikkeler, ayarlarında zaman zaman değişikliklere (tağşiş) uğramışlardır. Yapılan düzenlemelerden bir kesin sonuç elde edilemediğinden, devlet tedavüldeki paraların yanında birçok parayı da tedavüle sürmüştür. Akçe ise carî ekonomide fiili kullanımdan çıkmış durumdaydı.¹⁶⁷¹

Ülke sınırları içerisinde Avrupa’da basılan paralar da geçerliydi. Örneğin, Macar Altını, İspanyol Riyali ve benzeri altın paralar Osmanlı altınları ile birlikte ticarî hayatta kullanılıyordu.¹⁶⁷² Halkın elinde olanlar ise Kuruş ve Paraydı. Diğer altın ve yabancı paralar daha çok ticarî hayatta tedavüldeydi.

Osmanlı yönetimi hemen her yıl çıkardığı fermanlarla piyasadaki paraların değerlerini ilan eder ve ticarî işlemlerin buna göre yürütülmesini isterdi. Aksi takdirde piyasalarda fiyat kargaşasının yaşanması yüksek bir olasılıktı. Fermanlarda, kullanımı yasaklanan paralar ilan edilerek tedavüldeki paraların değerleri duyurulurdu. Paralar için belirlenen fiyatlardan fazla para talep edenler ya da yasaklı paraları kullananlar şiddetle cezalandırılırdı. Sözelimi 1805 yılı başlarında altınlara koyulan fiyatlar ilan edildikten sonra belirlenen miktarlardan fahiş

¹⁶⁷⁰ Oğuz Tekin, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Para*”, **Osmanlı**, c. III, YTY., Ankara, 1999, s.171.

¹⁶⁷¹ Osmanlı imparatorluğunda para politikaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Pamuk, **a.g.e.**; Nezih Aykut, “*Osmanlı İmparatorluğunda Sikke Tecdidleri*”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 13 (İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı), İstanbul, 1987, s.257-297.

¹⁶⁷² Mustafa Öztürk, “*Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi*”, **Türkler**, c. X, YTY., Ankara, 2002, s.803.

oranda fazla alım satım yapanların sert bir şekilde cezaya çarptırılacakları kesin bir dille ilan edilmişti.¹⁶⁷³

Tanzimat arifesinde Osmanlı para politikalarının Padişah II. Mahmut'un merkezileşme siyasetleri bağlamında düşünülmesi gerektiği açıktır. Bu açıdan ülkedeki farklı para çeşitleri yerine ortak bir para politikası oluşturulmaya çalışıldığı kesindir. 19 Şubat 1825 (1 Receb 1240) tarihinde Kıbrıs'a yollanan hükümde, Padişah II. Mahmut'un ülkede para birliğini sağlamak için Adlî (Adlîye) adıyla yeni bastırılan paranın esas muhasebe sikkesi haline getirildiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda diğer büyük bir para birimi olan Rûmî piyasadan toplatılmaktaydı.¹⁶⁷⁴

Altın para değerlerinin sürekli biçimde artış gösterdiğine şahit olunmaktadır. 3 Mart 1805 tarihli bir fermanla ülkede en fazla tedavülde bulunan altınların eski ve yeni değerleri açıklanmıştır. İlgili fermanla ilan edilen değerler aşağıda talo halinde sunulmuştur.

Tablo 4.5: 1805 Yılı İtibariyle Altınların Eski ve Yeni Değerleri

Altının Cinsi	Eski Değeri	Değeri
İstanbul zer mahbûbu	5 kuruş	5,5 kuruş
Cedîd fındık altınları	7 kuruş	8 kuruş
Yaldız altını	7,5 kuruş	8,5 kuruş
Macar altını	7 kuruş	8 kuruş

Kaynak: KŞŞ., 24, s.84, hük.1.

Altın paraların ayarları zaman zaman kalpazanlar tarafından düşürüldüğünden para ile ilgili fermanlarda uyulması istenilen ölçekler de açıklanıyordu. 29 Mart 1809 (Evail-i Safer 1223) tarihli bir fermana göre, İstanbul Fındık altını bir dirhem yani 16 kırat, İstanbul zer mahbûb altını 12 kırat, nisfiyesi 6 kırat, Fındık rub'iyyesi 4 kırat, Mısır zer mahbûbu 12 kırat 1 buğday olarak belirlendi ve Darbhâne-i Âmire hesabı üzere meskûk Mısır zer mahbûbunun bir kıratı 48 akçeye, diğer meskûk altınların kıratı 20'şer paraya alınıp satılması kararlaştırıldı.¹⁶⁷⁵

Tablo 4.6: 1808 (1223) Yılı İtibariyle Paralara Verilen Değerler

Paranın Cinsi	Değeri
İstanbul zer mahbûbu	6 kuruş
İstanbul zer mahbûbu nisfiyesi	3 kuruş
Atık ve cedîd fındık altını	8 kuruş
Atık ve cedîd fındık altını rub'iyyesi	2 kuruş
Mısır zer mahbûbu	5 kuruş
Mısır zer mahbûbu nisfiyesi	100 para (2,5 kuruş)

¹⁶⁷³ “[...] Kıbrıs cezîresinin hâvî olduğu kazâ ve kasabât ve nevâhî ve kurâda fiât-ı mezkûreden bir akçe ve bir habbe ziyâde râyic olmaması husûsuna ve bundan sonra bir akçe ziyâdeye ahz ve i'tâyâ her kim cesâret eder ve o makûlelere vâkıf olub iğmâz ve müsâmaha ve setr ve himâye kaydlarında olanlar olur ise bi't-taharrî elegetirilüb derhâl tertib-i ceza ile mücâzât olunarak irâde-i kâtî'a-i mülûkânemin icrâsına ikdâm ve müsâra'at eylemeniz matlûb-ı hüsvânem idüği [...]” KŞŞ., 24, s.84, hük.2.

¹⁶⁷⁴ KŞŞ., 31, s.106, hük.1.

¹⁶⁷⁵ KŞŞ., 26, s.84, hük.4.

Yüzlük	2,5 kuruş
İkilik	2 kuruş
Kuruş	40 Para
Rub'	10 Para

Kaynak: KŞŞ., 26, s.113, hük.1.

Paraların değerlerini belirleyen özel fermanlar yanında, tedavüldeki kullanımlarında yolsuzluklar yaşandığında, vergilerin tahsili sırasında karışıklığa sebebiyet vermemek için para değerleri yeniden açıklanıyor ve vergiler bu değerler üzerinden toplanıyordu. Buna göre 1809 ve 1813 yılları cizye vergilerinde tespit edilen para değerleri aşağıda tablo halinde sunulmuştur. Cizye vergileri tahsilinde her iki yıl arasında para değerleri açısından bazı farklılıklar bulunmaktadır. Özellikle büyük paraların değerlerinde bir miktar artış gözlemlenmektedir.

Tablo 4.7: Cizye Vergi Kayıtlarında Para Değerleri

Paranın Cinsi	Değeri ve Yılı	
	1809 (1224)	1813 (1228)
İstanbul fındık altını	8 kuruş	10 kuruş
İstanbul zer mahbûbu	6 kuruş	7,5 kuruş
Mısır fındık altını	7 kuruş	9 kuruş
Mısır zer mahbûbu	5 kuruş	6,5 kuruş
40 sağ para	1 kuruş	1 kuruş
İkilik	80 Para	80 Para
Yüzlük	100 Para	100 Para

Kaynak: KŞŞ., 26, s.130, hük.2; KŞŞ., 28, s.44, hük.2;

Sahte paralar basarak kalpazanlık yapmak halkı ekonomik açıdan zor duruma düşürdüğünden kesinlikle yasaklanmıştı. Özellikle altın paraların arasına teneke eritmek veya paraların etrafını kırarak fazladan sahte para çoğaltılması en yaygın kalpazanlıktı. Bu konuda Kıbrıs'taki görevliler sık sık uyarılmışlardır.¹⁶⁷⁶ Kıbrıs'ta tenekeden Memduhîyye altını basarak piyasaya süren kişiler olduğunun ihbar alınması üzerine, bunların kesinlikle engellenmesi için gereken cezalarının verilmesi istenmişti. Halkın, ellerine aldıkları paralardan şüphelenmeleri ve kesin bir kanaate varamamaları durumunda paraları görevli mübayaacılara göstermeleri beklenmekteydi. Bu şekilde sahte paraların önü alınmak isteniyordu.¹⁶⁷⁷

Tablo 4.8: Yıllar İtibariyle Devlet Tarafından Para Çeşitlerine Verilen Birim Fiyatları

¹⁶⁷⁶ KŞŞ., 31, s.57, hük.2 (H. Evâhir-i Rebiulahir 1239/M. 20 Ocak 1824); BOA., A.DVN.MHM.d., 240, s.230, hük. 1(H. Evail-i Rebiülevvel 1238/M. 16 Kasım 1822); KŞŞ., 31, s.98, hük.1 (H. Evâil-i 1 Rebiülevvel 1240/M. 24 Ekim 1824).

¹⁶⁷⁷ KŞŞ., 36, s.12, hük.1 (H. Evâhir-i Rebiülâhir 1251/M. 24 Ağustos 1835); “[...] ba'zı müfsid ve mürtekeb makûleleri yedlerine geçen Memduhîyye altununun etrafını kırkup eğe ve sâir âlât ile sâhte turtıl çevirmek ve ba'zılarını gûyâ çocuk başlarına ta'lik olunacak altun gibi deliup tenkîs eylemek misillü hıyânete cür'etlerine mebnî [...]” KŞŞ., 36, s.172, hük.1 (H. Evâsıt-ı Safer 1254/M. 10 Mayıs 1838).

Paranın Cinsi	Değeri ve Yılı							
	1804 (1219)	1813 (1228)	1814 (1229)	1816-1817 (1232)	1820-1821 (1835)	1821-1822 (1236)	1823-1824 (1238)	1824-1825 (1239)
Tâmmü'l-vezn yıldız altını	8,5 Krş.	12 Krş.	13 Krş.	13 Krş.	13 Krş.	15 Krş.10 P.	15 Krş.10 P.	15 Krş.10 P.
Fındık altını	7 Krş.	10 Krş.	10,5 Krş.	10,5 Krş.	10,5 Krş.	11 Krş.	11 Krş.	11 Krş.
İstanbul zer mahbûb altını	5,5 Krş.	7,5 Krş.	8 Krş.	8 Krş.	8 Krş.	8 Krş.	8 Krş.	8 Krş.
Mısır zer mahbûb altını		6,5 Krş.	7 Krş.	7 Krş.	7 Krş.	7 Krş.	7 Krş.	7 Krş.
Macar altını	8 Krş.	11,5 Krş.	12,5 Krş.	12,5 Krş.	12,5 Krş.	15 Krş.	15 Krş.	15 Krş.
Adlî tamı								12 Krş.
Adlî nisfiyesi								6 Krş.
Cedîd rub'î								100 P.
Altmışlık								60 P.
Kramise altını			12 Krş. 10 P.	12 Krş. 10 P.	12 Krş. 10 P.	14 Krş. 30 P.	14 Krş. 30 P.	14 Krş. 30 P.
İstanbul rub'iyesi						100 P.	100 P.	100 P.
Fındık rub'iyesi		110 P.	110 P.	110 P.	110 P. Krş.	3 Krş.	3 Krş.	3 Krş.
Sekizi bir yerde İspanya altını			93 Krş.	93 Krş.	93 Krş.			
İkisi biryerde Fransa kramise altını			23 Krş. 10 P.	23 Krş.				
Riyâl		5,5 Krş.	5 Krş. 10 P.	5 Krş. 10 P.	5 Krş. 30 P.	6,5 Krş.	6,5 Krş.	6,5 Krş.
Avâriz		5 Krş. 10 P.	5,5 Krş.	5,5 Krş.	5,5 Krş.	6 Krş.	6 Krş.	6 Krş.
Rumî						25 Krş.	25 Krş.	25 Krş.
Rumî nisfiye						12,5 Krş.	12,5 Krş.	12,5 Krş.
Rumî rub'iyesi						6 Krş. 10 P.	6 Krş. 10 P.	6 Krş. 10 P.
İkililik						2 Krş.	2 Krş.	2 Krş.
Kuruş	40 P.	40 P.	40 P.	40 P.	40 P.	40 P. Krş.	40 P. Krş.	40 P. Krş.
Kuruş rub'iyesi		10 P.	10 P.	10 P.	10 P.	10 P.	10 P.	10 P.
Beyaz Akçeden Çehariye						5 Krş.	5 Krş.	5 Krş.
Cezayir ve Tunus Altınları					10,5 Krş.	12 Krş.	12 Krş.	12 Krş.

Kaynak: KŞŞ., 24, s.84, hük.1; KŞŞ., 28, s.74, hük.1; KŞŞ., 28, s.158, hük.1; KŞŞ., 29, s.189, hük.1; KŞŞ., 30, s.66, hük.2; KŞŞ., 30, s.181, hük. 1; KŞŞ., 31, s.62, hük. 3.

Tablodan da anlaşılacağı üzere temel para birimi olan Kuruş ve diğer paralar daimî bir düşüş sergilemiştir.

Paraların kıymetleri itibariyle bu değerler devletin Kıbrıs'a duyurduğu ve ülkenin her tarafında uygulanmasını istediği miktarlardı. Yerel bazda ekonomi içerisindeki gerçek uygulamayı ise tereke kayıtlarından belirleyebilmek mümkündür. Tereke kayıtlarına bakıldığında, devletin paralara verdiği değerler ile Kıbrıs'ta uygulanan değerlerin yakın seviyelerde olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle, Kıbrıs'ta yürürlükte olan para düzeni devletin arzuladığı düzene eşdeğer ilerlemiştir. Aşağıda yıllar itibariyle tereke kayıtlarından elde edilen para değerleri listelenmiştir.

Tablo 4.9: Tereke Kayıtlarında Para Değerleri

Paranın Cinsi	Yıllar/Krş							
	1803 (1218)	1807 (1222)	1812 (1227)	1813 (1228)	1815 (1230)	1816 (1231)	1822 (1237)	1828 (1244)
Yıldız altını	335 P. (8,3 Krş)	400 P. (10 Krş)		13 Krş.		14 Krş.	15 Krş.	30 Krş.
Fındık altını	280 P. (7 Krş)	320 P. (8 Krş)	9 Krş.	11 Krş.	11 Krş.		11 Krş.	20 Krş.
İstanbul zer mahbûb altını	200 P. (5 Krş)	240 P. (6 Krş)	9 Krş.	8 Krş.		8 Krş.	8 Krş.	
Adfî								12 Krş.
Mahmudîyye								33 Krş.
Mısır zer mahbûb altını	160 P. (4 Krş)	200 P. (5 Krş)	6,5 Krş.	7 Krş.	10,5 Krş.	7 Krş.	7 Krş.	10 Krş.
Macar altını	420 P. (10,5 Krş)		11,5 Krş.		13 Krş.	13 Krş.		
Kramise altını					11,5 Krş.			
Rûmî							25 Krş.	23 Krş.
Fındık nısyiyyesi	140 P. (3,5 Krş)	160 P. (4 Krş)	4,5 Krş.	5,5 Krş.	5,5 Krş.	5,5 Krş.	6 Krş.	
Riyal	135 P. (3,3 Krş)	160 P. (4 Krş)		5,75 Krş.		6 Krş.		
Nemçe altını	280 P. (7 Krş)							
Rub'îyye				2,5 Krş.				3 Krş.
Zincirli Mısır altını				8,5 Krş.				
Cihadiyye				5 Krş.				
Altmışlık				1 Krş. 30 P.				
İkililik							2 Krş.	

Kaynak: KŞŞ., 24, s.28, hük.2 (H. 1218/M. 1803); KŞŞ., 24, s.38, hük.2 (H. 1218/M. 1803); KŞŞ., 25, s.3, hük.1 (H. 1222/M. 1807); KŞŞ., 25, s.9, hük.1 (H. 1222/M. 1807); KŞŞ., 28, s.82, hük.2 (H. 1228/M. 1813); KŞŞ., 28, s.22, hük. (H. 1227/M. 1812); KŞŞ., 28, s.83, hük.1 (H. 1228/M. 1813); KŞŞ., 30, s.11, hük.1 (H. 1230/M. 1815); KŞŞ., 29, s.38, hük.1 (H. 1231/M. 1816); KŞŞ., 30, s.143, hük.1 (H. 1237/M. 1822); KŞŞ., 33, s.71, hük.2 (H. 1244/M. 1828).

Kıbrıs'ta para konusunda bir darlık çekildiğine dair herhangi bir kayda rastlanmadığı da ayrıca vurgulanması gereken bir diğer husustur. Kıbrıs'ın bir ada olması nedeniyle bazı tarım ürünleri ve çeşitli malların gelişinin kısıtlı olması gibi paranın da adaya girişinde sıkıntılar yaşanabileceği düşünülebilir. Ancak adanın, doğu Akdeniz ticaret yollarının kesişme noktasında konuşlanmış olması bu olasılığı ortadan kaldırmış ve adada para sıkıntısı yaşanmamıştır.

4.3.2. Fiyatlar

4.3.2.1. Gıda Maddeleri Fiyatları

Kıbrıs ve diğer Akdeniz adalarında temel gıda maddelerinin temini ve fiyatların belli bir seviyede tutabilmek tarih boyunca bütün yönetimlerin ortak sorunu olmuştur.¹⁶⁷⁸ Yukarıda da

¹⁶⁷⁸ Mehmet Akif Erdoğan, "Osmanlı Hâkimiyetinin İlk Yıllarında Kıbrıs'ta Temel İhtiyaç Maddelerinin Fiyatları" **Kıbrıs'ta Osmanlılar**, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa-Kıbrıs, 2008, s.148.

belirtildiği üzere, özellikle kıtlık dönemlerinde adaya temel gıda ürünlerinin getirilebilmesi önemli bir mesele olarak ortaya çıkmaktaydı. Bu kısımda Kıbrıs'ta belirli temel gıda mallarının fiyatları belirlenmeye çalışılmaktadır.

4.3.2.1.1. Hububat Fiyatları

Klasik tarım usullerinin geçerli olduğu dönemde hububat fiyatlarını etkileyen en önemli unsur tabii şartlardı. Kuraklık, çekirge istilası gibi doğal afetler hububat fiyatlarını belirliyordu. Buna savaş zamanlarında ordunun ve düzenli olarak İstanbul'un ihtiyacı için binlerce tonla ifade edilen mübayaaları da eklemek gerekir. Dönemin para değeri de fiyatlara etki eden bir diğer önemli unsur olarak göze çarpmaktadır.¹⁶⁷⁹

Hububat fiyatları iki farklı kaynaktan izlenebilmektedir. Biri devletin resmî mübayaalarda veya yine resmî narh listelerinde koyduğu fiyatlar; ikincisi piyasa şartlarına göre oluşan yarı resmî tereke kayıtlarıdır. Bu şekilde Kıbrıs'taki hububat fiyatlarını resmî fiyatlar ve piyasa fiyatları şeklinde mukayese edebilmek mümkündür.

İstanbul veya ordunun ihtiyaçları için yapılan mübayaalarda duyurulan fiyatlar hububat piyasasının belirlenmesinde büyük önem taşıyordu. Önceki bölümlerde zahire üretiminin normal iklim koşullarında ve tabii afetler yaşanmadığında ada halkının ihtiyacından fazla miktarlara ulaştığı açıklanmıştı. Zira ada halkından birçok yıl İstanbul ve ordu ihtiyaçları için zahire alımları gerçekleştirildi. Örneğin 1814 (1229) yılında Kıbrıs kazalarından keyli 50 paradan 5 bin keyl arpa satın alınarak Antalya tarafındaki orduya gönderildi.¹⁶⁸⁰ Yine aynı yıl bu defa İstanbul ihtiyacı için keyli 120 ve 50 paradan 50'şer bin keyl buğday ve arpanın peşin olarak satın alınıp gönderilmesi istendi.¹⁶⁸¹

21 Ekim 1815 (17 zilkade 1230) tarihinde İstanbul ihtiyacı için satın alınan 50'şer bin keyl buğday ve arpanın fiyatları 125 ve 50'şer para olarak duyuruldu.¹⁶⁸² Yani devlet tarafından buğdayın keylinde 5 para zam yapıldı. Zahire mübayaalarında uygulanan fiyat zaman zaman ufak farklılıklara uğrasa da 1830'lu yıllara kadar buğday 120, arpa 50 kuruş şeklinde devam etti.¹⁶⁸³

1833 (Cemaziyelevvel 1249) yılına gelindiğinde buğday 8, arpa 2 kuruşa yükseldi.¹⁶⁸⁴ Ertesi yıl yapılan 10 bin keyl buğday ve 50 bin keyl arpa gibi büyük miktardaki mübayaada buğday fiyatı sabit kalırken arpa bir kuruş zamlandı.¹⁶⁸⁵ 1835 (1251) yılında Trablusgarb'da

¹⁶⁷⁹ Mustafa Öztürk, "Bursa'da Hububat Fiyatları" **XI. TTK. Kongresi (5-9 Eylül 1990), Kongreye Sunulan Bildiriler**, c. IV, Ankara, 1994, s.1718-1722.

¹⁶⁸⁰ **KŞS.**, 28, s.147, hük.1 (H. Evâsıt-ı Safer 1229/M. 6 Şubat 1814).

¹⁶⁸¹ **KŞS.**, 28, s.170, hük.2 (H. 27 Cemaziyelevvel 1229/M. 17 Mayıs 1814).

¹⁶⁸² **KŞS.**, 29, s.33, hük.1.

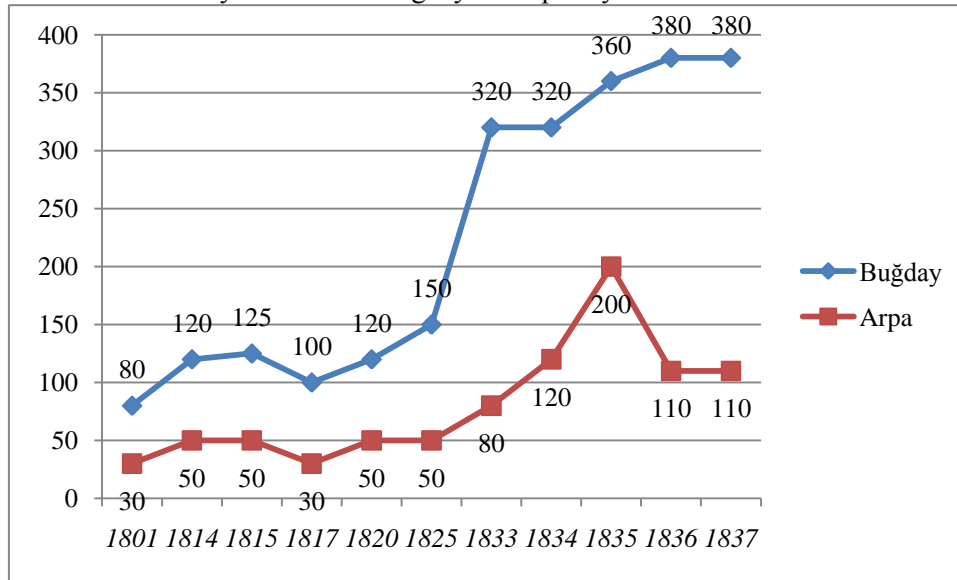
¹⁶⁸³ Örneğin Buğdayın fiyatı 1817 (1232) yılında 100 para, arpanın fiyatı 30 kuruşa düşmüştü. **KŞS.**, 30, s.44, hük.2. Bundan başka Ekim 1833'te (Cemaziyelevvel 1249) arpa 2 kuruş (80 Para), arpa

¹⁶⁸⁴ **KŞS.**, 35, s.11, hük.1 (H. 20 Receb 1251/M. 11 Kasım 1835).

¹⁶⁸⁵ **KŞS.**, 35, s.95, hük.1.

bulunan askerler için Kıbrıs'tan 20 bin keyl buğday ve 5 bin keyl arpa mübayaaya olunurken buğday 9, arpa 5 kuruştan satın alındı.¹⁶⁸⁶ Haziran-Temmuz 1836 ve 1237 (Evâsıt-ı Rebiülevvel 1252 ve 1253) tarihlerinde ilan olunan mübayaalarda ise buğdayın fiyatı 9,5 kuruşa yükseltilirken arpanın fiyatı 3,5 kuruşa indirildi.¹⁶⁸⁷ Aşağıdaki grafikte devlet tarafından yapılan mübayaalardaki buğday ve arpa fiyatlarının seyri gösterilmiştir.

Grafik 4.2: Mübayaalara Göre Buğday ve Arpa Fiyatları

Zahire fiyatlarının belirlenmesinde mübayaalar yanında yerel yöneticilerin ve esnafın ittifaklarıyla düzenli biçimde ilan olunan narh listeleri de büyük önem taşıyordu.¹⁶⁸⁸ Narh, bir mala resmî makamlarca piyasada geçerli olması için konulan azamî fiyattır. Ş. Pamuk'a göre, narh listeleri düzenli olarak ilan edilmekten çok, ağırlıklıla kıtlık, parasal dalgalanmalar ve olağanüstü istikrarsızlık dönemlerinde hazırlanırlardı.¹⁶⁸⁹ Kıbrıs'ta belgeler, narh listelerinin düzenli bir şekilde olmayıp, çoğunlukla Hicrî Ramazan ayı başlamadan, Şaban ayında¹⁶⁹⁰ veya narh koyulacak malın piyasaya arzında ani farklılıklar olduğunda ilan edildiğini ortaya koymaktadır. Örneğin Mart 1813'te (27 Safer 1228) piyasada buğday arzının düşüklüğü nedeniyle ekmeğin 70 dirhemi 2 paraya çıkarken¹⁶⁹¹, aynı yılın Haziran (29 Cemaziyelâhir

¹⁶⁸⁶ KŞS., 36, s.15, hük.1.

¹⁶⁸⁷ BOA., C.ML-247/10255; KŞS., 36, s.264, hük.3.

¹⁶⁸⁸ Osmanlı ekonomisinde narh sistemi hakkında bkz. Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983.

¹⁶⁸⁹ Pamuk, a.g.e., s.16.

¹⁶⁹⁰ KŞS., 28, s.18, hük.1 (H. 25 Şaban 1227/M. 3 Eylül 1812); KŞS., 28, s.172, hük.2 (H. 7 Şaban 1229/M. 25 Temmuz 1814); KŞS., 29, s.64, hük.1 (H. 29 Şaban 1231/M. 25 Temmuz 1816); KŞS., 29, s.160, hük.1 (H. 27 Şaban 1232/M. 12 Temmuz 1817); KŞS., 30, s.2, hük.1 (H. 27 Şaban 1233/M. 2 Temmuz 1818); KŞS., 30, s.139, hük.1 (H. 23 Şaban 1235/M. 5 Haziran 1820); KŞS., 30, s.111, hük.1 (H. 29 Şaban 1236/M. 1 Haziran 1821); KŞS., 30, s.165, hük.1 (H. 27 Şaban 1237/M. 19 Mayıs 1822); KŞS., 31, s.1, hük.4 (H. 17 Şaban 1239/M. 17 Nisan 1824); KŞS., 31, s.1, hük.5 (H. 17 Şaban 1239/M. 17 Nisan 1824); KŞS., 31, s.2, hük.1 (H. 1 Şaban 1240/M. 21 Mart 1825); KŞS., 36, s.18, hük.2 (H. 29 Şaban 1251/M. 20 Aralık 1835).

¹⁶⁹¹ KŞS., 28, s.53, hük.1.

1228) sonunda yeni mahsullerin alınmaya başlamasıyla aynı paraya 100 dirhem ekmek verilmekteydi.¹⁶⁹²

Kadı, muhtesib veya ihtisab nazırı, esnaf şeyhi ve kethüdarları, ayân, eşraf ve vücûh-ı ahali denilen ileri gelen kişilerden oluşan “*narh komisyonu*”nun hazırladığı narh listelerinde, halkın alım gücü ön planda tutulmakla beraber esnafa, ürünün cinsine ve piyasa şartlarına göre yaklaşık % 15-20 oranlarında kar payı bırakılırdı. 23 Ağustos 1799 tarihinde Kıbrıs’ta satılmakta olan çeşitli gıda maddelerine verilen narhta, malların esnafı tarafından ne kadara alınacağı ve satılacağı ayrı ayrı belirtilmişti. Burada bakla, bulgur ve mercimeğin kıyyesinin 6’şar paraya alınıp 7’şer paraya satılması, nohudun 7 paraya alınıp 8 paraya satılması örnekleri verilebilir.¹⁶⁹³

Hububat fiyatlarında incelenen 39 yıllık dönem boyunca Osmanlı imparatorluğunun genelinde olduğu gibi düzenli bir artış (enflasyon) yaşandı.¹⁶⁹⁴ Örneğin yüzyılın başında kıyyesi 16 para¹⁶⁹⁵ olan pirinç, 1839 yılında 108 paraya¹⁶⁹⁶ kadar çıktı.

Hububat fiyatları piyasaya arzedilen miktarla ters orantılı olduğundan, mevsimsel şartlara bağlantılı olarak fiyatların yıl içerisinde en yüksek olduğu dönem Mart-Haziran aylarıdır. Zira bu dönemde stoklar kullanılmaya başlanmaktadır. Sözelimi Kıbrıs buğdayının kilesi Mart 1813 (safer 1228) tarihinde fırıncı esnafı için verilen narhta 32 kuruşken¹⁶⁹⁷, 29 Temmuz 1813 (Receb 1228) tarihinde verilen yeni narhta buğdayın kilesi 24 kuruşa indirildi.¹⁶⁹⁸

Hububat fiyatlarını belirleyen bir diğer etken de kuraklık ve çekirge istilası gibi doğal afetlerdir. 1836 ve 1837 yıllarında buğday 9,5, arpa 3,5 kuruş iken¹⁶⁹⁹, 1838 yazında tüm ülkede yaşanan kuraklık¹⁷⁰⁰ nedeniyle hububat fiyatları birçok yerde artış göstermişti. İstanbulî buğday İmparatorluğun birçok kesiminde 12-14 kuruş arasında değişen değerlere ulaşmıştı. Örneğin Diyarbakır’da 13,5¹⁷⁰¹, Bursa’da 12,9¹⁷⁰², Antakya’da 12,9¹⁷⁰³ kuruş olmuştu. Bu sebeple kuraklık dönemlerinde zahire sıkıntısı şiddetle hissedilen Kıbrıs adasına Antalya taraflarından zahire ithali yapıldı.¹⁷⁰⁴

¹⁶⁹² KŞS., 28, s.90, hük.1.

¹⁶⁹³ KŞS., 22, s.52, hük.2.

¹⁶⁹⁴ Pamuk, a.g.e., s.210.

¹⁶⁹⁵ KŞS., 22, s.10, hük.2 (H. 27 Cemaziyevvel 1213/M. 6 Kasım 1798).

¹⁶⁹⁶ KŞS., 36, s.227, hük.1 (H. 1 Muharrem 1255/M. 17 Mart 1839).

¹⁶⁹⁷ KŞS., 28, s.53, hük.1.

¹⁶⁹⁸ KŞS., 28, s.90, hük.1.

¹⁶⁹⁹ BOA., C.ML-247/10255; KŞS., 36, s.264, hük.3.

¹⁷⁰⁰ BOA., C.İKT-21/1015.

¹⁷⁰¹ Yılmazçelik, a.g.e., s.324.

¹⁷⁰² Öztürk, “Bursa’da Hububat Fiyatları”, s.1724.

¹⁷⁰³ Mustafa Öztürk, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya’da Fiyatlar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. III/2, Elazığ, 1989, s.254-255.

¹⁷⁰⁴ BOA., C.İKT-21/1015.

1813 (1228) yılında 32 kuruş olan bir keyl-i Kıbrısî buğday¹⁷⁰⁵, 1839 (1255) yılına gelindiğinde 90 kuruşa dayanmıştı.¹⁷⁰⁶ Aynı artış arpada da görülmektedir. 1813 (1228) yılında 15 kuruşa olan bir keyl-i Kıbrısî arpa¹⁷⁰⁷, 1839'da 44 kuruşa yükselmişti.¹⁷⁰⁸

Bütün yıllara ait hububat fiyatlarını tespit edebilmek mümkün olamasa da narh listelerinden incelenen 39 yıllık periyoda dair önemli veriler ve ipuçları edinilebilmektedir. Tespit edilebilen hububat narh listeleri aşağıda tablo halinde gösterilmektedir.

¹⁷⁰⁵ KŞS., 28, s.53, hük. 1 (H. 27 Safer 1228/M. 1 Mart 1813).

¹⁷⁰⁶ KŞS., 36, s.227, hük. 1 (. 1 Muharrem 1255/M. 17 Mart 1855).

¹⁷⁰⁷ KŞS., 28, s.53, hük. 1 (H. 27 Safer 1228/M. 1 Mart 1813).

¹⁷⁰⁸ KŞS., 36, s.227, hük. 1 (. 1 Muharrem 1255/M. 17 Mart 1855).

Tablo 4.10: Hububat Narh Listeleri

Hububat Cinsi	1798-1799 (1213)	1798-1799 (1213)	1807-1808 (1222)	1808-1809 (1223)	1813 (1228)	1813 (1228)	1816 (1231)	1817 (1232)	1818 (1233)	1819 (1234)
Hınta (Buğday)	1 Kafiz 40 P.				1 Keyl 32 Krş.*	1 Keyl 24 Krş.*				
Şair (Arpa)	1 Kafiz 20 P.				1 Keyl 15 K.					
Nohut		1 Kıyye 8 P.	1 Kıyye 10 P.	1 Kıyye 10 P.			1 Kıyye 16 P.	1 Kıyye 18 P.	1 Kıyye 20 P.	1 Kıyye 14 P.
Dakik-i Hınta (Buğday Unu)	1 Kıyye 3 P.		1 Kıyye 5 P.	1 Kıyye 6 P.						1 Kıyye 15 P.
Dakik-i Hınta (Arpa Unu)	1 Kıyye 2 P.		1 Kıyye 3 P.	1 Kıyye 4 P.						1 Kıyye 12 P.
Pirinç	1 Kıyye 16 P.		1 Kıyye 25 P.	1 Kıyye 18 P.			1 Kıyye 16 P.	1 Kıyye 30 P.	1 Kıyye 28 P.	1 Kıyye 24 P.
Mercimek		1 Kıyye 6 P.		1 Kıyye 7 P.			1 Kıyye 12 P.	1 Kıyye 14 P.	1 Kıyye 16 P.	1 Kıyye 13 P.
Bulgur			1 Kıyye 6 P.				1 Kıyye 18 P.	1 Kıyye 14 P.	1 Kıyye 14 P.	1 Kıyye 15 P.

Hububat Cinsi	1820 (1235)	1820 (1235)	1821 (1236)	1822 (1237)	1824 (1239)	1827 (1242)	1835 (1251)	1838 (1254)	1839 (1255)
Hınta (Buğday)									1 Keyl 90 Krş.*
Şair (Arpa)									1 Keyl 44 Krş.*
Nohut	1 Kıyye 14 P.	1 Kıyye 14 P.		1 Kıyye 30 P.	1 Kıyye 18 P.	1 Kıyye 40 P.	1 Kıyye 50 P.	1 Kıyye 46 P.	1 Kıyye 36 P.
Dakik-i Hınta (Buğday Unu)	1 Kıyye 12 P.	1 Kıyye 13 P.				1 Kıyye 22 P.	1 Kıyye 35 P.		1 Kıyye 32 P.
Dakik-i Hınta (Arpa Unu)	1 Kıyye 8 P.	1 Kıyye 9 P.				1 Kıyye 16 P.	1 Kıyye 24 P.		1 Kıyye 22 P.
Pirinç	1 Kıyye 22 P.	1 Kıyye 22 P.	1 Kıyye 23 P.	1 Kıyye 22 P.	1 Kıyye 27 P.	1 Kıyye 40 P.	1 Kıyye 2,5 Krş.	1 Kıyye 3 K.	1 Kıyye 108 P.
Mercimek	1 Kıyye 12 P.	1 Kıyye 10 P.	1 Kıyye 7 P.	1 Kıyye 12 P.	1 Kıyye 10 P.			1 Kıyye 32 P.	1 Kıyye 40 P.
Bulgur	1 Kıyye 14 P.	1 Kıyye 10 P.	1 Kıyye 12 P.	1 Kıyye 8 P.	1 Kıyye 14 P.	1 Kıyye 64 P.	1 Kıyye 30 P.	1 Kıyye 1 K.	1 Kıyye 36 P.

Kaynak: KŞS., 22, s.10, hük. 2; KŞS., 22, s.52, hük. 2; KŞS., 26, s.90, hük. 2; KŞS., 26, s.13, hük. 1; KŞS., 26, s.25, hük. 2; KŞS., 28, s.53, hük. 1; KŞS., 28, s.90, hük. 1; KŞS., 29, s.64, hük. 1; KŞS., 29, s.160, hük. 1; KŞS., 29, s.212, hük. 1; KŞS., 30, s.20, hük. 1; KŞS., 30, s.111, hük. 1; KŞS., 30, s.116, hük. 1; KŞS., 30, s.139, hük. 1; KŞS., 30, s.165, hük. 1; KŞS., 31, s.1, hük. 5; KŞS., 32, s.16, hük. 2; KŞS., 36, s.18, hük. 2; KŞS., 36, s.227, hük. 1.

4.3.2.1.2. Temel Gıda Maddelerinin Fiyatları

Bu grupta ekmek, et, yağ, meyve ve sebze gibi temel gıda maddelerinin fiyatları tespit edilmeye çalışıldı. Hiç şüphesiz en temel gıda maddesi ekmektir. Bu nedenle ekmek fiyatlarında meydana gelebilecek ani yükselmeler halkın sıkıntı çekmesine yol açabilirdi. Kıbrıs'ta ekmek fiyatlarında sürekli biçimde iniş kışırlar görülmektedir. Bir yıl artan fiyatlar diğer yıl düşebilmektedir.

Ekmek fiyatları elbette ki buğday fiyatlarıyla eşdeğer gitmekteydi. 1815 (1230) yılında buğday fiyatına devlet tarafından 5 para zam yapıldığında ekmek fiyatı da aynı şekilde zamlanarak ağırlığı 115 dirhemden 80 dirheme düşürüldü.¹⁷⁰⁹ 1830'lu yılların sonlarında buğday fiyatı 9,5 kuruşa yükselirken ekmeğin de 100 dirhemi 6 para seviyelerine geldi.¹⁷¹⁰

Ekmek fiyatları belirlenirken ekmek harcının fiyat listesi de çıkarılıyordu. Sözgelimi 1813 (1228) yılında 70 dirhem ekmeğin fiyatı 2 para, harcının 80 dirhemi 2 para idi.¹⁷¹¹

Tablo 4.11: Ekmek Fiyatları

Yıl	Dirhem	Fiyat
1799	35 dirhem	1 Para
1806	20 dirhem	2 Para
1807	20 dirhem	2 Para
1808	16 dirhem	2 para
1812	5 dirhem	2 Para
1813	0 dirhem	2 Para
1813	00 dirhem	2 Para
1814	15 dirhem	2 Para
1815	0 dirhem	2 Para
1817	0 dirhem	2 Para
1818	0 dirhem	2 Para
1819	5 dirhem	2 Para
1820	0 dirhem	2 Para
1821	0 dirhem	2 Para
1822	00 dirhem	2 Para
1838	00 dirhem	6 Para

Kaynak: KŞS., 22, s.10, hük. 2; KŞS., 26, s.13, hük. 1; KŞS., 26, s.25, hük. 5; KŞS., 26, s.90, hük. 2; KŞS., 28, s.53, hük. 1; KŞS., 28, s.90, hük. 1; KŞS., 28, s.172, hük. 2; KŞS., 29, s.64, hük. 1; KŞS., 29, s.160, hük. 1; KŞS., 29, s.212, hük. 1; KŞS., 30, s.20, hük. 1; KŞS., 30, s.111, hük. 1; KŞS., 30, s.116, hük. 1; KŞS., 30, s.139, hük. 1; KŞS., 30, s.165, hük. 1; KŞS., 36, s.227, hük. 2.

Halkın fiyatındaki dalgalanmalardan en çok etkilendiği diğer bir önemli gıda maddesi ettir. Et insanların ekmekten sonra ikinci öncelikli gıda maddesiydi. Et fiyatlarını canlı

¹⁷⁰⁹ KŞS., 29, s.64, hük.1.

¹⁷¹⁰ KŞS., 36, s.191, hük.3 (H. 29 Şaban 1254/M. 17 Kasım 1838).

¹⁷¹¹ KŞS., 28, s.53, hük.1 (H. 27 Safer 1228/M. 1 Matt 1813).

hayvan fiyatları ve kasap esnafı için verilen fiyatlar şeklinde ayırmak mümkündür. Hayvan fiyatları hayvanın çeşidine, cinsine ve yaşına göre farklılık gösterebiliyordu. Mesela 21 Mayıs 1806 (3 Rebiulevvel 1221) tarihinde bir yaşındaki inek 5, iki yaşındaki inek 10, orta yaşlardaki bir inek ise 20 kuruştan satılmıştı.¹⁷¹²

Hayvan fiyatlarını belirleyen bir diğer etken de devlet tarafından yapılan alımlardır. Devlet Kıbrıs'tan zahire mübayaasında olduğu gibi zaman zaman hayvan alımı da yapmaktaydı. 1820 (1235) ve 1837 (1253) yıllarındaki 2'şer bin ağnam mübayaası Kıbrıs'taki et fiyatlarının doğrudan artışına yol açtı.¹⁷¹³ 1820'deki alım nedeniyle bu yılda ağnam fiyatları bir önceki yıla göre yaklaşık % 12 zamlandı. Aynı şekilde 1837 yılında yapılan 2 bin miktarındaki ağnam mübayaası da artışta olan et fiyatlarını 60 paraya kadar yükseltti.¹⁷¹⁴ 1831-1833 M. Ali Paşa isyanı Kıbrıs'ta et fiyatlarının artışına sebep olan bir diğer gelişmeydi.

Kasaplar için verilen narhlarda kuzu eti en değerli et olarak belirtilirken, koyun, keçi vb. etler diğer sınıfta yer almaktadır. Narh listelerinde verilen fiyatlar da çoğunlukla kuzu eti içindi. 1813 (1228) yılında kasaplar için verilen narhta koyun etinin kıyyesi 14 para iken, kuzu etinin kıyyesi 15 para olarak belirlenmişti.¹⁷¹⁵ Bazen de her türlü ete aynı fiyat verilebilmekteydi.¹⁷¹⁶ Aşağıda verilen tablo 4.12 ve grafik 4.3'da yıllara göre tespit edilebilen kuzu eti fiyatları verilmiştir.

¹⁷¹² KŞS., 24, s.183, hük.1.

¹⁷¹³ KŞS., 30, s.111, hük.1.

¹⁷¹⁴ KŞS., 36, s.148, hük.1.

¹⁷¹⁵ KŞS., 28, s.2, hük.1.

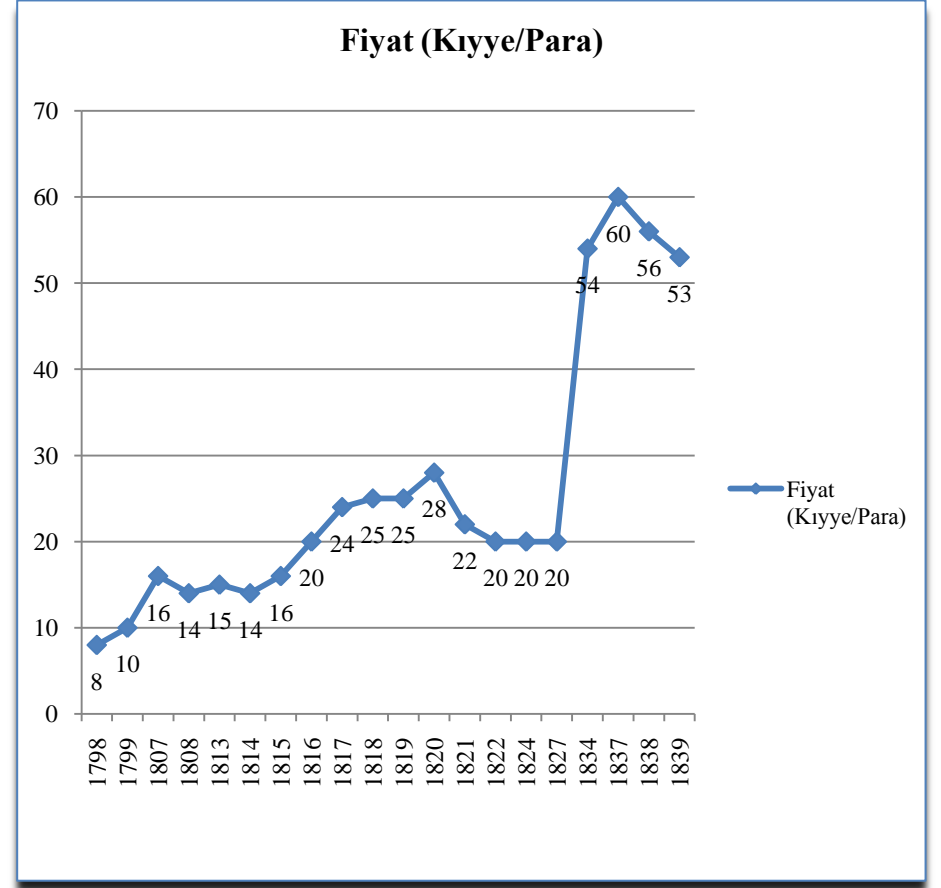
¹⁷¹⁶ Haziran 1816'da (Receb 1233) her çeşit etin kıyyesine 20 para değer verilmişti. KŞS., 31, s.1, hük.1.

Tablo 4.12: Kuzu Eti Fiyatları

Yıl	Fiyat (1 Kıyye/Para)
1798	8
1799	10
1807	16
1808	14
1813	15
1814	14
1815	16
1816	20
1817	24
1818	25
1819	25
1820	28
1821	22
1822	20
1824	20
1827	20
1834	54
1837	60
1838	56
1839	53

Kaynak: KŞS., 22, s.10, hük. 2; KŞS., 22, s.52, hük. 2; KŞS., 26, s.25, hük. 2; KŞS., 26, s.90, hük. 2; KŞS., 28, s.2, hük. 1; KŞS., 28, s.138, hük. 1; KŞS., 29, s.64, hük. 1; KŞS., 29, s.160, hük. 1; KŞS., 29, s.212, hük. 1; KŞS., 30, s.20, hük. 1; KŞS., 30, s.111, hük. 1; KŞS., 30, s.116, hük. 1; KŞS., 30, s.139, hük. 1; KŞS., 30, s.165, hük. 1; KŞS., 31, s.1, hük. 4; KŞS., 31, s.2, hük. 1; KŞS., 33, s.98, hük. 1; KŞS., 35, s.36, hük. 1.

Grafik 4.3: Kuzu Eti Fiyatları

Diğer gıda maddelerinin fiyatları da mevsimsel şartlara göre değişikliğe uğruyordu. Sözelimi Ekim 1819'da hasat zamanında bir kıye Gilan üzümü 12-14 para iken¹⁷¹⁷, Mayıs ayında yeni hasat öncesinde aynı üzüm 20-22 paraya kadar çıkmıştı.¹⁷¹⁸

Halkın en sık tükettiği gıda maddelerinin fiyatlarında daimî bir artış söz konusudur. 1800'lü yılların başında 32 para olan bir kıyeye zeytinyağı 1830'lu yılların ortalarında 224 paraya kadar çıkmıştı. Dönem itibariyle en az değişim görülen gıda ürünleri soğan ve tuz idi. Soğan yüzyılın başında 2-3 para iken 1830'ların sonlarında ancak 6 para idi. Tuz da yüzyılın başında 2-3 para iken, 1820'lerin sonlarında 23 paraya kadar çıkmışsa da dönemin sonunda yine 4 paraya satılıyordu. Aşağıda bazı temel maddelerine ait tespit edilen fiyatlar yıllara göre tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 4.13: Bazı Temel Gıda Maddeleri Fiyatları (1 kıyeye/para)

Yıllar/Krş.	Zeytinyağı	Yerli Sadeyağ	Sadeyağ (Karşı)	Karşı Balı	Kıbrıs Balı	Gilan Üzümü	Hellüm Peyniri	Fındık	Soğan	Tuz
1798	32	30		24		8	20	16	3	2
1799	32						24	14	3	
1807	32	70	90	32		10	14	14	2	1
1808	44	50	66	32		12	24		2	1
1812	52	98								
1816	88		130	44	80		36	24	3	3
1817	128		160	60	80	20		24	3	3
1818	88	140	160	60	70		40	28	3	3
1819	80	120	160	56	70	14	36	24	3	2
1820	80	120	160	52	70	14	36	24	4	3
1821	88	120		60	80	20	38	22	4	3
1822		140		60	80	16		30	4	3
1824	80	130		48	64		26	28	3	3
1827	88	185			60		64	40	10	23
1835	224	320		100	140			64		
1838	200	280		140	200	120		40	6	
1839	160	340		110				32	6	4

Kaynak: KŞS., 22, s.10, hük. 2; KŞS., 22, s.52, hük. 2; KŞS., 26, s.25, hük. 2; KŞS., 26, s.90, hük. 2; KŞS., 28, s.18, hük. 1; KŞS., 29, s.64, hük. 1; KŞS., 29, s.160, hük. 1; KŞS., 29, s.212, hük. 1; KŞS., 30, s.20, hük. 1; KŞS., 30, s.111, hük. 1; KŞS., 30, s.116, hük. 1; KŞS., 30, s.139, hük. 1; KŞS., 30, s.165, hük. 1; KŞS., 31, s.1, hük. 5; KŞS., 32, s.16, hük. 2; KŞS., 36, s.18, hük. 2; KŞS., 36, s.191, hük. 3; KŞS., 36, s.227, hük. 1;

4.3.2.2. Giyim ve Eşya Fiyatları

Bu grupta giyim ve başta sabun ve mum olmak üzere günlük hayatta kullanılan temel eşyaların fiyatları ele alındı. Giyim insanların en temel ihtiyaçlarının başında gelmektedir. Kıbrıs'ta pamuk ve ipek üretimi dolayısıyla dokumacılık; hayvancılık dolayısıyla dericilik

¹⁷¹⁷ KŞS., 30, s.116, hük.1.

¹⁷¹⁸ KŞS., 30, s.139, hük.1.

yeterli seviyelerde bulunduğundan Kıbrıslılar giyim konusunda sıkıntı yaşamamışlardır. Aşağıda 1814 (1229) ve 1819 (Muharrem 1235) yılı itibariyle ayakkabı esnafına verilen narha göre ayakkabı fiyatları listelenmiştir.

Tablo 4.14: Ayakkabı Fiyatları

Ayakkabı Cinsi	1814 (1229)/Krş	1819 (1235) /Krş
Kırmızı Paşalı çizmesi kebîr ayakkabı	10,5	12
Berberî kırmızı kebîr ayakkabı	12	13,5
Siyâh piyâde çizmesi kebîr ayakkabı	11	12,5
Paşalı sarı çizme kebîr ayakkabı	7	9
Rûzgâr mest pabuç	4	5,5
Lorta	4	
Zegerdân	4	5,5
Üç damgalı	4	
İki damgalı	4	
Bir damgalı	4	
Yemenîler ulu ayak ve sâiri	3,5	
Sekiz yaşından on ikiye kadar	2	2,5
İki yaşında	1	1
Altı yaşına kadar	5	
Mest pabuç sekiz yaşından on ikiye kadar	2,5	
Beş yaşında mest pabuç	2	
Üç yaşından beş yaşına kadar çocuk çizmesi	1,1	1,5
Siyâh yemeni rûzgâr kebîr	3	
Siyâh yemeni sekiz yaşından on iki yaşına kadar	1,75	2,25
Siyâh yemeni ufak	1,1	1,5
Sarı terlik	0,75	1
Büyük kalçun	1,75	

Kaynak: KŞS., 28, s.138, hük. 1; KŞS., 30, s.116, hük. 1.

15 Ekim 1802 (17 Cemaziyelâhir 1217) tarihli bir tereke kaydında müstamel ipek bir gömlek 246, müstamel ipek bir şal 160, müstamel çuka şalvar 1400, yeni hilalî gömlek 360 paraya satılmıştır.¹⁷¹⁹

7 Ocak 1807 (27 Şevval 1221) tarihli Gülsün bint-i Hasan adlı kadının tereke kaydında, Köhne çiçekli entari 320, müstamel çitari entari 430, köhne keten gömlek 50, müstamel çenber 80, müstamel don 64, cedit don 125 paraya alıcı bulmuştur.¹⁷²⁰

2 Eylül 1815 (27 Ramazan 1230) tarihli bir başka tereke kaydında, kutnî entari 50, yeni destar 12, yeşil çuka biniş 70, şalvar 28, Trablus kuşağı 22, köhne kürk 6, çuka entari 15 kuruş üzerinden hesaplanmıştı.¹⁷²¹

¹⁷¹⁹ KŞS., 24, s.4, hük.1.

¹⁷²⁰ KŞS., 26, s.15, hük.2.

Kıbrıs'ta elbise fiyatlarını gümrük kayıtlarından da de takip edebilmek mümkündür. 1828-1829 (1244) yılında Kıbrıs'a getirilen ürünler için uygulanan gümrük tarifelerine göre bazı elbise fiyatları aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 4.15: Elbise Fiyatları

Elbisenin Cinsi	Kuruş
Kaba Gömlek	18
Halep Entari	65
İşlemeli Hint Entari	360
Aba Atlı Şalvarı	168
Yapağı Aba Şalvarı	86
Kaba Basma Kuşak	15
Hindî Basma Kuşak	72
Düz Acem Şalı	106
Çevre	48

Kaynak: KŞS., 33, s.104, hük. 1.

İnsanların günlük hayatta en sık kullandıkları ihtiyaç maddelerden biri sabundu. Kıbrıs'ta kullanılan sabunlar çoğunlukla zeytinyağı ile yapılan yerli sabun olsa da pazarlarda yer bulan Girit ve Remle sabunlarına da büyük talep vardı. 1827 yılında adada zeytin üretiminin azalması nedeniyle sabun imali de düşük seviyelerde kalmıştı. Bu sebeple Kıbrıs'ta halkın sabun sıkıntısı çekmemesi için ve fiyatları sabit tutmak amacıyla sabun ticareti Kudüslü bir tüccar olan Mihail adlı kişinin tekeline bırakıldı. Verilen berat gereği tüccar Mihail bir yıl boyunca iyi (âlâ) sabunun kıyyesini 108 paraya satmayı taahhüt ediyordu. Böylece daha öncesinde çarşı ve pazarlarda 110, 115 ve hatta gizlice 120 paraya satılan bütün sabunlar toplatılarak tüccar Mihail'e teslim edildi ve tekel oluşturuldu.¹⁷²²

Tablo 4.16: İthal Sabun Fiyatları

Yıllar	Remle Sabunu (Kıyye/Kuruş)	Girit Sabunu (Kıyye/Kuruş)
1799	42	36
1800	52	44
1807	—	58
1808	—	52
1816	—	100
1817	110	100
1818	116	100
1819	100	100
1820	96	90
1821	110	100
1822	120	120

¹⁷²¹ KŞS., 29, s.7, hük.1.

¹⁷²² KŞS., 32, s.111, hük.1.

1824	100	100
1827	108	104
1835	230	230
1838	260	260
1839	260	260

Kaynak: KŞS., 32, s.111, hük.1; KŞS., 22, s.10, hük. 2; KŞS., 22, s.52, hük. 2; KŞS., 26, s.25, hük. 2; KŞS., 26, s.90, hük. 2; KŞS., 29, s.64, hük. 1; KŞS., 29, s.160, hük. 1; KŞS., 29, s.212, hük. 1; KŞS., 30, s.20, hük. 1; KŞS., 30, s.111, hük. 1; KŞS., 30, s.116, hük. 1; KŞS., 30, s.139, hük. 1; KŞS., 30, s.165, hük. 1; KŞS., 31, s.1, hük. 5; KŞS., 32, s.16, hük. 2; KŞS., 32, s.111, hük. 1; KŞS., 36, s.18, hük. 2; KŞS., 36, s.191, hük. 3; KŞS., 36, s.227, hük. 1.

1802 (1217) yılında günlük kullanılan eşyalardan sini 104, kapaklı tencere 104, ibrik 102, sahan 81, kapaklı sahan 120, orak 60, saç 107'şer para idi.¹⁷²³ 1816 (1231) tarihli bir tereke kaydına göre, kadayıf tepsisi 8, kapaklı tencere 40, küçük tencere 3 ila 5, büyük sini 70, güğüm 8, şamdan 7, beyaz tabak 1 ila 2, çorba tabağı 1, sandalye 3'er kuruş idi.¹⁷²⁴

4.3.2.3. Mülk Fiyatları

Kıbrıs'ta mülk fiyatları öncelikli olarak emlakın türüne (dükkan, ev, bağ-bahçe, tarla vb.), mevkiine, büyüklüğüne ve harap olup olmadığı gibi özelliklere göre değişiyordu. Kısacası belirli bir fiyat aralığı verebilmek mümkün değildir. Sözelimi 1806 (1221) yılında Lefkoşa'da Baş ve Debbaghane mahallelerinde el değiştiren iki evden biri 550 kuruş¹⁷²⁵, diğeri 170 kuruşa¹⁷²⁶ satılmıştı. Diğer yandan adanın merkezi Lefkoşa'da bulunan evlerle köylerde bulunan ev fiyatları arasında bariz bir farklılık bulunmaktaydı. Benzer özelliklere sahip Petre köyündeki (Omorfa) bir ev 110 kuruşa alıcı bulurken¹⁷²⁷, yakın tarihte Lefkoşa'nın Aya Yani mahallesindeki bir ev 300 kuruşa satılabilmekteydi.¹⁷²⁸ Aşağıda değişik tarihlerde ve mevkilerde tespit edilen bazı ev fiyatları tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 4.17: Ev Fiyatları

Evin Bulunduğu Mevki	Fiyatı (Kuruş)	Satış Tarihi	Özelliği
Değirmenlik/İstrevillo köyü	40	1217/1802-1803	Bir harabe fevkânî ve bir tahtânî oda ve avlu
Dağ/İncirli köyü	50	1217/1802-1803	İki oda, avlu ve bir dut ağacı
Omorfa/Petre köyü	110	1220/1805-1806	Biri harabe iki oda, bir miktar bahçe ve bir miktar ağaç
Aya Yani Mah./Lefkoşa	300	1220/1805-1806	Sundurmasıyla birlikte dört tahtânî oda, bir aşhâne, bir el kapısı, bir dolap kapısı, havuz ve bir miktar ağacıyla birlikte avlu

¹⁷²³ KŞS., 24, s.1, hük.2.

¹⁷²⁴ KŞS., 29, s.48, hük.1.

¹⁷²⁵ KŞS., 26, s.12, hük.2 (H. 18 Şaban 1221/M. 31 Ekim 1806).

¹⁷²⁶ KŞS., 26, s.18, hük.2 (H. 23 Zilhicce 1221/M. 3 Mart 1807).

¹⁷²⁷ KŞS., 24, s.92, hük.1 (H. 28 Safer 1220/M. 28 Mayıs 1805).

¹⁷²⁸ KŞS., 24, s.124, hük.1 (H. 5 Şaban 1220/M. 29 Ekim 1805).

Debbağhane Mah./Lefkoşa	520	1221/1806-1807	Tahtânî iki, fevkânî iki oda, iki sundurma ve eşcâr-ı müsmire
Lefke/ Koraku köyü	60	1224/1809	Bir tahtânî oda, iki tatlı limon ve bir asma ağacı ile avlu
Başmahalle/Lefkoşa	2.025	1228/1813	Bir tahtânî ve bir fevkânî ve iki sundurma ve bir bir mikdar avlu
Değirmenlik/Asteri köyü	200	1228/1813	Dört tahtânî oda ve bir sundurma ve iki mandıra ile bir mikdar avlu
Araplar Cami Mah./Lefkoşa	2.000	1229/1814	Sundurmasıyla bir oda, tahtânî mutfak ve kenef ve bir miktar ağacı bulunan avlu
Abdi Çavuş Mah./Lefkoşa	400	1231/1815	Bir bab mülk-i menzil
Aya Sava Mah./Lefkoşa	2026	1231/1815	Bir bab mülk-i menzil
Aya Sofya Mah./Lefkoşa	700	1232/1816	Bir kebîr fevkânî ve bir tahtânî oda ve önlerinde sundurma ve taştan nerdüban ve bir miktar ahaçlı avlu
İbrahim Paşa Mah./Lefkoşa	450	1233/1817	Bir bab mülk-i menzil
Ömeriye Mah./Lefkoşa	800	1235/1819-1820	İki tahtânî oda, bir mutfak ve kiler ile bir miktar ağaçlı avlu
Aya Yani Mah./Lefkoşa	500	1236/1820-1821	Üç tahtânî oda, bir mutfak, bir kiler ile bir miktar ağaçlı avlu
Başmahalle/Lefkoşa	2.500	1238/1822-1823	Bir bab mülk-i menzil
Debbağhane Mah./Lefkoşa	1.010	1240/1824-1825	İki tahtânî oda, bir kenef, sundurma ve avlu
Başmahalle/Lefkoşa	4.000	1241/1825-1826	Bir bab mülk-i menzil
Korkut Efendi Mah./Lefkoşa	4.500	1242/1826-1827	Bir bab mülk-i menzil
Cami-i Cedid Mah./Lefkoşa	600	1244/1828-1829	Sundurmayla bir fevkânî, bir tahtânî oda, iki tahtânî harab oda ve bir miktar havlu
Ömeriye Mah./Lefkoşa	2.000	1245/1829-1830	Sundurmalı iki fevkânî, iki tahtânî oda, bir mutfak, bir kenef bir miktar ağaçlı avlu, dışarıda sundurmalı iki tahtânî oda, bir kenef, bir ahur
Mesarya/Afanya Köyü	600	1249/1833-1834	Bir bab mülk-i menzil
Hirsofu/Evratu Köyü	200	1251/1835-1836	Bir bab mülk-i menzil
Başmahalle/Lefkoşa	2.320	1251/1835-1836	Bir bab mülk-i menzil
Haydar Paşa Mah./Lefkoşa	1.000	1252/1836-1837	Bir bab mülk-i menzil
Ebu Kavuk Paşa Mah./Lefkoşa	560	1252/1836-1837	Bir bab mülk-i menzil
İbrahim Paşa Mah./Lefkoşa	400	1252/1836-1837	Bir bab mülk-i menzil
Arap Ahmet Paşa Mah./Lefkoşa	4.000	1253/1837-1838	Bir bab mülk-i menzil
Cami-i Cedid Mah./Lefkoşa	800	1253/1837-1838	Bir bab mülk-i menzil
Haydar Paşa Mah./Lefkoşa	1.050	1254/1838-1839	Bir bab mülk-i menzil

Kaynak: (Sırasıyla) KŞS., 24, s.2, hük.3; KŞS., 24, s.10, hük.1; KŞS., 24, s.92, hük.1; KŞS., 24, s.124, hük.1; KŞS., 24, s.147, hük.5; KŞS., 26, s.143, hük.3; KŞS., 28, s.79, hük.1; KŞS., 28, s.120, hük.3; KŞS., 28, s.164,

hük.2; KŞS., 29, s.31, hük.1; KŞS., 29, s.113, hük.4; KŞS., 29, s.151, hük.1; KŞS., 30, s.1, hük.2; KŞS., 30, s.182, hük.1; KŞS., 31, s.48, hük.2; KŞS., 30, s.81, hük.3; KŞS., 31, s.110, hük.1; KŞS., 32, s.24, hük.1; KŞS., 32, s.88, hük.1; KŞS., 33, s.73, hük.1; KŞS., 33, s.160, hük.1; KŞS., 35, s.36, hük.1; KŞS., 35, s.160, hük.1; KŞS., 36, s.17, hük.1; KŞS., 36, s.55, hük.1; KŞS., 36, s.86, hük.1; KŞS., 36, s.185, hük.1; KŞS., 36, s.127, hük.2; KŞS., 36, s.200, hük.1; KŞS., 36, s.167, hük.2.

4.4. Esnaf ve Zanaat

Osmanlı imparatorluğu, kuruluşundan itibaren esnaf örgütlerinin teşkilatlanmasına, muhafazasına ve kontrolüne son derece önem atfetmiştir. Buradan hareketle dinî-ekonomik bir kurum olan ahilik teşkilatı, şehirlerde büyük bir sorumluluk üstlenmiştir. Her meslek sahibinin yetişmesi, çıraklıktan mesleğe geçmesi belli kurallara bağlanmış ve bunlar ahilik teşkilatınca yürütülmüştür.¹⁷²⁹ Ancak bu teşkilat zamanla zayıflayarak lonca esnaf teşkilatına dönüşmeye başlamıştır. XVI. yüzyıldan itibaren etkinliği artan lonca esnafı, şehirlerde mal ve hizmet üretimi ile ilgili bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış çalışanların meydana getirdiği meslekî örgütlenmeler olarak tanımlanmaktadır.¹⁷³⁰

XIX. yüzyıl başlarından itibaren, sanayileşen Avrupa ürünlerinin Osmanlı ülkesine gelmesiyle, 1830'lu yıllarda lonca sistemi tarihe karışmaya başladı. Osmanlı imparatorluğu, geleneksel üretim şeklini değiştiremediği ve sanayi devrimine ayak uyduramadığından eski üretim biçimini devam ettirmiş, dolayısıyla çağın gerisinde kalmıştır.

1571 yılında Kıbrıs'ın fethinden sonra adaya göçürülen nüfus arasında esnaf ve zanaatkarlar da bulunuyordu. Ayrıca adada üretim yapan ilk Osmanlı zanaatkârları ve tacirlerinin büyük kısmı Osmanlı ordusuyla doğrudan bağlantılı kişilerdi.¹⁷³¹

Kıbrıs'ta faaliyet gösteren esnaf grupları kendi aralarında loncalara ayrılmış ve bu şekilde örgütlenmişlerdir. Ayakkabı imalatında çizme, pabuç, mest, terlik vb. kollarda çalışanlar farklı örgütler altında birbirinden ayrılmasının yanında, ayakkabıların çeşitli dinî zümrelere göre değişen renk ve şekillerini imal edenler de ayrı birimler halinde örgütlenmişlerdir.¹⁷³²

Locaların başında şeyh, başhalife adı verilen bir yönetici yer almaktaydı. Esnaf şeyhlerinin atama işlemleri, Lefkoşa naibinin İstanbul'a yazdığı ilam üzerine gönderilen berat ile gerçekleşmekteydi.¹⁷³³ İnşaat sektöründeki esnaflar, mimarbaşının denetimindeydiler.¹⁷³⁴ Bu sektörün dışında kalan esnafların tamamı (debbağ, basmacı, boyacı, çulha, kazzaz, terzi,

¹⁷²⁹ Ahilik teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Neşet Çağatay, **Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik**, TTK. Yay., Ankara, 1975.

¹⁷³⁰ Mehmet Genç, "*Osmanlı Esnafı ve Devlet*", **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s.293.

¹⁷³¹ Mehmet Akif Erdoğan, "*Kıbrıs'ta İlk Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları*", **Kıbrıs'ta Osmanlılar**, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa, 2008, s.106.

¹⁷³² Mehmet Genç, "*17.-19. Yüzyıllarda Saniyi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat*", **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s.277.

¹⁷³³ **BOA., C.BLD-50/2466** (H. 5 Cemaziyelâhir/M. 27 Haziran 1811).

¹⁷³⁴ 1811 yılında Kıbrıs mimarbaşısı Mihail adlı zimmî idi. Bkz. **BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d.**, 15, s.148, hük.2 (H. Evâil-i Receb 1226/M. 22 Temmuz 1811).

saraç, yorgancı, keçeci, nalbant, bakırcı, kalaycı, düğmeci, kuyumcu, nalçacı, aşçı, attar, tüfekçi, mumcu, berber vb), kendi seçtikleri ve “şeyh-i seb‘a”¹⁷³⁵ olarak adlandırılan bir şeyhin genel nezareti altındaydılar.

Nakşibendi tarikatı şeylerinden olan Şeyh Ali Kıbrıs Şeyh-i Seb‘ası olarak tayin ilk kişiydi. Bundan sonra şeyh-i seb‘alık makamı ya da şeyh-i seb‘aların oturdukları zaviye bir vakıf gibi düşünülmüş ve bu hak Şeyh Ali ile onun soyundan gelenlere verilmiştir. Bu nedenle XIX. yüzyıl başlarında da Kıbrıs Şeyh-i Seb‘aları Nakşibendi tarikatından seçilmekteydi.¹⁷³⁶ Nitekim 1803 yılında Lefkoşa Nakşibendî tarikatı şeyhi ve esnaf-ı sebanın da şeyhi olan Seyyit Alâeddin’in vefatı üzerine yerine yine aynı soydan Seyyit Mustafa b. Ömer adlı kişi tayin edilmişti.¹⁷³⁷

Kıbrıs şeyh-i seb‘alığı üzerine yapılan bir çalışmada XIX. yüzyılın ilk yarısında toplam dört ayrı şeyh tespit edilmiştir. Bunlar Seyyit Mustafa b. Ömer (1804-1807), Esseyyit Elhac Mehmet b. Esseyyit Mahmut (1807-1810), Seyyit Ahmet b. Mustafa (1810-1813), Esseyyit Cafer b. Abdürrahim (1813-1822) adlı kişilerdi.¹⁷³⁸ Tanzimat dönemine gelindiğinde ise Şeyh-i seb‘alık kurumu lağvedilerek yerine ziraat müdürleri görevlendirilmişlerdir.¹⁷³⁹

Esnaf teşkilatları belli zamanlarla toplanarak satışı yapılan ürünlerin fiyatlarını belirlerlerdi. Ekim 1812 (Şevval 1227) tarihinde buğdayın kilesi 25 kuruşa düştüğünde Kıbrıs’ta bulunan fırıncılar Lefkoşa mahkemesinde 95 dirhem ekmeği ve 105 dirhem ekmek harıcını ikişer Paraya satmayı taahhüt etmişlerdi.¹⁷⁴⁰

Esnafın çeşitli konularda uyması gereken kurallar, esnaf şeyhlerine tebliğ edildiği gibi esnafın ödemesi gereken vergilerin toplanmasında da esnaf şeyhleri aracılık ediyorlardı.

¹⁷³⁵ Seb‘a şeyhliği esnaf teşkilatı reislerinden birine verilen addır. Âhî teşkilatında yedinci mertebeye sahip olanlara şeyh ünvanı verildiği için esnaf teşkilatında da kullanılmıştır. Seb‘a şeyhliği yalnız İstanbul’da değil Anadolu’da da mevcuttu. Çırak çıkarılırken yapılan merasim hep şeyhin huzurunda cereyan ederdi. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, “Seba Şeyhliği” **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. III, MEB., İstanbul 1993, s.134-135.

¹⁷³⁶ Mehmet Demiryürek, “XIX. Yüzyıl Kıbrıs Esnaf Teşkilatı Üzerine Bazı Tesbitler”, **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. XXVIII, S. 45, 2009, s.21

¹⁷³⁷ “Kıbrıs cezâresinde vâkı’ medîne-i Lefkoşa’nın hîn-i fethinde Hüdâvendigâr-ı sâbık merhûm ve mağfûrun leh sultânım Selîm Hân aleyhi’r-rahmeti ve’l-gufrân asker-i İslâm için ordû-yı hümayûna şeyh ta’yîn eylediği tarîk-i Nakşibendiyye’den Şeyh Ali medîne-i mezbûrede Ayasofya-i Kebîr’de kürsî şeyhi olub bilâ ta’yîn esnâf-ı seb‘aya dahî şeyh nasb ve ırklarının ekberine ber mûcib-i vakfiyye-i ma’mûlün-bihâ şart ve ta’yîn ve ile’l-ân şeyh-i seb‘alık kebîr evlâdından eş-Şeyh es-Seyyid Alâeddin’de iken fevt oldukda yine ekber evlâdlarından işbu râfi’-i tevkî’-i refi’u’ş-şân-ı hâkânî kudvetü’s-sâdât ve’l-kirâm es-Seyyid Mustafa ibn-i Ömer zîde şerefu siyâdetuhû zabt ve esnâf-ı seb‘a dahî bi’t-terâzî inâbe ve umûr ve husûslarını ru’yet üzre olub her vechile mahall ve müstahukk olmağla [...]”**KŞS.**, 24, s.42, hük.1 (H. 6 Receb 1218/M. 22 Ekim 1803).

¹⁷³⁸ Demiryürek, **a.g.m.**, s.23-29.

¹⁷³⁹ Demiryürek, **a.g.m.**, s.36.

¹⁷⁴⁰ **KŞS.**, 28, s.23, hük.2.

Esnaf arasında meydana gelen anlaşmazlıkların çözümü de yine esnaf şeyhleri tarafından sağlanmaktaydı.¹⁷⁴¹

Kıbrıs'ta bulunan kasaplar kestikleri hayvanların derilerini Kıbrıs'taki belirli debbağlara satmak zorundaydılar. Sözelimi Değirmenlik, Tuzla ve Girne kazaları kasapları kesilen bütün hayvanların derilerini eskiden beri Lefkoşa debbağlarına satıyorlardı.¹⁷⁴²

20 Kasım 1827 (1 Cemaziyelevvel 1243) tarihli esnaf vergi tevzi kaydına göre Kıbrıs'ta bulunan esnaf aşağıda listelenmiştir.

Tablo 4.18: Esnaf Grupları

Abacı	Arabacı	Attar	Bakkal
Balmumcu	Bardakçı	Basmacı	Berber
Beygirci	Bıçakçı	Boyacı	Çerçi
Çıkrıkçı	Çilingir	Çizmeci	Çubukcu
Çulcu	Çulha	Debbağ	Değirmenci
Dellâl	Sabuncu	Tuzcu	Çangar
Demirci	Deveci	Duham kıyıcı	Düğmeci
Ekmekçi (Habbaz)	Gazzaz	Hamamcı	Hattab
Helvacı	Kahveci	Kalaycı	Kasarcı
Kassap	Katırcı	Kazgancı	Kazzaz
Keçeci	Keresteci	Kirişçi	Kordalyacı
Kuyumcu	Kürekçi	Manav ve sebzevatçı	Mergubcu
Merkebeci	Muytab	Nalband	Oturakçı
Mimar	Haffaf	Sandıkçı	Sarraç
Pabuşcu	Saatçi	Tavacı ve kebapçı	Terzi
Şarap ve Rakıcı	Tahmis ve enfiyecı	Varilci	Yağcı
Tüccar	Tüfenkçi	Yogancı	
Yalakçı	Yemenici	Yoğurtçu	

Kaynak: KŞS., 33, s.36, hük. 1.

Listelenen esnaf gruplarının hangilerinin müslim ve gayrimüslimlerden teşkil edildiğini, mesleklerin işleyişleriyle ilgili olarak belgelerden ayrıntılı veriler tespit edebilmek mümkün olamamıştır. Ancak birçok esnaf grubunu, müslim veya gayrimüslimlerin tekellerine almadıkları açık biçimde söylenebilir. Gayrimüslimlerin ağırlıkta olduğu kuyumculuk zanaatinde dahi bazı Müslümanlar faaliyet gösterebiliyorlardı.¹⁷⁴³

¹⁷⁴¹ KŞS., 28, s.137, hük.2 (H. 15 Zilhicce 1228/M. 9 Aralık 1813).

¹⁷⁴² “[...] mine'l-kadim ile'l-ân mahrûse-i mezbûrede ve Tuzla ve Girne'de kâin mezbaha-i kasâbâtda kassâbân ma'rifetiyle zebh olunan ecnâs hayvânât kâbilü'd-debbâgât teke ve hadım ve miya ve sığır derileri râyic-i vakt mu'tedil üzere tarafımıza bey' olunugelüp bizler dahi debbâğhânelerimizde dibâgat edüp ve camus dahi zebh olundukda re'âyâ-yı mersûmlara verilüp anlar dahi karye-i mezbûrede kâin debbâğhânelerinde dibâgat ve gayr-i ez-mezbaha-i mezbûre kasabât ve şehr-i mezbûrede ve çiftlikât ve kurâlarda eshâbî yedlerinde zebh olunan derilerini dahi mersûmlar podine için iştirâ ve bizler dahi ekseriyâ kendimize hâs olan bu kasabât-ı mezbûrede ecnâs hayvânât derilerin iznimiz ile kendilerine i'tâ birrle [...]” KŞS., 28, s.209, hük.1.

¹⁷⁴³ Kıbrıs tüccarbaşısı Hacı Seyyit Mehmet Ağa, ticaret yanında Lefkoşa'da Çınaraltı mevkiinde bir kuyumcu dükkânı da işletmekteydi. KŞS., 29, s.169, hük.2 (H. 29 Şevval 1232/M. 11 Eylül 1817).

Kıbrıs'ta önemli bir esnaf kolu olan debbağlık sadece Müslüman esnafa münhasır bir işkoluydu. Gayrimüslimlerin debbağlık yapmalarına izin verilmiyordu. Zira Kasım 1818 (Muharrem 1234) tarihinde debbağlık yapmaya çalışan bazı gayrimüslimler debbağ başhalifesi Mustafa tarafından şikayet edildikten sonra, belirlenen gayrimüslim esnaf bu işten men edilmişlerdi.¹⁷⁴⁴

Kıbrıs esnaflarıyla ilgili ifade edilebilecek bir husus Lefkoşa esnaf gruplarının belli mahallelerde ikamet etmedikleridir. Sözelimi gayrimüslimlerin yoğun biçimde yaşadığı Baş mahalle temettuatında 6 attar, 6 kuyumcu, 4 Avrupa tüccarı, 4 berber, 3 basmacı, 3 bakkal, 3 kırmızı boyacı, 2 çömlekçi, 2 çizmecici ve birer mavi boyacı, pabuççu, kahveci, mumcu, kalaycı, yağcı, keresteci, Yemenci, aşçı, dülger, çuvalcı, demirci, kazancı hanesi sayılmıştı.¹⁷⁴⁵

Bütün zanaat kolları dükkanlarda icra edilmiyorsa da Osmanlı imparatorluğunda 1831 yılında yapılan temettuat sayımında dükkanlar da kaydedildiğinden adadaki esnaf adedi hakkında fikir edinebilmek mümkündür. Yapılan sayıma göre Kıbrıs'ta 350 gayrimüslim, 164 Müslümanlara ait olmak üzere toplam 514 dükkan vardı.¹⁷⁴⁶ Lefkoşa temettuatında İslâm ahalinin dükkanları gösterilmemişse de bu, Lefkoşa'da İslâm ahaliye ait dükkan veya Müslüman esnaf olmadığı anlamına gelmemektedir. Zira nüfus sayım defterlerinde Lefkoşa'nın farklı mahallelerinde çok çeşitli esnaf ve zanaat kollarına ait 514 kişi kaydedilmişti.¹⁷⁴⁷ Temettuat sayımına göre ise Girne kazasındaki dükkan sayısı 13 iken bu sayının 11'i İslâm ahaliye aitti.¹⁷⁴⁸

XIX. yüzyılın ilk yarısında Kıbrıs'ta zanaat kollarından başta gelenleri, yetiştirilen ürünlere bağlı olarak, pamuk ve ipek dokumacılığı ile ayakkabı imalatıydı. Nüfus defterlerinden alınan verilere göre, Lefkoşa'daki 514 esnaftan 106'sı basmacı ve ayakkabıcılara aitti.¹⁷⁴⁹ Yabancı gözlemcilerin de ifade ettiği¹⁷⁵⁰ gibi yüksek bir üretim kapasitesine sahip olduğu anlaşılan pamuk ve ipek dokuma imalatına, verilen iltizamlarla önemli devlet görevlilerinin talip olması delil teşkil etmektedir. 1817 (1232) yılı Kıbrıs ve tevabii mizan-ı harir rüsumu 38.086 kuruş bedel-i iltizamlarla kaptan-ı derya Hüsrev Mehmet Paşa'ya ihale olunmuştu.¹⁷⁵¹

¹⁷⁴⁴ KŞS., 30, s.23, hük.4.

¹⁷⁴⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 16152, s.4-5.

¹⁷⁴⁶ Osmanlı İdaresinde Kıbrıs..., s.131.

¹⁷⁴⁷ BOA., TŞR.KB.d., 40, s.1-192.

¹⁷⁴⁸ Özçelik, "Tanzimat Öncesinde Girne Kazası (Temettuat Defterlerine Göre)", s.53.

¹⁷⁴⁹ BOA., TŞR.KB.d., 40, s.1-192.

¹⁷⁵⁰ Cobham, a.g.e., s.373.

¹⁷⁵¹ BOA., C.ML-496/20169 (H. 9 Safer 1232/M. 1816).

Pamuk ve ipek dokumacılığı ile ilgili olarak, imalatın büyük bölümünün köy ve kasabalarda, boyama-basma işleri gibi daha büyük sermaye yatırımlarının ve daha ileri teknoloji ve işbölümünü gerektiren nihaî işlemlerinse kaza merkezlerinde icra edildiği söylenebilir.¹⁷⁵²

Kıbrıs'ta bulunan boyacı ve basmacı esnafı tarafından kullanılmak üzere Gedos şaphanesinden (Kütahya sancağı) her yıl düzenli olarak şap gönderiliyordu. 1834 (1250) yılında üç yıl için 750 kantar şap yollanmıştı.¹⁷⁵³ Kıbrıs, boyacı esnafı için elverişli bir ortam sunmaktaydı. Zira temettuat sayımlarının ortaya çıkardığı üzere, adada bir kısım tarlalar, boya imalatında kullanılan kök boyaların üretimi için ayrılmıştı.¹⁷⁵⁴

Kıbrıs'ta çangarlık yaygın esnaf kollarından biriydi. Haffaf sınıfına bağlı olan çangarlar, Kıbrıs'ın geleneksel ayakkabı ve çizme üretimi yapan kişilerin toplandığı esnaf grubudur. Çangarlar uzun ve yüksek konçlu çizmeler üretirler; bunlara çangar çizmesi veya podina denirdi. Erkekler için olan ve dize kadar uzanan podinalar teke derisinden imal edilirdi. Kadın ve çocuklar için yapılanlar ise oğlak veya keçi derisinden üretilmekte olup daha kısaydı.¹⁷⁵⁵

Lefkoşa'da esnafın en rağbet ettiği yerlerden biri olan Çangarlar çarşısı, sadece ayakkabı ve çizme üreticilerini (çangar) değil, çok farklı üretim ve ticaret kollarından birçok esnafı barındırmaktaydı.¹⁷⁵⁶ Ancak bu esnaf kolu adına Lefkoşa'da büyük bir çarşının bulunması Kıbrıs'taki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Kıbrıs'ta önde gelen bir diğer esnaf kolu basmacı esnafıydı. Bunların da kendi adlarını taşıyan bir çarşısı olup, farklı esnaf kolları bulunsa da buradaki esnafın büyük kısmını basmacılar teşkil ediyordu.¹⁷⁵⁷ Ayrıca bu çarşıda bulunan mescidin tevliyetini basmacı esnafından Elhac Hasan b. Hüseyin adlı kişi üzerine almıştı.¹⁷⁵⁸

Diğer bir esnaf kolu da çulhalardı. Bunların bir kısmı Lefkoşa'da Basmacılar çarşısında dükkanlara sahipti.¹⁷⁵⁹ Ayrıca Sarraçlar çarşısında bunların adına bir büyük han vardı.¹⁷⁶⁰ Çulha dükkanlarında top halinde iplikler, tarak, mekik, kantar, direzîn, vb. çulha aletleri bulunuyordu.¹⁷⁶¹ Öte yandan çok yaygın olmasa da halkın evlerinde kurdukları tezgâhlarla kumaş dokudukları anlaşılmaktadır.

¹⁷⁵² Genç, "17.-19. Yüzyıllarda Saniyi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", s.279.

¹⁷⁵³ KŞS., 35, s.119, hük.1 (H. 4 Cemaziyelâhir 1250/M. 8 Ekim 1834).

¹⁷⁵⁴ Özçelik, "Tanzimat Öncesinde Girne Kazası (Temettuat Defterlerine Göre)", s.42.

¹⁷⁵⁵ KŞS., 28, s.209, hük.1; KŞS., 30, s.116, hük.1; Ali Efdal Özkul, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Kıbrısında Çangarlık", **Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan, Tarihin İçinden**, (Ed. Prof. Dr. M. Akif Erdoğan), IQ Yay., İstanbul, 2006, s.508-509.

¹⁷⁵⁶ KŞS., 31, s.133, hük.1 (H. 13 Rebiülâhir 1241/M. 26 Kasım 1825).

¹⁷⁵⁷ KŞS., 24, s.10, hük.5; KŞS., 24, s.83, hük.1; KŞS., 24, s.83, hük.2; KŞS., 29, s.170, hük.1.

¹⁷⁵⁸ KŞS., 28, s.49, hük.5 (H. 24 Zilhicce 1228/M. 18 Aralık 1813).

¹⁷⁵⁹ KŞS., 24, s.83, hük.1 (H. 5 Muharrem 1220/M. 5 Nisan 1805).

¹⁷⁶⁰ KŞS., 29, s.207, hük.2.

¹⁷⁶¹ KŞS., 28, s.90, hük.3 (H. 29 Cemaziyelâhir 1228/M. 29 Haziran 1813); KŞS., 28, s.90, hük.3 (H. 3 Receb 1229/M. 21 Haziran 1814).

Kıbrıs'ta bulunan esnaf gruplarından bazıları ada yönetimine borç verebilecek seviyede zengindiler. 1822 yılında adanın muhafazası için Sayda Valisi Abdullah Paşa tarafından gönderilen 2.111 nefer askerin dört aylık 139.595 kuruş 29 para masraflarının bir kısmı muhassıllık, bir kısmı da adanın zengin esnaflarından borçlanma yoluyla karşılanmıştı.¹⁷⁶²

Görüldüğü üzere incelenen dönemde Kıbrıs esnaf ve zanaat teşkilatı dış etkilerle zayıflamakla birlikte, ada ekonomisinin şekillenmesinde önemli bir faktördü.

4.5. Vergi ve Mukataalar

4.5.1. Vergiler

Osmanlı maliyesinin farklı gelir kaynakları içerisinde halktan toplanan vergiler başta geliyordu. Bu yüzden, devletin ve halkın ekonomik ve sosyal hayatlarında önemli bir yeri bulunan vergi konusunun açıklanması Kıbrıs'ta ekonomik hayatı anlayabilme açısından elzemdir.¹⁷⁶³

Tanzimat öncesi devirde vergiler şer'î ve örfî olmak üzere iki ana grupta toplanmaktaydı. Şer'î vergiler İslâm hukukuna, örfî vergiler temeli ihtiyaçlardan doğan ve örf'e dayanmaktadır. Şer'î vergilerin başlıcaları cizye, haraç, gümrük, zekat, öşür, madenlerden alınan vergilerdir. Örfî vergiler içinde değerlendirilen, olağanüstü hallerde, özellikle de savaş zamanlarında artan masrafları karşılamak amacıyla para veya eşya ile tahsil edilen her türlü hizmeti ifade eden "*tekâlif-i divanîye*" de zamanla farklı bir vergi kalemi biçiminde telakkî edilir hale gelmiştir. Bu tür vergilere genel itibariyle "*Avarız*" denilmektedir. Bu vergilerden ayrı olarak devlet görevlileri (valiler), merkezî hükümetin bilgisi dâhilinde olmadan "*tekâlif-i şakka*" adı altında kanunî olmayan başka vergiler de toplamaktaydılar.¹⁷⁶⁴

Bu bölümde XIX. yüzyılda Tanzimat'a kadar olan süreçte, Kıbrıs adasında toplanan vergi kalemlerine temas edilecektir. Burada, konunun başında belirtilmesi gereken nokta, Kıbrıs'ta vergilerin nüfus oranlarına göre gayrimüslimlere yaklaşık 3/2, Müslümanlara 1/3 oranında tarh ettirildiğidir.¹⁷⁶⁵ Bu oranlama zaman zaman gayrimüslimler aleyhine sapmalar göstermişse de Tanzimat dönemine kadar bu oranın korunduğu söylenebilir.

Vergi konusuyla ilgili belirtilmesi gereken bir diğer husus da Kıbrıs halkından toplanan vergilerin zaman zaman kanun ve emirlere uygun olmadığıdır. Bazı muhassıl ve reâyâ

¹⁷⁶² BOA., C.ADL-67/4029.

¹⁷⁶³ Abdurrahman Vefik Sayın vergiyi "*devletin ihtiyâcâtı dâime veya fevkâ'l-âdesi için hükümdârânın emirleriyle vaz' ve tarh olunan tekliflerdir*" şeklinde tanımlamaktadır. Bkz. Abdurrahman Vefik Sayın, **Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)**, Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 352, Ankara, 1999, s.63.

¹⁷⁶⁴ Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Vergi Sistemi**, Bilge Yay., İstanbul, 2005, s.87-90;104-108.

¹⁷⁶⁵ "[...] Kıbrıs cezîresi ahâlisi üzerlerine edâsi lâzım gelen tekâlifin sülüsü ehl-i İslâm ve sülüsânı re'âyâ taraflarından te'diye olunur [...]" BOA., C.ML-207/8534 (H. Evâil-i Rebiülâhîr 1227/M. 14 Nisan 1812). Kıbrıs'a seyyah olarak gelen Ali Bey'e göre Rumlar hükümete yıllık yaklaşık 500 bin kuruş vergi ödemekteydiler. Ancak bu rakamın oldukça abartılı olduğu belgelerden aşikârdır. Bkz. Ali Bey, a.g.e., s.272.

temsilcilerinin değişik adlar altında kanunların öngördüğü oran ve miktarlardan fazla vergi topladığına şahit olunmaktadır.¹⁷⁶⁶

4.5.1.1. Şer‘î Vergiler

4.5.1.1.1. Cizye

İslâm devletlerinde Müslüman olmayan ve zimmî statüde bulunan tebaanın erkek nüfusundan alınan cizye, Osmanlı maliyesinde önemli bir gelir kalemiydi. “*Harac-ı Ruûs*” veya “*Ruûs Cizyesi*” denilen bu vergi, gayrimüslim erkeklerden askerî hizmete karşılık alınan bir vergi çeşididir.¹⁷⁶⁷

Osmanlı imparatorluğu başlangıçtan beri ilk fethettiği yerlerde zimmî tebaası haline gelen kişilere cizye vergisi tarhetmiş; bağışlarla geçinen rahipler, çocuklar (14 yaşına kadar), devlet ve konsolos hizmetinde çalışanlar, defterlü Avrupa, Acem ve Hindistan tüccarları ile hizmetkârları ve iş göremez olanlar (amel mande) bu vergiden muaf tutulmuşlardır.¹⁷⁶⁸

Cizye vergisi başlangıçta kişilerin malî durumlarına göre âlâ, evsat ve ednâ olmak üzere üç gruba ayrılmışsa da zamanla hane hesabı üzerinden ve ortalama esas alınarak toplanmıştır. Fakat XVII. yüzyıl sonunda yine eski usule dönülerek üç sınıf halinde tahsil edilmeye devam edilmiştir.¹⁷⁶⁹

Gayrimüslim tebaa, üzerlerine düşen cizye vergilerini ödediklerinde Müslümanlar gibi can ve mal güvenliklerinin sağlanması hakkını edinirlerdi. Belgelerin diliyle “[...] şerâ‘it-i ra‘iyyeti icrâ ve farîza-i zimmetleri olan cizye-i şer‘iyyelerini edâ ve ifâ eylediklerinden sonra cân ve ırz ve mâlları bi-aynihî ehl-i İslâm gibi muhâfaza ve sıyânet olmak şer‘-i şerîf muktezâsından ve haklarından [...]”¹⁷⁷⁰ idi.

Nüfusun 2/3’ünü gayrimüslim tebaanın teşkil ettiği Kıbrıs adasında en önemli şer‘î vergi kaynağı şüphesiz cizye idi. Bu sebeple devlet cizye vergisi ödeyen tebaanın korunmasına

¹⁷⁶⁶ “[...] bedel-i iltizâmına zamm-ı zamîme ile haddi tecâvüz etdirilib hattâ işbu sene-i mübârekede cezîre-i mezbûre muhassılı ve re‘âyâ vekîli yedinden bin kîse akçe temessük ahzıyla mutâlebe olunmakta ve ehl-i İslâm fukarâsından dahi ahz ve tahsîl olunan yüz yirmi bin guruşa bâliğ olduğundan başka sonradan ihdâs olunan penbe ve zecriye ve mîzân-ı harîr ve cârık ve saçma ve enfiye mukâta‘ası iltizâmları için külliyetli akçe mutâlebe ve üç seneden beri muhassıllar tarafından beher mâh üç dört def‘a kazâlara buyuruldu neşriyle her kazâdan üç dörder bin guruş ahz ve muhassıl konağı mefrûşâtı nâmiyle beher sene on beş bin guruş ahz ve bî-vech sarf eylediklerinden bu keyfiyet ahâlî-i fukarâ ve re‘âyânın müteferrik ve perişânlıkların mücib idüğün [...]” **KŞS.**, 26, s.48, hük.1 (H. 17 Şaban 1222/M. 20 Ekim 1807).

¹⁷⁶⁷ Cizye vergisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Boris Christoff Nedkoff, “*Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)*” (Çev. Şinasi Altundağ), **Bellten**, c. VIII. S. 32, Ekim 1944, s.599-652; Yavuz ERCAN, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar*”, **Bellekten**, c. LV, S. 213, TTK. Yay., Ankara, 1991, s.371-391; Oktay Özel, “*Avarız ve Cizye Defterleri*”, **Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik**, (Edit. Halil İnalçık, Şevket Pamuk), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, s.35-50

¹⁷⁶⁸ Nedkoff, **a.g.m.**, s.610-611; Halil İnalçık, “*Cizye*” **TDVİA**, c. VIII, TDV. Yay., İstanbul, 1993, s.47.

¹⁷⁶⁹ Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergah Yay., İstanbul, 1985, s.136-139

¹⁷⁷⁰ **KŞS.**, 35, s.59, hük.1.

büyük önem atfetmekteydi. Bu önem 1804 yılı isyan hareketinin gayrimüslim tebaaya yönelmesi dolayısıyla, görevlilerin cizyegüzâr reâyânın incitilmemesi gerektiği konusunda uyarılması örneğinde açık biçimde görülmektedir.¹⁷⁷¹

İncelenen dönemde Cizye veren reâyâdan pasaport veya patenta yoluyla yabancı devlet tebaasına geçenler de sıkı bir şekilde engellenerek bunlardan cizye tahsil edildi.¹⁷⁷² Hatta bu durumda bulunanlar yabancılarla evlendiklerinde ve çocukları dahi olursa onlara da reâyâ statüsü verildi.¹⁷⁷³

Kıbrıs reâyâsının ödediği cizye vergisi maktu olarak tarh ve reâyâ temsilcileri (piskopos, saray tercümanı, kocabaşlar) tarafından tevzî ve tahsil edilmekteydi.¹⁷⁷⁴ 1831 yılında ise devlet, ülke geneline yaymak istediği vergi reformuyla her cizyegüzâr reâyâ için gönderdiği âlâ, ednâ ve evsat cizye kâğıtları düzenlemesi uygulamasıyla bu usûle son vermek istedi. Bu gelişme Padişah II. Mahmut'un merkezî otorite gücünü Kıbrıs'ta arttırmak istemesi olarak değerlendirilmelidir. Ancak Kıbrıs reâyâsı, vergilerini eskiden beri maktu olarak ödediklerini ve böyle bir uygulamayı kabul etmeyeceklerini belirterek karşı çıkmışlardır.¹⁷⁷⁵ Kıbrıs'ta tahriri yapan Abdurrauf Haleti Efendi de adada verginin yeni tarzda toplanması durumunda hazinenin zarar göreceğini ve buna reâyânın karşı çıktığını bildirmişti. Haleti Efendi ayrıca, istenildiği gibi, mükelleflerin ödeme güçlerine göre üç sınıf üzere vergilendirme yapılacak ise evvela reâyâyâya cizye evrakı dağıtılmasını; bu evraklar üzerinden ahalinin vergi durumunun ortaya çıkarılmasını tavsiye etmişti. Tüm bunlardan sonra İstanbul'da yapılan toplantılarda

¹⁷⁷¹ “[...] memâlik-i İslâmiyyede mutavattın cizye-güzâr sunûf-ı ra’iyyetin kâffe-i mezâlim ve te’addiyâtından himâyet ve sıyânet ve refâh-ı hâl ve arâmiş-i bâllerini müstevcib olur esbâb ve vesâilin istikmâli ne mertebelerde matlûb-ı kat’î-i dâverânem olduğu müstağnî-i ta’rif ve iş’âr [...]” **BOA., C.ADL-20/1198** (H. Evâil-i Zilkade 1219/M. 1 Şubat 1805).

¹⁷⁷² **BOA., HAT-1163/46030-J; BOA., HAT-1163/46030-F.**

¹⁷⁷³ **BOA., C.HR-5/158** (7 Cemaziyelâhir 1226/M. 29 Haziran 1811).

¹⁷⁷⁴ Saray tercümanı Yorgaki 1804 yılına kadar reâyâdan tahsil edilecek cizye ve diğer vergilerin tahsili vazifesinde görevlendirilmişti. **KŞS., 24, s.47, hük.2.**

¹⁷⁷⁵ “[...] re’âyâ-yı cezîre-i mezkûre kadîmden mukayeseli ve üzerlerine edâsı lâzım gelen cizye-i şer’iyyeleri maktu’ olmakla esnâf-ı selâse itibâriyle cizye evrakı verilmesine maktu’-ı mezbura bâliğ olmayub ol-cihetten emvâl-i mîrîyeye külli kesir ve noksan tertîb edeceği bedihi ve nümâyân olduğundan re’âyâ-yı mersûmeden her birlerinin hâl ve tahammülleri ve vükelâ-yı ra’iyyet ma’rifetleri ve ma’rifet-i şer’le her bir sene teftiş ve tashîh ve tahkik olunarak adl ve insâfa ri’ayet ve hakkaniyet ile her birinin hâl ve tahammüllerine göre usûl ve nizâm-ı belde mücibince cizye-i şer’iyye ve gerek tekâlifin cümlesi bir tob olarak tevzi’ ve tahsîl olunmasını ka’ide-i kadîme-i mer’iyye-i memleketden olmaktan nâsî bu vechile tahsîl ve cibâyet olunagelmekle re’âyâ-yı cezîre-i mersûmeye aslâ cizye evrakı î’tâ olunmak ve gerek â’lâ ve evsat ve ednâ itibâriyle tezkire verilmek mu’tâd ve müte’arîf olmamakla [...] işbu kırk altı senesi Muharremi esnâsında re’âyâ-yı cezîre-i mezbûreye evrak-ı cizye î’tâ olunacak bundan böyle cizyeleri esnâf-ı selâse hesabıyla verilecek deyü şüyu bulmakla edalarında kıl ve kal ihtilâf ve ihtilâl vukû’ bulub cem’iyet ile fitne ve fesâdı mücib hâlâtın hengâm-ı zuhûrunda hâlâ cezîre-i mezbûre muhassılı olan Halîl Efendi bendeleri gelib hâkimane hareket ve iktizâsı vechile ba’zıları ile taltîf ve ba’zıları te’dîb ile teskîn [...]” **BOA., HAT-336/19278-B** (H. 25 Receb 1246/M. 9 Ocak 1831).

Kıbrıs reâyâsı bu uygulamadan istisna tutularak cizye vergisinin eskiden olduğu gibi toplanması kararı alındı.¹⁷⁷⁶

Öte yandan Kıbrıs'ta cizye vergisi 1830'lu yılların ortalarına kadar maktu ise de adaya âlâ, evsat ve ednâ şeklinde cizye evrakı gönderimi yapılıyordu. Ancak verginin yine piskoposlar vasıtasıyla maktu olarak tahsil edildiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁷⁷ Bu durum, Kıbrıs piskoposlarının Rumlar üzerindeki güç ve nüfuzlarının devam ettiğinin bir işaretidir.

Söz konusu dönem boyunca avarız vergisiyle birlikte muhassıl bulunanlara ihale olunan Kıbrıs cizyesi, esedî kuruş üzerinden toplanıyordu. Ancak esedî kuruş veremeyecek durumda olanlardan İstanbul Fındık altını, İstanbul zer-i mahbûbu, Mısır Fındık altını, Mısır mahbûb altını ve Para hesabıyla da cizye tahsilâtı yapılabiliyordu.¹⁷⁷⁸

1804-1805 (1219) yılı Kıbrıs cizyesi bu yıl patlak veren isyan¹⁷⁷⁹ nedeniyle toplanamadığından, 1807-1808 (1222) yılında, 1804-1805 yılına mahsuben 44.200 kuruş olarak tarh edildi. Üstelik piskoposlar bu meblağın tahsilinde kefil tutuldular.¹⁷⁸⁰ 1807-1808 (1222) yılında ise ise 32.028 kuruşluk cizye vergisi toplandı.¹⁷⁸¹

Kıbrıs'ta cizye toplanması için görevlendirilen cizyedarlarla birlikte belirlenen miktarda âlâ, evsat ve ednâ şeklinde olmak üzere üç sınıf (esnâf-ı selâse) halinde cizye evrakları da gönderiliyor ve verginin buna göre tahsil edilmesi isteniyordu. Örneğin 1817-1818 (1232) yılı cizye vergisinde âlâ 4, evsat 2, ednâ 1 kuruş arttırılarak 1.271 âlâ, 9.884 evsat ve 1.491 ednâ cizye evrakı gönderilmişti.¹⁷⁸²

Belgelerden bazı yıllara ait cizye evrak çeşitleri yerine toplam cizye kâğıt miktarı veya bedelleri belirlenmiştir. Buna göre tespit edilebilen cizye kayıtlarına göre cizye evrakları aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 4.19: Kıbrıs Cizye Evrakı ve Bedeli Dağıtımı

Yıllar	Âlâ	Evsat	Ednâ	Toplam Evrak Adedi
1799-1800 (1214)	1.269	4.880	1.482	7.631
Evrak Bedeli				
1810 (1809-1810)	1269	9.880	1.482	12.631

¹⁷⁷⁶ “[...]cezîre-i mezkûre müstesnâ olarak re’âyâyı mersûmenin cizye-i şer’iyyeleri kemâ-fi’ssabık icrâ olunmak üzere tanzîm ve tesvîyesine bakılması için muhassıl-ı mûmâileyhe iktizâsına göre tahrîr ve me’mûr-ı mûmâileyhe dahi iş’âr olunsun [...]” **BOA., HAT-336/19278** (H. 1246/M. 1831).

¹⁷⁷⁷ **KŞS., 29, s.86, hük.2** (H. 7 Zilkade 1231/M. 29 Eylül 1816).

¹⁷⁷⁸ “[...] esedî gurus tedârikinde acz ve usreti olanlarından aynî gurus taleb olunmayub ecnâs nukûddan ne gûne akçe getirirler ise hâlisü'l-ayâr ve tâmmü'l-vezn olanları râyic oldukları İstanbul fındık altunu ve İstanbul zer-i mahbûbu ve Mısır fındık altunu ve Mısır mahbûb altunu ve tuğrâlî sağ paranın her kırk adedi bir gurus hesabıyla mâl-ı cizyeleri bu vechile cibâyet ve tahsîl [...]” **KŞS., 29, s.86, hük.2** (H. 7 Zilkade 1231/M. 29 Eylül 1816).

¹⁷⁷⁹ 1804 İsyanı için Birinci Bölüme bakınız.

¹⁷⁸⁰ **KŞS., 24, 188 hük.1** (H. 15 Zilhicce 1220/M. 11 Mart 1807).

¹⁷⁸¹ **KŞS., 26, 98 hük.1** (H. 26 Zilhicce 1222/M. 24 Şubat 1808).

¹⁷⁸² **KŞS., 29, s.88, hük.1.**

Evrak Bedeli				
1813 (1228)	1.271	9.884	1.491	12.646
Evrak Bedeli	12 Krş.	6 Krş.	3 Krş.	
1816-1817 (1232)	1271	9.884	1.491	12.646
Evrak Bedeli	16 Krş.	8 Krş.	4 Krş.	
1828-1829 (1244)	1.170	9.184	1.490	11.844
Evrak Bedeli	36 Krş.	18 Krş.	9 Krş.	
1829-1830 (1245)				
Evrak Bedeli	48 Krş.	24 Krş.	12 Krş.	
1834-1835 (1250)				12.646
Evrak Bedeli	60 Krş.	30 Krş.	15 Krş.	
1838-1839 (1254)				12.642

Kaynak: (Sırasıyla) **KŞS.**, 22, s.38, hük. 4; **KŞS.**, 27, s.46, hük. 3; **KŞS.**, 26, s.130, hük. 2; **KŞS.**, 28, s.44, hük. 2; **KŞS.**, 29, s.86, hük. 2; **KŞS.**, 33 s.56, hük. 2; **KŞS.**, 33 s.138, hük. 3; **BOA.**, C.DH-197/9811.

1831 tarihli nüfus tahriri gayrimüslimler için esasta vergi amaçlı yapılmıştı. Dolayısıyla vergiden muafiyet sağlayacak özelliklere sahip olmayıp 14 yaş ve üzerinde bulunan gayrimüslim erkekler, defterde yazılı isimlerinin üzerlerine âlâ, evsat ve ednâ şeklinde işaret koymak suretiyle kaydedilmişlerdir. Sayıma göre, Kıbrıs adasında 2.664 âlâ (% 9), 11.124 (% 37) evsat ve 2.607 (% 9) ednâ olmak üzere toplam **16.395** cizye mükellefi vardı. Bu rakam Kıbrıs kazaları gayrimüslim nüfusunun % 55'ine tekabül ediyordu. Diğer bir deyişle Kıbrıs gayrimüslim erkek nüfusunun yarıya yakını (% 45) cizyeden muaftı. Bu durum Kıbrıs gayrimüslim nüfus yapısının genç karakterde olmasının bir sonucudur. Nüfus sayım defterlerinden elde edilen verilere göre Kıbrıs kazaları cizye vergisi aşağıdaki gibidir.

Tablo 4.20: Kıbrıs Kazaları Cizye Vergisi Dağılımı

Kaza Adı	Ala	Evsat	Ednâ	Mükellefler Toplamı		Gayr-ı Müstahak	Toplam
Lefkoşa	494	575	141	1.210	% 7	1.052	2.262
Dağ	114	860	225	1.199	% 7	950	2.149
Değirmenlik	153	931	239	1.323	% 8	1200	2.523
Omorfa	103	779	114	996	% 6	939	1.935
Dipkarpas	216	560	55	831	% 5	340	1.171
Mağusa	104	413	61	578	% 4	486	1.064
Limason	371	441	167	979	% 6	781	1.760
Piskopu	90	169	64	323	% 2	273	596
Gilan	126	309	103	538	% 3	430	968
Evdim	103	199	95	397	% 3	272	669
Girne	137	770	223	1.130	% 7	1.200	2.330
Baf ve Kukla	97	969	270	1.336	% 8	935	2.271
Lefke	98	636	197	931	% 6	991	1.922

Tuzla	200	1.592	288	2.080	% 13	1.655	3.735
Mesarye	198	1.425	210	1.833	% 11	1.347	3.180
Hirsofu	60	496	155	711	% 4	483	1.194
Toplam	2.664	11.124	2.607	16.395		13.234	29.729
%	9	37	9	55	100	45	

Kaynak: BOA., TŞR.KB.d., 41; BOA., TŞR.KB.d., 42; BOA., TŞR.KB.d., 43.

Aynı sayımda Lefkoşa reâyâsında 494 âlâ, 575 evsat ve 141 ednâ olmak üzere toplam 1.210 (% 53) cizye mükellefi bulunuyordu. Diğer bir ifadeyle Lefkoşa'da cizyeye tabi nüfus, reâyânın ekonomik durumlarının oldukça iyi seviyelerde olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 4.21: Lefkoşa Reâyâsı Cizye Vergi Dağılımı

Mahalle	Ala	Evsat	Ednâ	Mükellefler Toplamı		Gayr-ı Müstahak	Toplam
Alatyodise	39	49	14	102	% 8	94	196
Aya Andoni	68	66	14	148	% 12	106	254
Aya Faniromeni	80	117	31	228	% 19	213	441
Aya Kaşano	52	56	11	119	% 10	118	237
Aya Luka	32	28	6	66	% 5	66	132
Aya Sava	41	49	13	103	% 9	95	198
Aya Yani	57	86	13	156	% 13	96	252
Ermeniyen	37	28	3	68	% 6	46	114
Baş Mahalle	88	96	36	220	% 18	218	438
Toplam	494	575	141	1.210		1.052	2.262
%	22	25	6	53	100	47	

Kaynak: BOA., TŞR.KB.d., 43, s.17-86.

Görüldüğü üzere Kıbrıs reâyâsından toplanan cizye vergisi devlet hazinesinin kayda değer gelir kalemlerinden birini teşkil ediyordu. Ayrıca cizye vergisi âlâ, evsat ve ednâ açılardan sınıflamada reâyânın mali gücünü de yansıttığından, Kıbrıs reâyâsının ekonomik durumlarının orta seviyelerde bulunduğu kesin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

4.5.1.1.2. Öşür

Şer'î vergiler kapsamında bulunan bir diğer vergi türü öşürdür. Müslümanlardan ürün üzerinden 1/10 hesabıyla nakdî ya da aynî biçimde tahsil edilen bu vergi, mülk sahibi olanlardan değil, mirî arazi tasarruf edenlerden alındığından, Tanzimat öncesi dönemde timar/zeamet sahipleri tarafından tahsil ediliyordu.¹⁷⁸³

Kıbrıs şer'îyye sicilleri ve müstakil Osmanlı arşiv kayıtları öşür vergisiyle ilgili doyurucu bilgiler sunmamaktadır. Kıbrıs temettuat sayımları da tamamıyla mal dökümü şeklinde olduğundan ve vergi kayıtlarını içermediğinden öşür vergisi üzerine ayrıntılı sonuçlar elde edilememiştir. Ulaşılabilen belgeler daha çok vergiyle ilgili ortaya çıkan sorunlara dairdir.

¹⁷⁸³ Öşür vergisi hakkında bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Öşür", İA., c. IX, MEB., İstanbul, 1979, s.485-488.

Bazı timar sahiplerinin toprakları dâhilinde bulunan ahaliden fazla miktarda öşür talep etmesi en sık rastlanan sorundu. Sözgelimi İpsamolof köyü ahalisi, yıllardan beri üzerlerine düşen öşür vergilerini düzenli biçimde ödeyegeldiklerini, fakat timar sahiplerinin kendilerinden kanun dışında fazla vergi talep ettiğini söyleyerek şikâyetle bulunmuşlardı.¹⁷⁸⁴

Belgelerden edinilen bilgiye göre, arpa, buğday, yulaf, burçak, pamuk, zeytin, üzüm, ipek, keten, mercimek, kök boya, tütün, harnub, meyveler, bağ, bahçe, otlaklar ve bal öşür alınan ürünlerdi.

Kıbrıs'ta öşrî vergiler içerisinde hiç şüphesiz en önemli kalemlerden biri olan öşr-i harîr (ipek vergisi) ayrı bir yere sahipti. Öşr-i harir yüzyılın başından itibaren 15 paradan tahsil edilmekteydi. Ancak 1807'de (1222) bir anda 2 kuruşa yükseltilerek toplandı. Fakat bunun ipek üreticilerine olumsuz etkileri dolayısıyla hemen resm-i harîrin "*resm-i kadîmi*" olan 15 paraya dönüldü.¹⁷⁸⁵

1834-1835 (1250) yılına gelindiğinde Kıbrıs'ta üretilen ipek miktarı 8 bin kıyye dolaylarında tahmin edilerek kıyyesi 130-150 kuruşa satıldığından yüzde on hesabıyla en azından 104 bin kuruş ipek öşrü tahsil olunması öngörülmüştü.¹⁷⁸⁶

Tanzimatın ilanından sonra vergi oranlarının düzenlenmesi sırasında öşür ile ilgili olarak bir nizamname hazırlandı. 18 Nisan 1840 genelge ile öşürün bütün ülkede 1/10 oranında olması kararlaştırıldı. Böylece öşür vergisi üzerinden yaşanan sorunlar ortadan kaldırılmaya çalışıldı.¹⁷⁸⁷

4.5.1.1.3. İhtisab Resmi

Şer'î vergilerden sayılan ihtisab resmî, kent merkezlerinde panayır ve pazarlarda satılan mallardan çeşitli adlarla alınan vergilerdir. Muhtesip adı verilen görevli tarafından toplanan damga, yevmiye-i dekâkîn, pazar bacı, gemi ihtisabı, resm-i bitirme gibi vergileri kapsayan ihtisab vergisinin oranı kentten kente değişebilmekteydi. Bu vergi 1826-1827 (1242) yılına kadar muhtelif şekillerde toplanmıştır.¹⁷⁸⁸

Diğer bölgelerde olduğu gibi Kıbrıs'ta da imal edilen ve İstanbul'a gönderilen ürünlerden gümrük vergisi alınması yasaktı. Ancak 1826 yılında yapılan düzenlemelerle İstanbul, İzmir,

¹⁷⁸⁴ BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d., 18, s.19, hük.2 (H. 1 Rebiülevvel 1235/M. 18 Aralık 1819).

¹⁷⁸⁵ "[...] *resm-i harîr on beş para iken ikişer guruşa iblâğ [...] işbu muhdes resm-i harîr zikr olunan iki yüz yirmi iki senesi mâh-ı Cemâziye'l-evvelîsinin üçüncü gününden itibaren resm-i kadîmi olan on beş paradan ziyâde bir akçe resm alınmamak üzre külliyyen ref' ve ilgâ olunmağla [...]*" KŞS., 26, s.35, hük.2.

¹⁷⁸⁶ KŞS., 35, 120 hük.1.

¹⁷⁸⁷ Çoruh, a.g.t., s.363.

¹⁷⁸⁸ Sayın, a.g.e., s.41-42. Ayrıca bkz. Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi)**, Bilge Yay., İstanbul, 2006, s.152-210.

Edirne gibi şehirlerde olduğu gibi Kıbrıs'ta da ihtisab vergisi alınması kararı verildi.¹⁷⁸⁹ Bundan kısa bir süre sonra da hangi esnaftan ne kadar ihtisab vergisi alınacağı duyuruldu.¹⁷⁹⁰

1828-1829 (1244) yılında gönderilen fermanla, Kıbrıs'ta penbenin 180 kıyyesi bir kantar itibarıyla, bir kantarı 90 para, ipeğin bir kıyyesinden 10 para, şarabın kumandariye (iyi cins içki) cinsinin 2 kıyyesinden ve bayağı şarabın 4 kıyyesinden birer para ve rakının bir kıyyesinden birer para resm-i ihtisab alınması öngörülmekteydi.¹⁷⁹¹

Kıbrıs ihtisab vergisi, Şubat 1828 tarihinden itibaren mukataa haline getirilerek iltizama verilerek suretiyle tahsil edildi. Bu düzenlemede ihtisabın Lefkoşa, Tuzla, Tuzla'ya bağlı İskele kasabası ve Limason ile küçük kazalarda uygulandığı görülmektedir. En az bir, en fazla dört sınıf üzerinden vergilendirilen esnafın ihtisab vergileri, 2-8 kuruş arasında belirlenmişti.¹⁷⁹²

1837-1838 (1253) yılı son dört ayda tahsil edilip Tersane-i Âmire Hazinesi'ne gönderilen vergilere göre, Kıbrıs'ta ihtisab vergisi sürekli bir artış göstermektedir. Buna göre belirtilen yılın son dört aylık Kıbrıs ihtisab vergi gelirleri aşağıda listelenmiştir.

Tablo 4.22: 1253 (1837-1838) Yılı Son Dört Ayında Kıbrıs İhtisab Vergisi

	Tahsil Edilen İhtisab Vergisi	Para
Ramazan	Lefkoşa İhtisabı	103.378
	Tuzla ve İskele İhtisabı	35.091
	Limason İhtisabı	17.700
	Lapta köyü değirmen resmi	680
	Lefke kazası değirmen resmi	2.000
	Baf ve Hirsofu kazaları değirmen resmi	2.880
TOPLAM		161.729
Şevval	Tahsil Edilen İhtisab Vergisi	Para
	Lefkoşa İhtisabı	108.894
	Tuzla ve İskele İhtisabı	37.830
	Limason İhtisabı	44.752
	Lapta köyü değirmen resmi	680
	Lefke kazası değirmen resmi	2.000
	Baf ve Hirsofu kazaları değirmen resmi	2.880
TOPLAM		197.036
Zilkade	Tahsil Edilen İhtisab Vergisi	Para
	Lefkoşa İhtisabı	136.366
	Tuzla ve İskele İhtisabı	49.117
	Limason İhtisabı	60.360
	Lefke kazası değirmen resmi	2.000
	Lapta köyü değirmen resmi	680

¹⁷⁸⁹ “[...] Âsitâne-i sa’âdetim ve İzmir ve Edirne ve mahâll-i sâire ihtisâbları hüsn-i sûret ve nizâm-ı kavîye olunmuş olduğu gibi memâlik-i mahrûsetü’l-mesâlik-i şâhânemden mevki’-i ticâret ve mecma’-ı ehl-i sûk ve hurfet olan Kıbrıs cezîresinde dahi ihtisâb vaz [...]” **KŞS.**, 33, s.17, hük.2 (H. Evâhir-i Safer 1243/M. 21 Eylül 1827).

¹⁷⁹⁰ **KŞS.**, 33, s.36, hük.1 (H. 1 Cemaziyelevvel 1243/M. 20 Kasım 1827).

¹⁷⁹¹ **BOA.**, C.ML-70/3210.

¹⁷⁹² Çoruh, **a.g.t.**, s.219.

	Baf ve Hırsofu kazaları değirmen resmi	2.880
TOPLAM		251.403
	Tahsil Edilen İhtisab Vergisi	Para
Zihicce	Lefkoşa İhtisabı	136.190
	Limason İhtisabı	89.547
	Tuzla ve İskele İhtisabı	51.322
	Lapta köyü değirmen resmi	680
	Lefke kazası değirmen resmi	2.000
	Baf ve Hırsofu kazaları değirmen resmi	2.880
TOPLAM		282.619

Kaynak: KŞS., 35, s.111, hük. 1.

İhtisab vergilerinin tanzimini üstlenen ve 1826'daki düzenlemelerle kurulan İhtisab Nazırlığı 1854 yılında lağvedilerek Şehremaneti'ne dönüştürüldü ve dolayısıyla bundan sonra verginin toplanması ve idaresinde de farklılıklar yaşandı.¹⁷⁹³

4.5.1.2. Örfi Vergiler

Örfi vergilerin pek çok çeşitleri olup, ehl-i örf denilen idarecilerin hizmetleri için halkın ödeyeceği bedel biçiminde tarif edilmektedir. Çeşitli kademelerde görev yapan yöneticilere verilen bu verginin miktar ve çeşitleri kanunnamelerle bölge ve zamana göre ayrı ayrı düzenlenmiştir. Cürüm ve cinayet, arus, bennak, mücerred vb. birçok vergi bu sınıfa girmektedir.¹⁷⁹⁴ Bu vergiler daha çok tahrir defterlerinde yer aldığından belgelerde bu vergilere dair kayıtlar yetersizdir.

Örfi vergiler içerisinde değerlendirilen bir vergi türü de “*bedel-i timar*”dır. Timar sahipleri sefere iştirak etmediklerinde bu vergi kendilerinden hasıllarına göre cebelü bedeliyesi adı altında düzenli olarak alınırdı. Ancak Kıbrıs timar ve zeamet erbabı, sefere gitmeyip ada muhafazasında kaldıklarından bu vergiden muaftılar.¹⁷⁹⁵ Ancak 1812 yılında eyalet askerleri bedele bağlandıklarında Kıbrıs timar ve zeamet sahipleri de buna dâhil edilmiştir. Bu yıl yapılan timar yoklamasına göre Kıbrıs'ta 30 zeamet, 696 adet timar mevcuttu. Bu yılda, her bir timarın kaydı olarak 150'şer kuruş hesaplanarak toplam 180.900 kuruş bedel-i timar tahsil edilmesi kararlaştırıldı. Fakat Kıbrıs timar ve zeamet erbabının, bu paraları ödemeleri durumunda kendilerine çok az bir ücret kalacağını beyan etmeleri üzerine, Bâbiâli, adadaki çekirge istilalarını da göz önünde bulundurularak bu yılki bedel-i timarı affetti.¹⁷⁹⁶ 1838 (1254) yılında ise timar, zeamet tevcih bedelleri tahsil edilelerek, öşür hâsılatıyla birlikte toplam 20 yük 70.382 (2.070.382) kuruş gelir kaydedilmişti.¹⁷⁹⁷

¹⁷⁹³ Kazıcı, **Osmanlı'da Vergi Sistemi**, 156-157.

¹⁷⁹⁴ Çadırcı, **a.g.e.**, s.105.

¹⁷⁹⁵ **BOA., C.TZ-6/288** (H. 3 Cemaziyelevvel 1214/M. 3 Ekim 1799).

¹⁷⁹⁶ “[...] kuyud-ı defterhâne-i âmirem mucibince Kıbrıs eyâletinde vâki' otuz aded ze'amet ve altı bin doksan altı aded timârın beher kaydı yüz ellişer guruşdan toplam yüz seksan bin dokuz yüz kuruş bedeliyelerinin tahsili [...] bir müddetten berü cirâd müstevlî olduğuna binâen mûmâileyh dahi muttalî olduğundan başka

4.5.1.2.1. Avarız ve Bedel-i Nüzul

Osmanlı maliyesinde düzensiz olarak savaş gibi olağanüstü hallerde alınan vergiler avarız-ı divanîye adı altında toplanmaktadır. Hane¹⁷⁹⁸ hesabı üzerinden tarh edilen bu vergiler, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren düzenli hale getirilerek hazinenin önemli gelir kalemlerinden birini teşkil eder hale gelmiştir. Avarız vergileri içerisinde belirgin bir paya sahip olan “*avarız akçesi*” nakdî, “*nüzul*” ise aynî olarak müslim-gayrimüslim ayrımı gözetilmeksizin alınırdı. Ordunun sefer güzergâhında ihtiyaçlarını karşılamak amacını taşıyan nüzul vergisi, gerektiğinde nakdî olarak da alınabilmekteydi.¹⁷⁹⁹

Savaş veya isyan nedeniyle adadan nüzul talep edildiğinde, merkezden bir nüzul emini tayini yapılıyordu. Meselâ, 1829 yılında Osmanlı-Rus savaşı dolayısıyla Kıbrıs’tan nüzul talebiyle birlikte anamurlu Abdülmuin Bey nüzul emini sıfatıyla görevlendirilmişti.¹⁸⁰⁰

Genel itibariyle ilk başlarda olağanüstü hallerde alınan avarız vergisi düzenli hale getirildiğinden, Kıbrıs’ta her yıl tahsil edilmekte ve darphane-i âmire hazinesine teslim edilmekteydi.¹⁸⁰¹ Bu vergi Kıbrıs muhassıllığı ile birlikte¹⁸⁰² iltizama çıkarıldığından belgelerde miktarı ve oranıyla ilgili açıklayıcı kayıtlar yer almamaktadır. Bu yüzden birçok yıl için bu vergilerin miktar ve oranlarıyla ilgili tespit yapabilmek olanağı yoktur. Kısmi veriler ortaya koyabilmek imkânı ancak bazı yıllara ait olmaktadır. Fakat genel olarak Kıbrıs mal-ı avarız ve nüzulünün uzun yıllar sabit kaldığı söylenebilir. 1802 (1216)¹⁸⁰³ ve 1827 (1242) yıllarında bu vergiler 13.092 kuruş miktarındaydı.¹⁸⁰⁴

4.5.2. Mukataalar

Mukataa, hazineye ait bir gelir payının tahsili anlamına gelmektedir. Burada, sınırları sabit coğrafi bir bölgedeki vergi kaynağının veya kaynaklarının iltizam/emanet usulüyle idare edilmesi söz konusudur. İltizam usulünde mukataaya dönüştürülen vergi kaynağı bir girişimci tarafından peşin (muaccele) ödenerek satın alınmaktaydı. Emanet usulünde ise mukataa

zu ‘âmâ ve erbâb-ı tîmârın sülüs ve sülüsân itibâriyle verdikleri belde masârifini hâsılâtundan kendülere cüz’i nesne kalacağından bahsle bedeliye-i mezkûrenin afvı niyâzında olarak ahâliden çend nefer kimesneler ile Dersa’adete i’lâm-ı şer’î ve arz ve mahzar takdîm etmiş olduğundan müsa’ade-i seniyyem erzân kılınarak bedeliye-i mezkûrenin afvı için bir kıt’a emr-i âlîşân sūdûrunu mübâşir-i mûmâileyh arzûhâlinde ve ahâlisi mahzarlarında istid’â ve inâyet etmeleriyle [...] bunlardan bedel-i metâlibiye sühûde mebnî olmakla ol bâbda isdâr olunan emr-i şerîfin kaydı terkîn [...]” **BOA., C.AS-362/15009.**

¹⁷⁹⁷ **BOA., HAT-1245/48329-F** (H. 29 Cemaziyelevvel 1254/M. 20 Ağustos 1838).

¹⁷⁹⁸ Osmanlı vergi düzeninde hane sistemi hakkında bkz. Nejat Göyünç, “*Hâne Deyimi Hakkında*”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S.32, 1979, s.331-348.

¹⁷⁹⁹ Mustafa Ağdağ, **Türkiye’nin İktisadî ve İçtimai Tarihi**, c. I, Cem Yay., İstanbul, 1995, s.190.

¹⁸⁰⁰ **BOA., C.AS-805/34196.**

¹⁸⁰¹ **KŞS., 26, s.38, hük.1** (H. Şaban 1222/M. Ekim 1807).

¹⁸⁰² **BOA., C.ML-67/3082.**

¹⁸⁰³ **BOA., C.ML-534/21924.**

¹⁸⁰⁴ **BOA., HAT-708/33938-G.**

gelirleri görevli bir devlet memuruna havale edilir ve hesapları eminler tarafından tutulurdu.¹⁸⁰⁵

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda devletin malî gücü iyice zayıfladığından bu dönemde hemen hemen bütün vergi kalemleri mukataalar halinde iltizama verilir hale gelmişti. Mültezimlerin büyük kısmı da yine vergi kaynağının başında bulunan atanmış yöneticilerdi. Bu ise zaman zaman halktan fazla vergi toplanmasına yol açıyordu. Bu yüzyılda adaya atanan Çil Osman, Hacı Abdülbaki Ağa gibi mültezim-valilerin piskoposlarla girdikleri nüfuz mücadelesiyle de bağlantılı olarak çıkardıkları sorunlar buna örnektir.¹⁸⁰⁶ Kıbrıs'ta mukataa düzeni XIX. yüzyıla bu şartlar altında girmişti.¹⁸⁰⁷

4.5.2.1. Kıbrıs Muhassıllığı Mukataası

XIX. yüzyılın ilk yarısı itibariyle Kıbrıs gelirlerinin önemli bir yekûnu mukataaya dönüştürülmüştü. Böylece Kıbrıs adası bütünüyle bir mukataa şeklinde düşünülmüş; bunlardan ayrıca gümrük mukataalar teşkil edilmiştir. Bu şekilde Kıbrıs muhassıllığı mukataa şeklinde iltizam veya emanet usûlüyle idare edilmekte ve “*mukataa-i cesimeden*”¹⁸⁰⁸ sayılmaktaydı. Kıbrıs muhassıllığı mukataası ve tevabîi cizye ve avarızıyla birlikte taliplerine Hicrî yıl başlangıcından (Muharrem) itibaren bir yıllığına iltizama/emanete verilmekteydi.¹⁸⁰⁹ Bundan başka muhassıllık dâhilinde olmayan Limason gümrüğü vesair 20 adet mukataa Rumî yıl başlangıcından (Mart) ve zecriye rûsûmu mukataası Ağustos başından itibaren yine muhassıl bulunanlara ihale olunmaktaydı.¹⁸¹⁰

Mukataa gelirleri İrad-ı Cedid, Tersane ve Kaptan Paşalığa bağlı olunan dönemlerde de bu yöntemlerle zabt ve idare olundu. Kıbrıs muhassıllığına bağlı mukataaların sayısı yüzyılın başında İrad-ı Cedid Hazinesi'ne bağlandığı süreçte 24'tü.¹⁸¹¹ Bu dönemde Limason, Girne, Baf ve Mağusa gümrükleri ile Gilan ve Değirmenlik ihtisab, vezzanlık, dalyan-ı mahî ve Tuzlalar gibi mukataalar muhassıllık dâhilinde değildi.¹⁸¹² Daha sonraki dönemlerde ise muhassıllık dâhilinde olmayan mukataa sayısı 20'ye düşmüştürüldü ve yine muhassıllıkla birlikte iltizama çıkarıldı.¹⁸¹³ Örneğin Mayıs 1834'ten itibaren (Muharrem 1250) Kıbrıs muhassıllığı ve tevabîi cizye ve avarızıyla; Limason gümrüğü ve yirmi mukataa mizan-i harir

¹⁸⁰⁵ Mukataa sistemiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Baki Çakır, **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI.-XVIII. Yüzyıl)**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2003.

¹⁸⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için Giriş'e bakınız.

¹⁸⁰⁷ “[...]...şimdiye değin Kıbrıs muhassılı olanlar dahi mültezim gürûhundan olmak mülâbesesiyle [...]” **KSS.**, 24, s.129, hük.1.

¹⁸⁰⁸ “[...] Tersane-i âmire hazînesi tarafından zabt ve idare olunan mukata'ât-ı cesimeden Kıbrıs Muhassıllığı [...]” **BOA.**, **C.ML**-12/544 (H. 15 Şaban 1253/M. 14 Kasım 1837).

¹⁸⁰⁹ **BOA.**, **C.ML**-9/369 (H. 19 Rebiülâhir 1242/M. 20 Kasım 1826).

¹⁸¹⁰ **BOA.**, **C.ML**-128/6517 (H. 14 Zilkade 1218/M. 25 Şubat 1804).

¹⁸¹¹ **BOA.**, **C.ML**-622/25608 (H. 22 Safer 1220/M. 22 Mayıs 1805).

¹⁸¹² **BOA.**, **C.ML**-128/6517 (H. 14 Zilkade 1218/M. 25 Şubat 1804).

¹⁸¹³ **BOA.**, **C.BH**-114/5550 (10) (H. 5 Zilkade 1229/M. 19 Ekim 1814).

mukataasıyla birlikte Mart 1834'ten (Mart 1249) ve zecriye mukataası Ağustos 1834'ten (Ağustos 1249) itibaren 382.867 kuruşluk Mansure Hazinesi tahsisatından başka toplam 1.810.877 (18 yük 10.877) kuruş iltizam bedeliyle Elhac Mehmet Ağa'ya ihale olunmuştu.¹⁸¹⁴

Muhassıllık dâhilinde olmayan Limason gümrüğü vesair 20 mukataanın yıllık iltizam bedelleri 27.834,5 kuruştur. 1819-1820 (1235) yılında olduğu gibi muhassıllık cizye ve avarızıyla 591.812 kuruş, muhassıllık mukataası dâhilde olmayan Limason gümrüğü ve 20 adet mukataa 27.834,5 kuruş bedel ile ayrıca iltizama çıkarıldı.¹⁸¹⁵

Aşağıda çeşitli yıllara ait tespit edilebilen iltizam bedelleri listelenmiştir.

1807-1808 (1222)	539.777,5 (5 yük 39.777,5) kuruş ^{1816*}
1815 (1230)	576.500,5 (5 yük 76.500,5) kuruş ¹⁸¹⁷
1817-1818 (1233)	566.812 (5 yük 66.812) kuruş ^{1818*}
1818-1819 (1234)	622.509 (6 yük 22.509) kuruş ¹⁸¹⁹
1819-1820 (1235)	591.812 (5 yük 91.812) kuruş ^{1820*}
1820-1821 (1236)	606.812 (6 yük 6.812) kuruş ^{1821*}
1821-1822 (1237)	606.812 (6 yük 6.812) kuruş ^{1822*}
1824-1825 (1240)	659.498 (6 yük 59.498) kuruş ^{1823*}
1825-1826 (1241)	659.498 (6 yük 59.498) kuruş ^{1824*}
1826-1827 (1242)	1.879.115,5 (18 yük 79.115,5) kuruş ¹⁸²⁵
1828-1829 (1244)	1.996.230,5 (19 yük 96.230,5) kuruş ¹⁸²⁶
1830-1831 (1246)	1.996.230,5 (19 yük 96.230,5) kuruş ¹⁸²⁷
1834-1835 (1250)	1.810.877 (18 yük 10.877) kuruş ¹⁸²⁸
1838-1839 (1254)	1.859.191 (18 yük 59.191) kuruş ¹⁸²⁹

¹⁸¹⁴ BOA., C.BH-45/2130 (H. 15 Şevval 1249/M. 20 Şubat 1834).

¹⁸¹⁵ Muhassıllık dâhilinde olmayan mukataaların bedelleri 1830'lu yılların ortalarına kadar 27834,5 kuruş idi. BOA., C.BH-114/5550 (16).

¹⁸¹⁶ BOA., C.ML-67/3082. Bir başka belgede Seyyit Hasan Ağa'nın 1807-1808 (1222) ve 1808-1809 (1223) yıllarında muhassıllığı "*ber-vech-i emânet*" uhdesine aldığı belirtilmektedir. Bkz. BOA., C.ML-153/6459 (H. 3 Rebiülâhîr 1224/M. 18 Mayıs 1809).

* "*" işaretinin bulunduğu iltizam bedellerine muhassıllık dâhilinde olmayan gelirler (27.834,5 kuruş) ayrıca iltizama çıkarıldığından dahil olunmadı.

¹⁸¹⁷ BOA., C.BH-114/5550 (1).

¹⁸¹⁸ BOA., C.BH -114/5550 (3).

¹⁸¹⁹ BOA., C.BH-114/5550 (4).

¹⁸²⁰ BOA., C.BH-114/5550 (10).

¹⁸²¹ BOA., C.BH-114/5550 (11).

¹⁸²² BOA., C.BH-114/5550 (12, 13).

¹⁸²³ BOA., C.BH-114/5550 (14, 15, 16).

¹⁸²⁴ BOA., C.BH-114/5550 (14, 15, 16).

¹⁸²⁵ BOA., C.ML-9/369.

¹⁸²⁶ BOA., C.ML-478/19498.

¹⁸²⁷ BOA., C.BH-137/6638.

¹⁸²⁸ BOA., C.BH-45/2130.

¹⁸²⁹ BOA., C.ML-12/544.

Ayrıca Kıbrıs muhassıllığında en fazla süreyle görev yapan Esseyyit Hacı Mehmet Ağa (1249-1253/1833-1838), görevde kaldığı beş yıl sürede müslim ve gayrimüslim halktan topladığı vergiler Başmuhasebe kayıtlarına göre şöyledir.¹⁸³⁰

1833-1834 (1249)	3.921.363,5 (39 yük 21.363,5) kuruş.
1834-1835 (1250)	4.555.828 (45 yük 55.828) kuruş.
1835-1836 (1251)	5.201.051 (52 yük 1.051) kuruş.
1836-1837 (1252)	4.823.620 (48 yük 23.620) kuruş.
1837-1838 (1253)	4.539.496 (45 yük 39.496) kuruş.

Cizye ve avarızıyla birlikte iltizama çıkarılan Kıbrıs muhassıllığı mukataası iltizam bedelinin Tanzimat'a kadar düzenli bir artış gösterdiği izlenmektedir. Tanzimat reformları dâhilinde 25 Ocak 1840 tarihli muhassılların atanma ve çalışma usullerini belirleyen nizamname ile aşar vergisi hariç hazineye ait bütün gelir kaynaklarının düzenlenmesi görevi muhassıllara verildi. Tanzimatın öngördüğü üzere iltizam sisteminin lağvıyla birlikte vergiler idarî işlerden soyutlanan maaşlı "*muhassıl-ı emvâl*"ler vasıtasıyla toplanmaya başladı.¹⁸³¹

4.5.2.2. Kıbrıs Muhassıllığı Mukataası Esham Gelirleri

Kıbrıs'ta hazine için bir diğer önemli gelir kalemi esham uygulamasıydı. Osmanlı maliyesinde ilk kez, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşının ağır faturası sonrası, 1775 yılında uygulanan esham sistemi, bir çeşit iç borçlanma olup belirli bir payın üzerindeki mukataa gelirlerinin halka satılması demektir.¹⁸³² İltizam ve malikâne sistemlerinin bir bileşkesi olan bu sistemde, malikânedeki farklı olarak bir mukataanın yıllık hâsılatının tümü yerine yalnızca yıllık kârının (faiz) belirli paylar halinde "*ber-vech-i malikâne*" satışı söz konusudur.

Kıbrıs'ta uygulanan esham sisteminde, Kıbrıs muhassıllığı mukataasından belli bir miktarı esham için ayrılıyor ve eshamlar belirlenen birim fiyatı üzerinden satışa çıkarılıyordu. Sözelimi 1811 (1226) yılında Kıbrıs muhassıllığı mukataasından 220.750 kuruş ayrılarak müzayede ile her bir sehm 1.500 kuruş muaccele karşılığında *ber-vech-i malikâne*

¹⁸³⁰ "*Kıbrıs cezâresine kırk dokuz senesi Muharremi'nden itibaren muhassıl ta'yîn buyrulduğum günden elli üç senesi Zi'l-hiccesi gâyetine gelince beş sene zarfında cezîre-i mezkûre İslâm ve re'âyasından tahsîl olunan emvâl-i mîrîye ve mâl-ı tersâne-i âmire ve matlûbât-ı sâ'iresine ve iltizâmât-ı sâ'ire ve sahîh defterleri nâtik olduğu ve tahsîline ruhsatı hâvî fermân-ı âlî sūdûr ettiği vechile masârifât-ı belde ve kâffe-i âdât ve tayyârât ve mahlûl olub kanûn-ı kadîm-i belde üzere temettüât-ı mahsûlât ve fûrûht olunan tîmârât ve menâfi-i muhassıllık ile sinîn-i mezkûre zarfında hazîne-i celîleye ve tersâne ve iltizâmât-ı sâ'ire ve masârifât-ı mezkûre vuku' bulan medfu'ât ve beş senede mahsûlâtıdan olan menâfi ve temettüât defteridir ki ber-vech-i âtî zikr ve beyân olunur*" BOA., HAT-1245/48329-J.

¹⁸³¹ Çadircı, a.g.e., s.209-210.

¹⁸³² Osmanlı maliyesinde esham uygulaması konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Hacı Veli Aydın, **Osmanlı Maliyesinde Esham Uygulaması (1775-1840)**, Ankara Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998; Mehmet Genç, "*Esham: İç Borçlanma*", **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2007, s.186-195.

satılmıştı.¹⁸³³ 1822-1823 (1238) yılında ise Kıbrıs muhassıllığı mukataası eshamından 1,5 tam sehm 24 bin kuruş muaccele ile satışa çıkarılmıştı.¹⁸³⁴

Kıbrıs muhassıllığı mukataası esham muhasebesi Başmuhasebe kalemleri tarafından yürütülüyordu. Esham satın alan kişilere gelirleri (faiz) her yıl iki taksit halinde ödenmekteydi. Bu kalemde yapılan hesaplamalara göre bazı yıllara ait esham gelirleri aşağıda listelenmiştir.

Tablo 4.23: Kıbrıs Muhassıllığı Mukataası Esham Gelirleri

Yıllar	Esham Birim Geliri (Faiz)	Taksit-i Evvel	Taksit-i Sani	Toplam Gelir (Faiz)
1805-1806 (R. 1219)	—	63.492,5 Krş. 25 P.	64.440 Krş. 25 para	127.932,5 Krş.50 P.
1809-1810 (R. 1224)	148 Krş.	35.434,5 Krş. 47 P.	35.434,5 Krş. 48 Para	70.869,5 Krş.35 P.
1816-1817 (R. 1231)	148 K.	138.375 Krş.	138.375 Krş.	27.6750 Krş.
1817-1818 (R. 1232)	148 K.	184.250 Krş.	184.250 Krş.	368.500 Krş.
1818-1819 (R. 1233)	148 K.	148.250 Krş..	148.250 Krş.	368.500 Krş.

Kaynak: (Sırasıyla) **BOA., C.ML-394/16116;** **BOA., K.K.d.,** Nr. 5322, s.1. (Kıbrıs muhassıllığı mukataası esham muhasebesi defteri); **BOA., K.K.d.,** Nr. 5362, s.1. (Kıbrıs muhassıllığı mukataası esham muhasebesi); **BOA., K.K.d.,** Nr. 5361, s.2. (Kıbrıs muhassıllığı mukataası esham faizi icmal defteri); **BOA., K.K.d.,** Nr. 5361, s.10.

Kıbrıs muhassıllığı mukataası esham satışından hazineye yüklü miktarda gelir sağlandığı anlaşılmaktadır. 1809 (1224) yılında tersane hazinesine iki taksit halinde 106.399 (1 yük 6.399) kuruş gelir elde edilmişti.¹⁸³⁵ 1813 yılı başında (Mart 1227) Kıbrıs esham gelirlerinden tersane hazinesine ilk taksit olarak 62.559 kuruş 47 akçe teslim edilmişti.¹⁸³⁶ İmparatorluk bu uygulamayla külfetli acil savaş giderlerini karşılayabilme imkânı bulmuştur.

4.5.2.3. Mizan-ı Harir Mukataası

Kıbrıs'ta iltizam veya emaneten yönetilen mukataalardan biri de mizan-ı harir mukataasıydı. İpek tartı resmi mukataası olarak da bilinen mukataa, 1804 yılından önce Hamidiye vakfına bağlıydı. Bu tarihte yapılan düzenleme ile mukataa gelirleri tersane-i âmire hazinesine devredildi.¹⁸³⁷

Kıbrıs'ta bol ve kaliteli üretimi yapılan ipeğin satışından alınan bu vergi büyük yekûn tuttuğundan çoğu zaman mukataa halinde iltizama veriliyordu. 1808 (1223)¹⁸³⁸ ve 1809

¹⁸³³ **BOA., C.ML-191/7879.**

¹⁸³⁴ **BOA., C.ML-301/12214.**

¹⁸³⁵ **BOA., C.BH-162/7666.**

¹⁸³⁶ **BOA., C.BH-118/5727.**

¹⁸³⁷ Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalm**, s.217-221.

¹⁸³⁸ **KŞS.,** 26, s.124, hük.3 (H. 17 Ramazan 1223/ M. 6 Kasım 1808).

(1224)¹⁸³⁹ yıllarında Kıbrıs'ta üretilen ipeğin kıyyesinden satışta altmışar para resm-i mizan-ı harir alınmaktaydı.

1813'te (1228) Kıbrıs mizan-ı harir mukataası, vukıyyesinden altmış para resm-i mizan alınmak üzere 35.586 kuruş ile iltizama verilmişti.¹⁸⁴⁰ Aynı mukataa 1824-1825'te (1240) 38.084,¹⁸⁴¹ 1827'de (1242)¹⁸⁴² 38.076 kuruşluk iltizam bedeline sahipti.

Kıbrıs mizan-ı harir mukataası 1830'lu yılların başında kıyyesi üç kuruştan olmak üzere 76.172 kuruşa iltizam olunuyordu.¹⁸⁴³ 1834-1835 (1250) yılında kıyyesine iki kuruş zam yapılarak bedel-i iltizamı 126.952 kuruşa yükseltilmiş ve muhassıllık mukataasıyla birlikte Esseyit Hacı Mehmet Ağa'ya bırakılmıştı.¹⁸⁴⁴

4.5.2.4. Zecriye, Enfiye, Penbe, Tahmis ve Yapağı Mukataaları

Kıbrıs'ta gayrimüslimler tarafından üretimi yüksek bir ürün olan içki üzerinden alınan zecriye vergisi de mukataa ile iltizama verilmekteydi. Burada belirtilmesi gereken husus gayrimüslimlerin kendi ihtiyaçları fazlasının vergilendirildiğidir. Zecriye vergisi Rumî ay hesabına göre Ağustos ayı başlangıcından itibaren ihaleye çıkarılıyordu.

Kıbrıs zecriye mukataası uzun yıllar 50 veya 55 bin kuruş olarak gayrimüslim reâyâdan maktu olarak alındı. 1799 (1213) yılında Kıbrıs zecriye vergisi 55 bin kuruştur.¹⁸⁴⁵ Ertesi yıl ise aynı miktardaki vergide, savaş nedeniyle 15 bin kuruş indirimine gidildi.¹⁸⁴⁶ 1806 (1221) yılı Ağustos ayı başından itibaren iltizama verilen zecriye mukataasının 15 bin kuruşu peşin, 15 bin kuruşu üç ay sonra ve kalan 20 bin kuruşu altı ay sonra ödenecekti.¹⁸⁴⁷ 1811 (1226) yılında Kıbrıs zecriye vergisi 50 bin kuruştur.

Zecriye mukataasında her kaza ayrı ayrı maktu kaydedilmekteydi. Ancak vergi toplu halde iltizama çıkarılmaktaydı.¹⁸⁴⁸ 1825-1826 (1241) yılına kadar, bu vergiyle ilgili yıllarca yeni bir düzenleme yapılmadığından vergiler düşük seviyelerde kalmıştı. 1825-1826 (1241) yılında ise zecriye vergisi maktu olmaktan çıkarılarak darphane-i amire hazinesine bağlandı. Böylece her nerede içki üretimi varsa orada kıyye başına şaraptan dört, rakı ve benzerlerinden sekizer para vergi alınması kararlaştırıldı.¹⁸⁴⁹

¹⁸³⁹ KŞS., 26, s.131, hük.1 (H. 19 Zilkade 1223/ M. 4 Ocak 1809).

¹⁸⁴⁰ BOA., C.BH-236/10968.

¹⁸⁴¹ BOA., C.ML-95/4583.

¹⁸⁴² BOA., HAT-708/33938-G.

¹⁸⁴³ KŞS., 35, s.97, hük.1.

¹⁸⁴⁴ KŞS., 35, s.120, hük.1.

¹⁸⁴⁵ KŞS., 22, s.58, hük.2.

¹⁸⁴⁶ KŞS., 22, s.80, hük.3.

¹⁸⁴⁷ BOA., C.ML-98/4354.

¹⁸⁴⁸ BOA., C.ML-702/28683.

¹⁸⁴⁹ KŞS., 32, s.74, hük.1.

1826'da (1241) 55 bin kuruş¹⁸⁵⁰ olan bu vergide şarabın kıyyesi dört, rakı ve eşdeğer içkilerin kıyyesi sekizer paraydı.¹⁸⁵¹ Bu mukataa 1837 yılına gelindiğinde ise 110 bin kuruş ile iltizama verilmekteydi.¹⁸⁵²

Kıbrıs'ta üretimi bol ve kaliteli olan penbeden alınan gelirin önemini vurgulamaya gerek yoktur. Penbe mukataası bu nedenle muhassıl olanların uhdelere aldıkları iltizamlardan biriydi. Penbe mukataası kapsamında Kıbrıs kazalarında üretilen ve pazarlarında satılan pamuk (penbe), pamuk ipliği (rişte-i penbe), işlenmemiş pamuk (kozalı penbe) vergisi bulunuyordu.¹⁸⁵³

1802'de (1216) Muhassıl Hüseyin Ağa¹⁸⁵⁴, 1803 (Mart 1217)¹⁸⁵⁵ ve 1804 (Mart 1218)¹⁸⁵⁶ Muhassıl Elhac İsmail Ağa, 1806'da (1220) Elhac Hüseyin Efendi¹⁸⁵⁷, 1826'da (Mart 1241) Muhassıl Mehmet Ağa¹⁸⁵⁸, 1829'da (Mart 1244) yılında Muhassıl Ali Ruhi Efendi¹⁸⁵⁹, 13'er bin kuruş karşılığında penbe mukataasını iltizamlarına almışlardı.

Penbe mukataası 1805 (Mart 1219) yılında Muhassıl Esseyyit Süleyman Ağa'ya emaneten ihale olunduğunda mukataa tahsilâtı, kıyye itibariyle pazarlarda satılan penbeden bir, rişte-i penbeden iki para ve kozalı penbeden bir akçe resm alınmak üzere düzenlendi.¹⁸⁶⁰

Kıbrıs adasında mukataa gelirlerinden biri enfiye mukataasıdır. Enfiye gelirleri mukataa halinde iltizamla tahsil edildiğinden iltizam eden veya izinli görevliler dışında kimsenin enfiye imal ve satış yapma izni yoktu.¹⁸⁶¹ Aksi durum vergi kaçağı anlamına geliyordu.

Kıbrıs enfiye mukataası 1804 ve 1805 (Ağustos 1218 ve 1219) yıllarında iki yıl için 12'şer bin kuruş muaccele ile iltizama verilmişti.¹⁸⁶² 1814-1817 (Ağustos 1229-1232) yıllarında dört yıl boyunca her bir yıl için 8.500 kuruşa Muhassıl Mehmet Emin Efendi'ye havale edildi.¹⁸⁶³ 1834 (1249), 1835 (1250)¹⁸⁶⁴ ve 1836 (1251)¹⁸⁶⁵ yıllarında ise 12'şer bin kuruş ile iltizamen Muhassıl Elhac Mehmet Ağa'nin uhdesine bırakılmıştı.

¹⁸⁵⁰ BOA., HAT-708/33938-G.

¹⁸⁵¹ KŞS., 32, s.74, hük.1.

¹⁸⁵² KŞS., 36, s.73, hük.2.

¹⁸⁵³ BOA., C.ML-524/21402.

¹⁸⁵⁴ BOA., C.ML-60/2704.

¹⁸⁵⁵ BOA., C.ML-310/12683.

¹⁸⁵⁶ BOA., C.ML-311/12702.

¹⁸⁵⁷ BOA., C.ML-524/21402.

¹⁸⁵⁸ BOA., C.DRB-45/2247.

¹⁸⁵⁹ BOA., C.ML-331/13574.

¹⁸⁶⁰ BOA., C.ML-273/11211.

¹⁸⁶¹ KŞS., 30, s.14, hük.3 (H. 9 Şevval 1233/M. 28 Kasım 1808).

¹⁸⁶² BOA., C.ML-596/24580.

¹⁸⁶³ KŞS., 28, s.248, hük.2; KŞS., 29, s.30, hük.3; KŞS., 29, s.94, hük.2; KŞS., 29, s.202, hük.2.

¹⁸⁶⁴ BOA., C.ML-290/11898.

¹⁸⁶⁵ BOA., C.ML-158/6678.

Kıbrıs'ta diğerk bir mukataa kalemi tahmîs mukataasıdır. Kıbrıs'ta kahve geleneği adanın ilk fethinden itibaren başlamaktadır.¹⁸⁶⁶ XIX. yüzyıl başlarında Bu mukataa çoğu zaman emanet, zaman zaman da iltizam usûlüyle yönetildi.¹⁸⁶⁷ Kıbrıs'ta kahve çekmek, döğmek ve satmak mukataanın tekeline bırakılmış, bunun dışında yasaklanmıştır.¹⁸⁶⁸ Bu amaçla Lefkoşa'da bir adet tahmîshane teşkil edildiği anlaşılmaktadır. Kahvehaneleri bol olan Kıbrıs'ta sadece Lefkoşa'da 23 kahvehane vardı.¹⁸⁶⁹

Kıbrıs enfiye mukataası gelirlerinin büyük kısmı adaya getirilen kahveden oluşuyordu. 1822-1823'te (1238) 6.677, 1823-1824'te (1239) 10.959, 1824-1825'te (1240) 8.010, 1825-1826'da (1241) 4.814 (toplam 3.807 kuruş gelir)¹⁸⁷⁰; 1826-1827'de (1242) 13.669 kıyye kahveden 1.708 kuruş¹⁸⁷¹; 1827-1828'de (1243) 2.793 kıyye kahveden 3.492 kuruş, 20 para¹⁸⁷²; 1828-1829'da (1244) 9.493 kıyye kahveden 1.186 kuruş gelir elde edilmişti.¹⁸⁷³

Yüksek bir geliri bulunmayan bu mukataa gelirleri, mültezimleri tarafından tersane hazinesine bağlı İstanbul Emtia Gümrüğü'ne gönderiliyordu.¹⁸⁷⁴ 1815-1816 (1231) yılında 15 bin kuruş muaccelle ile Seyyit Ömer Efendi iltizamına almıştı.¹⁸⁷⁵ Eminler ile idare edildiği yıllardan olan 1822-1823 (1238) ve 1826-1827 (1242) yıllarına ait mahsup olarak toplam 765 kuruş hazineye teslim edilememişti.¹⁸⁷⁶

Kıbrıs'ta mukataa şeklinde toplanan bir diğerk vergi yapağı vergisidir. Bu vergi ağnam başına bir para alınmak üzere tahsil ediliyordu. Yapağı vergileri ilk kez 9 Ağustos 1793 (1 Muharrem 1208) tarihinde İrad-ı Cedid Hazinesi'ne bağlanmaştı.¹⁸⁷⁷ Bu durum Nizam-ı Cedid harekeinin sonuna kadar devam etti.¹⁸⁷⁸ Yapağı mukataası iltizamı penbe mukataasıyla aynı dönemde iltizama çıkarılıyor ve aynı kişinin uhdesine bırakılıyordu.¹⁸⁷⁹

Kıbrıs'tan yabancı ülkelere satılacak yapağıdan 1807 (1222) yılında 3 kuruş resm-i mürûriye alınmaktaydı.¹⁸⁸⁰ 1814 (1229) yılında Marsilya ve Trieste gibi Avrupa limanlarına büyük miktarda yapağı ihracının meydana geleceği ihbarı alındığından bu yıl yapağının resm-

¹⁸⁶⁶ M. Akif Erdoğan, "Osmanlı Kıbrısı'nda Kahve ve Kahvehaneler (1594-1640)", **Kıbrıs'ta Osmanlılar**, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa-Kıbrıs, 2008, s.154-162.

¹⁸⁶⁷ 1802 yılında Kıbrıs tahmîs mukataasını Elhac İbrahim Ağa emaneten uhdesine almıştı. Bkz. **KŞS.**, 24, s.4, hük.1 (H. 17 Cemaziyelâhir 1217/M. 15 Ekim 1802).

¹⁸⁶⁸ **BOA.**, C.ML-130/5669.

¹⁸⁶⁹ Çoruh, **a.g.t.**, s.220.

¹⁸⁷⁰ **KŞS.**, 32, s.98, hük.1

¹⁸⁷¹ **KŞS.**, 33, s.53, hük.2.

¹⁸⁷² **KŞS.**, 33, s.95, hük.3.

¹⁸⁷³ **KŞS.**, 33, s.194, hük.1.

¹⁸⁷⁴ **KŞS.**, 33, s.53, hük.2..

¹⁸⁷⁵ **BOA.**, C.ML-130/5669.

¹⁸⁷⁶ **KŞS.**, 32, s.145, hük.1 (H. 12 Şevval 1242/M. 9 Mayıs 1807).

¹⁸⁷⁷ **KŞS.**, 21, s.245 hük.2.

¹⁸⁷⁸ **BOA.**, C.ML-367/15081.

¹⁸⁷⁹ **BOA.**, HAT-220/13445.

¹⁸⁸⁰ **KŞS.**, 26, s.100, hük.1.

i mürûru olan üç kuruşun tahsilinde dikkatli davranılması gerektiği bildirilmişti. Ancak Osmanlı tebaasının ülke içerisinde yapacakları yapağı ticaretinde böyle bir vergi alınması yasaktı.¹⁸⁸¹ Diğer yandan yapağının kıtlığı durumunda adada üretilen yapağının ülke dışına çıkışının yasak olduğu gönderilen fermanlarda sık sık vurgulanmaktaydı.¹⁸⁸²

Bu mukataa da 1805-1806 (1222) yılında Muhassıl Süleyman Ağa'nın iltizamına bırakılması örneğinde¹⁸⁸³ olduğu gibi zaman zaman muhassıllar tarafından tahsil edilmekteydi.

1822-1823'te (1238) 626 kantardan 1.887 kuruş, 1823-1824'te (1239) 423 kantardan 1.269 kuruş, 1824-1825'te (1240) 708 kantardan 2.124 kuruş, 1825-1826'da (1241) 576 kantardan 1.728 kuruş,¹⁸⁸⁴ 1826-1827'de (1242) yılında ise 15.224 kantardan 4.572 kuruş¹⁸⁸⁵, 1827-1828'de (1243) 2.371 kantar yapağıdan 7.113 kuruş, 1828-1829'da (1244) 1.620 kantardan 4.863 kuruş gelir elde edilmişti.¹⁸⁸⁶

Görüldüğü üzere Kıbrıs muhassıllığına bağlı birçok mukataa vardı. Bu mukataalar, verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere söz konusu dönemde devletin önemli gelir kaynakları arasında yer almaktaydı.

¹⁸⁸¹ KŞS., 26, s.179, hük.2.

¹⁸⁸² KŞS., 24, s.64, hük.1.

¹⁸⁸³ BOA., C.ML-622/25608.

¹⁸⁸⁴ KŞS., 32, s.98, hük.1

¹⁸⁸⁵ KŞS., 33, s.53, hük.2.

¹⁸⁸⁶ KŞS., 33, s.95, hük.3.

BEŞİNCİ BÖLÜM

YABANCI DEVLET KONSOLOSLUKLARI

5.1. Osmanlı İmparatorluğunda Konsolosluklar

Konsolos, yabancı bir ticaret şehir veya iskelesinde devletin ticarî menfaatlerini, vatandaşlarının ve tâcirlerinin haklarını koruyan, bağlı olduğu ülkenin ticaret gemilerine nezaret eden ve bulunduğu ülke tarafından resmen tanınan, idarî ve ticarî vazifeleri yerine getiren Latince kökenli “*consul*” kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir.¹⁸⁸⁷

Yabancı devlet topraklarında tebaalarının haklarını savunmakla görevlendirilen ve Osmanlı imparatorluğunda XV. yüzyıldan itibaren deniz ticaretindeki gelişmelerle birlikte görülen¹⁸⁸⁸ konsoloslukları kapitülasyonlar kapsamında değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü herhangi bir devlete verilen konsolosluk açma izni, o devletle yapılan ticaret antlaşmalarında belirtilen ayrıcalıklardan biriydi.

Osmanlı imparatorluğu kendisinden öncekiler gibi ticarete girdiği devletlere çeşitli imtiyazlar veren ticarî antlaşmalar yapmıştır. Henüz Orhan Gazi döneminde yabancı tüccarlara imtiyazlar verilmeye başlanmıştı.¹⁸⁸⁹ Osmanlı yöneticilerinin gözünde bir devlete ayrıcalık tanımak, bir zayıflık emaresinden ziyade büyüklük ve o devletle barış halinde olduğunun bir göstergesiydi.¹⁸⁹⁰ Zira Osmanlı padişahlarının kapitülasyon verme gerçekliğinden I. Süleyman da kendini alamamıştır. Fransızlara verilen meşhur 1536 kapitülasyonları O’nun zamanında bahşedildi. Avrupa’da ticaret arttıkça devletler arasında Osmanlılardan imtiyaz alma yarışı da o yönde hızlandı. 1580’lere kadar Fransız bayrağı altında ticaret yapan İngilizler bu tarihte, Hollandalılar 1612’de, Ruslar 1739’da ayrıcalıklar elde etmeyi başardılar. 1740 yılına kadar verilen kapitülasyonlar Osmanlı padişahlarının ilgili ülkeye iyi niyet ve cömertlik anlayışı dolayısıyla verilen imtiyazlar niteliğindedir. Ancak imtiyazlar bundan sonra, genellikle dostluk ve ticaret antlaşmaları şeklinde süreklilik gösterdi ve bağlayıcılık nitelikte oldu.¹⁸⁹¹

Osmanlı dış ticaretinin neredeyse tamamı kapitülasyonlar vasıtasıyla yabancı tüccarlar tarafından gerçekleştiriliyordu. Osmanlı yönetimi bu rejimi XVI. yüzyıla kadar çıkarları

¹⁸⁸⁷ M. Tayyib Gökbilgin, “*Konsolos*” **İA.**, c. VI, MEB., İstanbul 1977, s.836.

¹⁸⁸⁸ Celâl Erdönmez, “*Kıbrıs’ta Tanzimat Devri Uygulamalarına Müdahaleler: İngiltere Konsolosluğu’nun Faaliyetleri (1839-1856)*”, **Bilig**, S. 53/2010-Bahar, Ahmed Yesevi Üniversitesi, 2009, s.1 (Basımda).

¹⁸⁸⁹ Osmanlı imparatorluğunda kapitülasyonlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, “*İmtiyâzât*”, **TDVİA**, c. XXII, TDV. Yay., İstanbul, 2000, s.245-252.

¹⁸⁹⁰ Suraiya Faroqhi, “*Krizler ve Değişim (1590-1699)*”, **Osmanlı İmparatorluğunun Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1600-1914)**, c. II (Edit. Halil İnalçık-Donald Quataert), İstanbul, 2006, s.609.

¹⁸⁹¹ Mehdî Fraşerli, **Osmanlı Devleti’nde Kapitülasyonların Uygulanışı (İmtiyâzât-ı Ecnebiyenin Tatbikât-ı Hâzırası)**, (Hazl. Fahrettin Tızlak) Fakülte Kitabevi, Isparta, 2008, s.XVI.

doğrultusunda idare ettiyse de bu yüzyıldan sonra kapitülasyonlar Avrupalı devletlerin Osmanlı ekonomisini sömürmeleri için bir araç durumuna geldi.¹⁸⁹²

Kapitülasyonlar dahilinde Avrupalı devletlere tanınan ayrıcalıkların başlıcaları ticaret, hukuk, din ve siyaset alanındaydı. Ticarî imtiyazlar, yabancıların serbestçe ihracat ve ithalat yapabilmeleri ile birtakım vergi ve harçlardan muafiyetini kapsıyordu. Hukuk alanındaki imtiyazlar, şahsî korumayı ve mallarının dokunulmazlığını garanti altına alıyordu. Bunlardan başka kendi ibadet ve törenlerini serbestçe yapabilme ve konsolosluk açma gibi ayrıcalıklar da verilmişti.¹⁸⁹³

Kapitülasyonlar kapsamında değerlendirilmesi gereken konsoloslar, bir devletin yabancı ülkelerde bulunan tebaasının haklarını koruyan, bağlı bulunduğu devlete yasal ve ticarî bilgileri veren dış işleri görevlisidir. En üst dereceli konsolosa başkonsolos denilmektedir.¹⁸⁹⁴ Osmanlı imparatorluğu genel olarak savaş halinde olmadığı ve karşılıklı ahitnamelerle düzenlenen ilişkilerde diğer devletlere ticarî merkezlerde konsolosluklar açma izni tanımıştı. Ayrıca verilen imtiyazlarda konsolosların birer tercüman ve tercümanların ikişer hizmetkâr istihdam edebilme hakları da vardı.¹⁸⁹⁵

Konsolosların birincil görevleri buldukları bölgedeki uyruklarının her türlü haklarını korumaktı. Konsolosluklar çoğu zaman ticarî faaliyetlerin yoğun yaşandığı şehirlerde açıldığından yabancı devlet tebaalarının konsoloslara ulaşan meseleleri de bu yönde olmaktaydı. Konsoloslar kendi tebaalarının getirdiği ticarî emtiayı kontrol edebilme ve satışına izin verebilme yetkilerine sahiptiler. Ayrıca tebaasından birinin suç işlemesi durumunda yakalatma ve vefatı durumunda terekelerinin takibini yapmak gibi ileri düzeyde yetki ve görevleri de bulunmaktaydı. Bu gibi hizmetler karşılığında tüccarlar şehre veya limana geldiklerinde konsoloslara “*konsolosluk avâidi*” altında bir ücret öderlerdi.¹⁸⁹⁶

Konsoloslara, tercümanlara ve hizmetkârlarına geniş bir vergi muafiyeti bahşedilmişti. Haraç, cizye, avarız, kasabiyye akçesi, gümrük, bac vb. vergiler ile tüm örfî vergiler bunlardan talep edilmezdi. Aynı muafiyetler konsolosların aileleri için de geçerliydi. Gayrimüslimlerin köle istihdam etmeleri kanunen yasakken bu husus konsoloslar için geçerli değildi.¹⁸⁹⁷

¹⁸⁹² Bağış, a.g.e., s.96.

¹⁸⁹³ Osman Nebioğlu, **Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1986, s.1-2; Yasemin Saner Gönen, “*Hukukî Kapitülasyonlar ve Sonuçları*”, **Osmanlı**, c. VI, YTY., Ankara, 1999, s.340-353.

¹⁸⁹⁴ Gökbilgin, “*Konsolos*”, s.836.

¹⁸⁹⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, “*Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri*”, **Osmanlı**, c. III, YTY., Ankara, 1999, ss. 329-330.

¹⁸⁹⁶ Uygur Kocabaşoğlu, **Majestelerinin Konsolosları, İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)**, İletişim Yay., İstanbul, 2004, s.45-46.

¹⁸⁹⁷ Gökbilgin, “*Konsolos*”, s.838-839.

Osmanlı yöneticileri konsolosların giysilerine karışmadığı gibi herhangi bir yere gitmesi halinde bunu engelleme ya da yanındaki eşyalara el koyamazdı. Ayrıca konsoloslarla Osmanlı tebaası arasında yaşanan 4 bin akçeden fazla sorunlar yerel mahkemelerde değil, İstanbul’da çözümlenirdi. Böylelikle konsoloslar mahallî hakimlerin yargılamalarından da kurtulmuş oluyorlardı. Konsoloslar, bu geniş ayrıcalıklarına karşılık bağlı buldukları bölgeden ayrılacakları zaman yerlerine bir vekil bırakarak bunu yöneticilere bildirmek zorundaydılar. Kıbrıs’ta konsolosların geçici süre ada dışına çıktıklarında vekil olarak çoğunlukla tercümanlarını tayin etmekteydiler.¹⁸⁹⁸ Konsoloslar ve tercümanları ada dışına çıkacakları zaman muhassılları bu konuda bilgilendirmekle mükelleftiler.¹⁸⁹⁹

Konsolosların gittikleri bölgelerin dillerini bilmediklerinden tercüman bulundurmaları yapılan antlaşmalarda açıkça ifade edilmekteydi. Beratla tayin edilen¹⁹⁰⁰ tercümanlar, konsolosların yöneticilerle olan ilişkilerinde önemli rol oynamışlardır. Her türlü yazışma bunların elinden geçtiğinden, tercümanlar elçilerin “gözü, kulağı, ağzı” olarak nitelendirilmiştir.¹⁹⁰¹

Konsoloslar yanlarında tercüman istihdam edebilmeleri için öncelikle İstanbul’da bağlı buldukları elçiliklerine talepte bulunuyor¹⁹⁰², istek elçi tarafından Bâbîâli’ye sunulan bir arzuhale iletdikten sonra uygun bulunursa tercümanlık beratı veriliyordu.¹⁹⁰³

Konsoloslar, tercümanları ve bunların hizmetkârları zaman zaman yoklanarak berata sahip olup olmadıkları, görev bölgelerinde bulunup bulunmadıkları araştırılırdı. Geçerli beratı olmayan ve görev yerinde olmayanların imtiyazları iptal edilirdi. Kıbrıs’ta buna dair en kapsamlı yoklama Mayıs-Haziran 1806 (Rebiülevvel 1221) tarihinde yapıldı ve yasalara uymayanların beratları ellerinden alınarak kayıtlardan silindi.¹⁹⁰⁴

İlk zamanlarda bir devletin konsolosu başka devletlere vekâleten konsolosluk hizmeti verebilmekteydi. Bu açıdan Kıbrıs’ta eskiden beri Fransa, İngiltere ve Hollanda devletlerinin konsolosları, ki bunlar çoğu zaman Osmanlı tebaası idi, diğer devletlere de konsolosluk yapmaktaydı. Bu durum adadaki birtakım zengin Rumların bu devletlerin konsolosluklarına gelerek imtiyazlardan yararlanma gibi suistimallerine de yol açmakta gecikmedi. Osmanlı yönetimi bu sebeple XVII. yüzyıl sonlarında Kıbrıs ve diğer adalarda Fransa, İngiltere ve

¹⁸⁹⁸ BOA., C.HR-129/6442.

¹⁸⁹⁹ BOA., HAT-733/34773; BOA., HAT-733/34773-A.

¹⁹⁰⁰ BOA., C.HR-60/2994.

¹⁹⁰¹ Bağış, a.g.e., s.25.

¹⁹⁰² Örneğin K.M.A., “Konsolos Regnault’dan İstanbul Elçiliğine” CCC, Larnaca, Vol. 14, 1792-1810, Nr. 36 (30 Nisan 1809), s.182-b.

¹⁹⁰³ Örneğin BOA.,C.HR-60/2994.

¹⁹⁰⁴ BOA., A.DVN.MHM.d., 224, s.9, hük.1.

Hollanda konsoloslarının kendi milletlerine mensup kişilerden olması kararı alarak bu sorunu çözmeye çalıştı.¹⁹⁰⁵

Osmanlı yönetiminin konsoloslara tanıdığı haklar, XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren artarak genişledi. Ticaretle de meşgul konsoloslar bu sayede Türk ve Rum halka borç para verebilecek düzeye gelmişlerdi.¹⁹⁰⁶

Kıbrıs adasındaki bütün konsoloslar adanın ticarî açıdan en işlek mevki Tuzla'da konuşlanmışlardı.¹⁹⁰⁷ Belgeler ve adaya gelen gezginler konsolosların oldukça etkin bir hayat standardına sahip olduklarını vurgulamaktadır. Sözgelimi 1804 isyanının Anadolu'dan askerlerin getirilmesiyle bastırılması sürecinde, eşkıyalar teslim olmaya karar verdiklerinde konsoloslara haber göndererek arabuluculuk talebinde bulunmuşlardı.¹⁹⁰⁸

XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı reâyâsından olanların konsolosluk veya konsolosluk vekaletine getirilmesi kesinlikle yasaklanmıştı. Çünkü bunlar patenta vermek suretiyle birçok reâyâyı müstemen sınıfına dahil etmişlerdi. Bu yöntemle atanan konsolos vekilleri varsa beratları geçersiz kılındı.¹⁹⁰⁹ Aynı dönemde, İmparatorluğun gücünü yitirmesine paralel olarak Avrupalı devletlerin Osmanlı yönetimine karışma çabaları doğrultusunda konsolosların görev biçimlerinde de değişimler görüldü. Hatta bu durum konsolosların birbirleri ile çıkar ilişkilerine varan mücadeleye dönüştü. Dolayısıyla İmparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi Kıbrıs adası da yabancı devlet konsoloslarının etkili oldukları bir arenaya dönüştü. Avrupalı devletler, başta İngiltere, Rusya ve Fransa konsolosları bir yandan kendi uyruklarına sağladıkları ayrıcalıkları geliştirirken, diğer yandan bu ayrıcalıkları kendileriyle işbirliği yapan gayrimüslim Osmanlı tebaasına yaygınlaştırma çabasına girdiler.¹⁹¹⁰ Gönderilen fermanlarla konsolosların bu gibi hareketlerden vazgeçmeleri için uyarılmaları gerektiği görevlilere bildiriliyordu.¹⁹¹¹

Kıbrıs'ta konsoloslar tercümanlarını genellikle Rum veya Ermeni toplumundan seçmekteydiler. Bunlar da çoğunlukla devletlerarası ticaretle meşgul tüccarlardı. Örneğin

¹⁹⁰⁵ Gökbilgin, “Konsolos”, s.838. XVIII. yüzyılın sonunda Kıbrıs'ta yabancı devlet konsoloslarının genel görünümüne ilişkin bkz. M. Akif Erdoğan, “XVIII. Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları”, **Kıbrıs'ta Osmanlılar**, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa-Kıbrıs, 2008, s.239-249.

¹⁹⁰⁶ Kemal Çiçek, “Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümanları”. **Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyet**, Derya Kitabevi, Trabzon, 1998. s.177.

¹⁹⁰⁷ Ali Bey, a.g.e, s.286; Kinneir, a.g.e., s.183-184.

¹⁹⁰⁸ BOA., HAT-81/3375-E.

¹⁹⁰⁹ “[...] Devlet-i Aliyye re'âyâsından ba'zıları mugâyir-i şürût ber-takrîb konsolos vekâleti tahsil ve niceleri müste'men tâ'ifesine taraflarından patente ve pasaporta kâğıdı ahzına cesâret etmek üzere oldukları ihbâr olunmakdan nâşi [...]” BOA., C.HR-5/158 (H. 10 Cemaziyelâhir 1226/M. 2 Haziran 1816).

¹⁹¹⁰ Kocabaşoğlu, a.g.e., s.50, 61-62. Aynı durum İstanbul'da bulunan elçiler bazında değerlendirildiğinde, İngiliz Lord Stratford Canning, Rus Mençikof gibi elçilerin ön plana çıkması da bu dönemlere rastlamaktadır.

¹⁹¹¹ KŞS., 24, s.129, hük.1.

yüzyılın hemen başında Sicilyateyn (İki Sicilya Devleti) Kıbrıs konsolos tercümanı tüccar Yorgaki adlı bir Rum'du.¹⁹¹²

Larnaka'da ikamet eden konsoloslar zenginliklerini olabildiğince sergileyebilmek için nakışlı üniformalar giyerlerdi.¹⁹¹³ XIX. yüzyıl başında burada görevli konsoloslar şehrin sokaklarında rahatça dolaşabilmekte ve birer büyükelçi havasındaydılar.¹⁹¹⁴ Ayrıca Kıbrıs'a ve Larnaka'ya muhassıl, kadı vb. resmî görevliler tayin edildiğinde konsolosların bunları ziyarete gitmeleri adettendi.¹⁹¹⁵

1833 tarihli Kıbrıs temettuat sayımlarına göre Kıbrıs'ta bulunan konsolosların hiç de azımsanamayacak bir mal varlıkları sözkonusuydu. İngiltere'nin 48, Avusturya'nın (Nemçe) 46, Prusya'nın 39, Fransa'nın 26, Hollanda'nın (Flemenk) 25, İsveç'in 5, Danimarka'nın 5 ve İspanya'nın 4 olmak üzere konsolosların kullanımında toplam 198 hane tespit edilmişti ve bunlardan sadece 12'si Tuzla iskelesinde bulunuyordu.¹⁹¹⁶

Tuzla'da mütemekkin konsolos hanelerinin kıymeti 411.500, arazilerinin kıymeti 277.560 kuruştur.¹⁹¹⁷ Konsolosların ve tebaalarının Kıbrıs'taki emlak ve arazilerinin toplam kıymeti ise 850.210 kuruş olup¹⁹¹⁸, bu rakam toplam Kıbrıs sermayesi içerisinde % 5'lik bir paya sahipti.¹⁹¹⁹

Kıbrıs'ta İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya, İsveç, Hollanda (Nederland), Danimarka, Yedi Ada Cumhuriyeti (Cezâyir-i Seb'a-i Müctemi'a), Sicilyateyn, Dobrovnik Cumhuriyeti, İspanya, Amerika Birleşik Devletleri'nin konsoloslukları bulunmaktaydı.

5.2. İngiltere Konsolosluğu

Türk-İngiliz ilişkilerinin kökeni Selçuklulara kadar uzanmaktadır. Bilinen ilk Türk-İngiliz münasebeti Selçuklu kuvvetleriyle İngiliz haçlı kuvvetlerinin çatışmasıyla başladı. Fakat gerçek anlamda Türk-İngiliz ilişkileri ancak XIV. yüzyıl sonları ve XV. yüzyıl başlarında ticarî ve ekonomik alanda husûle geldi. Bu dönemde Osmanlı topraklarına gelen İngiliz tüccarlar şahsî izinler alarak ya da Fransız bayrağı altında ticaret yapıyorlardı. Ticaret müsaadesi alan İngiliz tüccarların artmasıyla birlikte İngilizler için Osmanlı pazarları açıldı ve Londralı tacirler "*Levant Company*" adıyla inhisar esaslarına dayanan bir şirket kurdular.¹⁹²⁰

¹⁹¹² BOA., C.HR.-29/1411.

¹⁹¹³ Light, a.g.e., s.244.

¹⁹¹⁴ Kinneir, a.g.e., s.183-184.

¹⁹¹⁵ G. Mariti, a.g.e., s.130-131.

¹⁹¹⁶ BOA, ML.VRD.TMT.d., 16153, s.168-182. Ayrıca bkz. *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs...*, s.197.

¹⁹¹⁷ BOA, ML.VRD.TMT.d., 16153, s.182.

¹⁹¹⁸ BOA, ML.VRD.TMT.d., 16153, s.182.

¹⁹¹⁹ Özçelik, "*XIX. Yüzyılda Kıbrıs'ta İktisadî Hayat*", s.352.

¹⁹²⁰ Akdes Nimet Kurat, *Türk İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, TTK. Yay., Ankara, 1952, s.2-3; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "*19. Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair*", *Belleten*,

İngiltere, gerek ekonomik çıkarları, gerekse İspanya'ya karşı siyasî destek sağlamak amacıyla 1575 yılından sonra Osmanlı imparatorluğunun dostluğunu ve güvenini kazanmaya çalıştı. Bu ilişkiler kısa bir süre sonra, 1580 ticaret antlaşmasıyla gümrüklerde önemli indirimlere, yani kapitülasyonlara doğru ilerledi.¹⁹²¹ İlişkiler bundan sonra, İngiliz tüccarların Osmanlı topraklarındaki ekonomik çıkarları üzerine şekillendi. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren, daha da artan bu ilişki 1838 tarihli Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'yla (Baltalimanı) zirve noktasına ulaştı ve zamanla siyasî hüviyete bürünerek İngiltere'nin Mısır, Kıbrıs gibi Osmanlı topraklarına el atması ile sonuçlandı.

Doğu Akdeniz ticaretine önem veren İngiltere'nin bu konuda hassas davrandığı en önemli mevkilerden biri Kıbrıs adası idi. İngiltere 1580 ahitnamesinden sonra Kıbrıs'ta ilk konsolosluğunu 1626 yılında açtı.¹⁹²²

XVIII. yüzyıl sonlarında Levant ticaretinin en önemli mevkii olan Halep şehrindeki İngiliz konsolos Michael de Vezin'e aynı zamanda Kıbrıs konsolosluğu görevinin de verilmesi¹⁹²³ Kıbrıs'ın İngiltere için taşıdığı önemi göstermesi bakımından değerlidir. Bu durum XIX. yüzyıl başlarında adaya gelen İngiliz tüccarlar tarafından sıklıkla vurgulanan bir olguydu. Doğu Hindistan Kumpanyası (East India Company) kaptanı ve siyasî temsilci sıfatlarıyla 1814 yılında Kıbrıs'ı ziyaret eden J. M. Kinneir, Kıbrıs adasının İngiltere için ne kadar büyük önem taşıdığını uzun uzun anlatmıştır.¹⁹²⁴

İngiliz konsolosları 1825'ten itibaren, bilinen konsolosluk faaliyetlerinin dışına çıkarak siyasî işler yapan, gayrimüslim Osmanlı tebaasının haklarını savunan, Osmanlı yönetiminin işlerine doğrudan müdahale eden ve belli antlaşmanın yapılmasını veya yürürlüğünü kontrol eden bir mekanizmaya dönüştü.¹⁹²⁵

XIX. yüzyıl başlarında Kıbrıs'ta İngiltere konsolosluğunu yapan Kefalonya asıllı¹⁹²⁶ Antonio Vondiziano, daha öncesinde Levant Company tarafından konsolosluğa "Chancellor" tayin edilmişti.¹⁹²⁷ Konsoloslukta Chancellor olarak tecrübelenen Vondiziano, 1799 yılında viskonsül Pietro Crutta'nın yerine bu göreve yükseltildi.¹⁹²⁸ Vondiziano'nun

c. XIII, S. 51, TTK. Yay., Ankara, 1949, s.574; Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı İngiliz İktisadî Münasebetleri**, c. I, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., İstanbul, 1974, s.2-3.

¹⁹²¹ Kütükoğlu, **Osmanlı İngiliz...**, s.7-8.

¹⁹²² İngiltere'nin Kıbrıs Konsolosluk listesi için bkz. Luke, **Under the Turks...**, s.275.

¹⁹²³ Çevikel, **Kıbrıs Eyâleti...**, s.206.

¹⁹²⁴ Kinneir, İngiltere'nin Kıbrıs'a sahip olması durumunda Akdeniz'de üstünlüğü ele geçireceğini, dolayısıyla Mısır ve Suriye'nin bağımlılığını kılınacağını; bunun ise Anadolu üzerinde baskı tesiri olacağını; ayrıca Rusya'nın güneye inme politikalarını kapayacağına dair tespitlerini henüz 1814 yılında yapmaktaydı. Bkz. Kinneir, **a.g.e.**, s.185-186.

¹⁹²⁵ Bkz. Erdönmez, "Kıbrıs'ta Tanzimat Devri Uygulamalarına Müdahaleler".

¹⁹²⁶ Luke, **Under the Turks...**, s.118.

¹⁹²⁷ **Parliamentary Papers, (Reports From committees, Army (Colonies), Consuls, Militia, General Darling)**, Vol. VI, 19 February-10 September 1835, The House of Commons Press, 1835, s.125.

¹⁹²⁸ Luke, **Under the Turks...**, s.275.

görevi 1810'lu¹⁹²⁹ ve 1830'lu¹⁹³⁰ yıllarda İngiltere konsolosluk listelerinde Kıbrıs konsolos ajanı (consul agent) şeklinde yer almaktaydı.

Fransa'nın Mısır'ı istilası nedeniyle çıkan Osmanlı-Fransa savaşı esnasında bu göreve getirilen Vondiziano, savaş süresince etkin bir rol üstlenmiş olan Kıbrıs adasına gelen İngiliz kuvvetlerine mühimmat ve iâşe desteğinin sağlanmasında gözle görülür bir yararlılık sağlamıştı.¹⁹³¹

1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı sırasında İngiltere'nin Ruslara destek vermesi dolayısıyla 1807 yılında Kıbrıs'taki İngiliz uyruklular tutuklandığında bunların başında Konsolos Vondiziano geliyordu¹⁹³². Vondiziano tutuklandığında, evinde bulunan malları Lefkoşa naibi tarafından zabtedilmişti.¹⁹³³ Daha sonrasında İngiltere ile yapılan 5 Ocak 1809 tarihli bir antlaşmayla (Kale-i Sultaniye) da Vondiziano ve konsolosluk çalışanları serbest bırakılarak zabtedilen malları kendilerine iade olundu¹⁹³⁴

H. Luke'a göre, Yunan isyanı döneminde Avrupalı devletlerin Yunanistan'ın bağımsızlığı yönünde politika sergilemesi ve 1827 yılında yaşanan Navarin baskını üzerine Osmanlı-İngiltere ilişkilerinin kesilmesiyle,¹⁹³⁵ Vondiziano adadan ayrılmadıysa da diplomatik işlevleri 1829 yılı Ekimi'ne kadar belirsizlikte kaldı. Konsolos bu süre içerisinde adadan ayrılması için zorlanmadığı gibi günlük yaşamına da hiçbir şekilde müdahalede bulunulmadı.¹⁹³⁶

Vondiziano, 17 Ekim 1829 günü İstanbul büyükelçiliğine yazdığı mektupla, konsolosluktan limana doğru 21 pare top atışı yaptırdığını ve bayraklarını göndere çekerek eskisi gibi görevine devam ettiğini yazmaktaydı.¹⁹³⁷

Konsolos Vondiziano, 1840 yılına dek Kıbrıs konsolosluğu görevini yürüttükten sonra bu yıl yerini Paul Vondiziano'ya bıraktı.¹⁹³⁸ P. Vondiziano'dan sonra ise 1841-1843 yılları arasında John Lilburn konsolos rütbesiyle Kıbrıs'ta görev yaptı.¹⁹³⁹

Vondiziano'nun yıllık geliri 1825 yılında 45 paund, 1834 yılında ise 20 paund gibi düşük bir ücret idi.¹⁹⁴⁰ Ancak kendisi ticaretle meşgul olduğundan ekonomik durumunun oldukça iyi

¹⁹²⁹ **The Present Peerage of The United Kingdom**, London, 1817, s.150.

¹⁹³⁰ **Parliamentary Papers**, Vol. VI, s.125, 142.

¹⁹³¹ Luke, **Cyprus Under the Turks...**, s.118.

¹⁹³² Ayrıntılı bilgi için Birinci Bölüm, 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı kısmına bakınız.

¹⁹³³ **KŞS.**, 26, s.27, hük.1 (H. 15 Safer 1222/M. 24 Nisan 1807).

¹⁹³⁴ **KŞS.**, 26, s.129, hük.1 (H. 1223/M. 1808).

¹⁹³⁵ Karal bu dönemde Osmanlı İngiliz diplomatik münasebetlerinin kesildiğini belirtmektedir. Bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi**, c. V, s.118.

¹⁹³⁶ Gazioğlu, **a.g.e.**, s.302.

¹⁹³⁷ Luke, **Cyprus Under the Turks...**, s.163-164.

¹⁹³⁸ Luke, **Cyprus Under the Turks...**, s.276.

¹⁹³⁹ Tanzimat döneminde İngiltere konsoloslarının faaliyetleri hakkında bkz. Erdönmez, "*Kıbrıs'ta Tanzimat Devri Uygulamalarına Müdahaleler...*", s.4.

¹⁹⁴⁰ **Parliamentary Papers**, s.142.

olduğu söylenebilir.¹⁹⁴¹ Zira adada 1804 isyanı patlak verdiğinde, piskoposlar isyanın bastırılması için Anadolu'dan getirilen askerlerin masraflarını karşılayabilmek amacıyla Vondiziano'dan 30 bin kuruş borç almışlardı.¹⁹⁴² Bu paranın 1812 yılına kadar ödenemediği bilinmektedir.

Alınan vadeli borçların gecikmesi nedeniyle konsolos Vondiziano'nun girişimiyle İngiltere elçisi Lord Stratford Canning, vadesi geçmesine rağmen dört adet Kıbrıs Rum piskoposu tarafından alınan borçların bir an önce ödenmesi için Bâbiâli'ye 15 Eylül 1810 (15 Şaban 1225) tarihli bir arzuhal sundu.¹⁹⁴³ Bunun üzerine Kıbrıs muhassıllığının bağlı bulunduğu tersane-i âmire hazinesi eminine arzuhalde belirtilen borçların alınıp alınmadığı, alındıysa ödenip ödenmediği soruldu. Ancak tersane-i âmire, bu işin takibinin merkezden yapılamayacağını belirttiğinden, padişah tarafından 9 Eylül 1810 (9 Şaban 1225) tarihinde işin Kıbrıs muhassılı ve Lefkoşa naibi vasıtasıyla incelenmesi emri verildi.¹⁹⁴⁴ Yapılan tahkikata göre, dört piskopos Vondiziano'ya imzalı ve mühürlü 11 borç senedi vermişlerdi. Bu durumun anlaşılmasıyla kayıtlı borçların ödenmesi emrine rağmen borçlar 1812 yılına kadar ödenemedi. Vondiziano, alacaklarını ancak 16 Haziran 1812'de çıkarılan padişah fermanı ile borçlarının ¾'ü hazine tarafından karşılanmasıyla tahsil edilebildi.¹⁹⁴⁵

1799-1840 yıllarında Kıbrıs'ta İngiltere konsolosu bulunan Vondiziano, Kefalonya asıllı olduğundan Rumca bildiği anlaşılmaktadır. Zira konsoloslar yerli halk (Türk ve Rum) ile ilişkileri tercümanlar vasıtasıyla sağlarken kendisi adına istihdam olunan iki tercümanı da Tuzla'da değil, Lefkoşa'da ikamet ediyordu.¹⁹⁴⁶ Diğer bir deyişle, Lefkoşa'da oturan İngiltere konsolosluk tercümanlarının, konsolosluk tercümanlığından ziyade adanın merkezinde temsilcilik şeklinde değerlendirildiği söylenebilir. Devlet böylesi durumların ihbarını

¹⁹⁴¹ KŞS., 24, s.71, hük.3.

¹⁹⁴² Luke, *Cyprus Under the Turks...*, s.128; Alastos, *a.g.e.*, s.286. Ayrıntılı bilgi için Birinci Bölüm, 1804 İsyanı kısmına bakınız.

¹⁹⁴³ “[...] bundan akdem Cezîre-i Kıbrıs'da mütehaddis olan ihtilâl ve fitne esnâlarında evâmir-i şedîde-i aliyye ile kahr-ı 'usat için Anadolu yakalarından bahren asker celbi mühimmesine î'tinâ olduğu hâlde istikmâl-i icâb eden nakliye gemilerinin isticârı için nice mebalîğ istidanesine hacet etmiş olmakdan nâşi umûr-ı vakı'a-i cezîrede öteden beri luhuk sa'y ve hizmetleri lâzime-i nizâmdan olub ol tarâfta kâ'in **Rum metropolitlerinden dört nefer mu'teber râhip kulları İngiltere konsolosu vekili Vondiziano nâm İngilterelü'den otuz bin guruş nakd akçe istikrâz** ve güzeste-i me'lûfesiyile bir sene va'desinde tamâmen ve kâmilen edâ eylemek üzere mümzâ ve memhur temessük verüb va'desi hulûlünde ve hiç olmaz ise vakı'a-i mersûme hitâmında edâsı icâb eder iken gün be gün illet ve bahâne ile bu ana kadar vermekten imtinâ' ve zikr olunan hengâm ve sıklet-i fercâm bir dem elzem arasında mahzan gayret ve hizmet yüzünden akçe ikrâzına razı olan maruz-zikr konsolosa iras iras-ı rahne-i kübri etmeleriyle aynı huzûr-ı âlîlerine takdîm olunan mersûmünun temessükleri mucibince medyûn oldukları otuz bin guruşun ma'a güzeste tahsîl etdirilmesi ile ihkak-ı hakk olunması bâbında bir kut'a fermân-ı âlişân isdârı recâ ve niyâz olunur [...]”.

BOA., C.HR-101/5050.

¹⁹⁴⁴ **BOA., C.HR-101/5050.**

¹⁹⁴⁵ Hill. *a.g.e.*, Vol. IV, s.112

¹⁹⁴⁶ KŞS., 24, s.148, hük.1.

aldığından tercümanların elçi ise elçi yanında, konsolos ise konsolos yanında ikamet etmeleri şartını devamlı surette hatırlatmaktaydı.¹⁹⁴⁷

Belgelerden tespit edildiği üzere İngiltere konsolosluk tercümanlığı görevini Yorgi v. Nikola¹⁹⁴⁸, Kirkor v. Sergiz¹⁹⁴⁹, Sergiz v. Avak¹⁹⁵⁰ adlı kişiler yürütmüşlerdir. Sergiz v. Avak'ın kardeşi Artin ise Flemenk tercümanlığında bulunuyor ve iki kardeş ortak ticaret yapıyorlardı.¹⁹⁵¹

Yapılan ahitnameler gereği konsolosluk tercümanları Osmanlı tebaasının ödediği birçok vergiden muaf olmalarına rağmen, Yorgi v. Nikola vefat ettiğinde terekesinden resm-i kısmet akçesi alındığı tespit edilmiş ve bu usulsüzlüğü yapanların cezalandırılması istenmişti.¹⁹⁵²

1804 yılında meydana gelen isyanda ilk önce İngiltere konsolosluk tercümanı Sergiz v. Avak'ın da eşkıyalara müdahil olduğu iddia olunmuş ise de isyanı bastırmak için gelen İçil Mutasarrıfı Ahmet Paşa'nın yaptırdığı tahkikatta iddiaların iftiradan ibaret olduğu anlaşılmıştı.¹⁹⁵³

İncelenen süreçte İngiltere konsolosluğu, adanın en etkin konsolosluklardan biriydi ve savaş dönemleri hariç istikrarlı bir görüntü sergilemişti. İngiltere'nin eskiden beri adaya olan ilgisi ilerleyen dönemde, 1838 tarihli Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşmasıyla (Baltalimanı) ivme kazanarak İngiltere konsolosları daha faal hale geleceklerdir.¹⁹⁵⁴ Nihayetinde ise ada 1878'den itibaren İngiltere'nin hâkimiyetine girecektir.

5.3. Fransa (Françe) Konsolosluğu

Türkler ile Fransızlar arasındaki siyasî ilişkiler Haçlı seferleriyle başlasa da XVI. yüzyıl ortalarına doğru, Avrupa'da Roma-Germen imparatorluğu karşısında oluşan doğal ittifak ile ivme kazandı ve 18 Şubat 1536 tarihli anlaşma ile çok yönlü hale gelerek dostluk çerçevesinde gelişti.¹⁹⁵⁵ Fransızlar için Osmanlı imparatorluğu hem Avrupa'da siyasî destek hem de tüccarları için büyük bir pazar idi. Osmanlı yönetiminden geniş çaplı ticarî imtiyazı (kapitülasyon) ilk alan devlet Fransa olduğundan, diğer devlet tüccarları kendi adlarına imtiyaz alıncaya kadar Osmanlı topraklarında Fransa bayrağı altında yapmak zorunda kaldılar. Bu

¹⁹⁴⁷ BOA., C.HR-25/1231 (H. 25 Safer 1215/18 Temmuz 1800).

¹⁹⁴⁸ KŞS., 22, s.48, hük.1.

¹⁹⁴⁹ KŞS., 24, s.148, hük.1.

¹⁹⁵⁰ KŞS., 24, s.8, hük.1. Bu kişi aynı zamanda Fransa konsolosluğu tercümanlığını da yürütmekteydi. Bkz. BOA., A.DVN.MHM.d., 208, s.123, hük.1. Luke bu kişinin Kasım 1798 tarihinde tayin edildiğini belirtmektedir. Bkz. Luke, *Cyprus Under the Turks...*, s.113.

¹⁹⁵¹ BOA., C.ADL-45/2737.

¹⁹⁵² KŞS., 22, s.48, hük.1.

¹⁹⁵³ KŞS., 24, s.78, hük.1.

¹⁹⁵⁴ Erdönmez, "Kıbrıs'ta Tanzimat Devri Uygulamalarına Müdahaleler ...", s.1-14.

¹⁹⁵⁵ Soysal, a.g.e., s.1-7.

durum Fransız tüccarların Osmanlı topraklarında, özellikle de Levant ticaretindeki etkinliklerini arttırmasını sağladı.

Fransa, Osmanlı imparatorluğu ile yaptığı antlaşmalar sayesinde İmparatorluğun her tarafında serbestçe ticaret yapma ve açtığı konsolosluklarla tüccarlarının ve tebaasının her türlü hak ve ihtiyaçlarını karşılama imtiyazına sahipti. Bu sayede Fransa'nın Kıbrıs'ta, XVII. yüzyıl başlarına kadar uzanan köklü bir konsoloslugu bulunuyordu.¹⁹⁵⁶

Osmanlı arşiv belgelerine göre, XVIII. yüzyıl sonunda, doğu Akdeniz ticaretinde en önde gelen devletlerinden olan Fransa, Kıbrıs adasında oldukça etkin bir konsolosluk ve ticaret ağı kurmuştu.¹⁹⁵⁷ Söz konusu Levant ticaretinde etkin devletlerden olan Fransa'nın Kıbrıs konsolosu, XVIII. yüzyıl sonunda adanın en nüfuzlu konsolosuydu.¹⁹⁵⁸ Ancak Fransa konsolosunun bu güçlü pozisyonu yüzyılın sonunda Napolyon'un Mısır'ı istilasıyla gölgelendi. Mısır'ın Fransa tarafından işgal edildiği dönemde harp alanının yanbaşında bulunan Kıbrıs adasındaki Fransız konsolosluk görevlilerinin durumu olağanüstü bir vaziyet aldı.¹⁹⁵⁹

Osmanlı yöneticileri Fransa'nın İskenderiye'ye asker çıkardığı haberini Kıbrıs'taki Fransız konsolosu Henry Mure'un Kıbrıs muhassılına verdiği mektupla öğrenmişlerdir.¹⁹⁶⁰ İşgal haberinin alınmasından sonra İstanbul'da yapılan değerlendirmelerde 31 Ağustos 1798 (19 Rebiülevvel 1213) tarihinde Lefkoşa naibine yazılan emirde, henüz ilan-ı harp olunmadığından, herhangi bir saldırı yapılmaksızın Fransa konsolos ve konsolosluk çalışanlarının tutuklanarak kontrol altında tutulması istenmekteydi.¹⁹⁶¹ Bu emrin Kıbrıs'a ulaşmasından sonra Lefkoşa naibinin 8 Eylül 1798 (27 Rebiülevvel 1213) tarihli ilamına göre, emir belirtildiği biçimde yerine getirilmişti.¹⁹⁶² Akabinde adanın ileri gelenlerine hitaben gönderilen bir başka hükümle Fransa tebaasının tutuklanması ve mallarının zabtedilmesi gerektiği bir kez daha tebliğ olundu.¹⁹⁶³ Hükümde, Fransızların Mısır'da el koyduğu mallara karşılık ülkenin her tarafında olduğu gibi Kıbrıs'ta bulunan Fransa konsolos ve tüccarlarının tutuklanarak bütün mallarına hazine adına el konulması isteniyordu. Aynı zamanda

¹⁹⁵⁶ Girne Millî Arşivi'ne kazandırılmış bulunan Fransa'nın Larnaka konsolosluk yazışma kopyaları ayrıca incelenmeye değerdir.

¹⁹⁵⁷ Bu dönemde Fransız konsolosları ve çalışanları Kıbrıs muhassıllarına borç verebilecek düzeydeydi. Bkz. **KŞS.**, 21, s.64, hük.1 (H. 17 Safer 1201/M. 9 Aralık 1786).

¹⁹⁵⁸ G. Mariti, **a.g.e.**, s.126.

¹⁹⁵⁹ Osmanlı-Fransa savaşının Kıbrıs adasına etkileri için Birinci Bölüme bakınız.

¹⁹⁶⁰ **BOA.**, **HAT**-157/6543 (H. 26 Muharrem 1213/M. 10 Temmuz 1798).

¹⁹⁶¹ **BOA.**, **A.DVN.MHM.d.**, 207, s.43, hük.1. Harp ilanı ile birlikte Fransa'nın Mısır'ı işgal haberinin İstanbul'da duyulmasından sonra Fransa'nın İstanbul maslahatgüzarı Ruffin ve elçilik çalışanları tutuklanarak Yedikule'ye hapsedilmişlerdi. Bkz. **BOA.**, **HAT**-245/13840 (H. 20 Rebiülevvel 1213/M. 1 Eylül 1798).

¹⁹⁶² **BOA.**, **A.DVN.MHM.d.**, 207, s.43, hük.2.

¹⁹⁶³ **BOA.**, **A.DVN.MHM.d.**, 208, s.1, hük.1 (H. Evâhir-i Rebiülevvel 1213/M. 11 Eylül 1798).

konsoloslukta ele geçirilecek belgelerin İstanbul'a yollanması ve Fransız tebaasından olanların hiçbir şekilde başkaları ile irtibat kurmalarına izin verilmemesi bildirilmekteydi.¹⁹⁶⁴

Kıbrıs'ta savaş dolayısıyla Fransız konsolos ve tüccarları tutuklanıp mallarına el konulurken, berat alarak konsolosların tercümanlık ve tercümanların hizmetkârlığı görevlerinde bulunan kişilerin büyük çoğunluğu aslî görevlerini yapmayıp ayrıcalıklarını ticarî avantaja dönüştürdüklerinden ve yavaş yavaş Fransız tâbiyyetine geçtiklerinden, bu durumda olanlar da tutuklanarak mallarına el konuldu ve kendilerine cizye kâğıtları verilerek raiyyet hükmüne düşürüldüler.¹⁹⁶⁵

1798-1802 Osmanlı-Fransa savaşı sırasında Osmanlı imparatorluğuyla ittifak yaparak Fransa ile savaşan İngiltere güçleri komutanı Sidney Smith, adaya geldiğinde Fransa konsolosluk çalışanlarını teslim almak istedi. İstanbul ile yapılan bir dizi yazışmadan sonra¹⁹⁶⁶ tutuklu Fransızlardan konsolos ve kaçıllara olmayan birkaç Fransız İngiliz kumandana teslim edildi.¹⁹⁶⁷

Savaş nedeniyle Kıbrıs'ta tutuklanarak mallarına el konulan kişilerin başında eski Fransa konsolosu Benoit Astier gelmekteydi. 1755'ten 1794'e kadar¹⁹⁶⁸ bu görevde kalan Astier ile kızının tüm mallarının tahminî tutarı 63.170 kuruş idi.¹⁹⁶⁹

Emval ve eşyalarına el konulanlardan bazıları, Kıbrıs'da Fransa konsolosu yanında tercüman veya hizmetkârlardı. Bunlar tercüman Sergiz ve oğlu Danimarka konsolosu tercümanı olan Kirkor¹⁹⁷⁰, diğer tercüman Yorgaki v. Yani, hizmetkârları Pavlo Farabidi ve Mihalaki v. Pavlo idi.¹⁹⁷¹ Ancak elçilerinin şikâyeti üzerine İngiltere konsolos tercümanlığını da yapan Sergiz¹⁹⁷² ve Danimarka konsolosu tercümanı olan oğlu Kirkor'un malları kendilerine iade olundu.¹⁹⁷³

Osmanlı-Fransa savaşı dolayısıyla Kıbrıs adasında bulunan Fransa konsolosluk çalışanları ve aileleri bu şekilde tutuklanmış ve mallarına el konulmasına rağmen savaş sonunda 25 Haziran 1802 (23 Safer 1217) tarihinde imzalanan antlaşma ile Fransızlara eski

¹⁹⁶⁴ 1798-1802 Osmanlı-Fransa savaşı esnasında Kıbrıs'taki Fransızların durumları hakkında ayrıntılı bilgiler Birinci Bölümde yer almaktadır.

¹⁹⁶⁵ BOA., A.DVN.MHM.d., 208, s.7, hük.3. Ayrıca bkz. Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti...*, s.108-109.

¹⁹⁶⁶ BOA., HAT-157/6569 (H. 27 Muharrem 1214/M. 1 Temmuz 1799); BOA., HAT-158/6594 (Kıbrıs Muhassılı Osman Ağa'nın tahrirati)

¹⁹⁶⁷ KŞS., 22, s.65, hük.2 (H. 17 Cemaziyevvel 1214/M. 17 Ekim 1799).

¹⁹⁶⁸ BOA., C.HR-93/4650; *Revue d'Historie Maritime, Histoire du Cabotage Européen aux XVIe XIXe Sieclés* (Édit. Sophie Linon-Chipon), Presses de l'Université Sorbonne, Paris, 2008, s.239.

¹⁹⁶⁹ BOA., HAT-243/13666.

¹⁹⁷⁰ BOA., C.ML-410/16796 (H. 11 Receb 1215/M. 28 Kasım 1800).

¹⁹⁷¹ BOA., A.DVN.MHM.d., 208, s.31, hük.2 (H. Evâil-i Zilkade 1213/M. 6 Nisan 1799). Lefkoşa naibine gönderilen bilgiye göre bu kişilerin zabt edilen malları kendilerine iade olunmasına dair padişah fermanı çıkarılmıştır. KŞS., 22, s.25, hük.4.

¹⁹⁷² BOA., A.DVN.MHM.d., 208, s.28, hük.3 (H. Evâhir-i Şevval 1213/M. 5 Nisan 1799).

¹⁹⁷³ BOA., A.DVN.MHM.d., 208, s.28, hük.4 (H. Evâhir-i Şevval 1213/M. 5 Nisan 1799).

imtiyazları ve malları red ve teslim olundu.¹⁹⁷⁴ Böylece Fransa'nın adada bulunan konsolosluğu da eskisi gibi görevini yerine getirmeye devam etti.

Savaştan hemen sonra Fransa konsolosluğuna 25 Kasım 1802 tarihinde İstanbul'daki Fransa maslahatgüzârlığı tarafından Osmanlı belgelerinde Fransız Sitoben Reno¹⁹⁷⁵ olarak geçen Regnault komiser (Commissariat de Chypre) olarak tayin edildi.¹⁹⁷⁶ Hemen akabinde komiserin Fransız bayrağını açmasına izin verilmesi ve bu amaçla kendisine gerekli sütunun sağlanmasında kolaylıklar gösterilmesi gerektiği ilgili görevlilere bildirildi.¹⁹⁷⁷ Komiser Regnault'nun tercümanlık görevine 1804 yılında iki kişi tayin edildi. Bunlar 30 Temmuz 1804 (21 Rebiülâhir 1219) tarihinde aldığı beratla Acı yorgi v. Yanaki¹⁹⁷⁸, 9 Mart 1805 (7 Zilhicce 1219) tarihli beratla Yosef v. Şamadi adlı şahıslardı.¹⁹⁷⁹

Fransa konsolosu, öteden beri Rusya'nın İmparatorluktaki Rumların hâmililiğine soyunmasından dolayı Rum halkın temsilcilerine karşı gelişen 1804 isyanını destekler bir siyaset takip etti. Bu sebeple isyandan sonra Bâbîâli tarafından yeni bir tercümanın tayin edilmesi Larnaka'daki Kıbrıs Fransa konsolosunu fazlasıyla memnun etmişti.¹⁹⁸⁰

Bâbîâli, 1814'te Avrupa'da Napolyon sorununun son bulması ve Fransa'da rejimin değişmesiyle, Kıbrıs'ta Fransız konsolosluğunun sadece beyaz renkli bayrak açmasına izin verdi. Beyaz, kırmızı ve mavi renkli bayrak kullanmaları yasaklandı.¹⁹⁸¹

Fransa konsolosluğuna 20 Şubat 1816 tarihinde Rateis adlı Fransız tayin edildi.¹⁹⁸² Rateis'in konsolosluğu 1819 yılı sonunda (Rebiülevvel 1235) vefatı dolayısıyla uzun sürmedi. Yerine Şubat-Mart (Cemaziyelevvel 1235) tarihinde Méchain (Jérôme Isaac Méchain) atandı.¹⁹⁸³

Görev süresi Yunan ihtilali dönemine rastlayan konsolos Méchain, 1820'li yıllarda, Kıbrıs'ta, Mora ve adalardaki gibi bir ayaklanmanın önünü almak için uğraş veren Muhassıl Hacı Mehmet Ağa'nın faaliyetlerini engelleme çabasında oldu. Yönetimin kovuşturmasından

¹⁹⁷⁴ BOA., K.K.d., Nr. 58, s.10; Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., c. VII, s.363.

¹⁹⁷⁵ BOA., A.DVN.DVE.d., 27/2, s.165, hük.6 (Fransa Nişan Defteri).

¹⁹⁷⁶ K.M.A., "Dış Ticaret Bakanlığında Komiser Regnault'ya", CCC, Larnaca, Vol. 14, 1792-1810, Nr. Yok, s.82-b, (25 Kasım 1802). Regnault 1775 Fransa doğumluydu. Bkz. . K.M.A., "1814 Yılı İtibariyle Kıbrıs'ta Yaşayan Fransızlar Listesi", CCC, Larnaca, Vol. 18, 1814-1824, s.37.

¹⁹⁷⁷ KŞS., 24, s.19, hük.1 (H. Şaban 1217/M. Aralık 1803).

¹⁹⁷⁸ KŞS., 24, s.149, hük.7.

¹⁹⁷⁹ KŞS., 24, s.142, hük.11.

¹⁹⁸⁰ K.M.A., "Regnault'dan Fransa Dış Ticaret Bakanlığı'na", CCC, Larnaca, Vol. 14, 1792-1810, Nr. 37 (26 Ağustos 1808), s.184-185.

¹⁹⁸¹ "[...] cümleye ma'lûm olduğu üzere bundan akdem Avrupa memâlikinde zuhûr eden inkulâbâtın indifâ'ıyla Fransa Devleti'nin memâlik-i Devlet-i Aliyye'de ikamete me'mûr meb'ûsları ve sefînelerine ta'lik eyledikleri beyâz bayrak ve nişânları taraf-ı Devlet-i Aliyye'den kabûl [...] üç renkli bayrak ile me'mûr zuhûr eder ise elhâletü hâzîhi kabûl olunmamak [...]" KŞS., 29, s.6, hük.1 (H. 23 Cemaziyelâhir 1230/M. 2 Haziran 1815).

¹⁹⁸² K.M.A., "İstanbul Elçiliğinden Regnault'ya", CCC, Larnaca, Vol. 16, 1814-1824, Nr. Yok, s.100-b; KŞS., 29, s.44, hük.1.

¹⁹⁸³ KŞS., 30, s.127, hük.1.

kaçanlar Fransa konsolosluğuna veya Larnaka'daki Fransız müstemmen tüccarların evlerine sığınıyor ve limandaki gemilerle gizlice adadan firar ediyorlardı. Méchain bu tutumu dolayısıyla ihtilal döneminde yönetim tarafından düşman sayılmıştı.¹⁹⁸⁴

Méchain, görevi süresince, muhassılın ve diğer Türk görevlilerin işlerine karışmayı adet edinmişti. Birçok defa vali ile sürtüşmeye giren kişileri konsoloslukta korumaya aldı. 1821 Eylülünde muhassıl ile ihtilafa düşen Larnaka Zabiti Hacı İbrahim ve Lefkoşa ağalarından Sait Mehmet, hemen Larnaka'ya kaçmışlar; burada önce bir Malta gemisine, sonra da gemi kaptanının hareketlerini kuşkulu bulduklarından Fransa konsolosluğuna sığınmışlardı. Méchain de bu iki ileri gelen ağayı o sırada limanda bulunan The Active adlı savaş gemisine aldırmişti.¹⁹⁸⁵

1829 yılında konsolos Méchain'in görevden alınmasından sonra, konsolosluk işlerinin yaklaşık bir yıl kadar tercüman Guillois tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır.¹⁹⁸⁶ 1831 yazında ise Fransa konsolosluğuna Alphonse Bottu tayin edildi.¹⁹⁸⁷ Bottu da Méchain gibi adanın iç işlerine karışmakta geri kalmadı. 1833 yılında ödenmemiş vergi taksitlerinin tahsili girişiminin yarattığı kargaşayı yönlendirerek isyana dönüşmesinde etkili oldu.¹⁹⁸⁸ İsyancılar Larnaka'yı üs edinerek 11 Mart 1833 günü vergi taksitlerini protesto için Türk ve Rumlardan oluşan bir grubu konsolos Bottu'ya yollayıp kendileri adına ada yönetimi üzerinde müdahalede bulunmasını talep ettiler.¹⁹⁸⁹

Gösteriler ayaklanmaya dönüşürken, Fransa konsolosu Bottu bu sırada Larnaka'da bulunan Nicolas Theseus'u ayaklanmanın liderliğini üstlenmesi için teşvik etti.¹⁹⁹⁰ Ada yönetimini iki ay kadar meşgul eden isyan hareketi son bulduğunda N. Theseus konsolos Bottu'ya iltica etti. Sonrasında ise bir Yunan gemisine binerek Rodos'a gitti.¹⁹⁹¹

¹⁹⁸⁴ Gazioğlu, **a.g.e.**, s.300, 304-305. Yunan ihtilalinin ilk aşamasında, Fransa'nın İngiltere ve Rusya'nın aksine herhangi bir belirsizliğe meydan bırakmaksızın destek verdiği unutulmamalıdır. İngiltere ve Rusya ise ihtilale karşı çekinceli tutumlarını ancak Mısır Valisi M. Ali Paşa'nın müdahil olmasıyla atmışlardı.

¹⁹⁸⁵ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.143-144.

¹⁹⁸⁶ **K.M.A.**, "Guillois'den Dış Ticaret Bakanlığı'na", **CCC, Larnaca**, Vol. 17, 1825-1831, Nr. 1 (17 Ağustos 1829), s.193-b.

¹⁹⁸⁷ Konsolos Bottu ilk yazısını 25 Ağustos 1831 tarihinde yazmıştı. Bkz. **K.M.A.**, "Bottu'dan İstanbul Elçiliğine", **CCC, Larnaca**, Vol. 17, 1825-1831, Nr. 1 (25 Ağustos 1831), s.283-b. A. Bottu, 1799 Paris doğumluydu. Bkz. **K.M.A.**, "1832 Yılı İtibariyle Kıbrıs'ta Yaşayan Fransızlar Listesi", **CCC, Larnaca**, Vol. 18, 1832-1836, s.208.

¹⁹⁸⁸ Kıbrıs'ta 1833 isyanları hakkında Birinci bölüme bakınız.

¹⁹⁸⁹ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.158.

¹⁹⁹⁰ "[...] konsolos olan Bottu nâm müste'menin kendi umûrundan hâric-i umûr-ı re'âyâ-yı cezîreye müdâhale ve fitneye meyil olduğundan münâsîp fırsat buldukça garaz-ı bâtilasın icrâ kasdıyla fesâda mübâderet ve bin iki yüz kırk sekiz senesi esnâ-yı Şevvâli'nde beyne'l-ahâlî sâlyânededen kıl ve kal ve Tuzla kasabasında cem'iyet olunmakla konsolos-ı mersûm havâne-i re'âyâ-yı cezîreden Baba Sava oğlu Nikolâ nâm hâ'ini mücerred ikaz-ı fitne zımnında cem'iyet-i merkume içlerine sevk ve enva'-i hud'a ile ihtilâl ve tahrik ederek bidâyeten ihtilâf ve ihtilâl-i beldeye bâdî [...]" **BOA.**, HAT-687/33358-L.

¹⁹⁹¹ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.160-161; Gazioğlu, **a.g.e.**, s.384-385.

Fransız konsolosu Bottu, N. Theseus isyanı bittikten sonra adada karışıklık çıkarma girişimlerini sonlandırmadı. Mayıs 1833 sonlarında (1249 Muharrem başları) Kıbrıs'ta birçok köy ve kasabayı dolaşarak vergi toplama konusunda halkı isyana teşvik ve tahrik etmeye devam etti. Tuzla'da bulunan konağını bir nevi “*hükümdar konağı*” haline getirerek dağıttığı bildirilerle halkı fitneye kışkırttı.¹⁹⁹² Konsolos halka şefkat göstererek haklının tarafında olduğu izlenimini veriyor; bu şekilde Rum ve Müslümanları ayaklanma için hazırlıyordu.¹⁹⁹³ Bu esnada yeni Muhassıl Esseyyit Hacı Mehmet Ağa, İstanbul'a gönderdiği yazısında, konsolos Bottu'nun görevinden ve adadan uzaklaştırılmadan olayların son bulmasının mümkün olmadığını bildirmişti. Muhassıl, Bâbîâli'ye gönderdiği yazısında, adada fesat çıkmasında başrol oynayan konsolosun elçiliği nezdinde girişimde bulunulup azil ile adadan çıkarılmasını talep etti.¹⁹⁹⁴ Muhassılın gönderdiği raporlara rağmen İstanbul'da elçilik ile yapılan görüşmelerden bir sonuç alınmadığı anlaşılmaktadır. Ne var ki Bottu bir süre sonra vefat etti.¹⁹⁹⁵ Hill, Bottu'nun ani ölümü dolayısıyla zehirlendiği iddiası üzerinde durmaktadır.¹⁹⁹⁶ Muhassıla göre konsolosun ölümüyle adada bundan sonra böylesi fesat hareketleri görülmeyecekti.¹⁹⁹⁷

Bottu'nun Kıbrıs'ta yürüttüğü faaliyetlerin Osmanlı-Fransa ilişkileri dışında değerlendirilmesi mümkün değildir. Bu dönemde Osmanlı yönetimine karşı isyana kalkışan Mısır Valisi M. Ali Paşa'ya açık destek veren Fransa hükümetinin, Mısır'ın hemen yanıbaşında bulunan Kıbrıs adasında her türlü argümanı kullanacağı kesindi. Nitekim konsolos Bottu, M. Ali Paşa'nın Kıbrıs adasını zapt etmek gayesiyle, 25 adet irili ufaklı

¹⁹⁹² “[...] konsolos-ı mersûm gezme bahânesiyle cezîre-i mezbûrenin kur'a ve kazâlarını dolaştığında herkeslüyü tahrîk ve ta'lim-i fitnesiyle tekrâr Muharrem esnâsında Hirsofu ahâlîlerinden zuhûra gelen müfsidet beşeleri ve hâlâ mesfûr tarafından câbecâ etrafa kağıdlar neşriyle ahâliden ba'zı bî-şu'ur ikdam-ı şüfehâları ihtilâl ve iğva ve fitnenin ikazına îmâ etmekden hâli olmadığı açığa çıkarak Tuzla iskelesinde konağı bayağı ahâlî-i cezîreye bir hükümdâr konağı olarak tabasbus-ı kesîreleri zuhûruna tecâhül birle [...]” **BOA., HAT-687/33358-K**, (H. 13 Rebiülevvel 1249/M. 31 Temmuz 1833).

¹⁹⁹³ Çoruh, **a.g.m.**, s.297.

¹⁹⁹⁴ “[...] konsolos-ı mersûm müraca'at ve olduğu memâşât ve merkûz cibilliyeti olan fesâd ve fitneyi teşyîd ve tahsîs husûslarının esbâb-ı istihsâline isrâr etmekden nâşî mersûm tebdîl ve diyâr-ı âhere azîmet etmedikçe cezîre-i mezbûre ihtilâf ve ihtilâlden kurtulmacağı zâhîr ve âşikâr olmakla mersûm konsoloslukdan azl ve yerine şürût ve uhûda ri'âyet eden âher bir konsolos nasb ve ta'yîn etdirilmesiyle cezîreyi ihtilâf ve ihtilâlden vikaye ve fukarâ-yı âcizeyi gadr ve perîşânlıktan himâye buyrulmak [...]” **BOA., HAT-687/33358-L** (H. 17 Rebiülevvel 1249/M. 4 Ağustos 1833).

¹⁹⁹⁵ “[...] fesâdâtın muharriki olup tebdîli inhâ olunarak azl ve ref'i bu tarafda Fransa sefâretine ihbâr ve iddia' olunmakda olan Fransa konsolosu dahî muhassıl-ı mûmâileyhin mukaddemce vürûd edib beraber takdîm kılınan şukkasına göre kuvve-i tâli' -i ferhunde-i mutâli'-i cenâb-ı pâdişâhâ ile hâlik olarak [...]” **BOA., HAT-935/37695**.

¹⁹⁹⁶ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.140 (dp 2). Bottu'nun konsolosluktaki son yazısı 29 Haziran 1833 tarihlidir. Bkz. **K.M.A.**, “*Bottu'dan Dış Ticaret Bakanlığı'na Rapor*”, **CCC, Larnaca**, Vol. 18, 1832-1836, Nr. 46 (29 Haziran 1833), s.231-b.

¹⁹⁹⁷ **BOA., HAT-935/37695**.

gemiden oluşan bir filosunu çok sayıda askerle İskenderiye'den 16 Ağustos 1832 (19 Rebiülevvel 1248) tarihinde Kıbrıs'a doğru yola çıkardığı şayiasını yaymıştı.¹⁹⁹⁸

Fransız şair ve politikacı Alphonse de Lamarine, doğuya seyahati esnasında, 1832 Ağustos'u ve 1833 Nisanı'nda Kıbrıs'ta Larnaka'ya uğramış ve burada Bottu ile görüşmüştü. Lamartine, Fransız konsolos ve ailesinden muhabbetle bahsetmektedir.¹⁹⁹⁹

Bottu'nun ölümünden sonra 28 Ağustos 1833 tarihinde Fransa'nın Kıbrıs konsolosluğunu, bu görevi daha önce geçici olarak yürüten konsolosluk tercümanı Guillois²⁰⁰⁰ üstlendi.²⁰⁰¹ Guillois bu dönemde "*Konsolosluk Tercümanı-Dragoman Chancallor*" sıfatıyla konsolosluk işlerini üzerine almıştı. Ancak konsolosluk bu şekilde bırakılmayarak 2 Kasım 1834 tarihinde Vasse de Saint Ouen adlı Fransız asıl konsolos tayin edildi.²⁰⁰² Konsolosluk tercümanı bulunan Guillois, Fransa konsolosluğunda oldukça etkin bir mevkideydi. Bundan sonra da tercümanlığın yanında konsolosluk işlerini zaman zaman yerine getirdi.²⁰⁰³

Fransa konsolosluğuyla ilgili son olarak, M. Ali Paşa isyan son bulduktan sonra, Osmanlı-Fransa ilişkilerinin olumlu etkisiyle Fransız konsolosların adadaki görevlilerle uzlaşmaz siyasetlerini geride bıraktıkları söylenebilir.

5.4. Rusya Konsolosluğu

XV. yüzyılın sonlarında başlayan Osmanlı-Rus ilişkileri, Rusya'nın knezlikten çıkıp güçlü bir devlet haline gelmeye başladığı XVI. yüzyıl ortalarından itibaren hızlandı. Bundan sonra yoğunlaşan iki komşu devlet ilişkileri, Rusya'nın I. Petro döneminden itibaren uyguladığı sıcak denizlere inme siyaseti dolayısıyla devamlı surette çatışmalara sahne oldu. Özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda iki devlet arasında şiddetli ve geniş çaplı savaşlar yaşandı.

Rusya devleti güneye inme siyaseti kapsamında İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi devletlerle mücadele etmek zorundaydı. Doğu Akdeniz'de İngiltere ve Fransa kadar geniş bir ticaret filosuna sahip olmayan Rusya için ticarî ihtiyaçlardan çok siyasî ve askerî çıkarlar

¹⁹⁹⁸ BOA., HAT-359/20045-L; BOA., HAT-533/19878; BOA., HAT-363/20145-C. Ayrıntılı bilgi için Birinci Bölüm beşinci kısma bakınız.

¹⁹⁹⁹ Alphonse de Lamarine, *Voyage en Orient (1832-1833)*, Édition Complete en Un Volume, Bruxelles, 1836, s.43, 205-206.

²⁰⁰⁰ Guillois, 1798 Paris doğumluuydu. 1833 yılı Kıbrıs'ta yaşayan Fransızlar listesinde konsolos bulunmadığından ve kendisi tercüman olarak konsolosluk işlerini yürüttüğünden ilk sırada gösterilmiştir. Bkz. K.M.A., "1833 Yılı İtibariyle Kıbrıs'ta Yaşayan Fransızlar Listesi", CCC, Larnaca, Vol. 18, 1832-1836, s.275.

²⁰⁰¹ K.M.A., "Guillois'den Dış Ticaret Bakanlığı'na", CCC, Larnaca, Vol. 18, 1832-1836, Nr. 1 (28 Ağustos 1833), s.234-b.

²⁰⁰² Vasse de Saint Ouen'in ilk yazısı Dış Ticaret bakanlığına 8 Kasım 1834 tarihliydi. K.M.A., "Vasse de Saint Ouen'den Dış Ticaret Bakanlığı'na", CCC, Larnaca, Vol. 18, 1832-1836, Nr. 1 (8 Kasım 1834), s.324-b.

²⁰⁰³ Örneğin K.M.A., "Guillois'den Dış Ticaret Bakanlığı'na", CCC, Larnaca, Vol. 19, 1837-1844, Nr. 31 (17 Nisan 1838), s.52-b.

önde geliyordu. Bu nedenle Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri için kritik mevkilere konsoloslar tayin etme yoluna gitmişti. 1774 tarihli Küçük Kaynarca antlaşmasıyla Osmanlı topraklarındaki Ortodoks cemaatin hâmilliğini de üstlenen Rusya için önemli mevkilerden biri Kıbrıs adası idi ve bu amaçla eskiden beri burada konsolos görevlendirmekteydi.

Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki politikalarını yoğunlaştırdığı XIX. yüzyıl başlarında Kıbrıs adası Rusya için ayrı bir önem arz ediyordu. Fransa'nın Mısır'ı işgal hadisesinde önemini bariz biçimde fark eden Moskova yönetimi, buraya yeni bir konsolos tayin ederek etkisiz bir görüntü çizen Kıbrıs konsolosluğunun bu durumunu değiştirdi. Bu amaçla politikaları uygulayabilecek bir isim olan Constantine Peristiani'yi görevlendirildi.²⁰⁰⁴ Konsolos Peristiani, ilk olarak, konsolos vekili sıfatıyla 13 Eylül 1802 (Evâsıt-ı Cemaziyelevvel 1217) tarihinde tayin edildi.²⁰⁰⁵ Rus konsolosluğu Peristiani ile birlikte oldukça faal bir konuma geldi. Nitekim kısa bir süre sonra Balkanlarda Sırp'ların isyan girişimi dolayısıyla Osmanlı Rus savaşı (1806-1812) başladığında konsolos Peristiani, Larnaka limanında demirli bulunan iki Rus ticaret gemisinin adadan bir an önce ayrılmasını sağlamıştı.²⁰⁰⁶ Savaş başladıktan sonra, Bâbîâli, bütün ülkede olduğu gibi, Kıbrıs'ta bulunan Rus konsolosluk çalışanlarına adadan ayrılmaları için 26 Aralık 1806 (15 Şevval 1221) tarihinden itibaren 20 gün mühlet verdi.²⁰⁰⁷ Rus konsolosluğu yanında aynı zamanda İsveç konsolosluğunda bulunan²⁰⁰⁸ Peristiani bu sayede adadan ayrılmadı.²⁰⁰⁹ Savaş bittikten sonra da yeniden Rusya'nın Kıbrıs konsolosluğuna konsolos vekili olarak tayin edildi.²⁰¹⁰

Konsolos Peristiani, 1821 yılında, Rusya'nın Yunanistan'ın bağımsızlığı için sergilediği politikaya uygun olarak Kıbrıs'ta bir Rum isyanının önüne geçmek için yapılan kovuşturmalardan kaçan çok sayıda Rum'un ada dışına kaçmasını sağladı.²⁰¹¹ Ancak Rusya'nın Yunanistan'ın bağımsızlığı için Osmanlı imparatorluğuyla giriştiği 1829-1830 savaşı nedeniyle Konsolos Peristiani'nin görevine son verildi. Savaşın bitiminde ise Edirne antlaşması sonrasında, 24 Nisan 1830 (Evail-i Zilkade 1245) tarihinde Rusya tarafından bir kez daha Kıbrıs konsolos vekili olarak atandı.²⁰¹² Konsolos Peristiani'nin etkinliği Yunanistan'ın bağımsızlığından sonra yaşanan tebaa sorununda hissedildi.

Yunan devleti kurulduktan sonra firarîlerin büyük kısmı, vergi muafiyeti edinmek amacıyla Yunan, Rus, Fransa, İspanya ve Nemçe (Avusturya) tebaası olarak Kıbrıs'a

²⁰⁰⁴ Gazioğluna göre Peristiani Rum asıllıdır. Bkz. Gazioğlu, **a.g.e.**, s.380.

²⁰⁰⁵ **KŞS.**, 24, s.32, hük.2.

²⁰⁰⁶ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.114.

²⁰⁰⁷ **KŞS.**, 26, s.24, hük.2 (H. Evâhir-i Şevval 1221/M. 9 Ocak 1807).

²⁰⁰⁸ **BOA.**, C.HR-52/2583 (H. 8 Cemaziyelâhir 1224/M. 21 Haziran 1809).

²⁰⁰⁹ **KŞS.**, 30, s.140, hük.4 (H. 1 Receb 1228/M. 30 Haziran 1813).

²⁰¹⁰ **KŞS.**, 26, s.24, hük.2 (H. 15 Zilkade 1227/M. 20 Kasım 1812).

²⁰¹¹ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.129-130.

²⁰¹² **BOA.**, A.DVN.DVE.d., 91/9, s.22, hük.1 (Rusya Ahkam Defteri); **KŞS.**, 24, s.32, hük.2.

dönmekteydiler.²⁰¹³ Eskiden beri Osmanlı imparatorluğundaki Ortodoks reâyâyı himayeye ederek siyasî amaç güden Rusya, bu olayda da Kıbrıs Rumlarını himaye etmekte ve başka ülke pasaportuna sahip Rumlardan fazla vergi alınmasını engellemeye çalışmaktaydı. Bu konuda Rus konsolos Constantine Peristiani ile oğulları Marko, Acilov, Giovanni ve Yerimilov Rumlara yardımcı olmaktadır.²⁰¹⁴ Peristiani, Rumların gizlice firar etmeleri amacıyla, kendisi için gelen veya Kıbrıs'a gelip giden Rus tüccar gemilerini kullanıyordu.²⁰¹⁵ Konsolos ayrıca, Yunan pasaportu alan Rumları, hükümete vergilerini ödememeleri ve Osmanlı yönetimine karşı direnmeleri konusunda kışkırtmaktaydı.²⁰¹⁶

Kıbrıs muhassılı merkeze yolladığı yazısında, meseleyi çözmek için Rus konsolosu Peristiani'nin konağına gitmesi gerektiğini, bunun ise sorunu daha büyük boyutlara götürebileceği uyarısını yaparak meselenin halli için İstanbul'da bulunan Rus elçiliği üzerinde baskı yapılmasını talep etti.²⁰¹⁷ Muhassılın isteği üzerine Rus elçisine durum ifade edilerek henüz yeni bir barış ortamına giren Osmanlı-Rus ilişkilerinin Kıbrıs konsolosunun bu gibi davranışları nedeniyle bozulmaması şeklinde tenbihatta bulunuldu.²⁰¹⁸ Bundan sonra Peristiani'nin konsolosluğunun son bulması an meselesiydi. Fakat Rus elçisi, Kıbrıs konsolosunun azil ve oğullarının adadan çıkarılması işini sürüncemede bırakmaktaydı.²⁰¹⁹ Sonuçta Konsolos Peristiani reâyâyı himaye davranışlarından vazgeçmesi gerektiği konusunda elçilik tarafından uyarıldı. Konsolos Peristiani de Muhassıl Halil Efendi'nin konağına giderek bundan böyle Kıbrıs Rumları üzerinde sorun çıkaracak hareketlere girmeyeceğine dair taahhüt verdi.²⁰²⁰ Moskova hükümetinin tutumunu değiştirmesinde bu sıralar Osmanlı yönetimine karşı harekete geçen Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyan girişimi önemli bir etken olmuştu.

Öte yandan Kıbrıs Rus konsolosu Peristiani, Rusya devletinin siyasî çıkarları gereği, M. Ali Paşa isyanının tamamıyla son bulduğu 1840 yılına kadar adada böylesi davranışlara bir daha girmede.

Rusya'nın Kıbrıs konsolosluğuna 1840'lı yılların başında Constantine Peristiani'den sonra Marko Santi (Marco Antonio Santi) adlı bir müstemenin getirildiği görülmektedir.²⁰²¹

²⁰¹³ BOA., HAT-845/37946.

²⁰¹⁴ BOA., HAT-1163/46030-A; BOA., HAT-1163/46030-L; BOA., HAT-1163/46030-K; BOA., HAT-1163/46030-H (H.27 Muharrem 1246/M. 18 Temmuz 1830).

²⁰¹⁵ BOA., A.DVN.MHM.d., 246, s.355, hük.2 (H. Evâsıt-ı Şevval 1246/M. 29 Mart 1831).

²⁰¹⁶ BOA., HAT-1163/46030-J; BOA., HAT-1163/46030-F.

²⁰¹⁷ “[...]Tuzla'da mevcut olan konsolosların bir ferdi kendi umûrlarından haric mesâlih-i re'âyâ ve umûr-ı memlekete karışmamaları için tenbîhi hâvî elçileri mektub tahrîr etdirilmesi lâzım geleceği [...]” BOA., HAT-1163/46030-B (H. Evâsıt-ı Muharrem 1246/M. 6 Temmuz 1830).

²⁰¹⁸ BOA., HAT-1170/46266 (H. 21 Receb 1247/M. 26 Aralık 1831).

²⁰¹⁹ Ahmed Lûtfî Efendi, a.g.e., c. IV, s.800.

²⁰²⁰ BOA., HAT-1170/46266.

²⁰²¹ Erdönmez, a.g.t., s.84.

Adanın yabancıları olmayan Konsolous Santi, 1830'lu yıllarda Hollanda konsolosu olarak görev yapmıştı.²⁰²²

5.5. Avusturya (Nemçe) Konsolosluğu

Osmanlılar ile Avusturyalıların savaşlarla geçen ilk karşılaşmaları Padişah I. Süleyman devrinde yaşandı Bu devirde Osmanlı imparatorluğunun Avusturya karşısında bariz bir üstünlüğü söz konusuydu. Osmanlı imparatorluğunun gerilemeye başladığı çağda ise Avusturya yöneticileri bu durumdan daima faydalanmak istemişlerdir. Avusturya, kendisi gibi bünyesinde birçok milleti barındıran Osmanlı imparatorluğunu, Viyana bozgunu (1683) sonrasında Avrupalı devletlerle (Kutsal İttifak) birlikte 1699'a kadar süren savaşlarda mağlup ederek uzun yıllardır kaybettiği toprakların büyük kısmını geri almayı başardı. Diğer büyük fırsat ise Rusya ile müttefiklik girdiği 1788 savaşıyla yakaladı. Ancak son fırsattan istediği neticeleri aldığı söylenemez. Avusturya'nın tasarıları savaşın başlamasından sonra patlak veren Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik düşüncesinin sirayeti dolayısıyla suya düştü. Bu sonuç bir imparatorluk olarak Fransız İhtilali'nin yarattığı akımlardan etkilenmek istemeyen Avusturya'nın yıkılışına kadar genel çizgisini belirledi.

Avusturya, İhtilalin yarattığı havanın henüz sıcak olduğu XIX. yüzyıl başlarında genel olarak, benzer yapıda olan Osmanlı imparatorluğunu rahatsız edecek davranışlara girmekten kaçınılmaktaydı. Dolayısıyla Avusturya'nın Kıbrıs konsolosluğunu da bu genel çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

XIX. yüzyılın hemen başında Avusturya'nın Kıbrıs konsolosluğunda Domingo Antonio Sipiras adlı bir Avusturyalı bulunmaktaydı. Sipiras, konsolos Giacomo Caprara'nın vefatı üzerine 3 Ağustos 1799 (1 Rebiülevvel 1214) tarihinde tayin edilmişti.²⁰²³ Konsolos Sipiras'ın tercümanlığını Joseph v. Francis ile Sanna v. Abdulabdu adlı kişiler yapıyordu.²⁰²⁴ Bunların hizmetkârlığında ise Mihail v. Joseph adlı bir zimmî vardı.²⁰²⁵ Belgeler, Avusturya konsolosu D. A. Sipiras'ın, siyasî faaliyetlerden ziyade, adaya gelip giden Avusturya uyruklu tüccarların işleriyle meşgul olduğunu göstermektedir.

Konsolos Sipiras'ın 1813 yılı ortalarında vefatı nedeniyle yerine Avusturya elçiliği tarafından Avusturya tebaasından Antonio Caprara²⁰²⁶ adlı kişi konsolos vekili olarak atandı.²⁰²⁷ Konsolos Caprara bir tüccardı. 1821 yılından önce, yine kendisi gibi tâcir olan yedi Avusturyalıyla birlikte bazı Rumlara “*memleket masrafi*” için yüklü miktarda borç para

²⁰²² Luke, *Cyprus Under the Turks...*, s.164.

²⁰²³ KŞS., 22, s.97, hük.1.

²⁰²⁴ KŞS., 24, s.97, hük.10, 11.

²⁰²⁵ KŞS., 24, s.97, hük.9.

²⁰²⁶ 1768 yılında Kıbrıs'ta Napoli konsolosu bulunan Bernardo Caprara ile akrabalık olduğunu zannetmekteyiz. Bkz. G. Mariti, *a.g.e.*, s.127

²⁰²⁷ KŞS., 28, s.112, hük.1 (Evâsıt-ı Şaban 1228/M. 13 Ağustos 1813).

vermişti. Bunların firar eden ya da idam olunan Rumlardan alacak iddiaları 168.709 kuruş tutarındaydı.²⁰²⁸ Bu alacak iddiaları uzun yıllar sürüncemede kaldı. 1833 yılında Avusturya konsolosu ve Avusturyalı Bozoviç adlı tüccar, Rum piskoposlarına verdikleri 3 bin Riyal ve beş yüz altının alacak iddialarını yinelemekteydiler.²⁰²⁹ Bu mesele ancak 1836 yılı ortalarında sonuçlandırılabilirdi. Neticede ilk önce yanlış anlaşılardan dolayı talep edilen alacak iddialarına dair herhangi bir kayıt bulunmadığı gerekçesiyle reddedildi;²⁰³⁰ fakat sonrasında alacaklarının ahaliden değil de yazıcı Yanaki Antonio Polou'nun kefilleri ve varislerinden tahsil edilmesi kararı verilerek mesele çözüldü.²⁰³¹

Kıbrıs'ta Avusturya konsolosluğunu, konsolosun alacak iddiasından daha fazla sarsan gelişme, 1833 Temmuzunda konsolos vekili ve müstemmen tüccardan²⁰³² Apostoli Batriviç'in katledilmesi olayıdır. Kıbrıs'ta 1833 yılında Baf ve Karpas bölgelerinde meydana gelen Deli İmam isyanı sırasında, Baf'ta bulunan Avusturya konsolos vekili öldürüldü. Avusturya ve İngiltere konsolosluk görevlileri Avusturya konsolos vekilinin eski Lefkoşa Alaybeğisi Hüseyin Ağa tarafından öldürüldüğünü iddia ederek cezalandırılmasını talep ettiler.²⁰³³ Muhassıl Hacı Mehmet Ağa, yaptırdığı tahkikatta, konsolos vekilini eşkıyanın hücumu esnasında çıkan hengâmede katledilerek kimin tarafından öldürüldüğünün bilinmediğini açıklayan bir raporunu Bâbiâli'ye gönderdi.²⁰³⁴ Bu sonuç üzerine İstanbul'da bulunan Avusturya elçisi ise muhassılın yaptırdığı incelemeye güvenmeyerek mutemet bir adamla yeni bir inceleme yapılmasında ısrarcı oldu. Dolayısıyla Divan-ı Hümayun kâtiplerinden Refet Efendi Kıbrıs'a tayin edilerek kendisine işin araştırılması emri verildi.²⁰³⁵ Hill'e göre ise Avusturya konsolos vekili Hüseyin Ağa'nın adamları tarafından öldürülmüştü.²⁰³⁶

Avusturya'nın Kıbrıs konsoloslu olarak 1813 yılında atanan Antonio Caprara'nın bu görevi 1840'lı yıllara kadar devam etti²⁰³⁷ ve böylece yaşanan sorunlara rağmen Avusturya konsolosluğu istikrarlı bir görünüm sergiledi.

²⁰²⁸ **BOA., MAD.d.**, 9764, s.152, hük.1 (H. 25 Cemaziyelevvel 1238/M. 7 Şubat 1823).

²⁰²⁹ **KŞS.**, 35, s.10, hük.1 (Evâhir-i Şevval 1248/M. 11 Mart 1833).

²⁰³⁰ **KŞS.**, 35, s.72, hük.1 (25 Safer 1250/M. 3 Temmuz 1834).

²⁰³¹ **KŞS.**, 36, s.140, hük.1 (15 Rebiülâhir 1252/M. 30 Temmuz 1836).

²⁰³² Apostoli Batriviç'in öldürülmesinden sonra İngiltereli birkaç tüccara olan borçları dolayısıyla ortaya başka meseleler de gündeme gelmişti. **BOA., A.DVN.DVE.d.**, 35/2, s.55, hük.1 (H. Evâhir-i Şevval 1250/M. 28 Şubat 1835) (İngiltere Ahkâm Defteri); **BOA., A.DVN.DVE.d.**, 35/2, s.54, hük.1 (H. 24 Muharrem 1259/M. 24 Şubat 1843).

²⁰³³ **BOA., HAT-1198/47052-B; BOA., HAT-1198/47052-C.**

²⁰³⁴ **BOA., HAT-1198/47052-D.**

²⁰³⁵ **BOA., HAT-1198/47052; KŞS.**, 35, s.25, hük.1 (H. Evâil-i Cemaziyelâhir 1249/M. 16 Ekim 1833).

²⁰³⁶ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.163.

²⁰³⁷ Samani, **a.g.t.**, s.134.

5.6. Prusya Konsolosluğu

Osmanlı-Prusya ilişkileri Prusya krallığının kurulduğu XVIII. yüzyıldan itibaren başlayarak ivme kazandı. Rusya'nın Osmanlı ve Prusyalıların ortak düşmanı olması bu ilişkinin yoğunlaşmasında başlıca rolü oynadı.

Prusya tüccarları XVIII. yüzyılın sonlarında Akdeniz'de daha sık görünmeye başlamışlardı.²⁰³⁸ Kıbrıs'ta bilinen ilk Prusya konsolosu Luis Hil de Brande adlı kişi olup, vefatı nedeniyle 13 Aralık 1792 (28 Rebiülâhir 1207) tarihinde Yakomo Mato tayin edildi.²⁰³⁹ Prusya konsolosluğunu uzun yıllar üstlenen Mato, ülkesinin politikaları doğrultusunda adanın iç siyasetine girmemeye özen gösterdi. Konsolos tüccar olduğundan daha çok ticaretle meşguldü.

Konsolosluk görevi yanında esasında faal bir tüccar olan Yakomo Mato, 1836 (R. 1251) yılında resmî kayıtlara göre, Tuzla iskelesinden 902 kuruş 17 para değerinde , 9 kıyye 75 kantarlık yapağı ihraç etmişti.

Konsolos Mato, 1821 yılında, olaylara karışması nedeniyle idam olunan veya firar eden bazı Rumlarla yaptığı ticaretten alacaklı kaldı. Konsolosun alacak iddiası 38.750 kuruşu aşmaktaydı.²⁰⁴⁰ Ayrıca idam olunan Mardirus adlı bir Rum'dan 2.717 kuruş karşılığında pamuk satın almasına rağmen, adıgeçenin idam olunmasıyla pamuğu teslim alamadığı gerekçesiyle dava açmıştı.²⁰⁴¹

Prusya'nın Kıbrıs konsolosluğu, XIX. yüzyılda Osmanlı-Prusya ve sonrasında Almanya ilişkileri kapsamında daha etkin bir rol oynayadı. Almanya XIX. yüzyılın ikinci yarısında ulusal birliğini tamamladıktan sonra Osmanlı ülkesi ve Akdeniz havzasına doğru nüfuz mücadelesine girdi. Bu bağlamda Kıbrıs konsolosluğu Almanya'nın Akdeniz politikalarında ihmal edemeyeceği bir saha haline geldi.²⁰⁴²

5.7. İsveç Konsolosluğu

Osmanlı imparatorluğu ile İsveç arasındaki diplomatik ilişkilerin geçmişi 1587'ye kadar uzanmaktadır. Bu dönemde İsveç Kralı III. John, Sultan III. Murat'a Ruslara karşı ittifak önermek için İstanbul'a bir temsilci gönderdi. Ancak ilişkilerin yoğunluk kazanması İsveç kralı Gustav Adolf zamanına (1611-1632) rastlamaktadır. Rusya karşısında ittifak kuran İsveç ve Osmanlı devletlerinin müttefiklik çerçevesindeki dostane ilişkileri bundan sonra da devam etti. Hatta Rusya ile İsveç arasında 1709 yılında yapılan Poltova savaşında İsveç orduları

²⁰³⁸ Selâhaddin Tansel, "Büyük Friedrich Devrinde Osmanlı Prusya Münasebetleri Hakkında", **Bellefen**, c. X, S. 36, TTK. Yay., Ankara, 1946, s.145.

²⁰³⁹ **KŞS.**, 22, s.124, hük.1.

²⁰⁴⁰ **KŞS.**, 31, s.13, hük.1.

²⁰⁴¹ **KŞS.**, 31, s.13, hük.2 (H. 20 Rebiülevvel 1238/M. 16 Ekim 1833)..

²⁰⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Timaş Yay., İstanbul, 2008.

mağlup olunca kral XII. Charles (Demirbaş Şarl) Osmanlı topraklarına sığındı.²⁰⁴³ Osmanlı-İsveç ilişkileri bundan sonra daha çok ekonomik alanda gelişti. İsveçli tüccarlar, ilk imtiyazlarını 1737 yılında aldıktan sonra Akdeniz liman kentlerinde görünmeye başladılar.²⁰⁴⁴ Henüz XVIII. yüzyılın ilk yarısında tüccarlarının imtiyazlarını korumak amacıyla Kıbrıs adasında İsveç konsolosluğu açılmıştı.²⁰⁴⁵

XIX. yüzyıl başlarında İsveçli tüccarların etkinlikleri artış göstererek konsolosluk faaliyetleri de o yönde yoğunlaştı. Dolayısıyla bu önemde İsveç krallığı Kıbrıs'ta konsolos bulundurmaya özen gösteriyordu. Ne var ki İsveç konsolosu Rusya konsolosuyla aynı kişiydi. Constantine Peristiani, 13 Eylül 1802 (Evâsıt-ı Cemaziyevvel 1217) tarihinde hem Rus ve İsveç konsolos vekilliğine tayin edildi.²⁰⁴⁶ Peristiani, İsveç konsolosluğuna konsolos vekili Michael de Giovanni'nin vefatı üzerine getirildi.²⁰⁴⁷

İsveç konsolos vekili Peristiani, belirtildiği üzere aynı zamanda Rusya konsolos vekiliydi. Rus konsolosluğu onun zamanında oldukça faal bir yapıdaydı. Ancak Constantine Peristiani'nin bu etkinliğinin İsveç konsolosluğu için geçerli olduğu söylenemez.

1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı döneminde Bâbîâli tarafından Peristiani'ye Rus konsolosluğuna iptal edildiği ve tutuklanması emri verildiği belirtilirken²⁰⁴⁸, İsveç konsolosluğuna kendisine hiçbir şekilde kötü muamele olunmaması gerektiği açıklanarak devlet çaresiz bir durumda kalmaktaydı. Rusya ile savaşın devam ettiği bir dönemde Peristiani'nin İsveç konsolosluğu vekaletten asalete döndürülebilmekteydi.²⁰⁴⁹

Constantine Peristiani, İsveç konsolosluğuna bazı İsveçli tüccarlarla birlikte Rum ihtilali döneminde idam olunan piskopos ve birkaç şahıstan alacaklı kalmıştı. Konsolos Peristiani ve tüccarlar 87.991 kuruş 20 para tutarındaki alacaklarını ancak 1825 Ağustosunda (Muharrem 1241) alabilmişlerdir.²⁰⁵⁰

İsveç'in Kıbrıs konsolosluğuna tercüman olarak (Şevval 1209) tarihinden itibaren Çikini v. Acı Çiryako, Ağustos-Eylül 1806 (Cemaziyelâhir 1211) tarihinden itibaren Mikel v. Harbinyo; Ağustos 1796 (Şaban 1211) tarihinden itibaren tercümanların iki nefer hizmetkârlarından biri olarak Dimitri v. Parlo; Haziran 1803 (Safer 1218) tarihinden itibaren konsolos tercümanı

²⁰⁴³ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. III, 2. Kısım, s.238-242.

²⁰⁴⁴ Mustafa Güler, "1150/1737 Osmanlı-İsveç Ticaret Anlaşması", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. IX, S. 2, Aralık 2007, s.101-119.

²⁰⁴⁵ Özkul, **a.g.e.**, s.107.

²⁰⁴⁶ **BOA.**, **C.HR-52/2583**.

²⁰⁴⁷ **KŞS.**, 24, s.32, hük.1.

²⁰⁴⁸ **KŞS.**, 26, s.24, hük.2 (H. Evâhir-i Şevval 1221/M. 9 Ocak 1807).

²⁰⁴⁹ **BOA.**, **C.HR-52/2583** (H. 8 Cemaziyelâhir 1224/M. 21 Haziran 1809).

²⁰⁵⁰ **BOA.**, **MAD.d.**, 9764, s.225, hük.1; **BOA.**, **C.HR-111/5520**.

olan Stefan Senekanun ve hizmetkârı Tüfenkçioğlu Vasil; tercüman Hristodulu v. Acı Yorgaki ve hizmetkârı Gavril v. Taharya adlı zimmîlere muafiyet beratları verilmişti.²⁰⁵¹

7 Nisan 1837 (Evail-i Muharrem 1253) tarihinde İsveç'in Kıbrıs konsolosluğuna Constantine Peristiani'nin yerine oğlu Marco Peristiani tayin edildi.²⁰⁵² İsveç'in Kıbrıs konsolosluğu bundan sonra da dostane Osmanlı-İsveç ilişkileri çerçevesinde devam etti.

5.8. Yedi Ada Cumhuriyeti Konsolosluğu

Osmanlı arşiv belgelerinde “*Cezâ’ir-i Seb’a-i Müctemi’a*” şeklinde ifade edilen Yedi Adalar, Napolyon Bonapart’ın 1797’de Avusturya ve İtalya orduları karşısında kazandığı zaferler sonucunda imzalanan Campo Formio antlaşması ile Fransa hâkimiyetine geçmişti. Böylece Fransa bir nevi Osmanlı topraklarıyla sınırdaş konuma geliyordu. Bu tehlikeli duruma son vermek isteyen Rusya ve Osmanlı devletleri, 1800 yılında ittifak kurarak Fransa’yı Yedi Adalardan çıkarmayı başardılar. Sonrasında ise 21 Mart 1800 tarihinde imzaladıkları bir muahede ile bu adalardan kendi korumalarında bağımsız bir Birleşmiş Yedi Ada devleti kurdular.²⁰⁵³ 1803’te “*Birleşik Yedi Ada Cumhuriyeti-Cezâ’ir-i Seb’a-i Müctemi’a Cumhûru*” adını alan bu devlet, Osmanlı imparatorluğunun himayesinde ve Rusya devletinin kefaletinde bulunacak, Osmanlı’ya bağlantısı Dubrovnik cumhuriyetinin bağlantısı gibi olacaktı. Özel bir bayrağı olan devlet, Osmanlı yönetimine her üç yılda bir 75 bin kuruş cizye ödeyecekti.²⁰⁵⁴

Adaların statükosu bu şekilde bağlanmışken Ruslar diğer taraftan çoğunluğunu Rumların oluşturduğu halkı Osmanlı yönetimine karşı kışkırtmaya başladılar. Zira Rusya bir süre sonra, Fransa ile yaptıkları savaşlar sonunda 1807 tarihli Tilsit antlaşmasıyla bölgeyi Fransa’ya bıraktı.²⁰⁵⁵ Fransa’nın burada egemenlik kurmasını çıkarlarına uygun görmeyen İngiltere, 1809-1810’da adaları Fransızlardan geri aldı. İngiltere, Avrupa’da Napolyon meselesinin tamamen halledilmesinden sonra, 5 Kasım 1815 tarihli Paris antlaşmasında ise Rusya, Prusya ve Avusturya’nın da onayıyla “*Yunan Adaları Birleşik Devleti*”ni kurdu.²⁰⁵⁶ Yunan ihtilali sırasında Avrupa ittifak güçlerine üs vazifesi gören adalar, ayaklanmacılar tarafından da üs ve sığınak olarak kullanıldı. İngiltere, 14 Kasım 1863’te, daha önceden adaları Yunanistan

²⁰⁵¹ KŞS., 24, s.169, hük.1.

²⁰⁵² KŞS., 36, s.128, hük.1.

²⁰⁵³ Yedi Ada Cumhuriyeti, Korfa, Pakso, Ayamavra, İtaki, Zanta, Çuka, Kefalonya adalarından oluşmaktaydı. Bkz. H. Baha Öztunç, **Yedi Ada Cumhuriyeti**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, SBE.Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2007, s.4-7.

²⁰⁵⁴ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, c. VII, s.123; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “*Arşiv Vesikalarına Göre Yedi Ada Cumhuriyeti*”, **Belleten**, c. I, S. 3-4, TTK. Yay., Ankara, 1973, s.627; Karal, **Osmanlı Tarihi**, c. V, s.36-37.

²⁰⁵⁵ Öztunç, **a.g.t.**, s.74-78.

²⁰⁵⁶ Öztunç, **a.g.t.**, s.81-85. İngiltere adaları görevlendirdiği bir yüksek komiser vasıtasıyla idare etmekteydi. Gönderilen ilk komiser de Sir Thomas Maitland idi. Bkz. Henry Jervis, White Jervis, **History of the Island of Corfú and of the Republic of Ionian Island**, Colborn and Co., Publishers, London, 1852, s.205.

devletine devredeceğine dair söz verdiği için bu adaların hâkimiyetini Yunanistan'a bıraktı. Böylece Yedi Ada Cumhuriyeti resmen son bulmuş oldu.²⁰⁵⁷

Yedi Ada Cumhuriyeti kurulduktan hemen sonra Kıbrıs'a konsolos ataması gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Zira 2 Aralık 1802 (6 Şaban 1217) tarihinde Yedi Ada cumhuriyetinin Kıbrıs konsoloslusunda görev yapmak üzere tercüman ataması yapılmıştı. Bu tarihte Kıbrıs tercümanlığına Yorgaki v. Hristodulo adlı bir Rum yeniden tayin edildi.²⁰⁵⁸ Bu tercümanın hizmetkârlığını Yorgi v. Anderya adlı bir Rum yapıyordu.²⁰⁵⁹

1806 yılında ise Rusya ile Osmanlı imparatorluğu arasında savaşın başlamasından sonra Rusya devletinin kefaleti altında bulunan Yedi Ada cumhuriyetinin pozisyonu farklı bir yön izledi. Bütün ülkede olduğu gibi Kıbrıs'ta da Rusya konsolos ve tebaasının ülkeden çıkarılması gerektiği duyuruldu.²⁰⁶⁰ Bu esnada Rusya devletinin kefaletinde bulunan Yedi Ada cumhuriyeti konsolosluk çalışanları ve tebaasına da müdahalede bulunulmaktaydı. Ancak bu devlet tebaasının Osmanlı imparatorluğu himayesinde sayılması dolayısıyla bu tarz hareketler derhal yasaklandı. Diğer taraftan Yedi Ada Cumhuriyeti uyuşunda bulunanların başka bir devlet (Rusya) tarafından pasaport veya panteta vermek suretiyle korunması da men edildi.²⁰⁶¹

Belgeler Yedi Ada Cumhuriyeti hakkında, 1807 tarihli Tilsit antlaşmasıyla Fransa'ya bırakılması ve akabinde İngiltere idaresine girmesiyle sessiz kalmaktadır.

5.9. Hollanda (Nedelande/Flemenk) Konsoloslugu

Hollanda ile Osmanlı ilk diplomatik ilişkileri Hollanda'nın İspanya'ya bağımsızlık kazanmasıyla başladı. Hollanda XVI. yüzyılın sonlarında, Avrupa'nın en güçlü krallıklarından olan İspanya'ya karşı bağımsızlığını ilan ettiğinde kendisini tanıyan ilk devlet Osmanlı imparatorluğu oldu. Hollanda için İspanya'ya karşı düşmanlığı ve ticaret potansiyeli nedeniyle Osmanlı imparatorluğu ile dostane ilişkiler kurmak büyük önem taşıyordu.²⁰⁶² Dolayısıyla Hollandalı tüccarlar Akdeniz'de daha sık görülmeye başladı ve 1612 yılında kendilerine verilen ahitname ile Fransa ve İngiltere'den sonra en fazla

²⁰⁵⁷ **The Annual Register; A Review of Public Events at Home and Abroad for the Year 1863**, Gilbert and Revington Printers, London, 1864, s.7, 16, 295. Öztunç, **a.g.t.**, s.85-86.

²⁰⁵⁸ **BOA., A.DVN.DVE.d.**, 105/1, s.21, hük.4 (Yedi Adalar Ahkâm ve Berat Defteri); **BOA., C.HR-60/2994.**

²⁰⁵⁹ **KŞS.**, 24, s.151, hük.2.

²⁰⁶⁰ 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşının Kıbrıs adasına etkileri için Birinci Bölüme bakınız.

²⁰⁶¹ **KŞS.**, 26, s.24, hük.1 (Evâhir-i Şevval 1221/M. 9 Ocak 1807).

²⁰⁶² Tufan Turan, **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Hollanda İlişkileri**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2007, s.26-32.

ayrıcalık elde eden ülke tüccarları.²⁰⁶³ Bununla birlikte Hollandalı tüccarların Akdeniz’de konsolosluk açtıkları ilk merkezlerden biri 1613 yılında Kıbrıs’tı. Bu tarihten sonra Hollandalı tüccarların Kıbrıs üzerinden yaptıkları ticaretin hacminde muazzam bir ivme kaydedildi. İngiliz ve Venediklilerin doğu Akdeniz’deki üstünlüklerini ellerine geçiren Hollandalılar, Kıbrıs’tan 1609-1621 döneminde yıllık ortalama olarak 6 bin çuval pamuk ihraç ediyorlardı. 1602 yılında kurulan Hollanda Doğu Hindistan Şirketi (Vereenigde Oost-indische Compagnie) bu ticarete büyük pay sahibiydi.²⁰⁶⁴

Avrupa’da Koalisyon savaşlarında Hollanda’nın 19 Ocak 1795’te Napolyon orduları tarafından işgali²⁰⁶⁵ üzerine Osmanlı ülkesinde bulunan elçilik ve konsolosluk çalışanları kendi istekleri üzerine memleketlerine yollandı.²⁰⁶⁶ Hollanda topraklarının Fransa hâkimiyetine girmesinden sonra, Napolyon’un Mısır’ı işgali nedeniyle Osmanlı imparatorluğu ile Fransa arasında yaşanan savaşta Hollandalı konsolosluk çalışanları ve tüccarları da Fransa uyruklular gibi muamele gördüler. Dolayısıyla Hollanda konsolos, tercüman ile hizmetkârlarının beratları geçersiz kılındı. Savaş sonunda ise Fransızlarla birlikte beratları yenilendi.²⁰⁶⁷

Bu devirde Hollanda’nın Kıbrıs konsolosluğunda konsolos vekili olarak Yirim Kalimay adlı bir Hollandalı bulunuyordu. Avrupa’da Napolon savaşlarının son bulmasıyla 1814 yılında Hollanda’da eski idareye dönülmesinin ardından konsolos Yirim Kalimay hükümeti tarafından azledilerek yerine aslî konsolos olarak Lorenzo Giovanni Santi getirildi.²⁰⁶⁸

Diğer konsoloslar gibi Hollanda konsolosu L. G. Santi’nin de 1821’de idam olunan veya firar eden Rumlardan alacak hakları kalmıştı. Yapılan hesaplamalara göre konsolosun alacak iddiası 19.674,5 kuruştur.²⁰⁶⁹ Bu meblağın büyük kısmı Luizi adlı bir Rum’dan talep ettiği 6.450 kuruş tutarındaki çiftliğin ücretiydi. Bu çiftlikten iddia edilen alacakla ilgili olarak ilk

²⁰⁶³ Mehmet Bulut, **Ottoman-Dutch Economic Relations in the Early Modern Period 1571-1699**, N.W. Posthumus Reeks XI, Verloren Press, Hilversum 2001, s.75-76, 117-118; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. III, İkinci Kısım, s.235-236.

²⁰⁶⁴ Jonathan I. Israel, **Dutch Primacy in World Trade 1585-1740**, Oxford University Press, 2002, s.69, 98-99.

²⁰⁶⁵ George Edmundson, **History of Holland**, (Cambridge Historical Series), BiblioLife Publishers, 2008, s.401.

²⁰⁶⁶ **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 208, s.23, hük.2.

²⁰⁶⁷ **KŞS.**, 24, s.34, hük.1 (H. Evâhir-i Rebiülâhir 1218/M. 18 Ağustos 1803). XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Hollanda ilişkilerine dair kısa bir inceleme için bkz. Mehmet Demiryürek, “*XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-Nederlanda İlişkileri ve Nederlanda’nın Kıbrıs Konsolosluğu*” **Kebikeç**, S. 25, Sanat Kitabevi, Ankara, 2008, s.103-150.

²⁰⁶⁸ “[...] *Kıbrıs İskelesi’ne Nederlânde bayrağı altında gemileriyle âmed-şod eden tüccâr ve sefâyininin umûr ve husûsların görmek için bâ-fermân-ı âlî konsolos vekili olan Yirim Kalimay nâm müste’men azl olunmuş ve Avrupa’da olan inkulâbâtın indifâ’ı ve Felemenk devletinin hey’et-i sâbıkasına avdeti cihetiyle mersûmun yerine kendü cinslerinden râfi’-i tevki’-i refi’u’ş-şân-ı hâkânî kıdvetü a’yâni’l-milleti’l-Mesîhiyye Lorenco Ciovanni Santi asıl konsolos olmak üzere [...]*” **KŞS.**, 30, s.34, hük.1 (H. 21 Rebiülâhir 1234/M. 17 Şubat 1819).

²⁰⁶⁹ **BOA., MAD.d.**, 9764, s.400, hük.3 (H. 14 Muharrem 1239/M. 7 Şubat 1823); **BOA., C.HR-91/4550**.

başta Luizi'nin firar ettiği anlaşıldığından borcun bu meblağın tahsilinde sorun yaşanmış; fakat adada bulunduğu tespit edildiğinden alacağının derhal alıverilmesi sağlanmıştı.²⁰⁷⁰

Hollanda konsolosu L. G. Santi, Haziran-Temmuz 1823 (Şevval 1238) tarihlerinde ticaret için Antalya taraflarına gitmek istediğinde yerine vekil olarak Giovanni Mani adlı kişiyi bırakmıştı. Ancak Antalya'da vefatı üzerine yerine oğlu Marc Antuan Santi konsolosluğa asaleten tayin edildi.²⁰⁷¹ Bundan sonra babasının alacak haklarını yeni konsolos oğlu takip etti.²⁰⁷²

Mısır Valisi M. Ali Paşa isyanı zamanında, Akdeniz'de dolaşan Hollandalı tüccarlar M. Ali Paşa hakkında kendisine ulaştırılan bilgileri ada yönetimine iletmekteydi. İsyân konusunda düzenli olarak İstanbul'a bilgi vermekle yükümlü muhassıl da konsolostan aldığı bilgileri İstanbul'a yazıyordu. Bunlardan birinde Holanda konsolosu, M. Ali Paşa donanmasının Ağustos'un on altısında Kıbrıs adasını ele geçirmek için saldıracağı ihbarını iletmış; ancak gelişen olaylarda bu bilginin doğru olmadığı anlaşılmıştı.²⁰⁷³

Yüzyılın başında Hollanda'nın konsolosluğunda 17 Kasım 1802 (21 Receb 1217) tercüman olarak Yakub v. Artin adlı zimmî bulunuyordu. Hristofi Ustuni ve Cakar v. Anton Miki adlı zimmîler de aynı tarihten itibaren konsolos tercümanı yanında hizmetkâr olarak görev yapıyorlardı.²⁰⁷⁴

Görüldüğü üzere Hollanda konsolosluğu, doğu Akdeniz'deki Hollanda ticaret ağının XVIII. yüzyılda Fransız ve İngilizlere kaptırılmış olması ve yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarında yaşanan Napolyon savaşları nedeniyle eski etkinliğini kaybetmişti. Fakat yine de Holanda konsolosluğu adaya gelen tüccarlarının her türlü işlemlerini yürüten önemli konsolosluklardan biriydi.

5.10. İspanya Konsolosluğu

Osmanlı ile İspanya devletleri arasındaki doğrudan ilişkiler ancak XVI. yüzyılda kurulabildi. Bu tarihten önce İspanyol tüccarlar Osmanlı liman şehirlerinde faaliyet gösteriyordu. Ayrıca 1492'de İspanya Yahudileri kovduğunda, onları İspanya ile Akdeniz'de hâkimiyet mücadelesinde bulunan Osmanlı imparatorluğu kabul etmişti. Bu devirde Osmanlı ve İspanya ilişkileri, İspanya'nın Habsburg imparatorluğunun bir parçası olması dolayısıyla Osmanlı imparatorluğunun Habsburglular ile olan ilişkileriyle de bağlantılı olarak sürekli

²⁰⁷⁰ BOA., C.HR-116/5791 (H. 29 Şevval 1239/M. 27 Haziran 1834).

²⁰⁷¹ KŞS., 31, s.51, hük.2 (H. 9 Zilkade 1238/M. 11 Temmuz 1823).

²⁰⁷² KŞS., 31, s.130, hük.4 (H. 24 Zilkade 1240/M. 10 Temmuz 1825).

²⁰⁷³ BOA., HAT-350/19810.

²⁰⁷⁴ KŞS., 24, s.141, hük.16.

mücadele şeklinde geçti.²⁰⁷⁵ XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ise iki taraf da benzer sorunlarla karşı karşıya kaldığından önceden yaşanan mücadele oldukça azaldı.²⁰⁷⁶ İspanya Fransa'nın Mısır'ı işgali esnasında ise işgali destekler bir politika takip etti ve İspanyol ülke temsilcileri ve tüccarları Fransız temsilcilerin koruyuculuğunu üstlendiler. Dolayısıyla İmparatorluğun her tarafında İspanyol konsolosluk görevlileri ve tüccarları sıkı bir denetime tabi tutuldular. Yine de Akdeniz'de bulunan İspanya konsolosları Fransa donanmasına istihbarat ve lojistik destek vermekten uzak durmadılar.²⁰⁷⁷

Napolyon'un Mısır'ı işgali sırasında Kıbrıs adasında bulunan İspanya konsolosu ve tüccarları da sıkı kontrol altına alındı. Fransa donanmasına yardım eden ve kendi halinde ticaret yapan İspanyollar ayrı tutuldular. Claris adlı bir İspanyol tüccar Fransız donanmasıyla birlikte İskenderiye'ye gidip geldiğinde gemisine derhal el konuldu. Bu duruma Kıbrıs'ta bulunan İspanya konsolosunun şikâyeti üzerine elçilik tarafından yapılan başvuruda geminin adıgeçen tüccara iade olunması istendi. Ancak Bâbiâli'nin bu konudaki tavrı kesindi. Gemi hakkında tahkikat yapılarak Fransa donanmasına yardım edenlerden ise tutulmasının doğru olacağı, değilse serbest bırakılması gerektiği bildirildi.²⁰⁷⁸ Yapılan tahkikatta geminin Fransa donanmasına yardım ettiğinin anlaşılmasına binaen alıkonulduğu hususu mahkemede hazır bulunanların şahitlikleriyle bildirildi.²⁰⁷⁹

İspanya konsolosluğunda konsolos vekili sıfatıyla Antonio Kalimeri²⁰⁸⁰ adlı bir İspanyol bulunuyordu. 12 Ağustos 1820 (3 Zilkade 1235) tarihinde Antonio Kalimeri'ye yeni bir berat verilerek konsolosluğu vekillikten asalete havale edildi.²⁰⁸¹

Diğer konsoloslar gibi İspanya konsolosu Kalimeri'nin de 1821'de idam olunan veya firar eden Rumların terekelerinden alacak hakları kalmıştı. Konsolosun alacak iddiaları yaklaşık 49.224,5 kuruş tutarındaydı.²⁰⁸²

²⁰⁷⁵ Muzaffer Arıkan, "XIV.-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bir Bakış", **A.Ü.D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. XXIII, S. 2- 3, Ankara 1968, s.239 vd.

²⁰⁷⁶ Hüseyin Serdar Tabakoğlu, "The Re-establishment of Ottoman-Spanish Relations In 1782", **Journal of Turkish Studies**, Vol. II/2, 2007, s.496-521; Eloy Martin Corrales. "İspanya-Osmanlı İlişkileri, 18. ve 19. Yüzyıllar" **İspanya-Türkiye: 16. Yüzyıldan 21 Yüzyıla Rekabet ve Dostluk** (Ed. Pablo Martin Asuero, Çev. Peral Bayaz Çarum) İstanbul, Kitap Yay., 2006, s.235-254.

²⁰⁷⁷ Hüseyin Serdar Tabakoğlu, "The Impact of the French Revolution on the Ottoman-Spanish Relations", **Journal of Turkish Studies**, Vol. III/1, 2008, s.348.

²⁰⁷⁸ **KŞS.**, 22, s.64, hük.2 (H. Evâhir-i Muharrem 1214/M. 3 Temmuz 1799).

²⁰⁷⁹ "[...] sefîne-i mezkûre mukaddem hîn-i istilâda Françalunun cenk sefineleriyle İskenderiye'ye gidüp vilâyetleri tarafına azîmete fırsat-yâb oluruz deyü ber-takrîb korsanlığa ta'yîn Giridî Emin Ağa mevcûd ma'iyeti olan iki kut'a sefâyin ile üzerine varub ahz ve girift ve Girid cânibine me'mûr-ı azîmeti ve sefîne-i mezkûre İskenderiye istilâsında mevcûd olduğu ve Françe mu'îni sefâyininden idüğü [...]" **KŞS.**, 22, s.65, hük.1 (H. 16 Cemaziyelevvel 1214/M. 16 Ekim 1799).

²⁰⁸⁰ Antonio Kalimeri, Sicilyateyn ve Danimarka konsolosluklarında bulunan Girolamo Kalimeri'nin oğluydu. Ayrıca kendisi 23 Mayıs 1826 (Evâsıt-ı Şevval 1241) tarihinde babasının yerine Sicilyateyn konsolosu tayin edildi. Ayrıntılı bilgi için Sicilya konsolosluğu bahsine bakınız.

²⁰⁸¹ **KŞS.**, 30, s.89, hük.1.

²⁰⁸² **BOA., MAD.d.**, 9764, s.339, hük.2 (H. 22 Zilhicce 1238/M. 30 Ağustos 1823).

1836 yılı başlarında Konsolos Kalimeri'nin vefatı üzerine yerine vekâleten Anders Meyner adlı İspanyol tayin edildi.²⁰⁸³

XIX. yüzyıl başlarında İspanya Konsolosluk tercümanlığını 1793 yılı başından (Cemaziyelevvel 1207) itibaren Yanaki Lireti v. Francesco²⁰⁸⁴ ve 1790 yılı başından (Cemaziyelevvel 1204) itibaren Giovanni Kideri²⁰⁸⁵ adlı kişiler yürütmekteydi. Bunların hizmetkâlıklarında ise Anderde v. Dimitri, Caloni, Yanaki v. Stani, Hristo v. Combos, Acı Yorgi v. Dusturoli ve Acı Andoni v. Filihti adlı kişiler yapmışlardı.²⁰⁸⁶ Bunlardan başka İstanbul'da bulunan İspanya maslahatgüzarı tercümanlarından olan Anton Prensi adlı tercüman Lefkoşa'da ikamet etmekteydi.²⁰⁸⁷

İspanyol tüccarların Akdeniz'deki eski etkinliklerini kaybetmelerine paralel olarak Kıbrıs konsolosluğu da eski yoğunluğunu yitirmişti. Bu gidişat XIX. yüzyılın sonlarına doğru daha belirgin hale gelecektir.

5.11. Danimarka Konsolosluğu

Baltık denizi ile Kuzey buz denizi arasında bir yarımada olan Danimarka, XVII. yüzyılda birçok Avrupa ülkesi ile savaştıktan sonra denizaşırı ticaretini hızlandırarak Osmanlı imparatorluğu ile ilişkilere başladı. 14 Ekim 1756 tarihinde ise İstanbul'da karşılıklı dostluk ve ticaret antlaşması imzalandı.²⁰⁸⁸ Danimarka tüccarlarının doğu Akdeniz ticaretindeki etkinlikleri bu tarihten sonra ivme kazandı.

XIX. yüzyıl başında Danimarka Kıbrıs konsolosluğunda Girolamo Kalimeri²⁰⁸⁹ adlı tüccar 6 Mayıs 1799 (1 Zilhicce 1213) tarihinde İstanbul'daki maslahatgüzarlığı tarafından konsolos vekili olarak tayin edildi.²⁰⁹⁰ Kalimeri bu görevi Mart-Nisan 1804 (1219 başları) tarihlerinde bırakarak yerine Costantino Lonato getirildi.²⁰⁹¹

XVIII. yüzyıl sonunda Danimarka'nın Kıbrıs konsolosu yanında tercüman olarak Kirkor v. Sergiz adlı bir Ermeni tayin edilmişti. Fransa'nın Mısır'ı işgali nedeniyle Kirkor'un malları Fransa konsolosu olan babası Sergiz ile birlikte zabtedilmişti. Fakat kendisi Danimarka konsolos tercümanı olduğundan İstanbul'daki Danimarka elçiliğinin başvurusuyla malları

²⁰⁸³ KŞS., 36, s.92, hük.1 (H. Evâhir-i Muharrem 1252/M.16 Mayıs 1836).

²⁰⁸⁴ BOA., A.DVN.MHM.d., 224, s.9, hük.1.

²⁰⁸⁵ KŞS., 24, s.150, hük.12.

²⁰⁸⁶ BOA., A.DVN.MHM.d., 224, s.9, hük.1.

²⁰⁸⁷ KŞS., 24, s.150, hük.17.

²⁰⁸⁸ Ingolf Boisen, **Asırlar Boyunca Türkiye ve Danimarka** (Çev. Doğan Öney), Kampsax Yay., **Kopenhag**, 1962, s.23.

²⁰⁸⁹ İspanya konsolosu Antonio Kalimeri'nin babası.

²⁰⁹⁰ KŞS., 22, s.39, hük.2.

²⁰⁹¹ KŞS., 24, s.69, hük.2 (H. Evâhir-i Safer 1219/M. 9 Haziran 1804).

kendisine iade olundu.²⁰⁹² Kirkor Nisan 1804 (1219 yılı başları) tarihinde vefat ettiğinde yerine Stephan v. Joakim (İstepan v. Yovakim) görevlendirildi.²⁰⁹³

Danimarka konsolosluğunun diğer tercümanı 1792 yılı başlarından (Cemaziyelâhir 1206) itibaren David v. Nikolo Konomo adlı bir tüccardı.²⁰⁹⁴ David'in Lefkoşa'da vefat eden Zangalakzade Hacı Mehmet Ağa'ya 8.685 kuruş borcu kalmıştı. Tercüman David'in Mehmet Ağa'dan almış olduğu emlaklar bu paradan düşülerek kalan miktar varislerinden tahsil edildi.²⁰⁹⁵

İstanbul'da bulunan Danimarka elçisi yanında tercüman olan Kirkor v. Acı Stephan²⁰⁹⁶ ve Yakob v. Acı Artin²⁰⁹⁷ adlı kişiler Osmanlı reâyâ tüccarıydı ve Lefkoşa'da mütemekkindi. Belgelerin gösterdiği üzere Danimarka konsolosluğunun etkinliği zayıftı.

5.12. Amerika Birleşik Devletleri Konsolosluğu

İncelenen dönemde Kıbrıs adasında açılan son konsolosluk Amerika Birleşik Devletleri'ne (*Şimâl-i Amerika-yı Müctemi'a*) aittir. Osmanlılar ile Amerikalılar arasındaki ilk ilişkiler ABD'nin bağımsızlığından önce, yeni kıtadaki kolonilerin İngiltere bayrağı altında batı Akdeniz'de giriştikleri ticaretle başladı. Bu dönemde ABD'nin Osmanlı topraklarında resmî elçisi olmadığı için iki ülke arasındaki ilişkiler, İngiliz konsolosları tarafından yürütülüyordu. ABD ise İngiltere'ye bu hizmeti karşılığı önemli miktarda para ödüyordu.²⁰⁹⁸

Bu devirde Amerikalı tüccarlar Garb Ocaklarında “*Dayı*”lar ile sürekli mücadele halindeydi. Fas, Tunus, Cezayir ve Trablus dayılarıyla temasa geçen Amerikalılar, önce bu beylerin talep ettiği vergileri öderken bir süre sonra yeni kurdukları donanmalarını Akdeniz'e yollayarak, bir dizi savaştan sonra kendi tacirlerinin güvenliğini silah zoruyla sağladılar.²⁰⁹⁹

1801-1815 yılları arasında meydana gelen ve Amerikan tarihinde “*Berberî Savaşları*” adıyla anılan mücadelelerden sonra, Akdeniz'in büyük bölümünde serbestçe dolaşmaya

²⁰⁹² “[...]Kirkor Danimarka berâtlusu olmak hasebiyle mahallinde zabt ve tahrîr olunan emvâl ve esyâsına ta'arruz olunmaması Dersa'âdet'de mukîm Danimarka maslahatgüzârı bâ-arzuhâl inhâ ve istid'â etmekle mesfûr Kirkor'un esyâ ve emlâki kendüye redd olunmak bâbında [...]” **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 208, s.28, hük.4 (H. Evâhir-i Şevval 1213/M. 5 Nisan 1799).

²⁰⁹³ **KŞS.**, 24, s.75, hük.4 (H. 2 Cemaziyelâhir 1219/M. 9 Ağustos 1804).

²⁰⁹⁴ **BOA., A.DVN.MHM.d.**, 224, s.9, hük.1.

²⁰⁹⁵ **KŞS.**, 24, s.87, hük.1 (H. 23 Muharrem 1220/M. 23 nisan 1805).

²⁰⁹⁶ **KŞS.**, 24, s.149, hük.10.

²⁰⁹⁷ **KŞS.**, 24, s.149, hük.11.

²⁰⁹⁸ Akdes Nimet Kurat, “*Türkiye ile Amerika Birleşik Devleti Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları*”, **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. V, S. 8-9, Ankara, 1967, s.287-372. ABD. 1799-1810 evresinde İngiltere'ye konsolosluk masrafları olarak 65.500 dolar ücret ödemişti. Bkz. Nurdan Şafak, **Osmanlı Arşiv Kaynaklarıyla XIX. Yüzyılda Osmanlı-Amerika İlişkileri: Gelişim Süreci ve Yoğunlaştığı Alanlar**, Marmara Üniv. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Siyasi Tarih ve Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999, s.17.

²⁰⁹⁹ Akdes Nimet Kurat, “*Berberî Ocakları ile ABD Münasebetleri (1774-1916)*”, **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. II, S. 2-3, Ankara, 1964, s.175-214; Mine Erol, “*Amerika'nın Cezayir ile Olan İlişkileri (1785-1816)*”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi.**, S. XXXII, s.689-705.

başlayan Amerikan tacirleri, yavaş yavaş, kendileri için büyük bir hammadde kaynağı ve pazar olan Osmanlı topraklarına yöneldiler. ABD henüz 1802 yılında İzmir’de konsolosluk açmıştı. Bâbiâli, iki devlet arasında yapılmış bir muahede olmadığından bu gibi konsolosluk taleplerinde berat vermiyor, ancak yapılan işleri de engellemiyordu.²¹⁰⁰

Artan ticarete düzenli biçimde yön vermek isteyen Amerika yönetimi 1799’dan itibaren bir antlaşma yapılması amacındaydı. Ancak bâbiâli bu konuya pek de sıcak bakmıyordu.²¹⁰¹ ABD tüccarlarının Osmanlı ülkesi dahilindeki ticaret hacmi 1820’li yıllarda büyük hız kazanınca, Bâbiâli 1829 yılında bir antlaşmayla neticelenebilecek resmî müzakerelerin başlatılmasına izin verdi. Bunun üzerine, görevlendirilen heyet 1830 Şubatı’nda İstanbul’a geldi.²¹⁰² Yapılan görüşmelerden sonra iki devlet arasında 7 Mayıs 1830 (14 Zilkade 1245) tarihli “*Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması-Commerce and Navigation*” imzalandı.²¹⁰³ Antlaşmanın açık maddeleriyle, Osmanlı imparatorluğu, ABD’ye ticarete en çok gözetilen ulus (the most favored nation) statüsü tanıyordu. İki devlet karşılıklı konsolosluklar açmayı kabul ediyor, Amerikan ticaret gemilerinin Osmanlı limanlarından kolayca yararlanmasının önü açılıyor, Amerikan vatandaşlarının işledikleri suçlar nedeniyle yargılanmaları konusu düzenleniyor, Amerikan elçi veya konsoloslarının Osmanlı tebaa ve reâyâsını kendi korumalarına almayacakları taahhüt ediliyor, Amerikan ticaret gemilerinin Boğazlardan geçiş serbestisi sağlanıyor, iki devlet bandırasını taşıyan gemilerin kazaya uğramaları halinde birbirlerine yardım etmesi kabul ediliyordu.²¹⁰⁴

Antlaşmanın imzalanmasından sonra ABD, İstanbul’a ilk maslahatgüzârı olan David Porter’i tayin etti. Bununla birlikte Osmanlı ülkesinde Amerikalı tüccarların sıkça uğradıkları Selanik, İskenderiye, Beyrut, İstanköy, Boazcaada Kudüs, Bursa gibi mevkilere de konsolos atamaları gerçekleştirdi.²¹⁰⁵ Bunlardan biri de Kıbrıs’a yapılan tayindi. Aralık 1833 (Şaban 1249) tarihinde ABD’nin İstanbul’da bulunan maslahatgüzârı Davir Porter, verdiği tahririnde, Marino Mate adlı Amerikalı tüccar Kıbrıs adasına gelip giden Amerikalı tüccar ve

²¹⁰⁰ Çağrı Erhan, “*Osmanlı-ABD İlişkileri*”, **Osmanlı**, c. II, YTY., Ankara, 1999, s.235-236.

²¹⁰¹ Orhan Köprülü, “*Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri*”, **Belleten**, c. LI, S. 200, TTK. Yay., Ankara, 1987, s.927-928.

²¹⁰² Köprülü, “*Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri*”, s.932; Erhan, *a.g.m.*, s.237.

²¹⁰³ Charles I. Bevants, LLB., **Treaties and Other International Agreements of the United State of America 1776-1949**, Vol. X, Department of State Publication, 1972, s.619-627; Mine Erol, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları**, Damla Matbaacılık ve Ticaret, Konya, 1988, s.12-16.

²¹⁰⁴ Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, TTK., Yay., Ankara, 1991, s.3-5. Bevants, *a.g.e.*, s.619-627. Antlaşmada Osmanlı yönetiminin ABD’den donanma içingemi satın alabilmesine imkân tanıyan, ancak ABD Senatosu tarafından onaylanmayan gizli bir maddesi de vardı. Bkz. Çağrı Erhan, “*1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması’nın Gizli Maddesi ve Sonuçları*” **Belleten**, c. LXII, S. 234, TTK., Yay., Ankara, 1998, s.458-459.

²¹⁰⁵ Hasan Tahsin Fendoğlu, **Modernleşme Bağlamında Osmanlı Amerika İlişkileri**, Beyân Yay., İstanbul, 2002, s.202-203.

tebaalarının işlerini görmek üzere konsolos vekili tayin edildiğini ve yapılan ahitname gereği kendisine berat verilmesini talep etti.²¹⁰⁶ Padişah II. Mahmut maslahatgüzârın tahriri bâlâsına 26 Aralık 1833 (13 Şaban 1249) günü verdiği hattında “*emsâline kıyâsen ahdnâme-i hümâyûn mûcibince emr-i şerîf isdâr olunmak buyuruldu*” diyerek konsolos tayinini onayladı. Böylece Kıbrıs’ta Amerika konsolosluğu resmen açıldı.

Bu tarihte Amerikan konsolosluğunun resmî açılış olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Marino Mate’nin resmî olarak konsolos tayininden önce, Kıbrıs’ta, iki devlet arasında bir antlaşma olmadığından Bâbîâli’nin onaylamadığı bir Amerika konsolosu bulunuyordu. Hill’in verdiği bilgiye göre, 1821 yılı olaylarında, yabancı devlet temsilciliklerinin firar etmek isteyen Rumlara yardımları esnasında, ki bu gelişmelerde İngiliz, Fransız, Rus konsoloslar büyük rol oynamışlardı²¹⁰⁷, adada bulunan ABD temsilcisi yaptığı yardımlar karşılığında sığınmacılara büyük miktarlarda maliyet çıkartmıştı. Hill burada temsilciden konsolos olarak bahsetmese ve bu kişiyi adını vermese de adada bir ABD temsilcisi bulunduğunu kaydetmiştir.²¹⁰⁸

Kıbrıs’ta ABD’nin ilk Kıbrıs konsolosu olan Marino Mate 31 Ekim 1835 (9 Receb 1251) tarihinde verilen yeni beratla vekilliği asalete dönüştürüldü. Beratta Kıbrıs’ta Amerika tüccar ve tebaasının işlerini görmek amacıyla konsolos vekili olan Marino Mate’nin²¹⁰⁹ bu defa asaleten konsolos tayin edildiği belirtilmekteydi.²¹¹⁰

Ticaretle meşgul konsolos Marino Mate, 1835-1836 (1251) yılı itibarıyla Kıbrıs adasından 466 kuruş 15 para değerinde 38 kantarlık yapağı satın alarak ihraç etmişti.²¹¹¹

²¹⁰⁶ “*Cezîre-i Kıbrıs ve tevabî’î iskelere âyâb ve zühâb eden Amerika tüccâr sefâyinini kapudânlarının ve teba’â ve adamlarının meydana gelen vuku’-yâfîe olan umûrlarını rü’yet etmek üzere Marino Mate nâm beğzade konsolos vekili nasb ve ta’yîn olunmağın ahdnâme-i hümâyûn şürûtu ve evlâ geldiği vehile mûmâileyh yedine zabt-ı emr-i şerîfi isdâr ve i’tâsı bâbında emr ve fermân hazret-i men lehü’l-emrindir (mühür-David Porter)*” **BOA., C.HR-150/7463.**

²¹⁰⁷ ABD’nin 1821 Yunan ihtilaline ilgisi ve yardımlarına dair bkz. Edward Mead Earle, “*American Interest in the Greek Cause, 1821-1827*” **The American Historical Review**, Vol. III, Nr. 1 (Oct. 1927), s.44-63; Edward Mead Earle, “*Early American Policy Concerning Ottoman Minorities*”, **Political Science Quarterly**, Vol. 42, Nr. 3 (Sep. 1927), s.337-367.

²¹⁰⁸ Hill, **a.g.e.**, Vol. IV, s.129-130.

²¹⁰⁹ Verilen yeni beratta konsolosun adı *Mateyi Marino* şeklinde geçmektedir.

²¹¹⁰ “*Nişân-ı Hümâyûn oldur ki; Amerika Devleti’nin Dersa’adetimde mukim mazlahatgüzârı David Porter hutimet avâkıbuhû bi’l-hayrın südde-i sa’adetime takdîm eylediği memhûr takrîrinde Amerika Devleti tarafından umûr-ı ticâretin idaresi hakkında mevki’-i ticâret olub lüzûmu tebeyyün eden mahallere kendü cinslerinden berevât ve evâmîr-i alîyye ile konsolos ve konsolos vekili nasb ve ta’yîni câ’iz olub haklarında imtiyâzât-ı lâyika ve himâyet ve sıyânet-i lâzîme icrâ kılınması Amerikalı’ya i’tâ olunan ahdnâme-i hümâyûnda münderic olmakdan nâşî memâlik-i mahrûsemden Kıbrıs cezîresi ve tevabî’î iskelelerine Amerika gemileriyle gelip giden sahîh Amerika tüccârının umûr-ı maslahatlarını görmek üzere bâ-emr-i ‘âlî konsolos vekili olan Amerika beğzadelerinden işbu vâfi’-i tevki’-i nişân-i hâkanî Mateyi Marino nâm beğzade asl konsolos nasb ve ta’yîn olunmuş olduğundan bahsle ahdnâme-i hümâyûn mûcibince yedine berât-ı şerîf verilmişdir*” **BOA., A.DVN.DVE.d.**, 1/1, s.12, hük.1.

²¹¹¹ **KŞS.**, 36, s.46, hük.2

Amerika'nın Kıbrıs konsolosluğu yüzyılın ikinci yarısında adada daha etkin bir rol oynamıştır. ABD'nin Avrupa siyasetine girmemesini öngören ve başkan James Monroe tarafından 1823'te ilan edilen doktrine rağmen, yüzyılın ikinci yarısında, özellikle Luigi Palma di Cesnola'nın²¹¹² konsolosluğu döneminde (1865–1875) Amerika Kıbrıs adasında oldukça etkin bir hale gelecektir.

5.13. Sicilyateyn (İki Sicilya Devleti) Konsolosluğu

Osmanlı belgelerinde Sicilyateyn, yani iki sicilya krallığı (the Kingdom of the Two Sicilies) şeklinde geçen devlet iki krallıktan (Sicilya ve Napoli) oluşan bir devlettir. Sicilyateyn krallığı, 1733-1735 yıllarında Avusturya ve Rusya'nın, Lehistan kralı August'un ölümünden sonra giriştikleri veraset savaşı sonunda imzalanan Üçüncü Viyana Antlaşması gereğince kurulmuş bir devlettir. Bu antlaşmada Parma ve Piecenza dükü olan III. Don Carlos Napoli ve Sicilya kralı olarak tanındı.²¹¹³

Sicilyateyn krallığı bu şekilde kurulduktan sonra 1740 yılında Osmanlı imparatorluğu ile imzalandığı Ticaret ve Dostluk Antlaşması sayesinde iki ülke arasındaki ilişkiler gelişirken Sicilyalı tüccarlar Osmanlı limanlarında daha fazla görünmeye başladılar.²¹¹⁴ Bölge XIX. yüzyılın başlarında Koalisyon savaşlarında Napolyon tarafından işgal edildi. Fakat Avrupa'da düzeni korumayı öngören 1815 tarihli Viyana Kongresi ile 1816'da Sicilyateyn devleti yeniden kuruldu ve İtalyan birliğinin sağlandığı 1860 yılına kadar hayatta kaldı.²¹¹⁵

XIX. yüzyıl başında Sicilyateyn konsolosluğunda Nisan-Mayıs 1782 (Cemaziyelevvel 1196) tarihinden itibaren konsolos vekili olarak Girolamo Kalimeri bulunuyordu.²¹¹⁶ Konsolos Kalimeri aynı zamanda Mart-Nisan 1804 (1219 başları) tarihlerine kadar Danimarka konsolos vekilliğinde de bulunmuştu.²¹¹⁷ Bu tarihten sonra sadece Sicilyateyn konsolos vekilliğini yürüten Kalimeri'nin görevi 6 Mayıs 1818 (Evâhir-i Cemaziyelâhir 1233) tarihinde vekâletten asalete yükseltildi.²¹¹⁸ 23 Mayıs 1826'da (Evâsıt-ı Şevval 1241) ise azledildi ve yerine oğlu Antonio Kalimeri konsolos vekili olarak tayin edildi.²¹¹⁹ Fakat Antonio Kalimeri'nin konsolosluk vekaletinin fazla sürmediği anlaşılmaktadır. Zira bir süre

²¹¹² İtalyan asıllı olan Cesnola, arkeolojiye duyduğu ilgiyle Kıbrıs'ta ele geçirdiği birçok tarihi eseri Amerika'ya nasıl götürdüğünü yazdığı eserinde ayrıntılarıyla kaleme almıştır. Bkz. Luigi Palma Di Cesnola, **Cyprus: Its Ancient Cities, Tombs, And Temples**, Bradbury, Agnew, & Co., Printers, London, 1877.

²¹¹³ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. IV, 2. Kısım, s.238-239; John Goodwin, "Progress of the Two Sicilies Under the Spanish Bourbons, from the Year 1734-35 to 1840", **Journal of the Statistical Society of London**, Vol. 5, Nr. 1 (Apr., 1842), s.47-73

²¹¹⁴ Şerafettin Turan, "Osmanlı İmparatorluğu İle İki Sicilya Krallığı Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defterleri", **Belgeler**, c. IV, S. 7-8, TTK. Yay., Ankara, 1967, s.82.

²¹¹⁵ Uçarol, **a.g.e.**, s.38, 257.

²¹¹⁶ Cobham, **a.g.e.**, s.463.

²¹¹⁷ **KŞS.**, 24, s.69, hük.2 (H. Evâhir-i Safer 1219/M. 9 Haziran 1804).

²¹¹⁸ **KŞS.**, 22, s.90, hük.1.

²¹¹⁹ **KŞS.**, 32, s.23, hük.1.

sonra Sicilyateyn konsolos vekili olarak Georgio Lapis adlı bir müstemem görev yapmaktaydı. Georgio Lapis de 22 Temmuz 1834 (Evâsıt-ı Rebiülevvel 1250) tarihinde azledilerek yerine Nikola Hepnala²¹²⁰ adlı bir başka müstemem tayin edildi.²¹²¹

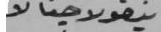
Konsolos Hepnala, konsolosluğu öncesinde sadece ticaretle meşgul idi. Bu nedenle birçok kişi ile arasında alacak sorunu yaşandı. Bunlardan birinde, idam olunan Rumlardan olan Dimitri Pavlidi adlı Rumdan alacağı kalan 6.531 kuruş, ancak konsolos atandıktan sonra 1836-1837'de (1252) tahsil edilebildi.²¹²²

Konsolosluğu ötesinde bir tüccar olan Hepnala 1835-1836'da (1251) 32 kuruş 29 para değerinde 2 kantar²¹²³ ve 1836-1837'de (1252) 96 kuruş değerinde 8 kantar yapağı satın alarak adadan ihraç etmişti.²¹²⁴

Sicilyateyn konsolosları bu şekilde iken yüzyılın başlarında konsolos Girolamo Kalimeri'nin tercümanı olarak 30 Kasım 1799 (2 Receb 1214) tarihinden itibaren Yasef Humsi adlı bir Yahudi²¹²⁵ ile Yorgaki adlı bir Rum'a berat verilmişti.²¹²⁶ Tercümanların yanında ise ikişer adet hizmetkârları görev yapıyordu. Bunlar Anton Humsi²¹²⁷, Mihail Esvad²¹²⁸, Lefteri v. Arboni²¹²⁹, Giovanni v. Lefteri²¹³⁰ Hristodulu²¹³¹ adlı kişilerdi.

Sicilyateyn konsolosluğu tercümanlığına 1803-1804 (1218) yılında yenileri atandı. Bunlar Bolos v. Mikail ile Mikail v. Acı Yorgaki adlı Rumlardı.²¹³²

Konsoloslar gibi tercümanları ve bunların hizmetkârları da ticaretle meşguldü. 1800 yılında Konsolos tercümanı Yorgaki'nin hizmetkârlarından Hristodulu, adada satın aldığı 40 bin vukıyye şarabı Avrupa'ya ihraç etmek istediğinde Tuzla gümrükçüsü kendisine engel çıkarmıştı. Konsolos Kalimeri'nin bildirgesi ve İstanbul elçiliğinden yazılan taktırir üzerine satın alınan şarabın vergileri ödendikten sonra yaşanan savaş dolayısıyla Mısır ve Fransa'ya gönderilmemek şartı ile ihracına izin verilmişti.²¹³³

2120

2121 KŞS., 35, s.93, hük.1.

2122 BOA., C.HR-168/8396.

2123 KŞS., 36, s.46, hük.2.

2124 KŞS., 36, s.106, hük.1

2125 KŞS., 30, s.8, hük.1.

2126 BOA., C.HR-29/1411.

2127 KŞS., 24, s.149, hük.14.

2128 KŞS., 24, s.149, hük.15.

2129 KŞS., 24, s.149, hük.16.

2130 KŞS., 24, s.149, hük.17.

2131 BOA., C.HR-29/1411.

2132 KŞS., 24, s.149, hük.18, 19.

2133 BOA., C.HR-29/1411 (H. Evâsıt-ı Cemaziyelâhir 1215/M. 3 Kasım 1800).

Sicilyateyn konsoloslarının Kıbrıs'ta bu krallığın ortadan kalktığı 1860 yılına kadar devamlı surette bulunduğu anlaşılmaktadır.²¹³⁴ Bu tarihte Sicilyateyn krallığının İtalyan birliğine katılmasından sonra Kıbrıs'ta Sicilyateyn konsolosu yerine İtalya devleti konsolosu görevlendirilmeye başlanacaktır.²¹³⁵

5.14. Dubrovnik (Ragusa) Konsolosluğu

Bir kent devleti olan Dubrovnik veya diğer adıyla Ragusa cumhuriyeti, Osmanlılar ile ilişkileri en eskilere kadar uzanan devletlerden biridir. Henüz Orhan Gazi zamanında Osmanlı-Dubrovnikli ilişkileri kurulmuştu. Bu devlet Osmanlıların Balkanları fethiyle birlikte İmparatorluğun hâmilini ve üç yılda bir cizye ödemeyi kabul etmişti. Dubrovnikli tüccarlar bu sayede Osmanlı ülkesinde serbestçe ticaret yapma özgürlüğüne sahiptiler.²¹³⁶ Nitekim Dubrovnik arşivinde Osmanlılar ile ilgili ilk kayıtlar 1396 yılına kadar gitmektedir.²¹³⁷ Bu devirden itibaren Dubrovnik cumhuriyetinin ortadan kalktığı 1808 yılına kadar iki ülke arasındaki ilişkiler büyük çoğunlukla ticarî alanda gerçekleşti.²¹³⁸

Osmanlı imparatorluğunda Dubrovnikli tacirler doğu Akdeniz limanlarında oldukça faaldiler. Bunlara diğer devletlerin tüccarlarından daha fazla ayrıcalık tanınmıştı.²¹³⁹ Dubrovnik cumhuriyeti, tebaasının büyük kısmı ticaretle uğraştıklarından Kıbrıs adasında daima bir konsolos bulundurmaya özen göstermekteydi.²¹⁴⁰ 1808 yılında Napolyon tarafından işgal edilip ortadan kaldırılıncaya kadar bu özellik devam etti.

XVIII. yüzyıl sonunda Dubrovnik cumhuriyetinin Kıbrıs konsolosları aynı zamanda Trablusşam'a gelip giden tüccarlarının işlerini görmek üzere görevlendirilmişti.²¹⁴¹ Ancak Kıbrıs konsolosunun yanında bir süredir tercüman tayini yapılmamıştı. Ayrıca Dubrovnik konsolosu oldukça yaşlı olduğundan ve birçok Dubrovnikli tüccar gemisinin İmparatorluk işlerinde kullanılıyor olması dolayısıyla konsolosluk işleri aksamaya başlamıştı. Bu sebeple İstanbul'da bulunan Dubrovnik temsilcisinin talebiyle 5 Ağustos 1800 (14 Rebiülevvel 1215) tarihinde Simolyasi adlı kişi konsolos tercümanı atandı. Adadaki görevlilere hitaben ayrıca bir

²¹³⁴ Ekim 1858 tarihinde Sicilyateyn krallığının Kıbrıs konsolosluk vekâletine Gizerre Pecirili adlı bir tüccar getirilmişti. **BOA., HR.MKT-261/90.**

²¹³⁵ **BOA., TŞR.KB.NZD-199/113** (H. 8 Cemaziyevvel 1289/M. 14 Temmuz 1872).

²¹³⁶ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. III, 2. Kısım, s.114.

²¹³⁷ Hazım Şabanoviç, "*Dubrovnik Devlet Arşivi'ndeki Türk Vesikaları*" (Çev. İsmail Eren), **Bulleten**, c. XXX, S.119, TTK. Yay. Ankara, 1966, s.391-392.

²¹³⁸ F. W. Carter, "*The Commerce of the Dubrovnik Republic, 1500-1700*"; **The Economic History Review, New Series**, Vol. XXIV, Nr. 3 (Aug. 1971), s.375.

²¹³⁹ Metin Ziya Köse, **Osmanlı Devleti ve Dubrovnik İlişkileri 1500-1600-Doğu Akdeniz'de Casuslar ve Tacirler**, Giza Yay., İstanbul, 2009, s.20.

²¹⁴⁰ Erdoğan, "*XVIII. Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları*", s.245.

²¹⁴¹ "[...]*cezîre-i Kıbrıs'da ikâmet ve Kıbrıs ve Trablusşam iskelelerine gelüb giden Dubrovniklinin umûrların rü'yet zımnında Dubrovnik konsolosu [...]*" **KŞS.**, 22, 128, hük.2.

hüküm yazılarak tercümana işlerinde yardımcı olunması istendi.²¹⁴² 1804 Mayısı'nda (Safer 1219) ise Anton v. Joseph adlı bir başka tercüman daha tayin edilerek²¹⁴³ yanına Nikola Papa Lekofilo²¹⁴⁴ ve Vasil v. Teri²¹⁴⁵ adlı kişiler hizmetkâr sıfatıyla istihdam edildiler. 1808 yılında Dubrovnik cumhuriyetinin Napolyon tarafından işgaliyle tarih sahnesinden kalkması üzerine Kıbrıs'taki Dubrovnik konsolosluğu da son bulmuş oldu.

Konsoloslarla ilgili sonuç olarak söylemek gerekirse, konsolosların adada yürüttüğü faaliyetler devletlerinin çizdiği politikalar doğrultusunda ilerlemiştir. Kıbrıs'ta konsolos bulunanlar bu görevi çoğunlukla vekâleten yürütmekteydiler. Ayrıca konsoloslar, konsolos vekilleri, tercümanlar ve tercümanların hizmetkârlarının hemen tamamı ticaretle meşguldüler.

²¹⁴² BOA., A.DVN.MHM.d., 224, s.9, hük.1.

²¹⁴³ KŞS., 24, 142, hük.4.

²¹⁴⁴ KŞS., 24, 142, hük.5.

²¹⁴⁵ KŞS., 24, 142, hük.6.

SONUÇ

Akdeniz’de siyasî, ekonomik, askerî ve jeostratejik açılardan önemli bir mevkiye sahip olan Kıbrıs adası, en eski dönemlerinden itibaren Akdeniz’e sahip devletlerin hâkim olmak istediği bir ada olmuştur. Henüz Hititler ve Mısırlılar dönemlerinde bile adanın değeri bilindiğinden sürekli istilalara maruz kalmış ve el değiştirmiştir. Adada istila ve koloni şeklinde birçok devlet egemenlik kurarak çok farklı topluluklar yerleşmiştir. Roma ve Bizans dönemlerinde Hristiyanlığın ve Yunanca’nın kabulüyle aslen Yunanlı olmayan ada halkı bundan sonra kendilerini Yunanlı hissetmeye başlamışlardır. Arap fetihleri ve Haçlı seferlerinden de nasibini alan ada, en uzun hâkimiyetini Venedik hâkimiyetinden sonra Osmanlı fethiyle birlikte yaşamıştır.

Osmanlı imparatorluğu, Kıbrıs adasını fethinden sonra, fethedilen bölgeleri Türk-İslam toprağı haline getirmek için geleneksel olarak uyguladığı sürgün usulünün mükemmel bir örneğini gerçekleştirerek adaya Anadolu’dan çok sayıda aileyi iskan ettirmiştir. Bu sayede Kıbrıs’ta Türk nüfusunun ilk temelleri atılmıştır. Bundan sonra Kıbrıs adası, İmparatorluğun genel gidişatıyla ve adanın kaderi olan doğal afetler nedeniyle gerilediğinden zamanla göçler başlamıştır. Osmanlı yönetimi gerçekleştirdiği idarî ve ekonomik reformlarla bu gidişatı durdurmaya çalışmıştır. Getirilen yeniliklerle reâyâ temsilcileri olarak piskoposlar ve saray tercümanları XVIII. yüzyıl sonunda büyük bir kudrete sahip olarak ada yönetimini “*de facto*” ele geçirmişlerdir.

XIX. yüzyılın hemen başında Kıbrıs adasını etkileyen en önemli gelişme Fransa’nın Mısır’ı istilası dolayısıyla yaşanan savaş olmuştur. Kıbrıs adası bu savaş süresince, savaş bölgesine yakınlığından ötürü, gerekli muhafaza tedbirleri alınmakla beraber Osmanlı ordusunun iâşe, nakliye ve haber alma üssü olarak etkin roller üstlenmiştir. Aynı zamanda adada ikamet etmekte olan Fransa tebaasının durumları da göz ardı edilmeyerek kontrol altında tutulmuşlardır.

1804 yılında, XVIII. yüzyıldan beri Kıbrıs reâyâ temsilcilerinin güçlerine karşı bir tepki niteliğinde tüm adayı saran geniş çaplı bir isyan yaşandı. İsyân sonucunda dönemin adada en nüfuzlu görevlilerinden olan saray tercümanı Yorgaki görevinden alınmış ve akabinde 1809 yılında idam edilmiştir. İsyân hareketi, Yorgaki’nin idamı ve yerine yenisinin Bâbiâli tarafından atanması, Kıbrıs reâyâ temsilcilerinin o ana kadar gelen engellenemez gücünün zayıflamasının önünü açmıştır.

1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı XIX. yüzyıl başlarında Kıbrıs adasını etkileyen bir diğer önemli siyasî gelişme olurken, ada bu savaş süresince yine Akdeniz donanmasının iâşe, nakliye ve haber alma üssü olarak kullanılmıştır.

Ada halkını en fazla etkileyen olay hiç şüphesiz 1821 yılında Mora'da Yunan ihtilali dolayısıyla yaşanan etkilerdir. Mora'da ihtilal başladığında dönemin Kıbrıs Başpiskoposu Kyprianos başta olmak üzere birçok ileri gelen Kıbrıslı Rum, ihtilale destek vermek amacıyla Filik-i Eteryia cemiyetine üye olmuşlardır. Bâbiâli, Kıbrıs'ta yaptırdığı araştırmalarda, isyanla bağlantılı Rumların birbirleri arasında yaptıkları mektuplaşmalar, kiliselerde saklanan silah ve barutlar ile yakalananların ifadelerinden adada bir isyan hazırlığını tespit etmiştir. Bu sebeple zamanın muhassılı Hacı Mehmet Ağa, Bâbiâli'den aldığı izinle isyanla bağlantısı olan Rumları derhal idam ederek adada olası bir isyan hareketini önlemiştir.

1820'li yıllarda, bir taraftan Yunan isyanını adaya yaymak isteyen Rum izbandid teknelerinin girişimleri engellenirken, diğer taraftan idam olunan Rumların emlak ve arazilerinin taliplerine satılması faaliyetlerine devam edilmiştir.

1821 yılında yaşanan gelişmeler, Kıbrıs'ta kilisenin o ana kadar var olan büyük gücünü derinden sarsmıştır. Padişah II. Mahmut'un yerel güçler yerine merkezî otoriteyi öne çıkaran reformları kapsamında değerlendirilebilecek bu sonuç, Bâbiâli'nin kiliseyi ve Rumları yok etme planı olarak değerlendirilemez. Zira, idam olunan Başpiskopos Kyprianos yerine atanan laokim'e de aynı yetkiler bahşedilmiştir. Osmanlı yönetimi kiliseyi ve Rumları yok etmek istemiş olsaydı yeni başpiskoposa da aynı yetkileri haiz bir berat vermezdi. Öte yandan başpiskoposlar Rum toplumu üzerindeki nüfuzlu pozisyonlarını hiçbir zaman kaybetmemişlerdir.

1831-1833 yıllarında M. Ali Paşa isyanı, Kıbrıs adasını yakından etkilemiştir. Mısır valisinin adayı ele geçirme düşünceleri sonuca ulaşmamışsa da ada halkı bu süreçte bir istiladan dolayı her an korku içinde kalmıştır.

1833 yılında, uzun zamandan beri savaşlar dolayısıyla kendilerinden talep edilen bedel-i nüzul ve ek vergiler nedeniyle zor durumda kalan ada halkı, 1831 yılında birbiri ardına askerî ve vergi amaçlı yapılan nüfus ve temettuat sayımlarının etkisiyle isyan boyutuna gelmiştir. Bu dönemde patlama noktasında bulunan ada halkı Mısır valisinin isyanına destek veren Fransa'nın Kıbrıs konsolosu Bottu'nun eski Başpiskopos Kyprianos'un yeğeni Nicolas Theseus'u teşvikiyle yer yer isyana kalkışmıştır. N. Theseus'un ardından Karpas mevkiinde de benzer sebeplerle belgelerde belirtildiği şekilde Keşiş Joannikos ile birlikte Deli İmam adıyla yeni bir isyan başgöstermiştir. Tüm bu hareketler kısa sürede kontrol altına alınırken ada halkının provakasyona açık bir durumda olduğunu da ortaya koymuştur.

Kıbrıs adası idarî açıdan fethinin ilk yüzyılından sonra devamlı surette değişik birimlere bağlı olarak idare edilmiştir. 1785 yılından itibaren ise kaptan paşalığa bağlanan ada, XIX. yüzyıl başlarında doğrudan merkeze (önce İrad-ı Cedid Hazinesi'ne, III. Selim'in tahttan

indirilmesiyle Hazine-i Âmire'ye) bağlanırken 1808 Ağustosunda yeniden kaptan paşalara bırakılmıştır. 1826 yılında yönetim kaptan paşalara kapatılmış ve tersane hazinesine verilerek bu durum Tanzimat'a kadar devam etmiştir. 1838'de ise Maliye Nezareti'nin kurulmasıyla bu defa adanın yönetimi tersane hazinesinden alınarak doğrudan Divan-ı Hümayun'a bağlanmıştır. Bu idare düzenlerinin tamamında adadaki en yetkili görevli muhassıllar olmuştur. Adanın yönetimine iltizam usulüyle atanan muhassıllar, bu süreçte önceki dönemlerden farklı olarak, reâyâ temsilcilerinin güçlerini yitirmesiyle birlikte yönetime tam anlamıyla hâkim olmuşlardır. 1804 isyanı ve akabinde saray tercümanı Yorgaki'nin idamı, 1816'da Kıbrıs saray tercümanlığının lağvedilmesi ve 1821 olayları reâyâ temsilcilerinin nüfuzlarını sarstığından muhassıllar yerel güçler üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Adanın idarî alanında yaşanan bu değişimler, Tanzimat öncesinde Padişah II. Mahmut'un yerel güçler yerine merkezi otoriteyi güçlendirme politikalarının bir tezahürüdür.

Kıbrıs adası, idarî açıdan, Lefkoşa (mahalleler) merkez olmak üzere, toplam 16 kazaya taksim edilmiştir. Lefkoşa mahalleleri ise 31 adet olup, bazı mahalleler önceki dönemlerden farklı olarak yeni ortaya çıkmış veya bazı eski mahalleler ortadan kalkmıştır.

En eski çağlardan itibaren çok çeşitli milletlerin yaşam sahası olan Kıbrıs, Müslümanlar (Türkler) ile Rum, Ermeni, Marunî, Musevi, Kıptî gibi gayrimüslim cemaatleri barındırmaktaydı. Bu cemaatler Lefkoşa'da ve ada genelinde birbirleriyle iletişim halinde yaşıyorlardı. Şehirlerde ve köylerde genel olarak % 36 gibi yüksek bir oranda ortak yaşam sözkonusuydu. Bu sayede cemaatler arasında daimî surette çeşitli alanlarda etkileşim yaşanmıştır. Bunun bir sonucu olarak çok sayıda gayrimüslim bireyin İslamiyet'e geçişine (ihtida) şahit olunmaktadır. İhtida olaylarıyla ilgili olarak belirtilmesi gereken husus, İslamiyet'e geçişlerin yönetimin hiçbir şekilde baskısına maruz kalmaksızın, şahısların kendi istekleri ve seçimleri doğrultusunda gerçekleşmiş olmasıdır.

1831 tarihli Kıbrıs nüfus sayımlarına adada 15.590 (% 34) müslim, 29.729 (% 66) gayrimüslim olmak üzere toplam 45.319 kişi bulunuyordu. Bu tespit adanın Türk idaresiyle birlikte görülen gelen tabloyu yansıtmaktadır.

Kıbrıs'ta Osmanlı yönetimi altında kurulmuş olan birçok vakıf yaşatılmış ve bunlara yenileri eklenmiştir. Cami, mescid, kütüphane, çeşme vb. hayrî işler için vakıf kurunlar sadece erkekler değildi. Çok sayıda kadının da hayrî faaliyetlere girdiği ortaya çıkarılmıştır.

Kıbrıs İslam ahali ve reâyâsının büyük bir bölümünün ziraatle meşgul olduğu ortaya tespit edilmiştir. Halkın önemli bir kısmı hayatını tarım ve hayvancılıkla sağlamaktaydı. Tarımla uğraşan halkın en büyük sıkıntısı su kaynaklarının azlığıydı. İç ticaret sektöründe ise müslim ve gayrimüslimler faaliyet gösterirken, dış ticaret daha çok müstemem Avrupalı

tacirler vasıtasıyla işlemiştir. Esnafılık ise daha çok şehir merkezlerinde yoğunlaşırken birçok meslek dalında müslim ve gayrimüslimler faaliyet göstermişlerdir.

Halkın elinde olan ve ticarî alım satımda kullanılan paralar, ülkenin genel para politikalarına uygun işlediği bu konuda ortaya konulan bir sonuçtur. Yine para ile eşdeğer giden bir başka özellik, hububat ve temel ihtiyaç maddeleri fiyatlarında enflasyona yaşandığıdır. Mevsimsel ve doğal şartlara göre farklılık gösteren temel gıda madde fiyatlarının 39 yıl içerisinde devamlı surette artış gösterdiği söylenebilir.

Kıbrıs'ta alınmakta olan şer'î ve örfî vergiler, özellikle de cizye hazinenin önemli gelir kaynakları arasında başı çekmiştir. Kıbrıs adası muhassıllık olarak iltizam usulüyle verildiğinden, adanın bütünü bir mukataa olarak değerlendirilmiş ve adada kurulan birçok mukataa idareyi iltizamına alan kişilere mukataa şeklinde havale edilmiştir.

Tanzimat öncesinde öne çıkan hususlardan biri de yabancı devlet konsolosluklarının durumlarıdır. Bu süreçte Kıbrıs'ta İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya, İsveç, Yedi Ada Cumhuriyeti, Hollanda, İspanya, Danimarka, Amerika Birleşik Devletleri, Sicilyateyn ve Dubrovnik (Ragusa) konsolosluk açan devletler olmuşlardır. Konsoloslar kendi tebaalarının haklarını korumakla yükümlü iken adanın iç işlerine karışmaktan geri kalmamışlardır. Ayrıca devletlerinin konjoktürel politikalarına uygun olarak muhassıların icraatlarına müdahil hale gelmişlerdir. Özellikle 1821 olaylarında isyanla alakası bulunan birtakım Rumların adadan kaçırılmasında ve 1833 isyanlarında konsoloslar belirleyici olmuşlardır. Öte yandan konsolosların hemen hemen tamamı devletlerarası ticaretle meşgul olduğundan ekonomik bakımdan oldukça iyi ve bu sayede birçok Kıbrıslı'ya borç verebilecek düzeydeydiler.

Tanzimat reformları arifesinde Kıbrıs adası, aydınlatıldığı üzere, siyasî, idarî, sosyal, ekonomik ve diğer açılardan tam manasıyla bir Osmanlı toprağı hüviyetindeydi.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

a. Hatt-ı Hümayun Tasnifi (BOA.HAT) (Dosya Nr./Gömlek Nr)

79/03289	79/3264	79/3301	81/3374	81/3374-A
81/3374-B	81/3374-C	81/3374-D	81/3374-E	81/3374-G
81/3374-H	81/3375	81/3375-B	81/3375-C	81/3375-D
81/3375-E	81/3375-F	81/3375-G	81/3375-İ	81/3375-J
85/3500	108/5208	108/5208	126/5224-A	126/5224-A
141/5870	144/6008	145/6102	152/6423	152/6423-A
153/6444	153/6455	153/6457	153/6457	155/6511
156/06519-A	156/6519-A	157/6543	157/6569	158/06591-G
158/6591-H	158/6594	158/6594	158/6594	159/6631
159/6657	159/6658	163/6757	169/6779	220/12193
220/13445	220/13445	226/12573	240/13477	243/13666
244/137119	244/13719	245/13840	246/13886-A	247/13969
249/14079-A	250/14176	251/14226	261/15071	261/15071
264/15333	267/15596	268/15618	269/15709	284/17070
299/17754	336/19278	336/19278	336/19278-A	336/19278-B
299/17729	350/19810	352/19858	353/19871	353/19872
350/19801-B	355/19932	356/19998	357/20016	357/20022-N
353/19878-B	358/20037	358/20039-A	359/20045	359/20045-İ
358/20028	359/20045-M	359/20045-N	359/20045-O	359/20045-P
359/20045-L	363/20145-C	363/20145-F	364/20156-A	364/20156-B
360/20081-A	364/20156-F	364/20160	364/20160-A	364/20160-B
364/20156-D	366/20250	371/20376	372/20386	372/20386-C
365/20175	457/22536	49028-D	514/25136	514/25136-A
375/20442	520/25408	533/19878	536/26356	536/26356
518/25303	542/26750	5572/28053	579/28422	606/29682
538/26484	615/30281	618/30491	618/30491	619/30585
615/30232	620/30648	624/30848	624/30848	648/31758-A

620/30631	648/31758-C	673/32929	676/33009	676/33009-A
648/31758-B	687/33358	687/33358-D	687/33358-E	687/33358-F
679/33091	687/33358-H	687/33358-İ	687/33358-J	687/33358-K
687/33358-G	693/33444	693/33444-A	693/33444-B	693/33444-B
687/33358-L	693/33444-D	693/33444-F	693/33444-G	708/33940-A
693/33444-C	733/34773	733/34773-A	780/36521	835/37695-A
708/33940-B	835/37695-D	835/37695-E	835/37695-F	837/37750
835/37695-B	837/37750-C	837/37750-E	837/37750-H	837/37750-J
837/37750-B	837/37750-M	837/37750-P	842/37880	845/37946
837/37750-L	863/38481	863/38481	863/38500	864/38548-A
857/38268	887/39216	901/39587	907/39587	907/39748-E
880/38967	908/39778-A	908/39778-B	909/39802	910/39825
908/39778	916/39999-C	933/40409	935/37695	935/37695
916/39948-B	939/40457	939/40457-A	940/40566	967/41337-A
935/37695	1163/46030-B	1163/46030-B	1163/46030-F	1163/46030-H
1163/46030-A	1163/46030-K	1163/46030-L	1170/46266	1189/46864-B
1163/46030-J	1198/47052-B	1198/47052-C	1198/47052-C	1198/47052-D
1198/47052	1242/48299-A	1242/48299-B	1242/48299-C	1242/48299-D
1242/48299	1242/48299-F	1242/48299-G	1242/48299-H	1242/48299-I
1242/48299-E	1244/48314-B	1244/48314-D	1245/48329-F	1245/48329-J
1244/48314	1317/51331	1416/57910		
1245/48329-J				

b. Cevdet Tasnifi (Dosya Nr./Gömlek Nr)

i. Cevdet Adliye (BOA.C.ADL)

20/1198	22/1342	25/1508	30/1778	36/2156
39/2366	42/2554	45/2737	58/3536	67/4029
71/4263	76/4581			

ii. Cevdet Askeriye (BOA.C.AS)

61/2856	94/4319	97/4406	97/4419	112/5050
131/5835	141/6250	185/8012	210/9004	289/11978
353/14629	362/15009	392/16167	668/28077	696/29188
792/33591	805/34196	857/36694	858/36739	870/3703

876/37571	910/39254	1020/44724	1049/46084	1079/47574
1086/47897				

iii. Cevdet Bahriye (BOA.C.BH)

7/316	23/1094	45/2130	114/5550	118/5727
12/607	132/6391	137/6638	155/7383	162/7666
217/10108	236/10968			

iv. Cevdet Belediye (BOA.C.BLD)

50/2466	143/7138	151/7508		
---------	----------	----------	--	--

v. Cevdet Dâhiliye (BOA.C.DH)

43/2115	59/2946	68/3360	77/3821	81/4009
87/4323	131/6550	184/9194	197/9811	201/10022
223/11150	282/14060	285/14227	328/16368	

vi. Cevdet Hariciye (BOA.C.HR)

5/158	15/750	25/1231	29/1411	46/2295
49/2447	51/2544	52/2583	54/2660	56/2788
60/2994	64/3155	91/4550	93/4650	101/5050
116/5765	116/5791	129/6442	141/7033	150/7463
157/7848	168/8396			

vii. Cevdet İktisat (BOA.C.İKT)

6/276	10/489	11/536	21/1015	23/1115
23/1118	23/1119	23/1121	23/1133	24/1168
37/1801				

viii. Cevdet Maliye (BOA.C.ML)

2/56	36/1607	36/1644	60/2704	67/3082
70/3210	720/29462	75/3445	79/3606	79/3648
81/3709	83/3801	9/369	95/4583	98/4354
101/4454	114/5550	116/5155	12/544	128/5617
130/5669	148/6300	150/6345	153/6459	154/6521
158/6678	183/7690	191/7879	207/8534	210/8669
223/9248	247/10255	273/11211	290/11898	301/12214
310/12683	311/12702	331/13574	338/13892	344/14170

344/14172	364/14933	367/15081	394/16116	401/16468
403/16539	410/16796	456/18456	465/18907	466/18969
478/19498	496/20169	511/20826	524/21402	533/21855
534/21924	563/23087	592/24413	596/24580	622/25608

ix. Cevdet Timar-Zeamet (BOA.C.TZ)

3/140	57/2834	6/274	6/288	77/3839
80/3988	81/4045	88/4375	97/4816	

x. Cevdet Zabtiye (BOA.C.ZB)

19/949	52/2575	9/679		
--------	---------	-------	--	--

xi. Cevdet Darbhâne (BOA.C.DRB)

18/866	45/2247			
--------	---------	--	--	--

xii. Cevdet Evkaf (BOA.C.EV)

466/23575

xiii. Cevdet Nafia (BOA.C.NF)

19/919

c. Ali Emiri Tasnifi (BOA., A.E)

i. III. SELİM

Nr. 5932	Nr. 7714	Nr. 10616	Nr. 5931	Nr. 5935
Nr. 7821	Nr. 8131			

ii. II. MAHMUD

Nr. 3038

d. Taşra Evrakı, Kıbrıs Mutasarrıflığı Mabeyn, Sadaret Ve Büyük Dairelerin Yazışmaları (BOA., TŞR.KB.NZD) (Dosya Nr./Gömlek Nr)

199/113

e. Kamil Kepeci Nasnifi (BOA., K.K.d.)

Nr. 58	Nr. 5322	Nr. 5361	Nr. 5362
--------	----------	----------	----------

f. Bâbîâlî Evrak Odası Ayniyat Defteri (BOA., BEO.AYN.d.)

Nr. 605 Nr. 606 Nr. 607 Nr. 1713

g. Taşra Evrakı, Kıbrıs Mutasarrıflığı Defterleri (BOA., TŞR.KB.d.)

Nr. 40 Nr. 41 Nr. 42 Nr. 43 Nr. 44
Nr. 45

h. Maliyeden Müdevver Defterleri (BOA., MAD.d.)

Nr. 9764 Nr. 7080 Nr. 3123

j. Kalebend Defterleri (BOA., KLB.d.)

Nr. 28 Nr. 29 Nr. 30 Nr. 31 Nr. 32
Nr. 33 Nr. 34 Nr. 35 Nr. 36 Nr. 37
Nr. 38 Nr. 39 Nr. 40 Nr. 41 Nr. 42
Nr. 43 Nr. 44

k. Düvel-i Ecnebiye Defterleri (BOA., A.DVN.DVE.d.)

Nr. 1/1 (Amerika Nişan Defteri)
Nr. 27/2 (Fransa Nişan Defteri)
Nr. 35/2 (İngiltere Ahkâm Defteri)
Nr. 91/9 (Rusya Ahkâm Defteri)
Nr. 105/1 (Yedi Adalar Ahkâm ve Berat Defteri)

l. Temettuat Defterleri (BOA., TMT.ML.VRD.d.)

Nr. 16152 Nr. 16153 Nr. 16154 Nr. 16155

m. Mühimme Defterleri (BOA., A.DVN.MHM.d.)

Nr. 9 Nr. 10 Nr. 24 Nr. 31 Nr. 34
Nr. 19 Nr. 100 Nr. 207 Nr. 208 Nr. 216
Nr. 221 Nr. 222 Nr. 224 Nr. 226 Nr. 227
Nr. 229 Nr. 233 Nr. 237 Nr. 239 Nr. 246
Nr. 248 Nr. 250 Nr. 251 Nr. 252

n. Mühimme-i Mektume Defterleri (BOA., ADVN.MHM.MKT.d.)

Nr. 3 Nr. 4

o. Şikayet Defterleri (BOA.ADVN.ŞKT.d.)

Nr. 200

p. Cezâir Ve Rakka Ahkâm Defterleri (BOA., A.DVN.AHK.CZRK.d.)

Nr. 12	Nr. 13	Nr. 14	Nr. 15	Nr. 16
Nr. 17	Nr. 18	Nr. 19		

r. Tapu Tahrir Defteri (BOA., TT.d.)

Nr. 958.

**2. K.K.T.C. MİLLÎ ARŞİV VE ARAŞTIRMA DAİRESİ BELGELERİ (GİRNE)
(K.M.A.)**

a. Lefkoşa (Kıbrıs) Şer'iyeye Sicili Defterleri (KŞS.)

Nr. 21	Nr. 22	Nr. 24	Nr. 25	Nr. 26
Nr. 28	Nr. 29	Nr. 30	Nr. 31	Nr. 32
Nr. 33	Nr. 35	Nr. 36		

**b. Correspondance Consulaire et Commerciale (CCC), Larnaca, (Archives du
Ministère des Affaires Étrangères (Paris), Larnaca/Fransa Dışişleri Arşivi Kıbrıs-
Larnaka konsolosluk yazışmaları kopyaları).**

Vol. 14 (1792-1810)

Vol. 16 (1814-1824)

Vol. 17 (1825-1831)

Vol. 18 (1832-1836)

Vol. 19 (1837-1844)

B. YAYIMLANMIŞ BELGELER

**12 Numaralı Mühimme Defteri (Özet, Transkripsiyon, İndeks), c. I, BOA. Yay.,
Ankara, 1996.**

AHMED REFİK, “*Kıbrıs ve Tunus Seferlerine Aid Vesikalar*”, **Darülfünun Edebiyat
Fakültesi Mecmuası**, Haziran-K.Evvel 1926, c. V, S.1-2, s.63, 71, 75 (36, 47, 51 numaralı
vesikalar).

FEDAÎ, Harid; **Fethiye-i Cezîre-i Kıbrıs**, K.K.T.C Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor
Bakanlığı Yay., Lefkoşa, 1997.

Parliamentary Papers, (Reports From committees, Army (Colonies), Consuls, Militia, General Darling), Vol. VI, 19 February-10 September 1835, The House of Commons Press, 1835.

SAFFET, “*Kıbrıs Fethi Üzerine Vesikalar*”, **TOEM**, Cüz. 19.

The Annual Register; A Review of Public Events at Home and Abroad for the Year 1863, Gilbert and Revington Printers, London, 1864.

The Present Peerage of The United Kingdom, London, 1817.

C. SEYAHATNAMELER

DOMINGO Badia y Leyblich (Ali Bey), **Travels of Ali Bey**, Vol. I, Printed for Longman, Hurst, Rees, Orme and Brown, London, 1816.

FARELEY, J. Lewis; **Egypt, Cyprus and Asiatic Turkey**, Trübner & Co., Ludgate Hill. London, 1878.

KINNEIR, John Macdonald; **Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the Years 1813 and 1814**, London, 1818, ss.189-190.

LAMARTINE, Alphonse de; **Voyage en Orient (1832-1833)**, Édition Complete en Un Volume, Bruxelles, 1836.

LIGHT, Henry; **Travels in Egypt, Holy Land, Mount Libanon and Cyprus in the Year 1814**, London, 1818.

MARITI, Abbe; **Travels through Cyprus, Syria and Palestine with a General History of the Levant**, (Translated from Italian), Vol. I, Dublin, 1792.

MARITI, Giovanni; **Travels in the Island of Cyprus**, (Trans. Claude Delaval Cobham), Cambridge University Press, 1909.

SMITH, Agnes; **Through Cyprus**, Hurst and Blackett Publishers, London, 1887.

D. SÖZLÜKLER VE REFERANS KAYNAKLARI

AKBAYAR, Nuri; **Osmanlı Yer Adları Sözlüğü**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2001.

DEVELLİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2000.

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. I, II, III, MEB., İstanbul, 1993.

SEZEN, Tahir; **Osmanlı Yer Adları**, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2006.

Mehmed Süreyya; **Sicil-i Osmanî**, c. III, (Hazl. Nuri Akbayar, Çev. Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996.

Şemseddin Sami; **Kâmûs-ı Türki**, (Önsöz: Ömer Faruk Akün), Alfa Yay., İstanbul, 1998.

_____; **Kamûsu'l-Âlâm**, c. V, İstanbul, 1314,

ÜÇER, Cumhure; DALI, Yücel, **Tarih Çevirme Kılavuzu**, c. V, TTK. Yay., Ankara, 1997.

E. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

1. TEZLER

AKPINAR, Tahsin; **Osmanlı Devleti'nde Karantina Usulünün Başlaması**, Marmara Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1986.

ALPAR, Resmiye; **Kentsel Bütünleşme Sürecinde Sürdürülebilir Kentsel Yenileşme: Lefkoşa**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2004.

ASLAN, Halide; **Tanzimat Döneminde İhtidâ (1839-1876)**, Ankara Üniversitesi S.B.E. İslâm Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

AYDIN, Hacı Veli; **Osmanlı Maliyesinde Esham Uygulaması (1775-1840)**, Ankara Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998.

AYYILDIZ, Sedef; **Hitit Metinlerinde Alaşiya Ülkesi**, Ankara Üniversitesi S.B.E. Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri (Hititoloji) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

BAKIRCILAR, Nimet Ayşe; **XIX. Yüzyılda Balkanlarda Dinsel Yapı ve Bunun Ayrılıkçı Hareketlere Etkisi**, Akdeniz Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2003.

BALCI, Sezai; **Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Babıali Tercüme Odası**, Ankara Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

BALLI, Ferhat; **İnebahtı Deniz Seferi'nin Akdeniz Dünyasındaki Önemi**, İstanbul Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004.

BAYRAK, Meral; **1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı**, Anadolu Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 1999.

BEYHAN, Mehmet Ali; **Câbî Ömer Efendi, Câbî Târihi**, İstanbul Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1992.

ÇAPRAZ, Hayri; **1740-1792 Osmanlı Rus Münasebetleri (Siyasî ve Ticarî)**, Süleyman Demirel Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 1997.

ÇİÇEK, Kemal; **Zimmîs (Non-muslims) of Cyprus in Sharia Courts (1110-39 A.H/1698-1726 A.D)**, Birmingham University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Birmingham, 1992.

ÇORUH, Haydar; **II. Mahmud Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî Ve İctimaî Yapısı (1808-1839)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008.

DAŞCIOĞLU, Kemal; **Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2004.

DÜNDAR, Recep; **Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)**, İnönü Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1998.

EFE, Ayla; **Muhassıllık Teşkilatı**, Anadolu Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 2002.

ERDÖNMEZ, Celal; **Şer'iyeye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)**, Süleyman Demirel Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2004.

HICKSON, Salli; **Caterina Cornaro in Asolo: The Art of Architectural Patronage of a Renaissance Queen (1489-1510)**, Queen University Yayınlanmamış Master Tezi, Kanada-Ontario, 1995.

KAVAKLI, Sibel; **929/A Numaralı Nefy Defterinin (1826/1833) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2005.

KONAN, Belkıs; **Osmanlı Devletinde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukukî Durumu**, Ankara Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

ÖZER, Sevda Özkaya; **Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)**, Fırat Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2007.

ÖZKUL, Ali Efdal; **Lefkoşa'nın 17 Numaralı Şer'î Mahkeme Sicili (H.1157-1161/1744-1748, Transkripsiyon-Değerlendirme)**, Ege Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1998.

ÖZTUNÇ, H. Baha; **Yedi Ada Cumhuriyeti**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, SBE.Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2007.

SAMANI, Hasan; **Tanzimat Devri'nde Kıbrıs (1839-1878)**, Hacettepe Üniv. S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

ŞAFAK, Nurdan; **Osmanlı Arşiv Kaynaklarıyla XIX. Yüzyılda Osmanlı-Amerika İlişkileri: Gelişim Süreci ve Yoğunlaştığı Alanlar**, Marmara Üniv. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Siyasi Tarih ve Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.

ŞAHİN, İsmail; **Kıbrıs Başpiskoposluğu (1571-1821)**, Ankara Üniversitesi S.B.E. Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.

ŞAHİN, Seyhun; **VI. ve VII. Yüzyıllarda Kıbrıs**, Fırat Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

TAYFUR, Fatih; **Osmanlı Belgeleri Işığında Rum İsyanı ve Buna Karşı Oluşan Tepkiler**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.

TURAN, Tufan; **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Hollanda İlişkileri**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2007.

ÜREKLİ, Bayram; **Konya'nın Merkezi İdare İle İlişkileri (1650-1675)**, İstanbul Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1989.

WOSGIAN, Daniel Stepan; **Turks and British Rule in Cyprus**, Columbia University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York, 1963.

2. KİTAPLAR

AĞDAĞ, Mustafa; **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi**, c. I, Cem Yay., İstanbul, 1995.

AHMED CEVDET PAŞA, **Tarih-i Cevdet**, c. VI, VII, VIII, IX, X, XI, İstanbul, 1309.

AHMED LÛTFÎ EFENDİ, **Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, c. I, III, IV, V, YKY., İstanbul, 1999.

AKDAĞ, Mustafa; **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi**, c. II, Cem Yay., İstanbul, 1995.

ALASTOS, Doros; **Cyprus in History**, Zeno Publishers, London, 1976.

ALASYA, Halil Fikret; **Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri**, K.K.T.C. Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay., Lefkoşa, 1992.

_____; **Lefkoşa Kıbrıs Başpiskoposluk Hazinesi Evrakı Fermanları Kopyası**, Belge Nr.1 (H. 23 Zilkade 1236/M. 22 Ağustos 1821).

_____; **Tarihte Kıbrıs ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1964.

_____; **Tarihte Kıbrıs**, Lefkoşa, 1988.

ALTUNDAĞ, Şinasi; **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi 1831-1841, I. Kısım**, TTK. Yay., Ankara, 1945.

ARMAOĞLU, Fahir; **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1787-1914)**, TTK. Yay., Ankara, 1999.

_____; **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, TTK., Yay., Ankara, 1991.

ATAR, Fahrettin; **İslâm Adliye Teşkilâtı**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1999.

AYDIN, Mehmet Âkif; **İslâm ve Osmanlı Aile Hukuku**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1985.

_____; **İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İz Yay., İstanbul, 1996.

BAĞIŞ, Ali İhsan; **Osmanlı Ticareti'nde Gayri Müslimler: Kapitülasyonlar, Avrupa Tüccarı, Berath Tüccarlar**, Ankara, 1983.

BAYAT, Ali Haydar; **Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 1999.

BEDEVÎ, Vergi; **Kıbrıs Tarihi**, Kıbrıs Türk Tarih Kurumu Yay., Lefkoşa, 1966.

BENLİSOY, Yorgo; MACAR, Elçin; **Fener Patrikhanesi**, Ayraç Yay., Ankara, 1996.

BEVANTS, Charles I., **Treaties and Other International Agreements of the United State of America 1776-1949**, Vol. X, Department of State Publication, 1972.

BEYOĞLU, Ali; **Kıbrıs Coğrafyası**, Lefkoşa, 1967.

BOISEN, Ingolf; **Asırlar Boyunca Türkiye ve Danimarka** (Çev. Doğan Öney), Kampsax Yay., Kopenhag, 1962.

Bulletin de la Société de Géographie, Nr. 51-56, Paris, 1827.

BULUT, Mehmet; **Ottoman-Dutch Economic Relations in the Early Modern Period 1571-1699**, N.W. Posthumus Reeks XI, Verloren Press, Hilversum 2001.

CESNOLA, Luigi Palma Di; **Cyprus: Its Ancient Cities, Tombs, And Temples**, Bradbury, Agnew, & Co., Printers, London, 1877.

CİN, Halil; **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara, 1974.

CLOGG, Richard; **Modern Yunanistan Tarihi**, (Çev. Dilek Şendil) İletişim Yay., İstanbul, 1997.

COBHAM, Claude Delaval; **Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus**, Cambridge, 1908.

COMSTOCK, John Lee; **History of Greek Revolution, Compiled from Official Documents of the Greek Government**, William W. Reed & Co, New York, 1828.

COUREAS, Nicholas; **The Latin Culture in Cyprus, 1195-1312**, Ashgate Publishing, USA, 1997.

ÇADIRCI, Musa; **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, TTK. Yay., Ankara, 1991.

ÇAĞATAY, Neşet; **Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik**, TTK. Yay., Ankara, 1975.

ÇAKIR, Baki; **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI.-XVIII. Yüzyıl)**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2003.

ÇATALTEPE, Sipahi; **19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedid Ordusu**, Göçebe Yay., İstanbul, 1997.

ÇELİK, Ali; **Tarihte Kıbrıs ve Hala Sultan**, Işık Yay., İstanbul, 2005.

ÇETİN, Atilla; **Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Valiliği**, (Yayınevi Yok), İstanbul, 1998.

ÇEVİKEL, Nuri; **Kıbrıs Eyaleti: Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)**, DAÜ. Yay., Gazimağusa, 2000.

_____; **Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası**, 47 Numara Yayıncılık, İstanbul, 2006.

ÇİZAKÇA, Murat; **A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World From The Seventh Century to the Present**, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2000.

DEFTERDAR SARI MEHMET PAŞA, **Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin**, (Hızl. Abdülkadir Özcan), TTK. Yay., Ankara, 1995.

DUCKWORTH, Forbes; **The Church of Cyprus**, London, 1900.

EDBURY, Peter W.; **The Kingdom of Cyprus and the Crusades, 1191-1374**, Cambridge University Press, 1991

EDMUNDSON, George; **History of Holland**, (Cambridge Historical Series), BiblioLife Publishers, 2008.

EL-BELÂZURÎ, **Fütühu'l-Büldân** (Çev. Mustafa Fayda), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.

ENGİN, Nihat; **Osmanlı Devletinde Kölelik**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1998.

ERCAN, Yavuz; **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001.

EROĞLU, Haldun; **Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumu**, Akçağ Yay., Ankara, 2004.

EROL, Mine; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları**, Damla Matbaacılık ve Ticaret, Konya, 1988.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin; **Modernleşme Bağlamında Osmanlı Amerika İlişkileri**, Beyan Yay., İstanbul, 2002.

FRAŞERLİ, Mehdi; **Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanışı (İmtiyâzât-ı Ecnebiyenin Tatbîkât-ı Hâzırası)**, (Hızl. Fahrettin Tızlak) Fakülte Kitabevi, Isparta, 2008.

GAZİOĞLU, Ahmet C.; **Kıbrıs'ta Türkler (1508-1878), 308 yıllık Türk Dönemine Yeni Bir Bakış**, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), Lefkoşa, 2000.

GENCER, Ali İhsan; **Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)**, TTK. Yay., Ankara, 2001.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III ncü Cilt, 3 ncü Kısım Eki Kıbrıs Seferi (1570-1571)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1971.

GORDON, Thomas; **History of the Greek Revolution**, Vol. I, William Blackwood, Edinburgh, 1832.

HAKERİ, Bener Hakkı; **Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi**, K.K.T.C. Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993.

HALAÇOĞLU, Yusuf; **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK. Yay., Ankara, 1991.

HAMMER, **Osmanlı Tarihi**, c. II, (Çev. Mehmet Ata), MEB., İstanbul, 1990.

HACKETT, John; **A History of the Orthodox Church of Cyprus**, London, Methuen, 1901.

HEREDOTOS; **Heredot Tarihi**, (Çev. M. Ökmen), İstanbul, 1991.

HEYD, W.; **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi** (Çev. Enver Ziya Karal), TTK. Yay., Ankara, 2000.

HİLL, George.; **A History of Cyprus**, Vol. I, II, III, IV, Cambridge, 1952.

ISRAEL, Jonathan I.; **Dutch Primacy in World Trade 1585-1740**, Oxford University Press, 2002.

İNALCIK, Halil; **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**, (Çev. Ruşen Sezer) YKY, İstanbul, 2003.

_____; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, c. I (1300-1600), (Çev. Halil Berktaş) Eren Yay., İstanbul, 2004.

İPÇİOĞLU, Mehmet; **Konya Şer'iyeye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi**, Nobel Yay., Ankara, 2001.

JEFFERY, George; **Cyprus under an English King in the Twelfth Century**, W. J. Archer, Government Printer, Nicosia, 1926.

JENNINGS, Ronald C.; **Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640**, New York University Press, New York and London, 1993.

JERVIS, Henry; JERVIS, White; **History of the Island of Corfú and of the Republic of Ionian Island**, Colborn and Co., Publishers, London, 1852.

JORGA, Nicolae; **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, c. V, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yay., İstanbul, 2005.

KARAGEORGHIS, Vassos; **Cyprus: From the Stone Age to the Romans**, Thames and Hudson Ltd., Hampshire, 1982.

KARAL, Enver Ziya; **Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1798-1802)**, Millî Mecmua Basımevi, İstanbul, 1938.

_____; **Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı**, Başvekâlet İstatistik Umûm Müdürlüğü, Ankara, 1943.

_____; **Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, c. V, 4. Baskı, TTK. Basımevi, Ankara, 1983.

Kâtip Çelebi, **Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâril'l-Bihâr**, Mayıs, 1329.

KAZICI, Ziya; **Osmanlı'da Vergi Sistemi**, Bilge Yay., İstanbul, 2005.

_____; **Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi)**, Bilge Yay., İstanbul, 2006.

KOCABAŞOĞLU, Uygur; **Majestelerinin Konsolosları, İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)**, İletişim Yay., İstanbul, 2004.

KOHN, Hans; **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, (Çev. Ağâh Oktay Güner), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1991.

KOUMOULIDES, John T. A.; **Cyprus and the War of Greek Independence (1821-1829)**, Zeno Publishers, London, 1974.

KÖSE, Metin Ziya; **Osmanlı Devleti ve Dubrovnik İlişkileri 1500-1600-Doğu Akdeniz'de Casuslar ve Tacirler**, Giza Yay., İstanbul, 2009.

KURAT, Akdes Nimet; **Rusya Tarihi**, TTK. Yay., Ankara, 1948.

_____; **Türk İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)**, TTK. Yay., Ankara, 1952.

_____; **Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk Rus İlişkileri (1798-1919)**, A.Ü.D.T.C.F. Yay., Ankara, 1970.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.; **Osmanlı İngiliz İktisadî Münasebetleri**, c. I, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., İstanbul, 1974.

_____; **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983.

KYRRIS, Costas P.; **History of Cyprus**, Niclces Publishing House, Nicosia, 1985.

LATRIE, Louis de Mas; **L'île de Chypre: sa Situation Présente et ses Souvenir du Moyen-Âge**, Paris, 1861.

LUKE, Harry; **Cyprus Under the Turks (1571-1878)**, Clarendon Press, London, 1989.

_____; **Cyprus**, Second Edition, London, 1965.

_____; **Cyprus: A Portrait and an Appreciation**, Redwood Press Limited, Second Edition, London, 1973.

MAIER, Franz G.; **Cyprus From Earliest Time To the Present Day**, London, Elek Books Limited, 1968.

MILLAS, Herkül; **Yunan Ulusunun Doğuşu**, İletişim Yay., İstanbul, 1994.

MUMCU, Ahmet; **Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl**, Phoenix Yay., Ankara, 2007.

MYRIANTHOPOULOS, K. I.; **Hadjigeorgakis Kornesios: O Diermenevs tis Kyprou, 1779-1809**, Nicosia, 1934.

NEBİOĞLU, Osman; **Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1986.

NEVZAT, Altay; **Nationalism Amongst The Turks of Cyprus: The First Wave**,_Oulu Univ., Finland, 2005.

NEWMAN, Philip; **A Short History of Cyprus**, Second Edition, Nicosia, 1953.

ORHON, Nafiz; **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1798-12802 Osmanlı Fransız Harbi (Napolyon'un Mısır Seferi)**, III üncü Cilt 5 inci Kısım Eki, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1987.

ORHONLU, Cengiz; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)**, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1963.

ORTAYLI, İlber; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Timaş Yay., İstanbul, 2008.

_____ ; **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yay., İstanbul, 2000.

Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfus, Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları), BOA. Yay, İstanbul, 2000.

OSTROGORSKY, George; **Bizans Devleti Tarihi**, (Çev. Fikret Işıltan), TTK. Yay., Ankara, 1999.

ÖZDEMİR, Rifat; **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1986.

ÖZKAYA, Yücel; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, TTK. Yay., Ankara, 1994.

ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ, Ιωαννης Π.; **Οθωμανικα Εγγραφα, 1572-1839**, Vol. I, Kentpo Meleton Iepas Monhs Kykkoy, Λευκωσια (Lefkoşa), 1993.

PAMUK, Şevket; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.**

PANZAC, Daniel; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)**, (Çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1997.

PAPADOPOULLOS, Theodore; **Social and Historical Data on Population (1570-1881)**, Cyprus Research Centre, Nicosia, 1965.

Peçevî İbrahim Efendi, **Peçevî Tarihi**, c. I, (Hzl. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1999.

PIHLER, Mette; **A Dragoman's House: The House of Hadjigeorgiakos Kornesios in Nicosia: A Study of its Background and Architecture**, Department of Antiquities of the Republic of Cyprus and the Royal Danish Academy of Fine Arts, Copenhagen, 1993.

PURCELL, H. D.; **Cyprus**, Freder A. Praeger Publisher, New York, 1969.

Revue d'Historie Maritime, Historie du Cabotage Européen aux XVIe XIXe Sieclés (Édit. Sophie Linon-Chipon), Presses de l'Université Sorbonne, Paris, 2008.

ROSSIDES, Zeno G.; **The Island of Cyprus and Union with the Greece**, Anagnnisis Printing, Nicosia, 1953.

Rum Fetretine Dair Tarih, Birinci Cüz, 1288.

RUNCIMAN, Steven; **Haçlı Seferleri Tarihi**, c. III (Çev. Fikret Işıltan), TTK. Yay., Ankara, 1984.

SANDER, Oral; **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, 1989.

SARIYILDIZ, Gülden; **Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)**, TTK. Yay., Ankara, 1989.

SAYIN, Abdurrahman Vefik; **Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)**, Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara, 1999.

SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDÎ, **Tarih-i Selânikî**, (Hzl. Mehmet İpşirli), c. I, TTK. Yay., Ankara, 1999.

SHAW, Stanford J.; SHAW, Ezel Kural; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, c. II, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul, 1982.

SOLAK-ZÂDE MEHMED HEMDEMÎ ÇELEBÎ, **Solakzâde Tarihi**, c. II (Hzl. Vahid Çabuk), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1989.

SOREL, Albert; **Avrupa ve Fransız İhtilâli**, (Çev. Nahid Sırrı Örik) c. V, MEB., İstanbul, 1951.

SOYSAL, İsmail; **Fransız İhtilâli ve Türk Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)**, TTK. Yay., Ankara, 1964.

SPYRIDAKIS, C.; **A Brief History of Cyprus**, Publications Department Greek Communal Chamber, Nicosia, 1963.

STORRS, Sir Ronald; O'BRIEN, B. J.; **Cyprus in Classical and Mediaeval Times**, Nicosia, Printed and Published by the Government of Cyprus, 1938.

ŞÂNÎ-ZÂDE MEHMED ATAULLAH EFENDİ, **Şânî-zâde Târîhi**, c. II, Hzl. Ziya Yılmaz, Çamlıca Yay., İstanbul, 2008.

ŞEM'DÂNÎ-ZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ, **Tarihi-Mür'it-Tevârih**, c. I, II.A, (Hzl. M. Münir Aktepe) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1978.

ŞİMŞİR, Bilâl N.; **Ege Sorunu-Belgeler**, c. I (1912-1913), TTK. Yay., Ankara, 1976.

TABAKOĞLU, Ahmet; **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergah Yay., İstanbul, 1985.

TURAN, Osman; **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Yay., İstanbul, 2005.

_____; **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar**, Ankara, 1988.

UÇAROL, Rifat; **Siyasi Tarih (1789-1999)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.

Urfalı Mateos; **Vekâyiname (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, (Çev. Hrant Andreasyan), TTK. Yay., Ankara, 2000.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, TTK. Yay., Ankara, 1988.

_____; **Osmanlı Tarihi**, c. III, Birinci Kısım, TTK. Yay., Ankara, 1983.

_____; **Osmanlı Tarihi**, c. III, İkinci Kısım, TTK. Yay., Ankara, 1983.

YAŞAR, Filiz; **Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Sakız Adası**, Phonix Yay., 2005.

ZEKİ, Vehbi; **Yunan Emperyalizmi ve Türk Ulusu (1821-1974)**, Zaman Basımevi, Lefkoşa, 1974.

3. MAKALE VE BİLDİRİLER

AKBAL, Fazıla; “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus”, **Bellekten**, c. XV, S. 60, TTK. Yay., Ankara, 1951, ss.617-628.

ALAGÖZ, Cemal Arif; “Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş”, **MBKTK**, Ankara, 1971, ss.11-30.

ALASYA, Halil Fikret; “Kıbrıs’ta 1821 İsyanını Tertipleyenler”, **Türk Kültürü**, S.87, Yıl VIII, Ocak 1970, ss.207-208.

_____; “Osmanlı Hükümeti Tarafından Ortodoks Kilisesine Verilen İmtiyazlar”, **MBKTK**, Ankara, 1971, ss.131-133.

ALTAN, Ebru; “Kıbrıs Haçlı Krallığı (1191-1489)”, **Türkler**, c. VI, YTY., Ankara, 2002, ss.695-700.

ALTUNDAĞ, Şinasi; “Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Esnasında Namık Paşa’nın Yardım Talep Etmek Üzere 1832 Senesinde Memuriyet-i Mahsusa İle Londra’ya Gönderilmesi”, **Bellekten**, c. VI, S. 23-24, TTK, Ankara, 1942, ss.229-251.

ARBEL, Benjamin; “Cypriot Population Under Venetian Rule (1473-1571): A Demographic Study”, **Cyprus, The Franks and Venice, 13th-16th Centuries**, Ashgate Publising Company, USA, 1999, ss.183-215.

_____; “The Reign of Caterina Corner (1473-1489) as a Family Affair”, **Cyprus, the Franks and Venice, 13th-16th Centuries**, Ashgate Publising Company, USA, 1999, ss.67-85.

ARIKAN, Muzaffer; “XIV.-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bir Bakış”, **A.Ü.D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. XXIII, S. 2- 3, Ankara 1968, ss.239-256.

ARIKAN, Zeki; “Osmanlı İmparatorluğu’nda İhracı Yasak Mallar (Memnu‘ Meta)”. **Prof.Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1991, ss.279-306.

ARTZY, Michal I; ASARO, Perlman F.; “Alasiya of Amarna Letters”, **Journal of Near Esatern Studies**, Vol. 35, Nr. 3 (July- 1976), ss.171-182.

ATUN, Ata; “*Mağusa Kalesi Kuşatması-1571*”, **Toplumsal Tarih**, S. 103, 2002, ss.40-44.

AYDIN, Mahir; “*Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri*”, **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989) Bildiriler**, İstanbul, 1990, ss.81-106.

AYDIN, Mehmet Âkif; “*Osmanlı’da Hukuk*”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, (Edit: Ekmeleddin İhsanoğlu), İRCİCA Yay., İstanbul, 1999, ss. 375-429.

AYKUT, Nezih; “*Osmanlı İmparatorluğunda Sikke Tecdidleri*”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 13 (İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı), İstanbul, 1987, ss.257-297.

BARCAN, Ömer Lütfi; “*Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, c. XI, Ekim 1949-Temmuz 1950, ss.524-569.

_____; “*Öşür*”, **İA.**, c. IX, MEB., İstanbul, 1979, ss.482-488.

BAYKARA, Tuncer; “*Kökboya*”, **Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar**, İzmir, 1999, s.181-188.

BAYSUN, M. Cavid; “*Lepanto*”, **İA.**, c. VII, MEB. Yay., İstanbul, 1979, ss.32-45.

BEDEVİ, Vergi; “*Kıbrıs Ser’i Mahkeme Sicilleri Üzerinde Araştırmalar*”, **MBKTK**, Ankara, 1971, ss.139-148.

BEKSAÇ, Engin; “*Kıbrıs ve Deniz Kavimleri'nin Gerçeği*”, **Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri**, (13-17 Kasım 2000) DAÜ Yay., Gazi Mağusa, Kıbrıs, ss.169-183.

BIDDULPH, Robert; “*Cyprus*”, **Proceedings of The Royal Geographical And Monthly Record of Geography**, New Monthly Series, Vol. XI, Nr. 12, (Dec.1889), ss.705.719.

BOSTAN, İdris; “*Kıbrıs Sefer Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı*”, **Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi**, (Hzl. Ali Ahmetbeyoğlu ve Erhan Afyoncu), Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul, 2001, ss.11-38.

_____ ; “*The Establishment of the Province of Cezayir-i Bahr-i Sefid*”, **The Kapudan Pasha: His Office and His Domain**, (Ed. Elizabeth Zachariadou), Crete University Press, Rethymon 2002, s. 241-251.

BUHARLI, Eşref; “*Kıbrıs'ta İlk Türkler veya Kıbrıs'ın Memlûk Hâkimiyetine Girişi*”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 95 (Nisan 1995), ss.82-120.

BUTOUGHAM, M.; “*Cyprus-The First English Occupation*”, **Royal United Service Institution Journal**, 94 (Feb./Nov. 1949), ss.644-647.

CAHEN, Claude; “*13. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret*”, **Cogito**, S. 29, (Selçuklular Özel Sayısı), YKY, 2001, ss.132-143.

CARTER, F. W.; “*The Commerce of the Dubrovnik Republic, 1500-1700*”; **The Economic History Review, New Series**, Vol. XXIV, Nr. 3 (Aug. 1971), ss.370-394.

CORRALES, Eloy Martin; “*İspanya-Osmanlı İlişkileri, 18. ve 19. Yüzyıllar*” **İspanya-Türkiye: 16. Yüzyıldan 21 Yüzyıla Rekabet ve Dostluk** (Ed. Pablo Martin Asuero, Çev. Peral Bayaz Çarum) İstanbul, Kitap Yay., 2006, ss.235-254.

“*Cyprus, Cotton Cultivation in*”, **Journal of the Society of Arts (Great Britain)**, 54 (1905, Nov. 17-1906, Nov. 16), ss.155-156.

“*Cyprus, cotton culture in*”, **Journal of the Society of Arts (Great Britain)**, 27 (1878, Nov. 22-1879, Nov. 14), ss.949-950.

“*Cyprus, Cultivation of Olive, Carob, and Mulberry Trees in*”, **Journal of the Society of Arts (Great Britain)**, 28 (1879. Nov. 21-1880. Nov. 12), ss.339.

ÇANLI, Mehmet; “*Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)*”, **Türkler**, c. XIV, YTY., Ankara, 2002, ss.57-73.

ÇELİK, Şenol; “*Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Seferi'ndeki Asker ve Zahire Naklinde Silifke'nin Rolü*”, **İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri**, c. II, DAÜ Kıbrıs Araştırmaları Merkezî Yay., Gazimağusa, K.K.T.C. , 1999, ss.107-129.

ÇEVİKEL, Nuri; “*18. Yüzyıl Osmanlı Kıbrıs'ında Ermenîlerin Durumuna Dair Bazı Tespitler*”, **Yeni Türkiye**, S. 38 (Ermenî Sorunu Özel Sayısı), Ankara, 2001, ss.710-718.

_____; “*Kıbrıs Eyaleti’nde Müslim-Gayrimüslim İlişkileri*”, **Kıbrıs’ta Osmanlı Mirası**, 47 Numara Yay., İstanbul, 2006, ss.189-205.

_____; “*Kıbrıs’ta Ortodoks Rum Liderliği ve Gayrimüslim Tebaa İlişkilerine Dair Birkaç Not*”, **Kıbrıs’ta Osmanlı Mirası**, 47 Numara Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss.214-220.

_____; “*On Altıncı Yüzyılda Osmanlı Devleti, Akdeniz Dünyası ve Kıbrıs’ın Fethi*”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.168, Haziran 2007, ss.159-178.

_____; “*Osmanlı Devleti’nde Kıbrıs’ın Statüsü ve Osmanlı’nın Kıbrıs Politikası (1570-1571)*”, **Türk Dış Politikası, (Osmanlı Dönemi)**, c. I, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2008, ss.181-218.

ÇİÇEK, Kemal; “*Lefkoşe: İki Dilli, İki Dinli, İki Toplumlu Osmanlı Şehrinin Portresi*”, **İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri**, c. II, DAÜ. Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yay., Gazimağusa, K.K.T.C., 1999, ss.95-105.

_____; “*Osmanlı Adliye Teşkilâtında Mahkeme Tercümanları*”, **Toplumsal Tarih**, c. V, S. 30, Haziran 1996, ss.47-52.

_____; Kemal; “*Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümanları*”. **Kıbrıs’tan Kafkasya’ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyet**, Derya Kitabevi, Trabzon, 1998, ss.172-183.

ÇORUH, Haydar; “*1833 Kıbrıs İsyanı, İsyanda Yabancı Konsolosların Rolü ve Adada Tanzimat’ın Uygulanması*”, **Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (13-17 Kasım 2000)**, DAÜ Yay., Gazi Magosa, Kıbrıs, ss.295-306.

DANIŞMEND, İsmail Hami; “*İslam ve Türk Tarihinde Kıbrıs*”, **Türk Düşüncesi**, c.VIII-IX, S.15-16-48-49, Şubat-Mart 1958, ss.12-19.

DARKOT, Besim; “*Kıbrıs*”, **İA.**, c. VI, MEB., İstanbul, 1977, ss.672-676.

DEMİRYÜREK, Mehmet; “*Kıbrıs Şer’iye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs’ta Kurulan Para Vakıfları (Vakf-I Nükûd)*”, **Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol. 4/8 (Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı), Summer 2009, ss. 1015-1043.

_____; “XIX. Yüzyıl Kıbrıs Esnaf Teşkilatı Üzerine Bazı Tesbitler”, **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. XXVIII, S. 45, Ankara, 2009, ss.13-42.

_____; “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-Nederlanda İlişkileri ve Nederlanda'nın Kıbrıs Konsolosluğu” **Kebikeç**, S. 25, Sanat Kitabevi, Ankara, 2008, s.103-150.

DREGHORN, William; “Cyprus and Geology”, **Journal of Cypriot Studies**, 2 (2), 1996, ss.137-144.

DÜNDAR, Recep; “Kıbrıs 'ın Fethi”, **Türkler**, c. IX, YTY., Ankara, 2002, ss.667-678.

EARLE, Edward Mead; “American Interest in the Greek Cause, 1821-1827” **The American Historical Review**, Vol. III, Nr. 1 (Oct. 1927), ss.44-63.

_____; “Early American Policy Concerning Ottoman Minorities”, **Political Science Quarterly**, Vol. 42, Nr. 3 (Sep. 1927), 44-63.

EKİNCİKLİ, Mustafa; “Kıbrıs'ın Türk Hâkimiyetine Geçişini Hazırlayan Siyasi, Askeri ve Sosyal Şartlar”, **İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi**, c. II, DAÜ Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yay., Gazimağusa, K.K.T.C. 1999, ss.475-483.

EMECEN, Feridun M.; “Kıbrıs'ta İlk Osmanlı İdarî Yapılanması”, **Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi**, (Hzl. Ali Ahmetbeyoğlu ve Erhan Afyoncu), Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul, 2001, ss.47-58.

_____; “Cezzar Ahmed Paşa”, **TDVİA.**, c. VII, TDV. Yay., İstanbul 1993, ss.516-518.

ENGLEZAKIS, Benedict; “Church of Cyprus in the Byzantine Empire”, **Studies on the History of the Church of Cyprus, 4th-20th Centuries**, (Trans. Norman Russel), Varioum Press, Great Britain, 1995, ss.41-61.

_____; “The Last Known Document of The Ethnomartyry, Archbishop Kyprianos, 16 May 1821”, **Studies on the History of the Church of Cyprus, 4th-20th Centuries**, (Trans. Norman Russel), Varioum Press, Great Britain, 1995, ss.285-301.

ERCAN, Yavuz; “Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, **Bellekten**, c. LV, S. 213, TTK. Yay., Ankara, 1991, ss.371-391.

ERDEMİR, Hatice Palaz; “*Roma Devleti İdaresinde Kıbrıs*”, **Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri**, (13-17 Kasım 2000) DAÜ Yay., Gazi Mağusa, Kıbrıs, ss.199-208.

ERDOĞRU, Mehmet Akif; “*Kıbrıs Ermenileri (1580-1640)*”, **Kıbrıs’ta Osmanlılar**, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa-Kıbrıs, 2008, ss.55-67.

_____; “*Kıbrıs Yahudileri (1580-1640)*”, **Kıbrıs’ta Osmanlılar**, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa-Kıbrıs, 2008, ss.68-73.

_____; “*Kıbrıs’ta İlk Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları*”, **Kıbrıs’ta Osmanlılar**, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa, 2008, ss.106-118.

_____; “*Osmanlı Hâkimiyetinin İlk Yıllarında Kıbrıs’ta Temel İhtiyaç Maddelerinin Fiyatları*” **Kıbrıs’ta Osmanlılar**, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa-Kıbrıs, 2008, ss.148-153.

_____; “*Osmanlı Kıbrıs’ında Kahve ve Kahvehaneler (1594-1640)*”, **Kıbrıs’ta Osmanlılar**, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa-Kıbrıs, 2008, ss.154-162.

_____; “*Osmanlı Kıbrıs’ında Pamuk Tarımı (1572-1640)*”, **Kıbrıs’ta Osmanlılar**, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa-Kıbrıs, 2008, ss.286-309.

_____; “*The Judicial Court in Ottoman Cyprus (1580-1640)*”, **E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. 16, İzmir, 2001, ss.9-20.

_____; “*XVIII. Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs’ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları*”, **Kıbrıs’ta Osmanlılar**, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa-Kıbrıs, 2008, ss.239-249.

ERDÖNMEZ, Celal; “*Kıbrıs’ta Tanzimat Devri Uygulamalarına Müdahaleler: İngiltere Konsololuğu’nun Faaliyetleri (1839-1856)*”, **Bilig**, S. 53/2010-Bahar, Ahmed Yesevi Üniversitesi Yay., (Basımda).

_____; “*Tanzimat Devrinde Bazı Kıbrıs Rumları’nın Yunan Vatandaşlığına Geçmelerinden Kaynaklanan Hukukî Meseleler*”, **Bilig**, S. 53/2010-Bahar, Ahmed Yesevi Üniversitesi Yay., 2009, (Basımda).

ERHAN, Çağrı; “*1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması’nın Gizli Maddesi ve Sonuçları*” **Bellekten**, c. LXII, S. 234, TTK., Yay., Ankara, 1998, ss.457-465.

_____; “*Osmanlı-ABD İlişkileri*”, **Osmanlı**, c. II, YTY., Ankara, 1999, ss.235-252.

EROL, Mine; “*Amerika'nın Cezayir ile Olan İlişkileri (1785-1816)*”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 32. İstanbul, 1979, ss.689-705.

ERZEN, Afif; “*İlkçağ Tarihinde Kıbrıs*”, **Belleten**, c. XL, S. 157, TTK. Yay., Ankara, 1976, ss.93-115.

FAROQHI, Suraiya; “*Krizler ve Değişim (1590-1699)*”, **Osmanlı İmparatorluğunun Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1600-1914)**, c. II (Edit. Halil İnalçık-Donald Quataert), İstanbul, 2006, ss.543-757.

_____; “*Ondokuzuncu Yüzyılın Başlarında Antalya Limanı*”, **VIII. Türk Tarih Kongresi**, c. II, TTK, Yay., Ankara, 1981, ss.1461-1471.

_____; “*Osmanlı İmparatorluğu'nda Venedikliler (1600-1630)*”, **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, (Çev. Gül Çağalı Güven, Özgür TÜresay), YKY, İstanbul, 2004, ss.35-76.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin; “*Osmanlı'da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı*”, **Osmanlı**, c. VI, YTY., Ankara, 1999, ss.453-469.

FEUSS, Albrecht; “*Was Cyprus a Mamlúk Protectorate? Memlúk Policies toward Cyprus between 1426-1517*”, **Journal of Cyprus Studies**, Vol. 11, S.28/29, 2005, ss.11-28.

GENÇ, Mehmet; “*17.-19. Yüzyıllarda Saniyi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat*”, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, ss.272-292.

_____; “*Esham: İç Borçlanma*”, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, ss.186-195.

_____; “*Osmanlı Dünya Görüşünün Temel İlkeleri*” **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, sss.43-52.

_____; “*Osmanlı Esnafı ve Devlet*”, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, ss.293-307.

GOODWIN, John; “*Progress of the Two Sicilies Under the Spanish Bourbons, from the Year 1734-35 to 1840*”, **Journal of the Statistical Society of London**, Vol. 5, Nr. 1 (Apr., 1842), ss.47-73.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib; “*Konsolos*” **İA.**, c. VI, MEB., İstanbul 1977, ss.836-840.

GÖNEN, Yasemin Saner; “*Hukukî Kapitülasyonlar ve Sonuçları*”, **Osmanlı**, c. VI, YTY., Ankara, 1999, ss.340-353.

GÖYÜNÇ, Nejat; “*Hâne Deyimi Hakkında*”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S.32, 1979, ss.331-348.

_____; “*Türk Hizmetine Giren Bazı Kıbrıs Müdafileri*”, **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkileri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebligleri**, Ankara, 1971.

GÜÇER, Lütfi; “*XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temeni Meselesi*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, c. XI, Nr.14 (Ekim 1949-Temmuz 1950), ss.397-416.

GÜLER, Mustafa; “*1150/1737 Osmanlı-İsveç Ticaret Anlaşması*”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. IX, S. 2, Aralık 2007, ss.101-119.

GÜNAY, Necla; “*Filik-i Eteryâ Cemiyeti*”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, c. VI, S. 1, 2005, ss.263-287.

GÜRSOY, Cevat R.; “*Kıbrıs Müşâhedeleri*”, **A.Ü.D.T.C.F.D.**, S. XX/3-4 (Temmuz-Aralık 1962), Ankara, 1962, ss.161-210.

_____; “*Kıbrıs’ın Coğrafi Durumu*”, **Kıbrıs ve Türkler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1964, ss.7-20.

_____; “*Coğrafya Bakımından Kıbrıs ve Türkiye*”, **MBKTK**, Ankara, 1971, ss.41-48.

GÜTERBOCK, Hans G.; “*The Hittite Conquest of Cyprus Reconsidered*”, **Journal of Near Eastern Studies**, Vol. 26, Nr.2 (April 1967), ss.73-81.

HADDAD, George A.; “*A Project for The Independence of Egypt, 1801*”, **Journal of The American Oriental Society**, Vol. 90-2, Oxford, 1970, ss.169-183.

HADJIKYRIACOU, Antonis; “*Economic Opportunity on an Ottoman Island: The Case of Hadjigeorgakis Kornesios, Dragoman of Cyprus, c.1779-1809*”, **A Panel for Ottoman Cyprus Organization by Middle East Studies Association**, 19 November 2007, ss.1-17.

HALAÇOĞLU, Yusuf; “*Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskân Politikası*”, **Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu, 28 Ekim-2 Kasım 1991**, Gazi Mağusa, DAÜ ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yay., Ankara, 1993, ss.57-61.

HESS, Andrew C.; “*The Battle of Lepanto and Its Place in Mediterranean History*”, **Past and Present**, Nr. 57 (Nov. 1972), ss.53-73.

HOLMES, Y. Lynn; “*The Location of Alashia*”, **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 91, Nr.3, (Jul.-Sep., 1971), ss.426-429.

İNALCIK, Halil; “*A Note on the Population of Cyprus*”, **Journal for Cypriot Studies**, S.3/1. Eastern Mediterranean University, Gazimağusa, ss.3-11.

_____ ; “*Bursa: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Hayatına Dair Vesikalar*”, **Bellekten**, c. XXIV, S. 93, TTK. Yay. Ankara, 1960, ss.45-202.

_____ ; “*Cizye*” **TDVİA**, c. VIII, TDV. Yay. İstanbul, 1993, ss.45-48.

_____ ; “*İmtiyâzât*”, **TDVİA**, c. XXII, TDV. Yay., İstanbul, 2000, ss.242-252.

_____ ; “*Kıbrıs Fethinin Tarihi Manası*”, **Kıbrıs ve Tükler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1964, ss.21-46.

_____ ; “*Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus*”. **Kıbrıs ve Tükler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1964, ss.27-58.

_____ ; “*Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları*”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. XIII, Ankara, 1958, ss.102-126.

_____ ; “*Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)*”, **Bellekten**, c. XII, S. 46, TTK. Yayınları, Ankara, 1948, ss.349-402.

_____ ; “*Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest*”, **MBKTK**, Ankara, 1971, ss.59-77.

_____ ; “*Mahkeme*”, **İA.**, c. VII, MEB., İstanbul, 1978, ss.146-151.

İPŞİRLİ, Mehmet; “*II. Mahmud Döneminde Vakıfların İdaresi*”, **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990, ss. 49-57.

_____; “*Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik*”, **Bellekten**, c. LXI, S. 232, TTK. Yay., Ankara, 1998, ss.597-699.

JENNINGS, Ronald C.; “*Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580-1640*”, **Studia Islamica**, Vol. 78, 1993, 155-167.

_____; “*Lefkoşa*”, **Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray’a Armağan, Tarihin İçinden**, (Edit. M. Akif Erdoğan), IQ Yay., İstanbul 2006, ss.366-378.

_____; “*The Locust Problem in Cyprus*”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London**, Vol. 51, Nr. 2 (1988), ss.279-313.

KARACA, Behset; “*XVI. Asırda Teke Yöresinden Kıbrıs’a Yapılan Sürgünler*”, **Osmanlı**, c. IV. YTY., Ankara, 1999, ss.649-654.

KELEŞ, Erdoğan; “*XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Muğla’da Gayrimüslimlerin Sosyo-Ekonomik ve Hukuki Durumları*”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, S.19, İstanbul, 2004, ss.217-240.

KINAL, Füzuran; “*İlk Çağlarda Kıbrıs*”, **Bellekten**, c. XXVIII, S.111, TTK. Yay., Ankara, 1964, ss.383-417.

KNAPP, A. Bernard; “*Alashiya, Caphtor, Keftiu and Eastern Mediterrenean Trade: Recent Studies in Cypriot Archaeology and History*”, **Journal of Field Archaeology**, Vol. 12, Nr. 2 (Summer), 1985, ss.231-250.

KODAY, Zeki; “*Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Devleti’nin Coğrafi Özellikleri*”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 2, Erzurum, 1995, ss.17-45.

KÖPRÜLÜ, Orhan; “*Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri*”, **Bellekten**, c. LI, S. 200, TTK. Yay., Ankara, 1987, ss.927-947.

KURAT, Akdes Nimet; “*Berberî Ocakları ile ABD Münasebetleri (1774-1916)*”, **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. II, S. 2-3, Ankara, 1964, ss.175-214.

_____ ; “*Türkiye ile Amerika Birleşik Devleti Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları*”, **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. V, S. 8-9, Ankara, 1967, ss.287-372.

KUTLUOĞLU, Mahmut Hanefi; “*1833 Kütahya Antlaşma’sının Yeni Bir Değerlendirmesi*”, **Osmanlı Araştırmaları**, S. 17, TDV. Yay., İstanbul, 1997, ss.265-287.

_____ ; “*Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri*”, **Osmanlı**, c. III, YTY., Ankara, 1999, ss. 329-341.

_____ ; “*Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları*”, **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri (Türk Yunan İlişkileri)**, ATASE, Ankara, 1986, ss.133-161.

LAMMENS, A.; “*Muavîye*”, **İA.**, MEB., c. VIII, İstanbul, 1979, ss.438-444.

LOULES, Dimitris; “*Fransız Devriminin Yunanistan Üzerindeki Etkisi*”, (Çev. Selda Kılıç), **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 26, c. XV, Ankara, 1992, ss.291-296.

MAHMUDLU, Yakub; “*Kıbrıs: XV. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’na Karşı Askerî-Siyasî İttifakın Üyesi*”, **Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri**, DAÜ Yay., Gazimağusa, Kıbrıs, 13-17 Kasım 2000, ss.285-193.

MERT, Özcan; “*XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kocabaşı Deyimi, Seçimleri ve Kocabaşılık İddiaları*”, **Prof.Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı**, TTK Yay., İstanbul, 1995, s.401-407.

NEDKOFF, Boris Christoff; “*Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)*” (Çev. Şinasi Altundağ), **Bellten**, c. VIII. S. 32, Ekim 1944, ss.599-652.

NIKOLAOU, Kyrillos; “*L’Hellénisme en Dilemme. Entre l’idée Oecuménique et l’idée Nationale au Temps de la Révolution Grecque de 1821 : L’attitude de Kyprianos, Archevêque de Chypre*”, **Γ’συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών (Avrupa Topluluğu Çağdaş Yunan Çalışmaları Konferansları, Ayrıbasım)**, 2-4 Haziran 2006, Romanya-Bükreş, ss.1-9

ORHONLU, Cengiz; “*Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)*”, **MBKTK**, Ankara, 1971, ss.91-97.

ORTAYLI, İlber; “*Osmanlı Devleti’nde Kadı*”, **TDVİA.**, c. XXIV, TDV. Yay., İstanbul, 2001, ss.71-74.

_____; “*Osmanlı Toplumunda Aile*”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000, ss.57-65.

ÖGÜN, Gülay; “*Kıbrıs’ta İslâm Hâkimiyeti ve Selçuklular Zamanında Kıbrıs İle Ticarî İlişkiler*”, **Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi**, (Haz. Ali Ahmetbeyoğlu-Erhan Afyoncu), Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul, 2001, ss.1-10.

_____; “*Kıbrıs’ta İslam Hakimiyeti Ve Selçuklular Zamanında Kıbrıs İle Ticaret İlişkileri*”, **Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu, 28 Ekim-2 Kasım 1991**, Gazi Mağusa, DAÜ ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1993, ss.29-35.

ÖZÇELİK, Selahittin; “*Tanzimat Öncesinde Girne Kazası (Temettuat Defterlerine Göre)*”, **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. XXII, S. 34, Ankara, 2003, ss.35-81.

_____; “*XIX. Yüzyılda Kıbrıs’ta İktisadî Hayat*”, **Üçüncü Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri**, c. I, Yayına Hazl. İsmail Bozkurt, DAÜ. Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yay., Gazimağusa, 2000, ss.327-353.

ÖZEL, Oktay; “*Avarız ve Cizye Defterleri*”, **Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik**, (Edit. Halil İnalçık, Şevket Pamuk), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, ss.35-50.

ÖZERGİN, M. Kemal; “*Rumeli Kadılikları’nda 1078 Düzenlemesi*”, **Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan**, TTK. Yay., Ankara, 1988, ss.251-309.

ÖZKAYA, Yücel; “*1821 Yunan (Eflak-Boğdan) İsyanı ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları*”, **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri (Türk Yunan İlişkileri)**, ATASE, Ankara, 1986, ss.114-130.

ÖZKUL, Ali Efdal; “*XVIII. Yüzyıl Osmanlı Kıbrısında Çangarlık*”, **Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray’a Armağan, Tarihin İçinden**, (Ed. Prof. Dr. M. Akif Erdoğan), IQ Yay., İstanbul, 2006, ss.508-511.

ÖZTÜRK, Mustafa; “*Bursa’da Hububat Fiyatları*” **XI. TTK. Kongresi (5-9 Eylül 1990)**, **Kongreye Sunulan Bildiriler**, c. IV, Ankara, 1994, ss.167-190.

_____; “*Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi*”, **Türkler**, c. X, YTY., Ankara, 2002, ss.802-822.

_____; “*XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya’da Fiyatlar*”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. III/2, Elazığ, 1989, ss.249-265.

ÖZTÜRK, Said; “*Osmanlı’da Çok Evlilik*”, **Türkler**, c. X, YTY., Ankara, 2002, ss.373-384.

PAINTER, Sidney; “*The Lords of Lusignan in Eleventh and Twelfth Centuries*”, **Speculum**, Vol. XXXII, Nr.1, (Jan. 1957), ss.27-47.

PAMİR, Hamit N; “*Güney Anadolu Dağları İle Kıbrıs Adasının Münasebeti*”, **MBKTK**, Ankara, 1971, ss.1-5.

PRICE, N. P. Stanley; “*Colonization and Continuity in the Early Prehistory of Cyprus*”, **World Archaeology**, Vol. 9, Nr. 1, Island Archaeology (Jun., 1977), ss.27-41.

SAHİLLİOĞLU, Halil; “*Osmanlı İdaresinde Kıbrıs’ın İlk Yılı Bütçesi*”, **Belgeler**, S.IV/7-8, TTK. Yay., Ankara, 1967, ss.1-33.

SARI, Hüseyin; “*Şer’iyye Sicillerine Göre II. Mahmut Dönemi’nde Mudurnu’da Nüfus Hareketleri ve Toplumsal Hayattan Bir Kesit*”, **OTAM**, S. 7, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 1996, ss.172-208.

SARIYILDIZ, Gülден; “*Karantina Meclisi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*”, **Bellekten**, S. 222, c. LVIII, TTK. Yay., Ankara, 1994, ss.239-376.

SEZER, Hamiyet; “*Mora İsyanı ve Yunanistan’ın Bağımsızlığı (1821-1829)*”.**Osmanlı**, c. II, YTY, Ankara, 1999, ss.87-96.

SHAW, Stanford; “*The Ottoman Census System and Population, 1831-1914*”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 9, Nr. 3, Oct. 1978, ss.325-338.

SOBERNHEIM, M.; “*Barsbay*”, **İA.**, c. II, MEB. Yay., İstanbul, 1979, ss.317-318.

SONYEL, Salâhi R.; “*Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora’daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?*”, **Bellekten**, c. LXII, S. 233, TTK., Ankara, 1998, ss.107-120.

ŞABANOVIÇ, Hazım; “*Dubrovnik Devlet Arşivi’ndeki Türk Vesikaları*” (Çev. İsmail Eren), **Bellekten**, c. XXX, S.119, TTK. Yay. Ankara, 1966, ss.391-437.

ŞENEL, Şennur; “*Osmanlılarda Ticaret Anlayışı ve Ticaret Teşkilatında Yeni Bir Yapılanma: Hayriye Tüccarı*”, **Türkler**, c. X, YTY., Ankara, 2002, ss.736-743.

ŞİMŞEK, Mehmet; “*Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerine Münâkaşalar*”, **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. XXVII, 1985, s.207-220.

TABAKOĞLU, Ahmet; “*Osmanlı Toplumunda Aile*”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, c. I, Türkiye Cumhuriyeti Aile Araştırmaları Kurumu Yay., Ankara, 1992, ss.92-96.

TABAKOĞLU, Hüseyin Serdar; “*The Impact of the French Revolution on the Ottoman-Spanish Relations*”, **Journal of Turkish Studies**, Vol. III/1, 2008, ss.335-354.

_____; “*The Re-establishment of Ottoman-Spanish Relations In 1782*”, **Journal of Turkish Studies**, Vol. II/2, 2007, ss.496-524.

TAEUBER, Irene B.; “*Cyprus: The Demography and Strategic Island*”, **Population Index**, Vol. XXI, Nr. 1 (Jan. 1955), ss.4-20.

TAMÇELİK, Soyak; “*Kıbrıs’ın Fethini Meşrulaştırın Dinî Sebepler*”, **Türk Kültürü**, S.34, Yıl XXXII, ss.53-57.

TANSEL, Selâhaddin; “*Büyük Friedrich Devrinde Osmanlı Prusya Münasebetleri Hakkında*”, **Bellekten**, c. X, S. 36, TTK. Yay., Ankara, 1946, ss.133-165.

TEKİN, Oğuz; “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Para*”, **Osmanlı**, c. III, YTY., Ankara, 1999, ss.169-179.

TEKİNDAĞ, Şehâbeddin; “*Cezzâr Ahmed Paşa*”, **İA.**, c. III, MEB., İstanbul, 1979, ss.156-158.

_____; “*Teke-oğulları*”, **İA.**, c. XII/I, MEB., İstanbul, 1979, ss.128-133.

THEUNISSEN, Hans; “*Ottoman-Venetian Diplomats: The ‘Ahd-nâmes, the Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments*

together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents”, **EJOS**, I, Universiteit Utrecht (1998), Nr. 2, ss.1-698.

TOSUN, Sevilay; “*Ebubekir Paşa ve Kıbrıs’taki İmar Faaliyetleri*”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2004, c. XXVIII, Nr. 2, ss.205-213.

TURAN, Osman; “*Orta Çağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri*”, **Bellekten**, c. XXVII, S. 110, TTK. Yay., Ankara, 1964, ss.209-227.

TURAN, Şerafettin; “*Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar*”, **Bellekten**, c. XXII, S. 88, TTK. Yay., Ankara, 1958, ss.551-593.

_____; “*Osmanlı İmparatorluğu İle İki Sicilya Krallığı Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defterleri*”, **Belgeler**, c. IV, S. 7-8, TTK. Yay., Ankara, 1967, ss.79-167.

UNAN, Fahri; “*Osmanlı İlmiye Tarîkinde ‘Pâye’li Tâyinler Yâhut Devlette Kazanç Kapısı*”, **Bellekten**, c. LXII, S. 233, TTK. Yay.. Ankara, 1998, ss.41-64.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; “*19. Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair*”, **Bellekten**, c. XIII, S. 51, TTK. Yay., Ankara, 1949, 573-650.

_____; “*Âmedî Mustafa Bey’in Kütahya’da Bulunan Mısır Kuvvetleri Kumandanı İbrahim Paşa’ya Mektubu*”, **Bellekten**, c. VI, S. 23-24, T.T.K., Ankara, 1942, ss.263-267.

_____; “*Arşiv Vesikalarına Göre Yedi Ada Cumhuriyeti*”, **Bellekten**, c. I, S. 3-4, TTK. Yay., Ankara, 1973, ss.627-648.

_____; “*Dârendeli İzzet Mehmed Paşa*”, **Bellekten**, c. XXVIII, S.110, TTK, Ankara, 1964, ss.235-247.

_____; “*Selim III’ün Veliht iken Fransa Kralı Lui ile Muhabereleleri*”, **Bellekten**, c. II, TTK. Yay., Ankara, 1938, ss.191-246.

ÜÇÖK, Coşkun; “*Osmanlı İmparatorluğu ve Rum-Ortodoks Kilisesi*” **Üçüncü Askerî Tarih Semineri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri**, Ankara 1986, ss.189-192.

ÜNAL, Ceren Canayur; “*Bronz Çağda Deniz Ticareti ve Kıbrıs*”, **Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri**, (13-17 Kasım 2000) DAÜ Yay., Gazi Mağusa, Kıbrıs, 2000, ss.185-197.

VEINSTEIN, Gilles; “*Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu*”, **Osmanlı**, YTY., c. VI, Ankara, 1999, ss.256-263.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; “*Vakıf*”, **İA.**, c. XIII, MEB., İstanbul, 1979, ss.153-172.

YÜKSEL, Hasan; “*Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile*”, **Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi**, c. II, Türkiye Cumhuriyeti Aile Araştırmaları Kurumu Yay., Ankara, 1992, Ankara, 1982, ss.468-503.

ZEILINGER, Johannes; “*The Frankish-Armenian Raid on Cyprus in 1156*”, **Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi (13-17 Kasım 2000)**, c. I, 2000, ss.209-221.

EKLER

A. LİSTELER

1. Kıbrıs'ta İhtida Edenler

	Yerleşim Yeri (Kaza/Köy- Mahalle)	Millet	Cinsiyet	Eski Adı	Yeni Adı	Tarih	Belge No
1.	Lefkoşa (Misafir)	Rum	Kadın	Akadirina	Adile	7 Muharrem 1214	KŞŞ., 22, s. 1, hük.2
2.	Girne/Kanbeli K.	Rum	Erkek	Andoni v. Yani	Hasan	14 Muharrem 1214	KŞŞ., 22, s.1, hük.3
3.	Mesarya/Lefk onuk K.	Rum	Kadın	Lorenzo bint-i Lazari	Hatice	16 Cemaziyelevvel 1214	KŞŞ., 22, s.1, hük.5
4.	Mesarya/Lefk onuk K.	Rum	Kadın	Marika bint-i Lefteri	Ayşe	21 Receb 1214	KŞŞ., 22, s.1, hük.6
5.	Dağ/Matyat K.	Rum	Kadın	Lino bint-i Ristofi	Ayşe	27 Receb 1214	KŞŞ., 22, 1, hük.7
6.	Dağ/Şillura K.	Rum	Erkek	Garoil v. Çiryako	Ahmet	12 Muharrem 1215	KŞŞ., 22, s.1, hük.8
7.	Omorfa/Deny a K.	Rum	Kadın	Maryo bint-i Piyeri	Fatma	1 Rebiülevvel 1215	KŞŞ., 22, s.1, hük.9
8.	Mesarya/Anka stina K.	Rum	Erkek	Mihail v. Pavli	Mehmet	10 Rebiülevvel 1215	KŞŞ., 22, s.1, hük.10
9.	Limason/Ağro K.	Rum	Erkek	Manoil v. Deli Yorgi	Ali	5 Şevval 1215	KŞŞ., 22, s.118, hük.3
10.	Tuzla/İskele Kasabası	Rum	Kadın	Zahro bint-i Yorgi	Emine	9 Şevval 1215	KŞŞ., 22, s.118, hük.4
11.	Omorfa/ Kotrafa K.	Rum	Kadın	Marya	Ayşe	25 Rebiülâhîr 1221	KŞŞ., 24, s.167, hük.2
12.	Girne/ Milanesko K.	Rum	Erkek	Mihail v. Yorgi	İsmail	11 Rebiülevvel 1222	KŞŞ., 26, s.60, hük.1
13.	Lefkoşa Aya Keşano	Rum	Erkek	Mihail b. Andoni	Mehmet	15 Cemaziyelâhîr 1225	KŞŞ., 26, s.136, hük.1
14.	Değirmenlik/ Minareli K.		Kadın	Maryo bint-i Yorgi	Emine	8 Ramazan 1225	KŞŞ., 26, s.136, hük.2
15.	Mesarya/Lefk onuk K.	Rum	Kadın	Leno bint-i Marko	Zeliha	3 Zilkade 1225	KŞŞ., 26, s.136, hük.3
16.	Omorfa/Nikid e K.	Rum	Kadın	Maryo bint-i Gavril	Emine	3 Zilkade 1225	KŞŞ., 26, s.136, hük.4
17.	Piskopu/Koloş K.	Rum	Erkek	Yorgi v. Yani	İsmail	28 Safer 1226	KŞŞ., 26, s.136, hük.5
18.	Lefkoşa (Misafir)		Erkek	Yorgi v. İstefani	Mustafa	7 Rebiülevvel 1226	KŞŞ., 26, s.136, hük.6
19.	Mesarya/ Prasko K.	Rum	Kadın	Maro v. Besaklı	Emine	29 Şevval 1226	KŞŞ., 26, s.136, hük.7
20.	Girne/Aya Rini K.	Rum	Erkek	Restofi v. Restolo	İsmail	26 Zilkade 1226	KŞŞ., 26, s.136, hük.
21.	Karpas/ Livati K.	Rum	Kadın	Girinzo v. Ergiri	Havva	13 Zilhicce 1226	KŞŞ., 26, s.136, hük.9
22.	Girne/ Karava K.	Rum	Erkek	Yorgi v. Anderya	Mehmet	27 Ramazan 1227	KŞŞ., 28, s.1, hük.1
23.	Mesarya/Lapa toz K.	Rum	Kadın	Maro bint-i Peri	Emine	14 Şevval 1227	KŞŞ., 28, s.1, hük.2
24.	Girne/ Aya Koroş K.	Rum	Erkek	Yorgi v. Pavli	Mehmet	8 Zilhicce 1227	KŞŞ., 28, s.1, hük.3
25.	Lefkoşa (Misafir)	Yahudî	Erkek	Yosef	Ahmet	18 Safer 1228	KŞŞ., 28, s.1, hük.4
26.	Lefkoşa	Rum	Kadın	Marya	Hatice	27 Rebiülevvel 1228	KŞŞ., 28, s.1, hük.5
27.	Lefkoşa/Cami -i Cedid M.	Rum	Kadın	Martine bint-i Pavli	Ümmü Gülsüm	5 Receb 1228	KŞŞ., 28, s.1, hük.6
28.	Deirmenlik/ Tarhun K.	Rum	Kadın	Asteno bint-i Yorgi	Emine	15 Şaban 1228	KŞŞ., 28, s.1, hük.9

29.	Mesarya/Kukla K.	Rum	Kadın	Sinde bint-i Yorolimi	Meryem	14 Rebiülâhir 1230	KŞŞ., 28, s.1, hük.11
30.	Girne/Ermeni Manastırı	Ermeni	Erkek	Agop v. Karabet	Yusuf	16 Şevval 1227	KŞŞ., 28, s.1, hük.3
31.	Tuzla/İskele Kasabası	Rum	Erkek	Nikola v. Hritoğlu	Mehmet	5 Rebiülevvel 1227	KŞŞ., 28, s.1, hük.5
32.	Evdim/Omod oz K.	Rum	Erkek	Yorgi	Mustafa	13 Zilhicce 1228	KŞŞ., 28, s.1, hük.9
33.	Lefkoşa/Aya Luka M.	Rum	Kadın	Hristanyo bint-i Papas Yorgi'	Emine	2 Şaban 1227	KŞŞ., 28, s.4, hük.3
34.	Karpas/Kaleb urnu K.	Rum	Kadın	Markettova bint-i Yorgi	Ayşe	6 Zilkade 1228	KŞŞ., 28, s.131, hük.1
35.	Hirsofu/Koçina K.	Rum	Erkek	Hristoğlu v. Yorgi	Ali	15 Zilkade 1228	KŞŞ., 28, s.131, hük.4
36.	Girne/Tirmitya K.	Rum	Erkek	Zorzi v. Cerkako	Ahmet	23 Zilkade 1228	KŞŞ., 28, s.131, hük.5
37.	Mağusa/ Aya Nikola M.	Rum	Kadın	Maryo bint-i Ristofi	Emine	21 Cemaziyelevvel 1229	KŞŞ., 28, s.153, hük.2
38.	Değirmenlik/Tarhun K.	Rum	Erkek	Luizi v. Nikoli	Hasan	15 Cemaziyelâhir 1229	KŞŞ., 28, s.162, hük.2
39.	Limason/Pirga K.	Rum	Kadın	Marya bint-i Anastas	Ayşe	12 Ramazan 1230	KŞŞ., 29, s.5, hük.1
40.	Lefke/Evrihu K.	Rum	Erkek	Yorgi v. Mihal	Süleyman	11 Muharrem 1231	KŞŞ., 29, s.28, hük.2
41.	Lefkoşa (Misafir)	Kıptî	Erkek	Abdilahe b. Refail	Mehmet	16 Rebiülevvel 1231	KŞŞ., 29, s.50, hük.2
42.	Lefkoşa (Misafir)	Yahudî	Erkek	Yasef	Süleyman	5 Ramazan 1231	KŞŞ., 29, s.65, hük.4
43.	Değirmenlik/Merkez	Rum	Kadın	Ergiri bint-i Luizi	Ayşe	26 Ramazan 1231	KŞŞ., 29, s.69, hük.2
44.	Lefkoşa (Misafir)	Kıptî	Erkek	Aydeb b. Hurma	Ali	21 Rebiülâhir 1231	KŞŞ., 29, s.112, hük.1
45.	Girne/Kanbeli K.	Rum	Kadın	Mariyo bint-i Azar	Fatma	29 Rebiülâhir 1231	KŞŞ., 29, s.113, hük.1
46.	Değirmenlik/Kaymaklı K.	Rum	Kadın	Tallo bint-i Papas Castello	Emine	15 Rebiülevvel 1232	KŞŞ., 29, s.121, hük.2
47.	Değirmenlik/Merkez	Rum	Kadın	Ergiri bint-i Yani	Emine	27 Rebiülevvel 1232	KŞŞ., 29, s.122, hük.2
48.	Girne/Merkez	Rum	Kadın	İnsida bint-i Andoni	Emine	26 Receb 1233	KŞŞ., 29, s.212, hük.3
49.	Girne/Lapta K.	Rum	Erkek	Dimitri v. Yani	Mustafa	28 Receb 1233	KŞŞ., 29, s.213, hük.1
50.	Lefke/İflasu K.	Rum	Kadın	Maryo bint-i Ebraşimi	Dudu	13 Ramazan 1233	KŞŞ., 30, s.1, hük.1
51.	Girne/ Elya K.	Rum	Kadın	Milya bint-i Yorgi	Fatma	28 Rebiülevvel 1234	KŞŞ., 30, s.1, hük.3
52.	Girne/ Elya K.	Rum	Erkek Çocuk	Yani	Halil	28 Rebiülevvel 1234	KŞŞ., 30, s.1, hük.3
53.	Girne/Larnaka K.	Rum	Erkek	Ristofi v. Haci Yani	Mustafa	23 Şaban 1234	KŞŞ., 30, s.1, hük.4
54.	Lefkoşa (Misafir)		Erkek	Cercis	Mahmut	27 Receb 1235	KŞŞ., 30, s.1, hük.7
55.	Dağ/ Şillura K.	Rum	Kadın	Hristallo bint-i Andoni	Ayşe	25 Şaban 1235	KŞŞ., 30, s.1, hük.8
56.	Girne/Larnaka K.	Rum	Kadın	Maro bint-i Sava	Dudu Ayşe	13 Zilhicce 1235	KŞŞ., 30, s.1, hük.9
57.	Omorfa/ Alisino K.	Rum	Kadın	Ristino bint-i Sava	Emine	17 Rebiülâhir 1237	KŞŞ., 30, s.1, hük.11
58.	Değirmenlik/Paliktire K.	Rum	Erkek	Yorgi v. Kokoli	Mehmet	19 Muharrem 1234	KŞŞ., 30, s.19, hük.4
59.	Mesarya/Merkez	Rum	Erkek	Cerkako v. Yasemi	İsmail	13 Şaban 1242	KŞŞ., 32, s.3, hük.1
60.	Lefkoşa/ Aya Yani M.	Rum	Erkek	Tuğlu v. Nikoli	Mehmet Emin	13 Cemaziyelâhir 1243	KŞŞ., 33, s.29, hük.2
61.	Lefkoşa	Rum	Erkek	Luizi v.	İsmail	16 Zilhicce 1244	KŞŞ., 33, s.132,

				Hristoğlu			hük.2
62.	Evdim/Anoyra K.	Rum	Kadın	Alisago bint-i Yani	Hanife	20 Zilhicce 1244	KŞŞ., 33, s.132, hük.4
63.	Dağ/Aya Vasil K.	Rum	Erkek	Yorgi v. Luizi	Mehmet	2 Muharrem 1245	KŞŞ., 33, s.134, hük.1
64.	Baf/Kallepya K.	Rum	Kadın	Maryo bint-i Toma	Ayşe	4 Safer 1245	KŞŞ., 33, s.150, hük.2
65.	Omorfa/Orunda K.	Rum	Kadın	Lorenze bint-i Cercako	Ayşe	20 Rebiülâhir 1245	KŞŞ., 33, s.152, hük.2
66.	Baf/ Malunda K.	Rum	Erkek	Hristoğlu v. Yani	İsmail	20 Rebiülâhir 1245	KŞŞ., 33, s.152, hük.3
67.	Dağ/ Aradyu K.	Rum	Kadın	Marko bint-i Komi	Fatma	27 Cemaziyelevvel 1245	KŞŞ., 33, s.163, hük.1
68.	Dağ/ Litronda K.	Rum	Kadın	Maryo	Hatice	23 Cemaziyelevvel 1245	KŞŞ., 33, s.173, hük.2
69.	Lefkoşa/ Ömeriye M.	Rum	Kadın	Maryo bint-i Gavril	Dudu	28 Muharrem 1245	KŞŞ., 33, s.188, hük.1
70.	Baf/Merkez	Rum	Erkek	Luizi v. Yani	Mehmet	22 Şevval 1245	KŞŞ., 33, s.189, hük.4
71.	Piskopu/ İspidallı K.	Rum	Kadın	Baraşoko bint-i Filipo	Kezban	1 Zilkade 1245	KŞŞ., 33, s.189, hük.5
72.	Mesarya/Mora K.	Rum	Erkek	Filipo v. Sava	Hüseyin	27 Ramazan 1246	KŞŞ., 33, s.189, hük.6
73.	Mesarya/ Konedra K.	Rum	Erkek	Yorgi v. Nikola	Mehmet	6 Ramazan 1245	KŞŞ., 33, s.192, hük.1
74.	Kukla/ Filusa K.	Rum	Erkek	Anderye	Mehmet	21 Şevval 1245	KŞŞ., 33, s.192, hük.2
75.	Mesarya/ Lefkonuk K.	Rum	Kadın	Ristino bint-i Yorgi	Ayşe	1247	KŞŞ., 33, s.192, hük.3
76.	Girne/ Yorgos K.	Rum	Erkek	Yorgi v. Lefteri	Mehmet	3 Şevval 1245	KŞŞ., 33, s.196, hük.1
77.	Mesarya/ Sandallar K.	Rum	Erkek	Yorgi v. Mihail	Hüseyin	11 Şevval 1245	KŞŞ., 33, s.197, hük.1
78.	Omorfa/ Arkacı K.	Rum	Erkek	Yorgi v. İstavrino	Mustafa	17 Şevval 1245	KŞŞ., 33, s.198, hük.1
79.	Girne/ Mirtu K.	Rum	Kadın	Leno bint-i Marko	Dudu	19 Şevval 1245	KŞŞ., 33, s.198, hük.3
80.	Değirmenlik/ İstrovillo K.	Rum	Kadın	Varvara bint-i Andoni	Emine	7 Zilkade 1245	KŞŞ., 33, s.204, hük.2
81.	Lefke/ Lemito K.	Rum	Erkek	Hristoğlu v. Gavril	Ali	15 Zilhicce 1245	KŞŞ., 33, s.204, hük.3
82.	Dağ/ Kamya K.	Rum	Kadın	Cerkako bint-i Mihail	Emine	4 Muharrem 1246	KŞŞ., 33, s.204, hük.4
83.	Dağ/Şillura K.	Rum	Erkek	Sava v. Sava	Mehmet	9 Rebiülevvel 1254	KŞŞ., 35, s.1, hük.2
84.	Mesarya/ Afanya K.	Rum	Erkek	Pavli v. Zorzi	Mehmet Arif	24 Şaban 1249	KŞŞ., 35, s.11, hük.2
85.	Tuzl/Merkez	Rum	Erkek	Anceli v. Andoni	İsmail	13 Şaban 1250	KŞŞ., 35, s.11, hük.3
86.	Lefkoşa/ Debbaghane M.	Rum	Kadın	Maryo	Emine	19 Zilkade 1250	KŞŞ., 35, s.49, hük.1
87.	Lefkoşa/ Debbaghane M.	Rum	Kadın	Tolo	Fatma	19 Zilkade 1250	KŞŞ., 35, s.49, hük.1
88.	Limason/ Tarhun K.	Rum	Erkek	Yorgi v. Zaharya	İbrahim	11 Rebiülevvel 1250	KŞŞ., 35, s.71, hük.2
89.	Mesarya/ Tirementişe K.	Rum	Kadın	Lino bint-i Mosi	Penbe	11 Şevval 1250	KŞŞ., 35, s.116, hük.2
90.	Lefkoşa/Aya Yani M.	Rum	Erkek	Yakomo v. Yani	Halil	16 Zilhicce 1250	KŞŞ., 35, s.125, hük.2
91.	Değirmenlik/ Minareli K.	Rum	Kadın	Danillo bint-i Yorgi	Ayşe	9 Muharrem 1251	KŞŞ., 35, s.125, hük.3
92.	Hirsofu/Poli K.	Rum	Kadın	Anita bint-i Sava	Ayşe	5 Rebiülâhir 1250	KŞŞ., 35, s.126, hük.2

93.	Mesarya/ Ankastina K	Rum	Kadın	Katerine bint-i Toğlu	Emine	8 Zilkade 1250	KŞŞ., 35, s.127, hük.1
94.	Lefkoşa/ Karamanzade M.	Ermeni	Kadın	Deşhun Heyna Tuti bint-i Hacı Kadez	Emine	4 Muharrem 1251	KŞŞ., 35, s.144, hük.1
95.	Lefkoşa/ Tahtelkale M.	Rum	Kadın	Destino bint-i Hristoğlu	Ayşe	10 Receb 1249	KŞŞ., 35, s.16, hük.1
96.	Girne/ Ayarmula	Rum	Kadın	Muhtedî Hasan Kızı Anna	Ayşe	25 Cemaziyelâhir 1252	KŞŞ., 36, s.1, hük.3
97.	Değirmenlik/ Piroi K.	Rum	Erkek	Cerkako v. Dimitri	Halil	8 Cemaziyelevvel 1251	KŞŞ., 36, s.2, hük.2
98.	Değirmenlik/ Piroi K.	Rum	Erkek	Praşoka v. Cerkako	Hasan	8 Cemaziyelevvel 1251	KŞŞ., 36, s.2, hük.2
99.	Mesarya/ Yanağra K.	Rum	Kadın	Anzolo bint-i Luinzi	Emine	18 Cemaziyelevvel 1251	KŞŞ., 36, s.9, hük.3
100.	Lefkoşa/ Aya Luka M.	Rum	Kadın	Cerkako bint-i Lefteri	Dudu	28 Şevval 1251	KŞŞ., 36, s.9, hük.5
101.	Değirmenlik/ Paliktire K	Rum	Erkek	Vasili oğlu Anderya	Mehmet	16 Cemaziyelâhir 1251	KŞŞ., 36, s.11, hük.2
102.	Lefkoşa (Misafir)	Rum	Kadın	Maryem	Meryem	26 Receb 1251	KŞŞ., 36, s.11, hük.3
103.	Kukla/ Predori K.	Rum	Kadın	Hristallo bint-i Antoni	Dudu	24 Şaban 1251	KŞŞ., 36, s.12, hük.2
104.	Lefkoşa/ Tahtelkale M.	Rum	Kadın	Anasta bint-i Yorgi	Ayşe	15 Receb 1251	KŞŞ., 36, s.15, hük.2
105.	Lefkoşa/Arap Ahmet Paşa M.	Rum	Erkek	Çarabiro Yani	İsmail	16 Şaban 1251	KŞŞ., 36, s.16, hük.2
106.	Lefkoşa/Aya Yorgi M.	Rum	Kadın	Katerina bint-i Yani	Şerife	17 Safer 1252	KŞŞ., 36, s.17, hük.2
107.	Değirmenlik/ Aya Androniko M.	Rum	Kadın	Maryo bint-i Hiristoğlu	Meryem	9 Zilkade 1251	KŞŞ., 36, s.31, hük.1
108.	Limoson/ Merkez	Rum	Kadın	Marto bint-i Hiristoğlu	Nebiye	19 Rebiülâhir 1252	KŞŞ., 36, s.72, hük.2
109.	Tuzla/Merkez	Rum	Kadın	Haralanbo	Dudu	19 Rebiülâhir 1252	KŞŞ., 36, s.72, hük.3
110.	Mesarya/ Yanağra K.	Rum	Kadın	Kakuli bint-i Tuğlu	Dudu	21 C. sene [12]53	KŞŞ., 36, s.98, hük.2
111.	Girne/Dikomi K.	Rum	Erkek	Sava	Hasan	22 Zilhicce 1253	KŞŞ., 36, s.102, hük.2
112.	Lefkoşa (Misafir)	Rum	Erkek	Ligori v. Esradi	Mehmet	15 Safer 1253	KŞŞ., 36, s.124, hük.1
113.	Girne/Dikomi K.	Rum	Erkek	Cerkako v. Ebkeri	Boş	22 Rebiülevvel 1253	KŞŞ., 36, s.124, hük.2
114.	Değirmenlik/ Kaymaklı K.	Rum	Erkek	Vasili v. Agosdi	İbrahim	25 Cemaziyelevvel 1254	KŞŞ., 36, s.128, hük.2
115.	Lefkoşa/ Karababa M.	Rum	Kadın	Eleni bint-i Safri	Fatma	24 Rebiülâhir 1253	KŞŞ., 36, s.130, hük.2
116.	Değirmenlik/ Kızılbaş K.	Rum	Erkek	Yorgi v. Eregiro	Ali	27 Ramazan 1253	KŞŞ., 36, s.142, hük.3
117.	Lefkoşa/ Tophane M.	Rum	Erkek	Mihail v. Cerkako	Mehmet	24 Ramazan 1253	KŞŞ., 36, s.142, hük.4
118.	Lefkoşa/Aya Luka M	Rum	Erkek	Vasil v. Nikola	Mehmet	19 Muharrem 1254	KŞŞ., 36, s.143, hük.2
119.	Tuzla/İskele	Rum	Erkek	Kostanti v. Mihail	Ali	15 Muharrem 1255	KŞŞ., 36, s.143, hük.3
120.	Girne/ Mirtu K.	Rum	Erkek	Dimitri v. Hristoğlu	Hurşid	5 Rebiülevvel 1253	KŞŞ., 36, s.148, hük.2
121.	Mesarya/Sind e K.	Rum	Kadın	Eleni bint-i Mihail	Emine	21 Rebiülâhir 1254	KŞŞ., 36, s.156, hük.3
122.	Dağ/Şillure K.	Rum	Erkek	Sava v. Sava	Mehmet	9 Rebiülevvel 1254	KŞŞ., 36, s.157, hük.3
123.	Mesarya/ Viçsada	Rum	Erkek	Konzo v. Zorzi	Fatma	23 Rebiülâhir 1254	KŞŞ., 36, s.157, hük.4

124.	Girne/ Arap K.	Rum	Erkek	Nikola v. Ligori	Salih	29 Muharrem 1254	KŞŞ., 36, s.162, hük.1
125.	Değirmenlik/ Orta M.	Rum	Erkek	Vasili	Ali	22 Rebiülevvel 1254	KŞŞ., 36, s.167, hük.1
126.	Piskopu/ Merkez	Rum	Kadın	Panayodi bint-i Lamraca	Boş	16 Cemaziyelâhir 1254	KŞŞ., 36, s.186, hük.2
127.	Girne/ Harca K.	Rum	Kadın	Meriko bint-i Sava	Zeliha	22 Cemaziyelâhir 1255	KŞŞ., 36, s.222, hük.2
128.	Baf/ Akurso K.	Rum	Kadın	Rusi bint-i Yorgi	Ayşe	18 Safer 1252	KŞŞ., 36, s.225, hük.
129.	Baf/ Akurso K.	Rum	Erkek	Başa	Hüseyin	18 Safer 1252	KŞŞ., 36, s.225, hük.2
130.	Hirsofu/Aya Marine	Rum	Erkek	Pedri v. Nikola	Mahmut	Receb 1246	BOA.,TŞR.KB.d., 44, s. 116.
131.	Hirsofu/Aya Marine	Rum	Erkek	Sava v. Nikola	Ahmet	Receb 1246	BOA.,TŞR.KB.d., 44, s. 116.
132.	Lefkoşa/Aya Faniromeni M.	Rum	Erkek	Nikola v. Yorgi	(Boş)	Muharrem 1247	BOA.,TŞR.KB.d., 44, s.37.
133.	Lefkoşa/ Ermenî M.	Ermenî	Erkek	Artin	Mahmut	Ramazan 1247	BOA.,TŞR.KB.d., 44, s.40.
134.	Limason/ Aya Andoni M.	Rum	Erkek	Yani v. Dimitri	Mahmut	Zilhicce 1247	BOA.,TŞR.KB.d., 44, s.71.

Kıbrıs muhassılına ve nâibine ve yeniçeri zâbiti ve â'yân vesâir zâbitân ve bi'l-cümle söz sâhibleri ve iş erlerine ve örf-i ehl-i İslâma hüküm ki;

Devlet-i Aliyye Françe devletiyle müstahkem olan musalehayı fesh etmeyüb Françe cumhûru tarafından fesh-i musalehaya dâir bir gûne haber vârid olmamışken ol-esnâda Françe sergerdelerinden Bonaparte nâm ceneral katı vâfir donanma sefneleri ve hükkiyetli tedârikât-ı harbiyye ve asâkir-i vâfire ile Akdeniz'e hurûc ve hatta işbu sene-i mübâreke mah-ı Muharremü'l-haramının on beşinci günü İskenderiye-i mısır tarafına teveccüh ve azîmet ve İskenderiye'ye bagtaten ve harben dühül etmiş olduğu sen ki muhassıl-ı mûmâileyhsin tarafından vârid olan tahrîrât meâlinden müstebân ve bu sûretde memâlik-i mahrûsemin cümlesinde dahî merâsim-i teyakkuz ve intibâha ri'âyet-i cemîli ehl-i İslâma farz-ı ayn mertebesine vardığı vâreste-i kayd ta'rif ve beyân olunmakdan nâşî siz ki muhassıl ve mevlânâ ve yeniçeri zâbiti ve â'yân vesâir mûmâileyhimsiz gece ve gündüz müteyakkız ve mütebassır ve hâzır ve âmâde olunub tâife-i mezkûrenin ol-taraflara hücum ve ifhâm misillü hareketleri vâki' olur ise aliyyü'l-allahü'l-mu'în müdâfa'a ile bi'l-ittifak dâmen ve dermiyân ve kurb ve civârınızda olan müslimîn ile i'tizâd ve te'avün şerâitine ri'âyet ve tâife-i mesfûrenin bir taraftan ahvâl ve keyfiyetlerini taharrî ve tahkîk ile vâki' olan ihbâr ve iş'arı peyder-pey Deraliyyem'e tahrî ve iş'ara müsâra'at ve mazallahu Te'âla rûsûm-ı tahaffuz ve ihtiyata ri'âyet ser-mû tecvîz ve terâhî kusurdan begayet tehâşî ve mücânebet eylemeniz fermanım olmağın tenbihân ve ihtimâmen ve hassaten işbu emr-i şerîfim isdâr ve ta'cil âlâ ta'cil () ile irsâl olunmuşdur imdi keyfiyet Anadolu ve Rumili sevâhiline ve mecmû' cezîrelere başka başka evâmîr-i aliyyemle ifâde olunduğu ve taraf-ı Devlet-i Aliyyem'den dahî lâzım gelen inâyet ber-vechile tecvîz ve kusur olunmayacağı ve tâife-i mesfûrenin bi-gayr-i hak mısır-ı İskenderiyesine tecâvüz ve ta'arruz vâki' ise mücâzâtını müşâhede edecekleri eltaf-ı hafiyye-i elhiyyeden müsted'â ve mutenâ idüğü ma'lûmun oldukda ber-minvâl-i meşrûh amel ve harekete mezîd-i kudret ve ikdâm ve bu bâbda muti' olduğunuz ahbâr ve hâlâtı müte'akiben Deraliyyeme tahrîr ve ifhâm ve bâlâda münderic olduğu vecehile İskenderiye'ye ta'arruzları vâki' ise tâife-i mesfûre sâir mahallere dahî hücum eylemeleri melhûz olduğuna binâen ber-vechile emniyet ve gaflet câiz olmamakla ana göre resm-i basiret ve intibâha ri'âyet ve zuhûr eder ise müsta'yinen Allahu Te'âlâ Kıbrıs cezîresinin mecmu' erbâb-ı harb ve darbini istishâb ve ber-vech-i muharrer vicârınızda lenger irişdiği yerlerde olan müslimîn ile te'avün ve i'tizâd ve mukabele ve müdâfa'alari emrine cümleleriz merdâne-i sa'y ve ikdâm ve zinhâr ve zinhâr tekâsül ve gaflet vuku'unu tecvîzden begayet tehâşî ve ittika-i tâm eylemeniz bâbında.

Fî evâ'il-i S. sene 1213

Lefkoşa nâ'ibine ve Kıbrıs Muhassılı (boş) ve Yeniçeri zâbiti ve a'yân ve sâir zâbitân ve vücûh-ı memleket ve is erlerine hüküm ki;

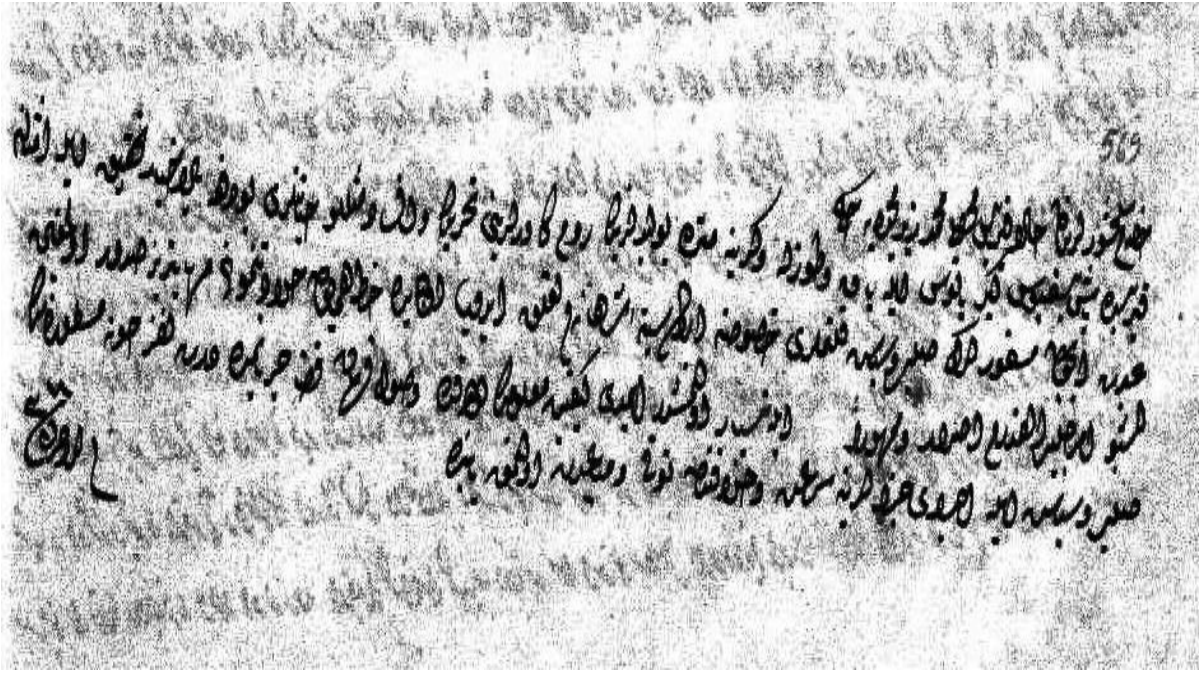
Bu esnâda Françelünün donanma sefineleriyle Bonaparte nâm ceneralleri Akdeniz tarâfına gelüb bagteten İskenderiye-i Mısır'a hücum ve bi'l-muhârebe zabt ve Mısır tarafında olan Devlet-i Aliyyem ve tevâbi'î ve tüccârına ve ahâlî-i Mısır'a ve emvâl ve sefinelerine bedel olmak üzere bundan akdemce sudûr eden emr-i serîfimde tevkîfleri irâde olunmuş olan Kıbrıs Konsolosunun kañçalarına ve ganbeto ta'bîr olunur mevki'de bulunan Firengî ve Türkî vesâ'ir tahrîrât ve mecmû'-ı evrâkını memhûren dersa'âdetime irsâl ve tesyîre ve konsolos-ı mersûmdan mâ'adâ ol tarâfda bulunan sahîh Françelüleri ve anlara tâbî' olanları iktizâsına göre münâsib mahaller tahsîsiyle habs ve tevkîfe ve konsolos-ı mesfûrun ve sâ'ir Françelülerin elbiselerinden mâ'adâ ticârete müte'allik emvâl ve esyâlarını ma'rifet-i şer'le bir hılâli zâyî' ve telef olmayarak ol tarâfda tahrîr ve temhîr ve cümlesini mahall-i me'mene vaz' u hıfz ve defterini dersa'âdetime ib'âsa müsâra'at ve yanlarına hâricden ferd-i vâhidin duhûlüne ve kimesne ile hafî ve celî ihtilât ve muhâbere ve mükâtebe etmelerine vechen mine'l-vücûh ruhsat verilmeyerek leyl ü nehâr muhâfazaları husûsuna dikkat ve nezâret ve içlerinden ba'zıları emvâl ve esyâlarını sâ'irlere muvâza'aten devr ve teslîm etmek ve İskenderiye vak'ası istimâ'ından sonra âhar düvel himâyetine girmek ve patente almış olmak mülâhazadan ba'îd olmadığına binâen o makuleleri dahi taharrî ve tedkîk ve zâhire ihrâc ve fi'l-asl düvel-i sâ'ire himâyetinde olanlara bu takrîb ile ta'arruz vukû'a gelmemesine bi'l-ittifâk dâmen-i dermiyân-ı gayret ve bir gûne münâfi-i me'mûl bâ-cerâyim bir hâlet vukû'undan ve bir ferdin bir hılâli zâyî' ve telef olmakdan ve mesfûrların kimesne ile ihtilât ve ülfet etmemek ve yanlarına kimesne gitmemek üzere muhâfaza ve zabt u rabtlarında ser-mû kusûr ve rahâvet zuhûrundan be-gâyet tehâşî ve mücânebet olunmak bâbında.

Fî evâhir-ı Ra. sene 213

Kıdvetü'n-nüvvâbi'l-müteşerri'în Lefkoşa nâibi mevlânâ zîde ilmuhû ve kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân hâssa silahşörlerimden Kıbrıs Muhassılı Süleymân zîde mecduhû ve mefâhirü'l-emâsil ve'l-akrân vücûh-ı memleket ve iş erleri zîde kadruhum tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olacak ma'lûm ola ki;

Sen ki mevlânâ ve muhassıl vesâir mûmâ ileyhimsiz bu def'a tarafınızdan der-bâr-ı şevket-karâr-ı mülûkâneme vârid olan i'lâmât ve tahrîrât ve mahzarın netîce-i meâlinden cezîre-i merkûmede biraz vaktten beri dîvân tercümânı olan Yorgaki nâm zimmî kapudân-ı deryâ müteveffâ Hüseyin Paşa tarafına müsteniden kesr-i teferrüd ve tegallüb birle fukarâ-yı ra'iyyeti me'kil edüb envâ'-ı cevır ü ezâ ve mezâlim ü te'addiyâta ictirâ eylediğinden bu esnâda havfa tebe'iyet ile Dersa'âdet'ime firâr etmiş olmağla cümle ma'rifetiyle yerine âheri tercümân vekîli nasb olunub ancak tercümân-ı mesfûrun bu âna dek sekene-i memlekete vâki' olan zarar ve hasârının hadd ü hâsılları olmadığından şürûr ve mazarratı fukarâ üzerlerinden men' ve def' olunmasını bi'l-cümle ahâlî recâ ve fimâ ba'd cezîre-i merkûmeden tahsîl olunacak emvâl-i mîriyye ve öteden beri muhassıllığa merbût olan âidât ve tayyârât ve tekâlifât-ı sâirenin cümlesini vakt ü zamânıyla yerli yerinden cem' ve tahsîl ve muhassıllık hazînesine temâmen edâ ve teslîme ve ahâlîsini vilâyetden şîrâze-i nizâm-ı memlekete mugâyir harekete her kim mütecâsir olur ise bi'l-ittifâk derhâl ahz ve te'dîbât-ı lâyıkasını icrâya bi'l-cümle vücûh-ı ahâlî huzûr-ı şer'de ta'ahhüd edüp ta'ahhüdlerini nâtik cânib-i şer'den verilen hüccet-i şer'iyeye takdîm olduğu ale't-tafsîl tahrîr-i vâlî olunmuş cenâb-ı hilâfetim vedî'a-i cenâb-ı rabb-i izzet olan fukarâ-yı ra'iyet ve sükkân-ı memleket vücûh-ı mezâlim ve te'addiden himâyet ü sıyânetleriyle tahsîl-i âsâyış-i istirâhatleri matlûb-ı kat'î-i cihândârânem olmakdan nâşî tercümân-ı mesfûr fi-mâba'd Kıbrıs'a varmamak ve umûr-ı vilâyete karışmamak müdâhale etmemek üzre kendüye tenbîh ve te'kîd kılınmış olmağla siz dahî muktezâ-yı ta'ahhüdünüzü ifâyâ ve her hâlde tahsîl-i rızâ-yı hümâyûnuma ihtimâm ve dikkat ve fimâ ba'd mugâyir-i ta'ahhüd harekete cesâret edenlerin lâzım gelen te'dîbleri icrâsy-çün isim ve şöhretleri beyânıyla keyfiyyetlerini Der-aliyye'me i'lâm ve tahrîre müsâra'at eylemeniz fermânım olmağın mahsûs işbu emr-i şerîfim ısdâr () ile irsâl olunmuşdur imdi Kıbrıs cezîresi İrâd-ı Cedîd-i Hümâyûnum'a merbût olub ahâlî ve sekenesinin her hâlde himâyet ve sıyânetleri ve ber müceb-i ta'ahhüd emvâl-i mîriyye ve matlûbât-ı sâire-i aliyyemin vakt u zamânıyla yerli yerinden cem' ve tahsîl ve muhassıllık hazînesine teslîmi ve mugâyir-i harekete cesâret eder olur ise o makûlelerin lâzım gelen te'dîbleri icrâ olunmak için derhâl isim ve şöhretleri beyânıyla keyfiyyetlerinin Dersa'âdet'ime bildirilmesi matlûb-ı kat'î-i şâhânem idiği ve re'âyâ ve berâyânın mikdâr-ı zerre rencîde ve remîde olunmalarına bir vechile rızâ-yı aliyyem olmadığı ve tercümân-ı mesfûr fi-mâba'd Kıbrıs'a varmamak üzre tenbîh ve te'kîd olduğu ma'lûmunuz oldukda ber vech-i meşrûh amel ve hareket ve mazmûn-ı emr-i şerîfimi lâzım gelenlere i'lân ve işâ'at oldukda ve hilâfî ser-mû vaz' ve hâlet vukû'una ruhsatla mazhar-ı muâheze ve ikâb olmakdan be-gâyet hazer ve mübâ'adet olunmak bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdır olmuşdur buyurdum ki vusûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzre şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımü'l-ımtisâlimin mazmûn-ı itâ'at-makrûnuyla âmil olub hilâfından hazer ve mücânebet eylesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfime i'timâd kılâsız tahrîran fi evâil-i şehri-i Rebî'ü'l-âhir li-sene tis'a aşer ve mieteyn ve elf.

Be-makâm-ı Kostantiniyye el-mahrûse

BOA., A.DVN.MHM.d., 239, s.158, hük.3.

[Kıbrıs Başpiskoposu Kyprianos ile Baf ve Tuzla ve Girne metropolidlerinin Rum gâvurlarını tahrik ve ifsad ile idam olunmalarına dair hüküm]

Kıbrıs Başpiskoposu Kyprianos ile Baf ve Tuzla ve Girne metropolidlerinin Rum gâvurlarını tahrik ve ifsad misillü hıyânetleri bu def'a bi'l-ihbâr tahkik ile emsâline ibret için mesfûrların salb ve siyâset kılınmaları husûsuna irâde-i seniyye-i şâhânem ta'alluk edib ol bâbda hatt-ı hümayûn-ı mehâbet-rîz-i sūdûr olmağın işbu emr-i celilü'l-kadrim isdar ve memhuren (boş) ile tesyâr olunmuştur, imdi keyfiyet ma'lûmun oldukda vusûl-i fermân-ı kazâ cereyânında dört nefer havane-i mesfûrenin salb ve siyâset ile icrâ-yı cezâlarına sūr'at ve hilâfından tevakkî ve mübâ'adet olunmak bâbında

BOA., DVN.MHM.d., 239. s.159, hük.1.

[Lefkoşa'da metin ve müstahkem mevkilerdeki reâyâ hanelerinde daha önceden barut ve silah bulunduğu tespit edildiğinden buraların serian aranarak gereğinin yapılmasına dair Kıbrıs görevlilerine hitaben hüküm]

Lefkoşa nâ'ibine ve hassa silâhşörlerimden Kıbrıs Muhassılı Mehmed zîde mecduhuya ve zâbitân ve 'ayân-ı vücûh ve bi'l-cümle iş erlerine hüküm ki;

Rum taife-i şerfinesinin devlet-i aliye-i muhammediyye ve millet-i mensiyye-i ahmediyye hakkında olan kemâl-i hıyânet ettikleri cihetle taraf taraf havane-i mesfûrenin her bir hâl ve keyfiyetlerine îtinâ ve ihtimâm ve lâzım gelen tedkikatın icrasına dikkat ve ikdâm kılınmakta olub Kıbrıs kal'ası derûnu dahî bir takım metin ve müstahkem kârgîr re'âyâ hâneleri mamlû idüğü bu def'a bi'l-ihbâr tahkik ile şu aralık bu maddede iğmâz vuku'u bir cihetle câ'iz olmadığına mebnî kal'a-i merkume derûnunda kal'â hânında olan re'âyâ hânelerinin lede'l-iktizâ mazarratdan vâreste olacak sûretle tesviyesi ne vecihle müyesser olursa seri'an istihsâline ikdâm olunmasına irâde-i kat'î-i şâhânem ta'alluk edib olbâbda hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı pâdîşâhânem mehâbet-efzâyı sūdûr olmağın mahsûsan işbu fermân-ı celîli'l-'unvânım isdar ve () ile tisyâr olunmuşdur imdi bu vakt evkat-ı sâireye mikyas olmadığı cümleye ma'lûm olan hâlâtdan ve husûsan bu maddeye begayet îtinâ ve vakt-i vâcibâtdan olmakla fermûde-i cihândârânem muktezâsı üzere Kıbrıs kal'ası derûnunda o makule metin-i müstahkem bir takım kârgîr re'âyâ hânelerinin lede'l-hâce mazarratdan vâreste olacak vecihle tesviyesi ne sûretle mümkün olabilir ise bir an evvel istihsâline müsara'ât olunmak kat'î-i matlûb-ı cihândârânem idüğü ve bu bâbda tesâmüh ve rehâvet hatır ve gönüle ri'âyet sona mazallahu te'âlâ muntec-i mübşîrini ve vehâmet olacağı siz ki nâ'ib ve muhassıl ve zâbitân ve vücûh ve sâ'ir-i muma-ileyhimsiz ma'lûmunuz oldukda amel ve harekete ve icrâ-yı emr-i irâde-i cihândârâneme bi'l-ittihâd dâmen ve dermiyân ve gayret ve hilâfından gayetü'l-gâye tehâşi ve mücânebet eylemeniz bâbında.

Fî evâhir-i N. sene 236.

حال قیاس محصلی خصه کتود لرین محمد اعظمتون وارد اولون عربنه نك خدمه سدرح ٥٥

نظرم اولمشد

سرهده بیای اولدنی و جیده همدنك اجوا اولمیسون اقتضایردن او امر
و تحریق سر بیای ارسا اولنون بو طرفده نئی اولدنیق رعایا لر
نقل اولدی و رفی سیاست اولدنیق هبیده نقوله
کفره قاری کین کون رفی سوال ایلم جمالا بو ایلی
عرض اولمشد

بایدنم شی خیات و لغندی نقده ایدر اولدی نقه کادردن اعلای اصابت اولدی بونده بو بیای اولدنیق
رعایا طرفده باغش فادله موز صاحبک هر ادرنی و تقویه ایله فادده مونی اولدنیق نقه کادردن اعلای اصابت اولدی
بایدنم شی خیات و لغندی نقده ایدر اولدی نقه کادردن اعلای اصابت اولدی بونده بو بیای اولدنیق
رعایا طرفده باغش فادله موز صاحبک هر ادرنی و تقویه ایله فادده مونی اولدنیق نقه کادردن اعلای اصابت اولدی
بایدنم شی خیات و لغندی نقده ایدر اولدی نقه کادردن اعلای اصابت اولدی بونده بو بیای اولدنیق
رعایا طرفده باغش فادله موز صاحبک هر ادرنی و تقویه ایله فادده مونی اولدنیق نقه کادردن اعلای اصابت اولدی

موتاید مقتضای اراده سینه اودره قیاسیه سنك امر محافظه و محارک سنه اهتمام و دقت و لازم بقصد
رعایت ایدرک رعایانك نجس سوال و حرکتی ضمنه نصیب ایدکی جاسوسدن بی طاع قضاندن عیسی
نام کادردن نقده ایکی کلام خیانت انجمنه بناره مرسومی اخذ و گرفت ایله احضار ایش ایدرکنده استطاق
با سابقه کیجی ساعت التیده لفقوشه ده طوبی آنلر کیجی جمده رعایا سلطنت و لفقوشه بی باصوب نظر اهل
برنامق و بر نظر سومه یری نفر و مقابل اولمزلر ایدر رعایا اولسون جو باش بقبولک نراشم اولدی
کتوبی بیاس اوقور کین بن اشدیم جو نصیبش بدوندن اقم اخذ و جس ایه نصیب اولدق سو بدکن اولد
یناکی اوغلی میخانیک دخی بودنه واقع اولون اقالنی بدینقله اندر تقیم غمش و کیش طرفه دروز و والده غمش
شمک قیسی کنان بزی بورگی نام دخی بکش و مرسوم دخی باش بقیوس مرسومک باش کیشی طرفه کوندر اولد
رک اولدو مکتوبی ترجمه لریم و لفقوشه ده باروت بطن کلبا کتیک تقریری تقیم غمش اولدی بیایدنم
و منفردی تحق اتمش و با اعدم شرعی اخبار اتمش اولد اونه نقه کادردن اعلای اصابت اولدی بونده بو بیای اولدنیق

BOA., HAT-837/37750

[Kıbrıs Muhassılı Hacı Mehmed Ağa'nın Rum isyanıyla bağlantıları bulunan ve Kıbrıs'ta da bir isyan hazırlığında olan Rumlarla ilgili aldığı önlemlere ilişkin gönderdiği tahrirata dair]

Hâlâ Kıbrıs Muhassılı Hassa Silahşörlerden Mehmed Ağa tarafından vârid olan arızanın hülâsasıdır. Fî 15 L. sene 36

Mûmâileyh muktezâ-yı irâde-i seniyye üzere Kıbrıs cezâresinin muhafaza ve muhâresesine ihtimâm ve dikkat ve levâzım-ı tabassur ve ânâ dahî ri'âyet ederek re'âyânın tahsîn-i ahvâl ve hareketleri zımnında ta'yîn eylediği casûslardan biri Dağ kazasında Dimitri nâm gâvurun tefevvüh eylediği kelâm hıyânet-i encâmına binâen mersûmu ahz ve girif ile ihzâr eylemiş idüğünden istintak olundukda Paskalya gecesi sâat altıda Lefkoşa'da top atıldığı gibi cümle re'âyâ silâhlanıb Lefkoşa'yı basıb bir nefer İslâm bırakmamak ve beher nefer İslâma yedi nefer ve mukabil olamaz ise on nefer re'âyâ olsun deyu Başpiskoposun neşr etmiş olduğu mektûbu papas okurken ben işitdim deyü takrîr etmiş ve bundan akdem ahz ve habs ile tazyîk olunarak söyledilmekte olan Yanaki oğlu Mihâil'in dahî bu def'a vâki' olan ifâdâtı bend bend kaleme alınarak takdim kılınmış ve Bükreş tarafından Dersaa'det'de Vâlide Hânı'nda mütemekkin Kıbrıslı Gitanbezi Yorgaki nâm zimmîye gelmiş ve mersûmdan dahî Başpiskopos-ı mersûmun baş keşişi tarafına gönderilmiş olan Rumi'l-ibâre mektûbları tercümeleriyle ve Lefkoşa'da barut bulunan kilise keşişinin takrîri takdîm kılınmış oldğu beyanıyla ihânet ve mel'ânetleri tahakkuk etmiş ve bâ-i'lâm-ı şer'î ihbâr olunmuş olan on altı nefer kâfirleri katl ve i'dâm etmiş olduğu

[Balasında]

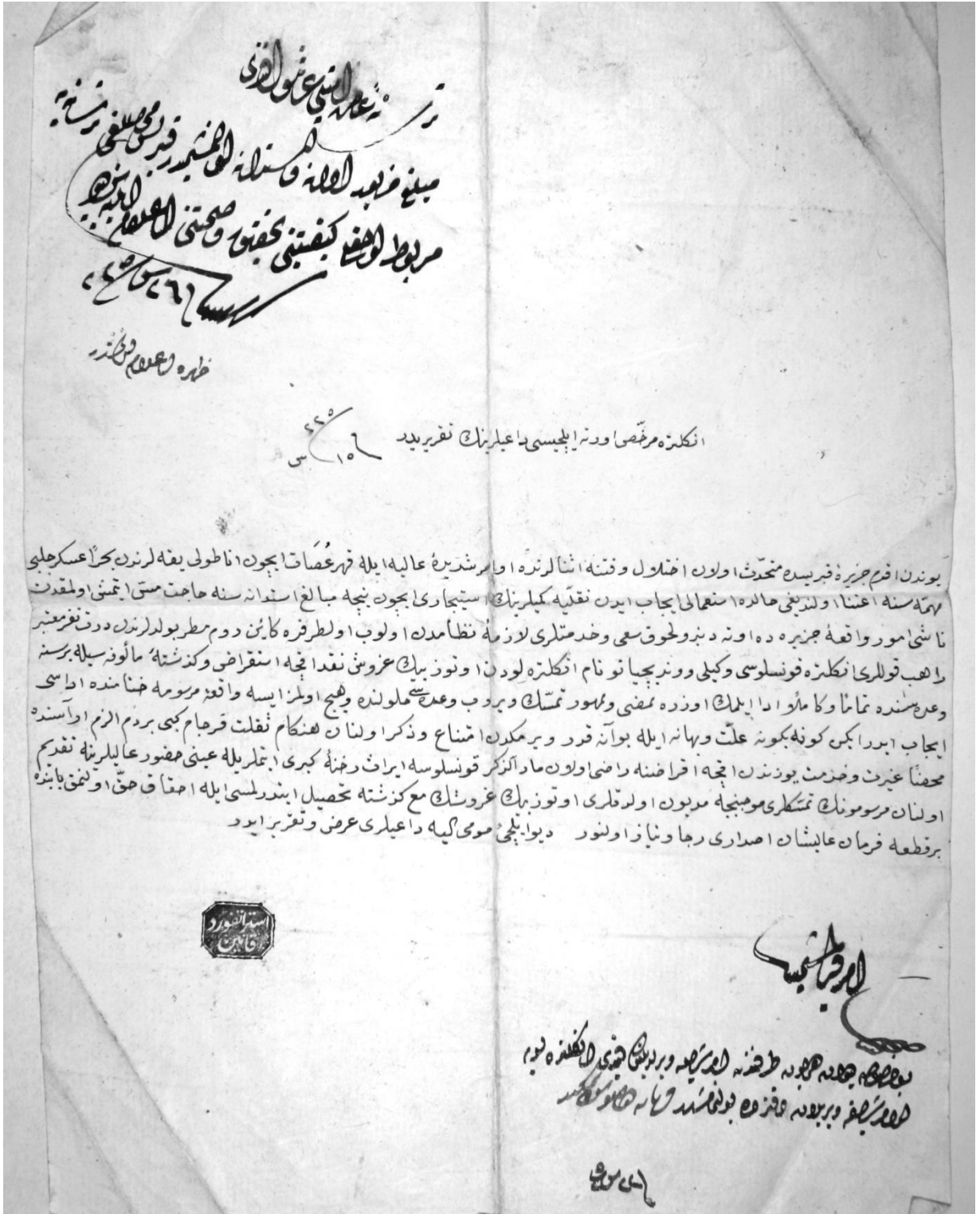
[Yatay] Bâ i'lâm-ı şer'î inhâ hıyânet ve met'ânetleri tahakkuk eden on altı nefer gâvurların i'dâmları isâbet olub bundan böyle ale'd-devâm mütebassirâne hareket ve re'âyâ derûnunda bâis-i fesad olan söz sâhiblerinin hemen taharrî ve tahkîk ile fesâdda medhali olduğu tahakkuk edenlerin i'dâmlarına mübâderet ve Lefkoşa'da kilisede barut bulunduğu inhâ olunmuş ise de Kıbrıs'da sâir manastır ve kiliselerin ve metin ve müstahkem olan re'âyâ hânelerinin zîr ve bâlâsı ber-vech-i dikkat yoklanub gerek cebehâne ve barut ve gerek eslihalarının tekâmilen düşürülmesine ihtimâm-ı dikkat eylemek üzere muhassıl-ı mûmâileyhe fermân yazıması.

Manzûrum olmuşdur Serhadde beyân olduğu vecihle cümlesinin icrâ olunması için iktizâ eden evâmir ve tahrîrât seri'an irsâl olunub bu tarafda nefy olunacak re'âyâlar nasol öldü ve dahî siyâset olunacak cesede ne makule keferre kaldı ve geçen gün dahî suâl eyledim hâlâ cevâbı arz olunmadı.

Lefkoşa nâ'ibine ve silâhşöran-ı hassadan Kıbrıs Muhassılı Mehmed dâme mecduhuya hüküm ki;

Kıbrıs cezâresinde mukim Nemçe konsolosuyla yedi nefer Nemçe tüccârının cezâre-i mezbûre mütemekkinlerinden olup bundan akdem hâlik olan çend nefer Rum gâvurları zimmetlerinde ba-temessükât ve bâ-defter-i müfredât cem'ân alacakları olan yüz altmış sekiz bin yedi yüz dokuz kuruş hasbe'l-vakt şimdiye değin ukde-i tehîre düçâr olmuş ise de sünûh eden irâde-i şâhâne mucibince meblağ-ı mezbûrenin mahallinde ba'de'l-isbât tereke-i mevcûdelerinden istifâ olunması bâbında sen ki muhassıl-ı mûmâileyhsin sana hitâben bir kıt'a emr-i şerîfi isdârı husûsu Dersa'adeti'mde mukim Nemçe devleti elçisi bir kıt'a memhûr takrîr kâğıdıyla inhâ etmekten nâşi kuyûda lede'l-müraca'a m cezâre-i mezkûreden katlen hâlik olan ve firâr eden havanelerin emlâk ve terekeleri mahallinde fûrûht ve zimemâtları tahsil birrle senin matlubuna mahsûben tertîbi ve fakat i'dâm olunanlardan alacak iddi'â edenler mahallinde ma'rifet-i şer'le ba'de's-sübût tereke ve sâirelerinden i'tâsı bâbında sūdûr olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı şâhâne mantûkunca münîfi üzere emr-i âlişânım isdâr olunmuş olmakla bu sûretde havane-i mersûmûndan i'dâm olunanlardan alacak iddi'â edenlerin müdde'ları mahallinde ma'rifet-i şer'le görülerek ba'de's-sübûtü'ş-şer'i tereke vesâirelerinden i'tâsı husûsuna irâde-i şâhâne ta'alluk etmiş ve konsolos-ı mersûm ile yedi nefer tüccâr-ı mersûmun iddi'a-yı hukûk eyledikleri i'lâm olunmuş olduğundan matlûbatları mahallinde ma'rifet-i şer'le terekelerinden tahsîli bâbında emr-i şerîf isdârı iktizâ eylediği muhalledefâtndan derkenar ve ba-takrîr lede'l-arz mucibince emr-i şerîf sūdûru husûsuna irâde-i aliyye ta'alluk etmekle ol-vechile amel ve harekete mübâderet eylemen fermânım olmağın hassetsen işbû emr-i âlişân isdar ve () ile irsâl olunmuşdur imdi vusûlünde ber-vech-i muharrer keyfiyet irâde-i aliyye-i mantûk-ı emr-i mezkûreyi mahallinde ma'rifet-i şer'le rü'yet ve ba'de's-sübûtü'ş-şer'i hâlik-i mersûmûnun tereke bahalarından i'tâsı husûsuna gayret eyleyesin ve sen ki kadı-yı mûmâileyhsin sen dahî mucib-i emr-i şerîfim üzere amel ve hareket eyleyemen bâbında fermân-ı âlişân sâdır olmuşdur.

Fî 25 Ca. sene 1238

BOA., C.HR-101/5050

[İngiltere konsolosu Vondiziano 'nun Kıbrıs piskoposlarından alacağı için İstanbul'daki İngiltere elçisi Stradford Caning tarafından Bâbüali'ye verilen takrir]

İngiltere murahhası orta elçisi dâ'îlerinin takrîridir fi 15 Ş. sene 225

Bundan akdem Cezire-i Kıbrıs'da mütehaddis olan ihtilâl ve fitne esnâlarında evâmir-i şedîde-i aliyye ile kahr-ı 'usat için Anadolu yakalarından bahren asker celbi mühimmesine î'tinâ olunduğu hâlde istikmâl-i icâb eden nakliye gemilerinin isticârı için nice mebalîğ istidanesine hacet etmiş olmakdan nâşi umûr-ı vakı'a-i cezîrede öteden beri luhûk sa'y ve hizmetleri lâzime-i nizâmdan olub ol tarâfta kâ'in Rum metropolitlerinden dört nefer mu'teber râhib kulları İngiltere konsolosu vekîli Vondiziano nâm İngilterelü'den otuz bin guruş nakd akçe istikrâz ve güzeşte-i me'lûfesiyle bir sene va'desinde tamâmen ve kâmilen edâ eylemek üzere mûmzâ ve memhûr temessük verüb va'desi hulûlünde ve hiç olmaz ise vakı'a-i mersûme hitâmında edâsı icâb eder iken gün be gün illet ve bahâne ile bu ana kadar vermekden imtinâ' ve zikr olunan hengâm ve sıklet-i fercâm bir dem elzem arasında mahzan gayret ve hizmet yüzünden akçe ikrâzına râzı olan ma'rûz-zikr konsolosa irâs-ı rahne-i kübrî etmeleriyle aynı huzûr-ı âlîlerine takdîm olunan mersûmûnun temessükleri mucîbince medyûn oldukları otuz bin guruşun ma'a güzeşte tahsîl etdirilmesi ile ihkak-ı hakk olunması bâbında bir kıt'a fermân-ı âlîşân isdarı recâ ve niyâz olunur.

[Mühür] Stradford Caning

[Zîrinde] Emri verilmiş.

Bu husûsa Dîvân-ı Hümâyûn tarafından emr-i şerif verildiğinin kaydı İngilterelü'ye evâmir-i şerîfe verilen defterde bulunmuşdur, fermân devletlü sultanımdır.

Fî 22 Ş. sene 25

[Bâlâsında] Tersâne-i âmire emîni izzetlü efendi,

Meblağ-ı mezkûr idâne ve istidâne olunmuş mudur Kıbrıs Muhassıllığı tersâneye merbût olmakla keyfiyeti tahkîk ve sıhhati i'lâm eyleyesin deyü buyuruldu.

Fî 23 Ş. sene 225

Zâhire i'lâm olunmuşdur.

قبرس عهد

عظمت و قوت و ابرویست حضرتی بجهت انشا بصدورتی های بود ابو اسبوماه صفر اخیر طغوزی کون دوس
 لکن انداز سطره او در او راره رخ و قاری سفید بینی سواد منته به سوه و ایصال آنکه تدریه
 نکت امتی اول قری مقدم و در اول و اخیر تری ناکه نمودار و هر حال و محکم فصدیه
 و غالبیتی روی به و تنکار قلمقه ابروی انهار ایگه قوتی های بود شاهانه سید و عوکل هر بار
 بنویس لادخر اولوب قبرس جزیره دخی قوتی های شاهانه تک سید اربع حکم کله قری و اول
 دیو جنو اول طرفن دوتی های هابو احوالک تخفی امین سیدیه انظار اول رفینه و نصف اول رفله
 صدقه و غنیه دلا بتر لهع سینه کله محمد لایقند ری تید هیر و قطعه و سحمانه بوطرفه
 سیدر مکله جیا بجهتک مجموع اول رفینه بنار بوضهر مقتنا طرفه اجاره انجش و در راه حضرتی
 قوتی های شاهانه احوالده بیانی خیدار ابرو جگرکی در راه دخی ماموریه خیریه ایفاییه
 سفیدی جینو صفی صفی خیریه ارسانه اختوس فصدیه ابرو جگر تریه و خیریه مذکور جن
 صدقه سار ایه طرفه بر کته خیراله و رفینه بیایک سار ایه با زیاده خیر تریه لفا طرفه
 کوزلری اولغو مذکور خیر تریه اول سار ایه حضرتیه اول قری محکم ارمال و بیلی صورتی
 استیصال ابو الحاتمه هغه قوتی های شاهانه زصورگر در خونه معلوم کنه انحراری طرفه
 کور محکم در بختیه قضای صدق و استقامتله او زده تاتار جراهه با قهرده های ابرو جگر تریه
 استطیع و استخبار اید بیک احوال و ناری بیایک انصار و ایهد قوتی های شاهانه سید و عوکل
 کینسانه بوطرفه هبار خیدار اید دره انبانه مدای صراقه صوم کنه ایملی طرفه قطعی مطبوعه
 ایروکی بیانیه مضمنا اسبوماه قافه ۶۵۲ ص ۴۱

BOA., BEO.AYN.d., 606, s.6, hük.1.

[Mehmet Ali Paşa isyanı döneminde (1831-1833) Kıbrıs adasının ordunun iâşe ve istihbarat üssü olarak oynadığı role dair]

Kıbrıs muhassılına;

Atûfetlü kapûdân paşa hazretleri bi-avnillahü te'âlâ sefer-i donanmâ-yı hümâyûn ile işbu mâh-ı Saferü'l-hayrın dokuzuncu günü Rodos pişgâhına lenger-endâz suture olarak oradan dahî zâhire sefinelerini sevâhil-i münâsibeye sevk ve îsâl etmek tedbîrine teşebbüs etmiş oldukları mukaddemce oradan vârid olan tahrîrâtları meâlinde nümûdâr ve her hâl ve mahalde mansûrîn-i galiniyetleri du'âsı yâd ve tezkâr kılınmakda idüğü âşikâr ise de donanmâ-yı hümâyûn-ı şâhânenin seyr ve hareketinin her-bâr bilinmesi lazimedden olub Kıbrıs cezîresi dahî donanmâ-yı şâhânenin seyr edeceği mahallere kurb ve civâr ve bu cihetle ol tarafdân donanmâ-yı hümâyûn ahvâlinin tahkîki emrinde sühûlet âşikâr olduğuna ve muttasıf olduğun sıdk ve gayret delâletiyle mehâm-ı seniyyenin mihûr-ı lâyıkinda her bir vuku'ât ve mesmû'âtı bu tarafa bildirilmekliğe çalışılacağı meczûm olduğuna binâen bu husûs mu'tenâ tarafına ihâle olunmuş ve müşârüleyh hazretleri donanmâ-yı hümâyûn-ı şâhâne ahvâlinde bu cânibi haberdâr edecekleri derkâr ise dahî me'mûrîn-i hayriyeleri îfâsıyla meşgûliyetleri cihetle sıkça sıkça tahrîrât irsâline ihtilâs-ı farz edemeyeceklerinden ve tahrîrât-ı mezkûreden sonra müşârüleyh tarafından bir gûne haber alınmadığından bu bâbda müşârüleyhe yazılan tahrîrâtımız leffen tarafına gönderilmiş olmakla mezkûr tahrîrâtımızı derhûl müşârüleyh hazretlerine oldukları mahalde irsâl ve teslimi sûretini istihsâl ile elhâletü-hazihi donanmâ-yı hümâyûn-ı şâhânenin ne sulardadır ve havane-i ma'lûme tekne-i menhûsaları i ne taraflarda görünmekdedir bi't-tahkîk muktezâ-yı sıdk ve istikametün üzere tatar harcırahına bakmayarak hemen üç beş günde bir keyfiyâtdan bu tarafa her-bâr haberdâr eyleyerek isbât-ı müdde'â-yı sadakane ve sarf-ı miknet eylemeği tarafından kat'î-i matlûb idüğü beyânıyla mahsûsan işbû kaime Fî 25 S. sene 47.

Devletlü inâtetlü atûfetlü merhametlü veliü'l-ni'im seniyyü'l-himem efendimiz sultanım hazretlerinin hâkid-i tedeyyüne arzûhâl-i bende-i karîm ve çâker-i müstedîleridir ki;

An-asl Françalı olup birkaç seneden berü Kıbrıs cezîresinde mürûr ve ubûr eden tüccar sefinelerinin vâki' olan umûr-ı husûslarını rü'yet etmek üzere Tuzla kasabasında konsolos olan Bottu nâm müste'menin kendi umûrundan başka vazîfesinden hâriç umûr-ı re'âyâ-yı cezîreye müdâhale ve muktezâ-yı cibilliyet-i Rûmîyesi fitneye me'il olduğundan münâsibet fırsat buldukça garaz-ı bâtılasın icrâ kasdıyla fesâda mübâderet ve bin iki yüz kırk sekiz senesi esnâ-yı Şevvâli'nde beyne'l-ahâlî sâlyânedan kıl u kal ve Tuzla kasabasında cem'iyet olunmakla konsolos-ı mersûm havâne-i re'âyâ-yı cezîreden Baba Sava oğlu Nikolâ nâm hâ'ini mücerred ikaz-ı fitne zımnında cem'iyet-i merkume içlerine sevk ve enva'-i hud'a ile ıdlâl ve tahrîk ederek bidâyeten ihtilâf ve ihtilâl-i beldeye bâdî ve işbu kırk dokuz senesinde vürûd-ı kullarından akdemce Hırsofu kazasında zuhûr eden fitnede medhali olduğu ihbâr olunmakla tarâf-ı çâkeriden her ne kadar ahâlî-i kazâ-i merkumeye istimâlet verilerek dikkat ve selâyimetle emvâl-i mîrîyeyi te'ahhüd etmişler ise de konsolos-ı mersûm ahûlî-i kazâ-i merkumeyi şefkat yüzünden sûret-i hakdan görünerek ıslâh-ı beyn için tavassut ve ifsâdı mucib hâlâtdan beri ve hâlî olmamakla tekrâr ahâlî-i kazâ-i mezbûre izhâr-i livâ-yı şekavet ve semt ve civârlarında olan ehl-i İslâm ve reâyâ-yı sâireden dahî münâca'at ve ol-vechile cem'iyetleri tezâyüd ve tekessür bularak ba'zı acize ve ehl-i arz tâifesine gadr ve hayfa cesâret ve emvâl-i mîrîye ve matlûbât-ı sâirenin ta'tiline bâdî ve elhâletü-hazihi ahâlî ve re'âyâ-yı merkume hükkâm ve zâbitan ve gerek ehl-i zimmet piskopos ve kocabaşılardan yüz çıkarub kâffe-i husûsât ve harekâtlarında konsolos-ı mersûma mürâca'at ve ol-dahî mümânaat ve merkûz cibilliyeti olan fesâd ve fitneyi teşyîd ve tahrîs husûslarının esbâb-ı istihsâline ısrâr etmekden nâşî mersûm tebdîl ve diyâr-ı uhrâya azîmet etmedikçe cezîre-i mezbûre ihtilâf ve ihtilâlden kurtulmamayacağı zâhir ve âşikâr olmakla mersûm konsoloslukdan azl ve yerine şürût ve uhûda ri'âyet eder âher bir konsolos nasb ve ta'yîn etdirilmesiyle cezîreyi ihtilâf ve ihtilâlden vikâye ihtilal ve fukarâyı acizeyi gadr ve perişânlıktan himâye buyurulmak bâbında bâ'is-i arz-ı ubûdiyet-i saâdikanem olmuşdur. İnşallahu Te'âlâ keyfîyet-i mezkûr bu def'a takdîm-i sūdde-i seniyye kılman i'lâm-i şer'îye fezahilinden dahî ma'lûm-ı rahîmâneleri buyuruldukda bu bâbda müsâ'ade-i seniyyeleri masrûf buyurulmak emrinde her hâlde emr u fermân lütf ve ihsân devletlü inâtetlü atûfetlü merhametlü veliü'l-ni'im seniyyü'l-himem efendimiz sultanım hazretlerininindir

Kıbrıs muhassılının kâ'imesidir

Devletlü inâtetlü atûfetlü merhametlü veliü'l-ni'im kesirü'l-kerem efendim sultanım hazretleri;

Kıbrıs cezîresi re'âyâsından ba'zı bi-şu'ur ve sefehâ makuleleri haklarında mebzûl olan merâhimi ve işfak-ı şâhânelerinin şükrünü bilerek ber-takrîb patenta kâğıdı ahzıyla müste'menlik dâ'îye-i fâsidesine düşerek üzerlerine edâsı lâzım gelen emvâl-i mîrîye ve tekâlif-i sâireden hisselerini edâda imtinâ ve muhâlefet edegeldikleri bi'l-ihbâr ma'lûm-i merâhim-i melzûm-ı âlîleri buyrulmak için o makuleler ser-rişte-i kazibe ile müste'menlik dâ'îyesine düşen süfehâ-yı ra'îyyetin yedlerinde olan patentaları ahz ve nez' ve kendileri hükmi-i ra'iyete tenzîl olunarak üzerlerine edâsı lâzım gelen emvâl-i mîrîye ve tekâlif-i memleketden hisselerinin tahsiline mübâderet olunması husûsuna irâde-i kerâmet-i aliyye-i şâhâneleri ta'alluk buyrularak ol-bâbda sahîfe-i berâ-yı sūdûr eden emr-i âlî bundan çend mâh akdemce şeref-vürûd etmişse de ol-esnâda ricâl-i devlet-i aliyyeden Es'ad Medhi Bey bendelerinin bu husûsa me'mûriyetiyle cezîre-i mezbûreye vürûd edecekleri sûreti tevâtür bulmuş olmakdan nâşi bi'l-icâb emr-i âlî-i mezbûr zâhire çıkarılmayıb mîr-i mûmâileyhin vürûdlarına terakkub olunmuş ve mashûman bi'l-âfiye bu def'a vürûdlarında kendileriyle bi'l-müzâkere ve bi'l-ittifak hâmil oldukları emr-i aliyye ile emr-i âlî-i mezkûr dahî cümle muvâcehesinde feth ve kıra'at olunub devletyn beynlerinde câri olan muâhede şürûtu mûcibince iktizâsı üzere lâzım gelenlere cevâb verilerek o makule süfehâ-yı râ'iyetin yedlerinde bulunan patentaları konsolosları taraflarına reddiyle kendileri hükmi-i râ'iyete tenzîl ve üzerlerine edâsı lâzım gelen mâl-ı mîrîyi ve tekâlif-i memleketden hisseleri tahsiline mübâşeret kılınmış olmağın yâver-i efrininde gün ve mekân ve yemn tevcihât-ı hazret-i şehriyâr sıknet ve deryân ile bi'l-istimâlet işbû husûsa dahî sûret verilecek ise de Rusya konsolosu Prestian nâm müste'men öteden beri mübtelâ olduğu hilâf-ı şürût ve mugayir-i âyîn-i me'mûriyeti harekâta ibtidâr ile mukaddema izhâr-ı isyân eden adalar ahâlîsinden cezîre-i mezbûrede bir ferd yoğiken ve patentalı reâyâ-yı mersûme aba-anceddin cezîre-i mezbûre re'âyâsından olub patenta aldıkları mahale firâren gidib gelmeleri fakat iki üç mâh zarfında idüğü cümlesinin ma'lûmu iken bunlar Mora muharebesinde bulundu asl altı yüz dört deyü himâyeye düşerek bu sûretle sâir re'âyâyı dahi tahrîk etmekte olduğu bi't-tahkîk konsolos-ı mersûmun ber-mûcib-i şürût müdâhale vâkiası def' olunmuş ise dahî şâyed kani' olmayıb tarafından ve Françe ve İngiltere konsolosları cânibinden hilâf-ı inhâ ile zât-ı muâlî âyât-ı kerîmânelerine ta'cîz ve tasdîre cesâret eder ve etdîrir ise ihfâ buyrulmayarak şîrâze-i nizâm-i râ'iyeti halleden vikâyeye müsa'ade-i aliyyeleri erzân buyrulmak recâsıyla arîza-yı çâkerânem takdîmine mücâseret kılındığı inşallah Te'âlâ muhât-ı ilm-i rahîmâneleri buyuruldukda bâki emr u ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 21 B. sene 47

Dergâh-ı Mu‘allam kapucubaşlarından hâlâ Kıbrıs cezîresi Muhassıllı es-Seyyid Halîl dame mecduhuya ve Lefkoşa naibine hüküm ki;

Kıbrıs cezîresi mütemekkinlerinden ve abâ an-cedd saltanat-ı seniyyem cizye güzâr re‘âyâsından ba‘zıları haklarında mezbûl olan merâhim ve işfâk-ı pâdişâhânemin şükrünü bilmeyerek cezîre-i Kıbrıs’ta kâin düvel-i ecnebiye konsolosları câniblerinden birazı dahî ticâret vesilesiyle Mora vesâir Akdeniz adalarına azîmetle kapodestirya tarafından birer takrîr patenta kâğıdı ahzıyla müste‘menlik dâ‘iyesine düşenlerin üzerlerine edâsı lâzım gelen cizye-i şer‘iyye ve tekâlif-i memleketden hisselerini vermekte tereddüd ve muhâlefet etmekte oldukları bi’l-ihbâr tahakkuk etmekle mâheza memâlik-i mahrûsemde bulunan düvel-i müntehave konsolos ve konsolos vekîllerinin saltanat-ı seniyyem re‘âyâsına patenta kâğıdı vermeleri ve onları himâye dâ‘iyesine düşmeleri uhûd ve şürûta min-küllî’l-vücûh menâfi ve mugayir ve bundan akdem Mora cezîresinde ve tevabi‘î olan adalar haklarında Rusya ve İngiltere ve Françe devletlerinin Londra’da bi’l-içtima‘ akd ve ihfâ eyledikleri sırada taraf-ı saltanat-ı seniyyemden muvâfakat olunduğu esnâda düvel-i müşârüleyh elçileri vaki‘ olan mekâlîme-i resmîyede fakat isyan eden mahaller ahâlîsinden memâlik-i İslâmiye’de bulunub memleketlerine gitmek isteyenler olur ise yedlerinde bulunan emlâk ve arâzileri tâliblerine bey‘ ve fûrûht ile buldukları yerden kat‘-i alâka ederek patenta aldıkları mahallere gitmek ve öte tarafta bulunanlardan memâlik-i mahrûseme gelmek hâheşinde olanlar haklarında dahî kezalik mu‘amele icrâ olunmak sûretleri elçi-i mûmâileyhe resmen verilmiş olan karar iktizâsından olduğuna ve cezîre-i Kıbrıs ise ber-vechile bu sûrete dâhil ve karâr-ı mezkûr buna şâmil olmadığı vâkı‘atdan idüğüne binâen cezîre-i mezkûre re‘âyâsının ol tarafda mukim düvel-i müntehave konsolosları câniblerinden kapodestirya tarafından patenta kâğıdı ahzıyla tavr-ı râ‘iyyete menâfi ve mugâyir hareket eylemeleri kat‘an câiz olmadığından bu husûsun beher hâl men‘ ve def‘iyle şîrâze-i nizâm-ı râ‘iyetin tatrîf-i halelden vikâyesi lâzimedden olduğundan nâşi siz ki nâib ve muhassıl-ı mûmâileyhsiz vusûl-i emr-i şerîfimde cezîre-i mezkûre re‘âyâsından ba‘zı ser-rişte-i kâfiye ile birer takrîb patenta kâğıdı ahzıyla tavr-ı râ‘iyyete menâfi ve mugâyir harekete ibtidâr eden süfehâ râ‘iyetin yedlerinde olan patenta kâğıdlarını nez‘ ve kendilerini hükm-i râ‘iyyete tenzîl ile sâir re‘âyâ-yı Devlet-i Aliyyem misillû üzerlerine edâsı lâzım gelen cizye-i şer‘iyye ve tekâlif-i memleketden hisselerini tahsil ve esbâb-ı asâyişinin istihsâline mezîd-i ihtimâm ve dikkat eylemek ve mukaddemâ ihtilâl zuhûr eden mahaller ahâlîsinden olub da bir müddetden berü cezîre-i mezkûrede emlâk ve arâzi iştirâsıyla temekkün etmiş olanlar saltanat-ı seniyyem râ‘iyetinde sâbit oldukça mezâlîm ve ta‘addiyatdan emin ve rahat vesâir merâhimvâye-i şâhânemde müsterîh ve asûde olmak üzere ikamet edib bi’l-farz râ‘iyeti kabul etmeyen olursa o makulelerin derhâl cezîre-i mezbûrede bulunan emlâk ve arâzilerininin Devlet-i Aliyyem re‘âyâsından tâliblerine bey‘ ve fûrûht ile buldukları yerden kat‘-i alâka ederek patenta aldıkları neresi ise oraya gönderilmesi husûsuna i‘tina ve mübâderet eylemeniz fermanım olmağın tenbihân ve ihtimâmen ve mahsûsan işbu emr-i celîli’l-kadrim isdâr ve () ile tisyâr olunmuşdur imdi ber-vech-i muharrer tenbihât-ı şâhânemin icrâ ve infâzıyla nizâm-ı râ‘iyyete bir güne halel gelmemesi vesâilini istihsâle kemâl-i ikdâm ve dikkat eylemeniz matlûb-ı mülûkânem idüğü ma‘lûmunuz oldukça ber-vech-i meşrûh amel ve hareketle icrâ-yı lâzım hamiyetkârî raviyyete bezl ve sa‘y-i kudret ve hilafından ittika ve müba‘adet eylemeniz babında.

سلطان
دفتري

دوستانو غائبو عاظمو زافندو و النعم كبر اللطف والكرم اقدم
 محول عهدہ عبدالم اولادہ فیریس جزیرہ سندنه واقع طوزله نام محله موجود قوسلو سندنه روسیه قوسلو سندنه اوغلا مارکو بوندنه اوچمه در علیه وله
 طوزله به کلوب فیما بعد دوله علیه فیریس جزیره سندنه محله رعایا ده میری ساز کونه برسنه مطالبه انیمیب جمله سی عفا بلدی فقط روسیه شروطن
 سنه ده بردفنه اولوز اتی غروتنی اله صده دبه رک نشد حدوت ابدب جزیره مذکوره به ضلی فساد الفی ایلدی اولر فی اشبه محرم الحرامک اولدی
 کوفی طوزله به وصول عافرانم رهبره هیزیند و حصول اولوزن مسیح عافرانم اولوب کیفیه بالا طرف سداخری و حسن اولوزن بود جمله و علیه
 رعایای مذکوره ناک باش مسقیوس ساز و قضا برینه ف مذکوره ناک دفعنه دلازم کلوه نصیه اجرا اولنه ره دفع فاد اولوب تقاضای عیدام
 اولادہ لفقوشه به حرکت و داخل اولرینده جمله وجهه و رعایا ساز حاضر اولقیری حاله بر اعلیتاه و فرمایه صید الفدانه اصول قاعده جزیره اوزره
 فتح و قرانه اولوزن سمما و طاعة و راسخی بعد لاد اجلس داخلی و خارج کونه مردون روسیه قوسلو سندنه اوغلدی مارکو و بریلو محروسه لفقوشه
 کلاب بران کلوب بلر رعایای باشنه صلح ابدک لفقوشه باش مسقیوس و جمله قوجه باشیدی و با پاسدی عزل و برینه افریح طرفوسی اولندی
 نصب ابدک اوزره در علیه ده مقیم الجیدی طرفه انرا ایله اعانه ابدک کلبه قرار و برشد و کیفیه طرف عافرانم صده سداخری اولوزن مرولک بکن
 جزیره مذکوره رعایای افادده غرضدی مجر رعایای اصول و فرجه تابع ابدک موده و غریبوز طرفدزه اسکان تشدید و اولوجه ضیله و قدره
 ضای اولقیری و جزیره مذکوره مفاطعه صیحه ده اولوب رعایای رضی لهر جمله مطیع و نقاد ابرده روسیه قوسلو سندنه بود جمله اف ابدک
 اطاعته خروج ابدب جمله مطلوبه میرک به مصالح سازه به فعل طاری اوله ضعی برهای و شکار و طغیبه مراغ عبد لرزه رهجو درک طوزله ابدک
 قوسلو سندنه بر فردی کنده اورد لرزه خارج مصالح رعایا و معد مملکت قاسما بد کوبه تنبیهی حاوی الجیدی طرفدنه مکتوب خبر ابدک روسیه لازم کله حکم مطاعلم
 و النعم کبر اللطف والكرم اقدم سلطان دفتري

BOA., HAT-1163/46030-B

[Tuzla'da bulunan Rus konsolosunun oğlu Marko'nun halkı isyana sürüklemek için sahte belgeler neşretmesinin engellenmesi için Rus elçisi tarafından tebligat yaptırılması hakkında Kıbrıs Muhassılı Halil Ağa'dan Bâbiâli'ye mektup]

Devletlü inâyetlü âtîfetlü re'fetlü velî-ni'mim kesîrû'l-lütf ve'l-kerem efendim sultanım hazretleri;

Muhavvel-i uhde-i abîdânem olan Kıbrıs cezîresinde vâki' Tuzla nâm mahalde mevcûd konsolsolardan Rus konsolosunun oğlu Marko bundan akdemce Deraliyye'den Tuzla'ya gelib fî-mâba'd Devlet-i Aliyye Kıbrıs cezîresinde mütemekkin re'âyadân mîrî vesâir gûne bir nesne metalibe etmeyib cümlesini afv eyledi fakat Rusya şürûtu üzere senede bir defa otuz altı kuruş alacak diyerek neşr-i havâdis edib cezîre-i mezkûreye hayli fesâd ilka etmiş olduğu işbu Muharrem'in onuncu günü Tuzla'ya vusûl-ı âcizânem rehîn-i hayz-ı teyessüd ve husûl oldukda mesmu'ât-ı âcizânem olub keyfiyet bi'l-etrâf sırren taharrî veecessüs olundukda bu vechile olmağın re'âyâ-yı mezkûrenin Başpiskopos vesâir iktizâ edenlerine fesâd-ı mezkurenin def'ine dâir lâzım gelen nasihat icrâ olunarak def'-i fesâd olunub makarr-ı eslâf-ı abîdânem olan Lefkoşa'ya hareket ve dâhil olduğumda cümle ve vücûh ve re'âyâ vesâ'ir hâzır oldukları hâlde berât-ı âlîşân ve fermân-ı celîli'l-unvan usûl ve kaîde-i cezîre üzere feth ve kıra'at olundukda sem'an ve ta'aten merâsimi bade'l-edâ meclîs dağılmış birkaç gün mürûrunda Rusya konsolosunun oğulları Marko ve Yerilimov mahrûse-i Lefkoşa'ya gelüp biraz kendüyü bilmez re'âyâları başına cem' ederek Lefkoşa Başpiskoposunu ve cümle kocabaşları ve papasları azl ve yerlerine Efrenc taraflısı olanları nasb ettirmek üzere Der'aliyyede mukim elçileri tarafına inhâ ile î'âne etdireceklerine karâr vermişler ve bu keyfiyet taraf-ı abîdânemden sırren taharrî olundukda mersûmânın bir gûne cezîre-i meckûr re'âyâsını fesâddan garazları mücerred re'âyâyı izlâl ve Efrenc tâbî' ederek Mora ve Eğriboz taraflarında iskâna teşvîk ve ol vechile hîle ve hüd'adan hâli olmadıkları ve cezîre-i mezkûre mukata'ât-ı cesîmeden olub re'âyâsı dahî her vechile mutî' ve münkad ise de Rusya konsolosunun bu vechile ifsâdıyla giderek itâ'atten hurûc edib cümle matlûbât-ı mîrîye ve mesâlih-i sâireye halel-târî olacağı bedîhî ve âşikâr olmağın merâsim-i aliyyelerinden mercûddur ki Tuzla'da mevcûd olan konsolosların bir ferdi kendi umûrlarından hâriç mesâlih-i re'âyâ ve umûr-ı memlekete karışmamaları için tenbîhi hâvî elçileri tarafından mektûb tahrîr etdirilmesi lâzım geleceği muhât-ı ilm-i âlem-ı ârâ-yı velîü'n-ni'amîleri buyuruldukda ol bâbda ve her hâlde lutf ve kerem devletlü inâyetlü âtîfetlü re'fetlü velî-ni'mim kesîrû'l-lütf ve'l-kerem efendim sultanım hazretlerindedir.

[Mühür] Halîl bendeleri

اقضى قضاء المسلمين اولى ولائها الموحدين معدن الفضل واليقين رافع اعلام الشريعة والوجع وارث معلوم
 الا نبيار والمرسلين المختصين بمرتبة غنايت الملك المعين مه لان لفوضه قاضى كسى زيرت وضائمه ومفاخر العفتا
 والحكام معادن الفضائل والكلام جزوه فرسده واقع قضايت قاضى ذنا يبرى زير فضلهم وفروته
 الاما جود الاميان حصه كسحور لرزن فرس محصى سبب زيره مجوه ومفاخر الامان والاقوان اعيان وظا بطان
 وجوه ملككت واليش ارمى زير قدرهم توفيق ربيع صوابون وصل والحق معلوم اولئك محصلي و جهابيه
 اداره اولان فرس ونوابى مقاطعيسى وارا دجسردن اوليا كسره تقصصان ترتيبت قاضى
 لازردن اولين مزابسبب فني بعد مقاطعة مزبوريه بقودان دربا طرفلرنت و طرف افردن و جا
 من الوجوه دفعى لغرض اوليه رف محصلي مزبور الشبه بيت اكيوز اون طغوز كسردن اعتبار زير شرفيا فته
 صدور اولان خسان خط صوابون شوكتقرون موضعجه ايراد جدير صوابونم خدمت سى طافدن قطب و اداره
 اولحق اوزره تنظيمي خصوصه ارا حرا عديم لغايى ابردب محصل مزبور مربوط اولان جونيه وعوارضل معاشه
 مرقوم حرقى غايه كسردن بر سببى كسره قطب و ربط و جيات ايجت اوزره كسره كسره موافق الين
 عهدك احاله وتقويض اولينش اوليه بنائى كسردن مقتضاي تاموريت ولائنه صداقت و ختمت
 اوزره اموال مرتبلا برلو برندن جمع و تحصيل و بيدرى ايراد جدير صوابونم خونه كسره ارسال وتوصيل ايجت
 لازمه حالات ايجت قس صد اولان اموال مرقوم مودن براتجيه و برجه ارسال اوليه ايجت اعظم رجا ل اوليك
 عيودن حلا جدير صوابونم دفعه و ارا حرا الاما جود والا كسره ايجت ابراهيم بشيد دام مجوه با نظر انها
 استكماله بوكيفيت حرقى كسردن امور و تاموركده اخلاف و رعاوت و حكام و ظا بطانته عدم خرتون
 نشانت ايجتى ظا بطان و بيدار و اموال مرقوم بيت سببى موصيه برلو برندن جمع و تحصيل و ختمت مرقوم
 ارسال و شيشي مطلوب قطبى ياد كسردن اوليه مستحق تعريف و اشعار اولفعل و صول اشرافيه
 غيرا جردن ايجت و غنق و تراخى و قوه حكميه كسره كسره محصلي و كسره جزويه وعوارض مالدي كسره
 مقتضيه صوابونم سببى موصيه على اى و جركان برلو برندن جمع و تحصيل و بر اوجدن ايسعاد كسره تسيس
 بذله كسره مقتدرت و اموال مزبور خدمت و وقت و زمانه قصده كسره و بطان كسره كسره كسره
 اولويه اولفعل ايجت اجراى تاديبات لازمه بركونه كيفيتى كسره و كسره كسره كسره كسره كسره كسره
 ايجت فرم اولفعل نهنها و تا كيدا و كسره ايجت اصدار
 و صول اموال مرقوم بيت و مقتدرت كسره بيت سببى موصيه برلو برندن جمع و تحصيل و بر ايجت ايجت
 كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره
 اولفعل ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت
 و قوه كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره
 و بو با بره خلافت رفا كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره
 اولفعل ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت
 و سببى موصيه ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت
 و سببى موصيه ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت
 مطلوبت كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره

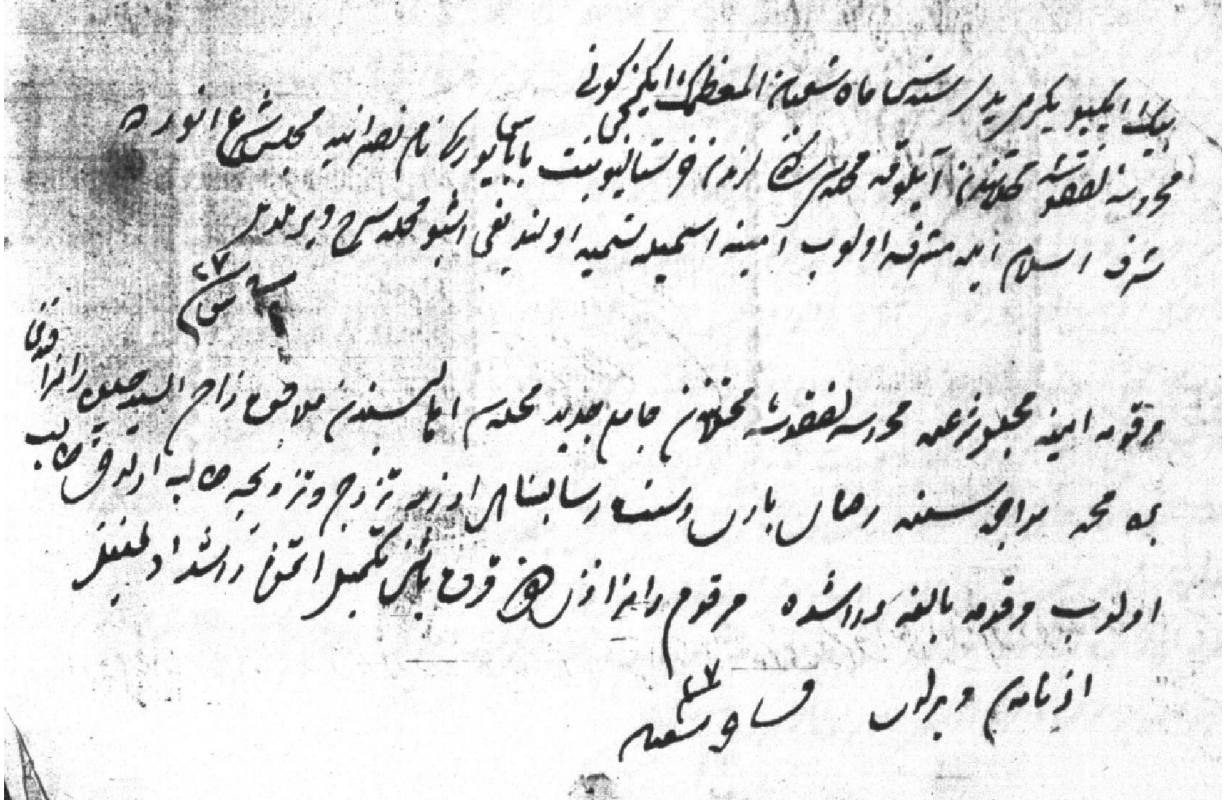
ايدوب تزييكوى ايجا با ايشى ايه دفعى بو دفعه ليق اخلاف اولفعل فني بعد حوص من موافق ايه
 من كل الوجوه معاونت و ظاهرت و اموال مزبور كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره
 و وقت و خلاقى و صغى كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره
 ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت
 مشج اوزره شرفيا فته صدور اولان كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره كسره
 مضمون منيف ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت
 فكله حرقى ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت
 فكله حرقى ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت ايجت

KSS., 24, s.68, hük. 2.

[Kıbrıs adasının kaptan paşalarr üzerinden alınarak İrâd-ı Cedid Hazinesi'ne bağlandığı ve hazineye gönderilmesi gereken cizye ve avarız ile Kıbrıs mukataası gelirlerinin tesliminde gecikmeye sebep olanların bir defaya mahsus affedildikleri]

Akzâ kuzâti'l-müslimîn evlâ vülâti'l-muvahhidîn ma'denü'l-fazl ve'l-yakîn râfi'-i i'lâmi's-şerî'ati ve'd-dîn vâris-i ulümü'l-enbiyâ ve'l-mürselîn el-muhtass bi mezîd-i inâyeti'l-meliki'l-mu'în mevlânâ Lefkoşa kâdısı zîdet fezâiluhû ve mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'âdenü'l-fezâil ve'l-keâm cezîre-i Kıbrıs'da vâkı' kazâların kâdıları ve nâibleri zîde fazlulum ve kîdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân hâssa silahşörlerinden Kıbrıs Muhassılı Süleyman zîde mecduhû ve mefâhirü'l-emâsil ve'l-akrân a'yân ve zâbitân ve vücûh-ı memleket ve iş erleri zîde kadrum tevki'-i refî'-i hümâyûn vâsil olacak ma'lûm ola ki muhassılık vechile idâre olunan Kıbrıs ve tevâbi'i mukâta'ası vâridât-ı cesîmeden olub kesr u noksân tertîbinden vikâyesi lâzımeden olmak mülâsebesiyle fi-mâba'd mukâta'a-i mezbûreye kapudân-ı deryâ taraflarından ve taraf-ı âhardan vechen mine'l-vücûh dahl ü ta'arruz olunmayarak muhassılık-ı mezbûr işbu bin iki yüz on dokuz senesinden i'tibâriyle şeref-yâfte-i sudûr olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn mücebince İrâd-ı Cedîd-i Hümâyûnum hazînesi tarafından zabt ve idâre olunmak üzere tanzîmi husûsuna irâde-i aliyyem ta'alluk edib muhassıl-ı mezbûr merbût olan cizye ve avârızla ma'an sene-i merkûme Muharremi guresinden bir sene-i kâmile zabt u rabt ve cibâyet eylemek üzere sen ki silahşör-i mûmâ ileyhîsin uhdene ihâle ve tefvîz olunmuş olduğuna binâen sen dahi muktezâ-yı me'mûriyyet ve lâzıme-i sadâkat ve gayretin üzere emvâl-ı emîriyyeyi yerli yerinden cem' ve tahsîl ve peyderpey İrâd-ı Cedîd-i Hümâyûnum hazînesine irsâl ve tevassul eylemek lâzıme-i hâlden iken ilâ hâze'l-ân emvâl merkûmeden bir akçe ve bir habbe irsâl olunmadığı a'zam-ı ricâl Devlet-i Aliyyem'den hâlâ [İrâd-ı] Cedîd-i Hümâyûnum defterdârı iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim el-Hâc İbrahim Reşîd dâme mecduhû bâ takrîr inhâ etmekle bu keyfiyyet mücerred senin umûr-ı me'mûriyyetinde iğmâz ve rehâvet ve hükkâm ve zâbitânın adem-i gayretlerinden neş'et eylediği zâhir ve bedîdâr ve emvâl-ı merkûmenin sâbıkı mücebince yerli yerinden cem' ve tahsîl ve hazîne-i merkûmeye irsâl ve tesbîli matlûb-ı kat'î-i pâdişâhânem olduğu müstağnî-i ta'rîf ve iş'âr olmağla vusûl-i emr-i şerîfimde gayreti deyimden ederek ve avk u terâhî vukû'a gelmeyerek gerek muhassılık ve gerek cizye ve avârız mâlları vesâir mukannenden her ne ise sâbıkı mücebince alâ eyyi vechin kân yerli yerinden cem' u tahsîl ve bir uçdan Dersa'âdet'ime tesyîre bezl-i vüs'-i makderet ve emvâl-i mîriyyenin vakt u zamânıyla tahsîlinde tekâsül ve betâet gûne hareket eder olursa o makûlelerin icrâ-yı te'dîbât-ı lâzımeleriçün kefiyyetlerini isim ve resmleriyle Der-aliyye'me tahrîr ve inhâya mübâderet eylemen fermânım olmağın tenbîhen ve te'kiden işbu emr-i âlî-şânım ısdâr (boş) ile tisyâr olunmuşdur imdi vusûlünde emvâl-ı merkûmenin ve mukannenden sâirenin sâbıkı mücebince yerli yerinden cem' u tahsîl ve bir akçesi ve bir habbesi geri kalmayarak peyderpey hazîne-i merkûmeye irsâl ve tesbîli husûsuna müsâra'at eylemen matlûb-ı kat'î-i hüsrevânem olduğu ve bundan sonra dahi emvâl-i matlûbenin irsâl ve tesbîlinde kusûr u rehâvet ve terâhî ve betâet vukû'a gelir ise sonra özr ü illetin karîn-i kabûl olmayup mesûl u mu'âteb olacağı bî-iştibâh olduğu ve bu bâbda hilâf-ı rızâ hareket ederi olur ise icrâ-yı levâzım-ı te'dîblerine ibtidâr olunacağı cezmen ve yakînen ma'lûmun oldukda âna göre amel ü hareket ve ibrâz-ı hüsn-i sadâkat ve emvâl-i emîriyyenin tahsîlinde tekâsül ve mûmâna'at edenleri olur ise o makûlelerin te'dîbleri için keyfiyyetlerini Dersa'âdet'ime tahrîre müsâra'at eylesin ve siz ki mevlânâ ve kuzât vesâir mûmâ ileyhîmsiz bu makûle emvâl-i mîriyyenin cem' u tahsiline me'mûr olanlara vücûhla mu'âvenet hükkâm ve zâbitân vesâir iş erlerinin lâzıme-i zimmet ve vâcibe-i uhde-i sadâkatleri iken bu dakîkaların tasarrufun ile emvâl-i matlûbenin bu vechile karîn-i ta'tîl ve te'hîr olması sizin icrâ-yı mu'âvenetde kusûr u rehâvetiniz neş'et edib terbiyenizi îcâb etmiş ise dahi bu def'alık iğmâz olunmağla fîmâ ba'd muhassıl-ı mûmâ ileyhe min külli'l-vücûh mu'âvenet ü müzâheret ve emvâl-i mîriyyenin ve tahsile tesbîlini istihsâle bilâ tevakkuf ikdâm ü dikkat ve hilâfi vaz'ı tecvîz ile mazhar-ı muâheze ve te'dîb olmakdan gâyetü'l-gâye hazer ve mücânebet eylemeniz bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdir olmuşdur buyurdum ki hükm-i şerîfim vusûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan işbu emr-i şerîf-i celîlü's-şân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımü'l-ımtisâlimin mazmûn-ı münîfi ile âmil olub hilâfından hazer ve mücânebet eylesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılâsız hurrîre fi'l-yevmi't-tâsi' aşer min mâh-ı Rebî'ü'l-âhir li-sene tis'a aşer ve mieteyn ve elf.

Be-makâm-ı Kostantiniyye el-mahrûse

KŞŞ., 28, s.4, hük. 3-4

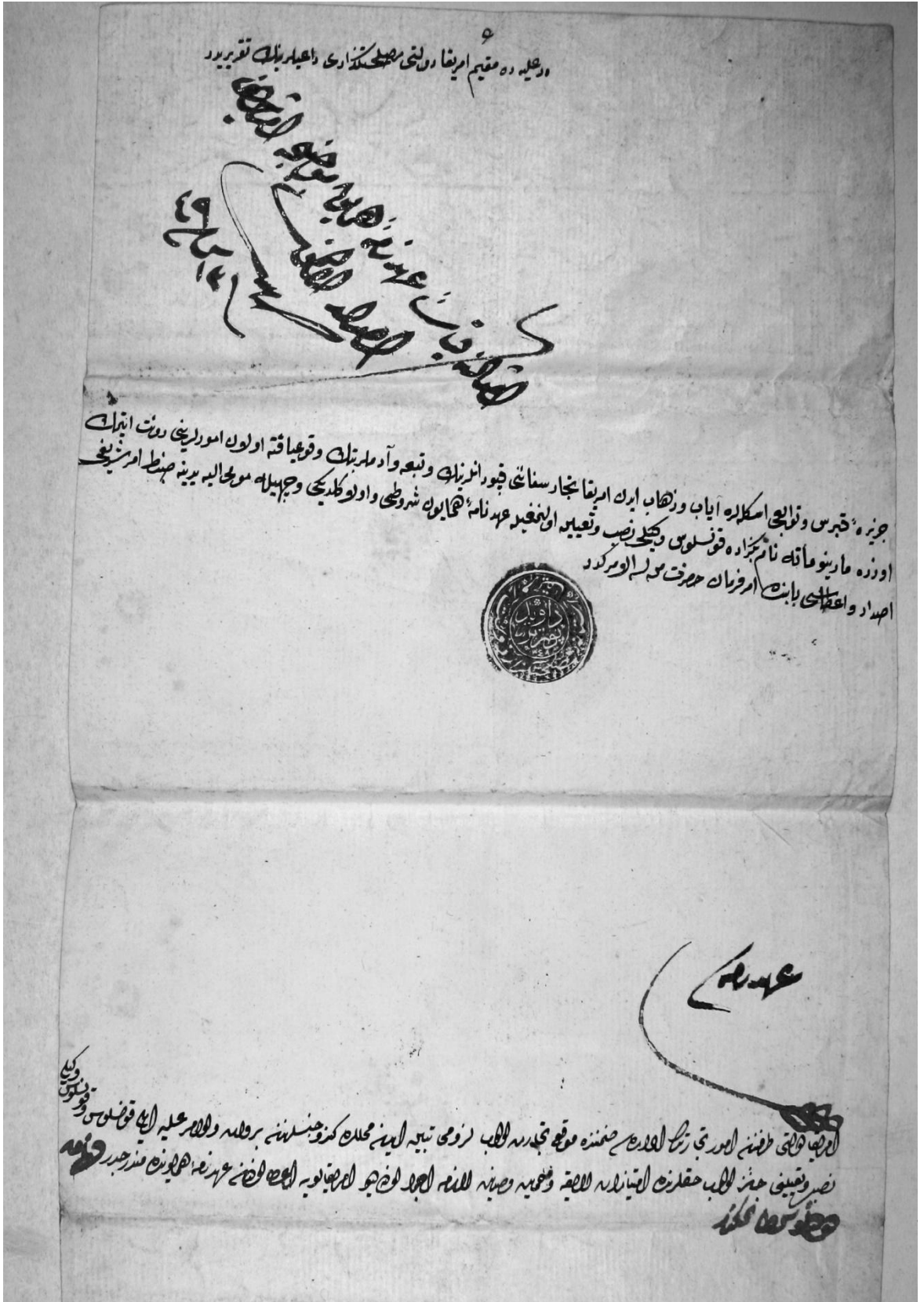
[Lefkoşa'nın Aya Luka mahallesinden Hristanyo bint-i Papas Yorgi adlı kadının İslâmiyet'e geçerek Emine ismini aldığı ve bu şekilde Lefkoşa'nın Câmi-i Cedîd mahallesinden Molla Hasan-zâde Esseyyit Hüseyin Râmiz Efendi ile evlenmesine izin verildiği]

Mahrûse-i Lefkoşa mahallâtından Aya Luka Mahallesi sâkinelerinden Hristanyo bint-i Papas Yorgi nâm nasrâniyye meclîs-i şer'î-i enverde şeref-i İslâm ile müşerrefe olub Emine ismiyle tesmiye olunduğu işbu mahalle şerh verildi

Fî 2 Ş. sene 27

Merkûme Emine meclîs-i şer'îde mahrûse-i Lefkoşa mahallâtından Câmi'-i Cedîd mahallesi ahâlîsinden Molla Hasan-zâde es-Seyyid Hüseyin Râmiz Efendi bin Mehmed muvâcehesinde rızâ-yı bârî ve sünnet-i risâlet-penâhî üzere tezevvüc ve tezvîce tâlibe ol dahi tâlib olub merkûme bâliğa ve râside merkûm Râmiz Efendi dahi kırk yaşını tekmil etmiş râşid olmağın izinnâmesi verildi

Fî gurre-i Şa'bân sene 27

BOA., C.HR-150/463

[Amerika konsolosu Marino Mate'ye konsolosluk berati verilmesi]

Der'aliyyede mukim Amerika devleti maslahatgüzârı dâ'îlerinin takrîridir.

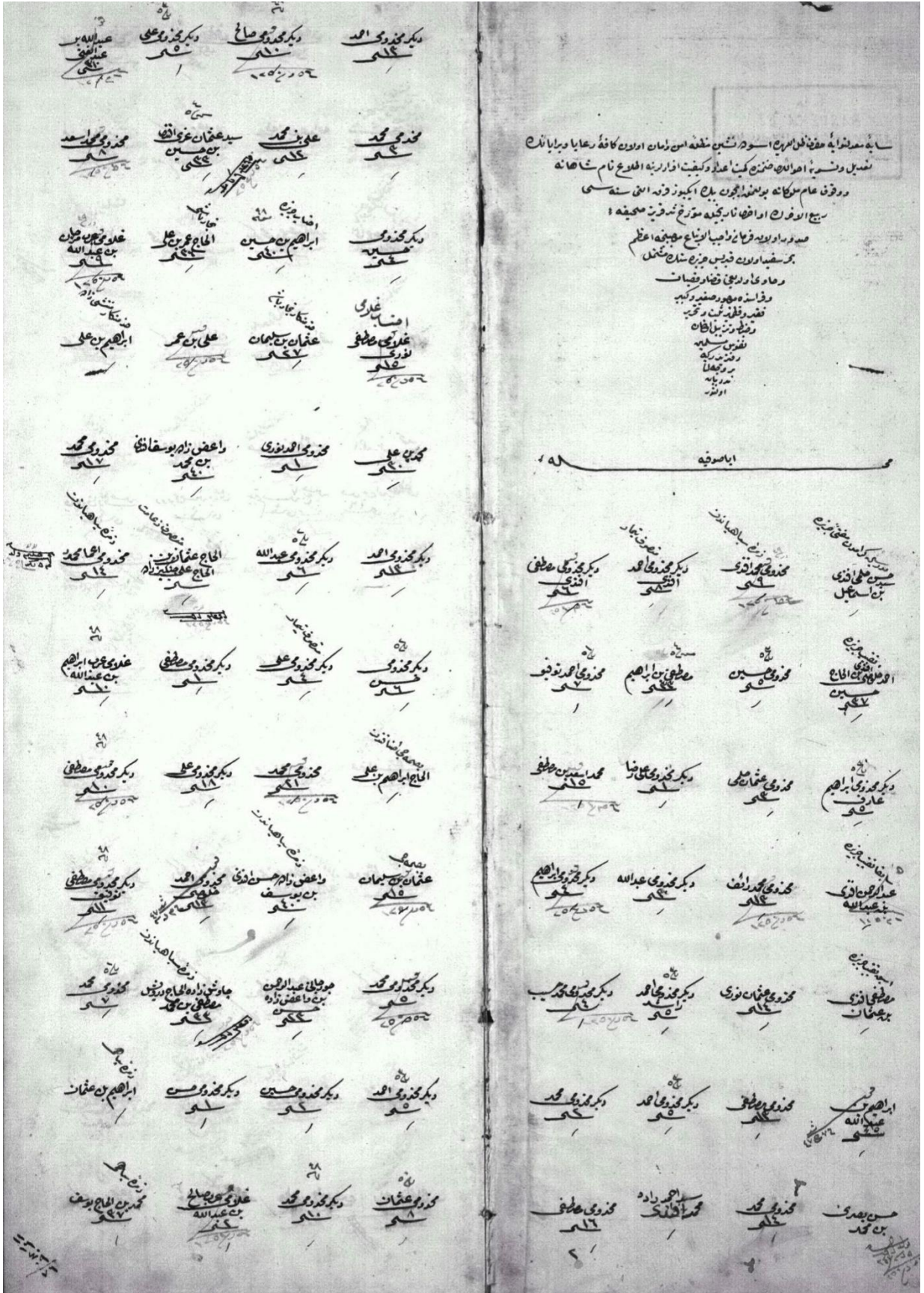
Cezîre-i Kıbrıs ve tevabi'î iskelere âyâb ve zühâb eden Amerika tüccâr sefâyinini kapudânlarının ve teba'a ve adamlarının meydana gelen vuku'-yâfte olan umûrlarını rü'yet etmek üzere Marino Mate nâm beğzade konsolos vekîli nasb ve ta'yîn olunmağın ahdnâme-i hümayûn şürûtu ve evlâ geldiği vecihle mûmâ-ileyh yedine zabt-ı emr-i şerîfi isdâr ve i'tâsı bâbında emr ve fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

[Mühür] David Porter

[Zîrinde] Amerika devleti tarafından umûr-ı ticâretin idâresi zımnında mevki'-i ticâret olub lüzûmu tebeyyün eden mahallere kendü cinslerinden berât-ı evâmir-i aliyye ile konsolos ve konsolos vekîli nasb ve ta'yîni câ'iz olub imtiyâzât-ı atîka himâyet ve sıyânet lâzıme-i icrâ oluna deyü Amerikalı'ya i'tâ olunan ahdnâme-i hümayûnda mündericdir. Ferman devletlü sultanımındır.

[Balasında] İmtisâline kıyâsen ahdnâme-i hümayûn mücibince emr-i şerîf isdâr olunmak buyuruldu

Fî 13 Ş. sene 49

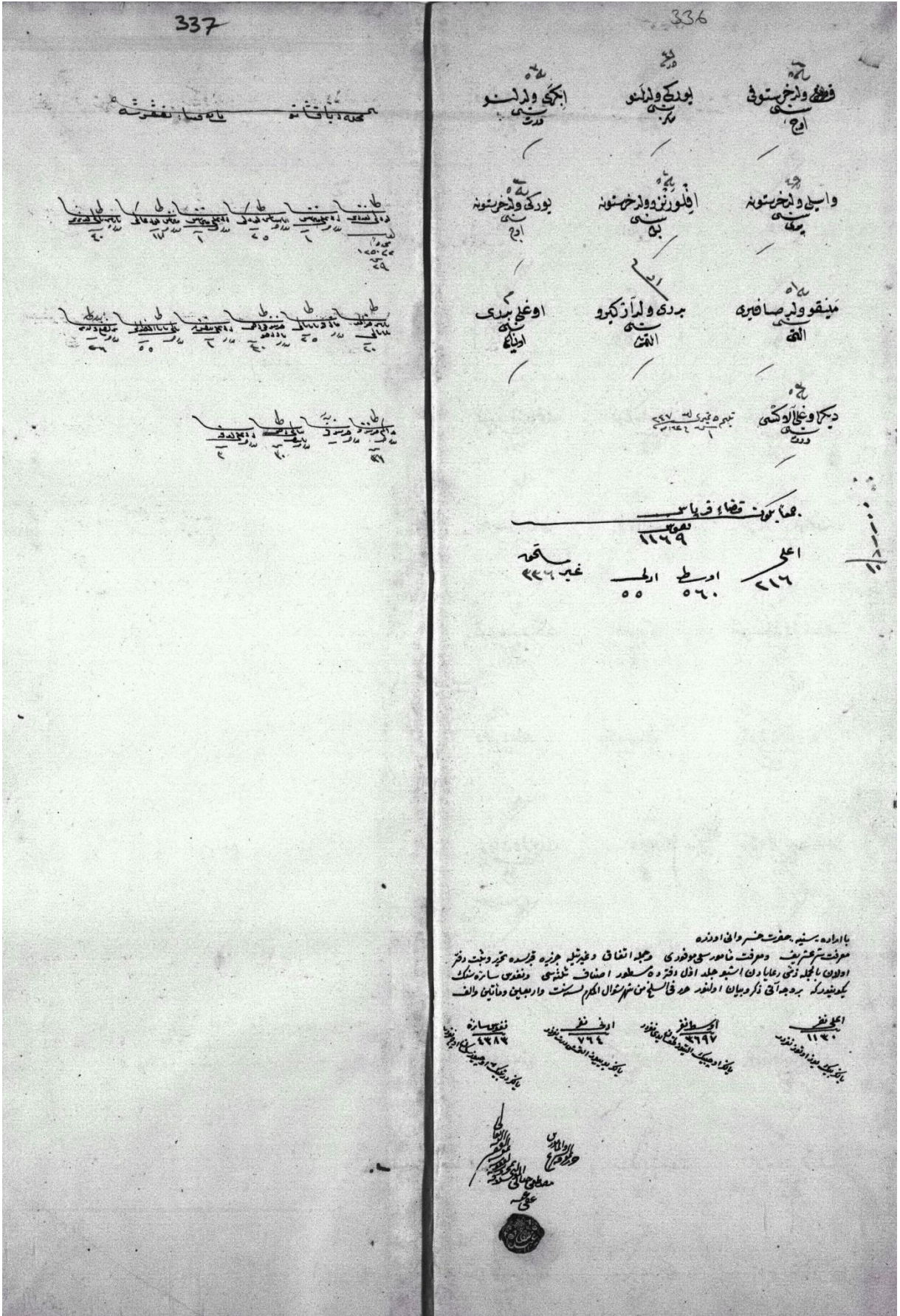
BOA., TŞR.KB.d., 40, s.1,2

[40 Numaralı Kıbrıs Nüfus Defterinin ilk iki sayfası]

BOA., TŞR.KB.d., 41, s.1,2

[41 Numaralı Kıbrıs Nüfus Defterinin ilk iki sayfası]

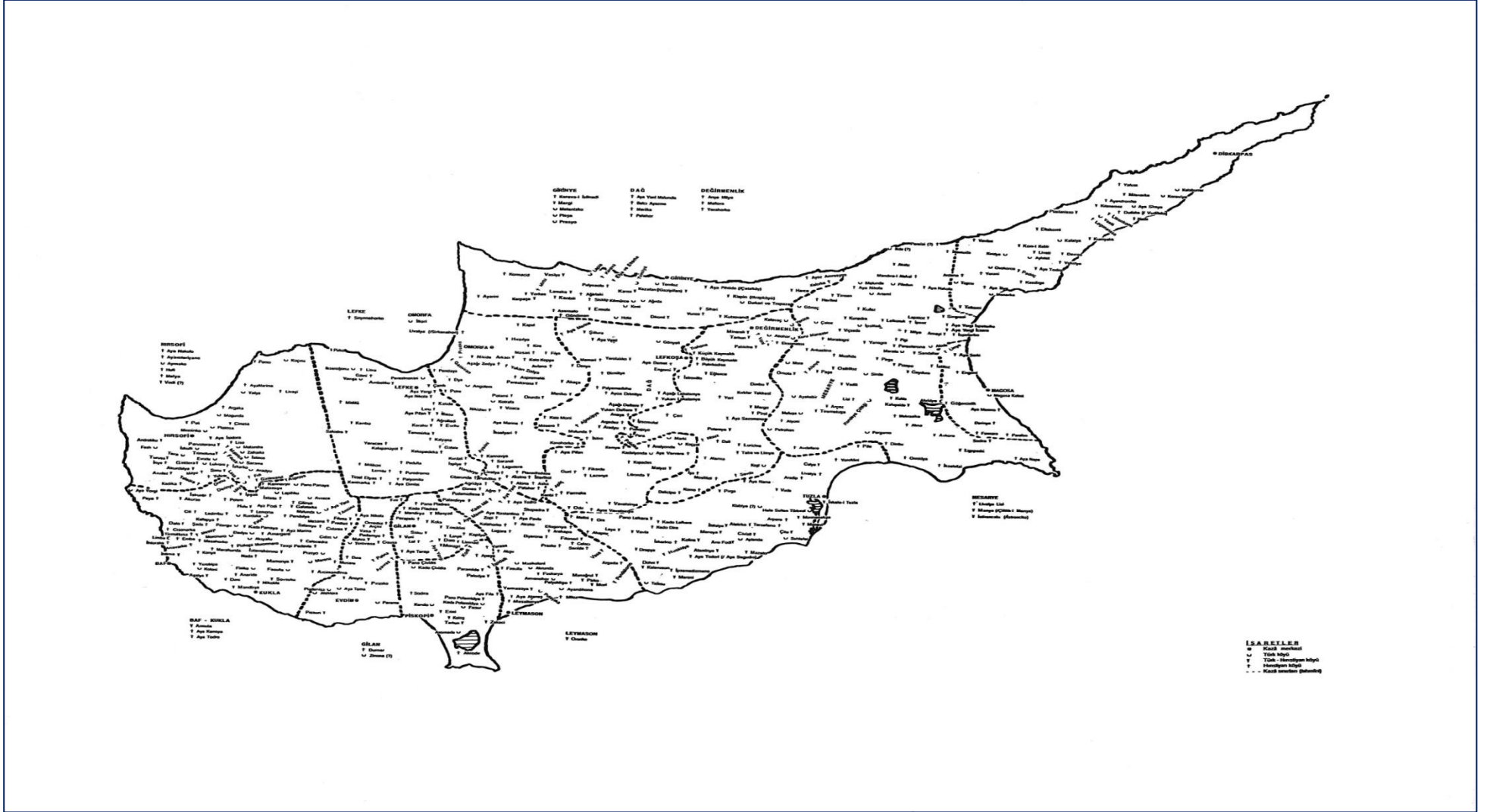
BOA., TŞR.KB.d., 43, s.336-337.
[43 Numaralı Kıbrıs Nüfus Defterinin son iki sayfası]

C. HARİTA VE GRAVÜRLER

Harita 1: Kıbrıs Adası Fiziki Haritası

Harita 2: 1831 Nüfus Sayımına Göre Kıbrıs Adası

Kaynak: Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfus, Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları), (Hızl. Hacı Osman Yıldırım ve diğerleri), BOA. Yay, İstanbul, 2000, s.EK.

Gravür 1: Hacı Yorgaki (Hadji Georgakis Kornosios)

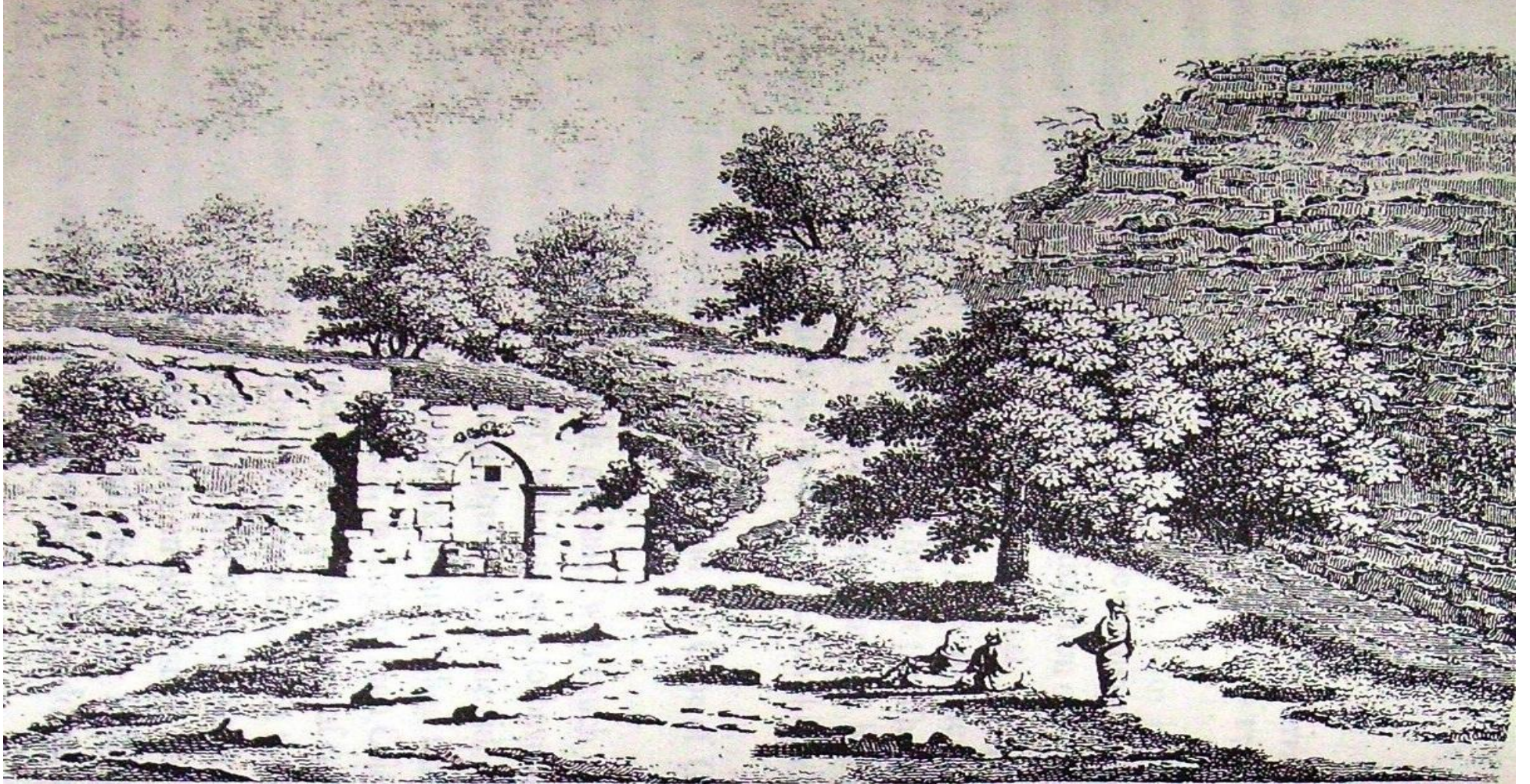
Kaynak: Sir George Hill, **A History of Cyprus**, Vol. IV (The Ottoman Province-The British Colony, 1571-1948), Cambridge University Press, 1952.

Gravür 2: 1806 Yılında Kıbrıs'ta Togni Köyü

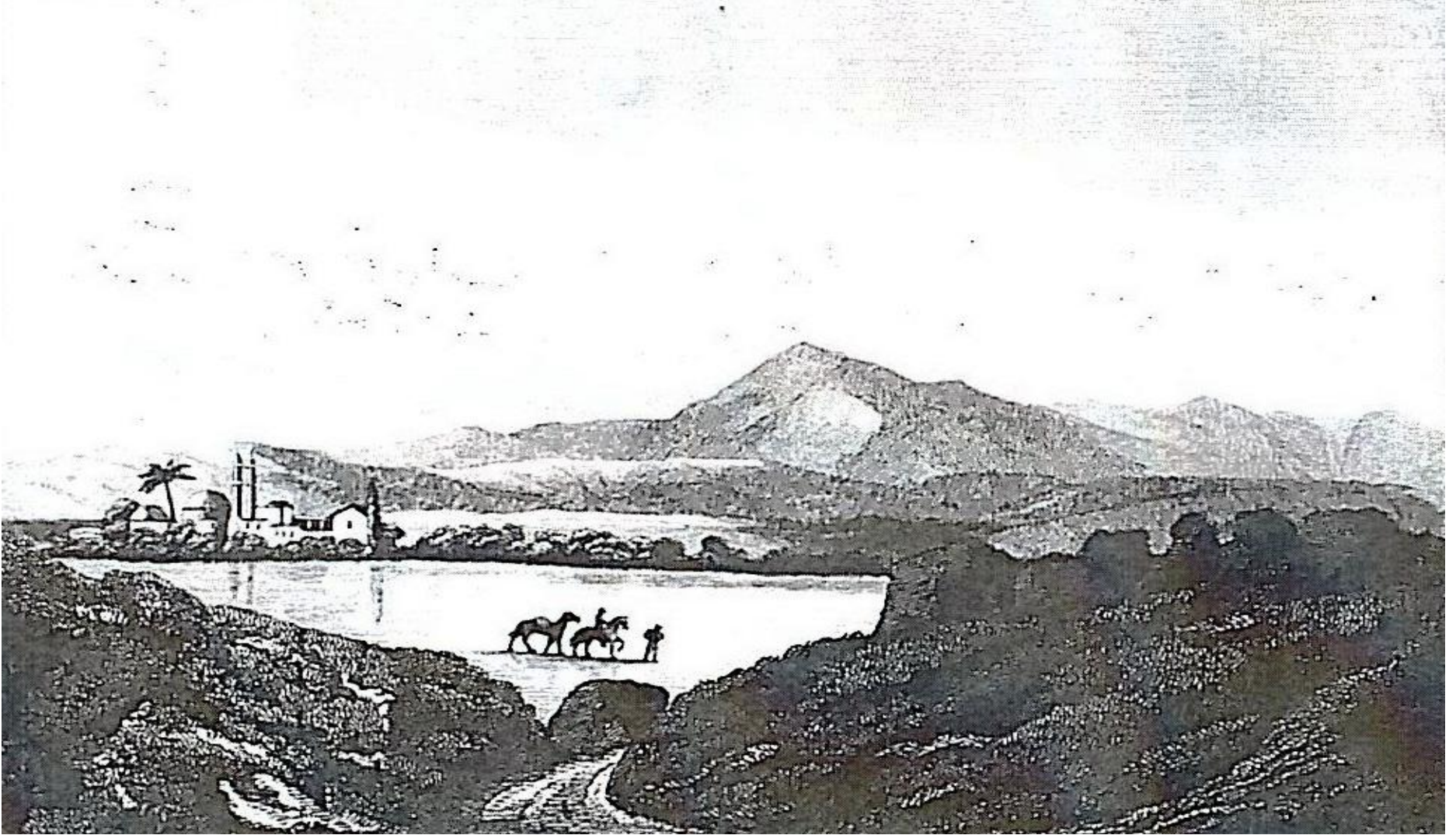
Kaynak: DOMINGO Badia y Leyblich (Ali Bey), *Travels of Ali Bey*, Vol. I, Printed for Longman, Hurst, Rees, Orme and Brown, London, 1816, s.263.

Gravür 3: 1806 Yılında Kıbrıs'ta Kaynak Suyu Bulunan Köylerden Lataniskio Köyü

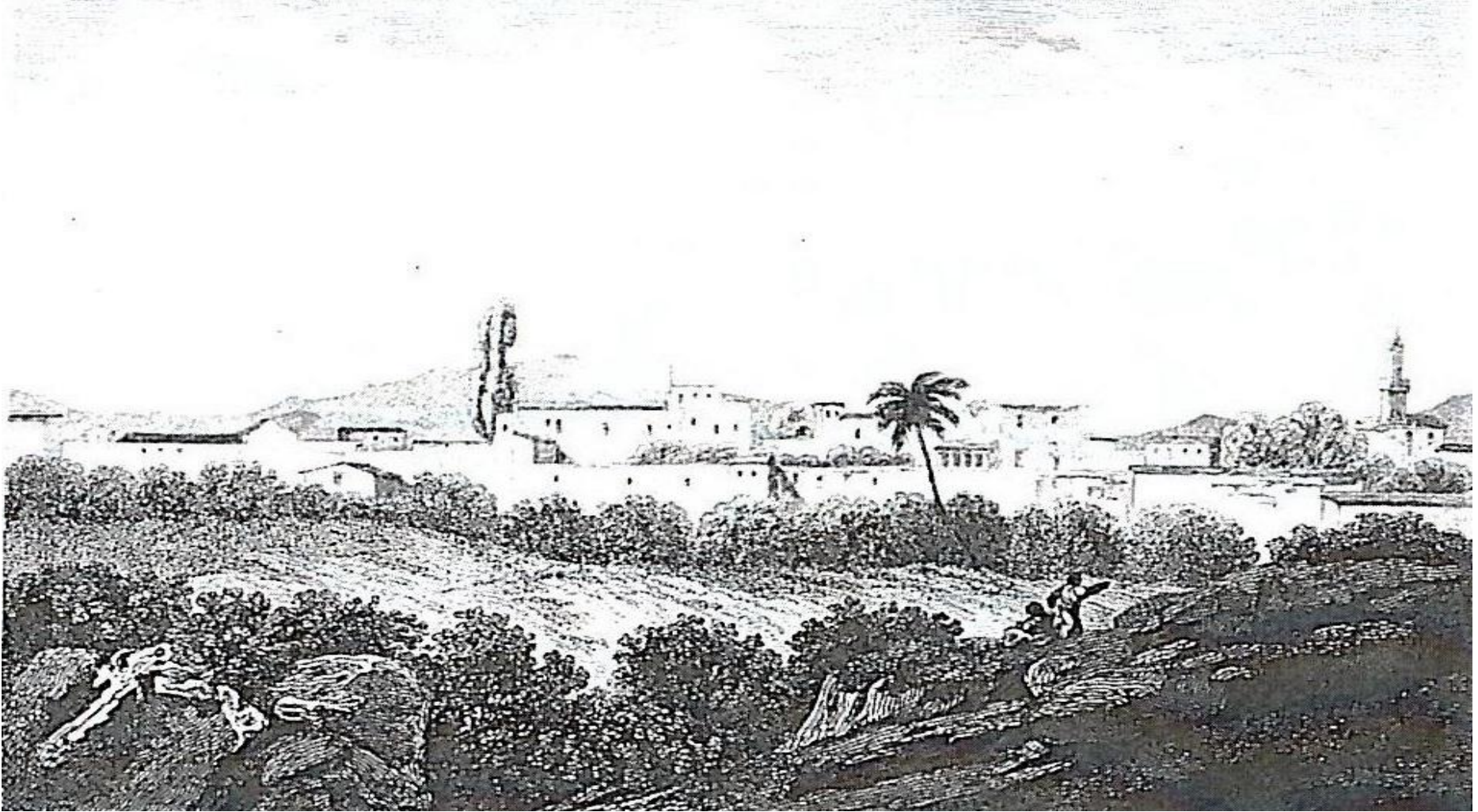
Kaynak: DOMINGO Badia y Leyblich (Ali Bey), *Travels of Ali Bey*, Vol. I, Printed for Longman, Hurst, Rees, Orme and Brown, London, 1816, s.289.

Gravür 4: Kıbrıs'ta Tuz Gölü (1814)

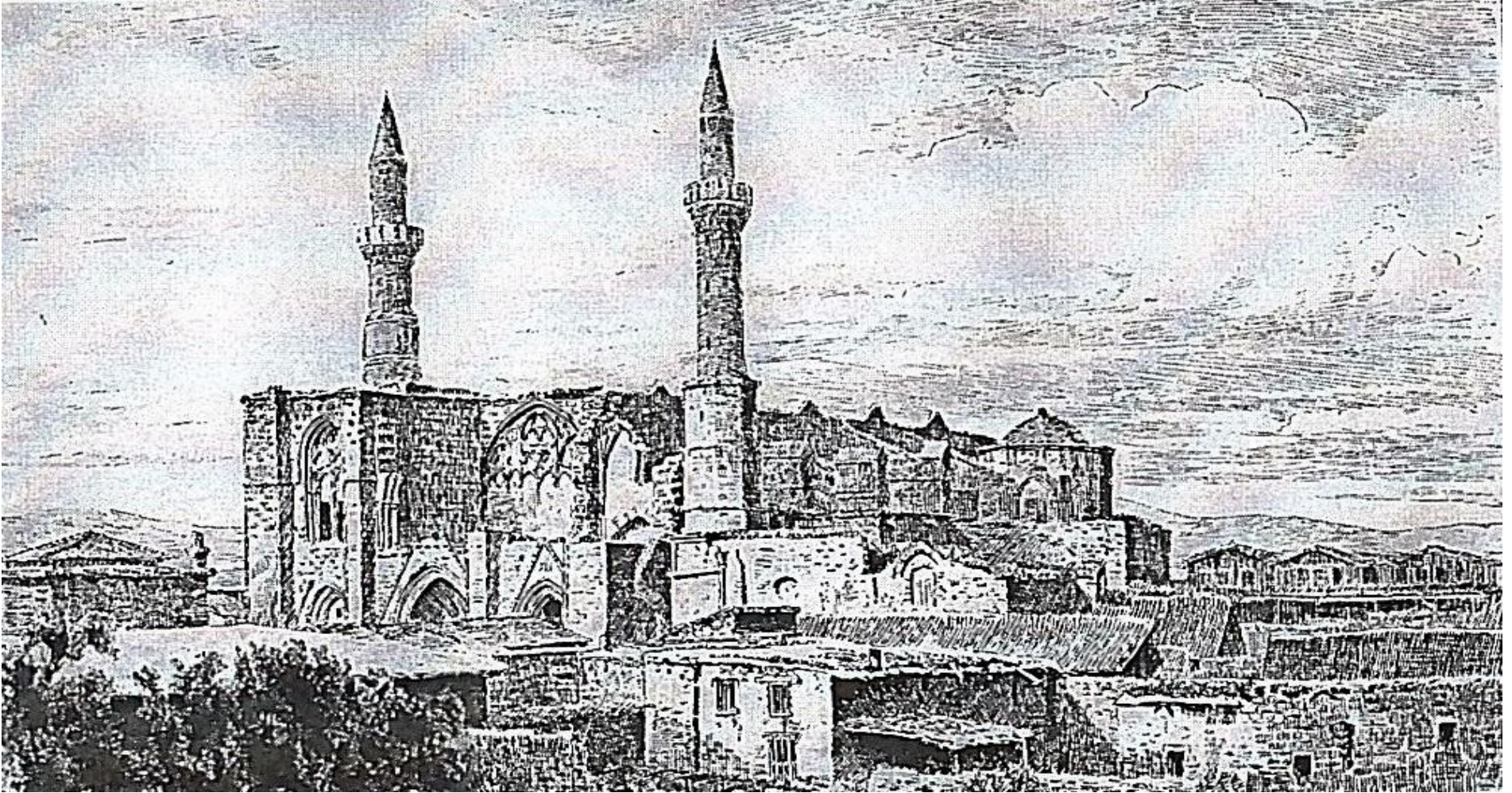
Kaynak: Henry Light, *Travels in Egypt, Holy Land, Mount Libanon and Cyprus in the Year 1814*, Printed for Rodwell and Martin, London, 1818, s.244.

Gravür 5: Larnaka Şehrinden Bir Kesit (1814)

Kaynak: Henry Light, *Travels in Egypt, Holy Land, Mount Libanon and Cyprus in the Year 1814*, Printed for Rodwell and Martin, London, 1818, s.245.

Gravür 6: Selimiye Camii-Lefkoşa (1887)

Kaynak: Agnes Smith, **Through Cyprus**, Hurst and Blackett Publishers, London, 1887, s.152.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI :Güven DİNÇ

Doğum Tarihi ve Yeri :16/09/1978 Alaşehir/MANİSA

Medeni Durumu: :Evli

Eğitim Durumu

Mezun olduğu Lise :Alaşehir Lisesi

Lisans Diploması: :Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/ANTALYA (01.06.2001)

Yüksek Lisans Diploması :Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı/ANTALYA (31.01.2005)

Tez Konusu: :9 Nolu Antalya Şer'iyeye Sicili Defterine Göre 1853-1859 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdarî ve Sosyo-Ekonomik Durumu

Yabancı Dil/Diller: :İngilizce

Bilimsel Faaliyetler

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar: :Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Araştırma Görevlisi (2002-)

Adres :Molla Yusuf Mah. Başaran Sit. 90/A Blok Kat 6/11 Konyaaltı/ANTALYA

Tel. No :0 242 310 61 64